Десанка Максимовић

ЦЕЛОКУПНА ДЕЛА
ДИГИТАЛНО ИЗДАЊЕ

Том 5
Додатак

Том 5
Садржај

Десанка Максимовић

ЦЕЛОКУПНА ДЕЛА

Приређивачки одбор

Проф. др Александра Вранеш
Проф. др Бојан Ђорђевић
Проф. др Љубица Ђорђевић
Академик Радован Вучковић
Проф. др Живан Живковић
Проф. др Душан Иванић
Зорица Ивковић Савић
Проф. др Слободан Ж. Марковић, председник
Др Нада Мирков Богдановић, секретар
Проф. др Миодраг Сибиновић
Проф. др Бошко Сувајџић
Проф. др Станиша Тутњевић, уредник
Др Ана Ћосић Вукић

Десанка Максимовић

ЦЕЛОКУПНА ДЕЛА

Том 5

Проза

Јованка Орлеанка (1929)

Путописи

Празници путовања (1972)
Снимци из Швајцарске (1978)

Разни списи
(1927–1991)

Приредила
Нада Мирков Богдановић

Задужбина *Десанка Максимовић* ▪ ЈП *Службени гласник* ▪ Завод за уџбенике

© Задужбина *Десанка Максимовић*, ЈП *Службени гласник*, Завод за уџбенике, 2012

Издање *Целокупних дела* помогли су: Министарство просвете и науке Републике Србије, Министарство вера и дијаспоре Републике Србије, Министарство културе, информисања и информационог друштва Републике Србије, Народна библиотека Србије, Српска академија наука и уметности, Секретаријат за културу Градске управе града Београда.

ЈОВАНКА ОРЛЕАНКА

Детињство

Завичај Јованке од Арка, или Јованке Орлеанке, како се код нас она обичајено зове, био је на обалама горње Мезе, у покрајини где је за дофена управљао Роберт од Бодрикура. С пролећа је овај крај бивао ванредно живописан. По околним брежуљцима блистају брезове и храстове шуме, тамо врло честе, и долином набуја раскошно барско биље. У јесен, међутим, небо се облацима спусти на околне брегове.

На самој западној обали Мезе је Домреми, Јованкино место рођења, заселак који је са селом Гре градио једну парохију. Меза га је раздвајала од суседног села Гре де Максеј, чији становници су били по убеђењу бургињонци, противно сељацима из Домремија, који су се осећали као Французи.

Кућа у којој се Јованка родила била је сиромашна. Прочеље је имало два прозора, кров је био од пљоснатог камена, и спуштао се скоро до земље са стране врта. Воћњак поред куће био је засађен поврћем, да би се земљиште искористило, као што се обично у сиромашних земљорадника ради. Баш преко пута њезине куће, поток Три извора улевао[1] се у Мезу. У близини сеоска црква посвећена Ремију, апостолу галском.

Јованка од Арка звала се по имену свога оца Жака, који је био родом из Арка поред Сен Николе[2] ди Пор. Пошто је становао у Сефоу[3] у Шампањи, као ожењен настани се у Домремију. Јованкина мајка[4] звала се Елизабет Роме, отуда, по обичају ондашњег краја да девојке носе надимак мајчин, Јованка често себе назива Јованком Роме. Мати јој је била из угледне породице Де Вутон. Роме је само надимак.

Уопште, родитељи су јој били врло честити и побожни. Жак д'Арк био је[5] управник свога села, и његов званични представник у критичним моментима.

Јованка је имала три брата: Жака, Жана и Пјера млађег од себе, потом сестру Катарину која је рано умрла. Јованка се бавила, заједно са својом браћом и сестром, пољским и домаћим пословима. Није знала ни читати ни писати, „ни А ни Б", како је сама приликом суђења рекла; али се зато „што се тиче шивења и предења није бојала ниједне жене руанске". Уосталом, мати ју је научила свима потребним молитвама, и то је било тада довољно, јер ни њена најближа околина није знала много више, изузимајући Николу Роме „Вутона",[6] њеног рођака и ујака јој, који је био свештеник. Иако се не зна тачна година њеног рођења, дан 6. јануар је познат. Сељаци из њеног села добро су га упамтили. Прича се да су врло чудно тада осећали; да су сва чељад у селу била весела и певци да су целе ноћи певали.

Јованка је као и сва сеоска деца одрасла у слободи. Имала је две-три другарице, Ховијету три године млађу од себе, са којом је често спавала заједно. Често су јој долазиле сусетке на прело, и она к њима одлазила. Дружила се и са дечацима. Уопште су сва деца заједно расла, играла се, ишла за стоком. Она је учествовала у честим тучама које би се дешавале између деце из

Максеја, бургињонаца, и присталица дофенових из Домремија, јер и код деце као и код родитеља ипак је било неког интересовања за општу ствар. Становници Максеја и Домремија често су дискутовали о новостима које су доносили путници, трговци, поклоници који су пролазили кроз њихова села. А много их је пролазило кроз Домреми јер је он био на великом путу који иде од висоравни бургињонских до равница фландријских. Али њихова узбуђења поводом жалосних или радосних догађаја на бојишту, нису ни изблиза личила на наша родољубива расположења. Онда се је све мерило својом личном корисћу; а реч отаџбина није постојала у Јованкино време; родољубља у данашњем смислу није онда било. Не може се рећи, међутим, да није било љубави за рођену груду, али се исто тако не може сматрати да је Јованкино саучешће за дофена и Французе било само патриотско осећање. Оно је исто толико било и израз њене песничке, занесењачке душе; и потреба нежног женског срца да се жртвује и смилује.

За све што је видела и чула она је била врло осетљива, све је к срцу примала. Она је сигурно у цркви слушала проповеди о невољама дофеновим, о страшном стању у Краљевини Француској, и потом је о томе у самоћи размишљала[7] у свом врту, идући за стоком, или шетајући алејама једног запуштеног замка, који се налазио на малом острву између два рукавца Мезина, према Домремију. Замак и острва припадали[8] су породици Бурлемон, а били издати под закуп неколицини сељака. Закупника је било седам. Најважнији је био отац Јованкин и Жак Бине. Острво и замак у случају опасности служили су као склониште за стоку, иначе су били омиљено место дечјих[9] ратних игара. Јованка је увек живо учествовала у овим играма, јер њена природа, у ствари, била је да се бори, да ради. Она је волела живот, и пре него што су јој се визије стале јављати, била је сасвим друкчија него после.

Поред ратничких игара деца из Домремија волела су и игре и забаве везане за популарне легенде[10] и религију. У старим веровањима храст и друга дрва била су обожавана. И народу у Домремију била су ова веровања позната, те су се везала за храст у оближњој храстовој шуми. Поред храста обожавана је и стара буква изнад једног лековитог кладенца. Гране[11] ове букве нико није смео додирнути. Веровало се да су виле у старо време долазиле под дрво. (Јованка никад у то није веровала.) Због тога оно се зове „дрво вилинско“. Потом велико дрво „лепи мај“, под којим се плели венци за Богородицу из Домремија, и плео „мајски човек“, од цвећа и лишћа с пролећа. Светковине под „вилинским дрветом“ биле су у неку руку званичне. Сељери из околине на њима су учествовали. Оне се празновале једне недеље поста, зване „дан кладенаца“. Приликом ове дивне пољске светковине месили се нарочити колачи и јели под дрветом и пила се вода из лековитог кладенца.

Крај „вилинског дрвета“ под једном буквом, била је једна мандрагора. Веровало се ко је ишчупа да ће добити велико благо.

Све ове светковине, веровања у виле, мандрагора, бедиле су становнике Домремија код судија да опште са злим духовима, те су и Јованку сматрали, или се чинили да је сматрају, за једну од вештица, па је потпомогло и то можда да је осуде као такву и спале.

Домреми за време рата

Захваљујући Јованки и Домреми, њено место рођења, постало је славно. До ситница се знају ствари које би иначе остале неопажене. Жеља да се дозна како је и под којим је условима расла, шта је нарочито утицало на развој њезина карактера, учинила је да све оно што је са њом дошло у додир носи свети[12] одсјај њене славе. Тако скоро до ситница знамо који су догађаји текли пред њеним погледом, како је велики трагични рат одјекивао у њеном питомом селу.

Домреми, како је био под заштитом краљевом, био је унеколико склоњен од сурових пљачкашких ратова који су се одигравали на десној обали реке, између господе црквене и световне. Ипак, разуме се, таласи ових невоља и до Домремија су долетали и због тога су баш сељаци морали узети под закуп острво на Мези, где је Јованка са својом браћом често помагала сеоској деци, да своју стоку спасу од пљачкашких упада. Ови упади су сваки час искрсавали, и нису само бургињонци пљачкали становнике одане дофену, већ врло често и они који су били уз дофена, за Краљевину Француску. Уосталом, било је и случајева кад су од бургињонаца постајали армањаци и обратно, и то из савршено личних разлога, из мало егоистичних користи. Тада су робљења, пустошења и пљачке постале тако обичне, и тако се свет на њих навикао, да је и поред свих тих зала водио живот задовољан, весео, и светковао увек с пролећа под „вилинским дрветом". Симеон Лис примећује да су за време целог Стогодишњег рата забаве, игре, спортови измењивали се са најтежим невољама које носи собом рат, или ишли упоредо с њима. Ово измирење са судбином врло је чудно збиља, кад се зна колико је земља била опустила, колико су њиве биле обрасле шумом и драчем, и колико ни живот, ни све што га омогућава, није било[13] у сигурности.

Поред свих забава и радости које само благо поднебље Домремија омогућава, његови становници живели су стално на опрезу. Увек је неко на кули манастирској стражарио, па је ред долазио и на свештенике. И, кад[14] би се непријатељ опазио, звона би заударала, и све што је имало вредности склањало се у тврђаву на острво,[15] док опасност не би прошла. Али ипак, кад се помисли колико су њихови суседи Лоренци били опасни пљачкаши и колико су уопште становници Домремија били оаза у једној средини бургињонској, може се рећи да их је Бог сачувао од многих страшнијих опасности. Природно је да Јованка није могла без негодовања и туге подносити присуство ових невоља у свом селу, тим пре што су у два маха и њезини рођаци настрадали.

1419. године, кад је острво најмљено под закуп, господичић Комерси и његова дружина победе неке људе с којима су били у завади, међу њима и Јованкиног кума Тиселина де Витела. Како су ови људи припадали племству, морао се за њих дати откуп. 1420. године Енглези заузму закуп Шомон чији је званични управник место краља био Бодрикур. Ово је била освета, јер је Бодрикур са Комерсијем заробио амбасадоре војводе Бургоњског бискупу верденском.

1423. војвода Лоренски зарати са Ла Хиром, доцнијим ратним другом Јованкиним. Том приликом погине муж једне рођаке Јованкине.

7. октобра 1423. године становници Домремија и Греа начине формални уговор са господичићем Комерси: да он њих штити од пљачке, а они њему зато

да плаћају порез. Јованкин отац као представник свога села водио је углавном бригу око овог уговора. Порез је био по два гроша на кућу.

1425. Ханри Савојски упаде у Домреми и Гре и одведе стоку неколико миља далеко. На запомагање госпође од Оживилијеа, а код грофа Водемона, успеше неколицина коњаника да врате стоку.

Народна веровања и празноверице

Сељаци у средњем веку нису ни изблиза били као ми данас. Друкчије су схватали родољубље, друкчије су се односили према вери, друкчије и много спокојније подносили су невоље него ми данас. Њихово срце је било спокојније баш због великог верског фанатизма, и због уверења[16] да све што бива, мора бити, јер или од Бога или од ђавола долази, а они су обојица свемоћни. Тада су, ако се може рећи, становници неба и становници земље много више општили. Свеци и светице бдили су крај људи у свима њиховим важнијим пословима, у невољама, радостима. Чуда су била природна и могућа.

Света Катарина и Маргарита биле су познате становницима Домремија. Света Маргарита била је заштитница жена при порођају, сељака при орању. Била је патрон оних који беле вуну и реде кожу. У Лорену и Шампањи била је обожавана више него игде. Јованка је познавала светицу по слици и по легенди која је кружила у селу: како је светица погинула не хтевши се одрећи Христа, како је одолела свима искушењима. Најзад, како је нису могли спалити (ватра се није ње хватала), те је сама позвала џелата да је погуби.

Света Катарина била је заштитница девојака, служавки и прела. Њу су узели за своју заштитницу и филозофи и доктори, јер је збунила својим духовитим одговорима једном приликом десет доктора научника и победила мудрошћу маге источњачке. Како се и ова легенда страсно причала по селу, и њу је Јованка морала знати.

Свети Гаврило са обема светицама био је „француски светац“, позвани заштитник Краљевине Француске. Светог Ђорђа су сматрали за заштитника Енглеза, док Свети Денис, природно, био је уз Французе, јер се у његовој опатији,[17] на две миље од Париза, чувале моћи француских краљева. Ту се чувало и срце конетабла Ди Гесклена, ту су узимане заставе, ту се чувало и много црквених реликвија: комад крста на ком је Христос распет, комад суда у ком је вода претворена у вино. Али од часа кад су опатију заузели Енглези, 1419. године, кад је Свети Денис био у њиховим рукама као заробљеник, Французима се чинило да се од њега више не могу надати никаквој помоћи. Све су наде управили на арханђела Михаила, који је по целој Француској поштован. Он је, уосталом, и помагао Французима. И сам дофен га издвајаше од осталих светаца. Када после седам година Енглези не могаше заузети Ле Моно Перил де ла Мер, и Суфолк се удаљи са војском, народ једнодушно закључи да је помоћ арханђелова отерала Енглезе.

Јованка пре а и после првих визија особито обожава Богородицу, у њено и у Христово име она доцније позива Енглезе да напусте Краљевину Француску.

У сва места, где има њених светиња, народ иде на поклоништво. Јованка шаље војнике из своје пратње да се поклоне Богородици у Пиј. Само име Христа и Богородице било је као нека амајлија побожним савременицима Јованкиним. Калуђери францисканци објављују ова имена као заштиту против свих зала, против шизме, против Турака. Ова света имена налазе се урезана и у јевтино прстење, прстење од лима, које је служило и као амајлија од епилепсије, и у оловне медаље пришивене у одећу. Имена Христа и Марије стоје на прочељу Јованкиних писама, на њеној застави. Али Јованка није била побожна само једном формалном или једном празноверном побожношћу. Она је имала праве нагонске побожности једне песничке и примитивне душе. Осећајући лепоту неба, шума, целе природе око себе, слутила је свему свети, недокучиви узрок. Била је блага и милосрдна. Христова племенита наука била је срж њене побожности. Ова побожност била је скоро несвесна пре појаве њених визија, изражавала се више у добрим делима, у дивљењу природи, у пристајању уз општа веровања, која су кружила по селу. Тек после појаве Гласова, она потпуно тоне у побожност, поражена истином, за њу, да је њу баш Бог изабрао између свих других. Тада она по читаве часове проводи у молитви, пред иконама у цркви, и са заносом слуша звук звона у коме разазнаје гласове својих светаца. Тада она, да би их што чешће слушала, плаћа сеоском црквењаку да уредно звони; тада она уредно пости и једноуди и придржава се строго свих црквених обреда; тада су јој онемилели[18] сви послови у кући и у пољу, којима се дотле заједно са осталом сеоском младежи занимала. Она постаје чудна својим другарицама и друговима због своје претеране повучености у снове, и своје дубоке побожности.

Али, ма колико изучили доба, прилике, околину у којој је Јованка живела, никад тачно не можемо знати колико је и како све ово на њу утицало; и у колико ју је нешто ван ње начинило оном која је била. Изгледа чудно, као што неки историци чине, погађати или још сигурно одређивати, што би од ње постало, да није било Стогодишњег рата; у што би се њена енергија изгубила: да ли у молитвама између манастирских зидова или у чему другом. Јер тешко је ипак кроз толику наслагу векова научничком тачношћу гледати у оне дане, и одредити колико припада Богу, колико времену и људима, колико њој самој, у свему ономе што је учинила. И не треба се отимати дражи оних догађаја што су као најнеобичнији сан очарали њене савременике, и још данас побуђују нашу научничку и уметничку радозналост.

Визије

„Када имадох 13 година, отприлике, чух глас божији, да би ми помогао да се добро понашам. Први пут много се уплаших. Било је око подне, лето, у башти мога оца. Уочи тога дана нисам једноудила. Чух овај глас здесна, са стране цркве. Ретко га чујем а да није праћен светлошћу. Ова светлост је са исте стране са које и глас."

Тако сама Јованка говори о првој појави визија, гласова[19]. А што год је она говорила било је истина. У то никад нико није могао посумњати.

Има још једна верзија о начину како их је први пут чула, у писму Персевала де Буленвилејеа Јовану, војводи миланском. Писац је капетан, саветник Карла VII и сензал[20] од Бери. Бавио се сакупљањем регрута за службу Француској, по Ломбардији и Шкотској. Он прича како се је Јованка у својој 13. години са другарицама у пољу утркивала за неку малу опкладу. Невероватно брзо трчала и тако прва стигла. После овог изгледала је врло чудном, као преображена. Док се одмарала, учинило јој се да јој неки дечак близу ње викну: „Јованка, иди кући, јер си потребна својој мајци". Код куће, разуме се, мати јој је казала да ју није звала и она је хтела да се врати другарицама; али неки сјајан облак засени јој очи и из њега јој се учини да чује глас, који јој саветује да промени живот, и да треба да почини чудновата дела, јер ју је Краљ небесни изабрао да помогне краљу француском. Потом, како би требала да обуче мушко одело, узме оружје и буде заповедник у рату. Изгледа да има доста нетачности у овом писму. Заповест да обуче мушко одело добила је у ствари тек четири године после јављања првих гласова.

У први мах она је била у страху збуњена, али ником није хтела рећи своју тајну. Она ју је љубоморно чувала неколико година, док није дошло већ време да иде у Француску. Уза све ово време, док је с нестрпљењем, с једне стране, очекивала час кад ће поново чути гласове[21] и видети визије, она је, с друге стране, према саветима које су јој њени свеци давали бивала врло неповерљива, исто колико после и сва њена околина. Она је и у часу заноса сачувала своје уобичајено здраво суђење.

Први пут кад је чула глас, веровала је да јој долази од самог Бога, доцније позна да је то глас неког анђела. Анђео јој јави да ће је Света Катарина и Маргарита походити и да треба да ради све по њиховом савету, јер је њима двема заповеђено да је воде у оном што ће имати да чини. Анђео јој препоручи да верује у оно што ће јој светице рећи и да ће се све згодити по заповести господа Исуса Христа.

И заиста, анђео јој је говорио истину. Светице јој сташе долазити више пута дневно. „Њихове главе беху овенчане лепим, богатим и драгоценим крунама." Светице су јој се јављале тако јасно, као прилике са овога света. Осећала их је и по мирису врло пријатном, чак јој се чинило и да их грли. Оне су говориле хладно, благо, називале је „кћерју божијом", те је плакала када би отишле, и љубила земљу где су стајале.

Анђео који је најавио долазак светица био је арханђел Михаило. Анатол Франс вели да га је Јованка одмах препознала по оделу и по оружју, према слици коју је у цркви виђала. А. Ленг[22] мисли да га није познала према слици, као ни светице, јер свеци, каже, нису имали украсних особина у њеним визијама као у црквеној уметности. Даље он тврди да их она није одмах познала, да је знала ко су тек кад су јој рекли своја имена. Наводи Јованкине речи: „Видех га више пута, пре него што знадох да је Свети Михаило".

Анатол Франс мисли, претпоставља чак да је њеним визијама неко свесно управљао чега је она била несвесна, разуме се. Селом је кружило пророштво да ће Француску спасти свих невоља једна девојка пореклом из Лорена, рођена близу храстове шуме. Анатол Франс мисли да је ово пророштво, познато у сличном облику по целој Француској, неко свештено лице преудесило тако, да

Јованки сугерира идеју да је то можда она, и да је тако наведе на мисао о њеној светој и ратничкој мисији. А. Ленг[23], мада јасно не вели да и сам верује у пророштво, одлучно одбија претпоставку да је за Јованку ма какво лице пророштво нарочито преудесило. Тврди да је пророштво у селу познато још много раније него што су се гласови Јованки први пут јавили. Према томе, мисли да нико није управљао визијама у корист Француске. И збиља, пошто она није о њима говорила, како је когод могао да их свесно води неком циљу. Ако је свештеник из села свесно утицао на расположење Јованкино, морало би се претпоставити да је имао неограниченог поверења у њу. Међутим, кад се зна да је то доба у ком се побожност граничила са сујеверјем, како је онда свештеник који верује у пророштва и Бога био сигуран да је Јованка баш личност небом предодређена да спасе Француску. А ако већ није веровао у пророштво, ни у све оно што се око њега веровало, онда значи да је он био свестан шта би све значило да се у народу и у војсци уобрази да је нека помоћ дошла са неба, да је неко послан од Бога да води војску против Енглеза, па да је за то таквог неког хтео сам да створи. Па кад би чак и то било, откуд да икоме у оно доба падне на ум да за такав посао изабере жену. Све би то у оно време значило страховито безбожну смелост, и морало би се претпоставити да је тај дивни свештеник, или калуђер, био генијалан колико и Анатол Франс, који прави претпоставку да је неко управљао Јованкиним надахнућима.

Изгледа непотребно до ситница испитивати колико људског и колико божанског има у њеном надахнућу. Нека су њене визије и биле само одјек њених осећања и онога што је гледала и слушала, ипак зато њена слава није мања. „Ја сам склон да верујем да, на неки начин који није нимало лако дефинисати, Јованка би 'надахнута', и убеђен сам да је била личност више генијалности и најплеменитијег карактера. Без овог генија и овог карактера њена провиђења скривених ствари не би била ни од какве користи у овом великом задатку да спасе Француску. И друга би личност могла чути гласове који дају упутства, али нико не би знао показати једну тако неукротиву енергију и дар да охрабри друге, удружене са благошћу душе и дивном и победничком издржљивошћу" (А. Ленг).

Јованка после појаве гласова није живела, може се рећи, само једним животом. Она је живела двоструко и много више у часове кад су јој свеци долазили. Из дана у дан они су све теже задатке пред њу износили. Једном јој рече анђео: „Кћери божија, ти ћеш одвести дофена у Ремс, да тамо прими своје достојно крунисање."

Ако се свакој заповести од Бога тражи неки спољни узрок, може се закључити заиста да је легенда о Светом Ремију утицала на Јованку, те је ову заповест о крунисању чула.

Родно село Јованкино носило је име преблагога Ремија и парохијална црква била је под заштитом великога апостола галског, који је крштавајући краља Кловиса миропомазао првог принца племените куће француске. Свети Реми се празновао сваке године првог октобра и свештеник је тада правио панегирик свецу. У Домремију су се, дакле, морала знати сва чуда о Светом Ремију и крштење краља Кловиса. Природно је да је и Јованка морала о свему овоме слушати. Веровала је да Бог неким знаком покаже да ли је неки краљ достојан његове љубави и части

да влада Француском. Док нема овог знака, краљ није прави краљ. Зато је она морала водити краљевића на крунисање, да прими свето миро од Бога послато.

Јованка се дуго опирала заповестима Гласова. Њој је било неразумљиво како ће се она, девојка, ставити на чело целе једне војске, како су јој свеци заповедили, и истерати Енглезе из Француске. Кад јој свеци рекоше да нађе Роберта од Бодрикура, који јој је требао дати оружану пратњу с којом би прешла Француску и дигла опсаду са Орлеана, она одговори: „Ја сам сирота девојка која не зна да ратује ни да јаше." Њој је било невероватно да је њу баш Бог за овакав задатак изабрао и била је очајна, јер нимало није желела да буде неки заповедник на врху војске. Њена главна особина била је побожност, и њена храброст проистицала је из побожног уверења да ју је Бог сами одредио да се бори за слободу Француске. Она би волела да су Енглези хтели без њене помоћи изићи мирно из Француске.

Јованка у Вокулеру, Нефшатоу, Нансију

Пошто се је дуго времена опирала саветима својих Гласова, иако би дала радије да је коњи растргну, него да предузме нешто онако чудно, она се реши да иде у Француску. Али о томе није смела поменути ништа своме оцу, јер он и због самог сна, да му је кћи отишла са једном четом војника, ужасну се и желео је да је види пре мртву, него да јој то допусти. Јасно је међутим било да се је морала неком поверити, јер је требало пребродити безброј практичних сметњи које сама није могла уклонити: пут до дофена беше дуг, поседнут разбојницима и делимично у енглеским рукама. У тај час рат се примицао истоку, и пронео се глас да ће и Вокулер, најближа утврђена варош, бити опседнута. Заповедник њен био је Роберт Бодрикур,[24] човек практичан, весео, хумориста. Он је био и вођа партије дофенове у Вокулеру. Јованка је слушала о њему од свог оца, особито 1427. године, кад је он лично разговарао са овим капетаном као представник сељака. Њој се је учинило да је најбоље да се њему обрати, јер, прво, био је наклоњен дофену, друго, имао је власти, па ју је могао послати на неки начин к њему.

Али како је од оца морала да крије своју намеру, она се обрати мужу своје сестре од тетке, како га је она називала, „ујаку" Ласуа. Она му рече да има од Бога наређење да спасе Француску, и упита га да ли је чуо како се говори да ће Француску спасти једна девојка. Како је и Ласуа сигурно био чуо нешто о овом пророчанству, које је почетком века већ кружило по земљи, он приста да Јованку одведе Бодрикуру. Родитељима рече да је води, да би му била у помоћи у порођају женином.

Бавећи се код своје рођаке, жене Дирана Ласуа, Јованка је посећивала и своје рођаке по мајци, Вутонове, и племића Жофруа де Фу, који је познавао њезине родитеље. И њему је рекла о својој намери. Опијена оним што су јој визије говориле она није могла више ћутати. Сваки час би, хтела не хтела, говорила о својој мисији.

Ласуа је после осам дана поведе Бодрикуру. Она при поласку рече својој трудној рођаци: „Ако дете, које чекате, буде женско, надените му име Катарина

за успомену на моју покојну сестру“. Она се је вероватно надала да ће Бодрикур саслушати њене молбе и послати је у Француску, па да тако неће скоро видети своје рођаке. Али је Бодрикур прими сурово и са неповерењем. Вели се да га је она одмах познала, да јој је неки глас рекао: „Ево га“. Она му рече да је дошла од стране Господа и затражила је да дофену пошље овакав извештај: „Чувајте се добро, а нарочито не пружајте битку својим непријатељима, јер Господ ће Вам послати помоћ половином поста“. Практични и мало сурови Бодрикур насмејао се њеним речима и сматрао за излишно да их шаље дофену, а њу је изгледа сматрао за рђаву девојку, којом би се само његови војници могли забављати. О овом првом сусрету говори Бертран де Пуланжи,[25] који је познавао Јованку још као малу. Када је саопштила ову вест, она се је у пратњи свога рођака вратила кући, у Домреми. Тамо је наставила свој сељачки живот, али је исто тако наставила и да непрекидно мисли о својој мисији. Уочи Светог Јована она рече једном свом земљаку и другу, како између Вокулера и Кусеја има једна девојка која ће крунисати краља у Ремсу, другом, да ће она обновити Француску и лозу краљевску.

У међувремену њених двеју посета Бодрикуру морала је са својима бежати испред непријатеља који хтеше потчинити Енглезима предео око Вокулера. Склонили су се у Нефшато, где су и пре обично ишли на трг и где су познавали једну добру и богату жену која је зајмила[26] новац. Њени тужиоци су је доцније бедили да је тамо живела сама, рђавим животом; међутим, тамо је живела са родитељима и бавила се као и раније чувањем стада, што су посведочили сви сведоци из Домремија[27] који су са њима избегли[28] у Нефшато. Тужиоци су је још обедили да је звала на суд неког младог човека што је с њом раскинуо веридбу због њеног распусног живота. Све је то немогуће, кад се зна на шта се заветовала, и шта је себи у задатак ставила. 1430. год<ине> на процесу она је изјавила: „Ја га нисам позвала на суд, већ он мене; заклећу се пред судом на истину; најзад, ја му се нисам обећавала“. Мисли се можда да ју је тај младић и по наговору њеног оца звао на суд, да би се тако удајом одстранила од својих намера.

При повратку у Домреми било је много бриге и посла око поправке куће. Иначе се не зна за неке друге догађаје.

Идуће зиме Јованка дознаде да је Орлеан опседнут и да су се Енглези већ докопали малих вароши око Луаре, и ту поставили своје гарнизоне. Најжалоснije вести су кружиле о опседнутом Орлеану, како умиру од глади, како су Мале куле заузете. Особито је на Јованку тешко утицало што су Енглези држали заробљеног младог војводу Орлеанског, а његову варош опседали. Њој се то чинило нечасно. Био је дакле куцнуо час да иде у Француску. Једна виша сила ју је гурала.

21. јануара она остави Домреми и своје родитеље заувек. При поласку ражалена, јер је ипак била дете, она немаде храбрости да се поздрави лично са својом пријатељицом малом Ховијетом. Гијмети само кроз прозор довикну: „Због, идем у Вокулер“, а Манжети рече: „Због, препоручујем те Богу“. И тако, пола тужна, пола занета својим сном о спасу Француске, она заувек остави све у чему је дотле живела.

Она је најпре три недеље провела код породице Ласуа и радила у кући домаће послове, јер јој је рођака лежала после порођаја. Можда ју је отац[29] зато и пустио, а можда га је и сеоски свештеник на то наговорио. Највероватније је да је

био убеђен да Бодрикур неће ни овога пута услишити њене молбе. После тронедељног боравка код Ласуа она оде у Вокулер код Ханри Руајеа и његове жене, које очара побожношћу, добротом и вредноћом. И њима је говорила о својој мисији и питала Катарину Руаје да ли је чула штогод о пророчанству да ће девојка спасти Француску, о чему се већ много у то доба говорило. И Катарина се збиља сетила да је слушала о томе. Јованка је често ишла сеоском свештенику и исповедала му се. Али ниједна од њених врлина не умекша срце Бодрикурово и не убеди га да треба да је пошаље у Француску. Једног дана срете је племић Жан од Нувелонпона[30] који је познавао њене родитеље и био[31] веран Француској. Зачуђен, упита је:

– Драга моја, шта радите ви овде? Треба ли да краљ буде изгнан из краљевине, а ми да будемо Енглези?

Она му одговори:

– Дошла сам овде у земљу краљеву да тражим од Роберта Бодрикура, да ме води дофену: али се он не брине ни о мени ни о ономе што ја кажем. А, међутим, то треба, ја морам бити доле пре средине великог поста, и бићу тамо, па ма морала сломити ноге до колена. Нико на свету, ни принц, ни војвода, ни ћерка краља шкотског, не могу спасти Краљевину Француску. Нема за нашег краља другог спаса до мене. Ах, волела бих ја више да предем[32] поред своје сироте мајке! Борити се није мој занат. Али треба да идем и то да радим, јер мој Господ ми је то заповедио.

– А ко је ваш Господ?

– Бог – одговори она.

И како је он био млад и осетљив, волео Француску и био дубоко одан краљу, он са узбуђењем одговори:

– Онда ја, Јован, ја се вама, девици, заклињем својом руком у вашим рукама, да ћу вас помоћу божијом одвести краљу, и питам вас кад путујете.

– Пре данас него сутра, пре сутра него касније – одговори она.

У ово доба Јованкина слава беше допрла и до Лорена. Како је војвода Шарл Лоренски био отерао своју жену Маргариту Баварску ради своје лепе пријатељице Ализе ди Ме с којом је и деце имао, можда су га побожни и поштени становници Нансија, мисли Анатол Франс, наговорили да је зовне, јер, рекоше, да зна лечити, у нади да ће га она од рђавог живота одвратити. Војвода јој посла пасош. Она се одазва позиву, вероватно мислећи да је зове због општих послова, и да ће јој дати неку помоћ и за пут. До Нансија је отпрати Ласуа.

Војвода је био стар и болестан и звао ју је да је пита како ће опоравити своје нарушено здравље. Како му Јованка није знала ништа о томе рећи, обећала му је да ће се за њега Богу молити, и затражила помоћ да оде до Француске и притом да је његов зет Рене Анжујски одведе дофену. Војвода јој, међутим, даде само нешто новца, а можда и једног коња.

После њеног повратка из Нансија, Бодрикур упадне изненадно у кућу Руајеа са сеоским свештеником, коме се Јованка често исповедала. Замолише Катарину Руаје да изађе из Јованкине собе. Затим свештеник натаче свој епитрахиљ и упита Јованку: „Ако долазите од злог духа, удаљите се; ако сте добри[33] и долазите од Бога, приступите.“ Тада се она на коленима примаче свештенику. Онда је било очевидно Бодрикуру да у њој није ђаво. Јованки је било чудно зашто је свештеник

дошао да је куша, кад му се толико пута исповедала. Бодрикур је изгледа после овога стао озбиљније сматрати Јованку и њезине речи. Можда се његово понашање променило и због догађаја забележеног у хроници о Јованки. Тамо се вели да је 12. фебруара 1429. Јованка отишла Бодрикуру и рекла му да треба одмах да је пошље дофену, јер је близу Орлеана претрпео неку штету. У ствари, тог су дана Французи претрпели пораз у Руврејју, за који се тек недељу дана касније сазнало. Тако се Бодрикур ваљда уверио о Јованкиној делековидности.

Кузино вели да је Бодрикур најпре писао Карлу VII и кад је добио повољан одговор послао ју је. Тако мисли и Анатол Франс. Ленг, међутим, сматра да је ово пророчанство о поразу истинито и да је оно саломило Бодрикура. Он напомиње да је око овог доба један краљевски гласник дошао у Вокулер и можда донео вест о поразу 12. фебруара. Он је био после у пратњи Јованкиној.

Сви становници Вокулера, и сам Бодрикур, кад се већ једном реши да је пош'ље, удружише се да је опреме за пут и наоружају. Бодрикур јој даде мач. У пратњи њезиној поред краљевског гласника беше и Жан Нувелонпон,[34] и Пуланжи, и још неки. Јованка узе мушко одело. Бодрикур при поласку рече: „Идите, и нек се збуде што може." Испратише је сви пријатељи, мада јој саветоваху да се не креће, јер су путеви пуни наоружаних чета. Али Јованка беше самопоуздана: „Пут је широм отворен преда мном. Ја имам поверења у свог Господа, он ће ми олакшати приступ милом[35] дофену, да бих извршила посланство ради кога сам рођена." Уосталом, и пратиоци Јованкини познаваху добро пречице, беху предострожни, увијаху коњима копите платном да се топот не би чуо. Ноћу је Јованка спавала у сламу завијена, између својих другова, у које је имала велико поверење. Јован од Меца[36] питао ју је каткада са неспокојством: „Да ли ћете учинити то што кажете?" Док не дођоше у прву француску варош мирно су путовали, али тек тад се имало бојати друмских чета, јер и они који су били уз дофена, нападали су путнике, па ма они били армањаци. Тако су неки војници хтели да је заробе, да би после од дофена тражили откуп; али су после тога одустали, можда из страха да су слабији.

После дугог пута, почетком марта стигоше у малу варош Фјербуа, поред Шинона, на југу од Луаре. Ту се налазила чувена капела посвећена Светој Катарини, заштитници заробљеника енглеских. У капелу су долазили многи поклоници, заробљеници који су се неким чудом светице ослободили ропства. Било је уобичајено да сваки исприча чудо којим[37] се спасао. Јованка ту буде на три службе божије и напише писмо дофену тражећи му дозволу да уђе у његову варош, јер је на коњу превалила пут од 150 миља, да би му рекла ствари које би му биле корисне и које је само она знала.

У Шинону и Пуатијеу[38]

У Шинону Јованка одседе у једној гостионици и после два дана тек би примљена код дофена. Он се на наговор Дворског савета устезао да је прими. Најпре је питао да каже: ко је и зашто долази. Изгледа да писмо, ни њено ни Бодрикурово, није добио. Она поручи да долази да ослободи Орлеан, и одведе дофена у Ремс

на крунисање. Тад јој он даде аудијенцију увече при буктињама, у дворани дупке пуној сјајно одевене господе. Ту су била и два изасланика из Орлеана. Мада је у животу први пут видела такав сјај, Јованка се ипак не збуни, већ смерно и пуна понизности приступи дофену, начини поклон по сељачки и рече: „Бог вам дао добар живот, племенити краљевићу". Потом рече да је дошла од Бога да помогне њему и његовој краљевини. За време посебног разговора Јованка му исприча целу своју историју и рече му са фамилијарношћу Богом послатих: „Кажем ти, од стране Господа, да си ти прави наследник Француске[39] и син краљевски."[40]

Али Карло, по природи сумњалица, плашио се да јој поверује, док најпре не испита да ли збиља од Бога долази, и да није можда злим духом надахнута. Зато одмах посла калуђере у њено место рођења, да испитају какво јој је детињство и ко јој је родбина. Њу, међутим, смести у кулу Ди Кудреј, док Краљевски савет не реши шта ће са њом чинити, и док се калуђери не врате са испитивања у Домремију. Кудреј је био одвојен од дворца краљевског само јарком и насипом за одбрану. Краљ је тамо повери Гијому Белије, дворском официру и његовој побожној жени. За пажа јој даде Луја де Кут, младог и сиромашног племића. Отац његов био је коморник војводе Орлеанског.

Јованка је највећи део времена проводила у молитви, клечећи. Често је одлазила краљу, а и њој су долазили људи високога положаја, да је испитују. Њој је, међутим, њихово неповерење било смешно и чинило јој се да се тако губи драгоцено време, које јој је још остало да живи, јер је изгледа већ слутила да ће рано умрети. Хтела је зато час пре да ослободи Орлеан и изврши све оно за шта[41] је рођена. Али се теолозима није журило колико њој; а и краљеву нерешивост повећало је писмо Жака Жели, архиепископа амбренског, у ком саветоваше дофену да се чува те девојке, јер може долазити од непријатеља, отровати га, и сличне немогућности; ипак му саветоваше да, пре него што њену помоћ одбаци, испита добро: најпре, да није јеретик, потом, да није надахнута демоном. Архиепископ је био стари саветник краљевске куће, и обрадован се умирио, кад су га известили да је већ испитују, и да су нашли да је добра, побожна, способна да буде изабрана Богом за неко високо посланство. Јованка је збиља својом отворе-ношћу, побожношћу, љупкошћу, разбила прво неповерење, и већ почела у Шинону стицати пријатеље. Лепи војвода од Алансона дође на двор да је види, чим је чуо о њој, јер је био искрено одан краљу и желео да се Енглези час пре истерају из Француске. Кад га дофен приказа Јованци, она му радосно рече: „Будите добродошли, што ће више бити удружено краљевске крви француске, тим ће бити боље". Она је знала како се он храбро борио код Мон Сен Мишела, био заробљен код Вернеја и великим се откупом избавио ропства. Био јој је већ унапред драг и што је зет војводе Карла Орлеанског, кога је она хтела да ослободи енглеског ропства. И потом је према њему осећала неку захвалност, јер је веровао у њу онда кад су сви други сумњали, и јер је као и она хтео да се бори што пре са Енглезима. Она, међутим, задоби срце младог војводе својом добротом, својом способношћу да рукује копљем, и он јој поклони коња. Доцније они бише најбољи ратни другови, она му једном приликом и живот спасе.

Мало после овог првог сусрета војвода одведе Јованку у опатију Сен Флоран, где су живеле његова мати и жена. Оне, мада се обрадоваше, што виде

Јованку, тада већ чувену, ипак страховаху за младог војводу, који беше спреман да је прати кроз све будуће бојеве. Војвоткиња јој рече: „Жанет, ја се много плашим за мога мужа, тек је изашао из тамнице, а морало се много новца потрошити за његов откуп, те ћу га молити да остане код куће". Али је Јованка охрабри витешким обећањем: „Госпођо, не плашите се. Ја ћу вам га вратити здравог и у таквом или бољем стању него што је сад".

Али Јованки није помогло што је већ имала одушевљених присталица, што је и сам дофен веровао у њену искреност, морала је ићи у Поатије[42] пред суд теолога. Залуд је све то њој било досадно и смешно, морала је више од три недеље да одговара на педантна питања научника, црквених великодостојника, судија. Сви они били су побегли из Париза у Поатије, главну универзитетску варош окрњене краљевине. И како су сви имали имања већином око Париза, сада нису имали од чега да живе и ишли су боси и голи улицом, као и њихова родбина. Као доктори и научници са париског универзитета желели су да се час пре врате тамо. Због тога, а и што су били армањаци, сви њени инквизитори су и сами желели да у њој не виде јеретика, и више им је било стало да изагнају Енглезе, него да лече од јереси.

У часу[43] кад је нису испитивали, она се молила у малој капели која је припадала кући Жана Рабито, где је становала. Тамо су је испитивали, а „она је одговарала својим испитивачима исто тако добро као неки добар свештеник, те они мислише да има посланство божје". У исто доба она је била и духовита, а често и охола у својим одговорима. Тако је брату Сегену, професору теологије, изасланику архиепископа из Ремса, на питање којим језиком говоре њене визије, одговорила: „Бољим језиком него што је ваш", јер његов лимузински нагласак није био добар. И на питање да ли верује у Бога, „више него ви сами", поносно је одговорила. Када су је питали шта ју <је> натерало да дође краљу, испричала је професору Ламбару кратко да ју је један глас од Бога, док је напасала стадо, зовнуо и рекао да иде у Француску, јер је Богу жао француског народа; да се она тек после дугог опирања решила да оде у Вокулер, а затим у Шинон. Једном од професора на пакосну примедбу: „Ако Бог хоће да ослободи Француску, не требају му оружани људи" – мудро је одговорила: „У име божје, војска ће се борити, а Бог ће јој дати победу". Она је била сигурна да има више истине у ономе што су њој њени Гласови јављали, него у свему што доктори говоре и рекла им је: „Има више у књигама нашег Господа него вашим". Али јој они опростише њене смеле одговоре, јер су као армањаци и сами желели да се рат час пре сврши. Ипак јој тражаху неки видљив знак, обележје да је дошла од стране Господа. Она, нестрпљива већ, јер не знаде какав већи знак да им да до своје топло уверење, рече им: „Нисам дошла у Поатије да дајем знакове. Водите ме у Орлеан и ја ћу вам дати доказ свог посланства. Нека ми се дâ војника у ком било броју, и ја полазим." Ипак, пре него што би пошла, она издиктира 22. марта, на Велики уторак, писмо шефовима енглеске војске, у коме их позиваше да оду. Она није хтела што-што да ратује, њој би било милије да је могла мирним путем своју мисију извршити. Жан Ерол, који је ово писмо за њу писао, што сама није знала „ни А ни Б", био јој је наклоњен. Он се сећао Марије Авињонске, како је покојном краљу рекла да ће краљевина проћи кроз много зла и да

ће је спасти једна девојка. Неки глас јој је то рекао у сну, кад је спазила оружје на небу и уплашено мислила да је за њу. Ерол је веровао да је Јованка девојка о којој говори Марија Авињонска.

Пошто су закључили да је Јованка добра, побожна, смерна, морало се још испитати да ли је заиста девојка, јер је народно веровање везивало много особитих врлина за девојаштво. Дар пророковања[44] могле су имати само девојке. Тако један скуп племићки, међу њима и краљица сицилијска, таштa дофенова, потврди у Туру невиност Јованкину. Сад је и дофен могао бити потпуно сигуран да није вештица. Што се тиче њезиног мушког одела, сви су доктори знали да су и многе светице носиле мушко одело. Оно дакле није могло бити знак никаквог зла у њој. А и калуђери, што су је у Домремију испитивали, сигурно су донели вести о многим њезиним чудесима,[45] јер се око њеног имена почела стварати легенда[46] као око имена светаца.

Кад су је тако и у људском и у божанском погледу испитали и нису јој могли наћи замерке, дозволише јој да иде у Орлеан, јер, у ствари, беху у великој опасности и морали су се и за сламку хватати. Од 17. до 20. августа порота се изјасни, Јованка би призната и послата у Тур да се оружа.[47]

Јованкино наоружање у Туру

Тур је био богата и часна варош која је увек помагала Орлеан новцем, иначе био је апанажа краљице сицилијске и најчувенија оружница. Тамо пошаље Јованку са Нувелонпоном и Пуланжијем, да добије ратну опрему: одело и оружје. Сместише је у кућу Елеоноре ди Пиј, дворске даме Јоланде Сицилијске. Ту се[48] упознала са калуђером августинцем, Жаном Паскерелом, који се враћао из вароши Пиј ан Велеј где је био видео и њену мајку.[49] Можда су и браћа њена, за коју се зна да су је пратила од Тура до Орлеана, дошла заједно са Паскерелом, са хаџилука, у Тур. Другови, представљајући јој Паскерела рекоше: „Јованка, ми смо вам довели овог доброг оца. Кад га будете сасвим упознали, ви ћете га волети много.“ Јованка одговори да је већ слушала о њему, и одмах изјави да жели од сутра стално да се њему исповеда. Вероватно га је изабрала за свога исповедника и што је познавао њезину мајку.

Краљ јој даде опрему, сву белу. Састојала се из оклопа од челика и гвожђа, какав се онда обично носио. Преко тога је имала скупоцени огртач од велура или неке златне тканине. О њеном славном и тајанственом мачу зна се толико колико је сама рекла 1431. године: „Док бејах у Туру и Шинону, послах да ми потраже један мач у цркви Свете Катарине из Фјербуа;[50] иза олтара, где га одмах нађоше сасвим зарђалог.“ Даље вели да је тај зарђали мач нађен у земљи, да је изнад њега било пет крстова, да су јој њени Гласови јавили где се налази. Потом, како јој га свештеници из Фјербуа,[51] од којих га је тражила, одмах послаше. Затим вели како се не сећа тачно, да ли је мач био закопан испред или иза олтара, да се не сећа шта су јој Гласови онда казали. Тврди да је рђа са њега спала, чим су га истрљали. На крају: „Свештеници из Фјербуа ми поклонише једне корице, народ из Тура двоје друге, једне од црвеног велура, друге од златног платна, ја

начиних једне од јаке коже". Овај мач је волела изнад свега, јер је нађен у цркви њене омиљене светице. Поред овога имала је још два мача, које је у биткама стекла; али се ниједним од сва три, нити са икојим другим оружјем служила. Она није никад убијала, ни у најтежим борбама;[52] она је само са заставом у руци бодрила друге.

Према заповести светице на њеној застави био је Бог са глобусом у руци, и са сваке стране по један анђео. Ткање је било од ланеног белог платна, попрсканог криновима и именима: *Христос – Марија*. На наличју заставе грб Јованкин, симбол њеног посланства, на азурном штиту сребрни голуб, који носи у кљуну трачицу са натписом: *Са Краљем небеским*.[53] Поред главне заставе имала је и једну мању на којој беше слика Богородице са анђелом. (За сликање обеју ратни благајник је издао 25 ливара турнуаских.)

Поред опреме, по жељи краљевој, Јованки дадоше пратњу која је имала да се брине о њој. Међу осталима беху и њен исповедник, брат Паскерел, два пажа, Луј де Кут и Рејмон, затим чувар новца целе пратње, Жан Нувелонпон. Поред ових, Пуланжија, њене браће, њеног рођака Николе де Вутона, беше у њеној пратњи и Жан д'Олон, један од најбољих људи у краљевини, члан Савета краљевог. Он је увек био уз њу. Кад је била заробљена и он је био затворен са њом.

Она већ у својој пратњи покуша да својом благошћу и побожношћу утиче благотворно. Свога благајника Нувелонпона одучаваше од псовки. И, уопште,[54] хтеде помоћу религије да заведе дисциплину. За калуђере, који се придружише пратњи и војсци Јованкиној од Клуа, кад њихови манастири око Орлеана бише разрушени, она направи једну белу заставу са Христом на крсту, између Богородице и Светог Јована. Калуђери су имали дужност да воде рачуна о побожности војника и да их прикупљају на молитву. Она забрањиваше такође богохуље, и заповеди да се отерају из логора војничких жене. Она сама увек даваше пример најискреније побожности. Ништа не започињаше, док се најпре Богу не помоли.

Тако се Јованка са својом пратњом, војницима и политичарима оданим краљу, као Ла Хиром, маршалом од Бусака, адмиралом од Килана, канцеларом Рењолом од Шартра, војводом од Алансона и другим, крете из Блуа пут Орлеана, левом обалом Луаре. У Орлеану је имала нечим да покаже своје божанско посланство, и тек онда да је краљ именује[55] за главнога војсковођу и управника рата.

Орлеан. – Пожртвовање грађана

Орлеан беше варош моћна, ограђена зидовима и загрљена Луаром с јужне стране.[56] Куће у Орлеану биле су од камена или од дрвета, ниских кровова покривених шкриљцем. Варош је била културни центар свога краја, имала је свој универзитет, епископат. Волела се наука, музика, удобност. Бавило се поред осталог трговином и свим врстама заната. Од 15.000 становника орлеанских, приличан број су сачињавали ђаци и калуђери.

Док су у Енглеској биле свађе, њихова се пажња окрете мало са Француске на домаће ствари, тим пре, што им после Вернеја ствари у Француској нису ишле најбоље. Због тога они можда и примише од Орлеана године 1424–25. једну

своту новаца, да га оставе на миру. Али када се од 1428. Енглези почеше озбиљно спремати за опсаду Орлеана, и Орлеанци не осташе скрштених руку. Мада се у оно време није стицало много славе бранећи свој град, а могло се допасти великих незгода, ипак се дванаест прокуратора Орлеана одлучише да бране свој град. Кад чуше да гроф Салсбери долази, они се сташе спремати на све начине, са дивном храброшћу, да га дочекају.

Прокуратори храну за војску куповаху насилно, јер свак је ипак у ово време намирнице штедио за себе. Они на зидовима начинише заклоне, да би иза њих пуцали, појачаше врата предграђа, снабдеше зидове малим и великим топовима. И жене су помагале. Спремале су олово и барут за употребу.

Грађани су сами чували зидове, по занатима раздељени у чете. Свака је кула имала своју посаду. Али кад су видели да сами својим снагама не могу одолети они се са жалошћу одрекоше тога поноса, радости, а најзад и користи. Гувернер Гокур и Батар Орлеански одоше краљу да траже помоћи; а грађани се два по два разиђоше по варошима у Лангедоку, да траже и од њих помоћи. Они позиваху и војнике који су били за дофена „обећавајући им храну, новац и борбу на смрт и живот." Учинише чак и неке поклоне црквама светаца заштитника Орлеана, који су, по легенди, за живота свог спасли Орлеан од Хуна. Прве плаћеничке чете које дођоше у Орлеан грађани размазише као рођену децу. Узеше их к себи на стан и храну.

Овако разноструко спремни за борбу они с поносом одбише 5. септембра понуду Салсберија[57] да се предаду. Два енглеска гласника дочекаше лепо и угостише, а грофу Салсберију[58] уз негативан одговор послаше на поклон вина.

Опсада Орлеана

Енглези су се исто тако озбиљно спремали за опсаду Орлеана још од јула 1428. године. Искористише све модерне проналаске војне науке. Снабдеше се са свим врстама топова и камења којим су их пунили. Били су спремни да лију и нове топове у случају потребе. Не заборавише ни штитове за јуриш. Ни војске није недостајало. Салсбери беше регрутовао војску на шест месеци; а и у самом генералштабу било је око 2.500 војника. Овима се придружило још 250 стрелаца, и у Паризу 400 коњаника и и 1.200 стрелаца. Кад извукоше понешто људи из свих гарнизона, и кад би позвана још феудна господа из Нормандије, Салсбери је имао око 5.000 војске. Мада би то за данашње прилике било одвећ мало, онда се ипак сматрало довољним. А само после једно десетину година, већ се је нашао један историк који је сматрао овај број недовољним, а наоружање слабим. Критиковао је и сами начин опсађивања помоћу бастиља. Бастиље су биле врло ретке, те поједини гарнизони у случају потребе нису могли доћи брзо једни другима у помоћ.

6. октобра Орлеанци, иако беху у томе часу спремнији од Енглеза, начиниште за сретан почетак процесију кроз варош. 12. октобра већ варош би опседнута, и истог дана камена ђулад из енглеских топова убише једну жену у Орлеану. Затим дође један јуриш на Кулице, али пропаде: Енглези изгубише 240 људи. После

овога Енглези миниpаше Кулице, а Французи се морадоше повући сломивши један лук моста, и помакоше своју барикаду на лук Бел Круа (23. октобра). Сутрадан Салсбери би рањен, што охрабри грађане Орлеана а Енглезе уплаши и збуни. Орлеанце још више обрадова долазак пешака, копљаника и стрелаца са Ла Хиром, Бусаком и другим. 8. новембра Енглези, међутим, дигоше логоре и повукоше се у угодније оближње вароши оставивши[59] врло мало посаде у Кулицама[60]. За ово време грађани разрушише око двадесетину цркава и манастира по предграђима не поштедивши ни богомоље посвећене Светом Еверту и Светом Ењану. Сви[61] су хтели да омогуће Енглезима да при повратку нађу склоништа. Чудновато је зашто Французи не искористише ову згодну прилику, кад их је описаћивало свега 500 Норманђана са Глесдалом на челу, те не дигоше опсаду са Орлеана. Изгледа да су они умели да се снађу само при јуришима, изненадним упадима и чаркама, да смишљену одбрану и са планом нису знали водити.

30. новембра Енглези у Кулицама[62] добише појачања:[63] 300 добро наоружаних војника са Џоном Толботом. До Божића је још било малих чарки; око Божића примирје. Орлеан позајми свираче Енглезима. После се опет чарке наставише. Енглези прећоше на десну обалу и утврђаваху се у Сен Лорану да[64] би тако препречили пут, који је дуж реке водио за Блуа и којим су се Орлеанци снабдевали. Потом бастиљама[65] везаше Сен Лоран за леву обалу Луаре, ничим не узнемиравани[66] од Француза. За све ово време ниједне праве битке, ни новог јуриша, ни испада. Истина је да су се опседнути снабдевали скоро на миру, намирнице су спокојно улазиле у Орлеан. 13. јануара Џон Фастолф[67] доведе 1.200 људи и топова, тако појачани Енглези заузеше прелазе између цркве Сен Лу и супротне обале; том приликом заробише око 500 грла стоке и славни топ Жан Лорена. Људи погибе врло мало, као уопште за ово време. Од самог почетка опсаде па до тад изгледа да су Французи изгубили само 50, а Енглези свега 100 људи. Од овога часа, међутим, стање опседнутим бивало је све теже и теже, особито почетком фебруара.

Краљевски савет се трудио да помогне Орлеану. Позва племство Оверња, које се удружи са Шкотима и Бурбонезима у Блуа. Било их је око 4.000. Њихов задатак је најпре био да нападну возаре који су из Париза носили намирнице и[68] муницију опсаћивачима. Овој војсци се крете у помоћ 1.500 Орлеанаца са Ла Хиром, Ксентрајем и другим. Крај Жанвила стигоше 12. фебруара. Војска од 4.000 под заповедништвом грофа Клермона беше још врло далеко, док се комора Фастолфова већ приближавала, свега око 1.500 људи, Норманђана и Пикарђана. Разбити ову војску, докопати се намирница, изгледа да је врло лако било. У том случају опсада са Орлеана могла је одмах бити дигнута, и све би потом друкчије изгледало. Али неодлучност грофа Клермона[69] све је осујетила. Тако је Фастолф, познавајући савршено ратну вештину, имао времена да подигне један широки логор са дубљим и уским улазом употребивши кола, копља и гвоздене ланце. Како нису имали наде на бекство решили су се да се боре на живот и смрт. Ла Хир је хтео да спречи дизање логора; али је гроф од Клермона стално јављао да га причекају са његових 4.000 војске. И зато Французи и Шкоти видеше где се на њихове очи диже тврди непријатељски логор. Једног часа Ла Хир и Де Потон разбише потпуно један одред Енглеза; да су бар овог часа други Французи дошли у помоћ, можда би још битку добили. Али помоћ не дође и Енглези

победише Французе и Шкоте. Динуа би рањен. Посрамљена војска грофа од Клермона, која није ни учествовала у бици, оде у Орлеан; а Енглези после два дана без препрека стигоше у логор опсађивача и начинише светковину због ове победе. Орлеанци, међутим, примише грофа од Клермона као издајицу. Сутрадан он се извуче са својима, јер народ није хтео хранити оне који се не боре. Истога[70] дана остави варош Ла Хир, Луј де Килан, адмирал француски, маршал Бусак, и епископ обећавши да ће се вратити са намирницама. Само Динуа са неколико капетана остаде да чува варош. Његов положај био је врло тежак. Стизали су му разни гласови: да краљ хоће да бежи у Шкотску, да Савет предлаже повлачење ка Дофинеу; потом да нека девојка иде да спасе краља и Орлеан.

После победе Енглеске код Рувреја, прстен око Орлеана све се више сужавао. Од 25. фебруара Енглези продужаваху свој опкоп преко бастиље Лондонске ка париском путу, где се дизала бастиља Сен Ладр. Тада опседнути са три стране бише опкољени, а са четврте им бастиља Сен Лу препречавала пут бургоњски[71]. Због тога грађани, напуштени од краља, одлучише да се ставе под заштиту војводе Бургоњског. Капетан Потон са још неколико посланика, под заштитом војводином, оде у Париз да преговара о неутралности Орлеана. Али Бедфорд[72] одби молбу грубо и иронично, те дође скоро до свађе између њега и војводе Бургоњског. Једина корист од свих преговора би што војвода Бургоњски[73] уверен повуче бургињонце из бастиља енглеских. Истина је да они упражњена места попунише Норманђанима. 28. априла Орлеану дође у помоћ Флоран д'Илије са 400 људи. Ово не охрабри Орлеанце, да начине неки већи испад, као што ни Енглези са своје стране не беху довољно јаки да учине јуриш на варош, коју за шест месеци опсаде нису још могли глађу уморити. И на овако изнурене, десетковане Енглезе, дође Јованка са довољно војске, муниције, хране и једном бескрајном вером да ће помоћу божјом победити. Тако се улоге мењају: и морална и материјална надмоћност пређе на страну Француза.

Јованка у Орлеану

Војска која је пратила Јованку зауставила се у пристаништу Буше. Намера војсковођа је била да иду левом обалом Луаре, да би избегли гарнизоне енглеске, који су командовали мостовима код Мана и Божансија, а и главну војску. Рачунали су да пренесу стоку и намирнице лађама, које би им становници дали, возећи их уз воду до Шесија,[74] одакле би се докопали врата Бургоњских. За овај план Јованка није знала, она је сматрала да иде другом обалом, као што је то већ била наговестила Енглезима у писму од 22. марта. Војска и Јованка, међутим, стигоше раније надоглед вароши, док се комора још не беше попела до Шесија због противног ветра. Тако бише изложени нападу Енглеза. Али у овом критичном часу дође из Орлеана Динуа са лађом, да потражи Јованку. Она га упита је ли то он.

– Да, и врло сам срећан због вашег доласка – одговори.

– Јесте ли ви дали заповест да приспем овом страном и да не идем право онамо, где се налазе Енглези?

– Да, ради веће сигурности, и мудрији од мене су истог мишљења.

– За име бога, Савет нашег Господа је мудрији и сигурнији него ваш. Ви сте мислили да мене преварите; а ви се сами варате, јер ја вам доводим бољу помоћ него што је икад дошла генералу у ма каквој вароши: то је помоћ Краља небеског.

У том часу, вели Динуа, „ветар[75] који беше јак и супротан променио се и постаде згодан надимајући једро". Њему се учини да је то дуго ишчекивани знак божији и позва је радосно у варош; али она је желела да се врати у Блуа са једним одредом војске, те да доведе отуд и другу комору. Изгледа да се плашила да ли ће се вратити војска, која је отишла по комору. Пристаде да не иде једино ако Паскерел са калуђерима пође уз ту војску. А и Динуа јој рече да су становници Орлеана нестрпљиви и да не треба <да> их разочара својим задоцњењем. Она уважи овај разлог и пређе Луару са Ла Хиром, Бусаком и две стотине коњаника. Ноћ 28. априла и цео идући дан она је провела у кући Гија де Каји у селу Реји. Било је одлучено да ноћу уђе у Орлеан, како би навалу светине спречила.[76] Тако 29. априла увече она уђе у варош на свом белом коњу, са десне стране Динуа, праћена четом која је носила буктиње, својом браћом и сељерима који су ишли по њу у село. Свет се радосно тискао да види девојку, која им доноси помоћ од Бога. Сви су хтели да се дотакну њеног скута или бар коња на коме је јахала, јер им се чинило „као да је сами Бог међу њих дошао". Усред ове радости одведоше је најпре у цркву Светог крста, те кући Жана Буше, благајника војводе Орлеанског. Он је био врло богат. Помагао варош у свему, у његовом стану капетани држаше ратне савете. Кућа му се налазила крај врата Ренар, у суседству Сен Лорана. Њену браћу и Нувелонпона примише срдачно као и остале. Она је ову прву ноћ, по обичају, спавала заједно са Шарлотом, деветогодишњом девојчицом њених домаћина. Доцније је Шарлота дочекала да сведочи о врлинама Јованкиним.

Јуриш на бастиљу Сен Лу

Долазак Јованкин у Орлеан не даде одмах прилике за већу борбу, изузимајући малу чарку од 30. априла за коју она није знала. Она би сматрала неправедно и безбожно нападати Енглезе док не добију понуде мира. Зато по својим гласницима посла тек 30. априла оно писмо што га је писала 22. марта. У њему је позивала Енглезе да њој предаду кључеве вароши француских. Тврдила је да,[77] ако је не послушају, она ће их божијом помоћи отерати. Али, док се је она Французима чинила анђео, Енглези су је сматрали за ђавола, и са подсмехом примише њено писмо, задржавајући једног гласника у намери да га спале. Али то нису дочекали, јер је Орлеан пре био ослобођен, него што је из Париза стигло одобрење о спаљивању. Јованка их истога дана, 30. априла, понова позва да се повуку, али јој они одговорише добацивањем погрдних имена. Ипак ни овога пута нису на њу пуцали.

Како главни део војске није био још у Орлеану, а без њега се није могло ни мислити на веће испаде, Динуа 1. маја оде у Блуа, по ту војску и намирнице. Пре поласка он узајми 600 ливара за исплаћивање гарнизона и капетана, док главна војска не дође. Јованка оста да чува варош, окружена поверењем и поштовањем

грађана, који гледаху у њој изасланицу божију. Она се за ових неколико дана примирја и чекања ипак не одмори. Истога дана када је Динуа отишао, она пројаха кроз варош праћена штитоношама и витезима, [78]и, задивљујући својом појавом, она је храбрила становнике.[78] 2. маја, праћена опет великом гомилом испитивала је положаје Енглеза, 3. маја дођоше неки и јавише да се војска из Блуа прикључује десном обалом, дуж шуме иза вароши. На тој страни се једино изиђе на тврђаву „Париз", која од Сен Лу беше доста удаљена. Јованка, на радосну вест да се војска примиче граду, изађе јој у сусрет са Ла Хиром и неколико стотина бораца 4. маја у зору. Непријатељ оста миран, не спречи ничим кретање Француза ни поред бастиља на десној обали нити оне што се ближаху од стране Монтагрија и Жијана. Задовољна доласком војске она заспа не слутећи да ће још те ноћи доћи до сукоба са Енглезима. Али изненадно њене светице је обавестише да треба да иде противу Енглеза, само није знала да ли треба да иде на њихове тврђаве или против Фастолфа који треба храном да их снабде. Заиста, вест се је била пронела да се он ближи и то ју је било дубоко узбудило прошлог дана. Због тога се можда била тргла иза сна, а вероватно је чула и ратне узвике, јер још од после подне прошлог дана Орлеанци нападаху бастиљу Сен Лу у циљу да олакшају прелаз коморе. Јованку о томе нису били ништа обавестили. Кад скочи иза сна, Д'Олон јој поможе да се наоружа. Она брзо стрча низ степенице, и кад срете свога [79]пажа Кута, она му довикне[79] да јој брзо доведе коња, јер се крв француска просипа. Кад јој доведе коња и пружи заставу кроз прозор, она одјури ка Бургоњским вратима. На вратима сретоше рањеника, што њу много узбуди. Тада појури на тврђаву са онима који раније преплашени ратним крицима енглеским беху се у страху раштркали по вароши и пољу. Али сада пред ратним покличем охрабрених Орлеанаца. Енглези устукнуше. И после три часа напора скоро сви Енглези бише или заробљени, или поубијани, док Француза врло мало изгибе.

Када је Толбот чуо да је тврђава Сен Лу нападнута, он изађе из свога логора и пође јој у помоћ. Пут је био дуг, водио поред целе шуме. Он успут прикупи западне гарнизоне. Али варошки стражари запазише ово кретање и звонише на узбуну. Маршал Бусак изађе кроз једна северна врата са 600 људи, да преграчи пут. И у часу кад је Толбот био сузбијен, Французи упалише бастиљу Сен Лу. И тако Јованка с поверењем, које уливаше у ратнике, просту чарку прометну у победу. Али та иста победница увече плакаше за мртвима на бојном пољу, особито стога што се нису исповедили ни причестили. Сутрадан се није хтела борити због Вазнесења. Тога дана трећи и последњи пут затражи од Енглеза да се повуку, и да јој врате њеног гласника у размену за заробљенике. Писмо посла стрелом. Енглези јој одговорише опет увредама, и она опет плакаше.

Заузеће Августинаца

Иако се није борило, на Вазнесење се одржао ратни савет и решио да се сутрадан, 6. маја, учини јуриш на Сен Лоран на десној обали. Ово је требало да намами оне Енглезе са леве стране у помоћ нападнутим тврђавама. Чим би Енглези прешли реку, Французи би напали тврђаве с леве обале, тврђаву августинаца,

Светог Јована Белог, булевар и Кулице. Овај план хтедоше прво да сакрију од Јованке, и да њу са грађанима пошљу на Сен Лоран, а војска да удари на тврђаве; али кад она већ наслути нешто, они јој поверише своју одлуку. Јованка, међутим, не пристаде да води светину која не би могла начинити прави јуриш. И како су грађани хтели пошто-пото да се боре под Јованкином заставом, напад се одржи овог дана.

Тако Јованка узме[80] удела у главном нападу. Она наговори Гокура да пусти грађане да пређу понтонским мостом наспрам врата Тур Неф, недалеко од Светог Јована Белог. Енглези из те тврђаве, кад видеше Французе, повукоше се у Августинце, неку врсту заклона начињеног на рушевинама августинског манастира. Августинци су штитили Булевар Малих кула, које нису могле бити заузете, док булевар не буде заузет. Први француски пешаци нашавши напуштену бастиљу Светог Јована Белог пођоше на Августинце, али како им Енглези пођоше у сусрет вратише се натраг. У том часу наиђе Јованка, Д'Олон, Ла Хир[81], на коњима, с копљем у руци. Они заштитише најпре од напада енглески прелаз грађана понтонским мостом, и кад бише сви на окупу, појурише на палисаде бастиље. На уском улазу, веле, стајао је неки огромни Енглез и бранио га. Он отпрве паде мртав. Начини се метеж. Јованка је храбрила војску: „Напред у име Бога, храбро, напред, напред!" Неки од Француза почеше да беже, али бише енергично заустављени. Тако опет дође победа под окриљем Јованкине заставе. Јованка би рањена у ногу и не могаде остати са својим четама. Преноћи на месту победе, као што је и желела. Мада је био петак, када је она обично једноудила, она овога пута вечера и заповеди да се баркама однесе вина и хране четама што су остале да чувају Августинце. Она се плашила изненадних напада од стране Толбота, а и Глездала, али ноћ прође на миру иако није она сама била крај својих чета.

Заузеће Кулица[82]

Не може се никако схватити тактика Енглеза[83] за ово време од Јованкина доласка. Прво је чудно како нису напали француску војску која је бивакovала крај заузете тврђаве августинаца, кад су имали прелаз осигуран. Да ли је било природно да тај ноћни напад учине, показује и страх Јованкин. Изгледа да је војска енглеска била запрепашћена доласком „краварке армањака", „вештице", која је уливала храброст војсци француској; а можда су чекали и долазак Фастолфа из Париза. Међутим, губили су тврђаву по тврђаву. Уместо да у потпуној сигурности пређу из свога главног стана у бастиљу на острву Шарлемањ, одакле су се опет могли искрцати под заштитом тврђаве Сен Приве,[84] они 7. маја не послаше ни једног јединог човека да појачају Кулице,[85] булевар и Августинце, чак и гарнизоне<.> Сен Приве спали своја утврђења и повуче се у Сен Лоран. Тако посаде у Кулицама[86] (око 600) и булевар оставише њиховој судбини. Толбот чак није имао намеру да каквом диверзијом у облику напада на Орлеан одврати Французе од њиховог предузећа. Све дакле изгледа чудно, кад се зна да се пред очима Толбота одиграла битка око Кулица.[87]

Французима је требало најпре да заузму булевар, кога је од Кулица[88] одвајао један јарак пун воде, одвојен од Лауре. Енглези се за повлачење у Кулице[89] служили покретним мостом. Изгледа да је и булевар био опкољен високим зидовима, јер се помоћу лествица морао нападати. 7. маја рано Јованка оде на службу божију и потом се спремаше да нападне Кулице[90] и против воље заповедникâ краљевске војске, који су се плашили природног напада енглеског на Орлеан. Она изасланику војсковођа одговори: „Ви сте били у свом свету, а ја у свом; ваша намера ће пропасти, а намера мог Господа одржаће се чврсто и биће испуњена." Она свом домаћину обећа довести на вечеру једног Енглеза. Сигурно је мислила кога од војсковођа енглеских да зароби. Уз Јованку, као и увек, били су грађани орлеански. И они су хтели да суделују у заузимању Кулица.[91] Како се сир Гокур противио и хтео чувати пролаз на вратима Бургоњским, Јованка му уврећено рече: „Ви сте рђав човек што спречавате ове људе да изађу. Али хтели ви или не хтели, они ће изаћи и радити исто тако добро као и прошли пут". Грађани охрабрени Јованкиним присуством и речима јурнуше на врата, те их он збиља мораде пустити и чак их сам поведе у борбу са Д'Олоном и Виларем.

Док Јованка не стиже са својима, Енглези одбише један напад, кад она стиже напад поче са свих страна одједанпут. Нападачи су имали довољно топова свих калибра, као и свег другог оружја и справа за нападање. Они су били једна шарена гомила састављена из свих врста људи и ратника, почевши од грађана орлеанских па до дивљих планинаца дуге браде, разбарушених и наоружаних стрелама и секирама. Ни Енглези нису оскудевали у војсци и муницији и храбрости. Било их је око 3.000 људи. Али иако је Француза било десет пута више, сва се та снага није могла употребити при јуришу. У оно доба, уосталом, мали је број одлучивао битку. У гомили нападача било је и невештих, као што су грађани ненавикнути на битку, и оних који су најпре свој живот штедели, као што су плаћеници. (Једина се и највише Јованка давала цела и храбрила чете.) Битка је, што је природно, имала карактер средњевековних битака.[92] „Лествице се дизале, људи се њима пели, оне се обарале и људи на њима бивали убијани ђуладима,[93] или ударани или прободени и мирис патње се дизао из чељусти топова" (А. Ленг).[94]

За све ово време Јованка је са заставом била покрај зида. У часу кад се пела уз прве степенице, једна стрела је рани. Она устукну и поче плакати, вели њен исповедник. Ипак није престала да се бори. Кад је превила рану мастилом и уљем и исповедила се, настави борбу. Енглези су мислили, кад је видеше рањену, да ће престати да се бори, особито ако је вештица. Али она се поново појави међу Французима и Шкотима, већ врло сусталим од борбе и умора. Међу њима је било расположења да напусте борбу: чинило им се да ће им требати још месец дана за заузеће тврђаве. Узалуд је Јованка[95] викала својим јасним гласом: „Имајте храбрости, не повлачите се. Не сумњајте, место је наше." Сам Динуа је мислио да се морају тога дана повући, јер су се већ три узалудна општа јуриша чинила. Јованка се тад повуче један часак у неки оближњи виноград и мољаше се Богу једно пола сата. После тога, да спречи одступницу,[96] Д'Олон посла њену заставу на јарак уз подножје зида. Јованки, кад то угледа, учини се да ће изгубити своју заставу и уплашено повика: „Моја застава, моја застава", вукући за руке војника који је држаше. На то као на неки знак Французи се поново искупише.

Она их поведе на нови јуриш и кад јој се застава таче зида бастиље, она узвикну: „Улазите, сад, све је ваше.“ Тако у општем одушевљеном налету Французи погнаше Енглезе ка покретном мосту колико копљима и свом врстом оружја, толико камењем и песницама. Са севера Кулице[97] беху нападнуте варошком артиљеријом. Војска грађанска, која је чувала мост, беше под покретни мост Кулица[98] ставила неку нарочиту запаљиву смесу, да би тако пресекли одступницу. И заиста, покретни мост се сруши под пламеном, и војсковође енглеске се подавише у води. У исти мах палисада тврђаве беше запаљена.[99] Јованка се мољаше за душу изгинулих. И кад у три[100] сата ујутру покретни мост би оправљен, она се као победница њиме врати[101] у Орлеан.

Сутрадан, 8. маја, у недељу, Толбот, који се није за све време борбе око Кулица помакао из своје тврђаве, беше приморан на одступање. Према обичају, изазва Французе на борбу. Јованка,[102] пре него што би пошла у борбу, оде на службу. Али већ при свршетку службе Енглези се повлачаху према Жаржоу, Ману, Божансију, остављајући своје болеснике, своје намирнице, свој логор. Јованка саветова да се пусте на миру, што грађани једва дочекаше.

Да захвале Богу на толикој милости, грађани приредише нечувене процесије; затим разрушише бастиље које су толико страха у току опсаде задавале. Десетог маја већ Јованка остави оне што их је спасла. Око њеног светог имена већ се стварала легенда. По многим крајевима Француске певају се кантике и нижу процесије. Французи је обожавају, називају „анђелом војске божије“. Реноме њене светости раширио се врло брзо по целој Француској. Многе побожне личности носе медаље које личе на њу. По капелама њене слике резане и бојене. Људи јој траже за успомену ма шта, што би својом руком додирнула. Сматрало се већ да Бог кроз њу ради и говори.

Јованка у Туру. Расправе Жака Желија и Жана Жерсона

Када је дофен[103] чуо за победе Јованке у Орлеану, из Шинона је послао свима варошима, нарочито Ла Рошелу и Нарбони, писма којима је јављао о њезиним успесима, и позивао грађане да захвале Богу и одаду почаст победницима. Тако је краљевска канцеларија на неки начин званично признала њезину помоћ, и одредила јој место. Разуме се, народно признање дошло је природно и спонтано, и без суделовања краљевске канцеларије. Свуда су је са радошћу сретали. Она оста два дана у Блуа,[104] одатле оде у Тур, где се чекало на краља. Како је она прва стигла[105] оде му у сусрет, а краљ је са радошћу срете и пољуби. Јованка је одмах желела да га поведе у Ремс на крунисање. То јој се чинио главни посао, најважнија дужност њеног живота. Али је краља пут у Ремс плашио својом дужином и могућим трошковима. Новца се није имало. Краљ једва плати трошкове око ослобођења Орлеана. Највећи део трошкова су поднели грађани, који су дали и црно иза ноката.

Баш у ово време Карло прими од Жака Желија, архиепископа амбренског, једну расправу о Јованци. После испитивања у Пуатијеу и после ослобођења Орлеана архиепископ пречисти своје мишљење о њој. Како су се доктори

разилазили у својим мишљењима о Јованци, он написа ову расправу и посвети је краљу. У њој је најпре изнео пет разлога због којих је веровао, да је Бог помагао краљу: прво, праведност његове ствари; друго, сјајне заслуге његових претходника; треће, молитве побожних душа и уздаси потиштених; четврто, неправедност непријатеља краљевине; пето, неутољива суровост енглеског народа. Нимало га више није зачуђавало што је Бог, да уништи војску непријатеља, изабрао баш ову младу сељанку, необразовану, сиромашну и неплеменитог порекла. Тиме је Бог, по његовом мишљењу, хтео да понизи охоле. А што је Бог открио своје намере о краљевини једној девојци, не треба се чудити: често девојке имају дар пророковања. Као пример наводи Сибиле. Јованку је сматрао за анђела послатог с неба да спасе народ. Ипак је доктор саветовао краљу: да се у рату придржава и правила људске мудрости „јер не треба Бога искушавати". Али, исто тако, не треба ни његову инспирацију одбацити. И у часовима сумњâ нека се увек пре приклони мудрости божјој него разумности људској. Завршио је дајући практичан савет поново, да, кад се припрема за битке, ништа се не заборави од онога чему искуство и ратна вештина уче; а ако би Јованка нешто изненадно, дотле и неокушано, препоручила, онда да забораве што знају и њеном се савету повинују са поверењем.

Другу расправу доби краљ од великог доктора Жерсона, старог канцелара универзитета. Он је сав био за поштовање установљених величина власти. Саветници дофенови послаше му већања из Пуатијеа[106] и затражише његово мишљење. Као одговор, он састави своју расправу. У самом уводу покуша да начини разлику између вере и побожности. Као и Жак Жели и он беше за Јованку расположен. Напомиње на једном месту да, ако иза победе код Орлеана не дођу одмах и друге победе, треба бити стрпљив и веровати увек у Јованку. При крају расправе одобрава јој да носи мушко одело, јер су га и неке светице носиле.

Обе расправе илуструју како се је онда о врло јасним стварима на детињасто свечан начин расправљало, и само се појмови све више мрсили.

Јованка је, међутим, све више наваљивала на краља да настави започето изгањање Енглеза, јер је веровала да ће живети још само годину дана. Једном клече пред краља;[107] обгрли му колена и рече: „Племенити краљевићу, не скупљајте више толико и тако дуге савете. Пођите одмах у Ремс да примите ваше достојно крунисање." Сењер Харкур је упита, да ли јој о томе њен божански савет говори. Кад и после њеног потврдног одговора он сумњаше и замоли да им каже начин на који тај савет говори, она порумене од бола. Тад краљ, да би је утешио, благо је замоли да им каже штогод о томе. Она тада призна колико је мучи та општа сумња, особито краљева, и како ју једино теши глас њезиних небеских саветника.

Пратећи краља у Лош, она остаде тамо до 23. маја. Како се народ око ње тискао пун љубави и обожавања, укори је један од испитивача у Пуатијеу:

– Ви чините зло што примате такве ствари које вам се не дугују. Пазите: тиме наводите људе на поклоништво.

– Заиста, ја нећу умети да се сачувам тога, ако ме Бог не сачува.

Из Лоша оде у Сел ан Бери, доста велику варош, где се показивала свету богато одевена. У томе је уживала. То јој нико није замерао[108] до свештенство

енглеско и бургињонско. Оно ју је сматрало женом рђавог владања. Али та ратнички одевена Јованка у разговорима са својим исповедником, братом Паскерелом, оставила му је у аманет да се црква после њене смрти моли за њу и остале ратнике.

Заузеће Жаржоа

Да би се слобода Орлеана осигурала, требало је ослободити Луару. Прва по реду била је варош Жаржо, која се без отпора била предала Енглезима 5. октобра прошле године. Варош је била опасана зидовима и кулама, мала, и не сасвим јака. Једним мостом била је везана за обале реке Бост.[109] Динуа беше још 11. маја заповедио напад на Жаржо,[110] али је он пропао. Месец дана потом, 11. јуна, Јованка се крете на исту варош из Орлеана, где је два дана провела у гостима. Орлеанци јој дадоше за заузимање нове вароши своју артиљерију, и поднеше све трошкове експедиције: око 3.000 ливара и храну. Послаше затим све врсте раденика. Све ово из захвалности према Јованци. Војском је командовао војвода од Алансона са Јованком. Они стигоше војску грофа од Вандома, Батара, маршала од Бусака, капетана Ла Хира и осталих око 7.000,[111] што је са четама скупљеним по општинама чинило око 8.000 бораца на разне начине наоружаних.

У путу за Жаржо војска сазна да из Париза Фастолф[112] долази у помоћ Жаржоу са 2.000 бораца, са храном и артиљеријом. Многе ова вест уплаши, те побегоше;[113] многи су мислили да треба ићи у сусрет војсци, те јој не дозволити да приспе у Жаржо. Јованка је једина била неустрашива. „Не бојте се, ма колика била множина,[114] и не стварајте нимало тешкоћа око јуриша на Енглезе, јер Господ води овај посао. Кад не бих била сигурна да Господ води овај посао, више бих волела да чувам овце, него да се излажем тако великим опасностима." Није дакле њој било до ратовања и нарочитих доживљаја, већ је чинила само из убеђења да јој Бог заповеда.

Њене охрабрујуће речи највише су утицале на војводу од Алансона, и тако наставише пут. У први мах Французи узмакоше испред предграђа, мада беху отворена. Опет све спасе Јованка са својом заставом, јурнувши на непријатеља, те тиме охрабри своје. Тако те исте ноћи преноћише у предграђима, мада су се плашили да их Енглези не изненаде. Али Бог их је заиста чувао. Сутрадан је почела опсада. Јованка је као и приликом борби код Орлеана најпре позвала Енглезе да се предају, што њима није било ни на крај памети. Ипак касније, али не због позива Јованкиног, гроф Суфолк хтеде да уђе у преговоре. Тражио је дванаест дана рока да се повуче из вароши. Преговори нису успели. Приликом јуриша Јованка је уз раме војводе од Алансона јурила под кишом стрела и камена храбрећи га: „Напред, племенити војводо, јуриш!" А када би он покушавао да је задржи, плашећи се њене сувишне наглости у борби, она га је опомињала на обећање које је учинила његовој жени: да ће јој га вратити живог и здравог. Овога пута она му збиља живот спасе, рекавши му да се склони испред једног камена баченог са непријатељског зида. Покушаји[115] грофа Суфолка, да у задњем бар часу преговорима јуриш задржи, не успеше. Око четири сата Јованка

<се> са заставом у руци попе лествицама на зид. Кад је један камен обори са зида, она се брзо прибра и поново позва војнике у напад. И војници збиља задивљени њеном срчаношћу прекорачише зидове опседнуте вароши. И победа је била ту. Енглези се већ повлачаху према Бос.

За време борбе, мада је била огорчена, погибе свега десетак Француза. Исто тако и Енглези мање страдаше у борби него после, јер су се победиоци после боја наплаћивали робљењем, пљачком, сечом. Гијом Рењол, штитоноша од Оверња, зароби на мосту грофа Суфолка, пошто га овај прво учини витезом, јер му достојанство није допуштало да му се друкчије преда. И оба брата Суфолкова беху заробљена са њим. Око 500 других Енглеза исечено,[116] црква претворена у магацин, опљачкана, а око заробљених племића настаде свађа.

Јованка после победе у Жаржоу[117] пође опет кроз Орлеан, где је грађани одушевљено дочекаше и обасуше поклонима: вином, једним огртачем зеленим и црвеном хаљином од фландријског платна. Исто тако помагачу Јованкином, војводи од Алансона, поклонише шест тони вина, као и грофу од Вандома.

Заузеће моста Ман и Божансија. Битка патејска

У уторак[118] 14. јуна војска се крете из Орлеана на даља освајања. Уочи тога дана Јованка изјави војводи од Алансона, да жели сутрадан по подне да посети Енглезе у Ману, вароши оближњој Орлеану силазећи низ Луару. Држали су је Енглези, као и Божанси, која беше још ниже низ реку. Пред Маном се налазио мост, утврђен отприлике као и орлеански и одвојен од вароши широком ливадом. 15. јуна прочеље моста би заузето јуришем. Тако војска прође преко њега, остављајући у кулама један гарнизон[119] и продужи за Божанси не нападајући ни замак ни варош Ман. Енглези се повукоше делимично из Божансија, остављајући по кућама заседе. Толбот одступи према Жанвилу. У почетку опседања Божансија искрсоше драматични догађаји због доласка сира Ришмона, конетабла француског. Он је за све време живо желео да помогне дофену и Француској; али му то дофен није дозвољавао под утицајем Ла Тремуала, са којим је конетабл био у завади и чак и ратовао у доба опсаде Орлеана. 1428. године и сама Народна скупштина је молила дофена да прими услуге конетаблове у часу кад је земљи требало јединство и слога. Дофен, мада је тада обећао, погази обећање под упливом Ла Тремуала. Тако је, дакле, војводи од Алансона било незгодно примити помоћ једног владару неомиљеног човека и мислио је да оде, ако конетабл дође. Међутим се сутрадан прочује да се Енглези приближују у помоћ Божансију, и тако сами догађаји ствар одлуче. Јованки се учини паметније да прими срдачну помоћ конетаблову, него да диже опсаду. Зато му она са војводом, Батаром и браћом Лавал пође на сусрет; обгрли му колена при сусрету, као што је грлила[120] своје светице и краља. Конетабл јој се обрати речима: „Јованка, рекли су ми да сте хтели да се тучете са мном. Ја не знам да ли сте од Бога или не. Ако сте од Бога, ништа вас се не[121] плашим, јер он зна моју добру вољу; а ако сте од ђавола, још мање вас се плашим.“ Тако се заједно вратише у Божанси, и, по обичају, јер је задњи стигао, конетабл је са својим људима чувао стражу пред замком.

У петак 17. јуна[122] целога дана су на варош сипали топови камење. У поноћ 17. Енглези, не знајући да им Толбот[123] и Фастолф иду у помоћ, понуде капитулацију. Би уговорено да Енглези одмах дају замак и мост, а да сутрадан оду одводећи коње са опремама и сваки део своје имовине у вредности једне сребрне марке. Поврх свега заклеше се да неће узимати оружје за десет дана. Под овим условима сутрадан у зору прећоше мост и повукоше се у замак Ман.

Кад је Божанси пао, Фастолф и Толбот нису ништа о томе слутили. 16. јуна они саставише своје војске. Толбот заповедаше једним мањим одредом од четрдесет копљаника и двеста стрелаца, док у Фастолфа беше близу 5.000 људи. Они се не сложише у мишљењу око тога да ли треба или не ићи у помоћ опседнутима. Толбот[124] је на то наваљивао, други се одупирао сматрајући <да је> бесмислено, пошто су Французи бројнији и пуни уверења у победу. Преовлада мишљење Толбота и крену̂ше. Али док су се они решавали, ствар је била готова још 17. јуна. Кад Енглези беху на једну миљу од Божансија, Ла Хир их опази и јави својима. Јованка и конетабл пођоше им у сусрет и заузеше изванредан[125] положај, брежуљак усред равнице Бос, који је бранио пролаз Енглеза ка Божансију. По једној верзији дођоше Французима гласници са подножја брежуљка, не би ли их наговорили да сиђу, али се они не преварише, чувајући свој згодни положај. Јованка им поручи: „Идите, те се одмарајте данас, касно је; сутра, ако хоће Бог и Богородица, изближе ћемо се видети.“ Свеједно да ли је Јованка баш овако поручила, мада би овај одговор још једном посведочио њену духовитост, тек непријатељи се сутрадан сукобише.

Ноћу Енглези покушаше да поврате куле на прочељу моста Ман, како би прелазећи реку однели помоћ Божансију левом обалом Луаре. Тек ујутру 18. јуна они сазнаше да су им покушаји бесмислени, те Фастолф ста одступати путевима кроз долину Бос. Французи се на бодрење Јованкино пустише у потеру. Доиста им ништа друго није требало осим добрих мамуза да гоне Енглезе, како је то Јованка лепо казала. Она је Французе храбрила прорицањем једне од највећих победа. Осећајући у себи неодољиву снагу рекла је, ма Енглези на облацима били обешени, да ће их дохватити. Тако је и било.

Војска се уреди. Најискуснији ратници ућоше у претходницу, као Ла Хир који ју је водио, јер је добро тај крај познавао. Јованку не пустише у претходницу, јер су се плашили заседа енглеских <по> шумама куда су пролазили, а њу су хтели и морали чувати као неку амајлију среће.

После журног јахања од пет миља, дођоше до једне увале и право пред собом опазише на десној страни звоник Лињерола, а на левој малу варош Патеј. Енглези се нису видели, јер је цео предео био пошумљен. Случајно их пронађу коњаници Ла Хирови гонећи једног јелена, који се стропошта у увалу баш међу енглеску војску, која нападе грају и тако се одаде. Брзо оду гласници да јаве главној француској војсци о срећном проналаску.

Војска, међутим,[126] повлачила се према Жанвилу. Претходницу је водио један витез са белом заставом; за овима су ишли артиљерија, па кола са намирницама, па тек онда главна војска Толботова и Фастолфова. Најзад, одступница састављена само од Енглеза. Када су били на једну миљу пред Патејем, не видећи Французе и не бивши од њих примећени, тек тада неки приметише Французе и

јавише војсци. Толбот тада распореди претходницу иза живице с обе стране патејског пута; други се разместише падинама оближње шуме лињеролске.[127] И кола са намирницама требала су да служе као бусија. Тако чекаху Французе и своју одступницу.

У том часу баш коњица Ла Хирова гонећи свога јелена беше опазила Енглезе, па не чекавши главну своју војску уреди се и јурну тако снажно у Толботове стрелце, који се још намештаху око живице, и начини од њих прави покољ.

За ово време Фастолф бесно јураше са својом коњицом да стигне претходницу. Када их они скривени на падини шуме опазише тако задихане и збуњене, помислише да су разбијени у бекству. Тако поплашени они оставише своју заседу и појурише панично париским друмом. Фастолф хтеде да помогне Толботу и његовим стрелцима, али га официри наговорише да се спасава, пошто је битка већ изгубљена. Он се са коњицом спасе, али пешадија сва настрада, би исечена на комаде од француске претходнице. Тако, у ствари, битке и није било већ само покоља. Кад главна француска војска дође, већ је све било готово. Од силне француске војске само 1.500 људи је могло у бици учествовати. Ла Хир и Ксантрај заробише Толбота и још неку властелу па их одведоше пред војводу од Алансона, Јованку и конетабла. Војвода рече Толботу: „Ви не очекивасте". – „Таква је ратна срећа", одговори храбри Толбот.

Двеста оружаних људи потекоше за бегунцима до врата жанвилских. Становници Жанвила затворише врата бегунцима. Енглези из околних малих тврђавица упалише своје вароши и побегоше.

Изгледа да је све већ било свршено, сем гоњења, кад Јованка дође. Њен паж вели: „Она се дубоко сажали на призор тако суровог покоља." Један војник водећи неколико заробљеника енглеских удари једнога од њих по глави тако јако да се он онесвести. Јованка скочи са седла, узе главу рањеника међу руке, пружи му утехе и позва да га исповеде.

Победна војска и овога пута врати се у Орлеан, где становници окитише варош тканинама за ову велику свечаност. Орлеан поред победне војске очекиваше и дофена. Али се он бојао каквог изгреда конетабловог и не дође, боравећи у замку Сили одакле изађе 12. јуна.[128]

Преговори за поход на Ремс. Војска жијанска

Јованка је хтела што пре да води дофена на крунисање. Њени јој небески саветници нису говорили још ништа о Паризу. Дофен напустивши замак Сили састаде се са Јованком и са благошћу је прими. Изгледа да он још увек сумњаше, јер га је Јованка по стоти пут уверавала: „Не сумњајте ништа, ви ћете имати целу своју краљевину и бићете ускоро крунисани."

Јованка је тако остајала чврста у својој намери; а у ствари би много боље било да се после последње победе наставио пут за Париз. И сами су Енглези то очекивали. Регент се већ био затворио у бастиљу.[129] Утврђења престонице нису била у реду, гарнизон је био знатно смањен шиљући потпору Фастолфу, становништво Париза исто тако армањачко колико англобургињонско; с друге стране,

после победе патејске све би се околне вароши биле придружиле Јованци; помоћ конетаблова могла се добро искористити; а имало се доста и кола и муниције и намирница после плена патејског. Што се пропустила овог пута дивна прилика, криви су саветници краљеви, стари сењери, и сплетке којих све више биваше на двору. Ова господа била су врло неодлучна, нису веровала у могућност коначне победе. По њиховом мишљењу боље је било ратовати лагано, склапајући уговоре.

Неки су међутим хтели да се ратиште пренесе у Нормандију и да се Енглези пресеку у корену, јер их иначе тамо није било много. Мислило се да би Французи свугде нашли потпору код сељака и друмских чета; најпосле, продирући у Нормандију затворили би Енглезима и младом краљу Хенриху пут од Париза до Ремса. Разлози против оваквог ратног плана били су: што је требало описаћивати утврђене вароши нормандијске, што је цео крај био опустошен и расељен, што се Руан никако није могао заузети, докле год су Енглези били господари на мору. Најзад, све би то много коштало, а краљ није имао довољно новаца.

Други су били за то[131] да се иде у Шампању. На то су их наводили разумљиви човечански разлози,[132] личне користи, изглед да поврате своја имања и звања. Било је и незгода у овом походу. Цела се скоро Француска остављала Енглезима, те им се давало времена да се приберу и припреме за нов ударац преко мора. Али су користи од овог похода биле очевидније: заузимајући околину Ремса утискивало се између Бургоње и Енглеза. Шампања, будући богата, желела је увек мир, те признавала јачег. Раније су признавали Хенриха, сад, кад им се чинило да срећа прелази на страну армањака, били су вољни да помогну њима. Најбоља страна овог похода је што би крунисањем краљевим био постигнут један престиж у доба кад није једино Јованка са клером мислила да краљеви постају краљеви само крунисањем. Требало је, дакле, у овом предухитрити Енглезе. Са грађанима и свештенством шампањским могло се је преговарати. Градови су се могли придобити писмима помиловања, корисним трговачким уговорима и обавезама да ће се поштовати права свештенства. Тако се надало да ће вароши отворити врата мало из користољубља и страха, мало из љубави према краљу, свом сењеру.

Ремс беше већ припремљен и посла краљу три гласника, три грађанина,[133] да донесу вести о пријатељском расположењу грађана према краљу. То Краљевски савет охрабри и поход би смела одлука. Требало је прећи сто миља земље непријатељске или неутралне, чије су се богате буржоаске вароши плашиле војске као куге.

Војска се скупи у Жијану, око 30.000 људи свих сталежа, који похрлише на реноме Јованкин. Ту је било нарочито занатлија и сиротих, гладних племића. И краљ дође у Жијан, потом оде у Бурж да тражи краљицу, те да и она пође са њим на крунисање по старом обичају. Одмах по доласку своме у Жијан Јованка написа нека писма пријатељски расположеним варошима јављајући им за патејску победу. Како она вероватно беше прожета божанским уверењем у победу, написа и грађанима Турнеја једно писмо позивајући их у Ремс на крунисање и узгред им јављаше за победу: „Писел вам јавља да је за осам дана истерала Енглезе из свих њихових утврђења на Луари“. Искреност ових речи долазила је

отуда што је сматрала да сви, као и она, верују да њене победе Бог води. Јованка позва варош Турнеј[134] на крунисање због тога што је то била једина варош која је усред Фландрије и господства бургињонског остала верна краљу и прокосила непријатељима својим лепим процесијама за добро краљево. Истина да се је ту заустављала њезина оданост, она га није никад и материјално помогла. Листу вароши којима је требало писати дали су Јованки калуђери, који су је иначе о свему обавештавали. Јованка посла писмо и војводи Бургоњском, само не доби одговора, али не зато што би војвода био непомирљив са Французима. Напротив, у души није волео Енглезе. Он им је одбио по смрти Хенриха V да буде регент Француске. Он је рачунао да се служи Енглезима, а бори против Француске, само док му буде требало, а после да се измири са Французима. Тај час још није био дошао, и он није могао одговорити Јованци. Турнеј,[135] међутим, прими њен позив. 7. јуна писмо им је стигло, сутрадан одборници грађански одлучише да пошљу једну амбасаду на крунисање.

Поход на Ремс

Војска која пође 27. јуна са намером да освоји Сан, предомисли се и прво скрете према Оксеру. И краљ се крете за осталом војском 29, тако се приспе 1. јула пред Оксер. Грофовију оксерску држао је од 1424. године војвода Бургоњски као дар регентов и вршио тамо своју власт преко једног капетана и једног бајиа. Иначе све становништво <беше> бургињонско. Једино бискуп Жан де Корби беше уз краља. Варош се уплаши од толике војске. Ако прими дофена, морала се са разлогом плашити освете војводине, у случају да се Французи повуку. Зато они потраже један начин да се не замере ни дофену ни војводи. Преговарали су дуго да виде где им је већа корист. Најзад су тражили примирје, то им је било најзгодније. Изгледа да су Тремуалу дали као поклон 2.000 цекина, да би био на њиховој страни. Уз то обећаше да ће се предати после Троје, Ремса и Шалона. Продадоше хране војсци, али она, жељна пљачке, беше овим исходом ствари незадовољна. Ипак остаде како је краљ и Ратни савет хтео, мада би на најмању војну демонстрацију град морао отворити врата. Варош тако пустише на миру и тако после три дана одмора и крепљења наставише поход, прешавши Јону.

Сен Флорантен се предаде. 4. јула дођоше на четири сата пред Троју. Тамо је гарнизон од 400 људи, све самих Француза, чувао варош од армањака. Троја се међутим раније као трговачка варош предаде Енглезима из користи само, 1420. године, да би могла држати своје вашаре, где је продавала платно. Овом се не треба чудити, пошто је за сваку трговачку варош услов напретка мир, они су га морали некако да стекну, да купе. Пошто је већ корист била побуда ове предаје, варош је била вољна, ако надвладају Французи, да се преда њима.

Јованка се заустави пред утврђеним замком Сен Фал. Ту јој дође брат Ришар из Троје, калуђер луталица. Он је пророковао долазак Антихриста и сматрао је и Јованку женом Антихристом. На синоду у Паризу држао је одушевљене говоре пред великим гомилама света против коцкања, кинђурења, и уопште

против овосветских таштина. И утицао је на народ толико, да се Парижани одрицаху многих страсти, и плакаху, кад је био изгнан из Париза, јер је тобож држао патриотске беседе. Становници су га Троје опет држали за англобургињонца. Кад је опазио Јованку, стао се је крстити и прскати освећену водицу као пред вештицом. Она то само подругљиво дочека: „Приближите се смело. Ја нећу одлетети." Брат Ришар, као и многи пре њега, беше дошао да се увери није ли Јованка вештица; и уверивши се у противно стаде коначно уз њу и дофена. Јованка по њему посла писмо становницима Троје позивајући их на предају, јер хтели они или не, она ће ући у њихову као и у све остале вароши краљевине, пошто долази у име божје. За писмом се и војска крете у правцу вароши. На ову новост грађани Троје упутише молбу грађанима Ремса за помоћ, уверавајући да остају и даље верни бургињонци. Ово учинише из два разлога: прво, ако могадну заиста да добију помоћ, друго, ако је не добију, да се смедну мирне душе предати.

Истога дана краљ њима поново посла гласника, обећавајући, разуме се, помиловање. Они одговорише да се не усуђују примити његову војску, пошто су захтевом везани Енглезима и бургињонцима. На писмо Јованкино не одговорише, спаливши га. У 9 часова ујутру војска стаде да заузима станове око зида вароши. Грађани и ово и све своје преговоре јавише становницима Ремса тражећи помоћ. У ратном савету дофеновом било је неког колебања, да ли да се варош остави по страни или да се напада. Јованка беше одлучна. Учини један јуриш, и већ се грађани заплашише. Клер и племство ово једва дочека и посла изасланика краљу, Жана Легизе, који покуша да му објасни да грађани не смеју да отворе врата и замоли га да причека, док их он на то не наговори. Краљ поново обећа опроштај, слободу, и свештенству неке бенефиције.

Тако се грађани Троје решише на предају јављајући ово становницима Ремса и позивајући их да исто тако учине, износећи им корисне стране своје одлуке.

Пошто омиљени брат Ришар беше код народа изазвао најзад љубав и поштовање за Јованку, то и краљ и она беху дочекани са бурним клицањем. Гарнизон бургињонски мораде да се повуче, пошто није могао да обмане оне који је служио;[136] а није, опет, могао ни варош да заштити. Одлазак је био најбоље решење. И баш у часу кад је гарнизон излазио односећи собом своја добра и оружје из вароши, краљ је улазио. На молбу француских заробљеника, које је гарнизон хтео собом повести, дофен их ослободи откупљујући их. Тако у вароши, која се још пре дан држала непријатељски према Французима, наста право весеље. Становници упалише ватру,[137] играху кола, брат Ришар држаше беседе, Јованка посећиваше цркве, крсти једно дете при том. Затим 11. јула уђе и војска у варош, али под забраном да ишта узме или у чије куће улази.

После Троје предаде се Шалон. Бискуп донесе кључеве. Краљ уђе у варош 14. јула. У Шалону Јованка нађе своја два земљака, Жана Морела и кума Герардена д'Епинала, који беху дошли да је виде. Герардену рече после прича о победама, да се „једино преваре боји", за што је имала пуно разлога. После своје предаје становници Шалона као и они из Троје, иако су пре дан-два говорили сасвим супротно, јавише Ремсу да су се предали и саветоваше га да исто учини, пошто је краљ благ и сажаљив. Он је то у ствари и био, особито у Шампањи.[138]

Крунисање у Ремсу (17. јули 1429. год.)

Становници Ремса понашали су се као и остали. Дофену[139] су послали гласника да ће се предати, а војводи Филипу молбу за помоћ. Овако су морали, уосталом, радити у оно доба, да би сачували своја имања и животе. На коју страну су претезале њихове симпатије види се из тога што кад им је капетан тројанског гарнизона понудио помоћ, они су се правили невешти. Добра околност је била та што капетан гарнизона Ремса, као ни његов поручник, не беху у граду. Становници решише зато да му пошљу краљевско писмо, у коме краљ позиваше становнике да пошљу гласнике, како би били сигурнији у оно што ће добити и како би знали шта им је дужност да чине. У писму они му послаше позив да дође, али тако некако да он и не дође. Капетан је обећавао енглеску помоћ кроз 40 дана. Тако су грађани имали руке слободне, али пошто је војска француска била већ ту, предаја није личила на издају.

16. јула у замку Сет Сол краљ прими изасланство грађана које је носило покорност. У сутон уђе у град са целом војском на јужна врата. Према прописима крунисање се обављало недељом; дакле, имало се обавити већ сутрадан. Зато су становници радили целе ноћи, да би већ сутрадан све било готово. Журили су се не само из љубави према будућем краљу већ из страха да војска у граду дуго не остане.

Краљевски украси за крунисање беху у рукама непријатеља: дивна круна Шарлемања пуна сафира, рубина,[141] смарагда, са четири крина, затим скиптар и златна копча са огртача, Светог Луја, и златне мамузе. Морало се је зато задовољити једном круном сачуваном у катедрали, а и остали украси представљени су били мало сиротињски.

У 9 часова ујутру у дивној катедрали из XIII века отпоче крунисање Карла[142] VII Валуа. То је био диван и свечан призор. Прво маршал од Бусака, маршал од Реа, Гравиј и адмирал Килан беху са великом пратњом изаслани да донесу кристалну бочицу са светим уљем, коју је Сен-Реми држао затворену у апостолском гробу, и из које је миропомазао краља Кловиса. Бочица је стајала у кутији у облику голуба. Пошто пратња четири краљевска изасланика прими из руку опата свету бочицу, врати се и уђе на коњима у цркви, и сјаха тек на уласку у хор.

Краљ позва по њиховим именима дванаест перова краљевине. Од шест перова лаика ни један не одговори. На њихово место дођоше војвода[143] од Алансона, грофови од Клермона и Вандома, сир од Лавала, Ла Тремуал и Маје. Од шест перова свештеника беху свега три присутна: архиепископ, војвода од Ремса[144] бискуп, војвода од Лаона[145] и бискуп, гроф од Шалона. Тројица осталих бискупа бише замењени. У одсуству Артура од Бретање, конетабла француског, мач је држао Карло, сир Албре.[146] Пред жртвеником је стајао Карло Валуа у нарочитом оделу расеченом на грудима и раменима. Он се закле најпре да ће Цркви сачувати мир и привилегије, да народу неће велике намете стављати, да ће владати праведно и милосрдно. Његов рођак војвода од Алансона учини га витезом. Најзад га архиепископ помаза светим уљем којим Дух свети учвршћује свештенике, краљеве, пророке и мученике.[147]

Јованка је за све време била уз краља са својом заставом која је кроз многе окршаје прошла будећи одушевљење и срчаност. Крај ње су били њен паж и њен брат[148] Ришар. Кад архиепископ узе круну са жртвеника и диже је на главу краља, кад је дванаест перова у кругу око краља рукама дотакоше, кад трубе зајечаше и народ повика „Ноел“, Јованка тад клече и грлећи краљу ноге кроз сузе му говораше: „Мили краљу, сада се испунила воља божја, која хтеде да дигнем опсаду са Орлеана и да вас доведем у град Ремс да примите своје достојно крунисање, показујући да сте ви прави краљ и онај коме Краљевина Француска треба да припада.“

Краљ после свршене тајне учини уобичајене [149]поклоне. Свештеницима катедрале <даде> застор од зеленог сатина и украсе од црвеног баршуна и белог дамаска. На жртвеник стави једну сребрну вазу и тринаест златних цекина, што архиепископ узалуд хтеде себи да узме. Осим тога краљ многе произведе у више положаје. Село Гре и Домреми ослободи порезе на тражење Жак д'Арка, који и сам беше дошао у Ремс на крунисање, да види славу своје кћери. Краљ га лично обдари једном свотом новца. Кад Жак д'Арк потроши овај новац проводећи се цела два месеца у Ремсу, грађанство му даде коња да се врати у Домреми и плати му још целе рачуне у хотелу. После крунисања краљ руча у старој дворани дома бискуповог. За ручком су га служили војвода од Алансона и гроф од Вандома, а по целој вароши народ се частио и затим тискао око Јованке, да се бар њеног прстена дотакне. Још у часу кад је она краљу ноге обгрлила, народ је појмио њену улогу у овом свечаном походу и њен удео у победама. Разумео је мушевито да је само она својом несаломљивом вољом, својом истрајношћу, својом пророчком вером у победу, заиста за три месеца довела до победа којима се нико пред њен долазак више није надао. И, разумљиво, око њезиног имена стао се све више разгоревати ореол као око имена светаца и великих хероја.

Од Суасона до Компјења

На дан крунисања приспеше краљу амбасадори од Филипа Бургоњског да преговарају о миру. Да је било искрено, било би добро, јер је и сама Јованка, као што се зна, 27. јула позвала једним писмом војводу на измирење. Али ова амбасада не беше одговор на то писмо, већ лукав и смишљен план да се краљ збуни, и одврати му се пажња од Париза, где је Јованка хтела час пре.

Краљ изгуби неколико дана са посланицима бургоњским. За то време пристизаху појачања Паризу. И сам војвода Бургоњски прикупљаше чете за помоћ Паризу против краља. 14. јула он одржа говор на неком скупу, и том приликом подсети народ на убиство Јована Неустрашивог. Ово потпири бургињонско расположење у престоници. Изгледа просто невероватно како се краљ дао преварити заједно са својим Саветом, и пустити да из Енглеске само дође 3.500 људи у помоћ одређеној[150] престоници.

После три изгубљена дана, 21. јула, краљ се и Јованка кретоше на традиционално путовање у Сен Маркул, где краљ прими[151] потчињеност Лаона, Валуа[152] и Суасона. Суасон је чинио део војводства Валуа. Становништво ове вароши

није било одушевљено ни за једну партију, јер су се војске обеју партија понашале страшно према њима. Кад краљ 23. јула ујутру уђе у варош, војсци не допустише да уђе, јер је нису имали чиме бранити.

Сад је била на реду варош Компјењ, која је одуговлачила са предајом. Њу је, међутим, било важно заузети и шефови војскâ су хтели одмах тамо, али је краљ хтео мирним путем и преговорима. Зато им је три пута слао позив да се предаду. У том међувремену предаду се краљу Шато Тјери, Коломије, Монмирај и Провен. Оставши у вароши Шато Тјери два дана, Карло под жалосним утицајем својих љубимаца пређе Марну 1. августа мостом шатотјерским спреман да одступа према Луари. Сви су се плашили похода на Париз, јер је већ био појачан. Тако остави-ше Компјењ који је сад био вољан да прими краља. Јованка беше очајна; и не само она, већ и становници Ремса, кад примише новост да краљ напушта Шато Тјери, и хоће са војском да одступа. Поплашише се,[153] разумљиво да им се Енглези и бургињонци не освете тешко за крунисање. Они се решише 3. августа да пошљу гласнике краљу да га преклињу да не оставља тако подложене му вароши. Потом известише Шалон и Лаон о овоме. 5. августа Јованка одговори из Провена Ремсу обећавајући да их неће напустити. Изгледа да она није била ни слутила да је мисао о походу на Париз напуштена. Јављала је и то да није задовољна са примирјем, које је закључено на 15 дана. И ако га не прекине, то ће бити само да спасе част краљу. Препоручује Ремсу да добро чува стражу и извести је ако им она треба.

Она је, види се, врло добро судила о стварима. Осећала је са колико лукавости ради војвода Филип. Осећала је да између краља и Енглеза, или бар присталица Енглеза, не може доћи до правог споразума, пошто су се свађали око краљевине и звања краља.

Ујутру 6. августа, међутим, баш кад се је краљ спремао да пређе Сену на мосту Брем, један снажан одред англобургињонаца пресече му одступницу. Сви они принчеви, што су осећали љубав према лози краљевој и који су радо ишли уз Јованку, обрадоваше се овоме. Несрећом само у овој ратној партији није било добрих ратника, и најпогоднији час био је прошао: дало се је регенту времена да прикупи све своје снаге и противстави их опасностима.

Пошто јој би пресечена одступница, војска се краљева мораде да врати. Поново пређе Марну у Шато Тјери. Краљеви љубимци сада хтели не хтели морадоше на Париз. Идући кроз Крепи ан Валуа, војска краљева среташе[154] бурна клицања. Јованка, јашући између Динуа и архиепископа и гледајући пријатељски сељаке који су клицали, уздахну и рече:

– Ево једног доброг народа, каквог још никад нисам видела да се радује тако јако доласку племенитог краља. Ах, нека би Богу било драго, да ја будем тако срећна, те да, кад скончам своје дане, будем у овој земљи сахрањена.

Радознао да јој Гласови нису открили скори крај архиепископ упита:

– Јованка, у ком се месту надате да ћете умрети?

– Где Богу драго буде. Ја нисам сигурна ни у време ни у место, и не знам о томе више од вас самих.

Батару се чини да је још додала како би се радо вратила у своје село да чува овце са сестром и братом, који би били срећни да је виде. Можда је већ предосећала да ће бити преварена и можда је сумњала у архиепископа.

За време овог похода кроз висоравни валуаске краљ доби од регента једно увредљиво писмо, којим је позивао да означи једно место где би се састали да о миру преговарају, ако краљ има случајно сажаљења према бедама свога народа. У почетку самом вели заједљиво: „Ви, који сте имали обичај да се називате дофеном и који се сада без узрока сами зовете краљем.“ Јованку и брата Ришара исто тако ружи. Краља на крају позива он, који ни лично не жели мир, да склопе један споразум, али искрен и непритворан, а не као онај у Монтероу. Ипак, ово неучтиво писмо не такну краља, не пробуди у њега частољубље.

Енглези из Монтероа, одакле регент писаше, кретоше ка Паризу. Августа[155] Француска војска беше између Крепија и Париза, док војска енглеска између Париза и Ламортена. Између 14. и 16. војске се сукобише: Енглези на Сан Лију, Французи на узвишици Монте Пилуа, на путу од Геренија ка Сан Лију. Енглезима дођоше крсташи плаћени од папе за поход против хусита.

15. војска француска оде прво на службу. Пошто је био велики Богородичин празник, Јованка није хтела тога дана да ступа у борбу, али њени другови нису имали тих обзира.

Обе војске беху на домаку једног пушкомета, и Јованка се са својим примаче опклопима енглеским. Са обе стране је било губитака и заробљених. Предвече је била најјача чарка. У ноћ све престаде. Обе војске одоше на спавање. Сутрадан краљ дозволи да Енглези слободно оду ка вароши Евреу, којом су спасавали целу Нормандију. Тако се падало из погрешке у погрешку.

Први боравак Јованкин у Компјењу. Ново примирје

После одласка енглеске војске краљ посла маршала од Бусака са четама[156] у Сан Ли,[157] који се покори краљу. После овога предаде се и Компјењ и Бове. У Бовеу свештенство и већина становништва једва дочека краља. Они који га нису хтели признати бише избачени[158] из града са својим добрима. Међу осталима и епископ Пјер Кошон беше избачен, за што се ускоро љуто освети.

И за време док је свак био заузет својим послом:[159] краљ преговорима о миру, Вандом заузећем Сан Лија, Јованка је патила због краљевског оклевања у Компјењу. Краљ је, у ствари, опет оклевао плашећи се једнако ма какве битке, и вечно се надајући да ће купити војводу Бургоњског, што би, разуме се, било врло добро, само да се је могло успети. Тада би све снаге биле удружене против Енглеза, пошто у том часу већ Пикардија, Артоа и северна Бургоња беху уз краља.

22. августа, баш кад се је Јованка спремала поћи са Алансоном на Париз, деси јој се изненада[160] један несрећан догађај. Дође јој гласник са писмом грофа од Армањака, у ком јој је тражио мишљење који је прави папа; управо, да у Бога измоли те да он то преко ње јави. У писму је војвода наговештавао кога би од тројице спорних папа Јованка требала да назначи. Хтео је, пошто је већ сам био решен за папу Мартина V, да овоме приставишту уз њега придружи и одобрење божије преко Јованке. Да је Јованка случајно у том часу била прибранија, да није журила за Париз, она би сигурно спазила у чему је ствар и одговорила мудро да се

она у тим стварима не разуме. С друге стране, и имена папа и њихове размирице биле су Јованки непознате, и она одговори да је моментално заузета пословима и да ће касније јавити кога је сами Бог одредио за папу. Сигурно је, како вели А. Франс, хтела да очува свој реноме пророчице. Доцније, како ће се видети, њени непријатељи се ухватише за овај одговор приликом њена суђења.

23. августа војвода од Алансона и Јованка одоше са једном добром четом војника у Сан Ли, да се тамо састану са Вандомом и крену на Париз. 26. августа приспеше у Сен Дени, на две миље од северних врата париских, варош светог заштитника Француске у чијој је катедрали био гроб свих краљева и чувала се глава мученика Сен Денија, срце конетабла[161] Ди Гесклена. Било је ту више реликвија, као комад дрвета од крста Христовог, онда његове пелене, комадић суда у ком је вода преобраћена у вино. Ту се узимале заставе полазећи у бој.

Када је војска краљева ушла у варош, већ много становништво беше избегло у Париз, изузимајући неколико сиромашних породица. Јованка и војвода од Алансона нису губили времена. Сваког су дана чинили чарке на вратима Сен Дени у Паризу и у селу Ла Шапел. Исто тако, сваког дана је војвода од Алансона позивао краља у Сен Дени, јер је било потребно да се покаже пред својом престоницом. Међутим, краљ је у Компјењу преговарао о новом примирју пошто је оно од 15 дана било истекло. У то је време баш војвода Филип из руку регентових примио заповедништво над Паризом. И тако се 28. августа Рењол у име краљево споразуме са бургињонцима и закључи примирје до Божића. И Енглези су, ако су хтели, могли да се придруже овом примирју. По њему је војвода Филип узимао под своју заштиту сву земљу почевши од северне Пикардије до Сене, изузимајући вароши које су имале мост на реци. Осим тога, Филип је имао право да брани Париз, као што је краљ задржао право да га напада. Тај део уговора овако је гласио: „Наш рођак из Бургоње моћи ће за време примирја предати се са својим људима одбрани вароши и одупрети се онима који хтедну на варош да ударе или јој нанесу штету.“ Нарочито је овај део уговора био необјашњив: краљ француски даје право војводи да га спречи да уђе у своју рођену престоницу. Краљ покуша и Компјењ да остави бургињонцима за време примирја, али варош ниошто не пристаде на ово. Жалосно је помислити на ово примирје, кад се зна, као што и један историк тврди, да је много градова и вароши у пределима који су примирјем дати војводи Филипу било уз краља. Тако Карло VII угушиваше постепено одушевљење народа створено после догађаја у месецу мају.

Победа Јованкина у оваквим околностима била би право чудо. Није се устезало жртвовати Јованку и њен престиж дајући јој под овим околностима да напада на Париз. Савет краљевски је очигледно мислио да никаква жртва није сувишна, кад је било у питању придобити уза се војводу Филипа.

Напад на Париз (8. септембра)

Овај напад би само прости јуриш у циљу да се у граду или изазове побуна, или да се наведе на предају. Ни помена није било о каквој[162] озбиљној опсади, или бици смишљено организованој. Све је у том нападу изазвало чуђење: и касни

полазак на јуриш, и општа небрижљивост, и напад на једном једином месту, на страни северној, најутврђенијој. Са те стране су утврђења била много већа, обухватала и предграђа. Зид је имао шестора врата, међу којима и Сен Хоноре око којих се борило. Опкоп је био негде прост, негде двострук. Иако је краљ имао својих партизана у Паризу, ипак је већина више волела војводу Филипа него њега. После битке патејске можда је варош и била наклоњена армањацима, али кад је прво узбуђење прошло, опет су сви били бургињонци. 12. јула нове грађанске власти беху[163] изабране између најогорченијих бургињонаца. Све се спремало на отпор, не толико из љубави према војводи Филипу, колико из успомене на зверство армањака. Осим тога, проносили су се гласови да краљ намерава Париз са земљом сравнити. Па онда разне приче о злима и чудима Јованкиним, уз коју сад беше њихов некад омиљени брат Ришар, што их је нарочито дирало. 14. јула грађанство и свештенство Париза беше се заклело на верност Бедфорду,[164] а 26. августа канцелару француском енглеске странке Лују Луксенбуршком. Он је са маршалом и са 2.000 војске био на зидовима. Артиљеријом је управљало 24 грађанина за 24 варошка кварта. Већ 10. марта биле су почеле излазити забране за излазак из града на вашар. А кад војска краљева дође у Сен Дени нико није смео ни у поље за храну излазити. Од првих дана септембра све се озбиљније спремало за одбрану, на куле, зидове и врата намештали се топови, кројило се камење. У Норт Даму се читале молитве за општи спас. Уочи Мале госпође правиле се процесије кроз варош.

Тога дана су биле и прве чарке. Ипак Парижани мирно заспаше, надајући се да се неће на велики годишњи празник ратовати.

Сутрадан, међутим, у осам[165] часова ујутру 12.000 војске са Јованком и осталима крете из Ла Шапел и стиже око једанаест сати на брежуљак Вит де Мулен. Битка отпоче око два сата по подне. Под зидове беху донете све справе за опсаду, као пред први јуриш. Јованка није изгледа била обавештена шта је Краљевски савет намислио чинити, али је она без обзира на то била сигурна шта има чинити, и веровала да ће ући у Париз тога истог дана.

Уређени на Вит де Мулену, Французи су имали пред собом два јарка, први мањи и сув, други напуњен водом, уза саме зидове. На десној страни пружао се пут ка вратима Сен Хоноре. Брежуљак је служио за неку врсту заклона пред камењем које је већ сипало са зидова. Французи поставише своје топове на брежуљак, као одговор топовима са зидова. Један део војске оста и даље сакривен, а други оде капији Сен Хоноре и запали дрвене преграде. После овога предграђе испред врата би заузето. Кад прећоше први суви јарак, дођоше до пред саме зидове. Јованка је била на челу свих као и увек. Сад на Французе осуше стреле са зидова. Јованка у томе часу неустрашиво стајаше и позиваше непријатеља да се преда краљу француском. Јованка тек сада испита дубину јарка напуњеног водом и задиви се. Ни слутила није толику дубину, а изгледа да су и остали били непријатно изненађени. Само је чудно, како су војсковође које се спремају да нападну једну варош могле да не испитају све околности, мада су толико пута ради тога баш до зидова долазили. Било је очигледно да се без кожних[167] лађа у јарак није могло залазити, а оне не беху понете. Даље се није могло ићи. Напад је морао пропасти. Ипак Јованка, бодрећи своје, позиваше Парижане

на предају. Утом уз погрдне речи долети једна стрела са зида и рани је тешко у ногу. Друга јој уби заставника. Око једанаест сати ноћу морало се повлачити, на што Јованка пристаде са тешком муком.

Вратише се <у> Ла Шапел, одакле су изјутра[168] пошли. Рањенике ставише на неколико кола на којима су полазећи носили справе за напад. Непријатељу остаде 300 кола са рудом, 660 лествица и још много других ствари. Иако су се нагло повлачили, Парижани се не усудише да их гоне, бојећи се замке.

Ујутро[169] другог дана, упркос своје ране Јованка се беше дигла рано, и хтеде пошто-пото да обнови напад. Војвода од Алансона и други капетани беху њезиног мишљења, и расправљаху шта да чине, баш у часу кад барон Монморанси, негда партизан Енглеза, дође са 50 племића на страну армањака. То охрабри војсковође и поново пођу, али их сустигну Шарл Бурбонски са још неколицином доносећи заповест краљеву да се врате у Сен Дени. Тешког срца војсковође послушаше заповед краљеву, смишљајући ипак нов напад. Али краљ и ово осујети заповедивши да се сруши мост на Сени, који војвода од Алансона беше подигао.

Јованка, као што је познато, није могла да трпи рђаве жене у друштву војника и увек, кад би коју срела, отерала би је. Тако се деси и овог пута. Из Сен Дени она отера једну бећарушу[170] сломивши свој мач о њу.[170] Војсци се је чинило да је губећи свој мач, губила и своју снагу. Прича се да јој и сам краљ рече: „Требали сте узети једну мотку, па с њом тући а не излагати опасности мач који вам је од Бога дошао". Али све ово изгледа само прича и сломљени мач чини се да је био сасвим други, узет од неког заробљеника бургињонског, а не онај мистични из Фјербуа.

Краљ остави у земљи грофа Клермона и више поручника и 13. септембра стаде одступати. Јованка је и преко воље морала са њим. При поласку приложи своју белу опрему на дар Богородици као захвалност што је рану преболела. Кроз Лани, Брej, Монтагри, у прилично великом нереду војска се краљева докопа Жијана, где због оскудице у новцу 21. септембра би отпуштена. И сами војвода од Алансона мораде отићи на своје војводство.

Тако се повлачењем краљевим на Луару сврши низ победа Јованкиних на бојном пољу; али[171] одушевљење кога она усади у срце Француза надживи не само њене победе, већ и њу саму.

Јесењи војни походи

У ово време визионарство беше такорећи ушло у моду код многих жена које су лутале поред Луаре. Брат Паскерел беше као неки њихов васпитач. Мислио је заједно са братом Ришарем да их употреби за рад против неверника. Инспирације ових жена, чини се, нису биле ни особито племените, ни дубоке, ни срећене. Истицала се међу њима Катарина де Ла Рошел, која је имала финансијску мисију. Кад се срела са Јованком у Монфокону ан Бери рекла јој је: „Дошла ми је једна бела дама одевена у златно платно и рекла ми: 'Иди кроз добре вароши и нек ти краљ дâ гласнике и трубе да објавиш ко год има злата, сребра или сакривеног блага, нега га донесе одмах.'"<И> додаде још Јованци: „То ће бити да се плате ваши ратници."

Јованка ју је изгледа мало уважавала, а осећала је, природно, и мало суревњивости, те јој одговори: „Вратите се своме мужу, па[172] гледајте своје домаће послове и храните своју децу.“ Она чак оде да преноћи неколико пута код Катарине, не би ли се ипак уверила о јављању те беле даме. И, јасно је, није се могла уверити.

Али, док је Краљевски савет по наговору брата Ришара хтео да употреби Катарину за мир са бургињонцима, као нову и актуелну пророчицу, дотле се ужасна бура спремала против духовних сестара брата Ришара и против Јованке. Јованку је универзитет оптужио због ношења мушког одела, због лажног пророковања, ратовања на празнике, мађије, идолопоклоништва. Како ју је сматрао универзитет, тако су је сматрали и сви сталежи Енглеза и бургињонаца, док је, као што се зна, она за армањаке била светица. Чак и Краљевски савет, који је хтео да искористи уплив Катаринин за народ, није се одрицао помоћи Јованкине за убудуће. Он је знао шта све она и њен углед значи међу армањацима. Уосталом, Савет и да је имао што против Јованке, није могао спровести, јер је краљ 29. децембра 1429. год.<ине> дао јој писма племства, запечаћена великим печатом зеленог воска на двострукој траци од свиле зелене и црвене. Сва њена породица и рођаци бише оплемењени: отац, мати, сва три брата и сви рођаци по женској и мушкој линији. Њезина браћа добише грбове: два златна крина на основи азурној, у средини мач подупире круну. Ново породично име беше Ди Ли. Осим тога, Жак ди Ли доби место капетана у Вокулеру, где је недавно био Бодрикур; о Пјеру су се старали војвода Орлеански и Орлеан. Варош уз то даде дугогодишњу пензију Јованкиној мајци, док се краљева захвалност не протегну и на материјалне дарове, каквим је знао и могао иначе обасипати своје љубимице.

Али све ове части[173] нису Јованки значиле много, она је хтела сама у бој са војводом од Алансона. Он ју је тражио од краља за један поход на источну Бретању и Доњу Нормандију, али му не би дозвољено, краљеви саветници не допустише. Она је са своје стране хтела поново у Ил де Франс, да спречи уз суделовање верних вароши превоз намирница у Париз. Само, узалудни су били њени и војводини снови; она је морала све ово време до краја октобра да прати краља и краљицу у Бурж. Тамо Јованка остаде три недеље у дому генерала финансија. Спавала је са Маргеритом ла Турулд, женом генераловом. Она је увек са њом била. По обичају племића водила ју је често на купање и у цркву, на јутрење. Ту је Јованка водила живот светице и преживљавала успомене својих ратовања препричавајући <их> својој дружбеници. Госпођа Ла Турулд рече јој једнога дана: „Ако се нимало не плашите ићи у јуриш, то вам је што знате добро да нећете бити убијени“. „Ја нисам у то сигурнија од других ратника“, одговори јој Јованка. Тако се госпођа Ла Турулд све више уверавaше да Јованка иако није научена, има пуно здравог разума, лукости, особито кад Јованка једном кроз смех рече за предмете које јој је свет доносио да их додирне: „Додирните их ви. Биће исто тако добри од вашег додира као од мога“. Домаћица је налазила такође да јој гошћа зна добро управљати оружјем и јахати као ма који најбољи ратник. И та иста ратоборна Јованка није пропуштала да удели милостиње, што је нарочито придобијало народ.

Пред крај октобра ипак дође време да се ратује. Прочу се да Енглези с пролећа намеравају да доведу нову војску са младим краљем и да ударе на Луару. Зато се Савет одлучи да поврати Ла Шарите и Мустје, за шта бише одређени Јованка и Д'Албре.

Опсада Сен Пјер ле Мустјеа отпоче око 25. октобра. Овде Јованка однесе нову сјајну победу. Артиљерија у току неколико дана начини пролом у зидовима и дође до јуриша. Како гарнизон градски беше врло снажан, одби нападе, и Французи се сташе повлачити. Једино Јованка остаде на опкопу са два-три ратника, вероватно својом[174] браћом, која увек беху уз њу. Д'Олон је опази јер лежаше у близини рањен и са тешком муком дојаха до ње позивајући је да се повуче са осталима. Али она, као врховни командант[175] не хте се повући <и> одговори: „Ја нисам сама, са мном је још дружба од 50.000 мојих људи, и нећу отићи одавде[176] док не заузмем варош." Затим позва ратнике да донесу грања, те да се јарак затрпа. Ратници дотрчаше и мост би у часу сграђен. Варош би потом без муке заузета. Пошто заузеше варош, Јованка и Д'Албре затражише муницију од вароши Клермона за опсаду вароши Ла Шарите. Грађани се лепо одазваше и послаше још на дар мач, два ножа и једну малу секиру за Јованку. Јованка је морала тражити помоћ, јер краљ, дајући заповест за поход на Ла Шарите, не снабде своју војску ни намирницама ни муницијом. У Брижу, где се експедиција спремала, војсковође добише од грађана 1.300 златних круна за војску. Ријом реши да 60 златних цекина пошље, кад му Јованка беше јавила за победу у Мустјеу, али не одржа обећање. Становници Орлеана и овог пута однеше победу својом пожртвованошћу. Послаше и овога пута артиљерије, намирница, раденика и војника. Њих треба сматрати за праве спасиоце домовине. Заповедник у Ла Шарите беше Гресар, чувен ратник. Он се докопа ове вароши још 1424. године. А једном на челу своје чете зароби Ла Тремуала, краљевог љубимца, и узе за њега велики откуп, који држава даде, али је ипак Ла Тремуал остао киван на њега. Поход, дакле, његов на Ла Шарите био је ýпрвом реду да се освети Гресару. 24. новембра војска се је налазила пред зидовима града. Било је у ње[177] и добрих војсковођа и воље да се град заузме, али се није успело. Зима је страховито косила и опсеђивачи нису ни у чем успевали. После једног месеца опсађивања војсковође дигоше опсаду. Не зна се да ли им је Перине Гресар био приредио заседу, или им је понестало намирница и новца за плаћања трупа, тек опсада би дигнута баш у часу кад се град требао предати, пошто ниоткуд није имао помоћи. Што је најгоре, по зидовима оставише артиљерију, коју су им верне вароши милосрдно дале, откидајући од својих потреба, да би само краља помогле. Политичари се утешише због овог пораза продужујући примирје са Филипом Бургоњским до 15. марта, па потом до 15. априла. Тако небрижљивост краљева и политика саветника његових смањиваше постепено углед Јованкин. Да се је знало довољно хране и муниције спремити, да се краљ мало чешће појављивао на челу својих трупа, не би дошло до неуспеха. Ипак се не може рећи да су политичари овом небрижљивошћу и вечним склапањем примирја хтели шкодити Јованци, јер би тиме и себи шкодили; али нико од њих није имао ни одлучности, ни издржљивости, ни племенитости колико она.

Последње војне на Уази

После последњег пораза Јованка се склони у Орлеан. Варош је лепо и радосно прими, као да долази са највећих победа. Орлеанци су у свакој прилици знали да јој покажу своју захвалност. Уосталом, међу њима је сигурно било људи који су знали узроке пораза. Они чак приликом удаје кћери сликара Повера који је радио Јованкину заставу, одлучише да јој из поштовања оду на свадбу и да наруче молитве у њено здравље.

У то можда време Јованка купи у Орлеану једну кућу на отплату за своју мајку. Трећег марта оде краљу у Соли и становаше у једном замку поред његовог. Ту прими писмо од становника Ремса пуно страховања због бургињонаца и Енглеза који се спремаху сад да воде на крунисање свога малога краља. Јованка им одговори храбрећи их. Јављала им поред осталог да се спрема на кампању.

После овога писала је цару Сигисмунду, хуситима, да се врате у праву веру. Из речи калуђера она их је била замислила горим него што су Турци. Ни слутила није колико је душом блиска била баш тим хуситима. После је брат Паскерел писма превео на латински и послао их. Разуме се да их је он прилично преудесио, јер има у њима поред наивности, сопствене Јованци, много реторике и намештености. Доцније су хугеноти зато разрушили катедралу орлеанску, статуу Јованкину на мосту луарском и гроб Жак Бушеа, који јој је указао гостопримство.

28. марта поново је писала становницима Ремса. Јављала им је да краљ зна о бургињонској завери у њиховој вароши, али да исто тако зна да му је француска странка верна. Уверавала их је да ће их помоћи у случају нужде. Надала се помоћи од војводе Бретањског, што се никад није остварило. Вест о заверама била је истинита. 22. фебруара двојица су због тога били затворени и осуђени на вечну робију, али их је краљ помиловао.

Све су бриге армањака и бургињонаца тада биле окренуте Паризу. Енглези су знали да га не смеју изгубити, јер би тиме изгубили целу краљевину. Видело се ипак да је срећа нагињала на страну армањака од часа кад је Јованка донела краљу помоћ божију. Престоница под Енглезима тонула је у беду. Околна села беху заузели армањаци. Нико није смео да излази ван града, јер је могао лако бити убијен или заробљен. Краљ је имао у престоници доста присталица са којима је водио преговоре. Прерушени калуђери су ишли од Париза до Силија и обратно. Зна се да су ове завере са краљем биле откривене. Изгледа да је и Јованка знала за све ово, и чинила неке услуге краљу одлазећи у Ил де Франс. Ово није невероватно, јер зашто би се и краљ и саветници одрицали њене помоћи. Она је и даље уживала љубав Француза и задавала страх Енглезима.

Ускршње недеље Јованка се нађе у вароши Мелану, која тек што беше изагнала гарнизон бургињонски. Не зна се шта јој се тамо догодило, те ју тако дубоко узбудило, тек она чу гласове светица где јој веле: „Бићеш заробљена пре него што дође Свети Јован.“ Тада их је она преклињала: „Кад будем заробљена, нек умрем одмах без многих мука.“ Гласови јој благо обећаваху помоћ божију. Она је тражила од светица да јој кажу час кад ће бити заробљена, али на то питање, разуме се, не доби одговора.

Кад су варош Лањи, која је била под Карлом и чији је управник Амбуаз де Лоре стално ратовао са Енглезима из Париза, Енглези кивни због завере армањака напали, Јованка оде у помоћ тој вароши. Тамо се прочу да се једна дружина од три до четири стотине Пикарђана[178] и Шампањаца, присталица војводе Бургоњског, враћа из Ил де Франса са богатим пленом. Капетан им је био племић Франке д'Ара. Пљачкаши буду стигнути близу Лањија и ту се заподеде огорчена битка. Французи срећом победише и запленише плен бургињонаца, осим тога стекоше много заробљеника, међу којима би и капетан дружине. Њега дадоше напокон Јованци. Чим га доби, она мишљаше да га замени за једног гостионичара Парижанина, који је био један од завереника у Паризу, и, кад је завера била откривена, допао је[179] тамнице. Име му је било Жаке Гијом, али по имену гостионице Л'Урс, и пошто су се тада гостионичарима давале сењерије, он је познат под именом сењера Л'Урса. Не зна се зашто је баш Јованка хтела њега да спасе. Међутим, она дозна да је сењер умро. То је јако ожалости и наљути. Зато она свога заробљеника капетана, за кога се причало да је многа зла чинио, предаде бајиу Сан Ли који га је искао да му суди. Капетан признаде своје грехове, и мада нису били тако тешки ни гори од грехова осталих у оно доба, би осуђен на смрт. И Јованка пристаде на ово, пошто је већ био крив. Њу је уопште ратни живот био очврснуо, и она у Лањију није носила своју заставу већ и мач.

Ипак је она имала увек више глас чудотворке него ратнице. Док је била у Лањију,[180] јавише јој да је неко дете умрло некрштено. Како се веровало да Богородица може, бар за време, да васкрсне некрштену децу, однеше дете пред њезину слику у цркву[181] Светог Петра. Девојке из Лењија[182] замолише Јованку да с њима моли Богородицу, не би ли повратила дух умрлом детету, бар док га не крсте. Силан се свет беше искупио чекајући чудо. И збиља дете, мртво већ три дана, зевну три пута, би крштено и опет умре. То чудо су сви придавали Јованци, мада она није претендовала да чини чуда. Ипак, приликом суђења њој и овај догађај уписаше у грех.

Последњи дани слободе

Примирја између Француза и Енглеза беху истекла, а мир се не закључи. На мир нису ни војвода Филип ни Бедфорд никада ни мислили. 17. априла кад је примирје истекло војвода Филип сјајно спремљен пође на Компјењ. Водио је силну војску од 4.000 људи бургињонаца, Фламанаца и Пикарђана.[183] Међу осталима и 1.500 Енглеза приспеше из Калеа. Војска под заповедништвом Жана де Ликсанбур и грофа Де Линји. Целу ову силу имао је да дочека капетан града Гијом де Флеви са гарнизоном од 500 људи. Становници су хтели пошто-пото њега. Био је рђав, суров, тврдоглав, али веран својој домовини. Кад му је краљ приликом примирја био наредио да преда варош, одговори просто да неће. А кад су му бургињонци у замену за варош нудили богате награде, одговорио је да варош припада краљу а не њему. Енглезима је било стало сад до Компјења као некад до Орлеана. Ова варош је била још силнија и пространија од Орлеана и била је прилично на згодном месту: чувала пролаз на Уази и париски пут.

Као и Орлеан и она је била поред саме воде, која ју је својом дубином штитила с једне стране, и све јаркове око града снабдевала водом. С друге стране, на југу, пружала се велика шума, и скривала долазак намирница и појачања са ове стране. Непријатељи покушаше да се утврде на десној обали Уазе, и да, као и у Орлеану, заузму прочеље снажно утврђеног моста.

Из Мондидјеа, где се је прво војска непријатељска била зауставила, војвода Филип пође право западу и заузе Нуајон, на југу од кога недалеко налазила се тврђава Пон л'Евек, са мостом на Уази, врло важна стратегијска тачка, где се налазио један гарнизон енглески. После овога Енглези су блокирали Шуази сир Есн са мостом на Есни, који кад би био заузет, војска би француска, ако би хтела прелазити реку, морала ићи до Суасона. За време док је војвода Филип опседао Шуази, Јованка 13. маја приспе у Компјењ, и затим се одмах крете опседнутој тврђави са Рењолом, грофом од Вандома, Потоном де Ксантрај. Како је тврђава Пон л'Евек била важно стратегијско место, они је нападоше, да пресеку непријатељску могућност саобраћаја са југом преко Уазе. Тврђава се предаде, али је одмах затим ослободи гарнизон из Нуајона. У исти час се предаде Шуази и лиши тако краљевску војску једнога моста. Краљевска војска, да би непријатељу пресекла одступницу, морала је ићи до Суасона. Тамо је био капетан Гишар Бурњел, који је служио и једне и друге. Он пусти у град само Јованку, архиепископа, грофа Вандома и још мало њих. Тако се војска краљевска мораде вратити, не добивши прелаз преко моста, а воде још беху надошле. Одмах затим капетан Борњел[184] продаде варош војводи Филипу за 4.000 златних салута, и предаде је у руке Жану де Ликсанбур. На ту ружну новост сви беху утучени, особито Јованка. Војска се раштрка. Једни одступише према Компјењу,[185] други према Сан Лију. Вративши се у Компјењ,[186] Јованка није имала ни часа одмора, спремала је војску за одбрану Крепија. Чувши тамо да су се Енглези улогорили наспрам Компјења, она похита у помоћ својим пријатељима кроз шуме на левој обали Уазе. Стиже тамо 23. маја, у зору. Не знамо ништа шта се збивало у Компјењу до пет часова по подне, до њеног кобног излета на варош[187] против непријатеља. Вероватно се је спремала за напад.

Најближа непријатељска постаја беше у селу Марњи, заповедник јој Бодо де Нуајел. На једну миљу ка северу, у Кудану, војвода Филип беше са највећим делом војске. Пошавши[188] ка југозападу, у селу Вењет логоровали су Енглези грофа Монгормерија и чували Уазу. Између њих двојице у Клеруа беше Жан де Ликсанбур. Овај распоред био је по свима прописима најискуснијих капетана. Пред једно утврђено место није се смела сва војска искупити на један исти положај.

У пет часова увече Јованка, Потон, брат Д'Олон[189] са неколико стотина људи, покушаше да изненаде постају у Марњи. Јованка је мислила да ће то бити неки јуриш на бургињонце уопште, у ком се надала да зароби војводу Филипа. Војводе су, међутим, не посвећујући у свој план Јованку, хтеле само да изненаде и опљачкају гарнизон у Марњи. Заузеће тог места чинило се лако, јер су бургињонци били скоро дошли, те се још нису били сместили добро. И заиста, попевши се на узбрдицу Марњи, они изненадише непријатеља, разоружаног и раштрканог, и по вољи га убијаху. И Јованка се поведе за расположењем осталих. У истом часу наиђе Жан де Ликсанбур са претходницом и брзо пошље у Клеруа за помоћ. Чекајући помоћ придружи се Бодеу, да би се одупрли Французима.

Ипак су Французи могли добро да прођу у овој чарки, да су одмах отишли, али се они задржаше жељни плена. Док помоћ не дође, успеси су били наизменични, кад помоћ стиже, Французи бише потиснути. Плен им је отежавао ход. Одступницу помагаше артиљерија са зидова. Французи се тискаху једним насипом који је кроз подводну равницу водио мосту. Гијом де Флеви превођаше војску лађама. Утом приспеше и Енглези из села Вењет,[190] спремни да им пресеку одступницу. Французи престрављени потекоше у нереду к вароши вичући: „Нек се спасава ко може". Енглези појурише за њима на коњима. Гоњење је било олакшано што они са зида нису могли више пуцати а да не дохвате и своје. Како наста опасност да се са бегунцима не увуку и Енглези у варош, капетан издаде заповест да се мост дигне и спусти решетка.

Јованка беше са једном групом одсечена од осталих и потиснута ка баровитим равницама. Она је још увек имала илузију победе. Није ни чула кад су јој викали да се спасе у град, јер ће бити изгубљена заједно са својом браћом, Д'Олоном и још неколицином који су били око ње. Залуд јој њени људи узеше узде испод коња и насилно је окренуше ка вароши, већ је било доцкан. Енглези и бургињонци их окружише. Један је стрелац повуче за скут од златног огртача и обори на земљу. Сви је окружише и повикаше: „Предајте се". Кад један стрелац, Лионел, потврди да је племић, она се њему предаде. Био је тако весео, као да је заробио краља. Са њом су били заробљени и брат јој Пјер и Д'Олон.

Разоружану је одведоше у Марњи. Војвода Филип дође да је види, са осталим радозналим витезовима. По ратном обичају Лионел је поклони свом капетану, а овај је уступи Жану де Ликсанбур, код кога оста на чувању.

Јованка у ропству

Новост о заробљењу Јованкином брзо се распростре и многе обрадова, а још више њих ожалости. Вароши на Луари беху дубоко потрешене, јер јој и у невољи остадоше верне. У Туру се држаху молепствија за њено ослобођење. Кроз варош иђаху процесије, где је цело свештенство градско босоног ишло. По градовима Дофинеа на службама се читаху оченаши за њу, уз молбе Богу да је ослободи, те да доврши што је започела. По многим градовима на Луари народ је хтео да јој укаже поштовање као Богородици и вешао је њене слике по црквама. Архиепископ амбренски, Жак Жели, сазнавши да је пала у руке непријатељу написала краљу писмо какво понашање да заузме. Он га опомињаше на све што је Јованка за њега учинила, и позва га да испита своју савест: није ли можда неким његовим грехом Бог увређен допустио да она буде заробљена. Најзад му вели да треба да покуша све не би ли је спасао, већ и ради саме своје части, ако не чега другога.

Тако се са свих страна чула жалост поводом њеног заробљења и показивала се бар добра воља да јој се помогне; једино краљ са својом околином не учини ништа у циљу да јој помогне. Јер, ако новаца[191] за откуп није имао, могао је бар да покуша да је размени за Толбота који је био у рукама Француза. Али нико није ни мислио на такве преговоре. Краљ једино обећа неку помоћ Компјењу, али обећање не испуни.

Универзитет париски, међутим, који се сматрао позван да јој суди, већ је сутрадан по заробљењу тражио Јованку од војводе. Исто тако и викар генерални великог инквизитора Француске тражио ју је једним страшним писмом. Овог пута војвода и Жан де Ликсанбур још је не предадоше. Би одведена у замак Болије, где се лепо са њом поступало. Она је сачувала свој положај; Д'Олон ју је служио у тамници. Једнога дана он јој забринуто рече: „Она сирота варош Компјењ, коју сте толико волели, овог пута ће бити предата у руке и подложност непријатеља Француске". Она уверено одговори: „Не, то неће ниподшто бити, јер сва места која је Краљ небесни свладао и ставио у руке и послушност племенитог краља француског Карла мојом помоћу, никад неће поново заузети његови непријатељи, само ако их Бог буде чувао". Она је имала права, јер сва утврђења по Шампањи и Ил де Франсу, где је краљевска власт била повраћена, нису више пала у руке непријатеља.

Пошто ником не беше обећала да неће покушати[192] да бежи, она, неспокојна због судбине Компјења, покуша ускоро да се извуче из тамнице. Намера јој је била да затвори стражу на кули и да тако умакне; али је вратар виде и заустави. Њу овај неуспех ипак не баци у очајање, јер је мислила да овог пута Богу није било право да она побегне.

Архиепископ Рењол, за кога је Јованка учинила много својим походом у Шампању, јер је и њему користило да вароши шампањске буду под врховништвом краљевим, не показа се захвалан према њој. Истина је, он није, као што се подозревало, радио на њезиној пропасти, али, кад је већ била заробљена, он се окомио на њу оптужбама. Јави граду Ремсу да је Јованка заробљена у Компјењу „својом погрешком", „не хтеде слушати савете, већ је чинила све по својој ћуди". Можда је говорио овако да би само пробудио дивљење за једног пастира визионара, којим се морао служити, пошто је Јованка била заробљена.

Млади пастир Гијом, који је нудио божјом помоћу своје услуге краљу, беше из Жеводана. Краљ га лепо прими и саслуша речи сличне онима што их је некад Јованка изговорила кад је дошла пред краља: „Сире, ја имам заповест да идем са вашим људима, и без омашке ће Енглези и бургињонци бити разбијени". И од њега је клер тражио неки знак па да му поверује. Пастир је показао неке ране по телу. Сада су без бојазни могле да се приме услуге пастирове.

Можда на жељу архиепископа, можда и иначе, Краљевски савет не посла пастира. Пастир изгледа није био наклоњенији Јованки од Катарине Ла Рошел, јер једном изјави: „Бог је дозволио да Јованка буде заробљена, јер се била поохолила и својим богатим оделом и што није чинила оно што јој је Бог заповедао, него је радила по својој вољи". Архиепископ не заборави у своме притворном цинизму да достави ове речи пастирове о охолости Јованкиној своме граду. Сироти штићеник његов, међутим, „који није говорио ни више ни мање од Јованке", би заробљен и удављен у Паризу не извршивши ни стоти део онога што је извршила Јованка.

Почетком јуна Јованку преведоше у замак Боревуар крај Камбреа, где је примише „госпође од Луксенбурга", Жана де Бетин, жена сењера Жана де Ликсанбур, Жана де Бар, њена кћи, и трећа Жана, њихова тетка и кума Карла VII. Оне су се понашале према Јованки са благошћу, нису је држале у стези, јер су и саме општиле са партијом армањака. Оне су јој нудиле женско одело, али она није хтела, говорећи да би то учинила најпре на њихову жељу, изузимајући једино

своју краљицу, само кад би имала дозволу од Господа. У септембру Јованка чу да је Компјењ у великој опасности, да ће непријатељ, у случају да победи, све становништво од седам година па навише поубијати. Она се у друштву са својим светицама молила за њих надајући се да Бог неће дозволити да тако страшном смрћу помру онако верни поданици краља француског. Да би им притекла у помоћ, она упркос забране својих светица, препоручујући се Богу, скочи са куле 60 стопа високе у јарак, где се онесвести. То је било баш једног дана кад је чула да су је Енглези тражили. Павши на земљу разазнавала[193] је гласове који су викали: „Она је мртва." Потом страже дотрчаше. Она се осећала сломљеном, али јој глас Свете Катарине рече да ће оздравити и да ће њени пријатељи из Компјења бити помогнути. Јованка је веровала да су је њене светице спасле смрти; мада је упркос њихове забране скакала. На њихов савет она се исповеди и затражи опроштај од Бога, који јој, по казивању Свете Катарине, одмах опрости. После мало времена она се излечи, али вечно беше у страху, да не падне Енглезима у руке. Они су са своје стране чинили све да је добију. Овом приликом као и при суђењу велику је улогу играо Пјер Кошон, бискуп и гроф од Бовеа. Припадао је клеру универзитета, чији је био ректор, адвокат за злочин Јована Неустрашивог против Луја Орлеанског, канцелар француски за Енглеску, а откако га је његова бискупска варош одбацила признавајући Карла VII за краља, сасвим се предао у службу Бедфорда. Баш од овог догађаја, кад су га његови парохијани лишили епископских доходака, он је био киван на Јованку верујући да је она са братом Ришарем њима управљала. А пошто ју је и регент мрзео, изгледало је да служи њихове интересе. Пошто су се договорили на универзитету, он оде 14. јула у логор пред Компјењ, да је тражи. Он је у исти мах носио писма од универзитета и понуду за откуп од 10.000 ливара[194] од стране регента енглеског. Универзитет је слао два писма, једно војводи Филипу, а друго Жану де Ликсанбур. Војводу опомињаше да му је већ једном тражио Јованку, па како нису ништа одговорили, боји се да није побегла из њихових руку. А ако се није тако шта догодило, позиваху га да је преда било бискупу од Бовеа, било инквизитору за јереси. Другог опомињаху да је дужност свакога витеза да брани част цркве и Спаситеља. Затим му честитаху на заробљењу[195] Јованкином. Веле да Богу благодаре што је допустио то, а и њему што је својом храброшћу томе припомогао. Али на томе се не сме остати. То би тек била увреда за Бога, ако би се она из ропства спасла, или ако би се само на заробљењу остало. Зато га позиваху да је што пре преда правди те да јој суди. Најзад завршаваху да ће принц велике почасти од људи и милост од Бога добити, ако је преда.

Још откако је се Јованка појавила, Енглези су намеравали да је ухвате и сагоре. Каква ју је судбина чекала сведочило је спаљивање Пјероне у Паризу. Она се није хтела одрећи Јованке. Рекла је да је заједно са својом другом пријатељицом, с којом је и ропства допала, послата од Бога у помоћ Јованки. Изјавила је још да је Јованка добра, да је добро све што она чини и да је према божјој вољи. Зато су је 3. септембра 1430. спалили. Препредена Катарина Ла Рошел спасла се говорећи да ће се Јованка спасти тамнице помоћу ђавола, ако не буде добро чувана. Кад би пуштена, Катарина се опет врати краљу.

Дознавши за Јованкино заробљење више је лордова мислило да је треба зашити одмах у неки џак и утопити, као што се урадило са пастиром, али потом

усвојише мишљење једнога, који је мудро предложио да јој се прво суди и да се докаже да је јеретик и вештица, па пошто се тако свечано осрамоти, да се онда спали. На овај начин срамотећи њу и оглашујући је за вештицу, срамотили су и краља, јер је дозволио да га вештица води на крунисање.

Кажу да је Жана де Ликсанбур пред своју смрт молила нећака да не предаје Јованку Енглезима. Он је био у недоумици. У случају да је не уступи Енглезима, универзитет би га изопштио из цркве. Поред тога, плашио се да је армањанци не ослободе. Зато замоли војводу Филипа да му за неко време чува заробљеницу. Он приста и одведе је у Ара, варош добро утврђену са две куле. Њу су сместили у једну кулу посред вароши. Тамо је и посете примала по ондашњем обичају. А потом јој неки сењери нађоху женско одело, ради њеног добра, али она не хте. Једно свештено лице јој тада донесе малу новчану помоћ од вароши Турнеја, коју је још раније тражила.

Док су јој једни слали помоћ, други су били приморани да дају новац Енглезима да је купе од војводе Филипа и Жана де Ликсанбур. Сталежи у Нормандији на захтевање Бедфорда изгласаше помоћ од 150.000[196] ливара, турнуаских, од којих се 10.000 узело да се Јованка купи. За то време Пјер Кошон трчећи за војводом Филипом чак до у Фландрију, беше успео некако да се са њим споразуме. Око половине новембра тако и Жан де Ликсанбур пристаде да је преда Енглезима. Они одлучише да је одмах воде у Руа, поред океана, Северном Нормандијом.

Јованка у руанској тамници

Јованка за кратко време промени неколико тамница. Прво је одведоше у замак Дрижи, затим у Кротуа, у један замак окружен водом. Ту је посети аранђел Михаило,[197] а и неки грађани. Али огорчени доктори универзитета бојаху се да се одатле не спасе, пошто по њиховом уверењу ђаво господари њеним побудама и радњама. Зато је барком одведоше у Сен Валери,[198] затим у Дјеп, па назад у Руан, последњу француску варош коју је очима видела.

Би одведена у стари замак, који је сазидао Филип Август на падини брега буврејског. Замак је био јак, нису се могли плашити бекства, кога се Јованка ниипошто не хтеде одрећи, ако већ Богу буде једном драго да је спасе. Сместише је у једну од кула које су гледале у поље, у средњу њену одају, између приземља и горњих спратова. Једне камене степенице су водиле до њеног спрата. Многе отворе на кули затворише, те је било много мрачно. И још горе, не зна се сигурно да ли је била у гвозденом кавезу, у ком се могло само усправно држати. На ногама је имала окове и један ланац око паса привезан другим крајем за једну велику греду. Тако су се Енглези осигурали да им не умакне, па су поврх тога ставили још и стражу од пет војника: двојица су била пред вратима, а тројица покрај ње. Њу је ово присуство војника нарочито плашило и мучило. Као и сви прости људи, они су уживали да је кињe: час плашећи је блиском смрћу, час улевајући јој узалудну наду, час је исмеваху и грубо се понашаху према њој. Веће се муке нису дале замислити, али она и у њима беше велика као и на бојном пољу, дајући пример нечувене храбрости и воље.

Свет је као и увек долазио да је види, и обасипао је радозналим питањима. Неки су јој, видећи да је наивна и искрена у говору, препоручивали да буде обазривија. Једном је походи чак и Жан де Ликсанбур са још неким. Он[190] јој тада рече: „Јованка, ја сам дошао да вас откупим, ако хоћете да обећате да се никада нећете оружати против нас". Мислио је ваљда да раскине погодбу са Енглезима, па да је препрода Французима. И њој се ове речи учинише чудне и пуне ругања, и одговори му да она добро зна да он нема ни моћи ни воље за то. Пошто је Жан остајао при свом она рече: „Ја знам добро да ће ме Енглези погубити верујући да ће после моје смрти задобити Краљевину Француску. Али нека би било 100.000 Енглеза више него сад, они је неће заузети."

3. јануара 1431. године краљ енглески Хенрик заповеди да се Јованка преда бискупу, грофу од Бовеа, задржавајући себи право да је узме од њега, у случају да не буде осуђена правосуђем свештеничким. Тако дакле, ако не би била осуђена и спаљена по свим правилима; ако Енглези не би могли и преко њене осуде да доведу у питање и легитимност Карла VII и васпостављање Краљевине Француске његовим крунисањем; ако не би могли да је начине вештицом и тиме сломе моралну снагу њених присталица – они су бар одржали[200] себи право да је удаве да не би и даље страх задавала њиховим војницима.

Прелазећи у руке бискупа од Бовеа, она се је имала сматрати као заробљеница Цркве, и према томе је имала да буде одведена у какву пристојнију тамницу, где би је жене чувале; али и Црква је остави у њеној суровој тамници, окружену војницима.

Припреме за суђење

Да би бискуп бовејски могао вршити правосуђе у Руану, морао је[201] за то имати дозволу. Како је архиепископска столица у Руану била упражњена, свештенство руанско му је даде. Сад се бискуп стаде припремати за суђење. За тужиоца изабра Жана д'Естиве, свог пријатеља, Гијом Кол и Гијом Маншон беху одређени за писаре, Жан де ла Фонтен, дипломирани лисансије из канонског права, за испитивача сведока, Жан Масије, свештеник руански, за извршиоца. Поред ових позва све учено свештенство руанско, па нормандијско, затим докторе универзитета. Међу осталима беху и Пјер Морис, Жан Бопер, Тома Курсел, Гијом Ерар, Тома Фјеве.[202] Он ипак не позва све, особито не оне за које се знало да су наклоњени краљу Карлу VII.

Обично се при оваквим процесима одређивале само две судије: један обичан и један инквизитор. Али се за изванредне случајеве морало судити мало свечаније, морали се сазивати доктори универзитета и црквени великодостојници.

Још одмах у почетку јавила се тешкоћа, јер нису имали поред обичног судије, чију је дужност испуњавао Пјер Кошон, и судију инквизитора. Велики инквизитор за краљевину француску, брат Жан Граверан, био је тада заузет другим послом. На његово место беше узет вицеинквизитор за диоцезу руанску Жан Леметр. Он се у почетку нећкао, али најзад је морао пристати, да би само процедура имала важности. Поред скоро једне стотине присутних суђењу,

међу којима највише беше страсних присталица бургињонаца, или бар заинтересованих црквених великодостојника нормандијских, којима је било стало до тога да Енглези тамо остану, Енглези ипак све ставише под своју врховну контролу преко кардинала енглеског Ханри Бофора и Варвика.

<У> уторак 9. јануара одржа се прва седница у кући бискуповој, где он саопшти будућим судијама Јованкиним да, пре него што почну судити, морају се добро обавестити и преко најученијих људи о праву људском и божанском. Али да би се суђење могло отпочети, морало се имати података о њеном животу, раду, речима, на основу чега би је оптуживали. Зато одмах бише послани у Домреми Никола Баји, Жерар Пти и неки калуђер, али они оптужби не прикупише. Због тога Никола Баји не доби[203] ништа за свој труд, чак ни накнаде за трошкове. Обавештења су прикупљана и по другим крајевима и нађено их је обилато: да је проналазила скривене ствари, ускрснула дете, похвалила се да ће јој Бог рећи који је прави папа, носила мушко одело и пуно још других, а и ово би било већ довољно да је прогласе вештицом и спале.

Клерици су се служили и другим начинима да је испитају. Улазили су у њен затвор прерушени у војнике, не би ли је обманули. И сам Жан д'Естиве тако је радио прерушавајући се у сиротог заробљеника. Каноник руански Никола Луазлер преоблачио се у обичног лаика, и представљао јој се као њен земљак доносећи јој вести о краљу и саветујући је да се чува клерика и чини све што од ње траже. Зато је Јованка и разговарала са њим врло искрено. Он је изгледа неки пут доводио у суседну собу писаре, да слушају разговор и да га забележе. Многи међу младим докторима нису одобравали овакве поступке, и саветовали су да се са тим престане.

13. јануара опет се неколицина доктора и свештеника искупи у кући бискуповој да прегледају побрана обавештења по Лорену и Домремију. Решише се да се већ један део оптужбених чланака може према томе написати. 23. јануара свима докторима и осталим одређеним за суђење били су прочитани ти чланци. Нађено је да могу послужити као материјал за испитивање. 13. фебруара заклеше се најглавнији да ће своју дужност верно вршити. Пошто се опет 19. фебруара искупише, решише да има довољно узрока да се Јованка позове на суд.

Суђење

Кад је све било готово, јавне седнице су могле да почну. Биле су одређене за 21. фебруар. Тога дана у осам часова ујутру сви се искупише у капелу замка, било их је четрдесет два,[204] једно двадесеторица самих доктора. Пре него што ће увести осуђену, пријавник јави бискупу да Јованка жели да чује службу божију пре него што изађе пред суд. Поред тога је тражила да у истом броју присуствују и свештеници француске странке. Обе су јој молбе одбили. Би одмах уведена окована, у мушком оделу. Њено мушко одело, а особито кратко шишана коса, побудише мржњу и гађење код њених судија. Да се појавила можда друкчијег изгледа, били би према њој блажи. Поред овога, разуме се, било је и стварнијих разлога за њихову мржњу. Свак јој је имао за понешто да се освети, почевши од погубљених бенефиција па до претрпљеног страха. При том, помисао да је све помоћу ђавола

учинила. Јованка је њих још мање могла волети, кад је знала да све што чине, чине само зато да нађу разлог да је погубе. Ма колико да је била племенита и спокојна, на ову помисао није их могла волети. Пре него почну испитивање, бискуп је позва да се закуне у прописаној форми да ће одговорити истину.[205] Она то не могаше испунити, јер су јој Гласови забрањивали. „Ја не знам о чему ћете ме питати, Ви бисте ме могли питати и такве ствари, какве вам не могу рећи." Како је бискуп и даље наваљивао да се закуне на целу истину, она се закле да ће говорити све што се тиче њене мајке, оца и свег што је учинила после доласка у Француску; али о откровењима која[206] је имала, није хтела говорити, „па ма јој одсекли главу."

Тако се је по прописима заклела да ће само део истине говорити, и питања су отпочела.

Најпре су је питали о томе шта је учила у детињству. Одговорила је да је од мајке већ научила три најглавније молитве: „Верујy", „Ја вас поздрављам, Марије" и „Оченаш." Својим благим гласом она је зачуђавала докторе. Седница је била врло бурна.

Како су јој окови били тешки, замоли да их скину; али јој молба не би услишена, јер је већ једном покушавала да бежи, а није се хтела заклети да убудуће неће то покушавати. Доктори су, међутим, сматрали да је грех хтети се измаћи из црквене тамнице. Да би се тамница у којој је Јованка била могла назвати црквеном, бискуп поново закле на еванђељу чуваре Јованкине. Тим је чином она постала заробљеница Цркве.

Сутрадан, 22. фебруара, питања се наставише разнолика и унакрсна, не би ли је навели да говори и оно што не жели. Тако се и сами писари збунише и на разне начине записаше иста питања и одговоре. Зато изменише собу за испитивање, да би били[207] што више на миру. Треће седнице, хтела не хтела, мораде се заклети на еванђељу да ће све искрено говорити. Питао ју је Жан Бопер, доктор теологије. Питања су се понављала: чиме се бавила у родитељској кући, на који начин је исказивала своју побожност, кад је и како чула Гласове, какве су јој поуке давали они, како се решила да пође у Француску. Пошто су хтели да пронађу саучесништво краљево у светогрђу, питаху је много о њему, о знаку који му је дала. Нарочито су се заустављали при јуришу на Париз у празник. Један је калуђер глупо питао тада, да ли је била где год где су Енглези убијани. Слободно и живо је одговорила: „Да ли сам била? Како ви слатко говорите. Зашто не отпутују из Француске и не оду у своју земљу!" Гласови су је бодрили да одговара смело па је тако и чинила. Говорећи о њима, рекла је да осећа велику потребу за њиховом близином, и да су јој они радост, уточиште, утеха. Овакав би одговор био већ довољан да покаже да није поседнута ђаволом, али су теолози овакве одговоре пропуштали, пошто је мржња била главна водиља у овом суђењу. И она је то добро увидела и одговорила Жану Боперу на питање да ли Глас има лице и очи: „Често се бива обешено, што се је рекла истина." Уопште су јој одговори били често изненађујуће смели, оштроумни, надахнути.

Ректори покушаше да је збуне питањем да ли верује да је у милости божијој. Она лукаво одговори: „Ако нисам у милости, нека ме Бог тако не остави;[208] а ако јесам, нека ме Бог у њој сачува. Ја бих била најбедније створење на свету, кад бих знала да нисам у милости божијој." После овога питања судије се опет

вратише на Домреми, на „вилинско дрво“, на кладенац, на пророчанство о храстовој шуми. Како је овде нису ни у чему грешном могли ухватити, изненадно јој понудише једно женско одело. „Дајте ми једно, па ћу узети и отићи. Друкчије не. Ја ћу се задовољити овим, пошто се Богу свиди да га носим.“ Како је овај одговор садржавао две заблуде које су нагињале јереси, испитивачи закључише седницу задовољни што су је на један отежавајући одговор навели.

Седнице морадоше бити прекинуте до 27. фебруара, због болести Јованкине. Она доби неке грознице и повраћање од рђаве рибе, коју јој бискуп посла. Сви се поплашише да не умре природном смрћу и препоручише докторима да је добро лече. Били су решени да је спале, и плашили су се да им Бог не отме то задовољство.

На седници од 27. фебруара бише педесет и четири њих присутни. Питања се враћала на изглед светица, на арханђела[209] Михаила, на мач, заставу, рану под Орлеаном, опсаду Жаржоа.[210] Онда, да ли је имала дозволу од Бога да иде у Француску, да ли[211] јој је Он рекао да узме мушко одело. Одговори им да би више волела бити растргнута коњима, него без дозволе Господове доћи у Француску. За одело им мудро рече: „Одело је мала ствар, мање него ништа. Ја нисам узела мушко одело по савету човека из овог света. Нити сам узела ово одело, нити сам иједну ствар учинила без заповести Господа или анђела.“

Бопер хтеде знати да ли светлост прати јављање Гласова. Она подругљиво дочека његову радозналост: „Не долазе све светлости вама, мој драги господине.“

На петој седници, 1. марта, беше их педесет осам[212] присутних. Тада је окупише питањима о папи, и кога сматра за правог. Она се чудила што их има двојица. Свога писма грофу од Армањака није се сетила, док је нису опоменули. Јованка брзо осети о чему се ради, и[213] изјави своје веровање у римског папу. После овога су је испитивали о натпису *Христос – Марија* који носе сва њена писма. Затим о пророковању које се тицало блиске прошлости Енглеза у Француској. Нису остале[214] на миру ни светице. Занимало их је да ли су имале минђуше, косу, руке, и какав су имале глас, рђав или благ. Јованка одговори да су имале глас леп, благ, учтив, и да су говориле француски. Њих је занимало зашто Света Маргарита не говори енглески. „Како би говорила она енглески, кад не припада енглеској странци?“ – гласио је паметни и наивни одговор. После овога су разговарали о њеном прстењу, о знаку који је дала краљу. Питали су је о Светом Михаилу:

– Да ли беше го?
– Мислите ли ви да се он нема чиме оденути?
– Има ли косу?
– Зашто би је одрезао?
– Има ли вагу?
– О томе не знам ништа.

Како је ни ту не ухватише на смртном греху, обасуше је најразличитијим питањима о стварима и догађајима који су је могли теретити. Нарочито су хтели дознати тајну којом је она водила одушевљено своје војнике против Енглеза и побеђивала. Од свих чуда која[215] је чинила, то је било најопасније и највеће. Али она, нажалост, није могла задовољити радозналост својих непријатеља. Она им није могла открити никакву тајну реч, никакве чини којима је водила војску против Енглеза. „Ја им само говорах: ’Улазите смело међу Енглезе’, и ја сама улажах.“

После овога бискуп објави да су испитивања завршена, али да се могу још наставити ако би се учинило корисно.

Како су се стално враћали на иста питања и седнице су трајале врло дуго. И иначе су многи свештеници замерали овом процесу много штошта. Сматрајући га за неправедног, нису хтели у њему да учествују. Жан Лоје рече самом бискупу да процес ништа не вреди, што бискупа ужасно нељути. Жан Лоје замераше, поред осталог, што се процес тицао и личности које нису на њега позване, као на пр<имер> краља о чијој се части радило. Сматрао је даље за неправедно што је толико научника и доктора питало само једну обичну девојку, остављену без саветника. Он је прозрео и то, да је мржња била главна побуда суђења, и зато је одмах оставио Руан, са још некима, који су били истог мишљења. Никола Хупвил замераше што јој суди непријатељска странка, кад је већ једном била испитивана од својих, а међу њима од архиепископа ремског, који је био старешина црквени бискупу бовеском. Зато и он остави Руан. Било их је још можда који су мислили као њих двојица, али су из страха од бискупа присуствовали седницама суђења.

Тајна суђења у тамници

10. марта испитивања се наставише, али у њеној тамници. Испитивачи су били Жан де Ла Фонтен, Жан Масје и још њих тројица. Ова испитивања припреми Кошон, јер је још било потребно доказати да је Јованка подлегла греху охолости и греху побуне против Цркве.

И овога пута судије су биле неисцрпне у питањима, она су се монотоно понављала. Опет је било речи о знаку датом краљу. То питање су окретали са свих страна: какав беше, траје ли још, је ли од злата или је драги камен или круна, да ли је свештенство видело знак, да ли она и краљ учиниште неки поклон анђелу који је знак донео, да ли је анђео што говорио, да ли је то исти анђео био који јој се и пре тога јављао. Све је ово питано да се покаже да је вештица одвела Карла VII на крунисање.

Затим су хтели да је ухвате у непослушности према Цркви, па су је питали да ли је о својим привиђењима говорила свом свештенику или ком другом црквеном човеку. Она одговори да је само Роберту Бодрикуру и свом краљу о томе причала. Тако је учинила погрешку непризнавања угледа Цркве, и не слутећи да ју је учинила. Она никако није разумела да су две разне ствари: црква у духовном смислу, и Црква на земљи, заступница њена. Када су ово покушали да јој објасне питали су је: хоће ли своје речи и дела, било добра или рђава, да стави на одлуку Цркве, наше мајке, и да ли се на њу ослања. „Ја се ослањам на нашег Господа, који ме је послао, на Богородицу и све блажене свеце и светице из раја. Моје је мишљење да је свеједно Господ и Црква, и да из тога не треба правити тешкоће. Зашто ви хоћете да то није једно исто.“ То никако није могла раздвојити, појам праве цркве у духовном смислу од појма Цркве на земљи. Њена побожност била је права, искрена, надахнута, а не научена. Али то није вредело. Поново је упиташе хоће ли да се повери Цркви на земљи. Пошто је Јованка ипак некако појмила да Цркву на земљи представљају и њене судије, људи који су очигледно тражили да је упропасте, она опет одговори: „Ја сам дошла краљу француском од Бога, девице

Марије и свих блажених светица из раја и цркве победне одозго, и по њиховој заповести и овој Цркви на земљи ја потчињавам сва своја добра дела, и све оно што сам учинила или ћу учинити". И заврши: да одговарајући хоће ли да се потчини Цркви на земљи, морала би опет ово исто рећи.

Испитивали су је о стварима на које је већ била дала одговор, али одговор који је није теретио. Зато су ова питања обнављана, не би ли је навели да одговори на начин који би је оптуживао. Тако су је навели да каже да тврдо верује да ће бити спасена, што се сматрало забрањеним[216] у вери. Зато јој још истог дана забране да се исповеда, кад је већ сигурна у свој спас. То је било свирепо. Али та се свирепост није сматрала грехом. Исто тако доктори не сматраху грехом што су се оглушили на њену молбу да је воде пред папу, где је хтела одговарати све што буде било потребно, мада су је сами опоменули да би могла бити одведена пред њега. По њиховом убеђењу било је сасвим природно што су својим унакрсним питањима хтели да јој измаме изјаве које би је оптуживале, што су стављали питања на која сами не би знали шта да одговоре, као: да ли Бог мрзи Енглезе. Јованка је, разуме се, одговарала да не зна то; али да зна да ће бити избачени из Француске, сем оних што ће у њој умрети. Питали су је и то: да ли је краљ учинио добро што је убио или наредио да се убије отац војводе Филипа. Она одговори да је то убиство било велика штета за Француску.

И тако јој у току ових испитивања нађоше пет смртних грехова. Прво: напад Париза у празник. Друго: тобожња крађа коња бискупа санлијског. Треће: покушај бекства у Боревуару, и поред забране светица. Четврто: мушко одело. Пето: што је пристала на смрт једног ратног заробљеника (Франкеа д'Ара). Ово је већ било довољно доказа да је оптуженица заблудела. После овога би закључен овај припремни процес у тамници, и поново јавни процес би отпочет у уторак 27. марта, у суседној соби поред велике дворане у замку.

Дванаест чланака оптужбе

Пре него што је наредио читање бискуп[217] понуди Јованки да узме адвоката, између присутних судија да га изабере. Али она одби ову љубазну понуду. Тада Тома де Курсел отпоче да чита оптужбу на француском језику, коју је саставио промотор у седамдесет чланака и која је требала да резимира изјаве Јованкине. Поводом сваког чланка је поново питана, те поново одговараше како је боље умела, на неке одмах, а за неке потражи рок од три дана. 31. марта Кошон са још седморицом теолога оде у тамницу да узме одговоре. Том приликом је позва да пореч своје визије и откровења. Што се тиче Цркве на земљи, изјави: да се одлучила да се пре повери Богу, него неком човеку, што је значило рушити углед папе и Концила.

Судије првих седамдесет[218] чланака резимоваше у дванаест.[219] Свих дванаест[220] нису били достављени Јованки. Сви се доктори и метри искупише у капели бискупској и, пошто су испитали чланке, донеше неповољне одлуке за оптуженицу. Нађоше да њена привиђења нису долазила од Бога, већ су била производ злог духа или људски. Нађоше код ње охолости, лажи, невероватности, хуљење Бога и светаца, непоштовање родитеља, идолопоклоништво и пуно других греха.

Да је њени Гласови нису крепили, она никад не би могла поднети све што је поднела, све муке духа и тела. Али иако њена вера, нада, сталност осташе нетакнуте, здравље је изневери. Долазећи у тамницу да је наговоре да се потчини Цркви, бискуп је налазаше болесну. Он јој представи њено стање: да је сматрају заблуделу у вери и понуди јој присутне докторе за саветнике, или које она већ хоће; она[221] захвали и затражи, пошто је болесна, а можда ће и умрети, да је причесте и потом сахране. Бискуп не хте да је причести док се не потчини Цркви. Она на то рече: „Ако моје тело умре у тамници, ја се ослањам на вас да га положите у свету земљу, а ако га не сахраните, ја се ослањам на Господа." Она, међутим, није ничим вређала свету Цркву, пристала је и да Црква са добрим католицима приреди процесију за њено здравље, али се својих откровења није никако хтела одрећи, и увек је наглашавала да прво служи Богу, па осталима. Напоменула је да поводом тога нема друго ништа да каже до оно што је већ на процесу рекла.

Судије решише да је милосрдно опомену, и у свечаној дворани замка 1. маја је позваше да се сети свога спаса. Али она одговараше све као и раније. У те дане јој се срећом јави свети арханђел Гаврило и охрабри је. Рече јој да се ослони на Бога у свима својим делима. А и Гласови јој на питање да ли ће бити спаљена, одговорише да се само ослони на Господа и да ће јој он помоћи.

Зато и када ју, да би је излечили од тврдоглавства, одведоше у собу пуну справа за мучење, она храбро оста при својим речима, и изјави да ништа неће поново рећи, а и ако каже, да ће потом порећи.

Још 21. априла дванаест чланака беху однети у Париз на преглед. Према одлуци универзитета и Светог теолошког факултета привиђења Јованкина беху лажна, заводљива, надахнута ђаволом. Тако у свакој њеној врлини, или природној особини универзитет пронађе по један смртни грех, и са факултетом одлучи да је Јованка мађионичарка, отпадница,[222] лажљива. Решише да је ипак још једном треба позвати на покајање, па онда по правди је[223] судити. Ове своје одлуке универзитет стави на испит Светој столици и Општем концилу.

Бискуп се сложи са мишљењем универзитета, да јој поново треба упутити милосрдну опомену, те 23. маја заменик инквизитора, промотор и још неки одоше јој у тамницу. Ту јој Пјер Морис, доктор теологије, прочита свих дванаест чланака, који су се састојали углавном:

I

Њена <су> откровења и привиђења лажна, заводљива, убитачна, произашла из злог духа.

II

Приликом исказа о знаку датом крању није увек исто говорила; нанела увреду анђелима.

III

Није се хтела одрећи веровања да су јој свеци и светице од Бога долазили; распознавала их по поздравима,[224] стога заблудела у вери.

IV

Проналажење скривених ствари, препознавање личности, прорицање, хвалисавост.

V

Ношење мушког одела, кратко сечена коса, ношење оружја, непоштовање[225] закона, идолопоклоништво.

VI

Писање писама са натписом *Христос – Марија*. Изјава да ће исход рата показати на чијој је страни била правда. Превара; препреденост; богохуље, јер је говорила да долази од стране Бога.

VII

Бекство од куће; обећања краљу, што се сматра заблуделост, нарушавање божјих заповести.

VIII

Непослушност свецима приликом искакања из куле бовеске. Уверење да јој је Бог то ипак опростио. Ови поступци се уврштавали у грех таштог самоуверења, очајања, самоубиства.

IX

Увереност да ће отићи у рај, и да нема смртних греха. Обратила се дакле пажња само на њену другу изјаву поводом овога. Ово се називало таштим тврђењем, убитачном лажју.

X

Тврђење да светице говоре само француски.

XI

Обожавање светица без претходног одобрења свештениковог звало се заблудом, идолатријом, смелошћу, охолошћу.

XII

Одбијање да своја дела и своја откровења подложи суду Цркве. Искључиво ослањање на Бога. Зато се сматрала отпадницом.

Пошто Пјер Морис прочита ове неправедне оптужбе, позва заробљеницу још једном врло речито да се покори Цркви, али, кад она оста постојана у својим исказима, седница би закључена.

Одрицање

У четвртак 24. маја јавише Јованки да ће ускоро бити одведена на ешафод да буде поучена, и покушаше опет да је наговоре на одрицање. Како није хтела, одведоше је на колицима на гробље сентуанско, где украј саме цркве беху подигнута два ешафода. На великом ешафоду беху две судије: бискуп и заступник инквизиторов, уз њих кардинал енглески и пуно других. Други, мањи ешафод, био је врста амвона. Ту је седео Гијом Ерар, привржeник Енглеза, који је имао да је поучи према обичајима свете инквизиције. Крај њега се појави Јованка у мушком оделу.

Тада он рече пред окупљеним народом све грехове што су јој се приписивали, називајући је вештицом, јеретиком и отпадницом. И, што је њој најгоре било, оптужи и краља за грехове којима је њу оптуживао, јер ју је краљ

штитио и хтео се помоћу њеном престола докопати. Она га прекиде и покуша узбуђено да брани свога краља, али јој то не дозволише, и беседа Гијома Ерара се настави. Поред осталог он рече како су је већ више пута позивали да своја дела подложи Цркви, али како она није хтела. Јованка тад помену, да је већ једном тражила да се њена дела и искази пошаљу у Рим;[226] и затражи тад да је лично пошаљу тамо, а не да шаљу само процес. Судије јој рекоше да је то немогуће, и да није довољно ослањати се само на Бога и светог оца папу, већ се сваки добар хришћанин мора ослонити и на Цркву. Али она и по трећи пут одби да опозове своја дела и речи.

Тада бискуп, који беше примио две сентенције: једну у случају да се одрекне, другу у случају да остане при своме, узе читати другу. За то време Јованку наговараху да се одрече својих тврђења, да узме женско одело, док још има времена. С једне стране, она слушаше то, с друге, сентенцију дугу и страшну, препуну оптужби, и уплашена врисну, па склопивши руке изјави да хоће да се потчини Цркви.

У том часу читање сентенције би прекинуто, а међу искупљеном гомилом наста метеж. Енглези беху незадовољни видећи да ће Јованка бити ослобођена. Они су хтели што-пре њену смрт, и то неодложно.

После овога наста читање прве сентенције, где се набрајало чега све треба да се одрекне. Јованка се чинила да не разуме шта од ње траже, само да би добила времена. Очигледно, било јој је тешко лагати, али је била толико измучена и толико збуњена том џелатском гомилом испитивача, а можда и надајући се некој помоћи, она приста да потпише прву сентенцију. Изнудише од ње да то одмах учини претећи јој да ће иначе још истог дана бити спаљена. Вероватно зато што јој би обећано да ће бити премештена у црквену тамницу, она се насмеши потписујући се, што опет изазва љутњу код гомиле, која је њен осмех схватила као подругивање. Полетеше увреде, камење, мачеви, један капелник кардиналов рече бискупу да је такво одрицање права поруга. Бискуп му одговори: „Ви лажете. Судија у случају верском, ја сам пре дужан тражити спас ове жене него њену смрт."

Чини се да Јованки[227] нису прочитали целу прву сентенцију, да би је само што лакше наговорили на одрицање.

По првој сентенцији Јованка се осуђивала на вечиту робију, да тамо испашта своје грехе. Црква је није више искључивала, намирила се је са њом. Али како је Енглези не хтедоше пустити из својих руку, бискуп нареди да је врате одакле су је довели, мада[228] је она пристала да се одрече својих ранијих тврђења поред осталог и због тога што су јој обећали црквену тамницу и жене за чување. Под тим условом Јованка беше и своје мушко одело заменила женским, али кад се виде поново окружена у тамници енглеским војницима, она, да би била спокојнија, опет се обуче у мушко одело.

Враћање у отпадништво

Чим се нађе сама, далеко од својих судија и њихових наклених претњи, Јованка осети страшан бол што се је одрекла тако себе саме, свега оног што је сачињавало њен живот и њен сан. Њене муке беху још веће што у часу најужаснијем,

кад се надала помоћи од својих светица, оне нису дошле да је избаве, као ни пријатељи њени на земљи. Снага њене вере и љубави била је због дивовска, кад је могла све те патње издржати, ниједном речју се не пожаливши на немарност оних за које се жртвовала.

Када 28. маја бискуп, чувши да је поново узела мушко одело, дође са замеником инквизиторовим у тамницу, нађе[229] Јованку сву уплакану. Светице њене јој беху рекле да је учинила издају одричући се својих дела и речи. Она их се је одрекла само из страха од ватре. Изјави заиста да је њу[230] Бог послао. Што се тиче одела, да га је поново обукла јер јој је тако згодније међу људима, и да ни они нису одржали своје обећање да ће је превести у црквену тамницу и водити на службу, па је зато и она морала прекршити своје.

Кошон и остали у ствари су једва дочекали њено враћање у отпадништво. 29. већ суд се састане у капели архиепископској. Било их је четрдесет и двојица. Сви бише обавештени што се догодило. Грех поновног отпадништва од вере католичке најстрожије се судио. Кривци су били предавани мирском световном правосуђу. Пошто је и Јованка била упала у овај грех, решише да је предаду световном правосуђу, кад јој поново прочитају сентенцију.

Тако, у среду 30. маја, у седам часова ујутру дођоше јој у тамницу Масије и још два доминиканца. Они јој саопштише да ће тог јутра умрети на ломачи. Јованка једва схвати сав ужас те одлуке својих судија. Не беше јој јасно како могу спалити њено невино тело. Чинило јој се лакше да буде посеченом. Њена последња нада јој беше у Бога, она затражи код Њега заштите против свих неправди које јој се чине. Кошон међутим хтеде опет да искористи тај час слабости дошавши са осталим докторима у тамницу. Они поновише сва главна питања. И у томе часу њена херојска душа издржа искушење. Њени одговори беху исти. Најтеже јој је било када судије погодише њен највећи бол, говорећи јој да су је њене светице обмануле. Али и у том часу највеће усамљености, када су је напустили светли чувари њене душе, она их се не одрече: „Били добри, били рђави, они су ми се јавили.“

И поред све своје затуцаности верске, и одвратности према девојци која није жарку веру своје душе знала да потчини црквеним догмама, ипак у једном часу човечности допустише да се причести и исповеди. По причешћу, за које изјави да верује да је тело Христово, и да је једино оно може спасти, она пуна очајања читаше побожно оченаше. Можда јој је толико снаге давала једино нада да ће кроз своје патње ући у рај. Њена скрушеност, туга и покајање у овим последњим часовима, дирнуше многе од њених испитивача, те беху врло нерасположени.[231]

Смрт Јованкина

У девет сати ујутру једна чета војника изведе је на колима из тамнице на трг, после седамнаест дана затвора и најтежих искушења. Огромна гомила света већ је опкољавала три ешафода, подигнута за извршење пресуде. На једном је имала бити изложена Јованка, на другом су седеле судије, на трећем, усред тога, обично се пресуде извршавале. На овај дан погубљења Јованкиног, на њему је

стајао натпис: „Јованка, која се назвала Писел, лажљивица, заводница народа, мађионичарка, таштa богохулитељка, самоуверена, отпадница, јеретик,[232] невaљалица.“ Ту Јованка,[233] у дугој хаљини и капи од хартије, на којој су стајали изређани најглавнији греси, саслуша беседе Николе Миди, доктора теологије, и Кошона. Кад је сентенција која ју је предавала световној власти изговорена, она болно уздахну, и клекнувши препоручи своју душу Богу. Све присутне затим замоли да јој опросте, а свештенике да се за њену душу моле Богу. И у овом, последњем часу, она мишљаше на свога краља и рече: „Мој краљ ме није никада навео да чиним оно што сам чинила, било зло, било добро.“ Није хтела свој грех везати за њега.

[234]Како су светина и Енглези били нестрпљиви,[234] баји руански, уместо да је води у варошки савет да јој прочита криминалну сентенцију, диже руке и рече: „Водите је.“ Два краљевска наредника снеше је на дно ешафода, и наместише у колица која ту чекаху, и одгураше до дирека око кога већ беху наслагани снопови грања. Са њом до ломаче одоше и два млада брата и спроводник Масије. Њима беху очи пуне суза, као и многима који су је у смрт послали, јер њен крај беше тако тужан и светитељски. Неко пожели да његова душа оде где ће отићи душа Јованкина.

Међутим, радознала гомила хтела је да сачека крај свега, да види њене муке, те Јованка дирнута толиком грубошћу рече: „Руане, ја се плашим да немаднеш да патиш због моје смрти!“

Дошао је последњи час:[235] она затражи крст. Неки милосрдни Енглез пружи јој један обичан, начињен од два прекрштена дрвета, она га побожно прими, пољуби и стави на груди. Потом замоли да донесу и крст из оближње цркве Светог Спаса, да га у часу мука има пред очима, и Масије се пожури да јој га донесе. Она љубљаше тај крст[236] и држаше на грудима, докле јој руке беху слободне. Када ломача би потпаљена и пламен је дохвати, она се измири са својим свецима и зваше их поименце. Потом, са именом Исусовим на уснама и срцу, она издахну. Душа најдостојнија неба, кроз муке, оде у царство Свете Катарине, Свете Маргарите и арханђела Михаила, који су и за живота били увек уз њу.

Да не би никаквог трага од ње остало, њен пепео[237] беше бачен у Сену.

Јованка у ликовној уметности

Бацивши прах Јованкин у Сену, њени непријатељи не убише ипак успомену на њу. Она настави да живи у легенди, у души и машти народа. Још и данас њен живот пун љубави, самоодрицања и лепоте занима уметнике, те црпе из њега као из златне руде мотиве за своја дела. Ипак, много чешће је инспирисао овај романтични живот сликаре и вајаре, него књижевнике. Скоро у сваком месту њене захвалне отаџбине, где је живела, или бар куда је пролазила, подигнути су јој споменици. У Орлеану постоји музеј њој посвећен. У Пантеону, дому бесмртника, има неколико слика њој посвећених.

Ипак, од ње нам се није сачувала права слика. На једном споменику орлеанском из XV века налази се женска глава за коју[238] неки сматрају да је њен портрет.

У једном регистру од 1429. год<ине>, неки писар парламента поред забелешке о скидању опсаде са Орлеана, нацртао је и једну наивну силуету Јованкину: у десној руци застава, у левој мач, огроман. У женском оделу. Коса низ раме спуштена. Јованка је сама за живота причала да је у Арасу видела неку слику, која јој је наличила, али овај портрет није сачуван. Тако је Писел цртана и вајана према уобразиљи сликара, према укусу доба у коме је дело постало.

У збирци минијатура „Вижил де Шарл VII“ од Марсијала Оверњског[239] приказан је на један наиван, средњевековни начин сав њен живот. Догађаји су упрошћени; покрети, међутим, иако невешто приказани пуни су живота. Ове сличице немају много верности: Јованка у њима излази пред краља у белој хаљини са дугим скутовима. Уосталом, ово одступање од историјске верности[240] сасвим је природно. Гуа у једном барељефу представља Јованку у борби, како са мачем у руци јуриша на непријатеља, мада је она у боју побеђивала само својом заставом и својом вером. Гуа[241] је оставио још неколико лепих барељефа, везаних за успомену на Јованку, у којима опет има више маште и лепоте, него ли историјске истине. Јованка је у једноме од њих обучена као Римљанка, краљ Карло VII и његови дворани исто тако. Све је пуно величанствености и мирноће. Уметник је био под упливом укуса свога доба.

И Фуатје[242] нам је у неким барељефима, који су сад у орлеанском музеју, сачувао неколико дирљивих часова из њеног живота. Он је унео више душе у ово приказивање. Особито су нежни они што се односе на битку патејску, где се Јованка самилосно обраћа рањеницима и заробљеницима. Групе на барељефима добро су компоноване; Јованка увек заузима центар и прво пада у очи на свом коњу, са заставом, нераздружном пратиљом њених војних похода. Од истог уметника је и њен споменик усред Орлеана, дигнут 1855, пред којим сваке године 8. маја војска дефилује одајући почаст ослободитељки ове вароши. Са високог постоља украшеног барељефима из њеног живота, Јованка држећи чврсто узде немирног коња, са мачем у руци, гледа на њих.

У Шинону, где је први пут видела свога краља, дигнута је опет једна коњаничка статуа. Овде Јованка, као ношена дусима, чини се да лети победоносно,[243] једва дотичући копитама свога коња мртве и рањене непријатеље. Дело је радио Руло.

Ни Париз није остао дужан неустрашивој девојци, која је под његовим зидовима ране задобила хтевши га ослободити непријатеља. На тргу Риволи дигнут јој је 1874. год<ине> диван споменик од позлаћене бронзе. У зраку лепрша застава, Јованка, победоносна, задржава немирног коња, чијег се седла скоро и не дотиче. Фремје је знао и да је начини победном ратницом, и ипак да не претера у томе.

У Лувру, међутим, сретамо Јованку још у селу, под утиском својих Гласова. Ханри Шапи је замишља како је села на траву пола забринута, пола изненађена, чувши прве речи с неба. Своје лепе снажне[244] руке, склопљене чврсто, спустила је на колена, и као да још не верује да је баш она одређена за велико дело ослобођења Краљевине Француске. Чувени Рид ју је представио мање снажном и мирном, већ нежном девојчицом која са љупким детињским осмехом диже десну руку да би боље чула благе гласове својих светица.

Њено детињство, часови кад је као пастирица први пут чула своје Гласове и угледала своје светице, врло су срећно инспирисале многе сликаре. Они је скоро увек представљају у шуми, крај стада, окружену надземаљском светлошћу и прозрачним[245] визијама светица. Такву једну слику дао је и Ленепве у Пантеону. Од изненађења Јованка је испустила вретено, и њена рука већ дотиче мач који јој пружа светица. Овце су мирне, не слуте да ће их ускоро оставити њихова чуварица. Исти сликар представио је на зидовима пантеонским све главне моменте из њеног живота: одлазак из Вокулера, улазак у Орлеан, напад на Куле, час кад су је заробили у Компјењу, најзад и час кад привезана за стуб ломаче прима крст у руке. Ове зидне слике су на златастој основи, у живим бојама, без много детаљисања; али утолико снажније.

У музеју орлеанском има исто тако неколико лепих слика и цртежа. Нарочито је лепа слика Шерерова „Улазак Жан д'Арк у Орлеан". Кроз уске улице њену заставу, бело анђелско крило, прати гомила света, копља у перспективи изгледају као метална киша. По балконима старинских кућа види се радознао свет, док она очију упртих у небо пролази. У музеју је и неколико занимљивих призора из тамнице.

Најзад, било би одвећ дуго, и овде непотребно, набрајати сва уметничка дела и све оне безбројне уметнике које је величанствена и дирљива судбина Јованкина инспирисала.[246]

Међу најлепшим је споменицима, да њега још поменемо, можда статуа Јованкина у Руану, на брежуљку Бон Скур. Вероватно и успомена на трагичну смрт њену у Руану, и сами положај овог споменика допринесе његовој лепоти. Испод камене куполе стоји Јованка још у свом мушком оделу, оружана, али окована, и гледа у долину реке, у варош где је на ломачи сагорела.

Испод споменика је мала капела, где родољуби француски и поштоваоци њене успомене, пале свеће и доносе ките цвећа.

Око терасе, која је пред спомеником, мирно леже неколико камених оваца спокојних поред своје пастирке као и некада у Домремију.

Литература[246a]

Anatole France: Vie de Jeanne d'Arc, 2. vol., 1908.
G. Hanotaux: Jeanne d'Arc, 1911.[247]
Andrew Lang: The Maid of France, 1909 (traduit par L. Boucher et E. Clarke, sous le titre[248]: La Pucelle de France).
[249]Simeón Luce: Jeanne d'Arc a Domrémy, 1885.
Simeón Luce: La France pendant la guerre de Cent Ans, 2 vol., 1890–1893.
Paul Eéyel: Jeanne d'Arc.[249]

ПУТОПИСИ

ПРАЗНИЦИ ПУТОВАЊА

Море

Провели смо неколико дана на оном месту земљине јабуке где она почиње да руди од сунца. Између нас и Београда и Срема била је само једна полуноћ и један полудан, а као да нас је нека чаробна пруга наједном оделила од наизменичних киша и прашина, и брига и учмалости. Када је неко пред Сушаком узвикнуо радосно: „Ено мора!“, и ми угледали испод себе златну обалу приморја, учинило ми се да све тамо носи неки ореол неба; не само једра што су пуним дахом дисала на пучини, већ и дрвеће и куће и људи. На свему је лежао прах зрелог сунца, као цветни прах по ливади. И кад смо се већ спустили на Сушак, у земљу где се живи само о хлебу, вину и немиру, мени су се наше равничарске, сувоземне вароши учиниле тако ружним и прљавим и било ме је стид као да сам их ја засула прашином и богатством. Тако је наједном настао један нови, прозрачни живот.

Обалом смо газили по мирисима, дисали њима; они су се као невидљиви барјачићи њихали на сваком кораку и као узнемирени ројеви ишли за нама. Мени се чинило као да у исти мах удишем мед,[1] сунце и бол. Наши сувоземни планински мириси никада нису тако тешки. Они су можда виткији, вешто иду у небо; али немају никад у себи тога меда, тога злата и те ширине.

На барци сам гледала како се вечерњи сунчани зрак подвуче са бока под површинске таласе, те се огромне зелене одаје отворе пред погледом и он продире до никад виђеног[2] дна морског. Потом сам посматрала како се море сасвим друкчије огледа у сваким[3] од очију мојих другова. У једним[4] се чини црвено као да је запаљено вечерњим пожаром, у другима је златно као да се у дукату огледа, у трећима је запаљено нечим као зориним млечним дахом. А док су крај нас промицала једра, што се пуна даљина, сунца и патње враћају са пучина, ја сам се детињски чудила: како нешто као ја, мање од пола метра кубног простора, може да огледа у себи толико пространства.

А кад сиђемо на обалу опет, мени се тек тада учини да пловимо морем. Нишем се као да сви таласи океански у мени играју; као да су беле покладе, па се љуљам на некој пролећној грани. Тако пијана успомена остаје у нама од руке љубљеног човека, када се он већ изгуби у зориној магли.

Свака сувоземка понесе са мора неку мерџанску огрлицу и успомену на какве очи. Ја сам једног часа срцем чула како се нечији слух жедно нагао над

мој глас. Наједном је тад све постало још топлије. Ја узбуђено чеках да се спусти ноћ; тада се, у њеној тами, маштања жарко преливају као драго камење. И ноћ је пала. Неко је од мојих сапутника певао топло. Тад сам склопивши очи, у неком полусну, поново оживела све дневне утиске. Мисли су ми биле као неки раскошни мозаик. Између осталог оживеше и поједини одломци из прича и песама мојих другова, па видех како анђели разгрћу златним штапићима облаке да пусте зору; па потом како се нека девојчица убија због несрећне љубави[5] забадајући виљушку себи у груди;[6] и неко говори: „Шта ти то, Боже, са нама радиш, шта ти то, Боже, са нама радиш?“ И на крају Црњански из неке велике даљине говори: „Кад све ово свене, тишина ће стићи и мене,[7] и мене.“

Целога пута су нове представе и утисци, као златне удице, ловиле негде у помрчини прошлости моје успомене из детињства и извлачиле их на обалу. Било их је више него сребрних риба[8] што смо их сретали у чамцима,[9] по пристаништима. Тако на широком таласу Јадрана, где има више капљица у једном кораку мора него у свима рекама ваљевског округа, заблиста као танка нит сребра на хоризонту мала бранковачка река. Пролеће, и у њој моја тетка, девојка, смеје се на мене. Кад се станемо пред вече[10] примицати којој обали, сви предмети на њој се удвоје као близанци. Многи путници гледају камене сиве градове што као неки преплашени збег ћуте на обали, а ја много радије гледам њихову слику у води. Тако потопљени у воду[11] они ми се чине лепшим; и у моју свест изрони однекуд из таме језерце сећања, кад сам као дете гледала у окну[12] прозора како се стада враћају са паше и како сунце вири још само четвртином зенице иза оближње шуме.

Цео наш пут од Сушака до Котора, и даље,[13] био је поход кроз лепоту. Није било облака, залива, камена, биљке, који у нама нису пробудили дивљење. У основици свих мојих узбуђења било је једно расположење[14] најсличније каквом верском расположењу. Осећала сам да је Бог необуздани романтичар. Он воли да изненадно његов сан наруши стогласни говор буре. Он са немарношћу моћних све меша: камене таласе стена[15] са меким таласима пучине; горке дубинске мирисе мора са мирисом танког рузмарина; поред црног кипариса, он сади црвене ситне цветове влажне[16] као детиња уста. Видела сам лепо како ужива кад полуделе ватрени клобукови стану играти по пучини као коло ватрених духова, и кад месечина далеке брегове претвори у најезду аветиња. Он се не плаши за углед својих снажних мушких руку дајући им каткад умешност танких нежних прстију.[17]

Најзад нагло, као из радости у бол, из земље кипариса и палми и злата, из Дубровника, пређе се у голе кршеве херцеговачке. Путник се још није ни сместио у колима, а већ се родио месец над сурим врхом које планине херцеговачке и стрмоглави се у хучну ноћну реку. Очи једва назиру како негде кроз поноре тече један живот, тајанствен и моћан, и опазе час с леве час с десне стране уску стазу, повијену уза стену као бршљан. Потом се усамљен, црн глас ћука издвоји из хуке воде и лупе точкова и подигне равно у средиште неба. У зору опазимо врхове Иван планине.

Из земље помораца и гусара вратили смо се у земљу хајдука.

Познанство са Пулом

Кад год бих мислила о Пули, док је још нисам била видела, падали су ми најпре на ум римски цареви, Ханибал, битка код Заме, Сципион Африканац, латински неправилни глаголи, арене, катакомбе; данас је видим својом, чујем у њој наш језик, срећем имена каква носе људи и у мом крају, видим у њој наше војнике, (ако их мора бити, онда је најбоље да буду наши!), видим у њој лица слична лицима својих земљака.

Први пут сам у Пулу дошла као гост двеју својих пријатељица, Марије и Анђелије Радић, с којим сам се упознала још док сам служила у дубровачкој учитељској школи и где смо започеле разговоре завршене затим у Пули. Оне су биле Хрватице, учитељице. У доба хрватско-српских међусобица, пале смо једне другима узајамно као мелем на рану. Наиме, потврдиле су оне мени, а ја њима, оно што смо и пре тога знале: да само онај ко злонамерно копа ископа разлоге размирица између наша два народа. Њих двеју више нема, трагично су завршиле живот отровавши се плином, и управо зато осећам неодољиву потребу да их поменем и да им кажем хвала и сад кад ме више не могу чути.

Оне су ми прве показале Пулу и њене дивне плаже: Стоју, Зеленику, Веруделу. Први прави доживљај мора био је за мене управо у Верудели. И пре тога сам виђала буру нашега мора, узвитлане и запењене таласе, слушала хуку валовља кад удара о обалу, посматрала мртво таласање Црног мора, благонаклоно гледала детињасто затрчавање Ламанша према копну: виђала сам у Мошћеничкој Драги, где обично проводим лето, буру која надолази из Ријеке; вали су добацивали капље до мојих прозора, а море се колебало као мучено исконским грчевима, али ону помахниталу буру коју сам у Варудели посматрала са Маријом Радић, нигде раније нисам срела. Замишљала сам је само таквом читајући Пушкинову „Бајку о рибару и рибици“. Веровала сам да се море тако колебало кад се златна рибица, љута на незаситу старицу, вратила у таласе одузимајући грамзивој жени све што јој је раније била дала. Марија ме је држала за руку као лекар болесника у врућици, желећи да измери моје усхићење и сваки час питала: „Волиш ли што си то видела? Је ли страшно? Је ли дивно?“А вали су јуришали, пропињали се уза стене, мешали своје зелене удове, своја бела пенаста крила, отварали чељусти као да ће сав свет прогутати, а гутали сами себе. Да би се чуо разговор, требало је викати и Марија је као да дозива са обале на обалу питала:

– Шта би пожелела да сад из мора изрони златна рибица и упита те за жеље?

– Пожелела бих да Верудела и њене буре и њене хриди буду вечито наше, да не иду више из руке у руку.

Марија је приметила да је то жеља за чије испуњење нису потребне скаске.

Сестре Радић су ме слале нарочито саму у село по млеко, изговарајући се да су болесне или да имају посла. А кад бих се вратила, питале су јесам ли се лако споразумевала с људима и сијале од среће кад сам им, и ја срећна, причала како не само да сам говор Истрана разумела, него да су ми блиски, да исто осећамо и мислимо о многим стварима овог света – од домовине до млека. Кад сам се једног јутра пожалила да су ме уједали комарци, упитала ме је Анђелија, која је имала смисла за хумор, и гледала понекад с висока на родољубиве заносе своје сестре и моје:

– Јесу ли бар и комарци били исти као у твом завичају?

– Наравно – брзо сам се снашла – исте непријатеље имамо и међу инсектима.

Оне су ми мало показивале остатке туђих култура у Пули и околини, као да су хтеле заборавити да је Пула била једном римска, па аустријска, па италијанска. Ми смо само трагале за словенским споменицима, за словенским, народним именима, за старословенским кореном у говору Истрана, рецитовале стихове Драга Жервеа и других истарских песника.

– Јесу ли ти миле Жервеове песме? – питале су оне сваки час.

– Врло миле.

– Да ли збиља потпуно све разумеш?

– Потпуно! – одговарала сам, иако ми је и понешто било нејасно, само да не бих[1] нарушила њихову радост[2] да не бисмо ни близу себи пустиле мисао која би нам могла мутити расположење.

После њихове смрти другарица ми је у Пули била Татјана Арамбашин. С њом сам тражила кућу у коју су се касније оне биле преселиле и где су завршиле живот. Два-трипут сам била гост наше армије у Пули и увек сам међу публиком угледала Татјанино лице. Разговор који би се после читања водио између мене и војника и официра, није био мање родољубив, романтичан и оптимистичан од разговора које сам водила са сестрама Радић. Било је дивно доживљавати како регрути, млади људи из целе наше земље, потпуно исто примају исту песму, било да читам „Србија је велика тајна“, било „Пролеће у Загребу“, било „Моји земљаци“ или „Јутро у Горењском“. Како се човек добро осећа у таквој средини, бар човек сличан мени! Нема суревњивости, нема мржње, нема скепсе.

Војска нас је, моје другове песнике и мене, одвела једном и на излет у Брионе. Официри који су нас пратили показивали су нам то острво запљускивано најпрозрачнијим морем и најопојнијим мирисом субтропског биља, као да би говорили: „Ето, оно је опет наше. Инспиришите се лепотом. Ми смо се борили, поред осталог, и за наше песнике“. Чинило се да су хтели сваку биљку, мирис, камен, сваки зрак, шум и лепет крила да нам подаре.

Сусрет са споменицима које су иза себе оставили Римљани није био мање узбудљив. Мислила сам право је што је нама остао амфитеатар, једно од чуда ондашње архитектуре. Он је можда и мало уздарје за сва добра која су Римљани црпели у Истри. Право је што је код нас остао и Славолук Сергијеваца, и дивни

ружичастоплаветни мозаик, Августов храм или Византијски маузолеј. И најобичнији човек у Пули, због присуства ових споменика, зацело је бар једном у животу мислио о пролазности славе и силе ма чија била; али је морао исто тако признати да није сваки народ иза себе остављао споменике какве су Римљани оставили. Исто тако је морао мислити и о томе како једно царство брже пропадне него једно велико уметничко дело.

Последњи пут, лане, кад сам била на читању у Пули, позвана од Народног универзитета, поново сам се дивила величанственој арени, тражећи који би подвиг садашњице могао да се мери с подвигом њених градитеља. Можда лет на месец. Можда је исто толико знања математике и физике требало за зидање амфитеатра као за грађење ракета?

Овог последњег пута сам се науживала и Нове Пуле. Нас три књижевнице, Татјана Арамбашин, Мира Алечковић и ја, у друштву просветних радника, провеле смо неколико часова разгледајући Златне стене, Рибарску колибу, и Веруделу и морале смо признати да се ни људи у Југославији нису осрамотили. Умеју и они да створе места за уживање као и древни народи. Своја туристичка насеља смо подигли у најдивнијим увалама, окренули их сунцу, а огрнули зеленилом. Само Веруделу, разгоропађену и запењену, какву сам је први пут доживела са Маријом Радић, није ми засенио сјај нове Веруделе модерно изграђене.

Док смо са тераса нових грађевина посматрале боју мора на Златним стенама, која се не мора постидети ни пред бојом Плитвичких језера, док сам пратила ројеве ситних риба у води, верујући да је једна од њих чудотворка, замолила сам је да та лепота пред којом стојимо буде увек наша, мада је Марија Радић тврдила да за испуњење таквих жеља не треба у помоћ звати чуда из бајке.

Шума

Летње одморе на мору претварала сам, кад год се могло, и у одморе у шуми ходајући предвече по околини. За време свог првог боравка у Мошћеничкој Драги, док сам седела украј мора, с чежњом сам бацала поглед на обронке Учке горе који су силазили скоро до плаже. Они су особито предвече, кад се јављају ћукови, постајали уочљиви. Чим сунце зађе, а залази тамо врло рано за једну од горских коса, постајала сам од пливача пешак, и то страснији од пливача. Сви ми рођени бар на средњем горју далеко се безбеднијим осећамо у планини него на пучини; храбрије стојимо на најужем брвну пребаченом преко понора него на великом броду који се површином од можда двеста квадратних метара ослања на воду.

Пешак колико год воли да посматра с виса даљине, толико <воли> и да се нагиње над провалије. Сваки пут кад сам пролазила кроз Скрад, где се аутобус заустављао око пола сата, посматрала сам жедно онај планински понор под собом, један од најлепших у нашим шумама, који као да је настао наглим недавним раседањем и спуштањем тла образујући огроман котао где се сурвала сва сила шуме, брегова, гребена, пре тога смештена на огромном простору, нестешњена. И како у понору нема места колико га је имала горе, тиска се, гуши, хвата у коштац, тонући овде-онде у маглу и покушавајући да се извуче поново на висинске заравни. Гледала сам како се брда, као жива бића, пењу једно другом на раме и оклизнувши се опет тону у маглу. Нерадо сам се увек отрзала од овог призора. Од[1] четинара који су као улогорена војска упали у клопку и не могу да се извуку.

Недалеко од плаже у Мошћеничкој Драги има увалица са потоком, обрасла грабом, врбом и остругом. Једном сам је видела у априлу, пре него што лишће потамни и одрвени. Крошње су биле нежне и папирјасте као маслачак те сам се бојала да ће их ветар развејати. Понеке су имале боју неба пред свитање, а понеке су се чиниле као посуте зеленом росом. По странама око потока изгледало је да су попадали зеленкасти свилени падобрани. И тада сам по богзна који пут била зачуђена, како то врбе заварају строге четинаре и увуку се међу њих, и то увек идући крај потока као Цигани. Лети ова нежна увалица личи на праву планинску увалу. Нежност се изгуби и до изражаја дођу черге купина које у доба сазревања маме тамо у шетњу и оне који не воле да лутају кроз шуму.

Већ приликом првог боравка у Драги, после неколико излета пронашла сам и увалу одакле се, кад сунце зађе, јављају ћукови. Пронашавши је, скоро сваки дан подноћ сам тамо ишла, јер ју је у то време било најузбудљивије гледати – и то са превлаке којом иде пут према Пули или са врха, близу Мошћеница. И овде се као у Скраду путнику[2] учини да је земља изненада напукла и у понор се спустила, заједно са дрвећем, жбуњем и пузавицама. Само учка увала је тајанственија и тамнија, бар у часу кад наилази ноћ. У њој се ништа не помера; учка увала стоји као успавана, помирена са судбином да до краја века њена шума остане у тами.

Од Мошћеничке Драге до западног подножја Учке пружа се узбрдан вијугав кланац. Око пола пет сати, док је западна коса кланца већ у тами, источна је потпуно осветљена. Има један час када та падина буде светла као да су на њу уперени рефлектори: види се јасно свака камена тераса, свака кућа, виноград, жбун, човек на стази, натоварено магаре. И све се чини тако близу да би га руком могао ухватити. Затим се сенка као вода почне уза страну пети, потопи прве терасе, капелицу на првој заравни, зграду са два висока зида без прозора, опкољену дрвеним шупама, затим усамљени храст на стази и напослетку четинарски чуперак на врху.

Одлучивши једном да се преко те косе пребацим до сеоца Краја, пошла сам око четири. Могла сам кренути и у три, и краћим путем поред школе, али сам волела да уживам у олакој јези страха која обузме путника у непознатом шумовитом пределу у часу пред залазак сунца. Упутила сам се уз кланац подножјем неосветљене стране, рачунајући да ћу на осунчану и њен врх стићи за видела. У грозничавој жеђи за непознатим корачала сам све брже, осећајући неисказану сласт и од самога корачања. Око мене су били огрозди крупних купина, мог завичајног воћа, воћа пешака кроз голети, Цигана и деце, али га се нисам машала, сваки час подижући поглед на осунчану планину где се све као на длану нудило посматрању. Знала сам већ и из ранијих шетњи према Учкој шта иза чега долази на путу: најпре куће, воћњаци, маслине,[3] усамљене смокве, затим неколико старих кестена чије жиле су бујице излокале из земље и тако сад служе пешаку за степенице. После кестенова наилази поужа, мека стаза која те сама носи као оне покретне степенице по робним кућама и подземним пролазима. Брзо ме је одвела у младу грабову честу. Пријатељски сам застала: исти такав граб ивичи реку која тече однекуд с брда према школи у мом завичају. На стази је већ био сумрак и потпуна тишина, само су се на супротној страни чули звуци као детлићево ударање у кору. Из искуства сам знала да није детлић него чегртаљке којима се по виноградима плаше птице, али сам се трудила да очувам онај први утисак, да верујем како су око мене доиста детлићи.

Изашавши из честе угледала сам у даљини познату шпиљу где је отприлике требало, како су ми рекли, да се пребацим на другу страну. Погледала сам из пропланка према јарузи чије се дно није назирало, али према којој је низ честар водила стрма путања. Видело се да се њоме није често ишло, али ипак се ишло – значи морала се настављати на другој страни, јер због чега би се ко спуштао иначе у ту дубину и ту таму.

Како дуго није било кише, јаругу сам лако прешла и збиља ме је на другој страни дочекала стаза близнакиња оне којом сам се била спустила. Она ме је

ускоро извела на дивно летње сунце које сам доле у ували била скоро заборавила. Уз окомити камењар дошла сам на чуку украј шпиље. Одатле се лепо видело како се кланац даље према Учкој шири показујући уз то да би још дуго требало до подножја Учке на западној страни, да би требало у зору кренути на пут, како би се могло до ноћи и вратити у Драгу. Овај подвиг сам оставила за други пут, а сад сам наставила пењање према оном четинарском чуперку на врху, како сам полазећи била одлучила. Овде на чуки почела сам сретати људе и жене с корпама на леђима. Понеки су гонили пред собом натоварено магаренце, и мада су се стазе под људском ногом рониле, као вододерине, животиње при ступању једва да су покоји камичак отискивале. Стаза је вијугала поред камених ограда иза којих су били виногради. Човек путник и човек који претежно живи у самоћи радо поразговарају. И људи који су по виноградима радили дизали су радознао поглед на мене, остављали рад и прилазили каменој огради да мало попричају. Кад бих им рекла да сам, гледајући из Драге њихов брдски засеок, чудила се како могу да живе тако приљубљени уз камен као ласта уз стреху, и како њихова насеља изблиза изгледају много пространија и богатија, пуна заравни, ливадица, маслињака, одговарали су да са свога брда никад не би сишли у Драгу, ма имали и мање земље него што је имају.

У једној кући на самом врху зауставили су ме да седнем и нагнали да попијем чашицу комовице. Били су несрећни док им се чинило да им нећу молбу услишити. Уосталом, уверила сам се да мало ракије после пешачења прија, што су и они нудећи ме тврдили. На растанку, сви су колико их је, пошли уском сеоском улицом да ми покажу пут, управо како би моји Бранковчани намерника извели на друм. Како сам била, одвојивши се од њих, мало застала да погледам према Цресу и Драги који су треперили далеко у измаглици, довикнули су ми да морам хитати јер ће скоро вече. Мени се међутим чинило да вече неће тако брзо, и пошто су ми у разговору раније били потврдили претпоставку да се збиља иза највишег врха косе, према североистоку, у шуми налази пространа ливада, коју сам неколико пута с друма опазила, пошла сам да потражим ту ливаду.

Успут сам сретала још људи и могла питати куда треба ударити, али сам волела сама да трагам. Ноћи ме још није било страх јер на врху осунчане падине ни помена од ње није било. У грабовој чести доле у кланцу већ се пре сат почео хватати сутон, а на вису је било светло и топло као у подне, као оно у Босни на Иван планини што до неке косе влада приморска клима, а чим се почнеш спуштати на другу страну, ошине те студен и ветар. Ослањајући се на пешачку срећу, кренем првом пречицом према североистоку. Не познаје сласт пешачења ко није пречицом ишао кроз шуму. Шта је математичарев напор да реши неки проблем, шта је његова научничка радозналост, према неодољивој потреби пешаковој да својим путем допре с неког врха на неки други врх, или да нађе у шуми место однекуд с далека брда виђено. Нема узбудљивије грознице од грознице онога који први пут просеца неку пречицу, гоњен жељом да дозна[4] шта се крије иза неког шумарка, неког брега, у некој ували. Планине доступне људима, у близини градова, ухваћене су у мреже ћудљивих богаза који спајају врхове са понорима и којима је можда прошло само по десетак путника. На Авали и Кошутњаку сам посматрала: чим једна пречица постане популарна, просеца се друга.

Додуше овде, у сасвим непознатој планини подноћ, обрадовао ме је први већ готов богаз који ми се чинило да иде према траженој ливади. Изишавши из шумског густиша избијем на крчевину, нетражену, али онакву какве замишљам када ме поткрај зиме почне прогањати чежња за шумом. Замирисала је на хлеб и стрњику као по српским шумама лети. Чега ти све није било на овој учкој крчевини око клада који труну и у помами шибља. Гуштери иначе врло плашљиви стајали су мирно на пањевима застртим сунцем као спремни за сликање, змије се помиљале испод суварака, лептири играли неку обредну игру чија правила нисам могла уочити, пчеле слетале на повисоку биљку за коју човек не би рекао да има у себи меда. Видели се јеленци, ровци, црвене бубе ромбоидног облика посуте црним тачкама. Слетала[5] на траву непозната ми птица зачуђена откуд сва та бића на њеној окућници. Детлић, невидљив, сада збиља детлић, ударао у кору, са ритмичним предасима. У једном куту остружа разапела шаторе, у другом три жгољава граба, избегла сечу и од страха ваљда заостала у расту. Нагрнули су и сви мириси неба и земље које сунце лети у свом котлу кува и претвара у пару.

Било је као на правој гозби очију, слуха и мириса, али мени се ипак хтело допрети на ону ливаду. Пошла сам даље самоуверено, како се обично осећам у шуми иако знам какве све замке поставља планина. Мада ми се чинило да до ливаде не морам прелазити јаруге, преда мном се ускоро указаше као листови књиге упола отворене две падине: требало је сићи до дна и испети се на другу страну. Падине су биле обрасле честарима, закрчене деблима обореним па заборављеним и завејане сувим листом. Мало улево видео се и неки коловоз који је вероватно излазио на другу страну, али сам га ја пренебрегла – поред толиких пречица ко би коловозом.

Богаз којим сам кренула постајао[6] је стрмији и влажан, а шибље обрасло пузавицама. На самом шаву двеју падина угледам више муљ него поток. Вода се, истина, на многим местима цедила низ траву, али нигде није избијала као извор. Стазе се сваки час губиле у сметовима, а јављале се подаље друге, нове. Изненада набасам на путању која се чинила некако пословна, дајући наду да води до каквог прелаза или брвна. Заобилазила је окомита места и стабла, ћудљиво вијугала, али и даље уливала поверење. Само и она се брзо сасвим изгуби. Морала сам се вратити истим путем, без подвига, без ливаде, јер ми је било касно да поново покушавам коловозом.

Тако сам трипут безуспешно тражила Рајске ливаде у Гозд[7] Мртулеку или, још боље, у подножју тамошњих алпијских стена чувених код спортиста,[8] поуздавајући се одвећ у своју добру оријентацију. Додуше, увек сам за утеху пронашла неку другу ливаду или пољану. Једном је снажан мирис јагода учинио да скренем са правог пута. Просто се испречио испред мене на стази којом сам ишла. Осврнула сам се око себе, али нисам опазила ниједне вреже с јагодама, али су оне и даље мирисале као да газим по њима, као да их носим у шакама. Пођем уз брдо глатко покошено на коме су се назирали остаци пањева наговештавајући да би ту негде јагоде могле расти. И онда, као са првом звездом тако и с првом јагодом: чим сам открила прву, наједном се јавила и друга и трећа и десета. Низала сам их као у детињству на струкове висинске траве, светле као струна на удици.

На Рајским ливадама[9] до којих сам ипак једном стигла[10] није било јагода, али је на сваких двадесетак корака вирио из траве кађунков левкасти цвет, сочан као што је обично цвеће које расте на подводном месту. Чинило се да га је неко расађивао бушећи најпре траву зарезаним прутом. Као да је свестан да неће дуго живети, кађунак није пуштао жиле у земљу. Било га је пуно и тако се сијао да ми се једног тренутка учинило да су на ливади поубадане љубичасте светиљке.

Поред ливада је текла река, управо онаква какве волим, брза и бистра. Села сам крај воде која тек што је била истекла испод глечера. Она је говорила нешто што као да сам[11] чула у детињству, а не могу да <се> сетим од кога. Исти звучни вез стално се понављао. Час је то био звук као да се јавља безброј грлица, а онда иза тога нечији дубљи гневан глас, па опет грлице и за њима глас који као да неког кори. Подаље око гране у води као да су шиштала јата малих гушчића и сасвим далеко на матици, близу три велика облутка која вода никако неће да заобиђе иако би могла, буњкање слично оном кад жабе скачу са обале једна по једна, а све заједно било је праћено благом звучном измаглицом. Пошла сам мало уз воду,[12] наједном је нешто рукнуло преда ме као олуја иза угла, са оближње стене се рушио слап. Вода се ту нечим усхићивана и скачући ослобађала нечега што је тишти. А доле у виру млазеви су се џевељали, гложили, викали сви углас, да би потом прилично равнодушно наставили пут низ реку.

Овде у Учкој недостајао ми је један такав поток. Море је канда ставило забрану на остале воде па је планина била без потока какви могу да се виде у Словенији те су се кланци и јаруге, кад није било дуго кише, чинили недовршеним, беспредметним. Али поветарац је и свежином и шумом замењивао поток па сам се брзо одморила, и кад је сунце савило своје светле простирке и однело их са крчевине, наставила сам пут према Крају прилично насумце. Успут су наилазили сасвим мали потрављени простори, као језерца усред шуме; ипак је понеко дрво дубоко залазило у тај простор, до насред зелене чистине. Никако да наиђу као у Словенији, међу четинарима, пољане оштро издвојене од дрвећа танким раздељком какви су у коси младих девојака. Ниједног дрвета, ниједне младице нема тамо да је изашла изван скупине осталих стабала, да је залутала. И да би све ово било уочљивије, тамо и стара брвнара стоји у шуми, коловоз што иде кроз шуму не залази на пољану ниједним точком. Таква ми се управо издалека чинила она тражена ливада, те сам зато и хтела до ње.

Поче падати сутон. У шуми нема никога осим мене, знам по томе што по листопадним шумама човека можеш чути на десетом крају. Ускоро угледам једну стрму стазу која ми је личила на ону којом сам једном прошла, али нисам могла да се сетим где је то и кад било. Цела три дана пред овај излет на огранке Учке опет сам мислила на њу осећајући се кривом што не могу да одредим где се налази, као да сам оставила у шуми неко живо биће на милост и немилост зверима. Била је исто овако руменкаста као и ова на Учкој, покривена гдегде лишћем, пела се исто овако благом узбрдицом у полукруг, готово сва под сенком и завршавала се вратницама иза којих се видела дуга домаћинска кућа с карамфилом на прозорима и тешким дрвеним вратима с огромним кључем. На забату под стрехом дрва сложена под конац као шибице. На дрвљанику нагоре и на њему дебло осредње

дебљине. Секира засекла пањ и тако стоји с ручицом косо упереном. Испод прозора уза зид дуга клупа. Из таванског прозорца вири прамен сена.

И кад сам пошла овом стазом уз падину Учке знала сам, да то није она моја изгубљена, али ме је срце вукло да мало пођем њоме. Она је због убрзо постала сасвим друкчија него у почетку, па сам видела да је детињство њоме више ићи. Изненада се и тама око мене згусну. Управо је то оно што волим, помислим, што сам тражила: непозната шума, пада ноћ, не знам куда ме води пут. Мирише на гљиве, на влагу, на труло грање, руменило стазе се једва назире, јављају се ноћне птице, али се море никако још не чује.[13] Да ли зато што је далеко, или што је мирно, нисам знала. Обруч помрчине, међутим, све се више око мене стезао и корачала сам насумице, само још увек храбро, уживајући у немиру који сам осећала од неизвесности. Наравно, знала сам да идем у правцу Краја и Медвеје, али колико сам високо над путем паралелним с морем, куда данонoћно иду аутобуси према Ријеци и натраг према Брсећу, нисам знала.

Управо кад сам закачила о неку пузавицу, једва се из ње испетљавши, зачух звек коријере, то јест аутобуса и то негде сасвим близу. И тај звек и тутањ као светлост разагнаше таму око мене, наједном сам могла бројати дрвеће крај кога сам пролазила, могла одредити које је врсте, наједном је стаза опет била јасно оцртана. Додуше, шума се разређивала, почели се назирати кровови неког места према мору. Чак сам и пожалила што се то због тако брзо, што шумска самоћа и тама нису још потрајале.

Кад сам избила до места где моја путања под правим углом степеничасто силази право мору, оно се заплавило пред мојим очима, измаглица се била дигла. Успорила сам корак једино зато што сам сад већ видела да нисам залутала, да је доле сеоце Крај, друго, зато што су прагови степеница били глатки као школски или црквени.

Један аутобус је пројурио док сам се спуштала друму, а други сам пропустила јер сам се на станици заговорила с примамљивом осмогодишњом девојчицом коју сам по својој негдашњој наставничкој навици упитала најпре како се зове и чувши да јој је име Радојка, задивљена тиме, наставила с њом да причам.

– Ти си зацело овде на летовању? – упитала сам мада се видело да је дете из истарског краја.

– Не – рече – из Краја сам.

– А да ти[14] се тата није доселио из Србије или Босне?

– Не, и он је рођен у Крају – одби она и ову претпоставку.

– А мама?

– Мама је из Брсећа.

– Идете ли у ову цркву? – упитала сам обазриво показујући на малу сеоску црквицу.

– Мама иде.

– Знаш да имам једну малу рођаку у Србији која се зове као ти, Радојка – рекла сам девојчици као да јој богзна шта занимљиво саопштавам.

Али њој се то чинило сасвим природно: та колико Радојки има ту по селима, па,[15] зашто их не би било још где у свету.

У идући аутобус сам се попела праћена Радојкиним радозналим погледом.

Окрилаћени човек

Сећам се као кроз сан једне вечери из раног детињства. У некаквим новинама или књизи која је тога дана била стигла моме оцу налазио се цртеж који је целу кућу узбудио. Нагињали су се над њим и отац, и његов друг, такође учитељ у истој школи, и наша мајка, и мајка нашег оца. Сви су били задивљени, у неверици, много су и гласно говорили упадајући једно другом у реч и нагињујући се сваки час над цртеж. Чини ми се да су и радосни били. Најзад је цртеж доспео до нас деце: човек раширених руку, у мрежи безбројних линија, повезаних отприлике као жбице у крилима слепога миша. Отац је објаснио како је некакав истраживач покушао да лети направивши себи крила и како ће људи збиља моћи летети као птице, а да ће им крила бити као на том цртежу. Мајка је као да је нека свечаност, као да нам је јављено да се неко удаје, или да се некоме родило дете, све редом окупљене око цртежа послужила слатко. (Бојим се да сам због тога слатког упамтила све ово.)

Одмах сам поверовала у човеково летење, али у очекивању окрилаћена човека још дуго сам се возила на воловским колима милостиво примана од сељака чија су деца учила код мог оца. Дуго сам се још возила коњским колима од Бранковине до Ваљева и споровозном железницом која је повезивала Ваљево и Обреновац, дуго пловила лађом од Забрежја до Београда. Била сам већ студент, а од свог завичаја до Београда морала путовати по цео дан: најпре коњским колима која су из села полазила у зору, па сам до Обреновца настављала возом и од Забрежја до Београда лађом која је пре била увеличани пуж него брод. Ни железница није била много бржа. Сваки час је „пила воду“. Сасвим изненада је застајала крај какве ливаде и бог би је заборављао, можда је збиља пила, а можда су је и хранили угљем који је ту чекао.

Наравно, у другом свету су тада већ постојали брзи возови, експреси и симплони о чијој је брзини прича звучала као бајка, и већ су негде полетали први авиони, окрилаћени људи. Није, у ствари, много времена делило оног првог човека воштаних крила чију ми је слику можда отац оне вечери у детињству показао, до првога пилота; и није затим много времена протекло до дана кад су авиони почели полетати и из Београда. Није много времена протекло од возњи у „ћирама“, где си у току пута успевао сапутнику да испричаш цео свој живот, све заплете какве несрећне љубави, или од корица до корица недавно

прочитани роман, до летења кад си једва стизао да дођеш к себи од тренутка дизања авиона у зрак до његова спуштања на земљу.

Није било тако давно ни кад је нека жена, управо у возу од Ваљева до Обреновца, у време кад је он сваки час пио воду стигла да исприча сапутницима као изванредно чуло како у младости никад није јела парадајз јер јој се чинило умреће ако га и комадић прогута, и како су је једном преварили те га је окусила и како сад не може замислити оброк без парадајза[1] – а већ су почела брза поднебесна путовања кад немаш времена ни да сагледаш <сапутнике>, а камоли да с њима разговараш.

Тако сам и ја[2] – нека ми се дозволи ово не сасвим одговарајуће поређење са причом оне жене.

Дуго сам се бојала вожње авионом, а кад су ме једном,[3] посадили на њега, сад се слободније пењем у авион него некад на лађу која мили или жељезницу која стално жедни. Ово крштење било је у Пољској. Први пут сам се тада нашла изнад облака. Пожалила сам што мој покојни отац и онај човек воштаних крила није уз мене. Признајем осетила сам у први трен мало језе, али је брзо прошла, јер се чинило и ако се неки завртањ поквари и станемо падати, пашћемо на папирјасту мекоту. Био је тај авион над Пољском миран, доброћудан, није се пропињао ни поклецкивао, није се запажало да јури.

Али већ други пут срећа ме је нанела на војни ратни авион кад је нас неколико једном с пролећа имало књижевно вече у штабу ваздухопловства и посетило аеродром у близини Загреба. Међу књижевницама биле су и две жене – Рокса Његуш и ја. Тек смо такорећи били изишли из доба кад је низ ствари био забрањен или неприступачан женама па и женској деци, кад никоме није падало на ум да зове књижевнике и уметнике у штаб армије или да их пушта у окна важних рудника. Уметник је тада само по личној срећи и храбрости можда могао да допре до средине као што је штаб војске или рударско окно.

А ево сада музичара Миховила Логара, сликара Јозе Јанде, Иве Андрића, Роксе и мене на путу за аеродроме Лучко и Плесо. Док смо се возили аутом тамо, Златко Предавец, командант ваздухопловне дивизије, говорио нам је:

– Ви сте навикли да видите авион како блиста на сунцу,[4] пилота у пуној опреми као романтичног јунака неба; а сад ћете имати прилике да посматрате и мале завртње из којих се авион састоји и послове који претходе узлету у небо.

По необично хладном и снажном ветру, на огромној пољани аеродрома Плесо, чекали су под конац поређани авиони да их тренутно притихле снаге њихових мотора опет дигну над земљу. Пилоти су се најпре шалили да ће нас по том невремену дићи у зрак, а онда су нам признали да по таквом ветру не лете ни они.

– Државу један свршен пилот стаје равно колико један авион кад се срачуна шта је све потрошила док га је извела на широки ваздушни пут – рекао је уз осмех један од њих – те не смемо одвећ лако да их жртвујемо, а зацело је и ви уметници, стајете много, нећемо ни вас без потребе излагати опасности.

Ми смо се зачуђено погледали. Један је упитао:

– Зар је то могуће? Шта у школовању пилота толико стаје?

– Он се, док још не овлада својом вештином, мора небројено пута дићи у ваздух, авион се при томе квари,[5] те се рачуна да сваки добар пилот мора покварити, то јест потрошити један авион док не научи да добро лети.

Док је он то говорио, пала му је на ум погибија једног школског авиона из Земуна. По блиставу летњем дану, негде мало ниже од састава Дунава и Саве, изводио је подвиге у ваздуху, наочиглед купача, неки окрилаћени човек. Људе је обузимао и страх и радост док су га посматрали: бацио се стрмоглавце према води, а затим се крилом тицао летњих лаких облака, вртео се око своје осовине, кружио мирно и подмукло као кобац. Док смо га посматрали, нисмо ни знали да је то нека смела пилотска ученичка вежба. Тек кад се изненадно, пошто смо га се сити нагледали и почели га заборављати, срушио у воду уза саму дунавску обалу, спасилачка екипа нам је то рекла. Тада сам први пут видела страшну утробу авиона коме су се завезала железна црева. Са страхом сам зато погледала сад регруте око себе, будуће пилоте. По законима математике, то јест статистике, зацело један од њих мора негде једном погинути, или због смела срца, или због какве грешке у машинерији авиона.

Ту на аеродрому млади пилоти су нам причали ствари за које су веровали да нас могу занимати. Један је причао како падобранац при сваком спуштању изгуби у тежини два килограма и како се у једном дану сме само једном спустити. Други нас је уводио у механику авионских мотора желећи да нас задиви неким подацима који су вероватно недавно задивили њега самог. Трећи нам обраћа пажњу на танашну пречагицу на авионским точковима која може да одржи тежину од три хиљаде килограма. А неки нас је усрдно нудио да једемо, у жељи да ваљда за само један оброк примио шест хиљада калорија и самом пилоту одређених у току целога једног дана. Ја сам мало подсмешљиво помислила о себи да ћу зацело од страха изгубити један килограм кад се будем пела на ратни војни авион, ако већ печени падобранац губи два при спуштању.

И у Лучком и у Плесу сви су, од официра до механичара, били понети неким великим осећањем. Неке од официра је заносило то што ће им војници после одслуженог рока имати механичарски занат у рукама и што намеравају да га наставе после у животу и питали у коју год радионицу уђемо војнике нагнуте над каквим завртњем или точком:

– Куда ћеш ти кад изиђеш из војске?

И ако војник одговори да ће у шофере или у парни млин или у фабрику, ликујући нас погледају.

Улазимо затим у војничке учионице где регрути тек приспели, још зачуђени, седе у клупама. Веровала сам да и они, као и ја, слушају све што им се говори, одговарају пажљиво, а у потаји стрепе да се не обрукају кад их први пут посаде на авион, да не покажу страха. Пред њима се авиони мали као играчке помичу на осовинама, заузимају разне положаје, а они вероватно већ виде себе у правим, ратним авионима како се исто тако окрећу око осовина, сад нагло узлећу, сад се спуштају. У другој учионици растварају пред регрутима оружје, показују разне завртње, полуге, цртају им железну утробу авиона какву сам видела и скоро опипала кад се онај школски срушио у Дунав.

Дошло је напослетку на ред летење. На срећу, ветар који смо ми били донели нешто се смирио и пилоти су одлучили да нас проведу и кроз своје ваздушне учионице. Авиони су већ били напустили стајанку, место где смо их затекли кад смо стигли. Сада[6] су над аеродромом описивали школске кругове.

Напред су седели ученици, а иза њих учитељи пилоти. Неко се не би добро, по пропису, дигао; неко би се невешто спустио, и у идућем узлету је то поправљено. Мислила сам, колико ли се пута морао погрешно дићи онај пионир летења, онај први окрилаћени човек! На крилима људи који су преда мном узлетали нису се виделе челичне жбице, све је стајало под алуминијумским оклопом и сами пилоти били су оклопљени својим тешким војним летачким опремама.

Командант једном показа јуришне авионе на којима је требало да узлете они који су то желели. Ја сам била једна од њих и ускоро искусила да сам на авиону, и ратном и јуришном. Старала сам се да уђем у њега мирно као у кочије. Рекавши ми да не треба да се плашим, пилот је као да има иза себе војника смело узлетао. Земљино тле се поставило вертикално. Чинило се да ће авион сваки час закачити крилом неку кућу или дрво, облак, да изводи ради мене као госта неке нарочите опасне бравуре, али га, разуме се, у његовој намери нисам ометала, иако ми се понекад чинило да те бравуре личе на оне над Дунавом. Трудила сам се да се мирно смешим док ми је нешто телефоном објашњавао, а била сам обузета страхом да летимо сад сувише косо, сад сувише високо.

После летења, кад смо сви који смо прокрстарили ваздухом делили утиске, мој пилот је рекао да се он више од мене бојао, јер се сматрало да жена у ратном авиону не доноси срећу. И хвала му што је тек тада то признао рекавши да је такво веровање глупа предрасуда,[7] за што је доказ и то што смо се нас двоје живи на земљу спустили.

После овога летења код војске, ниједно касније ми није изгледало тако страшно – ни она брза која су на три сата сажимала путовање експресом од две ноћи и два дана, ни она кад се стане над Дурмитором пропадати у безваздушни простор, ни она кад ти се учини да су се стјуардесе узнемириле и побледеле и да сувише често улазе у простор где пилот, као патријарх у олтару, седи невидљив и управља животима педесетине људи, ни кад ти се приближе цели облачни лабиринти, бели Хималаји. Караванке, и кад когод крај тебе стане тумачити како су то облаци звани кумулуси, и како су они необично опасни. Тај неко прича,[8] а ја ипак знам од војних пилота у Лучком и Плесу да авион не гледа очима пилота и да му никакав ни црни ни бели облак не може застрти вид, већ гледа радарима, те се кроз све магле и све облаке света може да пробије. Нисам се бојала ни кад посада у авиону јави да ће се летети на осам хиљада метара висине и кад се помисли да је имала право она Ћопићева јунакиња кад је у писму саветовала сину пилоту да лети ниско и изнад ливада, те ако падне,[9] да падне на меко и да се не убије. Ко на војном авиону узлети косо под небеса, буде миран,[10] ма касније летео изнад мора исто тако безданог као и небо, или изнад стена о које би се у парампарчад разбио да падне и са пет метара висине.

Можда сам се једном у близини Охридског језера препала кад је заоблачна бура задесила авион који је носио београдске књижевнике на Струшке вечери поезије. Кад су се муње око авиона стале мачевати, засењујући вид, кад се авион стао кривити, тонути па нагло узлетати, кад су се стјуардесе, збиља пребледеле, назор смешиле на путнике, Слободан Марковић који је крај мене седео, човек иначе сталожен, узео је да ми тумачи правац и тактику ветрова кроз које се пилот с муком пробијао:

– Пазите – говорио је – сад ће нас с левог бока дочекати. Јесте видели! Шта сам вам рекао! А сад ће га овај што се ближи ударати у прса. Ово се зове лет! Ево опет бочног, а сад опет однекуд подухвата одозго.

Остали путници су ћутали. Тек при излазу из авиона угледала сам песника Ивана Лалића. Седео је сасвим близу Слободана и мене. Значи, он је ћутао, то јест мислио оно што и остали. А можда је читао или спавао, што помаже кад се не лети мирно.

Геологија није веронаука

Знајући да ми није тешко кренути на пут ако могу видети нешто што је у вези са историјом земље, професори Геолошког техникума из Панчева позвали су ме, одмах после оснивања своје школе, у Аранђеловац где су са својим ученицима испитивали Венчац са околином. Зорка Матејић ми је тада писала: „Најзад увелико не предајем геологију као веронауку. Моји ученици могу све видети, опипати, помирисати. Техникум по предвиђеном плану летње месеце проводи на терену. Ученици не само што виде и опипају сваку стену, то сам и раније понекад у гимназији успевала да им приуштим, већ живе уз те стене, сами им одређују састав; пролазе куд је вода пролазила градећи пећине; спуштају се с камењем низ вододерине; ваде фосиле с места на којима су остали пре више милиона година; продиру до планинских недара у којима су се прадавно стварали кристали. Сад смо у аранђеловачком басену богатом угљем, неметалима, необично разноврсном у геолошком погледу...“

Одмах сам похитала до Аранђеловца. Била је недеља, дан кад ученици сређују материјал донет са испитивачких излета те сам затекла и њих и наставнике у гимназији где су се били сместили. У ходнику и по учионицама стајали су сандуци пуни комађа стена, по зидовима су висили цртежи давно изумрлих животиња, схеме геолошких доба. Кроз одшкринута врата једне учионице спазила сам два младића нагнута над комадићем стене боје зарђалог гвожђа, трудећи се да продру у његову скамењену тајну. Ходником је потрчао дечак од дванаестак година с прегршћу пуном камења. Чинио се необично самосвестан, упућен у ствар коју ради и опомену ме на оне мале војнике дечаке који су са нашом ослободилачком војском дошли из рата и сами прекаљена лика, озбиљни као свак ко је гледао смрти у очи.

У директоровој радној соби сам затекла све наставнике и једног професора Техничког факултета, рударског одсека, који је руководио радовима. Одмах после поздрава директор техникума ме је довео до прозора и показао видик на југу, затворен таласастом косом Венчаца и Букуљом, с аранђеловачким басеном у подножју.

– Нама, геолозима – рече – земља је двоструко лепа: и споља као предео, и као пуна чуда унутрашњост, којој бисте <се> ви, песници, да је познајете, и више дивили него пејзажу.

Било ми је криво што је професор потценио моју радозналост за подземне лепоте земље и за њену историју. Али сам га и даље пажљиво слушала, поред осталога и зато да покажем колико ме геологија занима иако пишем песме и дивим се лепим пределима. Он је, међутим, као да сам каква комисија, до танчина излагао план рада:

– Ученици су летос у овој околини проучавали оголине и одређивали положај слојева, оријентишући се на терену према компасу и карти, затим су изучавали рељеф околине, проматрали су геолошке профиле и резултат рада ерозија. Кад су то обавили, прешли смо на сакупљање органских остатака из стена. Неколико дана су провели и на упознавању послова у једном руднику угља, а у понеким радовима су и учествовали. Упознали смо их и са радом на бушилицама за дубинска бушења. Постепено су прешли на теже ствари, на испитивање метаморфних стена на Венчацу, на праксу у каменоломима; на испитивање лежишта ватросталних каолина, дијамантске земље, окера; на картирање букуљског гранита и испитивање пегматита[1] и контактних појава.

Док је говорио, преслишавала сам се да ли још знам о каквим појавама и чињеницама говори, јер ма како да смо у гимназији код свог професора геологије морали се ослањати само на његову реч и на уџбеник, ма како да смо изучавали геологију као веронауку, ипак нас је тај зналац ове науке, и не водећи нас по терену, знао научити заувек неке ствари. Упитала сам директора зато да ли су оволика испитивања довела до већих успеха, до радосних изненађења.

– Како да не – живнуо је. – Поједине групе су наишле на појаве које су за геологију и као науку и као примену врло важне. Нађени су фосили у слојевима чија старост није била раније одређена, што ће се сад моћи учинити. Нађени су у појавама контактног метаморфизма нови минерали и руде за које се није знало да их има у овом крају, а у економском погледу имају за нас велики значај.

Кад сам се зачудила како су ученици могли толико да постигну, професор ми је то објаснио њиховим одушевљењем послом и дисциплином која је ту владала као у касарни. Радни дан је увек пун као сат меда. Устаје се у пет часова, петнаестак минута ради се гимнастика и полази на терен у шест часова; а кад је место испитивања далеко, креће се и у два ујутру. На терену се остаје до један или два часа по подне. После рада се спава или иде на купање, а од пет до седам држе предавања у вези са практичним радом.

У одаји где су се руде и минерали етикетирали и паковали, било је очигледније и самим тим занимљивије. Један дечак донео је одмах да ми покаже фосил који је он пронашао: вретенастог, јасносмеђег пужа, и да би овај проналазак у мојим очима имао више важности тврдио је како се старост фосила пење до неколико милиона година.

– Неће бити тако – насмешила се професор Зорка Матејић – доста му је и два милиона, колико отприлике има.

Сад су почели и остали ученици из својих тајних збирчица показивати примерке којима су се они поносили: фосиле, грумење дијатомејске земље, кристале гранита, плочице опала разних боја.

– Сваки од њих – тихо је приметио директор – има, на нашу радост, проналазачке амбиције. Сваки под узглављем чува малу личну збирку, коју „засада“

ретко показује. Ја им остављам ове мале тајне. Оне су доказ њиховог одушевљења за геологију, њиховог самосталног проматрања.

При растанку, кад сам неки кременолик грумен назвала каменом, настало је причање анегдота, које би се могле назвати „геолошким причама", о лаицима који погрешно назову неку стену, који се препадну кад чују колика је старост неког фосила. Један дечак је управо са мном, као на сцени, оживео једну такву геолошку причу. Одвео ме је до неког белог коцкастог грумена, сличног комаду креде и рекао:

– Покушајте да дигнете овај камен.

Наједном ми је синуло у сећању како је наш професор геологије донео једном у разред такав управо коцкаст бео грумен, не би ли нас задивио и нечим оживео час, али сам се правила како се спремам дићи огроман терет и како сам задивљена што је бела коцка лакша од пене и самог ваздуха и што ми је руке понела увис. Дечак се на то гласно, безазлено насмејао, а затим објаснио оно чему сам се ја већ била досетила:

– Видите, та је земља постала од прадавних животињица инфузорија. Она је зато сва порозна, шупљикаста и зато је тако лака. Сви ми кад смо је први пут узели у руке, тако смо се као ви зачудили. А кад бисте видели само колико течности може да упије!

Још неколико њих је испричало о ономе што их је у геологији зачудило, чему се радују, и кроз смех и забаву још једном <су> усвојили знање које су стекли у учионици и на терену. За њих геологија одиста није била веронаука.

После неког времена техникум је у Панчеву приредио изложбу и позвао ме да је посетим. Била је то изложба замишљена тако да сваком грађанину, и неупућеном у геологију, приближи основне чињенице о развоју земље и живих бића на њој. На првом од столова на изложби дочекивао је посетиоца рударски поздрав „Срећно!" исписан комаћем кречњачких стена по руменој глиновитој земљи и одмах га опомињао да је ушао у бајку о нечувеном богатству наше груде, засењујући му вид дугиним бојама руда и минерала. Помислила сам, мада је тешко живети на овај балканској средокрађи, мада си увек као на мртвој straži, у срећни час смо ипак дошли у ове пределе, где под сваким кораком лежи благо, избија извор, ниче клас, где ти се и по тихом топлом дану чини да нешто хуји као олуја. Срећно смо закорачили на ово тле као у неначети рудокоп.

Док си још у тим мислима и не можеш да одлучиш куда би прво кренуо, прилази један од научне групе техникума, кога сам и у Аранђеловцу већ била запазила, са ширим обимом знања од онога који се захтева прописаним програмом, и приводи те зиду где је цртежом[2] представљен развој човека од рибе до бића какво[3] је данас. Ту се тиска највише света, и слуша младића који објашњава.

– Риба је, како видите, постепено постала гмизавац, изашла на копно, затим јој се развиле ноге...

Старији људи су готово преплашено гледали како се нацртана риба ослонила двема ножицама на копно док јој је реп још у води; како је затим проходала и почела се пузати уз дрво, где постаје ускоро мајмун; како једна врста тих бића што су се успузала уз дрво добија крила и претвара се у птицу, а друга силази са

дрвета, усправља се и постаје човек, док трећа, као горила, остаје на гранама; гледају како неки од оних створова који су се развили из рибе и пошли земљом постају или сувоземне животиње, слон и лав, или се опет враћају у воду и развијају у кита и воденог коња.

Изнад сваког овог периода писале су баснословно велике бројке које су представљале време за које се, рецимо, риба претворила у гмизавца, мајмун у човека, да вам број од две милијарде година, доба за које смо од рибе постали људски створ, потпуно заврти мозак.

Једна средовечна жена погледа у још старију и онда упита бојажљиво младића који је тумачио:

– Је ли то потпуно тачно?

– Потпуно тачно – потврди он. – Бар према досадашњим подацима науке.

Жена и један војник одоше смешећи се у неверици али неколико грађана и пуно ученика и даље су са поверењем слушали и остали да гледају цртеже некадашњих огромних животиња, сличних аждајама, затим оног створа мајушне главе, обложеног дуж кичме редом кошчатих плоча, с репом на коме су израсле четири бодље, па оног високог усправљеног на задње ноге, огромно дугог, који се завршује бичастим репом. Тумач се на овим животињама није зауставио много, али када дође до прве птице, обрати пажњу скупљеном народу како она на крилима има прсте и нокте, а у устима зубе.

Неко се смејао, неко све то слушао као бајку, а тумач упорно, до краја, саопшти оно што је сматрао да мора рећи:

– То су најпоузданији подаци да се еволутивним путем дошло до човека...

Неки основац упита:

– Да ли су све птице постале од ове?

Нови посетиоци су придолазили и нас други тумач поведе столу где су били изложени примерци руда које су ученици донели са терена. Ту су биле црвенкастожуте гвожђевите руде па зеленкасте, модре и азурноплаве руде бакра, па црвени цинаборит у коме се виде природне капљице живе. Неке од њих већ сам видела у Аранђеловцу у сандуцима које су ђаци донели са терена. Тумач међутим показа глинастоцрвени боксит.

– Шта мислите, шта се добија из ове црвене руде? – упита, и одмах сам одговори: – Сребрнобели алуминијум.

Сваки од нас за сваку од изложених руда распитивао је имамо ли је доста и где се налази, за црвену одакле се добија алуминијум, за нафту, за живу изложену у бочицама, иако је на зиду висила огромна карта где су уочљивим црвеним кружићима и укрштеним чекићима била означена места богата рудним благом. Неки грађанин одрастао на житоносном тлу Војводине скоро уздахну од задовољства пред том сликом.

Када смо се упутили орману са фосилима где се виде скамењене морске звезде, јежеви, шкољке, амонити,[5] где се на камену назиру отисци првога биља на земљи, слични леденим шарама на прозору, и кад сам била вољна да се удубим у посматрање тога омађијаног кута где су се за вечна времена зауставила у покрету бића која никад више не можемо срести, неки посетилац ми поверљиво рече:

– Није то ништа. Ходите овамо да видите што је камење!

Одвео ме је пред витрину где су биле изложене руде Трепче. По црној, глаткој цинковој руди дијамантског сјаја као да се било ухватило кристаласто блиставо иње. Кристали кварца и калцита удруживали су се у купе и друзе. Манганове руде личиле су на ружичасту маховину, на румене ситне цвасти. Уз некакву лепљиву тамну стену приљубљивале се оловне руде јасноголубије боје и цветастог облика. Чинило се пре да си стао пред гредицу окамењеног цвећа или пред слеђена окна у којима се игра сунце, него пред збирку руда. Ту ми привуче такође пажњу неки спој руда где се чинило да су се црвена бабина уванца тек појавила из земље, да се неки голуб шћућурио под кровом, да је хајдучка трава никла из камена.

– Је ли то могуће! – с неверицом викну нека жена гледајући у цртеж на зиду пун разнобојних кругова и читајући гласно натписе у њима да би сву изложбену дворану узела за сведока: – Мириси! Сахарини! Боје! Анилинске боје! Црвени восак! Водоник! Нафталин!

Она се код сваке речи све више чудила, на[5] што ученик специјалиста у знању о угљу посетиоцима објасни да тај цртеж представља колико се чега може добити из сто килограма мркога угља, потврдивши и он речима да се из те количине добија седамдесет пет килограма кокса и још много штошта што жена није још стигла да прочита, као што је смола, сировина гуме, дезинфекциона средства, па и ту још није била исцрпена листа ствари које, као у бајци, ничу из обичног мрког угља. Жена је, додуше, и даље понављала да она у то не може да верује, да најзад, дотучена, ипак призна како се у природи још већа чуда збивају.

Ту тумач скрену пажњу на део цртежа где је било представљено неколико угљенисаних пањева на које се наишло испод уљеног слоја у Бановићима, стајали су још чврсто усађени у тле исто тако угљенисаним жилама које су се гранале нашироко. Сви посматрачи су се намах ућутали као да су се предали сновима о томе предалеком времену, да су размишљали каква је онда расла трава, какве су птице певале око тих пањева сада угљенисаних. Неко је упитао да ли се на пањевима познаје јесу ли пречишћени. Према нашим тако незналачким питањима тумач се односио благонаклоно и уз осмех објаснио да су стабла тих пањева морала бити оборена водом, да тада није било ни помена о пилама. У близини је била изложена и једна скамењена облица на којој се распознаје шара коре и сржи некадањег дрвета. Свакога од посетилаца је занимало под којим се условима облица претворила у камен, али су се либили да упитају. Додуше, и кад је један од тумача објаснио да се дрво скаменило зато што је силицијум диоксид заменио органске материје, није многима било много јасније.

– Шта мислите, шта је овде геологу најпотребније? – упита нас један будући геолог кад смо пришли столу где је била изложена опрема геолога, унапред убеђен да ћемо погрешити.

Падали су најразличитији одговори, неки су мислили да је то шатор, неко да је компас, микроскоп, справе за мерење надморске висине; неко је поменуо планинску поткована[6] обућу. Падали су најразличитији одговори; само се нико није сетио мале бочице што је стајала на некој каменој коцки. Геолог очито задовољан што је се нико није сетио насу из ње кап по каменој плочи која поче

кипети на месту где је капљица пала. Била је то сона киселина без које геолог не креће на терен. Њоме он одређује, за трен ока, кречњаке који се често мешају са пешчарима и другим стенама, те се зато тешко одређују. Он дода̀де[7] да је и геолошки микроскоп справа за то врло важна, помињући неки „необични зрак“ који врши поларизацију, то јест боји минерал сталном карактеристичном бојом, што много помаже при одређивању састава стена.

Иако је дворана била пуна геолошких мапа, дијаграма, геоморфолошких цртежа, грађани су се понајвише скупљали крај рељефне карте околине Београда и са великом радозналошћу слушали причу о Панонском мору, о постанку Авале, о томе како је неизбројне векове стара, како је испловила из мора кад је оно отекло низ Ђердапску клисуру.

Група у којој сам била и ја зауставила се крај некаквог цртежа у облику круга где се представљало како се кристаласти[8] шкриљци распадају, како их ветар и вода наносе па се на месту наноса ствара седиментна стена која опет под притиском постаје кристаласти шкриљац, да се поново распадне, и тако вечно у круг.

– Дијалектички пут! Све се мења, ништа не пропада.

– Само у развоју друштва то је спирала која иде навише! – приметио је брзо неко други, вероватно какав студент права.

И овде је као и на другим многим изложбама стајала на излазу књига за уписивање утисака. Велики број људи је зачудо хтео да запише шта мисли о изложби те је око књиге увек стајала гомила света, и то нестрпљивог. Неки основац је споро записивао како му се највише свиђа микроскоп јер кад се погледа кроз сочиво, види се нешто као „шарени бетон“. Неки нестрпљив старији човек је наједном викнуо:

– Потписуј брже, дете! Досад би од мајмуна постао човек, а ти још записујеш једну реченицу.

Излазећи сам мислила шта ли би забележио мој професор геологије, да је којим чудом могао посетити ову изложбу.

Тетовска менада

Упознала сам пред рат младу наставницу која је чезнула да се бави археологијом. Њој је било мало да се при предавањима класичне историје узгред само дотиче и класичне културе, мало јој је било да ученицима на страницама уџбеника само показује прастаре пећинске цртеже или примерке ваза из микенске епохе. Желела је да иде на терен, да проналази те цртеже и одломке ваза, да прати научне експедиције, да сређује оно што су други пронашли.

Понекад сам после ослобођења помишљала да ли је та девојка успела да оствари свој сан, питала сам се да је нећу можда наћи гдегод крај Брода где се ископавају гробови старих Словена, или у Стобима, Хераклеји, Требеништу; да није она сама наишла на какво археолошко благо. И нађем је као управницу Народног музеја у Скопљу.

– Најзад вам се испунила жеља. Сад радите оно што волите – рекох јој искрено обрадована.

Сад је, додуше, била задовољна послом, али незадовољна собом.

– Још нисам ништа велико створила – рече као да се извињава. – Не могу вам се још похвалити никаквим озбиљним радом, никаквим проналаском, али сам бар доспела на терен.

Музеј је, објаснила ми је затим, радио на терену Демир капије, који је био угрожен стварањем кречана. На профилу тога терена показала се у току ископавања два илирска слоја, а изнад њих гробови с грчким вазама из V и IV века пре наше ере. Мало даље се наишло и на трагове римске културе, а изнад римског зида нађен је војни породични гроб с доста дарова, и у женском гробу словенске наушнице из V века, поред осталог накита, белобрдске гривне, делови словенске керамике.

Све је ово она причала живо, уносећи се у све, показујући ми те нађене предмете и причајући анегдоте о сопственицима имања где су неки предмети нађени. Најзад, пошто је показала оно чиме се музеј под њеним руководством обогатио, рекла је свечано:

– А сад ћу вам донети Тетовску менаду.

Не знам зашто, али сам помислила да је менада можда обучена у народну ношњу; она је, међутим, из свог стола извадила свежањ кључева, пришла орману у другој соби, извадила из њега шкриљицу, и из ње неки ситан предмет увијен у

хартију. Одвијала је полако, уживајући у мојој радозналости. Из хартије је извадила бронзану играчицу која је могла стати на длан, названу Тетовском менадом. Држала је менаду нежно као да је та стварчица живо биће и одушевљено ми тумачила:

– Створена је у VI веку, на преласку архајске у класичну епоху. Видите како има израз архајски, али нема мира архајских фигура, код ње се већ јавља покрет.

С дивљењем сам посматрала менаду, њене хоризонталне руке у лактовима савијене[1] под правим углом, шачице копљасто увис окренуте, косу низ плећа разасуту. Њу вероватно нису често вадили из ормана, јер су дошли и други који раде у музеју да је посматрају. Управница ми је великодушно дозволила да играчицу ставим на свој длан. Неко је приметио да се менада разболела, да је морају што пре ставити под стаклено звоно, у безваздушни простор. На мој зачуђени поглед, управница се наже над бронзану фигуру и рече:

– Погледајте те сићушне зелене пеге које се не сијају као остали делови, то је менадина болест. Морамо је заиста ставити под стаклено звоно, да не би оксидисала. Засад болест није тако акутна. Слободно је, слободно држите; да је болеснија, ја вам је не бих ни давала у руке.

Ваљда због оваквих разговора као о живом бићу, менада на мом длану мало-помало је оживљавала. Бронзана коса која јој је падала низ плећа до појаса, стала је вијорити; плетеница која је ишла преко чела расплела се; кожа пребачена преко танке тканине спала јој је с рамена; њени оштри покрети се ублажили, а шаке што су као копаљца ишла право увис, постале су сличне чашицама цветова. После двадесет и шест стотина година Тетовска менада је опет заиграла, изашла је из своје бронзане зачараности, и ја нисам смела да помакнем шаку, да не бих чаролију отерала. Чула сам кроз сан управничин глас:

– Овај предмет је уникат у свету. Радо би га имали највећи музеји...

Неко од присутних је додао:

– Ко зна колико је на тлу Македоније нађено таквих играчица и због бронзе претопљено у најобичније предмете. Кажу да је први сопственик наше менаде[2] њу сматрао за фигурицу која стоји место рукунице на поклопцима гвоздених пећи и да се зато доста лако од ње растао.

Играчица је у мојој шаци опет се претворила у укочен бронзан предмет, једва већи од подланице. Дошао је час да је врате у шкрињу. Пажљиво су је опет увили у хартију, узели кључеве и поново је закључали у орман. У одаји је одједном постало тужно и празно, мада нас је ту било неколицина, мада су играчице и играчи с грчких ваза покушавали да накнаде празнину која је настала по менадином одласку,[3] мада су људи и даље говорили занимљиве ствари о уметничком богатству македонског тла. Невенка Теохарова, новинарка, с којом сам посетила музеј, испричала је како је случајно и она на једном свом путу одиграла улогу археолога истраживача: точкови кола су провалили у гроб пун дарова,[4] она је брзо позвала месне власти и у њиховом присуству је, између осталог, извадила златну гривну и предала музеју. Неко је говорио како сељаци сваки час наиђу на огромне глинене ћупове у којима се држала храна и пиће, али како се од њих много теже растају него од менада. Док је она то говорила мислила сам како су ми ти изненадни проналасци, или налазци, дражи од оних до којих дођемо

идући за њима у потрагу, да се занимљивије ствари обично нађу случајно, да то налазача чини срећним као сељака златник који на својој њиви изоре. Разуме се да овакву ненаучну, непрегалачку мисао нисам хтела рећи пред управницом, сама сам јој се у себи радовала као сујеверник.

Било је све занимљиво, али смо се после менадиног повратка у шкрињу убрзо растали. Међутим се чаролија коју је изазвала древна бронзана играчица наставила и у моме сну, где је поново оживела и само за мене играла. И играчице са грчких ваза су јој се придружиле, али их је она иако болесна, иако сићушна, надигравала.

Сутрадан сам опет разгледала старине по граду, праћена више менадом него управницом музеја за чију је археолошку страст Скопље било као поручено. Била је то богата шетња: где год погледаш старина, из сваког грумена земље испада уметнички предмет, на сваком зиду маховина векова, и по црквама, и џамијама, по резбаријама и иконама. Пошто смо разгледали и музеј у Куршумли-хану, очију пуних надгробних споменика, пуни мисли о смрти и пролазности, спустили смо се у четвртасто двориште опасано зидовима саме зграде, пред мали рибњак. Тамо се на мартовском сунцу десетина црвених и седефастих риба јурило и радовало животу. Управо сам хтела гласно да се задивим њиховој боји и живости, а моја сапутница гласом пуним прекора и чуђења рече:

– Замислите шта сам једном нашла у књизи где посетиоци бележе своје утиске! Вели: „Од свих ствари у музеју највише су ми се свиделе рибе“.

У присуству археолога, помислих, не смем се ни ја сад дивити ничем другом до старим споменицима, и почех <се> распитивати о неким надгробним плочама на улазу.

На растанку сам поново изразила радост што је видим најзад на послу који је цела живота толико волела, пожелевши да јој Тетовска менада оздрави. А после подне сам се предала другој својој страсти: отишла сам поново сама до малог рибњака и посматрала игру водених лептирица које су с времена на време успевале да заборавим лепу бронзану играчицу.

Слике једне прошлости

Загорје, здраво! – поздрављала[1] сам Крклечевим стиховима брежуљке који су нестрпљиво очекивали да почну певати зелену априлску песму,[2] поздрављала сам плаво небо и храстове шумарке, усамљене брезе и четинаре, сеоске раштркане куће и торњеве. То је, значи, оно,[3] Загорје, завичај Петрице Керемпуха,[4] то је Креклечева „земља и ништа“, то је поднебље слависте Ватрослава Јагића, за кога готово никад нисам била начисто коме од словенских народа припада, толико је био својина свих нас. Овим је, значи, пределима некад пролазио и Гај, Кукуљевић,[5] и Миклошић. Ускоро ћу видети Вараждин и гимназију где су вероватно сви они учили, па и наш савременик Крклец,[6] поред осталих. Ускоро ћу видети и Лудбрег и речицу Бедњу, од Крлеже названу Блатњом. Ускоро ћу проћи преко Драве у Међумурје где су се Јосипу Славенском први пут причуле древне мелодије Словена кајкаваца.

Занета пределом којим је пут водио од Загреба према Вараждину, куда сам била пошла да одржим књижевно вече, нисам некако ни опажала своје сапутнике у аутобусу. И што ми се ретко дешава, моја суседа, сивоока, препланулог лица сељанка, прва је мене ословила питајући ме куда идем, радосна што ћемо део пута до Вараждина прећи заједно. Она је била пуна утисака из Загреба и једва је чекала да коме саопшти како је видела Максимир и зоолошки врт. И ја сам њој рекла како сам срећна што ћу најзад видети Вараждин, древни хрватски град, али она ову моју љубазност као да је пречула причајући ми усхићено о слону чија огромност је пре свега на њу деловала, о мајмуници која као човек сама себе покрива, о лаву кога је звала љутом звери, да би се наједном сетила пајцека које[7] је оставила код куће и говеди,[8] да би се похвалила како су за продати виноград купили млинек на коме и њени суседи мељу. Причала је тако умиљатим кајкавским говором пуним деминутива, трудећи се да ми буде занимљива и јасна. Приметивши да ја уместо сосед говорим сусед, и она је почела тако говорити, а ја сам, заузврат, уместо да питам „Шта сте хтели рећи“ питала „Кај сте штела рећи“, а вештачко ђубриво сам као она називала уметним гнојем. И кад се приближило њено село Бисаг, било нам је обема жао. Назирући да сам однекуд из даљине, пожурила[9] је још да каже како је живот на селу после ослобођења много бољи, како су њиве боље обрађиване, дају више рода и, угледавши десетак[10] ђака на станици, похвалила се како сада малишани више не пешаче до школе као некад.

Остала сам с топлим мислима о људима уопште, о Загорцима, заносећи се вером како би лако било да сви соседи или суседи живе у миру. Ово расположење се наставило и продубело[11] у Вараждину, и после Лудбрегу, где су ме дочекали исто тако љубазни, простосрдачни људи као моја сапутница из аутобуса.

Загорци здраво! – помислила сам а можда и изговорила нашавши се у Вараждину и одмах, нестрпљиво, зашла са директором Градске књижнице у древне вараждинске улице. Било је лепо ићи улицама[12] где те на сваком кораку дочекује прошлост и стара слава.[13] Падали су ми на ум без реда, као у грозници, хрватски краљеви и властела, који можда нису живели у овом граду, историјски догађаји који се можда и нису сви у њему одиграли, борба Хрвата за службу у цркви на народном језику, борбе с Турцима, сукоби с Мађарима, напори да се море сачува. Сетила сам се краља Томислава, породице Цељских, Матије Корвина, Бранденбурга, Ердедија. Чинило ми се да уза ме иду Ватрослав Јагић, историчар Иван Кукуљевић, илирски песник Мирко Боговић[14] који је први написао драму о Матији Гупцу[15] и још многи мени драги људи којима је Вараждин био родни град. Чинило ми се да ми они показују на лепом, осунчаном тргу Градску вијећницу[16] из XVI века, да ме они воде пред преко двеста година старе палате кад је Вараждин још био главни град Хрватске. Они с поносом застају пред тристогодишњом[17] гимназијом. Они ме уводе у старе цркве и самостане. Одводе ме пред остатке градских зидина које су бранили Загорје пред налетом Турака.

Полако, ногу пред ногу, прошли смо и кроз старо вараждинско гробље, једно од најнегованијих, најлепших у Европи,[18] са својим изгледом класистичког врта пуног жбуња и чемпреса резаних у геометријским облицима. У његовој тишини се одмарају и изгинули Загорци партизани и они које су усташе побиле. Живимо у једној земљи, а[19] опет се често изненадимо колико је сваки кутак наше домовине дао жртава за слободу. На споменику је урезано и неколико женских имена. Једним од њих названа је вараждинска улица која иде крај шеталишта где је Јагићев споменик. На том, партизанском делу гробља је и споменик палом борцу од вараждинског уметника Радослава Трстењака.

Тако у пратњи неколико векова славне прошлости дошле смо и до Градског музеја смештеног у Старом граду[20] чије куле и бедеми обрасли травом[21] дочаравају средњи век. Већ у малом парку око музеја, засутом светлошћу, где трепери само неколико сенки што падају с бреза и младих четинара, потпуно се био изгубио[22] градски шум. Чинило се да смо зашли у какво манастирско двориште, да смо одлутали далеко од Вараждина. У[23] згради музејској смо се наједном осетили потпуно одвојени од садашњости. Гледајући стилске салоне старог племства и грађана, потпуно смо заборавили на градске излоге пуне намештаја израђеног можда управо у вараждинским творницама. [24]Заборавили смо гледајући старе костиме на одела којим нас снабдева „Вартекс“.[24] Са много више радозналости смо посматрали стару апотеку с њеним ступама за биље, с грубим старинским посуђем од стакла и керамике, с импровизованом алхемијском кухињом, него малочас модерне стварчице у савременој апотеци, милиграмске тегове, или стаклене цеви[25] крхкије него сапунски мехури. Са много узбуђења сам ушла и у једну од кула где се чува збирка цеховских диплома, застава, шкриња, цеховских гробова, према којој се може видети до кога

степена је било развијено занатство у старом слободном Вараждину.[26] Сетила сам се наједном заната који су се још за мог детињства неговали у Ваљеву, а чије ни само име многи данас не знају, старих воскарских, опанчарских, памуклијских, абацијских, пушкарских излога.

Засута сликама прошлости, окружена гостољубивим домаћинима из Народног свеучилишта, Градске књижнице, ученицима, нисам имала времена ни да помислим на књижевну[27] приредбу, нашавши се готово изненада међу неколико стотина слушалаца, које је нарочито привукло то што је књижевник из Београда.

Утисак о Загорју не би био потпун да нисам посетила и Лудбрег, светао, пространградић, да нисам видела Бедњу још неиспијену сунцем, жубораву и бистру, благо заобљене брегове под шумарцима и пашњацима, оживљене црвеним крововима; да нисам видела лудбрешко гајилиште даброва и вештачке рибњаке за шаране.[28] Тај утисак не би био довољан да нисам упознала и грађане Лудбрега који су ми са поносом показали рестауриране фреске у одаји сада удешеној за венчавање, који умеју да се радују и томе што се Крлежа оженио девојком из њихова краја, и који ми мило као кад се даје букет цвећа напомињу како је она Српкиња и како има у њиховом крају и српских насеља.

Вративши се у Вараждин, пред полазак кући, попела сам се на новосазидани облакодер, да погледам са висине град и околину, да их уклопим у пределе око њих. Указао се преда мном призор какав, се, уосталом, у многим нашим градовима срета: око старог барокног града, око Градске књижнице, Музичке школе, позоришта, гимназија и цркава, савио се прво прстен румених нових кровова, а око њега други, сивкаст, од бетона, железа и стакла, прстен вараждинских творница, чувених не само у Југославији. Старим вараждинским занатлијама, чије цеховске заставе и гробови се чувају[29] у Градском музеју, било би мило да су могли погледати са мном на горостасни „Вартекс“, на Вараждинску творницу столица, на Ливницу железа и водоводних арматура, на Вараждинску индустрију свиле, на творнице намештаја, обуће, воћних конзерви, на модерне зграде за становање, на дивно[30] уређено купалиште на Драви.

Од облакодера до железничке станице пошли смо алејом бреза која је до недавно била алеја кестенова – она што је Крлежа помиње у једној од својих књига. А на станици је већ падао сутон. У возу сам мислила како тај исти сутон у том часу пада и на двориште моје сапутнице сељанке, и на вараждинске торњеве, на гробљанске чемпресе, на бронзаног Јагића и Гргура Нинског, на рибњаке и дубраве у Лудбрегу, на благе загорске брежуљке.

И била сам тужна што их остављам.

Два писма о Бугарској

Писмо бранковчанима

Хтела бих, моји земљаци Петровићи, Павићи, Бошко Јовановићу, Лазаревићи и Павловићи, Ерићи, Богосаве, Совро, да поразговарам с вама о Бугарској, где сам летос била и где сам необично често мислила на наше село и на вас. Зажалила сам што и ви не можете да видите све оно што је мене одушевило и што нисте могли, заједно са мном, да се радујете и да се чудите изванредној сличности између наших народа. Видели бисте тамо цркве као што је и наша у Бранковини и цркве с куполама као у наших манастира. Нашли бисте иконе исте као код нас, исте иконостасе, исте црквене књиге. Знам ја да су многи од вас давно раскрстили с иконама, али исто толико знам шта су оне значиле у вашем детињству. А, осим тога, човек њих посматра као и сваку другу уметничку слику.

Чули бисте у њиховом говору речи чије значење вам је сасвим јасно. Они, као уосталом сви Словени, истим именом као ми називају воду, земљу, небо, сунце, звезде, сроднике и остале важне ствари и појаве у животу. Дошло би вам чудно и тужно када бисте се сетили како су се ваши и њихови дедови тукли. А кад је већ реч о томе, тучемо се и тукли смо се и ми Срби међу собом, нажалост, и тучете се често ви са својим суседима – али нећемо распредати ту тужну људску причу ко се све с ким туче.

Сусрет с бугарским сељаком био би вам и користан и пријатан. Бугари су, као што се већ зна, одувек били добри земљорадници, баштовани и цвећари, а сад су то толико унапредили да се возиш километре поред стаклених башта где и за време зиме може да се гаји поврће и цвеће, затим шибљичасто и приземно воће. Богзна зашто, помислила сам тада на повртњаке дуж нашег сеос<ког пута, крај ста>рих[1] плоча и брежуљака обраслих кржљавим грабом, где се углавном гаји купус и грах. Ни данас не могу да разузмем зашто је Бранковина тако касно почела гајити друго поврће осим купуса, граха и кромпира. Да ли врста земље није дозвољавала да сазнам за мркву, цвеклу или зелену салату све док нисам отишла у Ваљево. Или сте ви можда сматрали да поврћа омиљена и позната у граду не могу поштено да нахране сељака. Или сте се просто држали традиције у начину исхране као традиције[2] у историји. Ми засад не можемо сањати о стакленим баштама; али зар не бисмо бар могли уредити корито свога

потока па да и по жези има довољно воде за повртњаке који се око њега нижу. Сећам се да је бостан, воће у Бранковини врло цењено, али ретко, у Софији такође врло омиљено и да га има у огромним количинама. У свакој улици, у свакој продавници поврћа и воћа, стоје цела брда лубеница пругастих као прасци у нашем селу, и диња жутих као восак или као трава зелених. Сваки час сретнеш човека или жену како грабе улицом с бостаном у мрежи као да једва чекају да код куће виде јесу ли имали среће при избору. Пошла сам и сама да купим (иначе не бих била ваша земљакиња), али кад сам замолила да ми измере једну дињу, машили су се лубенице, јер они њих зову дињама. Тако вам је то код словенских народа! Поред речи истоветних и по звуку и по значењу имају по два народа исти назив за разне ствари.

Поред Софије која је сва у дрворедима и ружама, са четири стотине паркова, поред романтичног Трнова где је, како се сећате, умро свети Сава, поред старог Пловдива и бугарског приморја, видела сам и два бугарска села, Девњу и Вучији До, и управо сам о тим селима хтела понајвише с вама да поразговарам. У Девњи се отварао нови дом културе кад сам тамо била а у Вучјем Долу сам присуствовала књижевној приредби. Питала сам се колико би се народа скупило да сам, рецимо, ја с неколико својих другова књижевника дошла да пред вама одржимо књижевну приредбу. И где бисмо ту приредбу одржали. Ако би вас дошла тридесетина најотресенијих, могла би се та приредба одржати и у учионици: али ако би се слегла сила света као у поменутим бугарским селима, ако би дошле и жене и сва омладина, а не могло се због какве изненадне кише остати у порти где се обично искупљате кад је каква прослава, све би пропало.

Идући на отварање дома културе у Девњи очекивала сам да ће то бити највише дом какав се може видети у Хрватској или Словенији. Кад тамо, дочекала ме грађевина какве се не би ни Загреб, ни Љубљана ни Београд постидели: гледалиште са 450 места, позорница пространа да би се највећи комад могао давати, а све остале просторије уређене као у великим градовима. Истог дана и под истим кровом отворене су у Девњи и књижница и читаоница са неколико одељења. При том су ми рекли да такве читаонице и књижнице има у Бугарској свако, и најсиромашније село.

Постала сам најједном тужна и некако у себи посрамљена. Мило ми је, наравно, било што Бугарска тако напредује, али ми је било жао што ми у Бранковини немамо такав дом културе и такву књижницу. Девња је, додуше, богато село, има творницу за цемент, за соду, има шећерану, броји око 4.500 становника. Само, мени се чини да ми имамо и више разлога да створимо такав дом културе и такву књижницу, иако немамо толико материјалних могућности. Није ли Бранковина место устаничко, није ли постојбина Ненадовића, није ли Милош Павловић и толико људи из нашег села погинуло у народноослободилачкој борби и за то да се наши земљаци културно подигну, да у нашем селу буде пријатно живети, да људи у њему могу наћи и забаве и посла. Међутим, Бранковчани као да сматрају да је писмену човеку место једино у граду, да нашем селу нису потребни школовани земљорадници. Наш младић, и кад заврши пољопривредну школу, чини ми се, више воли да остане писарчић у граду, него да на својој окућници примењује своје знање.

Мени се чини да би се и Бранковина могла брзо дићи, кад не би из ње бежали они који нешто знају и који би нешто умели. Тако би се село извукло из прашине и досаде од којих омладина бежи. Али ако се не могу остварити неке велике ствари, ако се не може сазидати дом културе, могли би млади људи по завршетку основне школе, научивши шта је хигијена, развивши смисао за лепо, учинити нешто да бар наша сеоска кафана промени свој лик. Чини ми се да су тамо већ целу вечност исти столови, исте столице, исти под; да се тамо увек исти људи картају, пију и прегоне. На путу се диже прашина исто као пре толико година. Рекло би се да нам је лакше сто пута на дан пожалити се на њу него је отклонити, поправити бар онај део друма на Рабасу до основне школе. О тој оправци сањам као о завршетку Барске пруге!

Док су ми људи у Девњи показивали шта су све од свога села учинили, док су ме проводили кроз дечје обданиште са као снег белим постељама, играчкама, књигама, цвећем, преслишала сам се чиме би се ја у свом селу могла похвалити кад дођу гости. Ако ћу лепотом природе, она је ту од памтивека, никаквих заслуга ми немамо за њу. Ако ћу старином око цркве, и ту живимо од онога што смо наследили. Можда да показујемо оно неколико нових зграда у Јеминовцу, али оне изгледају тамо тако залудне, и саме зачуђене што су се ту нашле. Радосно сам се тад сетила да имамо лепу нову школу, и да смо село електрификовали, што нам помаже да општимо телефоном са Ваљевом и да се здравствена служба обавља правилно, као и рад[4] у школи; што је сав ваш живот постао лепшим, богатијим. А сећам се колико је муке видео инжењер Данило Вићентијевић док вас је наговорио да му помогнете[5] у том подухвату, да оборите сваки само по неколико стабала своје шуме за електричне стубове пред рођеном кућом и у првом сокаку, поклоните само мало радне снаге.

Знам какви сте на језику да ћете рећи како испада да је у Бугарској све добро, а да код нас ништа не ваља, и уз то ћете ми приговарати да ни ја за свој родни крај нисам учинила све што сам могла. Наравно да ни ја нисам за Бранковину много учинила, наравно да ни у Бугарској није све добро, а у нашем селу све зло. Али није моје да говорим о неуспелом код њих, нити сам свој завичај у туђини кудила, причајући о нашим неуспесима. Напротив, хвалила сам ваш смисао за воћарство и причала о нашем побрђу малина као они мени о својој долини ружа.

Први светски рат вас је многе натерао у Француску, други као робље одвео у Немачку, а сад бисте могли из задовољства и по својој вољи да одете у Бугарску и видите како тамо људи живе.

Писмо уметницима

Понекад покушавам да се сетим како и кад сам постала пријатељ неком народу. За Французе ми је јасно да је то пријатељство почело од младости кад ме је њихова књижевност опчинила и кад су у Првом светском рату били за нас оно што су били и кад је неки Француз, лекар Доајен, четири године усинио мога малог брата, избеглицу. За Русе ми је још јасније, љубав према њима прима се још преко материног млека. Пријатељство с бугарским народом почело је преко пријатељства

с њиховим књижевницима негде у времену између два рата, кад су Дора Габе и Јелисавета Баргијана, „прве ласте“, што рекао покојни Милан Богдановић, дошле у Београд после другог ћутања између наше две земље, пробивши се кроз бодљикаве жице злопамћења. Љубав за овај народ пробудили су и они Бугари који су, судећи ме само по мојим песмама, слали ми са поверењем своју децу и своје другове да им помогнем ако им у нашој земљи устреба помоћ. Ко би све знао како човек човеку постаје пријатељ! Има случајева кад смо пријатељ не само ономе коме смо ми учинили добро, него и ономе ко га је учинио нама. Још се сећам, Ганчо Савове, кад си ми причао да си постао пријатељ Срба између осталога и због тога што ти је у време рата неки Србин спасао живот, а и сам је имао разлога да се за свој бојим. Такве пријатеље свога народа као што је Савов у Бугарској, или Димитар Пантелејев, Дора Габе, Багријана, Георгиј Цанев, Ана Каменова, Георгиј Гошкин, Стефан Елефтеров, и многе друге, да их све не помињемо, не треба оставити усамљене зато што је неко данас подлегао епидемији неповерења или некој другој која квари односе међу људима.

Полазећи већ први пут у Софију са пасошем наклоности, чинило ми се да ме она са наклоношћу дочекује. Била ми је сва разговетна као разговетна душа. Висораван која ју је држала на длану[1] показивала ју је сваком погледу. Чинило ми се да се у том граду не може залутати јер се улице секу под правим углом и с краја до на крај се даду сагледати. Да можеш, Лизо Крижанић, да је насликаш посматрајући је са Витоше, био би то пејзаж као они твоји дивни пејзажи које си створила гледајући са калемегданске узвишице у даљину преко Саве и Дунава. Вероватно би пожелела да насликаш и пољску кућу Јелисавете Багријане за коју она у песми „Кућа у Бојани“ овако каже:

Очију отворених у пространство,
загледана у маглено море,
личи на брод какав уз котву застô
са катаркама – јелама из горе.

Зато не знам да ли да се сматрам
у луци после бурнога пута,
или сам вечно пред пистом, на страту,
и дани ће ми се у лету прекинути.

А можда би те привукли помодни ресторани и планинске куће који бивају све помоднији што се више пењеш. За мене бих те замолила да насликаш чувено глечерско корито пуно незамисливо великих облутака који, мада камење, мењају боју под сваким новим осветљењем.

Последњи пут сам ту Витошу видела под снегом, онакву какву је Багријана воли, белу, с падинама које су смучари углачали као челичне ножеве, где су се жарке боје скијашких џемпера и шалова чиниле још жарче. Под гранама отежалим од снега корачала је крај мене Багријана чији су се образи руменели од студени као кад сам је први пут у Београду срела. Тако огрнуту снежним огртачем Витоше осетила сам је колико и кроз њену поезију. Сетиле смо се ту и шетње по нашој Авали и оне посете десетине бугарских књижевница другу

Титу, одмах после рата. Биле су махом песникиње, елегантно за ту посету изобличене, тражећи од мене да се сагласим како се жене и у социјализму морају дотеривати. По завршетку пријема, кад се Радован Зоговић, који је такође био у тој посети, од нас издвојио, изјавиле су како је Тито диван само је штета што не гледа жене. Шта ли све жена песник не прижељкује у посети великом државнику и какви ли јој све примери из историје не падају на ум!

У свом односу према женама писцима Бугари писци су руски васпитаници. Каква би срећа била, Миро Алечковић и Весна Парун, Даро Секулић, Радмила Трифуновска, песникиње Словенке, кад би наши другови говорили о нама с оним дивљењем, љубављу и поштовањем с којим они говоре о својој Багријани. Колико ли сам пута од колико њих чула: „Јесте ли видели нашу Лизу? Њене нове песме из Бразилије. Да ли сте читали њену последњу збирку? Не уступа њеним песмама из младости. Бесмртна је и наша Багријана! Па наша Дора! Какво понирање у човеково срце! А Блага са својим песмама из Вијетнама! И онда овај рој младих!“ И[2] не само то. Никада Бугарин у туђој, ма и словенској земљи, не би о нечему и некоме своме рекао ни неповољну истину. Никакво претеривање, прехваљивање, наравно, није добро, али кад своју земљу и претерано хвалимо има у томе више исправнога, него кад је у туђини, можда ненаклоњеној нам, кудимо.

Судећи по споменицима дигнутим совјетској армији и руској војсци Бугари су врло захвални Русима и Совјетима за све што им је овај братски народ одувек чинио. Таквих споменика има по целој бугарској земљи. Најдирљивији ми је онај у Пловдиву:[3] на обали реке стоји огромна бронзана фигура совјетског војника коју од милоште зову Аљошом. Није мање лепа и достојанствена ни Братска хумка у Парку слободе у Софији: бели гранитни обелиск са бронзаним фигурама около и бронзаним рељефом који представља бој партизана. Сви ови споменици бележе понеки тренутак који се не сме заборавити, као што су Сусрет руског и бугарског војника на Мосту пријатељства или Сусрет совјетског војника и бугарске жене из народа. Има их и врло једноставних као она протегљаста и зарубљена гранитна пирамида названа просто Руским спомеником. Али најмонументалнији од свих је стари споменик борцима за слободу на Шипки, у средишном делу Балкана, на врху Столетову. Он је више зграда него вајарско дело и завршава се као древне бугарске ратне куле. Мислим да нема екскурзије из Совјетског Савеза која не посети ову костурницу, као што Југословени, особито Срби, пролазећи кроз Солун, увек оду и на гробље у Зејтинлику.

И нису само ови белези посвећени руском народу и војнику: више улица се зову именом руских великих писаца и војсковођа. Један од булевара у самом центру назива се Руским. Ту је и прекрасна руска старинска црква, сазидана кад и храм Александру Невском, посвећена Николају Чудотворцу, у типичном средњевековном стилу и опомиње на руску древну архитектуру. Ова црквица је далеко лепша и далеко више руска него она наша пепељуга иза цркве светога Марка у Београду, као што храм споменик Александру Невском, победиоцу над Тевтоницима на Ладонском језеру, превазилази лепотом и значајем храм у Београду посвећен истом јунаку и свецу.

Вероватно исти они људи којима је стало до тога да видно посведоче своју наклоност према руском народу показују је и према нашем тражећи путеве да

културно сарађујемо. Тако је комитет за пријатељство и културне везе са иностранством, савези глумаца, књижевника и музичара, уз подршку осталих пријатеља наше земље, позвао Дивну Радић, Миру Бобић и музичара Олгу Попов да гостују у Бугарској поводом Осмога марта са својим рециталом „Мирис земље“. И није то први пут да су Бугари изразили жељу да с нама културно сарађују и да нам покажу своју земљу, своје Црно море које је Багријана упоредила са судбином бугарског народа („У нас с планина снег се не топи ни у јуну, море нам је мало, али је Црним названо, и врх је, вечно љут, спреман на буну, и црна земља плодна, али тужна бескрајно“),[4] затим у свету чувено жало „Златни Пјасци“, своје живописне градове по унутрашњости. Ти бугарски мали градови дуже се памте и од плаже Црнога мора на коју силазе и људи са далеког севера, они су прави рођаци наших градића по брдским пределима. Трново по ноћи, <куће> разбацане по брежуљцима који се пењу један на други и личе на зачаране дворце, сметају нам да се сећамо Трнова виђеног по дану, као што ноћни, издалека виђен Београд, брише сећање на Београд виђен дању. Тако исто старинске куће у Копривштици и Пловдиву чине да заборавимо палате по Софији. Уосталом, сваки град има понешто особено. Драж Копривштице је за мене и у томе што сам тамо била у кући Ане Каменове чији дом, као и цело место, очарава старинским закуцима. Ана ме је одвела и на гроб песника Димча Дебељанова где је на плочи извајана мајка како чека сина на прагу, загледана некуд у даљину, као што рибарске жене на обали мора чекају узалуд синове да се врате са пучине. Стојећи ту са ужасом сам помислила колико већ песника чију сам душу измешала са својом лежи у земљи.

Кад мислим о Пловдиву, прво ми падне на ум Аљошин споменик на стрмој обали а онда старинске улице и Етнографски музеј, и како смо, кад сам последњи пут у њему била, са уметницима из Београда, одмах по доласку у холу затекли Дору Габе која је прекинула свој одмор на југу Бугарске и дошла да се с нама види и да присуствује рециталу. Одевена с оном нетраженом елеганцијом, била ми је налик на своје песме за које би свак рекао да су плод једино надахнућа, мада су као зналачки цртежи дограђене. Угледавши је сетила сам се оних њених песама где се испитује да ли је као човек била увек исправна, где сама себе оптужује говорећи: „Живот ми је ниска заблуда и грешака,[5] заселих дубоко у моје сећање. Водим с њима борбу постојану, мада су одживеле давно“. Тако то бива, помислила сам гледајући је: песници који по киши превале неколико сати да би видели пријатеља и да би се нашли међу својим сугрђанима, у свечаном, племенитом тренутку оптужују себе, а они који стварно греше и имају заблуда и не помишљају да себе оптуже.

У Пазарџику, завичају песника Величкова, Бојаџијева, Трајанова, Николе Фурнаџијева, доживеле смо незаборавни сусрет с романтичарима славенофилима, члановима литерарног клуба „Алеко Константинов“, у читаоници видели „Виделини“ и осетили по ко зна који пут како људи имају жељу за пријатељем. Чини ми се да ме још држи у наручју она крупна учитељица чију ми је љубав и према поезији и према Југославији било суђено да примим на своје груди.

У Пазарџику смо се упознали са дрворезом уметника чувене мијацке школе на иконостасу Саборне цркве. По овом споменику из бугарског народног

препорода могли смо судити о великим уметничким способностима незнаних људи из народа. Зажалила сам, Ристо Стијовићу, што с тобом нисам посматрала овај иконостас што се заједно нисмо дивили оној срни која има свежину човекових првих цртежа по пећинама, или грифонима и сфинксовима загњуреним у орнаменте из биљнога света. У овом дрворезу нарочито очарава спој уметнички зрелог и наивног у исто време, и свет биља бујан као у прве дане земљиног живота, крај животиња, какве смо их виђали у својим детињим сновима. У тајну како је уметник дао онако непоновиве покрете само ти, Ристо Стијовићу, кроз своју љубав према свету птица и звери можеш ући. Само би ти, да си живео у оно време, умео дати грифона с перјем у облику лишћа. Ти би само данас могао изрезати птичје вратове толико дуге и витке да би их ветар занихао. Мада ме више занима свет биља и звери, уживала сам и у сценама из Библије. Мислим да сам једном као дете замишљала Салому на Иродовом пиру управо онакву каква је на иконостасу и ликове Ирода и џелата са Јовановом главом на тањиру суровим као што су тамо у дрворезу.

У Старој Загори није било разгледања никаквих уметничких споменика, није било славенофилских састанака, него смо после рецитала наставили певањем расположење које је почело слушањем поезије. Бугари су били одлични певачи, а ни наше Дивна Радић ни Мира Бобић нису се обрукале. Певале су се песме народне, од босанских, македонских, српских, далматинских, до оперских арија. Олга Попов је зажалила што и ви, Јоване Глигоријевићу, који имате у Бугарској познаника и пријатеља, нисте с нама да помешате свој глас с гласовима бугарских певача, да у музици заједно пребродимо све границе, да проговоримо само језиком људске душе, да се радујемо што певачи Бугари бирају песме за које знају да их ми волимо, а Мира и Дивна проналазе старинске бугарске песме. У том племенитом надметању сећали бисмо се љубави Лем-Едима и тужили за младошћу, умирали са Борисом Годуновим, завапили за слободом са кнезом Игором, белили платно на охридским изворима, поредили Сплит са Лондром градом, питали реку Мораву што је водоплавна кад је равна.

При повратку у Софију у селу Чирпану посетили смо музеј-кућу револуционарног песника Јаворова. Мала кућа с тремом који држе дрвени стубови. Пред њом бунар какве и ми у својој земљи познајемо. Кров покривен ћерамидом као и у наших кућа тога времена. Унутра као и код нас исти балконски грађански укус и намештај. На зиду фотографије родбине, песника окруженог комитама. Петролејка. Уза зид дуга дрвена клупа с филаретама какве стоје по нашим сеоским трпезаријама. Прозори застрти белим двокрилним завесама, а кревет чаршавом обрубљеним чипком; узглавље такође украшено чипком кроз коју се назире унутрашња навлака црвене боје. Преко стола ирам. На њему мастионица, држаља, књиге. Све на свом месту, уредно, као у бившој кући наше Исидоре Секулић. Штета што њена кућа није могла постати музеј. Видели би се и ту чаршави обрубљени чипкама, блиставо бели, уштиркани, мада је она припадала другој цивилизацији.

Сличан музеју Јаворова код нас је музеј Боре Станковића, у његовој родној кући у Врању. И ту су доксати, лозе, бунар. Ствари којих се тицао руком, фотографије људи које је волео. Све је ту, и у кући Јаворова и Бориној, само нема песника,

ствари су их надживеле. А у музеј-кући Змајевој, у Каменици, не виде се ни ствари које су му припадале, али се врт и двориште одржавају у стању у каквоме су били за његова живота. Српска академија наука и уметности има у дугорочноме плану да најпре створи музеје књижевника. Они који су посећивали такве музеје по Совјетском Савезу знају да за то треба много знања, укуса, времена и новаца. У Београду ће можда до тог времена пријатељи академског сликара Драгомира Глишића, уз помоћ једне од општина, основати музеј који ће бити смештен у његовом атељеу, где породица чува безброј успомена из његовог детињства и школовања у Немачкој, првих цртежа и слика, писама, сликарски прибор и репрезентативне слике, као и ону коју није, ометен смрћу, успео да заврши.

У Музеју Јаворова сетила сам се како ми је једном пред своју смрт Илија Коларевић, професор Сликарске академије, предложио да ми изради надгробну биста, да би људи знали како сам изгледала. Али ја, наравно, и по цену да ми буде лик и заборављен, нисам на то пристала. Размишљала сам под тремом Јаворова где се уписује у књигу посетилаца, где ли ће једном, да кажемо после сто година, бити музеј-куће посвећене[6] нама књижевницима и уметницима Бугарске и Југославије. Тамо би зацело стајале и наше заједничке фотографије као доказ да смо били пријатељи. Нашле би ту места оне где су Дора и Багријана на вечери у београдском ПЕН клубу. И оне где смо нас четири, Олга, Мира, Дивна и ја, са бугарским глумцима и оперским певачима. И оне са дочека и испраћаја по железничким станицама. И како у амбасади југословенској и бугарској дижемо чашу за наше пријатељство. Била би тамо и наша узајамна писма и песме које смо једни другима посвећивали, и дарови донешени из Софије у Београд <и> из Београда у Софију.

Срећом је требало наставити пут и те сам мисли прекинула.

Пољска се зацељује

Пољска са географске карте,[1] широка зелена пега, испресецана мрежом река, претворила се за нас на овом путу у бескрајну[2] равницу покривену њивама озимице, у опипљиву земљу пољску кроз коју тече Висла,[3] стара словенска Висла са својим притокама;[4] Пољску из Сјенкијевићевих романа потиснула је савремена, доживљена Пољска. Изишли су пред нас иза својих књига савремени писци и насмејали се на нас, пружали нам руку. Стари бол[5] због подела Пољске,[6] и других њених историјских недаћа,[7] потиснула је свежа жалост када смо угледали разорену Варшаву, Вроцлав, Гдањск, Познањ, када смо обишли логоре.

Све је то било, истина, ново а ипак истоветно са оним што смо од детињства о Пољској знали: она је остала земља слободољубива, доследна својој великој историји, кадра из љубави према слободи да и рођене зенице дâ,[8] да изложи непријатељском бесу Варшаву[9] тако дуго дизану и непријатељском[10] скрнављењу споменике својих великих песника.[11] Кад човек замишља[12] један народ, увек му се он представи у својој битној црти: један је првенствено вредан, други гостољубив, трећи надмен, [13]самоуверен. Кад помислиш на Пољака, прво му одаш признање за слободољубивост. У нашим разговорима с њима то је увек била[13] тачка где смо се најбоље разумели, најпре зближавали,[14] и на коју смо увек поново долазили.[15]

Први сусрет кад се пређе граница своје отаџбине је сусрет са језиком земље у коју се улази. Сусрет с пољским[16] био је за нас необично узбудљив. Зажубори, зашуми као сећање које се пење у свест, а још не може да добије одређене црте. Негде смо то чули, али не знамо кад и где. Међутим,[17] само неколико тренутака стојимо збуњени. Прво из тога шума[18] исплове речи истоветне с нашим, па речи са[19] мало друкчијим изговором него код нас, па[20] оне давно знане из старословенског, са назалима, па речи које смо сретали у руском или другим словенским језицима. Ујутру смо, истина, још одговарали **да** где би требало рећи **не**, али увече смо готово[21] све разумели кад су нас домаћини на[22] станици у Варшави поздравили, да сутрадан уочимо и неке [23]законе пољског језика, што нам је наједном отворило безброј врата у оно што су нам говорили.[23] Кад у граматици прочиташ да се **јат**[24] према коме су се диференцирали наши говори [25]код Пољака претворило у **ја**, да је меко старословенско **р** постало **ж**, а самогласно **р** се проширило у **ар** или **ер**, то се прими просто као и свака чињеница; али кад сами

уочите тај закон, то изазива радост.[25] Кад чујеш *сарна* и једном погодиш[26] да је то срна, учини[27] ти се да си много напредовао у знању пољског[28] и вуче те да идеш даље. Уочивши или научивши то,[29] нисмо се више бојали кад се појави какав радознао новинар са низом питања – разговор је могао да тече некако. После толико векова одвојена живота, толико километара међу нама, при првим сусретима смо схватили ипак[30] једни друге, и то је необично појачавало стару романтичарску радост што смо се десили Словени. У сваком граду смо, што је исто толико радовало, нашли понеког ко зна наш језик. Понеко га је научио у нашој земљи (као вођа кога нам је министарство дало, одрастао у Босни и школован код нас), а неки су га и сами савладали, не мичући се никуд из своје земље.[31] Дознали смо тамо[32] да се сад у неким градовима, при гимназијама и на специјалним курсевима, предаје српскохрватски, као необавезан предмет, али који привлачи доста слушалаца. У овом смислу ми смо пољски дужници јер мислим да још немамо курсева за пољски сем на универзитету.

[33]Разгледајући свакога дана од јутра до мрака улице, музеје, фабрике, понекад смо личили на оне путнике Американце што крупним корацима иду поред уметничких дела крај којих би требало бар десетак минута застати, толико су нам мозгови били засићени. Ипак смо дисциплиновано одлазили да гледамо све оно на што су нам Пољаци скретали пажњу да би требало видети и збиља смо после сваке посете били задовољни и захвални што су нас тамо водили. Тако смо се нашли као гости и код калуђера у могилском манастиру крај Кракова, где смо могли доста занимљивих ствари да видимо и научимо разгледајући сам манастир, библиотеку, у друштву приора који је неко време био у ошвјенћимском логору. Показало се да је приор пореклом Словенац, а неки монаси да су као наши стипендисти студирали у Загребу пре рата теологију, те смо се с њима могли потпуно споразумети. Из питања која су нам постављали, видели смо отприлике каква предубеђења имају страсни католици о нашој земљи. Распитивали су се најпре има ли код нас цензуре, то јест цензуре као државног уреда, затим је ли књижевност дириговања, је ли одређено шта се има писати, ко сме путовати у иностранство, сме ли се слободно говорити што се мисли, је ли црква гоњена, иде ли свет у цркву. Како су били људи добронамерни, образовани и желели да је онако како смо им казали, веровали су нам.[33]

На овом[34] путу смо ушли у много[35] музеја, старих цркава и манастира, већница,[36] кула, градских средњевековних капија, готских дворана, библиотека, школа, позоришта, фабрика, краљевских двораца. Мислим да је сваком од нас у прво време требало напора да се, изненада упитан, сети где је неку слику видео,[37] где су оргуље најлепше свирале, на којима су фигуре анђела свирале у трубе и звониле; где се налазе они стубови недавно откривени[38] са осамнаест фигура које представљају врлине и грехове,[39] где су она дивна врата из осамнаестог века, и она највиша кула, и она катедрала са најдужом средишном лађом и она друга у коју може да стане 25.000 људи; крај кога града беше дворац краља ожењеног Францускињом, пун оних драгоцених слика, у ком ли је музеју Матејкина Жан д'Арк, а где су Тицијанове Три грације, или онај незаборавни портрет, где оно видесмо изложбу средњевековног црквеног сликарства и вајарства и мадону од које се нисмо могли одвојити; на колико оно метара под земљом лежи

у каменој соли извајана Тајна вечера и она црква где је Твардовски застао од дивљења и могао да каже само: „Права бајка!“; колико беше[40] дворана у огромној солани која се почела експлоатисати пре 900 година, да ли рекоше да 840 км ходника има тај древни рудник соли, да ли се велика дворана за играње у њему зваше[41] Сјенкјевичева.

Сад, после десетак дана, полако се све то кристалише, смешта у мозгу на стална места, постаје збиља наша својина. У нашим сећањима већ има реда и она се намећу, бар код мене, по својој осећајној вредности. Од свих виђених цркава најчешће се сетим старих древних[42] из 12. и 14. века, које дирају својом једноставном лепотом и чињеницом[43] да су најстарије, да их само Словени имају, да се налазе управо у оним крајевима за које су Немци тврдили да су били одувек њихови, док ови споменици сведоче да су ови крајеви[45] пољски.

Издвојена у сећању остаће нам посета[46] селу Бискупину, негде између Гњезна и Гдањска, близу Гонсаве, где се врше ископавања старог словенског града из 7–4. века пре нашег времена.[47] И сад ме је страх и помислити да смо га могли и не видети[48] преморени од пута и жељни да разгледамо подробније Познањ у који смо били стигли уочи тог дана. „Све можете видети, али ако ово не видите, као и да нисте посетили Пољску“, рекли су нам. И збиља, све цркве најзад личе једна на другу, сви савремени градови су слични, а Бискупина нигде више нема.

На метар под земљом стоји тај стари словенски град. Види се под земљом цео његов нацрт,[49] темељи кућа, улице покривене дебелим храстовим и боровим брвнима, зид којим је град био опасан,[50] палисада око зида. Град је био на острву сред језера,[51] с копна се до њега долазило мостом, на улазу су била[52] огромна дрвена врата. Шта ту узбуђује, могао би ко рећи. То смо учили у етнологији и етнографији. Али сасвим је друкчије[53] читати само у књизи о томе и замишљати.[54] Када, међутим, очима угледате та стара словенска огњишта поплочана крупним облицама,[55] које су ту тако како и сад стоје поставиле руке неког нашег прапрапретка[56] одевеног у крзно, учини се да сами Перун крај њих седи и сва мутна осећања из детињства навале.[57]

Погледали смо се с Пољацима узбуђено.[58] Значи тако! Ово је био град наших заједничких предака. Није било[59] никаквих католика ни православних, ни Германа,[60] него бескрајне шуме, језера, степе,[61] медовина, Световид, Морана Волос, Жива.[62] Ово су, значи,[63] те купе одакле смо пили медовину,[64] а ово те стреле које ни у лову нисмо радо употребљавали.[65]

Посматрамо даље.[66] Упоредо са зидом иде главна кружна улица[67] и више њих поплочаних[68] средином града. Низови древних кућа какве[69] се и данас зидају по радничким и професорским насељима стоје између улица. Станови су спојени заједничким зидом. Свака породица је имала таман онолико одаја колико ми данас по градовима које су нам Немци срушили, па и више: предсобље, одају где је огњиште, кут где се ради[70] – тка или деље, затим кут за постељу, често одигнуту од земље, на кољу. Под гредама покривен.

Ископавање овог важног културног споменика почело је 1933. године, прекинуто за време рата, кад су Немци затрпали све што је било откопано, да би фалсификовали историју. Сада се опет увелико рад наставио.[71] Младе девојке стрпљиво претражују сваки грумен земље, свесне озбиљности посла,

ваде из њега оруђа, накит, одломке судова. Послом руководи професор археологије на познањском универзитету. Две[72] куће, врата, мост, део зида и палисада већ је обновљено. Реставрација се врши тако: само се уместо иструлелих делова[73] стављају нови, а они сачувани, угљенисани, остају. Постоји већ и мали музеј ископина.

Било нам је жао кад смо морали отићи из Бискупина. Много пута смо се осврнули на језеро, брезове шумарке, густе четинарске шуме, њиве зелене од озимице.

[75]Кроз ошвјенћимски логор нас је једног од идућих дана провео Пољак који је и сам у њему био.[75]

Овде је свирала музика, рекао је, кад су мртве, голе бегунце излагали по столовима у дворишту или кад су их, такође голе, водили на стрељање.

Око нас огромна равница испресецана жицом, посејана зградама доста пристојног изгледа. Воћа је погодио наше мисли и одмах нам рекао да су у те зграде Немци доводили стране комисије да виде како заробљеници тобож лепо живе, у хигијенским одајама, имају постеље, купатило, управо као да су дошли на годишњи одмор. Део логора у коме су те боље зграде сада је Државни ошвјенћимски музеј. Ту се може видети оно што комисијама није било дано. Нису то оне постеље које су они онда са одобравањем посматрали, где постоје сламарице и где по један само или двојица спавају, већ бетонски подови са танким слојем сламе дуж зида, ограђени усправном даском, постеље у којима их је морало да спава више него што је могло стати и кад леже само побочке, додирујући посламљено тле раменом и куком.

Комисије нису виделе ни бункере у којима се умирало од глади: бетонске просторе од свега метар и седамдесет у висину, с отвором малим као преснице за ваздух. У таквом једном бункеру неки Немац који је помагао затвореницима гладовао је 27 дана, и пошто је појео своје ципеле и рођене прсте, умро је. Комисија није видела ни бункер у коме су се људи гушили диоксидом рођених плућа, ни онај где су три Немца зликовца ножевима наоружана побила тридесет Пољака кажњеника да им они у бункеру не би трошили ваздух. Ту стоји и бункер у коме је неки старац драговољно пристао да умре уместо младића који је на то био осуђен. На вратима те камене рупе види се како је цифрама бројао дане и по зидовима гребао неке ликове.

После тога ушли смо у огромно стовариште старе обуће – четрнаест милиона пари старих ципела. Обућа људи спаљених у логорским крематоријумима. У издвојеном простору од неколико кубних метара лежи обућица спаљене деце, коју она нису стигла да поцепају. Има ту искривљених ципела, сандала кроз које је пропао прст, нових црвених, белих ципелица, обувених, види се, пред сам пут. Деце је ту спаљено око триста хиљада и четири милиона и седам стотина хиљада одраслих. Како је обуће остало више, очевидно је да су неки имали по два-три пара, верујући да иду на рад.

Логор је имао три велика крематоријума, зидана, који се сад рестауришу, јер су их Немци, поражени, срушили, као и две камене рупе где су палили ломаче. Крематоријум је читава подмукла архитектура. Породице које су пошле однекуд с убеђењем да иду на рад у Немачку возовима су правце упадале у

Ошвјенћим или у Бжежице и одмах увођене у крематоријуме који сполја личе на купатила, под изговором да треба сместа да дезинфикују одела и да се оперу. У првој дугуљастој одаји налик на ходник скидали су их до коже и шишали. Затим су добијали лажне сапуне, неко глатко камење, и прелазили у суседни простор где би требало да их чекају тушеви, а очекивао их загушљиви гас. Лешеве погушених људи мајушни вагонети су извлачили одатле правце до отвора пећи. Пећи је било по петнаест у сваком крематоријуму. Није требало више од двадесет до двадесет пет минута и човек је постајао прах.

Једном се ипак у том немачком паклу нешто дивно догодило: људи ту доведени досетили су се шта им се спрема па се побунили и стрпали своје џелате тамо у то купатило у које се улази са каменим сапунима. После тога су, разуме се, ипак морали умрети, али морали би и без тога.

Човек то слуша и покушава да се бесмислицама брани у име потребе да му <се> човек, ма и немачког порекла, потпуно не огади. „Није их ваљда ипак толико погорело“, мислим и станем да множим дане са бројем жртава, па онда нешто делим, сабирам; али ми жељу да и даље рачунам одузе призор који сам мало касније угледала и који је и сувише очигледним учинио колико се људи у Бжежицама претворило у дим. Ушли смо у касарнски дугу одају пуну неких чудних руна – људске помршене косе.

– То није све – рече вођа. – Вагони такве косе отишли су у Немачку као материјал за фотеље и мадраце.

Примакла сам се. Пластови сена људских[76] власи леже ту. Неке су мртве, пуне прашине, не видим на чијој су глави могле расти, али са ужасом затим угледам седе старачке косе и учини ми се видим и лице тога спаљеног старца. У близини стоји витичица девојчице, још чврсто сплетена, с уплитњаком, жива и танка, сад ће као гуштер некуд одвијугати. Затим отиснеш очи пуне ужаса до тешких златних плетеница девојака чији осмех забледи пред тобом.

Исто тако је потресан поглед на ствари оних који су морали боравити у логору. Њихова искрпљена робијашка одећа, њихово посуђе какво се обично виђа на ђубриштима, испричали су све о њиховом мучеништву. Како су се после овога бесмисленим чиниле нове зубне четкице сабране и изложене у неколико стаклених кубика, које су полазећи у Немачку на рад људи куповали по разним дрогеријама Европе, па те нове котарице с нагомиланим дечјим рубљем, те путне торбе са белом бојом исписаним именима и занимањима људи којима су припадале, с неким нама несхватљивим цифрама, с тачним адресама, као да се могу из ужарених пећи вратити кући. После, возећи се натраг, осећали смо чуђење што смо живи изашли из самих успомена на ужасе који су се ту збивали.

У огромној маси доживљаја готово не могу да се снађем, не знам шта бих пре чега говорила. Поред тога што су у Пољској страдали људи, страдале су и ствари. Било је на пример неисказиво болно чути да је клавир славнога музичара Шопена морао поднети ране од непријатеља, да су и њему ноге биле поломљене, да је извршено насиље над његовом кућом, да је Мицкјевичев споменик поново претворен у бронзу и да су од бронзе ливене гранате за убијање Пољака, да су славне, уметничке, слике уништаване. Али и са рањенога Шопенова клавира нама се чинило да чујемо музику докле год смо боравили у Пољској,

особито кад смо посматрали разорене споменике, кад смо пролазили кроз људска мучилишта као што је ошвјенћимски логор.

Срећом, у час кад смо у Пољској боравили, она се већ опорављала. Поново се зидало, поново су уметници радили, школе се отварале, фабрике се дизале из мртвих. Нама је тек у Лођи и Катовицама било јасно, иако одмах после рата, шта то значи индустријска земља. Под утиском њихове велике уметности, књижевности, били смо заборавили чиме се она још слави. И, ето, ми, поданици претежно сељачке земље, у Лођи, <y> фабрици текстила, другој по величини у Европи, нашли смо се наједном у огромној железној шуми, у простору покривеном стаклом, великом више хектара, где су разбоји хуктали, железне полуге скакутале. Тако се мени некад приказивала у детињој машти (поређење необично, признајем) она шума барјака и копаља кроз какву се у нашој народној песми каже да „ни киша не би могла на земљицу да падне".

И катовичка ливница „Кошћушко" је исто тако нешто што нико од нас раније није могао замислити. Призоре[77] који се тамо могу видети зацело је фантазија средњевековних мистика предочавала себи размишљајући о паклу. Усијане греде као стабла стогодишњег храшћа стално куљају из пећи, дивовске машице преносе ужарене ступце, спуштају их у јаме, још ужареније их отуд ваде, мањеви комбиновани у машине тање усијане греде, магнети као канџе дижу сноповe старе гвожђурије и гурају их у чељусти мартинових пећи. Одасвуд бије јара, навире лупа, људи иду под наочарима да би могли гледати у гвожђе које кључа као у земљином језгру. И наједном у некој одаји угледаш – жилети за бријање. Куда је све пропутовало гвожђе док није из земље досшело до тих металних лишћица!

Слично чуђење и дивљење буди „Президент", рудокоп црног пољског злата, како се изразио један рудар. Ту на горњем делу рудника готово не видиш човека, сав посао обављају машине. Комаће угља извученог из земље слаже се помоћу огромних решета по величини и потом покретним стазама оно тече до вагона који ће га одвући у све крајеве света. Подземни део нисмо видели, али су нам рекли да и тамо највећи део посла посвршавају машине. Овде у тако модерном рудокопу, поглед на рударског радника не буди она осећања која су код нас одгајили романи западних литература када су описивали приватне руднике и живот рудара у њима.

У општој послератној несташици и разорености. Пољаци су дошли на мисао да неизмерно огроман материјал порушених зграда употребе на зидање нових, да нарочитим машинама за то начињеним туцају опеку, мељу стари цемент и из тога граде потом неку врсту армираног бетона у коцкама и плочама, и верују да ће се на тај начин у будућности и градити. Тако у исто време склањају рушевине и добијају брз нов грађевински материјал.

Овим начином много је урађено за обнову Гдиње, великог пољског, управо светског пристаништа на Балтику, које су Пољаци били изградили за петнаест година, између последња два рата, а Немци га готово свег разрушили за време последњег. Гдиња је огромно пристаниште са неколико затона дубоких по једанаест метара који по неколико километара улазе у копно. У исто време је нова дивна варош. Лађе из свих крајева Европе могу се ту видети. У Гдињи се тек

осети темпо економског живота Пољске и темпо њене обнове. Шлески угаљ, гвожђе укрцавају се у бродове целога света. У једном крају шведски и норвешки бродови чекају на рибу „сељотку“. У бродоградилишту, на другом крају, оправља се огромни прекоморски брод. Дизалице уз обалу у вечном су покрету. Катарке на две једрилице које смо спазили у пристаништу изгледале су у свој тој огромности морских великих затона необично лирски, лептирасто и привлачиле свачији поглед.

На путу кроз крајеве које су Пољаци повратили после овог рата од Немаца сазнали смо још један проблем савремене Пољске и њене обнове. То су насеља пољска по земљама одакле су Немце истерали. Крај око Болеславца населили су, на пример, наши Пољаци, они што су досад живели у Босни. (Наш сусрет с пољском омладином одраслом у Босни приликом светковине давања ордена за партизанске заслуге у Југославији био је за њих и за нас огромна радост.) По Шлеској је насељено становништво из источних области, граничних са Совјетима. Виле по лечилиштима у Шлеској или је узела држава или су дате синдикатима или су приватна својина оних досељеника који су своја имања оставили на другој страни. Пољска много напора чини да се они у својој домовини, од ње дуго одвојени, поново осете везани за њено тле.

Један од тешких послова у обнови Пољске је проналажење и враћање на своја места погубљених уметничких предмета, затим рестаурирање оштећених. Тако су, уз огромне напоре, успели да пронађу и врате збирке краљевског замка, галерију слика Станислава Августа, гипсане копије, његов графички кабинет, збирку државне нумизматике, колекције Војног музеја, затим Државног уметничког и Археолошког, скупоцене примерке библиотека.

На овом путу је било много пријатељских сусрета са писцима, с радницима, омладином. Тако смо се срели и са совјетским књижевницима, такође пољским гостима у то време: Иљом Еренбургом, Твардовским, Тичином, Бровком. Час се нама чинило да сва љубав Пољака прелази са нас на Русе, час опет њима да смо поред Руса на њих заборавили. Понекад се Руси и Пољаци утркивали који ће бити пажљивији према нама. Једном је наш вођа Вјекослав Калеб, који није волео да се диже и држи здравице, устао и рекао: „Дижем се и ја да кажем коју, да не бисмо ми Југословени седели овде као неке сироте...“ (Вероватно му се учинило да су нас наша велика сабраћа у здравицама ређе ословљавала него што је он желео.) На ове речи се Иља Еренбург хитро и доброћудно насмешио и после колико год се пута дигао да наздрави, стално и нас помињао.

У Лођи смо срели највише писаца, јер су готово сви из Варшаве за време рата били побегли тамо да се склоне. Књижевници тамо имају три своје куће, то јест, само су они у њима насељени. Имају и свој клуб, у коме су нас и дочекали. Своју кућу имају и писци из Познања. У разговорима смо долазили и до материјалних прилика књижевника, стално упоређујући чији су хонорари бољи и где би се могло пре живети само од књижевног рада. Многи су се тада жалили да не могу да дођу лако до наших књига, да их не шаљемо ни онда када нам их они траже.

За време свог боравка у Пољској живо смо осећали да представљамо целу своју земљу. Вјекослав Калеб је будно пазио да се одржи достојанство Југославије, да се што не погреши, да се не рекне што не треба. Бивао је толико

замишљен и озбиљан док је ма о чему говорио као да судбину света дели. Ђура Тодоровић, сликар, је опет стално имао потребу да Пољацима тумачи како је код нас све добро: „А код нас је видите то овако. Ми смо то одлично решили. Наши чиновници имају плате...“ Или: „Знате ли како је то код нас. Постоји пројекат да се вода из Дрине каналом преко Мораве одведе даље...“ Самоковлија увек дискретан, са изванредним смислом за меру, са живим осећањем захвалности за сваку лепоту коју доживимо, за свако празнично расположење, сваки час тек рекне: „Не могу ти рећи колико сам захвалан Пољацима што су нам омогућили да ово видимо и доживимо. Морамо гледати да се одужимо.“ Доре Клеменчић, сликар, стално застаје и скицира рушевине, рад на обнови, пределе. Вечно црта, вечно га чекамо, коримо. Блаже Конески спасава част делегације знањем пољског. Увек га истичемо: „Ми сви разумемо, али Конески и говори ваш језик.“

После овог празника путовања, настали су опет радни дани, наставили се прекинути послови и не знам да ли ћемо успети да брзо издамо албум посвећен Пољској, са Клеменчићевим цртежима и књижевним прилозима нас осталих, како смо мислили, одмах после рата.

Прослава словачког народа

Лане с јесени сам са десетином другова присуствовала прослави словачког устанка. Чешки и словачки језик може се често чути и на улицама наших градова и на нашем мору, па смо, бар донекле привикнути на говор Чехословака, споразумевали се одмах лако и лако се кретали улицама. Ујутру рано, у Братислави, пре рока одређеног за састанак, изишли смо у сунцем обасјани град „сви потајно један од другога“ и јурнули по књижарама и продавницама новина. Ударила сам се с два Хрвата и једним Македонцем у истој књижари. Куповали су и они збирке песама и одмах их ту расецали. Нашли смо збирке понеких песника с којима смо <се> већ на станици срели и оне нам се у том тренутку чиниле драгоцене као богзна како ретки примерци каквих старих рукописа за којима свет чезне, а не може да их нађе.

– Погледајте: *Поље неорано* Петра Јиљемицког! Ево још једне његове књиге! Ево Краља! Ево Поничана! Ево Костре, Бунчака, Татарке!

– Какав стид! Ту на сто-двеста километара далеко од нас живе такви писци, тако блиског народа, а ми њихове књиге тек сад откривамо.

Ову жеђ за словачким књигама потпуно смо касније задовољили у Светом Мартину Турчијанском кад смо ушли у Словачку матицу, старо културно друштво, и кад су нас увели у одају пуну књига и уметничких монографија које је Матица издала и рекла нам:

– Узимајте шта кога занима. Све је ваше.

Чула сам једном Иву Андрића кад је рекао, мислим да му неће бити криво што често наводим ове његове речи, да су Срби најсрећнији кад имају с киме да се братиме и зближују. То би се исто могло рећи и за Хрвате и Словенце и остале наше народе. Сви смо, колико нас је, уживали од првог тренутка у овом блиском додиру са чехословачким писцима и њиховим књигама. Чинило нам се да рођену земљу гушће насељавамо, да смо још некако заштићенији, да нам је боље на свету.

По добром женском обичају ја сам после обиласка књижара завирила и у друге трговине па свратила на трг и донела отуд хрпу лимунова којих код нас у Југославији није тада било. Још ни сада не знам јесу ли ми моји Југословени озбиљно замерили, или су хтели само да ме задиркују кад су повикали:

– И то ми је песник! Дође у госте на националну прославу и купује лимунове.

Али ни на ово изазивање нисам хтела да им признам колико сам збирки песама пре тога купила желећи да начиним утисак да сам чехословачке песнике одавно знала, пре осталих. Само, у овом пркосном расположењу нисам дуго издржала, брзо сам књиге показала и молила Словаке да ми преведу ову или ону песму у чији смисао нисам могла сама продрети.

Било је дивно колико се књижевника наједном око нас искупило. Одмах смо разговарали као да се одувек познајемо. За време параде са истим одушевљењем смо пратили поворку и говорника и ми обасипали истим аплаузом. Уосталом када је свет око нас приметио да смо Југословени и он је нас поздравио.

То ме је подсетило на један догађај из 1939. за време Свесловенског слета у Прагу. Стадион је био огроман и душком пун. Улазила је једна по једна поворка омладине из свих земаља редом и све су биле топло поздрављене. Било је свакоме радосно на души. Свих заћевица где их је кад било између братских народа, свих тужних успомена, нестало је. Заборавили се Велбужди, Сливнице, поделе Пољске, размирице између Украјинаца и Пољака, Руса и Украјинаца, Срба и Хрвата, Македонаца и Срба, Словенаца и Хрвата.

У том трену су у стадион ушли Југословени, и наједном се сав свет, до последњег човека, дигао на ноге и стојећи поздравио нашу омладину. Мени је увек било боље кад ја више волим друге и у овом часу сам се питала чиме смо оволику љубав заслужили. Сузе су ме гушиле, и не само мене. А наша омладина је пролазила и сама дирнута, и сама зачуђена. И док се последњи ред није изгубио, народ је пљескао и клицао.

Ретко се може провести више дана узастопце тако празнично, тако песнички, како смо провели овог пута у Чехословачкој. Било је непрекидно одушевљење, братимљење, путовање. Тек што се у једном месту спријатељимо, упознамо новог писца који ту живи, учини нам се да бисмо и сами могли ту живот провести, а морамо да се растајемо, да идемо даље. Једино нас је тешило то што је ново место било исто толико лепо као и оно које смо оставили.

На овом путу смо посетили све главне градове и бање Словачке. Татре, село где је плануо први устанак. Долазили смо у близак додир и са народом. Где год бисмо ушли у трговину и у Братислави, и у Прагу и провинцији и затражили што да купимо, после прве наше речи продавци би се утркивали у љубазности према нама, распитивали о животу у нашој земљи. Сва љубав према нашем народу стављена је нама у наручје, и често се појединац осећао малим и недостојним да ту буде ма и тренутак оличење целе своје земље.

Блискост између наших народа и Чехословака нарочито смо осетили у селу Бањској Бистрици где је букнуо устанак. Народ се око нас одмах окупио, учесници устанка су причали како се све то одиграло код њих и одвели нас на место где су сахрањени стрељани устаници. Скоро све жене тога села биле су у црнини и тужиле на гробу на начин наших жена.

– Како ли тек мора бити вама који сте хиљаду пута више настрадали и погубили толико младог света – рекла ми је једна старица.

Чехословаци су нам на нашу жељу показивали лепоте своје земље, ускрсавали пред нама њену прошлост, чинили нам доступним културне тековине.

И не једном поверавали нам своје наде, планове, не кријӯћи ни тешкоћа које у раду искрсавају.

Прво нас је задивила Братислава где смо највише времена провели и могли све да видимо. Прошли смо кроз низ братиславских музеја где под стакленим звонима спава прошлост, кроз мир који смо нарушавали гласним дивљењем и запиткивањем. Чехословачка је, уосталом, сва уређена, радна, цивилизована. У сваком граду смо наишли на музеј. Пажњу су нам нарочито привлачили етнографски музеји, где смо се по ко зна који пут уверили како је живот Словена сродан „од колевке па до гроба", како се то банално каже, међутим, толико узбуђује кад се доживи, па ма и у музеју. У Светом Мартину Турчијанском смо дуго посматрали оне зидове што их је измалала старица сељанка са укусом и фантазијом правог[1] уметника, налазећи у њеним шарама мотиве са колевки и преслица по нашим селима.

Нећу тврдити да смо посећивали само музеје, споменике и остале уметничке тековине. Силазили смо исто тако и у подруме чија огромна бурад су превазилазила сваку машту и где је настајао увек моменат анакреонтске[2] инспирације. Присуствовали смо и народним весељима приређиваним приликом прославе устанка где су се играле народне игре у живописним народним ношњама.

У сваком месту нас је чекало понеко изненађење. У Модрој смо, на пример, видели израду чувене словачке малене грнчарије.

– Бирајте! Нека узме шта се коме свиди – и овде су нам говорили.

Како изабрати у томе изобиљу! Да ли да узмем онај тањир са стилизованим грлицама, или крчаг у линијама грчких крчага или фигуру пастирице? Волела сам да судбина изабере уместо мене и замолила:

– Ви ми изберите!

Истина после су ме задиркивали да је то женска лукавост. И мени се због тога чинило да никад сама не само не бих смела, него не бих ни знала изабрати онако лепу ствар каква ми је припала кад су други бирали.

Једног дана смо обишли и бању светског гласа Пјешчање, дату на уживање и уметницима, где су раније имали приступ само огромни богаташи и људи са других континената. Били смо у разним дворцима где нам раније никад нога није могла ступити, а које такође је сад држава дала на уживање уметницима. Као дивног сна сећам се дворца у Пудмерицама, сред старе шуме недалеко од Братиславе, куд словачки књижевници сваке недеље одлазе на излете или проводе дуже време кад треба што да раде или да се усаме. Исти овакав дворац су крај Прага добили на уживање и чешки књижевници, те смо и ми тамо могли провести један дан.

Ишли смо тако из лепоте у лепоту, која је достигла врхунац на Татрама на Штрпском језеру, куда смо одмах пошли у шетњу. Чинило ми се да ћу сасвим лако сести у чамац, мада су се спремала да веслају два писца у чије веслачке способности сам из потаје сумњала. Али језерска вода била је тако мирна, дубока као да је ишла до срца земље, да ми се учинила страшнија од узбуркане пучине. Радије бих се била навезла на океанске чувене „девете таласе" него на тај тајанствени зелени мир. Међутим, како су око мене били све сами славни борци, и како сам и ја била један од представника наше земље, зажмурила сам

и села у мајушан као љуска чамац. Мислим да сам у том часу пре била кадра признати да не знам нешто што бих морала знати, или да не умем нешто што би требало да умем, него да осећам страх већи него други.

После вожње по језеру чекале су нас на врху Татри словачка песникиња Маша Халамова и романсијерка Маргита Фигули, што није мање обрадовало ни моје другове. Чинило се да су као митска бића изронили из језера, изишле из Татриних четинара. Увек кад смо однекуд одлазили бивао је понеко од нас нарочито тужан. Кад смо сутрадан морали оставити Машу и Маргиту, били смо сви листом ожалошћени, мада смо знали да ће нас опет негде дочекати нови четинари и нови песници.

Као да смо били одлучили да испитамо како функционише сваки завртањ у земљи, са највишег врха Татри спустили смо се у дубоко подземље, у Ћеменоску пећину. То продирање кроз подземље личило ми је на лутање кроз осећање, спуштање у себе: подземна река била је у исто време и тако жива и тако нестварна као реке које трају у сећању, гласови су нам звонили као гласови који дозивају однекуд из сећања, вода је вајала фантастичне и невиђене камене цветове, жбуње, људске природе. Ово нам је свима годило. У тишини и полумраку смо се сећали сунца, Маргите и Маше, стихова које смо на путу научили.

Пре овога путовања плашила сам се здравица, а приликом свечаности и у гостима човек мора или да их говори или да их слуша. Здравице, међутим, које су чехословачки и наши књижевници измењали било је уживање слушати. Оне су биле песме инспирација, опомињале ме на чувену патриотску Прешернову здравицу. У њима су се славиле најлепше ствари које живот пружа: слобода, јуначки подвизи, лепота, уметност, пријатељство међу народима.

Чула сам често да неки говоре како би било ужасно стално морати живети са писцима и само са њима. На овом путу ниједног тренутка ми то нисмо осетили. Коме би досадила винска надахнутост обдарених људи, њихове изненадне жеље да прворођено дете назову православним именом госта. Коме би додијале изненадне искрености које људи осете према онима што их никад можда више неће срести, какве су се стално између нас измењивале. Коме да досаде људи који могу да живе за нешто више, што нема везе ни с коришћу, ни личним амбицијама, а понекад ни са стварношћу. Коме неће бити занимљив тако искрен гост који пита без зазора, заборавивши да није у својој земљи и својој кући:

– Колико ћемо остати у Прагу? Добро би било да останемо дуже, да се и њега нагледамо. Нема смисла хитати.

Чехословаци су били срећни што су нас толико размазили, или освојили,[3] да смо се могли толико слободно осећати и тако искрено говорити.

Ја сам с времена на време патила јер сам из искуства знала да се свако сећање мало по мало крњи, да ћу полако почети заборављати не само ситнице већ и важније ствари са овог пута. Једнога дана ћу свакако заборавити какви су били они стари дворци, знаћу само да су били раскошити и будили дивљење. Једном ћу вероватно само знати да постоји у Словачкој место Модра и да се тамо прави прекрасна грнчарија, али ћу се сећати још само понеког суда, тањира, само понеког лица, понеке куће. Утонуће у заборав многи разговори, многа узбуђења, многе очи у које смо с дивљењем гледали. Ето, мислила сам,

од овог дивног Прага, крцатог древним кућама, црквама, једном ћу се вероватно сећати једино да је постојала нека широка дуга улица, да се пела на крају уза стубе; да се,[4] ако би се пошло даље до иза зграде што зачељава ту велику улицу, стигло у неки стари парк с гранатим дрвећем, да је ту негде био хотел у коме смо преноћили; али се више нећу моћи сетити како се звала та улица. Пашће ми често на ум црква са старим звоником и како сам чекала да се појаве фигуре на часовнику. Падаће ми често на ум и острвце усред воде, где је састајалиште уметника. И предграђе Нусле, и улице поред Влатаве, и понека скулптура на понеком мосту, можда не најлепша.

Али све ће то бити у нереду као полупана грчка ваза и требаће увек доста времена да делове лепо сложим, како би ваза опет била као некад. Међутим, зацело ће недостајати неко комаће, можда управо оно где су најизразитији цртежи. Можда ће и једна од рукуница бити изгубљена, али то је судбина микенских ваза и успомена.

Цео свет Москви у гостима

Нешто слично сам сањала дететом кад би се дању начитала бајки: силан свет у непознатом а однекуд блиском граду, Арапи са белим тогама и чалмама и црнци коврџаве косе као у њихових анђела, црначке владарке са[1] златним огрлицама, гривнама, минђушама. Читава река црних људи тече улицом, као да се исељава из своје земље, да је дошла да живи међу белим који их поздрављају[2] добродошлицом, машу и кличу. Чини ти се да је Москва примила у госте и последњег становника свих пет континената. И није у фестивалској поворци омладине свих народа света чудило само то што као да је нестало белаца, већ што су са далеких неких острва, једва тачкицом обележених на мапи, долазиле црне жене тако грациозне, тако цивилизована изгледа, таква држања, да их никад више нећу моћи замислити под крунама палми или у бамбусовим[3] честама.

Већ цео час иде кружном[4] стазом стадиона под Лењинским горама свет на чијој кожи се сунчана светлост угљенише, па Кинези по чијем лицу би се рекло да су стари а по покретима да су деца, па Мадагаскарци, Корејци, Бразилија, Уругвај, Израел, Борнео, Јава, сва географска карта претворена у живе насмејане људе, а никако још да се појаве Југословени. Док је поворка међународне омладине у фестивалском руху и расположењу ишла и док су увек са новог краја стадиона земљаци и навијачи појединих омладинских чета који су остали ван поворке бесомучно пљескали као у грозници родољубивог осећања, стрепела сам шта ће бити кад наиђе чета мојих земљака, хоће ли издржати утакмицу у лепоти и снази ако не у бројности, хоће ли још пљескати и ко ће пљескати.

– Југословени! – прво[5] их је угледала Олга Дмитријевна, за коју сам једино у том кругу непознатих лица око мене и страних језика знала да ће уз мене бити навијач за Југословене. До тога[6] трена сам мислила да сам давно и давно преболела романтичарска родољубива осећања, али се у магновењу све остало распрштало, остала је у мени само жеља да Југословене сви поздраве, чак да их поздраве топлије него друге, да наши младићи и девојке баце у засенак црначке лепотице и стасите поносне северњачке људе. Чак ми се учинило да је и било тако и мислим да сам стала клицати, што је и[7] свет око мене са одушевљењем прихватио гледајући ме благонаклоно. На неколико крајева стадиона такође се дигле руке, рупци, заставице.

Олга Дмитријевна Кутасова,[8] већ моја пријатељица и због своје и због моје природе[9] и због општег фестивалског пријатељског расположења, донела ми је сутрадан по отварању фестивала његов програм, целу књигу са сто шездесет страница са питањем куда бих хтела да идемо и шта да гледамо. А тога једног јединог другог дана фестивала ево шта је све било на програму који је почињао већ у девет часова ујутру: отварање међународних уметничких конкурса, филателистичке изложбе, изложбе фотографије.[10] Сусрети делегација на шест разних места и сусрети делегација са омладином Москве и савезних република. Шеснаест националних концерата, међу којима и два југословенска, један преподневни у филијали Малог позоришта и други вечерњи у великој дворани Конзерваторија посвећеног Чајковском. Четири међународна концерта где су заједно иступале, рецимо, овако комбиноване земље: Монголија, Перу, Француска и Чехословачка. Већ у три поподне биле су на три места на естрадним позорницама народне песме и игре,[11] разних народа. На затвореним позорницама две представе румунског луткарског позоришта, представа студентског пољског сатиричног позоришта „Бим-Бам", представа аргентинског драмског позоришта. Затим увече, све у осам, шест циркуских представа разних народа. У исто време[12] отварање међународног студентског клуба на московском универзитету посвећеном Ломоносову. Уз то двадесет и три биоскопске представе у[13] биоскопским дворанама као на[14] отвореном пољу. У току целога дана посете школама, грађевинама, предузећима, музејима, изложбама, затим излети у совхозе и колхозе, тракторске станице и музеје изван Москве. Напослетку представе и концерти московских колектива, осам на броју. Ово сувопарно набрајавање је било неопходно[15] јер чињенице ипак најкраћим путем објасне врсту и количину ствари. Овако богат програм се протезао у току две недеље, а било је дана још двапут пунијих него овај. И шта сад гост да одговори домаћину на питање извађено из неке давне у детињству прочитане бајке:

– Шта желите данас да видите? Куда бисте хтели да идете?

Гост је, међутим, одговарао озбиљно као да је сасвим природно што је тако питан:

– Желео бих на сусрет омладине и делегација,[16] затим на концерт[17] Југословена, па на међународни јорданско-шпанско-корејско-немачки, па на

совјетски, затим у кинески циркус.

– Али то се подудара!

Тако се стално подударало. Једно изабереш, а памет остане код другога. Човеку би требало три године да присуствује свакој ствари овог богатог програма.

[18]Поред ствари уписаних у програме по целој Москви су чекала госте дивна изненађења. У једном од паркова била је сазидана кула од књига, висока као облакодер. У подножју куле је лежала огромна књига, начињена вероватно од лаког дрвета или картона, изнад ње је била нешто мања друге боје, друкчијих корица, и тако редом низало се педесетак књига, а на полеђини сваке златним словима је писало која је и ко ју <је> написао.

Свуд около по парку стајале по ногарима књиге велике као највећи прозор, затворене и отворене, опет начињене од картона, али тако вешто да су се чиниле истинске. Како је ово било намењено најпре деци и омладини, био је

ту најпре Гуливер, Робинзон Крусо, Дон Кихот, Пушкинове бајке, Црвенкапа и Пепељуга, и све прекрасно илустровано. Деца и ђаци су се заустављали и пред отвореним књигама и пред кулом хвалећи се један другом што су од тих књига прочитали, а могло им се веровати јер је около било по клупама пуно младог, а и старог света задубљеног у читање. Уосталом, и да нисам знала да се налазим у Москви, а да су ме довели у такав један парк пун читалаца, закрчен изложеним књигама, парк где се диже кула начињена од књига, погодила бих да сам у Москви.

Управо сам хтела поћи даље, а наиђе човек учитељског изгледа и рече деци која су на клупи зидала своју кулу од књига које су вадили <из> торбе како је лако сазидати и највишу зграду од непрочитаних књига и како не зна да ли би од непрочитаних могла бити тако велика. Дечак и девојчица којима се био обратио муњевито су одјурили некуд и вратили са целим књижницама под пазухом. Зацело дете у Москви не можете теже увредити него му рећи да не чита довољно, јер је обоје, још задихано, рекло човеку да ће сад видети како ће велика бити кула од књига које су и по више пута прочитане.

Зидање је истог часа започело и, на моје велико задовољство и чуђење, опазих како у њен темељ леже, истина не дебела, али обликом велика, богато илустрована, књига под насловом *Зашто месец нема одела – српске народне приче.*[19] Притајила сам се и посматрала како расте кула прочитаних књига два московска основца, где је било пуно и оних од којих је била сазидана велика фестивалска кула. Били су ту руски, совјетски и светски класици. Били су савремени совјетски <писци>, Вера Инбер, Маршак и пуно оних које смо могли купити и у Југославији. Деца су три пута ишла кући и износила нове књиге и кула им је постала тако висока да ју је јачи ветар могао лако оборити.

Трудећи се да ми се из нагласка не позна да нисам из Москве упитала сам девојчицу:

– Јесу ли лепе српске народне приче?

– Дивне су. Мени се нарочито свиђа „Како је сунце намислило да се жени“, а брату ова „Зашто месец нема одела“.

Затим су ми објаснили како је књига изишла тек пред фестивал али је њима њихова тетка која ради у Државном издавачком предузећу за чисту књижевност донела чим је одштампано. Тек тада сам им рекла да сам из Београда и да ми је врло мило што наше народне приче стоје у темељу њихове куле. Не чекајући крај моје реченице деца су отрчала кући да јаве о свом доживљају.

А на сасвим другом крају Москве иза стадиона „Динама“ на великом равном простору искупило се било тог истог дана много учесника фестивала у парку посвећеном миру и пријатељству међу народима. Сваки од њих је засадио по једно дрвце; али није довољно засадити[20] га, треба се о њему и старати, неговати га, заливати и кресати. Гости са целе кугле земљине, засадивши дрвеће, оставили су га на старање московским пионирима. Сваки пионир који се примио овога задатка јављаће ономе ко је дрво засадио како оно напредује. Узимајући адресе странаца који су им оставили у аманет парк посвећен пријатељству међу народима, малишани су обећали да ће им јављати у почетку сваког месеца, а после сваке године, како парк напредује, да ће гајити дрво док год

потпуно не стаса. Позвали су затим госте фестивала да опет дођу у Москву да се одмарају у хладу дрвећа које су сами засадили.[21]

Међу гостима Москве на Шестом међународном фестивалу омладине пуно је било и људи који су дошли као у завичај своје културе, који су већ из књига знали Кремаљ и улицу Сретењку и Тверску, који су напамет знали архитектуру куће Ростових у којој је сад Савез совјетских књижевника, које[22] је сам Пушкин већ једном са Евгенијем Оњегином уводио у Бољшој театар; било их је које[23] су руски класици већ водили кроз племићка имања те су имали само да се увере да ли је збиља онако како су све то замишљали. Запорошце, пределе узбурканог мора, девете таласе, историјске битке, неједнаке бракове, већ су виђали на сликарским монографијама. Толико пута се зато у Москви сетила Маршакових речи да човек у неку земљу не долази возовима и лађама већ путевима које до те земље пробијају њени велики песници и уметници. Многи од московских гостију нису путовали до ње само оних пет, десет или двадесет дана пута већ давно, од своје младости, од часа кад су их руски и совјетски велики писци повели у своју земљу.

Књижевници, гости фестивала, имали су прилике да се са совјетским књижевницима сретну више пута: у словенском семинару, у студентском граду, у одмаралишту совјетских књижевника близу Москве, на броду који их је возио заједно на излет, низ Канал, у Лењинграду где су били гости совјетских књижевника. Затим је многе лично позивао овај или онај писац, ранији лични пријатељ и познаник или пријатељ земље из које си дошао као гост. Захваљујући томе што сам из Југославије имала сам задовољство да будем двапут у кући Вере Инбер, Веронике Тушнове, Иде Радволине, Собољева и Маршака и да са неколицином разговарам у њиховим редакцијама или у Савезу писаца. Њихова наклоност према нашој земљи необично ми је годила, као и њихова радозналост за нашу књижевност и вест да су већ пуно наших књига превели и да их се исто толико преводи.

[24]Са Маршаком сам имала среће да проведем један час у разговору и у његовој кући. То је било ноћу јер песник тада обично ради и прима посете.[25] Чувши да је гост из Југославије стигао,[26] појавила се најпре његова[27] жена, а већ после неколико речи могли смо ући и у песникову собу која је личила на крлетку од књига, јер су сви зидови били обложени њима, на писаћем столу и на полицама око стола такође су оне стајале. Ту крлетку чиниле су још лепшом и ведријом два букета цвећа сличног перуникама. Ту се смешило и добро, умно песниково лице. Колико сам ја била радознала да дознам штошта од њега, толико је и он једва чекао да се распита о нашој земљи, о нашим песницима, нашем језику, нашој народној поезији, нарочито дечијој[28] народној поезији. И одмах у првим реченицама обрадовао ме вешћу да је превео на руски целу књигу Змајевих [29]песама кога сматра „дивним, утанчаним и духовитим песником“.[29]

– Могу ли што будем с вама разговарала испричати нашој деци? – [30]упитала сам широм света познатог и вољеног дечијег песника.[30]

Маршак ми је то дозволио и прелазећи на разговор о поезији уопште рекао да бар један део, један слој сваке праве песме и један добар део, један слој сваког, и најозбиљнијег разговора могу и деца разумети. И у даљем разговору

све што је говорио мени, чинило ми се да управо поручује и деци и омладини.[31] Биле су то мудре поруке мудра и човечна човека, рођеног да на пријатан начин васпитава људско срце. [32]Дословце ћу навести само нешто што сам једном и раније поменула.[32]

– Ако[33] желите да путујете у коју страну земљу, бољег вам пута нема него[34] да дубоко упознате[35] каквог великог песника те земље. Он ће вас боље од икаквих локомотива пренети до иза Алпа и Урала, иза Тихог и Атлантског океана.

После овога Маршак ме је упитао ко би од наших песника[36] могао бити тај човек који би странцу прокрчио пут до наше земље, до природе нашег срца и карактера, до нашег народног живота[37] и историје и ја сам на првом месту поменула Његоша.[38]

На растанку ми је песник поклонио неколико својих књига, и то оних које је приметио да најдуже разгледам.[39]

Ми, припадници бројно мањих народа, некако смо били свикли да се не обраћа много пажње на оно што ми у уметности стварамо и сваки пут кад бих се уверила да наше писце тамо знају и цене и преводе, у мени се поред осећања радости јављало и неко причувство националног поноса: била сам свесна да углед Југославије као државе чини да се вредност наших писаца правилно оцени.

С времена на време ми је личило на сан и то што Леонид Леонов устаје и прилази ми да наздрави нашој књижевности или да поздрави кога од наших писаца, и то што седам за истим столом и са њим, и са Владимиром Лидиним, Шчипачовом, Александром Заровим, са израелским, црначким, корејским, селандским, чехословачким писцима, што шетајући затим стазама парка водимо разговоре о уметности и лепоти, што се возим при повратку у Москву[40] крај Леонова, што улазимо у његов врт обрастао у бујни до рамена висок флокс где у миру расту све биљке света, што га чујем где говори да брезе у заласку сунца уживају и где се љути што има људи који могу дрво да посеку. То је био неки нови Леонов каквог нисам у Југославији упознала. И на вожњи по Каналу упознала сам многе у новој, приснијој светлости: дечијег песника Чуковског као младића седе косе, строгог Суркова као одличног организатора друштвених забава, Јашина необично критичног кад је наздравио „за мањи број наших књига и бољи квалитет“, Веру[41] Инбер као светску даму и жену са необично развијеним осећањем гостољубља која никако није била задовољна начином како су нас на броду гостили, иако је све било у реду. Маршака као и мудра[42] човека, што не значи да сам раније сматрала[43] писце за децу немудрим. Иду Радволину као неуобичајено живахну.

Још узбудљивији био је мој сусрет с књижевницима којих више нема. Онако из Југославије као да нисам уопште мислила да су Гоголь и Чехов и Фет и Љермонтов и Тјутчев и Островски мртви, да леже негде у својим хумкама. Тек кад сам доспела у Девичји манастир и видела једног до другог у гробу[44] положене све оне чије књиге су некад сачињавале библиотеку мога оца, учинило ми се да тек ту, на моје очи умиру и да их ја сахрањујем, да присуствујем дизању споменика којима је држава обележила њихове гробове и њихову славу.

И чини ми се, уопште, да се ретко где култ великих људи тако негује као у Совјетском Савезу.[45] Све могућности што их пружа цивилизација искоришћене су.

У музеју Мајаковског можете видети великог песника у филму у коме је сам играо, затим чути његов глас ухваћен у часу кад је рецитовао своју песму. И управо ова чињеница да се може сачуват и глас, и лик, и покрет, чак цело човечје обличје, као што је сачувано Љењиново у Маузолеју, чинило ме крајње беспомоћном пред смрћу и њен чин ми се некако увеличао.[46] Готово не волим што сам чула глас Мајаковског, што сам видела Љењиново тело балсамовано, што сам видела његову стиснуту песницу, онако како ју је ваљда стегао у часу смрти.[47]

Неколико сам пута у животу сурово осетила колико ствари могу бити вечније од људи, и ово осећање ми се стално освежавало док сам пролазила кроз одаје Љењина, Толстоја, Пушкина у Љењинграду, Петра Великог, док сам посматрала зделе из којих су јели, постеље на којима су спавали, држаље којима су [48]писали, док сам пролазила мимо клупе на којој је Толстој седео, уморан од хода, мимо кладенца где је пио воду, мимо брезове шуме коју је сам својом руком засадио. А кад год сам се осврнула око себе, видела сам како замишљено ћуте и Американци и Црнци и Кинези и Холанђани вероватно истим мислима обузети.[48]

Свим[49] гостима, свих континената, указивана је за време фестивала свака пажња, али се још изузетнија, чини ми се, указивала Југословенима: само су нашу делегацију, после посете Маузолеју,[50] одвели у Љењинов стан у Кремљу и подробно о свакој стварчици и сваком догађају из великих дана револуције испричали. У музеј Горкога, као југословенски писац, била сам нарочито позвана, где су ме са поносом повели до југословенског кутка у коме стоје велике, на зиду обешене фотографије неколицине наших књижевника који су о Горком писали или посетили његов музеј. Ту сам са радошћу опазила лица[51] Вељка Петровића, Андрића, Ћопића, Потрча, Калеба и још неких. И ту, и много пута пре и после, помислила сам: лепо је бити књижевник у народу који књижевност ставља у највише вредности живота и исто тако <је> лепо бити књижевник народа који је у свету цењен тако као наш.[52]

Мислим да су кустоси и водичи кроз музеје једва дочекали да гости оду, [53] јер се нико није замарао тако као они. Стрпљење, усрдност, спрема тих жена и девојака биле су задивљујуће.[54] Да сам могла да упамтим све оно што сам од њих чула по музејима у Москви, Љењинграду и околини, био би ми мозак сад сличан лексикону.

– Коликим временом располажете? – питале би вас обично.

Ако бисте случајно и рекли да журите, нису оне прескакале мање важне ствари, него су само убрзавале говор, желећи као какви старински учитељи да вам и последњу капљу знања и тајни предаду. Мислим да никад у животу нисам чула бржег говора него у Москви.[55] Једна од тих жена чија је страст била психолошки израз на портретима дуго ће ми остати у памћењу јер је све тако уметнички повезивала са психологијом руских писаца класика, тако је уживала у свом знању и нашем чуђењу, а тако је вешто, надмоћно, прелазила и преко једног и преко другог,[56] да ми је личила на какву расну глумицу.

[57]Два највећа бала приређена омладини била су Бал девојака и Бал у Кремљу. Полазећи на Кремаљски људи су се надали да ће он бити у дворанама, али на изненађење и старих жена одевених само у пену, с дубоким изрезима, бал је био на отвореном пољу, под хладним ветром, па су се виделе девојке у дугим

балским хаљинама огрнуте кишним мушким мантилима, прозрачним кабаницама за невреме, необичним ћилимчићима које су богзна где на брзу руку набавиле. Све то, међутим, није сметало весељу ни зауставило игранку; између зграда и пошумљених брежуљака парка пронађене су заветрине и виделе се девојке рођене на Мадгаскару где играју са младићима са Новог Зеланда или из Финске, виделе се на једном истом простору сви столови и укуси игре и сви темпераменти. Без обзира на хладан ветар и море света у току пола часа припадници братских народа су се пронашли па си могао видети у гомилама Бугаре, Русе, Пољаке, Чехословаке, Југословене где галамећи иду кроз још бучније гомиле Шпанаца, Италијана и Француза. И док су новозаљубљени црнобели шапутали по доњим стазама кремаљског парка, љубитељи старина и икона су улазили у кремаљске цркве музеје и уживали у тишини, старини и заветрини. Нашли су своје присталице и циркуски артисти што су дуги као вечерње сенке корачали на штулама и неустрашиве балерине које су скоро голе играле на студени. Напослетку је оно што је због изненадности било непријатно постало подстрек за весеље и забаву.[57]

Већ полазећи у Совјетски Савез[58] размишљала сам шта ли ће ме тамо о нашој земљи питати. И, како сам претпостављала, разговора о књижевности и поезији било је понајвише: који је млади песник у моди, какви су правци у сликарству и музици, шта пише [59]Крлежа, како је Зоговићу, хоће ли се скоро штампати, који је најистакнутији критичар, који је часопис најпопуларнији; на[59] железничким станицама приликом доласка и одласка искупљени народ је питао за летину, климат наше земље, за систем школовања, за ратне и послератне тешкоће. Притом[60] су нас у знак добродошлице китили значкама посвећеним миру и фестивалу.

Љубазност домаћина се протегла и изван граница Совјетског Савеза.[61] На станици у Будимпешти три млада бића, од којих је једно говорило руски, искрсла су преда ме са питањем треба ли ми што,[62] јесу ли ми ствари у сигурности, хоћу ли да разгледам град јер воз стоји целих седам часова. Недалеко од њих стајао је ауто и повезао ме до споменика слободе и даље кроз улице преко мостова. На моје снебивање због толике указане ми пажње моји пратиоци су ми објаснили да су прошлог дана тако дочекали и неке чланове наше омладинске делегације.

„Колико ли фестивал стаје времена и новца!“, помислила сам по ко зна који пут и сетила се речи директора Толстојевог музеја: да сав фестивал не стаје ипак колико један само дан рата.

Сусрети са совјетским песникињама

Један од првих совјетских писаца које сам за време Шестог међународног фестивала омладине у Москви видела била је песникиња Вера Михаиловна Инбер која је позвала једно поподне у свој летњиковац близу Москве совјетске књижевнице Маргариту Алигер и Иду Радволину, словачку песникињу[1] Кристину Бендову[2] и мене. Радосна што се налазим међу њима рекох како сам давно сањала да се упознам са совјетским песникињама. Маргарита Алигер ме погледа пажљиво:

– Зашто само песникињама? Ја не волим ова женска издвајања.

Брзо сам је, мислим, уверила да нисам ни ја никаква сифражеткиња него да ми је само поезија њих, жена, блиска.[3] Међутим нас је Вера Михаиловна увела у кућу и одмах, такорећи с прага, посадила за сто, као да се бојала да неће имати времена да нас понуди свим што је наспремала ако ма који тренутак изгубимо у врту;[4] уз то је вероватно хтела да разговор почне од обичних људских ствари па да се онда пење до поезије.

Терасица летњиковца као крлетка од стакла имала је на сваком окну по саксију цвећа боје и топлине сличне пламичку који се по ноћи види на удаљену прозору. Што се више смркавало готика четинара у врту бивала је све оштрија и кроз прозор је улазио исконски мирис земље и биља. Док је наливала вино за добродошлицу, Вера Михаиловна је говорила како је њен највећи таленат домаћинство. Под плаветнопроседом косом њене очи лешњикове боје, радознале и несташне, стално су некуд хитале запослење и од руку што се сваки час домаћички нечега прихватале на томе столу пуном свих боја од зелене до алеве, закрченом свим материјама, јелом и пићем, кристалом, стаклом, фајансом, цвећем, ножићима, кашичицама и разним другим прибором. Шта значи руски чај сазна се, мислим, тек код Вере[5] Михаиловне, [6]иако је човек и пре тога имао прилике и да се диви[6] тој врсти руске гозбе.

После прве етапе гошћења и разговора за столом прешли смо на горњи спрат у песникињину уредну и укусно намештену собу са погледом на врт.[7] Док смо посматрале човека запосленог доле око бојења новог сточића и клупе у сенци неке пузавице, Вера Михаиловна нам је сладила тај живот ван града показујући сад један, сад други жбун, клупу, стазу, голубарник и вртове и летњиковце осталих књижевника, својих суседа. Вративши се поново у собу крај полица пуних књига, историјских[8] тањира које је скупљао песникињин муж, научник,

историк,[9] крај писаће машине и фијока с рукописима сетиле смо се[10] да смо створови који пишу књиге па смо повеле разговор о поезији. Вера Михаиловна је стално, као вино у чаше, наливала шалу и у овај разговор. Такву, склону хумору, упознала сам је из прве њене приче која нам је између два рата доспела у Југославију. Тај њен дух не да мира ни њеном срцу; почне ли да се разнежава, боцне га сечиво лаког подсмеха. Тек ту, у средини где пише и креће се као жив човек, разумела сам потпуно писца поеме посвећене Грузији „Путни дневник“ и књига *Готово три године* и *Пулковски меридијан*, песника лирике у којој стално светлуца оштрица будне мисли. Као да се смеје и чуди себи што чита своје рођене песме, ипак нам је морала, на наше наваљивање, прочитати две. Прво нам је у „Растанку“ показала како се мушки прелази преко жалбе за младошћу и животом:

Све се сврши вечером и постајом малом
које железничке пруге далеке.
Та и живота ми већ није остало
до неке можда још две петолетке.

Ни мудрости нема ни правога дара
кад нам тело падне на ниске гране,
кад подетињена уста[11] стара
слуге морају кашчицом да хране.

Али још никада жаока ова
због патњи, уздаха, вењења рана,
није била тако, не мерите слова,
епохом неутрализована.

И каквом епохом! Јер у земљи сад
то је јуриш таква племена,
да не само умрети немаш кад,
већ ни[12] за ручак немаш времена.

Гледајте јутро! Посла за цели век,
не помишљај на сенку уморан.
Умрећемо, зна се,
али после тек,
кад буде слободан дан.

А за оградом где врт стаса
биће живот без краја и станка.
Мили, срце моје, не треба се
плашити тако тог растанка.

А после смо је у „Минути слабости“ чули како шали са својом сетом:[13]

Земље, реке, мора, окренули су по своме,
на природу су притисли[14] одасвуд.
Само једну област никако да сломе,
област срца, мајушни реон луд.

Не жали.[15] Неће. Не чује. Не слуша.
У трену има откуцаја пет.
Говорим му: „Разумеш...
Глупо је то.“
А оно: „Нећу ни за сав свет!“
Говорим опет: „Слаба сам. Немам здравља.
Пожали ме, злоћо, прекини рат.
Платићу ти, часну реч ти дајем,
повешћу те на најлепши концерат.

Молим те, једном заувек тога се мани,
не мучи, преклињем, те.
Одвешћу те у шуму на московској страни
где кише сметова и облаци лете.

Гледаћемо залазак. И, шта ћемо,
кући ћемо се вратити најзад.
На Куртски пут, куд тебе вуче, немој,
тамо нама нико није рад.

Уосталом, док има уздаха, пати,
тугуј због глупости разних,
јер кад год нам је збиља тешко, мораш знати,
за поезију то је празник.“

Док је Вера Михаиловна читала, Маргарита Алигер је својим дугим, пажљивим погледом над којим се дизале према слепоочницама две обрве као две стрме планинске косе посматрала час врт час сваку од нас. Раздељак јој се такође пео средином кроз мрку косу. Њено лице тамно и уско одударало <је> од светлих лица остале три књижевнице, плавуше. Учинила ми се наједном слична својој јунакињи Зоји Космодемјанској и сетила сам се оних снажних њених стихова из поеме о Зоји које сам често у школи ученицима говорила:

Руски војниче, младићу, што рату
у свету правичан дајеш смер,
мораш памтити све те црте,
мораш памтити ту звер.
И гонити, ма уз највећу муку.[16]

Кад[17] тај тренутак буде ти дат,
да падне кажњен од твојих руку
хитлеровске војске солдат,
да му падне на ум у часу смрти
по снегу крвави Зојин траг.

Али стани, стани, не знам црте
ни ознаке његове тачно ја.
Је ли мали или велики јако?

Црномањаст,
или риђ?
Бог зна.
Ја то не знам.
Онда шта?
Врло лако
туци сваког!
Сваки је он.
Устани над њим као казна.
Памти добро:
он је био то.
Унакажену он је Зоју
кроз петришћевски водио крај.
И ако се сада рука твоја[18]
не спусти на њега као маљ,[19]
нека би ни среће ни покоја
не осетио срцем до дна.

И Зоја је (замолила сам Маргариту Алигер да је тако зовем), пошто ме је још једном погледала својим косим очима рано уозбиљене девојчице, уверивши се[20] у нешто што јој је било потребно да зна пре него што би преда мном рекла своје стихове, казала их зането и девојачки као што би јунакиња њене поеме:

Да дивне ли, дивне ли ноћи![21]
Тихо свуда.
Сад ће се догодити чудо.
Твој ћу, зачути глас:
„Патим лудо!
Дођи! Ти ми можеш помоћи!“

Песме и једне и друге песникиње су ме узбудиле и обрадовале не само својом лепотом него и чињеницом да и такве књижевнице које напишу „Готово три године“ или „Зоју Космодемјанску“, не заборављају поезију најприснијих[22] осећања.

– [23]Зна Маргарита Алигер да дигне прашину таквим својим песмама[23] – приметио је неко па смо је умолили да каже још какав стих који „диже прашину“. Зојине косе очи су поново испитале наша лица, а можда и наша срца, и тек онда је она гледајући у шуму на коју је падао сутон рекла своју песму „Њих двоје“:

Њих двоје се опет у трамвају посвађало,
необуздано, без стида од других...
Слушајући их са зависти не мало
узбуђено ја сам гледала у њих.

Колико су срећни, не слуте њих двоје,
и нема кога да им пришапне то.
Та, забога ту су, и живи обоје
и дâ се још појмити, исправити зло.

Тако она на мало, врло мало, одшкрине срце, али и кроз та мајушна вратанца са таквом силином продре пригушивана[24] патња, да вас удари као вихор у прса. Можда је те ноћи док је путовала у возу својим кћерима које су биле негде на одмору уснила „пред зору саму кад је устукла магла“ да јој неко говори добру реч и можда се „од њеног звука пробудила и није више могла заспати“, и да је не би заборавила можда је „без покрета лежала док није свитање затрубило у петлове трубе“. Можда је те ноћи и даље у њој сазревао човек и песник као док је писала и осећала своју необичну сугестивну песму „Пред зору“.

Како је ноћ претила да се нагло спусти, сишли смо у пратњи Веринога мужа (ја, ево, Веру Инбер, нека ми се не замери, зовем по српски просто Вера) у врт, да походимо и уграбимо последњи сунчев зрак за фотографисање, и полако се опет вратиле разговору о описади Лењинграда, биљу, газдинству,[25] псима. И мада је доба социјализма и епоха неутрализује, како рече Вера, тушту и тму[26] личних питања, и мада нас скоро сто година одваја од такозваних руских разговора о души и човеку, Верини и суседни пси који су нас гледали као да нас разумеју, да желе да нам нешто помогну[27] и да моле за љубав, навели су нас на разговоре о души људи и животиња и сви смо са напетом пажњом слушали Маргаритину причу о неком познатом јој псу скитници у коме је доброта човекова касније развила скоро људско срце и понашање. Све се међутим сврши, како је Вера рекла у „Растанку“, била је већ ноћ, ауто за Москву нас је чекао и показало се да крв и поезија нису вода, растале смо се као да смо дуго заједно живеле, да смо негде у мом Ваљеву или негде у њиховој Тули, рецимо, заједно училе још гимназију. Сету која нас је обузела блажило је то што смо знале да ћемо се опет за неколико дана видети приликом вожње низ Канал кад се буде организовао излет свих књижевника који су посетили као гости Москву. Док смо се удаљавали стазом између четинара често сам се осврtала не бих ли видела цвеће у прозорима терасе слично руменом пламичку.

На излету Каналом друштво нам је већ било окрњено. Маргарита Алигер се налазила са својим кћерима на одмору, тако смо без ње посматрале красне обале обрасле брезом и четинаром ове вештачке реке шире него Дунав. Около су врвели прозни писци свих врста из свих крајева света, па се нико није могао много усамити. Само где-где се видела понека млада песникиња неевропљанка где своје песме тихо неком рецитује. Кристина[28] Бендова и ја смо успеле да у кабини коју смо назвале југословенском (а могли смо је назвати мирне душе и само словенском јер од Југословена на броду смо били само Младен Ољача и ја)[29] кажемо једна другој понеки свој стих и договоримо се о сарадњи. Надала сам се да ћу на броду срести Веронику Тушнову, творца дивне родољубиве песме „Пут на Клухор“ и Олгу Бергољц, или каквим чудом Лењинградку Ану Ахматову, али су све оне у то време биле на одмору, по својим летњиковцима.

Са Вероником Тушновом сам се срела касније у Савезу совјетских писаца а после сам једно преподне била код ње. Белолика, црне косе, удешена како се наше жене удешавају, много је опомињала на какву Београђанку или Загрепчанку, али неки мир у њој и типична словенска благост осмеха говорили су да је Рускиња. Кад ми је рекла да је живела дуго у Лењинграду и кад сам видела

потом лењинградске жене, разумела сам откуд долази ова њена сличност са Југословенкама – жене из Лењинграда опомињу, наиме, мало на[30] наше.

На двадесет метара далеко од њеног стана шумела је главна улица Москве, а ту, у њеној соби, испод које је био врт што га је сама гајила, било је тихо и свеже. У суседној соби се чула њена девојчица, Наташа, како ју је једноставно представила кад сам наишла. Због Наташиног постојања, зацело, Вероника Тушнова нема комплекса страха од старења. Она живот не би делила на старост и младост већ „друкчије": на две половине би га делила, на оно што ће бити и оно[31] што је било... „јер[32] живот се мери, знате и сами, некад годинама, некад часовима". Она је животу задала питање: „Шта ти је за мене још остало?" Она је „широм отворила врата људском болу и људској срећи". Зато је могла и написати песму „Свега ће бити":

У сивооке витичица нежна
и светла душа као сунчев зрак.
Велике мисли, питања неизбежна.
Журећи расте ко млад изданак
Часови.
Састанци.
Под шатором лета.
Пушкинова књига испод јабуке.
Над новом зградом универзитета
јуче су звезде[33] ужегли због ње.
И сомотске су населили јеле
дуж алеје[34] редом две по две,
да би се нихале и да би шумеле
над јасном срећом цурице моје.
И стоји још обележени кредом
и рогозином умотани прут,
но ја знам добро: почне ли се штогод,
то се код нас заврши сваки пут.
Свега ће бити:
Врт, над вртом месец, облак меки,
драга клупа, уговорени час
и славујии – потомци далеки
славуја који постоји данас.
Свега ће бити:
Љубави, другарства.
Биће чак
свађе таште,
пашће однекуд сен,
и биће маште
и тежине рада,
прашине кроз пут још неопрокрчен.
Па ипак све тад друкчије биће!
Да види што мени не би судбина,

аманет драгу срцу оставићу,
та њега на свет донела сам ја.
Ко не би чувô тих ручица младих,
препланулих, од мастила шарених.
Та све што ја не стигох да урадим
те ће руке урадити за мене.
Јер мога лика и моје топлине
има помало тај лик насмејан.
Од бола, пропасти и од[35] горчине,
ко не би сутрашњи сачувао дан.

Вероника Тушнова осећа природу. Њене су песме пуне слика које памтиш: „Воз полази и прене се резана чаша у свом постољу са очајним звеком“, „жбунови разлепршани шмугну на све стране“, „звиждук реже као удар ножа“, „прозорска стакла почињу играти у расклиманим рамовима.“ А која песма се Веронике Тушнове Наташи највише свиђа? Наравно, љубавна, и то она несрећна:

Куцање срца мога,
топлина поверљива тела.
Како мало узе тога,
што сам ти поклонити хтела.
А постоји чежња
као мед слатка,
и свелих чемерика горчина,
и кликтање птичјих јата,
облаци и кратковечност њина.
Постоји неуморни шум трава
и говор шљунка крај реке,
неразговетан
и непреводив
на друге језике неке.
Постоје залазећег сунца
бакарна тиха жаришта
и пљусак лишћа октобарски.
Ти си зацело богат царски
када ти не треба ништа.[36]

Вероники Тушновој лако навиру сузе на очи и када говори о рату, и Наташи, о изненадној блискости коју смо пронашле међу собом, о Вери Инбер која јој је била наставница и поздравила добродошлицом њен улазак у књижевност, и када погледа у небо и када се љути што се не служим онолико колико захтева обред посвећен руском чају. Кад сам полазила из Москве последње сам видела њене очи пуне суза.[37]

У Москви сам од совјетских песникиња срела још само Силву Капутикјан, Јерменку. Била ми је дирљива и драга њена оданост руском народу, дивљење руској књижевности и руском језику што није нимало смањило њену скоро болну повезаност са Јерменијом, чијем сунцу се кад сине на замагљеној невској

обали обрадује „као земљаку“. Упознале смо се на Балу девојака, под звездама и лампионима, где је нас неколико песникиња требало да чита и док смо се тискале кроз узаврелу омладину целога света. Док[38] сам уживала у њеном руском изговору, сетила сам се оних њених младих присних речи из песме „Љубав“: „О теби сам још од шеснаест година сањала, како сам знала, по јерменски, и све речи од којих нежније[39] не постоје шапутала сам ти стидљиво, по јерменски. С твојих далеких незнаних путева звала сам те на јерменском. О томе како си диван и витак у песмама сам исказивала[40] на јерменском.“

Као што јој се одмах по тамним очима и коси, по врсти лепоте, могло видети да је Јерменка, тако и по многим песмама које имају неки балкански призвук. Чинило ми се да читам део наше историје читајући њену песму „Јерменски дим“: „Ноћу, оставивши свој врт и огњиште, носећи собом осиротелу децу, са одсјајем пламена у очима наша баба је утекла боса“. И ми познајемо криве јатагане о којима се у[41] песми говори, запенушане крваве реке, тугу старице која гледајући дете своје унуке говори: „Да знаш само што волим твојега несташка. Унуко, он много личи на Гургега[42] (погинулог сина)“. Неки пут њени стихови опомињу на нашу народну поезију, особито у песмама посвећеним сину:

Је ли то песма с детињства знана
зазвонила ми у ушима,
или у близини, иза грана,
сребрни кладенац где има?
Да се није на мене насмејао
живим оком цветак плаветни,
или ми се ногу дотакао
свеж поветарац ливадски?
Не звони веселих стихова ниска,
нити сребрни кладенац,
дотрчао је куту материнском
смејући се гласно мој првенац.

Када је требало, међутим, пред омладином, са естраде, да читамо своје песме, Силва Капутикјан није прочитала ни горњу нити ову другу опет посвећену сину:

Све душе мајки имају језик исти,
Схватиће ме све на кугли земљиној,
газећи тихо да капља не пљусне,
чашу ми воде донесе Араик мој.
Благословен мој труд матерински,
угасила сам дугих година жеђ сву
у један једини трен, водом из чаше
коју ми Араик донесе на длану.[43]

На балу, далеко од Араика, од бабе која је бежала пред непријатељима што су носили[44] исукане јатагане, она је прочитала, као и сви ми, љубавну песму, страсно, „по јерменски“ и на јерменском.[45]

После овога је ту[46] исту песму прочитала на руском, али је искупљена омладина одушевљено поздравила и пре тога, погодивши из њених очију и ритма шта песма значи. Него, мада нас је омладина слушала са интересом, читање смо брзо завршиле. Свуд около се играло и свирало, па нисмо ни ми хтеле да љубитеље поезије дуго лишавамо задовољства[47] која су тог лепог августовског вечера била много природнија него слушање песама, тим пре што је и међу песникињама било сасвим младих, као бугарска Љиљана Стефановна и Словакиња Христа Бендова, које су и саме више волеле да играју него да читају песме. Уосталом, забављале се овако или онако, ниједна нисмо пре пола ноћи отишле са овог бала који је пенушао као млада поезија.

Тако се стално ишло од растанка до новог познанства. На вечери са лењинградским књижевницама било је неколико песника и међу њима Јелена Ривина која је управо до мене седела. Како код Руса ретко шта иде без литературе, један од писаца је позвао све песнике госте и домаће да уместо здравице кажу по једну своју песму. И као што се, наравно, и пристоји, свак се сетио, или за сваки случај спремио, песму револуционарну или родољубиву. Израелска поетеса, Хаја Кадмон, загрмела је преводом једне песме Мајаковског на старојеврејском језику, језику пророка Илије. Кристина Бендова је, истина, рекла једну приснију песму, али ипак не љубавну. И млада песникиња с неких азијских острва је говорила неке човечне стихове.[48] Само се ја никако нисам могла сетити ниједне такве песме. У глави ми се вртела једино нека мала песма из младости. Морађу, значи, мислила сам у страху, усред СССР-а, једини овде песник из Југославије прослављене борбом за слободу, док Израелка, ма и кроз стихове Мајаковског, грми, док представници и оних народа који су можда само у мислима и сновима стигли да дижу револуције читају револуционарне стихове, ја прочитати љубавну. Чак сам се и оне ми већ одвећ познате „Крваве бајке“ сећала само у одломцима. Остало ми је још да Јелену Ривину која ми је пре тога из своје књиге *Песме о љубави* кришом читала замолим да рецитује песму „Лукаво море“, да бих и ја смела нешто из младости.[49]

Збунила се као дете које треба нешто да одбије, затресла чупавом смеђом главом[50] и кад је дошао ред на њу, рекла једну кратку пригодну песму. Међутим сам некако срећно прошла и ја, људи су вероватно сматрали да из неке скромности нећу да читам патриотску поезију, па су саслушали оно што сам једино знала напамет.

После седељке, док смо ишли лењинградским улицама, стално сам мислила на Ану Ахматову која <се> ни на овој вечери није појавила. Последња њена песма коју сам прочитала, „Три су епохе у успоменама“, објављена у зборнику „Дан поезије“, 1956. имала је исту ону сету и горчину њених првих љубавних песама. С каквом отвореношћу пред самом собом песникиња говори о оном умирању срца и пре смрти: „... Куца часовник, једно пролеће замењује друго, небо румени, мењају се имена градова и нема више сведока догађаја и немаш с киме ни да плачеш ни да се сећаш. И полако од нас одлазе сенке које више и не дозивамо, чији би нам повратак био страшан... Сазнајемо да прошлост не бисмо могли сместити у границе свога живота и готово нам је тако туђа као да припада нашем сустанару, увиђамо да оне који су умрли не бисмо познали, а они

с којима нам је Бог растанак досудио дивно су се снашли и без нас и све је било на њину срећу.“

Тако је Ана Ахматова за мене, непретворена у видљиво људско биће, остала и даље само песма. Није ми било суђено, да се изразим њеним језиком, да је сретнем на невској „легендарној обали којом се ближио не календарски већ прави двадесети век“, како је рекла 1916. године, али сам ја идући крај њене Неве стално понављала у себи ону њену мушку песму „Јунаштво“ написану за време опсаде Лењинграда:

Ми знамо шта је сад најпрече,
и шта се догађа сад,
час јунаштва је, наш часовник рече,
и ми ћемо добити рат.
Под метком мртав пасти није тешко,
ни горко остат без крова,
сачуваћемо те, руска речи витешка,
велико руско слово.
Унуцима те предати пуну части
И слободну, и од плена те спасти
Од сад па довека.

Само песма је остала за[51] мене и Олга Бергољц и још неке совјетске песникиње.[52]

Књижевно вече Андреја Вознесенског

У кући Вере Инбер, у Москви, где се било искупило неколико совјетских књижевника, и не само тад, код ње, питали су ме које совјетске најмлађе песнике знају у Југославији и који од њих ужива највећи углед. Било ми је нелагодно. Да су упитали за генерацију Слуцког и Мартинова, Александра Твардовског или Николаја Заболоцког, било би ми лакше. Међутим, и тамо[1] се, као и код нас, сваке године јави низ нових имена, да би после десет месеци била потиснута, или стешњена још новијим. И око свакога се створи низ обожавалаца. Ипак сам хтела да на себе примим одговорност и да се у име наших читалаца определим, онако, на срећу, за које од имена.[2] Да ли да кажем да знамо и издвајамо Роберта Рождественског, чије песме данас долазе бар преко часописа *Јуности*, или Јевгенија Јевтушенка о коме сам чула да је љубимац московских[3] девојака, или Риму Казкову? Да поменем Вадима Шефнера, песника природе, снегова, зима, „маслачака задивљених просторима, поверљивих и неспретних".[3] Или можда Владимира Кострова који земљину тежу што „не да младићима у црне космичке ноћи" упоређује са љубављу војникове мајке? Или Андреја Вознесенског и Светлану Јевсејеву. Можда Анатолија Куприна кога сам срела на страницама *Неве* и чије сам се песме о изобиљу совјетске земље сетила сваки пут пред излозима совјетских хлебарница:

Хлеб руски, ришки, украјински,
Пшенични, полубели, ражани,
хлеб од куваног теста,
хлеб за чај, московски, бородински,
хлеб луксузни, кајзерица, округли,
хлеб руски, украјински,
хлеб слачични, хлеб с кимом...

Могла бих можда оног родољубивог који је рекао како човек има само једну отаџбину као што има само једно срце или онога што каже: „Ја хоћу ову земљу да волим као војник, као војник који се никад са ње неће дићи", али њихових се имена, нажалост, нисам сетила.[4]

Док сам тако застала у недоумици, совјетски песници су, да ми помогну, набројали[5] неколико песника који се, по њиховом мишљењу, издвајају, а међу њима

Андреја Вознесенског, Јевгенија Јевтушенка, Светлану Јевсејеву и још једну песникињу, такође сасвим младу. Слушајући их питала сам се није ли збиља који од тих набројаних онај о коме је певао неки совјетски песник одмах иза рата:

Ми нисмо песници, ми смо претече
онога кога још нема...

На растанку ми је Слуцки скренуо пажњу да ће сутрадан у Естрадном позоришту, на Тргу Мајаковског, Андреј Вознесенски читати своје песме. [6]Двоспратна позоришна зграда, куда сам одмах увече отишла, учинила ми се некако нарочито блиском, београдском, старовременском поред огромног новог хотела „Пекинга", поред кинотеатра „Москве", и палате метроа, као што понека наша кућа зна да се учини још мањом и старијом поред модерних послератних грађевина. Бронзани Мајаковски сред трга, у предвечерје, чинило се да још чита песме на митингу. Ослушнула сам га мало и пошла по улазницу. Касе су, међутим, биле затворене. Сутрадан сам се опет нашла ту цео час пре почетка.[6] Омладина се тискала око велике беле афише где је име Вознесенског било штампано крупним црвеним словима, а мало ниже, црним, имена глумица и глумаца који су такође учествовали у вечеру. У холу је владао нестрпљиви жагор који настаје међу омладином док очекује омиљена песника. Касама се није могло прикучити.[7] Комешале се беле и црне шубарице, папирјасте капе, ешарпе од зечје длаке. Сви су тражили „карту више". Покушала сам и ја да се тако снабдем улазницом, али без успеха. Морала сам напослетку потражити помоћ од студената који су се тискали према улазу.

– [8]Јевтушенко! Жења! – позвали су они, укратко му поновив оно што сам сама била принуђена часак раније да им о себи кажем.[8]

Изразито висок, млад човек, одевен по моди, слободног и прилично гордог држања, пришао је и боговски одглумивши да ме зна повео ме је према улазу где је младошћу и лепотом брзо умилостивио разводнице да ме без улазнице пропусте. То је, дакле, тај Јевтушенко, мислила сам док ме је проводио кроз теснац позоришних ходничића. У канцеларији управе, где смо се затим нашли, узбуђено је шетао песник Виктор Боков који је требало да отвори вече. Нестрпљиво су очекивали Вознесенског и глумце.

[9]И из дворане је допирало нестрпљење, бука;[9] требало је већ почети. Вознесенског сам, кад се најзад појавио, једва стигла да сагледам и проговорим с њим неколико речи, јер се одмах морало кренути у дворану, на читање.[10] Како нисам имала[11] места у дворани, сместили су и мене у ложу управе. Једно метар дубоко преда мном простирало се гледалиште пуно младог света. На вратима се осећала навала која је повећавала задовољство оних што су успели да добију карту.[12]

Представљајући Вознесенског публици Боков се прилично задржао на објашњењу како је Андреј Андрејевич Вознесенски, или просто Вознесенски, градски песник, песник градске интелигенције, а пошто и она представља народ, Вознесенски је исто толико народни песник колико и они који узимају сеоске мотиве (колико и онај, помислила сам насмешивши се, који пише о руском хлебу). Говорио је топло, навијачки, за поезију града, како се изразио, као да је мислио да у дворани може бити неко ко се таквој поезији супротставља, те да га

придобије.[13] Али, чинило ми се, за то ново што је поезија Вознесенског доносила московска публика је имала разумевања и била спремна да га прими. Како ми је, кад се вратио с бине, с поносом рекао да је Вознесенски његов ученик у поезији, закључила сам да је то градско неки нови правац код младих, или неких младих песника, и да је Вознесенски главни представник тога правца мада је ученик Бокова, јер у песми коју је учитељ посветио ученику стоје необични[14] стихови: „Андрјуша... ми заједно јуримо по руским просторима, ти горњом, а ја доњом стазом...“

Међутим, после глумаца изашао је на сцену и песник, младић средњег раста, врло узвијених обрва, погледа бистрог, и што је више читао, све више се из тихог и повученог претварао у смелог, и глас и покрети су му постајали слободнији. Сваки нови тренутак доносио је ново изненађење. Сад[15] су то главе руске деце „светле као ливене кугле“, сад су „белозуби осмеси на милијарду киловата“, затим је „септембарски ваздух свеж и звонак као лубеница“, а онда „земља у мрежастом зембилу меридијана и упоредника“ и сама налик на лубеницу. Напослетку песма где се помиње град „распеван и млад као канта“.

Песник говори напамет, како је то код Руса обичај, и брзо успоставља везу са публиком. Са свих страна стижу цедуљице са молбом шта да чита, што ми поново потврђује његову омиљеност. Нарочито траже „Гоју“, „Параболичну баладу“ (о Гогену), поеме „Бој“, „Мајстори“, љубавну песму „Туђу“. „Гоју“ су већ у првом делу вечера били рецитовали глумци, па најзад, на молбу, и песник, зато бих је у целини, у буквалном преводу навела.

Ја сам Гоја.
Ја сам беда.
Ја сам глас рата, градских угарака
на снегу четрдесет прве године.
Ја сам глад.
Ја сам грло
обешене жене чије тело као звоно
бије изнад голог трга.
Ја сам Гоја.
О, грожђе
одмазде! Узвитлах плотуном на Запад –
ја сам пепео незваног госта.
У меморално небо забих чврсте звезде
као клинце.
Ја сам Гоја.

Ова песма има и једну лепоту непреносиву у превод: свака друга реч је са самогласником **о** и та нагомилана **о** звоне као суморна звона, што песник при читању истиче.

Мада градски, да усвојимо овај израз, Вознесенски је јесењиновски нежно везан за природу и прошлост Русије, он у стару руску катедралу на месечини „гледа као у телевизијско сочиво“ и пева: „Срећан сам што сам Рус, као Рус гледам и живим... У веку разума и атома ми смо акушери новога, нама се тај паклени

удес свиди, он је у нашој природи“. И негде даље пркосно: „Ти једина (Русија) имаш права да судиш моје поступке и дела“.

Његова младост сваки час извири из тема његових песама: „Комсомол гласа“, „Гост крај логорске ватре“ (чудно лепа песма), „Вечеринка“, „Вече на градилишту“; али му та младост не смета да се постави за судију својих вршњака: „Удаје се младост не за некога него за нешто... за златне горе, за слепоочнице од сребра... Ти у белој сукњи, млада, трепериш као ракијска чашица на крају стола“. Уме да буде драматичан, необуздан, нарочито у поемама, уме да закорачи на сцени као Мајаковски тамо на тргу, и да гордо као Пушкин, када каже да је сам себи споменик подигао, изговори: „Градова ће бити над просторима васионским, поред шума златних, ја, Вознесенски, подићи ћу их!“ Али као да се застиди због тога свог заноса, мало после додаје: „Дивота! У клупи студентској маштам...“

Вече траје већ сат и по и мада су песме мелодичне и лако се слушају, већ не могу да их хватам целе, памтим само слике и одломке који изненађују: „Индиго ћурана... Носеви се на сунцу љуште као живопис фресака... За прозором у првом снегу леже поља од алуминијума... Лишаји браде пузе низ образе... Мирисало је на озон суза[16]... Пролеће тресе сапима и рже као ждребац... Бубњајући у стакло и кршећи длане из свег гласа се дерала моја глувонема судбина... Звониш у васиони затегнута као прутић антене...“

[17]Цедуљице и молбе још стижу, али ни песник не може више да говори. Са позорнице пуне корпи цвећа, које је у Москви тешко наћи, одлази испраћен пљескањем какво се само чује у дворанама где су млади.[17] Кад смо се растали и кад су сва тројица, Вознесенски, Боков и Јевтушенко,[18] отишла низ улицу, сетила сам се Јевтушенкових стихова:

Обдарили су ме богатством,
а нису ми рекли шта ћу с њим...

И помислила сам, под утиском овог књижевног вечера и под утиском неких недавно прочитаних збирки песама,[19] да совјетски песници врло добро знају шта ће са својим богатством.

Један дан у Јасној Пољани

Целог пута од Београда до Москве преслишавала сам се шта све треба да видим у Русији, да не бих пропустила коју од ствари за мене важних и драгих. Прво сам их набројала једно стотину па после, увидевши да ће бити неостварљиво, из изабраног сам опет бирала. „Не смем пропустити“, мислила сам, „Јасну Пољану, село великог руског писца Лава Николајевича Толстоја, са чијим делима сам се још у раној младости срела; ни Лењинград и Царско Село где је живео Александар Пушкин. Морам погледати музеј-кућу Петра Великог и музеје посвећене Максиму Горком и Мајаковском. Морам видети чувене слике, посетити позоришта, чути руску музику. Морам отићи до каквог колхоза да видим како живе њихови ђаци сељачићи. Морам стићи у Студентски град и на стадион. А треба се провозати и подземном железницом и Каналом...“

Готово све до најужег плана сам остварила, а један од најузбудљивијих дана био је дан у Јасној Пољани и пут до ње. Тамо се иде преко Горколењинградског Подолска и Туле. Од Москве до Јасне Пољане има преко двеста километара, али је пут леп, асфалтиран, и ауто је почео јурити као стрела чим смо оставили последње московске куће.

– Возите, ако можете, спорије – замолила сам возитеља (тако Руси зову шофера) – хоћу да гледам те дивне брезове и јелове шуме, те ваше живописне брвнаре.

Како се изиђе из широких улица Москве, почну се ређати сеоске дрвене куће сличне планинским домовима у Словенији или нашим старим вајатима по Србији. Русија је некад била у дубоким шумама па се зато одомаћио тамо такав тип кућа. Успут смо се зауставили да разгледамо варошице или споменике крај пута палим борцима или да попијемо чувени руски квас. Са нарочитом радозналошћу <разгледана је> Тула,[1] куда је Лав Толстој често на коњу или бициклу долазио послом из Јасне Пољане удаљене одатле четрнаест километара. Касније сам из књиге о Јасној Пољани Александра Ивановића Поповкина дознала да је Толстој трипут пешке превалио пут од Москве до Јасне Пољане када је тај пут још био покалдрмљен као наши стари друмови. „Идем пешке углавном зато“, говорио је Лав Николајевич, „да се одморим од раскоши и бар мало узмем учешћа у животу.“ Простор који смо прешли за четири часа, он је идући пешице прелазио за шест-седам дана, али он је овај напор волео.

После Туле брзо је појурило још четрнаест километара и угледали смо на узвишици у[2] брезовој и јеловој шуми белу старинску кућу. У подножју брежуљака, обраслог ракитом и трском, светлуцало се мало језеро[3] а преко његових рукаваца беласали брезови живописни мостићи. После неколико тренутака смо се нашли пред улазом у имање где нас стражар у први мах препаде примедбом:

– Данас је слободан дан. Музеј не ради.

Али ми смо Југословени – помножим ја себе у страху да ће нам толики пут бити узалудан.

– Ми, Руси, волимо све људе – примети на то стражар тек изашао из прве младости и оде брзо да телефонира управитељу музеја и пита може ли нас пустити.

Управитељ музеја Николај Петровић Лошкињин пристао је да у свој дан одмора покаже музеј, па ма и једном једином Југословену, и похитали смо стазом обраслом брезама и јелама право оној белој кући коју смо још издалека спазили. Николај Петровић нас је већ чекао у врху стазе и одмах нам стао тумачити шта је шта и како је било за Толстојева живота. Стазом којом смо се тога тренутка попели Лав Николајевић је највише волео да шета. Једном је, већ као старац од седамдесет година, писао својој жени како би лепота Јасне Пољане у пролеће могла и мртвог пробудити и како је њихање бреза на његовој омиљеној стази као и пре шездесет година када је као дечак ту лепоту приметио. Омиљено место пишчевих краћих шетњи био је парк обрастао старим липама где је некад за деда Толстојевог свирала јутром музика. У дубокој сенци тих липа Толстој је замислио план многих својих дела.

У горњем делу парка је брвнара у којој се некад спремали обеди за послугу Толстојеве породице. Крај брвнаре је ледара. Некад, разуме се, ни у племића није било вештачких ледара или хладилника и лед се довозио са реке Воронике која тече кроз имање Толстојевих. Близу ледаре је и бунар одакле се заливало цвеће. Николај Петровић нам је скренуо пажњу да се и дан-дањи око музеја гаји оно исто цвеће које се гајило за пишчева живота. И не само цвеће, већ се стара да све буде око куће и у кући како је било док је он био жив. После ове примедбе смо стали још пажљивије гледати. Пред самим музејем стоји велики стари брест, „сиротињско дрво“, како су га звали. Под тим брестом је Толстој разговарао са сељацима о њиховим бригама и невољама, али није им он само саветима помагао већ је одлазио да им помаже орати, зидати избе и пећи. На стаблу бреста смо одмах опазили звоно обрасло кором дрвета. Оно је за живота Толстојева сазивало породицу и госте на обед.

Највећа Толстојева брига о народу била је брига о деци. Он је у својој кући, у згради где се данас налази Књижевни музеј, створио школу за јаснопољанску децу. Његов најмилији ученик, обдарени Морозов, који је касније писао и приче, писао је у својим успоменама какво је узбуђење настало у селу кад се прочуло да Лав Николајевић отвара школу, и то бесплатну. Кад су децу повели на упис, учили су је да се пред учитељем поклоне и рекну: „Да сте здрави, ваша светлости!“ Задивљени великом племићком кућом деца су узвикнула:

– Јој, како је овде лепо! Ух, како су прозори велики, као наша капија, с таљигама би могао проћи!

Угледавши портрете по зидовима деца су мислила да су иконе и хтела се крстити, док учитељ није приметио:

– Нису то свеци. То је моја родбина и моји познаници.

Кад је првооснована школа постала тесна, Толстој је једно крило куће где је живео дао да се створе још две учионице, говорећи да међу том сеоском децом можда има будућих Пушкина па се не сме дозволити да због необразованости не дође до изражаја који велики дар.

Улазећи у сам музеј опазимо у жбуну јоргована стуб на коме је некад била петролеумска лампа која је осветљавала прилаз кући, јер електрике онда, разуме се, није ни у кога било. Николај Петровић нам је прво показао одају где је стајао Толстојев ловачки прибор: пушке, торбе, огртачи, чизме. С нестрпљењем смо ишли из одаје у одају. И у свечаној гостинској соби стоји све онако како је стајало за живота великог писца: по зидовима његови портрети најчувенијих сликара онога времена који су му били пријатељи и чести гости, затим портрети његове жене и двеју кћери, његова деда Волконског и осталих многих предака. Усред собе је велики сто за ручавање на коме је још прибор из кога је Лав Николајевић јео, и велики чајник. Све стоји постављено као да ће сад зазвонити и звоно са бреста и позвати госте и домаће на ручак. На малим округлим столовима по угловима су старинске лампе са порцуланским куглама и абажурима и чини ти се да чујеш дискусије које је за њима Толстој водио са Чеховим и другим руским писцима, својим савременицима.

Идемо од ствари до ствари, а Николај Петровић усрдно, неуморно тумачи:

– У овој малој гостинској соби Тургењев је читао Толстоју своју приповетку „Пас“. Ево Толстојеве собе за рад. То је његова мастионица, перо, свећа и свећњак. Ово је књига где је записивао ноћу изненадне мисли. У ову собу је поштар доносио писма.

Лаву Николајевичу су писали са свих страна света. Како, наравно, није могао одговарати сам на сва писма, помагали су му секретари и кћер Татјана Љовна. По њеним речима Толстој је волео највише да сам одговара на писма адресована неисписаним рукописом, јер су га занимали људи без много школе. Он сам је, међутим, био врло образован, његова књижница је имала двадесет и три хиљаде књига, на двадесет разних језика. Као зрео човек изучавао је грчки, а у старости и јеврејски.

Иако је био велики писац и племић, Толстој је живео необично скромно. Његова спаваћа соба, на пример, имала је само месингани кревет, ноћни сточић, две столице, обичне, плетеног седишта, уски застирач крај постеље и на зиду слике. Његово одело, палица, шешир, све је било необично једноставно.

После разгледања музеја пошли смо у шуму где је Толстој често шетао. Кренули смо стазом којом је он волео да иде и коју ће вечно будном одржати његови поклоници што сваки дан долазе у Јасну Пољану. Прошавши крај два огромна храста који су били стари већ за Толстојева живота, ушли смо у брезове шуме које је он својом руком засадио. Дубоко у овој шуми је бела брезова клупа до које је обично у шетњи долазио и где је волео да седи. Пошто смо бојажљиво, са страхопоштовањем скоро, и ми мало присели ту где се он некад одмарао, спустили смо се до Толстојева кладенца, данас мртвог. Колико је младих људи посетило

то место, видело се по безбројним потписима по каменим плочама око извора који зацело љуте све наставнике на свету као што су и мене љутили. Кад смо се упутили даље према Толстојеву гробу стале су се смењивати зелене пољане са шумарцима. Напослетку смо стигли до мале зелене хумке на обронку опкољене јелама и брезама. На том месту су некад, у детињству, Толстој и његов старији брат Николашка тражили „зелену палицу“ која доноси свима људима срећу. Сам Лав Николајевич је захтевао да га управо ту сахране.

Нико од нас није захтевао минуте ћутања, али смо сви заћутали стигавши на обронак, слушајући шум лишћа над гробом и мислећи сваки на понеку од књига великог писца.

Кад смо сву Јасну Пољану обишли, Николај Петровић нас је одвео у јабучар да нас почасти а онда су нас он, научни сарадници и чувари музеја, Александар Поповски и Татјана Архангенска, обдарили књигама које су написали о Толстојевом завичају, поздрављајући наш народ који Толстоја сматра мало те не за свога писца.

На повратку смо се зауставили на живописним обалама реке Веронике где је Толстој некад долазио на купање и риболов. Ту су се и сад видели овде-онде стрпљиви риболовци, немирни дечаци у чамцу и два смела купача иако дан није био много врео. Мало подаље, на другој обали, пасло је десетак крава, које је мали чобанин држао врло строго. Гледајући све то и сећајући се свега што сам малочас била видела, чинило ми се као да сањам леп сан који се не може поновити.

Двери љубави

Полазећи из московске хотелске собе на кратки пут у јарославски крај,[1] затворила сам, као и увек,[2] са уживањем модерни прозор сличан болничком, с горњим крилом одшкринутим према таваници и бацила поглед у град под собом. Сунце је одблескивало са прозора вишекатница који су, затрпани стубовима фасада, личили на речне рукавице залутале у стене. Однекуд би синуле прозорске стаклене пољане великих ресторана и робних кућа, које су се пре могле звати стакленим зидовима него прозорима. Могло би се од тог једног комада, мислила сам, насећи окана за све кафанске прозоре каквог омањег града. Посматрајући ту велику градску[3] стаклену раскош, нисам ни слутила да ће ме ускоро очарати сасвим друкчије куће, сасвим друкчији прозори.

Минувши брзо булеваром према Загорску, Јарославску и Малом Ростову чији смо чувени кремаљ желели да посетимо, у предграђу смо срели ону добро познату периферијску мешавину палата, малих домова старинског типа, фабрика и зграда непознате намене, сличних и касарнама и школама, и запљуснула нас је светлост са прозора свих времена, свих стилова. Сунце је тако падало да су сви они постали видљиви, и прозори трамваја, и тролејбуса, и древних трошних кућа, прозори у решеткастим оквирима, и прозори школа високи, без застора. Било је и ту зграда потпуно претворених у стакло. Ваљда су то биле штампарије.[4] Али свугде се примећивала само пламтећа окна, она су ту била важна, а не оквири.[5]

Кад смо се напослетку нашли на друму изван града, пукла је пред нама онаква Русија какву смо је замишљали у својој младости, према делима руских писаца, зелена, шумовита, брезовита, благо усталасана, с обиљем вода, језерâ под сунцем или маглом, и тако пространа, да се чинило да је сав свет не би могао густо населити. Чинило се да су оне једноспратне куће што су се ређале крај друма уплашене усамљеношћу у великом простору побегле отуд и сместиле се куд људи и дању и ноћу пролазе.

Ко болује од заљубљености у ствари налик на бајке, могао се науживати посматрајући те мале дрвене домове, сиве[6] или мрке као стара ораховина, какве се код нас виде још само по планинама, сетно загледане својим бројним зеницама у путнике који јуре друмом.

[7]Како смо залазили у јарославску област, прозорски оквири су се почели више издвајати, скретати на себе пажњу.[7] Најпре су то биле само надстрешнице у виду

равнокраког троугла, зачуђене светом пред собом као дигнуте обрве. Што смо се више ближили Јарославску, оне су постајале све кићеније и опомињале на старинске чипке какве су се пришивале по селима на убрусе. Затим су наишли прозори цели као слике уоквирени[8] китњастим белим оквирима, чију лепоту је чинио богат дрворез или дуборез,[9] увек друкчији, увек с новим мотивима. И све је то личило на култ прозора, на култ вида или можда и на култ светлости.

– За кићеност ових прозора треба захвалити женама[10] – изјавио је један Иван Потрч, такође у групи која се била упутила Ростову.

– Жени! – поновило се чуђење са неколико страна.

– Наравно – убедљиво је потврдио стари поклоник љубави. – Младићи су градили те прозоре и те довратке за своје изабранице и своје будуће жене.[11]

И збиља, врата кроз која је требало да уђу те будуће младе жене, како рече Потрч, и довраци,[12] била су као од [13]чипке, од пузавица које су се испреплетале као венци[13] – праве двери љубави. Као да се тога тренутка у кући свадбује, прозори су били овијени белим венцима изрезаним од дрвета. [14]Тако је једном оно што нам је у почетку било циљ пута постало споредно јер је пред нама искрсавало ново чудо: стара руска резбарска уметност примењена на оквире прозора – наличнике, како Руси кажу, где је достигла врхунац, бацајући у засенак оне дивне послужавнике, преслице, чекрке, птице, јариће, зверке, рађене у меком липову или, понекад, у ораховом дрвету, што се може видети по музејима целе земље, а у јарославској области, у Загорску, нарочито.[14] Куће крај пута су постале све чешће, биле су свих[15] могућих боја, особито онаквих какве воле у селу: боје вишње, различка, руже, бресквe, цикламе. Свака је имала прозорске оквире беле, по петнаестак сантиметара истурене пред фасадом. Долази нам најпре у сусрет кућа плаветна као различак, с прозорским оквиром као венац исплетен од уцветалих јабукових гранчица. Идућа је румена, а над бело уокруженим прозорима стоје изрезбарени украси налик на венчану круну од миртиног цвета. Трећа је боје цикламе, а прозорски јој је оквир решен геометријски, слично грчким фризовима. На идућој кући су вертикалне линије оквира изрезане као плетенице а горња хоризонтална страна је у средини украшена богато везеном белом капом,[16] какве су носиле руске бојарке, с узорцима лишћа и цвећа. Управо помислиш изрећале су се све могућности, све шаре, све боје, а тек искрсне кућа као лимун жута са наличницима као од плаветне чипке.[17] Искрсну оквири где су све четири стране украшене богатим крунама, само што је обично горња[18] најраскошнија. Наиђу опет, као да би разбили[19] монотонију, оквири у боји, складној са бојом зидова. Наиђу понеки[20] необично одмакнути од фасаде, па се чини да нас кућа дурбином посматра. Нисмо бројали домове крај којих смо се возили, али нека их је било и двеста, шара ниједног оквира није се поновила – сви су се они, додуше, чинили исти, а ипак је сваки био у нечем друкчији, као што су све очи, рекло би се, исте, а ипак се не могу наћи двоје истоветне, и као што су цветале јабуке крај пута исте, а круна сваке је у нечему ипак друкчија.

Мада је било још лето, пролазећи мимо тих цветних прозора мислила сам на зимска залеђена окна, на бајке по њима уцртане, на слеђено палмино грање, на јеленске рогове, на све оно чиме су нас у детињству, у јануарска јутра старинских

сурових зима, сретала окна прозора у родном крају. Можда су руски народни уметници своје прозорске оквире пресликали[21] са таквих залеђених окана, а можда са уцветалих јабука, са венчаних круна, или са бојарских.[22] Иван Потрч је стално очекивао да ће се на неком од прозора појавити женска глава, млада[23] женска прилика због чије су давне чукунбабе ти оквири резани, а понекоме се чинило да ће се на њима појавити какво ванградско, ванприродно биће заљубљено у лепоту.[24]

Недавно, путујући кроз неки брдовити југословенски предео,[25] крај прозора чија се крила причвршћују кукицама да се не би стакла на ветру полупала, крај незастакљених прозора на забатима, крај прозора из којих излећу беле завесе као једра, крај рагастова где стоје саксије са минђушицом, и с којих се насмеши[26] девојка, сетила сам се опет јарославских прозорских оквира, јединствених у свету.

Гранчица с Толстојева гроба

Кад сам се поново спремала[1] у Совјетски Савез, пријатељи и познаници, како то обично бива, молили су ме или да им тамо кога поздравим, или да им донесем лек или ретку књигу, или ма коју другу ствар без које не могу, а код нас је нема. Тако ме је Јелена Поповић замолила да јој донесем гранчицу са Толстојева гроба.[2] Знала сам да се спрема Толстојева прослава, деведесетогодишњица од дана његове смрти, у време кад ћу ја бити[3] у Москви, и да ћу том приликом моћи отићи до Јасне Пољане, што би по зими и мразу иначе било тешко. Толстојев гроб сам већ једном посетила, 1957. летом,[4] и Јасна Пољана је била сва у зеленилу, старе јеле су спуштале гране чак до земље. Тада[5] сам могла врло лако ту гранчицу узбрати. Али у октобру ће тамо зацело пасти снег и покрити гроб, и јеле, и брезову шуму коју је велики писац сам својом руком засадио, и ону клупу од брезовине на којој се често одмарао и извор под плочама плавога шкриљца из кога је долазио да пије.

Снег је за Толстојеву прославу збиља пао и мраз је оковао северне пределе Совјетског Савеза, али то није сметало књижевницима целога света да дођу, па ни онима са[6] југа који никад зиме у животу можда нису видели. Било је ту и Монгола, и Јапанаца, и Вијетнамаца, Швеђана и Норвежана, а да не говоримо о Кинезима и Французима и припадницима словенских народа. Прослава је узела размере огромног културног празника. Видело се да Толстојева слава расте све више што се иде даље од дана његове смрти. Делегати су говорили дирљиве ствари: Јапанац је, на пример, рекао да се у његовом народу име Толстојево окружује бајкама, да се сматра како[7] никад није био млад, [8]јер су се упознали с његовим делима тек у његовој старости,[8] да живи од памтивека, и увек као старац беле браде. Наводили су баснословне цифре издања његових књига на страним језицима. Сви су доносили[9] на дар Толстојевим музејима у СССР-у јубиларна издања његових дела из својих земаља.[10] На све стране по Москви били су концерти где су читани одломци из „Рата и мира“, „Ане Карењине“, где су[11] приказиване сцене његових популарних драма.

Пред сам крај прославе ишли смо у Јасну Пољану, и због поледице[12] на путу закаснили цео час за митинг заказан пред Толстојевом кућом.[13] Под дрветом где је Толстој некад разговарао са јаснополјанским сељацима и сиромасима, било се искупило већ много света. Како су дуго стајали напољу и били прозебли, поред

свих бунди и шубара, људи[14] су говоре сажимали у по неколико реченица. Посматрала сам узбуђена лица сељака, од којих је понеки и гологлав[15] стајао. Били су махом сви стари и понеки је можда[16] још памтио свога великог суседа.[17]

Алејом од музеја до гроба кренула се поворка с венцима на челу. Мада је било тешко ићи лагано по таквој студени, људи су корачали достојанствено, не журећи. Сви су ћутке посматрали околину и мислили зацело исто што и ја кад сам се први пут нашла у Јасној Пољани: „Ево, ово је стаза којом је тај велики човек свакога дана ишао, ово је шума у којој је уживао. Овде је водио живот најдубљег интелектуалца[18] који се смењивао са животом обичног мужика. Тамо у музеју су собе са удобностима какве је онда могао имати само град, клавири, платна чувених сликара, попрсја у бронзи, библиотека, радни кабинети, дивани и фотеље, скупоцено порцеланско и сребрно посуђе, лустери; а педесетак метара даље њиве на којима је Толстој радио као обичан мужик, шума где је рубио дрва. Учествовала сам у свему што су и други чинили, а стално мислила на гранчицу и хоћу ли успети да је узберем.

Пропланак с гробом у средини куда смо стигли, био је завејан белином, само је хумка била очишћена. У тренутку ћутања питала сам се[19] би ли писцу „Рата и мира“ који је пред крај живота толико нападао таштину света, било мило кад би нас могао видети све ту тако окупљене. Подигла сам очи и угледала крај гроба његова два унука, која су донедавно живела код нас у Југославији, оба већ старија човека, ликом необично слична свом деду и као да сам се[20] зачудила како то да Толстој има унуке, како то да припада и овом свакодневном животу – мада сам добро знала како му је необично много припадао.

Венци су били положени и народ се почео разилазити. Са стрепњом сам откинула гранчицу са младе јеле негде крај гроба и пажљиво је положила у књигу. Око мене је било само још неколико људи. И, гле, један од њих, Швеђанин, такође узбра гранчицу с јеле, такође с изразом као да се боји није ли што скривио. Вероватно је и он мене био опазио кад сам то чинила, јер ме је саучеснички погледао. Можда гранчицу носи својој кћери? А можда је и сам још сачувао детиње срце.

После полагања венаца прозебли смо упали у добро загрејану дворану сеоске гостионице[21] где смо спојили ручак и вечеру. Опет је у славу Толстојеву било изговорено много речи које су се мешале са здравицама, опет су се предавали дарови, међу којима је био најзанимљивији дар монголског делегата: Толстојев портрет начињен од памука и вуне, резаних као барељеф. Напољу је ветар фијукао, ноћ се спустила и претила да ће донети непогоду, али нисмо[22] могли одмах кренути,[23] јер нам се Јапанац био разболео од хладноће и однет[24] <је> у сеоску амбуланту. Негде иза угла стари Швеђанин ме је саучеснички с времена на време погледао, а затим отварао књигу да види је ли гранчица на месту.

Доста касно, тек кад је Јапанац дошао из амбуланте, кренули смо за Москву и већ на пола пута један аутобус нам се замрзнуо. Њему се то бар догодило у неком насељеном месту и доста мирне душе наш шофер је оставио тамо свога сабрата, али аутобусу где смо били наш званични делегат, Александар Вучо, и ја, то се догодило насред степе. У близини нигде куће, нигде живе душе, нигде сијалице, нигде ни звезде на небу. Узалуд су и писци гости и писци из Москве почели

певати, нисам се могла отрести сећања на оног Толстојевог сељака замрзнутог у сметовима, јер је у аутобусу постало хладно као у черги кад је продувају ветрови. Два-три аутомобила су покрај нас пројурила и не окрећући главе. Напослетку је шофер уз помоћ неких путника обио окове леда са мотора и кренули смо да се још четири пута до Серпухова замрзнемо и зауставимо.

У Серпухову смо променили аутобусе. [25]Нови који су нам из Москве стигли били су[25] топлији и боље су ишли, па се, упркос невољама које је напољу још трајала, у свима нама појавила нека борбеност, нека победоносна осећања и почели смо се шалити на рачун Наполеона кога је руска зима покорила. А кад смо се, после осам часова путовања, нашли у Москви, попевши се у собу, још промрзнутим рукама смо сви који смо понели гранчице с гроба отворили књигу да видимо је ли зимзелена успомена[26] на месту.

Тек на крају

Пођите са мном, али тек на крају ћу вам рећи куда. Станимо на електричне степенице које ће нас одвести под земљу око педесетак метара дубоко. Не бојте се. На свака четири метра око степеница стоје светиљке сличне млечним буктињама.

Где смо ово сад? Је ли можда неки музеј, одељак за вајарство? У дворани блиставо чистој стоји око тридесетак бронзаних кипова. Једни представљају борце, други студенте, научнике, трећи мајку с дететом, четврти девојку са снопом на рамену, и тако редом. Али људи журе, не заустављајући се крај изложених фигура, у плаве електричне возове који приспеше с обе стране. Пођимо с осталима. Видите како жена од тридесетак година даје место човеку од себе старијем. Видите како она два дечака моле оног радника да седне и како девојка која седи узима у крило туђе мало дете да га не би старији гурали! Видите како неки опет не дижу главу с књиге!

Заустављамо се. Како је пријатно што нас нико не гура, што они споља стрпљиво чекају да изађемо. Где смо сад? Можда у дворани за играње. Ивиче је мермерни бели стубови који се при врху расцветавају. Под је гладак као лед. Поред стубова су клупе такође урамљене у мермер. Ту ће се зацело одморити они уморни од игре. Али не, свет није пошао на игру, него опет некуд хита. Некоме испаде хартијица. Брзо се сагиње, узима је и баца у неки никлени суд сличан високој вази.

Улазимо из дворане у дуг, дуг ходник, по чијој се полукружној засвођеној таваници нижу гипсани венци. Пријатан ваздух струји као да нисмо под земљом можда целих шездесетак метара. Ходник нас уводи у дугу дворану, пуну мозаика. На њима су представљени стари јунаци на коњима у богатој опреми, под барјацима. Затим неки људи обучени царски, можда збиља какви давни, давни цареви. Наоружан народ је окупљен око њих. Као да се заклиње. На трећем је битка из времена кад се још копљима борило. Све је тако лепо, не иде нам се даље, али и радозналост нас вуче да сазнамо шта још има у том подземном свету где електрични возови спајају дворац са дворцем. Нећемо силазити увек кад се воз заустави, гледаћемо мало и кроз прозор.

Сад пролеће дворана чији стубови су опточени никлом а спајају се међусобно луковима, таваница јој је сва искићена овалним мозаицима. Ево друге,

сва је модро бела, на барељефима су јој бродови, катарке, једра, морнари под својим поморским беретkама, заставе, звезде на небу. Ево дворца посвећеног радницима и занатлијама. Ту је у мермеру представљено све оно чиме се они занимају. Штета је само што због брзине не можемо да сагледамо појединости. А ово као да је неки манастир овог подземног света. Сводови су ниски, лукови се ломе, међусобно укрштају. Све је једноставно, бело. Светлост је пригушена, посакривана некуд. Допиру само одсјаји светиљки као кад сунце зађе а његова светлост још трепери по висовима.

Два путника крај нас гласно говоре. Један тврди да ова подземна железница у току дана и ноћи превезе три милиона људи и да је у току двадесет и пет година превезла петнаест милијарди путника, а да јури седамдесет километара на сат. И каже како баш сад пролазимо испод неке реке. Али већ смо се уверили да се нигде ништа не руши. Та самога је цемента, ево опет каже онај први, потрошено на зидање тунела двадесет хиљада вагона, а разних метала осамдесет и осам пуних возова – па како не би било све чврсто.

Мада је занимљиво шта ови људи причају, опет ћемо сићи чим се воз заустави. Штета је овако брзо прошиштати поред толике лепоте. Ево нас опет у некој дворани с чије таванице висе лустери с небројено кристалних леденица, као окамењених суза. Помало ме је и страх да идем испод тако тешких свећњака, од којих сваки носи по двадесет сијалица и можда по десет килограма кристала. Пазите да се не оклизнете на том каменом поду глатком као огледало. Скрените у ходник десно, тамо је мање клизаво.

Сад доспесмо у неку одају сличну цркви. А можда сликари овог подземног света овде држе седнице. Како вам се свиђају ови четвртасти стубови од бојеног стакла иза кога пада светлост и распреда се у дугу? Како вам се свиђају ти прозори полукружни и шарени као паунов реп и они осветљени однекуд изнутра? Како вам се свиђа то цвеће, лишће, ти венци и лозе, чудноватe личности на стаклету представљене? Останимо мало овде да се одморимо, јер ова блага светлост тако прија после дужег пута који смо прошли.

Нека жена вози пред собом справу која личи на дечја колица. Можда је то каква чистилица или глачалица? Ено још једне с истом таквом справом. Оне мирно иду и разговарају. Срећне су што могу и дању свој посао да обављају, јер, веле, они који одржавају мермер у исправном стању морају радити ноћу, морају се пети лествицама све до врха стубова, завирити у сваку пукотину. Само за неколико тих подземних двораца, кажу, отишло је двадесет и једна хиљада квадратних метара мермера – више него што је некад трошено на грађење царских дворова. Он је врло разнолик, сад ружичаст, сад жућкаст као банана, сад млечнобео, сад тамноцрвен, сад зеленкаст, копан је на разним странама света: на Уралу, у Грузији, у Јерменији.

Опет се неки воз чује. Зауставља се. На сваком вагону отварају се наједном четвора двокрилна врата. Треба брзо улазити. Девојке у униформи посматрају јесу ли сви ушли и дају знак за полазак. Ипак неком старијем човеку остаде скут капута прикљештен. И нема му спаса до друге станице. Ми остадосмо. Нисмо били брзи. Али не мари, сваких двадесет секунди наилази нови воз – проверавала сам на часовнику.

Поново сам у возу. Мимо нас пролеће дворана посвећена спорту: овде младић баца диск, тамо је клизач у пуном замаху, онамо пливачица изашла из таласа. За њом долази друга дворана. Њени стубови су четвртасти, има им у обиму око осам метара. Они су комбиновани из белог и црвеног мермера. С таванице виси осам великих свећњака у облику круга с чије периферије цветају лале ватрених прашника. Одмах иза овог пројурише стубови слични мермерним резаним чашама, па за њима други тешки и ониски као да су се слегли под огромним теретом сводова. Штета што из воза једва успевамо да сагледамо све таванице. Штета што мућевито пројури она пуна медаљона у мозаику, па она друга пуна светлих окаца као у Југословенском драмском позоришту. Ево промичу кипови који представљају уметности, па у идућој дворани који представљају родове војске.

Спуштамо се најзад још једном из воза. У дворани смо необично дугој, засвођеној с много лукова и осветљеној с тридесет и више лустера, од којих сваки носи по неколико цветоликих светиљки. На крају дворане су електричне степенице, или дизалица. Њоме ћемо опет горе у град, на влажне и хладне улице, пуне лапавице, и док смо још овде у топлоти и сувоти, да вам кажем где смо били: у Московском метроу, или подземној жељезници. Овде сваки човек може уживати у ономе у чему само понекад понеко ужива. Може брзо и удобно стизати на посао. И како је ове подземне дворце градила и омладина, сви људи некако пажљиво ступају ходницима као да иду по самим длановима те омладине.

Град маште и песника

У Грузију сам пошла као у отаџбину романтике, као у завичај Љермонтовљева *Демона* и Пушкиновог *Кавкаског заробљеника*, као у родни крај Мајаковскога и земљу где је сахрањен Грибоједов, напослетку, као у планински крај који не плени само песнике већ и остале, нарочито равничаре. И збиља, идући возом две ноћи и два дана и гледајући само поља, под јесен тако мрка од узораних и влажних њива, човек се опије већ првим бреговима Грузије. Истина, једноликост пута од Москве до Црног мора прекидају беле брезове шуме, кровови и торњеви градова, пега Азовског мора које се у даљини чини као огроман уморан облак полегао по земљи, украјинска брда слична протегљастим таласима, напослетку, акваре нежног равничарског неба.

И како се све то чини друкчије од оног виђеног у машти, и како је збиља друкчије. Како је Црно море светло и плаво, слично нашем Јадрану, а како смо га у детињству, у основној школи, замишљали претећим и тамним. Како црноморска летовалишта имају неку другу лепоту а не ону коју смо им ми дали. И како гума стварности не може лако да избрише те цртеже фантазије. Дуго живе у човеку два Црна мора, две Соче, два Тифлиса, и онај прашњиви, несносно врели, како га је доживео и описао Пушкин, и овај зелени и бујни, данашњи, стварни Тифлис – који је деловао још бујније и још зеленије после јесење Москве одакле смо стигли.

На станици нас је дочекао Јосиф Нонешвили, песник, управо онај што је написао стих: „Тифлисе, граде маште и песника“, и који је одмах са задовољством признао да је могао додати и граде зеленила. Касније смо, у току целог боравка тамо, тај стих ширили као у каквој дечјој игри. Постао је још град гостопримства, па град старе културе, па јунаштва и родољубља, и напослетку град родољубивих песника, јер је у збиркама само њих тројице: Шалве Апхаидзе, Ираклија Абашидзе, и нашега Јосифа Нонешвилија, била двадесет и једна песма посвећена Тифлису, да се не рачунају оне <посвећене> другим градовима, покрајинама или рекама или јунацима. Они Тифлис називају својим, родним, милим, светом тифлиском земљом, срцем Грузије, „светлим градом украшеним резбаријом планина“, они га описују под кишом, под снегом, у пролеће. Певају: „Гöре моје мтацминдске, с ваших висина бих хтео погледати свој Тифлис“, „Не треба ни других осмеха, сем осмеха јутром над Тифлисом“, „Не кријем радост којом сам

се загрцнуо: опет видим свој драги Тифлис.“ Али ово није родољубље које усамљује Тифлис. Шалва Апхаидзе[1] пева: „Волим те, Тифлисе мој, Москво моја, волим московски снег и тифлиски мај“, а Нонешвили: „У Грузији сећајући се Риге говоре: На северу далеко Тифлис има сестру рођену, светлолику и красноoку...“ Он је посветио цео циклус песама процвату Тифлиса за совјетске власти.

С Нонешвилијем, својим вођом кроз Тифлис, некако се никуд нисмо журили, али смо свугде стизали: и на Свету гору до гроба Грибоједова, и на брдо одакле се Тифлис ноћу види у мору сијалица, и обалом Куре, и у новосазидани крај, у његове паркове и на његове широке булеваре. Песник нам је остављао радост тако драгу путницима да понешто и сами испитамо и пронађемо, хвалећи нас како смо се добро снашли. Сад бисмо пронашли споменик Пушкинов у парку пуном зеленила који нас је подсетио на Нонешвилијеве стихове: „Гледај, песниче, гледај, како су се нагиздали свежином платани, како фењери над Тифлисом јарко светле!“ Сад би то опет била нека древна црква, сад споменик Руставелија; сад огромна градска робна кућа, пуна, као и све такве куће у градовима куд странци долазе, такозваних сувенира; сад је то био главни градски трг где је бујно јужно поврће достизало величину као у бајци, где су ротквице биле велике као јабуке, а главица купуса као наше војвођанске бундеве, где је лишће зелени било крупно као да је гледано кроз лупу.

У низу имена која нам је песник још од првог дана помињао причајући о својој земљи и у којима спочетка нисмо се могли снаћи, изговарао је најчешће: „Кахети.“ Шта је то: град, покрајина, клисура, планина? Зашто се то име јавља чешће него Кутаиси, Сигнахи, Сухуми, Лагодехи? Напослетку је и то постало јасније. „Идемо сутра у Кахети!“, рекао нам је једном некако победоносно. Да ли да га питам где је то? Одлучим да је боље ћутати и сачекати, тим пре што се Нонешвили показао као човек који воли да изненађује. Тек сутрадан, после часа вожње, усудила сам се да упитам:

– Је ли то место на истоку?

Упитала сам и застрепела да нисам показала какво неопростиво незнање, али је песник био и сад милостив према нашој необавештености и одговорио да је Кахети најлепши крај источне Грузије, засејан виноградима, у подножју Кавказа. Осећала сам да још није све речено, да нам спрема још неко изненађење. Дуго смо се возили, а Кахети (или Кахетија, како би требало ми да кажемо) никако да се појави, иако је већ давно[2] превалило подне. Најзад, кад смо се створили на узвишици одакле се показао Кавказ под снегом, Нонешвили је рекао: „Кахети!“ и показао на долину сву у магли, жалећи што нам ту дуго чекану лепоту она крије. Што се мене тиче, није ми то било жао: волела сам више да нагађам, да је у машти дограђујем – никада као у том часу не дајући толико право писцима који позивају читаоце за своје сараднике, не пружајући им све на длану. Ко зна би ли Кахетија била тако лепа да није магле, те сараднице сунца када треба истаћи лепоту долина и гора. По брдашцима која су испливала из магле била су разасута села српског и босанског типа, неушорена, с кућама опкољеним двориштем, воћњаком, виноградом, шумарком. Као и у западној Грузији, оној на обали Црнога мора, и овде су куће биле махом двоспратне, с застакљеним тремовима окренутим југу, с надстрешницама у изрезбареном дрвету, као у чипкама.

Капије и врата, обојени у вишњево или у плаво, наједном су ме подсетили на завичај као и ти брежуљци и раштркана села. Како сам посматрала околину, нисам ни приметила да смо са главног пута сишли на сеоски, сасвим међу куће. Неко ново изненађење, мислила сам, чекајући да га сам песник објави. И збиља, он је био с главног пута скренуо у своје родно село.

– Свратићемо мало до мојих суседа, чуће да сам овуда пролазио и биће им криво што се нисам јавио...

И ја бих тако, мислила сам, с друма Ваљево–Шабац, одвојила се негде око Кичера сеоским изложаним путем и повела грузинског песника да му покажем село где сам одрасла. Исто бих тако брзо искочила из кола и пошла према вратницама, исто бих тако тренутно заборавила на околни свет. Већ је био сутон. У дворишту пред кућом горела је ватра и над њом се пушио котао с врелом водом. На главњама уметрених дрва лежале су две свињске ошурене главе, недалеко под дрветом земља је била крвава. На трему су жене убрађене вуненим марамама черечиле месо. Уз ватру је омлађи човек окретао на ражњу комадиће свињетине, и тај праисконски мирис меса на жару печеног пунио је цело двориште.

– Туку посек – рекла сам себи тихо на свом језику, срећна што се посао на коме смо их затекли врши као у мом селу.

Збиља, све је у том грузинском, или како би у Бранковини казали, ђурђијанском дворишту било као код мојих суседа сељака: и те главе стављене на цепанице, и то ишчеречено месо, и котао вреле воде, и бела и црна јетра по тањирима, и чишћени црни лук, и жена која је перушкала лепињу тек извађену из пећи зидане у дворишту. Да се случајно магла није нашалила с нама и од грузинског дворишта створила српско, а од Грузинаца моје сељаке, или[3] су сви народи у свету тако слични? Је ли Грузин тај човек што нагло, збуњено оставља ражањ угледавши нас, или се то неко од мојих земљака дигао да поздрави мене која сам срећом банула баш у час кад имају чиме да ме почасте? Је ли та жена што вади лепиње из пећи збиља Грузинка и зар збиља и код њих кад туку посек, месе и хлеб – као да је мало осталог посла?

У часу су нас сви опколили изричући добродошлицу, у часу се[4] деца начетила око аутомобила, у часу су се жене узвртеле забринуте како да брзо почасте изненадне госте. Стала сам намерно покрај ватре да осетим опет као у детињству како ми је с леве стране врућина а с десне прохлад сеоске вечери; али Нонешвили није дао стајати, хтео је у часу да покаже и место где му је некад била кућа, и камен довучен за кућу коју су се спремали да зидају његови суседи и рођаци, и грузинску пећ из које је жена вадила лепиње сазидану у облику бубрега, о чије се ужарене зидове од опеке тесто вештим покретом лепи, и свог ујака од седамдесет и више година, и његовог још малог сина, и црвене руже као да је тек лето, и кокоши на седалу, и лимуново дрво у кући, у бачвици. И док смо ми мушкињу објашњавали откуд смо, они су се управо као моји земљаци кад би им дошао странац трудили да покажу како знају Југославију, њену историју, како цене њено јунаштво. Домаћин коме смо дошли био је члан колхоза и задовољно је причао како тај посек припада само његовој породици, како имају хиљаду литара личног вина. Повели су нас да нам покажу где им вино стоји – што је једино било друкчије него код нас: чували су га у глињеним буретима укопаним у кућни под.

И те собе у које су нас увели да се одморимо биле су сличне нашим сеоским собама, где се намештај градски сад увелико меша са старим сеоским, где скупоцени шифоњер стоји у одаји загреваној плеханом пећи. Биле су ми добро познате и те сеоске сијалице с мало свећа у које као да се још нема поверења те им чувају стражу старинске порцеланске лампе, и те широке постеље и чаршави обрубљени везом, и тај начин постављања стола и те три врсте готовљења меса: као ћевап, прженог на масти и у умокцу с луком – баш као на нашим сеоским свадбама. Познате су ми биле и те посете других суседа који су свратили да виде већ прослављеног свог земљака, и посета сеоског учитеља коме је и Нонешвили био ученик, најзад и то снебивање сеоских жена и усрдно нуђење, изношење на сто посуђа из кога се ретко пије и једе.

Почеле су здравице управо као негде у Бранковини под липом кад дођу ретки гости, или не баш тако: Грузини су по двадесет пута устајали и наздрављали, сад Југославији, сад песницима, сад учитељима, сад за скоро поновно виђење, за изненадни долазак, за вино, за домаћицу, за то да би народи живели у братству, да би сусед суседу мирно долазио у госте и поново за Југославију, њену борбу и слободу, и опет за вино које је „свугде добро као што су жене свугде лепе“. Нонешвили је говорио стихове Ираклија Абашидзе:

Нећу да будем непријатељ
ни с ким на овом свету.
Али примам увек борбу
на такмичењу поета.

А стари учитељ, који је некад задавао Нонешвилију да учи песме напамет, сад би сваки час рекао понеки његов стих горд као да је сам написао: „Светиљка једва гледа од несанице, прича причу пијани Кахетинац. Прича и успут ужива у вину, помешао је бајку и истину... Дођите у Грузију! Свакога ће трена сваки вас Грузин позвати радосна лица, отаџбина сунца вам је увек отворена...“ И онда опет Нонешвили, почиње стихове у којима се помиње Кахети:

Ево ње, Кахетије. Готово до облака
Гомборског превоја подижу се плећа.
Над обалама Јоре јасике, стрме косе,
го́ре вечито мирних стена седе гриве,
гроздови винограда попрсканих[5] росом,
небо као корпа невиђена цвећа,
њиве у позлати, и стопа моја свака
гази по дрвеним стопама предака.

Учитељ је већ одсвирао на старом грузинском[6] инструменту три песме, ватра напољу догоревала, посао започети чекао, сунце већ зашло или се истопило можда у магли, а Нонешвили је исповрнуо треће изненађење:

– Морамо сад даље, чекају нас другови на разговор.

Старије жене су се узмувале тражећи чиме да нас обдаре. Нама су при поласку у Москву причали већ о чувеном гостољубљу јужних и источних република, како тамо не смеш рећи да ти се нешто свиђа, јер ти то одмах поклањају. И збиља,

чим сам рекла како ми се руже свиђају, одмах су биле убране; како су укусни колачи од грожђа, одмах су их спремили и за пут. Напослетку се нисам смела дивити ничему више сем Кавказу под снегом – непокретном добру Грузије.

Деца су жељно гледала за нама док смо се спуштали некуд низ стрми сеоски пут. Учитељ нам се придружио и повезао се до главног пута, да у магли не залутамо. Из његовог разговора с песником сам дознала да нас чека још шездесет километара до места куда смо се упутили. У сусрет су нам јурили ореоли, паунски репови, сунца погашена у магли, лево[7] и десно од пута успевали смо да сагледамо ограду, стреху, двориште, усамљеног путника пешака. Сваки час смо застали да питамо идемо ли добрим правцем.

Кад се указао неки планински градић под Кавказом, појурили смо му као ватрогасци и зауставили се пред домом културе. „Идемо, значи, на неки званичан разговор“, помислила сам и застрепела. У дворану[8] је први улетео наш вођа и био дочекан громогласним пљескањем, које је поред осталог било и доказ да је публика дуго чекала. Зато су вероватно и одмах по нашем доласку почели. Дворана је била пуна просветних радника, ђака и њихових родитеља – доспели смо били на реонску прославу у част стодвадесетогодишњице рођења Акакија Церетели, песника и просветног радника. Што ти је судбина учитеља, мислила сам, куд ишао да ишао, наиђе на ученике и друге учитеље. Колико ли сам сличних прослава видела у својој школи и таквих ученика с пионирском марамом, и таквих учитеља увек спремних да странца дочекају, да с ученицима спреме поздравне говоре, и таквих домова културе чији је најлепши украс присуство деце и омладине. На бини сам се, за почасним столом, измешала са Грузинима наставницима, где се налазио и класик грузинске књижевности, романсијер, Константин Самхурдија, и била умољена да прочитам штогод на свом језику. Тако је то на крају испала прослава и у част Југословена, и у част наставника који су тога дана били одликовани орденима. Чуо се ту грузински, руски и наш[9] језик. Нонешвили је читао песму посвећену Церетелију и песму Кахетији. По аплаузу се могло закључити колико су песник и та песма били популарни.

Нигде нисам видела тако слободне и грлате деце као што су та поткавкаска, и, ако им родитељи или учитељи нису помагали, тако обдарене. Она су слободно поздрављала своје наставнике и честитала им одликовања.[10] Неки малишан је саветовао својој учитељици да орден добро чува јер јој га може покварити њен мали син, друго дете је свог наставника питало како то да баш он добије одликовање кад има још пуно добрих наставника. На концертном делу прославе ученици су, у част Југославије, певали[11] и једну далматинску песму.

Док у Москви мораш обиграти пет улица да у то време[12] нађеш свеж цвет, овде су[13] наставници и приређивачи, а нарочито гости, били засути корпама и букетима цвећа, нарочито црвених ружа. И сто где је после била седељка није се видео од цвећа, а богами, ни од чаша и боца вина. Од сто педесет људи за столом њих половина је говорила по више пута, чаше су стално биле дигнуте, чуо се звек стакла, рецитација,[14] име Југославије, као оно у селу Карданахи, Нонешвилијевом родном месту. А мене је стално прогонила мисао о сличности међу народима. У Москви ми се чинило да смо ми, Југословени, слични Русима; овде,

у Грузији, опет, имала сам утисак да личимо на Грузине, да бих у Азербејџану утврдила да смо и на њих налик. Је ли то била потреба за неким братством, или у Југословенима има свачега, или и нема збиља народа који би био сасвим друкчији. Тек било је пријатно седети за столом у градићу под Кавказом, на хиљаде километара од своје земље, и осећати се као оно јесенас за столом у ваљевском дому културе кад се откривао споменик јунацима палим за слободу, на челу којих је био Филиповић. Било је добро срцу док смо осећали око себе ону бригу домаћина, наставника, где смо преноћили, док смо гледали како се свугде због госта домаћи сабијају у једну одају, како свугде деца том приликом морају и у један кревет, како се свугде осећа она свечана узрујаност, како сви у кући почињу да се сматрају одговорним за целу земљу и старају се да странац понесе најбоље утиске.

Кућа у којој смо преноћили била је[15] тек сазидана и мирисала на боју, на чамовину, на озон. Све собе нису још биле намештене, негде су стајале само постеље, негде само сто и столице. Око степеница још није било ограде, а трем, типични грузински трем, још није био застакљен. Домаћини су још живели у стваралачкој грозници и брзи: сазидати кућу од учитељске уштеде, није било лако. Мислим да смо ми били први гости под тим гостољубивим кровом.[16]

Нонешвили нас је уплашио да ћемо рано кренути, те смо устали са сунцем и не жалим – мада смо кренули тек у једанаест. Имала сам бар прилике да видим градић под дневном светлошћу. Чинило ми се да сам негде у Словенији или Сурдулици: с планине су силазили потоци и поточићи и текли упоредо са улицама па се чиниле звонким и радосним. Ту сам се још једном уверила у легендарно гостољубље Грузина. Ушавши у неку мали књижару где сам очекивала да ћу наћи само буквари или уџбенике физике или Лењинова дела, наједном сам угледала књигу нашег Ивана Братка *Телескоп*, преведену на руски. [17]То је књига о оним нашим комунистима што су доспевши у концентрациони логор успели да пробију подземни ходник и докопају се слободе.[17] Узела сам је, уз неке друге књиге, гласно се обрадовавши што дело свога земљака налазим у књижарници под Кавказом. И кад је требало да платим, књижар никако није хтео узети новца – и он обрадован, зацело, мојом радошћу. Да смо били пошли раније, не бисмо видели ни равницу око реке Јоре и Алезаније, питому и бујну, ни њене закутке пуне старинске љупкости као на сликама Ватоа.

Било како било, песник рођен у Карданахи, у Кахетији,[18] очевидно није волео да нас води по музејима, то сам знала и из оних његових стихова:

Музејска тежина не привлачи мене,
непријатељство наше давно траје,
ја не волим празне, безљудне одаје,
ни кораке ћилимом пригушене.

Сматрао је важније показати нам срце народа и лепоту Грузије. Додуше, на повратку је направио мали изузетак, неколико тренутака нас је увео у археолошко-историјски музеј града Сигнахи. Као и увек међу гробницама, костурима, предметима који су већ хиљаде година надживели људе који су их држали у рукама, обузеле су нас мисли о пролазности, па смо брзо изашли да посматрамо

планински ланац Кавказа који као да је лака измаглица носила на рукама и њихала. Указала се пред нама и Кахетија са својим шумарцима и лозама, с двоспратницама обученим у стакло и чипке из дрвета, под позлатом листопадног дрвећа које овде тек у децембру вене. И тешка срца смо оставили ову планинску терасу с које стари Сигнахи нетремице посматра стену за коју је, како кажу, био прикован Прометеј.

Мали музеј у Сигнахи дао ми је вољу да завирим и у тифлиски музеј и била сам богато награђена. Давно погребена знања, или просто обавештења, стечена на часовима покојног Николе Вулића, наједном су испливала. То су ти гробови Ибера и Хета и Дравида о којима је професор с толико одушевљења говорио! То су оне огрлице, оне вазе, оне алатке и оно оружје! То су она кола с точковима без паоца, просто одељеним котурима, сада угљенисаним! Ти Вулићеви Хети и Ибери и Дравиди преци су, значи, наших грузинских песника, или бар њихови претходници у тој земљи. То је та древна култура Грузије о којој се толико говори. Пред давно мртвим својим професором осетила сам стид: како сам то могла сметнути с ума. Човека[19] који је водио кроз музеј моје узбуђење је радовало и давало му воље да дуго тумачи, а ја сам га слушала разумније него некад Вулића. Сусрет са етнографским музејем, који се налазио[20] у истој згради, био је сасвим друкчија радост. Ту је опет никла она моја мисао о сличности народа, јер он је био пун мени познатих[21] јатагана, тока, свирала, двојница, кућа земљаног пода, троножаца, котлова на веригама, широких димњака кроз које се види небо.

Док смо са Нонешвилијем ишли на исток Грузије, Шалва Апхаидзе, који нас је наследио од њега, повео нас је на запад, такозваним војногрузинским путем. Он се није држао тајанствено, одмах нам је рекао куд смо кренули: у Дманиси, један од значајнијих градова средњовековне Грузије, да разгледамо древну цркву, обновљену у XVII веку, и градске зидине, затим у село Вицамури[22] на левој обали реке Арагве где је мучки био убијен 1907. године велики грузински песник и демократ Илија Чавчавадзе и где се сад налази музеј посвећен њему, да се најзад одвеземо мало низ романтични војни пут којим смо били упутили и који спаја Русију са Грузијом. Успут нам је песник с неким стидљивим поносом показивао и остале знаменитости покрај којих смо се возили, сад стару цркву негде на врху брега, сад такозвани Помпејев мост на реци Кури покрај Мцхете који је подигао римски војсковођа Помпеј у првом веку пре нашег времена „да би Грузини схватили да сви путеви воде у Рим по чијој вољи се и сунце на небу диже“. Међутим, како је опевао Нонешвили, „од тих путева је остала само прашина, а Кура носи електричну светлост у долине. И нови мост кружи небом са смелошћу орловском док је стари Кура собом однела“. Песник нам је, некако, као успут, причао о старој грузинској култури, о легенди везаној за ону древну цркву, о томе шта представља Илија Чавчавадзе за Грузине.

Као што је певао: „Волим те, Тифлисе мој, волим те, Москво моја“, Шалва Апхаидзе је говорећи о грузинским књижевницима увек нашао начина да помене и руске, час Пушкина, час Грибоједова, час Љермонтова, час би се сетио стихова Мајаковског:

По једном деду сам
Козак,
по другом
Запорожац,
а по рођењу сам Грузин.

Причао нам је и неколико анегдота из детињства песниковог, како је дечак Волођа окупљао сеоску децу, читао им руске песнике говорећи у грлић празног великог глиненог суда и уживајући како му глас одјекује, или како је учитеља веронауке питао: како се змија кретала пре изгнања из раја, ако је тек после почела пузити, или како је, већ као младић, бацивши с Давидове горе поглед на град и околину, имао[23] обичај да каже:

– Што би то била аудиторија. Са естраде ове планине може се с целим светом разговарати.

Песничка сарадња између Грузина и Руса је и сад врло жива. Борис Пастернак и Николај Тихонов су, на пример, преборавили једном три месеца у Тифлису где су уз помоћ домаћих песника преводили грузинске класике.[24] И садашњи се руски млади песници,[25] као и стари, заљубљују у Тифлис и опевају његово пролеће и[26] његове девојке.

Поред ових песничких веза и хришћанска култура је повезала не само цркве ова два народа, него је чинила понекад сличним судбине[27] њихових држава. Древна црква у коју нас је одвео Шалва Апхаидзе наједном ми се учинила руском са својим у злато опточеним светачким главама, са надгробним плочама на црквеном поду. У тифлиској цркви на проспекту Руставели, стари свештеник, незадовољан што туристички радознало ходамо кроз њу, рекао је управо како би какав свештеник из времена и из државе Петра Великог:

– Иконе не треба посматрати него целивати.

У музеј Илије Чавчавадзе стигли смо тек предвече, а требало је разгледати око десетак соба и чути успут од директора музеја сву причу о животу великог песника. У том блиставо[28] чистом музеју, некако живом као да ће однекуд изаћи сам Чавчавадзе, и нехотице сам пребројала све музеје посвећене књижевницима у СССР-у. Њих има по селима, по малим градовима и престоницама. Историја прати у стопу, у овој земљи, сваки корак, свако дело великог човека. Понекоме је посвећено по више музеја[29] као Пушкину у Москви и Лењинграду (и још богзна где);[30] Лењину у Москви, Лењинграду, у Горколењинскоме – и у целој земљи, уосталом; Толстоју у Јасној Пољани, Москви, Лењинграду – само што сам их ја видела; Мајаковском у Москви и родном месту. И тако редом. Нигде ваљда у свету се овај култ великих људи не негује као у Совјетском Савезу.

После посете неком необично занимљивом старцу самоуку, коме ће се морати посветити посебна пажња, у ком другом чланку, пошли смо низ војни пут чувен лепотом. Али биће много правичније, и привлачније, да пустимо песника Шалву Апхаидзе да га он опише:

„Остављајући Тифлис иде он неуморно. Испречи се пред њим сад замак, а сад понор, он их обиђе. И жури се опет око стена. Шума се над њим наднела. Кроз грање се види небески свод. Ћутљиве горе охлађена срца извирују одозго. А поред самог му бока с бурним шумом Арагва тече и одблесци с њене беле пене

падају на обалу играјући. А пут се жури. Као сребрнаста нит сад кроз облаке промакне и ишчезне у мраку, сад га бура крилата шиба сувишком снаге, сад га, притрчавши окуци, милују струкови мака. А пут жури. За сваком окуком нечувена лепота га чека у заседи. Окука – и одмах га као разбојник напада сенка орла, па сенка жућкастих борова, а планински висови га прате у стопу, као скелети гиганата иду за њим гомиле камења кроз које дувају скитски зли ветрови. Опушта се наниже. Тамо непријатељски извирују на њега пећине ноћним очима. Пропиње се. Натакне се на косу. И рукне кобна бука и у влажним клисурама одјекне... И потом појури мирној, светлој равници, златна долина га отме клисурама. Потпуно друкчији изгледа кад се горд и одморан упути према мору...“ Ми, нажалост, нисмо могли избити њиме на море. Магла је нагло падала па смо се морали вратити остављајући сву ту дивљу лепоту и тешећи се речима којим су нас Грузини тешили кад нам не би пошло за руком да нешто видимо:

– Треба да остане нешто што ће вас вући да опет дођете. Ако сад све видите, неће вам Грузија више бити занимљива.

И збиља је остало много штошта што поново вуче у те крајеве.

Баку – град с десет центара

УоАзербејџану сам некако стално мислила на дела Ива [1]Андрића, на везире који дижу мостове, на[1] старо турско господарство, на велике завојеваче, цара Мурата, старе велике песнике Истока, за[2] нашу народну поезију. Ни сад не знам колико су Азербејџанци Турци, шта их сем језика с њима веже, [3]али много у физиономији, кретању, обичајима имају сличног с нашим мухамеданцима, и Турцима,[3] који живе у нашој земљи. Међутим, и њих су они, Турци из Ирана и Селџуци, некад тлачили. И било ми је мило видети како сад живе спокојно у свом Баку на обали Каспијског језера, како дижу нове грађевине, нове градове.

Електричном дизалицом или, како они зову, фуникулором,[4] још исто вече по доласку попела сам се у парк на брегу, до Кировљевог споменика. Како бива увек у брдима, свако[5] ново одмаралиште на степеницама отварало[6] ми је шири видик и напослетку сам се нашла крај самог споменика, а у подножју му[7] је лежао огроман [8]град који се у вечерњем часу чинио као[8] пламени прстен. Блистало се надалеко и Каспијско језеро пуно бродова. [9]Осетила сам се у срцу Бакуа, господарица све те светлости што је око мене треперила, и прогласила сам то место једним од центара сетивши се како су ми књижевници што су ме дочекали рекли да се скоро сваки крај Бакуа може сматрати центром.[9]

Међутим, на брду је постало хладно па сам се спустила степеницама до обале језера, или на риву, како би рекли Далматинци. Та каспијска рива описивала је огроман кружни исечак, нешто слично риви у Сплиту. И како је брдо са спомеником личило на Марјан, чинило ми се да сам се неким чудом[10] нашла на обали Јадранског мора. Десетак улица је излазило на обалу и доносило талас по талас шетача, који су се као вежбачи на каквом великом[11] спортском стадиону ту делили: једни су силазили уз само море, тамо где таласи запљускују и где се осећа мирис дна; други су се заустављали на поплочаној стази која иде паралелно уз кеј и седали на клупе да гледају месечину; трећи, млади и најмлађи[12] ишли су горњом стазом између жбуња, дворева,[13] заклоњени и од мора и од улице; а четврти, пословни људи, заустављали су се на тротоару. И није чудо ако се некоме чинило да би и ту могао бити центар града, [14]ту где се ваљда цео Баку увече стекне, и одакле[14] почиње толико његових улица, одакле крећу бродови у чувене каспијске буре, у море за које азербејџанска песникиња Мирварид Дилбази каже:[15]

Сад си као уморна душа,
никуд ти се не жури,
сад си као песник, узбуђено
и тешко дишеш по бури.

Сад огледаш светлост с обале,
сад се изгубиш у мраку,
сад си под огртачем зоре,
сад те сјајем огрће Баку.

С морске обале[16] пошла сам једном од улица у златној ноћној кошуљици пуној огрлица, дијадема и осветљених срдаца – јер ти излози збиља као да су били прозори на срцу града и показивали од чега он живи, о чему сања, како се одева, шта чита. Из њих сам у току шетњи сазнала да Азербејџанци [17]имају преведене *Хамлета* и *Отела*, *Краља Лира*, *Разбојнике*, *Евгенија Оњегина*, *Рат и мир*, *Ану Карењину*, *Васкрсење*, дела Горкога и Тургењева, Гогоља и Островског, Тагоре, затим збирке индијских, пакистанских, египатских писаца;[18] да су њихови многи писци[19] преведени на руски; да је и понеки наш књижевник, у руском преводу, доспео до обала Каспијског мора. [20]Кроз неке од ових излога могло се угледати и драго камење Урала, биљур, ћилибар, могло се назрети како су им накићене жене приликом празника, у позоришту.[20]

Улични бљесак и титрање реклама били су све гушћи. У застакљеним орманчићима, сличним оквирима старинских зидних часовника блеснуле би плакате за оперу „Кармен“ и још неку домаћу.[21] Мало даље оживео је на скверу између обичних кућа од опеке, натир морт у кућици начињеној од самих прозора, издалека дајући утисак да је насликан руком каквог бујног импресионисте; пеге боја су играле[22] и мењале место, као у усталасалој води; али кад сам пришла ближе, био је то класични натир морт можда каквог холандског сликара,[23] или обично речено, био је то мали[24] стаклени дворац пун јужног воћа и поврћа сређеног као на платнима старих мајстора. Било ми је чисто жао кад би продавац начео коју купу мандарина и поморанџи, кад би окрњио коју евенку банана.

Сутрадан, на дневној светлости, нисам могла пронаћи своју улицу у златној кошуљи, али сам натрапала на [25]музеј „Низами“, посвећен оном песнику о чијим поемама је Гете рекао: „Чар њихова је велика и разноликост им је бескрајна“. Музеј „Низами“ чува од заборава успомену на тог великог песника[25] XII века. Његова дела илустрована су ту на скупоценим источњачким ћилимима, много живљих боја него што су француски гоблени. Не би ли тај музеј помислила сам, са дивним, зеленим сквером и спомеником Низамијевим, могао бити још један центар Бакуа. Ту се сваки дан скупљају млади чија љубав има препрека и у песниковим песмама траже подршку; ту се сакупљају и они што хвале добра стара времена и рецитују некад врло смеле, стихове песника Физулија, славног и сад као некад у XVI веку:

Прави владар је онај што користи[26] не тражи,
што ради без притворства, извештачености, лажи
чија разумна пресуда судба је за човека,

чија заповест одлучна одговара духу века,
који, приметив лептира да срља у огањ свеће,[27]
одреже свећи фитиљ, мрака се не бојећи.

Могло би се помислити да суморан свет иде улицом у завичају поезије о несрећној љубави, о ништавности свега у животу, где су се и у читанкама могли наћи некад стихови:

Упитаћеш где су сада негдашњи крунисани,
Земља је од њих отежала заувек.[28]
Све злато је ништа. И Сасаниди су песак тек.
Некада крв су била ових лоза вина блага,
и прах Первиза лежи у земљи овог крчага.

Међутим, жене су скинуле фередже и ведро се смеју на улици, опаљених образа, црнпурасте,[29] а људи су заборавили на тешку прошлост, на[30] иранске завојеваче. Само се још у позоришту, у опери,[31] може видети несрећна женска судбина. Само Лејли и Нецнун (јунаци прве националне опере) певају као да наричу.[32] [33]Слушајући их, мада на позорници, обузимала ме је туга слична оној кад зачујем ноћу ћука, или у рано јутро грлицу, или пред вече хоџу на минарету.

За ону недељу дана проведених у Бакуу даване су и две националне романтичне драме: *Ваīиф и Фархад* и *Ширин* Самеда Вургуна. Прва је о животу песника XVIII века, Мола Панаха Вагифа, који је извршио огроман утицај на духовни живот и поглед на свет свога народа и као везир на двору одиграо важну улогу у друштвено-политичком животу Азербејџанаца.

Прожет дубоком мржњом према феудалном уређењу певао је: „Одбацујем овакав свет, у грлу ми је стао, ни злу ни добру није он права места дао. Племенитост је узалудна, подлости се кроз прсте гледа. Богат дарежљивости нема, празан џеп у дарежљивог. Ничега овде нема осим насиља злог."

У драми Вургуновој младог песника Вагифа сломе сплетке на двору. Публика, састава као и на нашим националним драмама, реагирала је више на моралне покрете личности, него на књижевну страну дела. Сваки час се могли чути узвици одобравања или негодовања: „Тако ти и треба! Јуначино!" Певачима и певачицама у опери, кад би се било задовољно, довикивало се „Хвала!", што је и мене било заразило, па сам у два маха, на задовољство Џафира Сафарова, књижевника с којим смо били у позоришту, придруживала се и ја публици и викала „Хвала!" после лепо отпеваних арија. После представе публика је, међутим, одлазила без много пљескања – да ли што се журила кући, или што се за време представе истрошила.

За време одмора Џафир Сафаров нам је причао како је наш филм у Бакуу необично омиљен, и због тема и због глуме и режије. И за време нашег филма се довикује: „Јуначино! Алал ти вера! Тако ти и треба!" – што је знак да је комад публици близак. Чини ми се да у Азербејџану уопште знају прилично о Југославији. Неки дечак на улици, кад сам рекла одакле сам, одмах се преслишао како је наш главни град Београд и како постоји и град Сарајево где живи доста муслимана. Интересовао се за њихов број и живот код нас.[33]

На састанку у Савезу књижевника, где се било сакупило њих петнаестак,[34] показали су велико интересовање за оно што се код нас пише. Знајући већ помало њихову прошлост, њихову књижевност, знајући како су као и ми били подјармљивани од Турака, скренула сам им пажњу на Иву[35] Андрића, чијих дела већ има преведених на руски. То је било по линији сличности. А како људи понекад воле управо оно што им је далеко и непознато, говорила сам им и о нашим писцима чија дела их могу изненадити и можда баш тиме придобити, на пример о Крлежи, јер их је драма код нас нарочито занимала.

На састанку је било и неколико песника, међу њима и Мирварид Диљбази, која нас је и на станици дочекала, и млади песник Наби Бабајев, онај чију књигу је Јевтушенко превео на руски. Некако се много јасније на туђој поезији уочи колико векови што раздвајају два песника измене начин писања. У XIII веку љубавне газеле Изедин Хасаногле гласиле су: „Идоле мој, ако умрем, нека се чаша више не пени. Каква је пена у њој? – Ватра, слађа од црног вина." У XVI веку Физулијева љубавна строфа гласи:

У име раја сусрете драгих гоне,
а ти сусрети рај су, веле љубави закони.
Испоснику није дано да знанац буде њезин.
Љубав је вино чудно – ко га није тај се трезни.

А наш савременик Наби Бабејев пева: „Тишина има свој језик и грана свака сломљена свој крик, и сваки лист сломљени своју љубав, сумњу и тугу..." или „Тешко је измерити живот песника, у њих зиме бивају с пролећа, а зими им се пролећа догађају", или „Свађати се ти умеш, уосталом умем и ја. Као река се мутиш ти, мутим се и ја као река..."

[36]Поред Бабејева и Диљбази била су још три песника и неколико романсијера, затим критичара и приповедача[36]. Председник Савеза, Мехти Хусеин, како сам под утиском огромних пешчаних простора, који су се низали од Тифлиса до самог Каспијског језера, рекла нешто као жаљење што им главни град нема лепу околину – дочекао је ту моју неспретност благонаклоним осмехом:[37]

– Немојте се тако мрштити на наш песак, он је наше злато! Ви и не слутите шта све ми из њега правимо и шта значе за нас извори нафте које он крије. Јесте ли видели оне нафтопумпе пред Бакуом?

Наравно да сам видела. Оне су ми личиле на стабла неке угљенисане, изумрле прашуме, али те непривлачне гвоздене шуме претварају се у безброј лепота за Азербејџанце. Таква једна је и град Сумгаит на тридесетак километара од Бакуа сазидан новцем који доноси нафта.

Као Љењинград, то јест Петроград, у своје време, Сумгаит је подигнут по унапред утврђеном [38]плану: прави, широки проспекти, свака четврт има куће у нешто друкчијем стилу, да не би било одвећ једнолико, свака има свој дом културе, школу, вртиће, јасле, биоскопе. То[38] је можда једини град у свету где нема стамбене кризе: у току највише три месеца сваки радник добије стан и зато се град тако нагло шири. Иако је Баку престоница у Сумгаиту је већи[39] стамбени стандард. [40]Све је осветљено и грејано гасом. Граде се модерна морска купалишта.[40]

[41]Али да наставимо трагање за центрима Бакуа.[41] [42]Једног јутра сам се нашла пред биоскопом „Азербејџаном“, недалеко од риве где[42] је споменик неке песникиње у седећем ставу, окружен зеленилом. Около старинске куће, вероватно исте оне мимо којих је некад ишла, јер, да останем у стилу старих азербејџанских песника, ма како дуго живели, људи одлазе увек пре ствари. Можда се не би добро осећала у оном новом Бакуу који као прстен окружује стари својим дугим булеварима и проспектима. Имала сам жељу да седнем ту, поред мермерне [43]песникиње, и посматрам дивну улицу, поплочану огромним каменим квадратима који су чинили да је добро упамтим и да је и ноћу могу наћи. Међутим,[43] слутила сам да само још који угао па ћу избити у срце старог Бакуа, оног из времена руских царева.

И збиља сам погодила. Учинило ми се да сам зашла у стари трговачки Београд: велике четвртасте куће, преко којих је прошло много олуја, које су много киснуле и много се пекле на јужном сунцу, с безброј китњастих гвоздених балкона, необично пространих. Све је некако чврсто лежало на земљи, изгледало тешко, уверено[44] да ће вечито трајати. Сав тај део града излази широким улицама на море. Ту су многе државне грађевине, судови, банке.[45] [46]Упитала сам пролазника где се налази ГУМ (Градски универзални магазин).

– Овде у центру – рекао је и показао велику тешку кућу као и све око мене.[46]

Идући тако, као и сваки беспослени, куд ме ноге носе, зашла сам у језгро Бакуа, у оно што је тај град био у средњем веку. Иза зидина сличних свима таквим средњевековним тврђавама нашла сам градић какве и ми добро познајемо, с турском калдрмом, с ханом, гарнизоном, Девичјом кулом за коју је, као и обично, била везана нека тужна легенда о девојчиној смрти. Све је то сада било музеј и живело под заштитом државе, у организму савременог Бакуа, као куршум у ратниковом телу, не развијајући се више, окамењено.

[47]Има још један закутак који живи, чини ми се, неким засебним животом. То је једноспратни и двоспратни Баку, сазидан пре руске царске власти, равних кровова, тако да сам, кад сам га први пут угледала, мислила да још нису успели да поправе ратним вихором окрњене зграде. И он, овај Баку без кровова, једноспратни, и оно средњевековно језгро града, као у очигледној настави, показивали су, упоређени с осталим четвртима, како живот иде напред. Слично слојевима седиментних стена, та културна слојевитост је показивала све ступњеве кроз које је град прошао и чинила Баку блиским нашим градовима кроз које су прошли Турци. Треба само погледати Булевар Кирова, па Комунистичку улицу с њеним осмокатницама, видети живи саобраћај на тргу Азнефта, или се створити пред огромном палатом где је седиште владе Азербејџана, или проходати тргом посвећеним Самеду Вургуни, где су се источњачки шедрвани претварали у водоскоке, а баште у сквернове – па видети како је град напредовао.[47]

И за оно мало времена ипак се стекну неке навике: у Бакуу сам највише волела да се попнем од хотела „Интуриста“, где сам становала, узбрдном улицом поред Националног музеја и Филхармоније утуткане бујним зеленилом јужњачког парка до споменика сатиричног песника Мирзе Сабира, о чијим стиховима кажу да су у себи „сјединили гнев и протест старог римског песника Јувенала, јетку иронију француског песника Беранжеа и дубоку љубав према

народу руског песника [48]Њекрасова“. Нисам до његовог споменика, наравно, зато ишла, већ што се ту некако природно завршава једна од најлепших улица Бакуа, пуна зеленила и зграда достојних да стоје у свакој престоници света. Попнем се уз узбрдну улицу, а ту ме, на свом црном мермерном постољу, чека песник Сабир, човек старинског типа, скроман, под шубаром, пуштених бркова.[48] Око споменика густо зеленило, клупе. А мало ниже је и Низами и, сасвим доле у граду, мермерна песникиња.

Било ми је тешко растати се од те улице, од Каспијског мора, од људи који живе на његовој обали. Док је воз одлазио и док су они што су нас пратили махали са перона, мислила сам како би добро било да и они [49]прошетају улицама наших градова, и посете наше музеје, позоришта, да провере своја знања и мишљења о нама, стечена преко књига и наших филмова.[49]

Летонија

Земља у којој нисмо били, градови и реке у њој, најпре буду тачке и линије на мапи, сећања и знања из опште историје, да би се после посете тој земљи претворили у ствари опипљиве и блиске. Кружић који на мапи означава место где је Рига, за мене се претворио у стварни град, плаве црте река су оживеле, потекле, шум Балтика ми постао познат. Сад је Летонија за мене много високог неба, затим море које је бојажљиво дотиче копна, као да му је жао да га запљусне,[1] затим мирне зелене ливаде и тресетишта налик на лед који пуца, затим је она шуме, као подшишане, једначите.[2]

Постепено се утисци који су језгра шире као концентрични кругови. Балтик,[3] сад за мене значи смешу неба и воде где не можеш да нађеш линије видика, где облаци скачу у море, а оно се разлива небом између облака. Сад је Балтик за мене јутарњи десант из шуме на плажу.[4] А кад кажем плажу, видим огромно, дуго тркалиште, где купачи више ходају него леже, и више се у мору масирају него купају. Тако сам чинила и ја, јер дубина тамо у Дубултима,[5] где сам боравила, почиње негде у бестрагији, где се мешају вода и небо, где је једини огртач и једини убрус ветар, све док не стигнеш до обале. Наравно, људима одраслим крај тога мора, све то не смета: они одлазе некуд далеко, пешке, и купају се негде у измешаним облацима и таласима, и не смета им ако их затим ветар брише.

Али зато тамо човек за краће време доживи више дана него код нас на југу. Кад сам прво вече доживела тај додатак на дан, ту светлост која је трајала до дванаест часова ноћу,[6] била сам радосна као да ми је неко продужио живот. Ишла сам улицом дугом два километра, дошла до краја, вратила се, а све стоји онако светло како сам полазећи оставила, мада се то време звало ноћ и била збиља увелико ноћ – али светла, бела, боље рећи зеленкастобела. Чинило се да су сви људи месечари, или да су Дубулти крај омађијан. Сви они књижевници Совјетскога Савеза који су се одмарали у Дубултима, нарочито они с југа, ошамућено су као и ја лутали или плажом или улицама.[7] Имала сам задовољство да сваког дана на таквим шетњама сретнем Белу Ахмадулину, Рождественског и Захара Гончарука. С многим људима сам се ту и упознала и сви су, и Зоговића, који је исто тако летовао тада на Балтику, и мене, окружили оном топлом љубазношћу која је и урођена Словену, али која је и плод врло развијеног друштвеног живота код Руса, одвајкада. Они су нам приређивали мале пријеме у својим

собама, али је сваки од званица морао донети своју чашу. Многи су из Риге и околине долазили да нас посете. Тако је мене посетио песник Кнутс Скујенијекс, кога занима југословенска књижевност и који је управо тада преводио Жупанчича.[8] Своје госте и пријатеље Зоговић и ја смо братски делили, то јест сви смо се састајали код њега или код мене, а Ида Радволина била је, као увек када смо се налазили у њеној земљи, наш стални друг и водич по околини, и наша веза са совјетским књижевницима.

Балтичко приморје ме је опомињало доста на наше северно: дуж целе обале протежу се насеља пуна вила, цели мали градови: Мајори, Зинтари, Јермала, повезани жељезничком пругом и аутобусима. Жељезницом се могло лако и до Риге, удаљене тридесет километара, куд смо три пута ишли и где сам се увек осећала као усред великог културноисторијског музеја под ведрим небом, пуног цркава, старинских домова с грбовима, уских давнашњих улица, по чему ми је била занимљивија него по савременим зградама.

Као какво срце града чини се стари живописан парк с прудом, то јест језерцем, украј кога расту липе и врбе. Међу њима је и стари брест обрастао младицама за који кажу да га је посадио Петар Велики. Петру Великом се у заслугу приписује и стварање тога парка: једног пролећа, кажу, по наредби и жељи његовој у град је реком Даугивом довезено преко тридесет хиљада стабала и под царевим руководством основан парк по узору на француске и холандске паркове. Судбина тога парка није била весела, током једног и по века страдао је од поплава, затим од пожара и напослетку је у последњем рату непријатељ посекао немилосрдно све дрвеће, а цветне леје уништио. Све је то сад поново стало на ноге и нама, који нисмо знали како је пре било, чинило се да тај парк није могао ни пре бити лепшим.[9]

И овде, у Летонији, као и свугде у Совјетском Савезу, и код нас, за време рата, народ је страдао. И Летонци као и ми показују пријатељима и путницима најпре места својих подвига и страдања. После таквих споменика и гробља у самој Риги, књижевници су нас позвали у Саласпилс, где је био концентрациони логор, или логор смрти, за време немачке окупације и где је сада отворен музеј. У овом логору је више од сто хиљада жена и деце и људи стрељано или обешено, отровано, пребијено или уморено глађу. Величанствен и стравичан је призор већ док се музеју ближиш. До њега пречи пут бетонски зид дуг сто а висок дванаест и по метара, који је сада симбол границе живота и смрти. Ту је, кажу, за време рата била жичана ограда с вратницима кроз које су у логор смрти ушле хиљаде људи, а мало их живих изашло. На зиду пише: „Иза ових вратница земља стење“.

Кад се прође кроз лавиринт зида, у коме су приказане муке што су их заробљеници подносили, укаже се на простору великом као какав аеродром неколико грубо тесаних скулптура, високих по неколико метара, распоређених у више скупина. У десном углу како се наилази види се човек који је поклекао и рукама се ослонио о земљу, али још није сломљен. Иза њега је скупина од три скулптуре које представљају Клетву, Солидарност, Фронт. Мало даље је фигура мајке која се испречила пред непријатељем, истуривши груди, и рукама штитећи децу која јој се о скут хватају. Ту је и женска фигура која представља Унижену: жена клечи и рукама штити од удара и увреда груди и лице. Како

около има простора врло много, и како се небо на земљу спушта негде врло далеко, огромност ових фигура се ублажује. Због упрошћености и грубог материјала од кога су фигуре извајане мени су се оне учиниле још трагичније.

Што су у Саласпилском логору смрти чинили с децом, чула сам да је чињено једино још с јеврејском тек рођеном, негде на југу Совјетског Савеза. Из деце су у овом логору извлачили крв за потребе немачких болница, после чега су ослабелу децу убијали отровом што је утврђено на судско-медицинским експертизама дечијих лешева.

Пред гледаоцем уцртана у бетонски зид стоји кућица с малим прозором, и димњаком.[10] До ње води стаза и улива се право у врата. Поред кућице су два ситна људска створа, руку као прутови хоризонтално пружених.[11] Једна глава је како деца обично цртају сунце: круг из кога као да избијају зраци, што вероватно представља косу. Ови цртежи су нађени у песку дечје бараке и овековечени су у камену, у овом трагичном музеју.

У овом истом Саласпилсу, већ после пола сата доживели смо, као што обично бива: смрт – живот, живот – смрт, једну радост. Прокрстарили смо по чувеној ботаничкој башти којом руководи жена нашег пријатеља песника Кнутса Скујенијекса. Ружичњаци кроз које смо прошли истина су већ венули, али се још сасвим јасно могло пратити колико врста ружа има, могло се још уживати у њиховим раскошним ретким бојама. Сумњам да и лале у Холандији обилују таквом дугом. Пошто смо обишли ружичњак, Скујенијексова жена нас је повела према делу врта где расту четинари. Узела је управо мене за руку и упутила се према четинарском дрвцету[12] које сам сматрала обичном јелом, чудећи се што ме тамо води.

– То је ваша земљакиња – рекла нам је победоносно – Панчићева оморика, најређе четинарско дрво.

Дивно је било то дрвце: наличје листа му се пресијавало сребрнасто, скоро бело. Збиља је било задовољство наћи ту Панчићеву оморику и упознати жену која зна за нашег научника. Ја сам, срећом, могла с њоме о томе више поразговарати, него у Риги о средњевековним порталима и стубовима. У затвореном парку нашег шумарског факултета већ сам имала прилике да се упознам са том југословенском планинском лепотицом.

Једном ми је Крлежа у Мађарској, када сам била пошла у неки музеј, рекао како је боље остати на осунчаним улицама. Истина, и ја сунце волим, али исто тако сам желела да посетим мађарске музеје у којима је Крлежа вероватно бивао већ више пута. У Летонији се тако некако срећно десило да су музеји у које смо залазили били под отвореним небом. Нарочито Етнографски, чији обилазак представља праву шетњу у пољу. У овом музеју је представљен живот сељака средњака од друге половине XVIII века до половине XIX, у крају Видзјоме. Учинило ми се да смо ушли у неко старинско лепо уређено село, па сам помислила да би и Крлежа радо у такав музеј пошао. Угледала сам ствари мени из самог детињства познате: дрвене куће сличне вајатима у Бранковини или брвнарама по Кордуну, само без каменога цокла; кладенце какве сваки дан у својој земљи срећем с оквиром од изукрштаних брвана, као кад се дрва хвате, с ведром на мотки као у војвођанских ђерама.

Повео се сентименталан разговор између нас и нашег вође књижевника Гунарда Цирулиса, секретара Удружења летонских писаца.

– У онаквој су кући живели наши дедови – рекао би он.

– И наше су биле сличне – скоро би љубоморно додао неко од Југословена.

– А оно је старинска летња кухиња – показао је Цирулис купаст хладњак начињен од трски забодених кружно у земљу и при врху свезаних, како се забада и везује пруће по нашим доњим двориштима да би послужило као ограда за простор где се хране пилићи.

Ишли смо широком алејом која се гранала у побочне мање. Земљиште је било валовито. На брдашцима су стајале куће и целе окућнице: кућа за становање, зграда где се чува жито, или одећа, мали дрвени млинови.

– Слично нашим сеоским двориштима – сваки час би се неко наш обрадовао.

Ова сличност била је још већа у унутрашњости куће.

– Гле, столица као у Црној Гори! – изненади се гласно Зоговић који није иначе утиске као ја одмах објављивао.

Мене привукоше ведрице, зделе, долапи, чекрк за предиво вуне, а нарочито сличност у намештању кревета: чипка на доњем, душечном чаршаву и узглавље стављено преко вунене шаренице којом је кревет застрт. И опет ме и овде обузеше топла осећања као у Грузији, у родном селу песника Нонешвилија, где је све личило на мој завичај.

Чувала се у овом музеју прошлост, али онај свакодневни живот простог човека, па смо се више смејали и причали о свакодневним стварима, него разговарали о уметности. Било је на томе великом простору и киоска где су се продавале дописнице и марке, или ситнице за успомену. Кад смо свратили у кућу где су биле изложене израђевине од јантара, огрлице, игле, висуљци и наушнице, Цирулис упита, не знам да ли од шале или озбиљно, знамо ли да је јантар смола прадавних четинара. Ја сам и пре његовог подсећања на то како је јантар постао, била замислила исконске потопе и лавине које обарају и сахрањују дивовска стабла. Мислила сам како се ми жене китимо јантаром и не помишљајући колико су далеко времена кад је та скамењена смола мирисала на сунцу.

Нерадо смо изашли из овог музеја под ведрим небом, музеја који је у исто време и парк и збир заселака. И мада смо били прилично уморни нисмо желели да мешамо утиске. Цурулис нас је лако наговорио да посетимо и изузетно занимљиву изложбу вајара Заурса коме је, како је неко приметио, шума помагала да ваја. Некад у мојој младости правио је Ваљеву сличну изложбу уметник чијег се имена више не сећам, али чије дело добро памтим, што је по сваког правог уметника ласкавије. Тај човек је, мислим у некој школској просторији, био изложио низ зверчица у покрету, издељаних из дрвета, управо не издељаних него нађених у шуми у коленцима и рачвама грана разног дрвећа а најпре, чини ми се, бреста. Део неке гране би личио на веверицу у покрету, на зеца у скоку, на куче, јарца или вука, и он је тај део изрезивао и стављао, после незнатне обраде, на постоље. Сличности су биле лудачке. Ту је стајало на стотину открића Америке – свакоме, а особито детету, чинило се да је сам то могао у шуми открити, само му није пало на ум да се тиме бави. И ја сам била тада подлегла тој психози и данима лутала по шуми не би ли ћудљивом прегибу гране нашла на коју ми зверку личи.

И сад после толико година на северу, у Летонији, сусрећем вајара Мартина Заурса чије дело личи на дело онога мог безименог уметника. Само дело безименог било је лирско, с примесом хумора; док је уметник Летонац био реалиста и сатирик, психолог и летописац. Своје дрвене скулптуре је разместио у згради Етнографског музеја где су некад сељаци склањали запреге. Више него остали закутци музеја кроз који смо тек били прошли, галерија Заурсових личности дочарала нам је прошлост и људе који су живели крајем XIX века на племићком имању спахије Троокога. Пошто се је прво био огледао на бронзи, граниту и мрамору, Заурс се занео скулптуром у дрвету, нарочито кад је желео да овековечи време о коме му је причала нека старица из народа, чију је причу сматрао веродостојним извором него штампане летописе. Чудноватe облике дрвета нађеног у шуми дорађивао је у смеру који му је само дрво указивало, бирајући врсту дрвета према природи личности коју приказује. Он добро зна коме припада бреза, коме храст, коме јасен. Многе нарави и душевна стања су ту исмејана или објашњена. Ниједна од Заурсових фигура није статична, све су за нешто ангажоване и човеку се чини да је у позоришту где се даје какав Нушићев, или Гогољев комад, а не на вајарској изложби.

Уметник је обилато искоришћавао чворове у дрвету за очи на портретима. Неке је оставио онако како су стајали, па очи личе на дурбине, на пипке пужа. Неке је зарубљивао, дубео и добијао незаборавно изразите погледе,[13] као што су крчмара, кочијаша, газдиног сина и кћери, сличне совиним и јастребовим. Понекад је од чворова засецајући их по средини добијао уста својих портрета. То му је особито успело код Грофице и њене мајмунице.

Има и[14] фигура које су симболи. Једна названа „На распућу“ је осушено обезглављено дрво. Подклобучена кора личи на огртач. У деблу су два чвора, један је налик на пиштољ који вири из џепа обезглављеном човеку. Други при самом врху сухог, заломљеног дебла, с мало обраде добио је облик главе увучене у рамена. Из дебла стрче два природна патрљка, осушене и заломљене гране, и још их је неколико уметник позабадао, тако да сваки показује на другу страну. Све је на овој изложби кипело од инвенције, подсмеха, блиставог запажања, познавања људске природе. Сваки од нас се сетио низа својих познаника и пријатеља и још дубље их сагледао у светлу ове необичне галерије. А кад смо се вратили у своје одмаралиште крај мора окружени шумом, потражили смо нећемо ли наћи и ми у њој ликове овековечене Мартином Заурсом.

Тешко ми се било растати од старих пријатеља и од оних стечених у Дому одмора, од парка Петра Великога, од катедрале у Риги где се слушају дивни концерти на оргуљама и где смо једном видели изложбу бојеног стакла каква се ретко виђа. Тешко сам се растала од оближњег места Зинтари где смо толико пута слушали музичке концерте под ведрим небом. Тешко сам рекла због прохладном Балтичком мору које се меша с облицима и плажи дугој целе километре на којој сам се купала у ветру и ваздуху.

Капела светога Блеза

Негде у Француској, не врло далеко од Париза, на средокрађи путева који воде за Фонтенбло,[1] Немур и Корбеј, стоји у пољу капела по нечему, можда само по тренутном утиску и расположењу, слична старој цркви у Бранковини; негде у Француској неки човек, уметник,[2] по много својих особина друкчији него ја, доживео је капелу у граду Мији ла Форе (Milly-la-Fôret) онако како сам ја у детињству доживљавала цркву у завичају. Толико је тај доживљај Жан Коктоа био сличан моме, толико је уметничко дело што га је у капели створио исцрпило оно што увек насели сва моја сећања и осећања кад се нађем у бранковинској црквици, да сам, ушавши летос у ту француску капелу, имала трагикомично расположење промашених уметника који често тврде да их је покрао неко ко их и не зна и који, кад би крао,[3] не би крао њих.

Спољa капела светога Блеза де Семпл (La chapelle de st.[4] Blaise des[5] Simples), ониска, без звоника, подпрта средњевековним стубовима, окружена вртом, нема никакве сличности са православном црквом у Србији, шћућуреном[6] под шумовитим брдом крај потока, црквом чији се звоник види чак с друма. Француска капела била је сазидана у дванаестом веку као саставни део болнице за губавце и зато посвећена светом Блезу, лекару и епископу из Јерменије који се био прославио као исцелитељ и познавалац лековитих трава,[7] а наша црква била је у старини сабораc народу у ратовима и окружена је гробовима свештеника и војвода из Првог устанка. Као у доба епископа Блеза, Мији ла Форе је и данас једно од средишта где се у Француској гаји лековито биље и кад смо негде око подне ушли у град, запахнуо нас је мирис врта иза капеле где су расли бокори метвице и босиљка, беладона и рута и копљаста кукута, исто онако самоуверена и упорна као крај наших сеоских путева. [8]Како смо овамо дошли као у завичај чувене „Вечерње молитве“, под омиљено поднебље многих француских сликара, били смо изненађени сазнавши на улазу у порту да је ту капелицу која више личи на тврђаву него на цркву декорисао Жан Кокто.[8] До 1958. она[9] је била скоро заборављена, напуштена богомоља,[10] а тада су градске старешине дошле на мисао да је обнове и декорисање је поверено Коктоу, почасном грађанину Мијиа.[11] Очекивала сам да ћу наћи зидове покривене сликама светаца виђених песничким очима, али ипак светаца. Међутим, први утисак је био да смо ушли у ботанички кабинет какве школе. Уз два побочна зида, од самог каменог

пода па све до таванице, пузали су[12] цртежи лековитих трава дивовског стаса и цветова крупних, као виђених под лупом. Цртане прецизно, као руком ботаничара коме је више до истине него до лепоте, оне се чиниле као пресоване у неком огромном гимназијском хербаријуму, тачно се видели сви листови, залисци, круне и прашници. Сликар је кичицом отворио срце биљки као хирург срце човека. И док је друге овај призор на црквеним зидовима чудио, мени је био природан, као кад сам дететом уместо мириса тамњана затицала у бранковинској цркви мирис липа и откоса, уместо ореола око глава светаца, плетене венце од зреле пшенице или ивањске траве и у пукотинама зидова у паперти прамење неког ситног корова. Ни мачка представљена на зиду наспрам олтара како радознало, или можда пожудно гледа крила анђела који је помогао Христу да васкрсне, није ме зачудила нимало више од слепих мишева окачених о таваницу торња на који сам се дететом пела или од јагањаца што су после вечерња мангупски знали да заварају црквењака и упадну заједно с радозналим ћацима у стару сеоску цркву. Колико пута су се птице на моје очи венчавале иза иконостаса кад људи изађу и колико пута су мачке радознало вириле кроз прозор привучене светлуцањем кандила и икона.

Како је олтарски, главни зид, био ипак највише по црквеном начину декорисан, њега сам напослетку приметила. С њега је запрепашћивао једноставном лепотом цртеж Христовог ускрснућа. С ореолом око рањене шаке, уместо око главе, он делује као светлост или мирис, као нешто неограничено. Иако врло прецизно цртан, он делује тако особито поред[13] цртежа римских војника датих реалистично, са снагом. Кроз прозоре уске као пушкарнице, чије бојено стакло је рађено према нацрту Коктоа, пада у капелу модра светлост, слична неонској или месечевој и не да вам да изиђете на дан.

Шта да се моли човек, шта[14] да каже, у капели којој је песник одузео стереотипност цркве, где се на једном месту налазе биљке, људи, анђели, животиње и звезде, где се човек осећа близак свему живом као у прапочетку живота. Ја сам замолила светог Блеза, древног Јерменина, који је исцељивао тела и душе, да и мени кадгод, док сам у сну, каже траву чији мирис мења навикнуто у необично, цркву претвара у храм детиње радости, у изненађења и пријатељства између људи и свега живог и неживог.

Поседевши мало на правоугаоној[15] отесаној греди крај улаза у капелу, старој осам стотина година, упутили смо се кроз мирис лековитог лета у град једном од слепих уличица, старинских, покалдрмљених, до летњиковца где се управо тих дана одмарао Жан Кокто. Капци на прозорима затворени. Тишина и сунце на њима. Нисмо му зазвонили на врата. Жан Кокто никад неће сазнати за ово мало ходочашће, ни како је посета капели коју је он декорисао у некоме из бела света подигла сметове успомена, опоменула га на епитрахиље октобарског лишћа по надгробним плочама око једне православне цркве, на гавране који су калуђерски смерно ходали по њеној паперти, на девојчицу која је једном кришом, с мачком на рукама, ушла[16] у неприкосновени простор иза иконостаса.

Ћирилица у Паризу

У Паризу ми се није хтело, како то већ бива у иностранству, сретати никога из Југославије. Хтело ми се заборавити да сам из ћириличног краја, у том мору латинице и Запада, и то правог Запада, не онаквог какви смо ми у очима оних који долазе, рецимо, из Сибира, или Азербејџана, или из Бугарске. Хтело ми се књижарских излога пуних француских књига, француских имена, француске латинице. Хтело ми се јамбовског нагласка француске реченице, и милозвучне француске учтивости, љубазности. Хтело ми се изобиља светлости и изобиља боја на њиховим улицама. Хтело ми се да прођем кроз њихове музеје који су ризница уметности и других народа.

И, наједном,[1] после недељу дана, пут ме наноси у улицу Де Лил, пред озбиљну стару зграду манастирског изгледа, где је смештена L'Ecole Nationale des Langues Orientales Vivantes. На зиду пред вратима школе је објава за 1967–68. школску годину где су набројани језици који се у школи изучавају и имена професора и асистената,[2] и застала сам помисливши како ми је, изражено старинским језиком, суђено да ме и у Паризу прати ћирилица и Исток. Али,[3] изгледа, овај сусрет ми није био мрзак, иначе бих лако могла наставити пут. Међутим, ја сам радознало почела читати са објаве дуге цео један метар какви се све језици уче у школи. Није ме мрзело ни да их пребројим, запањена њиховим бројем. Професор језика се, очигледно, пробудио у мени, особито кад сам угледала на објави да се и српскохрватски изучава у тој строгој згради. Мирно као да стојим пред гимназијом где сам једном предавала узела сам да препишем шта се све зове источним језиком, осим нашега, и колико их је којима се људи на такозваном Истоку служе.

Прво место је дато језицима предње Азије, арапском, берберском, персијском, курдском, турском, модерном јеврејском, јудејском, јерменском. Часови језика су праћени и курсевима географије, историје и институције земаља Блиског[4] истока. Други по реду су афрички језици, за које вероватно само лингвисти знају и међу којима ми је најпознатији био малгашки. И овде су часови језика праћени курсевима афричке цивилизације и географије и семинарима негроафричке лингвистике. На трећем месту су језици Далеког истока, кинески, монголски, тибетански, јапански, кореански, вијетнамски, камбоџански, индонежански, модерни језици Индије и Пакистана – бенгалски,[5] урудијски,[6]

хиндуски, тамилски,[7] затим непалски и бурмански.[8] На крају смо ми Словени и народи око Балканског полуострва. Највише професора и асистената је, као што је и природно, за руски. Поред руског се изучава и украјински, пољски, чешки, словеначки, српскохрватски и бугарски. У овој групи су и албански, румунски и језици финско-угарски.

Сад ми већ није било спаса, хтела сам и да уђем у школу. У њу ме је увео Дејан Богдановић, зналац персијскога, задужен у школи за иранску цивилизацију и за цивилизације совјетских народа турског језичког стабла и где ће ове школске године држати часове о оријенталним аспектима југословенских цивилизација и говорити о источним речима у нашим језицима, у области културе, економије, религије и заната, затим о проблему богумила. Богдановић ме је упознао са Ханри[9] Боасеном, професором нашега језика, који су једном предавали у истој школи и славни Јован Цвијић, Миодраг Ибровац и Арнаутовић.

Богдановић ме је укратко обавестио и о постанку школе у којој и сам предаје. Није ме много изненадило што је у овом граду целог света идеја о изучавању источних језика давно никла, 1699. На иницијативу Колбера слата су француска деца у Цариград, у манастир француских капуцина, да уче турски! Отприлике сто година касније, 1796, курсеви оријенталних језика се одржавају у Народној библиотеци, затим једно време у Француском колежу, да би се најзад усталили у улици Де Лил.

У једноме од школских проспеката пише да ова школа спрема ђаке и учитеље за високе школе. Француски институти за странце већином налазе своје наставнике и чиновнике међу ученицима који заврше Школу оријенталних језика. Поред девет десетина практичара ова школа формира и по десетину ерудита: лингвиста, филолога, етнографа, историчара, социолога.

Народну школу оријенталних живих језика су у почетку занимали нарочито турски, персијски и арапски језик. Важност турскога у школи мерила се међународном важношћу Отоманске царевине. И кад је цариградска манастирска школа L'ecole des jeuned de Langues прерасла[10] у Школу оријенталних језика у Паризу турски је још дуго сматран главним оријенталним језиком.

У проницљивој студији „Оријентализам јуче и данас" Андре Мирабел, директор школе, објашњава зашто је дошло до проширења интереса филолога и историчара оријенталиста и на словенске земље које припадају Средњој Европи или југу Балканског полуострва,[11] где је и мени, не слутећи, одговорио на питање како су, рецимо, словеначки и српскохрватски ушли у круг изучаваних језика. Кратко изражена,[12] његова мисао <говори> како је оригиналност дела света у коме ми живимо и пре Другог светског рата постала видна, а сада се све више потврђује и на плану политичком и[13] социјалном и економском, те бива[14] занимљива човеку са Запада. Изучавање историје, географије, социјалног уређења придодато је изучавању језика, како би се ученику олакшало да уђе у културу и живот земаља чији језик изучава и да му евентуално олакша боравак у њој.

Може се поставити питање колико дубоко ученици улазе у предмете који им се у овој школи предају. Колико се ти предмети научно предају.[15] Наравно, због хетерогености аудиторија који у исти час сачињавају и они који[16] хоће површински да се обавесте и они који[17] су већ верзирани, професор бира средњи

метод – између велике вулгаризације и научног поступка. И кад бира материју која треба да буде третирана научно, не сме увек говорити „екскатедра“ као професори на високим школама. Показало се, међутим, да и овако фрагментарне студије подстакну у многима жељу да се удубе у свет чија се оригиналност све више намеће, како је примећено. Дејан Богдановић ми је понудио да посетимо час Ханри Боасена који предаје наш језик на првом курсу и који је управо у доба моје посете школи био на часу. Упали смо неочекивано, бар се мени тако чинило. Професор није ни приметио кад смо ушли, занет испитивањем азбуке на табли. Правио је поређење између латинице и ћирилице, изјавивши да је наша ћирилица најсавршеније писмо, с аргументима које Вук и вуковци наводе. Петнаестак ученика, махом девојака, и двоје старијих, пажљиво су преписивали ћириличка слова, рекло би се слажући се с професоровом карактеристиком ћирилице. Далеко од моје домовине рекао је неко нешто што сам и ја толико пута својим ђацима говорила. У тренутку сам заборавила све приговоре ћирилици који се чују у нашој земљи, задовољна што има негде неко који их не зна или их не одобрава.

Касније, у разговору са ученицима, видела сам да наш језик углавном изучавају јер желе једном да пропутују кроз нашу земљу, или су већ изучавали руски па се тако заинтересовали и за наш језик. Чини ми се да им је било занимљиво што је у разред ушао неко коме је српскохрватски матерњи језик и ко је тек стигао испод југословенског поднебља. Можда сам представљала за њих исту такву атракцију колику персистима представља Персијанац кад залута у њихову школу.

Посету школи завршила сам посетом библиотеци која има специјалисте за 55 источних језика, која чува и дела југословенских писаца, али их, нажалост, има мало. Библиотека, поред све државне помоћи, књигама се углавном снабдева дарежљивошћу страних влада и страних књижевника који јој шаљу своја дела. Књижевници из Београда и уопште из Југославије и њена[18] издавачка предузећа најмање књига шаљу,[19] могло би се рећи никако их и не шаљу, према изјави библиотекарке задужене за нашу земљу.

Веровала сам да ћу из Париза писати о нечему потпуно париском, а све време сам остала у Школи источних језика. Уосталом, и та школа је можда нешто типично париско, својствено само граду где се сваки грађанин света осећа као у својој кући.

Привремени Французи

Усјесен 1968. године Удружењу књижевника Србије указала се могућност да пошаље неколико својих чланова у разне културне центре Европе[1] по десетак дана. Младен Ољача ми је саопштио[2] на свој упола шаљив начин[3] како је Удружење одлучило да мени понуди боравак у Паризу, јер сам, вели, доста ишла на Исток приватно или као гост књижевника источних земаља, па је право да мало кренем и на Запад, и то о трошку своје земље. Уз себи својствен, металан полусмех је додао да је ово одлучено и зато да се не би рекло како млади брину само о младима.

У Љубљани ми се придружио словеначки песник Јоже Шмит кога је слало његово удружење. Случајност да заједно путујемо била нам је обома пријатна и после мале забуне којим језиком да говоримо, јер ја не говорим лако словеначки, а бојећи се да Шмиту не би било право да се служимо мојим језиком, предложим да говоримо француски док год будемо у Паризу. И Шмит је ово решење радо прихватио и одмах смо га почели остваривати, како бисмо били у форми кад стигнемо у француску престоницу.

Стан нам је био обезбеђен у истом хотелу, у центру. Већ прво јутро смо се поздравили са „Bon jour! Comment allez-vous“,[4] као да смо у детињству имали бону Францускињу. У току дана смо наставили да причамо на туђем језику, уосталом, благонаклони једно према другом кад се омакне нека грешка у говору. Шмит је имао, поред осталог, задатак да посети неке издавачке куће, а ја сам била беспослена као многи привремени Французи и имала план да, као у младости, изобилазим поново све галерије слика. И Шмит ми се придруживао кад год је могао. Кроз музеје смо се такође служили француским, верујући да нећемо срести ниједног Југословена који нас познаје. Шетње кроз музеје обично трају дуго: лакше и брже се прокрстари кроз Јастребац него кроз одаје и одајице Лувра. Кад сам први пут у младости, после завршених студија, посетила овај музеј, загледала сам сваку слику, сваки кип, сваки стари новчић и вазу, и требало ми је по цело преподне да разгледам две-три дворане. Уосталом, био је то први светски музеј који сам посетила па сам и зато била тако неуморна. Сада смо се заустављали само крај најчувенијих слика, прилазећи им као старим познаницима: прво Леонардовој Мона Лизи, па[5] Рафаеловим[6] Богородицама и Муриловим дечацима, затим Ван Дајковим принчевима и историјским призорима сликара Давида, и мермерној Венери, која је, зачудо, увек била окружена

црнцима и другим тамнопутим посетиоцима, бар кад сам јој ја прилазила. И онда, после дугог лутања кроз хладовите велике одаје, пред излазак, опет се враћали Мона Лизи и седали наспрам ње.

На клупи је још двоје, по разговору би се рекло да су сликари: један тврди другом како та Мона Лиза на зиду није права, то јест није слика Леонарда да Винчија, него њена успела копија, а да се оригинал чува у ризницама музеја из предострожности, јер се дешава да лопови или занесењаци украду драгоцену ствар. Млађи сликар, рекло би се Италијан, очигледно је био несрећан што слика коју посматра није она због које је можда једино дошао у Париз. Морам признати и мене је то ожалостило и брзо сам са Шмитом пошла даље да не бисмо чули још што разочаравајуће. Осетила сам потребу да осећања искалим на свом језику, али нисам хтела прекршити задату реч.

Уопште се по музејима могу чути врло узбудљиви разговори. Тако сам у Третјаковској галерији пред сликом „Иван Грозни убија сина", великом готово колико један зид, где су личности представљене у природној величини, чула причу како је неки преосетљив човек у тренутку заборавио да стоји пред сликом, толико је она била упечатљива, и у гневу потегао нож па га забо у груди синоубице – то јест расекао слику. После је то место било тако рестаурирано да гледалац сад не може приметити где је била рана на платну.

Крај Пикасових платна се шапћу баснословне своте које богаташи или обожаваоци, или просто[7] трговци, плаћају за дела с његовим потписом, па ма она и не спадала у његове најбоље ствари. Наишли смо затим на слике и цртеже модерних сликара. Идући крај њих свет се понекад и смејао али се и навикавао. Било је ту женских портрета и са једним оком усред чела, и то уздужно окренутим, али да је ту и постојала књига утиска, нико не би написао да је сликар једнооку жену и заслужио, као што се прича да је извесни противник новог сликарства такву примедбу једном записао у књизи утисака.

Управо док смо стајали у разговору крај тих слика, мене препозна нека Београђанка и прво чиме ме је ословила било је:

– Благо вама, имате француско друштво!

Нисам јој противуречила знајући да ће пре отићи ако верује да сам са странцем.

Дани су ишли брзо од јутра до мрака испуњени разгледањем уметничких галерија, споменика по улицама, црквама, посећивањем вртова и паркова, ходањем крај Сене. Чак смо доспели и на понеку изложбу слика. Сећам се једне[8] негде у центру, у сасвим малој просторији, да се ниси могао окренути. Али, и у Паризу, чини ми се, што је просторија мања, то по правилу више посетилаца у њу сврађа. Слике се, нажалост, нису могле због стешњености разгледати, али су били занимљиви сви ти људи којима је био важнији, изгледа, сусрет с познаницима и угледним личностима, него изложене слике.

[9]И сам сликар се мирио с тим, задовољан што је толико света дошло. Осталом, тако је и код нас, и код нас се тек сутрадан одлази на разгледање слика и уживање у њима.[9]

На Монмартр, о коме смо сањали још у возу, стигли смо тек последњих дана. [10]Говорили смо, по обичају, и на том стецишту сликара, француски. Њиме су се

ту споразумевали и сликари других крајева света.[10] Нисмо знали шта пре да погледамо. Неки су слике само продавали, неки ту, на лицу места, сликали, неки звали посетиоце који би им се свидели, или који би им се учинили богати и сујетни да им у току од пола сата направе портрет. Ни Шмит ни ја им се, срећом, нисмо учинили ни занимљиви ни богати, па смо мирно застајали где год нам се хтело.

Међу сликарима целога света ту окупљеним поново сам осетила оштро жаљење што се не изражавам и бојама. Оне су са свих страна звале, скоро се у звуке претварајући. Осећала сам дубоку сродност с тим људима[11] пола на небу, пола на земљи; пола у Паризу, пола можда у Полинезији или Африци. Њихов француски био је сав у метафорама, с пуно алузија, реминисценција. Изражавајући се речима којих нема увек у речнику, новим, или само њиховим, сликарским, Шмитов и мој говор, ако су га и чули, њима се вероватно чинио као говор грађана далеких од сваке уметности.

Док смо се враћали, мени су пред очима титрале јарко црвене, жуте и зелене боје виђене на сликама, као што нам пред очима титрају пеге ако дуго гледамо у светиљке. Шмит ме је наједном упитао:

– Avez-vous compris ces gêns la?[12]

Сложили смо се да смо боље разумели прошле вечери глумце из Француске комедије, али, зато, језик оних слика био нам је близак.

Никад пре овога боравка у Паризу нисам имала прилике да уђем у које француско издавачко предузеће, или издавачку кућу, како би они рекли, а сада сам захваљујући томе што је Јоже Шмит свршавао неке послове свога удружења код извесних издавача и ја му се понекад придружила. Знала сам да је код Сеја (Le Seuil) запослен Жан Кејрол који је једном из рата посетио Југославију са песником отпора Жаком Марсенаком, кад смо се и упознали и провели заједно неколико дана на путу кроз Црну Гору. Како је Шмит и ту имао посла пошли смо заједно. Радне просторије ове куће су у тихој улици, у кући старинског типа, на два спрата, пуној малих соба, уских ходника, са степеницама које су говориле да су те просторије биле једном приватан стан, нешто слично нашој „Просвети“. Имала сам утисак да је и намештај старински. Ипак смо се ту осетили као у салону мадам Рекамије, тако је све светлуцало духом, љубазношћу. Људи су нудили сваку врсту услуга и сарадње с нашим издавачким предузећима. Кејрол ми је показао своју радну собу, малу као голубарник, али издвојену, где је могао на миру радити. Учинила ми се она као оне собице уметника како их представљају код нас у опери „Боеми“. Мислила сам ту како је лепо бити Француз, стални Француз, имати духа, укуса, умети рећи човеку лепу реч, где и замерке личе на похвале.

Шмиту сам се придружила и кад је пошао Пјеру Сегерсу, издавачу тако популарном код југословенских песника. Пре неколико година била сам превела песме неколико француских младих песникиња које је он издао и те му преводе затим послала. Наравно, он је тада захвалио, и то није чудно, то је сасвим и француски и издавачки. Чудно је да се сетио тога кад смо му били у посети. Додуше, своју смо посету, најавили, те је имао времена да се обавести ко смо. И код Сегерса је владала иста атмосфера као код Сеја.[13] Наш „Нолит“ је,

на пример, много боље смештен, има више простора и у новијој је кући него оба француска издавача. Сегерс је са пуно симпатија говорио о нашој поезији, а знао ју је сарађујући са Зораном Мишићем, и нашим песницима Васком Попом и Миодрагом Павловићем.

Кад је Шмит одлазио другим издавачима, ја сам лутала тражећи улице којима сам некад пролазила, улицу Сен Жак где сам као студент становала. Понекад је тешко било наћи загубљену улицу у Паризу као загубљену стазу у шуми, мада су све оне остале исте. Ипак, понешто се у свој својој непромењивости чинило сасвим друкчије, можда зато што сам му прилазила из другог краја града. Луксембуршка башта, на пример, изгледа сасвим друкчије кад јој приђеш из улице паралелне са улицом Сен Жак. Чак[14] и моја улица Сен Жак учинила ми се нека друга јер нисам ушла у њу са стране са које сам увек пре улазила.

Мој сапутник је обично одлазио у ресторане сам. Свиђала му се та типично француска јела, француска атмосфера, али врло тешко је могао да се сети имена јела која је узимао, а она се и збиља зову необично за привремене Парижане какви смо ми били. А и наручивао их је, вели, не знајући према називу шта ће му се донети. Додуше, признао је да воли та изненађења па је и тражио увек непознате ствари. Једном смо заједно на Сен Мишелу ручали и јели живо сецкано месо, наравно, зачињено тако да се могло јести. Јели смо и стално наглашавали да је укусно, али смо после наручивали нешто вегетеријанско. За истим столом биле су и две девојке, студенткиње које нису могле дојести тај бифтек.

После на булевару весело смо причали како су оно малочас у ресторану, судећи и по недоједеном бифтеку и по начину како су француски говориле, морале бити наше девојке које у Паризу изучавају француски. Кад угледамо где нам у сусрет иде црномањасто познато лице и смеши се пријатељски. Али ми и даље говоримо страним језиком. Уто пред нас стаје београдски критичар Петар Џаџић. Ја сам као да су ме у доба рата ухватили да говорим немачки рекла збуњено како се, ето, правимо важни, хоћемо да личимо на Французе. Али он или није чуо Словенца и Српкињу где говоре француски, или му то није чудно, обрадован сусретом предложио је да свратимо у кафе и мало попричамо. Тако смо Шмит и ја захваљујући Џаџићу сишли мало на родно тле. И колико смо се дотле плашили да не сретнемо људе из завичаја, толико нам је сад сусрет с Џаџићем био пријатан – иако је он опасан критичар, а нас двоје песници. И разговор на свом језику наједном је био сладак. [15]Краткорочна превласт критичаревог и мог језика над Шмитовим није могла бити опасна, а особито на париском булевару.[15]

Са Шмитом сам се растала у Паризу. Имала сам жељу да који дан проведем у Нансију и обићем завичај Јованке од Арка.

Сад кад се сретнемо, Шмит говори словеначки а ја својим језиком.

Крсташки поход жена

Предала сам се и ја патетичном празновању жена кренувши са осмомартовским караваном у Цариград. Путовање с „Туристом“, мислила сам, спашће ме многих брига: имаћемо скупни пасош, на путу ће се о свему бринути организатор. Тако,[1] никог ништа не питајући, с уверењем да ми засебан пасош није потребан, пођем без њега. Зато је на граници дошло до великог узбуђења и разочарења. Падали су разни предлози шта са мном да се ради: ни приколицу не може човек тек онако украј пута оставити. Неке жене су предлагале да ме тајно преведу преко границе – што нема ни на филму. Неке су хтеле да иду до пограничне бугарске постаје с молбом да ме тамо пропусте.[2] Брзо је пропао и тај предлог, јер смо се сетили да до Цариграда постоји и бугарско-турска граница. Напослетку су се и најнаивнији убедили да морам заостати од каравана док се некако не снабдем пасошем. Жене, забринуте што ме остављају саму, гледале су ме као мајке синове које им одводе у јаничаре.

Наједном сам постала јунакиња једне ноћи у милицији димитровградској. Скупило се око мене око десетак милиционера гледајући ме једни сажаљиво, други с огромним чуђењем: поћи у туђу земљу без пасоша! Понеки ме је можда гледао с[3] подозрењем. Сви су ми, међутим, хтели помоћи. Прво су предложили да телефонирају мојој кући, како би ми се отуд првим експресним возом послао пасош, али ја нисам хтела плашити родбину, а нисам тако издалека ни[4] могла знати где ми тачно пасош стоји.

Остало је једино да преноћим у Димитровграду и да,[5] снабдевена новим пасошем, ујутру наставим пут. Милиција је у току два часа нашла фотографа, свога шефа, чувара печата и пасошких књижица, одвезла ме у Димитровград,[6] удаљен од постаје четири километра, нашла хотел где ћу преноћити. Док сам ја спавала, нови пасош је већ почео да се прави, те сам ујутру већ могла наставити пут. Милиција је нашла и путника који је хитно путовао у Цариград. Како је он морао да заостане у Пловдиву због умора, ја сам отуд вечерњим пилићарем кренула даље.

Напослетку ми је све то постало занимљиво, особито кад сам ушла у воз. Сад већ, мислила сам, не могу залутати, па сам спокојно погледала око себе. Људи су били претрпани безбројем бошчица, мрежа, кутија везаних врпцом, најлон кеса. Да би се обезбедили од лопова, све су слагали у купасте гомиле, тако да се одмах позна ако неко помери неки завежљај. Лопова није било, али су се на граници

појавили цариници важни као енглески лордови, и све развезали, испревртали, сваког строго преслишали као да намерава[7] незаслужно да се прокријумчари у рај. Кад се њихов девети вал стишао и кад смо потпуно ушли у таму турске ноћи, наставио се редован живот у возу: плач деце се поново чуо, путници који су желели спавати бездушно су затварали врата купеа пред оним стиснутим у ходнику, навлачили завесе и гасили светлост. Моји сапутници, човек и жена, били су бољи, или су се осећали безбеднији кад су врата отворена и кад су будни па[8] их нису затварали, али су и они[9] сваки час тапкали своје завежљаје да виде јесу ли на месту. А ноћ око воза се отегла, ноћ туђа, турска. Хтела сам заподети с кондуктером разговор у жељи да дознам зашто симплони и експреси не иду кроз Пловдив, али ме он није разумео: напослетку, морала сам знати да кондуктери на спорим возовима нису обавезни да знају стране језике.

Кад се разданило, воз је пролазио кроз голо и пусто поље, понегде валовито, прошарано ниским зеленилом као да су кртице из земље изровале жбуње и бусење траве. С времена на време наилазила су стабла као вретена омотана пузавицом. Понеком дрвећу пузавице су се овијале око самог врха као чалме. И нигде човека, нигде говечета, нигде куће. Свега негде у даљини, усамљена као у пустињи, једноспратна зграда бело окречена и лишена украса, учинила ми се као суморна касарна. Поред железничких станица дизало се нешто као огромна вешала, са по две гвоздене куке на горњој водоравној греди, и појачавало суморност предела.

Човек и жена покрај мене су задремали, а ја осамљена, пролазећи кроз тај суморан предео, наједном сам уобразила да су управо туда Вук и Стефан Лазаревић водили своју сестру Оливеру Бајазиту у харем, како би узидана у кулу турске царевине учинила да раји буде боље. А и шта би човек на путу за Истамбул мислио него на то, на Краљевића Марка који оре цареве друмове и „дотерује цара до дувара“, на цара Мурата и Косово.

У пуној дневној светлости стварност је узела превагу, сећања су се повукла, а моји сапутници ми се учинили сасвим друкчији, обичнији, мање опасни, мање Турци и мање црни, чак ми се учинило и да им је број завежљаја мањи. Мислим и да сам угледала и једног Београђанина, али ни он ни ја нисмо желели да се препознамо онако уморни, неумивени, у својству путника пилићарског воза у коме сам се једног тренутка покајала због песме „Путник[10] треће класе“, мада је завичајна трећа класа нешто сасвим друго него туђинска.

На радост свих путника стале су се јављати прве цариградске куће. Ти наговештаји града нису овде били постепени у томе што би најпре наилазиле мање зграде па после веће и палате, већ у густини лепих кућа: прво наиђе једна трокатница,[11] весела, светла, окренута води, окружена зеленилом, а после мало три такве, а ускоро њих десетак, све лепих, нових. Ваљда што је град био на брегу у близини воде. Цариград ми се учинио сличан Београду, а зацело би тај утисак ноћу при светиљкама био још уверљивији. Воз јури и даље а лепе куће бивају све гушће, све се више пењу уз брдо; само каткад уза саму пругу, у подножју, мине кућица која би могла бити каква чукунбаба наших кућерака из турског времена. Вероватно их се негде по закуцима приватних башта налази више него у новом прстену који опасује грађевине древне престонице. Још један призор

у Цариграду, гледан из воза,[12] подсетио ме је на Београд: упоредо с пругом ишле су зупчасте зидине неке тврђаве добро очуване или недавно рестауриране с округлим кулама. Касније је водич објаснио да је то тврђава Румели, из времена Мехмеда II.

На железничкој станици ме је дочекао вођа каравана, коме сам из Пловдива телефонирала кад и како стижем, и одахнувши што се и сама у путу нисам загубила, одмах ме је таксијем одвезао на пристаниште мојим сапутницама зачуђеним што ме виде, али радосним као што је некад било ако се ко избави из турског ропства. Биле су спремне да се укрцају на брод који превози на анкарску обалу. Било нас је ту свих узраста, свих сталежа и народности. Било је међу нама и жена из других каравана, из других држава. Бродови су једва могли да нас покупе. Чак су Турци били презасићени женског света и пролазили поред слављеница равнодушно као да су све њихове четврте жене у харему које су им већ изишле из воље.

На анкарској страни, на коју су наше жене у крсташком или социјалистичком борбеном стању желеле да стану ногом, било је као и[13] на цариградској, као и у мом пилићару,[14] шаренило и галама источњачког света. Торбари су натурали разгледнице, албуме, чибуке, наочаре против сунца и друге ситнице. Било их је који су говорили и нашим језиком, вероватно досељени из Македоније и Босне. Од тих продаваца на мало једва се могло пролазити тргом.

На анкарској страни нисмо дуго остали. Све на овом путу ишло је некако на брзину, као да је било проба неког будућег дугог[15] путовања, а свак[16] је имао много планова и жеља. Желели смо да видимо дворац у коме је Стефан[17] Лазаревић проглашен за деспота, двор у коме је живела Оливера. Ја сам још у Београду замислила да видим крај где су живеле руске избеглице одмах после Првог светског рата. Међу њима је тамо рањен доспео и мој муж, још сасвим млад, и његов брат од ујака Гљеб Алексејев. Породица Сергејевог ујака Алексејева имала је пуно деце, око седморо, али била је доста имућна, а тако се и држала, па је <Гљеб> отишао у Италију, а мислим и даље на запад, врло кратко проборавивши у нашој земљи. Тако[18] су поступали и сви имућнији, или они чије је образовање и друге склоности вукло их према западним странама. Мој муж, причао ми је, опредељујући[19] се куда ће из Цариграда, сетио се како је близу куће где је становао била наша амбасада и пошто је, наравно, знао за Србе и Црногорце и за њихове везе с руским народом, донео је одлуку да се у свом лутању кроз туђину заустави у Србији у коју је стигао преко[20] Боке Которске. Тамо је остао две-три године радећи физичке послове са још неким младим људима који су такође или припадали „Русима без новаца“ или словенофилима. То су били махом они који су се касније окупили у Београду око културног друштва руских избеглица „Земгор“.

Али све што сам видела било је и сувише[21] мало, казивања, и објашњења била су сувише непроверена. Тих људи више нема, па нестаје полако и сећање на њих. Једино ми је било утешно што гледам можда обалу где их је талас револуције избацио, што гледам куће које су и они гледали, а то није утешније од чињенице да ми који остајемо иза оних којих нема више гледамо сунце које су и они једном гледали.

У Топкапи музеју куда смо са пристаништа отишли, у одаји где је била изложена царска одећа, жене су нарочито пажљиво гледале неће ли видети и хаљину, можда венчану, наше Оливере или њен накит. Али тамо је углавном била одећа турских бројних царева, Мурата, Ахмета, Сулејмана, Бајазита, Мехмеда, чија смо имена познавале готово исто толико добро колико имена својих Немањића или Трпимировића. Била је та одаја у музеју управо као поручена да је разгледају наше жене, и то тако празнично осмомартовски расположене. Хаљине царева у јарким бојама, од најскупоцениje кадифе, броката, атласа лежале су <y> витринама, све скупоценија од скупоцениje. За мене је необично пријатно било видети како женски свет, махом радничког и службеничког сталежа, гледа сав тај сјај ипак мирно, као да га ништа не чуди. Биће да су и те жене као и ја у машти то виделе још светлије и још богатије, особито оне које су читале наше епске песме. Радосно смо загаламиле само испред неколико оделаца царевића и женске царске деце. Можда су њихови очеви набијали Србе[22] на коље и секли, и турчили – али за то деца нису крива, говориле су жене, разнежавајући се до миле воље.

Тумач нам је био наш човек родом из Зворника, Мухамед, који одлично још говори наш језик и још боље познаје историју Истамбула, да сад назовемо овај град како га он назива. Пре него што смо ступили у одају где се чувају најдрагоцениje ствари, очитао нам је као неку буквицу да се ништа руком не сме таћи и скренуо нам пажњу где је важно зауставити се. Ми, накићене модерним мачијим златом, или сарајевским и охридским брошевима из кујунџијских радњи, прстењем с лажним или полудрагим камењем, огрлицама од пластике, нашле смо се пред бисером крупним као дугуљасте баштенске јагоде, пред појасевима накићеним дијамантима и бисером, пред троперим висуљцима од смарагда крупних као лешник, пред дијамантом од 86 карата, у природној величини, опточеним златним венчићем, пред бисерним огрлицама зрнаца као крупне капи кише, пред златним Абдулхамидовим ибриком, испод кога је плитка златна зделица, пред колевчицом од злата Ахмета I, пред престолом од драгог камења и злата, широким као постеља, поклоном Недир Шаха Махмуду I, пред јатаганима са балчацама у смарагду, у златним корицама, међу којима се истиче јатаган Сулејмана Величанственог, пред свећњацима од сувог злата.

[23]Све то гледамо и све нас то враћа у рођену историју, народну поезију, у предања. И све је, као и свуда, окићено анегдотама: колико, рецимо, амерички или енглески музеји нуде за понеку ствар, и које шта коме отео, или на мегдану добио.[23]

Пред полазак из Београда понела сам, по савету Васка Попе, монографију о Мехмеду Соколовићу који је издала Српска књижевна задруга и не слутећи да ћу се у Цариграду наћи и у његовом врту и кући која је у склопу сарајa и павиљона турских царева куда смо доспели после разгледања богатих збирки фајанса. У врту великог везира, нашег саплеменика, најпре су нам пажњу скренуле бронзане фигуре лава, пантера и, мислим, вука, чије присуство на том месту ми је много рекло о природи човека који је фигуре звери претпоставио каквим другим украсима. У врту у сарајима нисмо се дуго задржавали, али очи су срећом брзе, поглед обухвати и пренесе свести оно о чему би требало дуго читати па да се добије прави утисак. Ниједан опис нам не би могао до потанкости дочарати

кићеност павиљона ни пренети атмосферу која тамо влада. Излазећи отуд имали смо утисак да смо често и дуго гледали њихове прозоре, да смо узимали у руке ибрике, да смо седели на диванима услоњеним уза зидове, да смо били у врту са Мехмедом Соколовићем кад су га убили.

Наш вођа нам није давао ни тренутка одмора. Одмах после посете дворцима упутили смо се на трг Ахмета I назван „Аеродром" због тога што су се некад на њему одржавале трке. Као занимљиво за нас Југословене Мухамед нам је испричао како је на том месту Милош Војиновић, сестрић цара Душана, стрељао кроз прстен јабуку. Код мене и још неких настала је забуна, јер смо до тога тренутка веровали да се Милош у Млецима борио за свога ујака и тешко нам је било навићи се на мисао да су Латини тада владали у Цариграду, и Милош у Цариграду учинио подвиг,[24] опеван у народној песми. Ту сам се по богзна који пут уверила да постоје две истине: објективна, историјска, и она нека лична коју човек и не знајући због чега усвоји. Мухамеду нисам више противуречила, али сам и даље видела Милоша Војиновића тамо негде око Млетака, крај Јадранског мора.

Мухамед је, међутим, наставио причати занимљиве ствари: како се тај трг у време док је био аеродром налазио седам метара ниже од садашњег трга као и оба споменика,[25] који су победнички трофеји: бронзани који представља три змије усукане као уже и египатски порфирски обелиск, сада дигнут на мермерно постоље, да не би био као укопан у земљу. Мартовско сунце било је мило, гостољубиво и женама се није хтело у Плаву џамију султана Ахмета[26] куда нас је вођа позвао, најлепшу у Цариграду, названу Плавом због плавих плочица којима је обложена изнутра где год зидови и стубови нису од мермера. Издалека она се чини као скупина мањих џамија због великог броја купола и минарета. Ко се некад, у детињству, играо пиљака може лако замислити спољне обрисе Плаве џамије, само у тој купи пиљака било би их потребно више од пет. А кад се уђе у тај огрозд купола и полукупола, остане се поражено висином и пространством њеног модрог свода. Све је благо, продуховљено, светло, у безброј голубијих прелива. Тренутно ми се чинило да се налазимо у каквој прелепој пећини, коју је само спора али достижна рука воде могла током милиона година тако изваја-ти. Човек се у овој огромној богомољи чинио сићушан, какав се, додуше, понекад чини и непоређен с великим делима природе и уметности. Слично осећање сопствене мајушности имала сам у Постојинској јами, или усред ноћне пучине Црног мора, могла бих рећи и Црног неба,[27] јер је и оно било све црно с једином светлом полукружном пукотиницом младог месеца.

Кад смо се после овога нашли у Аја Софији, коју сам толико чезнула да видим, замишљајући је сву у злату, била сам разочарана, али сам се чудила себи што се тако осећам: све је и у њој било величанствено, сваки камен имао своју историју, своју боју, а зелени велики медаљони опточени златом и исписани тајанственим писменима личили на амајлије против зла. Њена драматична судбина да буде хришћанска па муслиманска богомоља будила је код посетилаца закаснела крсташка расположења и објашњавала због чега је њена стара лепота толико потамнела те ми се наша Грачаница и Дечани учинили лепшим.

За поподне смо оставили обилазак савремених зграда и четврти где се може видети како данас људи живе у Цариграду. Према плану пошли смо, прво

у трговинско средиште, Велики базар. Првих неколико тренутака у том огромном стакленом павиљону с неколико железних капија где милиција ноћу чува стражу, све се најпре учини као на бувљој пијаци других великих градова; а онда наједном заслепи очи сјај златарских радњи. Права, друга, двадесета. Бог зна колико их има. Ни у царском музеју нисмо видели толико златних предмета почев од прстења, наруквица, ланаца, часовника, до ствари које давно и давно нисам сретала. Све олтар до олтара богу злата, а иза витрина блиставих од овог прастарог, људима најмилијег метала, стајали су свештеници који су му служили, повучени у дубину, како обично и свештеници по[28] црквеним олтарима чине. Само понеки би се појавио на вратима и позивао да се уђе: не мора се купити, није обавезно.

Крсташки поход жена био је омађијан. Заустављале су се у гомили пред тим сјајем показујући једна другој руком или узвиком накит који би желела имати. Понекад су ти свештеници бога злата из полутамне дубине радње гледали охоло и с досадом у жудно раширене очи пролазника, а понекад се сажаљиво смешили. Била је у таквом једном олтару танушна златна наруквица, као да си златним шестаром описао круг па остао траг. Продавац се појавио на улазу. Најмлађа међу нама, девојка, с огрлицом од југословенских[29] ђинђува, упитала је колико стаје тај котурић. Била је вољна све што има уза се да дâ за њега, али када је отворила новчаник, видела је да нема довољно новца.

– Глупо сам се истрошила купујући разгледнице и албуме и сад немам за ово – уздахнула је, рекавши затим продавцу, мало посрамљено, да јој је скупо.

Кажњене тако што су брзоплето куповале ситнице,[30] многе жене нису могле себе обрадовати нечим вреднијим, па су зашле у побочне улице где се продају предмети од оникса и алабастера, што је, међутим, по неким законима трговине, или по правди природе, било скупо скоро колико и злато. Зато су купци са мало новца залазили у још побочније улице,[31] где су продавци дозивали и нудили робу. На улицама су се чули и узвици на нашем језику:

– Само две хиљаде! Само две хиљаде блуза!

Деца торбари која су имала само то на продају, била су тако убога да је једна жена купила две такве блузе с образложењем да хоће бар ту децу да обрадује, кад не може да купи ни злато ни оникс.

После овога похода кроз базар мислила сам дуго о чланку Ериха Коша где се говори о Волтеровом „Кандиду“ и у шали рекла водичу да бих волела да пођемо тамо где је Кандид обрађивао свој врт.[32] Он ме је с чуђењем погледао, али брзо се снашав, не рече да не зна где је то место већ да ће ми бити боље да са осталима пођем у чувени ноћни локал који ће те вечери посетити само Југословенке, то јест где ће уметници само за њих изводити програм.

У цариградском ноћном локалу није било, како сам очекивала, ништа напредније у ноћнолокалском смислу него код нас, сем ако програм није прилагођаван према гостима. Источњачке игре су биле изванредне, а и где би ако не у Турској. Нарочито ми се свидела једна играчица сетнога лика која се ломила као да је хтела сатрти неку муку у себи. Гледајући је мислила сам да је тако вероватно изгледала наша Оливера када је морала после Бајазитовог пораза играти с његовим харемом пред Тамерланом.

Уопште, човек путујући много штошта у свом мишљењу промени и поправи. Кад ми је, на пример, турски писац који је превео „Дервиш и смрт“ од Селимовића рекао да држи приватно забавиште помислила сам најпре са задовољством како је време приватних забавишта код нас прошло, завршило се можда већ са оним забавиштем у Ваљеву, у улици покалдрмисаној сивим и белим облуцима, негде пред Први светски рат. А кад сам боље размислила, зажалила сам што и ми не дозволимо приватна забавишта, кад смо могли дозволити приватне пивнице и бријачнице, па да их имамо у свакој улици, да не буду претрпана, да мајке могу с мање новца него плаћајући кућну помоћницу обезбедити пријатан боравак својој деци док саме раде. То не би било ни несавремено ни недруштвено.

Враћајући се из ноћног локала, имали смо прилике да видимо и чаролију ноћног великог града, његових раскошно осветљених улица, као дуга, што је давало илузију да је у том граду све безбрижно, да су рекламе одшкринути прозори тих старих, дању тако сивих кућа, да је у свакој од њих нека свечаност и весеље.

Честитка учитељској школи у Београду

Кренуло је крајем априла ове године[1] четрдесетак професора београдске учитељске школе у Грчку, примивши и мене у друштво као некадашњег професора који је на универзитету изучавао и класику. Као у свакој заједници дужности су биле још у Београду издељене. Математичари су уводили ред, доносили одлуке о местима одмора, о томе где ће ко у аутобусу седети; историчарима је дата улога тумачења старих легенди створених око битака и јунака; наставници ликовног одгоја били су задужени да нас уводе у тајне уметности с чијим споменицима ћемо се сретати; наставници музике, потпомогнути младима, требало је да свирају и певају кад наиђу једнолични предели, или падне ноћ па се не могне посматрати околина. Од мене су се сви надали да наш пут, нашу „научно-туристичку“ екскурзију опишем, те ће ово сећање бити можда [2]моја новогодишња честитка школи, ако не стигне да буде првомајска[2]. Биолози су били замољени да тумаче биљке код нас непознате, економисти да нас уведу у савремени живот Грчке. Шофер је имао своје возачке обавезе и како је у много[3] чему пријатност наше вожње зависила од њега, са скоро француском учтивошћу смо му се обраћали, те „да ли бисмо вас смели замолити“, те „ако вам не би било тешко“, те „што сте се усамили, ходите овамо“. На екскурзију је пошао и ложач школе, и био је ту као доказ демократичности, равноправности једне установе,[4] мада је његa туристички део екскурзије више занимао него научни.

Били смо, дакле, као каква мала грчка демократска државица. Командант наше путујуће државице, чим смо се стали пети на аутобус, опомену је: „Старији и болешљивији на предња места, омладина иза њих“, управо према моралу старе Спарте или Атине.[5] „Хоће ли бити ротације“, упитао је неко савременијим језиком, а неко добацио да ће и директор неко време морати поседети на месту одређеном за здраве и младе. Била је то, наравно, шала, али је познато да се не сме ни шалити онде где нема демократских односа.

Вођа туристичког дела излета, по рођењу Гркиња, за све време је стајала на прамцу, као стари крманош, трудећи се да не прође ништа необјашњено. И ваљда да бисмо личили на туристе, које она понекад води у Грчку, она нам је као прави „Путников“ водич, чим нешто објасни, захваљивала на пажњи и говорила „Пријатно“.[6]

Да није било ње, границе и цариника, не бисмо ни приметили кад смо ушли у Грчку: и тамо је листало пролеће и није било бујније него код нас, бар док смо пролазили кроз северну Грчку.[7] Тек кад су настала људска насеља, и без водича смо осетили да смо у туђој земљи, али смо осетили и да смо у земљи у многоме налик на своју.[8] Нарочито су предграђа вароши била налик на наша, са својим кућерцима, посластичарницама пуним источњачких слаткиша, са својом калдрмом, кафаницама. Видело се да смо у недавној прошлости на сличним местима и ми и Грци време трајили,[9] да смо се молили истим боговима, од Зевса па до Христа, да су нам азбуке блиске рођаке. Забавно као решавање укрштених речи било је читање фирми и реклама на које смо наишли у Лариси. Понекоме су се пријатељски, а понекоме подругљиво смешили из те азбуке математички знаци толико пута исписани нашом руком: ипсилони, иксови, алфе, омеге, делте. При првом срицању грчке азбуке помогла су нам и друга искуства – да се **мп** чита као **б**[11] било нам је јасно чим смо наишли на натпис „Кафе мпар“,[10] јер сви смо бар једном у веку ушли у кафе бар. И ускршња јаја у Лариси била су иста каква смо ми некад бојили и свечана празнична атмосфера у коју смо банули пуна штирканих кошуља, лакованих ципела, хаљина светлих боја, била је[12] као некад код нас у унутрашњости. И цвеће је било као код нас, само гледно кроз лупу: невен крупнији од лепакате, орхидеје као пун месец, руже са стабљикама дугим као стабаоца кукуруза.

Као журнал пре филма и даље су се низали предели без великих насеља, без важних уметничких споменика, припремајући за оно што нас је чекало у Атици и на Пелопонезу. Брзина којом смо се отисли низ беспрекоран асфалтни пут набијала нам је у вид нежно зелене пролећне пејзаже као што компресори набијају ваздух у боце. У неколико минута бисмо их видели онолико колико пешак за пола сата. Али све те варошице, кланци, заливи, шуме, као да још нису били права Грчка. Да смо збиља у њој, објавио нам је свечано Олимп који нас је после свуда пратио, с врховима снегом завејаним, миран, и далек[13] и приступачан, као богови који су га насељавали. Наставници географског актива су нам објаснили који врх је Парнас и наједном ме опоменули на чувену карикатуру Пјера Крижанића која приказује како се наши писци отимају о место на Пегазовом крилу и где је мене, хвала му и данас за ту пажњу, нацртао како седим на крајичку Пегазовог крила усамљена и уплашена као неко кога је бродолом избацио на туђу му обалу. И колико год би се после пута Олимп[14] појавио, толико пута сам се сетила Крижанићевог Пегаза претовареног[15] Југословенима песницима.

Главни зналац класике међу нама стајао је још у резерви, чекао је Термопилски кланац и Леонидин гроб. Ни покојни Никола Вулић[16] не би нам са више подробности и осећајне ангажованости дочарао битку у Термопилском кланцу него наш класик, не би нам живље предочио непунолетног младића који драговољно остаје да погине с друговима иако му Леонида пружа могућност да се спасе; не би нам ни Вулић боље представио гнусобу издајника који тајним богазима доводи непријатеља иза леђа грчким борцима. У току пута је он често[17] показао, а нарочито код Лава Херонејског, шта може зналац да учини од обичне лекције из историје. Херонејски Лав је и иначе био код свих изазвао

особиту пажњу, можда зато што стоји усред поља,[18] сам, а можда због чињенице што га је противник подигао противнику.

Уколико су предели[19] кроз које смо пролазили[20] били безљуднији, скоро празни, утолико нам се Атина у коју смо предвече стигли учинила бучнија, насељенија можда него што и јест.[21] Празнично расположење нас је дочекало и у интернату где смо се настанили. [22]Први пут после два дана туристичке хране јели смо нормално. Наиме, поред француске, руске, немачке, постоји и туристичка кујна. У њој је дозвољено јести слатко пре сланог, пити пиво после јогурта, мешати маслине и колаче, суво месо и карамеле, мед и ајвар, јаја и банане, пити воду где год се на њу наиђе, прихватити се јела прстима. И нико се не жали да му што шкоди. Малтене као у рату где људи, кажу, оздрављају од болести од којих су патили док су живели под повољнијим, мирнодопским условима. Ипак, били смо задовољни што смо у Атини тај туристички режим исхране прекинули.[22]

Пролог наше турнеје трајао је[23] два дана. Тек кад смо се нашли у срцу земље, у Атини, настала је права грозница, непрекидно ходање, посматрање, јер је требало видети за недељу дана оно што се стварало вековима. Помагала нам је, разуме се, предспрема с којом смо дошли, књишко познавање старе грчке уметности и историје. Као светионици из таме ничу имена градова, мореуза,[24] залива: Фарсала, Мегара, Коринт, Теба, Спарта, Аргос, Делфи, Пиреј, и свако буди понеку представу и успомену, али после сусрета с тим местима и споменицима почињу да се боре старе и нове представе.[25] Сад Коринт има да буде онакав каквим смо га видели својим очима: канал научнички озбиљан, дисциплинован, чија загасито зелена вода доле дубоко под мостом мора чувати[26] тајне залива које спаја. Били смо спремни да га[27] дуго посматрамо, али, ваљда у духу античких веровања, дувао је неки опак ветар и као какав зао дух налетао нам на очи, прекидао дах, просто нас чистећи с моста. Наш историчар, наравно, није умео да нам објасни која се то митска личност у облику ветра тако окомила на нас.

Али чим смо зашли у Пелопонез, после оне борбе с ветром, чинило се све блаже и гостољубивије. На сваких пет стотина метара стајали су на путу продавци воћа зовући нас да се зауставимо али ми смо журили, чекала нас је Микена и легенда о њој. По безброј туриста и њихових аутомобила приметили смо утом да јој се приближујемо. Замишљали смо да ћемо је сами спокојно проучити, али чим смо се стали пети према граду већ смо били окружени страним светом, махом Енглезима. На сваком завијутку стајао је по један водич и конкурисао нашем историчару, само сумњам да је иједан успео да с данашњег гледишта на прошлост тако осветли постанак овог древног града, да растумачи симболе скривене у епу о Тројанском рату а да му не одузме поезију. У нежном априлском жбуњу огромно камење које су збиља само киклопи могли ту довађати и поставити причало је својим немуштим језиком о легендарним трагедијама које[28] су се збиле у Микени, о Агамемнону, о Егисту и Оресту, о Клитемнестри, а професор историје је то одушевљено преводио на људски језик. Штета је било само што нисмо могли бар дан-два остати ту, што смо се као[29] туристи морали навићи на брзе растанке, морали се понекад само очима приближити некој лепоти.

Међутим смо позориште у Епидаурусу доживели не само очима него и слухом. Трчали смо до последњих камених клупа, задње галерије, како би се то

данас рекло, да утврдимо да ли ће се збиља чути кад се на сцени кресне палидрвце, и пошто се палидрвце чуло, ради још боље потврде о акустичности, певали смо неку сасвим тиху песму, а онда је неко и сасвим гласно рецитовао.

Толико је било[30] тих кипова људи, богова, толико надгробних споменика, стубова, толико поломљених плоча, торзоа, мермерних руку и ногу које су лежале у трави као какав обичан камен, толико смо тој свакој успутној ствари жедно притрчавали, да смо се учинили нестварним двојици својих сапутника непрофесора, те су нам се понекад подсмехивали хвалећи се како су овај или онај посао обавили док смо ми посматрали „каменице". Њима је очигледно примамљивија од Аполоновог храма, од целог Акропоља, од храмова у Делфима, била величанствена ноћна панорама Атине посматрана с брда где је црква Светог Ђорђа. „Е, ово је прекрило све што смо досад видели као небо земљу", направио је ложач упоређење које није било неумесно јер је призор ноћне Атине био изванредне лепоте и личио је збиља на августовско небо, само где би звезде биле увеличане и необично разнобојне.

Некоме[31] ће се учинити да од силних споменика и храмова и музеја нисмо видели обичан живот и људе. Готово је тако и било. С људима и животом у Грчкој смо се упознавали у оним слободним часовима кад смо могли сами, ненаучно[32] да лутамо улицама. [33]Свак је тада испунио понеку своју потајну жељу, видео се с рођацима и пријатељима, зашао у радње где се продају уметничке стварчице, такозвани сувенири, клиснуо на бувљу пијацу, на цветни трг, у библиотеку, на универзитет, у посластичарнице, апотеку, у продавницу лажних накита. И на сваком кораку смо осетили колико пријатељство Грци гаје према нашој земљи. У том граду где се може споразумевати бар на једном од три светска језика, ипак нам је најдражи био онај општи људски језик којим говоре људске очи и људска душа.[33]

Завршила бих ово сећање најузбудљивијим доживљајем који смо имали у Грчкој, доживљајем на гробљу у Зејтинлику. Између крстова и белега тога огромног војничког гробља ходали су само радознали, можда помало растужени туристи. Нигде сестре, ни мајке, ни оца, да оплаче ту над самим хумкама безбројне наше војнике пале ван наше земље. Иване, Милоше, Србољубе, Живораде, Слободане, Чулиће, Петровиће, и тако редом. Једина нам је утеха била што почивају у земљи некад најчовечнијих људи и најчовечнијих закона.

У Италији, земљи надахнућа

Град пријатељ[1]

Вероватно да у Пистоју која није, како би смо епски рекли, на друму широкоме не бих поред све њене славе и лепоте никад отишла, да није традиционалног пријатељства између њених грађана и грађана нашег Крушевца, да није часописа *Сви људи* (*Tutti gli uomini*) који сваке године позива књижевнике из свих наших република на пријатељски сусрет са сарадницима свога часописа и грађанима Пистоје.

Пистоја би се прво могла подичити својим гостопримством. Чисто сам љубоморна што нисмо прво ми, Југословени, повели ту акцију, што није неком граду у Југославији пала на ум мисао да склопи пријатељство с неким италијанским градом. Боравећи међу Пистојцима разбила сам заблуду да смо ми, Југословени, најгостољубивији народ. Чини ми се да ми не бисмо умели да будемо онако срдачни, непосредни, ненаметљиво услужни као ти Пистојци. И, кад смо већ код заблуда, још једне сам се тамо ослободила. Ми, у социјалистичким земљама, обично сматрамо да је социјално питање само код нас правилно решено, да се само код нас брине о радницима. Међутим у Пистоји, чији је председник општине, додуше,[2] комуниста,[2] видели смо једно такозвано радничко село, одмах крај Пистоје, које, будући да се наслања на шуму, личи на наш помодни Сењак у Београду или на огранке Дедиња. Станови су са потпуним комфором, са терасама које гледају у шумарке. Готово све дрвеће које се могло сачувати на простору где је насеље изграђено, сачувано је.

Још прве вечери, док су домаћини мислили да се одмарамо, пошли смо сами улицама и већ на првом кораку утврдили да има необично старих тргова, цркава и улица. Сутрадан су нас наши домаћини одвели у две катедрале које сами нисмо умели открити док смо лутали градом. Једна од њих је била катедрала са чувеном предикаоницом Ђованија Пизана о којој је недавно писано у крушевачкој „Багдали“. Сам Ђовани је син славнога Николе Пизана, названог „највећим и последњим средњевековним класичарем“ који је радио предикаонице у Пизи и Сијени. И Никола Пизано, како је познато, почео је већ да уноси новине

у класични начин изражавања, а његов син Ђовани је у томе отишао још даље. Мене је узбуђивало на његовој предикаоници дубоко људско осећање у сценама отмице деце („Покољ младенаца“) и „Страшнога суда“. Његов барељеф није као код његових претходника плитак, већ се приближује скулптури. Фигуре деце и мучилаца држе се за основу једва видљивим спонама. Катедрала у којој се налази та предикаоница припада оним строгим једноставним црквама чију лепоту чине само архитектура и вајарство, стубови богатих капитола. Лишена је икона и других ситних украса којима обилују и понеке чувене катедрале. Бројност и висина стубова чине да се у њој осећате као у старој, мало прорећеној, каменој шуми.

Али се човек у животу нагледа толико катедрала да не може више да одреди која је лепша. И зато кад смо потом у радничком насељу, оном о коме сам у почетку говорила, угледали модерну цркву, богомољу у новом стилу, она је нечим засенила све оно што смо дотле били видели. То је грађевина од камена, не много висока, беле таванице која се спушта према олтару. Прозори су од бојена стакла, олтар је једноставан камени квадрат, какав је вероватно бивао у прво време хришћанства. На зиду изнад олтара велико камено распеће. Никаквих икона, никаква сребра, злата. Само светлост. Са стране где стоје верници олтар је обложен керамиком која, мислим, не представља библијске приче. Њене боје одговарају бојеном стаклу прозора. У тој цркви сам појмила шта човековом духу значи промена. Ако би ново било чак мање лепо, чини се лепшим од претходнога, делује свежије. И ми смо, или тачније можда, и ја сам зато у једноставности ове цркве осетила више присуства духовног и узвишеног него у старим црквама.

Чувени пистојски трг је као и многи италијански тргови из времена ренесансе. Још издалека пажњу привлачи торањ катедрале, висок и китњаст, са три спрата колонада при врху. Нарочито пада у очи на торњу боја печене опеке. Она се чини још живљом поред сиве, огромне Палате суда и Градске већнице.

Док смо с председником општине разгледали зграде на тргу наишла је првомајска поворка (боравили смо у Пистоји тридесетог априла и првог и другог маја), моторизована, закићена црвеним карамфилима и подсетила ме на наше такве предратне поворке у Кошутњаку. Занимљиво би било поменути, како би се упознао дух града где већину имају комунисти, да је истога можда дана кад је улицом ишла поворка комуниста, у цркви одржана миса за покој душе Мусолинијеве.

Разгледајући град дошли смо и пред чувену болницу Ћепо на чијој фасади стоји познати фриз у барељефу Ђованија дела Робије. Фриз је невероватно очуван. Боје као да цветају. Додуше оне су заштићене емајлом. Дуго смо стајали пред овим фризом посматрајући сцене милосрђа из Библије које на болничкој згради пристају боље но игде.

Познајем старе талијанске песнике класике, али ми, нажалост, није познат пистојски песник Ђино да Пистоја кога су хвалили и Данте и Петрарка, како су недавно писали у *Баїдали*. Не познајем довољно ни поезију песника Пистоје чија се имена данас срећу по часописима, чије се збирке штампају; али сам упознала двојицу који су нека врста барда или трубадура. Кад смо првога дана по доласку седели у ресторану, пришао нам је човек скромна изгледа и даровао

свакоме по разгледницу са сликама поплављене Фиренце и својом песмом посвећеном Фиренци и тој њеној несрећи. А други нам је пришао док смо се на тргу разговарали са председником општине. И он је носио уза се своје песме, штампане на листићима хартије. Мислим да је био вољан да нам их прочита, али како смо били са председником задовољио се само да нам раздели листиће. Он ми се учинио прилично самосвестан па мислим да би му било пријатно кад би знао да о његовим песмама говоримо и да смо по неки стих, за уздарје, превели. Не знам да ли са разлогом изјављује овако пушкиновски:

И видећу своје чело овенчано ловором
који сам зацело заслужио.
Од свог узвишеног ума створих драгуљ.
Постаћу једном човек мраморни.
На овом тргу, којим пролазим,
великог града мојих предака,
мени подигнут споменик видећеш,
на њему ћу бити овековечен.
Вечито ћу бити називан
великим песником Италије века свог.
Сви ће ме, говорим вам, поштовати,
бићу више жив него када ту бејах.
Ђемо Ћеприни из Пистоје

Било како било, без обзира каква је песма, мене узбуђује чињеница да песник на тај начин успоставља везу између себе и публике. Зато сам се однекуд и сетила витезова луталица, бардâ гуслара.

Празник цвећа у Фиренци[1]

Приликом боравка у Италији посетили смо и Фиренцу. У њој нас је дочекао празник цвећа, односно изложба. Она је била баш у оним улицама где се налазе уметничке галерије и музеји. Такве цветне раскоши дотле нисам видела. Ни таквог усхићења људи пред лепотом боја, пред фантастичним облицима изложеног цвећа. Улицама се није могло проћи од људи који су носили целе цветне гране, букете, снопове, саксије са егзотичним биљем. Италијанско сунце чува тајну како „меша“ боје у том цвећу, као што је Робија чувао тајну својих боја. Било је ту белине као код цветних глогова, руменила које је на ивици љубичастог, жутила које је близу наранџастог. Било је круница пахуљасто нежних, прозирних, и покрај њих минђушица тешких од биљна сока; било је цветних гроздова, цветних сазвежђа и усамљених крупних цветова нетремице загледаних у сунце. Било је лишћа које је лист како изађе из земље, и лишћа које се развија тек на врху голе шибљичице; лишћа срцастог, округлог и звездастог. Ово силно биље долази из Пешије, из долине цвећа, како су ми рекли. Тамо га гаје око петнаест само основних врста. У том се крају годишње „произведе“ око осам милиона струкова гладиола, хризантема један милион,

туберозa око шест стотина хиљада, ружа исто толико, а карамфила се производи годишње око двеста милиона струкова.

Изложба цвећа је била управо покрај чувеногa Понте векио који излази на главне галерије и музеје. Оставивши изложбу, опијени бојама и мирисима, нашли смо се сред ситница – мамипара, крај малих продавница покрај обале Арна, где се роба може и преплатити и купити испод цене. Било је ту финих кујунџијских предмета, крај којих смо се, чини ми се, понајвише задржали Сијарић и ја: било је лутака од сламе, сламних шешира, парадних позлаћених ташни, предодређених да се само тридесетак пута узму у руке, јер „злато“ са њих спада брже него пухор са лептирових крила. Било је ђердана, минђуша, наруквица. Жарко ми се хтело да купим неки од тих бесмислених предмета, али сам била писац међу писцима, гост међу домаћинима, те сам се плашила и да застанем крај њих иако су ме као и сваку жену мамили. Плашила сам се баш као они совјетски туристи који, чувајући част своје домовине, нису хтели у хотелу ни да се купају, да се не би рекло да у својој земљи немају купатила те зато навађују да се у иностранству науживају воде; а још мање су се усуђивали да ишта купе, како се опет не би помислило да су тога у својој земљи жељни. Наравно ово сам прочитала у некој совјетској хумористичкој причи.

Помало ми је зазорно било да завирујем у ове лудорије и због младог загребачког песника Мандића који је с пренебрегавањем покрај њих пролазио. (Додуше, и на понеку поезију он гледа са високa!) Ипак сам застала поред фигурица од гипса, попрсја италијанских песника. Свидео ми се један Данте, попрсје високо око петнаестак сантиметара, само му је цена била велика. Али, застанеш ли за трен, продавац те нерадо пушта, обарајући цену до стварне вредности предмета. Овај који је продавао гипсане песнике имао је други метод: понудио ми је неког малог Дантеа по нижој цени. Само је Ђакомо Скоти застајао где год му се прохтело: он је Италијан, мада је из наше земље, и осећа се у Италији као у својој „главној“ домовини (иако је у разговору увек говорио: код нас, мислећи на Југославију).

Стари мост на Арну ја сам већ видела за време боравка у Фиренци на Конгресу европских писаца. Тада су нас, Југословене, занимале фирентинске[2] старинске радионице начичкане на њему, фирентински[3] брошеви рађени у сићушном мозаику, које смо упоређивали са нашим срменим из Македоније. Тог пута сам посетила и дивни парк Боболи крај палате Пити, седишта тосканских војвода и краља Емануела II из доба кад је Фиренца била престоница Италије. И тог првог пута, и сада, обрадовала сам се кад смо пошли да видимо Дантеову кућу, улицу којом је пролазио, звонике и куполе у којима је са својих прозора уживао.

После шетње поред Арна који је недавно био поплавио Фиренцу и велике штете јој нанео, Пистојци су нас повели да нам покажу докле се вода пела у појединим деловима града. Мада су зграде чишћене, још се свуда јасно види црта надошле воде. Негде се она пела и преко стаса највишег човека, залазећи људима у станове. Оштетила је многе уметничке споменике. Однела је, на пример, са златних врата крстионице која припада чувеној фирентинској катедрали свете Марије Цветне неколико тешких златних плоча, и то их однела далеко. Нашли су их тек кад се вода повукла у уличном муљу. Крај катедрале смо се дуго

задржали. Мада грандиозна, она ипак делује некако присно, топло. Ваљда зато што је у благим пастелним бојама. Није као Нотрдам начичкана фигурама, њена лепота је у складној архитектури и монументалности.

Како смо у Фиренци провели само један дан, морали смо се задовољити само оним што се да разгледати брзо и споља. Успели смо ипак да завиримо и у палату Медичи,[4] да видимо Микеланђелове статуе: Дан, Ноћ, Сутон и Зору, извајане у полулежећем ставу, као стари Римљани за време обеда, и Давида који својом младошћу и снагом као да загрева камену дворану где је изложен.

Док смо посматрали Градску кућу сетила сам се како је један од општинских канцелара, чувени италијански научник и хуманиста из средњег века, поздравио јунаштво нашега Милоша Обилића и његових другова речима: „Срећна и пресрећна она чета дванаесторице заверених велможа који пробише непријатељске чете и камиле наоколо везане и, мачем пробивши себи пут, до Муратова шатора допреше. Срећан нада све друге онај који вођу толике силе, заривши му мач у грло, јуначки умори; а срећни и они који као жртве са убијеним вођом Милошем над оном ништавном лешином славном мученичком смрћу живот изгубише крв проливши.“ Тамо, у Фиренци, наравно, нисам знала дословце казати овај поздрав Милошу Обилићу, али сам опоменула наше домаћине на наклоност према нашем народу њиховог давног савременика, што их је обрадовало и што су, чини ми се, први пут од мене чули. Предвече смо се попели на ону терасу где је Микеланђелов споменик и при заласку сунца посматрали Фиренцу под собом. Човек се само тако, с висине, може оријентисати где се налази у неком пределу. Отприлике као на рељефној географској карти. Тако сам с Требевића једном посматрала наше Сарајево, затим Тифлис са неке тамошње[5] њихове велике терасе. Гледала сам ноћу Атину са једне цркве и тек онда измерила њену огромност уживајући у раскошном разнобојном осветљењу. Гледала сам Париз са Ајфелове куле и наш Београд са свих брда којима је опкољен, не могавши одредити с кога је лепши. А Рим сам, бар донекле, обухватила са Монте Марија, где се налази Гарибалдијев споменик.

У Фиренци смо се растали и са својим домаћинима из Пистоје и међу собом. Ја сам, налазећи се већ у Италији, кренула и до Рима.

У вечном граду

И пре него што сам први пут видела Рим, знала сам понешто о његовим културним споменицима јер сам на универзитету студирала историју уметности. Додуше некад помало и смета свежини утиска ако сте пре суочења са уметничким делом сањали о њему, окружили га ореолом. Које уметничко дело може да задовољи човеков сан о лепоти? Многи су ми причали да су, рецимо, остали разочарани кад су стали пред Мона Лизу у Лувру. Наравно, не зато што тај портрет не би био велико уметничко дело, већ зато што свака дуго чекана ствар бива некако двострука: она у нашој машти и она у стварности, и што она из маште ако није лепша бар нам је дража. Али уживања и радости има на претек иако понегде не наиђемо на оно што смо очекивали. Иде се од слике до

слике и радосно мисли: гле, то је она мадона о којој сам радила семинарски рад! Гле оне Рафаелове лепотице! Ево и бацача диска и младића који вади трн из стопала. А овде су и Венера и Афродита и необуздани Фаун. Понегде си нешто био сасвим заборавио, и догађа се као кад сретнеш познаника кога ниси дуго виђао: драге познате црте, обузима те познато топло осећање, али не можеш одмах да се сетиш где сте се први пут срели и како се зове. Али сваки пут човек пронађе нешто о чему није ни читао, нити га раније видео. Читав Рим је огроман музеј и приликом једне посете немогуће је све обићи. Овај град не би требало звати вечним, како се навикло; ја бих га пре назвала богатим због изобиља споменика које на сваком кораку среташ. Вероватно има и Римљана који нису у њему све видели, али мање него Београђана који нису никад ушли у Народни музеј, да и не говорим[1] о Модерној галерији.

Идући кроз овај град сећала сам се наших градова, најпре свог завичајног Ваљева, где се уметнички споменици дају на прсте избројати: споменик обешеном партизану Филиповићу на Видрачкој стени, споменик Миловану Глишићу у Грацу и Драгојлу Дудићу у средишту града, подигнут тек прошле године. А у доба мога школовања у ваљевској гимназији имали смо само два попрсја, на гимназијској фасади – Вуково и Доситејево. Свега два попрсја кад земља под Римом већ није могла да дише од терета камена, бронзе и жељеза својих споменика!

Није онда ни чудо што ми је једна сасвим обична необразована Италијанка, која је пошла из љубазности да ми покаже Монте Марио, умела да скреће пажњу на важне грађевине и споменике крај којих смо пролазиле, што ми је као о великој драгоцености говорила о већ поломљеном храсту под којим је, по предању, долазио да седи и да пише стихове Торквато Тасо. Са поверењем сам примила њену причу, мада знам шта се све туристима прича. И доиста, ако је Торквато Тасо ту писао стихове, имала је право што се ту зауставила и учинила да упамтим сваку поломљену грану, сваки патрљак, тога некада гранатог дрвета.

Док смо се пеле према Гарибалдијевом споменику који се налази на врху овога брда да посматрамо панораму града, да тражимо у измаглици над градом кулу одакле је Нерон посматрао запаљени Рим, да се дивимо звоницима и куполама цркве светога Петра и исто тако лепе, иако не тако грациозне, цркве светога Павла, свим овим споменицима она се поносила, знала их је све у прсте мада није била никакав водич. Она се од детињства свикла да то види, цени и воли, као што ми, да опет останем на свом завичајном граду, Ваљевци и дан дањи још скрећемо намернику пажњу углавном на природне лепоте свог града, на Пећину, Видрачку стену, на ставе Обнице и Јабланице или каменито корито реке Граца.

На врху брда села је на клупу и пустила ме да сама посматрам споменик ујединитеља Италије Гарибалдија и споменик његове жене која је такође представљена као ратник, коњаник, с оружјем у руци, пред којим сам осетила малу љубомору и грижу савести: како то да ми нисмо ниједној својој јунакињи из наших многобројних устанака подигли споменик, и како то да су нас Италијани претекли, овде на Монте Марију, у демократичности и правичности, јер поред споменика Гарибалдију и његовој жени, разасут је низ белих

попрсја, читава једна мермерна насеобина Гарибалдијевих сарадника и ратника, сабораца. Нигде тако као овде потомство није било штедро расположено, нигде боље појмило да један човек, ма и генијалан, не може све,[2] особито кад су у питању друштвени покрети. Свега је тога моја пратиља била свесна, али се чувала да ми она на ту чињеницу скреће пажњу, оставила ме је да сама закључујем о карактеру њена народа. Заједно с њом сам се спустила низ падине Монте Марија где су нове виле и куће за становање окружене бујним вртовима. Пре петнаест година ту су били, кажу, пашњаци и пропланци, запуштени паркови старих породица, властеле.

Како у Риму нисам више била гост Пистојаца, обилазак града сам сутрадан организовала аутобусима и трамвајима. Наиђе, рецимо, Фонтана ди Треви, ја изађем, ослушнем жубор њених водопада, бацим новчић у воду, онда се опет попнем у градско возило и заустављам, рецимо, на Шпанском тргу крај степеница што воде до цркве свете Тројице. Степениште је широко, са неколико одморишта, оивичено бујним бокорима ружичастог олеандера, или по нашем, лијандера. Онда мењам правац па се нађем на правоугаоном тргу где је фонтана „Четири реке“ – тако је ја бар зовем. Четири људске фигуре уз још нека обележја, персонификују четири реке, међу њима и Дунав, што све оне који живе крај Дунава мало узбуди. Замериће ми се што се не трудим да запамтим тачне називе културних споменика ни све оно што добри водичи причају о њима. Не памтим то, доиста, али као сваки визуелни тип сећам се добро, до појединости, изгледа ствари. Легенде везане за споменике мање ме се тичу од лепоте споменика. Човек у касније доба живота и не треба то да памти. Доста му је да ужива очима и слухом.

Моје радно путничко време трајало је дуже од радног времена других. Тек кад падне ноћ, путник почиње да ужива у улицама, њиховом осветљењу. Боје светлећих реклама у Риму су просто распојасане. Рекло би се да том народу југа и богата сликарства, већ засићеном бојама, сад треба јарких необичних дуга, да би се око могло зауставити и уживати као некад. Те јарке боје виде се и у одећи, особито женској; али се мора признати, ма колико биле упадљиве, увек су складне, певају једна уз другу. Лутала сам до миле воље кроз те боје, кроз те улице, и помодне и оне што се шарене као продавнице око Арна у Фиренци, где се јевтино купује, завиривала у излоге, заустављала се крај распродаја, крај мозаика посластичарница и продавница накита, и свугде осетила да се налазим у граду где су људи гајени сликарством и сунцем.

Засићена испразним, како би рекли Хрвати, шаренилом улица, враћала сам се сутрадан на цркве, јер ко је био у Италији, а није ушао ни у једну цркву, као да и није био у тој земљи. Јер Италија је земља цркава колико год и земља цвећа. Посетивши многе мање богомоље прошетала сам крај Тибра и преко његових мостова тако богатих скулптуром, да бих затим свратила у цркву светог Петра где сам готово залутала у његовим многобројним олтарима. Прохтело ми се било да овог пута пребројим све споменике папа у њој, али сам брзо одустала.

Више ми се свиђало да мало пролутам по дивном пространству трга пред црквом, по тој бетонској порти, речено језиком православаца, и да уживам у шуми стубова која га окружује. Одозго, са црквене колонаде, гледали су нас, обичне

смртнике, непорочни свеци. Тамо се негде, кажу, папа појављује сваке недеље пред верницима, и он као једна од атракција Италије, казано у најбољем смислу.

Обилазећи музеј стално сам била крај богиња и богова који иако нису били равноправни у мом срцу са старим словенским Перуном, Световидом или Мораном, знала сам ипак њихове нарави, односе и подвиге, те ходала међу њима као познаница. Била сам међу својима пролазећи и мимо католичких икона јер,[3] ма био и на икони у Ватикану, апостол Лука је ипак као неки мој рођак, светац заштитник моје породице; а „Тајну вечеру" сам, иако далеко скромнију, посматрала из прикрајка и на иконостасу цркве у Бранковини. Мадона или Богородица највише сам се наглеадала у вили Боргезе стално се чудећи где сликари нађоше тако продуховљене моделе: готово све високе, дуголике, висока чела, беле пути и чудних осмеха. Сад ми се истина њихови ликови мало мешају. Много боље памтим мермерну гомилицу поспале одојчади, испреплетане као мачићи, можда зато што сам то тада први пут била запазила.

Последње што сам овога пута видела у Риму биле су катакомбе. Спуштала сам се и до трећега слоја у дубину питајући се има ли нешто за што бих ја пристала да будем мучена, да гладујем, да будем у тами, да живим у вечном страху, да будем бацана дивљим зверима – и нисам могла наћи шта би то било; управо то сам и могла некако одредити, али нисам веровала да не бих под првом муком подлегла, бар физички.

Шетња укроћеним Дунавом

Сећам се како смо у детињству моја браћа и ја градили бране на сеоском потоку. Да бисмо преградили пут води, морали смо померати камење с места на место. Још памтим узбуну бића која су живела у потоку када смо их истеривали из њиховог станишта. Ракови су нас гледали запрепашћено, уперивши претећи у нас своје пипке. Убоге жабе су неспретно искакале на сухо. Пуноглавци, којима је глава и иначе ошамућена, који се и иначе сударају у води, кад бисмо извукли муљ и песак из вира у коме су живели, постајали су још безглавији. Плаве, сићушне, тек настале рибе, склањале су се под обронке дуж обала. Вековни ред успостављен од природе бивао је поремећен.

Градили смо по цео дан, али што бисмо ми дању стварали, зле виле су ноћу рушиле. Веровала сам да нам ракови на неки начин ометају посао, да они подривају и руше наше бране. И не само они, већ сва она бића која смо зидајући узнемиравали и која су остајала без станишта, све оно камење које смо поставили онако како му није згодно.

Ова сећања су ме пратила за све време док смо пловили по укроћеном Дунаву према новој хидроцентрали. Замишљала сам побуну насталу у његовим дубинама кад су га људи почели преграђивати, замишљала како су се његове воде збуњене почеле враћати извориштy, како су побуњени таласи челом разбијали обале, рукама раскопавајући себи нове путеве, како су наглавачке скакали сами себи у утробу, како је мутна вода са рањавих обала јуришала у бистри ток матице.

Питала сам се како је било стењу кад су га чупали из зглобова у којима је стајало ваљда од постанка света, како ли се морало чудити камење с дна кад су га надошли таласи понели као што је наш сеоски поток носио шљунак. Замислила сам како је настало сумануто кретање шарана, сомова, гргеча, како су тражили подлокана места где би се склонили, као она ситна риба у потоку мога села кад сам на њему градила брану за воденицу од кукурузовине. Замишљала сам како су се у приобалској трсци белоушке сплитале у самртне загрљаје, у клупка која су надошли таласи односили, како смукови нису могли да узму даха, како су се штркови и чапље тешко растајали од гнезда очајно лепећући крилима док таласи поклапају њихова јаја, како су у ужасу узлетали више него што им крила могу поднети и сурвавали се у воду. Замишљала сам како ће бити полетарцима који ће се лећи из гнезда у воду потопљених, како ће умирати истог часа кад разбију љуску јајета.

Замишљала сам како Доњи Милановац и Текију гута вода, како дави куће, како односи постеље на којима су жене рађале, како старци умиру од страха и туге под новим кровом куда су их одвели, на новом прагу који је за њих био праг гроба. Замишљала сам како су се димњаци борили да не буду задављени шакама надошлих таласа, како се њихов модри дах борио да оде под небо као што му је суђено, а како је био приморан да остане сахрањен у води.

Замишљала сам све те људске судбине заувек легле под воду Дунава, сва та огњишта, прозоре, прагове, вечерње видике, капијице пред којима су девојке очекивале младиће, гробља где су мртви још једном, под воду, сахрањени.

У путу смо се зауставили украј темеља чувеног Лепенског вира, изашлих на видело захваљујући том истом Дунаву који је потопио Текију, Доњи Милановац и села око њих. Док је професор Гавела, на основу онога што је нађено од бивше насеобине у Лепенском виру, говорио о животу тих давних рибара, ловаца и уметника, питала сам се да ли би некад, после много година, кад би се Дунав повукао у старо корито, тадашњи научници могли ишта знати каква је била права, стара Текија и стари Доњи Милановац. Какве ли би они закључке правили на основу неке браве, неког зарђалог кључа, крчага, огрлице од стакла.

Сликар Лале Станковић имао је хуману и срећну идеју да наслика неколико закутака под воду легле Текије, цветна дворишта, тремове са саксијама, старинске куће, бунаре, жене на прагу – што ће бити заметак музеја који ће чувати успомену на те ствари заувек прохујале, и бити смештен у Кладову. Друга скупина слика, такође изложених у Кладову, а посвећена хидроцентрали на Дунаву, више говори о ономе ту данас остваренoм и о ономе што ће бити у будућности на обалама Ђердапа. Најбоље слике са ове изложбе такође ћеући у будући кладовски музеј.

Има неке утехе, ако не среће, после сваког разарања наступи убрзано грађење. Ратови су нам то добро показали. Нешто се сахрани а нешто васкрсне, као што су васкрсли бар темељи насеља у Лепенском виру. Њихов сан о лепом наставиће се у нашем животу, њихов укус, начин грађења већ утиче на архитекте који граде пројекте за туристичке зграде и паркове крај Дунава.

У Кладову смо видели филм како је хидроцентрала грађена. Био је то такав привидни неред, преметање, као ваљда при стварању света. Били су измешани небо и земља, земља и вода, камен и железо, дан и ноћ, бука реке и људски гласови. А наједном сад после оног крша камена, бетона, железних скела, дизалица, булдожера, железне ужади која се дигла да таласе Дунава заустави, стоји пред нама моћна бетонска устава.

Ипак је све ово камење, бацано у воду, нашло своје место, сложило се. Од огромног привидног нереда који смо посматрали на филму, настао је велики ред, од буке, шкрипе, повика, издвојио се звук осовина у централи који гута све друге звукове. Готово је непојмљиво шта људи могу направити. Комбинације које се стварају у песниковом мозгу, учиниле ми се сићушне према математичким које су човека одвеле на месец и промениле ток Дунава.

Сад је у централи као у апотеци, чисто, срећено, пролазник види само апарате с неком дугмади које надгледа један једини човек. Свако дугме има своју дужност и непогрешиво је врши. А ако имаднете среће, као што ју је

имало неколико нас приликом посете хидроцентрали, да вам покажу коју од турбина, учиниће вам се да сте угледали земљину осовину, да сте завирили у неку огромну тајну природе и науке.

Преко пута Кладова, на румунској страни, је Турн Северин, који је доживљавао иста узбуђења као и Кладово док се Дунав преграђивао. Сви смо пожелели да видимо тај град – сарадник, али као да смо странци и као да нам мост преко централе није заједнички, и једни и други цариници су били строги и до зла бога спори што је вероватно такође нека врста царинске строгости. Зато смо тек предвече тамо доспели, успевши, сем музеја, да видимо само низ дугих улица сличних нашим војвођанским. Била сам некако разочарана, јер је некада отићи у Турн Северин било као отићи у Токио или Париз.

Зато је посета турнсеверинском чувеном музеју била празник. Сви смо се особито дуго задржали у акваријуму, који чува све врсте дунавских риба. Централа је централа, мислила сам, иако сам поклоник математике и физике, али које чудо су те рибе! Својом привидном несавршеношћу, то јест својом сличношћу са првим организмима, оне неодољиво привлаче. Особито њихови покрети који су као мелодија. Као опчињени смо посматрали њихово лебдење, њихово пењање на површину слично пењању ситних клобучића. Прозрачне као протоплазма, брзе као жива, посматрале су нас само једним оком, као да нас посматрају из дубине векова са стотину зеница. Иако неме и хладне, чинило ми се да знају много више од нас, да знају колики век ће бити хидроцентрале, и да ли можда Дунав не спрема људима какву осветy, да боље од геолога и археолога знају какав је био живот људи у Лепенском виру, и шта мисле потопљени димњаци.

Било је у музеју још пуно занимљивих и важних ствари, али не бих хтела, бар не данас, да то мешам са Дунавом, са његовом и нашом судбином, са празничним, победоносним, а ипак сетним расположењем које ме је пратило целим путем.

СНИМЦИ ИЗ ШВАЈЦАРСКЕ

Упознавање с Цирихом

Неко је духовито приметио да при помену Швајцарске људи одмах замисле високе планине, глечере, а у њиховом подножју цветне ливаде и поља где пасу краве. И ја сам отприлике имала овако упрошћену слику о овој земљи, додајући јој једино представу о швајцарском Црвеном крсту. Зато сам и желела да најпре видим ледене врхове, Јунгфрау, Дијаволецу, Давос и Арозу; да пређем преко чувених превоја на Јулијским Алпима и на Јури, да видим језера чија слава је допрла у све крајеве света, као слава великог писца. Градови су ме, као грађевине, мање занимали, али сам очекивала да је културни живот у њима, музеји, галерије слика, позоришта, на висини приближној висинама швајцарских планинских врхова, ако се може ово двоје упоредити, и радовала сам се што ћу их упознати.

Наши људи, који раде у Швајцарској, или су остали ту да живе, желели су да ми најпре покажу тековине цивилизације, чувене робне куће, банке, тргове, дуге подвожњаке, тунеле, аутостраде, универзитет, научне институте, компјутере, болнице. Њихова деца су хтела одмах да ме воде у зоолошки врт, у лунапарк, затим до живих лабуда и галебова на Циришком језеру и до камених и бронзаних фигура птица, рибара, дуж обале, до фигуре бика негде у самом центру града, желела су да ми покажу своје псе и, као велико чудо, живе овце у неком врту близу универзитета и великих банака.

И ја сам створила неки свој план. Упознавала сам се са Цирихом у концентричним круговима, како се ради у школи. Почела сам од малих ствари идући ка великим, од предграђа, Херлиберга, где сам становала, према средишту града. Наишла сам и у Херлибергу, на једној падини окренутој према језеру, на неколико оваца. Њих у Швајцарској није могла затрти никаква цивилизација. Те овце, усред важног европског града, биле су ми много чудније него електрична железница која јури према Цириху, него огромна железна скела која превози пуне камионе и аутобусе с једне обале језера на другу, него раскошне робне куће. Чудиле су ме само ствари које нисам очекивала да сретнем усред европског града. Задивила сам се кад сам у Херлибергу наишла на поток који се кроз подубок шумовит теснац пробија према језеру преко великог, маховином покривеног камења, праћен уском, као сеоском путањом, завејаном сувим лишћем. Или, боље рећи, дивила сам се Херлибержанима, што су умели да сачувају тај

сеоски закутак, и кад им је село постало град, што га нису урамили у бетон, у железо, што су сачували и воду, и шуму и тишину.

Већ првих дана приметила сам како људи у Швајцарској, у граду, поздрављају у мимоходу и непознате, и то речју, а не само покретом главе и како, кад сретну више њих, нагласе да их све заједно поздрављају, док данас и по селима код нас човек мимо човека пролази као поред турског гробља. Већ приликом прве шетње улицом набројала сам да ме је поздравило десетак личности, међу њима и два ученика која су се склонила у страну да лакше прођем уским тротоаром. Пошла сам за њима, да видим каква може бити швајцарска основна школа. Она се још поиздаље указала на пространој зеленој пољани, бело окречена, окружена дрвећем, гимнастичким справама и фигурама птица и животиња, међу којима се истиче велики камени пас у вребајућем ставу.

Поред културно уређеног школског центра, где се у свему огледа брига о здрављу деце, нашла сам још нешто сасвим европско, градско, чега нема по нашим градовима, што сведочи о бризи општине, о њеном старању да грађанима помогне: покретну продавницу смештену у аутобус, који се, пролазећи кроз улице, сваки час зауставља, како би се свако, пред својом кућом, снабдео потребним стварима.

Како се ближио неки празник, пошла сам, после обиласка Херлиберга, са две Југословенке, већ одомаћене у Цириху, у нову, огромну продавницу, да доживимо претпразничну гужву великог града, засићеног робом, где толико имају да „не знају шта имају“, како би се рекло у мом крају, да уживамо у изобиљу боја, светлости и оној пријатној усамљености коју човек осећа кад се нађе у гомили непознатих људи. Жене своју децу нису оставиле где их обично остављају, него у одељку где се продају удице, који представља у исто време и акваријум ситних украсних риба незамисливе живописности, једрих и округластих као капље, троугластих, прозирних и пљоснатих као латице цветова. Биле су убеђене да се деца отуд неће маћи док их не потражимо. И збиља, после два сата, она су ту била, стрпљива као биолог кад наиђе на такву ризницу.

Повеле су ме у један одељак, налик на сеоску шупу с дрвеним воловским колима, јармовима, ведрицама, натегама, чутурама, с огњиштем као по нашим селима. Разуме се, ту нико ништа није куповао, али су се ту служили сеоски специјалитети. Признала сам да је запањујуће што се тај закутак налази у кући која продаје мирисе, лутке, грамофонске плоче, кинеску свилу. Само, ту није ни изблиза било оног богатства као у коларским занатлијским радњама у Ваљеву, није било оних јармова украшених цветовима, срцима, геометријским шарама. Није било каната цветних, као сандуци за девојачку спрему, богато окованих, ни точкова да могу повући терет од хиљаду и више кила. И природно је што тога тамо није било, али ме зато то подражавање селу није ни одушевило. У ствари, најчуднија је била просторност те продавнице, велике као каква наша варошица, снабдевене свиме што за живот треба, препуне степеништа, окука, подземних спратова, да сам се бојала хоћемо ли моћи да нађемо место где смо децу оставиле.

Али, жене су залазиле све дубље у ту прашуму ствари, хтеле су да ме проведу кроз сваки одељак, да се испнемо на све спратове, да са последњег погледамо

панораму Цириха, да поседимо крај раскошног водоскока у приземљу, места где се обично заказују састанци купаца, да ослушнемо у музичком делу мелодије целога света, управо њихову мешавину, као кад Цигани на саборима покушавају једни друге да надсвирају, да прођемо кроз врт вештачког цвећа, запањујуће сличног природном, тако да се човек зачуди што се не осећају и мириси. Стајало је ту, као омађијано, и цвеће за које сам била и заборавила да постоји, виђано некад по вртовима мога родног краја. Само је једино још ваљда недостајао пркос, јер је тешко било имитирати калдрму, праву средину где он расте и јер, ваљда, није било изгледа да се тај цвет продаје. Јоргован је, међутим, био тако жив и росан, да сам у себи понављала Шантићев стих: „Где су бокори цветног јоргована…“

Утом се однекуд осетио мирис врелог хлеба, нешто животно у свему томе вештачком, те смо ужурбано пошли према том мирису, у жељи да купимо ону белу плетеницу каква се деци у Југославији, и по сиромашним породицама, даје о празницима за доручак уз белу кафу. Поред белих, луксузних, плетеница, било је ту толико врста хлеба, као у оног руског песника који је набројао каквим се све хлебом у његовој земљи хране. Ипак, ту није било проје испод црепуље, облепљене липовим лишћем, с пухором пепела, слађе него икоја градска проја с млеком или зељаница; и није ту било врелих лепиња од пшеничног брашна, расечених по средини, или у облику полумесеца, печених у великој сеоској хлебној пећи, нити нараслих хлебова у облику пласта, „меких као душа“, како се у селу говори, који остају свежи по недељу дана и сачувају мирис пшенице. Још мање су се ту виделе наше погаче без квасца, гипке, веће од пуног месеца, с шарама од убода виљушке, какве се месе уз пост и носе бабињарама. А ни помена од погачица са киселом водом, сличних младеновачким. Само, правде ради, могао се и ту купити, признајем, хлеб црни од непросејана брашна, хлеб ражани, од мешане ражи и пшеница, од кромпира и пшенице, граха и пшенице. Било је и переца, пуних сланих сузица, какве су се код нас продавале по портама после причешћа, и ђеврека тако популарних код нас, у време песме дошле уз совјетски филм *Купите, купите ђевреке!* и којима су и данас претрпане хлебарнице. И, наравно, стајале су ту куле луксузних хлепчића, кајзерица, кифли, милихброта, погачица са маслом.

Прешле смо из предела где се купује храна у закутке где лепршају тканине од вештачке свиле, лаке, пенасте, у седам пута седам дугиних боја, какве су се некад дале видети на канурама сеоске предене вуне, по бојаџијским радњама. Хтела не хтела, поређења су ми се и даље стално наметала, ни најблиставија садашњица није могла од прошлости да ме сасвим одвоји. И то је васкрсавала она најдаља прошлост из детињства и ране младости. Искрсавали су ми ваљевски дућани у Тешњару. Дућанчић Руже Коен, који је мирисао на влагу, на џиц и јевтин фланел, а ипак је због нечега био чувен; можда је њен дрвени жућкасти метар најпоштеније мерио, можда су уливале поштовање оне велике маказе које су секле полако, спокојно, шуштећи при резању као стризибубе. Можда је људима годила њена одмерена љубазност. Углавном, све су девојчице из основне школе носиле ампир кецељице од џица, купљеног у њеној радњи.

У богато снабдевеном простору железних предмета, где су се могле купити све врсте машина за млевење меса, ораха, поврћа, све врсте алатки, ланаца,

железне ужади, клешта, сврдала, сећала сам се гвожђаре Милоша Кораћа, најчувенијег ваљда у нашем округу, у коју су се људи упућивали кад нису нешто ни на којем другом месту могли наћи, као што су се тешки болесници упућивали лекару Јордану Стајићу, оператору, „под чијом руком није ниједан болесник умро“. Додуше, тамо није имало ексерчића за слике, у два дела, ни жица танких као паучина, ни железних оквира и лустера, али је зато имало алатки које нисам видела ни у циришкој робној кући, раскошних канти са прскалицама за заливање башти, ексера свих величина, па су се ђаци на њима могли учити мерама, опипати руком милиметар, и два, и сантиметар и десиметар, огромни грађевински клин, с коцкастом главицом. Додуше, било је у тој гвожђари суморно, тесно, није имала ни прозора, али такве су биле тада све гвожђаре.

Чини ми се да је свега у заметку било и код нас по продавницама у унутрашњости, као у великој робној кући кроз коју сам лутала. Није, додуше, било свећа црвених, плавих, наранџастих, фантастичних облика, није било од воска начињених играчака; али смо имали по излозима воштаних свећа великих као стубови на грчким фасадама, и уских свећица, осуђених да изгоре за десет минута, док постојиш на гробљу или на помену, поређаних у коцкасте скупине, као по шуми ухваћена дрва. Мирисало је на пет-шест метара око те радње на восак и мед.

Ма куд да смо пролазили кроз ту велелепну, модерну грађевину, вукли су се за мном шлепови сећања. Празнично расположење, око мене, уосталом, годило ми је. Празнична расположења у целом свету слична су. Било ми је пријатно гледати жене окићене пакетићима, као и код нас пред празник, и крај њих нестрпљиве и мрзовољне мушкарце који прикупљају децу у том кркљанцу ствари и људи.

Ипак сам одахнула кад смо, пронашавши своје мале биологе, изашли на блиставо осветљене улице на обали језера, у центар тога града, који за мене није донедавно постојао.

Циришки зоолошки врт

Швајцарци су велики поклоници природе и пријатељи немуштих бића. Постоји Швајцарски савез за заштиту животиња. На јавним местима се могу видети афише у живим бојама, на којима су насликани зелембаћи, гуштери, змије, шарке и белоушке, краставе жабе и гаталинке, слепи и шумски мишеви, и где пише да је строго забрањено уништавати гмизавце, водоземце, слепе и шумске мишеве. Швајцарци, као Словенци, много одлазе у природу. На старом шумском шеталишту Итлиберг, које се протеже планинском косом од око десет километара, празником се виде пешаци, од мајки са малом децом у колицима до старог света – увек и у друштву паса, које овде пуштају да се натрче. Али, чим угледају на стабло укуцану таблицу са законом о заштити биљног и животињског света, псе сместа везују ланцем. И деца поштују тај пропис. Понекад се чини, управо мени се чинило, да су сујеверни и сматрају да ће им се неко зло догодити, ако униште неко живо биће.

Често са својом децом иду у зоолошки врт, који се налази на брдашцу близу центра града, у великој старој шуми; посећују одгајалишта срна и јелена, лосова и дивокоза, па и дивљих свиња. Оваквих одгајалишта у околини Цириха има пуно, и увек је око њих гомилица деце. Једном сам у Раперсвилу, градићу на Циришком језеру, у одгајалишту срна смештеном на падини крај главне цркве, присуствовала дечјој изјави љубави срнама. Док су срне, оне с белим пегама као пахуљице, пасле на ледини, деца су их кроз ограду дозивала најнежнијим именима: слатка, румена, шарена, мила моја, и убацивала им кроз ограду, било дозвољено или не, посластице које су сама јела и листиће салате, комадиће мркве – зачуђена што срне, углавном, према томе остају равнодушне. Видела сам децу да се исто тако умиљавају малим дивљим свињама, називајући их лепим гицама и не гадећи се блата којим су биле облепљене, нити се плашећи њихових изразито шиљатих њушки, ни оштре чекиње.

У ствари, у одгајалишта и у зоолошке вртове треба ићи увек са децом. Ићи тамо без њих, то је као играти без свирке. Додуше, ја у зоолошке вртове волим да одем и сама, вероватно због тога што ми је за ту посету довољно још оно мало детета у мени. И не треба ме да поћем двапут звати.

Приликом прве посете Циришком зоолошком врту, затекла сам тамо цео један разред основаца са учитељицом. Која дивота слушати како деца говоре

да је нилски коњ леп! Пратити њихово чуђење његовим огромним ноздрвама. Деца су се четила и пред лављим кавезом, одакле су лав и две женке гледали некуд мимо људи, морени или досадом или тугом. Сви ми, међутим, и одрасли и деца, гледали смо у њих као опчињени, тражећи њихове погледе у којима је било магнетске снаге, као што у неким рибама има моћи да произведе електрицитет. Управо сам мислила како очи и лице лава подсећају на каквог снажног војсковођу, кад један малишан упита маму:

– Зашто је чика лав љут?

Осмехнуло се само неколико старијих, а деци је било природно да је лав чика лав, толико се људско мешало у њему са зверским. Утом је чика лав зевнуо, отворивши широм чељусти, устао и из све снаге зарикао. Сви су застали у ходу, толико је његов глас био привлачан, мада страшан. Неко дете ме је као случајно прихватило за руку и мало се одмакло од кавеза. Лав је за то време пошао према женкама, док су се оне достојанствено повукле у кут, окренувши према њему своја замишљена лица.

Од чика лава смо пошли даље, према кавезима других дивљих звери. Биле су и оне и дивне и страшне, али је лав односио победу својим сањивим загонетним миром и над отворено злим тигром, и над леопардом, који је ходао кавезом полако и меко, застајкујући сваки час, нашто је једна девојчица приметила да њен деда хода као леопард. Однео је лав победу и над лепим, мршавим вуком, тако сличним својим рођацима псима, док је грозна хијена код деце изазивала смех својом бесомучном трком по кавезу, због које је један дечак закључио да ју је, „јадну“, зацело ујео стршљен.

Најбучније и најзанимљивије било је, као и свугде, царство мајмуна. Из њиних кавеза се још издалека чула бука, као из учионице док не почне час. Деца су буквално закрчила пролаз да се час пре нађу међу њима. Племена и врста мајмуна има ваљда колико и врста људи. У циришком врту се налазило једно њихово ретко племе, са великом вољком која им се надимала и ширила док су лајали, махом у сопрану, само се један јављао басом, те су деца закључила да га боли грло, подражавајући сад њега, сад оне са пискавим гласовима. Срећом им је у том часу привукао пажњу ситан весељак, сам у кавезу пуном пречага који се непрекидно гимнастичио, скакао с пречаге на пречагу, њихао се о ланцу као о пузавици, превртао. Кад се чинило да ће погинути, дочекивао се спретно на ногу, на руку. Изгледа да је био уверен да се налази у шуми међу грањем, или је био мудар, па се помирио са судбином. Док их је у другим кавезима било по неколико, изазивало је чуђење што је он сам у своме, те сам закључила да је представљао неку засебну врсту, али је нека цурица крај мене тврдила да су га казнили затвором што је много немиран.

У близини су се налазили и горила и шимпанзо у својим решеткама. Мада су они више личили на људе, мада је шимпанзо имао тужне старачке очи и збрчкано лице, деца га нису назвала чиком, али су врло пажљиво посматрала како и он и горије једу као људи, јер смо се ту нашли управо кад су их хранили. Горилама је чувар био донео по гроздић и по пуну кутлачу неке каше, уз то по неколико гранчица, које су они пажљиво глоцкали као да под кором нешто траже.

С времена на време, губила сам децу из вида, да бих поново сазнала где су по каквом задивљеном усклику, као кад су се нашла покрај корњаче која „плази

језик“. Доиста је та корњача пленила: слична камену, зеленкаста, непомична, отворених уста, с језичком којим је ловила ситне рибе. Истоветну буру је изазвала и змија која производи електрицитет, с времена на време севајући и грмећи као муња. После сам се на отвореном пољу, где се разгледају говеда, зебре, жирафе, разишла са веселом дечјом музиком.

Ако ишта доказује цивилизацију и хуманост, то је како се где одржавају дечји вртићи и зоолошки вртови. Они су у Швајцарској на завидној висини по чистоћи и по томе како је свакој животињи обезбеђена природна средина, како им је створена илузија да се још налазе у пољима и шумама где су заробљене. Дивљим свињама је, на пример, дата цела једна шума, наравно ограђена. Чак су око птица створени исти потоци, истоветно камење, трава, дрвеће као у њиховим завичајима. Змијски цареви имају исту жарку температуру у својим стакленим кавезима, исти песак, или исту цунглу – само, наравно, немају кога да уједају. Најгоре су прошли убоги „чика лав“ и његова сабраћа.

Што би лепо било, размишљала сам, да се и уметницима, као питонима, мајмунима, вуцима, зебрама, створи животна средина у којој се најбоље осећају, где могу најбоље стварати, да се једнима обезбеди огромна Скадарлија, другима велеградски булевари, солитери, барови, бетонска средина средњоевропског и америчког човека, треће да окруже богатим библиотекама какве су у Њујорку, Паризу, Москви, где се може по цео дан боравити, имати свој бокс, свој сточић, свој прозор са леве стране, своју тишину, изобиље полица, изобиље књига, мирис хартије који некога дубље инспирише него мирис покисле земље, четвртима да се даду колибице на планини, сасвим близу неба, недалеко од истока, где се рађајуће сунце изблиза види, далеко од бучних људских насеља, а ипак са каквим телефоном у близини, са кога могу они звати, а на коме њих нико не може наћи, пете извадити из чисто књижевних, музичких, сликарских епрувета и загњурити их у гужву где су новинари, критичари, радио преноси, где се држе важне седнице, где бораве суђаје, одакле се распредају конци награда, покуда, похвала, близу рефлектора који им надалеко могу осветлити лице. Право је да и људи имају илузије средина за којима чезну, или из којих су изгнани.

Цирих у излозима

Странац о приватном животу швајцарског човека не може сазнати много. Швајцарци се тешко, споро, с туђинцем спријатеље, мада су са сваким љубазни онолико колико одмере да треба. У једном циришком туристичком проспекту пише како циришка усмена књижевност не познаје израз „волим те“, мада је, веле, прва збирка швајцарске љубавне поезије у Цириху поникла. Али, иако не говоре сваком да га воле, они често изненаде пажњом већом од очекиване. Једном сам непознату жену упитала где је најближа апотека, она ме је подробно упутила и, на моје велико чудо, после добрих пола сата, негде у другој улици, познавши ме, упитала ме је да ли сам апотеку успела наћи.

Добре и лоше особине Швајцараца, према нашем схватању, упознавала сам углавном по улицама, по продавницама, по музејима. Излози су били прозори кроз које сам могла завирити у њихов живот, сазнати шта све једу, како су им станови намештени, како се одевају и обувају, како гаје децу, чиме их забављају. На сваком кораку ме је изненађивао ненадмашан ред и довршеност у свему: по улицама нема празних плацева, све су куће на броју, све су оправљене. На плочницима нема незакрпљених рупа. На радним местима нема закаснелих чиновника. Кажу како је неко швајцарско благостање објаснио тиме што у Швајцарској и генерални директори долазе на посао пола сата раније.

У прво време сам застајала у свакој улици, крај сваког излога. Излози продавнице меса поиздаље су ми се чинили као излози црвенкастог ситног цвећа, где је телетина била сецкана на мајушне коцкице, шунка и печенице на провидне листиће, где су котурићи кобасице били прозрачни као розете у цркви. Продавац се на кушца стално смеши, као добар лекар на болесника. И од свега се узима помало, као у апотеци, ма се и имало доста новца, тако да ме је било стид да затражим, по нашем обичају, кило телетине, кад га је у изложеном тањиру било једва килограм. И све што купите исправно је, врло скупо и врло исправно. Не можете купити воћку да се у радњи чини здрава, а кад је донесете кући, да угледате на њој трулу пегу велику као динар. Бити према купцу исправан, овде је питање части. Да ми је било да доведем овамо оног нашег продавца који, кад му приметите, рецимо, да су банане поцрнеле, одврати нарогушено: „Стрина, не турај нос где му није место!“ Гледајући како се данас Швајцарац храни по свим прописима науке, не би се веровало да је у

средњем веку јео претежно лешнике и дивље јабуке, и да су тада најпробранија јела биле жабе и каша од проса.

Играчке су толико маштовите, да пред њиховим продавницама не заостају само деца и странци, него и Цирижани. Заустави их малени гумени човечуљак који се грохотом, неваспитано гласно, смеје под олаким притиском руке. Заустави их куче које, нахрањено батеријама, по цео дан лаје, као пред сеоским капијама. Зауставе лутке, ситне као лептир и велике као дете. Пред излозима Шолове обуће заустављају се и они који немају болесне ноге, толико те продавнице личе на ортопедске медицинске заводе, а продавци у белим мантилима на терапеуте – толико има врста уложака и обуће, да се учини боље свратити ту него ићи лекару. Пред оптичарским радњама застају и они који имају здраве очи, из излога их магнетски привлаче стакла свих боја и облика. Желите ли свет да угледате ружичастим, можете ту купити и такво чаробно стакло. Пред излозима накита увек је пуно управо оних који га никад неће, то јест не могу, купити. Прави купци иду у продавницу. Најсмешније је што се ту заустављају и они који не носе накит, који га не воле. Ја сам једна од тих, а ипак сам изабрала две огрлице негде у Станичној улици, то јест одредила које су ми најлепше и уз какву боју и крој хаљине би пристајале.

Сваки час се наиђе на експрес ресторан, на експрес посластичарницу, у којима се не виде само студенти и радници. Сваки народ има своју неку демократију. Швајцарска демократија огледа се у скромности. По тим малим скромним закуцима где се једе, могу се срести и људи имућни, и људи старији, како узимају јевтина, народска јела, како једу на брзу руку. То тамо никога не чуди, нико на то не обраћа пажњу. У том погледу су Швајцарци заиста лишени малограђанштине.

Сваки се народ такође нечим посебно поноси, можда и хвали. Ми истичемо најпре своје слободољубље, и гостољубље појединих крајева, а Швајцарци, нарочито Цирижани, својим градом се хвале друкчије, како је, на пример, „Џемс Џојс волео циришко црно вино, Гете пределе, Лењин добро уређену Централну библиотеку, Бенедето Кроче гостољубље, Пол Валери слободу конверзације, Вагнер љупку госпођу Везендонк, Рилке сапун“, што се дâ прочитати у туристичким проспектима. Без намере да се стављам у ред са овим људима, упитала сам се шта бих ја смела рећи да у овом граду највише волим. И кад је Рилке могао из свега издвојити нарочито сапун, мислим да смем и ја, као жена и створ који воли да купује, признати да сам очарана излозима у Цириху, особито излозима цвећа и воћа. Цирижани се хвале, такође, како је „оно што су мислили и писали у Цириху Јунг, Корбизије, Лењин подигло којегде велику прашину“. Прво ми се учинило претерано и детињасто тиме се хвалити, али сам се одмах затим сетила како и ми истичемо оно што је Ламартин осетио и записао пред Ћеле-кулом. Да, свиђа ми се још у овом крају што људи нису раскинули везу са природом, што другују са дрвећем, са водама, што као да се владају према песми која је некад била у свим нашим читанкама: „Где год нађеш згодно место, ти дрво засади...“, што, иако су грађани можда већ у петом колену, држе овцу у свом врту.

Privat

Као што су се наше београдско Жарково, Железник, Сремчица или Вишњица од села претворили у градиће и спојили са Београдом, тако је око седамнаест села око Цириха, у току двадесетак година, постало саставни део града, а међу њима и Херлиберг, у коме сам становала. У ствари, сва та насеља, градићи који су опточили Циришко језеро са свих страна, нека су мешавина града, ваздушне бање и села. Кад сам први пут прошла кроз Херлиберг, удаљен петнаестак километара од Цириха, остала сам задивљена његовом цветношћу, чистоћом, живописношћу сваког закутка. Сва ова места могу се још сматрати селом само зато што су усред преосталих пашњака, свежих и пуних зеленила, зато што се свуда виде воћњаци јабука, крушака свих врста, што су под настрешницама сваке пете куће велике канте за млеко, што чуперци сена вире испод многог поткровља, што у понеком дворишту има кокошака у жичаним кавезима, што свака кућа поседује повртњак велики бар колико велика соба и у њему салату, бели лук, притке граха, што се поред модерних земљорадничких справа виде и коњске запреге, што су лица људи, а нарочито њихове руке, опаљене као код наших земљорадника. Херлиберг је село такође зато што кроз њега жуборе два потока, која се сливају у Циришко језеро, уређена, с расадама, у сенци дрвећа и шибља. Село је и по томе што се свугде виде људи и жене нагнути над земљом како окопавају, саде, плеве или уопште с уживањем посматрају своја мала имања. Али се градом и ваздушном бањом сва ова места могу сматрати јер имају канализацију, асфалтиране улице, снабдевена су школским центрима, продавницама свих врста, пошта се двапут дневно разноси, смеће је упаковано као да је свадбени дар. Куће су врло ретко потпуно сеоског изгледа, већином су виле двоспратне и једноспратне, опкољене вртовима, што овакво насеље чини сличним и ваздушној бањи. А о броју паса не знам шта да кажем. Код нас би то било обележје сеоскога насеља, а у Швајцарској, и у самом центру Цириха, на сваких тридесетак метара, сретнеш пса или кученце.

Ја сам се осећала као у ваздушном лечилишту, идући мимо тих кућа окружених изобиљем цвећа и шибља. Мимо тих дворишта која су као мајушни паркови, мимо тераса и прозора који су цвећарнице. Уживала сам и у томе што се улице увек пењу узбрдо, што су те стрме још живописније од оних у долини, што на крају прелазе у шљунковите путање, да најзад уђу у поља.

У једном дворишту, мало подаље од главног пута, угледала сам неко шибље љубичастог цвета. Између два омања пашњака водила је од главног пута бетонирана уска стаза према дворишту. Пошла сам њоме да изближе видим необично шибље, али на самом почетку стазе стајала је на дрвету прикуцана дашчица са натписом „privat“. Около стазе која води дворишту нема шта да се украде, да се поломи, да се погази, али забрањено је и погледом се изблиза машити оне лепоте. Први пут сам била опазила такву дашчицу и помислила сам да је домаћин који ју је ставио особењак, али наставивши ходање, помало увређена и зачуђена, опазих да тих дашчица са забраном има више. Сад сам са страшћу почела трагати за тим чудним забранама: велики, добро негован јабучар, кроз њега води бетонирани пут према кући, и на улазу опет даска са забраном. Хоћу да зађем у неки простор крај улице уређен као парковске леје, с оним приземним зеленилом, са камењем уметнички сложеним око некога шиба, са унакрсно поплочаним путањицама пола метра широким, али и ту на улазу стоји „privat“. Пођем упорно даље крај некога потока који тече према језеру, крај потока је на пашњаку неколико оваца, и ту опет „privat“. Ипак сам некако разумела забрану туђину да се приближи стаду, мада је теже бити овцокрадица и коњокрадица него цветокрадица, рецимо.

Шта чувају ти људи: имовину или мир у коме живе? Вероватно мир, јер се на уобичајену таблицу наиђе на жичаним оградама, иза којих нема ничега примамљивог. Свакако чувају мир, помислим, јер свуда влада тишина као у успаваном граду. Нико да викне, нико да кога зовне, да гласно разговара. Чешће се чује лавеж пса, него глас човеков. Напослетку, ово велико поштовање мира схватила бих да около живе све сами научници, уметници, уопште умни радници, али да људи који плеве, косе, скупљају опале јабуке и крушке, тако упорно ћуте, право је чудо.

А опалих јабука и крушака било је свуд ивицом пута, јер воћке овде ивиче путеве. Виде се крушке и јабуке згњечене ногама и точковима, виде се крај њих тек ујутру опале, још здраве али нико се не сагиње да их узме. Толики страх или поштовање влада ту пред приватном имовином. Душа ме је болела проћи поред воћки које ће ускоро бити згњечене, а не подићи их. И по навици у нашем крају и слободи која у њему влада, једном се маших дивне румене крушке, тог тренутка опале с гране. Бранислав ме замоли да је бацим у траву.

– Али зашто? – рекох.

– Из свих прозора, као из пушкарница, уперене су сад већ очи у нас. Знају да смо Југословени и сматраће нас лоповима. Зар је лопов ко дигне с траве крај пута опалу јабуку?

– Овде је то незамисливо. Не хапсе те, наравно, због тога, али те презиру.

Било ми је врло жао крушке коју сам морала вратити у траву. Где си, мој луди завичају, зажалих с тугом, где пролазник не само узима плод с траве, него и с гране, и не само плод него га одломи с гранчицом. Колико сам купина појела са туђих живица и колико су их намерници обрали са наших! Колико печурака су набрала деца и Цигани у дедином забрану. Колико пута су сељаци нудили: „Узми, дете, колико хоћеш, штета је да потруне.“

Наједном ме једно сећање убоде као жаока. Летос сам, на вратницама једног од људи из Бранковине који је радио у Немачкој, видела прикуцану таблу: „Приватно“. Шта значи утицај стране имовинске цивилизације!

Наш је сто посто

Најбучније, најнародскије весеље у Цириху, а вероватно и уопште у Швајцарској, јесте оно посвећено Виљему Телу, кад се дечаци петнаестих година такмиче у гађању. Али око те свечаности истог дана огрозди се пуно других забава, у којима првенствено уживају омладина и мала деца. Испод брда Итлиберга, на искрају језера, сваке године 12. септембра разапиње своје шатре луна-парк, а бувља пијаца ниже своје продавнице, мамипаре, дуж улице која силази са Итлиберга у центар. Множите наш Ташмајдан, наш луна-парк, београдски, двадесет и више пута по могућности да се новац потроши, и сломи глава. Тада и Цирижани проговоре и забораве на своју похвалну штедљивост. И најсиромашнији људи сваких четврт сата дају по два франка сваком свом детету, колико стаје једноминутно вратоломно летење на авионима, на дрвеним коњићима, у бубњевима који се окрећу нагнути по сто осамдесет степени, на аутомобилчићима које и ми познајемо и где мала деца тобож управљају воланом и сударају се више него ми на нашим путевима. Стоји звека гвоздених и лимених возила, шина, осовина око којих се грозде корпе и балони слични онима којима се пење по жичарама изнад провалија до снежних врхова. Родитељи покушавају да одврате децу од скупих искушавања храбрости, од скупих могућности да се поломе. Усудила сам се показати страх пред познаницима који су своју децу лако пуштали да седају у та електрична чудовишта. Али, они су одговарали да личим на ону Домановићеву стрину злослутницу, те да се може свугде погинути, као што пушачи одговарају да рак добијају и они који не пуше.

Најбезопасније ту било је гађање у мету, оно је, уосталом, и било средишна тачка свег тог забављања. Око те шатре тискало се понајвише дечака и младића. И колико год смо пута туда прошли, стајао је међу њима и постарији мршав човек, виши од свих, суморна, испијена лика и тамне пути. Био је ту, изгледа, нека врста навијача, бодрио је, нешто понеког стално саветовао, али сâм, зачудо, никако није гађао. Или није имао новца, јер и то се скупо плаћало, или се бојао да се пред младима не обрука. Али се шумно радовао сваком срећном поготку, позивајући полазнике да се стрелцима придруже, да је то витешки спорт.

– Да није наш? – упитах своје пријатеље. – Швајцарци се не заносе толико витештвом.

Неко примети да има увек изузетака. Чувши наш говор, он за неко време остави гађање и пође издалека за нама, очигледно тражећи начин да нам се придружи. Ишао је кроз гомилу као какав суморан дух, мада је, чини се, био жељан људи, жељан разговора, јер је, нас пратећи, застајао за тренутак код сваке скупинице, мешајући се у разговор. Југословен је, и по други пут помислих, осамљен је, а ово је место и дан јединствена прилика да још с киме поразговара сем са својим послодавцем. На оваквим скуповима сви се осећају као у некаквом сродству и лако се зближују, као путници који се нађу у истом купеу.

Негде на искрају гужве моји пријатељи су се зауставили да попну децу на аутомобиле, последње на којима нису још била, који су шинама вратоломно узлетали на висину до пет, шест метара. И суморни човек се ту зауставио и прикупив сву снагу, ословио нас, и то на немачком, управо швајцарском наречју немачкога. Рекао је да не треба децу пуштати на те аутомобиле, испричавши да се пре две године догодила ужасна несрећа, управо на њима, машинерија је отказала и све се, заједно са децом, поломило као при судару два брза воза. Моји пријатељи су се правили да не чују, али се видело да су одахнули душом кад се тај излет у опасност са страшном звеком срећно завршио.

Незвани човек још мало је ћутке постојао уз нас, па се удаљио тихо, као пас кога нисте помиловали. Видели смо га, затим, крај вртешке где су, у корпицама трошним као љуске, радосно клицали узвитлани и помало уплашени малишани, а загрљени заљубљеници својој природној вртоглавици додавали још и ову. Ту је прилазио старим забринутим женама, и њима вероватно нешто злогуко говорећи, али су оне под притиском љубави, и заразног одушевљења суграђана, ипак дозвољавале унуцима да се пењу на ђавоље кочије, узалуд се старајући да их изгубљене у висини погледом пронађу.

Једно време смо га изгубили из вида, сматрајући да је опет крај шатре где се гађа, а он се створи пред великим шатором духова, гајстера, где се највише деце окупљало, где су се могле видети све страхоте овога света: змије, змајеви, аждаје, богаљи, животиње с људском главом, близанци леђима прирасли један уз другог, вештице и много штошта непостојеће, чему се ни имена не зна, али су деца отуд излазила усхићена, молећи још по два франка да поново, истог тренутка, тамо уђу. И наш, у свету изгубљени Југословен (све смо више веровали да је наш), заједно је с децом тамо улазио, у то царство страшних бајки, отеловљених змајева и аждаја, двоглавих људи, чиме кипти наша народна приповетка. Како не би жртвовао и он два франка, да се нађе у свету свога давног детињства.

Његов лик се стално дограђивао, бивао ми све јаснији, особито кад сам га касније угледала у Улици итлибершкој, поред летећих продавница оних мамипара какве се виђају и по нашим црквеним саборима, о годишњим празницима. Као што је он малочас пошао за нама, тако сам сад ја пошла за њим да видим шта ће купити, где подуже стајати. Буде ли застао крај бритви, перореза, оштрих ножева за черечење меса, може се десити да је из мога краја, где се гине за таквим сечивима. У тим продавницама је, међутим, много више било ђинђува, прстења са стакленим каменчићима, пластичних и жичаних наруквица, универзалних лепака, пиштољчића, копчи, игала, сапињача. Све је блистало као да је од сребра и злата, крај свега је стајао дуго, очарано, све је узимао у руку,

зналачки разгледао, и враћао на место, чим би се продавац нарогушио. Најзад је уместо бритве и ножа купио дечју пушчицу, како је и доликовало празнику Виљема Тела. И тиме се опет одао да је из наших јуначких, епском поезијом задојених крајева, што се потврдило кад нам се поново придружио да нам покаже дечаке који су победили у гађању, горд као да је он установио ту свечаност, или као да је директни потомак Виљема Тела, и очевидац његове побуне да се поклони капи обеснога кнеза.

– Знате, ваљда – обратио се прво мени – како је Тел због своје непокорности кнезу морао да стреља капу на глави свога сина, а то вам је горе него стрељати кроз прстен јабуку.

– Наш је сто посто – сложили смо се сви, кад је поново отишао од нас да показује победнике стрелце.

Неколико дана после тога продавнице у Херлибергу су позвале у госте своје муштерије, за рекламу и боље упознавање с њима, што чине сваке године и што је обичај и у другим насељима око Цириха. Тамо часте децу слаткишима, старије пићем, деле деци и неке ситније дарове, а затим је возају дуж улица у аутомобилима, на коњским колима, или на колима којим довозе робу. Посматрала сам ту велику поворку. И управо где је било понајвише деце, угледам нашег сто посто Југословена како радосно кличе и поздравља махањем руку. Можда је и он у истој радњи као и ми куповао хлеб, а можда је просто, будући у туђини усамљен, тражио скупове где се може осетити близак бар по нечему људима које ту затекне, и где га неће питати зашто је дошао.

Срећне куповине

Одувек сам волела да лутам бувљим пијацама, где се може обавити изненадне срећна куповина, где чека нека ствар из бивших векова коју ћу васкрснути из заборава, где лутају људи који чекају нешто необично од судбине, као они који купују лозове или играју лото или се картају, и где се може доживети многи необичан сусрет. Ситнице које сам на таквим трговима купила, чувам. То су једна пчела од тучи која би могла да служи као пепељара, али код мене стоји на почасном месту и опомиње ме на Талијана, који ми је продао испод цене (бар ми је тако тврдио). Ту је гуштер инкрустиран шареним каменчићима, начињен да се њиме крцкају ораси, али и он стоји на почасном месту. Ту је мали бубањ, на дршци, афрички музички инструменат, купљен на деветом месту, далеко од завичајних палми. Ни њиме се нико не служи, тако усамљеним, одвојеним од своје музичке сабраће. Ту су и рог из кога Грузини пију вино, затим један убоги бронзани Буда, прекрштених ногу. Огрлице од семенки и плодова. Стварчице од коже за које и не знам чему служе, ни зашто сам их купила. Нож за расецање хартије, коме по кичми иде караван малих слонова. И за све то сам сматрала да су необично срећне куповине. Нека ваљда пригушена коцкарска страст, која се јавља само на таквим местима.

И у Цириху сам се одмах распитала за бувљу пијацу. Она се одржава на истом месту где и воћна и цветна, покрај најлуксузнијих радњи у којима се продају брилијанти, крзно северних лисица, хаљине од по три хиљаде франака. Док је трг поврћа, воћа и цвећа сличан сцени реалистичког позоришта и док су продавци ту одевени као глумци у таквим позориштима, као обични грађани, и у Цириху, као и свугде у свету, бувља пијаца опомиње на сцене из романтичних опера, где су људи несвакодневно одевени и где се нешто неуобичајено збива. Продавци пре личе на уметнике, на сликаре и песнике, на људе запослене у циркусу, него на трговце. Виделе су се ту личности дуге косе и браде, под цилиндрима и халбцилиндрима, али и с белим албанским капицама; жене у спортском оделу, а са сламним шеширићем закићеним цветом; жене и људи повезани жутим и црвеним памучним марамама, како се повезују Циганке, и домаћице. Једна млада девојка јужњачког типа, у народној ношњи с везеном кошуљом и прегачом обрубљеном црвеним, која је продавала гудачке инструменте стално држећи, ваљда за рекламу, један у рукама, личила је на Короову „Талијанку

с мандолином“ (мислим да се тако зове та дивна слика). Било је женица с дамским фризурама, напудерисаних, гордих, као да хоће да се заштите од чињенице да су продавачице на бувљој пијаци. Све је ту у извесном смислу било претерано: падала су у очи створења или врло накинђурена или врло једноставна, врло пуна или врло мршава, опомињући на људе арапског порекла. Уопште су се ту видели људи свих народности и говорило се на сва три државна швајцарска језика, поред неких источних, а чуо се и руски и наш језик.

Нудило се у погледу изобиље ствари неједнаке вредности и неједнаке истрошености. Било је уметничких предмета некада модерних, који су се настајали у собама богатих људи, поред стварчица крајње савремене израде. Купци су претурали по половној одећи и обући као по сухом лишћу, као да се крила нека особена драж у томе претурању, као да се негде на дну затурио какав велики новац, па се јагме ко ће га пре пронаћи. Било је продаваца који су продавали разне ствари: од ношених папуча до распарених сребрних кашика и виљушака; од стаклених огрлица до крстова од свих могућих материјала и из свих могућих земаља. Али, било их је и који су се специјализовали. Видела сам једног који продаје само празне стаклиће од лекова и бочице од мириса са раскошним запушачима. Бог зна је ли то ико куповао. Можда је човек желео просто да се укључи у занимљиву пијачну гужву. Јер, било је збиља и таквих који су толико равнодушно седели и надуго одлазили од места где су изложили ствари, те се може закључити да су дошли само ради забаве. Обишавши све специјализоване продавнице књига, бакарних котлића, старих марака, лампи гасара, висећих орманчића у једном од оних стилова за којим Београђани лудују, опет сам се нашла крај бочица од лекова и мириса. Ту, вероватно, нико није застајао и продавац се више зачудио него обрадовао што се неко по други пут зауставља. Било ми је јасно да морам што било купити: стаклићи са пумпицама за одбројавање капи збиља ми нису били потребни, нити оне просте епрувете у које се вади крв, још мање порцеланске теглице у којима је можда стајала сумпорна маст. Свега тога сам и код куће имала у изобиљу, и нисам знала шта ћу с тим благом. Најзад се машим неке бочице од мириса са лепезастим запушачем већим него што је она сама. Продавац је пажљиво увио као да је унутра најскупоценија колоњска вода и, насмејан, на дар ми је пружио. Да ли је мислио да немам новца ни за што друго, да ли ме је прозрео, па хтео сад он мене да задиви – бог ће знати. Примајући дар обећала сам да ћу му, ако опет дођем у Цирих, донети целу котарицу бочица. Код куће су ми рекли, кад сам се поклоном похвалила, да тај човек зацело није Цирижанин.

Лутала сам дуго и никако да наиђем на нешто за чим би ме срце повукло. Помислим, да купим, можда, једну друзу кварца. Било их је тридесетак изложених на столу. Била би то срећна, ретка куповина, јер једино у природњачким музејима могу да се виде такве ствари. Продавац кварца држао се поносито, као да га је својом руком створио, као да су се према законима које је он прописао кристалисали. Упитам за цену. Она је толико била, као да их је збиља он сам клесао. Али бувља пијаца и јест зато занимљива што на њој има супротности као у измишљаним књигама. После те цене, неке сребрне виљушке, на које сам одмах потом наишла, учиниле су ми се необично јевтине и без размишљања их купих, не сумњајући у њихово сребро.

Ипак, малочашњи продавац празних бочица није био најнеобичнији на том тргу, нити ја најнеобичнији купац. На једном месту неколико жена окупило се око плитке котаричице пуне ствари за бацање, а које вам је жао бацити. Наша мати је имала такође корпицу претрпану таквим непотребним ситницама за које јој се чинило да ће једном затребати. Пришла сам и ја тој гомилици. Колико сам могла да уочим, било је ту пробушених напрстака, неистрошених и замршених ибришима, распарене дугмади, огрлица без копче, брошева са сломљеном иглом, сантиметара којима недостаје цео десиметар, оловних војника, укосница, чешљева без свих зубаца и још понечега што се није знало шта је. Била сам готово срећна, натрапавши на ту живописну котаричицу као да сам изненада нашла какав скупоцен прстен. Ројеве мисли пробудиле су у мени те убоге ситнице, које су вапиле за још убогијим купцем. Начинила сам се да ми је потребан замршен црвени ибришим, али је продавачица рекла да она само замењује правог продавца, који је тренутно некуд отишао. И опет рој нових претпоставки.

Уто се, у овој увек неутралној земљи, за чије се ратове, сем оних унутарњих за уједињење, уопште не зна, у земљи познатој само по племенитој улози Црвеног крста, усред ствари везаних за мир, за благостање и цивилни живот, најједном нађем пред сабљама с балчацима, пред јатаганима, мачевима, пред коњаничком опремом од седла и узди до оструга, потковица и клинаца за њих. Мада се ту заиста није дало ништа купити, па ни гледати, зауставила сам се пред том силом старог оружја које се више није ни могло звати оружје, него старо гвожђе. Да ли је то неко скупљао само због неживљеног милитаристичког осећања, јер зацело се није могао надати да ће се наћи купац старим војним трубама од лима, распареним еполетама, звездицама, пожутелим војничким буквицама и избледелим заставама, а још мање су могле бити коме потребне фотографије давних неких концерата војне музике. Око тога, назовимо га тако, приватног војног музеја, шта ли је, врзмали су се само још непотврђени мушкарчићи и старци гусларских бркова, набасали вероватно однекуд из наших јуначких крајева. Удаљила сам се од тих предмета, који су ми се чинили као поломљене играчке неког мушкиња, што се једном играло ратова, окренувши се још само за посудицом пуном златастих лимених дугмади са мундира.

Тврдо решена да ипак нешто још купим на том тргу, зашла сам међу ствари крај којих су одувек жене застајале. У близини су Мароканке продавале бакарне ланчиће с привесцима. Застала сам ту, ваљда зато што сам имала највише поверења у оне који говоре француски. Оне су седеле или просто на бетону, или на каквој шареној простирци. Младићи око њих, највероватније студенти, такође су говорили француски. Они су продавали репродукције уметничких слика, графике. Било је и фотографија актова које су нудили обично младим женама, уз смех: „Не морате купити, погледајте само!“ Пошто сам купила од Мароканки ланчиће, не зато што су ми се много свидели, већ што су их оне продавале, угледам крај њих младића, исти наш песник Ршумовић, тако отвореног и детињег лица, мада још претрпанијег косом и брковима. Он је продавао збирку електричарских алатки. Ту се намах пренуо у мени мој деда, који је куд ишао да ишао, куповао само алатке. Те циришке стоје лепо сложене у кутији: клешта, клештанца, шрафцигери свих величина, нека кутијица у којој трепти игла слична

магнету, борер. „Сто франака!“ – рече продавац и непитан за цену. Приђе још један могући купац и понуди осамдесет франака. Настаде замршена ситуација као у бајци *Вук, коза и купус*. Продавац се боји да ме придошли не поколеба ако сам вољна дати више; ја се бојим да ће се дошљак одлучити да дâ и сто франака. Он, придошли, осећа да га ја угрожавам: мисли, продавац би му спустио цену да нема још некога ко је вољан купити, зато ми говори да је то алат само за електричара. У мени то повећава жељу да купим, јер ме утврђује у уверењу да алат вреди, чим заинтересовани придошлица жели да ме одговори од куповине. Продавац прекида сва ова колебања и нуди прво мени, јер сам прва пришла, по деведесет франака. Дошљак се с негодовањем удаљује, не чекајући шта ћу ја рећи. Ја пристанем, и тек накнадно питам продавца има ли збирка све потребне предмете, и је ли цена коју тражи мања него у градским продавницама. Отворено и детињасто лице продавчево чини да му верујем потпуно.

Потрошивши новац одређен да се ту потроши, предала сам се сад, без икаквих имовинских искушења, посматрању људи око себе. Како се пијачни дан одвијао у парку, купци већ уморни од радозналости, трке и трошења новца будзашто, седели су по парковским клупама. На једној су четири старца, спустив завежљаје с робом на земљу, седела као да се никад више не желе дићи, налик на оне Домијеове *Путнике треће класе*: и код њих забринутост, оскудица, замор, као код људи на Домијеовом цртежу. И не само они, многи су ту могли бити модели генијалног карикатуристе: онај циришки дебељушко, придремао уз дебло, могао би бити Домијеов Санчо Панса; они купци и продавци у разговору, који један другом дају „непобитан доказ“ о вредности или мани робе, опомињу на ликове чувеног цртежа. Наравно, није овде све опомињало на карикатуру. И других музејских прилика и призора могло се ту видети. Преко пута пијаце су, на пример, седели за столом уз чашу пива, човек и жена старомодно обучени, човек у цилиндру и жена, с шеширићем на врх главе, прилике потпуно исте као на слици Едуарда Манеа *У кафеу*. Најпријатније је било срести ученице и студенткиње које су више брбљале него што су се трудиле да што продаду, потпуно као на дивној Реноаровој слици шипарица које поверавају једна другој своје младе тајне. А тек деце која су се туда врзмала, није се могло нагледати, особито оне шпанског порекла, која као да су сва била Мурилови модели.

Кући сам пошла међу последњима, и тек тамо утврдила да у збирци алатки недостаје борер, да сви ланчићи немају копче, и да је од шест сребрних виљушака једна потпуно распарена.

Утакмица

Као наш песник Мића Данојлић, волим да лутам кроз тргове где се продаје воће, поврће и цвеће. Није ни чудо, јер и он и ја смо рођени и провели детињство у воћарским крајевима западне Србије, а што се тада заволи, увек остане блиско. Ако увек застајем пред излозима воћа, вероватно је то зато што сам дететом трчала испод грана узрелих мађарки, што сам се завлачила у шибље малина и рибизли, што сам скупљала око међа опале џенарике и дудове, и имала увек прсте мрке од купина или љуске младих ораха, што сам брала трњине и дренак испод првог снега, што у мом крају има толико врста јабука, колико их је Војислав Илић Млађи набројао у једној песми унетој у антологију поезије за децу. Ако с дивљењем посматрам опале крушке по швајцарским воћњацима и застајем крај њих у излозима, ако волим мртве природе с крушкама и дуњама, вероватно је зато што ме је дететом ноћу будило опадање зрелог воћа, те сам се у зору будила да га ја прва покупим са траве.

Зато ме је Швајцарска и очарала својим смислом за воћарство и повртарство, својим дворењем цвећа, својим сликарски уређеним излозима и воћним трговима, у којима се сваки час наиђе на кутак сличан мртвој природи виђеној у неком музеју. Свратити на циришки воћни и цветни трг, готово је као свратити у музеј. Управо кад сам први пут тамо отишла, неки млади сликар је намештао ногаре и платно наспрам тезге на којој су стајали клипови кукуруза у лисним дугим огртачима и круне карфиола налик на увеличане сребрнасте брошеве. Није се знало још да ли ће сликати то или суседне гроздове крупне прозрачне пуцади с измаглицом као на сликама холандских старих мајстора. Продавац се задовољно смешкао, стојећи мирно крај тезге, као да сликар прави његов портрет.

Свуд по околним тезгама блистали су оживљени натирморти, котаричице и зделе пуне воћа и поврћа, опомињући ме на познате слике Васе Поморишца, Драгомира Глишића, Јевте Перића, Лизе Крижанић и на чувена платна страних мајстора. Било је велико задовољство срести оживљену слику коју си некад, у неком чувеном музеју, видео и запамтио: видети за пробу расечене кришке диња, као код Саве Шумановића; наћи се у сезановском царству бресака и јабука, које су се такмичиле са онима из музеја. Брескве тврде, још зеленчиве у порцеланском оплићем суду; брескве замагљене, мекше него обично код Сезана, спуштене просто на лишће као у његовој мртвој природи; брескве измешане

са јабукама и крај њих челични продавчев нож, као на чувеној слици овог сликара. Продавци у Цириху као да су код сликара учили како се воће и поврће, или цвеће излаже.

И тако у недоглед, дуж венаца и купа јесењег плода, наставља се утакмица између слика и њихових модела. Час ти се чини да су Гојине крушке и шљиве, са смоквама по застору просутим, лепше него ове које живе гледаш у Цириху, или да су дуње и мркве, измешане у плетеној плиткој котарици, на натирморту Лизе Крижанић, много више дуње и мркве, него те што их циришке домаћице купују; да су кризантеме са тог истог натирморта више кризантеме него све около на тргу, које тако силно миришу на јесен. И неколико метара даље бело грожђе прозирне пуцади, под лаком измаглицом, више је слика него оно насликано.

Свет који се врзма тргом махом се, као и ја, више диви плодовима него што их купује, орасима и лешницима нанизаним у ђердане, плетеницама белог и црног лука, зделама зрнастог поврћа, поморанџама назиданим у куле и коцке, главицама купуса, глатким и округлим као баштенске кугле, модром патлиџану, крупном као да је довезен из Грузије, док ненаметљиви произвођачи стоје мирно, као они Мијеови земљорадници на „Вечерњој молитви" – њима је канда доста било и то што се људи диве њиховим производима.

Воћни трг је постепено прелазио у цветни. Швајцарска, која је виша земља магли, киша, језера него сунца, зачудо има раскошно цвеће. Човек се чуди кад је оно стигло да украде од неба толико боја и светлости, толико злата, рубина, аметиста. Поплочани сквер је преко ноћи, између четвртка и петка, био процветао цвећем од најпитомијег баштенског до ливадског, од оног што расте по мочварама, до цвећа с планинских падина, или из стаклених башти. Ту су и цветови крхких стабљика и уцветало шибље. Ту су и Ван Гогови сунцокрети, они без мрке, пуне семена зенице, и обични, из којих се цеди уље. Постојала сам мало крај тих букета, боље рећи жбунова, да видим хоће ли их ико купити. Можда неки луксузни хотел за свој хол, за терасу. У том куту стајали су, такорећи, нарамци уцветалог шибља, жутог, руменог, белог.

И овде, међу цвећем, нагрнула су сећања на драге ми сликаре јоргована, магнолија, хортензија, божура и пољског цвећа. Сетила сам се двеју слика магнолија Лизе Крижанић, нечувено непосредних; белих божура Јелисавете Петровић Бебе, Маре Глишић и њених ружа, зеленомодрих травних букета Данице Антић, где има више стабљика житарица него цветних круна. Имена једне чете жена наметала су се, вероватно и зато што оне често сликају цвеће. Поред биља, које никад дотле нисам била видела, ружа ситних као жир, и крупнијих од поморанџи, тако изукрштаних боја, да их ни Лисенко не би могао боље укрстити; поред црвених цветних круница, ситних као роса, поред цветоликог растиња чије бојено лишће је замењивало цвет, наиђем на цвеће које сам свакодневно гледала у детињству: незаборавак, видовчицу, дан и ноћ, невен, пркос – исти као некад у калдрми око бранковинске школе.

Села сам на клупу на скверу, као на клупу у музеју, и даље посматрајући галерију цвећа којој није било краја, као што није било краја сећањима на слике пред којима сам једном узбуђено стајала. С једне стране је оживео Густав Курбе са својим криновима, ружама и љубичицама, а с друге стране се створила

Реноарова скупина коју је назвао *Цвеће из стаклене баште* – сандучић засејан врстом ружичастобелих дуплих прстенака, до њега саксија примула и бео левкаст цвет, сличан крину. Мало даље неки укус, и неко око слично Манеовом, ставили су ту једно до другог, у исту стаклену дубоку посуду, тако да су се дршке јасно виделе, ружичасти божур прозирних латица, засићено жут невен и неколико струкова зеленкастожуте зевалице.

И одгајивачи цвећа су, као сликари, тражили такозвану одговарајућу позадину за изложено цвеће. Један је испод ружа простро шарену тканину, коју код нас зову крпара, како сам једном видела постављену дивну слику ружа код Велимира Матејића.

Оволику силу цвећа, оволико дворење ове биљке видела сам још само на немачком острвцу Мајнау, на Боденском језеру, где се чак бира мис појединих цветова. Питала сам се тако, седећи на цветном тргу, запљускивана облацима мириса и таласима боја, који бих ја цвет прогласила за краљицу у том мноштву цветних круница око себе.

Ако бих бирала по милошти, по сећањима која у мени буди који цвет, изабрала бих неки који је растао једном по шумарцима у Бранковини, можда јагорчевину.

Ако бих бирала по боји, био би то опет цвет жуте боје, можда она сићушна ружа, не већа од жира.

Ако бих бирала по мирису, био би нарцис, цвет који се више храни водом него земљом.

Ако бих по раскоши, било би то уцветало шибље жутиловке, или глога, или магнолије.

Универзитетске збирке

Приликом прве посете Цириху учинило ми се да у њему нема уметничког живота, нема изложби слика, нема концерата нити филмских фестивала. Веровала сам да је овај град сав утонуо у пословни живот. Куд год бих погледала, виделе су се само банке – циришке, уједињене, кантонске, швајцарске, штедионице. И тако, једна да бацим око на какву слику, на изложбу уметничких предмета, нађем се пред универзитетом где се могла видети, додуше не изложба слика, него збирка кашика из афричких земаља – Усамборе, Мозамбика, Гане, Баконче – од најстаријих времена до данас.

Биће да је та збирка представљала огромну вредност, јер су сви предмети били у стакленим витринама, али мада вредна, била је врло мало посећена. Тек се овде-онде видела понека студенткиња, младића није било, можда зато што њих не занимају ствари у вези са кувањем. Хтела не хтела, разгледајући ту афричку збирку стално сам се морала сећати свог завичаја, враћати се у своје детињство. Мислим да су посетиоцима из Средње Европе, који нису запамтили ни далеке одјеке својих патријархалних култура, афричке кашике биле много чудније него мени. Ономе ко је гледао како се на косидбама чорба срче дрвеним кашикама изрезбарених држака, ко је имао прилике да уђе у хлебарницу и види лопаре и кашике за захватање брашна, да пије воду или вино из изрезбарених чутурица, кашике из Усамборе и Мозамбика нису биле тако чудне. Веселила је помисао да и на црном континенту жене мешају или сипају јело сличним кутлачама. Необично је било то што су дршке афричких дрвених жлица обично много дуже него код наших и што су редовно далеко богатије украшене дуборезом, или издељане у облику ромба, двоструке пиле крупних зубаца. Необично је било посматрати како је за све време, у свим областима Африке, уметност пратила најосновније радње и потребе човекове. Чини ми се чак да на том континенту постоји већи култ куварске вештине него у Европи, или бар на Балкану. Како би се иначе могла схватити огромна разноликост, маштовитост у израђивању прибора за јело и кување. Где би се код нас могле видети дршке као чакље, као уволаже, као изрезбарене преслице или као плитки протегљасти жљебови. Украј кутлача и жлица од слоноваче, злата и сребра мало је ко застајао. То се виђа и по другим музејима, али су се студенткиње четиле око кашика из западне Африке, направљених од бамбуса

и око једне исплетене од палмине лике, трудећи се да погоде шта се могло захватити решеткастом кашиком: слаба је била за плодове, за тешке ствари, а за течност потпуно неупотребљива. Али та наглашена неупотребљивост, праћена лепотом, и даје стварима печат уметности.

Међу свима овим приборима, кашикама и кутлачама лопастог, елипсастог и лопатастог облика, украшеним дршкама раскошним и необично дугим, стоји на почасном месту једна краљица кашика, висока или ако хоћете дуга око седамдесет сантиметара, чија дршка се завршава дивно извајаним женским ликом. Поред ове краљице стоји и њена пратиља, из Баконче, мања, код које је дршка цело женско попрсје с главом.

Мислила сам, колико љубавних снова је одсањано под палминим грањем за време дељања ових обичних предмета потребних жени у домаћинству. Волела бих да сам могла гледати уметника црнца док је вајао лик вољене жене на дршци краљице кашика, и видети гордост те жене што уметник жели сачувати од заборава управо њен лик. Сва уметност, сва ова делца, зацело су никла уз чежњу за неком женом, уз нежност према мајци, уз бол што вољено биће припада другоме. И ко зна, можда их је уметник даривао девојци тајно, као што се дарује први цвет.

У истој универзитетској згради, вероватно у одељку за друштвене науке, привукла ми је пажњу збирка названа *Људска лица* јер већ на улазу у универзитет, на степеницама где су ми у сусрет долазили студенти, пали су ми у очи ликови швајцарских младића и девојака, некако друкчији него наши. Не бих могла рећи да су лица наших студената лепша, али су некако јаснија, разноликија, сваки лик носи обележје краја из кога је дошао. По ликовима наших девојака и младића, док сам их имала као ученике пред собом, већ првих дана могла сам одредити који је какав према самом лику – одлучан, сањалица, препреден, заједљив, поверљив или нагао; међутим, у лицима која су ми долазила у сусрет на циришком факултету, нисам могла одмах да се снађем. Били су ми сви ти млади људи налик један на другог, као што се Европљанину сви Кинези или Јапанци чине исти. Можда је због истоветности живота њихових предака кроз векове дошло до овога изједначења. А можда су их панцир уредности, тачности, подједнаког ступња цивилизације, осећање безбедности друштвеног и личног живота, тако изједначили. И њихови чукундедови учили су, наравно, у овој истој згради. Вероватно је и тада био усред ње исти огромни светларник покривен стаклом, у чијем приземљу стоји десетак округлих белих сточића, окружених са по четири црне столице, где студенти за време одмора седају да презалогаје. Можда су касније додати једино барељефи који иду око сва четири зида. Са галерије другог спрата, сличне галеријама великих опера, одакле сам посматрала ту, рецимо, посластичарницу, а можда и пивницу, није се могло чути шта и како студенти разговарају, али се видело да за сточићима седи само по њих четворо, а можда мање. Нигде нису привучене друге столице, као што се зацело нису привлачиле ни за време чукундедова данашњих студената. Разговор се, значи, није нигде тако разгорео, да магнетски привлачи, а ни говора није било о састављању сточића, ни сад, ни у време чукундедова. А ми, у нашој земљици, помислила сам са неким нашким самозадовољством, стално састављамо столове, примичемо столице, ширимо разговор.

Размишљајући тако, упала сам у онај део универзитетских збирки који почиње одајом пуном фотографија или цртежа *Људска лица*. Лица са свих континената, стара и млада, лица интелектуалаца, радника и сељака. Лица из најзабаченијих закутака земљине лопте. Почела сам тражити своје лице, то јест неко чијем типу припадам, али некако нисам себе могла да сместим ни међу Европљане, ни међу Кинезе, ни Јапанце, ни Етиопљане. Чинило ми се да ме има свуда помало, а нигде потпуно. Све то, значи, на земљи живи, мислила сам са дивљењем и ужасом. Сви ти људи, па и ја с њима, осећају се средиштем света.

И наједном ту, усред тих ликова, угледам крупним словима исписану ону мудрост Динке о створењу света: „Бог је створио Сунце и оно се родило и зашло и вратило. Затим је створио Месец и он се родио, зашао и поново родио. Створио је најзад Човека, и он се родио, прошао, али се никад више није вратио.“ Колико милијарди људских ликова се родило, прошло и више се никад није вратило!

Даље су се настављале одаје са етнографско-историјским збиркама пуним посмртних маски, глинених и железних духова, богова, божића, ђавола, све сличних недоношчади, али ја сам се већ била заситила разгледања, мада ми се у почетку чинило да глад не могу скоро утолити. Полако сам се упутила излазу праћена чуваревим, чинило ми се, подсмешљивим погледом, као да у себи говори ону изреку из Гане која се примењује на човека обузетог залудним послом: „Ако знаш збиља шта радиш – ради.“[1]

Играчке

Женама остане из детињства неиживљена потреба да се играју или да бар посматрају играчке. Колико пута сам заједно с децом стајала пред излозима пуним бића и ствари које подражавају живот одраслих људи, некад благонаклоно, некад му се подсмевајући. Колико бајки виђених очима детета ту је било отеловљено. Колико луткица помодно одевених, како сам у детињству желела да будем одевена и што ми је било недостижно, иако се наша мати узалуд трудила да нас одене. У позориштима лутака увек ћете наћи као публику исто толико жена, колико и деце. Ту деца налазе оно што желе да доживе, а жене се сећају доживљеног или промашеног у животу.

Ја стално тражим по излозима играчака и по позориштима лутака давну луткицу коју сам сама направила, немајући купљених, али све те које виђам немају њена сјаја ни њена живота. Она је за мене жива као за малишане Београда, па и целе Србије, лутка Четвртко која у њима живи двоструким, слојевитим животом – и оним у мозгу и свести и оним у машти и души којим живе живи створови. Изгледа да позоришта лутака постижу најпре тај уметнички захтев стварања потпуније илузије, или како се некад говорило естетске истине.

Први пут сам имала прилике у Швајцарској да видим играчке и у музејима, најпре у циришком Landes muzeumu, а затим на универзитету, у збиркама посвећеним етнологији и етнографији. На универзитету су то биле играчке које су деца сама себи правила. Међу луткама била је и једна слична оној коју сам ја себи направила од укрштена два дрвцета и старог комадића свиле којом је била пресвучена глава и од које је била сашивена и хаљина. Било је ту лутака начињених од самог дрвета, где су зглобови били причвршћени гвожђем. Све су оне биле окићене ситним ђинђувама какве се купују деци по сеоским вашарима. Једна беба-лутка у колевци, сва од крпица, увијена у пелене и повоје, показивала је како се новорођенчад одувек и свуда на исти начин повијала. Вероватно да би се представио развој овог занатства, а потом ове индустрије, у свету, поврај лутака само дрвених и само крпених изложене су и марионете из Бурме и позориште лутака са острва Тахити.

Изложба лутака у Landes muzeumu, то јест Народном музеју, била је далеко богатија, разгранатија. У маломе, било је ту све што постоји и у животу, међу људима. У првим дворанама музеја су војници у природној величини, онакви

какви су у разна времена и у разним крајевима били, затим оклопи, кациге, сабље, мачеви, пушке, топови. Међу играчкама се такође налазе оловни војници и све оружје потребно за њихов рат играчака. У појединим одајама музеја приказују се некадашње ковачнице, столарске, качарске и хлебарске радионице. Међу играчкама се налазе такође све ствари и алатке које се могу видети по правим радионицама: столице, столови, дивани, пиле, наковњи, мехови, машице, пећи, ватрањи. Има ту целих умањених кухиња или спаваћих соба, какве данас постоје и какве су некад биле. Све што постоји у животу одраслих људи, само врло умањено, налази се ту да деци предочи живот одраслих.

Наједном ми се тамо учинило да се и одрасли људи у ствари само играју живота. Све чинимо да не осетимо како живот пролази, као што се деца играју да им дан час пре прође: радимо, волимо, рађамо, певамо, путујемо, бавимо се науком и уметностима, само да забашуримо главну мисао која нас прогони – да ће нас једном нестати. Гледајући играчке понекад ми се учини да старији од деце живот пресликавају.

Као што играчке по музејима показују какав је некада био живот људи, како су некад залагивали и себе и децу, тако се савремене играчке труде да иду у корак са савременим животом: не зна се има ли више аутомобила по улицама или продавницама играчака, има ли више дечјих пиштоља или пиштоља за одрасле, има ли више телефона међу играчкама или по кућама, такмичи се број телевизора и радија за децу са онима за одрасле. Не зна се ко од кога краде моду: лутке од жена или жене од лутака, чија је коса савременије очешљана, ко има модерније фрижидере и штедњаке: жене или лутке. Можда ћемо ускоро наћи међу играчкама и цигарете, и жвакаће гуме и виски.

Има, међутим, међу савременим играчкама и таквих које не јуре за индустријским достигнућима, има их које деци приказују домаће животиње, дивљач, птице, звери. Негде у Цириху сам видела чак жабу гаталинку од сомота, и жуте пилиће од папирја. Има баштенских алатки, ствари потребних за одржавање вртова: кантица за заливање, ашова, грабуља, што децу подстиче на радиност.

Напослетку сам видела и једну чигру, древну сеоску чигру, али модернизовану – не гони се бичем, него неким полугама скривеним у њеним грудима.

Галерије

Волим[1] и у граду, као у[2] шуми, да лутам без путоказа – па на шта наиђем. А прижељкивала сам уметничке галерије, првенствено галерије слика. И упутила сам се у сами центар, слутећи да[3] уметнички живот, да оно чиме се он манифестује, мора најпре тамо бити нагомилано. И, збиља, негде[4] у стрмој улици која силази према реци Лимату[5] угледам, на своју радост и чудо, у излогу неколико слика крцатих призора однекуда ми из своје земље познатих. Биле су ту куће и окућнице наших Војвођана, Тотице забрађене, широких шарених сукања, ђермови налик на жирафе, куће с[6] прозорима на забату, крупни коњи упрегнути у таљиге, Лале[7] под шубарама, с лулама, момци који цепају дрва на пању, жене с метлама, деца која праве[8] Снешка Белића, грудвају се. Боје јарке. Људске прилике детињасте. И[9] много их има на свакој слици, као на вашарима, на процесијама. Прећем преко прага,[10] као преко Дунава,[11] да бих стигла до Ковачице. Јер ту су била платна наших сликарки отуд, од којих неке већ имају светски глас; ту су, затим, била платна већ чувеног[12] наивца Генералића.[13]

Већ од првог погледа опазим да су у галерији све сами наши наивци,[14] из свих крајева, особито из Хрватске,[15] Србије, Словеније. Ишла сам од слике до слике[16] као од познаника до познаника, испуњена ту,[17] међу наивцима, неким[18] могло би се рећи[19] наивним поносом: чувена циришка Алтштатска галерија, а испуњена све самим Југословенима. Ослушнула сам људе[20] око себе, и чула[21] поред немачког[22] и наш говор. Сопственик галерије, јер то није била галерија државна, погађао се с купцем чини се напречац[23] заљубљеним у наше наивце, али цене слика су премашале и оно што је његово одушевљење могло поднети. Осетивши да с тим купцем неће бити пазара, сопственик се окренуо другима,[24] и то право нама Југословенима, верујући да наше узбуђење долази само од усхићења сликама. Познавао је биографије сликара, говорио о наивцима у свету, приводио нас понеким платнима – говорио нам је све оно што сам већ одавно знала. Жеља ме је вукла да му кажем да сам и ја из земље одакле су и ти сликари, али сам успела да оћутим, за што је требало прилично снаге. Срећом, за такве ствари ја је имам, јер ми је увек дража независност коју купим тиме што нешто прећутим. Али моја сабраћа нису могла отрпети и казала су да смо земљаци сликара, главне атракције, бар у то време, Алтштат-галерије. Наједном се сопственикова пажња према нама смањила – важно је било оно што извозимо, а не ми као народ, а особито кад[25] нисмо купци.

После тога[26] било нас је срамота да се дуже ту задржавамо,[27] и изишли смо снебивајући се што нисмо оправдали власникове наде да нас може преобратити у купце. И није то једини пут да сам изашла из галерије са сличним осећањем нелагодности. У улици која се пење према универзитетима наиђем[28] једне недеље на излог препун дивних слика,[29] и управо кад сам хтела да забележим име галерије, изашла је на улаз[30] дежурна и пружила ми визиткарту, с именом сопственика, улицом и бројем и називом галерије – опет приватне, с примедбом да је и недељом отворено, што је зазвучало као позив. Ушла сам, мада у приватне галерије више волим да вирим споља, јер ми се чини да сопственици увек очекују да се купи оно пред чиме се стане задивљено. Овде сам се зауставила пред платном управо једне швајцарске сликарке[31] које је представљало балерине сличне онима какве је сликао Дега. Не видећи одмах име сликара, упитала сам да то можда није он. У истом часу сам била обасута свом љубазношћу и свим платнима сликарке, крај чијих балерина сам се зауставила. Очигледно, чуварица галерије видела је у мени купца или имала намеру да ме што дуже задржи – јер један посетилац мами и другога да уђе.[32] Напослетку сам јој морала признати да се само дивим сликама, додуше,[33] она ни после тога није била мање љубазна.

Те недеље сам имала среће. Банула сам и на сталну изложбу јужноафричких тканина. Човек ту запослен био је створен некако на наш начин, или је такав постао[34] живећи две године у Загребу, што ми је рекао кад сам приметила да и у Југославији ткају сличне простирке. Ја то, понекад, наравно, и из љубазности[35] кажем, али су ове заиста личиле на наше губере[36] или покриваче где је основа танка и упредена[37] а потка готово с прста дебела. И није само то била[38] сличност – све те тканине су биле од небојене вуне, беле, црне или сиве, понекад чак и негребане.[39] И поново се пренуло моје старо задовољство: некакви незнани ми народи – Зулу, Макаи, Асанти, Нариди, Квамбо, чу тканине какве су некад чеде сељанке у мом селу. Ову сличност су довршавале шаре као у наших ћилима: на белој основи црне клече, или[40] на црној подлози беле. Једна је поражавајуће личила на стари српски грб – четири штампана слова *ес*[41] окренута једно другом леђима. На самом улазу стајала је тканина с мотивом Адама и Еве, невешто извезеним, што[42] је сведочило да је хришћанска прича о љубавном греху чак у Јужној Африци побркала људима неке рачуне.

На моју велику срећу изненада се појавио прави, богат купац, кога није ни чудила ни поражавала цена ћилима од по две и по хиљаде франака. Заборавивши и Југославију и Загреб и мене, продавац му се сав предао, одвијајући у свој ширини и дужини сваку простирку. Потом ме се опет сетио, задовољан што сам још ту и што могу изигравати сиромашног, разочараног купца.

Четврти пут сам ипак доспела у државну, или градску Уметничку галерију, Kunst Haus,[43] где сам могла мирно да се дивим[44] чему хоћу, а да, и кад бих хтела, не могу купити ништа.[45] Разгледавши [46]најпре пред улазом[46] велика бронзана Роденова *Врата пакла* и Мурову фигуру жене (надам се да та огромна, такође бронзана фигура то представља), ушла сам у галерију са олаком стрепњом да ће бити сиромашна (богзна откуд ми таква мисао), али сам била задивљена богатством и избором збирки и слика. Онај мој познаник, који верује да треба само имати новца, па ће свега имати, рекао би[47] обревши се у овој галерији:

„Имали па и створили.“ И свакојако је требало много новца да се галерија снабде чувеним сликама Шагала, Пикаса, међу којима су и[48] Пикасов *Пољубац*, *Жена која клечи*, *Бели акт*, да се снабде Роденовим *Балзаком*, и опет,[49] његовом *Женом која клечи*, нагонећи посетиоце да их упоређују и питају се која је боља.

Има ствари које и морају, уосталом, бити у једном светском музеју. Морају тамо бити и иконе – и има[50] их, али се мора признати не претерано.[51] Мора тамо бити и класика, али ни та збирка није нарочито богата. Међутим, Kunst Haus[52] има ствари које се на другом месту не виде, као на пример[53] фотографије египатских мумија из II века[54] по Христу, или неке швајцарске иконе особите лепоте, само врло мало налик на иконе. Памте се терасе са погледом на вртове, као у нашој Модерној галерији. Памте се четири[55] лава на опрезу у једном предворју. Памти се како је све прозрачно, светло, као архитектура сложено. И упамте се, [56]са поштовањем и дивљењем,[56] збирке неколицине њихових, циришких сликара, које наводе на закључак, не знам је ли тачан, да им је сликарство богатије од савремене литературе. Поменула бих само двојицу од тих дивних сликара: Макса Гублера, преминулог 1973. и класика из XIX века Фердинанда Ходлера. И једном и другом су посвећене[57] по две одаје. Макс Гублер је сликар лепота Швајцарске и особито Цириха и његовог језера, а тешко је бити убедљив сликар тих лепота. Њега су очарале измаглице и светлости над Циришким језером и реком Лимат.[58] Гледаоци остану цело пре подне пред његовим *Пролећем на Лимату* или *Кишом на Лимату, Пролећним пределом*. Гублер је необуздан колорист, пред чијом сликом предела [59]се човек осећа не само као да стоји[59] у њему, него као да је[60] окупан његовим мирисима и ваздухом. Он је и као портретист изванредан. Чувар[61] те одаје запажа моју задивљеност и пријатељски се смеши, као и онај у одаји где је класик Фердинанд Ходлер, сликар сањалица и мислилац, у исто време, а вероватно и добричина што се види по аутопортрету, по његовим насмејаним очима које [62]прате ма куд се кренуло.[62] Пет-шест његових великих, класичних слика: *Младић зачуђен женама*, *Дан*, *Свети час*, *Песма из даљине*, углавном су фигуре жена. Све би њих можда могао и сликар које друге земље насликати, али из платна *Месечина на језеру* одмах се погоди да је Ходлер сликар Швајцарске.

Ако немају богату збирку класичне скулптуре, збирка савремене, или оне што треба да значи њу,[63] показује да су отворени и према крајње новоме. Ту је *Човек који иде под кишом*, сав боље рећи[64] нацртан него извајан од жице, онако како би га направило генијално дете. Та фигура стоји под стакленим звоном, значи драгоцена је, или бар одвећ крхка. Портрети су пљоснати, грађени без дорађивања. *Пас* Алберта Ђакометија је исто тако пљоснат, лепљен, чини се да је хрт[65] или врло гладан. Али, ма кога порекла био, диван је! И у свему томе жичаном, гвозденом, од меди, тамном, наједном две мушке фигуре као од гипса, сличне људима који су до малочас кречили, те један преморен лежи лицем према земљи, а други стоји и гледа га замишљено.[66]

Напослетку ме је заболела глава од разних лепота и изненадности и изашла сам окомито, лифтом, на недељно сунце и расположење, да ништа друго не гледам до обале језера.

Уместо Хенрија Мура[1]

Већ можда три недеље стоји изложба Хенрија Мура у парку крај језера, између Цириха и Херлиберга, и како је била дугорочна, свак је мислио имаће времена да је види – и тако је пропустио. Тако смо Бранислав[2] и ја пошли управо сутрадан по затварању. Дан је преко сваког обичаја био јасан и топао, те смо се радовали што ћемо уживати и у лепом времену и парку, поред уживања у изложби. Али већ после двадесетак метара хода по парку, дочекало нас је разочарење: осећао се свуда олаки неред као после сваке светковине – гомилице дасака, картона, трагови шушке, људи су се запослено врзмали, а ниси видео шта у ствари раде. Изненада, на првој пољаници крај језера,[3] указа се чудовишна нека машина облика сличног диносаурусу с безброј точкова, точкића, полуга. Није се могло наслутити чему служи и зашто је у парку. И Бранислав[4] покушава да ме разведри шалом да је можда и машина Мурово дело из раздобља његовог стварања које не познајемо. Разуме се да нисмо у то веровали, али што смо је више гледали све нам се више свиђала. Били су њени точкићи без икаквог реда, нагомилани један крај другог, али се осећала међу њима нека загонетна законитост. Покушала сам да замислим чега је она била уметнику симбол. И учинило ми се да је то слика рада у мозгу, у човековој[5] свести и подсвести. Жао ми је што име уметниково нисам упамтила – али и он би, да то зна, био задовољнији што му се пре сећам дела него имена.

Са надом да ипак није све из парка однето, наставили смо шетњу и наишли на призор који је био накнада за то што смо пропустили видети Мура, а зна се да накнаде, Исидора је о томе дивно писала, постану често драже од онога што су накнадиле: дванаесторо мале деце, загазило у плитку воду језера, и измешало се са паткама, лабудима, округлим обалским камењем, понегде већим од деце. Понеко се на камење пентра, седи на њему. Како је сунце било упекло управо у тај кутак, чинило се да мали створови прскају једно друго капљицама сребра и злата а не воде. Али да Мура потпуно не заборавимо, на зеленој травној узвишици крај обале опазимо ипак великолепну његову фигуру од бронзе. Шта би представљала бог једини зна, а није ни важно, на десетак ствари је опомињала у исти мах и будила десетак разних мисли. Облине фигуре биле су глатке, блиставе као добро отимарене сапи алата. Неки дечачић је истрчао из језера и молио мајку да га попне на славно Мурово дело. Бранислав[6] се загледао радознало у део

фигуре који је могао напомињати и попрсје младе жене. Био је задовољан што смо ипак наишли на једно бар дело славног вајара и,[7] верујући да сам ја због тога још задовољнија, оставио ме је да посматрам[8] а сам отишао да снима две грађевине, последњи крик грађевинарства у Швајцарској, где су васкрсле и неке древне источњачке појединости:[9] на терасама је расло шибље и цело дрвеће, нешто ваљда као Семирамидни вртови. Једна од тих модерних грађевина била је у облику терасасте пирамиде боје зарђалог гвожђа. У ствари је[10] и била сграђена од гвожђа, и то због зарђалог, и то тако да је[11] сама рђа штитила гвожђе од утицаја временских промена, како су нам објаснили. Било како било, обе те зграде су се изванредно уклапале својом црвенкастомрком рђом у зеленило парка, као што је то овде, уосталом, увек случај са грађевинама.

Фотографисали смо затим и децу на њихању, доиста њихању, јер је била велика као ливада каквог некад имућног човека, и напослетку двоје старијих људи загледаних,[12] не мање задивљено него ми, у сунчани сат начињен од меди и гвожђа у облику земљине лопте, нагнуте по прописаних 23,5°, коме је сенка казаљки показивала тачно четири како је и било. Нас четворо, двоје старијих[13] људи и нас двоје, чудили смо се погледавши у своје часовнике како је сунчани сат тачан, уместо да се чудимо и будемо задовољни што су наши часовници тачни као сунце.

И мој пратилац и ја[14] били смо тог дана неуморни физички и још жедни утисака.

– Има овде покрај парка изложба неког Willy Wimpfheimera[15] који прави занимљиве фигуре од гвожђа. Да свратимо?

Свратили смо и није ми било жао. Још једна лепа накнада за Хенрија Мура. Нешто, бар за мене, ређе виђано него Мур. Фигуре овог уметника биле су такође изложене у слободном простору, и како је гвожђе од кога су сачињене било доиста зарђало, чинило се да је изложба дуго стајала под кишом и у влази. Али било је природно и што је под ведрим небом и што је зарђало[16] јер је личило на котве, на катарке, на куке. Све невероватно привлачно, једноставно лепо, па и не било налик на оно што[17] смо свикли звати уметношћу.

Још нисмо били уморни[18] јер смо стално ходали по њиву под гранатим дрвећем, а било је тек пола пет и на нашем и сунчаном часовнику. Могло се сад ићи[19] и у какву музејску зграду. Недалеко од нас се налазила балетска школа Академије наука. Ту се, међутим, могла само разгледати класична, складна фасада и баштенско биље. Али крај парка је био и Музеј уметничких заната, француског имена Бел ив (Belle rive), где[20] се тренутно излагала европска уметност лакирања,[21] или боље рећи лакованих предмета. Док су се[22] предмети на Вимпхајмеровој[23] могли[24] одмах погледом обухватити, и сваки[25] посебно, и све уједно, на изложби лакованих уметничких израђевина крај сваке стварчице се морало подуже остајати: крај лакованих кутијица за накит с цветним узорцима, крај огледалâ на столовима којима су свакако били закрчени будоари жена XVIII века. Париз је ту изложио и слике уметника који раде овом техником захвалном за сликање цвећа и животиња. Уметници лакирања као да су хтели да своје дело очувају до вечности, и нека су се збиља, осведочило се на изложби, одржала нетакнута у току два века. И на сликама и на минијатурама преовлађује црно и црвено, главне[26] лак боје. Гледалац и сам примети изванредни сјај ових

уметничких предмета и ненадмашну прозирност лака, а кустос уз то пожртвовано објашњава како се црна боја лака добија кад се лаку додају пигменти[27] из хидрооксида гвожђа, а црвена од оксида гвожђа и цинобера. Прича да су особито чувени азијски лакови по сјају, провидности, чврстини и неосетљивости према врелим течностима, масним материјама или алкохолу. Објашњава какве су подлоге[28] у бојеном лаку и како се припремају. Једино је моја[29] наклоност према сликарству учинила да кустоса слушам с пажњом, јер се ипак један предмет друкчије, дубље сагледа, кад се зна нешто о његовом постанку.

На другом спрату овог музеја били су изложени музички инструменти. Посете инструментима смо се одрекли, не зато што бисмо признали да смо уморни, већ што сам се ја сетила како је једном кустос[30] у Трондхајмском музеју музичких инструмената у Норвешкој рекао уводећи нас у прву одају:

– Инструменти нису намештај и зато ћемо сад чути редом глас свакога.

Како се горе није чула никаква музика, лаке душе смо се одрекли даљег разгледања.

Изложба карикатура

После дугог прижељкивања каквог концерта или изложбе, једва дочекасмо[1] изложбу светске карикатуре у Kunst Hausu[2] – циришкој уметничкој галерији. Нечувено много света је дошло на отварање, да ли зато што су сличне изложбе ретке, или се у Цириху нарочито воли карикатура, или су просто Цирижани[3] знали грађански ред.

Уметности су, ако би се смело рећи, „порозне".[4] Нарочито често се додирују сликарство и вајарство са литературом, а и међусобно; блиске су поезија и музика, и, наравно, карикатура и сатира и хумористична проза.[5] [6]Те сродности између делâ различитих уметности спонтане су,[6] јер се и таленти додирују, те се сликари, рецимо, морају свесно борити да остану само у царству сликарског, у проблемима боје и линије. У критици сликарства се, чини ми се, чак као увреда говори да је неко платно више литература него уметност простора и боје. Тај спој између сликарског и књижевног нарочито је уочљив код карикатуре, на пример код нашега великог карикатуристе Пјера Крижанића; много сам људи чула где говоре да им је у Пјеровој карикатури дража легенда[7] него цртеж. Људима којима на срцу лежи друштвени живот узимају хумористичне листове да би у сажетој форми карикатуре могли да се обавесте о стању у политици своје земље, о проблемима којима је мучена. Људи су некад куповали *Политику* само због Пјерове друштвенополитичке критике изражене цртежом.

Мени је Пјер, међутим, био ближи и дражи у својим портретима[8] достојним психолошких ликова највећих књижевника хумориста, и питала сам се хоћу ли на циришкој изложби наћи портрете великих уметника света, као што је Пјеров портрет Вељка Петровића – она дуга црна вертикала која се завршава главом сличном ромбоиду,[9] ако бисмо је поредили са геометријским сликама,[10] или хоће ли се срести портрет као што је онај Бате Вукадиновића,[11] помињем оне који ми прво падају на памет. Која славопојка људској глави у тој карикатури Вукадиновића![12] Шта мари што он тамо готово[13] нема ногу. Зато је глава, истина карикатуријски увеличана, тако изразитих чеоних костију, да мораш веровати у мозак иза њих. Прижељкивала сам да нађем тамо дела Домијеа, кога је Пјер толико волео, или славне руске и француске карикатуристе.

Свет се, као и код нас, тискао на улазу ове изложбе врло прегледне, систематичне, и вероватно,[14] да најпре нађе своје љубимце, ишао преко реда – опет

као код[15] нас. Да пођем и ја и потражим најпре своје љубимце, најпре Пјера, нисам хтела[16] – унапред сам знала да се он ту не налази. Мада слика донекле лако[17] прелази границе земље у којој је[18] настала, дела сликара малих народа, као и дела њихових књижевника, тешко их ипак прелазе. Већ у првим дворанама приметило се да изложба има амбицију да дâ научни преглед развоја карикатуре. Снабдела се[19] и уметничким рецензентом[20] који је тумачио правце, објашњавао ствари које нису могле бити сваком познате, идући постепено од прегратка до прегратка, од једне врсте карикатура до друге. Али су се гледаоци брзо замарали, нису волели систематично прегледање, и у тренуцима ми је било жао рецензента.[21] Морао је вребати људе којима би се обратио, пратити шта кога занима и прићи дискретно да му помогне. Додуше, имао је и неколико верних слушалаца, али ми се повремено[22] чинило да остају уз њега више како би они њему помогли да изврши своју дужност[23] него да би он њима тумачио.

Претечом[24] карикатуре, објашњавао је рецензент, сматрају се оне главе око поткровља катедрала, она лица унакажена под теретом камена који подупиру. Али неки слушаоци се нису могли с тиме сложити, тврдећи да се карикатура увек за нешто[25] или против нечега бори,[26] и да се само у формалним претераностима те главе додирују са карикатуром. Уопште се на овој изложби много више спорило него на сликарским, вероватно зато што је карикатура била људима јаснија, већ и самом својом блискошћу са литературом.

Карикатуре су најчешће биле груписане по теми, а не по ауторима. Било их је из живота војске и из породичног живота, затим из области секса и проституције. Понекад су остајале на граници реализма и хумора, на граници суровости и сажаљења, обичне шале и црног хумора. Могли су се ту наћи и сликари којима је карикатура била само један звук у симфонији њиховог стваралаштва, као што су Микеланђело и Пикасо.[27] Књижевници и ђаци су застајали украј корица књига и илустрација, поред насловних страна хумористичких новина, особито француских. А вајари су се четили украј вајарских ремек дела – карикатура – портрета достојних генијалног психолога.

На изложби, као за пребогатом трпезом, где се изгладнели гости наједу већ при предјелу, а кад дође печење, колачи и воће, буду потпуно сити и не могу ни да гледају јело, а камоли да се служе, многи су се,[28] и не догледавши све, уморни разилазили. Тако се десило нарочито са онима који су били верни пратиоци рецензента.[29] Они самостални, то јест сладокусци, заустављали су се крај најизразитијих ствари, управо оних које су се њима чиниле најизразитије. Неко је понео у сећању официра представљеног као петла богатога репа, истакнутог грудног коша и изразито великих, светлих канџи. Неко је био осетљив на карикатуре секса и упамтио лице старе овештале проститутке, али не од оних изморданих, него претерано гојазних. Неки су остајали дуго украј карикатура животињског света, представљеног како се бори и пари. Жена нека се дуго, слатко смејала пред столицом[30] на којој су била поређана јаја и над којом је писало: „Столица за кокошку.“ Неки старац се није мицао од Домијеове карикатуре на којој[31] двојица мршавих, слабо одевених грађана стоје негде на обали и где један примећује да прети велика олуја, показујући на исток на чијем крупном сунцу пише: „Буџет.“ Човек и жена старинског типа, готово[32]

уврђено су посматрали карикатуру брачног пара – премладе, превеселе жене и старог, оронулог мужа, сличну познатој дивној слици у Третјаковској[33] галерији у Москви *Неједнак брак*.

Кад је зазвонило да се затвара, они преуморни једва су дочекали могућност да прекину посматрање, али су чувари морали неке и молити да напусте дворану, чудећи се о чему се тако ватрено споре,[34] и што не могу од понеке слике да се одвоје.

Парк Готфрида Келера

Паркови по нашим градовима, и великим и малим, па и по важнијим селима, сада су пуни споменика[1] писаца и осталих уметника. Колико пута ме је отмени, изразито песнички лик Војислава Илића поздравио на стазама Калемегдана. Колико пута ме је Ракић, мада замишљен, погнуте главе, опазио и пожелео ми пријатну шетњу по парку којим је једном прошла она жена са црном орхидејом на шеширу, као предзнаком дуге патње која га је чекала од љубави према њој. Колико пута сам готово[2] на прстима прошла поред фигуре Бранка Радичевића да га не пометим у сновима док је увело лишће падало, такође нечујно, да га не би пробудило. Колико пута сам се у Љубљани крај она три моста зауставила[3] пред спомеником Франца Прешерна и сетила се стихова „Memento mori“, или стихова „Врбе“, размишљајући о смрти и жалећи и ја што[4] сам једном напустила своје село. Колико пута ме је Гундулићев споменик[5] опоменуо да се коло среће непрестано врти, да ће они који су горе бити можда једном доле, а они одоздо да ће се успети. Сви ти наши песници, претворени већ у бронзу и камен, били су другови наших студентских шетњи по парковима, у сутону, чули наше тихе љубавне разговоре, наш смех и усамљени плач, слушали наше књижевне препирке, слушали рецитовање својих стихова. Ми своје песнике, бар на овај начин, не пуштамо да остану усамљени после смрти.

Зато сам се зачудила како се у Цириху, да поменем само најпознатији ми од швајцарских градова, може ходати по сат-два, а не наићи на споменик писца или ког[6] другог уметника. Има, додуше, поред језера бронзаних фигура чапљи,[7] галеба, дечака риболоваца. Има по парковима женских мермерних актова, затим камених бикова, коња, лавова, чак и[8] оваца, али од писаца ни трага. На улазу главне улице, Станичне, стоји, на пример, уместо споменика каквом књижевнику или музичару, фигура бика кога кроти човек. Ово, наравно, показује велику љубав Швајцараца према природи, и зацело би њихови паркови били још више лишени[9] вајарских уметничких дела, да није ових споменика немуштом свету дивљачи и птица.

И када сам у парку на обали Циришког језера, приликом једне шетње, угледала споменик романтичару, песнику Готфриду Келеру, чија бројна дела су била врло популарна у његово доба, у његовом народу, обрадовала сам се као каквом рођаку. Споменик је од белог камена и састоји се из два дела: главе на великом стубу, и великог квадра од истог таквог камена, у коме су[10] исписана

дела овог писца. Камени Готфрид Келер, озбиљан, густе косе, старинске браде, или можда аустријске, раздељене по средини,[11] гледа у овај замагљени, сребрнасти део језера пун барки и једрилица, који отиче у реку Лимат. Управо сам била одала у себи признање швајцарским књижевницима што су се, вероватно они, одлучили да подигну споменик свом чувеном претходнику, кад на позадини квадра на коме су исписани наслови Келерових дела, прочитам да му је споменик подигао савез неких циришких осигуравајућих друштава приликом стогодишњице оснивања[12]. Можда се, уосталом, и не треба чудити што неко друштво које нема везе са књижевношћу диже споменик славном човеку, можда је тамо обичај да споменик диже онај ко има највише новаца, али је чудно што се ово није учинило[13] приликом каквог важног датума из Келеровог живота,[14] него приликом стогодишњице оснивања осигуравајућих[15] друштава. Али споменик је богат и леп и добро је што постоји, па ма чијом заслугом. Недалеко од Келеровог споменика је још попрсје природњака[16] Конрада Бриклија, уз само језеро. Међутим, верујем да сви овај стари арборум називају Келеровим именом, јер сем Бриклија, све остале фигуре у парку су безимене.

Песник је рођен 1819. године те је све то дрвно дрвеће већ и тада постојало, и он је туда[17] морао често пролазити. А[18] тада у парку није још било можда плитког вештачког језерца, у које су загазиле бронзане барске птице, а живе патке,[19] с тамнозеленим тракама око врата, стајало је све то вековно биље, и сад исто толико здраво, колико и старо. Нигде нисам видела толико здравих стабала, нигде ми није[20] падало на ум да придев здрав стављам уз именицу бор, кедар или платан. Изгледа да влага, која људе у овом граду чини реуматичним, прија растињу. Мора бити да је Келер са дивљењем посматрао ове парковске платане лишћа широког и осунчаног као шаке ковача и земљорадника и с нежношћу се и он морао нагињати над патуљасте[21] кленове, сиромашну сабраћу платана. И он је зацело остајао задивљен пред преливима зелених боја[22] у том парку: од зеленосивих, какво је лишће врба, до црно и модрозелених, какво је у борова. Зацело се, размишљајући, заустављао[23] под жутозеленим грањем, сличним првом априлском листању. И у доба кад је он туда шетао, те гране су морале бити сличног облика: неке као крила каквих дивовских птица пред полетање, неке праве и водоравне као руке када падне на часу гимнастике команда да се разброји. Верујем да није равнодушно пролазио ни поред оног дрвећа које је и у старости ширило изданке као деца прсте кад се греју крај огњишта. Можда је управо под тим[24] дрветом забележио чувени стих: „Овде се осећам повезан и са једним и са свима."

Шетајући својим будућим парком, зацело је на брзину бележио план за дело које се у том часу рађало – јер где би иначе у Цириху, и тада граду пословном, граду банака,[25] нашао тишину и самоћу, стваралачку неопходну. Можда је управо под овим[26] дивовским стаблима, у чијој сенци би се од сунца могло склонити триста људи, бележио главне замисли за своје *Легенде*, за *Ромеа и Јулију*. А, наравно, није могао ни слутити да ће његов камени лик вечност провести покрај оног тамнозеленог високог дрвета с лишћем као у букве, а с гранама као у жалосне врбе, које као зелени слапови на земљу падају.

Прво сам тако очима чувеног швајцарског писца посматрала око себе,[27] као да ме је он молио да то бујно зеленило кроз моје зенице и сам још[28] једном

погледа, слично мртвом песнику у песми Добрише Цесарића, који моли читаоца да му срце на тренутак васкрсне читајући његове стихове. А после сам се дала на разгледање онога што је вероватно настало и порасло после Келерове смрти у његовом, већ тада његовом, парку: оно плитко вештачко језерце са бронзаним птицама, затим простране зелене рудине кратко покошене, управо на нулерицу ошишане, које су и саме личиле на мирна јаснозелена језерца. Зацело тада нису могла постојати ни она мала чуда технике, ниски водоскоци налик на стаклене полулопте где је стакло, управо стакласта вода, толико танка, да се чини сваког ће часа прснути у парампарчад. Али није прскала, остајала је стално без[29] једног набора, без једне пукотине. Мада у скорије време сграђени, ови водени полукружни клобуци не ремете склад[30] старом парку, боље рећи ботаничком врту, где све има патину прошлости и где влада[31] углавном укус старог века. Међутим, на неких тридесетак метара иза споменика стоји гвоздена фигура црвено обојена, дуговрата, налик на дизалице песка, па сам први пут је спазивши помислила да је ту привремено и да је обојена црвено како не би рђала. Али када сам је и после године дана, и затим опет после две, нашла на истом месту, установила сам, подробније разгледавши, да представља фигуру жирафе, зацело дело неког модерног уметника. Али, мада необична по облику, та жирафа је дивна црвена пега у зеленилу парковског дрвећа. Уосталом, камени романтичар и не гледа у њу, испред њега је[32] фонтана, налик на оне из његова доба, пуна сићушних гејзера који се пењу на прсте, такмичећи се ко ће се више испети.

Прошла је прва, друга, трећа ретка једанаестица која води у другу половину града куда је требало да се упутим, а ја сам их стално пропуштала, није ми се остављао бели усамљени споменик. Можда сам прижељкивала да се[33] још ко крај њега заустави. Попнем се на травно, кружно узвишење, опточено клупама, где лети вероватно свира музика и погледам: сам стоји Готфрид Келер. Одшетам[34] до оближњих магнолија, затим до места на обали одакле полазе чамци и једрилице и поново тражим очима песника.[35] Видим човек и жена се заустављају, човек вади фотоапарат и хвата њиме женину фигуру ослоњену о квадар на коме су[36] исписани наслови песникових дела. Обавивши фотографисање, одлазе. Још мало почекам, можда ће наићи студент кога је у[37] ово време, тако туђе романтизму, опио *Зелени Хенрих*. Неће ваљда швајцарски песник, као Ракићев Христос који „чека узалуд паству које нема", остати те вечери без своје пастве.[38] Уто су наишли младић и девојка, зауставили се пред квадром и почели читати записе на њему. Једног тренутка младић је пребацио девојци руку преко рамена. Је ли то учинио прочитав наслов *Ромео и Јулија*? Обишли су тако загрљени око споменика и упутили се према језеру праћени замишљеним песниковим погледом. После њих наишла је млада девојка, можда матуранткиња, извадила малу бележницу из ташне, нешто записала па је и она отишла, осврнувши се са завијутка стазе, као да јој се чинило да је пребрзо напустила то место.[39] Затим дуго није било никога. Слете само птица за тренутак на постоље споменика.[40] Лист прерано увео окрзну га. Сунце при заласку прикупи последњу снагу и обасја камени бели лик те он постаде за час највидљивија светла пега у околном зеленилу.

Пођох тада и ја даље, мислећи како негде на Калемегдану последњи зраци сунца обасјавају споменике наших песника.

Вожња у долину Букса

По јасном дану виделе су се с наших прозора у Херлибергу у даљини, лево, планине – неке зупчасте као статистички графикон, неке као шатори и купе.

– Да се сутра приближимо оним зупчастим? – упитао је Бранислав петнаестак дана после мог доласка – Цирих си разгледала мало, сад треба поћи и даље.

То је, наравно, већ била одлука, саопштена само у виду питања и сутрадан смо пошли у правцу југоистока, према оним планинама. Сунце нам је заслепљивало вид док смо се возили крај Циришког језера, али кад смо се испели на брдо, пут је сваки час правио окуке, и чим би нам се сунце нашло иза леђа, планине, иначе замагљене, постајале су јасније. Ређала су се села, продавнице, цркве, бензинске станице. Ретко би се видела сама кућа усред поља, и тада је личила на словеначке: кров готово виши од зидова, дуг дрвени трем под широком стрехом, облице правилно истругане и сложене на забату. Пут је углавном водио кроз ненасељена поља. Зато нам је готово као привиђење деловао изненадан усамљен путник на коњу који је јахао мирно као свештеник када пође у парохију. А што би људи по пољу, помислили смо: у овој земљи све је дограђено, све је поправљено, у што сам се и касније стално уверавала, путеви су готови, бетонске стазе воде кроз поља, куће су сазидане, баште оплевљене, мостови, подвожњаци, надвожњаци дигнути. Једино би сад могло да се руши саграђено па да се поново диже. Прошао је Мајлен, Раперсвил, ускоро ћемо у Дорфвалд. Наше зупчасте горе се сад добро виде: сунчеви зраци сад падају на њих, уместо нама у очи. Даду се пребројати раселине, усеци, камени слојеви. Нису изблиза онако загонетне, видимо их као на длану.

– Да им сад зађемо иза леђа? – пита мој возач, а опет само саопштава одлуку.

– Овуда ниси досад ишао?

– Ја нисам, али пут већ одавно овуда иде – теши ме он.

Никог нема да се упита да ли се збиља овим путем може доћи до полеђине зупчастих планина. А и да има, возач неће да пита, више верује возачкој карти коју често отварамо. Ја размишљам: јутро је, па и ако залутамо, до ноћи ћемо ваљда изаћи на прави пут. И мени се свиђа да идемо мало насумце, тим пре што смо већ догурали до чувене швајцарске лепоте: горе снег и крш, доле травњаци и баште. Залазимо у диван шумовит теснац, дивљина, снежни сметови враћају у детињство и завичај. На карти уосталом пише да ће се тако идући

стићи у Букс. И збиља, пукне наједном пред очима раван Букс, чини се необухватна, можда зато што смо дотле ишли кроз теснац. Стварно, види се да пут зна куда и камо иде. Ту се сад срећу сваки час људи, свак те може упутити куда да кренеш; али возач је сад толико очаран ширином колико малочас теснацем и поверава се и даље путу, па куд стигао.

Сад смо негде иза себе оставили статистички графикон, а са десне стране нам се нашле оне заобљене, трапаве планине. И оне су са усецима и покривене четинаром. Ти усеци су дубоки, окомити, састају се на једном месту у подножју, те планина личи на камену лепезу одбијене дршке.

Од посматрања ме опет отрже питање, то јест саопштавање нове одлуке:

– На само педесет метара одавде је град Кур, стар око хиљаду година, седиште бискупије. Да свратимо до њега?

Међутим, кад смо му се приближили, тај древни град нам се првих десетак минута учинио обичан, социјалистичког типа, тек настао: свуд творнице, дизалице, набрзо одгајени паркови, велика продавница Мингос, популарна због јевтиноће, два градилишта. Значи, наишли смо на нешто што није сасвим завршено у Швајцарској, што нас је обрадовало више него да смо ушли у какав град музеј. Али ова брзоплета радост је мало трајала. Кад смо се упутили према центру, нашли смо се у најдограђенијем могућем граду древних улица и кућа чије су необичне фасаде биле збијене као чести зуби, те се одмах, и без водича, видело да су из другог времена, другог укуса и других потреба. Једна од тих врло дограђених улица гледала је на реку Плезар, која је, како су нам пролазници објаснили, притока Дунава, што ми је овај, по свему туђински град, некако приближило. Нова пријатност била је и то што нас је већ у идућој улици запахнуо мирис топлих колача, ваниле, паре експрес кафе. Само у овој улици било је десетак сластичарни чији излози су личили на излоге цвећарница. Веле да је Кур у свету познат по својој посластичарској вештини, могло би се рећи уметности, да је то његова традиција. Један излог нас је зауставио ковачницом начињеном од чоколаде, други је био пун чоколадних Црнаца и Арапа, у трећем се шаренили пилићи, птице, корњаче од печеног шећера. Из сваке те продавнице слаткиша, кад се отворе врата, груне мирис који опомене на детињство, на навечерје великих празника. Улазимо у једну радњу основану пре сто година. Продавац говори француски и на француски начин је љубазан. Нуди нам пре него што смо ишта купили неке бомбице од бадема, просто да пробамо. Оне су толико добре да Бранислав узима и по други пут, мада је иначе снебивљив. Наравно, газда нас је том љубазношћу задужио да купимо, по напреној цени, целу кутију те посластице и да попијемо чај на спрату. Чајева и кафа смо се тога дана толико напили, само да бисмо се могли изнутра нагледати тих збиља дивних сластичарни и кафеа, налик на одајице из дечијих прича, пуних птичијих кавеза, кућица у облику планинских колиба. Чују се одасвуд папагаји, сенице, канаринци. Часовници из улазног одељења се довикују са часовницима из одаје где се једе и пије. Понегде се види зидни часовник с клатнима која се завршавају металним круговима, великим и светлим као пун месец. Оваквих мајушних посластичарни, намирисаних ванилом и паром чаја и кафе, има свуда по Швајцарској, чак и по малим селима, као што код нас свуда има продавница

„Борово“. Честе су у Куру и продавнице уметничких предмета. Понекад су то, разуме се, и стварчице прављене за масовну продају, а понекад предмети домаће радиности, клепетуше, музички пастирски инструменти и пастирске црвене капе од вуне, с ћубама, као за бебе.

Кур има и своје древно срце, зидом опасани простор где се налази чувена католичка катедрала, старински трг, бискупска кућа, у бидермајер стилу, две галерије слика, и још неке старинске зграде – све збијено, све допуњује једно друго. Одатле је леп поглед на један део града и на једно раздобље његове историје.

Могли смо се вратити истим путем и погледати оне своје планине под поподневном светлошћу, али смо више волели да кренемо неким новим, то јест волели смо да лутамо, да трагамо за изненађењима. Ударили смо путем који нас мора провести с друге стране наших зупчастих планина (које се у географији зову Курфирстен). Под зрацима већ залазећег сунца, свака ситница се на њима видела готово као под лупом. Док је страна окренута северу и Херлибергу била сва у снежним и магленим бундама, ова је стајала без иједног грумена снега, без иједног прамена магле, покривена оголелим листопадним честама љубичастоцрвене боје, па је и Валенско језеро, које јој је било у подножју, и коме смо тек с мапе дознали име, било љубичасто и, будући у заветрини, потпуно глатко. Сад су наше Курфирстен планине личиле на тврђаву са низом пушкарница. Пут је ишао самом обалом језера наспрамном окомитој обали зупчастих планина, али опет подножјем неких брда, те смо сваки час пролазили кроз тунеле и полутунеле аркадама окренуте према језеру, те су се његова живописност и живописност друге обале дале пратити. Обала није била разуђена, а језеро не одвећ широко, па су се лепо виделе куће на другој страни, заслепљене сунцем. Чинило се да бисмо се могли довикивати са људима који у њима живе, да бисмо могли допливати до малога острва које се наједном указало у језеру. Било је вече кад је пут заронио у зелено поље и кад је биље снажно замирисало неким влажним долинским мирисом.

– Сад знам још једно швајцарско језеро поред Циришког – рекла сам задовољно.

– Дојадиће ти овде језера – приметио је возач гласом као да су њему већ додијала.

Језера

Учила сам једном, разуме се, како је Швајцарска пуна језера, знала имена неких, али да их има оволико, нисам могла слутити; а и друкчије је кад им само прочиташ имена, а друкчије кад се у њима огледаш и осетиш како дишу. Сад ми се чини као да је сва подземна вода земљине лопте хтела у Швајцарској да избије на видело, да мало овде има наше војвођанске и моравске земље, масне, тамне и простране.

Обузимала ме је завист кад бих се сетила како се у мом селу, богатом многим лепотама, тешко дође и до воде за пиће, како су му реке мршаве, спore, извори у стрмим јаругама. Да би се дошло до ње, како се морају копати дубоки бунари. Празник је у мом крају, као, уосталом, у многим безводним крајевима, кад се нађе вода у земљи, весели се као кад се дижу рогови на кући или испраћа регрут у војску. Три села наоколо знају кад неко копа бунар и долазе да присуствују почетку овог свечаног посла, да саветују, да нагађају колико се дубоко мора ићи у земљу.

А овде у Швајцарској избија вода под сваком стопом, избија из сваке стене сама од себе, не мора неки савремени мајстор Мојсије да удара својом полицом у камен. Већ два десиметра под земљом и травом је вода, док у Бранковини до ње има и преко двадесет метара. Дедовски бунар је имао и око тридесет. Пролазећи у Херлибергу поред неке чесме одакле је и дању и ноћу шикљао дебео млаз, а нико није помишљао да је штета толико воде бацати, сећала сам се како нам је требало четврт часа да извучемо из бунара ведро, и како је претећи звекетао синџир, односно гвоздени ланац, силазећи у дубину и ударала лимена кофа о камен.

Летос, опет, пред сам полазак у Швајцарску, присуствовала сам великој свечаности почетка копања бунара у нашем селу. Много света се било окупило на ливади где је требало да се копа. Људи су се сећали како се некад на обрамицама вода доносила са извора у јаругама, причали колико је чији бунар дубок, колико њих је копало и до тридесет метара, па није нашло жице, и онда како је код неког срећника шикнуо млаз већ на петнаестом метру, те се мајстор умало није удавио. Нека сумњалица је приметила:

– Пазите, људи, да уместо воде не дођете до ватре, не отворите вулкан.

Неки су се сагласили да се може можда доћи и до ватре и до закопаног блага, али, рекоше, окце у бунару више вреди него шака златника, јер се златници потроше, а вода остане и чукунунучићима. И сви остали ту окупљени осећали су

њену вредност, осећали страхопоштовање према њеним ћудима, њеној вољи да негде хоће, а негде неће да се појави – јер много пута зналци, учени људи, обележе где је мора бити, и ти мирно силазиш у земљу, а жице ниоткуда да зажубори.

И после тога дођеш у Швајцарску која је сва поплочана језерима, сва окупана водопадима, озвучена моћним планинским рекама, где се вода немилице расипа. И, природно је, осетиш жељу да се тих језера што више нагледаш, да одгонетнеш то чудо воде у једној јединој земљи.

– Да одемо данас до Луцерна? – упитао је Бранислав у жељи да ми покаже што више може.

– Само ако у близини има какво језеро!

– Луцерн је на самом језеру. Сваки град, свака планина овде држе у руци по језеро као огледало. И наше зупчасте планине, видела си, имају своје огледало.

И доиста, куд год смо кренули – у град, у долину, у планину, свуда језеро. На улазу у Давос – језеро, у Енгадину – језера. Пођеш некуд и не сањајући да га тамо има, оно те заслепи одблеском или поздрави рупчићима магле. Кренеш у некакав град Бург, и он на језеру, округластом, боје нашег Бледског, опкољеном планинама, замагљеном. Гледала сам га са уживањем. Напослетку, није ми оно и није ми Швајцарска крива што мој крај не обилује водом. Прођемо кроз Швиц, опет језеро, Лауерцерско, пространо можда као наша два Палића. У њему два острвцета. На једном се види зграда и око ње шлепови норки, а у лукама јата једрилица чије нагомилане катарке личе на ђермове за вађење нафте по чему смо ово језеро и упамтили. Пођемо на Арозу и тамо опет језеро, додуше слеђено. Обично језерске воде силазе у долине, а ту се испеле на планину! Догоди се, разуме се, да се путује по сто километара, да се прође кроз више насеља, а да се на ово огледало водено не наиђе, а некада су тако близу, као ливада до ливаде, да би се могла таласима дозивати, да им се магле и мириси мешају, да огледају исте облаке и исте горе.

Кренули смо, дакле, у Луцерн, неким врло шумовитим, рекла бих питомим путем, на коме смо прво наишли на град Цуг, и он на некој тамнозеленој мирној води.

– Опет језеро! – викнух усхићено, радујући се да их што више набројим.

Ускоро после Цушког наишло је Фирвалдштетско, необично дуго и живописно. Огледала се у њему многа скромна насеља, и светска летовалишта која су се у води чинила некако лепша него у стварности, као што се слика чини лепшом кад се урами. Пут је вијугао између језерске воде и литица, на које су се овде-онде биле сместиле куће са погледом на језеро. У месту Риги зауставили смо се и изашли који минут на обалу. И становници тога места су Фирвалдштетско језеро звали својим: имали су стотинак метара своје обале, имали излаз на водено пространство – што је њима вероватно значило као нама излаз на море.

И у Луцерну смо овога пута више гледали његову слику у води него град у стварности: и чувени дрвени мост пребачен преко језера где је оно било најуже, и светиљке продужене до самог језерског дна, и обалско растиње чији хлорофил као да се растапао у води. Тек приликом другог доласка у овај град, кад сам се била мало отрезнила од мисли о језерима, уочила сам да мост има и кров, да је украшен као каква галерија и жанр сликама и призорима из Библије. Тек сам

касније уочила куће с фрескама на фасади, старинске пивнице, посластичарнице, богате јувелирске радње и часовничарске излоге. Сад је било важно само језеро, његова огромност, непокретност, мирис воде сасвим друкчији него у река.

Некад су нас језера чекала онде где је на мапи назначено да постоје, некад су неочекивано искрсавала, а бивало је да узалудно трагамо за неким на мапи назначеним, али забаченим далеко од аутостраде. Али као што се до свих проналазака долазило случајно и изненадно, тако смо и ми језера проналазили кад бисмо већ престали да их тражимо.

Тако се догодило и са језером Егери. Знали смо и да је у кантону Швиц, и у побрђу Егери, а никако да му уђемо у траг. И једном при повратку из градића Ајнсиделн, привуче нам пажњу језерце са два моста, окружено планинама под снегом. Било је то вештачко, Сиде језеро, за које дотле нисмо ни чули. У земљи са толиким природним и једно вештачко! Али, оно је, као и природно већ било обогаћено рибом, посећивано, омиљено као какво дете нахоче или посвојче. А било им је, веле, и неопходно због тога што у том крају није било много воде, па ју је требало на једном месту скупити. Ту без много наде упитамо и за оно своје, које нам је, као каква дивљач од ловца, стално измицало.

Готово смо се и разочарали чувши да је и оно ту негде у близини, јер чини се, било нам је исто толико потребно да за њим трагамо, колико и да га нађемо. И нашли смо га. Ни одвећ велико, ни одвећ лепо, увијено у много велова магле како му је и доликовало.

Сусрет с Деникеном

У Швајцарској сам срела свега[1] два Швајцарца које и други свет, ван њихове земље, познаје. Једног случајно, на дан нашег народног празника у новембру, кад су били позвани многи угледни Цирижани у наш конзулат. То је Едвард Вог, стари комунист, велики пријатељ наше земље, који је за време наше обнове бивао у Југославији и чија је супруга као омладинка радила на прузи Шамац – Сарајево. Упознала сам га у часу неког разочарања због прилика у свету, помислив[2] да и он спада у оне „који нису умрли на време".

Другога, Ериха фон Деникена, који се канда родио раније него што је томе у свету било време, сама сам желела да упознам, и нисам чекала да га случајно сретнем. Понашајући се како саветује Виктор Обуртен, на кога се Деникен каткад позива – „неко који чека да нешто у њему почне мислити, никада неће мислити. Мора се хтети мислити, као и молити, певати, јести и пити", замолила сам чувеног Швајцарца, преко нашег конзулата у Цириху,[3] као каква ученица мене, да ме прими на краћи разговор. Одлазак к њему није требало да буде као неко ходочашће,[4] јер је човек жив; нити као пут у Јасну Пољану или под куполе Ростова; још мање то треба да се сматра као посета некоме који има везу са вишим световима. Жеља да га упознам била је слична радозналости која нас вуче великим уметницима или научницима. Читајући његове књиге имала сам утисак да тога човека стално муче питања као и многе од нас. Свеједно што ми други видимо и доживљујемо Млечни пут друкчије него он, што га посматрамо очима песника који су му први дали то име, или очима оних који су га назвали Кумовом сламом. Свеједно[5] што Деникен види ту звездану путању као да је гледа изблиза – и њему и нама она остаје тајна коју бисмо хтели разрешити. Особито после филма *Гласници богова* виђеног у Цириху и рађеног по Деникеновој књизи *Мој свет у сликама*, пожелела сам да ми тај велики радозналац лично протумачи грађевине, цртеже, предмете настале давно пре нашег времена; да поразговарам с њим о тим силним крилатим људима, крилатим куглама, боговима у летећем строју, о направама налик на ракете, о гранитним громадама геометријски обрађеним и дигнутим на велике висине, о каменим дивовским престолима, рефлекторима од камена, о кристалној лобањи од пре десетине хиљада година, израђеној тако како се данас не би умело. Ма не била ниједна његова претпоставка тачна, људе привлачи к њему

његова огромна жеђ да дозна чији су трагови на које наилазимо, чињеница да он стално мисли о њима, да му не даду мира. Желела сам да ме кроз ар капију уведе у простор камо би многи желели да продру. Можда они који уђу кроз свечан улаз[6] књиге мање докуче него они који као рођаци уђу онуда куда домаћин сваког дана улази.

Деникен је заказао састанак за после подне. Како се његово село, Бонштетен, налази негде југозападно од Цириха, сунце нам је ударало право у очи иза сваке окуке која би излазила право на пропланак, или отворен видик. Као сви путеви у овој земљи, и овај је био врло живописан. Није, истина, пролазио поред водопада, глечера, необузданих горских потока, али је био час у сенци врло бујне шуме, час је ишао кроз насеља, сеоска или градска, која је врло[7] тешко разликовати. Превалив два шумовита брда, нашли смо се напослетку у пространој удолини облика шкољке, чије име не знам. Било је то као читање лепих, али непотписаних песама.[8]

Оваквих путева и путања кроз околину Цириха има више него паукових нити око средишта мреже, и сви су бетонирани, и сви пуни ознака куда треба кренути према неком месту, исписаних на великим зеленим и плавим таблицама, тако да се кроз измаглицу учини да вам у сусрет иде поворка са транспарентима високо у руци дигнутим. Како смо се туда возили помало насумице, први пут, ни ознаке нам нису много вределе, те смо прижељкивали да сретнемо какво живо биће, како бисмо се подробније распитали за Деникеново село. Али људи у пољима није било, па смо се питали кад Швајцарци раде у пољу – по месечини или у рану зору. Међутим смо се нагледали крава, оваца, алпске дивљачи, од дивокоза до јелена и лосова, који у том крају живе као слободњаци – ни затворени[9] у тесном обору нити без икаквих ограничења.

Возио ме је мој сестрић и успут смо бринули како ће нас примити Швајцарац чије књиге су досад штампане у више од двадесет милиона примерака, у двадесет и пет земаља, на двадесет и осам језика, које су, и код нас преведене, дуго биле бестселер. Таквом човеку, ако не поима да је слава несталнија од љубави, тешко је не бити сујетан. Па и нека буде! Претерану гордост ми бисмо му и разумели[10] и опростили и због смелости којом се одупире нехају, презиру, несхватању својих противника. Добро је неко казао да је писање књига као што су његове „ствар храбрости“. Тежак је сусрет само ако оба[11] саговорника имају у великом степену неку незгодну особину – ако су уображени, ако много говоре, или много ћуте, ако ниједан не уме да слуша, или су подједнако нетрпељиви, оба желе[12] другог да надмудре.

Кад смо стигли пред скромну (у швајцарском смислу),[13] високопартерну кућу окружену биљем, пошто су нас најпре срела два пса – један врло мален, жустар и грлат, а други достојанствен, озбиљан, велики готово као теле, појавило се умиљато женско биће и сазнавши ко смо изгубило се да нас пријави домаћину који је затим и сам изишао пред нас до капије.[14] Нас двоје смо се извињавали што смо због непознавања пута закаснили неколико часака, а Деникен се извињавао што нам се не може сав посветити, јер су му у међувремену банули незвани гости Бразилијанци. Одвео нас је у одају где није примио Бразилијанце, пуну књига и цртежа какви се виде у књизи *Мој свет у сликама* и по

високим, далеким стенама и пећинама где их је Деникен пронашао и изнео на видело. Потражила сам погледом ону чувену кристалну лобању коју сам на филму видела. Али соба у коју нас је увео, мада је очигледно била радна, није била претрпана оним чиме су му мисли биле претрпане. Била је ненаметљива и озбиљна, каквим нам се учинио и Деникен. И разговор је спонтано почео, није требало успут бринути како ћу га започети. Домаћин је, наравно, најпре дискретно упитао, или боље рећи покушао да дозна мало више о нама од онога што су му вероватно људи из конзулата рекли, и да према томе погоди шта нас је довело к њему.

Морали смо разговарати на два језика: сад је Ерих фон Деникен говорио оним који он боље зна, а сада сам то ја чинила. Кад сам му најпре рекла нешто о томе како ми се чини како смо ми, Словени, највише склони да будемо присталице његових претпоставки и тврђења о времену које је претходило нашем, о знацима које је оставило за собом на планети Земљи, уз љубазан осмех ме је разочарао похвалив се како га ипак народ на Куби боље прима, тако да је[15] и сам био зачуђен њиховим усхитом при дочеку.

Друге теме он се први дотакао. Наслућујући бар приближно моје године,[16] рекао је како му се чини да је смрт најсрећније што се човеку може десити, или дословно да „човек треба да је срећан што може умрети." Искрено сам се зачудила таквом мишљењу код човека толико активног, борбеног, и поштено признала да смрт не може представљати срећу, бар не за мене која сам и очима, и слухом, и крвљу везана за живот.

– Смрт није потпуно нестајање, постоји реинкарнација – покушао је домаћин да буде самилосан.

– Шта нам то вреди кад свесни континуитет не постоји? – рекла сам као да њега за то оптужујем.

Он је још кратко наставио овај разговор у жељи да ме убеди да је реинкарнација ипак нешто више од потпуног нестајања.

Кад је[17] почео разговор о његовим књигама, рекао је да овима досад издатим није потпуно задовољан: морао их је, вели, писати мање научно а више као рекламу и подстицај свету, нарочито научном, да се дубље замисли о загонетним траговима које срећемо на својој планети. Морао је прве књиге писати тако јер је у то време имао још много непријатеља својих тумачења. Дарујући ми књигу *Мој свет у сликама*, са посветом „да човек није производ[18] само ове планете", приметио је да ће књиге, или књига коју сад припрема бити много научнија. Књигу[19] сам насумице одмах отворила, управо на страници где су биле слике у боји из *Мадридског кодекса* које су представљале прибор за свемирска путовања. Разгледајући их признала сам да ћу сликама „његова света" веровати више него и његовом тумачењу.[20]

– Ништа више не тражим него да се тим сликама верује – сложио се домаћин љубазно.

Питала[21] сам га на крају могу ли писати о томе да смо га посетили, што је, чини ми се, са задовољством дозволио, обећав да ће кад први пут буде долазио у Београд он мене посетити „као ученик" који жели да упозна нашу земљу чији је само један крајичак, у приморју, упознао. После фотографисања у дворишту

при залазећем сунцу, растали смо се. Деникен нас је, како се ради и у нашој земљи са гостима издалека, испратио[22] до самих кола и постојао док нисмо зашли за окуку.

Успут смо сад ја, сад сестрић, подсећали једно друго на појединости које су нам се свиделе код тог скромног човека, на његов једноставни начин одевања, природно држање, топлину у разговору – која у Цириху није честа. Уто се почело и смркавати и табле са ознакама, на раскршћима путева, чиниле су нам се сад збиља као транспаренти које високо дигнуте носи нека поворка.

Мис хортензија

На огромном простору пред превлаком која води на острво одблескују разнобојни кровови аутомобила као какве језерске корњаче тренутно поизлазиле на сунце. Боденско језеро запљускује обалу пуну трске која је загазила дубоко у воду. Обалско шибље је густо. Кроз њега се провлаче разиграна деца, а кроз трску патке. Како се пређе превлака и плате улазнице за тај земаљски рај А категорије, наиђе се на широке, сеновите алеје. Једне иду около језера, друге се постепено пењу уз брдашца. Поред алеја је вековно дрвеће, можда ни у библијском рају није старије. Понеко од тог дрвећа и познајем, слично је ономе које се вија по ботаничким вртовима. Има стабала која се помињу и у Библији, као што је кедар, има четинара и листопадног дрвећа свих врста. Има птица шарених као рајске, лептира, цвећа.

Немци су на овом острвцу превазишли Швајцарце у дворењу цвећа. Одмах на улазу смо чули да на острву управо почиње светковина бирања мис цвета хортензије. Мис цвета! Сетила сам се девојака које су код нас и у свету биле биране за мис и њихових судбина. Први пут сам у Ваљеву, у раној младости, чула за бирање најлепше девојке. На свечаном балу у Официрском дому изабрана је доиста лепа девојка. Несрећна ваљевска мис толико је играла те ноћи кад су је прогласили најлепшом, да је, испивши у једном предаху, неко ледено пиће, на месту остала мртва. Ја ни тад ни касније нисам ишла на забаве где су се бирале мис, чак ни на студентске, патетика тога чина била ми је туђа, и туђа бука која се око тога дизала у штампи; а ипак сам много прича о бираним лепотицама попамтила. Било је у њима романтике, хумора, призвука трагичнога. Говорило се много о судбини, о томе да лепота доноси несрећу, да не треба ничега сувише имати. Пале су ми ту крај будуће можда мис хортензије на ум девојке које су се поудавале за богаташе, за луталице странце непознатога порекла и занимања зато што су постале краљице лепоте. И оне које су после бирања за мис одмах примљене у позориште. И она коју је њен обожавалац помоћу силног новца на некој добротворној забави, где су се бројеви за гласање куповали, успео да учини краљицом вечери. Сетила сам се неке збиља лепе девојке која је остала неудата због тога што је за мужа желела имати такође изузетно лепога мушкарца. Једну чија је лепота тако брзо прохујала, да је морала увек рећи како је једном била мис у неком свету, и лично сам познавала.

И сад треба бирати најлепши цвет, најлепшу врсту хортензије. У руци ми је на улазу добијен листић на коме треба написати име цвета, ко гласа, из кога је места и земље. Ако би цвет за који ја будем гласала, изабрала већина, заједно с цветом бисмо били проглашени за победнике. Около су светлела језерца, кругови, квадрати, троугли, звезде где су цветале хортензије. Свака звезда, или круг, само су једне боје, а боја има небројено, поред оних основних. Ми смо случајно били наишли на светковину хортензије. Други пут су ту само руже, или само лале. Редом се тако слави понеки цвет и бира за мис у своме царству; а вероватно после тога одгајивач одабране врсте добија награду, како би се цвећарство унапређивало, јер сумњам да би се тек онако, из пусте доколице и љубави према цвећу, приређивала оваква свечаност.

Залазимо међу хортензије. И званични и приватни фотографи трчкарају стазама, снимају гредице с цвећем, снимају шетаче који ће ускоро бити и гласачи, снимају изблиза, поклекнувши, таблице на којима стоји име цвета. Хортензије носе, наиме, имена филмских глумица, певачица, балерина, владарки, научница, креаторки моде, сликарки, свих чувених по нечему жена у свету. Осврћем се широко око себе. У долини преовлађују тамномодре, плаветне као различак и пепељасте боје, или оне које су мешавина црвеног и плавог. После тога настају жуте са својим посестримама. Пењемо се узбрдо до крупних хортензија боје нара. Погледам поново у долину. Блистају разнобојна цветна језерца. За који цвет да се одлучим? Од свих ствари на свету то ми је увек било најтеже. И онда кад у себи знам, осећам за што сам, ако буде потребно гласно казати, буде ми тешко, колебам се. Професори добро знају ово стање душе: четворка или петица, тројка или двојка? Ако их ишта умори и онемили им рад са децом, то је то одмеравање, то је мешање срца, нежности, уз многе друштвене и моралне обзире, у закључке које доноси ум.

Али цветови немају душе, и ако и не гласам за најлепши, он неће патити, неће ништа о том знати. А чим сам се сетила да се у ствари и не гласа за цвет него за одгајивача, још лакше сам се одлучила. Уосталом, била је хортензија на којој сам се зауставила доиста лепа, имала је боју пуног месеца кад изгрева и била исто тако крупна и загонетна. Потписах се на гласачки листић, пожелев својој изабраници да сви за њу гласају, не гледајући после тога друге цветове, да се не бих поколебала.

А дан сунчан, као поручен за бирање најлепшег цвета, као поручен за земаљски рај на острву Мајнау. Испели смо се полако на зараван где је било топло као у јулу. Дочекала нас је дрека папагаја. Да су ћутали, виђени издалека, могли су бити сматрани за рајске птице, јер им је перје блистало пуно злата, огња, мерцана, бакра, лисног зеленила; круне царски богате. Били су у кавезима и са децом сам се морала тискати, да их боље видим. Како су се деца све више гомилала, отерала су ме од кавеза. Срећом сам приметила да ту има још птица које очаравају, биљака које дотле нисам била видела. Посетиоци су около разговарали да је острвце припадало неком богаташу, који га је са великом пажњом и љубављу уређивао, доносио биље и птице са свих страна света. Притом их је живописно и драматично распоређивао. Створио низ изненадних независних закутака. Закутак банана и бамбуса, а тле около покрио дрвеним плочицама

сличним паркету. Закутак патуљастог дрвећа на заравни, не већег од крупне биљке у саксији. Закутак огромних стабала крај језера. То велико растиње и оно на заравни патуљасто, опомињало је на свет Гуливеров међу Лилипутанцима.

На заравни је и неколико зграда а међу њима и ресторан где се и лети служе јела која се код нас само зими кувају: грах, кисели купус, кобасице. Усред заравни под дрветом великим као наш платан у Топчидеру играју се деца.

Из овога царства боја, мириса, свежине, широких видика, истерале су нас сенке које су почеле нагло расти. И како у овом западном свету све има неки устаљени ред, враћали смо се другим путем којим су се и остали упутили. Али и он се показао занимљив, управо зато што га нису много дотеривали. Било је као да смо дошли у какву обичну шуму на излет. На излазу је пут пролазио крај јабучара. По трави су лежали опали плодови, и како се зна да само црвљиви опадају, гледа се кроз прсте онима који их купе. Скупљачи су били углавном југословенска деца. Била су се осмелила и зато што су знала да Немци нису шкрти као Швајцарци.

После пет минута опет смо били на територији Швајцарске. Корњаче на равни око превлаке биле су се проредиле. Осврнули смо се још једном према острву, где су се хортензије у сенци полако гасиле као жишке под пухором.

Рајнин водопад

Путујући према водопаду Рајне од сапутника сам крила да сам некако била заборавила да она извире у Швајцарској. Иако реке не могу бити ничија својина, Рајну сам сматрала само немачком, мало због песама које су јој посвећивали немачки песници, мало стога што су је Немци за време рата с толико охолости помињали, што је њено име улазило у њихову ратну пропаганду на радију, што су тврдили да је Рајна с њима, као што су на војничким кајасима имали записано да је Бог с њима. И необично сам се обрадовала кад сам чула да она своје чувене слапове има у Швајцарској, недалеко од Цириха, и да ћемо их видети.

Буде страшан с пролећа и наш Перичник, и слапови на Крки знају набујати и Плитвичка лирска језера понекад запене, али стравичне лепоте Рајниног набујалог слапа могу се можда поредити само са Нијагариним слаповима. Имали смо среће да га видимо у доба највеће разјарености. Грунуо је пред нас ипак сасвим изненада, мада смо прво још издалека, долазећи путем, опазили испод каменог дугог моста реку готово црну и густу, као да у води носи некаква уља, прашину неких тамних минерала и знали да му се ближимо. Избили смо најпре на бетонирану зараван, одакле би се водопад могао одмах видети да тераса није била ограђена високим зидом. Изненадна бука помахнитале воде која је допрла до нас, обавестила нас је да водопад мора бити сасвим близу. Уто угледамо киоск и на његовим вратима стрелицу „Водопад Рајне“. Само кроз тај киоск зашећерен, шарен, пун скупих сувенира и фотографија запењене Рајне могло се продрети до тераса и стаза са којих се слапови лепо виде. Залуд су људи који нису имали довољно новца, ђаци и студенти, покушавали некако, заобилазно, с неких недокучних стаза, да провире бар мало у хуку која их је и привлачила и плашила, ниједног таквог кутка, такве пукотине нису могли наћи. А нису их бесплатно пуштали. Јер слапови Рајне спадају у експлоатисане лепоте, у лепоте које се крчме: за извесну, почетну, цену можеш их видети у целини, са прве терасе; али ако желиш да их видиш из веће близине, одакле су и лепши и страшнији, мораш накнадно платити. И тако редом док се не стигне до угла одакле засијају у свој својој лепоти и заурлају као чопор љутих звери. Нас је била обузела таква коцкарска грозница, да смо били спремни све да дамо, како бисмо до дна испили ту опојну чашу шума, сјаја, страхоте и снаге. Са прве терасе најпре се угледа готово црна река која се пред пад шири личећи на језеро, или на

пространу делту. И није се знало шта је страшније – или та густа загасита вода која се устремила према слапу или његов боговски бес. Рајна је до слапа притицала у безброј повесама, која су се распредала, упредала, избацивала пену увис, ковитлала се и скакала уз обалске стене. На местима где су млазеви реке падали још непретворени у пену, она је наједном постала зелена као зелена шљива, као јед, или румена као вино, жута као лимун, а нешто мало ниже претварала се у беле кумулусе, брујала и хучала као каква патетична музика, многогласна. Без вртоглавице се није могло погледати у узаврео казан. Људи су због хуке све гласније говорили, довикивали једни другима, и онима који им нису били сапутници, како је казан дубок тринаест метара, и не дај боже да се неко доле отисне; како се у секунду у њега сручи хиљаду сто кубика воде.

Делта Рајне, да је тако и даље зовемо, ту је широка сто педесет метара, мереће ивицу крша са кога пада, а негде отприлике на средини те стеновите бране диже се неколико камених шиљака, из неких и дрво расте, и на том кршу који као да лебди над водом стоји гомилица младих људи, маше рукама и као да се смеје – од хуке се не чује. У доба суше кажу да се може, с камена на камен, прећи на другу обалу идући самом оштрицом стена одакле се слап сурвава, и да се и за највеће његове необузданости понеко усуди доћи чамцем до под овиши гребен који цепа слап на два дела. Истина, примећује се једно протегљасто језерце, или вир, управо испод тог високог зупца где је вода потпуно мирна. Али, помислила сам, ја јој ипак не бих веровала.

Али сам се храбро спустила до последње терасе коју пена запљускује, где се схвати зашто се водопад на тој разини зове казаном. Била сам задовољна што сам и у тај казан завирила. Било је то као накнада што не могу да зађем у облаке, што не могу да погледам у дно мора, што не могу да се спустим у дно планинског теснаца, што не могу да сагледам ни своју сопствену душу кад се усковитла.

Вратили смо се кроз исти киоск. Ту су се могли купити албуми водопада, увеличане фотографије појединих призора у време кад слапови пресуше, и кад највише набујају. Снимци сваке терасе напосе. Гребен усред водопада где стоје млади људи са швајцарском заставом високо дигнутом. Друга обала, киосци и ресторанчићи на њој. Књижице где су забележени сви важни подаци о водопаду: ширина, дубина, број кубика воде која у секунди протутњи за време највећег водостаја и за време кад Рајна опадне, разне џице, значке.

Једва смо се спасли тога киоска. При повратку смо се осећали уморни као да смо стајали под самим тушевима Рајниног слапа.

Богат дан

Колико само година нисам била чула реч Давос. Вероватно се код нас престала помињати откако су се умешали у лечење туберкулозе хирургија и стрептомицин. У мом детињству богате жене из Ваљева ишле су можда више да се негују него да се лече на алпским врховима. Биле су то жене богатих трговаца, адвоката и лекара, чувене у граду и по томе што нису саме прале рубље, нису саме дојиле ни гајиле децу, нису саме ишле на пијац нити саме кувале. Путовање у Давос била је врховна њихова слава, круна свих других благостања. Сетила сам се и Васе Савића, чувеног дугогодишњег шефа лечилишта у Тополшици. С колико ниподаштавања је само он помињао Давос и старински начин лечења туберкулозе само чистим ваздухом и боравком на висинама. Имала сам тако још један разлог за пут у Давос, сем посете врховима.

Како смо пошли рано, а Давос није далеко, успут смо хтели да се попнемо донекле према Арози, да прођемо кроз крај јунакиње омладинског романа *Хајди*. Свакако нисмо могли наћи село њеног деде, за то је требало више времена, али нам се зато свако лепо село чинило Претиган. На вијугавом путу који води према Арози, путу трећега реда, који нема оне беле црте по средини, али првога реда по лепоти предела кроз који се врзмао, по богатству призора које је нудио, видели смо пуно црквица, заселака, слеђених слапова; чак смо на залеђено језерце крај њега наишли. Нарочито кад смо се испели мало више изнад Кура, романтика је дошла до правог израза. Стравичне урвине опкољене снежним врховима мамиле су управо својом страхотом да их гледамо. На брдима с којих су се већ видели врхови Арозе, оне су личиле на огромне сребрне шкољке.

После једног часа под врхом Арозе, њихања у стаклено-лименим љускама над литицама, пожурили смо да по подне стигнемо на снежне врхове изнад Давоса, мада су нас многа места крај којих смо пролазили звала да се зауставимо. Јурили смо кроз шуме процветале иљем, коме ниједно пролећно цвеће није било равно по белини и нежности. Ишли смо час кроз измаглице, час кроз пипеке, мимо живописних села, мимо слеђених језера и водопада, мимо огромних леденица које су висиле са стења, и расле на њему као свеће – налик на сталактите и сталагмите. Све је то било до врха лепо, до врха живописно, да је човеку било пријатно када наиђе на какву обичну долину, обичну падину,

као детету кад у сажетој, тешкој књизи наиђе на дијалог, где се мало одмори. Опет смо прошли крај Валенског језера, које са једне стране ивичи ланац зупчастих литица Курфирстен а с друге пут с аркадама отвореним према језеру. Као да нису у једној области, падине окренуте северу биле су под снегом а јужне су се зелениле као у пролеће. На једној плећини, што рекао Скендер Куленовић, стоји двадесетак разбацаних дрвених колиба и крај сваке гомилица снега са северне стране, а како се свуда около зелени трава, чини се да су они који живе у тим кућама лопатама снег из колибе избацили кроз врата или прозоре, као што се из стаје избацује балега.

До Давоса смо воду трипут прегазили, једном Рајну а двапут неке њене исто тако бистре и брзе притоке, прошли затим кроз непознат завојит кланац који се сваки час отварао и затварао, чије куће су се грлиле с маглама. Шума је постајала све гушћа да се потпуно згусне на тринаестак километара пред Давосом, где су се снежне литице такмичиле с четинарима по висини и усправности. Изненада се забелео Давос. Прво болница, светла зграда с прозорима лучно засвођеним. После још неколико лечилишних домова, затим и село и негде по страни омалено залеђено језеро, некако напуштено као стари замак, али га ипак има.

– Имати језеро овде је питање части – подругну се Бранислав – као што је питање части и гордости по градовима имати стару општинску кућу, у чувеном стилу, као што свако словеначко село има гасилни дом.

Наишло је још неколико великих зграда, некада лечилишта, а сада хотела. Биле су то у ствари врло једноставне зграде, какве су свуда болничке и војне, те се ту није имало богзна шта разгледати, па смо се одмах упутили жичари званој „Стрела-бан“. Какво изненађење за Ваљевце чије се аутобуско предузеће зове „Стрела“. Само се име нашег предузећа овде изговара „Штрела“. Требало је испети се још хиљаду метара изнад села у тој „Штрелабан“, па да се из обичне жичаре уђе у оне љушчице од стакла и лима које клизе по жици.

Као награда за претрпљени страх, на врху нас је дочекала планинска кућа сва у сунцу, жене у летњим хаљинама, чај, супа. Испред нас се указале планине под белим панцирима, под шлемовима без иједне тамне тачке. Чиниле се као скупина дивовских белих печурака млечњача. Однекуд иза планинске куће једна висока засечена литица, троугластог облика, засута снегом алевих одблесака, бацала је на терасу сунчане лептире. На сунцу је 37 степени изнад нуле, те и ја скидох капут који је дотле био неопходан. Око нас се припитомљене веверице размилеле као вранци.

У Швајцарској човек сваки час наиђе на Југословене, тако смо и у Давосу били са мужем и женом Гајевићима, запосленим у давоској болници као лекари. Они су нас при повратку пратили до изнад Валенског језера, да би нам показали један необичан споменик, усамљен међу стенама, исклесан из околног камена. Наоколо никакве зграде, никаквог чувара. Иза споменика дуга литица. Стоји ту као да га брани од непогода. Сам споменик је у облику грчких храмова, без крова, с три стране опасан каменим зидом на коме је сугестивно, у високим барељефима, представљен цео људски живот, од рођења до смрти, као на оним старинским иконама, где се људи прво пењу уз лествице па онда полако силазе с њих до у гроб. На лицима људи и у покретима изражена су

упечатљиво душевна стања. У прочељу је као нека капелица, с фасадом у дорским стубовима, унутра украшена мозаиком. Споменик је уметник, који је иначе био поштански чиновник и познат цртач поштанских марака, радио цела живота, крстивши га именом RAH, које је уцртано на троугластом фризу фасаде. Имена уметниковог нема на споменику, али лекар, Гајевић, рече да је лик вајарев у једноме од мушких ликова на споменику. Прича се и то да је био усамљеник, човекољубац. За мене је уосталом важан споменик, у земљи где их нема много, на месту где никаквих других нема. Само сам још у Ослу срела, у великом парку „Фрогнер", низ споменика који представљају сав људски живот, али су тамо целе фигуре жена, деце, људи, загрљених заљубљеника, сусталих стараца. Тај велики норвешки вајар могао би целу Швајцарску прекрилити само фигурама из тога парка.

На овом великом путу предвече смо стигли у Лихтенштајн, мајушну кнежевину под протекторатом Швајцарске, са бројем становника ваљда само десетак пута већим него у оног црногорског села о коме Ерих Кош пише да је хтело своју независност, свој парламент, заступника у Друштву народа, једном речи потпуно отцепљење од матице земље. Град Лихтенштајн се сијао као да је свака кућа имала електричну централу. Све стрехе су биле оивичене сијалицама. А негде горе, у брду, губи се кнежев дворац у сумраку. Богзна зашто је кнез волео да остане тако незапажен. Та кнежевина играчка, међутим, и њен главни и једини град имали су све што држави и граду треба: пошту, самопослуге, бријачнице, хлебаре, посластичарнице, кафане и, наравно, школе. Били су богати свиме што би могло привући модерне пирате, али их је њихова мајушност штитила више него кога огромност – јер зазорно би сваком било ударити на ту играчку државу.

Последња лепота и изненађење овог богатог дана било је место Верденберг, старо три-четири стотине година и недавно обновљено, онако како само у Швајцарској знају: ниједна појединост није склоњена, преиначена. Боја или олај чиме је премазивано дрво сачували су му првобитни изглед. Занатлијске радње и продавнице биле су снабдевене свим оним што се некад давно ту израђивало и продавало. Сад је место под заштитом завичајних власти. Уличице и дрвене куће, понекад на каменом темељу, личе на стари Охрид, на онај део око музеја и цркве Свете Софије. Само дрво им је више сликано него резбарено. Прозори су мајушни, али зато су бројни. На понекој фасади је по осам таквих малих прозораца с четири ока. Куће су махом двоспратне и троспратне. У приземном делу, у луковима ходника, наслагана су истругана и исцепкана дрва. Она стоје под конац као нацртана. Све је као прецизан старински цртеж. На улазу у тај закутак света, на једном углу је некадашња патрицијска кућа с готичним записом негде око фриза на старом језику: „Diss Hus ist min und doch nit min."**

Тога вечера кад смо Верденберг први пут видели, деловао је потпуно музејски, оглувео, али кад нас је случај тамо по дану довео, под сунцем је оживела та прошлост. Људи који су туда ишли чинили се из онога давног времена.

* „Ова кућа је моја и ипак није моја..."

Чекала сам само да и из патрицијске куће изађе ко, да се појави на дрвеном богато украшеном балкону. Али кад су наишла однекуд кола натоварена сеном, наједном су све то вратила у садашњост. Да тај утисак доврше, наишле су и девојке у потпуно савременом оделу и говориле садашњим језиком, далеким од записа на патрицијској кући.

Кроз потпуну таму смо се враћали. Утисци су се укрштали, борили један с другим о првенство, па сам мислила да би боље било, кад би се имало времена, свакој тој лепоти посветити по један дан. Ипак смо и у идућој шетњи направили исту грешку.

Едел кич

Предео око Цириха већ смо добро познавали и Лидија Вог, која нам је опет била сапутница, немајући шта да објашњава у том крају, сликала нам је лепоте које нас чекају, призор врха Јунгфрау и њене сабраће – како се изразила. Пред Луцерном нас је припремила да ће одмах после њега наићи нека дивна долина. Али после Луцерна смо ушли у маглу која нам је скрила обећану долину и планине иза ње. Лидија је показивала руком пут магле, сад млечне, сад модре, говорећи да је тамо негде овај или онај врх, и ми смо се старали да га дочарамо у магли. Ово ме је опоменуло на јутро када ме је један наш млад песник повео у Улицу 29. новембра да ми покаже где ће добити стан. Зауставили смо се код Ботаничке баште наспрам голог великог простора, између неких ниских кућа, који се отварао према дунавској страни и нечијим двориштима. Песник је уперио руком некуд косо према том простору рекавши: „Ено, онамо ће бити стан, на петом спрату.“ „Дивно!“, приметила сам с тугом гледајући плац где још нису били почели ни темеље да копају.

Лидија Вог умало што није плакала од жалости због магли, са осећањем кривице, као да је она била задужена за њихово кретање. А и било је то збиља жалосно као кад представа треба да почне, а главног глумца, у овом случају сунца, нема. Управо смо мислили да ћемо вас дан лутати кроз магле крај долина и језера, а негде према нама један прамен се зацрвене и прогоре га сунце опточено ореолом дуге, после чега се указа низ снежних врхова, а затим и целе планине. Граница између светлог и мутног постаде наједном оштра, као негде на врху Иван планине између топлог и хладног. Налазили смо се, мислим, на превоју Бриниг. У приземљу се указала лепота каквој се само у природи смеш дивити, и којој само ту можеш веровати. Бранислав примети да би то на слици био кич, а Лидија Вог додаде да би то био ипак едел кич.

Бранислав мене упита:

– Шта ради сликар кад наиђе на лепоту овакве врсте, на, рецимо, племенити кич?

Рекла сам да сликар, вероватно, или бар неки сликар, заобиђе такву лепоту. Али ако ипак пожели да тај призор прикаже на слици, а да то не буде кич, шта чини, наваљивао је он. Рекла сам да би сликар вероватно, како би се спасао пресликавања природе, увеличао сунце два, три пута, претворио слику у сунчани ореол, растопио сунчеву светлост у магли, као што се метал на ватри топи.

– Ово сунце растопљено у магли – сложио се он – и јест најлепше у овом закутку.

Лидија је искористила овај разговор да каже како људи у насељу Бријенц нису досад учинили ниједног кича ни у чему, а особито не у градитељству, нису нигде изневерили добар укус. Погледали смо дрвене куће око себе, све прилагођене бојом и обликом средини у којој су, као што су јој прилагођени инсекти, пузавци и уопште сав немушти свет у природи. На свему је била патина времена, испод свега темељи традиције. Чак у Интерлакену, помодном одмаралишту, светском стецишту туриста, све су грађевине биле у складу са средином, као што ни у Мирену, где смо се касније нашли, ниједна планинска колиба није реметила склад. Наш добро обавештени вођа пута нам је објаснио да су људи тога краја уметнички обдарени, да је цео тај предео средиште резбарске уметности, од које и живе, и то од памтивека. Дали смо се на разгледање предмета који се ту израђују. Излози су их били пуни, а особито у Гринделвалду. Биле су ту све врсте птица, од врло омиљених у Швајцарској орла и јастреба, па до најситнијих, биле су затим дивокозе, овце, овнови, краве, коњићи, веверице и све друго што човека који живи у природи окружује; али било је и иконица светаца и предмета потребних у домаћинству. Видели смо овде драгоцених уметничких израђевина из руку несуђених сеоских вајара, али и предмета који би се у овој уметности могли огласити такозваним, тога дана често помињаним, кичем, или због њихове нежне наивности, или због кићености, претераног богатства детаља.

Неосетно смо стигли до под Јунгфрау, високу преко четири хиљаде метара, и оставивши ауто у подножју предали своје животе жичари која путнике подиже до високих заравни одакле се врхови боље виде. Целога пута сам стрепела од сусрета са том огромном планином, од пењања, али чим сам ушла у жичару, осетила сам се храбрије. Увек кад сам већ у опасности, или у ономе што сматрам за опасно, лакше ми је него док чекам. Усхићење од призора снежних врхова и гомиле голих стена учинило је да заборавим да сам над понором. Чак сам уживала да се над њега нагињем. Из жичаре смо ушли у малу железницу која нас је довезла до Мирена, оне падине засејане планинским колибама, према врховима Јунгфрау, Менха и Ајгера, које су као зачаране гледале у те снежне планине пред собом.

Ту смо се нашли у потпуној зими. Иако је сунце сијало, снег је шкрипао под ногама. Ајгер са оштрим белим врхом био је мало подаље, а право испред нас Менх и Јунгфрау, громаде пуне белих, сунцем јарко осветљених снежних пега и модрих онде где сунце није допирало, пуне плаветних огледала глечера, тамних мрља четинара и гдегде голих стена боје пепела, дима и мождине.

– Да ли би био кич сад све ово овакво како је насликати? – врати се Бранислав и овде на малочашњу тему.

Лидија прихвати разговор са доста прекора:

– Зашто би лепоте Швајцарске увек на слици морале бити кич! Али то није важно – важно је да нико живи не може насликати то тако како је ту.

Бранислав, да би је одобровољио и показао да се његово питање не односи толико на лепоту којом смо окружени, него на однос уметника према њој, објасни да и он у ствари мисли исто што и она, само је питање невешто формулисао.

– Жалим – додаде – што нисам сликар, па да сву лепоту ваше земље понесем собом, све ваше залеђене водопаде, залеђена језера, глечере који се обурвавају и оне који одблескују као огледала, снег који тече низ литице као вода, магле над језерима, сунце које се топи у магли.

– Бранислав је погрешио професију – обрати ми се она весело и пођосмо према Гринделвалду да посматрамо силазак скијаша са северне стране Ајгера.

Наравно да се смучари не пењу до самог врха ове планине, где би успут морали срести три ледена поља и пуно других заседа. Стручни планинари су се на ову тешко савладиву планину први пут попели лети 1938, други пут у марту 1961. и трећи зими 1966. У подножју се види велика карта са уцртаним путевима, дужим, краћим, пречицама. Као и на нашем Триглаву смелост и вештина планинара се огледа на Ајгеру. Пуно је на тој географској карти тачака које указују куда се сме, куда се најлакше пролази. Та обележена места, наравно, имају и своје називе. Један ми се нарочито свидео. „Пречица богова." Да ли је то пречица којом се само богови могу провући? Свакојако је неко врло опасно место.

У подножју је наступило код свих стање раздрагапости, као кад се после вожње на узбурканом мору, опет стане ногом на копно. Раздрагани су били и смучари који су се после смучања по северној оснеженој страни планине вратили срећно. Свима нам је пријала гужва и жагор у којима смо се нашли после висинске тишине. Враћали смо се мислима свакодневног живота, разгледали радознало опреме скијаша: беле војничке комбинезоне, капе с кићанкама, капе с визирима и наушницама, дечје дрвене скијице, округласте као потковице; расејано смо слушали смешу свих могућих језика.

Тек кад су се последњи зраци сунца на снежним врховима Ветерхорна и Метенберга угасили, упутили смо се кући.

Породично скијалиште

Нема у Швајцарској снежног врха око кога се није испреплетала мрежа скијашких трагова, начинио сајам скијаша из цела света. Не би се, међутим, смело рећи да Швајцарци сав свој снег дају странцима на уживање. Њихове целе породице, као наши Словенци, пењу се на врхове са скијама и санкама. Вратоломну Диаволецу, Давос, Арозу, Ајгер, оставили су странцима, такмичарима или најсмелијим или најбогатијим, а на Флумсерберг и сличне, средње врхове, чини ми се, пењу се углавном они са породицама, што не значи да се и странци не могу срести на мањим висовима, и да Швајцарци не уживају у спорту на високим планинама. Међутим, по некој доброј правди, овај скромни Флумсерберг сунчанији је него многа скијалишта. На огромној валовитој ували од око 1500 метара надморске висине, заштићеној са свих страна од ветра, има пуно планинских кућа, колиба, које се по повољној цени целе изнајмљују породицама на уживање. Те колибе су снабдевене свиме што је потребно за дужи боравак на планини: креветима, кухињом, посуђем, пећима, топлом водом, само се креветско рубље, убруси и салвети собом доносе. У скромнијим колибама постеље су некад сличне јаслама, са сламарицама, или просто сеном између дасака. Сопственици колиба су настањени у Флумсу, Куру или Цириху и не долазе док су гости у кући или колиби. Има се узајамно поверења. Дужни сте само да одлазећи оставите све у потпуном реду.

Флумсерберг углавном ври од деце, она се туда роје као пчеле. Малишане са једва две године стављају на смучке и ослобађају, трчкарајући уз њих. На том благом терену су и курсеви скијања за децу, коју родитељи мирно повераваају таквим школама. За свакога на Флумсербергу има простора. И за смеле младиће који се спуштају са врхова околних побрђа на ову благословену висораван, и за усамљенике, добре смучаре, који овде нађу још много нетакнутог простора. Један такав је једном проскакао мимо деце као коњиц и замакао међу четинаре вешто их заобилазећи и изводећи око њих неку, ваљда врховну, смучарску вештину. Деца која су се недалеко санкала, наставила су санкање, навикла на ове смеле смучаре. На овом простору је много веселије него на теренима високих гора, где је опасно зауставити се, реч проговорити, да се пажња ни на часак не успава. Изукрштани, загонетни трагови скија тамо су као путеви судбине.

Око подне на заравни угреје сунце као у мају, а кад завирите доле низ падину где је градић Флумс, па све према Сагану и Валенском језеру комеша се магла као у котлу и све вам застре. Понекад се понеки појас, погнан ветром, провуче чак до голих осунчаних врлети курског планинског ланца, оног што личи на статистичке формуле, час застирући куће, путеве, заравни, час се са њих повлачећи. И пешаци радо долазе до на тај обронак да посматрају ову игру магле, као што се радо посматрају плиме и осеке на мору, и уопште сви широки видици.

Мало је теже после ове шетње у подножју испети се поново на висораван. Овде се, чудно за одмаралиште где има толико деце, пење у отвореним корпама, управо на клупама са по два седишта, где ти ноге висе, а само једна алуминијумска пречага те чува да не испаднеш. Притом се мора страховито брзо уседати. И бог душу чека, каже народ, али ове корпе никог не чекају – ако хитро не ускочиш, може да те одгурне и тресне о земљу. Ипак деца ту најхрабрије седају. Једно које је крај мене једном седело, није се ни рукама држало за шипке носаче корпе, изазовно се смејући мом страху да не испаднем.

После шетње или санкања на заравни те дочека ресторан од чамових дасака где се може пити и јести на излетнички начин: комбиновано своје са купљеним у ресторану. У средини је модерно електрично огњиште са димњаком, снабдевено роштиљем. Ту обично деца пеку кобасице на гвозденим виљушкама, чини ми се пекући их више што им се ова забава свиђа, него што су гладна. Унутра је пријатно ући кад се умори или прозебе; али кад се опет изађе на ваздух, поређење између ресторана и снежне висоравни је нула према десет у корист висоравни.

Ако је ко гледао слике сликарки наивки из Ковачице, лако може замислити слику овог породичног скијалишта: на блиставо белој позадини титрају све постојеће боје, и то оне какве воле деца и људи са села. Неко седи на клупици и посматра како му се унуче санка, то јест испада из санки. Неко крај барачице где се вешају ствари пресвлачи деци уквашену обућу или одећу. Нечије капе, жуте и црвене, ваљају се у снегу. Неко се хотимице бацио у мало целца на искрају да се слика, неко потрбушке пао. Неки деда преко целог простора који врви од санкаша носи унуку у плавом лончету млеко или чај. Неко се грудва. Требало би још ту да се нађе какво теле, какав ђерам, бачвица, пањ са секиром, метла – и ето ти Војводине на слици наивке из Ковачице.

Као што простор за санкање и скијање деце личи на слике наиваца, тако су призори који се виде по околним сеоским двориштима, по сенарама, оборима, кухињама, као пресликани са чувених платна низоземских сликара. На Флумсербергу се може нагледати швајцарских крава тешких, млечних вимена, снажних волова, телади руменкасте њушке, стаја уређених на најсавременији начин.

Била је то Швајцарска, али је било као и свугде у свету где се деца грудвају и санкају и где се људи са знањем и уживањем баве сточарством.

Несрећно село Голдау

Ако смо се возили у село Голдау, које је пре сто седамдесет година у току неколико минута било затрпано пешчарским коритом изумрлог глечера суседне планине, одвађеним од здравице, мислила сам на многа изумрла места која је време сахранило или која су људи збрисали са лица земље. Наметале ми се слике виђене за време бомбардовања Београда: располућене куће из којих је кукао цео један поломљен, испреметан живот; склоништа где се видела људска тела измешана са земљом; затрпани подруми пуни људи, одакле није било излаза; извађена врата и прозори који као да су се о концу држали; куће где је једино степениште остало читаво, као кичма изумрлог сисара.

Излазиле су ми пред очи слике Скопља после земљотреса: железничка станица с часовником заустављеним оног часа кад се земљотрес објавио, као што се срце заустави кад смрт наступи; велике гомиле камена и бетона испод којих су људи узалуд дозивали у помоћ, живи закопани. И у Скопљу се земља, као у швајцарском селу, изненада затресла, и у неколико минута библијског ужаса прогутала готово цео град и људе у њему.

Пала ми је на ум можда најсличнија несрећи села Голдау, несрећа у Помпеји, где су лава и пепео затрпали град од 36000 становника, омиљено помодно излетиште Римљана, мртви људи у Помпејском музеју који још стоје у положају у коме су се затекли кад су били затрпани и кад су схватили да им нема спаса, на чијим се скамењеним лицима и покретима чита ужас, људи скамењени у љубавном загрљају, људи који избезумљени чупају себи косе, људи згрчени у мукама. Под стењем швајцарског села, по јамама из којих није било излаза, вероватно стоје исто тако скамењена избезумљена лица, до којих се ни до данас није могло допрети.

Не знам зашто људе вуку места трагедије, зашто смо сви једва чекали да стигнемо у Голдау, заборављајући да посматрамо дивно језеро Цуг и шуме око њега, зашто смо стигав пред шуму којом је село током времена обрасло и где је смештен сада зоолошки врт насељен полуслободном дивљачи и зверима европских шума, похитали да што пре уђемо. Људи који су већ једном били посетили Голдау с нестрпљењем су причали сапутницима појединости страшног догађаја. Знали су тачно и датум – 2. септембар 1806, као да је био датум смрти некога њима блиског, знали су да се стена одломила предвече и да је један део

становника био подаље у пољу и тако се спасао. Међутим, сва знања о томе догађају су оскудна, јер није све на време записано, јер се тачних предања мало сачувало, и врло мало предмета нађено приликом откопавања. Што је најчудније, у песништву швајцарског народа није тај чудовишни догађај обележен – као да је стена пала у оближње језеро Цуг и тамо подавила само јата риба.

На улазу у бивше село – гробље, велико пола квадратног километра, стоји споменик девојчице и дечака на плочи крај омање фонтане. Ту сам одмах покушала да останем сама измичући напред стазом која се провлачила између одломака стена у облику квадра и коцке величине планинских колиба, као што се горска река провлачи кроз теснаце немајући снаге да прокрчи прав пут кроз стене пред собом. На први поглед све наоколо чинило ми се само необично, али не и страшно, и обузело ме је расположење слично разочарању. Било ми је невероватно да је тих педесетак прво виђених стена могло разорити око стотину кућа, четири цркве и капеле, побити око триста педесет грла марве и око пола милиона људи. Али већ после пола минута пењања сручила ми се на душу страхота виђенога: непрегледан простор стена густо навађаних једна преко друге, као да се море негде излило и разорив околне планине довађало их поломљене у Голдау, те је пут једва имао куд да се вере. Значи, ужаснула сам се, испод тог стења запремине четрдесет милиона кубика, негде дубоко у земљи, ако нису у прах претворени, стоје људи скамењени при послу на коме се затекли кад су их стене засуле: мајка једним јединим рукама покушава да обгрли четворо деце која јој се вешају о скут; ковач дува у окамењене мехове; сељак упртио ашов и мотику на раме, око скамењене старице десетак скамењених кокошака; мајка окамењена над окамењеном колевком; неко биће такође у камен претворено на надгробној плочи.

Четрдесет милиона кубика, пише на штампаној цедуљици коју су нам дали на улазу, а мени се чинило да их има и више у тим стенама, огромним као брда, као цркве, као трокатнице. И све су се одламале под правим углом личећи на дивовска геометријска тела, на коцку, на квадар, призму, ромбоид, те се чинило да их је неки демон, генијалан математичар, прво обрађивао па тек онда одлучио да баци на село. На понеким стенама се јасно видело где је пешчар откинуо и комад стене уз који је био вековима приљубљен, јер је здравица била из једног комада а пешчар личио на груби мозаик. Ова геометријска камена тела у паду су се наслањала једна на друга, сметала једна другима да легну свом тежином на тле и тако су градила уске тунеле, пећине, просторе са свих страна ограђене, у које се кроз танушни процеп једва дало завирити а и такве у које ниси ни оком могао допрети, где леже у мукама згрчени људи као у Помпеји. Срећом ме ова мисао није дуго мучила, јер сам чула кад је неко у пролазу рекао да су сви ти људи већ у првим секундама помрли од нечувеног притиска ваздуха.

Стене су временом обрасле маховином и четинаром. Корење борова као канџе држи омање комађе стена. Понека стабла промађају само зелену круну из процепа суседних стена, понека као барјаци расту из самог пешчара, у коме су временом и силом биљног живота нашла услова да опстану. И тако је сада то страшно гробље четинарска бујна шума у којој посетилац среће размажене срне и јелене. За нас који нисмо из Швајцарске било је мало несхватљиво када смо

ту наишли и на вукове, лисице и медведе, па и дивље свиње у оборима. Као да сама несрећа села Голдау није била довољна да људе привуче овамо, као да јој је требало нешто додавати – мада је та стеновита област, та планинска атмосфера била вероватно по њуди дивљачи ту смештеној.

Недалеко од села назирале су се две планине: једна онижа, зарубљена, слична можда Авали, на којој се црвенела нека огуљена урвина, и мало подаље, са друге стране – друга, висока и тајанствена у измаглици. Са једне од њих двеју глечерско старо корито се морало отиснути, и свима се чинило да се отисло са високе. А у шуми нигде никакве терасе одакле би се те планине могле добро разгледати, и никакве табле на којој би писали потребни подаци, што је чудно за ову земљу пуну реда и обдарену за туризам. Не знајући подробно физику и механику, стајали смо пред тим горама као пред чудом из Библије. Тек у згради музеја донекле је све објашњено: пешчарско глечерско корито било је једном главица сада ниже, зарубљене планине. И када је богзна из којих узрока напукло, вероватно због саме своје тежине и атмосферских утицаја, одломило се и сручило на Голдау, по неким законима механике.

У музеју, окружена сликама и фотографијама села какво је било пре несреће, са страхом смо слушали кустоса који је причао како се од два сата после поноћи, 2. септембра, чуло неко необично брујање које је бивало све јаче, да би око четири часа постало као подземна тутњава громова; а око пет увече уз хуку и дрхтање земље далеко наоколо почело је ломљење и падање стена које је трајало само пет минута. Поред оних који су се у том часу налазили изван села, још четрнаесторо се успело спасити богзна којим чудом. Само, у таквој несрећи кад су ти сви блиски побијени, кад се све село затрло, ни онима спасеним живот није много вредео.

Не знам зашто, али ствари нађене између стена после трагедије нису много узбуђивале нити давале одговор на питања која су посетиоце мучила. Мени се чинило као да после слушања неке романтичарске трагичне опере читам немаштовит роман, натегнуто писан. Али, ма како музеј био оскудан, ипак се по оно мало изложених предмета дало закључити да је село било сиромашно, претежно земљорадничко и занатлијско, те је та несрећа која га је задесила људе још више дирала. Ишли смо кроз омању одају и питали се: у чијим ли су рукама били ти сребрни и бакарни новчићи, те пушке кремењаче, пијуци, мотике, ремење, улубљено посуђе. Шта ли је мислио обућар коме је припадао тај занатлијски прибор кад је осетио дрхтање земље? Како да земљорадници који знају како земља дише, чије алатке ту такође стоје, нису предосетили несрећу? Како ли су смрт дочекали стари који су се зими грејали уз пећ, чије само комадиће видимо у музеју?

Пред само вече смо се опет поред језера Цуг вратили у Цирих. Чим смо избили на пут, планина на којој се црвенео ожиљак с кога се корито глечера одломило, указала нам се много јасније него гледана из шуме. Не бих рекла да ми је и тада било јасно како су стене тешке милијарде килограма могле одлетети чак до села, али сам бар схватила да с оне друге, подаље планине, ниједан замах, нити физички закон, не би могао бити таква полуга да их добаци на даљину од неколико километара.

Црна Богородица

Многе Богородице сам у животу видела, али још не чувену Црну Богородицу која столује у катедрали градића Ајнсиделна, чувеног и по својој старој богомољи и по Богомајци црнкињи. Да је каква бела Богородица не бих кренула на пут да је гледам. У животу сам се наглеdала Мајки божијих свих народности, по свима земљама. Прву сам упознала у свом родном крају на великој сликовници иконостаса бранковинске цркве. Осећала сам према њој дивљење, поштовање и помало страха као према својој учитељици. А било ми је и жао, ваљда зато што сам знала да ће јој дете, кад буде одрасло, убити. И она као да је то слутила, имала је лице врло суморно и преко главе носила пребачен дуг рубац, као у жалости. Показивала је ђацима бранковинске школе своје дете стармалога лика као да је хтела рећи: „И један међу вама издао би га.“ Али грешила је: ти бранковински ђаци су из дубине душе мрзели Јуду, више него и Вука Бранковића. На великој сликовници иконостаса била је она малтене једино женско биће, па се њеног лика више сећам него и Исусовог или ликова евангелиста.

Наглеdала сам се Богородица и по нашим другим сеоским црквама, по иконостасима које су радили чувени војвођански сликари; древних Богородичиних икона рађених на дрвету и оних богато уоквирених, под стаклом, донетих у деветнаестом веку из Русије, из првих хришћанских земаља Грузије и Јерменије. Знам за Богородице деве чудотворке, којима се на коленима иде на поклоњење и заветовање. Знам Богородицу Љевишку којој је и црква подигнута.

Ништа мање нема Мадона ни у католичком свету које су сликали велики мајстори Италије са Рафаелом, Микеланђелом, Ботичелијем на челу. Ту су Мадоне које Христа држе уз недра, као у чаури материнске љубави; Богородице које се више поносе својим сином него што га воле, пружајући га на длану погледу верних, Мадоне румене као да су сликару биле модели сеоске девојчице, и дуголике, бледе, племићког порекла, чије испупчене чеоне кости блистају као месечина.

Мадона као вајарских дела особито много је у католичком свету. Тих вајаних Марија дева, Богородица дева, Матера божјих има по свима школама, судовима, аисанама, покрај путева, на раскрсницама. Особито данас беспомоћно делују оне сеоске од гипса, с венчићем око главе, у капелама украј стаза, од сунца и кише избледеле. Уз такву једну сам се везала у Мојстрани, на граници

ливаде и шумског пута, просто зато што ми се чини да је потпуно заборављена. Њен Исус има окрњен прст на једној нози, жичани ореол више њене главе мало се накривио, а на дашчаној настрешници, која полако труне, види се да је давно нису закивали.

И наједном после толиких белих, европских, у чувеној барокној цркви у градићу Ајнсиделну, Богородица црнкиња и Исус такође црн, мада се у тој земљи и данас ретко сретне црнац, а камоли у доба кад је катедрала зидана. У хладној северној земљи и хладној катедрали, у четвртастој капели од тамног мермера, стоји сама усред цркве, обучена у белу као краљевску одору. У почетку нисам могла погледом све у тој цркви обухватити: сводове, сводиће, стубове позлаћених капитола, венце, крстове, капеле које се нижу уз зидове, да ми се после мало издвоји чета анђела. Не анђела насликаних, не у барељефу, не позлаћених, већ млечно белих, голишавих, који су попадали по свему: по оргуљама, по капителима, крстовима, где год су нашли место да се могу мало одморити. Било их је колико врабаца на дрвету. Никад ми анђели нису били тако блиски, тако очеловечени, као ови, никад толико весели. Почела сам да их бројим, али ко ће птице и анђеле пребројати! Рецимо, има их стотину и уживају у просторности сводова и у њиховој осветљености. И сви као да су запослени: једни, чини се, свирају на оргуљама, други стражаре пред дверима, трећи носе неке венце; понеки дочекују верне у паперти, понеки дворе Црну Богородицу и Исуса, понеки се начетили око розета и вире кроз њих, понеки као да читају захвалнице који услишени верни остављају у једном куту катедрале Црној Богородици. Ту је око две-три стотине иконица са једним јединим: Хвала! Обично без имена онога који захваљује. Кад их је Црна Богомајка чула док су молили и знала ко и шта моли, како не би и сад знала ко јој захваљује!

Још лепше него под сводовима катедрале било је кад смо изашли под ведро небо, у огромни храм природе где је безброј белих папирјастих облачића замењивало анђеле, а понеки и личио на крилато анђеоско биће. И ови на небу били су немирни као они у цркви, спуштали се на дрвеће, на кровове зграда, на црквене звонике и, као прави, живи анђели, час долазили с неба, а час се на њега враћали. Атмосферу око овога славног храма реметиле су само силне продавнице сувенира начичкане с обе стране узбрдице која је водила к њему, примајући посетиоца у своја наручја пре него што му се отворе црквене двери.

Пут у Енгадин

Лидија Вог већ неколико дана говори само о Енгадину, о његовом небу, о брдима и долинама енгадинским, о енгадинском планинском стилу грађевина, све то на начин као кад ја почнем говорити о Бранковини, о брдима колубарског слива, о типу села у мом родном крају. Она је комунист, нема обичај да се крсти кад уђемо у цркву, што у том свету понекад и комунисти чине, и чудно је било кад је рекла: „Божић се не може боље прославити него путем у Енгадин." Желела је свакако да нам она буде вођ и пошли смо збиља на први дан католичког Божића.

Цирих је у јутарњој магли као зачарано место. У осам још све спава или живи неким интимним божићним животом иза зидова. И бензинске пумпе су затворене, што није добро кад се крене на даљи пут. Лидија нам честита Божић као да смо и ми Швајцарци, што је и природно, пошто се не ради о религији већ о самој лепоти тога древног празника који је почео већ на Бадње вече концертом извођеним у некој франкфуртској цркви. Свештеник је између песме и песме молио за убоге и болесне, за бродоломнике, за залутале и за све врсте несрећника и позивао на мир, на милосрђе. Док је он говорио, мислила сам на прослављање Божића како га је Вук код нас описао и како сам га доживљавала у детињству: слама и неотребљени ораси по поду, отребљени и мед на столу, свећа, Оченаш, певање прозеблих сеница иза прозора, удаљен лавеж, звецкање порцеланског посуђа у кухињи – не свакодневног лименог. Напослетку, свеједно је чиме се неки дан изузима од других, главно да је потребно неке изузети. И Лидија, која је радила на нашој омладинској прузи, која још није заборавила песму *Омладина Титова*, хоће да изузме два божићна дана излетом у Енгадин, Сен Мориц и на алпски врх Диаволеца.

Полазећи из циришке магле мало смо и стрепели хоће ли нас у планинама, у Енгадину и на Диаволеци, дочекати сунце. Али већ на путу према Куру магла се подигла и шуме и шибље су нам честитали рађање сунца. Као ми из магле, и оно се испетљавало из облачних јасала, из сивих чаура, сад их прогоревајући, а сад се опет враћајући у њих. Поља где се снег задржао чинила су се пуна биљурних скакаваца, а огољене њиве биле су сиве као ћебад у Србији за време Првог светског рата. Све покрај чега пролазимо Лидија стално доводи у везу са Енгадином. Нисам се трудила да попамтим сва та имена села, шума, долина, сем кад

наиђе нешто као, рецимо, залеђено језеро, још једно, крај места Ленцерхајде. Ту смо и застали да забележимо име места и да се нагледамо до миле воље леденог огледала. Свеједно је, најзад, како се зове тај дивљи поток, где само матица није залеђена и где се чини да се лед као шећер топи у води, тај поток крај кога су начичкане честе под ињем, снежне колибе, снежна нека ужад разапета од дрвета до дрвета, преко кога су пребачени мостови уски као брвна, с оградицама окованим сребром. Шта мари што сад не знам како се зову она узастопна ситна језера под ледом, слична нисци талира – главно је да та језера постоје и да су се, како Лидија рече, Швајцарци из све снаге упели да ни енглески, ни немачки, ни талијански богаташи не почну градити ту своје виле и хотеле, као што им не дозвољавају ни да их граде крај језера у Силва Плани, енгадинском селу камо странци стално надиру због увек ведрог, осунчаног неба.

Лидија свечано објави да улазимо у романски предео. Према нама је падина пуна кућица мајушних прозора и врло оштрих кровова, пуна црквица сад у барокном стилу, сад у строгом протестантском. Ређају се разнолики звоници и куполе, неки пут су као главица лука, неки пут као зарезана оловка. У неких су кровови као крила у птица када полећу. Све су оне махом на висовима, па су ме подсећале на ону немачку песму учену у гимназији: „Drohben steht die Kapelle“.[1] Сваки час наиђе на вису понеки бург, средњевековни град, с кулама четвртастим као наша Небојша на Дунаву. У том крају их има око три стотине – три стотине зиданих споменика из времена кад Швајцарска није била уједињена, кад се властела из тих градова између себе крвила.

Из овог снежног предела, врло широког и врло немирног брдовитог видика, који се пред нама сваки час смењивао као покретна позорница, после насеља Савони, Бивио, Рана, стигли смо до превоја Јулијских Алпа, нашавши се наједном сами самцати у огромном простору високом око две хиљаде метара, гдегде оснеженом, гдегде огољеном, где земља и стене имају боју камиље длаке. Четврт сата никог нема, пола сата, опет никог, још четврт и у сусрет нам долази ауто с једним јединим путником, који радосно поздравља Бранислава. Шта би било да се наједном покваре кола у тој каменој пустињи толико далекој од свих насеља, којом ретко ко иде! Срећом, што смо даље ишли, бивало је светлије те смо се осетили мање усамљени. Једног тренутка угледамо долази нам у сусрет омлађи, румен човек, трчећи као да тренира; не чини се ни уплашен нити човек који има неки циљ: просто трчи планинском пустињом. Одакле се нашао на том превоју? Да му кола нису негде у страну склоњена? Да није усамљеник? Нека врста јуријског пустињака? Али био је сувише здрав за пустињака који се храни само, рецимо, скакавцима. Остала је за нама та растрчана загонетка.

Убрзо се отворио пред нама жућени Енгадин. Мислим да је то био Горњи: сунце и небо као у пролеће, а под њима блиставо, оснежено побрђе. Почињале су куће енгадинског стила, с прозорима уоквиреним цртежом, са богатим фризовима и са шарама дуж вертикалних саставака два кућна зида. Биле су овде махом геометријске шаре, на разне начине комбиноване коцке, троугли, кругови, ромбови. Други украс ових кућа били су балкони од кованог гвожђа, где су вертикалне шипке елипсастог облика. И многи прозори су били исто тако у гвозденом панциру, преплетеном на више начина, с крунама на врху, слично

оградама некадашњих двораца и оградама између олтара и лађа у католичким црквама. Вођ пута, Лидија, не би била жива, да нам није скретала пажњу на сваку шару, сваки прозор и балкон. У том њеном тумачењу мешало се дивљење према енгадинској уметности са националним поносом.

У Сен Морицу се нисмо заустављали. После старих енгадинских кућа, чинили су нам се безначајни огромни помодни хотели у планинском стилу, није нас занимала раскош Сен Морица, слична раскоши свих светских одмаралишта. Лидија је увек кад наиђемо на такво место с омаловажавањем склапала палац и кажипрст као кад се броји новац, у жељи да покаже да та места заузимају само богаташе. Негде испод хотела ишла је стаза за боб, ограђена са обе стране и сјајна као огледало. Њу смо удостојили пажње, била је саставни део ледених лепота око нас.

Наш пут срећом није био залеђен. Путовали смо као по летњем друму према Високим Алпима, не срећући много света. Али је на Бернина превоју већ загустило, срела нас је и велика хладноћа и навала туриста, божићних скијаша.

Пред жичаром за Диаволецу морали смо дуго чекати. Овог пута био је то читав висећи вагон, препун људи и жена спортски одевених. На ногама су сви имали обућу по неколико килограма тешку, неку врсту железнопластичних панцира за стопало. Није се могло стати од руксака, од шуме скија, од свих врста обезбеђења против несрећног пада. Вагон се њихао над провалијом, где су се у дубини видели скијаши мали као деца. Снег је сав био у мрежи скијовоза. Понегде би синула као огањ понека црвена капа, понеко би се претурио.

Горе, на висини од 3000 метара, сунчало се већ пуно људи. Особито пажљиво су жене излагале сунцу лица богато намазана кремом. Около су скакутале птице, рођаке врабаца, белотрбе брдске сенице и припитомљени жутокљуни косови, кљуцајући мрве око столова. Пред људима су стајале зделе са топлом супом, пићем, порученим ту у планинској кући и сендвичи донети собом. Сунце се брзо клонило паду, а сви су желели до последње зраке да га искористе. Ми смо уживали у погледу на чуке још више од наше. Са огромне падине према нама снег се обурвавао и испод њега остајао го глечерски лед, као на телу болно место с кога је кожа огуљена. Биле су на падини испред нас три такве велике сребрне ране. Како је ваздух био редак, срца су нам морала вредно радити. Били смо сви као у неком безалкохолном пијанству. Лидија је с људима лако заподевала разговор – осећала се добро кад је била окружена светом и наше пријатељство се на оваквим излетима продубљивало: она је волела поново да види планине куда је у раној младости пролазила, а ми смо желели да се с њима упознамо, и она и ми смо волели горе, и одазивали се на њихову лепоту.

Ипак смо за видела успели да прођемо кроз незаборавни Национални парк, то јест планину где је био и превој. Падало је вече. Прилично изнурени боравком на Диаволеци, пријатно смо се осећали у шуми Националног парка. Умор који је нас захватио чинило се да захвата и планине преко којих је пут вијугао. Оне су биле смирене као стада предвече, модрикасте, нешто су заједничко мислиле тонући у себе, спуштајући се са својих врхова некуд до свог најскровитијег срца. Ту на превоју било је мало снега, четинари су се црнели као у јесен, и тле је под њима било руменкасто. Надали смо се да ћемо видети јелене и срне

јер су њихова хранилишта и појила била ту, мало дубље у шуми, али мада су они вероватно морали имати поверења у људе осетивши њихово старање, нису силазили до пута да их сусрећу.

Прошавши кроз најнижу долину у Швајцарској, Минстертал, доспели смо готово до границе Италије, у село Санта Марија, где смо преноћили. Гостионица као све гостионице у Швајцарској, присна, китњаста, а газдарица као наше жене, с пунђом на затиљку, проседа, с широком кецељом за рад у кухињи, води нас у своју кућу где има собе за преноћиште. Чисто, загрејано, зидови широки. Почиње мраз. На удаљеном снежном врху зеленкаст одблесак. То се вероватно месец био однекуд у њега загледао. Затим звезде. Све крупне као вечерњача. Нема их много, али све као увеличане.

Ујутру доручак комбинован с џемом од костјанике, црвене бобице које има пуно у Ратечу. Брзи у склапању срдачних односа, и овде смо се свидели газдарици и она нама – на растанку нам је чак дала стакленце планинског џема, што се ипак ретко догоди у западним крајевима. Наравно, овај дар је Лидија углавном извојевала својом срдачношћу.

Били смо радосни што ћемо, враћајући се истим путем, опет видети превој Националног парка и радознали да што пре видимо села Доњег Енгадина – Гварду, Скоулу и Шулс. Наилазе и нове лепоте, као долина реке Ин, која је овде још горски поток, на матици још незалеђен, и која ниже око себе мале залеђене рукавце, као језерца. У ретороманском селу Гварда дочекало нас је –12 степени и хладан ветар, али смо ипак изашли да разгледамо то насеље старо око хиљаду година. Енгадински стил био је ту у јеку. На свакој кући породични древни грб, на некима, где по две породице живе, и два грба. Ту су зидови кућа невероватно дебели, што обелодањују прозори као пушкарнице, увучени дубоко у зид, мали. Понегде су налик на окца телевизијских апарата. На свакој кући су тешка дрвена врата са полукружним сводом; таквих врата дотле још нисмо били видели. Она су из два или три дела: могу се сасвим отворити, затим се може отворити средишни део као обична врата, и најзад само један капак на горњем делу обичних врата; ако домаћин неће да изађе или не жели да прими неког, он отвори само тај део и поприча са суседом и намерником. Свуда у овом делу Енгадина, и у овом ретороманском селу чесме су са великим дрвеним или каменим коритима, понекад елипсастог облика. Прозори на свакој кући су опточени цртежима те опомињу на чувене јарославске наличнике. И овде неки имају само круну – цртеж над горњим делом рама; али много чешће су уоквирени венцем сплетеним од ситних геометријских узорака. Неколико их је у железном, решеткастом панциру, чије вертикалне шипке при дну постају елипсастог и полукружног облика. Изненадило нас је што смо и у овом древном селу наишли на клизалиште од једно четрдесетак квадратних метара где је нека млада жена, потпуно сама, на ветру и студени изводила замршене фигуре. Између гомиле старих кућа види се понека новосазидана, али у потпуно старинском, домаћем стилу, као и свугде у Енгадину и у Швајцарској. Овај смисао за чување традиције, овај укус, схватање основних закона прилагођавања зграда околини особито се истиче у селу Гварда.

И даље се овај стил наставља. У селу Скоула, где пада у очи да су наличници комбиновани из бољног света, а понегде закићени са стране и цртаним букетима,

замолили смо да уђемо у први део једне куће, најзанимљивији. То је хол старинскога, или алпскога стила: по зидовима око тридесетак јеленских рогова, старинске фотографије. На столу, или шкрињи, нисам упамтила шта је, стајали су бакарни судови свих врста: тањири, зделе, лончићи, котлови обешени о таваницу, тако да чине утисак да су над огњиштем, које је можда некад ту и било. Зграде које уоквирују старински трг, као и свугде, биле су нарочито богато украшене. Шаре око прозора су из бољег света, као венци. На једној кући изнад венаца стоје полукрузи, као какав залазак сунца или пресечен точак. На капцима разних боја нацртани су витези. Дрвене клупе пред кућом нису као обично постављене уза зид већ стоје укосо испред свечаних улазних врата – која су увек истог облика, али друкчије изрезбарена. Вероватно су се сопственици утркивали чија ће бити лепша, већа, тежа, као што се у Војводини наши такмиче ко ће имати лепшу капију. Овде су зидови кућа при дну шири, те се чине као засечене пирамиде.

Да бисмо ишли мирнијим и опет новим путем, вратили смо се кроз Аустрију, преко Ландека, према Брегенцу. На граници смо мирно прошли, можда због Божића. Већ после четврт часа осетило се да смо у другој земљи. Прво, некако је одмах иза границе нестало снега, било топло као пролеће. Било је чисто и овде, али не упадљиво чисто. Владао је и овде ред, али не упадљив као у Швајцарској. Мања насеља су опомињала на наша војвођанска, док су швајцарска личила на словеначка. И овде су, додуше, новоподигнуте куће биле у стилу својих суседа. Једино су помодна летовалишта водила о томе мање рачуна.

Ипак смо заустављени на немачкој граници иза Брегенца, на Боденском језеру, јер мој сестрић, налик на мене, није понео собом ни пасоша ни дозволе за улазак у Немачку. Додуше, то нисмо ни намеравали полазећи, али као што апетит долази једући, тако путујући човеку долази жеља да иде све даље. Кратко време смо били збуњени и преплашени да ћемо морати натраг кроз Аустрију, али нас је плава стрелица са натписом Сен Гален опоменула да се може према Цириху не враћајући се ни до Брегенца.

Тако смо непланирано видели и старински град Сен Гален, верско средиште, с дивним клостером у барокном стилу. Ушли смо чак на вечерње, и слушајући оргуље разгледали унутрашњост клостера, тек обновљеног, освеженог белом и плаветном бојом. И овде су, као у Ајнсиделну, полетали свуда бели мајушни анђели, седели на ивицама икона, око двери, али их ипак није било као у храму Црне Богородице. Владала је божићна атмосфера и по блиставим улицама: електрика је дочаравала звезде, цвеће, ниске златних новчића. И свугде је мирисало на печене колаче, ванилу и кафу.

Снимци из Берна

Од Цириха до Берна, аутострадом, прође се путујући јутром кроз пределе магле и предео ветра. Овде је тачно обележено све што човека може снаћи у путу. Црвене заставе истакнуте дуж аутостраде опомињале су нас да долази ветар, међутим, и метеоролози се преваре, уместо ветра негде око средине пута срела нас је магла што ме је обрадовало, јер на аутопуту она мало смета, особито дању, а пределi су далеко привлачнији, обећавају много, нагоне на сећања и снове, узбуђују много више него предео јасно оцртан. Али моја сестра, а нарочито Бранислав, били су љути због магле, јер се он био спремао да снима у Берну. Наиме, много Југословена нам је рекло да је Берн град живописнији од Цириха, да су пределi око њега такође живописни.

Срећом, кад смо стигли у Берн, магла се већ била дигла, и из једног парка на висини, близу наше амбасаде, цео град нам се јасно указао, његови торњеви и мостови преко реке Аре око чијих брежуљкастих обала лежи. Са једне стране улице покрај Аре, куће на другој страни обасјане изненадним зраком неколико секунди, под луковима гвозденог високог моста, учиниле су нам се као увеличане старинске фотографије у китњастим металним рамовима. Све на два-три спрата, зидане током три века, једна по једна, имале су свака и нешто своје и печат времена у коме су настале.

Берн нам се учинио превелики за број становника од око триста хиљада, али су нам објаснили да зато у Берну нема стамбене кризе и да свака породица има бар онолико одаја колико има чланова, да странцу са двоје-троје деце неће да издају стан мањи од четири собе, да се не би нарушио стандард. Како се чудне супротности нађу у две готово суседне земље: негде породица од пет чланова мора да се задовољи са две собе, а негде нипошто не сме да живи само у две!

Прво смо се сналазили како смо сами умели, а затим смо свратили у нашу амбасаду да потражимо савете шта треба радити, а и да јој, како је ред, учинимо подворење. Иако, вероватно, многи долазе са сличним жељама, два су млађа чиновника радо пошла да нас проведу кроз град. Упутили смо се право у центар, у старе трговачке улице, кућа једначитих, збијених, дуж којих са обе стране теку аркаде, чији зидани стубови стоје мало упоље као ноге у пајкара кад силазе низбрдо. Тих аркада има око шест километара. Мислим да је трговина старог Берна бар двадесет посто због тога више цветала, јер је човек и по највећем

невремену могао да застаје пред сваком продавницом и на миру бира шта жели да купи. Ту се и данас, под тим аркадама, могу наћи и најређи антиквитети поред најпомоднијих ствари. Бољи музеј од излога под аркадама у Берну не треба тражити: све што је некада било крик моде у намештају, у посуђу, у одевању, ту се дâ видети.

Стали смо очарани пред, сахат-кулом из 16. века, која показује положај сунца, месеца, планета и звезда; која бележи месеце и недеље. То је једна од најлепших грађевина у Берну пред којом не само деца и не само странци чекају кад ће часовник почети да откуцава, како би видели фигуре које се пре тога јаве на кули. Слична мислим да постоји и у Прагу. Друга атракција пред коју су нас довели наши из амбасаде била је Медвеђа[1] јама, коју још зову и позориштем, можда зато што људи стално тамо долазе да гледају медведе у бетонираном и дубоком округлом простору подељеном у три дела. У сваком је по једно високо дрво уз које се медведи пентрају до врха. Како су медведи у грбу Берна, чије име долази од речи медвед, на немачком Bären, Медвеђа јама има намену да Швајцарце на то подсећа. А кад смо чули да су медведи, у које смо и пре тога са симпатијама гледали, довезени из Босне, Бранислав је на њих истрошио ваљда цео филм. И нека! Босански медведи усред Берна нешто значе!

Зауставили смо се и крај модерних грађевина: железничке станице која се тек завршава, али у чијим завршеним деловима, испод скела, човек већ сад може наћи све што му душа зажели, од јела и пића до новина и књига. Ова велика грађевина у изградњи уверила нас је да ни у Швајцарској није ипак све дограђено. Приликом те посете Васа Михаиловић, наш амбасадор, причао ми је како се код нас и не слути колико су Швајцарци радни и колико се кроз школе негује култ рада. Они својој деци говоре да је њихова земља најсиромашнија на свету, да има још много да се уради, да су на високом културном нивоу само зато што су одувек много радили и да би одмах поклекли ако би се задовољили оним што је већ створено. У разговору с њим дознали смо и то да је Швајцарска, иако неутрална, војнички необично спремна, да има подземне болнице, осигуране од атомских напада, да је зато тврд орах била и за Хитлера.

Као примерак модерне архитектуре наши су нам показали и нову поштанску зграду сву у стаклу и тамномодром мермеру, зидану тако луксузно јер је Берн нека врста поштанског центра. Ту сам се сетила ратова и швајцарског Црвеног крста, сетила се дуго чеканих првих писама наших заробљеника које смо добили преко швајцарске поште, преко које смо последњега рата слали и пакете својима заробљеним у Немачкој, сетила се дугих редова људи пред нашом поштом крај железничке станице и како су те пакете држали нежно у рукама, као да држе своју некад малу децу, а сада невољне заробљенике у туђини. Колико радости је доносило писмо стигло[2] у то доба преко швајцарског Црвеног крста! Колико су људи, за време рата изгубљених у свету, Швајцарци пронашли преко својих пошта. Можда су управо поште из Берна, помислила сам, биле те које су их проналазиле и слале нам њихова писма. И било ми је сасвим природно што је управо у Берну дигнут споменик посвећен стогодишњици оснивања Светског савеза пошта, 1974. Споменик се налази у дивном пространом парку, крај вештачког језерца. Врх мрке стене, узете ваљда онако како ју је

динамит одвалио од планине, лебди велика камена лопта око које се као венац плете неколико женских фигура које представљају континенте како један другом дотурају вести. При самом дну стене, у једном удубљењу украј фонтане је Хелвеција у полулежећем положају, представљена као што су се некад представљале виле. Срећни људи, помислила сам, који не подижу велелепне споменике изгинулима у рату него пошти.

Пошто смо снимили и споменик, спустили смо се до реке Аре, на путању опточену брезама. Како је ова река у горњем току брза и опасна, кроз град су је утишали пресекавши јој укосо пут помоћу неколико устава. Око воде су виле, ресторанчићи француског типа, мостови виши и нижи који спајају обале а дивље пловке и лабуди дају овом закутку града изглед засађаног одмаралишта. Међу ресторанчићима угледамо један који се зове Далматински! Нисмо се распитали откуд је та реч ту залутала да не испаднемо незналице, и тек код куће сам у лексикону нашла да се један крај у близини Аре зове *Далмази*. Значи, у журби смо прочитали уместо далмазински, далматински. Ипак смо снимили фирму тога ресторана, да се подсетимо како смо се узалуд били обрадовали нечем своме у туђини.

Приликом друге посете Берну сами смо пошли кроз град, сматрајући га већ својим познаником. У Швајцарској ретко у јесен буде сунчан, топао дан, на какав смо овог пута наишли на обалама Аре. Штета само што смо били набасали сутрадан после неке феште, како су тамо и Југословени називали прославу оснивања града. Међутим, украси су се тек скидали, заставе су још вијориле, на улицама је била гужва, те смо се утешили што смо један дан закаснили. Утисак лепог дана се добијао управо због застава јарких боја, које су представљале разне радиности, боље рећи грбове старих цехова. Преовлађивало је црвено, жуто, лила. Свака пета била је швајцарски бели крст на црвеној основи. Бранислав је био пресрећан што је узео собом филмове у боји, јер се није знало чије су заставе, или грбови, живописнији, грбови хлебара са жутом перецом и две лопате, или месара с жутим биком и овном, поред укрштених секира, или заставе са пушкама, трубама, срповима, змајевима огњених језика. Ова игра боја владала је око прозора, у поткровљима, а доле, на улици, шумела је радна атмосфера: склапале су се и односиле даске од јучерашњих трибина, звецкало се, куцало, шкрипало, подвикивало, бодрило, али не ипак тако гласно као код нас. Како је била недеља, родитељи с децом, усамљеници са псима, заљубљеници, застајали су и са задовољством посматрали шта се ради. Излози под аркадама пуни као саће меда и светлуцави. Мало даље, трећа паралелна улица, била је у ствари тераса са које се видела Ара у дубини, град иза ње, неки диван мост, црвени кровови облика сад као шатори, сад као капе милосрдних сестара, као крила авиона. По законима сећања и по сродности и по контрасту ови кровови су ме опоменули на дивне дубровачке кровове нашег сликара Драгомира Глишића, исто тако црвене, али по облику блаже, покривене старинском топлом ћерамидом. Свет празнично одевен седео је окренут лицем према води и према сунцу. Младић и девојка, загрљени, нису ни на кога обраћали пажње, нити ико на њих. По такву дану била је схватљива потреба да се загрли, да се насмеје. Две трудне жене, идући терасом, прошле су и мимо нас осмехујући се нечему у себи. Све се радовало сунцу

и животу, па ни ја ниједном тога дана нисам помислила на смрти које су се већ догодиле, ни на оне којих ће у животу још бити.

Тако заблеснути сунцем, после мало, ушли смо у цркву коју у Берну зову катедралом; а судећи по сликама на витринама, зацело смо ушли у цркву – задужбину цехова. Строга, без анђела, икона и других украса, тамна, већ је променила наше расположење. Дотукле су га витрине које, сем јарких боја, нису имале у себи никакве радости. С десне стране, на доњим окнима, одмах се угледа слика неких страдалника и натпис: „Тешко народу, његов Бог га је напустио." Католици и верници зацело знају који су то страдалници и зашто их је бог напустио. На осталим окнима био је измешан биљни, животињски свет, змије, анђели у црвеном, ни налик на нашег Милешевског белог анђела, затим анђели претворени у птице, лабуди, грбови. Све врло занимљиво, али застрашујуће и тужно.

Зашавши дубље у катедралу, потпуно смо заборавили осунчану терасу, Ару, црвене кровове, двоје заљубљених, трудне жене задубљене у себе: на пространој витрини, издељеној на тридесет оканаца, сачекала нас је истина о неминовности смрти, истина о томе како она чека и вреба свакога, од старога до детета у материној утроби, од просјака до краља и кардинала. Смрт представљена као костур на једном од тих окана прикрада се пузећи човеку који је не опажа, на другом хвата некога за грло, на трећем свира у ухо неком владики да ће и њему доћи, иде затим покрај витеза и сама у панцир окована, крај трудне жене раскалашно игра.

Ту никоме није било до снимања, а вероватно је и забрањено бавити се у цркви овим световним послом, али је зато катедрала спољa мамила да се у њу упере фотоапарати што су многи и чинили, изузев Бранислава који је изгледа још био под утиском оне застрашујуће витрине. Колико је изнутра била строга, толико јој је спољашност била китњаста, готово радосна, у биљним орнаментима, окићена с безброј цветоликих торњића који се нижу око терасе и крова. И велики, главни торањ личи на биљку која се у сваком црквеном орнаменту понавља, купаст је, с безброј камених заперака. Људи из Берна, навикли на његову лепоту и необичност, нису дизали погледа према њему, четећи се до самог сутона око веселих застава и радника који су односили последње даске и ногаре.

Проклето људско сећање, и сад ме много чешће него на Ару, на осунчану терасу, Медвеђу јаму, великолепни споменик пошти, опомиње на витрине у катедрали.

Француски дух

У Женеви је требало главна занимљивост да буду зграде Уједињених нација, а мене је занимало то до које мере је човек Француз постао и Швајцарац. Можда детињасто, очекивала сам чим наиђемо на француски део ове земље, да ће се то одмах приметити. Али, како смо кренули преко Бадена и Берна, кроз Бернски Оберланд, кроз срце немачке Швајцарске, нисам неко време очекивала никаквих промена и спокојно сам посматрала пределе. Пролазили смо кроз типичну Швајцарску: горе планине и снег, доле ливаде и цвеће, свуд црквице из доба Лутера с дрвеним крововима. Дуж целог пута прати нас горска река Симен, која се гласи интернационалним жубором. Ништа још да наиђе што би наговестило да се ближимо француској области. Наједном на радију, који смо отворили управо зато да нам јави где смо, зачујемо словеначки – богзна како залутао до наших кола.

Опет се умиримо. Посматрамо стада ошишаних оваца, с клепетушама и, што још до тада нисмо били сретали, приметимо станице за скупљање млека, које сељаци из околине ту доносе да би се затим даље у градове одвозило. Нисам могла погодити да ли су ову организацију изумели немачки или француски Швајцарци, као ни то ко је у том шумовитом крају, где се дрвеће руби, смислио да га слажу у облику кућа с кровом, како би се вода брже сливала. А река Симен, с мостићима покривеним даском нас стално прати, зарекла се да ће нас довести до предела француског говора.

Није много прошло, наиђемо на насеље на чијој једној згради пише: Буланжери. Значи стигли смо. А како је и то Швајцарска, крај насеља је језеро Мон Салван, опточено каменом обалом као кејом. И недалеко, обавезно, црквица дрвеног крова. Сад се већ увелико осећа француски дух, француски натписи, на јеловницима истакнутим пред гостионицама француска јела, замкови француског стила. Зауставили смо се код замка Гријер, који је у исто време и музеј и место где се у једном закутку може ручати. Двориште замка је као манастирско, четвртасто, покривено шљунком; а по одајама су му старинска огњишта, камене клупе, степениште камено, увојито. И свуда слике бојева, што је такође знак француског духа. После ручка смо посетили мајушно чаробно село, везано својом историјом за замак, пуно радњи са израђевинама од дрвета и метала, пуно тканина домаће радиности. Пред скромним гостионицама изложени туристички јеловници – мени туристик.

Желећи да се час пре нађемо у Женеви, у Лозану смо свратили само да видимо чувени сунчани сат. (Није Швајцарска узалуд названа земљом часовника!) Али већ једном у граду, нисмо могли одолети да се не спустимо испод бројних надвожњака до луке, да не прођемо крај чувених школа. Што смо више залазили у град, све нас је дубље у себе мамио.

– Пожуримо, хоћу за дана да видим Жан Жак Русоа – рекох Браниславу.

– Прво њега? – упита он безвољно, очигледно поремећен у неком свом плану, али одмах крете према Женеви.

Заиста смо прво свратили у парк поред језера и тамо нашли међу жбуњем Русоа. Њему који је волео природу, споменик и стоји у земљи свих природних лепота. Додуше, осуђен је да гледа само у језеро у коме се огледају низови светиљки, на раскошни водоскок у средини, налик на гејзер дугиних боја, да посматра језерске птице и барке под разнобојним засторима од којих се обала шарени.

После шетње по парку пошли смо у стари град, остављајући за сутрадан посету Уједињеним нацијама. Улице старе Женеве су покалдрмисане, и већ по томе постале су нам присне. Није та калдрма, додуше, била у француском духу, али није била ни у циришком. На сваком кораку смо наилазили на галерије слика. Један цео четвороугаони светларник, опкољен високим кућама, у приземљу је био пун галерија свих праваца. Ту у близини је и велика катедрала, с шиљатим торњем од оксидисаног бакра, који привлачи много више пажње него нелепа, гломазна фасада. Недалеко од галерија и катедрале је градски архив, на чијем се великом трему у прочељу виде три мозаика са историјским темама, чак из римског времена. Около свуд кафанице француског типа, пуне младих људи, споља би се рекло све самих уметника. Ту пред једном од њих сретнемо се са Београђанком, Вером Племић, ћерком домара у Савезу књижевника, која се још са студија у иностранству некако романтично удала за имућног Италијана те тамо и остала. Свет је мали, у исти мах смо помислили и она и ми. И тако у туђем свету осетили смо се као рођаци. С њеним мужем и њом ушли смо у једну од боемских кафаница, где су, видело се, чешће навраћали.

– Јесте ли видели зграде Уједињених нација? – упитала је она.

– Још нисмо, сутра ћемо. Видели смо споменик Русоу.

– И онај доиста диван водоскок у језеру – додао је Бранислав.

Вера је закључила да су нам зграде Уједињених нација девета брига, па је разговор скренула на ноћни живот по женевским боемским кафеима, на своју кућу и породицу, позвавши нас да је посетимо.

– Видећете како се овде живи – додала је с прилично поноса. – Кућа нам је већа него наш Савез у Београду.

Сутрадан смо, посетивши је, разумели њено задовољство: живи у засебној трокатној кући са двориштем, где се иза жбуња назире и базен за купање. Показала нам је библиотеку и радну собу свога мужа, дечје собе, салон. У дворишту нас је срео и испратио и обавезан пас, опасан, троугласте главе. Пас је већ био чисто швајцарска навика и знак швајцарског стандарда. А врло образована, неудата сестра њеног мужа, која се бринула о школовању деце, о навици читања, која је због тога и живела заједно с њима у кући, у засебним одајама, припадала је више обичајима Француза или Руса – судећи по француским и руским романима.

После ове посете посетили смо и наш конзулат, где смо се упознали и са члановима наше мисије при Уједињеним нацијама, од којих нас је један повео да нам покаже зграде те толико важне установе. Од њега смо чули да је за њихово зидање и улепшавање свака земља дала понешто. Југословени су дали венчачки мермер, Совјети су у парку Друштва народа подигли велелепан споменик у част совјетског полетања у космос, сличан московском. Једни су дали дрво, други украсе по зиду, тканине. На једном огромном зидном ћилиму модерних шара стоји уткан потпис ткаље Олге. Које Олге, из кога краја света, остало нам је непознато. Ходник који спаја нову зграду са старом сав је у стаклу, као ходници којима се из светских аеродрома излази на писту. Из њега смо могли видети и парк који окружује зграде, и језеро, посматрати исте призоре које су посматрали велики политичари, завиривати у одаје у којима се кроји судбина народа.

Изашавши из зграде још једном смо је споља погледали, обишли око њених петнаест улаза, установивши да наше Извршно веће личи на њу. После овако слободног ходања, по овом за многе забрањеном простору, мислили смо да ћемо моћи ући и у башту совјетске амбасаде, али она је била затворена, видели смо само споља круне дрвећа и куполе руске цркве.

У повратку смо имали прилике да посетимо у Копеу замак госпође Де Стал. И док сам пролазила кроз њега и бившу њену башту с два граната стара дрвета, размишљала сам о томе шта све не доживи кућа једнога човека, ствари које су га окруживале, башта по којој је ходао, кад њега више нема у животу! Однекуд из Југославије, из некаквог српскога села за које госпођа Де Стал није знала ни да постоји, долази нека жена и као дух шета по њеном замку!

Из ових сетних мисли наједном нас пут нанесе на прославу бербе грожђа у Нојшателу. Дођоше намах и незване на ову прославу и бербе грожђа у Бранковом Стражилову, и оне иришке, и бербе у дедовском винограду. Замириса поред нојшателског грожђа и ситна жута тамњаника, расуше се по земљи као трњина црна зрна каменичарке, прозирни ћилибари смедеревке, хамбурга, замириса шира и џибра. Помеша се стварна прослава са онима из сећања, из наше земље. Хтело нам се да се помешамо са том гужвом, али се од аутомобила окићених цвећем и нагомиланих у подножју вароши није могло проћи, није имало где зауставити, па смо као изгнани из раја весеља морали наставити пут, и задовољити се одмором у густој шуми покрај језера Била, које је као тачка на крају реченице дошло на крају нашег пута кроз француски део Швајцарске.

Регистар имена

Arosa
Ägerisee
Bivio
Berninapass
Bil
Brunnen
Brünigpass
Bregenz
Bregenzwald
Buchs
Calandra
Chagall Mark
Chur
Churfűrsten
Coppet
Davos
Diavolezza
Dorfwald
Eiger
Einsiedeln
Engadin
Faulensee
Flums
Geiser Karl
Giacometti Augusto
Gubler Max
Genève
Ghana
Grindelwald
Gruyère
Guarda
Herlliberg
Hodler Ferdinand
Interlacken
Jann
Jungfrau
Landeck
Lauerzersee
Lenzerheide
Lichtenstein
Limmat
Mettenberg
Meilen
Moor Henri
Mönch
Mont Salvant see
Münsterthal
Mürren
Oberland
Pläsar
Prätigan
Picasso
Rapperswil
Ragatt
Rheinfall
Rosenthal
Roden
Sagans
San Galen
Savoni
Schaffhausen
Scoula
Shuls
Silva Plana
Simen
Spiez
Stahl
Schwiez
Thailand
Thunersee
Unterand
Ütliberg
Vierwaldstatt
Vorarberg
Vulpera
Wallensee
Willy Wimpfheimer
Winterthur
Werdenberg
Wetterhorn
Wolfgang
Zug
Zürich

РАЗНИ СПИСИ

Текстови о књижевности

<*Немири младости* Вере Обреновић Делибашић>

Сарадница *Мисли* Вера Обреновић Делибашић издала је ових дана прву збирку својих песама. Као што и сам наслов говори, ове песме су пуне немира младости и чежња̂ њезиних. И ритам ових песама пун је свежине, лакоће и неке опојности, и чини једну од главних драж ове збирке. Он чини те човек, почевши да чита ове немире младости, не зауставља се до краја књиге.

Али под овом младошћу и овом спољашњом лакоћом наиђе се често на понеки горак талас. Песникиња зна већ да су „сузе одговор свему". Она се пита: „Где ли ће пасти мртва звезда моја". Једном се нагиње над судбину свију нас, и пошто је најснажније осећа над својим срцем, вели:

Ја ћу уз горак осмех, жута лица,
Остати жељна неба, песме тица.

Има лепих описа природе; финих провидних пејзажа. Многи стихови остају у сећању својом сликовитошћу:

Цичô је ветар хладни
и[1] танком витицом својом,
затресô[2] напрат суху.[3]

(„Испраћање")

Или:

Засмејало се црним смехом,
и расцвало се слатким грехом пролеће.
Над реком воден коњиц кружи...
Пружи ми вреле усне, пружи;
кратак је лет.

По трави пале с врба сене,
и цвеће цвате –
и цвеће вене –
довека. –
Пружи ми вреле усне,[4] пружи:

над[5] реком воден коњиц кружи;
кратак је лет!

(„У пролеће“)

Или кад описује зиму:

Ишарала ми јутрос чудне шаре
ледене,[6] беле, кô радости моје
на мутна окна;
па[7] се лагано
у моју собу
увукла хладна...
– Нису јој доста четири зида –
и срце тражи
да на њем' лако
леденом руком
уреже дражи
блисставе своје...
Ишарала ми јутрос на окна
ледене шаре,
кô радости моје...

(„Зима“)

Нисам се могла зауставити, а да не наведем обе последње песме у целини, јер толико намећу своја расположења, и чини ми се сваки стих је у њима по једна песма.

Истичу се својом музиком и својим занимљивим мотивима песме „Саputница“, „Прича“ и „Трио“ које примамљују нечим тајанственим и наивним у себи.

Неколико љубавних песама при крају збирке пуне су туге, пркоса, одрицања, чежње, кокетне женске нежности, и свих нијанса љубавног осећања.

Ова збирка заслужује све наше симпатије неколицином својих врло лепих песама и једном песничком осетљивошћу која провејава кроз целу књигу. Ако се у њој и нађе стихова, који нису на општој висини, то не значи ништа; зар ко зна какву збирку песама, где би све песме биле лепе?

(1927)

Дора Пилковић: *Уклети сан*, Београд, 1931

Песме госпођице Доре Пилковић пуне су нежности, свеже су и непосредне. Већ при првом читању поделе се свака у своје засебно лирско биће, нарочитих ознака. Ипак, све имају и нешто заједничко: благу музику, сликовитост и смисао за стварање расположења.

Ево неколико лепих слика из ових песама:

На сунце је прострла ливада
сјај свог зеленог скута.
(„Са јутарњих стаза“)

Небо је модри понор са једном звездом на дну.
(„Ноћ у шуми“)

Слани пољупци мора цветају ми на лицу.
О, беле стене, да искрвавим на вама дланове,
да вас загрлим оштре, опоре!
(„Школька“)

Пуна ми наручја ветра и очи сунца несталног,
Кроз поцепане облаке смеју се цветови неба:
још су ми влажни образи од плахе кише пролетње
и бих да потрчим брату ветру са ливада
и насмејана да му дам ову радост ненадну,
што расте ми из срца кô росна црвена булка итд.

Последњи навод је из дивне песме „Мартовски занос“ која потпуно сугерира прва пролећна расположења. Песма „Ослобођење“ исто је тако сугестивна. Ритам њен је узнемирен, пун слутње:

Све тамније, све дубље тонем у ову ноћ без звезда.
Очи се тихо склапају.
Страх ме од чудних, незнаних звукова
од себе саме
од свог немирног срца.

Чудно ме страх:
ја нисам крива што сам цела
од немира и таме,
па зашто је онда некоме жао,
некоме жао на ме?

И извесна уздржаност и чедност су врлина ових песама. Сан о љубави овде је чист и под велом. И то песмама Доре Пилковић даје потпуно младалачки лик:

Ја не знам шта је то тихо заплакало у мени
при помисли на његов никад невиђени лик.
О зашто слутим да му је осмех сетан и благ?
Зашто се бојим да ли ће икад нам очи се срести...
(„Пролетњи поздрав“)

Далеки, далеки граде, тек у сну плахом виђени,
на твом су плочнику кораци нечији касни остали.
О зашто свим бићем чујемо тај тамни туробни шум?
Ја не знам откуд су ми тако блиски постали
ти[1] бескрајно далеки кораци низ никад невиђени друм.
(„Кораци“)

Кроз ове песме тако пуне јутра и пролећа, провлачи се већ танка нит сумње у живот. Ничу прва неспокојна питања:

Зла нека сила којој не знам имена
кида ми радост са душе кô чедне дрхтаве цветиће.
И сваког дана све дубље, и сваког дана све горче сазнајем
да бесциљност је чекати и снивати
имагинарну срећу сплетену од звезда и лажи итд.
(„Слутња“)

Свакоме ко не ужива у извештачености, ко воли осећање отворено и непосредно, биће збирка песама Доре Пилковић увек врло симпатична.

(1931)

Поезија Алојза Градника

Алојз Градник је један од најснажнијих југословенских песника, и врло цењен у Словеначкој. Словеначки критичари га врло често упоређују са Отоном Жупанчићем, желећи тако да истакну што живље лик и једног и другог, јер су њих двојица различите лирске природе. Јосип Видмар у предговору последњој Градниковој књизи *Svetle samote* вели: „Жупанчић је песник претежно формалистичког типа, увек је блистав у речима, чак кад говори и врло интимне и величанствене ствари. Жупанчић говори из 'вихора инспирације'...

Његова поезија има више полета и заноса него топлине. Његова моћ те очарава, али не да би те освојила, и не да би те врло интимно, а камоли с недискретношћу, ако тако смемо назвати безобзирну искреност неких великих лиричара, па међу њима и Прешерна – приближила песнику...

Градник је песник супротнога, претежно исповеднога типа, ма како се на први поглед чинило можда парадоксално ово тврђење о песнику, у чијој антологији има половина песама скоро сонетни облик. Његова инспирација је живот, који га приморава да се исповеда... Реч му је само средство, не опија га и не заноси; не игра са њом и обично јој не уме да дâ ни лакога полета ни светлог блеска, често му је то средство непокорно и с муком га савлађује. Сва његова пажња је окренута осећању, коме жели да дâ израза...“

Као што се већ и из овог малог навода може наслутити, Градник је песник топао и суморан. Код нас није нико тако много певао о смрти ни толико топло о љубави. Мисао о смрти се врло рано увукла у песникову душу, да је више не остави.

Још у пролеће сам видео твоје лице,
Кад трешњама си кидала цвеће са главе.
– –
Сада је јесен. Сад већ се не мичеш од нас.
– –

(„Mors victrix“)

У почетку је ова мисао била болесна грозница, која га је морила, без које није могао ништа почети ни завршити. Осећање љубави се преливало сваки час у мисао о смрти. У дивним песмама из круга „De profundis“ песник се разговара са драгом покојницом, чини му се да му она говори из гроба:

О, како сам сама, сама!
Што ме себи звао ниси?
О, како је тесна јама!
Заборавио зар мене ти се?

Дозивам те тихо и плачем,
плачем увек без покоја
иако те нема, још те чекам
и само сам твоја, твоја.

(„De profundis“, IX)

У часовима самоће чини му се да му црв пева:

– – – – – – – – – – – – – – – –
И ти мој ћеш мртвац бити,
Све поносне мисли, сање
испићу ти из лобање,
у ништа те претворити.

(„Črv“)[1]

Из сталног пакла ове мисли песник, међутим, излази све мирнији, све зрелији и бољи. Оно што му је било извор највећих немира и болова, полако постаје његовом утехом. Од младића бива човек. У последњој песми из групе „De profundis“ глас из гроба већ говори утешно:

Samo smrt svobode[2] zor je:
v nji spet najdeš,[3] kar si ljubil,
večnosti ti vrne morje,
kar si ljubil in izgubil.[4]
– – – – – – – – – – – – – – – –

Увидевши да су, по божјој вољи, „све ствари само жртва другим, и да све пролази“, Градник није пао у очајање због толике хладноће природних закона. Као велики песник немилосрдности природе, Алфред де Вињи, и Градник је осетио усамљеност осетљивог човека у огромној неосетљивој пустињи васионе; али као Словен, он је брзо опростио Богу за овакво уређење природе, и покушао да нађе неког смисла свом животу на земљи, да прими ту неосетљиву филозофију свеопштег живота, па се моли:

О, Боже, кад паднем нек' отпаднем зрео,
нека ме твој дах пред жетву не сломи,
– –
Ако прође мимо ме гладан сиромах,
нека само његови жудни длани
за мном се пруже и нека ме рани
и нек' му будем сав сочан, сладак.

(„V zoreči jeseni“, II)[5]

Овакве [6]мирне песме, пуне утехе чак,[6] све су чешће код Градника, што бива зрелији. Помисао да ће почивати једном мирно у родном крају, „на оној њиви коју само смрт оре," пуни га скоро неком меланхоличном срећом:

Pokojno spanje v nji bo, brez blazine
in belih rjuh, brez krikov zlih skovira.
brez sanj varljivih in brez ur nemira
in brez omamnih strupov mesečine.

Srce pa klilo bo, kot klije seme:
vse še neizgovorjene besede
rast gnale bodo iz njegove srede.[7]
– – – – – – – – – – – – – – – – – –

(„Vrnitev", I)

Страх од смрти победило је сигурно и уверење да ће неко продужити наш живот. Песник је у свом детету најзад видео смисао живота и победу над смрћу. Љубав према њему га је научила да „смрти нема и да је све само прелаз". „Шта, шта бих био без тебе, о мој сине? Ти мали вире из срца ископан, ти мали пламену мојом руком ужежени, ти мало стабло врх мога корена!" Тако се пита, а одговара потом себи: „Без тебе би био само осути цвет, само усахнула капља, само плод што се самотан изгуби у пустињи".

Најзад и известан умор и горчина од живота чине да онај, који је некад толико страдао при помисли да ће нестати у ништа, сад говори скоро спокојно да га се кад умре „неће тицати ни пролеће, ни да ли су пуни грожђа виногради, ни да ли је црв гнусан а руже лепе". Јер сваки час се сретну код Градника стихови који сведоче о самовању, о одрицању, о томе да је у животу „имао само своје празне руке". У песми посвећеној својој мајци вели:

– –
Твој наследник сам, о мајко, и није срећан
живот мој.
– –

(„Materi")

Исто тако љубавних песама Градник има доста. Оне морају бити блиске нарочито женама, прво због необичне искрености која је у њима и због несебичности и потребе за поклањањем себе. У целом једном кругу песама Градник се потпуно уживео у женску психологију, усвојио женски начин исповедања љубави. То су чувена његова „Pisma":

Никад ми опет можда неће бити дато
да те видим. Па ипак да смо једно,
да смо једна душа, знам, и да никоја
те сила неће мени никад отети.

Сјединили смо се ми боловима
које нико не види. Два кладенца

на земљи смо удаљена. У дубинама
ипак се један у другог прелива.

(„Pisma“, V)

Још је карактеристичнија песма VII:

Ако другога живота нема, зашто,
зашто бежиш од мене? Погледај груди
моје су кô млеко беле и као саће
уста су ми слатка. Меда
се на њих напи'. Испи' ми из жила
сву ову врелу крв, да уморан будеш
од сласти, да, када живот прође,
смрт у мени не нађе ничег више.

Али овај начин је женски само по преданости и искрености која је у њему, али по жестини, по страсти што гори у Градниковим љубавним песмама оне нису женске (то јест ако се женским зову пре песме пуне нежности него песме пуне снаге). У Градниково срце љубав никад не улази као неко утешно осећање, нешто што блажи животне муке. Нити овакав песник познаје љубави које пролазе кроз срце не остављајући трага. Код њега је љубав нешто огњено, трагично, судбинско и према томе свето:

Јер једноме је љубав чаша вина
и другоме је сва зачетак греха.
А мени је као потмула болест
што ни у дубокој ноћи не престаје.
– – – – – – – – – – – – – – – – – – – –

(„Melankolija“, II)

Као и свака друга љубав код Градника, тако и љубав према домовини прелази у неодољиву страст. Као уметник, песник, он зна да једино својим, материним говором може изразити до краја своју душу, да је тај говор услов за живот онога што му је најдраже, и пева химну словеначком језику, и моли се:

О, благослови нам, Боже, наша Брда.
– – – – – – – – – – – – – – – – – – – –
И благослови говор, благослови,
и нека увек све слађи сокови
очврсну речи наше дрво пусто.

А где отпадне с њега лист, о дај,
да кад сунчани опет дође мај
стотину нових развије се листа.

(„Molitev“)[8]

Неке од Градникових песама, које се односе на родни му крај Брда (Медану), могу достојно стати уз дивну и славну толико Прешернову песму „Vrba“.

O, kako daleč, daleč si Medana,
ti moja tiha, draga rojstva vas!
Ko mislim nate, skrivam svoj obraz
in vem takrat, kako je solza slana.
– – – – – – – – – – – – – – – – – – –
Triglav in Krn, še dalje Dolomiti:
tako te vidim in krog tebe Brda
in iščem zate sladkih besedi.[9]

Najslajša je beseda mi pretrda[10]
in jezik je ne more raztopiti
in kakor kamen v srcu mi leži.[11]

(„V tujini“)[12]

Обично родољубива осећања нагоне човека на ускогрудост, на мржњу према народу који тлачи наш народ. Код Градника нема мржње према Италији. Те његове родољубиве песме прожете су само хуманим осећањем. Он са болном резигнацијом описује убого истарско село, чије су куће „као јата црних птица, које су у бежању другом уморне и гладне отпочинуле“, или низ погружених сељака чије су „жеље суморне“. Чежња за завичајем бива често тако дубока, да му се већ чини да је закон природе при крају живота се вратити онамо где се никло:

Povrnem se domu – ker vse se vrača:
od daljne gore v širno morje reka
in v zemljo zrno, hrast ki se poseka,
in v prah trdnjava, mesto in palača.[13]
– – – – – – – – – – – – – – – – – – –

(„Vrnitev“)

Свечану тамну лепоту Градникових песама чини и то што нема код њега неких безброј прелива осећања, или неких намерно тражених ретких расположења. Осећања с којима се сретамо у Градниковој лирици су она која покрећу сва људска срца, али много дубље, разуме се, проосећана, и изражена с необичном снагом. Снази израза доприноси много једноставност којом су песме речене. Та једноставност чини и да се свака Градникова реч прима као истина, поред тога што звони лепотом. Код Градника се најбоље види како дубока, снажна осећања немају времена да траже неке заобилазне путеве, већ се изливају оштро, наједном.

Има неких мотива код Градника, који би у лирици кога другог постали баналии и не би се могли попети до праве уметности и неке узвишености, до које су се код њега попели. То су нарочито сонети које је посветио своме сину. Баш због те упрошћености израза има у њима нечег тако општељудског и опет нечега толико изузетног, да могу бити блиски и најскромнијој и најсложенијој људској души. У њима је нашла места и Градникова филозофија и способност врло снажног осећања. Навешћу цео трећи сонет:

Zapuščam vse ti, kar sem sam prejel:
vse, kar od matere je in od očeta,
vse, kar me z njih umrlimi prepleta,[14]
kar je njih duh, odsev in njih odmev,

kar sem sejal in nesam[15] še požel,
kar sem iskal in se mi še obeta,
kar blagoslov je in kar je prekleta
usoda, zlo, ljubezen, srd in gnev.

Ne morem reči ti: „Izberi, živi
vse svoje dni le v mojih[16] dobrih delih!“
Nikomur samo luč sreče ne sveti

in tudi boš moral piti kelih,
ki ga še večni Oče in nekrivi
ni mogel sinu svojemu odvzeti.[17]

(„Sinu“)[18]

Већ из ових навода видело се да су Градникове песме и мисаоне поред тога што су врло осећајне. Ова склоност ка размишљању види се нарочито у последњим песмама, песмама скоро религиозне садржине. У њима поред једноставности израза има и неке особите тихе свечаности:

Na koncu[19] pota! – Kaj je vse končano?
Kam nam odpiraš vrata, temni Bog?
V puščavo prazno, v zeleneči log?
Kje bo, kako, ležišče nam postlano?

Če noč si zapri in zaceli rano,
pusuši solzo in zaduši jok,
– – – – – – – – – – – – – – –
Izbriši črne dneve iz spomina
in potniku, ki truden hišo išče
in tava in se zgublja v pozni uri,
odpri mu tiho hiše temne duri[20]
in mu pokaži postelj in ognjišče.[21]

(„Jeseni v Medani“, III)

Овај призвук филозофије сретамо и у љубавним песмама:

– – – – – – – – – – – – – – – – – – –
In vendar čutim tajni boj dveh struj
in da sem val, ki v bregu se razkraja
in veter, ki stremi nazaj k izvoru.

Kako naj duša vsa se duši daja,
ko pa še sebi samemu sem tuj
in sam s seboj v nenehajočem sporu?[22]

(„Dvogovor“)

Пада вечерња сенка, вечерња сенка живота и песнику се чини да чује:

Сад пут и куће у дољи не видиш више,
сад стаза горе иде и гледаш кам.
О, шта је с тим што све више си сам
и што крај тебе све тише је и тише.

Ах, нек' те не плаше ни висине саме,
ни сумњи мостови трошни ни змија,
сумњиви, опрезни корак.

И нек' те не плаши ни дубина мрак.
Само где су звезде, риче ћутање таме
и само где су горе, понор зија.

(„Večerna senca“)[23]

Градник је дао и низ превода из талијанске, шпанске, француске и источњачке лирике, који говоре врло речито, прво, о песниковом сигурном укусу, друго, о његовој дубокој и суморној природи, јер све су ове песме или изразито болне, осећајне, или врло мисаоне. Истичу се нарочито преводи Микеланђелових сонета. До сад је објавио три збирке песама: *Padojoče zvezde*, *Poti bolesti*, *De profundis*. Осим тога има пуно песама расутих по часописима словеначким и нашим (*Срū<ски> књ<ижевни> īласник*). Приликом своје педесетогодишњице, 1932. године, начинио је избор, антологију, из свих својих досадашњих песама, у збирци *Svetle samote*.

(1933)

Радослав Драгутиновић

23. фебруара умро је Радослав Драгутиновић, песник детињства, љубави и смрти. Мада је у једној од својих песама поручио потомству:

А када умрем нека ме не жале,
радошћу, смехом, нек ме забораве"...

немогуће је не жалити тако драгог песника, човека који је тако млад умро. А нехотице сад баш падају на ум његови најтужнији стихови:

„Млад сам и било би ми знам ја, тако жао
кад цвеће не бих више мирисао,
ружа радосних пио дах.
Кад пријатеље добре не бих поздрављао,
кад сунце и пролеће не бих дочекао
са свога прага замишљен.

(„Она и живот")

Или:

Ја нећу да умрем.
Ја нисам стигао куда сам желео,
ал' смрт би ипак требала да дође,
помишљам често.

(„Па ипак")

Покојни Драгутиновић заиста није стигао куда је желео, ни докле би сигурно стигао да је остао у животу. Па ипак он је испевао толико нежних, дирљивих, лепих песама; он нам је ипак успео да остави слику своје сетне, прошлости окренуте душе. Ми знамо из те поезије да је другове волео, да је склон био платонски да љуби, да је био усамљеник, да се надвиривао често над тамну провалију смрти.

Што Драгутиновићеве песме чини нарочито привлачним, то је она лака измаглица туге, која се никад са њих није дизала, ни кад је певао девојкама, ни кад је поздрављао другове, ни кад се сећао детињства:

Детињство дођи! Давно већ те чекам,
да видиш дођи, твог негдашњег друга,
како је њему без игре и цвећа,
како без песме, без сунца и луга
како без сјаја у очима плавим –
походи свога брата уморнога.
(„Позив детињству“)

Тај дан, тај дан чаме
ни радост, на душу што пада,
тај дан прође... Вече,
вече снегова првих дође,
дође кô мирни невини сан.
(„Вечерње звоно и први снег“)

То је она долазила вечерас мени,
седела крај моје постеље дуго,
и гледала ме у мислима тешким,
а ја се нисам будио из сна.

То је она устала, отворила прозор
и пустила месец да дође и мени –
ја волим меко шуштање дрвећа,
ја радо слушам вечерње воде.

Нико сигурно код нас није певао толико о другарству као покојни Драгутиновић. Те песме својом топлином и сетом опомињу на руску поезију:

Свечери ми снивасмо
како је добро друг друга да воли:
ту лако очи нађу се и склопе
и душа не боли“...
(„Речи о другу“)

Вас се ја сећам, друзи моји мали,
вас, што у тами почивате гроба
у родном крају и под небом старим,
где су се рана сусрела нам доба.
Јесте ли сретни? Ил’ је тешка драга
земља, кад поље тихо зазелени?
(„Завичајни другови“)

На зумбуле помишљам који ће доћи.
Друга сретнем ли,
изгубљеног друга
за опроштај ћу молити га лепи.
И да ли се сећа – питаћу га – каткад

борове шуме и месечних поља,
љубави кад смо један другом своје
причали прве...

(„Другу“)

Већ и из ово мало наведених примера види се како је осећање другарства било код Драгутиновића дубоко и топло. Он му се радо предавао, могао да буде због њега и врло срећан и да много пати.

Драгутиновић је само за неколико година свога књижевног рада дао две збирке песама: *Азурну земљу* и *Лишће пева*. Сарађивао је по свима нашим часописима. (У *Мисли* је своје прве песме објављивао.) Бавио се и прозом. Кад будемо имали ту тужну радост да без њега дочекамо штампан његов роман, који је био готов неколико дана пред смрт Драгутиновићеву, моћи ћемо уживати и у другим особинама његовог духа. Јер поред ове благости, способности за лирска расположења, Драгутиновић је имао и фину интелигенцију, и смисла за хумор и дар запажања.

Знам да га они који су га познавали, неће никад моћи заборавити, да ће га се увек са великом тугом и љубављу сетити.

(1933)

Gervais: *Čakavski stihovi*

„И није истина да је поезија уопће на умору: она само хоће да се окупа и да се помлади у водама својих најстаријих извора. Она, код нас, хоће да – од нечега ослобођена – дахне, напокон, *својим* дахом и живи *својим* животом.

Ријеч – та носилица Звука и Ритма – још је увијек[1] жива и дјелотворна, као што бијаше у почетку.“

Овим речима Владимир Назор завршава свој топли, врло живи предговор *Чакавским стиховима* Драга Жервеа. И збиља су они вратили поезију, бар за неколико часака, у њену младост. У њима нема поетских украса, ни сложености и свесности каква се јавила кад је поезија, како се то обично каже, била на свом врхунцу, лепота ових малих песама је у њиховој једноставности, наивности, врло разноликом, живом ритму, најзад у нечему што се не би могло анализирати. Оне личе највише, ако би хтело да се упоређује, на песме наших романтичара:

Armunika cvili, bas rompota.
Tanac se širi,
ziblje i giblje,
simo, pa tamo
tancamo.

V naručaj moj se j’ stisnula mala,
tiho noj šapćen,
pa se smeje srdačno i srećno...
– – – – – – – – – – – – – – – – –
Srce mi j’ puno jubavi,
umret bih tancajuć s malun tel.
Mala tancajuć s manun.
Kad tanac fini s malun ću poć –
vanka, va lepu noć,
pred kućun ćemo njijun sedet,
pa se skrpet,
dokle se mesec, stari mladić
ne skrije za oblačić.

(„Tanac“)

Пре него што почне читати, човек би по наслову књиге помислио да ће унутра наћи песме сличне трубадурским, помало хладне, са велом прошлости, далеко од живота. Песник је, међутим, умео да дâ овом старом наречју толико свежине певајући о људима што сад живе,[2] о свом родном крају, сликајући пејзаж у ком је провео детињство. Ево једног необично финог цртежа, датог само у неколико речи:

„Moja zemlja“

Pod Učkun kućice
bele,
miće, kot suzice
vele.
Beli zidići, crljeni krovići,
na keh vrapčići
kahtaju.
Mići dolčiči, još manje lešice
na keh ženice
kopaju.
Cestice bele, tanki putići,
po keh se vozići
pejaju,
i jedna mića, uska rečica
pul ke se dečica
igraju.
Na sunce se kućice
griju
na turne urice
biju.

Пуна је сете, међутим, и самилости песма „Кмети“, јер:

– – – – – – – – – – – – – –
Sve cesti su kmeti zgradili,
sve kući su kmeti platili,
svu gospodu nahranili
i vavek su vekon nosili
po cestah ke peju va grad.
– – – – – – – – – – – – – –

Дирљива је врло и песма „Бог Домовина“; као Шантићева „Остајте овдје“[3] и она је никла из велике љубави према убогом сељаку наших кршева, који због глади мора да напусти домовину, који „gre kruha po belen svetu iskat“.

Као у Домјанићевим кајкавским стиховима има и овде нечег присног и домаћег, блиског свакодневном животу, освеженог хумором. Како се, уосталом, и може друкчије певати на наречју које нас толико веже са детињством, са очинским кровом, са симпатичносмешним приликама родног села или варошице. Чим проговори овим наречјем песник мора да се сети „Трију ноница“[4] (бакица), које пред кућном критикују цео свет, „од осме до полна“:

– – – – – – – – – – – – –
A kad je polne zvonilo,
jednoj je doma poć bilo.
Su dve ustale
i nju kritikale.

И како да се не сети „нонића“ који тражи своју лулу цело јутро и куне лопова, бије мачка, буди лупом суседе, а:

Najzad nesrećna se j’ pipa našla,
je pod baretnu nonu bila.

(„Pipa“)

Или како да му у сећању не искрсне слика старца који:

Svaku nedelju pred crkvom su stali.
Pipi fumali,
šerja bradi česali
i povedali
štorje od mora i sveta.

(„Nonići stari“)

Најживље су насликана међу овим портретима „Три краља“ која по селу ходе, певају, просе. На глави су им круне од хартије, браде су вунене, у зеленим су огртачима а појаси су им црвени. Напивши се:

– – – – – – – – – – – – – – – – –
Su pozabil, da sveti kraji su bili,
pa su se potukli
i po pode vukli.
Kričali i razbijali
Čogod njin je v ruki prišlo...
– – – – – – – – – – – – – – – – –

И безброј је ту још познаника песникових из родног краја. Ту је и „факин од порта“:

Ki umrl je grdo. Va kanale;

ту је мати која плаче за сином кога су ухапсили:

Moj sin,
moj mili sin,
je va tamnicu šal
zač je puli vas pravicu iskal;

ту је „Марија лавандерка“ која је

sedan dece imela

и Лепа Јеле око које су „фантини“ залуд облетали, па ипак на крају:

se j’ zajubila
i oženila.

Поред тога што ова књига привлачи својом једноставношћу, искреношћу, мелодијом у песму стављене чакавштине, она може да буде и корисно штиво по нашим гимназијама. Нешто што је ученицима наших крајева сасвим апстрактно, што им представља само извесно мртво граматичко правило, постало би сасвим блиско и разумљиво, кад би ове стихове прочитали. На најпријатнији начин би могли научити неколико главних особина овог наречја, могли би унеколико ући и у акценат овог говора, јер су све песме акцентоване. Поред тога су снабдевене и објашњењем непознатих и ретких речи и израза.

Књига се може добити у књижари С. Б. Цвијановића.

(1935)

Бугарске дечије приче

Преводилац је у предговору дао слику развоја дечије књижевности у Бугарској и карактеристике истакнутих писаца, разуме се, све укратко. Скреће нам пажњу да „ваљда нема ниједног, ни старијег ни млађег савременог бугарског писца, који се није забавио и дететом“, да су неки „готово сав свој књижевни рад посвећивали деци и штампају књигу за књигом и прештампавају“, да се „бугарски књижевници, сликари, бугарски издавачи скоро утркују у раду за децу“.

У збирци се смењују приче пуне хумора са веома тужним, и бајке у духу народном са приповеткама чији је мотив уметник створио; али их ипак има највише које су писане по угледу на народну приповетку, с обзиром на тему и начин излагања. Ово је врло добро, јер деца имају маште и воле чуда; воле епска понављања затим, једноставност израза и догађај, а мотиви народних бајки овим обилују. Међу приповетке са оваквим темама спадају нарочито: „Проклета пећина“ Георгија Караиванова,[1] „Луцнута жена“ Александра Спасова. „Буба-мара“ Георгија Рајчева има[2] такође мотив који се често срета у народним приповеткама: о девојци у коју се заљубио царевић, а маћеха је отерала од куће да би своју кћер потурила царевићу; али писац иде даље, уплиће са овим бајку о постанку буба-маре што је чисто његов песнички проналазак. Елизабета Багрејана је исто тако своју причу „Ђаво и царски син“ освежила финим песничким детаљима. У приповеци Светослава Минкова „Свако за својом срећом“ има оне исте проницљивости, ироније и горчине на које нас је навикао и у својим делима за одрасле, а ипак је све прилагођено дечијем схватању.

Међу приповеткама које спадају у ону врсту дечје књижевности која као да је писана и за старије читаоце најбоља је „Страшан празник“ Доре Габе. То је дивна визија пожара ноћу, гледаног очима детета. Способност деце да уочавају детаље тачно је опажена и уметнички дата. Овамо би дошло и узбудљиво сликање једног догађаја из детињства Добри Немирова – „На пут“.

Деца врло радо читају приче о животињама. У овој збирци су две необично успеле такве приповетке: „Храбра дружина“ Орлина Васиљева и „Пиле Пип и мачак Пижо“. Обе су пуне хумора и лаке.

Треба бити уметник па сакрити вешто од деце да желимо да их поучавамо причајући им тобож нешто забавно. Они никако не воле ове ствари. А ипак, дужност је човеку понекад и да их у овом погледу васпитава. И треба да једна

прича или песма имају све уметничке особине па да се уз њих некако и ово протури. Ту су дивно успели Калина Малина[3] у „Књизи“, Ран Босилек[4] у „Ђаволчету с белим репом“, Ангел Карајличев у „Добром деда-Гану“. Ангела Карајличева знају наши мали читаоци већ и из збирке „Дукати“, имали су прилике да се диве његовим причама пуним поезије.

Умешност преводиочева ће такође допринети успеху ове збирке. Он је знао увек да нађе одговарајуће изразе, да подеси тон, да осети ритам реченице коју преводи. Драгом ће је учинити нашим читаоцима и то што је изабрао већином приповетке у којима су мотиви из народне бугарске књижевности, а како су они скоро исти као и код нас, имаће утисак да читају своју рођену књигу.

Збирка је у врло лепом издању, украшена је цртежима Владимира Жедринског, Ђорђа Поповића, Милоша Вушковића, Антона Хутера, Данице Антић.

(1939)

Јованка Хрвaћанин: *Откинуто лишће*

Као и прва збирка песама Јованке Хрвaћанин (*Песме Невиђеном*[1]) и ова чини целину. Док песме из прве збирке везује младалачки мотив снова о Невиђеном, овде је та унутрашња веза још јача, остварена усредсређеним и сложеним душевним животом. Збирка није скуп појединачних песама, иако су оне настале у разна времена и изазване различитим узроцима, него је као нека лирска поема као што су Змајеви *Ђулићи* или Вразове *Ђулабије*.

Мени је особито драг у овој поезији и призвук народне песме. Међу многим добрим стварима у својој револуцији романтичари су и ово добро осетили: да песник мора имати везе са душом свога народа. Имајући призвук народног у себи наша књижевност не само да ће бити природнија него и за странце занимљивија, као и све што је самоникло. Бугарски књижевници, на пример, то много боље разумеју него ми. А ако се већ наслањају на коју страну књижевност, онда је то увек пре руска него западне. И последњи наши савремени песници, који се, иначе, са романтичарима не слажу у многим другим стварима, који не желе да су онолико лични, који се и са Јованком Хрвaћанин мимоилазе у томе, имају са њом заједничко то што осећају нарочиту љубав за народни језик, за ону сетну мелодију народне реченице. Призвук народног се нарочито осећа у циклусу „Из завичаја“:

Анице душо, Анице,
баш ми те жао, прежао:
куд нађе њег’ да заволиш
од ког свак главу окреће.
– – – – – – – – – – – – – –
У три те села не беше,
песма ти славу пронесе,
ко смеде да те погледа,
камол’ да проси у мајке!

Иако не тако приметно, то се осећа и у овој песми пуној свежине:

Тамо негде усред шуме дубоке
испод једне свеже гране зелене,
тамо негде усред шуме далеке
момче једно често мисли на мене.

Иако је песникиња свесно оставила, разуме се, призвук народног, ово се не може тумачити као просто угледање на народну поезију, него као сродност неких особина песникиње са толико истицаним врлинама народног певача, као што је, на пример, његов озбиљни став према љубави. Ово, можда, долази отуда што је Јованка Хрваћанин из краја где се још ствара народна лирика.

Озбиљност је и иначе једна од главних врлина ове поезије. За поезију се често каже да је неприродна начином свога казивања. Она то и јесте ако јој се приђе искључиво разумом, или код оних песама које, у ствари, нису песме него каква логика стављена у стихове. Права поезија нађе начине да врло много смањи, учини скоро невидљивом, чак и за врло хладног и скептичног читаоца, ону извесну неприродност песничког говорења. Тако песме Јованке Хрваћанин, носећи својом топлином, не дају утисак некакве свесне грађености него природно и озбиљно речене емоције. То, опет, не значи да језик Јованке Хрваћанин није поетски, није фигуративан, него просто да се она тиме не воли да игра и размеће. Код ње нема оне детињасте страсти за звуцима и речима која је код неких песника толико истакнута и која често може да смета. Навешћу једну од многих песама где је једноставност и природност изванредно постигнута:

Цикламе, нежни цветови мирисави,
не од витеза, већ од човека, друга –
најпре ме мирис ваш такнуо као туга,
а очи кô да још траже и да се чуде:
свикла сам од младости на снове, не на људе,
па отуд сета.
Ал' ево вал топлине, не измештан
него из људског срца,
душу ми срета.

Искреност је нека врста смелости, и увек поштење, и ње, како сам већ рекла, има много код Јованке Хрваћанин. Човек неуметник обично се стиди више да призна, рецимо, да је несрећан, да неки свој сан није остварио, него да је учинио штогод ружно. Разуме се, у овом казивању своје несреће може се бити неумерен и прећи у јадање, али песникиња се овога сачувала. И овде је одржала неку врсту, такозване, мушке озбиљности. Не може бити стихова отворенијих а уједно и уздржљивијих него што су ови:

О како ми је горак сваки дан
и како ми дотужио пут!
Нити ми светли некадашњи сан,
нит мира пружа старог дома кут.

Живот ме носи кô лист откинут
и ван мене је цео божји свет.
О како ми је дотужио пут
и овај мучни а без циља лет.

Ово отворено казивање бола нас не вређа, нађена је мера а то је у овим стварима врло важно.

Већ у првој збирци госпођице Хрваћанин осетио се смисао за рефлексију. Иако је и врло осећајна, она воли и да мисли и ово такође подиже њену поезију. Ово, дабогме, није какав изграђен, доследан став према свету, него су, како уосталом увек у лирици и бива, мисли које су никле из осећања, не објективне него некако личне као и само осећање. Чини ми се да ће ова песма добро показати шта мислим:

Сто страна има свака људска душа
а можда са две, са три иде светом,
и ко ће знати шта коме говори
очима, гласом, осмехом и кретом.

Неком се чини стеном, неком цветом –
шта твоја драга напаћена крије?
– –

Јованка Хрваћанин не пише много. И као што често бива са таквим песницима, њени стихови неки пут добију такву спонтаност и сажетост и толико покажу сву душу, да се не могу заборавити, као на пример ови:

– – – – – – – – – – – – – – –
али када ја некога волим,
ја се не бојим даљине.

Или:

– –
У мом животу све бива по једанпут –
Лепше је то иако је болније.

Најзад, треба напоменути и то да ове песме према ранијим звоне још убедљивије, да су више проживљене и да су у погледу форме свежије. Песникиња се много ослободила оних уобичајених стега, допустила је да јој осећања наметну ритам и облик. Тако јој поезија има пуно музике, пуно ритмичке разноликости.

(1939)

Песме Николе Шопа

Прочитала сам збирку *Пјесме* Николе Шопа и могу ово о њој рећи:

Збирка се састоји из двадесет песама, из спева „Пораз дјеце пред небеским вратима“ и мале драме у стиховима „Ноћ последњих занатлија.“

„Пораз дјеце пред небеским вратима“ је најлепши део ове збирке. Ово је узбудљив, човечан и пун фантазије спев. Спада у она књижевна дела која са подједнако уживања могу читати и деца и зрели људи. Састоји се из три дела. У првом гладна деца на мећави стоје пред хлебарницом и посматрају како хлебар, брат Кришпин, сав бео од брашна, пече тесто. Гладној и опијеној мирисом хлеба учини се деци да је и сам брат Кришпин постао огроман хлеб. У другом делу гладна деца траже репу у замрзлој земљи, копају укоченим прстима и кад најзад наиђу на једну једину, не могу да је ољуште јер јој је кора одрвенила а њихови прсти смрзли. Снег малишане заведе и „из укочених дјетињих усана излете у висине мутне јато ледених голуба“. У трећем делу огорчена, од глади и зиме помрла деца јуришају гневно на небеса. „Драги Бог“ шаље анђеле да је благом музиком ублаже и понеко већ спушта измучену главу анђелу на крило.

Ал’ последњи се онај из поворке сјети
свега што је на земљи било,
свих гладних дана што су секли бритко,
анђелу једном долети,
сломи му гудало витко.

Хор анђела бежи пред разјареном децом с чијег се лица изгубио „осмјех благи“. Деца ће као страшни победници ући у небо. Господ тад шаље олују играчака да завара децу, али се она ни сад не дају заварати: узјашу на дрвене коњиће, узму сабље у руке и опет јуришају. Најзад се јавља добри преблаги Хлеба Дух. Он опојно мирише, „свакоме пружа у мрзле прсте по један хљеб врући“. Деца се смирују, сабљице које су међу играчкама нашла бацају из руке и „понизно стижу пред Бога драгог“.

У „Ноћи последњих занатлија“ песник и везиља разговарају. Везиља је нестрпљива кад ће стари столар свршити намештај па да се она и песник узму. Чини јој се боље да намештај поруче у некој творници. Песник је несрећан што се она дала завести причом о стројевима који раде све уместо људи, пати

што се ближи крај патријархалној култури. Пред вратима града чекају неки странци да уђу и искоришћујући градски водопад да оснују творнице. Песник саветује стражара да их не пушта унутра. Вратарева жена међутим даје кључеве града странцима.

Драма се овде изненада завршава. У њој нема, истина, оноликог племенитог полета као у спеву „Пораз дјеце пред небеским вратима", замисао није онолико хумана; али има исто толико поезије, уз то хумора, психологије, прилично живости. Песник нам се и овде, као увек у својим песмама, показује као човек који уме да осети поезију ствари и поезију прошлости; он је усамљеник, боји се цивилизације, привлаче га стара времена. Радо се сећа детињства, свога дома, родног краја. Ове су му песме пуне необично благе туге и топлине.

И у овој збирци Шоп се вратио на своју омиљену тему о Исусу, толико оригиналну, а ипак толико нетражену. У песми „Касна посјета" песник се нуди Исусу да му место анђела носи по свету штап и огртач, у другој му опет са пуно ироније и горчине причао људској одећи:

Цилиндром продужују људи свој стас
високо, све до димњака.
Ал' ипак шешир мали дуже живи.

Затим га пита: „Јеси ли видео капут са два репа" и износи му судбину оних који носе та одела.

У Николе Шопа готово и нема љубавних песама. А и онде где има нешто љубавног тона, он је толико чедан, да је скоро детињаст („Доведи поцца").

Шопова поезија је онаква какву је сањао Дучић: тиха, чедна, некићена. И по темама и по начину писања Шоп се свакако издваја од осталих. Он има довољно чврстине да буде свој у доба кад су сви понети модом. Ако су и његове песме самилосне, оне су по себи такве: такве их је спонтано писао и пре него што је настала мода бити самилосан и социјалан. Он не жали као савременици само гладне хлеба, него и све несрећнике, усамљенике, скитнице („Кишобран", „Пјесма најмањем човеку", „Пјесма слепом разносачу новина", „Незнаном бдиоцу").

Стил нема упадљиве фигуративности, али сваки стих носи у себи неку скривену драж и осетљивом читачу се чини да је једини он види, да се то песник само њему обраћа. И то је оно што Шопову поезију чини толико привлачном.

Због свих ових особина Шопове поезије, због њене свежине, човечности, јасности и оригиналности мислим да би збирка његових песама била радо читана и зато је искрено препоручујем за „Савременик". Предложила бих само, како збирка није велика, да се у њу унесу и неке песме из збирке *Исус и моја сјена*, јер то би опет била нова целина; уз то ова збирка је штампана латиницом па је код нас скоро и непозната. Мислим да ће овај предлог и господин Шоп радо прихватити.

(1939)

Наша дечја књижевност

Књиге Александра Вучо и Бранка Ћопића показују како писац са талентом може као праву поезију да дâ садржаје који би код писца без талента морали звонити као племенита истина, али као поука. Александар Вучо се у својим *Титовим пионирима* узбуђивао узбуђењем малих пионира берача јагода, градитеља земуница, пионира ухода непријатеља. Проосећав сâм њихов родољубиви занос, могао је да покаже лепоту и моралну вредност тога заноса. Песма „Грађење земуница“ је необично успела песма око које лебди она типична измаглица поезије, светлуцава и тајанствена. Док је ова песма сва у сетном изразу, дотле је „Пионири беру јагоде“ сва жива, полетна, у ритму неједноликом.

Поводом ових двеју песама би се уопште могло говорити о ритму у дечјој поезији. И песници који иначе пишу у слободном стиху деци се обраћају неким уједначенијим ритмом, стиховима са једнаким бројем стопа. Међутим, понекад би ваљало деци дати и песме у немирнијем ритму, са сликовима на местима где их деца не очекују, на пример на цезури (као у песми „Пионири беру јагоде“), јер деца воле неочекиваности. У сваком случају би им понекад требало пружити сложенију музику стиха. Разуме се, ово важи углавном за дечју лирику. Приче у стиховима ипак је можда боље писати у монотонијој музици, као што се чини већином, и како је и Ћопић дао своје *Песме пионирке*, успелу књигу за децу.

Бранко Ћопић има све особине потребне дечјем писцу, свежу фантазију, обиље хумора, језик пребогат, смисао за фабулу и алегорију, стихове течне, с обиљем рима. Хумор Ћопићеве поезије за децу извире из смешних, изненадних ситуација, из изненадних, необичних сликова, звукова који звоне комично. Све је у овој поезији у радњи, у покрету, и то је добро. Деца воле и у животу да савлађују тешкоће и воле књиге које о томе говоре. Најзад, деца воле да им се поверавају дужности које и великима. Овде су дате деци озбиљне дужности и она су их увек с успехом извршила. То је велика морална вредност ових песама, оно што би се звало поучно и иде упоредо с њиховом уметничком вредношћу. Књига има пет песама овећих, деца у свакој од њих савлађују нову тешкоћу.

Једну своју такође истакнуту особину: пластично цртање типова, Ћопић је показао у „пионирско-зверињој игри“, *Ударницима*. Карактеристике лица, деце и звериња, дате на почетку књиге, нарочито су занимљиве, пуне хумора. Зверке су овде, као <y> баснама, слике одговарајућих људских карактера. Нарочито је

пластичан Лисац мудријаш и веверица (у првој слици). И дечји карактери су доста диференцирани. У *Ударницима* деца су такође извршила озбиљан ударнички задатак, пресекавши телеграфске жице и оборивши стубове, и тако помогла партизанским одредима у борби против непријатеља.

Као што у Ћопићевим песмама, да се по трећи пут на њега осврнемо, има увек помало деци тако драге фабуле, тако су његове *Приче йарйизанке* пуне поезије. Он је кроз њих испричао нашој деци и омладини борбе наших народа за слободу. Из пуног духовитости, сликовитог предговора видимо да су оне у борби и настале: „Једна прича је започета лани код града Кључа, па се, пред надмоћнијим непријатељем, морала онако недовршена, гола и боса, заједно са мном повлачити... Најстарија прича морала се крити са мном у подземном бункеру... И тако су ове приче претуриле преко главе све славне згоде и тешке невоље партизанског живота...“ У партизанским причама све живи људским животом, има високи морал нових, препорођених људи: Грмеч и Козара дижу устанак; рогуље су поносите што су савладале ватрено оружје; југословенске реке су гласници борбе за слободу наших редом покрајина; нису више граница између наших народа, већ заједнички крвоток наше земље. Ту во нариче над погинулим чобанином, који га је водио на пашу, пас завија над јунаком, својим господарем, коњ стидљиво тужи за својим коњоводцем. Ту и „сиједи полуслијепи Сутон и његов лијепи насмешени унук Сан“ доносе уморнима одмор. Ту су подвизи деце који својом лепотом и величином позивају и другу децу на подвиге. Сви ће сад дечаци хтети да буду Богдан, „курир пете чете“, или неко из Прпићеве десетине. (Мотив обрађен у позоришној игри „Ударници“ дат је овде као приповетка.) „Причом о великој офанзиви, о Милану и Милки и о Аџи с бијелом брадом“ песник ће измирити многе завађене муслимане, православне и католике. Ових тринаест прича би требало да се препоруче као лектира деци уз изучавање наше најновије историје, као што се народне песме читају уз изучавање старе историје.

Неки пут преовлада у дечијој књизи сликарски моменат. Каткад што је таленат сликара био већи од талента писца, каткад се хоће да књига буде сликовница, а стихови само споредност. Обично су досад у тим сликовницама стихови бивали испод сваког уметничког нивоа:

Опа-цупа, меде,
цуре вас гушчије гледе.

Или:

Аутомобил, шта велиш,
брзо вози куд желиш.

Сад видимо у издању Нопока, у едицији за „Мало ђаче“ под уредништвом Бранка Сучевића, народну песму „Пошла кока на пазар“ као сликовницу, што је изванредно добар почетак за низ таквих књижица које би илустровале, рецимо, нашу народну хумористичну лирику, песме о животињама („Женидба вранца подунавца“, на пр. итд.). Овде би могли и сликари да буду иницијатори таквих књига и да траже песнике сараднике који би њихове већ готове замисли,

изражене бојом, изразили стиховима. Нарочито би жене сликари требало да се заинтересују илустровањем дечјих књига. Оне лако улазе у туђу замисао, психологија дечја им је блиска, лакше ће савити руку око мањег цртежа, оне најзад имају смисла за стилизацију у цртежу, за орнамент, па би се овом граном уметности са успехом бавиле.

Цуца Сокић је, на пример, са успехом илустровала Вучове *Титове пионире*. Цртеж јој је пун[1] оптимистичке лирске атмосфере. На ружичастој позадини реалистичан у детаљу и сав прозрачан, дат је као мале композиције. Нарочито су успели „Пионири преносе муницију", „Пионири беру јагоде", „Пионири диверзанти" и „Грађење земуница".

И Ћопићеви *Ударници* су занимљиво илустровани: пре него што драма почне, крај писчеве карактеристике лица, стоје слике, у тамнобелим пегама, које такође истичу карактер лица. И најбоље је у њима тај погођени карактер личности (Лисац мудријаш, Прпић). Истим тим начином, више сликарским него цртачким, исти илустратор, Иво Кушанић, је пропратио и Ћопићеве „Приче партизанке". И ту има изванредно верно датих покрета и ситуација.

Сликовница *Пошла кока на пазар* је у упрошћеном цртежу, где је свака линија карактеристика. Нарочито је успела физиономија коке. Цртач је ушао у народни хумор.

Илустрације за књигу М. Ильина, о којој ће касније бити говора, показује докле може ићи цртеж уз карактер књиге. У овој књизи, која прича о борби човековој за осветљење, цртежи су решени као игра, управо као борба светлости и таме. Према самим илустрацијама читалац може пратити човекове напоре док није дошао до садашње електричне светиљке. Ту су низинске светлости огњишта које осветљавају одоздо и само у једној димензији, па светлости луча са свих страна нападане помрчином, па зракасте светлости свећа чији ореоли личе на светлосне оазе у мраку, па светлост петролејских фењера око којих обигравају светлошћу опијени инсекти и на коју магле стално набацују велове, и тако редом док светлост електричних светиљки није прогутала мрак и обасјала предмете у свима димензијама. Штета што не знамо име илустратора. Да нису илустрације пренете из совјетског издања?

(1946)

<Борбена омладина>

Овај зборник је издат приликом двадесетпетогодишњице лењинско-стаљинског комсомола и садржи песме педесет седморице совјетских песника, од којих су двојица, Џамбул и Стаљски, народни певачи. Песници су кроз стихове дали лик савремене совјетске омладине. У зборнику су се стекле три песничке генерације: песници никли из комсомола и који су га опевали (Бјезименски, Жаров, Свјетлов; Голодни, Уткин, Пјервомајски; Голванивски), песници из времена социјалистичке изградње (Е. Долматовски, М. Матусовски, К. Симонов, М. Алигјер и др.), најзад песници старијега покољења (Багрицки, Николај Тихонов, Демјан Бједни, Павле Тичина, Максим Рињски, Вера Инбер и др.).

Ова збирка, као право уметничко дело, буди и код нас изванредно жив интерес и може да буде диван морални узор омладини. Објављена 1943, она говори о совјетској омладини, која је показала чуда у јунаштву, бранећи културна и сва друга блага домовине што их је делом наследила, а делом и сама умножила, говори нам о „разносачима нове вере која је лепоти дала жељени тон", како се каже у Мајаковскога уводној песми зборника, о „тим младенцима које су по Иродовој заповести побили, а младост, као да ништа није било, опет живи" (Мајаковски).

Песник и писац предговора А. Сурков, који је и сам написао песме као што су „Девојке наше земље", „Девојке у шињелу", „Песма смелих", тачно је приметио да је „младост у сва времена и код свих народа била омиљена тема усмене и уметничке поезије". Народни певач Сулејман Стаљски каже: „Ја славим младост", а Џамбул у „Песми младости" изражава веру да ће комсомол, „ако се само дигне у свој својој моћи и ширини, сатрти сваког непријатеља".

Већ и по самим насловима песама би се могла наслутити садржина зборника:[1] „Борбена омладина", „Комсомолцима", „Посланица омладини", „На гробу партизана", „Песма младости", „Песма о Зоји Космодемјанској", „Омладино света, слушај Москве глас", „Три покољења", „Анка партизанка", „Млади родољуб" и т<оме> сл<ично>. Али ако је тема увек слична, неисцрпне су уметничке изражајне могућности, богатство ритма, разноликост основног тона, језгре догађајне из којих су песме плануле. Мајаковски је каквог га одувек знамо, сажет, оштар као мач. Два народна певача су бистри и у својој личности мирни и свечани. Тихонов, самосвестан[2], поносан моралном снагом совјетске омладине, кипи мржњом према угњетачу и позива да „песма народне освете замени све

друге песме“. Као биљка горе речи Антокољског: „Омладино света, слушај Москве глас“. Багрицки је сав у преливима народне песме, сетан.

Константин Симонов је пун младих гласова, благо лиричан, с призвуком наивности у том лиризму, али песма „Уби га“ (тј. Немца) стално се пење, прелази преко ивица ове благе лиричности, добија широк размах, реченицу свечану, пуну мржње. Демјан Бједни, познат пре рата као песник са смислом за хумор и иронију, песник антологијских песама „Свећа“, „Порекло“, „Ваш“, „Кларинет и свиралица“, за време рата се осећајно подмладио, прешав из песама што критикују у песме што славе („Комсомол“, „Анка партизанка“).

Има међу овим песмама дирљивих до суза, када оплакују смрт деце и девојака хероја, и песама које пламте као буктиње. Све заједно оне се труде да помогну младим душама да изађу из младалачког романтизма свељубави, да схвате да је осветољубље у даном часу најпознатије осећање совјетског грађанина. И нежна Вера Инбер, која уме да говори с тугом:

И суратник из јединице,
над реком, у снегу меком,
у претпролећној гори
рећи ће над њеним гробом:
– С белим метком у срцу црвеном –
рећи ће он[3] – тебе смо
сахранили.
– –
Као извидничка ватра што згара
ти си згорела. Али зато
колико твојих сестара
сада је у животу.

(„Наша девојка“)

– понекад проговара с мушком снагом и мржњом:

Туци непријатеља. Растопљеним металом
претварај га у пепео и дим,
да бих са поносом могла клицати:
’То мој је учинио син!’

Над главом ти лепрша
свила руске заставе у руци.
Сваки Немац кога убијеш дар је
домовини. Непријатеља туци!

(„Туци непријатеља“)

Можда не тако директно, али још изражајније показује пут којим треба поћи песникиња Алигјер, и писац чувене поеме о јунакињи „Зоји Космодемјанској“,[4] у „Руском пилоту“:

Он је изабрао чаробни, птичији,
поносити и зли занат.

У бој жестоки, не знајући страха,
с браћом је изашао заједно и славно,
изашао младић рускога размаха,
кога је Лењин предсказао давно.

Развију се теме и херојске тежње после оваквих стихова и песме у којој се касније каже:

Домовина ти, руски пилоте, као кћи
вели: 'Оче', и као мати говори ти:
'Сине'.

Нема ниједног песника у овој збирци чије песме не би подстицале омладину на борбу против Немаца и на подвиге. Једна од најуспелијих песама у овом смислу је Бергољцева „Балада о млађем брату":

– Где ти је старији брат, реци!

И гнев бесмртни озари очи дечака.
Да, рећи ћу где је старији брат.
Он је ту, и тамо, и овде,
где год вас непријатеље туку,
мој старији брат је ту.
Да, он је огромна стаса,
рука је у њега огромна.
Руком он дотиче звезде
и чак до морског дна.

Мој старији брат ме је волео,
он осветнички воли рат...
И бајонет фашистов га прободе,
и умре млађи брат.

Чије срце не би хтело да се свети после оваквих стихова, и ко не би радо пошао да брани домовину после узбуђења које осети прочитав ово доле:

Ако будеш рањен, мој мили, у рату
напиши о томе зацело мени.

Одговорићу ти
још исте вечери.
То ће бити топли одговор и нежни:
Све пролазе ране,
позно или рано,
а љубав, мој мили, не пролази, не!

Изневерићеш ме, можда срести другу
и о томе можеш написати мени,
одговорићу ти,
ал' не исту вечер...

Али веруј мени одговор ће доћи:
јер и та ће рана
касно или рано,
после суза, туге, али ће ме проћи.

Али се у писму никад не усуди
о издајству земљи да напишеш мени.
Ни у коју вечер
писати ти нећу.
Одговор би био један теби само:
све пролазе ране
касно или рано,
презирање према издајнику не.

(„Ако будеш рањен, мили, у рату“, У́. Уткин)

Песници у Русији су и овог пута извршили свој задатак: пошто су прво били весници времена које је дошло, па сарадници великог стварања после револуције, сада су показали омладини прави пут, подржали њен занос, опевали њено јунаштво, и благе човечне речи казали над гробовима изгинулих.

(1946)

<*Ми смо Стаљинови војници*>

У многом погледу је занимљив и подстицајан зборник песама младих украјинских песника с предговором песника Павла Тичине. Како се види, издат је такорећи још у току рата, у доба кад је земља још страдала у великој мери од последица окупације, још чинила надљудске напоре да непријатеља избаци из последњег кута. Али у часу кад су толики совјетски писци умирали на бојном пољу, пристизала је нова снага, „треће омладинско поколење“, или „зелени изданци“, како га зове Павле Тичина. Међутим, само то што су „зелени изданци“ пристизали не би још било довољно, него је важно какво је то „треће омладинско поколење“. Свих двадесет и пет младих песника (од којих је пет песникиња) имају међу собом неколико заједничких црта: дубоку, борбену љубав према домовини, мржњи према окупатору, осећање тесне везе са великим људима своје земље из прошлости, веру у живот домовине и живот уопште.

Човек мора да стане узбуђен и задивљен пред оволиком вољом стваралаштва. Мада и ми делимо Његошеву мисао, да великом народу није тешко да чини чуда, како у погледу каквоће, тако количином стваралачком, у први мах станемо пријатно изненађени. Не зна читалац чему би се пре радовао: или разноликости и свежини талента, или моралном здрављу ових песника. Кроз њихово стваралаштво још једном, до краја јасан буде подвиг украјинског и свих совјетских народа. Ово осећање одговорности пред својим народом снажно је изразио Иван Нехода у стиховима којим зборник и почиње:

После смрти блиских учи нас рат
да живимо без одмора и сна.
– – – – – – – – – – – – – – – – – – –
По ожиљцима из битки по телу и лицу
сећамо се датума
ми, што смо смрт презрели,
ми – Стаљинови војници.

Песници, како каже Тичина, до пред рат још нежна деца, који су као Нехода[1] певали:

Колико нежности, милине
бије у срца дубине!

– сазрев у рату постају људи и говоре:

Нежност, искреност, љубав,
у свети гнев преобрази!

Има у поезији младих Украјинаца нечега што подсећа на лирику наших романтичара. И код њих се сваки час меша мотив љубавни са родољубивим, и код њих има много призвука народне поезије, народних речи и поређења, бистрине и ритмичности народне поезије. Марија Грудњицка пева:

Спремала драгога, спремала,
алевим рупцем му махала.
– Можда ћемо се још срести ми.[2]
– Може бити.
– Само драгу немој ти,
немој заборавити!

И песникиња Љубов Внучко поручује:

Ако домовину издаш,
изневериш где гину,
у име домовине, живота,
твоју бих проклела судбину.

Да би смрт уз твоје плеће
стално била, да те сатре.
Да би презрен и без части
на тихој горео ватри.

Моје љубави света снага
мржња би постала зла.
Без предомишљања, мој мили,
угушила бих те ја.

(„Вољеном“)

Висока свест о дужности према домовини, дубоко схватање озбиљности преживљенога, главни су мотиви дела украјинских песника.

И стасали смо ми, сазрели, ојачали до рока.
Мати домовина је нежно волела, њихала нас.
Увек нас је водила по путу широком.
И стасали смо ми. И стигао је искушења час.

(„Кијев“, Олеска Новицки)

Ови млади песници су ишли и са Црвеном армијом, бележећи доживљено:

Живот мој није
извијање славуја –
Иза дима се дигла Украјина
и непријатељска крв
у седам стотина река тече.

Животе мој!
Иду војници кроз ветар,
и чује[3] се куцање уморних срца,
пукотине звезда тихо светле,
и умире рањени борац.
А над гробом јаблан болно гледа,
и клас плаче једралим зрном.
(Михаило Стељмах)

Али страдања нису песнике поколебала. Поражава обиље вере и срчаности. Петро Биба у дивној симболичкој песми „Дрвеће“ каже:

Смео срцем само једном умире,
а плашљивац – много хиљада пута.

Олга Громова прети:

За наше страдање вратићемо пуном мером.

Сав нежни, устрептао лирски песник Васиљ Швец, који је испевао стихове као што су ови:

Северјанко, у тебе глас је диван,
али песме украјинске не пој гласом младим
јер од песама ми тешко бива,
срце, срце, шта с тобом да радим.
(„Руској девојци“)

– уме и овако да говори:

Немачка, ти нас нећеш понемчити,

или:

Нисам окорео, мада сам био у боју,
нисам се охладио крај лафета.
И овде ја браним живот твој
суровошћу војника и нежношћу поета.
(„Љубав је јача од смрти“)

Марија Грудњицка говори у име Украјине:

Здерали су ми везену одећу с тела,
у комаде искидали рупце шарене.
Жива сам на страшном огњу горела,
али Немац робом није учинио мене.

И још једном да подвучемо, песници нису певали овако, они су заиста на бојном пољу и на другим тешким местима доказали своју љубав према домовини.

(1946)

Луј Арагон и Луза Триоле у Москви

Приликом боравка Луја Арагона и Елзе Триоле у Москви давао се низ вечери које су привукле бројну публику.

Арагон се виђао готово свуда. Могли сте га срести у просторијама Универзитета у Москви, где је у име Париског универзитета поздравио студенте, четвртком на литерарним састанцима редакције „Комсомољске правде“; у Централној библиотеци стране књижевности, као и у ВОКС-у, у Удружењу совјетских писаца, у Дворани стубова у Синдикалном дому и на многим другим местима.

Арагон, кога Москва није видела већ девет година (био је у њој 1936), много је овога пута говорио о књижевном животу у Француској у току великих догађаја последњих година и о делима француских писаца која су се појавила за време немачке окупације. Износио је херојско држање француских писаца који су се борили у Покрету отпора.

Зато је лако разумети узбуђење с којим је московска публика примила Арагона и Елзу Триоле, ове праве представнике француске књижевности. У току свих ових година совјетски интелектуалци су се стално интересовали за Арагонова дела. Тај интерес је постојао чак и за време рата, када су, услед никаквих комуникација, његове књиге само као неким чудом стизале, те се тада чинило као да доносе поздрав овога далеког пријатеља кога је удаљила сурова снага догађаја. Више његових песама, преведених на руски, појавило се у совјетској штампи. Много других је укључено у збирку Антифашистичке песме, објављену у државном издању. Оно се сада спрема да изда и једну збирку Арагонових изабраних дела.

„Књижевна дела која су се појавила илегално за време окупације понос су француских родољуба“, рекао је Арагон. Он о томе непрестано говори, као и о илегалним листовима под носом хитлероваца и људи из Вишија. Прича о храбрости растурача брошура и новина и тумачи како су сва средства била употребљена да се оживи антифашистичка пропаганда. Заустављa се много на плејади младих песника и прозних писаца која се формирала за време рата. Са великим интересовањем су у Москви слушали излагање о храбрости и хладнокрвности француских родољуба, а узбуђење је достигло врхунац када је сам Арагон прочитао своје песме: „Јоргован и руже“, „Ричард Лавље Срце“, „Виктору Игу“,

„Баладу о ономе који је певао на мукама“, страсну и неутољиву „Радио Москву“.[1] Неке од тих песама су већ и раније биле познате под потписом Жака Дестена. Али ко је тада могао под овим непознатим именом наслутити Арагона!

Арагон је огромно заинтересовао московску публику говорећи јој о својим последњим делима што их је написао за време рата и упознајући је с новим делима Елзе Триоле, прве жене писца која је добила Гонкурову награду.

Овај нови сусрет са Арагоном и Елзом Триоле сведочи још једном о тесним везама које постоје између совјетског народа и народа француског.

(1946)

Славко Јаневски: *Распеани букви*

Самим крајем прошле године изишла је из штампе ова у многоме успела дечја књига, савремена и пуна свежине. Патриотске песме у њој су дате приступачно, и за најмању децу. У врло ритмичној песми „Република“ Јаневски је умео да споји родољубиви моменат са осталима на које треба да се обрати пажња деце. Навешћемо на македонском неколико стихова те песме да се види свежина и полет овога језика који се књижевно тек развија:

По градот се крене врева:
– напред, чето!...
Лева...
Лева...

Знамињата шумот в свила –
републико наша мила,
жива била,
жива била!...

На крају се каже да деца у републици виде спас и свако ће дати свој глас за њу и Тита, а тај глас ће бити петица.

У овим песмама има даха и стила народне поезије, тако познатог и нама, Србима, и Македонцима, и Бугарима и Русима. У песми „Писмо совјетских пионира“ то писмо је управо у овом стилу: „Македонци, браћо мила, кад је сунце није тама – кад се знаде, слепих нема, када је леност, живот гасне – кад се ради, срећа буја – ко се плаши, у ропству је – а ко учи знати мора.“

Збирка има песама и о птицама и животињама, о деци ударницима, има песама оживљених предела. У њима је писац, поред тога што је врло забаван, што је за дечју песму важно, успео и да ненаметљиво сугерира поуку. Писац, на пример, кроз уста мајушног врапца који посматра са својим другом медведићем рад деце у шуми вели: „Што се чудиш, мечкин син – едно дете – един џин.“

Ритам, речник, поетски израз ове дечје поезије је тако богат, да се не би рекло да је то језик који се тек сад књижевно развија. Ако је једна од улога песника да речима које већ у животу постоје дâ право место и у поезији, и тако их обогати смислом, дâ им крилатост, Јаневски је у овом смислу збиља успео.

(1947)

Јубилеј Совјетске Украјине

Украјина, друга република великог Совјетског Савеза, на дан тридесетогодишњице свога живота у Савезу, добила је низ честитака од удружења књижевника других република; низ песама најистакнутијих песника било је посвећено култури и књижевности украјинској. А. Прокофјев назива овај празник великим празником целе совјетске државе; Евгеније Долматовски га осећа такође као свечаност свега народа; Јакуб Колас га зове светлом радошћу, Наири Зарјан – славним јубилејем.

Володимир Сосјур у песми „Љубити домовину", посвећеној овоме дану, каже:

Љубити домовину, љубити увек
поља јој росна, зелени луг,
и не жалити за њу ни живот млади,
ни крв у бици, ни зној, ни труд!

Алексеј Сурков у песми „Украјино, моја Украјино!" вели да су тако певали у пољу и на маршу и Уралац, и козак, и Сибирац, да су тако у сну шаптали, на немирном ноћишту, и становник Москве, и Јерменин и Узбек.

Књижевник Совјетске Јерменије, Наири Зарјан, у име својих другова са захвалношћу пише: „Многограна култура Совјетске Украјине својим сјајним постигнућима богати сву совјетску културу. Писци као што су Тичина, Корнејчук, Бажан, <који> већ давно су заузели почасно место у совјетској књижевности, постали су и за нас, Јермене, наши стваралачки сарадници." Мирза Турсун-Заде, књижевник Таџика, признаје да му је једно од најдражих дела која је написао лик Украјинца Миколе у поеми „Син домовине".

Нарочито је карактеристичан за ову љубав и повезаност совјетских народа, за њихово узајамно поштовање и познавање, поздрав који су упутили украјинским књижевницима књижевници Јакутије:[1] „Теби, Украјино, братски поздрав Јакутије! Вама, украјински писци, пламени поздрави за тридесетогодишњицу слободног стваралачког постојања ваше књижевности! Сунце ваше књижевности светли и нашим тундрама. Пријатељство нашега народа са руским и украјинским утврђивало се још у оно доба када је руске и украјинске револуционере царска влада прогонила у наше крајеве. Давно и давно је прошло то време, када смо први пут чули за Корољенка – због тога што се није хтео заклети

новоме цару био је прогнан к нама у јакутску област; три године био је обућар, копао земљу и написао дивну приповетку – 'Макарев сан'. Захваљујући Короленку наши људи су се упознали са Гогољем и с књигама руских и украјинских писаца, које су будиле дубоки одјек у нашим срцима.

Али захваљујући само Великој октобарској социјалистичкој револуцији, далеки северни народ зближио се са украјинским народом. Вилујски сточари, олекминске дрвосече, ловци тундре и тајге, риболовци с реке Лене читају књиге Бажана и Сосјуре, Тичине и Гончара. Комаде Корнејчукове гледају рудари златноиндустријског Алдана, копачи угља. Млада интелигенција Јакутије – агрономи, лекари, наставници – добро зна украјинске књижевнике и песнике.

Књиге Шевченка, Коцубинског, Љесе Украјинке нама су драге као и књиге великих руских књижевника..."

Совјетска власт учинила је врло много за зближење књижевности на толико удаљеним језицима као што је украјински и азербајџански[2], или руски, туркменски и таџијски. У Бакуу, Топриме, данас излази велика књига преводи из дела савремених украјинских песника Сосјуре и Бажана, Тичине и Првомајског; а украјински песници, са своје стране, преводе на украјински класичну и савремену књижевност Азербајџана. У Азербајџану знају Шевченкову „Катарију" све напредне жене. Њена трагична судбина је слична судбини азербајџанске жене до револуције. Туркменски писац Берди Кербајев прича да је слушао са узбуђењем како су „Катарију" рецитовали ђаци у Мурганској долини, у колхозу Горелде, као и стихове Павла Тичине, а десет хиљада гледалаца Туркмена пљеска комадима Корнејчука у државном туркменском позоришту посвећеном Стаљину. Не каже узалуд Маријета Шагињан да је златним нитима пријатељства повезана велика породица народа у Совјетском Савезу. Не треба ни напомињати, наравно, да се пријатељство совјетских народа не огледа само у живој, топлој сарадњи књижевника, у томе што сваки совјетски књижевник сматра за дужност да бар понеким преводом из књижевности друге републике обогати књижевност језика на коме пише; оно се огледа у милионима ствари и појава, „оно живи и дише у цифрама газдинства, у све већим графиконима градилишта". Када су се, на пример, на далеком северу Маријете Шагињан градили нови градови, стотине украјинских комсомолаца пријавило се да гради те градове. Кад се изграђивао Дњепрострој многобројни одреди из далеких села долазили су и драговољно се јављали на посао. Фјодор Глатков у својој честици Украјини назива Дњепрострој гордошћу свег Совјетског Савеза. Млада песникиња Совјетске Литве, Мирдза Кемпе, опева снагу и лепоту Дњепростроја и између осталих топлих стихова, којима поздравља Украјину, говори и ове:

Исполинске турбине
испиле ти, Дњепре, моћ,
у златносветли талас
претворен, разгониш ноћ.
Шумећи поток немиран,
радује ватрама нас,
разданило се Запорожје,
звезде јурнуле у Донбас.

Маргарита Алигјер живи са песмама украјинске песникиње Лесе Украјинке, која је још пре револуције сањала о будућој срећи своје отаџбине. Она је не разликује од руске песникиње, преводи је на руски као и Леонида Првомајског, кроз чију силну мржњу према непријатељу, кроз чију је страшну снагу и веру у победу оживљавала своја осећања у доба рата. Она сматра да је и преводима тих песама на руски бар мало допринела победи. Евгеније Долматовски наводи имена књижевника који су се раме уз раме борили за слободу Украјине – Корнејчука, Бажана, Васиљевску, Првомајског, Голованијевског, уз Гајдара, Кримова, Безименског, Твардовског, уз узбекског књижевника Исмаила, Грузина Меликадзеа и татарског лирика Катуја, па младог белоруског песника Синичкина, и азербајџанског драматурга Мамедханлија.

Природно је да они који су се заједно борили за слободу заједничке отаџбине празник тридесетогодишњице Совјетске Украјине осећају као заједнички празник.

(1948)

Књижевници о Совјетској армији

Књижевници СССР широко су обележили прославу Совјетске армије учествујући у свима приредбама које су се тога дана у земљи одржале, по војним установама, школама, књижевничким домовима. У Централном дому књижевника у Москви Савез књижевника је организовао велику изложбу са темом: „Совјетска армија у књижевности". Сем тога, *Литературнаја газета* од 21. јануара сва је испуњена чланцима и песмама о Совјетској армији.

Подвизи Совјетске армије из доба грађанског рата, кад се она тек стварала, опевани су у делима као што су *Жељезни поток*, *Слом*, *Како се калио челик*, *Тихи Дон*, *Партизанске приче*. Великом отаџбинском рату посвећена су најважнија уметничка дела последњих година, одликована Стаљинском наградом. Млада совјетска поезија пуна је романтике ратног подвига. За време Великог отаџбинског рата стихови нису силазили са страница *Црвене звезде* и осталих листова који су излазили за војску. „Никада поезија није била тако блиска са војним читаоцем, није тако узбуђивала срца као у доба рата. Совјетска армија није за песнике била обична тема, већ посведневни живот, дела бораца била су и њихова дела, зато је њихово стваралаштво тако урастало у мисли и осећања бораца." Совјетска литература је расла упоредо са Совјетском армијом. И дела која су после рата написана, или која ће се тек написати, већ су се тада заметнула у стваралачкој машти књижевника.

Не прослављају, дакле, књижевници Совјетску армију од датума до датума, по дужности, већ су подвизи ове велике армије од самог њеног постанка инспирисали књижевнике. Не дају они ни сада, приликом прославе тридесетогодишњице Совјетске армије, само свечане изјаве. И овде се све везује за конкретно, за доживљено. Они дају низ узбудљивих анегдота, портрета личности, бораца, са којима су се у рату сретали, причају подвиг који су својим очима видели. Кочерга се сећа, на пример, како је генерал Ватућин 6. новембра 1943. године разговарао телефоном са Москвом:

– Зашто не спаваш? – упитао је своју малу кћер.

– Нико у кући не спава – одговорила је девојчица – чекамо ослобођење Кијева.

М. Матусовски слика младог пилота Василија Олејника, једног од најбољих на северозападном фронту, погинулог над језером Ильмен. Међу његовим

белешкама Матусовски је нашао и ову недовршену: „Врло много мислим на домовину и своје блиске. Где су мој отац, браћа, сестре и сестрићи? Где је Шура? А Григорије – шта је с њим? Та он је тако млад и неискусан био у животу! Никога немам сем себе самога, човека који је готов да дâ живот за ослобођење отаџбине. Отаџбино, за тебе се борим с фашистима, за тебе сам готов и умрети свакога тренутка...“ Сви совјетски књижевници истичу као најлепшу одлику Совјетске армије њено јединство које сматрају као непобедиво оружје и против атомских бомби и против долара. „С тим оружјем Совјетска армија је била, јесте и биће најјача армија света, непобедива армија социјалистичке државе.“

Совјетска армија није само узданица совјетске земље. Леонид Првомајски се са узбуђењем сећа како је у Чешкој народ дочекао војску ослободитељку, како јој је клицао: „Како да заборавим чешку мајку која је на тргу у Леденици пољубила пушку нашег војника?“ Још 1919. чешки песник Станислав Најман написао је песму: „Поздрав совјетској Русији“, која се завршава речима:

Ти си наша мати,
републико Совјета,
заштитнице, узданице света!
Освајачи те куну свуда,
издајници грде лукаво,
ти светлост доносиш свету радном.[1]

Јачај, пењи се вечно млада,
Нек Красне армије моћ и слава
грме с краја на крај света!
Земљо Совјета,
здраво!

Леонид Првомајски, украјински песник, поредећи војске и капиталистичке земље са својом земљом и њеном армијом каже: „Они хоће да поробљавају. Ми стојимо на страни слободе. Они хоће да владају – а ми да градимо, зидамо, како би се народи користили плодовима мира и цивилизације. Њихово је оружје проклето – наше благословено.“

(1948)

Уметност је – увек оружје

Недавно је у *Литературној газети* изишло отворено писмо Сергеја Обрасцова под насловом „Уметност је – увек оружје“ упућено енглеском писцу Макоуену поводом његовог чланка где је тврдио да је „позориште изнад борбе“. Обрасцов низом примера доказује да је ово тврђење нетачно, да је свака уметност увек оружје уперено против некога или нечега, али, према томе, она и штити некога и нешто, па ни позориште није „изнад борбе“, изнад мржње или љубави. „Питање је само за кога и за што се ви борите тим оружјем и да ли оно доноси корист или штету.“ У исто време Обрасцов узима у заштиту књижевника Арнолда д'Исо који је у позоришном часопису *Њу театр* објавио чланак „Позориште не може бити неутрално“, због кога га је и напао његов земљак Макоуен. Ово није усамљен случај да совјетски књижевници притичу у помоћ уметнику који правилно мисли. Они не дозвољавају да се такав човек осети осамљен.

У *Новом миру* од марта ове године изишао је занимљив чланак са сличном темом, а писан са истом убедљивошћу, Александра Исбаха, „О 'жрецима људског духа' и издајницима људског рода“, где је најпре дат историјат теорије о потреби уметниковог „бекства у кулу од слонове кости“, и затим показано како су многе присталице ове теорије постале издајници свога народа. Колико је овакво мишљење о уметности било раширено на Западу показује и то што је један [1]уметник – реалист, као што је Густав Флобер,[1] могао рећи: „Треба, не обзирући се ни на шта, независно од човечанства, које нас одбацује, живети за сопствени позив, пети се на кулу од слонове кости и боравити тамо сам са својим маштама...“ Како нељудски звоне речи и Пола Валерија: „Нема ничега осим мене. Нема ничега осим мене.[2] Нема ничега осим мене, мене, мене... Ја без жаљења могу да изгубим колико хоћете читалаца.“ (Многи песници декаденти су пропагирали ово одрицање од читалаца.)

У чланку се даље показује како став бекства од стварности, који води крајњем нихилизму, има ослонац у реакционарној, антихуманистичкој филозофији, а касније постаје маска за издајнике. У најстрашније године патње, када су Немци окупирали Француску, Андре Жид је писао: „Може се срећно живети чак и у крлеци. Тајна се састоји у томе да се подједнако одмакне од сва четири зида“;[3] а амерички књижевник порнограф Хенри Милер је говорио: „Када је теби лично добро, зар није свеједно каква ће се застава вити над твојом главом“

или : „Ми смо имали издајнике расе, отаџбине и вере. Али нисмо још одгајили праве издајнике, који би изневерили људски род. А управо то нам је потребно.“

Као типичан пример књижевника који је путем од „жреца људског духа“ дошао до издајника наводи се Езра Паунд, један од главних пропагандиста аполитичне уметности, који је у доба рата постао радио-коментатор италијанског фашистичког радија и позивао своје сугрђане Американце на издају. А када је после пораза фашистичке Немачке и Италије стављен на оптуженичку клупу, нашао је у Америци заштитнике који су изјавили да уметници имају само једну отаџбину без граница – која је он сам, и да се уметнику не може судити јер је неодговоран. Напредни амерички књижевници су, разуме се, са негодовањем писали о томе искоришћавању „куле од слонове кости“ као места одакле ће се боље пуцати на народ и на све напредно у човечанству.

(1948)

Публицистичка хроника

У једном од последњих бројева *Литературнаја газета* доноси необично занимљив чланак Сергеја Љвова о публицистичкој лирици, где се истичу четири одељка:[1] у првом расправља о праву песника да се зове младим, у другом даје карактеристику публицистичке лирике, у трећем говори о страсти и равнодушности (бестрасности); четврти део чланка даје карактеристику поезије уопште.

Он узима преда се књиге стихова песника чији узраст, доба старости, не зна и труди се према песмама да је одреди. У руке му долазе збирке младих песника, који пишу као да им је „педесет, осамдесет, сто година, најзад неколико векова", и једном искрсне стих:

Нека живи час мој најлепши –
Моје двадесет прво пролеће.

И једино тако дознаје се да је песник младић. Међутим, код стихова неких песника, каже писац, не пада човеку на ум да се пита колико је песник стар: „Његове песме су младе као звук који зове у борбу, као младо страсно осећање позива на борбу с тамним силама реакције <...> Ствар[2] није у старости песника. Има старачких песама у песника младих према пасошу, и младих песама у песника који се штампају већ више од десет година. Али се и у искусних песника понекад, кад немају шта да кажу, десе стихови где тишина, месец и остало лирско шуморење замењују какве хоћете личне ознаке, и ознаке покољења и времена." Љвов прави затим парафразу стихова Маргарите Алигијер где она каже да треба отворити очи и живети онако како нам живи наш народ и наша држава: „Право да се назива младим песнику не даје доба старости, већ стваралаштво. Јер он не пружа пасош читаоцу, већ песме. Младим песником сматрамо онога који пише као врсник наше младе епохе, као учесник борбе за комунизам."

Свака добра лирика данас мора и најличнију тему, каже писац у другом делу чланка, решавати тако да песма добије прави друштвени одраз, али да то не значи да је то довољно, да не треба неговати праву публицистичку лирику, да нема разлике међу данашњом личном лириком и публицистичком. Сама политичка тема не даје право песми да се назове публицистичком, она мора бити и обрађена донекле друкчије него остала поезија. Овде постоје две опасности, каже Љвов. У бојазни да ће постати реторски и декларативни, понеки песници политичку тему обраде сувише сложеним језиком, она им буде повод за песничке

фокусе – сматрају да ће их сама тема спасти од прекора да су формалисте. Песме овако озбиљних тема не подносе велику игру са римама, то јест да се за љубав звонке риме дâ слика која засмејава уместо да делује озбиљно: „Озбиљна тема се компромитује песниковим поетским играма.<...> Формализам[3] убија публицистичку песму, као што убија уопште уметност."

У одељку „О страсти и бестрасности" писац чланка каже да директан и јасан језик, којим публицистичка поезија мора да говори, никако не значи упрошћеност, шематизам, сухост, тежњу да се говори готовим формулама, јер би то била друга опасност публицистичке поезије. Ту не сме нипошто бити општих места, баналних рима. Писац наводи епиграме Маршака као такве песме:[4] просте, једноставне, а ипак не баналне. Али ни овај начин Маршаков није једини. Песма не мора бити тако плакатно решена, напротив, многе идеје захтевају да се обраде често поетским начином, у слици, само која је потпуно јасна. Љвов наводи песму „Крчевина" Семјона Гудзенко:

Пањ
жилама шчепао тла –
земљу никоме
не би да дâ!
Узећемо је ми!
Ми смо силнији!
Пањеве ми ћемо почупати,
али не сутра,
не ових дана –
пола планете је чворновати
пањ до пања.

Вредност ове песме је, како се види, у јасности, недвосмислености њене слике и у њеној страсности, без чега нема поезије.

У четвртом делу писац се пита има ли довољно такве поезије у СССР-у и утврђује да је има много. Тема комунизма, на пример, је најчешћа у оваквој поезији. Инвективе бацане у лице светске реакције све гневније, све јаче звоне у совјетској поезији, оне су пуне жежене мржње, патоса правог грађанског осећања. Тема совјетског патриотизма такође је честа, али она најмање подноси калупе, она захтева да буде казана начином који се не да поновити, с необузданим осећањем. Такву једну свежу, осећајну строфу писац наводи:

Пођи на запад, пођи на исток, знаш
пејзаж је увек исти – бор, њива,
паша! –
по ударима срца разазнаш
где је туђа земља, где наша.

Чланак се завршава речима: „Права публицистичка поезија – поезија велике мисли, високе страсти, простих речи – постоји". Љвов њен даљи развој и успех види у учењу код највећег песника овакве поезије, Мајаковског.

(1948)

Како су превођене песме у XIX књизи М. Горкога

Ускоро ће изићи у издању „Културе“, Београд, књига Горкога *Белешке из дневника – усйомена* у којој има и стихова. Међу њима су строфе које Горки приписује својим јунацима и једна песма за коју вели: „Написао сам нешто слично песми.“ Кад ми је дато да те стихове препевам, учинило ми се никад неће успети. Виђала сам често дрвосече како прво дуго обилазе око чворноватог стабла које треба да оборе, разгледају с које му се стране може најлакше прићи, пре него што навале на њега пилама и секирама. Тако сам ја више пута прочитала па оставила песму „Из дневника“, за коју Горки вели да је нешто слично песми, гледала сам с које стране јој се може приступити, где јој је језгро, где главни камен спотицања, представља ли мисаони или ритмички проблем, или јој је лепота у нечему неухватљивом, што је, разуме се, најгоре – за преводиоца! Први камен спотицања било је за мене то што сам тих дана била сасвим друкчије расположена него Горки у тој песми, никако се нисам могла одазвати дубоко, искрено на његову тугу, а без тога се никако није смело приступити преводу. Истина, већ при првом прочитавању стали се неки српски стихови укрштати као муње, понеки стих је зазвонио као да га читам на матерњем језику, нарочито из прве строфе чију сам слику била недавно сама у селу доживела. Само, све је то било мало, душу песме никако нисам могла да ухватим.

Тек за време суђења Вујковићу и подсећања на рат, Бањицу, Јајинце, вешала на Теразијама, сећања и мисли у мени приближили су се песми Горкога. Оживела су сећања на оне ратне полумрачне собе које осветљује једино месец, на сенке по поду што су добијале страшне облике у машти преплашених или ожалошћених људи. Поново сам живо видела немачко бомбардовање, кад сам први пут с ужасом посматрала како „све чиме се разум поносио, што је за срећу дато, крвави вихор у часу претвара у прах и пепео“, да се послужим строфом Горког „Из дневника“. Кад сам у таквом расположењу узела поново песму да читам, учинило ми се да сам је ја написала некад давно. Сад је много стихова из ње изражавало мисли и расположења која смо бар ми, позадинци, имали за време рата. Били су пуни питања којима смо се понекад ми питали, пуни слика које смо сами видели. Као нешто врло познато звониле су ми и речи које претходе песми: „Неподношљиво тужне ноћи финске јесени. У врту – као зла вештица шапће киша; она пада већ трећи дан и канда неће ни сутра ни до зиме престати.

На махове као огромни пас на издисању урла ветар. Мокру таму пробијају зраци рефлектора; сиве хладне траке пригушене светлости пробијају сиви бисер кишних капи. Туга. И људи пуни мржње. Написао сам нешто слично песми".

Сад више није било тешко преводити. У току једног часа сам заборавила да је слобода, да је двориште пуно благог ми'ољског лета, потпуно се преносећи у финску ноћ Горкога и наше окупационе ноћи и песма доби отпрве српски облик у коме је већ било рима што се после нису померале, ритма бар донекле сличног руском ритму. После овога је тај заметак будућег превода упоређен стих-по-стих са оригиналом. У оригиналу се сликају скоро свуд мушким сликовима други и четврти стих, чега у скици превода није увек било, а што се морало сачувати пошто-пото – само не по цену мисли која су у делу Горкога поред топлине свакојако има прво место. Само тај наш богати, тако звонки језик, кад се дотле дође, најједном као да осиромаши. Има, разуме се, једносложних рима кад се пише своја песма, оне иду органски повезане с мишљу, али при преводу човек је често као неко ко треба везаних руку да изврши дела за која би требало четворе руке. Са завишћу сам прочитавала руске јамбовске риме, и у двосложним речима: луну, усну, полу, углу, сумел, онемел, дворца, свинца, принесет, спасет. Шта Србин или Хрват ту да ради! У Словенаца, Македонаца и Бугара је много лакше преводити с руског. Тамо и двосложне, обичније речи, имају због свога нагласка на последњем слогу музичку лепоту и снагу коју им ми не можемо дати. Сва срећа што песма Горког није сва у јамбовском слогу, што има у њој и нама присних трохејских сликова.

Она прва строфа што се превела као сама од себе гласила је у првој верзији:

Облака подеране крпе
гоне у небо месец жут,
видим опет горке ноћи те се
заспати не може ни минут.

Покушавам најпре да слик који ми је спонтано пао на ум свесно заменим неким бољим, али ни на пушкомет није било никаквог другог бољег, сем ако нисам хтела да мењам пишчеву слику и мисао, те тако уверим себе да дужина другога слога речи **минут** звуковно помрачује нагласак на првом слогу и стапа се са оним **жут**, па оставим како је било. Оставим, али тешка срца, свесна да је овакав слик не само привидан него и баналан. При поправљању[1] ове строфе реч **крпе** замењена је са **ресе**, да би се добила рима, затим је уместо **облака** речено **облачина**, уместо **небо** – **небеса**, да би стих био дуг бар колико у руском. Кад није тако, има се утисак да њихова стопа корача, а наш превод трчкара.

И друга строга је била преведена најпре пуштајући се осећању, као кад пишеш за себе. Чини ми се да се увек успешније преводи кад се тако ради, него кад се прво преводи дословно па после препевава, јер се овако лакше ухвати ритам и нађе многа скривена драж песме. Разуме се, овако се ради кад се песма потпуно, дубоко осети. Ова строфа је најпре гласила:

Грање бора у прозор ми тиче,
у постељи сам, туђ себи душом свом,
удара моје срце као птица,
мала птица пред совуљагом.

Опет је претила опасност да дужина слога замењује нагласак, па се опет морао свесно тражити прави једносложни слик. Најпре се чинило да се ствар може поправити мењајући само четврти стих овако: „мала птица пред совом злом“. Да, али је сада запажено, накнадно, да <је> израз „туђ себи душом свом“ много шири и мења руско „сам не свои“, које је у преводу више личило на преводиоца него на Горког. Зато је при поправци тај израз прво преведен „као да нисам ја“ а четврти стих, римом спојен за други, преведен је „кад пред њега искрсне сова зла“. Најзад је одлучено да се израз „сам на свои“ преведе „себи самоме туђ“, а четврти стих „када пред њега искрсне ћук“.

На сличан начин су прокритиковани једносложни сликови у целој песми. Неки од њих, и то најуспелији (сам, храм; сам, рам; пир, мир) наметнули су се већ при првој, спонтаној верзији превода. Неки, мада и нису успели, остављени су, да се смисао не би мењао. Међу њима има оних привидних рима, које су ближе слуху него виду, као: злу, свуд, сву, ум. У руском су оваква сликовања дозвољена, јер је руски наглашени самогласник толико снажан, да се остали самогласници, затворено изговорени, мало чују. Наш оштри акценат има по снази неке сличности с руским, па се зато и код нас могу да дозволе овакви привидни сликови у једносложним речима оштрог акцента.

Сваки преводилац песник зна да трагање за римама не долази на прво место, да је то радња која нас не сме опчинити, па ипак су сви у опасности да понекад пренебрегну смисао због ових ефеката форме. Због опчињености сликовима умало није претпоследња строфа преведена овако:

Ка слободи и срећи братској
отрови мржње пречe смер.
Крвавом чељусти мљацка
смрт – безумна свиња, звер.

Овде би други стих чак као синтакса био неспретан, на страну то што није леп. У поправљеном облику ова строфа одступа од оригинала само речју сад, које тамо нема. Други стих је преведен много верније, али је, истина, реч **отров, јед** преведена као **јад**. Те звони мало архаично.

Најзад још само једна напомена о слику у вези са превођењем. Често се преводилац полакоми на риме које исто значе у нашем и руском и преноси их у превод да олакша посао; међутим, немају исте речи исту музичку вредност у нашем и руском језику,[2] њихов руски акценат, помакнут увек унапред, чини их неупотребљивим за наш слик. Те речи треба повлачити с краја, па у истом стиху потражити друге које ритмички боље одговарају. Ако се овим померањем помера и смисао, боље је, разуме се, не дирати у њега него окрњити ритам.

Понекад се мисао руска, мада то ређе бива, дâ сажетије казати у нашем језику. Кад се то догоди у прози, не смета; али у стиху постаје невоља, као и мисао која код нас изискује више речи, јер морате стих да попуњавате нечим чега у песми нема. То се догодило на неколико места и у овој песми. Да би ово ширење било са што мање штете по пишчеву слику или мисао, прибегло се парафрази и превођењу метафоре на основни појам. Тако је, на пример, урађено у петој строфи, трећем стиху. У оригиналу се само каже да земља цвета **крвавим**

цветом, али да би стих добио још једну стопу и риму, метафора **крвави цвет** је преведена речју **раном**. Иначе је цела строфа готово дословно преведена, а ипак је зазвонила као песма и на нашем језику, пошто је још само промењен ред речи првога стиха у оригиналу: речено је **стоком наоружаном**, уместо **наоружаном стоком**. У једној другој песмици ове књиге израз **обесна глава** парафразиран је изразом **мисли пусте,** да би се превод ритмички приближио оригиналу. Тако је, с друге стране, према потреби и сажимано, на пример израз **мала птица** у **птиче, хиљадугодишњи** у **вековни**. Да простор није ограничен, требало би се на овоме подуже задржати, јер су редакције часописа и новина претрпане преводима где може да се види какве све произвољне мисли преводиоци – почетници придају сиротим песницима које преводе, и још можда уображавају да их поправљају. Понекад ови преводиоци – поправљачи нису задовољни ни са формом песама које преводе, па се догоди да песма претежно мисаона, топла, у преводу звони готово празно, ефекти форме претрпају у њој оно што је главно. А за преводиоца би требало да је важно само оно што је било такво за песника.

Има, наравно, случајева да језик на који се преводи нуди више могућности да се нека мисао или слика лепо каже него језик на коме су оне написане. Исто тако је истина да добар зналац језика и добар преводилац – песник понекад осети где је песник – писац због особина свога језика, или везаног слога поезије, морао да каже нешто друкчије него што би било природно – и ту би збиља превод могао да накнади пропуштено, али за такве тананости треба имати много искуства и таленат бар приближан и по врсти и по мери са песником с којим желиш да улазиш у такве комбинације.

Било је приликом превођења ове песме и других тешкоћа и недоумица, изненадних заседа. Много муке је, на пример, било око тога да ли да се реч **лив**, употребљава у петој строфи, пренесе из сасвим друге области (лив топљеног гвожђа, врелог олова) у поезију и да ли управо на овом месту сме да се употреби, иако Горки говори о **тежини вода**, а оне опомињу на топљени метал. Отварање нових речи, давање новог значаја речима познатим, пресељавање провинцијализма у књижевни језик свакако је дужност песника и преводилаца, па ипак помало стрепим за овај лив, јер није реч о мојој песми већ песми Горкога. Двоумила сам се и да ли да у четвртој строфи оставим реч **шије** чиме би се сачувала постојећа руска рима са **змије,** која је уз то и трохеј као код нас, па сам и оставила, јер је реч о животињи, гмизавцу. Ред речи и реченице, ред стихова у строфи такође ме је понегде мучио, па сам себи извојевала понеке преводилачке слободе.

Напоменуто је да ова књига Горкога садржи још неколико мањих песама, строфа, које је Горки приписао личностима у књизи. И ту је искрсао задатак који се често јавља пред преводиоцем с руског: шта да се уради са деминутивом руске речи који се код нас не да замислити ни у стиху? На пример, како превести **в золотом песочка**, да се не употреби деминутив, а ипак изрази нежност. Одлучено је најзад да у преводу атрибут **златан** постане **злаћан**, те узме на себе улогу да покаже како је тај песак мек и сјајан или како се песник из народа према њему разнежава. На српском та строфа сад звони:

Низ сребрнасту реку
цурице ја сам младе
све по злаћаном песку
тражио куд траг се краде...

У „намерно смешној“ песмици, како вели Горки, коју је измислио и пева је онај љубитељ руске лепоте Корцов, прва строфа је у преводу добила овај облик:

Сеница птичица сива,
пева ми ваздан из баште.
Прекосутра ће снети
она мало јајашце.

Деминутив **јајашце**, да ли због привидног слика са речју **баште**, да ли што се често не чује, стоји и код нас, чини ми се, природно као у оригиналу, па је зато и остављен.

Није у овој анализи, наравно, исцрпен ни приближно сав низ тешкоћа на које наилази преводилац стихова, нити, још мање, сав низ грешака које притом чини. Њоме се жели да укаже друговима који почињу овај посао шта их све у њему чека, а читаоцима превода – песме „Из дневника“ кроза шта је све прошла до свог крајњег облика. Било би занимљиво и корисно за младе да и други наши преводиоци изнесу своја искуства, па их ова анализа на то и позива.

(1949)

Хорска рецитација као средство при обради поезије

Хорско рецитовање се развило у друштву где је друштвени живот узео маха над личним. Док појединачно рецитовање може боље да изрази поезију индивидуалистичког правца, лирску песму интимнога карактера, дотле је хорска рецитација подеснија за тумачење осећања колектива. У новој школи која тражи праву, другарску блискост између наставника и ђака обрађивање хорских рецитација је један од најзахвалнијих облика рада при којима може да се дође до овакве блискости и да умногоме помогне уметничко доживљавање поезије. Скупно рецитовање развија и другарство између младих људи, учи их дисциплини, код бојажљивих развија смелост, код уображених сузбија сујету.

Посао који претходи раду са хором је пажљиво изучавање песме која се жели овако обрадити. Пре него што се пређе на саму рецитативну обраду потребно је ученицима објаснити тему и уметничку идеју песме у целини и њено развијање у појединим стиховима или строфама, да извођачи схвате оно што тумаче. Најпре се мора одредити основни тон стихова који се имају пред собом, да бисмо га после рецитацијом истакли. Код неких песама треба нагласити тихост, код неких раздраганост; неки су стихови необуздани, па се то подвлачи, а неки су пуни ономатопеја („И цврчи, цврчи цврчак...“, В. Назор), па се прави план како да се оне звуковно искористе. Кад се то сврши, песма се рашчлањава на логичке и осећајне ставове. Иде се од стиха до стиха и одређује мелодија, ритам сваког, тражи се која је реч средишна да је хор подвуче, размишља се којом брзином и снагом треба поједине стихове изговорити. Тако је, дакле, и сваки стих целина за себе и сви су повезани основним тоном песме.

Неки пут човек буде понет лепотом неке песме, па је замисли као штиво за колективно рецитовање и тек у раду, при пробама види да је промашио у избору. Не само по смислу, већ и звуковно, према томе како су компоноване, нису све песме за овакав говор, а неке се опет намећу да буду овако, хорски, казане. Поред песама које тумаче осећања неке групе људи, згодне су за заједничко казивање и песме које у себи имају контраста, које су сад благе, сад бурне, па песме са рефреном („На Липару“ од Ђуре Јакшића), па где се може подражавати гласовима из природе; добро се искористе и штива где може да буде соло партијâ, као наше народне песме, које и иначе одговарају оваквом начину декламовања.

Пошто смо песму срећно изабрали и проучили је, одређујемо шта ће говорити који гласови, трудећи се да висина гласа одговара осећању исказаном у штиву које тај час изговара, да на пример, неки ведри сопрани не добију да тумаче нека суморна осећања или да се басовима не повере стихови слични цвркуту, ћарлијању – речено у грубим потезима. Мора се исто тако водити рачуна и о боји гласа, а не само његовој висини, па удруживати гласове исте боје. Када сам сама први пут обрађивала хорску рецитацију са ученицима, била сам на првим вежбама збуњена: неки сопрани и алтови које сам била удружила по три у групи, звонили су распредено, да је немогуће било слушати. Тек тада сам приметила да је то зато што су били гласови разних боја. Можда сам негде и била прочитала пре тога да на то треба пазити, али док сама нисам чула тај несклад, није ми то пало на ум. Сваки мора сам, на раду, прекалити знање које је читањем стекао. Неки пут се мора да проба по двадесет сопрана, или других гласова, док се нађу три који један уз другог иду бојом или који одговарају устрепталости неког стиха. Није довољно дати неке стихове ма којим сопранима, већ при прочитавању са хористима треба одредити да ли да ти сопрани буду металнога звука, или свиласти, меки, или с грленим призвуком. Битно је тачно одредити функцију свакога гласа у хорској рецитацији према њиховој боји, јачини и психолошко-драмској природи да би се тачно изражавале мисли, песничка места и динамичко-ритмички елементи песме. Ваља и то напоменути да није никаква светиња штампани нацрт за рецитовање неке песме, на који можемо наићи овде-онде. Музикалан, обдарен инструментатор може у њему да чини измене; ако, рецимо, нема топлих других сопрана, он ће можда узети млађе алтове. Може, уопште, схвативши начин рада, за исту песму тражити своје решење – као што два композитора компонују исту песму на два начина. По себи се разуме да ниједан од њих неће тужну песму ставити на веселу музику, или лирске љубавне стихове отпевати убојно, громко.

Према свему се види да је најодговорнији посао инструментатора (да га назовемо као Руси који су усавршили хорско рецитовање), онога што у својој радној соби ствара нацрт извесне хорске рецитације. Да би је звуковно исправно поставио, није довољно да успешно одреди мелодију сваког стиха посебно. Много тежи посао од тога је одредити прелазе између гласа и гласа, како, на пример, у одређеноме штиву звуковно иду тенори после сопрана. Најбоље је кад инструментатор већ у току свога плана проба са хором, и коригира се.

По школама су обично и инструментатори и диригенти наставници матерњег језика. Они треба већ у току увежбавања рецитације да одреде обдареног ученика са слухом и темпераментом који би при крају обучавања предузео наставничку дужност. Тако се ученицима пружи радост да самостално изводе одређено штиво.

Какав посао остаје наставнику који је добио готов нацрт за рецитовање извесне песме? Врло заморан и врло одговоран. Пошто је одабрао ученике са добрим гласом и слухом, почиње с њима прво вежбе правилног дубоког дисања. Затим са целим хором чита изабрано штиво сад сасвим тихо, сад врло гласно; сад сасвим полако, сад убрзано; затим га више пута прочита весело, раздрагано, а одмах затим необично тужно, дајући притом лицу одговарајући израз.

После овога увежбава хор да изненада, на његов миг, прекине читање, да би га затим опет изненада наставио. Овим се постиже неопходна дисциплина без које не вреди ни почињати посао. Хорска песма где један удара у клин, а други у плочу није ништа и постиже сасвим супротно од онога што треба: уместо лепог и достојанственог добија се ружно и смешно.

Наставников посао је и одређивање паузе. Оне се у колективни говор морају унети много више него у обичан. То се примети кад се увежбава у великој дворани где одјек последње речи гласно изговорене пада као сенка на идућу и смета јој. Треба увек сачекати да се одјек изгуби, па тек онда почети идући стих. Наставник ће одмерити величину, трајање ових пауза према дворани у којој изводи рецитацију. Паузе нису важне само због овога. За време њих слушаоци сваре оно што су чули, рецитатори удахну дубоко ваздух, саберу се; ако су почели брзати, пауза их успори. Те паузе, уосталом, нису празне, неме, већ испуњене одјеком изговореног и, према томе, најдуже су после громко изговорених стихова, где је цео хор учествовао.

Наставник мора водити рачуна о општем расположењу групе хориста. Учесници радова на прузи ће зацело најлепше извести хорску рецитацију у којој се говоре њихова расположења и искуства. Неколико година пред рат ученици гимназија су са одушевљењем изводили песме са социјалном темом, док су се пред сам рат одазивали само на родољубиве и убојне песме. Колектив има своју психологију и о њој се мора водити рачуна. Наставник не сме приступити хору у час кад сам нема одушевљења, је не може се дати другом оно што се нема.

Једна од првих рецитација изведених у гимназији где сам ја служила била је „Домовина“ од Душана Васиљева. Ево нацрта према коме је ова песма изведена хорски:

Домовина то није мртва	
груда – – – – – – – – – – – – –	цео хор, снажно;
која нас гвозденом руком	
веже; – – – – – – – – – – – – –	
то је љубав за облак што пло-	
ви овуда, – – – – – – – – – – –	сопран II, соло, чежњиво, сви у једном правцу погледају;
за песму што се овде раз-	сопран I, соло, осећајно, полетно;
леже – – – – – – – – – – – – –	
љубав за песму – – – –	три сопрана II, тише;
Љубав за класје што бога-	
то буја, – – – – – – – – – – –	три алта;
за руже што су на гробљи-	
ма свеле, – – – – – – – – – –	три сопрана II, врло осећајно;
на гробљима свеле – – – –	хор алтова, тише, суморно;
за тресак бесних, летњих о-	
луја, – – – – – – – – – – – –	цео хор, силно, одсечно;
за тугу птица које се селе,	алт, соло, сви као да гледају за тим селицама;

за тугу птица које се селе,	сопран II, соло, једва чујно;
Домовина то није мртва груда – – – – – – – – – – – – – – –	цео хор, снажно;
која нас гвозденом руком веже. – – – – – – – – – – – – – – –	
Домовина то су све оне спо- не – – – – – – – – – – – – – – – –	сопрани и алтови;
којима нас живот за се спаја;	
Домовина то су све оне спо- не – – – – – – – – – – – – – – – –	тенори и басови; ако је женски хор,
којима нас живот за се спаја; – –	ова два стиха изговоре прво сопрани па алтови;
радост кад наша звона зазвоне,	сопран II, соло;
звона зазвоне – – – – – – – – –	алтови, развучено, ономатопејски, а израз лица као да ослушкује та звона;
топлота мајчиног загрљаја – –	сопрани;
Домовина то су жеље тај- не – – – – – – – – – – – – – – – –	сопрани и алтови, у женском хору, у мешовитом хору тенори и басови;
жеље тајне – – – –	сопран II, тихо, пригушено;
магла што преко поља пло- ви, – – – – – – – – – – – – – – –	сопран II, развучено, благо
магла што плови, – – – – – –	сопран II, соло, још блаже;
то су наше бајке бескрајне, – –	сопрани и алтови;
Домовина то су сви наши снови – – – – – – – – – – – – – – –	цео хор, снажно;
то су сви наши снови – – –	сопран I, мек, врло тихо;
Домовина то није мртва груда – – – – – – – – – – – – – – –	цео хор, снажно;
која нас гвозденом руком веже – – – – – – – – – – – – – – –	” ” ”
Домовина то су сви наши снови – – – – – – – – – – – – – – –	цео хор, пригушено, тихо.

Израз лица рецитатора је пун топлине и љубави, а уз то достојанствен. Како се према горњем нацрту види, и свака реч у стиху живи својим животом, има израз. Међу првим вежбама које наставник чини са хористима је, пре него што подели песму на поједине гласове, изразито читање стих-по-стих, где се сад пажња обраћа само на смисао, на логику. Водећи рачуна само о смислу, тражи се где треба глас почети дизати, а где га затим спуштати. Овом приликом се искорене навике многих читача да последње речи стиха, сликове, распевају, јер изговорити нешто распевано није исто што и узбуђено. Подвучене речи у овој песми су оне на које пада нагласак, које се истичу у стиху. У реченици, на пример, „Домовина то су све оне споне...“ наглашене су речи домовина и све. Зашто је тако учињено? Покушајмо да ту мисао кажемо овако: „Домовина је збир спона којима се везујемо за живот...“ и одмах ће нам бити јасно зашто наглашавамо све а не, рецимо, споне. Наравно, може неко почети да размишља

с неког другог краја, па ће можда наглашавати друге речи. Углавном, мора се схватити да и стих који изговара група људи мора бити изговорен по свима законима логичког читања.

У истој школи извођена је једном и хорска рецитација Змајеве песме „Ала је леп овај свет...“ Ево њеног нацрта:

Ала је леп овај свет, – – – – – – – –	цео хор, раздрагано, громко;
ала је леп – – – – – – –	сопрани, чежњиво, тише, I сопран, с пуно модулација; изненађено;
овде поток, – – – – – – – – – – – – –	
онде цвет, – – – – – – – – – – – – –	II сопран, соло, нежно;
тамо њива, – – – – – – – – – – – – –	алтови;
овде сад, – – – – – – – – – – – – –	оба сопрана и алтови;
ено сунца, – – – – – – – – – – – – –	I сопран, соло, врло високо, радосно;
ено сунца, – – – – – – – – – – – – –	алтови;
ено сунца, – – – – – – – – – – – – –	цео хор, громко;
ево хлад, – – – – – – – – – – – – –	алтови;
тамо Дунав – – – – – – – – – – – – –	тенори, или ако је само женски хор или дечји, II сопрани и алтови;
злата пун, – – – – – – – – – – – – –	цео хор;
злата пун, – – – – – – – – – – – – –	цео хор;
овде трава, – – – – – – – – – – – – –	II сопран, соло, живо, као да се утркује;
онде жбун, – – – – – – – – – – – – –	три алта;
Славуј пева, – – – – – – – – – – – –	I, II сопрани;
пева – – – – – – – – – –	II сопрани, врло осећајно, распевано;
ори с’ луг, – – – – – – – – – – – – –	цео хор;
ја га слушам – – – – – – – – – – – – –	тенор, соло;
и мој друг – – – – – – – – – – – – –	тенор, соло;
ала је леп – – – – – – – – – – – – –	цео хор, тихо, једва чујно, за време док тенор соло говори.

Основни тон песме је радост, раздраганост. Сви рецитатори имају лица као очарана том лепотом. Кад изговоре, рецимо: „Ево сунца“, сви погледају у правцу тога замишљеног сунца, као да му окрећу лице да га огреје. При сваком новом стиху у коме се песник диви лепоти света, рецитатори погледају у другом правцу – у правцу где се налази та новозапажена лепота. У очима као да им се чита изненађење. У стиховима „Ја га слушам и мој друг“ хор, сав, има израз као да ослушкује славуја. И сви личе на скуп младих људи који је изашао у поље и диви се природи. Гласови који се смењују као да једва дочекају да узму реч, да би своја осећања исказали; они то показују својим нестрпљивим изразом, али реч не смеју у ствари узети пре него што протекне пауза коју је наставник назначио.

Ову песму врло успешно могу изводити и пионири.

Од народних песама обрађено је „Ропство Јанковић Стојана“ и наишло је на велико одобравање. Велики део тога успеха лежи свакако у чињеници што су све ученице песму дубоко осећале и што њена свечаност и озбиљност одговарају хорској рецитацији. Како је песма дуга овде ћемо дати нацрт само за неке делове, главне, и упутства за осталу обраду. „Ропство Јанковић Стојана“ се може разделити на оно што песник наративно саопштава о догађајима („Кад'но Турци Котар поробише...“) и на речи Јанковића Стојана, Илије, сватова, мајке и љубе. Најузбудљивија места где мајка тужи за снахом и Стојаном говори нежан устрептао сопран као соло. Реч сватова говори цео хор. У недостатку тенора реч Илијину и Стојанову код нас су говорили алтови, а у мешовитом хору се те партије дају соло тенорима. Мирне наративне делове говоре алтови, полако, као да причају неку повест, и као да се чују издалека. Кад у тим стиховима наступе неки психолошки преломи, изненађење, набрајање, онда се гласови мењају, да би се пажња слушалаца будила и ти преломи истакли. Ево како је то урађено у почетку песме:

Кад'но Турци Котар поробише, – – – –	алтови, споро, наративно, као да се чују издалека;
похараше дворе Јанковића – – – – – – –	”
заробише Смиљанић Илију, – – – – – –	”
заробише Јанковић Стојана, – – – – – –	”
У Илије млада оста љуба, – – – – – – – –	сопрани II, сетно, с изразом лица
млада љуба од петнаест дана, – – – – – –	који одговара стиховима;
у Стојана млађа оста љуба, – – – – – – –	сопрани I, још сетније, и истим
млађа љуба од недеље дана. – – – – – – –	изразом.

Стихове „млада љуба од петнаест дана“ и „млађа љуба од недељу дана“ понови хор једва чујно, пригушено. Даље опет алтови настављају нарацију. Соло партију Илијину, тенорску, треба говорити неким поверљивим гласом, а два последња стиха полетно, раздрагано. Та два стиха цео хор понови распевано. Стојан затим говори растужено. Идућу наративну партију говоре алтови, сопрани I и II, убрзанијим темпом, као утичући се једни другима у реч, што оставља утисак да се у неком скупу људи вест препричава. Стихове:

Награбише небројена блага,
па узеше два добра коњица,
побегоше у Котаре равне –

говори цео хор, стално дижући радосно, победоносно глас.

Речи мајке које почињу са: „Жив ми и здрав, делијо незнана...“, да не би било сувише соло партија, говоре заједно сопрани и алтови. Овај део је иначе потпуно наративан, па и ово омогућава да га изузмемо од друга два лирска дела. Њене речи које се завршавају стихом: „Јеси ли се уморила, мајко?“ говори, како смо већ напоменули, соло сопран, али последњи понове још једном тенори. Цео хор говори и стихове:

Лепо Стојан оправио мајку,
Како царски ваља и требује.

Још би се на крају могла учинити напомена да хорови у којима су само женски гласови треба да узимају лирске песме сличне овима које смо анализирали. Ту алтови имају улогу мушких гласова. У мешовитом хору треба да има више женских него мушких гласова, а ако су хорови женски, потребно је више сопрана него алтова. Рецитатори заузимају места као на хорском певању. Најзад се мора учинити и напомена да хор не треба да је мањи од тридесет гласова, а да се хорови од преко сто гласова не дају лако уједначити ни дисциплиновати.

(1950)

Ђорђе Радишић: *Дани из таме и свијетла* (Нопок, 1950)

Са великом радошћу и надом се отвара књига младог песника. Безброј питања се у исти мах у нама буди: „Шта доноси ова мала збирка? Блистави израз, сликовити језик, својствен само песнику? Или можда једноставним људским говором песник успева да нам узбудљиво искаже оно што га је натерало да пише? Можда је ракићевски озбиљан, уздржан, свака је реч истинита као заклетва; или је дучићевски раскошан а прецизан у изразу? Можда доноси духовност и зрачност Жупанчићевог стиха, можда Прешернову снагу песника на великим прекретницама?“

Са таквим питањима се отварају књиге младих. Они су још, истина, као једна породица, са пуно заједничких црта, али већ неколико њих можеш познати и кад се не потпишу: Миру Алечковић по хармоничности, по топлини и сети, ненаметљивом а спонтаном изразу; Весну Парун по изобиљу језичног блага, по сликовитости и извесној свечаности ритма; Слободана Марковића по бранковској бујности, поетској зрелости која лежи више у таленту него у искуству; Славка Вукосављевића по благој лиричности, по смислу за композицију песме, за антитезу; Васу Поповића по дару да обичан догађај доживи поетски и каже оригинално; Стеву Раичковића по стиху који је наговештај, по усклику који стопостотно уверава да је морао бити усклик; Ивањија по инвенцији, по изненадним спојевима неспојивих појмова;[1] Бранимира Живојиновића по необузданом оптимизму, у чијем језгру је дивљење природи. И тако редом. Набројани су просто први који су пали на ум.

Ђорђа Радишића много ћеш пре познати по оним простосрдачним песмама пуним доброте и искрености него онима где преовлађује слика. Ако наиђете гдегод на стихове као што су ови:

А понекад опет пресретнем човјека
што топлији буде него рука твоја.
Да су ми, кô капут, груди на дугмета,
раскопчао и њих ја бих, мајко моја.
(„Фрагменти из писма родитељима“)

– знајте[2] да су то његови стихови. То је оно њему својствено поверење у људе, она готово детиња доброта, искреност којима су пуне његове најбоље песме. Песник је у овом писму јесењиновски и сетан и несташан, и пун смерности и песничке самосвести кад родитељима, на пример, поручује да ће „уместо дипломе донети срце и књигу стихова". Он овде осећање предаје обичним говорним начином, и по ко зна који пут потврђује да поезија није само у сликовитом изразу. У ову врсту спадају и „Записи о јуришима", трећи део, који је по песничком изразу и снази зрелији можда од свих његових песама:

Ту нема смрти. Јуриш је мајка
што сваки пут људе рађа.
И након јуриша кад се пребројимо
увијек нас је више, и наша чета
постала је млађа.

Сузе радоснице брзину ти на очи
Кад другу твом човјек груне у грудима...

Друга врста Радишићевих песама је она чије је језгро, жижа из које су настале, слика. У песми „Кренуо је лед" таква слика ми се чини:

Јутрос је бијело стадо јагањаца
Ријеком запловило...

У песми „Вече на Дунаву" то су сликовити стихови:

Вече је топло крило ластавице
Што с неба румену паучину паје.

Међу овим сликовитим песмама најдорађеније су, најуспелије, „Пролећна киша у мом граду" и „Свећарице". Песник[3] их је одржао на висини стихова као што су ови:

У моме крају по пољима и небу
овце бијеле, пребијеле,
пастири и вјетрови тјерају.
(„Пролећна киша у мом граду")

Звијезде ли су ноћас љепоте жедне
сишле на пучину да је пију...

У осталим песмама те врсте Радишић средишњу слику парафразира и тако мути и разблажује; оно што једном дочара, после невештином отера испред нашег погледа.

Уопште се овој збирци мора замерити њена неједнакост. Има у њој песама по којима се никад Радишић не би могао познати, рађених на брзину, без велике песничке одговорности. А ми очекујемо од младог песника да из сваке песме изиђе већи, као што је чета, о којој пише Радишић, из јуриша излазила.

(1951)

Осећање природе и језик у роману *Кроз ничију земљу* од Вере Делибашић

Крајем прошле године појавио се у издању сарајевске „Просвјете“ и други део документарног романа Вере Делибашић *Кроз ничију земљу*. Он у први мах заплаши читаоца са својих шест стотина страница. Побојиш се да ли је свака та реч, од њих отприлике двеста четрдесет хиљада, опека без које ово дело не би чврсто стајало. Почнеш ли, међутим, читати, заборавиш на ову брзоплету плашњу и нерадо га испушташ из руку, привучен углавном сликовитошћу, свежином језика и обиљем лица и догађаја. Човеку у овом роману не смета недостатак главног јунака и главног, средишног заплета. Овде је јунак цео борбом узвитлани народ. Важност, судбоносност народне борбе за ослобођење наметнула је писцу најприроднији, најједноставнији од свих начина компоновања, начин писања хронике. Не значи да је он изабравши овај пут морао мање стилизовати, да је мање стваралачки делао него да се одлучио на освешталу форму романа. Напротив, требало је озбиљне уметничке зрелости да се обиљу најразличитијих догађаја дâ онако природан ток. Још мање би се смело помислити да овај роман нема драматичности; он је, напротив, мозаик узбудљивих сукоба, подвига, и све се то слива у општи велики подвиг, у народну борбу за ослобођење.

Само, ја не бих сад говорила о овоме. Ја сам нарочито доживела језик Вере Делибашић у овој књизи и његову сликовитост, затим осећање природе; зато бих о тој сликовитости и том језику казала своје утиске. Вера Делибашић сваки, и најмањи догађај постави у неки предео; много лакше га и сама поново доживи и саопшти кад га смести у оквир природе, у атмосферу неког догађања у њој. Смењивање дијалога и психолошке анализе са пејзажем није нека њена приповедачка вештина, већ она људе види нераздружно повезане са тлом на коме живе, са поднебљем. Борба народа са непријатељем била је у исто време и борба са природним силама, додир са земљом у те дане био је необично присан, па је и ово разлог што писац људе и њихове радње ни тренутак не издваја из овог оквира.

Већ у другој реченици романа сусреће нас слика: „Хладно јесење јутро помолило се над Санџаком. У небеској магличастој сивини лебди сунце као одлутали дјечји балон.“ Писац никако не може да се отргне од чаролије тог сунца у магли па га мало ниже пореди са „бескрвним, хладним уштапом“ и не може да не дода да очи „не трепћу гледајући га“ и, најзад, „да му се не осјећа топлота,

види сјај“. Њени описи природе су пуни конкретних појединости, она их неки пут и нагомилава јер тог запажајног блага има у сећању много; тако у опису олује у сеоском дворишту њој ни једна ситница није промакла, да најзад заврши сликом како вихор „овцама подиже руна, витла коњима гриве и репове“. Вера Делибашић уме да се загледа и у неку ситну појаву у природи, коју обично посматрамо кад смо у самоћи, кад имамо пуно времена. Сваки од нас је у сличним тренуцима посматрао игру јеленака: „Уз круну старог храстовог стабла окомито облеђу тврдокорни јеленци. Око невидљивих женки које се негде скриле изводе у овој месечевој ноћи мужјачке борбене игре. Тврда тијела плаховитих удварача сударају се са гранама“, али само онај који жедно посматра види да јеленци у том часу о к о м и т о лете. Описи Вере Делибашић имају често осећајну примесу, дају наслутити да су неке ствари уочене још у детињству, да су још тада стекле име у њеном речнику које она ни сад не мења, као кад слеђене барице у отиску копита назива огледалцима. Још у детињству је вероватно, скривена у густишу повртњака, запазила и како град „цепа широко лишће краставаца и бундева“. Понекад она пада у погрешку, слику живу, упечатљиву, парафразира и ослаби први утисак, као кад је за сунце у магли, пошто га је упоредила са дечјим балоном и уштапом, још додала да нема сјаја ни топлоте, што се по себи разуме ако личи на уштап или дечји балон.

Вера Делибашић не доживљује природу само очима; она чује како на „сунчачким бјелосивкастим каменим цестама одјекује и тихи ход опутњака“. Описујући ветар који „чупа лишће са грана, проређује крошње дрвећа“, она запажа један од ретко запажених тренутака у шуми: „Кад вјетар умине, чује се шум опалог лишћа“, пре тога заглушен олујом. Или: „Као да једнолично капље вода, тако се откидају, опадају листови са грана“. Цело ово запажајно благо, слагано још од детињства и оживљено приликом тесног зближења с природом у народноослободилачкој борби, виђено је сад под новим, могло би се рећи свечаним, осветљењем.

У роману *Кроз ничију земљу* има мало психолошких анализа.

Читајући роман *Кроз ничију земљу* има се утисак да је народ покренут борбом за ослобођење наједном осетио у себи пробуђене све своје снаге и дарове, па и дар говора, запажања, хумора. Народ у овом роману говори отресито, духовито, умно, сажето, ни трага овде нема од оне навике код неких писаца да се говор народа представља недозрелим, готово недотупавним, пуним страних рђаво употребљених речи. Сељак Вере Делибашић за све ствари овог живота уме да нађе свој израз, он страну реч употреби где треба и како треба. И то не само сељак у борби преображен, просвећен, већ и онај који тек почиње да се диже. Кад Радован у талијанском затвору размишља о лубањи коју је у Лиму нашао, његове мисли теку истим редом и изражавају се истим језиком, само богатијим, као и у ма кога другог грађанина, становника града: „Некад бисмо рад прегажене кокошке заустављали воз, а данас јуриш, протутњиш поред људских лешева, само да изнесеш живу главу. О оној лубањи нико неће повести рачуна нит потрагати чија је ни како је ту стигла. А ће би стигли кад би почели да испитујемо бројке погинулих!“ Овде те изненади зрелост, топлина размишљања, а мало даље се задивиш поређењу пуном хумора: „Остра је као нека директива!“, или реалистичном гледању на живот, као у речима: „Задржаваш ме ту и затежеш,

кô да преговарамо о миразу“; сад те задиви нова сликовита реч: „А виђи оне непоменице“, „Што си зашла старкоша међу ђецу па их зађеваш“, а сад заустави запажање, сажет израз: „Скубе свак себи, а јадна сјеротиња, ками јој у зубе и у дроб, оста свега жељна“, сад опет ирониja: „Бели су их неђе нагазили ђе их је љуто забољело, ако је сва та сила пошла на партизане.“

У дијалогу је сачувана изворност и свежина изговора, речи су бележене онако како се у изговору чују, са сажимањем, метатезама, са испадањем сугласника, њиховим једначењем, смекшањем: *одок ја, надрљак, нејма, чојече, оћу, стрáу, ūуор, љуцки, ūцовка* и сл. Идући за овим начином бележења писац је подвукао танану границу између изговора Босанаца и Црногораца православних и муслимана, између начина изражавања покрајине и покрајине.

Језик Вере Делибашић је богат, нарочито за конкретне појмове, за све што је доживљено видом и слухом. Она зна обиље назива за птице, кукце, рибе, растиње; за сав живот сеоске куће и окућнице, обиље глагола у чијој је основи ономатопеја. Њена реченица је типична реченица нашег народног говора, она говори слично личностима своје књиге, истим богатим речником и истом синтаксом. Употреба глаголских облика, вешто смењивање садашњег времена са прећашњим свршеним даје њеном причању свежину и живост.

Учинила бих једну замерку интерпункцији, управо једном маниру у њој, који се никако не слаже са овим реченицама што се држе чврсто једна уз другу као зглоб уз зглоб: то је претеста употреба трију тачака. У понеким одељцима је свака реченица одвојена од друге тим знацима и нема стране на којој се ово не види, чак и где нема ничег усплахиреног, искиданог у говору, или недореченог. Срећом, ова омашка лако се може отклонити у идућем издању.

(1951)

< Мира Алечковић: *Звездане баладе* >
О писцу

Био је у току мог наставничког рада у Првој женској гимназији један разред у коме сам већ од почетка стекла велики број вредних, обдарених и напредних девојчица, где сам била разредни старешина и који ми је био можда најмилији. Кад је дошао до више гимназије, у њега је дошла смеђа, милолика и блага девојчица, песникиња Мира Алечковић, моја познаница још из времена кад је била сасвим мала, и одмах постала душа разреда. Давно сам желела да и њу имам међу својим најомиљенијим ученицима, али је Мира основну школу и нижу гимназију положила приватно учећи у Француском заводу у Београду, а сваки разред после полагала на српском. Тамо је она научила француски језик, свикла се на дисциплину и постојан рад.

Мирино прво детињство прошло је по селима Војводине, по Далмацији, на Косову пољу, у Београду и Новом Саду. Већ од три године постала је ђак – гост у разреду своје тетке, а у четвртој години је научила да пише. (А ипак ме је замршеним рукописом својих задатака тако намучила.) Мирина мати била је телеграфски чиновник, па је зато тетка васпитала ову девојчицу врло рано жељну слова, књига и прича. Читала јој је светске класике, народне песме, наше песнике романтичаре. Много стихова Мира је тада знала напамет, а особито тужних.

Мира Алечковић се развијала пред мојим очима и као човек и као песник. Њени задаци су били пуни љубави за природу, пуни топлине, логични и читани увек пред целим разредом међу најбољима. Цео разред се радовао њеном успеху, а ни њој није никад било жао кад би најбољи био задатак Емилије Јакшић, Неде Дивљан или које друге од њених најближих другарица.

Кад би какав школски посао разреду успео, онда би, за награду, Мира читала своје најраније песме, ону још из основне школе коју је као плућни болесник написала на мору:

Лети мала једрилица,
као бела морска птица,
у њојзи је увек мир.
Тужно море тихо жубори,
на Јадрану једна барка
плови по води.

Њена мати ми је једном показала писмо у стиховима које је од Мире добила у то време:

Драга моја Мамице,
ујкице, деда, мајкице,
на мору је лепо,
врео ваздух ври,
да сте барем овде
дошли и ви сви,
да видите море,
љубичасте вале,
да гледате лађе
велике и мале.
И рибарске чамце
кад се с ветром боре,
да видите дивно,
пенушаво море.

Ове своје, основачке, песме Мира је објављивала у *Дечјој правди*, *Дечјем времену* и *Веселом четвртку*.

Догађаји у Абисинији, Шпанији, Пољској учинили су да ове девојчице брзо сазру. С Миром сам тада често разговарала.

Трпела је много због капитулације Француске, земље чију је културу и књижевност рано упознала и заволела, а затим још више због пропасти Пољске и Чешке. Тада је, после дуго неписања, написала прву зрелу, дубоку хуману песму „Свели су млади љиљани" поводом 14. децембра, чији је учесник случајно била. Тада је, први пут у животу, видела погинуле људе, наслутила шта значи револуција и шта све људи могу дати за идеју. Ову песму је писала и под утицајем стрељања сто тридесет и четири Пољака средњошколаца који су освајача дочекали са покличем слободи. Већ сутрадан, 15. децембра, ова Мирина песма је постала чувена међу нашом омладином. Мира је дала Станици Ђуровац, председници литерарне дружине, а она даље, те је те исте вечери била рецитована на Правном факултету, на комеморацији палима, затим на састанку литерарне дружине у нашој школи. Одмах иза овога Мира је постала члан одбора *Новог средњошколца*.

Догађаји у нашој школи и нашем разреду, као и у свету, ређали су се великом брзином. Министар Божа Максимовић поставио је захтев директору наше школе да испита да ли је песма „Љиљани" писана поводом 14. децембра. Мири и Станици Ђуровац, као и другима у нашем разреду и литерарној дружини, претила је опасност да буду удаљене из школе. Како је Мирина песма својом лепотом била прешла из сразмера песме која жали само наше погинуле дечаке и постала протест против рата и убијања уопште, наставник који је руководио дружином даје писмену изјаву да је песма читана у његовом присуству недељу дана пре 14. децембра. Литерарна дружина је наставила рад, али је Мири саопштена наредба да убудуће не сме штампати ништа без одобрења Министарства просвете.

У то време је Министарство узело у своје руке све средњошколске листове: а средњошколски писци, међу њима и Мира, нису хтели објављивати своје

радове под тим условима. Због постављања министарске цензуре на њихове листове, избија побуна у свим београдским школама, са Седмом мушком гимназијом на челу. Велики број средњошколаца тражио је протестним писмима да им се врати њихова штампа. Ученице Мириног разреда биле су сложне и поводом потписа: кад су се потписи на протестна писма скупљали нису одбиле да га дају, иако неке од њих нису биле борбене; а кад је Министарство после трагало за вођама овог средњошколског покрета, ниједна није издала. Оне су се с правом поносиле својим другарством, и није чудо што су стекле симпатије и код оних наставника који су иначе строго осуђивали овај покрет. Миру је наставнички савет, као млађу, оставио у школи, али је Станица Ђуровац била искључена као ученица осмог разреда са још једном осмакињом. Како је после било страшно ући у разред где нема Станице, најозбиљнијег човека који је икада седео према мени у осмом разреду. Како је био рад у литерарној дружини један после свега овога.

Сада су средњошколци могли објављивати своје радове само по разредним листовима, руком штампаним. Мира је водила лист *Безимени*, на коме је писало да га „уређује – ко хоће, чита – ко хоће“ и где „сарађује – ко хоће“. Најближе сараднице су јој биле Емилија Јакшић и Неда Дивљан. Ту је објављена Мирина дивна пародија на мелодију Лили Марлен „На источном фронту“, која је брзо постала популарна:

На источном фронту већ је пао снег,
Хитлерове хорде дале се у бег.
Падај, падај, снеже, покри' тле,
да Хитлер главом плати све,
што пре, што пре, што пре...
– – – – – – – – – – – – – – – – –

Безимени је излазио повремено две и по године. Један примерак је сачувала другарица Мирине мајке, закопавши га у лименој кутији. Оловка се где-где отрла, мастило од влаге подишло; али и овакав какав је, *Безимени* је важан документат о оном времену кад се и „поезија хапсила“, како је лепо једном рекла Мира, документат о духу наше напредне омладине и о другарству Мириног разреда.

Ето, пионири, како се стварао песник Мира Алечковић, која је увек била и одличан ђак. Ако нешто нико у разреду не зна, знају она и њене најближе другарице. Мира један једини пут, у шестом разреду, није добила награду, иако је била одлична, јер је била кажњена због протеста противу укидања средњошколских листова.

Ту једном пропуштену награду у школи она је после накнадила кад је награђена на конкурсу *Омладине* 1945. године, часописа *Младости* 1947. и кад је добила државну награду републике Србије за поезију 1948. године.

Њене књиге за децу ви зацело знате: *Подземне хероје* и *Дане разигране*. Поред овога објавила је и збирку песама за одрасле *Три пролећа* још и лепшу него што су књиге вама посвећене, а сад ће штампати песме о времену из окупације и борбе, назване *Балада о другарици*.

(1952)

Мали Гундулић и пастирица Дубравка

У издању „Дечје књиге“ објављена је позоришна игра за децу и одраслију омладину *Мали Гундулић* од Душана Лончаревића. Ова[1] „дечја историјска игра у три чина“, како каже писац, књига је какву први пут видимо у нашој дечјој књижевности. Ми смо се дуго налазили пред проблемом позоришне публике од десет до четрнаест година, то јест оне у нижим средњешколским разредима, која почиње да се упознаје и са делима наших и светских класика, чита *Јаднике*, *Ајванха*, *Илијаду* и *Одисеју*, а можда већ са радозналошћу отвара и *Мајци* Горкога и Андрићеву *На Дрини ћуприју*. Та публика је, међутим, упућена једино или на пионирска позоришта лутака или на позоришне и биоскопске представе намењене искључиво одраслима, а тамо не види себе, своје проблеме ни своја решења за њих. *Мали Гундулић* ће бити први комад где ће публика нижих и средњих разреда гимназије наћи себе, децу свога узраста, са сличним мислима и тежњама. Она ће овде видети Гундулића у оном узрасту кад другови почињу да га „дирају“ што пише песме и кад он то још крије. Ту ће упознати и Бунића и Стијепу Ђорђића као дечаке. Та публика ће већ у детињству научити да су Гундулић, Ђорђић и Бунић били донекле савременици, да су Рањина и Златарић још били у животу кад су они почињали да се буде као песници. Садашња деца ће у овом комаду сазнати за прилике које су навеле касније Гундулића да пише своју *Дубравку*. Дело *Мали Гундулић* није добродошло само зато што је писано за узраст коме досада нисмо имали шта пружити, већ што је на доста срећан начин решило проблем како Гундулића, великог песника, како, уопште, великог човека приближити деци. И наши и страни књижевници су то покушавали. Сувише су познате прераде дела као што је Сервантесов *Дон Кихот*, Дикенсов *Давид Коперфилд*, где се углавном дело скраћивало избегавајући препричавање, или прерада *Илијаде* и *Одисеје*, које су деци казане прозом. Наш највећи песник, Његош, узгред речено, са својим *Горским вијенцем* још чека да га приближимо ученицима првих разреда гимназије. Онај један покушај да се *Горски вијенац* каже прозом неуспео је, па је и остао готово непознат.

Шта је добро, срећно, у Лончаревићевом прилажењу Гундулићу и његовој *Дубравки*? Срећна је, и савремена, мисао да се делу не приђе само као фабули и да се она некако прилагођава деци, и да се о Гундулићу не говори као о нечем статичном, готовом, већ да се дâ средина у којој је он живео, да се замисли, реконструише догађај који је могао песника навести да *Дубравку* напише, да се

већ деци покаже како је песниково дело нераздвојно од његовога живота, од средине и времена у коме је живео. Лончаревић нас, дакле, у првом чину упознаје са самим Гундулићем, његовом сестром и родитељима, као и са друговима дечацима од четрнаест и десет година, Ђорђићем и Буниħем, па и пријатељима његова оца, Златарићем и Рањином. Затим на сцену изводи уплашену, убогу пастирицу Дубравку, која, гоњена својим злим господарем, госпаром Грданом, са улице бежи у кућу Гундулићевог оца. Зли Грдан гони Дубравку што није његове псе отребила од бува. (Ова појединост одмах детету покаже какав је однос био између племства и народа!) Мати Гундулићева на молбу деце скрива Дубравку од крвожедног гониоца. Утом долази са својим оцем, судијом Перетом, уображени Млечанин, дечак Тадео, школски друг будућих песника, и дознавши да се Дубравка склонила у Гундулићеву кућу, зове с улице оружнике и Грдана, који још трагају за пастирицом. Он с охолошћу изјављује да је на страни злог господара. После неколико часака разбеснели Грдан улеће у кућу и прети Џивовим родитељима да ће их тужити суду ако му Дубравку не предаду.

Грданова суровост, неправда, толико су узбудиле Џива Гундулића, да се, у том часу, преживљени узбудљиви догађај претвара у његовој машти у дивну слободољубиву причу, касније разрађенију пастирску игру *Дубравку*. Ту своју причу у другом чину Гундулић прича друговима свога оца, песницима Златарићу и Рањини, не би ли их одушевио да се на суду заузму за Дубравку. Прича се одвија као сцена на сцени: деца и песници гледају пастирску игру *Дубравку*, у којој Грдан тражи пастирицу да би била робиња и његовим „племенитим псима". Златарић и Рањина, дирнути даром младог Џива, обећавају да ће спасти Дубравку.

У трећем чину деца будући песници помогну да се открије подмитљивост судије Перета и да се Дубравка спасе. Она с чуђењем откривају да се све догодило „као у Џивовој причи", Џиво је унапред знао да ће правда победити и Дубравка отићи међу пастире са Миленком. Лончаревић тако уводи децу и у тајну стваралаштва, показујући како средина, људи с којима живи, закони који владају у томе времену, политика земље, обичаји, утичу на уметниково дело. Дечак који је са једанаест година видео *Малоī Ґундулића* на сцени, касније ће много лакше схватити дело и живот овог великог песника.

Није лако написати ни историјски роман и драму за одрасле, а камоли историјску драму о деци и за децу. Њихов живот, њихова размишљања и поступци разликују се од живота, мисли и поступака одраслих које је забележила историја. Деца датог времена морају се створити, измислити, према знањима о том времену и Лончаревић је створио живе ликове, нарочито деветогодишње Марије, сестре Гундулићеве, и дечака Тадеа, и то са мало речи, мало покрета на сцени. Лончаревић се добро сналази у оном времену (почетак седамнаестог [2]века) и у оној средини. Како није наводио литературу, види се да је читао и Енгела, Стојановића, Решетара, Керблера, Армина, Водника, Комбола и др.[2] Из једне једине пркосне речи Маријине упућене Тадеу: „У Дубровнику су и мала деца паметна!", показује се и нарав те девојчице као и сва она самосвесна, културна средина која је овакву девојчицу дала. Али писац њу није начинио стармалом, она свугде реагира као дете, она Џиву и његовим друговима, сазнавши да је Тадео наклоњен Грдану, добацује да подлог дечака баце у подрум, јер „тамо

има мишева“. Она се детињски, природно и шеретски смеје своме брату маломе песнику: „Хи, хи, хи, песник – Иван Ћиво Гундулић!“

Лончаревић показује и извесну сценску вештину у овој својој првој позоришној игри. Он успева већ у првим реченицама да карактере личности нагласи, и да живост с којом је радња почета одржи до краја. Он има осећање сценске фразе, живе, кратке, изненадне.

Са најмање среће је писац пребродио тешкоћу око дубровачког говора. Како да говоре Дубровчани и њихова деца оног времена, а да то са сцене буде јасно српској деци? Лончаревић се одлучио да избегава све провинцијализме, остављајући само оне који се и данас говоре, чије се значење према ситуацији може лако разумети, а у којима има, међутим, доста локалне боје, као израз „ајме мени“ или „мој госпару“, и тиме је својим малим јунацима дао нешто од боје дубровачког језика.

Кад је реч о језику у овом комаду, треба истаћи Лончаревићеву штедљивост у речима. Ако је драма књижевни род у коме се тежи да личности говоре сажето, да с мало речи пуно изразе, онда се овде и у том погледу успело. Ова позоришна игра је отребљена од сувишних речи, разговора, што је такође знак да се на њој озбиљно радило, а што није чест случај код младог писца, нестрпљивог да дело изнесе пред публику пре него што се оно избистри, сталожи.

Потребно је рећи и коју о опреми ове књиге. Она, као и друге књиге у овој серији, снабдевена је упутствима сликара декора и костима, стручњака за позориште, Сташе Беложанског, Саве Рајковића, Милице Бабић и Данке Митровић. Глумцима деци је до танчина објашњено како се намешта позорница и граде кулисе, како се шију костими, како деца која играју птице или животиње треба да се држе, да би постигла жељени ефекат, и како се, најзад, рукује канапом ако неку личност – животињу представља лутка. Дат је овде чак и списак боја потребан за израду кулиса и испричано је како се грундира, како се кува каша за тај посао. Све је ово речено једноставним језиком, тако да се негде и у селу на Медведнику људи могу подухватити да створе дечје позориште, само ако добро проуче ова упутства и ако имају, како вели Сташа Беложански, „много искрене љубави за позориште“. „Што се тиче извођења *Малоī Гундулића*, не треба управници позоришта и редитељи да се уплаше од речи у одељку „Одевање Дубровчана у Гундулићево доба“, где се вели: „... Племићи су носили одело од сукна, велура, свиле... Појас је обично био од свилене материје... Преко појаса су носили црвен каиш украшен сребром. На јелецима су била сребрна и златна дугмета...“ Треба примити савет сликара Саве Рајковића, који је дао упутства за израду костима и декора у овом комаду, кад каже да се у недостатку правог материјала „може узети обичан, па чак и американ, али га офарбати одређеним бојама“. На успелој емисији Радио Београда комада *Мали Гундулић* видело се да успех позоришне игре зависи углавном од глумаца, мада се не одриче ни вредност визуелног момента.

„Дечја књига“ добро ради што ову врсту књига допуњује и оваквим коментарима које уз њих даје. Великим својим делом ови савети, тумачења, цртежи, могу бити корисни за постављање на сцену било кога дечјег комада.

(1952)

Први превод Рибеира Коута код нас

(Рибеиро Коуто, *Дуīи дан*, издање „Зоре“, Загреб, 1952)

Догоди се да књиге вишеструко успеју. Таква је и превод Анта Цетинеа збирке песама *Дуīи дан* бразилијанског песника Коута у издању хрватске „Зоре“.

Као увод у књигу стоји чланак самог песника о тешкоћама и природи превођења поезије, а на крају је есеј о Коуту од познатог италијанског песника Енције ди Попа који је готово истовремено са хрватским преводом издао на талијанском, под истим насловом, збирку Коутових песама. Има нешто необично довршено, културно, топло у целој овој књизи. Пре него што загледате у превод песама, Рибеиро Коуто вам са несебичношћу правог уметника, са великим искуством, говори о превођењу поезије уопште, о њеној непреводивости у ствари, да своје разлагање заврши похвалом Цетинеовог превода своје поезије. Успех преводиочев писац је објаснио прво великом његовом страшћу према латинској поезији, а затим подударношћу живота свог и преводиочевог, сличношћу поднебља где су никле песме и где преводи. Коуто великодушно поклања своје дело Цетинеу, изјављујући да је Цетинео од његове поезије начинио „своју ствар“.

Тако сам, пре него што сам почела читати песме, наслутила, знала, какав је песник. У том једном поступку, у то неколико речи из увода, видела сам песника надасве хуманог, са вером у људе, са чежњом за пријатељством, са осетљивошћу за неухватљиво, и частољубљем живим као јасиков лист. Коуто, на пример, вели у свом чланку: „Предност чињенице да сам први бразилијански песник чије су песме објављене на страницама збирке песама на хрватскосрпском језику не треба да наведе читаоца на помисао да вршим улогу ’амбасадора бразилијанске поезије’. Никаква забуна, никаква двосмисленост, не би ме – као ова – нагнала да поцрвеним“, и онда именује низ великих песника своје отаџбине „који чине част латинским језицима“ и који су ван своје земље мало познати само зато што не пишу на ком великом светском језику, не говорећи да и сам спада у те песнике.

Какав је био у овом уводу у збирку својих песама, такав је и у својој поезији, отвореној, спонтаној и сетној. Коуто у свету око себе или види скромне ствари и људе, песмотворце, богослове, сликаре самотнике, занатлије кварта Сен Силписа (из песме „Париз“), или далеке путеве и видике под маглом. Чини се да би песник хтео да буде заштитник свему немоћном, скромном и кротком. Он воли:

Весела ока старца на сунцу и осамљену дјевојку
и мисаону сјету старинара...
(„Париз“)

Ја волим ону станицу усамљену,
ону станицу далеку, безимену,
гдје се врши само кратки застој и смјена...
(„Дјевојка са сиромашне станице“)

Он воли „убоге вранце и тишине оснежене“, „оне о којима новине никад не зборе“, али као да се брани од ове нежности која би све да обухвати. Има у томе нешто слично оној динарској уздржљивости у исказивању љубави. Међутим, овим заштитничким осећањем песник никад себе не ставља изнад других, у смислу људског достојанства се он сећа једнак с њима. Певајући о мршавој швалји чији му живот „болно изгледа“ жели да напише роман који ће се баш њој свидети, „пун драматичних сцена, да се овлажи сузом њена мала зјена“. Он једног часа поверује да је усамљена девојчица са оне безимене станице можда била „од живота очекивана жена“.

Осећање пролазности, узалудности, такође лебди кроз ову поезију неказано, неухватљиво, да би се у песми „Циклус“ сажело до речи, до констатације. Бацивши стихове из младости кроз прозор на ветар, говори:

И једног дана, можда у времену још далеком,
у времену у ком не знам сигурно какав ћу бити,
пронаћи ћу у једној ладици садашње стихове,
нове стихове, у којима осјећам да живим,
рећи ћу кад их прочитам с тугом: стихови стари!
И последњи дио мене кроз прозор ће проћи.

Као лепотом и даљином, песник се опија и својом носталгијом. У песми „Проналажење бразилијанске поезије“ пева како је слушао „неког чудесног човека, гласника тропског нових стремљења,“[1] где му говори: „Желим сунце у твојој и твојих пријатеља поезији. Бразил је пун сунца! Бразил је пун снаге! Треба створити поезију Бразила!“ слушао га је „с очима благог подозрења“, а „случајно је слатка заромињала киша, у једноликој ноћи што је већ измицала“ – и песник[2] завршава:

Остали смо дуго у шутњи
и посматрали трг под лаганом кишом.

Тамо даље под кишом прошла је једна жена.

Али овај писац је пун изненађења. Одмах после неколико тренутака уверите се да је његова тихост и сета само обуздана снага и радост, јер кад је написао поему о својој отаџбини, била је још сунчанија од оне о којој је говорио „чудесни човек“:

У мојој крви се пометено ковитлају гласови.
Порив ме гони да вичем земљи која спава.
Осјећам у својој нутрини ритам њезина сна
и љупкост вјетра је као свјежина њезина даха.

О, земљо Нороесте,
тако чиста сада у дјевичанству јутра.
Прва зорина свијетла
обавијају те дражешћу дјетињства
и изнад пејзажа твог големог опорог тијела
чини се да још увијек тајанство стварања кружи.

Он радосно, гордо пева о домовини која се цивилизује:

Утреник се стално пробијао.

[3]Дани сунца од ког се обамире.
Дани кише множећи се у обарању стабала.
Дани олује с урлицима вјетра стравичнога.[3]

Утреник се стално пробијао.

Ноћи осуђеничке усамљености.
У нелагодној тјесноћи барака,
Са[4] сиктањем кобре и завијањем тигра.

Бурни огањ издизао се ка звијездама,
И[5] у станкама барбарске тишине
Чула[6] се тужаљка сеоске гитаре.

(„Нороесте“)

Необуздана љубав према домовини, дивљење „Сан Паулу свих људских радости, Сан Паулу који рискира, Сан Паулу који продире, Сан Паулу осионе пустоловине рада“, нису код Коута умањили дивљење према другим народима, другом свету:

Ја сам твој син, о, приморски граде,
носим у себи нагон путовања,
љубав према странцима и народима.

(„Пјесма о родном граду“)

Овај човек који воли људе, толико друштвен и присан и са странцем, осећа природу као да је усамљеник, „мисли на звијезду која не мисли на њега“ и овако се обраћа месечини:

Јеси ли ти то, мјесечино, коју сам некад волио,
која си се испињала бијела између кровова
да испуниш пјесмом идилу перивоја?

Овдје, у забрану, све је самоћа.
И мрмор потока у којима се одбљескујеш
води ме до скромне, несхватљиве исповијести[7]
саме ноћи, расточене у шумове...

Објасни ми, о, мјесечино, изгубљена у забрану,
значење гласова самоће.

(„Јављање мјесечине у забрану“)

Поезија Коута, као музика, мами да је слушаш колико и да је читаш. У њој су испреплетани сви ритмови, од снажних, исклесаних,[8] до крилатих и сетних. Лак је и покретљив као дим у „Елегији“:

С вјетром на твоја
врата ћу доћи,
али не зими,
у црне сате
студене ноћи.

С вјетром ћу доћи
пролећа блага.
Из уста твојих
њежност ће зборит
и мирис цвијећа
што цвјета вани
у топлој ноћи.

У „Јутарњој луци“ је миран и раван као мирна пучина:

Даљина коју удишем дубоко из вјетра слана
има укус тијела што се свјетлуца и мирише
само мени из једног незнаног океана.

У „Арији хармонике“ као да се трза, јеца:

Умре ли она, што ћу да радим?
Више нитко? Све дођавола!
Нитко да ме чека крај мола?
Боже мој, да ме још душа нека чека.

У „Пасторали“ чујеш глас као да се расплакано дете умирује:

Кад будеш заспала под стаблом паинере[9]
птице ће истиха пјевати. У сордини
птица казат ћу безутјешни поздрав.
Воде, које протичу близу, влажећи земљу,
теће ће све полаганије да виде твој лик.

Хтела сам да у мреже речи ухватим неухвативу драж ових стихова, али се бојим да ми је измакла. Није она ни само овај сан, ова носталгија, овај вечно жив, покретан ритам као у потока, ни намерно недоречена топлина, ни светла визија природе, већ још нешто што све то повезује на начин тако природан, неодољив, као што се дише и као што се говори. И због тога већ чим прочиташ збирку, враћаш се поново на песме као што су „Поздрав дјевојци утопљеној у Сени“, „Арија хармонике“, „Пасторала“, „Дјевојка са сиромашне станице“ или „Поздрав дјевојкама из пука“, нећеш ли као дјевојку на купању уловити ту необичну лепоту.

(1953)

Из савремене поезије америчких црнаца

(Нопок, „Мала књига поезије“, 1953, Београд. – Превод Драгослава Андрића, белешка о поезији америчких црнаца Светозара Бркића)

Управо у немирне дане првога пролећа кад сам опет почела упорно мислити како ли се буди земља у крајевима које зацело нећу никада стићи да видим, какви су тамо сутони и јутра, какве су очи и груди жена, како оне тепају нежности, шта људи мисле под звездама, дошла ми је до руке збирка поезије америчких црнаца. Мало ми је која поезија рекла толико о људима као ова, и уверила ме да су сви људи исти у поносу, у љубави, у болу, у свима основним осећањима. И црнцу песнику Џемсу Велдону Џонсону, пре више од пола века, чинило се да „звезде нису сјајне тако, да сунце не сија више, да је дан два пута дужи“, кад је отишла она коју воли; и Фентон Џонсон мисли заједно са „женом у црвеном“,[1] „која је некад била добра као Света дева“, да је алкохол, џин, „бољи[2] но сва вода Лете“. И тај далеки песник осећа кад је неко добродошао, да је као „љубичица у марту“, и песникиња црначка из народа пева: „Ах, волећу свога драгог до судњега дана. Требало би да видите тога мог гаравка... од поноћи црњи је он, најцрњи у граду, зуби су му бели као заставе примирја, од купина црњи је он и од меда слађи“.

Из стиха у стих имала сам неко осећање сатисфакције, особито кад сам у ове дане жудње за мирисом земље прочитала речи песника црнца: „Уморан сам од цивилизације“. Било ми је утеха за сопствену тугу и умор, кад сам у ове дане поплаве сете наишла на стихове песникиње Џорџије Даглас Џонсон из којих сам видела да се људи свих боја, у целом свету, „прво надају да ће их живот обасјати“, а после „виде као и сви људи, како се мехури распрскавају“ и науче се да се с тиме мире.

Имају ове песме песника црнаца свечаност и непостижну једноставност прастаре поезије свих људи; у њима је осећање дато голо и овејано као зрно пшенице, и обичне животне истине да је „туга за домом страшна, страшна ствар“ звоне као да их негде на обалама реке изговарају древни пророци. Имају такву озбиљност, да сам се осећала као кривац, мада живим негде на светлом југу далеко од Ленгстона Хјуза, кад је он проговорио у име црнаца Америке:

Требало би да имамо земљу сунца,
величанственог сунца,
и земљу миришљаве воде

где је сумрак блештава шарена марама
румена и златна,
а не ову земљу
где је живот леден...

Поезија америчких црнаца ретко је отворен протест и позив у борбу као у песми „За мој народ“ Маргарете Абигејл Вокер: „Нека наступи друго и храбро поколење; нека се дигне народ што воли слободу. Нек лековита лепота и снага последњег хватања у коштац заструји кроз нашу крв и дух. Нека се убојне песме пишу, нека ишчезну тужбалице. Нека се уздигне раса правих људи и узме све у своје руке.“

Ова поезија се боји да говори о безначајним стварима, о ономе што није битност човекова. Ретко себи допусти и опис, а још ређе је тај опис боја и светлост. Зато се изненадимо кад наиђемо на овакве стихове Хелене Џонсон:

Фламинго је румена пега
на тамнозеленом дрвећу,
не зна се да л’ су му ноге
тананије од врата.
– – – – – – – – – – – – –
Из грла насмејаног језера
извире заносна песма
и успављује лењог гуштера.

Овакви стихови нас овде обрадују као да се тужно дете одједном насмејало, јер је црначки песник претежно тужан, јер често мисли о смрти. „Где ћу умрети, да ми је знати?“, пита се Ленгстон Хјуз. Њихове асоцијације, песничке фигуре сваки час се враћају на смрт: „Ко смрт су мирне тополе тамо“; „Мудријих нема од умрлих људи, јер они знају дубину корења, и колико се дуго зрно буди“; „За мене више среће нема и волео бих да сам мртав“; „Кад будем у гробу свом, пробудићу се каткад из сна, да бих могао плакати.“ Стерлиг Браун у „Размишљањима о смрти“, да поменемо само његово име међу многима, каже: „Смрт је као сиви гангстер што ноћу жари и пали... као војсковођа који упорно опсаду води... као црна гуја која се шуља по жбуњу прошараном љубичицама“. Наметање оваквих асоцијација песнику црнцу у Америци бива јасно кад се прочита песма Франка Маршала Девиса о Чајлзу Џонсону, човеку „који је имао четири факултетске дипломе, знао разлог овог и порекло оног, могао држати говор на латинском или псовати на грчком и научивши такве ствари он је умро од глади, јер није хтео да подучава нити је могао да буде слуга“. Ова песма нам боље него икаква социолошка расправа тумачи присуство туге у овој поезији.

Књига превода савремене поезије америчких црнаца садржи и неколико песама тужбалица из народне поезије америчких црнаца, а пропраћена је потребним белешкама о поезији и песницима чије су песме преведене. Превод даје утисак да није сиромашио оригинале, колико је уопште у преводу поезије то могуће.

(1953)

Жене књижевнице

Прошло је време када су људи, па и многе жене, тврдили да је жена на овај свет дошла да изврши само свој главни задатак, да изроди децу и обавља послове који су са тиме у вези. Последњи велики догађаји су показали да је жена велика и равна човеку и у другим озбиљним људским задацима, због чега је данас у нашој земљи изједначена у правима са човеком и има могућности да све своје дарове богато развије. Али дар који човек носи у себи је као биљка која мора да никне из земље, па било сунца или не, па су најобдарениje жене снагом своје обдарености избијале на видело још од најстаријих времена, па било то за добрих услова или не.

Прве српске, анонимне додуше, књижевнице биле су жене из народа или властелинке које су поред људи стварале нашу народну лирику. Иако им не знам „имена ни лица“, убеђена сам да су само жене и девојке могле створити ове женски узбудљиве стихове:

Двије сестре брата не имале
па га вију од бијеле свиле,
од бијеле и још од румене.

Зацело су жене створиле и песму о неверном Конди и многе друге где се види изразито женска осећајност. Једина властелинка књижевница из овог времена чије име знамо јесте *Јефимија*. Истина, широким слојевима је мање позната њена похвала упућена кнезу Лазару, него стихови Милана Ракића који нам о њој говоре:

Јефимија, ћерка господара Драме,
и жена деспота Угљеше, у миру,
далеко од света, пуна верске таме,
везе свилен покров за дар манастиру.

Прва наша позната песникиња, која је своје стихове штампала, била је *Милица Стојадиновић Српкиња*, или Српкиња, како се пре Вука још писало. Када неко ужива неку слободу, њему се чини да је она била од памтивека, као ваздух или сунце. Данашњи нараштај и не слути какву је борбу морала издржати прва српска песникиња, савременица наших великих романтичара, са својом средином која

је сматрала да је срамота жени писати песме, бавити се послом тако неозбиљним. Због тога је објављивала само песме патриотске и моралне садржине. У књижевном свету, и нашем и страном, уживала је, међутим, у оно време велики углед.

Нешто пре Исидоре Секулић и Милице Јанковић јавила се *Јелена Димитријевић*, жена немирна, радознала духа, која је обишла Европу, Америку и извршила пут око света. Њу су занимали обичаји и нарави људи па је брзо са песама прешла на путопис, приповетку и роман. Напредна, она је међу првима била присталица ослобођења жене. Писала је зато пуно о животу харемских жена, а њен узбудљиви роман *Нове* (1912) говори о напредним Туркињама и њиховој борби. За време свог студентског доба имала сам прилике да Јелену Димитријевић видим и с њом разговарам: имала је изглед и држање странкиње, говорила дубоким, мало промуклим алтом, и готово слепа није се одвајала од свог штапа.

Некад као гимназисткиња у свом Ваљеву ни у сну нисам могла сањати да ћу се некад лично упознати са којим од књижевника, али сам се, поред Јелене Димитријевић, више пута касније виђала и са *Милицом Јанковић*, писцем *Исповести* (1913), новеле „Пре среће", романа *Плава госпођа*, да поменем само њена познатија дела. Упознала сам је тек кад је болешћу постала заувек везана за постељу и инвалидска колица. Њено лице пуно сунчаног осмеха тако је одударало од непомичног лежећег положаја, од руку које је подагра кривила, али у којима сам јој скоро увек затицала хартију и оловку. Друге људе би тако велика несрећа учинила злим, а она је бивала све боља, што је више трпела; а већ и раније је Скерлић, кад се као млада девојка јавила у књижевности, писао да је њено дело пуно „неусиљене и симпатичне простоте, словенске нежности и самилости, тихе и просте 'истине срца', нечег сасвим српског и домаћег".

Један од највећих пријатеља Милице Јанковић била је Смиља Ђаковић, власник часописа *Мисао*, који је излазио између два рата. Смиља Ђаковић се јављала под псеудонимом Јованке Петровић. Њене приповетке су имале хумора, личности у њима су биле живе, необичне. Њена патриотска приповетка „Београд се неће бранити", објављена у *Политици*, привукла је пажњу необичношћу и снагом. Смиља Ђаковић је писала и један роман са социјалном темом. У њему је решавала проблем задруга, на свој начин, независно од марксистичке науке. Смрт је спречила да га сама доврши, а до данас се није нашао неко ко би то учинио у духу њене замисли.

Смиља Ђаковић, или Јованка Петровић, била је најзанимљивија жена писац коју сам упознала. Много је утицала на младе и старије писце који су се окупљали око *Мисли*; била је дух који вечно комбинује, који је увек спреман за велике подухвате. У нашој средини онда она је била жена каквих су Французи, на пример, имали у XVIII и XIX веку. Разговори који су вођени у скромној редакцији *Мисли*, или њеној кући, надахнули су често књижевнике, охрабрили их, дали им мало онакве средине каква је потребна ствараоцу. Ту се, поред младих писаца реалистичког правца и поред уредника Симе Пандуровића и Велимира Живојиновића – Масуке, често могла срести Исидора Секулић, Даница Марковић, Јела Спиридоновић, да поменемо само најпознатије.

Са *Исидором Секулић* сам се и упознала у редакцији „Мисли". Дуго ме је пред њом држало осећање ученика пред професором, провинцијалца пред

светским, великоварошким човеком, песника пред великим прозним писцем. У разговору са њом, у току од пола сата, ви прођете кроз све књижевности, дотакнете се свих наука, од астрономије до биологије, прохујите кроз многе историјске епохе; у сваком поновном разговору вас поново очара богатством, живошћу свог унутрашњег живота. Ово огромно знање њој не смета да најпре поштује свој народ и његове традиције. Јавивши се књигом *Сайуйници* исте године кад и Милица Јанковић (1913), она непрекидно од тада богати нашу књижевност делима високог уметничког и интелектуалног домета. У књизи *Зайиси о моме народу* њено се родољубиво осећање пење до узвишеног, књигом о Његошу показује смисао за филозофију и апстракцију, док су јој последње приповетке и новеле из *Хронике йаланачкоī īробља* пуне сетне поезије. У нашој средини једино она, слично великим европским писцима, ради и сада када би се могла на слави одмарати.

Прошле су љубичице!
И моја кратка и нестална срећа
са дахом њеним у неповрат мину,
април у цвету и у сјају сину,
и све, о, друже, што ме на те сећа
сад само тугу у мом срцу буди,
а уздах тешки раздире ми груди.

Преко ових стихова у антологији Богдана Поповића упознала сам први пут песникињу *Даницу Марковић.* Одмах су ми постале блиске њене песме пуне мушке искрености и снаге, поносила сам се што се у тој антологији где је она била једина жена, њене песме такмиче и лепотом и снагом са песмама људи песника. Притиснута невољама у животу успела је да остави само збирку песама *Тренуци*, после чега се јављала само по часописима. Као и њена непосредна, искрена поезија, тако је она одмах придобијала људе. Живих, модрих очију, поносита, усправна, она није говорила много, али се њене топле људске речи памтиле.

Док је поезија Данице Марковић била реалистична, док јој је у корену био доживљај из стварног живота, песме *Јеле Сйиридоновић* која је за њом дошла биле су пуне снова и побожности. Она је врло живо осећала српску прошлост, величину немањићког доба, и посветила низ топлих песама Растку Немањићу. Она као да се увек налази онде куда моли сунце да је однесе:

О сунце моћно и јасно
у твоме високом сјају...
понеси мене целу
уздрхталу и врелу
у сјајне регионе
незнане васионе.

Поред песама из збирке *Са уских сйаза* и песама надахнутих патриотизмом и пуних дивљења за српску старину, Јела Спиридоновић пише и приповетке, али како су и оне писане лирски, може се рећи да сав њен књижевни рад носи печат поезије.

Генерација која се јавила после Првог светског рата дала је поред Јеле Спиридоновић неколико још књижевница. У реалистичкој социјалној приповеци и романима *Кајин пут* и *Девојка за све* истакла се *Милка Жицина*. Она слика тежак положај жене раднице у старом друштву. Поред ње су привукле пажњу *Фрида Филиповић* и *Надежда Тутуновић* кратким приповеткама. Фрида Филиповић се и даље развија, прелази на дужу новелу, док Надежду Тутуновић болест омета да се потпуно изрази. Млада романсијерка *Љубица Радоичић*, својим првим романом *Дана Рачић* пробудила је много наде коју и оправдава каснијим радом.

У ово доба се јавило низ песникиња: *Аница Савић-Ребац, Аница Ђукић, Вера Делибашић, Вера Витезица, Даринка Одовић, Милица Костић, Јованка Хрваћанин*. Јованка Хрваћанин је песник зрелог и уметнички високог израза. Њена поезија иако топла, женска, и мисаона је и уздржљива. Јованка Хрваћанин се труди да са што мање речи изрази мисао и пренесе осећање. Њена прва збирка *Пјесме невиђеном* је од оних књига које не подлежу моди, које ће увек имати читалаца, освајати својом непосредношћу. Стихови ове једноставности и непосредности увек ће се памтити:

Маријо, звездо морска, окрени њима лице,
у тами пут ми покажи, сачувај драгог мог.
Била му верна срећа кô љубав моја што је
и као мисли моје чувао њега Бог.

Она се бави и поезијом за децу и преводима са руског и словеначког, у које уноси све поштовање и несебичност, потребне да превођено дело не изгуби ништа од своје лепоте у овом преношењу у стран језик.

Вера Делибашић, Српкиња из Босне, појавивши се првом збирком стихова *Немири младости* није још наговештавала да ће се развити у прозног писца. После ослобођења написала је роман *На ничијој земљи* где је забележила све патње и подвиге народа у ослободилачкој борби. Врлина овог романа је то што се осећа да је писац преживео оно о чему прича, што његове личности живе, а богати књижевни језик показује да је Вера Делибашић свој књижевни рад почела поезијом.

Милица Костић је после прве збирке стихова *Капи сунца и суза* која се одликовала снагом израза, болном исповешћу, после ослобођења написала поему *Чаћа* о неделима католичког клера према Србима у Хрватској. Њен смисао за трагично и њена љубав према земљи нашли су у овом делу право место:

Детиње очице као изгажене љубичице,
испребијане ручице
као птичја искршена криоца,
а хумчице као мрављe кућице
расуте по ливадама.

Иако је материнско осећање у жени најдубље, у нашој га женској лирици немамо често опевано. Свега је Вера Витезица дала неколико лепих, узбудљивих песама посвећених свом сину: сад је крај његове колевке сањала о његовој

срећи и својој уз њега, сад га молила да је тужну развесели, а сад се и сама као дете с њиме играла. Сасвим друкчије пева својој кћери Даринка Одовић, немирна песникиња, која није успела да у поезију претопи свој богати песнички темпераменат. Под утицајем социјалне поезије, она каже да детету неће певати о птицама и цвећу, неће му причати бајке, већ стварне приче о деци која умиру од глади, док људи ћуте.

У времену после ослобођења појавило се неколико жена песника. У првом колу истакла се највише *Мира Алечковић*, чији сам развој имала прилике да изближе пратим: седела је неколико година у ђачкој клупи преда мном. Већ у њеним првим ђачким песмама оцртале се особине које ће се и даље развијати: сета, искреност, душевност. Одмах се определила за реалистички правац у књижевности. Због свих ових особина њене песме за децу и омладину рано су ушле у читанке. И у најзабаченијим нашим селима ђаци читају њене стихове:

Све дубине из пучине,
снага наша из корена,
дах што сипа цветна липа,
и шум мора, витог бора,
сред старине постојбине...
мили сине,
носи име – домовине!

Она је плодан писац, досад је дала неколико књига и, као и многи њени вршњаци, сада[1] са патриотске поезије прелази на личну.

Јара Рибникар је за врло кратко време стекла глас обдареног писца модернистичког правца. Досад се огледала и у песми и приповеци. Овом правцу припада и врло млада приповедачица *Светлана Велмар-Јанковић* и песникиња *Гордана Тодоровић*, тек изашла из гимназијских клупа, али са изразитим даром за сажет уметнички израз.

Има још неколико имена, али мислим да би било за данас прерано бележити их. До тога времена желимо им да се срећно развијају.

(1954)

Jeux de l'apprenti animalier

(L'édition de Pierre Seghers, Paris, 1955)

Наш сугрђанин од пре скоро десет година, бразилијски амбасадор у Југославији, песник *Рибеиро Коуто*, штампао је самим крајем прошле године у Паризу, у издању чувеног љубитеља поезије Пјера Сегера, необично занимљиву књигу поезије, и цртежа који је допуњују и прате, под насловом *Игре звериħеī ученика* (шегрта). У писму упућеном издавачу сам песник о овој својој књизи каже: „Озбиљан сам песник, а узео сам да се забављам, изабравши као тему неке од животиња, и привидно неозбиљном, игром писања сликованих кватрина у везаном слогу, игром ученика који речи наставља, допуњује цртежом[1] са алузијом. Све је то, у ствари, збирка басана, зверињак изрезан од картона разнеженом руком сувише зрелог детета. Највећа и најопаснија игра је већ писање ових строфа од по четири стиха на француском. Оне су ми се наметнуле, ни сам не бих могао објаснити зашто. Можда је то била неодољива потреба да дођем у везу са толиким пријатељима расутим по свим континентима, нагон у исти мах да им се јавим у предвечерје свога живота. Требало је то учинити на језику који сви разумеју, заједничком језику духа."

Даље песник вели да је преко ове збирке јавио својим пријатељима главне ствари и о себи, своја искуства, антипатије и наклоности, наде и жеље, да се, укратко, сам кроз ове песме насликао.

Рибеиро Коуто, песник снова, далеких обала, живота, утешни песник смрти, показује и у *Играма звериħеī ученика* све своје раније песничке особине: фантазију, веру у живот и људе, демократичност, способност да с мало речи сугерира расположења, необичну топлину. Међутим, овде видимо и једно његово скоро ново лице, показује нам се и као моралист, човек који све оштро види, који живо осећа побуде у деловању људи, али који им се не намеће за судију већ само кори и опомиње. И то овој књизи даје донекле француско обележје – ако је њихово најопштије, најчешће гледање на живот да све разумети значи све опростити.

Ова књига је као музички инструменат са много жица, од којих свака звони друкчије, а ипак су све потчињене једном музичком закону. Иако скоро све кватрине имају човечни циљ да људско срце објасне и побољшају, једне од њих су наивне и чисто прозрачне, једне сетне и чежњиве, једне веселе, неке враголасте; у једнима је благ хумор, у другима и сатира, у некима недоречен прекор,

немир једва наговештен. Исти песник је час само предшколско дете што прати веселост веверице, а час већ дечак који иде у школу и шали се да је корњача, „некуд хитно позвана, стигла три дана раније, али после два и по месеца“, а после тога је то већ зрео ученик који хоће можда да нађути вероучитеља („Пас“):

Господа су дубоко такле
верности паса похвале
и створиће анђеле нове,
мајушне крилате псе.

И онда наједном изненађење: у идућу строфу већ се пење горчина („Јагње“), нађете се наједном пред сликом секире и стиховима о месару који, обузет грижом савести, пре него што закоље јагње, милује му њушкицу и папке. Учестају строфе у којима се Коуто јавља као критичар друштва и ставља вас пред слику паука („Паук“) који предвиђајући рат „припрема своје залихе конца за шивење“; или вас доведе пред гуштера кога „не дира никакав проблем док спава на свом осунчаном камену“ пресит од доручка и са свешћу да га чека исто тако обилат ручак.

И онда опет за целу сунчану годину се удаљите одавде и нађете се пред цртежом[2] где у широким небесима лебде ласте („Ласта“) које крилом пишу „ствари непостојане“ што ће их можда песник „схватити једног дана“. Допре вам до срца глас песника који воли живот („Цврчак“):

На дан мога одласка, цврчку,
јави ми се песмом из грања
под прозором, вичи, прави буку,
радуј се због радости постојања!

Међу овим песничким шифрама послатим пријатељима у туђини има и отворених сетних писама, можда каквој давној вољеној, у свету изгубљеној, жени („Грлица“):

Грличина тужбалица
туге нам старе успава.
Љубав... Коју? Бол... Који?
И све у куту заборава.

Још више се има тај утисак у строфи о кози која звони као сетан прекор некоме ко је био млад и бео и мислио да зато може јести и цвеће („Коза“):

Пошто је млада и бела,
брсти цвет што тек ниче,
глође танушно шибље.
Мало је се моје срце тиче!

Рибеиру Коуту падају на ум и необичне слике („Сова“): сова[3] ноћу по затвореним црквама пије уље из кандила а слепи миш јој саветује да ступи у калуђерице. Је ли то само фантазија? Можда алузија коју ће разумети неко у далеком католичком свету?

Цео свет је нашао место у овој збирци Рибеира Коута, сви континенти, и небо и вода. Одасвуд где је био понео је у очима слику, од Лапоније до афричке пустиње, од Бразилије до Истока. Ту су северни јелени чији рогови су „једине гране без лишћа у белој слици лапонске земље“; ту је жирафа која у пустињском хоризонту личи на Ајфелову кулу; пингвини који од страха да не закасне „већ у рану зору се обуку за примање“; лабуди што плове каналом „с изгледом велике надмоћи, највидљивији у пловидбеном хоризонту“; галеб који кад брод отплови од обале, „остаје као заборављена марамица у пристанишној води“; зец што, освећен, ликује док царска војска пролази друмом разбијена; демонични јарац кога све козе сматрају „слатким“; кртица што држи да је у веку бомби ипак најбоље живети у подземљу; лисица која, и док је ловци гоне, смишља како ће им се осветити у сеоском кокошињцу; орао мање несрећан што је изгубио слободу него што га приморавају да једе у кавезу као тек излегли пилићи; сујетни паун коме ситна живина спрема освету; рода што лебди изнад цркве са корпицом цвећа у кљуну и по којој се „зна да су се млади супружници загрлили у својим постељама“; угинула морска звезда што лежи на плажи и што је сву ноћ траже најбрже рибе крилатице; свитац који личи на уморног лумпача „што пали своју џепну лампу док тражи где му је кључ“; голуб чија голубица је ветропираста и за кога причају да је несрећан у браку; пчела што од жене на постељи мисли да је цвет.

Ту је цело људско срце са својом тугом, вером, поркосом, негодовањем, заблудама. Ту су сви сталежи, менталитети.

Цртежи којима је песник допунио ову збирку су изванредно свежи, пуни хумора, свог гледања на свет. Светли и прозрачни, они још једном потврђују Коутов оптимизам. Они ће, као уметност којој нису потребни речници да би се разумела, и онима који не знају француски објаснити донекле великог песника португалског језика кога је изненада походила жеља да се преко француског приближи што већем броју људи.

(1956)

Сетни дечак и човекољубиви писац

Бранко Ћопић је још млад човек, сасвим млад за романсијера, рођен је тек у другој десетини овога века, 1915. године. Очију је плавих, час замишљених, час насмејаних. У друштву се шали, да би заметнуо ону урођену сету што га још од детињства прати, и да би насмејао друге. Држање има природно, није се погордио што је најславнији дечји књижевник у Југославији, што је написао више књига него што има година живота. Иако је свршио филозофски факултет, он вам, ето, не отвара нове светове у учионици већ својим делима. Седи у својој соби у Београду и пише, а људи широм целе наше земље, били са планине или из града, слушају његово песничко тумачење света и живота. Најчувеније збирке његових песама су *Опјено рађање домовине, Ратникова пролеће, Армија, одбрана твоја*. Прве две је написао још за време револуције у којој је и сам учествовао, прво као политички комесар а после као писац и ратни дописник. Из овог времена су и *Приче партизанке*, преведене на више страних језика, нарочито словенских. Уосталом, нема његове књиге која није позната и вољена; не зна се које је од ових дела читаније: *Доживљаји Николетине Бурсаћа* или *Пролом, Не тугуј, бронзана стражо* или *Глуви барут, Дјечак прати змаја* или *Орлови рано лете*, смешне дечје згоде и подвизи или топле, пуне сете бајке, кад се у њему насмеје приповедач или кад се у прошлост врати песник.

Кад би наш Бранко Ћопић своју славу дуговао само лепоти или необичности стила, или страсти да у човековој души тражи оно што је најтамније и најгоре; кад би мрзео живот и свет; кад би био човек и књижевник који у све сумња, који се свему подсмева само ради подсмеха, који трага за злом у човеку и у животу, он би вам остао туђ. Ваш омиљени приповедач и песник, међутим, воли људе, и то воли највише оне којима је љубав најпотребнија: децу, старе и напаћене, судбином уцвељене, племените и сањалице. Воли људе свога завичаја, планинце који живе у тамници големих брда, како се изразио неки његов јунак, али који теже за далеким светом, за бољим животом, који чезну за подвизима. Причајући о њима, Ћопић вам прича како ни племенитост срца, ни богатство фантазије, ни дубина ума, ни осећање части у човеку не зависе од тога колико је школа учио, каквог је имовног стања и је ли становник села или великог града. Бранко Ћопић зна да се по тим забитим селима, у народу, крију будући Ћопићи, Крлеже, Андрићи, Тесле, Мештровићи, Шоше и Саве Ковачевићи – као што се

по селима и другога света могу крити, и крију, њихови будући велики људи. Он о сваком људском створу пише са пажњом као да је наишао изненада на необично важног човека, ма тај човек био и дете од пет година. Прича вам како и у то рано доба живота у људском срцу има пуно снова, дубоког бола, самопрегора; како се шћућурен у кукурузе, у хладу планинског бреста, у уџерици, по богатству своје природе, свога ума и срца, може бити грађанин целога света, бити једнак са онима који имају прилике да се већ као деца користе свим достигнућима културе и цивилизације.

Бранко Ћопић је рођени приповедач, ви листове његових књига не прескачете читајући, свака је страница жива, занимљива, свежа, свака вам припрема понеко уметничко, приповедачко изненађење. Приповедачки дар је и особина људи његова горштачког краја. Средина у којој је Ћопић рођен и где је, као сиромашно, сетно чобанче провео детињство, село Хашани под Грмечом, у Босанској Крајини, још је пуна одјека епских народних песама, предања, народне шале и мудрости, и зато је погодовала развијању Ћопићева приповедачког дара. Деци најприступачније приче, оне где се он сећа свог детињства, где под прозирном маском прича понајвише о себи, сањалици дечаку, у чијој машти се бајка и стварност мешају, написао је песник у Ћопићу. Оне су топле и сетне као што је и његово сећање на детињство. И ова потреба Ћопићева да се враћа у прошлост, и ова човекољубива туга, својствене су у првом реду песницима. Ћопић приповедач додао је овом човекољубљу, овој нежности и сети, много драгоцених изразито приповедачких особина. Он уме да посматра и да запази, да слуша и да чује оно што открива суштину неког човека, он толико погоди шта је типично у неком карактеру, да поводом једне исте приче, једног истог јунака, јављају се људи са разних страна и захваљују му или се љуте што је баш њих описао. Он уме да буде духовит, да се нашали на рачун неке наше рђаве навике; али се никад не шали на рачун човекових недостатака које тај човек не може исправити; он удара на оне ружне особине против којих се можемо и морамо борити. У наизглед смешним причама, Ћопић се само привидно смеје, у ствари, жали човека што не уме да се отресе својих мана. Овај његов хумор, духовитост, са разлогом су најпопуларнија његова приповедачка особина, и не само код деце. Приче Бранка Ћопића, уосталом, и не треба делити на приче за децу и приче за одрасле. Он и поред све своје исконске животности, своје слободне шале, у неком је смислу толико чист, здрав писац, толико јасан и природан, да ни најсложенијим својим делима не може бити деци стран; а с друге опет стране, обраћајући се и најмлађима одржава дело на уметничкој висини у којој и старији могу уживати.

Велики подстицај Ћопићеву дару дала је народна револуција. Она је пала баш у време кад је он сазревао као човек и као уметник, и она је убрзала и оплеменила то сазревање. Револуција је и у књижевницима које није одњихала народна традиција, у књижевницима изразитим индивидуалистима и затвореним у себе, подстакла огањ родољуба, запретан чисто уметничким страстима, заблудама, личним боловима и бригама. Ћопића је она само утврдила у мишљењу и осећању које је и дотле било у њему необично живо, довикнула му да је пут којим иде као уметник прави пут; отворила му свеже изворе тема; показала му

да није залуд веровао у своје земљаке који су током револуције утолили жеђ за великим судбоносним догађајима и својим јунаштвом оживели легенде.

Ћопић је необично плодан: док једно записује, друго му већ пада на ум; али мада је увек у грозници стварања, мада је толико књига написао, његово дело је стилски дорађено као да богзна како дуго глади и обрађује сваку реченицу: то песник у њему помаже приповедачу.

Чар његових дела је и у лепом језику. Ту није само богатство речи, већ и течна, мелодична реченица, и стилски обрти, и сва права и неправа употреба глаголских облика, сва сложена и тако логичка синтакса нашег развијеног језика, да човека, док чита, радост обузима, осети се топло као у родном крају.

(1960)

Творац нове бајке и песник револуције

Исам тек изишао из детињства, Бранко Ћопић је почео писати за децу и о деци и напречац освојио њихово срце. Обично се писци прихватају овог најосетљивијег рада кад добро испеку свој занат и кад ућу као људи у зреле године. Шта је то што је Бранку Ћопићу помогло да се већ првим својим делима приближи најмлађим читаоцима, поред његове бујне фантазије, непосредности и топлине, поред умења да ненаметљиво поучи и поведе за собом?

Најпопуларнији, највољенији дечји југословенски писац имао је детињство какво само треба пожелети сваком писцу, а особито оном који жели да пише за децу и омладину. Рођен у селу Хашанима у Босанској Крајини, 1915. године, већ као дечак упознао је све лепоте и ћуди небеса, вода и шума, нагледао се сунчаних рођаја и залазака, наслушао олује и грмљавине, зближио се са светом инсеката, звери и птица; наиграо се игара, које је сам себи морао измишљати; сазнао је шта је право другарство и пријатељство. Живећи у селу, имао је такође прилике да се насамује и насања, имао је времена да се начита књига и наслуша народних прича и песама о јунацима. Богатство утисака стицано за дугих летњих дана чобановања и игре са дечацима имао је времена да среди за дугих зимских вечери, у самоћи. И како врста доживљаја и утисака из тог најранијег доба човекова живота одреди касније његове склоности, поглед на свет, и основна схватања о људској части, о вредности слободе, о улози лепоте у нашем животу, Ћопићева дела, нарочито дела за децу, пуна су те средине и тога поднебља које је као мали заволео и где је имао срећу да остане до краја основне школе. Отуд су она пуна прича и песама о животињама, пуна свежег даха природе, живота у слободи, пуна песама о јунацима, девојкама и младићима који су у детињству као и Ћопић чезнули да нешто велико доживе и доживели га у ослободилачкој народној борби, плаћајући испуњење својих снова животом.

Отуд је Ћопић и творац наше нове бајке у којој јунаци нису надземаљска бића, већ његови добри познаници зверке, домаће животиње, небеска тела па и понека бака. Нарочито га привлаче стари људи, старе животиње и дотрајале ствари. Баш зато што воли живот, што у њега верује, Ћопић с тугом и са жаљењем гледа на бића чији је живот скоро прошао. Песник се мислима враћа у родни крај и види да је остарело псето Жућа, и мачак Тоша, и дедица и млин, и како га то боли, у стиховима бар учини да: „На Јапри никад не стану млини, никад добри

не умру старци“. У његовим бајкама месечева бака је као и све друге баке блага, пашта унуку, а мачак Тоша није никакав волшебни мачак већ старо биће које је писац почаствовао неким људским особинама. И овај нежни, самилосни однос према старости и немоћи донесен је из родног краја, из детињства, као и његов однос према материнству: није мало пута бајком, песмом, причом опевао Ћопић срце мајке. И овде, у бајкама, као и у приповеткама, кад преовлада песник, имамо тужну бајку којој је у основи жаљење што пролазе и бића и ствари; а кад преовлада посматрач, имамо веселу бајку о зверкама, медведима, лијама или вуцима, на чији рачун се писац шали, узгред им, као и људима и деци, говорећи понеку горку истину у лице.

Тамо, у свом сиромашном родном крају, као дете сиромашне породице из које су и отац и стриц Ћопићев ишли у Америку за хлебом и послом, свикао се он ценити и људску муку, као што се свикао ценити јунаштво или слободу. Зато он о рударима, ковачима, машиновођама или ложачима говори с истим одушевљењем и љубављу као о вољеним и цењеним песницима. Зато су његове песме о овим људима радосне и свеже и умеју да нам дочарају како би свет био окрњен без радног човека.

У овој збирци доносимо највише родољубивих песама, јер је најпотресније и најлепше песме, везане темом за ослободилачку борбу, написао Бранко Ћопић. Оне нису потресне само зато што су и теме такве, него што Ћопић, ако се тако може рећи, има дара за тугу као и за шалу; што је умео да сагледа сву дубину бола ојађених мајки, сву трагедију преране Јагодине смрти, смрти Марије на Пркосима, Радојеве и све остале омладине и деце погинуле за слободу. Величина његове патриотске поезије и у томе је што, јасно нам предочавајући да те младе људе никад више сунце неће огрејати, буди поред бола за њима и понос, оно чудно задовољство што су се опевани подвизи догодили у нашем народу, што су ти храбро пали у боју наши јунаци. Бранко Ћопић, у себи тужан човек, човек је и који верује у живот и напредак, и зна да људској слободи ни сами животи нису велика цена. Његово гледиште о јунаштву и народној части толико је истоветно са народним, да су се неке његове песме чак откинуле од свог творца и певају се као народне. Све то чини да нико код нас не носи са више права име народног песника него Бранко Ћопић.

Такав песник се не постаје, наравно, седећи далеко од борбе, од народа. Наш песник је и сам учествовао у револуцији, прво као политички комесар, а онда као ратни дописник и ове песме је написао већ тад, уз грмљавину топова, док се још крв пролевала, и издао их под насловом *Отњено рађање домовине*. Делимично у рату и одмах после њега написане су и збирке *Ратниково пролеће* и *Армија, одбрана твоја*. У партизанима су постале и чувене *Приче партизанке*, преведене код свих суседних и словенских народа.

Ћопић је једном, у некој школи, рекао ђацима како је написао толико књига и како су оне доживеле толико издања, што у Југославији, што широм света, где су превођене, да би се од њих, поређаних једна до друге, дала начинити стазица од његовог родног места под Грмечом па до не знам које вароши, можда Загреба, можда Београда. Разуме се да је ово речено у песничкој фигури, али ипак сведочи о његовој изузетној плодности што се дâ најпре протумачити његовим

богатим даром, затим тиме што се бави једино писањем, мада је свршио и учитељску школу у Бањој Луци и филозофију у Београду и могао би бити и наставник, и напослетку тиме што су се те многе бајке и песме и приче заметнуле у његовој машти још док је као босоног чобанче лутао пољима и шумама и сада их само обликује и записује.

Уместо да вам ређамо наслове тих многих његових дела, које ви зацело и знате, да вам говоримо о Николетини Бурсаћу, сестри Ковиљки, орловима који рано лете или Јежурку Јежићу или мачку Тоши, остављамо вас да уживате у његовој поезији, у његовом неусиљеном природном ритму који понекад тече мирно као људски говор, а понекад је звонак и одсечан као корачница, да наједном добије призвук народне лирске песме. Остављамо вас да ослушнете богати језик ових песама, узет из Вукове велике ризнице и научен у завичају поезије.

(1961)

Вера Витезица: *Мисли и риме*, Београд, 1961

Мада Вера Витезица каже, и не само она, да су филозофија и поезија у сродству, ја увек са стрепњом отварам књигу мисли чији је аутор песник, и то лирски. Не зато што би песник био туђ апстракцијама, што не би био склон размишљању. У поезији свих времена и народа налазимо стихове који звуче мудро, који су знали искуство једног срца да сажму у неколико речи. Мисао је неодељива[1] од осећања, мада су често једно другом противници[2], како каже песникиња. Дакле, није чудо што песник мисли, али ми је било необично што је пожелео да мисли изражене стиховима издвоји. Међутим, већ после првих страница разумела сам да је то било не само оправдано, него и неопходно.

Лирски песник је, ево, сазрео у мисаоног човека. Он зна своја осећања да обуздава. Он је свукао са свих ствари, људи, стања, збивања, велове, растерао све измаглице кроз које их у младости гледамо. Патње кроз које је у животу прошао убрзале су ово сазревање, и дале тон овим мислима.

Песникиња је према сродности тема поделила своја запажања на седам скупина: „Живот и човек“, „Уметност и уметник“, „Мисаоност“, „Морал“, „Висине“, „Жена и Човек“, „Васиона и Човек“. Највише песничке, или бар мени најближе су оне мисли које говоре о патњи човековој на земљи, о пролазности, о природи људског срца. Ове мисли су дубоко проосећане и казане су поетским језиком. Звоне убедљиво и изворно:

Љубав, самоћа, болест и смрт
све је тегоба,
и човек све то кроз живот носи
до свога гроба.

Тек што је човек венац цветова сплео
већ му је свео.

Чежња, бол и љубав
воле самоћу и тишину.

Уздаси земље су ветрови
осмеси њени – цвеће.

Вера Витезица је успела да мирно погледа истини у очи. Она не мисли ни да су сви људи добри, нити су сви зли. Она просто види какви су и шта је човек човеку. Као што сама дивно каже да човек тек у зрелим годинама и стојећи почиње да запажа, док у младости скоро ништа око себе не примећује, обузет само собом, својим буђењем, тако је она најпре певала о себи, о оном што носи у себи, и сада нам мирно, или с горчином, говори шта око себе запажа. И мада је много ружних страна човекових запазила врло ретко пада у оваква суморна стања:

Радост и љубав, бол, очајање,
Све је бесциљно и узалудно на овом свету.
Пут рибе у води, змије по стени, птице у лету
И људских корака ужурбано, стално ткање.

Бол у свету вечно живи
као сила бесконачна
која само облик мења.

Овај песник дивних љубавних песама, који је умео најбељим, најчистијим сном да прати стопе вољеног човека, који и данас уме да каже да је „љубав радост, кад је сретнемо, бол кад је упознамо и смрт кад је изгубимо“, сазрео је данас до овакве, рекло би се, романсијерске горчине:

Човек од жене тражи да част његову чува
и кад је сам протува.

У браку скоро да верности нема,
полигам је човек, он љубав не сања,
жена је често рад' верности верна.

Човек је кô ветар, расипа семе
баца га свуда,
не гледа каква је земљина груда.

Вера Витезица, као песник и жена,[3] није хладан мислилац. Кад она изговори да „положај човека даје став, бедан[4] је погнут, а моћан прав“, осећа се да се она буни против оваквог стања ствари. Њу боли људска незахвалност, људска охолост, себичност, престроги суд туђе погрешке и гледање кроз прсте својим гресима.

Њена жива интелигенција и осетљиво срце свега у животу су се такли, над сваком појавом се саосећајно нагли. Она говори и о ономе што одувек људе мучи и радује. Њене мисли зазвоне понекад као вековна мудрост („Никоме се не верује ни кад одар стере“) јер су и људске радости и болови исти од памтивека. Има неколико основних, вечитих тема, истина о људском срцу. Вера Витезица, сама их доживевши, на свој начин је о томе рекла.

Треба истаћи да се у овим мислима осећа и присуство познавања светске литературе, историје и филозофије, што је човеку који пише овако озбиљну књигу потребно исто толико колико и таленат.

(1962)

Један проблем и једна књига

Већ неколико година наше тржиште књига је пуно превода познатих, класичних, а још више историјских или псеудоисторијских романа.

Колико год уџбеник историје буде за ђака само збрка нагомиланих датума и догађаја, толико им је загонетка историје, откривање алхемије људског искуства кроз векове, забавно приказано у књизи и на филму – нешто привлачно и блиско.

Пре неколико година прошла ми је кроз руке анкета једног листа за младе у којој је било речи и о историјском роману за читаоце њиховог узраста. Нисам се тада могла уздржати да не препишем следеће примедбе: „Прочитао сам све романе о Робину Худу, Дејви Крокету и Роб Роју. Зажелео сам да будем као они. Подсећају ме мало на Краљевића Марка о коме сам читао само у народним песмама. И онда помислим – зар је Краљевић Марко био једини наш јунак, сличан славном Робину Худу? И зашто никад нико о њему није написао занимљив роман за омладину? (Матео Риловић, ученик из Херцег Новог); „Зашто књижевници не пишу о нашим јунацима? Читала сам роман 'Три мускетара', па сам помислила на јунаке из наше историје. Ови мускетари су се борили за почасти и за једну лажљиву краљицу, а наши јунаци су дизали устанке за слободу своје земље, да помогну свом прогоњеном народу“ (Јелица Ацовић, ученица петог разреда основне школе, Београд); „Видјела сам многе куле на путовању кроз Босну и Херцеговину. Какви су витезови живјели у тим кулама? Јесу ли били разбојници и отимачи или племенити као пан Володијовски? Јесу ли мучили сиромашне сељаке и своје робове? Зашто о томе нико не пише у књигама за нас?“ (Мирјана Хрзек, ученица осмог разреда основне школе, Сарајево).

Ниједан омладински лист, или лист намењен деци, у Француској, Совјетском Савезу, Немачкој, Америци и Енглеској не остаје дуго без романа у наставцима из домаће историје. Омладина ових земаља може лако упознати странца са знаменитостима свога краја, на основу романсиране историје, коју је нашла у својим листовима и књигама. Често ме је заболело сазнање да ће многи наши младићи и девојке проћи поред француских и шкотских замкова и рушевина са много више знања о њима него поред историјских и културних споменика своје земље. Знање из уџбеника не значи увек и познавање боја и мириса једне епохе, што може да пружи само литература, и то можда највише

она, заснована на динамичној фабули, живом опису, осветљена изненађењем и хумором, намењена младом читаоцу.

У раним годинама, више него икад, маштовитост и радозналост траже оно што обухватају појмови – култура, уметност, вековно искуство. Наша земља је овим богата, само је приступачност тим богатствима, популарисање тих вредности, недовољно коришћено у нашој литератури и публицистици за младе. Са доста необјашњиве немарности ограничили смо се на преводе, на популарисање туђих историјских и културних вредности, туђих историјских покрета и легендарних јунака. (Да нарочито не помињем негативну улогу увозног псеудоисторијског стрипа.)

Дуго времена обузета оваквим размишљањем, била сам пријатно изненађена појавом књиге *Сребрни оклопник* Данибора Душана Лончаревића. Не може се убрајати у свакидашње појаве наше издавачке делатности оваква врста историјског романа. Књига обрађује средњевековну буну рудара у Сребреници. Јунаци фабуле нису феудална господа; они су у овој књизи само неопходни реквизити историјске епохе. У средишту догађаја су најсиромашнији и најугроженији: рудари, робови и деца.

Читаоци, којима је ово дело намењено, наћи ће у рељефним ликовима младих јунака себе какви би желели да буду, или какви јесу; доживеће дубоко, заувек, устаничку прошлост наше домовине. Чини ми се, такође, да је ово први наш историјски роман који се не одвија у оквиру регионалних граница само једне од наших покрајина, него се шири (по месту радње или причању) читавом нашом земљом, а у фабули учествују представници свих наших народа од Љубљане до Скопља.

Сматрам да сам испунила своју дужност, ако сам, осврћући се на одређен проблем наше књижевности за младе, указала на једну потребну и значајну књигу.

(1964)

Увек актуелна књига

<Мића Јеремић, *Жикица Јовановић Шпанац*, Београд, 1961>[1]

Ова књига штампана поводом двадесетогодишњице устанка наших народа биће увек жива и актуелна. Увек пред велике празнике наше републике узимам је у руке да се подсетимо како је оно било у нашем родном крају пре устанка и за време устанка. Људи су склони забораву, али има догађаја и људи који се не смеју заборавити. Ми Ваљевци не смемо заборавити бар велике људе свога завичаја. Мића Јеремић их је тако живо насликао, треба само [2]отворити његову књигу и свега се одмах опоменути.

Слика Ваљева и његовог живота у[2] доба детињства и младости Шпанчеве у књизи Јеремићевој достојна је сваког романа. Све је дато с топлином и духом каквим се само Ваљевци одликују, а уз то и с тачношћу каквог историчара или социолога. Ми који смо живели и расли у Ваљеву, који смо у том граду учили гимназију можемо то добро да оценимо. Писац прати свога јунака од раног детињства, од забавишта госпођице Персе и првих дечјих рецитација, преко дечачких туча у Љубостињи, штрајка у гимназији па до првих сукоба с полицијом и борби партизанских; <од> младићких шетњи по Пећини до обилазака села и упознавања живота у њима; до Београда. Шпаније и смрти.

Трудио се да се ни најмања ситница из живота Жикице Јовановића не изгуби, да ни најмањи зрачак његова духа не потамни, желео је да поново удахне душу погинулом херојy као што вајар тежи да оживи хладни мрамор. Ненаметљиво и природно је показао како је средина у којој је Жикица поникао утицала на формирање његовог карактера. Преко начина како је Жикица реаговао на људе и догађаје указао је на главне, урођене црте његове нарави, истицао његову истицао његову духовитост, његово *слободољубље,* борбеност и смелост, његов критични став према средини у којој је живео.

Пратећи развој свога јунака Јеремић узгредно слика и време и прилике онога доба, и нарав нашег човека уопште, буђење сељака, јаз између власти и оних који је немају. Свака епизода у Јеремићевој књизи врши неку улогу у овом смислу, не стоји у Шпанчевој биографији само због своје занимљивости. Као пример би се могла узети епизода о црквењаку Соври из Бранковине који више верује животу него верским легендама, који уме да дâ критику друштва

испричавши просто како његов сусед газда за Божић пече прасе а он мршавог певца и који свештенику кад му он каже да га Бог може казнити што је у некој кући светио водицу уместо њега одговара, да му је за Бога лако, нека га само он, поп, не казни.

Није мање жива ни слика Београда пред рат, стање у нашим дневним листовима, односи између новинара и њихових наредбодаваца, закулисне смицалице полиције. Све о чему овај Шпанчев биограф прича даје утисак доживљеног, по сто пута виђеног, по сто пута пропаћеног, и зато читаоцу узбудљивог и сличног каквом драматичном роману. А кад се мало одмакне од ове књиге и хладно поразмисли, увиди се да је она пре непретенциозна социолошка студија времена о коме се говори и да и без намера да то буде може служити младом комунисти као уџбеник, као приручник, штиво о томе какви га све задаци чекају, какве све обавезе на себе узима опредељујући се за Комунистичку партију. У одељку „Прочелник марксистичке групе“ има на самом крају како је омладинцу који је закаснио на састанак речено: „Дозвољено је доћи пет минута раније, а никако више, као и закаснити свега пет минута“.

Мића Јеремић никад не препричава како је његов јунак био ту и ту и чинио то и то. Он га пушта да сам говори, да сам дела наочиглед свих нас. Сви који пишу знају да се ствари морају мало и стилизовати, и велика је заслуга писца кад се та стилизација не примети. Код Мића Јеремића она се збиља не примећује. Свака појединост прикупљеног материјала нашла је своје место и свака је придодала да Жикица Јовановић оживи пред нама, да заволимо његову духовитост, његову смелост, интелигенцију, дружељубље, и неће нам се да верујемо да је тај човек тако пун живота погинуо, неће нам се да је истина када на крају књиге прочитамо: „Обратио се једном од другова крај себе и нешто затражио. И док се овај окренуо, Жикица је већ лежао на земљи: метак му је прошао кроз главу.“

Требало би да свака градска и школска књижница бар нашега краја, има по неколико примерака ове књиге. И леп, књижевни језик у њој, чини ми се да на то обавезује.

(1964)

Обнова једног књижевног рода

Злата Видачек-Микић: *Тврђава*, издање „Просвете“, едиција „Златна књига“, Београд, 1965. године

Неки тврде да је теже написати добру приповетку него роман. Идући тако могли бисмо закључити да је, у неком смислу, ако не још теже, а оно необично тешко написати добру мајушну причу за дошколско дете, тако мајушну да би је, рецимо, птица мајка могла испричати птићу и да је оно схвати. Мало људи хоће да савије руке око минијатуре и мало ко разуме да и за ситну, обимом ситну ствар треба и рада и инспирације.

Код нас овако мале приче пишу и Драган Лукић и Мирко Петровић, и можда још ко кога не знам, али оне код њих не изгледају тако ваздушасте, тако ни од чега начињене као код Злате Видачек због чије сам последње књиге *Тврђава* и почела о овом мислити.

Човек не може да наслути од чега све Злата Видачек створи своју причу – играчку: сад је то љуска јајета из кога се излегла ласта, сад је то за дете зачуђујућа чињеница да је свака зечица мајка сваког зеке и да сваки мали зец има сијасет помајки и браће, сад је то прича о томе како су голубови гушани потомци голуба који није волео да се умива хладном водом и коме је мама везивала шал око врата, а ћубани да су потомци његовог брата који није волео да се чешља па су му рашчупану косу крили под капу, а гаћани да су постали од трећег брата који је испод дугих панталона скривао неочишћене чизмице, сад је о дечаку који чистећи мами грашак увиђа како је тешко укувати обед, сад о другом који је постао зубни лекар свога кучета, сад је то прича о метеоролошкој кућици где станује девојчица Облачка и дечак Ведран, затим прича о три цврчка који избаце кукавичје јаје из славујева гнезда, па прича о девојчици која је својим кључем закључала кућу а мами оставила цедуљу да се њен, мамин кључ налази у соби на столу и нека, кад стигне, њиме отвори врата.

Све је написано једноставно, краћушним реченицама, јер писац је схватио да се цела прича не може састојати из три или четири само реченице. Писано је топло, са олаким, као узгредним, хумором, пуно је све добро уочених појединости.

Није свака од ових малих прича бисер, али је зато бар шарени речни шљунак који деца цене и више од бисера, бар је сјајни белутак, или седефаста шкољчица,

или пауново перо. Мислим да је само жена – писац могла одлучити да пише за оне који се тек почињу интересовати књижевношћу, само неко ко разуме шта значи кад дете каже: „Причај ми, мама!“ а теби не помаже ни Иво Андрић, ни Толстој, ни Божена Њемцова, ни Ивана Брлић Мажуранић, чак ни Андерсен јер и његова бајка захтева старијег читаоца и слушаоца. Само жена може бити вољна да за љубав детета оно што има да каже свету исецка на тако мале комадиће. Има писаца који пишући за децу више брину како да се прикажу као вешти, духовити и обдарени него што их мори брига да детету буду блиски. Злата Видачек је у првом реду хтела да је деца схвате, хтела да се нађе у невољи онима који морају дете од две-три године да припреме за обимнија књижевна дела.

Има у овој књизи неколико страница писаних необично поетски. То су бајке „Хоћу да видим свет“ и „Патуљак Мицко“. И Злата Видачек спада међу оне који покушавају да овај књижевни род врате у царство књижевности за децу. После оне послератне нагле и жестоке одбојности коју су према бајци испољавали млади људи задужени да се брину о књижевности за само нешто млађе од себе који су притом вероватно имали у виду бајке о анђелима, или бесмислене маштарије без упоришта на земљи, или можда одвећ подражавање народне бајке о браћи која иду да траже срећу у свету, књижевна клима опет погодује овој лирској прози.

Злата Видачек је и у бајци непосредна, топла, прави уштеду речи, нигде не рекне више него што је неопходно. Тако је и у бајци о гуштеру који хоће да види свет, љубавна интрига између гуштера и гуштерице изведена као у ваздушастом цртежу, ништа није до краја казано, само се нагађа. Кад би Злата Видачек написала, или ако већ има написаних, одабрала петнаестак оваквих бајки, то би је за свачије очи, за свачији суд уврстило у прворазредне писце овог књижевног рода. (Избор јој неће бити тешко правити јер је досад написала неколико књига: *Мале приче за децу, Хвалисави свитац, Орошено чело, Добила сам битку, Пустињска патрола, Стрма улица.)* У један од избора требало би свакако да уђе и прича „Кенгуријада“ објављена такође у збирци *Тврђава*. Ова прича стоји негде на граници између бајке и реалистичне приче и обилује хумором, живошћу, свежином.

Не сумњамо да ће писац *Дечачића – Колачића*, тако популарног у позоришту лутака, и оволиких од деце вољених књига ускоро нас опет нечим обрадовати.

(1965)

Мила Влашић-Гвоздић: *Учинило ми се да су звијезде*

Издање Клуба књижевника „Абрашевић“, Мостар 1969

Мила Влашић-Гвоздић једном је певала у својој поеми о Неретви:

Водо чаробнице,
тајанствена је земља по којој протичеш,
Тајанствена и блажена као прворотка
која озареним лицем цијели свијет гледа...

И већ тада наговестила многе лепе песничке особине. Песникиња не троши много речи, не објашњава. Њени стихови су само наговештаји. Типична би била за то ова песма од неколико стихова (сажетост је, уопште, једна од врлина ове песникиње):

Куда кренути.
Куда?
Да се упутим к звијездама?
Оне су једино чисте
и немају мрље.
И хтјела сам да вјерујем
да је међу њима једна
која ме чува и чека на ме.

Овај песник „заљубљен у сунце и куполу неба“, „огрнут пролећем“,[1] чини се да је све своје песме писао по месечини, под звездама, под небеским сводом. Ако се, како је неки есејиста тврдио, унутарњи свет песника може одредити према области одакле употребљава речи, наша песникиња је „прави пут изабрала“: садржаји њених мисли су увек лепота и стихије природе, збивања у људском срцу, она најпре чује гласове који се тамо чују.

Једна од одлика правог песника је и мишљење у сликама. У поезији Миле Гвоздић има их пуно. Оне нису јарке, не примети их одмах онај ко не другује са природом и самоћом, али су утолико присније, топлије. Песникиња каже да се дрвеће „попело на прсте да би јој махало гранама“; сећајући се, вели како

„прапорци детињства најгласније одјекују“, она говори: „слапови прошлости“, „буна осјећања“, „трагови познатих звијезда милују стазе мога доласка“. Она се пита како да пронађе кључ који отвара благослов родитељске куће.

Сем метафора и поређења поезија Миле Гвоздић је пуна персонификација. Њој се чини да су око ње све жива бића чију близину, дах, душу, намере осећа. Сва су повезана и међу собом и са њом. Она живи у том гнезду стварније него у свакодневном животу. То је, у ствари, њен свакодневни, прави живот, а остало је привид. Њој се чини да је облак свестан ње као и она њега, да јој планине пружају руке, да јој вихор доноси поруку брегова и да ветрови имају своје свечаности. Дан јој спушта руку на раме, шапће јој имена звезда. Прошлост се на њу обазире. Она види како сунце ковитла небеским плаветнилом. Памте се ови њени стихови „Тече време из непресушног извора“ или „Никада времену неће бити краја“ – просте истине али сугестивно, песнички речене, које у контексту још више узнемирују, још су болније.

Песникиња је, како смо већ напоменули, из Херцеговине, али сад живи у Љубљани и наставник је у Педагошкој академији. Њено херцеговачко порекло се види и у њеном изванредном језику, чија реченица је култивисана, савремена. Овај језик је чист, прозиран и заводљив као вода Неретве, њене завичајне реке. Са оваквим знањем језика, наравно, могу се изразити и најтананији преливи мисли и осећања, што песникиња и успева. Она нема потребе да кује нове речи, она их само проналази у нашем богатом херцеговачком говору који је и на тргу, и у кући и на њиви на књижевној висини. Песникиња те речи ставља у нова сазвежђа, и зато оне звуче и као давно познате и потпуно нове. Као образован и обдарен човек, Мила Гвоздић није пренебрегла нашу дивну, богату, песничку традицију, али се није оглушила ни о струјања у нашој новој поезији.

Дар за уметност, за поезију особито, није ствар упрошћена, из једнога влакна. Под њим се, како се зна, подразумева виша способности. Недовољно је и то да смо надахнути у часу кад пишемо, да нам се поетске слике намећу; треба притом да постоји и једно језгро око кога се све то окреће у ковитлац, једна врела осећајна жижа, или идеја, или слика која магнетски привлачи гомилање нових слика. Потребан је однегован укус и утанчано осећање мере – слављена особина сваког уметника уопште. Потребно је бити и школован. Ништа тужније него срести песника рођена на селу, мало школована, мало начитана, који нема ништа сем богомданог дара. Он се осећа беспомоћан и међу песницима мање обдареним, али који су свој дар култивисали. Некад нам се учини да је за успех потребније ово култивисање него сам дар. Наравно, има и изузетака, као што су наши песници сељаци из Груже, са Добрицом Ерићем и Миленом Јововић на челу, који су као они ученици „ратом ометени“, без велике књижевне школе, у скраћеницама, на брзим курсевима поетике, умели да обогате свој таленат, да га изнесу на видело. Мила Влашић-Гвоздић, сем талента, има доста и других, поменутих компонената које омогућују песниково сазревање и успех. Поред осталога има и оно статичко чуло слуха које мелодију песама уз које је расла не подражава, него само улази у њене законе и прилагођава им се.

У својој родољубивој поеми „Неретва“, коју сам имала прилике и задовољство да прочитам, била је то иста Мила Гвоздић која је написала и књигу *Учинило*

ми се да су звијезде, имала исти дар, али још није била стекла друге особине нужне песнику. (Наравно, те особине, мада се стичу, мада не долазимо с њима на свет, само рођени песник може стећи, имајући предуслове за то у самом себи.)

Сад пред нама стоји зрео уметник чија поезија представља равнотежу онога што се доноси на свет и онога што се током сазревања развије. У коло песника наше земље ухватио се још један песник и игра с истим жаром, умећем, укусом и талентом као сами коловођа. Игра тако, да се види, неће се из кола пустити, ако га само закони живота на то не наморају.

(1970)

<Т. К. Макарова: *Снег одлази у град*>

Један од највољенијих, најчитанијих видова поезије свакако је деци бајка. Бајку дете прима лакше него песму, мада је она од песме сложенија. Овај књижевни род постоји од искони, рађа се већ са првим почецима усмених прозних и песничких умотворина. Може ли се ичије детињство[1] замислити без народних скаски, којима нарочито усмена књижевност словенских и источних народа обилује.

Овај књижевни род био је омиљен и негован и код класичних писаца, међу којима их има и светског гласа. Они песници су кроз бајку говорили велике истине о људском срцу и карактеру, о времену у коме живе, као што се то чини, далеко сувље и интелектуалније, и у басни. Бајке једнога Андерсена подједнако су блиске и детету и одрасломе човеку, јер су слојевите као свако право уметничко дело: дете се заустави најпре на фабули, а одрасли уочава и алегорију, и иронију, и прекор и поруку. Старији допире до моралне или научне истине на којој је бајка изграђена, а дете се зауставља на занимљивим појединостима, на чињеницама које растужују, буде самосталност, изазивају кајање или нагоне на смех.

Данас, нажалост, ређе наилазимо на књижевнике који су се посветили овом књижевном роду. Данас немамо бајке каква је Андерсеново „Ружно паче“, или „Краљево ново одело“; данас немамо бајке као што је „Бајка о рибару и златној рибици“. Ретко има нових бајки равних по маштовитости, по човечности и лепоти какве су, рецимо, „Пепељуга“, „Снежана и седам патуљака“, „Црвенкапа“, „Мачак у чизмама“, „Успавана лепотица“ и њима сличне. На Западу нове бајке у основи још имају религиозне симболе и поруке и испод зрелости у данашњег детета. Утолико је пријатније наићи данас на бајку која у сваком ретку зрачи хумором, разоткрива деци на неупадљив начин људске нарави, дочарава лепоту природе, која убеди и одраслијег читаоца да постоје у збиљи бића створена маштом и заинтересује их за њихове судбине.

Таква је бајка „Снег одлази у град“ совјетске књижевнице Татјане Константиновне Макарове, рођене у Москви 1940. Ова бајка, објављена 1965, прва је њена књига. Татјана Константиновна Макарова кћи је чувене совјетске песникиње Маргарите Алигер, писца поеме „О Зоји Космодемјанској.“Ако се дарови наслеђују, Татјана Макарова је свој дар свакако наследила и од своје мајке, што се да приметити по оштрини запажања младе песникиње, по њеној љубави за природу, по топлини, маштовитости и смислу за хумор.

Татјана Константиновна се јавља у штампи и као преводилац. Пре две године је превела и књигу песама за децу нашега Душана Радовића. Учествовала је и у превођењу песама за неке зборнике наше поезије који се припремају у Москви.

У штампи су још две њене књиге за децу: бајка у прози „Сан малога магарца“ и бајка у стиху „О мраву по имену Мрав“. Обе ће се појавити ове године.

Преводилац, Сергије Сластиков, коме је руски језик био матерњи, а који је потпуно владао и нашим, сачувао је сву свежину и тананост стила у оригиналу. Такође је настојао, и томе успео, да очува олаки хумор руског текста и да дијалогу не окрњи природност и живост.

Верујемо да ће ову књигу са уживањем читати и деца и старији, да ће као и преводилац заволети Шумски снег и његовог рођака осуђеног да живи у граду.

(1971)

Песме Мире Алечковић

Читајући неког писца не само да створимо његов књижевни лик већ га угледамо пред собом и као жива човека. Некада се та два лика подударе, а некад се догоди да књижевници строга изгледа и црномањасти живе у машти својих читалаца као светлосмеђи и благи; а они који већ старе, због нечега у свом делу, чине им се млађи. Ја Миру Алечковић видим и сад пред собом у ђачкој клупи. Залуд је она већ писац и мајка троје деце, за мене је остала бела, нежна девојчица паметних очију. Залуд је она руководила омладинским издавачким предузећем „Младо поколење“, била и председник Савеза књижевника Југославије, добила низ књижевних награда и признања – ја је и сад видим на седницама ондашње литерарне дружине Прве женске гимназије као њеног најславнијег и највреднијег члана, а песме које је онда писала мешају ми се често у сећању с песмама које сада пише. То је вероватно и због тога што је остала у поезији увек доследна себи.

Мира Алечковић се развијала преда мном и као човек и као песник. И пре него што ми је постала ученица, читала сам њене прве песме јер сам јој познавала мајку, тетке и ујака. Иако није расла у материјалном изобиљу, била је окружена у својој породици обиљем љубави. Њене тетке, просветни радници, и њена мајка, чиновница у пошти, учинили су много за њено васпитање, бдиле над њеним развојем. Тако је и пре школе научила читати и писати и већ као основац почела објављивати песме – по савету своје учитељице.

Мирино детињство је протекло по селима Војводине, по Далмацији, на Косову пољу, у Београду и Новом Саду. Најкасније је, већ као песник, упознала очев родни крај, лепу и брдовиту Херцеговину, и пропуштено богато накнадила на нашим заједничким путовањима после ослобођења. Други светски рат затекао ју је у седмом разреду гимназије. Догађаји у Абисинији, Шпанији, Пољској учинили су да она као човек и песник брже сазри, да, противно уобичајеном току поетског изграђивања, најпре пише и објављује родољубиву поезију, што је слично подвигу непунолетног младића који пре одслужења војног рока полази у рат.

Четрнаестог децембра 1939. године у Београду, на Славији, млада песникиња је први пут видела мртве људе и написала своју прву зрелу и дубоку хуману песму „Свели су млади љиљани“, која је својом лепотом била прешла из сразмера

песме надахнуте само жалошћу због преране смрти наших младића и постала протест против рата и убијања уопште. Код Мире Алечковић је врло рано осећање родољубља прешло у идеју о неопходности живота у слободи и о неопходности борбе против поробљавања и насиља. Као што је природно за овакве нарави, она исто тако рано почиње да се бори за своје идеје. Већ као ученица шестог разреда гимназије организује протест против укидања средњошколских листова, због чега, иако одлична, није на крају школске године добила награду.

Сада вам је сасвим природно што је Мира од првог дана устанка 1941. била члан партизанске десетине у Београду; што је, толико млада, одмах после рата уређивала омладинске и пионирске листове: *Омладину*, *Младост*, *Пионир*, *Полетарац* и *Змај*. У младом човеку, још детету, стоји већ у заметку цео будући човек, као што је већ у семену оцртана биљка и нестрпљиво чека да се покаже. Кад је већ као ученица била члан редакције *Новог средњошколца*, могло се назрети у какву ће личност Мира израсти. Једино је песник који је написао „Свели су млади љиљани“ могао касније написати *Звездане баладе*, где је с ненадмашном нежношћу и тугом опевао децу јунаке.

Друга одлика Мире Алечковић, поред поменутог живог родољубља, које је чини човеком на кога се земља може ослонити и које је једна од окосница њене поезије, јест сета коју је већ у првој дечјој песми показала и која је и њен пасош у земљу поезије. Прави се песник не може замислити без овога стања, без потребе враћања у прошлост.

Трећа наглашена особина Мирине природе је тихост: она не улази насилнички на врата поезије, свој долазак не најављује трубама. Мира Алечковић је као тиха вода која брег рони. Неки песници сматрају да треба да дижу олује и кад су рођени да ступају као лак поветарац. Такви можда затрпавају стара корита поезије, али не издубе нова. Мира Алечковић дубе мирно свој поетски пут и шири га. Она није песник који се залудно игра речима, њено срце се одазива људским трагедијама. Помиривши на неки начин своју борбеност и своју сету и тихост, написала је збирку песама *Ноћ ова йоследња*, досад најзрелију и најцеловитију, надахнуту визијом ноћи општег уништења света.

Сувишно ће, уосталом, бити да вам тумачим нашироко њену поезију: треба читати, треба слушати, поезија је таква. Узмите њену књигу предвече и утоните у њу. У ноћи ћете уснити оно што је остало у вама од те поезије: шетаћете с песникињом кроз њену Војводину, или Босну, о којој је написала циклус песама са прве омладинске пруге, сањаћете с њоме снове неимара Рада, сешћете под ону „Белу грану“ да се одморите. После ћете уснити неки рат и као Мира у својој поезији претворићете пушчане варнице у свице песничких слика, у фестивал најлепших људских осећања. Преобразићете[1] се можда за тренутак у дечака опеваног у „Београдској балади“. Затреперић у вама редом сва осећања песникиње, од родољубивих до љубавних. Са бојног поља стићи ћете на снежне равнице Војводине и просанкати се њима с неким ко вам је драг; прве своје љубавне снове с Миром Алечковић ћете просањати.

И то се зове права поезија, она увек постаје својина и наших снова и наше стварности. Неће поезија Мире Алечковић осветљавати само ваше снове, она ће вас и кроз живот водити. Биће те и ви једном храбри као морнари са Корната.

Сећање на судбину дечака опеваног у „Београдског балади“ или на „Малишана на straжи“ неће вам дати да у опасном часу напустите дужност која вам је поверена. Топлина и ове Мирине збирке грејаће вас као огњеви у некој хладној ноћи.

У овој збирци наћи ћете доста нових песама поред оних које већ знате, али на које ћете се враћати још много пута. Ту су оне дограђене као фине играчке, играчке са срцем, из циклуса о детињству. Ту су затим песме које су се путујући до вас зауставиле на чардаку маште, пролутале кроз лабиринте можданих вијуга, проборавиле у сетној одаји сећања. У свакој од ових песама је по једна порука, у тужној песми о црном дечаку, и оној о белом коњу који је био у рату и у песми[2] о вучићима. Верујем да ће вас се дубоко таћи порука у „Балади о сто седамдесет шесторици“ а нарочито она коју је Мира упутила својој кћери и вама – порука о достојанству и гордости сваког младог човека.

Разумљиво је што је Мира Алечковић за овакав свој рад, друштвени и песнички, добила пуно признања и награда, уместо оне која јој је закинута у шестом разреду гимназије. На конкурсу омладине 1945. награђена је 7. јула за најбољу песму; часопис *Младост* награђује је 1947. за поему; 1950. добија републичку награду за књигу *Три пролећа*; награду читалаца добија 1957. на Ријеци, на фестивалу поезије; награду „Дечје књиге“ за роман *Сребрна коса* 1953. г. у Београду; награду „Куричек“ 1964. у Марибору; златну медаљу и прву награду за поезију у Пистоји (Фиренца – Италија) 1965; награду совјетског листа *Пионир* 1966. и високо признање француске владе за њен рад на културном пољу – Легију части 1971.

Песме и проза превођени су јој на енглески, руски, пољски, француски, немачки, мађарски, бугарски, италијански, румунски, чешки, словачки, турски, албански, русински, украјински и монголски.

Шта поезија Мире Алечковић представља у нашој књижевности, осетићете и сами ако замислите да у књигама и вашим читанкама нема њених песама, ако замислите да је којим несрећним случајем била стрељана, а била је на смрт осуђивана, да је погинула као војник за време народноослободилачке борбе, што се младој скојевки могло догодити као толиким њеним друговима и другарицама. Ја не знам ко би њено место могао попунити, ко би запевао њеним гласом, чије би песме имале ту топлину, склад, љубав за своју земљу, за лепоту, за људе, за вас.

(1972)

Из пера великана поезије

<Оливера Топаловић, *Под небом планине*>

Преда мном је збирка песама, каква ми се, нећу крити, већ и по теми свиђа. Лепота и удаљеност неба, врелина сунца, самоћа, озон самоће, мирис лишћа и земље и облака, наших немуштих сапутника ветрова и река. Затим љубав, она о којој се мало говори, али се много осећа. Нећи крити ни то да волим овакве песме за које би се пре рекло да су рођене, а не писане, то јест смишљане.

Ово је поезија сетног усхићења, ово је језик усхићења, свеж, сликовит, окрилаћен метафорама.

Била сам се већ зажелела нашег дивног језика, наше реченице која се некад чује као ток планинске реке а некад као планински поветарац, и ево га сад у овој збирки надахнутој лепотом васионе, лепотом недосежног планинског поткровља.

Овај песник не воли да говори о нелепом у животу, али уме да говори о тужном и непоправивом. Да је ова поезија саткана само од сликовитости, било би доста, јер је ње пуна. Али у песмама Оливере Топаловић је присутна и мисао ненаметљива, негромка,[1] али која заустављa читаоца. Она је овде како песникиња каже „невидљива трака, разговор са самим собом". Песникиња жели да пронађе ону стазу која води из свега, да се тиха и онемела од самоће заплете у грање безизлазности, њу мами као тајанство природе и тајанство мисли и снова. Она би да се нађе у корову и шибљу непроходности, и непроходности шума и непроходности снова.

Пуно је стихова у овој збирки крај којих читалац дуго застане, ја сам застајала крај ових, да[2] само неке наведем, јер сам застајала често и дуго би било набрајати:[3] „Умрли смо онолико пута колико је љубави умрло у нама", „За пустиње љубави сами смо криви", „Изгорети као дрво у огњу топлине и у пепелу сачувати лепоту", „Никад се не зна ко ће бити господар, а ко побеђени".

Ако се може за некога рећи, говорећи старинским језиком, кога се ја још добро сећам, да има песничку душу, да има душу да живи у самој себи, душу која има антене за лепоту, која је увек сетна као у првој младости,[4] то се може рећи за Оливеру Топаловић.

Биће свакоме топло и занимљиво дружовати са њеним песмама које ће, знам, имати успеха и код пробирача и код оних безазлених што се предају првом утиску.

21. IV 1976.

<Саша Божовић: *Теби, моја Долорес*>

Саша Божовић је човек са више момената, са више врлина. У рату је и лекар и борац и мајка, у миру пише добро као да јој је књижевност једино занимање. Она срећно уједињује женске и мушке особине. Ову књигу је посветила својој кћерци Долорес, рођеној у непријатељској тамници, а преминулој већ у својој првој години међу партизанима, са којима се и њена мати раме уз раме борила.

Ова књига се лако и с нестрпљењем чита, што не бива увек са књигама успомена из рата. Она је жива, пуна поетског даха а у исто време пуна запажања доброг писца реалисте. Како причање почне, од бомбардовања Београда до његовог ослобођења и времена кад су неговане ране нанете му ратом, као на биоскопском платну ређају се слике за сликом, извире догађај за догађајем, бори се и гине јунак за јунаком.

Из ове књиге дознајемо за патње и подвиге наших партизана. Она у исто време слика и однос нашег народа према тој борби и према слободи. Писац нам је дао галерију лица бораца, жена, људи и деце, описао низ трагичних и занимљивих судбина. Саша Божовић је умела да оживи другове покрај којих је ратовала да нам их приближи, будећи дивљење, поштовање, самилост и љубав према њима. Она им је дигла, како би рекао Пушкин, „споменик нерукотворни“.

(1978)

Јованка Хрваћанин и Кристина Бренкова

Немојте се изненадити што вам у овој књизи доносимо уз песме Јованке Хрваћанин и њене преводе причица о Андреју словеначке књижевнице Кристине Бренкове. Има за то два разлога: први је – да схватите да је и превођење стваралачки рад. Преводилац прво раскопа причу на туђем језику, да је добро размотри изнутра, па је поново склопи на свом. Нешто слично томе раде деца кад од измешаних коцкица на којима стоји само по делић неке слике склопе целу причу. Други још важнији разлог је да приближимо писце из разних наших република. Сад Јованка и Кристина излазе руку под руку у истој књизи. Ово је много веће упознавање него кад два певача из разних република заједно излазе пред публику, или кад, рецимо, македонски и босански сликар праве заједничку изложбу. Јованка је преводила Кристину Бренкову зато што је у њој нашла биће сродно себи – по љубави према деци, по нежности, по познавању душе малишана, који ће тек постати људи.

Ево шта Јованка Хрваћанин каже о себи и својим књижевним почецима:

„Дубица ми је родно место, уз Уну, испод брежуљака. Сваког пролећа гледала сам како на обали озелењују врбе, а целе године како се плави у Босни Козара. Свакога лета, све до Другог светског рата, одлазила сам тамо и скоро све што сам дотад написала, написано је тамо – у нашем старом дому, у башти под старом крушком, на Уни, или у суседовом гају на брду иза куће."

Јованка Хрваћанин је почела рано писати, већ у основној школи, али први изразити књижевни рад почиње у гимназијским данима, кад је 1918. објавила прве песме у *Књижевном југу*, загребачком часопису. Отад је сарађивала скоро у свим нашим књижевним часописима. За децу је почела писати после Другог светског рата. Досад је објавила следеће књиге: *Пјесме Невиђеном*, Београд, 1926; *Записи*, Београд, 1933; *Откинуто лишће*, Скопље, 1939; *Рачунске шале за наше мале*, Београд, 1946; *Сабирање за најмање*, Београд, 1946; *Занат је златан*, Београд, 1947; *И ја рачунам*, Београд, 1951; *Мица с десет лица*, Београд, 1954; *Под брезом*, Београд, 1955; *Трагом срца*, Загреб, 1972.

Поред оригиналног књижевног рада, Јованка Хрваћанин се бави и превођењем са словенских језика, највише с руског и словеначког; преводила је: Шевченка, Ласју Украјинку, Кристину Бренкову, Ивана Цанкара, Бевка, Ашкерца и друге.

Већ од првих песама објављених у *Венцу* и *Књижевном југу*, ова песникиња је показала ретке књижевне особине: озбиљност, уздржаност, велику топлину, једноставност, смисао за композицију, форму. Већ од првих песама постала је популарна. Младе девојке су низ година рецитовале стихове: „Маријо, звездо морска, покажи њима лице...“, или „Не, није ништа необично било...“ И њене песме за децу имају врлине њене раније поезије: сажете су, топле, зрачи из њих љубав према природи, и, наравно, према деци. Она је децу добро упознала предајући у гимназији наш језик и књижевност. Децу ће нарочито привлачити мелодија њених стихова, који се лако памте, а мало старији ће улазити у њих дубље и запазити ненаметљиве поуке и поруке.

О стваралаштву ове наше песникиње писали су многи: уредник *Венца*, Јеремија Живановић, у предговору књиге *Пјесме Невиђеном*, затим Исидора Секулић и Јела Спиридоновић у *Српском књижевном гласнику*, др Ксенија Атанасијевић у *Правди*, Љубица Марковић у *Животу и раду*, Велимир Живојиновић у *Мисли*, Божидар Ковачевић у *Буктињи* и у *Речи и слици*, К. Н. Милутиновић у *Вољи*, Чедомир Мирковић у *„Савременику*, Здравко Крстановић, Нови Сад, *Летопис матице српске* и други.

А Кристина Бренкова, чије приче је Јованка преводила, од којих неке у овој књизи, рођена је у Словенији, близу Љубљане, у селу Хорјул. Дипломирала је на Љубљанском универзитету из педагогије и психологије, 1935. Докторска теза јој је била о Франу Милчинском. Како је припадала левичарском покрету, до почетка Другог светског рата била је без посла, а затим у рату илегално је радила за Ослободилачки фронт.

После ослобођења је уредница књига за децу у „Омладинској књизи“, као што је Јованка Хрваћанин у „Дечјој књизи“. Кристина, као и Јованка, преводи и уређује „Златну књигу“, где се објављују бајке светске књижевности. И она је објавила пуно књига за омладину и децу. Од њих ћемо само неке набројати: *Голубови, сидро и фонтана*, 1960. (наслови књига су набројани у преводу); *Дуги пут*, 1963; *Кад си био мали*, 1964; *Дневни извештаји*, 1965; *Осма држава*, 1969; *Девојчица Делфина и лисица Препреденица*, 1972. и 1976; *Прва домовина*, 1973; *Крух наде*, 1973; *Сребрна патикица, златна ратикица*, 1975; *Непријатељев добри пас*, 1977.

Кристина Бренкова пише и позоришне игре, што је код жена писаца ретко. Већ по насловима се да закључити како би добро било да их и ми на српскохрватски преведемо: *Маћеха и пасторка*, 1951; *Представа о богатима*, 1953; *Најлепша ружа*, 1956; *Чаробни прутић*, 1958; *Плава баштенска ружа*, 1977. Најзад, збирка скечева *Новогодишњи дарови*, 1965.

Причице и бајке Кристине Бренкове лирске су, свеже, као и песме Јованке Хрваћанин, обилују дивним психолошким запажањима, хумором. Дружење прича и песама у овој књизи биће лепо и трајно као што су пријатељства склопљена у детињству и младости.

(1979)

Фрагменти о роману

Суви жиī књиīе друīова је врло неуобичајен роман. Као фабула је занимљив, жив, са радозналошћу се и брзо чита, а као стил и оквир радње је поетско штиво које задржава пажњу, тражи да се на њега више пута вратиш, како би уживао у слици, реченици, речи. Биће књига коју[1] ће тражити ловци на занимљиве приче и у исто време уживачи поезије. У светској књижевности, новој, роман је доживео многа преображења, постао књижевни род за који се не може рећи је ли више песма, или прича, или студија. Милутин Ж. Павлов је, према моме утиску, нашао срећно решење: фабулу и јединство радње није разбио, а форма романа је доживела савремени преображај.

Неколико књижевних особина обогатило је Павловљев роман: способност да се ликови учине живим, убедљивим – не само Јована Поповића који је главни јунак књиге, него и осталих личности, радника, богаташа, насилника, жандарма. Карактер сопственика циглане Бона је изванредно добро дат, могло би се рећи јарко. Павлов није оживљујући га крио колико не подноси такве људе, колико не одобрава поредак који је омогућио сопственике циглане, насиље полиције, покварености чиновништва, ужасну беду радника. Павлов уме такође да води дијалог, у њима препознајемо људе краја о коме аутор говори. То је та реченица, та синтакса, то богатство речника, те час сељачке, помало стидљиве псовке, час дрске, насилничке.

Павлову успева да пружи слику средине и времена. Она је као платна старих мајстора реалиста, где свака појединост доприноси такозваној естетској истини, убедљивости књиге.

Пажња читалаца постаје све напрегнутија када на сцену ступи Јован Поповић, да би врхунац достигла на страницама где се описује суђење Друговима. Интерес повећава и то што се поред Јована[2] ту суди и осталим писцима нама познатим... Свака реч ту звони као да је доиста тада и тако изговорена. Визуелни моменат, изобиље тачно виђених и добро осветљених појединости, живост радње и важност главних јунака – Другова, с разлогом су послужили као сценариј и за телевизијску драму. Потврдило се богзна који пут да је песнику ближа драма од романа у старинском смислу, од прозе уопште.

(1979)

<О поезији Душана Радовића>

Нужно ми је пре него што рекнем како доживљујем поезију Душана Радовића подсетити и себе и друге какав је овај песник као грађанин, какав је његов однос према свету, према другим великим вредностима живота сем поезије. Ово је нужно управо кад се говори о њему као песнику, јер се Радовић песник и Радовић грађанин прожимају и употпуњују. Такав утисак сам стекла и из сусрета с њим и из књиге *Београде, добро јутро* где се песник јавља као будилац, тужилац и бранилац Београда и свега данашњега друштва – а у сва три ова вида као човек који опомиње зато што воли наш главни град и људе у њему.

Имали смо, не одвећ давно, генијалног карикатуристу Пјера Крижанића чије су духовите и оштре легенде испод карикатура, колико и сами цртежи, жедно чекане свакога јутра да се појаве у *Политици*. Мене опаске Радовићеве, смелост и оштрина њихова опомињу на те Пјерове чувене легенде. Кад би Душан Радовић хтео себе да крчми, могао би направити књигу својих мисли, закључака о животу уопште и о савременом. Мада не волим цитирање, морам навести неколико мисли крај којих сам се заустављала. Ко би рекао, на пример, да песник и човек хумориста овако лирски и нежно, и тачно, мисли о љубави:

Волите се кад нисте заједно.
То је права љубав.
Ко уме да се воли само кад је заједно
не прави питање с ким је.

А сада даље већ је налик на најчешћег себе:

Куда ћете на викенд?
Ако су вам отац и мајка у старачком дому, могли
бисте да их посетите.
Распитајте се где су и свакако отидите.

Тешко онима који се праве важни – они морају да лажу.

Свака доследност је конзервативна. Због тога смо
често прогресивни на рачун морала.

> Чињеница је да ћемо сви умрети. Међутим питање је шта ћемо дотле радити.

Песник даље говори да су добре и муке које нас повезују, а да су и добра лоша ако нас раздвајају; да они који много знају мало говоре, да је часније живети у својим него у туђим заблудама; да су добри људи добри због себе а не због других, итд.

Како видимо, песник много мисли о данашњици, о односу родитеља према деци, и деце према родитељима, о данашњим браковима, школама, пропустима власти. Он воли људе, али их и јасно види, опомиње их и кори. И у овим јутарњим разговорима с Београдом пун је инвенције. Као што у, наизглед, најневинијој песми има животне истине, тако су му јутарњи разговори с Београдом пуни метафора, лирских расположења, нежности. Усред политичко-друштвеног текста наједном наиђемо на поетску слику како „Ратно острво као куче отреса воду у којој је до скоро било“, како „сунце укључујеш најпре на јединицу, па на двојку, па на тројку“, како Сава успијуша „пре него што ће јој се десити што ће јој се десити, као да јој је први пут, хита на састанак с пробисветом Дунавом“, како је „на плавом тигању неба сунце на око“, како се „на небеском роштиљу земља врти око свог замишљеног ражња и пече на сунцу које се не гаси“, како је „благо онима којима је важно што ће пролеће ускоро“. После овога морамо се чудити како Радовић, који може да устаје у зору како би поздравио Београд, нема воље да напише књигу песама за оне који и у његовим песмама за децу траже неке посластице омиљене код одраслих.

Већ из наведених примера се види да нас песник насмејава понајчешће спајањем удаљених појмова, спрегом речи које досад нису ишле заједно (острво и куче, небо и тигањ, земљина осовина и ражањ) што постаје још очигледније у његовим песмама намењеним деци. У песми „Рис“ последњи стих гласи *самоуслуīа Слобода*. Древни појам, древна реч слобода, која се изговара или с поносом или с болом, нашла се уз појам и уз реч самоуслуга, створену има тек десетак година. У овом споју речи: самоуслуга Слобода, деци само смешном, одрасли, међутим, виде и оштру критику човека посматрача: служење Слободом како се коме хоће. Уз ову песму бих још и ово напоменула: она је по стиху и садржају могла бити написана, сем последњег стиха, и пре рата, пре новог таласа у дечјој поезији. Е, али чаробна палица Душана Радовића и старе теме осавремењује. Иста чаробна палица је белог медведа убелила у машини за прање рубља, страхоту „Страшног лава“ избрисала гумом, виљушку начинила радозналом, мишеве опила.

Душан Радовић, хвала му за то, није најлепшу принцезу наше књижевности за децу збацио са престола, само јој је обукао друго одело и престо јој дао у туђој земљи, мало обичнији. Можда је ова његова песма о неприлично заљубљеној принцези и пародија на бајку, али хтео песник или не хтео, испала је ипак бајка. Поред ове песме Радовић их има још бајковитијих, наравно и духовитих, јер нигде не пише да бајке морају бити тужне.

Мора се поменути и велика страст овога песника према језику. Из заљубљености у језик долази и жеља да се играмо њиме. Играли су се њиме и песници

сасвим друкчији од Радовића, који су имали ризнице пуне звонких речи, па како не би он који воли ретку реч више него богзна шта, и који је уз то и убеђен да дете треба и тако забављати. И вероватно ће у нашој литератури овај песник највише трајати по овим својим песмама играчкама, направљеним од речи, од духовитости, од дечје безазлености, али мени леже на срцу и оне двоспратне, троспратне, где иза песника Радовића провирује будилац и тужилац Београда, као што је, рецимо, она где неко пева а песник певуцка, неко се смеје, а песник се смејуцка, неко живи, а песник живуцка.

Напослетку још једно признање Душану Радовићу и једна молба. Достојна је поштовања његова особина коју је тешко постићи, ако ниси самокритичан: он објављује само песме изабране и зато их мало објављује. Молимо га да и он објави понеку категорију Б, да се, у његовом стилу, изразим савременим појмом из области која је далека од књижевности.

(1980)

<Марк Сергејев: *Чуда Бајкала*>
Предговор

Чуда Бајкала је бајковита прича сибирског писца Марка Сергејева, човека пуног знања, заљубљеног у свој родни крај. Он је познат и у свету ван Сибира и Совјетског Савеза, управо по својим духовитим бајкама. Књига је у преводу Вере Зоговић, која је умела сачувати сву природност пишчевог причања, сву лакоћу дечјих дијалога у њој и све богатство језика са кога је преводила.

Чуда Бајкала, подељена на двадесетак поглавља, или капљица, прича о боци која путује сибирским водама, заустављајући се онде где је таласи избаце. Кренула је из језера Бајкала с писмом пионира мале школе једног прибајкалског села, и са сваког места где се заустави понесе још по једно писмо, легенду о том крају, или слику његових лепота, или слику савремених достигнућа, те тако, писмо по писмо, капља по капља, израсте цела прича.

Има неколико разлога који ову књигу чине привлачном: Марк Сергејев је, како сам већ напоменула, чувен, добар писац. Затим, досад нисмо имали књиге за децу и омладину из које би могла упознати Сибир с његовим природним лепотама – чудима, највећим језером на свету, највећим рекама, необухватним шумама, земљу у коју је руски цар некад слао политичке кривце, а која се претворила у крај где се сада граде огромне хидроцентрале, где ничу цели градови намењени научном истраживању. И што је најважније, ретко је која књига пуна толиким историјским, географским, геолошким чињеницама, испричана са толико природности, хумора, маштовитости. Ова прича је, што би рекли наши критичари, слојевита: и бајка је, и наука је, и за децу је, а и за старије. Она буди у младима интелектуалну радозналост, покреће на делатност, негује у њима племенита осећања, развија машту. Ако треба пружити књигу бићима која тек улазе у живот, то је слична књига, из које могу сазнати многе чињенице намењене употпуњавању њихова знања, а која се чита са толиким уживањем, да се жали, стигавши до последње странице, што се завршила.

(1982)

Змај: *Цуцу, роде, па роде*

Змај, велики психолог и велики песник деце, дошао из деветнаестог века, и данас је онај без кога деца не могу, бар не она мања, на коју такозвана савременост није утицала. Као и оно крајем деветнаестог века, и почетком овог, тако и данашње дете позаима своје, људске особине стварима, немуштим бићима и природним појавама. Осетљиво је на Змајевски олаки хумор и воли мелодију Змајевих песама. Змај је изнео на видело безброј тема које занимају и савремену децу, једино је заобишао наговештаје о љубави, данас врло присутне и у овој поезији. Зато је тешко одредити која би од његових песама и данас била најближа детету, а особито и зато што су све приближне уметничке вредности, и могла би се узети скоро свака.

Зато сам одлучила да насумце отворим његову збирку песама, па шта ми срећа донесе. Књига се отворила на бројаници „Мајка пева детету“ („Цуцу, роде, па роде“...) У поезији за децу било је одувек песама ове врсте. Детету свих времена оне су блиске по свом ритму, по олаком хумору, и по томе што се одмах осети да је ритам, мелодија, важнија од смисла – а мале деце се смисао много и не тиче.

„Цуцу, роде, па роде“је типична бројаница, успаванка: тема је прозрачна, нема тврде логике, замагљена је, риме су звонке, преовлађују распевани дактили. У Змаја је мало ове врсте песама, те и то чини да се на њој зауставимо. Ретка лепота је двострука лепота! И „Ташун, ташун, танана“ је усамљена међу Змајевим песмама. И она би се за антологију песама и данас блиских деци могла узети, али је „Цуцу, роде, па роде“ краћа, што је типично за бројаницу, јер она захтева да се стално понавља. Ову врсту стихова почаствовали су и савремени песници својом наклоношћу. У старини познати и омиљени, ни данас не силазе са престола.

Занимљиво би било додати и то да „мајка овакве стихове пева детету“, јер делују умирујући, успављујући, као оне неке речи које у себи понављају људи жељни да дођу до трансценденталног мишљења, да допру у саму дубину свог бића. Детенце, наравно, нема овакве амбиције, али га овакви стихови умирују.

И данас, и поред великог броја песника за децу, врло обдарених, који су круг тема проширили, језик обогатили, и ритам учинили разноврснијим, Змај стоји на истом угледном месту, ничијим даром непомерен, ни у антологијама, ни у дечјим срцима.

(1983)

<Владислав Влајко Стајић: *Песме*>

Што бивам старија, све ме више гризе савест што песме Владислава Влајка Стајића, друга из родног краја, нисам успела била досад да средим и објавим у књизи. А <за> то бих између свих његових пријатеља била можда најпозванија,[1] јер су ми његова жена и син, после његове смрти, предали доста његових песама, а и његови пријатељи ми их ставили на душу, колико се и код њих нашло. Неке ми је и он сам за живота дао.

Са Влајком Стајићем сам почела друговати још у Ваљеву, док смо били у гимназији. Мада млађи од мене и мојих вршњака, дружио се махом са нама, јер је образовањем и зрелошћу био прерастао своје школске другове. Влајко је већ тада добро знао један страни језик, свирао је, сликао, глумио и писао песме. Тада се још није знало за коју ће се од ових уметности највише везати. Умео је да пријатељује. На излетима по околини Ваљева, он нам је често рецитовао, обично „Салому", песме Едгара Поа, Бајрона, песме наших родољубивих песника. Сви смо тада веровали да Влајка чека велика глумачка каријера.

Наше пријатељство се наставило и када су се обе наше породице доселиле у Београд, после Првог светског рата. И тада је Влајко волео да глуми или у свом стану или у кући понекога од својих пријатеља. Али га у Београду ипак страст за глуму полако напушта, почиње сад више писати песме и сликати. Око њега је увек било пуно уметника, сликара и песника, његових пријатеља. Кућа његових родитеља, санитетског пуковника, оператора, Јордана Стајића и мајке Лене, за коју је био врло везан, нудила је средину каква младима годи: са зидова су гледале слике, међу њима и оне које је Влајко сликао, свирало се, читале се песме и разговарало о уметности. Овај уметнички начин живота није сметао Владиславу Стајићу да заврши факултет, ни да се запосли и, пред рат, ожени Стевком Радивојевић, лекарем, с којом је затим имао и сина.

Владислав Влајко Стајић је песник изузетне осећајности, продуховљености, склон сновима и романтици. Нису му далека била ни родољубива осећања.[2] У родољубивим песмама је остајао опор, тврд, близак нашим класичним песницима. Није било патње народа кроз коју нам је земља прошла, да је није дубоко доживео. Међу родољубивим стиховима истичу се[3] нарочито две поеме, „Каријатиде" и „Победник". Врлина поеме „Каријатиде" није у формалном савршенству, мада нам је њен десетерац близак и одговара теми. Писана дубоко доживљено, с призвуком романтичарског бола и поноса, вредна је нарочито као

документ душевног стања у народу пред почетак устанка. Писано је у нас о томе како се устанак рађао, о партизанској борби и подвизима хероја, али нико до Стајића о томе како смо прижељкивали да стид због пораза час пре сперемо. А један од узрока устанка свакако је и тај стид, то осећање да смо без кривице криви. Друга поема, „Победник", необично зрела, сажета, у сасвим другом је ритму, ракићевски исклесана. Песник говори у име „Победника" на Калемегдану. Ретке су код нас песме тог позадинског отпора и пркоса, патње која се у поробљеном Београду подносила.

Мислим, међутим, да нежности, племенитости природе овога песника више одговарају песме о просјацима, радницима, плаћеницима разних врста, затим песме младалачких безразложних туга. Ако је осећање туге једно од обележја природе песничке, онда је Влајко Стајић доиста рођени песник. Све је код њега у лакој измаглици сете, предосећања, лелујаво, неухватљиво. И његова љубавна поезија је таква, болна, сва у недореченом. Међу љубавним песмама је неколико веома узбудљивих, и уметнички на великој висини: „Тражење" и „У далекој близини", „Јаблан", „Растанак". Оне су до бола искрене, али измаглица истинске поезије их чува да не буду исповедне колико уметничко дело не подноси. Каснији циклус љубавне поезије „Сонети за Мајду" је толико савременог израза, да делује као јуче написан. Позната сета, лелујавост Стојићевих стихова, опет су ту, али је све богатије, зрелије. Метафоре су из света виђеног зеницама и наслућеног слухом. Како га је глумачка страст већ била сасвим напустила, сад и стихове пише који се не могу, не смеју гласно са сцене говорити:

А ти сад спиш, свилена чауро мала,
кô зима кад све увије снег,
на срцу мом у леду си заспала,
нишем те сву из снежног вејања зимњег.

Ништа у овим песмама није тачно омеђено, преплићу се мисли, слутње, сећања, а из све те засањаности ниче лик Владислава Стајића, још вернији него из његових социјалних или патриотских стихова:

Ја спустих главу на снег,
чух твојим дахом дише...

И тад по крововима кућа
засја се цвеће ледено, сасвим ледено
као твоје очи ледом...

Наште ми дан кроз који као кошава свира
судбина уз дипле туге...

Како ти бивају прсти од сумње бледи...

Овај песник је увек нагнут над својим унутарњим животом. Можда је једна од најважнијих његових особина управо тај богат унутарњи живот, та навика самопосматрања и повезаност између талената којима је уз песнички био такође склон. За песника Стајића мисао и слутња претварају се у звуке, њему „светлост

пева, брују", а звуци се претварају у боје. Мада је припадао песницима чије мисли се претварају у слике, није се играо метафорама, није их злоупотребљавао. Језик му је често невероватно једноставан као да га је намерно упрошћавао. Оваквом мирном једноставношћу одликују му се особито такозване социјалне песме, или, кад је реч о Стајићу, боље је назвати их хумане, племените. Саосећао је са свима паћеницима, са свима злом судбином притиснутим: са просјацима, раденицима, шизофреничарима, лудима, луталицама, напуштеним девојкама, девојкама вечно нагнутим над писаћом машином – свака људска невоља га је дирала.

Будући тако увек погружен у мисли, неминовно се сретао с мишљу о смрти, у почетку је заобилазећи. Међутим, смрт мајке га је нагнала да у ту мисао утоне и да јасно о њој проговори у песми „Гвоздени круг".

Увек помислим
да ће једног дана,
једног већ одрађеног часа
снажна рука незнаног работника
брзим замахом
зграбити алку
подићи камену плочу
и понудити и теби
мемлу гробнице
и њену таму...

Своју привржености мајци јасно је изразио у песми „Сен", необично продубљеној, типичној за овога песника. У изванредној песми „Мајци", он не размишља само о њеној смрти и о смрти уопште, он близину мајке, њен дах, осећа и на свом узглављу. Ова песма није само лепа, она је и документ о стању човека који слути блиску смрт.

Стајић се одсада све чешће налази у таквом расположењу. Стално види око себе паћенике очију које су „мирна барска вода", шизофреничаре којима се дрво причињава као Христово распеће, болеснике који по болничком зиду уцртавају само њима схватљиве шаре. И не само да песник запажа паћенике, него га они, чини се, магнетски привлаче. Владислав Стајић као сељак који пред смрт среди све своје послове, остави поруке, потражи опроштаје – стрепи шта да каже свом малом сину одлазећи са овог света;[4] како да му објасни свој живот. И доиста велику истину ће му рећи ако каже да је „имао много тешких дана", да је лутао као што „уклети брод лута тражећи луку спаса", да је „ишао за сјајем месеца, ишао ишао..."

Наравно, врло велико, будно осећање одговорности, потреба за преиспитивањем поступака у животу, пред одлазак из њега, доводи песника до тога да се пореди са бродом који лута, са месечарем. У ствари, само његове мисли, слутње, чежње, биле су луталице, а то и јест доказ да је Владислав Стајић био рођени песник, неспокојник, уметник чисте и широке душе.

(1986)

Добродошлица Марији Сергејевној Петрових

Марија Петрових је ушла у ред првих руских и совјетских песникиња,[1] поред Ане Ахматове, Марине Цветајеве, Маргарите Алигер, да поменемо само оне које су код нас често превођене. Ми први пут преводимо целокупно песничко дело Марије Петрових, данас ваљда најчитаније жене песника у Совјетском Савезу. Верујемо да ће и у нашој земљи бити од читалаца дочекана с добродошлицом и завољена. Ова песникиња, изразити лиричар, у исто време је и песник из чије поезије се може назрети и време у коме је живела, карактер поднебља где је расла, душа народа коме припада. Владимир Мајаковски, кад му је једном било замерено што пише и љубавну поезију, одговорио је да иако је револуционарни песник није бесполно биће, а Марија Петрових би онима који не прихватају њене песме друштвеног карактера могла одговорити да[2] мада је лирски песник[3] тиче је се судбина народа коме припада[4] и као биљка је осетљива на поднебље где је рођена.

Таленти су обично порозни. Музичари су често обдарени и за поезију и за сликарство, нечије симфоније су и сликарска платна, лирске поеме, док мелодије неких песама говоре да је песник латентни музичар. Марија Петрових, лирик на куб, како би рекли математичари, има и око сликара – да прво проговоримо о овој њеној одлици. Не знам ко је лепоту руских предела и поднебља[5] ове земље ликовније и с више љубави опевао. Читајући такве њене песме чини нам се да на[6] лицу места, материјално, доживљујемо мирис снега, буђење пролећа, загонетност шуме. Марија Петрових осећа дрво као што га осећа птица, осећа траву као зрикавац и познаје небо као што га познају снег и киша. Љубавна поезија Марије Петрових још је тананија, прожета чежњом, болом, пркосом, вером у наставак љубави и с ону страну живота. Та њена љубавна религија је религија продуховљених створења која имају додир са невидљивим, само наслућеним световима. Она вољеног човека позива да дође на састанак из загробног света. И то није веровање да тај неки свет постоји, него да љубав све може, да нема граница. Вероватно је само жена песник у стању да воли тако полуплотским[7] начином вољења, да буде увек у дослуху са онима којих више нема или који се већ спремају да ишчиле из живота.

И у свему другом Марија је изузетне природе. Овде бисмо нарочито истакли једну њену људску и песничку одлику – срчаност и самосталност које нису

нипошто какав непријатељски став према друкчијем[8] ставу и мишљењу. Марија Петрових је природно своја, природно следи свој пут, као што природно тече река или витла олуја. У доба кад се не помињу у поезији црква или звона, кад се скоро заборавило шта је то часни пост, она пише једну од најлепших својих песама где се сећа детињства и верских светковина око цркве, а где су главни јунаци гачци – који[9] као верници клањају. И ко сад шта може побожним птицама!

Занимљив је развој Марије Петрових. Будући да је почела писати врло млада, била је једно време под утицајем савремених старијих песника, очарана новином њихова начина писања, али већ тада испољив најбоље црте и своје обдарености и свога карактера: упадљиву духовност, очараност природом, везаност за утиске из детињства, младалачку жељу да се зачуди, да се преда маштању. Приметићете како је уредник руског издања њене књиге те песме раног периода ставио на последње место. Зашто? Можда зато што су стилом најсложеније, или да покаже да је већ у младости испољила своју велику обдареност.

Обично и најбоља збирка стихова донесе само по десетак песама изузетне лепоте и оригиналности, а код овог песника их има и више таквих, „целих лепих“, што рекао некад Богдан Поповић, а посејана је низом стихова који се заувек памте.[10] Не бисмо овде свој укус наметали, нека сам читалац има задовољство да проналази себи најближе, најлепше творевине Марије Петрових, нека улази у врт ове поезије без претходно задатих правила[11] неке своје поетике и нека му не буде жао ако нека песма потуче његове унапред одређене захтеве савремене поезије. Танана осећајност овог песника, заоблачна занетост, луда заљубљеност у немушти свет око нас и забринутост пред непознатим светом у нама самим, сваког ће освојити.

Ма колико преводиоци били конгенијални са песником кога преводе, нажалост, не могу превести оно најлепше у поезији, оно што стоји између речи, измаглицу која лебди над њима. Волели бисмо да се ипак и у преводу осети да Марија Петрових влада речју као обдарен виолинист што и неосетним додиром гудалом буди звуке који се дуго памте.

Желимо Марији Петрових добродошлицу међу песнике наше земље.

(1988)

Поезија блиска данашњем дану и човеку

Пред нама је веома занимљива збирка песама Јелене Станковић Гавриловић. После две књиге поезије за децу и једне за одрасле (*Поīашене вошīанице*), написала је стотинак песама из којих је проговорио савремени човек, рекавши своју поетску реч о сумњама, двоумљењима, мукама, отуђеностима и проблемима блиским сваком човеку, било нашем, испод овог неба, или људима под „туђим небом“ које је, на срећу, наше заједничко небо. Јелена пати своју патњу, радује своју радост, испуњена мислима на прошлост, на ове наше дане и надама за будућност.

Наслов књиге говори о хладном небу, симболу, небу метафори, небу које би могло бити заштитник и покривач, сунчано, људски топло, онако топло како и сунце једнако сија за све људе. О тим њеним размишљањима говоре наслови песама: „Лукаво померање ваздуха“, „Ударац главом“, „Месечев загрљај“, „Паразити“, „У агонији“, „Одсањане жеље“, „Под хладним небом“, „Сударања“, „Касно отрежњење“, „Трагикомедија“, „Моја илузија“, „Мисли у паучини“, „Душа“, „Спотицање“, „Судбина“, „Смисао постојања“, „Ваīај“, „Макар наопачке“, „Одлука“, „У глувом кругу“, „Способност вибрирања“, „Хаос“, „Тмина загонетна“, „Самртна визија“ и многе друге. После навођења ових наслова, готово да не треба објашњавати о чему то, како професори у школи кажу, говори песник, нити уложити труд да би се песме приближиле читаоцу. Оне су савремене и блиске данашњем дану и човеку, нашем човеку и било где у свету. Зар стихови који следе нису опомена свима који заборављају како смо кратковечни:

Звижди ветар кроз лобање
Ми у глувом кругу
Тупо се завлачимо
Један другоме под кожу.

(„У глувом кругу“)

Збирка поезије Јелене Станковић Гавриловић састављена је из две врсте песама, односно песме су се саме поделиле на горко-мисаоне („Лукаво померање ваздуха“) и лирско-осећајне (циклус „Оплођавање урликом“). Ова подела је условна, јер у многим мисаоним затрепере осећања, а у оним лирским, често, промоли се најдубља мисао.

Има много животних искуства у овој поезији. Отуд мисаоност, па и трагика појединих стихова није вештачка, „прављена“ због „модерности песме“, она је природни след оног што је песникиња осетила, видела, доживела, промислила и што је у њој искристалисало до „Под хладним небом“ овог века, који стално ледени жеље и снове. „А змије око нас палацају“ и „ударац главом човека тек отрезни“. „Како побећи од свакодневне калкулације“, пита се песникиња, „кад је душа мекана, гола“, а честа су и „сударања“ и „разлог је кловновски“. Земља је ту на којој смо и хладно небо над нама, и цери се земља слабости људској, једну по једну душу одвлачи у бездан – гробља се по њој најбоље множе.

Карактеристична је и песма:

Разбијамо облаке
Корита речна
Померамо
Састанке заказујемо на Месецу
Још само да сунце додирнемо
Па ћемо се ослободити свега.

(„У име престижа“)

Занимљива је и Јеленина поезија доживљена на „америчком“ тлу („Блуз у ноћи“, „Изгубљене душе“, „Цивилизација“, „Имитација живота“ и друге).

У центру метрополе
Под вештачком светлошћу
Чудних гримаса
Цери се једна жеља
У близини одјекују
Звуци блуза у ноћи.

(„Блуз у ноћи“)

Стихови Јелене Станковић обилују разним ритмовима, унутрашњим мелодијама. Један део ове поезије као да је означен у песми „Трагикомедија“, у чијим стиховима умиру илузије и гасе се снови као да смо у великом позоришту у коме се завршава представа, па се гледаоци изненада сударе са стварношћу.

Људи су те „екстравагантне звери које круже булеварима, окрутне у свом понашању“, ту где „еротска механика силује љубавне страсти“, где све мирише на хашиш и морфијум. Песникиња налази снаге да се ослободи „модерног барбарства“, тог „раја цивилизације“, где „тутњи грамзивост, отимање за превласт“. У том „царству манијака свих врста“ – отима се песник и човек. И у човеку се све буни против тог хладног неба. Ипак, жена и песник налази снаге да затрепери чистим лирским тоновима и правим осећањима и да се у сусрету са човеком, који је спреман да прихвати та треперења, суочи, да му се повери, а он да јој узврати и отвори жељезно срце:

Чу ме човек
Саслуша
Жељезно ми

Отвори срце
Помилова ме погледом
Можда би учинио и много више
Да му се приближих

(„Отварање срца“)

Нису ретке ни овакве песме у збирци Јелене Станковић Гавриловић. И тако све до краја збирке учествујемо и ми у „трагикомичној представи“, у којој смо сви глумци, „подељени у више рангова“, а слични смо једни другима. Сви смо ми ту, између живота и смрти, али и натопљени нежношћу и љубављу, истином о постојању, понекад опором – покаткад нежном, али увек искреном. Због те искрености, због музике стихова, због опорних и нежних речи, због мисли и осећања које се преплићу, топло препоручујемо ову збирку.

(1988)

Антологија југословенског песништва о биљкама

Сваких неколико година Милорад Р. Блечић нас изненади новом антологијом. После Антологије југословенске револуционарне поезије и Антологије песама о Београду ево треће, посвећене песништву о биљу, која ће вероватно пробудити највише радозналости. Не знамо писца који толико воли свој посао колико га воли Блечић. Доносећи пријатељу на дар своју нову књигу, он направи пред њим приватну промоцију, у страху да се без тога неке важне ствари у њој не би запазиле. Чини ми се да се песник мање радује својој песми тек написаној него он својој новој књизи.

Одрастао у срцу природе, с љубављу је сачинио овај избор песништва о биљкама. Вероватно нема биљке у овој антологији да јој он не зна боју, мирис, порекло, употребу. Блечић се увек заустави код књижевних задатака које му дају могућности да се диви и радује, не завидећи онима који се пре њега зауставе на теми и њему занимљивој.

Судећи по овој антологији, поред познатог дара наших људи за поезију, чини се да нам је народ исто толико сликарски обдарен. Код северних народа, вечно засутих маглом, нема оволико песама о биљу које цвета. Ђура Јакшић био је, на пример, исто толико добар сликар колико и песник. Зна се да се таленти удружују: музичар и песник, вајар и сликар и песник. Мислим да је сваки од песника у овој антологији могао постати и сликар, само да је имао материјалних могућности да се преда сликарству. У двоструко обдарена човека увек преовлада песник, јер за занимање књижевника не треба похађати никакву школу, не треба имати неки кабинет, куповати платно и боје. Песма се може написати и у парку и у шуми, чак и у путу. Многи од ових песника латентни су сликари. По биљци коју ко опева може се одредити је ли равничар или планинац, да ли у њему поред песника животари још који притајени уметник. Уосталом, поезија је у основи свих уметности, она их на неки начин уједињује.

За обиље поезије о биљу код нас треба захвалити и географском положају наше земље богате и шумама, и пољима и водама. Песници певају најчешће о биљу које су видели чим су се родили. Приморци о маслинама, о нару, о чемпресима и кактусима. Равничари о конопљи, о лану, о сунцокрету. Они са средњег горја о липама, храстовима, буквама, воћкама, љубичицама, кукурецима, и тако

редом. Не могу се наше биљке пожалити да нису опеване. Свака има бар по два три обожаваоца.

Странац коме Блечићева антологија дође до руку може се упитати шта је узрок те је сваки наш песник певао о биљу. Да ли је то зато што смо народ махом с југа, или зато што су готово сви наши песници родили се у селу и провели детињство у њему и нагледали се биља више него они рођени на бетону. Неки књижевни критичар могао би међутим рећи да увек <се>више пева о ономе о чему се чезне него о оном што сваки дан имамо пред очима.

Међу песмама у овом избору које славе лепоту биља има их које говоре и о лековитости њиховој, пажњу привлачи песма „Биљарица" Светлане Макарович, препуна назива биљака од којих читалац ретко коју познаје. Са радошћу ће травари у овој антологији наићи и на песме посвећене боквици, зови, пелену, липи, коприви, маслини, мајчиној душици, чија лековитост је исто толико велика колико њихова лепота.

Ко се од нас са узбуђењем не сећа мириса клекиног плода зими, на врелој пећи, и мириса чаја од липе који смо пили у грозници у доба детињства. Како се види, поезија о биљкама није само описна поезија, у њу су уплетена многа људска осећања – од радости до очајања, од свадбених песма до тужбалица.

Ова књига не само да је *лепа*, него може бити и корисна. Њу би требало учинити *обавезном лектиром* по градским школама, где ученици једва познају парадне биљке по парковима.

Милорад Р. Блечић се овом својом књигом одужио свом оцу калемару и заштитнику ретких биљака, свом брату Михаилу, аутору више књига о лековитости биља, и свом стрицу Вилотију, познатом ботаничару и научнику. Ова књига говори да ивер не пада далеко од кладе.

(1990)

Аутобиографски списи

Аутофрагменат

Рођена сам у Рабровици (Округ ваљевски) 3. маја 1898. год<ине>. Пошто ми је отац био учитељ, свршила сам основну школу на селу. Гимназију сам свршила у Ваљеву. Универзитет – Филозофски факултет – у Београду. Дипломирала 1923. год<ине>.

Једну годину сам била у Паризу, као стипендиста француска, ради допуњења школовања. Тамо сам слушала француску књижевност, естетику, историју уметности.

Сад сам суплент у I женској гимназији у Београду. – Досад сам објавила једну збирку песама, „Песме“, 1924. г<одине>.

Београд, 12. XII 1926.

Волела сам да проналазим таленте

У разред сам ступила први пут без икаквог стручног знања методике и педагогије. Ти предмети на универзитету нису били обавезни за студенте групе наука коју сам ја имала, или су били само формално обавезни, морали да стоје уписани у индексу. На практичним вежбама за време школовања нисам ниједном била. Тако сам пред ђаке стала наоружана једино љубављу према њима и неким знањем. Чини ми се да сам била обдарена и извесним смислом за оно држање које ученике не одбија, али им и не дозвољава да се наставнику попну на главу; а можда сам часом и у то прво време владала зато што нисам жалила себе, што сам се трошила у додиру са ученицима, у жељи да на њих пренесем све што знам као они стари учитељи који су последње влакно можданих вијуга претакали у главе својих ђака.

Најлошије сам предавала историју јер је ни самој себи онда нисам правилно тумачила. Не снашавши се добро у политичкој, заустављала сам се више на културној доводећи је у везу са књижевношћу – тако сам не знајући у почетку педагошко правило о координацији предмета дошла до њега из неке личне нужде. После положеног професорског испита историју нисам више ни предавала.

Са највише успеха сам, мислим, тумачила граматику и теорију књижевности. Ово је потицало из моје велике страсти за језик и књижевност. Све ствари које су се дале показати на примеру, до којих се долазило логичким закључивањем, предавала сам боље него оне које сам морала просто саопштавати, као што је животопис књижевника или излагање тока неких ратова.

У самом почетку сам стално упадала у грешку да ђацима помажем док их испитујем, истрчавала сам испред њих и уљуљкивала се у уверењу да сви знају све што ја знам. Срећом сам брзо увидела штету ове добронамерности, па сам касније своје ученике толико осамостаљивала да су сами могли, у вишим разредима, водити цео час, разуме се, под мојом будном пажњом. Овај начин рада је подизао њихов понос, будио утакмицу, оштрио знање, да су и средњи ученици тако искусно испитивали, као да су прошли кроз педагошке курсеве.

Волела сам да проналазим таленте, заљубљивала сам се у своје ученице и уображавала да ме све воле онолико колико ја њих, заборављала сам да човек више воли онога коме даје него онога од кога прима. Узбуђивала сам се увек пред улазак у разред као глумац пред ступање на позорницу. Радовала сам се

свако јутро што ћу наћи у школи опет зрачне погледе добрих, интелигентних, што ће ме срести њихов осмех и готово сам се бојала сусрета са сујетним, мисаоно неактивним створовима, каквих буде и у најбољим разредима.

Волела сам са ђацима да идем на излете, у музеје, на изложбе. Старала сам се да сазнам лични живот свакога од њих па сам често давала писмене задатке који ми могу то омогућити. Већ за доба њиховог школовања сам са доста њих постала пријатељ и то пријатељство се после и кроз живот настављало.

(1952)

<О себи>

Из воза који јури из Београда према Ваљеву негде код Словца угледа се шумовито побрђе на десној страни и рабровичка школа, у којој сам рођена 16. маја 1898. С осећањем кајања прођем покрај свога родног места, јер како сам сасвим мала однета у Бранковину, навикла сам се да њу сматрам својим правим завичајем и само кад попуњавам званична документа или се нађем у Рабровици, сетим се да сам у њој рођена.

Наставимо ли пут од Ваљева према Подгорини и Шапцу, преко висоравни одакле се види цео слив Колубаре са венцем планина од Цера до Авале, укаже се негде на тринаестом километру, у шумовитој удолини лево, звоник бранковинске цркве, па затим врхови липа у порти. Око не стигне да сагледа, ако смо на колима или аутобусу, кровове двеју старих школских зграда. Два километра даље, опет лево, уз пут, укаже се листопадна шума коју познајем боље него све шуме света. Иза ње су виногради, воћњаци, забрани, ливаде и негде између њих кућа мојих прадедова по мајци, свештеника, коју, кад склопим очи, видим јасније него ону у којој сад живим, видим њен високи кров под зеленосивом патином времена, њену широку стреху где смо се као деца крили од провале облака, њене дрвене степенице обојене бојом различка, обрасле виновом лозом и застрте како се са калдрме ступи на први праг. Видим прозоре у гвозденим шипкама, које су вероватно штитиле кућу од хајдука што су се некад били појавили у околним шумама, за детињства моје мајке. Видим у приземљу, испод спаваћих соба, стару опеком поплочану трпезарију, зидова дебелих као у црквама, у којој је била[1] хладовина и по најврелијем јулском дану. Осетим мирис липа, вреле земље, меда и воска, мирис сувих шљива и ракије, мирис осунчане кукуте и метвице, мирис старих књига. Чујем цвркут, кукурекање, блеку, звек алатки, шкрипу бунара, далеки сељаков зов, неодређени шум, жубор воде.

А сад се спустимо сеоским путем до школе, где сам одрасла и у којој ми је отац био учитељ, путем који знам боље него улицу где сад живим. Стрчаћемо из дединог дворишта низ брег обрастао шљивама, орасима и буквама до бранковинске реке, која се и рађала негде по јаругама шума у Бранковини. Она тече вијугајући према школи, између брегова с којих је посматрају из воћњака бело окречене сеоске куће. Корито јој је у белутку и модрим плочама шкриљца. На четири-пет места пресеца је пут, црвенкаст као у брдским пределима. Он нас

доведе до пред цркву, шћућурену уз шумовит брег, по средњевековном обичају. Њена порта била је друго, лепше двориште од дворишта моје основне школе. У њој је много траве и дрвећа. Ту и тамо су софре, дашчане кућице, сличне тремовима, које имућније породице дижу да би за време вашара, по киши или жези, имале где да се склоне, а које су ђацима служиле за играње жмуре.

Иза уже ограде, уза саму цркву, налазе се споменици Ненадовића. Ту леже и моји прадедови, свештеници Петровићи. Ту су и гробови исто тако старе породице Павића, која се пред устанак заједно са Ненадовићима и Петровићима доселила у Бранковину. Сви су ови споменици, у облику купа или торања, или крстова, обрасли маховином и лишајима, а натписи су им испрани кишом. Једино је још нов онај мермерни с кога се благо смеје лик песника Љубомира Ненадовића. С тог споменика, као далеки поздрав, сретну ме стихови:

Деца су кô цвеће,
коров зле су страсти.
Оплевите коров,
цвет ће леп израсти.

Пређимо сад преко дрвеног моста, или ћуприје, како сам га у детињству звала. Он је пребачен преко школског потока. Већ ту нас запљусне заглушни жагор сличан буци водопада. То су се ђаци пустили на одмор. Играју шуге, клиса, амицајца, рву се, бацају се камена, провлаче се кроз плот до потока и тамо праве воденицу. О старој јабуци кисељачи, о дудовима и орасима уза школску ограду повешане су ткане, у веселим шарама, торбе хлебаре у којима су ђаци понели ручак. Једна, новија школа, где сам ја учила, стоји на малој узвишици што се спушта до у раван – простор без иједне травчице, утабан, где се ђаци играју. Друга је крај реке. А обе су мало у рупи, како је некад говорила моја бака кад се у јесење дане околна брда склопе па видиш само небо над собом.

Успомене на мене јуришају. Ево учионице где сам учила први и други разред. Четири огромна прозора са по осам окана засула су је светлошћу. Необојене дрвене клупе пуне су рецкица. Још пре мене и мојих другова почели су у њих ђаци урезивати своја имена. Мога имена, наравно, ту нема, јер како би и учитељева кћерка смела то чинити. Некад ми се чинило да ми је тиме велика ђачка радост била одузета, па сам, за утеху, своје име урезала у баштенску чамову клупу.

Видим себе првог дана школе. Учитељ, Недељко Савић, кога сам до јуче звала чиком, стоји крај стола и заповеда: „Спустите сви руке на клупе!“ То ми се ваљда учинило одвећ мало као школски поступак па сам упитала: „Учитељу, треба ли лупати рукама?“ (Уочи тога дана су ми били рекли да чику не смем у школи звати тако, него учитељем, као и остала деца.) Не, рукама није требало лупати, него их полако спустити једну до друге да се види јесу ли чисте. У клупи сам седела са једином девојчицом у разреду, Спасенијом, која је у школу долазила повезана жутом марамом, званом шамија. На одмору сам понајчешће бивала са њом. Она је, као и остали ђаци, прво започињала разговор о томе колико је успут видела зечева или веверица и јазаваца. Мене дуго није била послужила срећа да сретнем, откако сам постала ђак, какву зверчицу. И била је права свечаност када је преда ме у дедином буквику искочила црнкаста весела веверица,

спузав мућевито низ стабло и кад ме је секунд радознало погледала. Сутрадан сам и ја, изједначена с друговима, причала како сам срела две веверице.

Зими су ученици из удаљених села остајали у школи да спавају. После грудвања с њима, брат и ја смо бојажљиво отварали врата собе где се седело. На столу стоји лампа с великом стакленом куглом. У огромној пећи букти буковина. Отац и Недељко Савић, чика, читају новине. Оне су широм развијене, заклањају њихове ликове. У том тренутку они ми се чине тако далеки од нас деце. И сад осећам одбојност према читању новина као онда кад су ми оне отимале пажњу старијих. Једно је дете у душку, друго у дрвеној бешици, треће седи с баком на кревету. На том кревету сам једном, док су старији читали, направила целих дванаест истоветних лутака од мамине старе блузе: усправно дрво представљало је кичму и ноге, при врху привезано водоравно дрво биле су руке, главице су биле од крпе, прекривене истим ружичастим батистом од кога су биле и хаљинице. Али оне су само споља биле једнаке, ја сам их врло добро распознавала и радовала им се као да су најскупље, порцуланске. С тог истог кревета сам једном кроз прозор посматрала црвенкасто гробљанско брдо, обрасло кржљавим жбуњем, и осетила наједном да ћу се нечим изузетним у животу бавити, да ћу можда изумети вез који је једнак с лица и наличја или лутке које се саме покрећу. Или ћу измислити начин како да се изгубљена ствар може одмах пронаћи, врсту магнета који може и из даљине, кроз дрво и зид, привући иглу и маказе. За овим магнетом сам вероватно чезнула зато што је мама често губила ове ствари и звала ме да их тражим.

У тој соби сам први пут мислила о смрти, о томе како је свет постао. Дошло ми је то изненада, кад је на вашару у порти неки насилник убио човека, сељака кога сам и ја познавала. Још и сад се сећам имена убице и узвика нечијег у дворишту: „Уби Бесеровац човека!“ Много времена после тога мучила ме мисао како може у часу нестати некога који је тренутак пре смрти играо коло. Оваква питања су се умножила кад је мами умро мали брат, дечак од десетак година, с којим сам неколико дана пре његове смрти разговарала.

У тим прозорима што гледају у брдо волела сам да посматрам одражено двориште и околину. Чинило ми се да видим неки други, лепши свет. Такав исти осећај сам имала гледајући предео који се у води огледа, или предео застрт маглом. Ово се осећање, кад сам постала старија, претворило у закључак да су ствари које се тек назиру, или се гледају издалека, лепше него у стварности.

Иако нисам била непослушна, чини ми се да нисам волела да ми се заповеда, да сам радије помагала кад ми је то самој пало на ум. Једном ми је за ручком отац заповедио да не дувам у тањир вреле чорбе. Трипут је заповест поновио, али мени нешто није дало да га послушам. После казне горко сам плакала негде у ходнику. Отуд сам чула да је неко од старијих у соби шапнуо како ме ипак не треба строго кажњавати јер сам осетљива, па сам се још више расплакала. Волела сам понекад да се правим важна пред Спасенијом и скакала сам једном по рубљу које је тек било скинуто са ужета. Знала сам да бежим по киши напоље до ливадице, целе под водом, где су ђаци од носила за ђубриво, или тенгера, како су их звали, правили чамце покушавајући да се њима навезу на то кратковечно мутно језерце.

Као сва деца која расту у селу, и ја сам у школском дворишту или код деде и тетке присуствовала доласку на свет толиких пилића, ћурића и птица. Посматрала сам како разбијају љуску јајета. Присуствовала сам првим корацима тек оштењених кучића, првој глади румених јокшираца и црне шумадијске прасади. Гледала сам како крава нежно лиже бели цвет на челу телета које је тек донела на свет. Присуствовала сам изласку свилених буба из чахура. Али све то још није било довољно за детињу жеђ да сазна како настаје живот. Једном сам у порти ухватила скакавца и затворила га у велику пукотину натруле неке греде у порти, оставивши му само мали прозорак. Хтела сам да испитам да ли ће му из трбушчића изаћи мали скакавци. Он је, наравно, у своме затвору крепао и морала сам чекати до изучавања природописа да бих сазнала како скакавци на свет долазе.

Оца сам изгубила рано, у Првом светском рату, пре оног времена кад отац и дете могу да другују, али оно мало слика које су ми од њега у сећању остале, врло су живе. Видим га у школском воћњаку како ђацима показује калемљење. Видим младице, лику, велике воћарске маказе. Видим како по зимском дану са чиком одлази у лов. Пред њима трчи Лаура, ловачка керуша. Њено бодро лајање још ми звони у ушима. Видим га у пчелињаку, под пчеларском мрежом, с меховима у руци, налик на каквог мађионичара, како кади узнемирене пчеле. Затим га видим у школском дворишту опкољеног ђацима, којима је знао да влада као и одраслима. Видим га у разговору са неким босанским бегунцем који је преко Србије, Бранковине, одлазио у Македонију, у комите. Вероватно су му чика, и сам из Босне, и отац били веза. Сва тројица тихо разговарају. Босанац је наоружан, већ има комитску шубару на глави. Видим га затим пред Први светски рат како на неком столу, на улици, зането говори, чујем људе како му одушевљено одобравају. Затим кад се све стишало, одлази, десног рамена мало дигнутог, у школско двориште. Памтим га и са прослава Светога Саве, најлепшег празника у моме детињству. Кити зидове сликама које су иначе служиле као учила природних наука, историје, земљописа и износиле се само по потреби. Портрете војвода из првог устанка и Карађорђа ставља у прочеље, а по побочним зидовима слике на којима су представљена чувена језера, реке и планине других континената, поларни предели, слике звери за које су сељаци само слушали да постоје и у којима су тога дана уживали колико и у рецитовању своје деце. Сва школа мирише на четинаре, на клеку и боровину. Древни школски мириси креде и љубичастог мастила тренутно су потиснути. Видим га како, док разговара са сељацима, баца око на прозор кроз који се назире дрвеће под снегом и леденице испод стрехе на старој школи – увек је у детињству тога дана снег падао, или је већ недељу дана пре тога прекривао све докле можеш оком сагледати. Чујем још очево узбуђено ћутање, којим је говорио речитије од речи, над мојом првом песмом, још детињом.

А мајка није умела да ћути. Гласно се плашила да се не назебе, да се о камен не спотакне, да се у бунар не падне, да се дужности не пропусте. Имала нас је осморо деце и није имала времена да се сваким понаособ бави. Нежности, укоре делила је у журби, целом колективу наједном.

Прича о мом детињству не би била потпуна ако вам не бих говорила и о баки, деди и две тетке, уз које сам расла колико и уз родитеље. Бака је причала приче,

праве, народне, о Ђоси, о чобанима, о кумовима тврдицама. Волела је и знала нарочито смешне. Она нас је једина у кући мазила. И сад јој за то хвала. Необично нам је свима пријало што је кришом од маме свршавала неке наше непријатне обавезе, што је, уместо нас старијих, љушкала нашег млађег брата или сестру, што нам је давала слаткише пре ручка, што нам је са слава, кад смо већ били у Ваљеву, доносила у џепу по колач, што је лагала да је она разбила чашу, да сам ја почистила собу, да смо до краја посркали чорбу. Последње што од ње памтим касна је ноћ за време Првог светског рата. Драгица Крстић, моја другарица, и ја, у Ваљеву, док сви остали спавају, радимо математику. Она седи у сенци и посматра нас нетремице, као да би својим присуством хтела да нам олакша рад у касну ноћ. И чим предахнемо, нуди нам суве шљиве – једину посластицу коју смо тада могли имати.

Деда, мамин отац, човек забораван и нестрпљив, зачудо радин, као и наша мајка, ослобођен многих предрасуда свога позива, више је своје сугрђане учио реду, чистоћи, раду него молитвама. Необично га је занимао зидарски посао. Све његове дуванске кутије, у оно време прављене од картона, биле су на полеђини ишаране плановима кућа:

– Овде две собе гледају на исток – говорио би – ова гледа на југ. Из све три се може у предсобље. Испод кујне је зидан подрум. Цокло је високо метар.

Од њега сам прво научила грађевинарске изразе. Реч цокло ме и данас на њега опомене. Волео је да кочијаши и често нас возио к себи и у Ваљево. Притом је увек певао:

Поранила девојчица голубе да храни...

Више пута је ту песму отпевао него „Исаије, ликуј“. У кући је имао пуно дела руских писаца. Толстојеву *Крајцерову сонату* је држао под кључем и кад сам била одрасла, али сам је ја већ била прочитала у кући свога оца.

Тетка Инга, Ангелина, очева сестра, увек ми се заједно с баком јавља у сећању. Слаткоречива и ведра као и она, нас децу је обасипала милоштама и нежним именима каква од родитеља никад нисмо чули. У писмима нас је називала голубићима слатким и рођеним. Долазећи у госте, доносила нам је увек пуне корпе колача тако да смо је једном, кад их није донела, питали: „Па зашто си онда дошла?“, што је њу више обрадовало него кад јој се за донети дар захваљујемо.

Другу своју тетку, Стевку, мајчину сестру, виђала сам много чешће, јер је и после своје удаје, коју сам горко одболовала, остала у Бранковини, у кући свога оца. Она је од рада била створила највишу поезију. Није подносила ствари половичне. Кад се нешто ради, морало је бити урађено без икакве замерке. У Бранковини је била магистер за неговање куће, врта, живине, деце, болесника, за мешење, прање, одевање. Захвална сам јој што ми је врло рано опростила неумешност у неким пословима и што је схватила моју страст за, наизглед беспослено, лутање по шумама. На питање сељака где сам кад сви други нешто око куће раде, одговарала је:

– У забрану је, пева.

– Како пева – чудили се суседи – сад смо онуда пролазили па се ништа не чује.

Ту, у том дедином забрану, написала сам збиља много песама, не само у младости, као студент и гимназист, долазећи за време школских распуста, већ и касније, као зрео човек и песник. Ту негде на пању, између жбуња, прочитала сам много књига написаних у далеком свету – у Београду, Москви, Паризу, Пољској, Енглеској. По тим шумарцима смо моја браћа, сестре, наши другови који су нам долазили у госте, и ја водили дуге разговоре, рецитовали, глумили, певали по месечини. Ту сам, код тетке и деде, упознала добро свој народ, његове забаве, његове муке.

У детињству сам сматрала да ми је учитељ Савић прави стриц. Волели смо га готово као баку, јер је и он био извор прича и сталожен, разложан као и она. И његова женидба нам је, свој деци, нанела бол у почетку, као и удаја тетке Стевке. Била је дошла однекуд из Ваљева нека белокожа крупна девојка да нам га украде, како су нас задиркивали. Сва срећа што је и он остао да станује и даље у старој школској згради и што је бела девојка, одмах прозвана стрином, била нежна према нама. Ипак смо у потаји мислили да је добро што нам се бар бака неће удати – иако деца, знали смо да се само млади жене и удају.

Многе ствари у моме детињству звале су се друкчије него у књижевности. Још као дете сам знала да оне имају своје свечано, књижевно име, име које зна сав народ, али како су их сви људи око мене звали домаћим, покрајинским, срамота ме је било да их ја именујем друкчије. Бојала сам се да ми другови не кажу да се правим важна. Тако сам и ја, заједно са сељачићима, говорила: авлија, леген, тенгере, чивилук, теразије, перда, калдрма, севап, маказе, ексер, фиранга, ћетен и тако даље – број ових покрајинских речи туђинског порекла није био мали. Наравно, сад су то остали називи само за ону врсту извесних ствари у каквој се она у детињству јављала. И данас ћу, рецимо, лако назвати фуруном ону два метра високу, тучану пећ, ложену церовином и буковином, каква је била у мојој учионици првог и другог разреда. Ове речи већ прогнате и из нашег говорног језика, речи које у нечијем говору могу бити знак необразованости, неначитаности, мени су некако остале драге. Једном сам као наставник наишла код неке своје ученице досељене из ваљевског краја реч воде и ноде, уместо овде и онде. Ја је нисам корела, само сам објаснила шта су метатезе и како чак и у књижевном језику, особито у народној поезији, живе те речи где су неки гласови или слогови променили место, на пример намастир или гројзе.

Мој сусрет са књигом није био ни изненадан ни буран. Откако сам отворила очи, књиге су биле свуда око мене: на столу, на полици, у орману. Као дете учитеља и човека који је волео књигу и знао јој вредност, још пре школе сам се упознала с оним што лежи између њених корица. Пре него што сам сама почела читати, читали су ми чика и отац, показивала ми је бака слике и сама их доживљујући као дете. Мама је ретко стизала да се с нама игра и да нам чита.

Отац је примио три часописа за децу: *Невен*, *Зорицу*, *Малу Србадију*. Имали смо и обе Змајеве књиге, славне код детета онога времена. *Чика Јову срйској деци*, и *Чика Јову срйској омладини*. Мислим да сам врло рано направила разлику између песама, рецимо, Михаила Сретеновића, који се тада често сретао по листовима за децу, и Змаја. Од часописа за одрасле више ме је привлачила *Босанска вила* него икоји други, јер је деловала свечано са сликом на насловној страни, великог формата, и на глаткој хартији.

Чини ми се да ме нико није опомињао да читам. Заносила сам се књигама и њиховим јунацима, живела с њима. За читање *Робинсона* сам, може се рећи, имала предспрему: игре сеоске деце, њихово друговање с природом, моја[2] самосталност, чинили су да се с Робинсоном постане одмах пријатељ. Као и свако дете, ишла сам радо за догађајем, али се нисам љутила ни кад настану описи или психолошке анализе, нисам их при читању прескакала. Касније, у гимназији, читала сам и такозване криминалне романе, увек задивљена како њихови писци умеју да заплету догађаје. Дела веће књижевне вредности упознала сам преко Српске књижевне задруге. Још памтим с каквим је поштовањем изговарано код нас да се нека књига појавила у њеним плавим корицама, које су биле залога да све што је између њих могу и деца читати.

Док смо живели у селу, радовала сам се увек одласку у Ваљево; али сам после, 1908, очев премештај тамо и растанак са селом једва преболела. Кришом сам увече плакала крај потока, на путу који води дединој кући, у шумарцима где сам обично вребала зечеве и веверице и куд ме је бака често слала да тражим погубљене ћуриће. Селидба и смештање у градску кућу мало су забашурили били ово туговање, које је поново оживело кад сам се нашла осамљена, оставивши старе другове у селу, а не стекавши још нове.

Ушла сам уплашено у равно и пространо двориште ваљевске основне школе. Ту су девојчице расплетене или подсечене косе, придржане више слепоочница свиленим тракама, у облику лептира. Неке су с пунђицама више ушију, с витицама сложеним изнад чела. Ретко која је очешљана као ја: с плетеницом која почиње на темену и улази у другу на потиљку, падајући потом низ плећа. Нисам имала као оне ни леговане кратке сукње, ни ципела ни шнир. Из села сам била донела своју моду, ни градску, ни сеоску, као што већ бива с учитељском децом: ампир цицану кецељу, дуге кончане чарапе, шваиске опанчиће, неку мешавину плитке ципеле и опанка. У селу су били најлепши, нико тако лепих опанчића није имао, али у граду су изазвали првог дана подсмех, као и моје витице причвршћене обичним уплетњаком, и моја хаљина испод колена. Ионако сам била осамљена, тужна што сам оставила село, а бојкот којим су ме градске девојчице и дечаци дочекали учинио ме је још осамљенијом. Прошао је двориштем мој отац и, видећи ме саму, рекао да прићем новим другарицама слутећи како се осећам. Прошао је и неки ваљевски учитељ и рекао нешто тихо својим ђацима, али се нико није померио нити ми пришао. Ушла сам у непознат разред (четврти основне школе завршила сам у Ваљеву), села пред непознатог учитеља, крај девојчице која ме је тога часа мрзела што су је због мене раставили од другарице с којом је дотле седела. Међутим, већ у току једног преподнева однос мога разреда према мени стао се мењати. Срећа се некако окренула на моју страну: на рачуну, на српском и на историји десило ми се да знаднем ствари које нико други у разреду није знао. Девојчица крај које су ме ставили да седим повукла ме за рукав и замолила:

– Шапћи ми!

Неко ме боцкао у леђа такође тражећи помоћ. На последњем одмору стајала је крај мене неколицина дечака и девојчица, будућих такмаца или оних који су се уздали у моју помоћ. Наредних дана мој углед у школском дворишту почео

је расти и код ученика мога оца, који је имао дар да брзо освоји срца деце. И тако је оно што се чинило смешно у мом држању и одевању полако постало или занимљиво или лепо, или се просто на то није обраћала пажња. Почела сам се навикавати на градски живот и стицати нове другове.

Средњу школу сам завршила у мешовитој гимназији у Ваљеву. Најближе другарице су ми биле већ од почетка Драгица Крстић, Надежда Михаиловић, Акица Јанковић и Неранџа Малешевић. Свако од ових пријатељстава одговарало је другим мојим склоностима, навикама. Драгица је била најповученија, најмање је говорила, веровала је у мој песнички дар и свугде му проналазила трагове. Волеле смо исте књиге, обе смо лако улазиле у математику, ниједна није волела много да се поверава, а ипак смо се дубоко познавале. Са њом сам становала у истој кући, док је Надежда Михаиловић становала преко пута нас. Била је бујна, весела, здраве памети. Веровала је у себе. Она ме је извлачила из повучености, бодрила на акцију, засмејавала тачним примедбама о нашим професорима, наводила ме на мисли да у животу има и важнијих ствари него што је учење. С Акицом Јанковић, кћерком нашег директора гимназије, волела сам да сањам. Она ми је одговарала својом занетошћу, смислом за поезију, љубављу према музици, неуравнотеженошћу, наивношћу. Свега тога је и у мени било, али сам се осећала озбиљнијом, зрелијом од ње, а мислим да се у њој чинило да је зрелија и озбиљнија од мене. Неранџи Малешевић ме је вукло што сам имала утисак да она о збиљи живота зна више него ја, а она је и волела тако да се држи. Свиђала ми се њена интелигенција, коју је срце водило, њен смисао за хумор, дар за језике. С њима четирма сам највише лутала по месечини стазама Видрачке стене, крај Обнице и Јадра. С њима сам водила прве дискусије, доносила прве судове о животу, о професорима, о књигама. С њима сам доживљавала први занос југословенства. С њима поднела аустријску окупацију у Ваљеву за време Првог светског рата. С њима сам делила прве тајне.

Ваљевска гимназија је била онда на гласу. Између осталих добрих професора имали смо чувене математичаре Панту Сарића и Властимира Стајића, за историју Глишу Елезовића, Ђерића, за наш језик Јована Бабића, за латински Романовића, који је имао амбицију да нас научи говорити латински, за немачки једно време Симу Пандуровића, песника. Однос између нас и наших наставника био је добар, иако је Панта Сарић понекад говорио лењом ђаку: „Седи дрво на дрво!“, иако се наставник веронауке љутио на нас што његов предмет занемарујемо, иако ми је Глиша Елезовић рекао једном пред свима ђацима да се у историји, као науци, нећу прославити, иако сам о Винки, инжењеру, која нам је једно време предавала по нужди математику, писала на радост свих ђака благонаклоне стихове као што су, на пример, ови:

Ево једну тешку слику сам вам дала
где на једној правој лежи симетрала.

У нашој гимназији се много певало. Мењали смо израђене домаће задатке из математике за добро отпевану песму пред почетак часа. Песма је ваљда била нека врста инјекције за храброст пред тежак предмет. Ја нисам умела певати, али сам врло рано показала смисао за цртање, и једно време нисам знала да ли

ћу се определити за сликарство или за поезију. Од те моје склоности данас је остала само љубав према сликама, разумевање сликарског језика. У гимназији сам веровала да ћу учити технику, али како сам се уз студије морала бавити давањем приватних часова, определила сам се за филозофски факултет; поред студирања на њему могло се и друго радити. Учила сам упоредну, светску књижевност, историју уметности и, како је прорекао професор Елезовић, у историји се нисам прославила, али сам зато са љубављу и успехом изучавала светску књижевност код Богдана Поповића. Он ми је помогао да добијем француску стипендију и да одем после дипломског у Париз на годину дана.

Прве песме објавила сам у часопису Мисао, који су уређивали Сима Пандуровић и Велимир Масука. Своју збирку матурантских стихова однела сам им 1919. године кад сам из Ваљева дошла на факултет у Београд. У њој су, између осталих, биле песме: „Покошена ливада", „Једна смрт", Чежња", „Заволе бела мирисна ружа", „Молба младости", „Змија", „Селице". Прву књигу песама, *Песме*, издала сам 1924. Затим су дошле збирке песама *Врт детињства*, 1927; *Зелени витез*, 1930. (ову збирку сам штампала латиницом да бих манифестовала југословенска осећања); *Гозба на ливади*, 1932; *Нове песме*, 1936, у „Савременику" СКЗ. У међувремену, до рата, објавила сам и две књиге приповедака за одрасле, *Лудило срца*, 1931, и *Како они живе*, 1936, као и две збирке бајки за децу, *Срце лутке сплављке*, 1932, и *Распеване приче*, 1938.

После ослобођења објавила сам исте, 1946. године, збирку песама *Песник и завичај*, родољубиву поему *Ослобођење Цвете Андрић* и две поеме за децу, *Златни лептир* и *Бубамара*. Године 1948. објавила сам поеме *Отаџбина у првомајској поворци* и *Река помоћница*. Године 1950. штампала сам родољубиву поему *Отаџбино, ту сам*, а 1954. збирку песама *Мирис земље*, књигу нових песама *Заробљеник снова*, 1960. Досад су ми изашла два избора песама за школе, један у Загребу, *Изабране пјесме*, 1960. и 1962, и у Београду, *Говори тихо*, 1962. Од ослобођења до данас објавила сам неколико збирки бајки, од којих су познатије: *Ако је веровати мојој баки*, 1958. и 1960, *Бајка о Кратковечној*, 1959. (преведена на словеначки 1960), *Писма из шуме*, 1961. Од неколико збирки песама за децу познатије су *Ветрова успаванка*, 1953, и *Пролећни састанак*, 1954, као и избор песама за старију децу *Чудо у пољу*, 1962. После ослобођења дала сам и једну књигу приповедака са темом о животу под окупацијом, *Страшна игра*, 1955, роман *Отворен прозор*, 1954, са темом из социјалне медицине и роман из ученичко-наставничког живота пред рат *Бунтован разред*, 1960.

Волим да преводим. Преводила сам са словеначког, махом поезију, преводила сам и са руског, француског и бугарског. И моје песме су превођене на све језике. Приповетке су ми преводили највише Чеси и Бугари, а на руски су ми преведене досад три књиге: Мирис земље, Пролећни састанак и Бунтован разред.

Јунаци мојих песама су обично људска осећања, бића и појаве које сам упознала и заволела у детињству, сунце, пролеће, сва природа уопште. Као дете сам постала поклоник и поданик ватреног чуда које се свако јутро јављало негде иза липа у порти – и то поданство нисам ни до данас променила. Понекад ми се чини да природу осећам више као каква зверка него као човек. У песмама и причама за децу још чешће су јунаци моји немушти пријатељи и другови из

детињства, и то не зато што је једном била таква мода у поезији, већ што су то били моји први суседи у најлепше доба мога живота. Јунаци мојих књига у прози су ученици, наставници, лекари. Неке своје омиљене ђаке и другове професоре описала сам у роману *Бунтован разред* и у збиркама приповедака *Како они живе* и *Лудило срца*. С времена на време су јунаци мојих прича били и мој деда, бака и тетка Стевка. Пуно жена јунакиња мојих приповедака има понеку особину моје мајке, која је прилично сложено и противуречно биће и дâ се разложити у неколико других. Оца сам опевала у песмама „Час земљописа" и „Сећање на оца", као и у неким другим. Понеки критичари кажу да су јунаци мојих дела бољи него што су обично људи у животу. Ако је тако, онда би се могло закључити да је један од јунака мојих дела доброта као људска особина.

Деца можда замишљају да се живот књижевника састоји само од писања и послова у ускоj вези са њиме: од преписивања, одлазака у штампарију, коректура, разговора са издавачима. Међутим, књижевник је цело људско биће, обавља и све оне остале послове обичних грађана. Он има и понеку званичну дужност у држави. Тако сам ја била и наставник, предавала у гимназији матерњи језик, књижевност, историју, а после ослобођења, на курсевима за ратом ометене, и руски језик. Прво сам служила мало у Обреновцу, па у Дубровнику и, најзад, у Београду. Али и кад сам престала радити као наставник, остало је стотину обавеза које друштво намеће књижевнику. Морам свакодневно одговарати на писма познатих и непознатих књижевника почетника, морам примати посете и званих и намерника, доносити суд о песмама које ми доносе на оцену, смишљати где да се објаве. Морам помагати саветом ученицима који узимају моја дела као матурски рад. Морам ићи на читања и разговоре по школама, домовима културе и армије, по библиотекама и синдикалним подружницама. Морам тражити службу или стан младима који изјаве како су се, читајући моје песме, заљубили једно у друго и узели, и како сад треба да се побринем за њих. Морам без љутине саслушати људе који као књижевници нису успели кад тврде да би и њихове песме часописи објављивали кад бих можда ја била потписана. Морам се правити невешта кад неко ко ме молио за мишљење ипак објави дело онако како је сам сматрао да треба. Морам остати присебна кад понеки младић који ми је оставио своју збирку песама да је прегледам у новинама објави како не умем да пишем. Морам бити милосрдна према онима који то нису, имати стрпљења према нестрпљивим, показати разумевање за оне који га немају ни за кога. И то није само моја судбина већ и свих осталих књижевника.

Срећом, наш позив нам доноси и многе радости: могућности да пропутујемо не само своју земљу него и друге, да се сретнемо са паметним, великим људима целога света. Он нам доноси љубав нашег народа, а понекад и љубав и признање и осталих народа. Он нас држи вечито омађијаним лепотом, а то нам помаже да идемо кроз живот.

(1963)

Ђачки жагор и песма птица

Како сам отворила очи, у једној од одаја сеоске рабровичке школе, зачула сам птице и ђаке. Кад су ме одатле, из Рабровице, однели као малу у Бранковину, куда ми је отац, учитељ, био премештен, опет сам се нашла међу ђацима и међу птицама. И ту ми се по цео дан под прозором чуо ђачки жагор и врева сеница и врабаца, по цео дан су и ту детлићи слали један другом брзојаве из пропланка код школе у пропланак крај порте. Понекад би све то заглушила јека звона старе бранковинске цркве крај које су сахрањени војводе и свештеници из Првог устанка, Ненадовићи, а међу њима и њихов потомак, песник и путописац, Љубомир Ненадовић. Ту, уз цркву, су и гробови оца и дедова моје мајке, Петровића, који су се са Ненадовићима још пре Првог устанка доселили у тај предео, из Херцеговине. И ја Бранковину сматрам својим завичајем, јер не само да сам основну школу у њој учила, него сам велики део своје младости, све своје летње и зимске распусте, као студент, у њој провела, и јер је она завичај многих мојих песама.

Сваке године су се тамо под стрехом легле нове ласте, сваке године су с пролећа, у рано јутро, у воћњаку певале гугутке, а ноћу хукали ћукови и сове у старим буквама, сваке године сам гледала зими, кроз прозор, свечано шеткање гаврана усамљеника по целцу, сваке године су се уписивали у први разред нови сељачићи и грајали у дворишту. Целог живота ме је пратио, поред песме птица, тај ђачки жагор. Слушала сам и кад сам завршила школу, као професор у Обреновцу, Дубровнику, Београду, и као књижевник, идући да читам песме пред ђацима, те гејзере јасних сопрана, вриске, цвркуте, што искачу из шумног мора грленика који их прате и гуше, ту вреву исту по свим школама света, на свим језицима. Навикла сам се на њу као на шум ветра, на жубор или ма који исконски звук у природи. Зато сам можда за време рата јасније него све јауке мајки чију су одојчад на њихове очи убијали, јасније него све вапаје људи које су живе бацали у јаме и кречане, чула како топот непријатељских војничких чизама заувек уђуткава те младе гласове једне школе.

Уз буку којом одзвањају учионице понекад сам, седећи у школском кабинету, писала као да се налазим у потпуној тишини; као што сам понекад, лутајући пољима и уживајући у самоћи, наједном почињала мислити о каквом ђаку и кајати се што му нисам дала петицу. Пуно мојих песама се зачело и усред

учионице, док сам гледала кроз прозор у пролећно небо које је исто толико мамило и мене колико и ђаке преда мном у клупи. Понекад сам између часова, на брзину, записала покоју строфу, покоју мисао или слику.

Бавила сам се и пословима за које би се рекло да се песник њима никада не бави. У Првом светском рату, кад сам изгубила оца, морала сам, као најстарија од осморо деце, иако и сама још недоучена, давати приватне часове, и то из најтежих предмета, страхујући пред час да ли ћу увек знати оно чему треба да научим другога. Током последњег рата правила сам од картона и крпчића у светлим бојама лутке обликом сличне лицидерским и продавала их некој радњи играчака на Теразијама, оплакавши растанак са сваким радом, јер су оне ипак биле уметничка делца где је мој неки смисао за сликање налазио примену. Бавила сам се тада и гајењем поврћа, заузевши са својима на гусарски начин мало земљишта на Дунаву, деценијама ђубреног а необрађиваног, које је доносило нечувено крупне плодове иако су га невеште руке обрађивале. Послове у пољу сам још од младости волела и уживала у атмосфери жетава и косидби. Понекад сам бивала чувар дединог винограда и за време берби вредан берач. За студентског доба сам покушала да будем агент неког осигуравајућег друштва, мада се његов директор, сиромах, толико трудио да ме од тога одврати, кад сам му се на конкурс јавила, тврдећи како познаје људе и како види да нисам за тај посао. И, збиља, истрајала сам ту свега десет дана не успев никог наговорити да се осигура, и спријатељивши се са онима које сам најпре хтела да ухватим у своје осигуравајуће мреже.

Живот је тако у овоме или ономе пролазио, између посла и посла бивале су светковине поезије, гозбе на ливади – како сам назвала своју књигу песама у прози написану у славу самоће и свога пријатељства са природом. Пошла не пошла у поље са намером да пишем, враћала сам се отуд са стиховима као деца са гљивама или лептирима. Негде на Учкој гори, где сам цео дан провела потпуно сам од јутра до мрака и куда сам била пошла просто да се напешачим, постала је песма „На планини“: негде у снеговима Словеније, у Тополшици, родиле се „Сребрне плесачице“, а „Веселу јесен“ сам донела једном из шетње по Кошутњаку за оног дивног београдског миољског лета. Пут од Ваљева до Бранковине сам обично пролазила или у рано јутро или по сутону. Једног сутона, у младости, возећи се на коњским колима које је терао мој деда кроз мирис покошених ливада, доживела сам своју „Покошену ливаду“. На том истом путу, док сам пешачила, или се возила, никло је више мојих песама, а међу њима и „Вожња“ и „Србија се буди“. Сећам се још оног победоносног осећања које је претходило овој песми и које су будили сусрети са мојим земљацима већ спремним за устанак. Слично нешто сам доживела и на путу према Београду, у шумарку неке сеоске куће у Словцу, одакле сам видела како се оклопни немачки воз морао зауставити пред пругом коју су партизани покварили. Немачка беспомоћност, изгубљеност и страх у том часу, њихово зазирање од свега што им се нашло у близини, пробудили су у мени пркос песме „Србија је велика тајна“. Сад ме опет инспиришу мотиви из младости. Мотив песме „Змија“, испеване давно, у завичају, мотив пролазности или непоновљивости неког одређеног облика и часа[1] живота, вратио се

и у песме „Пролеће, а ја венем“ или „Кад младост прохуји, шта чините птице“ или „А и тебе то молим“.

Вечито долазе нови цветови, птице змије,[2] нечије нове младости; али се никад неће поновити исти у небу лет, нити ће се родити иста змија, нити ће се вратити чија младост и детињство, нити ће се уписати у школу тридесет истих малишана као онда кад сам се ја уписала.

(1963)

Очима срца и маште

Било је то једног јутра кад сам најмање очекивала да ћу написати песму, једног типичног[1] ратног позадинског јутра. Била сам пошла да видим има ли каквих објава и шта се ради пред мојом бившом школом, Првом женском гимназијом, у Београду,[2] одакле сам почетком рата пензионисањем уклоњена. У садашњој[3] Улици Лоле Рибара, недалеко од моје куће, зауставио ме непознат,[4] стар човек, пре сељак него грађанин, и рекао ми усплахирено, без икаква увода или поздрава: „Знате ли шта се догодило у Крагујевцу?“ – „Ваљда каква хапшења, вешања?“ Не помињући масовна стрељања одраслих, старац ми је саопштио како су Немци упали у гимназију и са часова одвели неколико разреда на стрељање, затим се брзо удаљио не рекавши ми ни због ком, као да је изишао из једне собе у другу и да ће се за који час вратити.

И, што је врло чудновато, и мени је било природно што ме није поздравио, ни прилазећи, ни одлазећи. Чинило ми се да га давно знам, можда још од детињства, или да ми је најближи сусед, врата уз врата, па да је сасвим природно што ми се при сваком сусрету не јавља. Никад тако живо као у разговору с њим нисам осетила шта то значи припадати једном народу: пред судбоносним догађајем, пред немачким дивљаштвом, имали смо истоветна осећања, истоветне мисли ја и он, тај мени непознати човек, човек другог васпитања, друге средине, друге нарави, старости и пола.

Често сад мислим како је тај човек сатворац песме која се, док је он још говорио, родила у мени. Да сам о догађају[5] дознала преко радија или новина, зацело би песма[6] била сасвим другачија, не би никла тако у магновењу као што се отме вапај или кане суза. Било ми је као да ми је каква птица донела тај страшни глас, ако не јединој мени, оно прво мени. Раставши се од непознатог, мада сам горела од жеље да тек рођену песму забележим, нисам се могла одмах вратити кући да то учиним. Имала сам потребу да лутам улицама, да час записивања песме одложим, као да сам се бојала да ћу при записивању пореметити нешто у њеном складу. Цео сат сам је тако пажљиво носила у себи, као што неко носи на длану препуну чашу воде, и затим сам је код куће записала,[7] узбуђенија него кад сам прве своје песме бележила, почињући као летописац: „Било је то...“

Мислим да је за песму боље што за време крагујевачке трагедије нисам била тамо, што сам све видела само очима срца и маште, што сам била принуђена да

саопштим само суштину, која ми се одмах приказала као каква крвава бајка: неколико стотина ђака рођених исте године, можда и истог дана, вршњаци по времену кад су ушли у живот, постају, ако се тако може рећи, вршњаци и по часу кад су отишли из живота. Док ми је непознати говорио, помислила сам да се таква крвава бајка не би могла догодити нигде у Енглеској, ни Француској, ни Италији, да су се Немци то усудили учинити само у нашој сељачкој, балканској земљи, коју нису само мрзели, већ у својој охолости и презирали, због тога што је нецивилизована и сељачка. Тако се одмах наметнуо и рефрен песме.

Написана у почетку рата, песма је прележала сакривена где се најмање могло надати да песме стоје, и објављена је одмах после ослобођења у Нашој књижевности заједно с песмама „Спомен на устанак“, „Крилата земља“ и „Мајкама“.

(1963)

Репортаже

Нови живот у Бранковини

Пошла сам, по сеоски рано, у одбор бранковачког Народног фронта да поразговарам о променама извршеним у селу од ослобођења до данас. Сељаци ће ми, знала сам, отворено рећи ако чиме нису задовољни, ако им се у новом уређењу што не свиђа.

Док сам ишла кроз забран, који су сељаци што су га добили деобом земљишта за две године проредили до пропланка, и мислила са срцбом како ћу својим земљацима замерити ову журбу, угледала сам јарком крај пута жену с девојчицом где беру неко биље и то тако хитро, као да им је о главу. Оне би се сваки час устремиле сад на једну, сад на другу страну, сад на пропланак. И кад сам им пришла, једва су дигле главу с посла – брале су хајдучицу и имале су је свака већ по сноnић.

– Срећан рад! – поздравила сам берачице. – Зар толико хајдучице остављате?

Ни сад нису посао напустиле ни успориле, узгред ми објашњавајући да се за килограм такве траве може добити метар цица по везаним ценама. Жена се љутила што је за ово јављено кад су ливаде биле покошене, па се сада мора обиграти много простора да се потребна количина набере.

– Не знам само да ли греше ови из нашег Фронта или ни њима на време није речено.

Сад сам се и ја придружила брању и наставила разговор. Оне су биле задовољне што за хајдучицу могу да добију то тако жељено летње „лице“, што „и сиротиња може да се одене“.

– Једни дају по везаним ценама намирнице, а ко има мање намирница пошаље децу по траву и по гљиве. Свашта се сад искоришћује: и оструга, и коров, и отпаци.

Мало даље наишла сам на нове три берачице и оне су одмах почеле говорити о цицу. У ово доба потребе за лаком летњом одећом, жене су мериле све вредношћу те тканине. И оне су биле задовољне овим начином снабдевања, али им се чинило да се и нешто више материје могло добити за килограм просушеног биља.

Упитала сам да ли су задовољни новим начином снабдевања.

– Што неће бити! По везаним ценама све се најбоље даје. И добијеш овде. Не мораш ићи никуд из села ни цепати обуће – дочекала је најмлађа, као у страху да и самим питањем не пореметим то што је тако добро почело.

Свугде около по забрану видела се деца где крстаре с торбама већ пуним гњива које су после кишовите ноћи ницале брзо као помисли. И њих су скупљали да размене за тканине. Покушам и ја узгред да их тражим; али очи давно одвикнуте од овог посла, сваки час су замењивале жут и црвен лист и бели кремен са гњивама.

Утом преда ме бану млад смех. Суседова ћерка с пуном торбом гњива стајала је на стази, држећи у руци две тако огромне да би се патуљак под њих сместио.

– Сад си пошла у печурке! Ја сам те претекла, а куд ја прођем – ти посла не нађе – сем ако нису, за ово мало док сам била у јарузи, никле нове – чикала ме је она и стала вадити на пањ што је набрала.

Било је ту млечно белих цепача, лисичица, петровача, а нарочито много варгања, или „продавача", како су ову врсту назвала деца откако се почела тражити у задрузи.

Знала сам да је њен отац приликом поделе имања сељацима добио око три хектара и упитала је како сад живе.

– Па то се и по образу ваљда види. Много смо се помогли. Сад имамо пет и по хектара. Ове године подизаћемо уз кућу још једну собу. Цреп ћемо добити на бонове од контрахиране пшенице. Догодине биће и боље.

– А јесу ли Сремчевићи добро искористили добивену земљу?

– Како да нису! Ништа није остало незасејано. Миња је у јабучару засејао овас, а Гусак сад први пут у животу сеје пшеницу – до сад само куруз (кукуруз) па куруз; Јованини синови сазидали су пушницу, јер су цео попов шљивик добили. Шта ћеш, да нисмо узели ми – узели би други. А за Милованово имање мило нам је што је подељено, он је наше људе за време рата у затвор гонио.

Имање одузето од људи који га нису сами обделавали, од богатих, од ратних кривача, добило је десетак породица у селу. Ту је било и доста шуме и она је немилице проређена. Нови сопственици као да у почетку нису веровали да су та добра сад заиста њихова и да ће њихова остати, па су пожурили да час пре с њих скину што се могло скинути. Сељаци су, међутим, на наглу сечу шуме друкчије гледали.

– Е, па шта ћеш, свадбовало се три дана. Мора и то да буде. А потребало некоме и пара, некоме грађе. Требало оправити погореле куће и ограде. А сад је то већ обустављено, заситило се.

Познаници које сам успут сретала хвалили ми се да им деца иду у сеоску прогимназију. Раније се женско дете, ма како обдарено, нерадо одвајало у град да се школује даље; исто тако, имовно стање многе је натерало да способну децу не даду у гимназију. Сада су сва та деца била збринута отварањем прогимназије. Она су сва нарочито радо учила руски. С једном ученицом могла сам водити и мале разговоре на руском, мада је спадала у средње ђаке. Сеоски свештеник, који је иначе свршио теолошки факултет, предаје руски, а два учитеља поделила су међу собом остале предмете. Милан Ристић, иначе директор прогимназије, предаје природне науке, историју и цртање. Не без поноса он ми је рекао, кад сам га затекла у школи, показавши на зидове искићене ђачким цртежима и паролама:

– Било је муке док се све ово стварало. За ове последње три године радио сам више, искрено ћу рећи, него за све раније двадесет и три, и више сам научио сам, и друштву сам више дао.

Зачудила сам се како је могао тако разнородне предмете да свлада.

– Да је тешко било – тешко је. А разред од шездесет ученика отегао се као Атлантски океан. Уз то, у њему као и свугде, претежан број осредњих ученика који иначе гимназију не би учили да нису по закону позвани и да није у њиховом селу. Ствари које у граду не задају никакве муке, овде вас изноје. Док сам их, на пример, све научио да није Александар код Гамеле, него Александар код Гаугамеле, прошао ми је цео час.

Директор се слатко насмејао својој пребројеној муци и додао на свој рачун:

– А и за мене је то велика невоља била. До поноћи сам понекад морао спремати лекцију. Него све то позлате она дивна обдарена деца. Симеуновић, на пример, из Забрдице, па Констадиновићи, па Вићентићи.

И он се присећао даље имена добрих ученика, завршив:

– Просто ме је страх помислити да би оваква деца вероватно остала нешколована, да није прогимназија отворена. И колега Лаза Одановић хвали се ученичким знањем српског. Овде вам сва деца правилно говоре, добро наглашавају, течно причају.

Прогимназија је смештена у бившој општинској згради, високој, здравој, са четири велика одељења. У њој се одржавају и подружински учитељски састанци где се обрађују политичке, просветне и друге теме и држе угледна методске јединице. Неки околни учитељи на овим састанцима потпуно су се изградили, повећали знање, стекли интерес за друштвени рад. Највећи је њихов посао на селу – рад са сељацима. Понекад, зими, ноћу дођу, на пример, сељаци из Близоња у Бранковину с фењерима да зову учитеље на конференцију, да им растумаче нејасне ствари. На таквим састанцима учитељи понекад морају да објашњавају сеоским женама, да им се вуна коју у ствари нерадо дају не „одузима", да ће им се оно што даду у државну заједницу вишеструко вратити; или тумаче шта значи контрахирање жита и слично – а ујутру их чека методска јединица: битка код Термопила, праживотиње, дисперзија светлости. То се збиља може звати ударништвом.

Сви листом сељаци признају да је у послератно време за просвету много учињено.

– За понешто се може рећи и овако и онако, али за просвећивање народа много је учињено – рекао ми је један старац, велики конзерватиВац. – Три су жене само из моје куће научиле читати и писати, међу њима и моја баба. Учитељима је помагао онај Богољубов син првоборац, инвалид. Свиђа ми се што се свакоме нађе посла.

Бранковина још, нажалост, нема књижнице. Прво што ми је рекла једна девојка било је:

– Још немамо књижнице, а у Памбуковици, замислите, имају. Идемо тамо понекад на омладинске састанке. Да знаш како се тамо лепо разговара! А наш председник Омладинског фронта још нас ниједном није позивао ове године.

У селу се ове године зида велика приплодна сточна станица, зато је зидање задруге одложено за догодине, те је и даље смештена у предратној задружној

зграде. Сеоска крчма претворена је у државну гостионицу, а продавница сеоског трговчића, раније задружног конкурента и не великог пријатеља, ликвидирана је.

О политици спољашној и у земљи овде се одувек много говорило, па се и сада говори. Сељаци се стално распитују колико зајма дају појединачно грађани. Сиромашнији међу њима већ су га уписали. Имућнији чекају један другог – неки да се не осрамоте уписавши мању суму него остали сличног стања, неки у жељи да се надмећу.

У основној школи на летовању је око тридесет пионира. Село се необично радује овим малим гостима. Сматра се и почаствовано због њиховог доласка. Деца су стигла 12. јула, на дан бранковачког сајма. Како није било аутобуса, људи су отишли да их колима доведу. Један од њих причао ми је разнежено:

– Не жалим што сам због тих пионира београдских пропустио вашар. Да си их видела како су се радовали вожњи! Један ми од њих вели: „Чико, како се зовеш, да ти из Београда пошаљемо дувана? Ми много више волимо да се возимо колима него возом и аутомобилом. Дивна су ти кола! Како само звече!“ А други почео да распитује: „Колико си, друже, уписао зајма?“ – А ни од земље се такорећи није одигао. Морам их још који пут провозати, а и своју децу одвешћу у школу да се помешају с њима.

Овде је на летовању и двадесет петоро деце из једног сиротињског дома из Бачке. Смештено је по породицама бораца или иначе напредних сељака. Једна жена, у чијој је породици десетогодишњи дечак, каже:

– Лепо је што су ово изумели. Не сећам се је ли овога пре било. Сваки ће се вратити као дулечић. Ми, сељаци, волимо више да нам се дође у кућу него да дајемо прилоге. Овако можемо неосетно много више помоћи да пружимо, а и мило нам је видети да дете напредује.

Никад у Бранковини нису људи били саможиви, увек су помагали књигу и просвету; али сад, после рата, у животу организованом на нов начин, имају прилике да више испоље своју жељу за знањем, иницијативу, друштвеност. Ако понеке новине споро примају, то је само знак да желе прво, како они веле, да „прво испеку“. Бистрина им помаже да се ослобађају преживелих облика живота, полако и сигурно.

(1948)

Болница – школа – дом

На врху Дедиња, иза Железничке болнице, налази се болница за туберкулозну децу. У оскудној сенци воћака, шибља и ретких четинара, осунчаном хладу, како стручно кажу лекари, виде се пољски кревети скупљени у три гомилице. Кад сам први пут наишла у болницу деца су управо излазила да леже напољу. Старија су ишла у реду по двоје, праћена учитељицама, носећи школске књиге. Она су, дошавши до својих кревета што су сад служили за столице, почела час који ми се у тој шумској школи чинило да тече далеко радосније него по учионицама. Мању децу су забавиље водиле за руку, а у поводу су ишла двоја-троја дечја колица са играчкама, с кутијама за друштвене игре, коцкама, малим шаховима, мицама. Две дадиље су изнеле на рукама децу која још не ходају и зашле с њима међу грање. Гледајући их потом све у том шумарку имала сам утисак да се налазим у врту здраве деце, тако су била жива, жагорила и задавала муке сестрама.

Ту сам сазнала да деца основне школе, чим се опораве да могу пратити наставу, у болничкој такозваној шумској школи наставе оно што су у разреду прекинула. Болница има две учитељице, Ивковић Силвију, за старију, и Љубицу Ђуковић за млађу децу. На крају школске године ти болесници – ученици полажу испит и већ је више њих тако свршило, због болести, прекинути разред. Ово има, како су ми лекари објаснили, двоструку корист: и деца уче, образују се – и то учење, лако занимање од час-два дневно позитивно утиче на њихово расположење, па, према томе, и на лечење.

У Републици Србији постоји само једна оваква болница. Основана је 1945. године и била спочетка у исти мах и прихватилиште деце без родитеља и болница где се лечила и отворена дечја туберкулоза. Касније, кад се здравствена заштита деце код нас побољшала, државна болница и клинике стале опет на ноге, задржана су само деца са затвореном туберкулозом, а предати клиникама и државној болници сложенији случајеви где је болест напредовала. Болесна деца се примају са упутом среских лекара, диспанзера, затим приликом школских прегледа према мишљењу поликлиникâ и лече се сиромашна о државном трошку, а за децу родитеља осигураних код Уреда плаћа Уред. И деца осталих, имућних грађана, лече се уз најмање издатке.

Мада је од почетка оснивања до данас болница много напредовала, има ипак, како кажу лекари, још доста недостатака, слаб лабораторијум, на пример,

без довољно инструмената, без стручног лаборанта, мало особља (и сестара и лекара), слабо снабдевену књижницу и амбуланту, али има и услова да се добро развија, јер је у самом почетку организована како треба, према упутствима лекара стручњака и наших и страних.

У недостатку образованог, стручног кадра, спочетка су биле уместо квалификованих сестара – нудиља обичне неговатељице. Данас болница има ипак две сестре са стручном нудиљском школом. Једна од њих, Боса Јовановић, руководи и апотеком, док Милена Кандић, поред редовног другог посла, упућује и сестре са мање спреме.

Занимало ме је да ли нестаје оне психозе страха од болнице, страха од признања да нам је дете оболело од туберкулозе.

– На путу је да га нестане – рекла је управница после мало устезања. – Ето, ми имамо код нас већ и сеоске и циганске деце. Родитељи су их сами овамо довели према упуту лекара или диспанзера, да и после нашег објашњења од чега дете болује, морам признати, не схватају јасно природу болести – њима је туберкулоза, према доскорашњим заосталим схватањима у нашој земљи, у народу, само њен последњи, неизлечиви стадијум. Да су та живахна, ведра деца, која после три-четири месеца, просечно узевши, излазе потпуно здрава из болнице, заражена туберкулозом, њима не иде у главу, али засад је добро бар то што их доводе на лечење.

– Имамо муке и с тим – приметила је лекарка Седлар – што родитељи већ после две недеље, или најмање шест, желе дете да воде кући, као да је у питању какав шарлах или гушобоља, не схватајући да се оваква болест лечи некад и више година.

– А сад ћемо вам показати своје љубимце – рекла је управница и повела ме у једну од соба.

Ко ли су љубимци, упитала сам се. Најболеснији? Најздравији? Најмирнији? Она ме је међутим увела у собу деце старе до две године. У шест белих ограђених креветаца дубили су малишани или лешкарили и кад смо ушле радосно су замахали рукама према управници. Поред њих на постељама као и на столу усред собе биле су играчке.

– То су, видите, наши љубимци. Има их ту и без родитеља, као онај плавооки, има их чије су и мајке болесне. Код њихових кућа им не би било овако добро као код нас. Погледајте оног малишана, он се овде тако угојио. И уопште сви они, надам се, потпуно ће оздравити, као што у огромном броју случајева бива са дечјом туберкулозом.

Она им се обраћала домаћим, нежним језиком, тепала им, задиркивала их. Већ у другим собама, где су били ученици, овај језик је постао озбиљан, али пун доброте, признања, бодрио је малишане на рад, на усредсређену забаву. Чинило се да нисмо у болници, већ у родитељском дому, у школи.

У свакој соби одређени су, између болесника изабрани, пазитељи, деца здравија и која се истакла у друштвеном раду, јер она тамо све имају: и домаћи, и школски, и јавни, културно-просветни живот. Она сама организују приликом наших и совјетских празника приредбе, где рецитирају, читају, причају. С времена на време имају биоскоп, и дођу им предавачи и рецитатори из града.

– Наша деца не смеју да осете да су одвојени од живота који је њима драг. Старамо се да им пружимо и задовољства домаћег огњишта и ведрину школске средине и да им дочарамо целу њину земљу.

У једној од соба мали болесници су тек били дошли са купања и мирно су лежали под покривачима, помолив само носеве.

– Је ли било добро на купању?

– Јесте, јесте, само је Зоран опет плакао, кад га је мама трљала.

Управница ми уз осмех објасни да деца често сестре зову мамом, толико се с њима сроде, и толико њихова брига за децу зна да буде материнска.

У сутерену, међу дебелим зидовима темеља, смештена је болничка кухиња. И на куварevом лицу огледао се понос људи свесних да су темељ нечега. Оставио је огромну торту премазану читавим сметом павлаке и шећера, да са недвосмисленим ликовањем покаже и остала јела за тај дан зготовљена. Без лажног стида је уз то слушао изјаве управнице да је он са својом кухињом стуб дечјег здравља, да ништа не би вределе лекарске интервенције без добро смишљених његових ручкова о које се отимају и деца са ватром. Уопште, једна од похвалних страна ове болнице је тај склад успостављен између њеног особља, одавање признања сваком, и најмањем, раднику тамо, од праља које деле и глачају пелене за болесну одојчад па до шефа лекара. За свачији напор и темпераменат има се разумевања. Исти овакав склад је успостављен и са дечјим родитељима. Сваке недеље и четвртка од 10 до 12 лекари дају обавештења родитељима о дечјем здрављу. Кад смо изишли у двориште у сенци болничке зграде затекли смо доктора Љубишу Вуловића, шефа лекара, где разговара са дечјим сродницима.

Он једној мајци стрпљиво понавља што је већ рекао. Нека мати се жали да тешко може пре подне да изађе из канцеларије и он јој вели:

– Онда дођите по подне у суседну Железничку болницу. Ја ћу вам и тамо радо дати обавештења. Пошто се овде нарадим до подне, само променим мантил и идем на рад тамо по подне.

Запиткујући ово или оно, мајке се извињавају.

– Не треба да се извињавате, ја сам зато овде, каже доктор. Питајте ме само слободно за све што желите да знате. Ја сам нарочито изнео сто, столицу и сео, да се вама не учини, ако бих с ногу с вама разговарао, да журим, да хоћу час пре да вас се ослободим, да сва моја брига није упућена само вашој деци.

За разлику од праксе по осталим болницама посетиоци овде остају најмање два метра далеко од деце, да јој не би донели[1] инфекцију споља. Кад не излазе напоље деца с прозора и балкона причају са својима. Трогодишње шврће, мали, од школе отргнути ученици, довикују својима у дворишту:

– Храните ли моју мачку? Немојте заклати пиргу! Ми сваки дан једемо велике колаче. Нећу још да идем, овде је лепше него код куће. Донеси ми земљопис и читанку за трећи разред! Доведи идући пут куче!

– Кога си се највише зажелела?

– Жутог медведа у Зоолошком врту.

Отац, по природи родитељске великодушности, стоички прима ову изјаву и обећава да ће обићи и жутог медведа.

Око дванаест часова посетиоци се полако разилазе, деца се повлаче у трпезарије да ручају. Сестре позивају:

– Пожурите! Да видите шта је наш кувар данас измислио!

Пошто смо још обишли књижницу, амбуланту, перионице, управница ми је на растанку казала:

– Ми друштву лечимо вероватно и неког будућег сликара и песника, па се надамо да ће нам књижевници и сликари и остали уметници помоћи у овом напорном послу.

(1948)

Центар дечје службе у Нишу

Приликом пионирских прослава крајем ове године у Нишу, поред осталих установа, посетила сам и пионирску болницу са диспанзером, која се налази у главној улици, у кући где је раније био смештен један приватни санаторијум.

Руководиоца установе, доктора Јордана Томића, затекла сам где саставља буџет за 1949. годину, затворен у неком малом собичку, у друштву са једним од представника хигијенског завода у Нишу.

– Маштам о буџету – дочекао ме је – Али верујем да ће ми се ова машта остварити, као и ранија да стекнемо овде, у Нишу, овакву установу.

Пре него што смо пошли да је разгледамо, испричао ми је кратку историју и узроке њеног постанка. У току двадесет година, између ратова, Ниш није имао дечјег одељења у болници. Постојао је само дечји диспанзер. Тек после ослобођења, од 1945. године, у нишкој државној болници отворено је дечје одељење, са свега осамнаест постеља. То је већ значило известан успех. Ове године, кад је извршена национализација приватног санаторијума, зграда је искоришћена за установу у којој је и дечје болничко одељење, и дечји диспанзер као и збиралиште женског млека за одојчад.

– Сада човек с болесним дететом више не лута. Иде право овамо. Никад нећу заборавити – испричао је затим – нешто што сам доживео у једној нашој паланци пре рата. Предвече у забаченој уличици стајала су воловска кола пред ординацијом дечјег лекара који „више није примао", па према томе није био ни код куће. Дечјег диспанзера варошица није имала, нити дечјег одељења у болници. Отац с болесним дететом стајао је као залуђен. Куда да се окрене? Морао је вратити дете кући, да га можда још у путу изгуби. А и кад диспанзер постоји, послеподне не ради. И кад има дечје одељење у болници, догоди се да болесник стигне ноћу, кад није дежуран дечји лекар, и ето опет компликације. Цела југоисточна Србија, како је објаснио доктор Томић даље, била је до ове године без одређене установе где би се могло обратити ако је у питању здравље или болест детиња. Доктор Томић је на моју молбу пошао да ми покаже шта је све створено досад у овом смислу. У белом болничком мантилу ушла сам у дечје болничко одељење. Оно би могло примити још постеља, засад има још неискоришћеног простора, али, и оволико снабдевено, оно, у процентима изражено, има 150% више постеља него раније у државној болници. (Сада их је педесет, а у болници

је било осамнаест.) Министарство здравља НРС удружено са градским одбором извршиће набавку потребног материјала, као што је и оправило стари санаторијум и снабдело установу овим што већ има.

Са радошћу човека који се и сам троши у изграђивању једне установе др Томић је отварао редом врата прегледаонице, рентгенске собе, лежаоница. Дошли смо најзад у одају где сам угледала десетак жена у белим мантилима, потпуно здравих, заузетих неким својим послом, плетивом или читањем. Ту је било пуно збијених постеља. Светлост је падала посредно, кроз прозор на ходнику. На моје лаичко чуђење Томић је одговорио с осмехом:

– То су мајке болесне одојчади које овде имамо. Желимо да та деца имају млеко на које су навикла, а како су жене са села, морају овде становати докле год су им и деца овде. Соба, видите није светла, у њу не бисмо могли ставити болеснике, и у недостатку боље дали смо је мајкама. Искоришћујемо засад сваки простор: и мали и таман.

И збиља је то тако било. Простор проглашен за збиралиште женског млека, где мора да буде стална хладовина, где не треба светлости, створен је од собичка који иначе у болници не би низашта друго могао бити. Старински распоред куће, разни ходничићи, мале појединачне собе, омогућио је руководиоцу да туберкулозну децу одвоји од друге, да створи изоловане собе за акутне заразне случајеве, да одељење где се ставља храна такође усами и за рентген нађе згодан мрачан простор (који као болничка соба не би могао бити). Тако се показало да добра воља, инвенција, нужда, која, како народ вели, закон мења, могу од обичне зграде из прошлог века створити модерну здравствену установу.

– Сад, дакле, видите зашто обједињујемо све дечје установе у једну – закључио је доктор Томић. Радећи заједно имамо, прво, већи учинак рада. Нас два специјалиста овде искоришћујемо за лечење деце и лекаре код нас који тек специјализирају, што иначе не бисмо могли, да су у некој установи одвојеној од наше. Друга корист обједињења је, како сам вам рекао, што нема оног лутања, ни лекарског ни родитељског. Сваки лекар из југоисточне Србије, усамљен можда негде и тренутно беспомоћан кад је у питању дете, обраћа се нама за помоћ и савет, наиме, зна одмах где треба да се обрати. А после, кад створимо кадрове, настаће, разуме се, опет децентрализација која је могућна само кад је здравствена служба развијенија.

После болничког дела установе посетили смо диспанзер, то јест, превео ме је преко дворишта у зграду где смо затекли родитеље с децом доведеном на преглед.

– Видите, ово су врата на која се улази у дечју болницу – рекао је. – Овуда већином имамо прилив туберкулозне деце, али наићемо често и на друге болести и болеснике који се одмах морају оставити у болници. Значи, лекар диспанзера, колега Атанацковић, и ја, не бави<мо> се само превентивном службом, него и куративном. То значи, чим овде свршимо посао, трчимо у болнички део зграде и наставимо лечење, узимамо у поступак случајеве које смо тога дана добили. Али ни ту не престаје сва наша служба. Ми руководимо јаслама, вртићима, који су као установе за здраву децу, наравно, одвојени. Наша установа је, дакле, центар целокупне дечје службе у Нишу и околини.

Заинтересовала ме је трећа зграда у дворишту која се увелико оправља.

– Е, то је опет једна наша машта, која ће се ускоро претворити у стварност. Ходите са мном.

Дошли смо опет тамо где сам га била затекла да израђује предлог буџета. Из скице за предлог извадио је хартију на чијем је заглављу стајало „Интернат за курсисткиње", као да је тај још неоверени документ требало да ме увери да се машта о интернату мора испунити.

– Ето, ту стоји записано колико треба да нас стане интернат који смо наумили догодине да сместимо у оној згради што се оправља. На курс ћемо позвати учитељице са села и активисткиње. Оне ће овде бити упућене да распознају симптоме главних дечјих болести, да би у случају немогућности контакта са лекарем могле дати први савет. Оне ће бити веза између нас и народа. Мајке по нашим селима остављене су углавном саме себи, јер дечјих лекара у Југославији има мање него других, а нарочито по селима. Дужност курсисткиња биће и испитивање услова живота у селу, њихове исхране, одевања, стамбених услова.

Да би се смањила смртност деце по градовима, ова установа намењена деци, поред осталих мера, замишља ускоро да оствари и фарму која ће обезбедити свеже, здраво млеко и градској деци. Исто тако она има намеру да разграна и обогати збиралиште женског млека за одојчад у болници. Она најбоље могуће награђује мајке које су вољне и могу да дају своје млеко за болесну децу, тумачећи им друштвени и морални значај тога.

Кад смо свршили разговор, већ је било време кад обично престаје рад у диспанзерима, али је дечји диспанзер још радио.

– Ми целог дана не затварамо „дућан", како видите. Не може се десити да неко дође, а да немамо могућности да му укажемо помоћ. Народна власт нам је омогућила да овде, у Нишу, имамо дечју службу какву смо досад имали само на клиникама, и ми сваки тренутак времена дајемо да се она усаврши.

(1948)

„Узети од природе – наш је задатак“

У апозиву учесника Првог слета младих природњака пионирима и деци Југославије, који је одржан 15. и 16. овог месеца у Београду, поред осталога, каже се: „Учимо се од своје старије браће и родитеља, поносних градитеља социјализма, да ни од кога не треба чекати милост, па ни од природе. ’Узети од природе – наш је задатак’, учио је славни Мичурин.“

Овај слет, призор окупљених пионира природњака, њихово одушевљење, понос због посла који су извршили, готовост да га наставе ширећи број сарадника и број обавеза које на себе узимају, био је као у живој песми представљен, полет целе наше земље. Очи се нису могле одвојити од одушевљених лица те деце, од сјаја њихових очију, осмеха, од стола у прочељу где су седели представници најбољих, награђених одреда, пионири, крај својих одраслих другова из Централног комитета Народне омладине која и руководи њиховим радом. Осећао си да та деца никад не могу скренути с пута, никад изневерити. Био си уверен да је то једини начин на који их треба гајити. Био си поносит слушајући из уста ученика основне школе, који можда уче да рачунају још само до сто, како изговарају стохиљадите и милионске цифре које изражавају њихов успех у раду, како боље знају садржај речи: одговорност, дужност, руководилац, организација и сличних, него што могу да их прочитају и глатко изговоре – како њихова социјална зрелост претходи интелектуалној зрелости.

– Засадили смо преко пет и по милиона шумских садница. Сакупили смо преко сто хиљада килограма лековитог биља, око седамдесет хиљада килограма семена шумског дрвећа. Од расутог класја по житним њивама, само у Војводини, спасли смо од пропасти преко осамдесет хиљада килограма пшенице. Ми и учимо тако да успех у школама буде понос наше организације. Овај рад и рад у Конкурсу младих природњака, наш је допринос у изградњи и премашењу Петогодишњег плана.

Покушала сам да замислим колико је то пет и по милиона стабала. Би ли се од тога, да се скупи све на једно место, могла имати планина? Мени се чинило да би то била читава, рецимо, Авала. Значи, пионири су својој отаџбини поклонили целу планину – а то није мање него да су изградили сами фабрику. Колико је шума и ливада обиграно да се набере преко сто килограма листа и цвета? А колико тек вредности, веће од свих планина и тона спасене пшенице, леже у

знању које су деца стекла у додиру са природом. Колико је ту створено милиона нових видуга у мозгу. Колико појмова расчишћено. Колико склопљено пријатељстава на цео живот.

Међу награђеним одредима најбољи пример доброг рада и такмичења дао је одред у Меленцима, који и иначе спада у најбоље одреде у земљи. Рад њихове станице младих природњака одвијао се у оквиру секција за гајење поврћа, воћа, цвећа, за сабирање лековитог биља, кроз секције за гајење живине, зечева, голубова и птица певачица. У станици су се вршила и разна посматрања и огити. Упознавало се са научним радовима познатих природњака. Станица се дописивала са управом Зоолошког врта у Београду, са којом је вршила размену разних птица и животиња, а и сама је створила свој зоолошки вртић, где је имала, на пример, и два јелена и две лисице, затим гмизаваца и птица. Било је одреда који су гајили памук. Одред „Иво Лола Рибар“ из Накова одгајио је 45.000 чаура свилене бубе. Један од облика радова младих природњака био је и ангажовање у радним задругама, где су пионири окопавали кукуруз, помагали око вршалица, и радили друге послове.

Отварању слета је присуствовао и потпредседник Президијума Народне скупштине ФНРЈ Моша Пијаде, министар пољопривреде Савезне владе Мијалко Тодоровић као и професори универзитета, и кад су се они у својим говорима обраћали пионирима са „другови и другарице“, овде је то имало свој пуни смисао. Сваки од тих пионира био је сарадник највиших руководилаца у земљи, бавио се поред учења и озбиљним послом у држави – сађењем нових шума или спасавањем кромпира од златице, дакле, друг на заједничком послу унапређивања отаџбине. Са места с кога је говорио Моша Пијаде, или професор универзитета Сима Гроздановић, говорили су и пионири и расправљали о бризи коју имају и они што управљају државом.

После онога што доживите на овом саветовању са много више поштовања читате речи које млади природњаци упуте у својим телеграмима другу Титу, влади или Народној омладини. Ви знате да ће они свакако испунити оваква обећања: „Покрет нас младих природњака биће још шири, резултати још богатији, помоћ Петогодишњем плану већа. Још више ћемо учити. Наука ће нам и у овом нашем послу помоћи да успешније одгајамо пољопривредне културе. У станицама младих природњака, уз помоћ наставника и стручњака, проучаваћемо живот природе, а стечено знање применићемо у нашим воћњацима, њивама, баштама и тако помагати борбу за већи принос.“ Најзад, кад човек чује шта су све у току године радили наши пионири и са каквим успехом, наједном схвати њихово слободно, одрешито држање. Схвати ведрину њихових лица. Схвати откуд та природност у њиховом општењу са одраслима, откуд им вера да ће доиста бити урађено оно што рекну да ће урадити. Схвати њихову безграничну љубав према отаџбини и друштву. И буде му јасно да они више воле своју отаџбину због онога што јој пружају него због онога што од ње примају.

(1949)

Наставник на раду и одмору

Нема професора ни учитеља коме људи другог занимања нису за време семестарског или летњег одмора добацили завидљиво:

– Ви опет имате одмор!

Давно сам желела да кажем што о овом наставничком одмору и о раду наставника, о њиховом седморуком и седмосрцем ударништву.

Свет обично само зна за то да наставник држи часове у школи и замишља га слободним чим види да ученици излазе из школе, или се на више дана распуштају. Истина је, главни је посао наставников предавање, али он и поред тога има још седам послова. Па чак и та предавања о којима грађани нешто знају они замишљају тако како су некад понегде била – да наставник седне за катедру и изговори ученицима шта је наумио. Међутим, захтеви нове школе, праве школе, сасвим су друкчији. Никад добар наставников час није смео бити само педагошко дело, већ и психолошко и уметничко. Добар наставник никад не саопштава чињенице са катедре, као што то чине обични предавачи, већ мора пошто-пото навести ученике да сами до њих дођу, мора учинити да се у њиховој глави судови роде, мора ту, на лицу места, заједно са њима извршити синтезу њихових закључака. Обично у једном дану наставник одржи таквих пет часова. Чињеница да их у истом дану има и у првом и у вишим и највишим разредима, његов рад још више отежава. Он мора мењати поступак и сву ону неопходну глуму живог, занимљивог предавача. Сасвим друкчије ради на предавању о месту изговора сугласника, а друкчије на предавању о Доманoвићу. Његова пажња за све време мора бити будна као да је скретничар на раскршћу или глумац на сцени. Када у дванаест пође кући, пошто се сит наговорио, находао по разреду, стотине и хиљаде појмова преврнуо у глави, грађанин, неупућен у овај посао, зачуди се при сусрету:

– А ви одржали часове! Сад на одмор!

Тај грађанин мисли: „Како то да у јеку толиког рада у земљи овај професор већ у подне излази из школе!“ Истина је, излази из школе, али је са собом носи. Идући улицом размишља како да достојно прослави дан Прешернове смрти, Крањчевића, Вукову стогодишњицу или Држића и Његоша. Он преврће код куће антологије, тражи згодне рецитације, смишља коме би ученику коју дао. После овога мора да прегледа двеста педесет малих дела, школских задатака, и да

о њима донесе суд. То, разуме се, не може да обави савесно и добро ни за пет послеподнева, јер за живу главу не сме прецртати запету у једном задатку на месту где у другом задатку то није учинио. Шта је погрешна, недокументована оцена критичара књижевника према професоровој погрешној оцени! Ученик очекује од наставника потпуну правду, у длаку, и образложење до ситница. Мало ли нас је пута упитао ученик:

– Зашто сте њему дали четири, кад има исто толико грешака као и ја и још се удаљио од теме?

И, ако наставник није себи дао довољно разлога зашто је то учинио, тешко њему на том часу и после увек у том разреду.

Не свршавају се дужности наставникове ни прегледањем задатака. Сваки од њих је и разредни старешина, и поред свих својих часова једном недељно се састаје са својим разредом на разговор о учењу и владању. У час кад га грађанин замишља слободним, наставник држи засебне, драговољне часове слабим својим ученицима, или присуствује омладинским састанцима. Кад га видите да се враћа са Калемегдана, пре ће бити да је ученике водио на изложбу, него да је досшео да се шета. А сутрадан га свакако чека важна, али не тако пријатна као посећивање изложбе, дужност да присуствује ученичком лекарском прегледу.

Некад се професори међу собом прогоне ко је преоптерећенији: наставници стварних предмета или језика или друштвених наука. У ствари, сви они поред предавања имају још пуно дужности, свима њима је одмор испуњен неким радом. Наставник природних наука мора у својој школи да гаји са ученицима малу ботаничку башту у саксијама, понекад одржава и акваријум. Кад га видите на тргу да купује какву расаду, немојте му рећи:

– Благо теби, врљаш по пијацама!

Он тражи биљку потребну за школску ботаничку башту. Ако предаје земљопис, после часова остаје и ради географске и рељефне мапе које сретате по школским кабинетима. После обавезних часова су исцртани и многи графикони по школским ходницима. Тада су створене радионице ручног рада којих треба да има у свакој школи. Када ви пођете у посету својим пријатељима, и далеко иза себе оставите своју канцеларију, наставник очекује у школи посету ђачких родитеља, да о владању и учењу њихове деце с њима поразговара. Да се често састају доказ је то што из гомиле родитеља прилази један и пита како је његова Милица, је ли се поправила, и наставник зна одмах о којој, од двадесет Милица што им предаје, човек пита. То је она румена, белотрепа, у трећој клупи до прозора. Он је толико са својим ђацима близак, да ће и после десет година, кад Милица и сама буде наставник, познати је и сетити се у часу свих њених несташлука. И не само да њему родитељи долазе у посету, у школу, већ и он, бар по једном у години, мора да обиђе домове својих ученика. Ако га рано, кад сте ви пошли на посао, сретнете негде у некој далекој улици, не пресретните га са речима:

– Е, што су ти срећни ови професори! Други на посао, они у шетњу.

Они су, истина, срећни, али не срећом на којој им се завиди. Срећни су јер воле тај свој посао, јер, и без обавезе, желе да што дубље упознаду живот својих ученика, да некога нешто науче. Зар би без тога часове вечерњег одмора многи поклонили радницима и војницима, држећи им курсеве. Колико је радника на

овим курсевима свршило гимназију, спајајући по два разреда у једну годину; колико је војника и официра допунило своје образовање!

Али међу свима подвизима које чини наш просветни кадар у средњој школи, свакако настава руског језика спада у највеће. Настава свих предмета сем овога имала је традицију у нашој школи, требало је само прилагодити је захтевима наше нове стварности. Само на нашу жалост и на срамоту просветне политике старе Југославије, руски језик се није изучавао у нашим средњим школама од почетка Првог светског рата па до ослобођења 1944. године. А успеси управо у овом предмету, ударништво и љубав које су овде и ученици и наставници показали, захтевају да се широј јавности каже о томе.

Наша земља је после ослобођења увела у средње школе обавезно изучавање руског језика са по пет часова недељно. Био је то велики подухват сличан грађењу какве огромне фабрике, каквог важног канала или жељезничке пруге. Човек се мора дивити како смо скоро ни из чега у току четири године наставу руског језика подигли на ниво на коме није била настава ниједног страног језика код нас. Само огромном љубављу према својој отаџбини и према Совјетском Савезу и руском језику може се протумачити овакав успех. Држава је, разуме се, учинила све што се за кратко време може учинити да се наставнички кадар оспособи за почетак: отворила је курсеве кроз које су прошли сви они што су се на њен позив јавили да предају руски. И ту се показало наше дивљење руском језику и књижевности. За предаваче су се пријавили не само они што су једном тај језик изучавали на универзитету, него и они који су га познавали само очима, читајући, који су само преводили, који су били некад у Русији и који нису били, а желели да тамо оду, који су само веровали да добро знају, па и они свесни свог недовољног знања, али са огромном жељом да помогну земљи у том часу. Један управо такав човек, иначе наставник матерњег језика, рекао ми је тада нешто што ме је необично узбудило:

– Желео сам, откако сам, да се руски почне изучавати по нашим школама, па сам се сад на овај позив јавио, иако ћу личити на оне наше прве учитеље што само за један корак измичу од својих ђака. Већ унапред видим ученика који ће ме питати за име неке ретке биљке које ја зацело нећу знати, већ унапред знам како ће ме бити стид пред оном половином разреда која то неће разумети – али у име љубави према руском, у име те победе да га можемо слободно изучавати, ја се јављам.

Кад је, углавном такав, наставнички кадар себе усавршио? Кад је успео да своје латентно знање толико активизира да на руском предаје књижевност, да говори о Бјелинском и Пушкину? Како је он то сам савладао, кад су и најбољи наставници руског на универзитету пре рата предавали руски говорећи српски?

– Ви се опет одмарате! Читате Толстоја на руском!

Истина, наставник руског у часовима одмора стигне понекад да чита и Толстоја, али много чешће мора да проверава акценте, да се удубљује у фонетику, да прегледа задатке одгонетајући по читаве минуте ону ученичку збрку српског са руским и тек тада почињући да схвата како та сличност језика много више одмаже него што помаже.

Пре недељу дана присуствовала сам у Другој женској гимназији једном концерту изведеном на руском језику. Била је то приредба тако лепа, да је школа

мирно могла позвати неког совјетског госта. За ученике би то био огроман подстрек, кад би им такав гост са узбуђењем честитао успех. Међутим, концерт је био скоро анониман, одржан само у присуству ученика, наставника и покојег родитеља. За време приредбе у чуду сам мислила кад су наставници са својих двадесет и пет и тридесет часова и осталих већ набројаних дужности успели да програм одаберу, да ученице упуте у рад, кад су ученице поред редовног рада успеле да и овај савладају. Колико је разговора наставник морао имати са ученицом која је спремила реферат „Карактеристика и задаци совјетске књижевности“, колико је морао претурати док јој нађе литературу и колико је морала она, која тек улази у језик, радити? Много пута прековремено морали су се састајати ученици и наставници да нађу онако добру тумачицу за „Песму о веснику буре“ Горкога или за ону познату песму Мајаковскога где он вели: „Кад бих ја био црнац, научио бих руски, само зато што је њиме говорио Лењин“. И како[1] онда са одушевљењем не бисмо учили ми који за то имамо хиљаду разлога срца и разума! Вредело би учити руски и да човек чује онај дивни одломак из „Зоје“ од Маргарите Алигјер пред Зојино погубљење. Кад је ученица рекла: „Тишина, тишина...“, настао је такав тајац као да сва та дворана пуна ђака умире заједно са Зојом, да и не говорим о радосно-болном узбуђењу које је обузело хиљаду младих душа док се рецитовала песма „Југославија“ од Тихонова.

Концерат је био доста дуг, како су то обично ђачки концерти. Рецитовала се и популарна међу омладином песма „Чекај ме!“ од Симонова, и ведра „О награди“ од Твардовског, и од Лебедева Кумача „Совјетски прости човек“. Било је и песама руских и као сцена изведена је дечја песма Сергеја Михалкова „А код вас?“ Али су ученице са чудном жељу све то слушале и могле би ваљда још толико, што је доказ да су много разумеле, могле пратити, као и да воле руски слушати, па ма им понешто и остало мутно, оним најмлађим, на пример.

И није ово био једини овакав концерат. У истој гимназији је одржан и један посвећен Пушкину, и један Њекрасову. Тај обичај је завела Нина Брандајс, руководилац за наставу руског у Министарству просвете, док је још била наставник Друге женске гимназије. По другим гимназијама се прослављао Толстој и Лењин, ко зна колико је још скоро анонимних лепих успеха било, а све остварених у оно време када свет верује да се професори одмарају.

Али нека нико не помисли да су ове многе дужности наставнику тешке, то јест да су му теже него сељаку копање, рудару вађење руде, глумцу и књижевнику њихов рад. Он воли човека, и зато у овом одговорном послу формирања младих људи може да буде седморуки и седмосрци ударник. Зато се он и као стар човек кад му поменете да иде у пензију брани да још није за одмор. Зато кад га држава одликује чисто не може да схвати откуд се то догодило, не сматра да је чинио нешто изузетно.

(1949)

Дечак у Сићевачкој клисуру

Гледала сам неколико дана с прозора како воз замиче у Сићевачку клисуру и отуд се дуго чује његово хуктање, као да се сваки пут с тешкоћом кроз њу пробија. Сећала сам се како сам прошла једном њоме по месечини, као између два усправна тамна зида изнад којих је горе тихо текло небо и у њему месечев лаки пловак час наоко заокретао, час титрао у месту; а под возом, можда надохват руке, одблесци Нишаве. Други пут сам прошла кроз њено предворје пешке и коњским колима, јутром, и понела с тога пута у сећању више блесак белог облутка, жубор осунчане реке него конфигурацију саме клисуре. Зато одлучим да је још једном пређем возом према истоку па да се после истим путем вратим пешке.

Вожња возом ми је и сад у очи бацала брзо, изломљено, сад речно корито мутне, црвене Нишаве, сад огромну беличасту стену, кућицу на висоравни, комад неба, сад тунелске недограђене отворе или зид међународног пута прильубљен уза стену као тек започето саће. Једва сам чекала да се скинем у Радовом Долу с воза, па да све то разгледам стопу по стопу, да повежем погледом ту слику коју је воз својом брзином ломио. Моји случајни сапутници, сељаци из околине, жељезничари, радници на каменолому, живо су учествовали у мојој намери да клисуру пропешачим, радовали јој се и давали ми поуке.

– Најлепше човек разгледа кад иде пешке – вели један. – Стане где му срце хоће.

– Држите се увек стазе крај колосека – додаје други.

Трећи опомиње:

– Кроз тунеле иди све уза стену, може наићи тресина.

Минер, радник у тунелима новог пута смеши се и храбри ме:

– Не треба се бојати тунела. Ја их већ две године бушим. Увек сам под земљом.

У Радовом Долу, где се прекидала клисура, напустила сам воз и погледала широко и нестрпљиво око себе, жељна лепоте планина и реке која их је пробијала. После сваких неколико метара окретала сам се за собом и увек видела нову слику. Сваки час је исечак неба над клисуром био друкчији: сад ромб, сад елипса, сад трапез. Сваки час су се стене друкчије постављале једна према

другој и према мени: једном ми се чини да ће ми се на главу срушити велики коцкаст камен одвојен јасно од громаде планинске пукотином у којој већ ниче трава; други пут као да се планине са супротних страна реке челом боду; трећи пут примичу једна другој раме ближе него два човека у пријатељском разговору. Исто тако су ми чудо и лепоту представљали радови на путу који се просецао. Нисам знала шта бих пре гледала: саму клисуру, тај пут који је вода себи вековима векова пробијала или друм што су га људи усецали у стенама. Радници су тих дана великим делом били повучени са ове изградње на неку другу коју је требало хитно завршити, тако да су се радови што су их на неко време за собом оставили могли слободније посматрати. Могла се видети свака појединост, сваки, иначе неухватљив, покрет, као на оним успореним биоскопским сликама где трку гледате како мили, лебди. Овде се на полупокрету заустављао гвоздени чекрк. Тамо је на гвозденом ужету заостао празан вагонет у путу по камен што се налазио на другој обали. На покретним дрвеним мостовима у облику ногара виде се хиљаде људских брзих стопа, једне преко других. Онамо из чамаца привезаних уз обалу изнето је велико комаће камена и сложено у подножје будућег пута. Пред отвором једног тунела десетак радника је оставило своје канте у једну гомилу – кад се опет после недеље дана врате на овај посао, желе да буду, као и досад, у истој радној јединици. У подножју двеју воодерина крај другог тунела стављене су велике даске и подупрте колем и камењем, да нанос не би затрпао пут. На измаку Радовог Дола видело се двадесетак још запослених људи, требало је, вероватно, неке послове довести до тачке на којој се могу ма и привремено прекинути. Једни су улазили у тунел и куцали нешто по њему[1], други силазили до Нишаве и отуд уносили алатке у бараку дигнуту на заравни стене. Двојица се пела уз лагане лествице наслоњене уз падину с које се сваки час откотрљавале каменице, па су врло лако могле и те лествице собом повући. Неки су се пребацивали спољном страном тунела, његовом избочином с једног дела пута на други, зацело ту стена није била сва пробушена. И све се то чинило под страшном јулском припеком на камену који се ни од јучерање жеге није био охладио – а и сами ход у овом каменитом угрејаном теснацу био је напоран.

Једва око половине клисуре, после час и по хода сустигнем, на страни којом је ишла пруга, још два путника, оца са сином. Затекла сам их где посматрају неку огромну дрвену бачву која је, лежећи побочке, ишла од подножја стрме воодерине према Нишави, провлачећи се испод започетог пута. Отац је објашњавао:

– Видиш, тако се граде сводови под путевима. Кад пут буде готов, камен око дасака цементиран, оне ће се извући и тим ће каналом после тећи нанос и вода у реку с планине, неће кварити пут.

Дечак је то и слушао и није, па примети очевидно очаран у сваком погледу тим грађевинским изумом:

– Партизани су се под таквим сводовима могли лепо сакривати. А виђао сам у биоскопу, у њима су обично палили мине.

Отац није био задовољан што је дечак мислима бежао од његове лекције и остаде да га кори, али потом они мене сустигну и тако смо крај пута скоро

упоредо прошли. Човек је наставнички гласно стално нешто тумачио. Није дао детету, па сад ни мени, да за свој рачун посматрамо. Можда је био професор геологије, јер је сину више сврaћао пажњу на рад воде, ветра, сунца, уопште утицај атмосфере на планину, него на радове које су људи предузимали. Дечака су, међутим, баш ти радови занимали.

– Како радници могу да иду онако уском стазом, оче? Мени се чини да би се отуд и коза отисла.

На то човек стане да тумачи како је управо она стаза била некад горски поток, како вода не само просеца богазе, већ буши у стенама тунеле, то јест пећине.

– Знам ја то, него се чудим како се радници не отисну? – нестрпљиво дечак понови питање, па наједном скочи на друго: – Зашто ли се прво прокопава горњи део тунела?

Пођем и ја за његовим погледом и збиља: тунелска окна су још стајала високо изнад нивоа пута. Као да је и човек тек сад био приметио ову појединост, загледа се замишљено, па заобилазно рече како је такав обичај код прокопавања тунела и ужурбано узе да објашњава нешто сасвим друго; како је могло нићи дрво насред среде окомите стене, усамљена, зелена перјаница у целом том каменом котлу. Говорио је о прашини коју ветрови наносе, о зубима времена који и гранит самељу у родну земљу. Али дечак је непрестано мислио о људима који су предузели тешке радове. Бринуо се за сваку појединост њиховог живота.

– Одакле ли радници доносе воду? Не могу ваљда жедни радити?

Заиста још ниједан извор нисмо опазили у том крају иначе пуном бујних вода. Тек иза треће заокуке спазим како су с висине од можда сто метара радници уским гвозденим цевима, настављајући их, довели изворску воду до обале којом је ишла пруга. Ту је стајао дрвени мост и спајао радилиште са овом привременом чесмом. Дечак се први нашао код ње и навалио на воду, очигледно више него што му је било потребно, просто зато што је први пут пије с таквог извора.

Теснац клисуре се полако ширио. Указа се на самом врху планине и кров куће. Дечак се обрадова што види кућу и још више што је усамљена, али отац је више веровао научним теоријама него стварности и рече како у овом крају нема усамљених домова, како је с друге стране превоја зацело нека удолина и да то мора бити последња зграда села поникlог у тој удолини. То потврди опет теоријом:

– Овде су села ушорена, иако није равница. То је зато што су велики простори голи, ова брда су каменита и људи се збијају по увалама где нађу прву плодну земљу.

Дечак се неколико пута осврте на усамљену кућу, баци неколико пута камен у реку па се са оцем изгуби иза заокуке. Опет сам неко време остала сама да посматрам. Овде се уз планину пела ситна и густа шума. Много дрвеће коме природа није одредила да буде вретенасто ветар је тако окресао, да су му око стабла остале само ситне гранчице, као зелено паперје. Река се овде много слободније пружила и готово се није чула.

Указа се каменолом код Мајдан-Петке. Било је подне и у сенци вагона и одваљених сцена спавали су радници. Један се испружио, као по клупи, по папучици теретног вагона. У каменом кршу, где се иначе увек нешто ломи, пуца и лупа, владала је нечувена тишина. Чинило се да и река гази зато на прстима, да не би пробудила уморне људе. Подаље од спавача, у две-три гомилице, још се и разговарало.

– То није праведно! – узвикује неко у једној гомилици.

– Било би праведно – чујем како у другој неко тумачи.

Вечна тема нашег народа и омладине, тема о правди, срета човека у сваком разговору кад пође кроз нашу земљу.

Украј чесме три-четири школованија омладинца се препирала око тога да ли је петнаест хиљада динара „нагомилавање".

– Човече, раднику је дозвољено да толико уштеди! Чак му се препоручује да стави на штедну књижицу.

– Немој ти мени причати! – већ по трећи пут одбија саговорник. То је нагомилавање.

Утом поново угледам и своје сапутнике из клисуре. Стајали су пред неком необичном грађевином, као из приче. Доста лака кућа, сплоштена, а на њој два огромна широка димњака који би пристајали кући од педесет спратова. Од брега до крова куће иде дугачак чардак, дрвени трем са надстрешицом. А тремом људи у вагонетима довозе камен и сипају у утробу куће. Дечак је запањено гледао у ту зграду трудећи се да јој погоди намену. Отац га је пустио неко време да се чуди па онда поче издалека и свечано, спреман да дуго говори:

– Виђао си по нашим селима јаме ископане у земљи које се...

– Знам, кречане! – пресече дечак радосно и нестрпљиво. – И ово је кречана?

– Модерна кречана „Партизанка". Дигли смо је 1947. године...

Није имао више коме говорити. Дечак је већ био отрчао на брег, а затим смо га спазили где уз раднике гура вагонет по дрвеном чардаку.

– Овде има много занимљивих ствари – обрати се сад његов отац мени. – На једној страни реке кречана „Партизанка", а на другој манастир и ћелија Свете Петке. Ако хоћете, показаћу вам.

Мени се, међутим, хитало до станице Свете Петке, да бих стигла пре воза, и растанемо се. Клисура се после Мајдан-Петке још више ублажи, није више личила на кањон. Планине се размакле, постале косије. Обрадиво земљиште се у зеленим таласима пело уз камениту висину. Трава и ситан жбун се пео лишајасто, по ерозивном земљишту, чак до врха. Корито Нишаве, које је овде било много бистрије, проширило се као да ће ускоро ушће, пуно јаснобелог облутка, у који се због белина није могло дуго гледати. На станици је чекало већ неколико сеоских девојака, неколико гимназиста можда петог разреда. Преслишавали су се кад ће коме бити дозвољено да пође на јавне радове, кад ће ко навршити шеснаест година. Један је тврдио да ће за педесет година зупчата жељезница ићи у оно село што се угњездило у планинском превоју. Затим су се преслишавали које су све познате клисуре у свету. Ђердапске па до кањона америчких река.

У возу сам и ја наставила да размишљам о клисурама. У Совјетском Савезу зацело се као и код нас кроз њих граде још пруге и путеви. Како ли је то по другим

клисурама света? Желела сам да замислим о чему ли разговара омладина бугарске, чешка, румунска кад се нађе заједно, на забави, путу, радовима? Да ли расправља као код нас шта је праведно, шта би било праведно? Да ли пребројава месеце до рока када ће поћи на рад? Да ли и тамо неко спори да је петнаест хиљада динара „нагомилавање".

(1949)

У руднику бившег сеоског газде

Кад сам пошла на годишњи одмор, понела сам између осталих и руску популарну књигу, биографију совјетског хероја рада, Надежде Јегорове. Украјинска Надежда, млада девојка, још ученица, крајем рата, пошто су Немци истерани из Украјине, основала је радну бригаду са својим другарицама и радила прво на обнављању грађевина, па после у руднику. Њена радина храброст, довитљивост и пожртвовање достижу врхунац на радовима у руднику. Она изумева начин рада при коме један исти човек и копа руду и товари је и учвршћује зидове – ради десет послова у исто време, да би што више људи могло да оде на друге радове.

Гледајући преко планине у закутак где је лежао наш рудник угља Јелашница, стално сам замишљала и код нас младу пожртвовану девојку која ствара чуда од издржљивости и довитљивости. Представљала сам је себи као сељанчицу са Суве планине која се на раду у руднику изграђује до свесног човека. Вучена том представом, пођем ногу пред ногу у Јелашницу која је по казивању сељака била одмах иза брда. После три до четири километра[1] хода кроз величанствену нишавску котлину, према истоку, нађем се у неком необичном, црвеном пејзажу: земља брежуљака који су се ронили била је љубичастоцрвена или као опека; питома река, што је кривудала кроз повртњаке и окретала витла мале воденице, била је исто тако црвена, мало подаље на брдашцу стајало је двадесетак кућа потпуно једнаких, обојених црвенкасто, нешто мало блеђе од земље околних брежуљака. Иза овог руменог закутка бљештао је белином један крак Суве планине, док је други, иза њега, био вечерње модар и нестваран.

– Хтела сам у рудник Јелашницу. Да ли идем добрим путем? – упитам првог сељака који је наишао кроз овај румени предео.

– Добрим – одговори он. – Држи се само пруге, она ће те тамо одвести.

Упитам другог, трећег – сви одговарају исто, те најзад морадох да поверујем да до рудника не морам проћи кроз гареж, кроз крај засут шљаком и угљеном прашином. Још боља потврда да сам на правом путу била је изненада појава малог воза који је из рудника одвлачио угаљ до прве станице широког колосека. Јурила је из све снаге мала локомотива, па ипак смо – те још како – успели да побегнемо са колосека сви који смо се на њему нашли кад смо је угледали. Локомотива је вукла десетак вагона угља. На папучицама или на угљу стајали

су радници и неки млад човек тако достојанственог изгледа, да сам, под утиском књиге о јунакињи Украјинки, помислила да мора бити неки новатор или херој рада. У последњем, путничком вагону, величине пионирских у Кошутњаку возила су се деца рудара и весело ми махала рукама. Сада више није било сумње да ћу тим путем стићи до рудника. Знала сам сад и то да ће она гомилица румено обојених кућа бити јелашничко рударско насеље.

После четири сата хода пруга уског колосека, којом сам ишла, увела ме је у двориште с неколико приземних зиданих зграда и једном високом грађевином, начињеном од дасака и приљубљеном уз брег. Како је била без прозора, како се у њој чула нека хука, она ми је једина личила сад на главну рударску зграду, мада је идући овамо нисам била тако замишљала. После неколико часака угледам некога за кога сам претпостављала да мора бити вратар и изразим жељу да видим рад у руднику. Погледао ме је у чуду.

– Не може то, другарице, тако да гледа рад у руднику коме год падне на ум. То су државне тајне.

Овај чувар државних рударских тајни, мада ме је тако нељубазно дочекао, био ми је симпатичан због свог отвореног презирања моје путничке радозналости.

– А има ли ко с киме би се могло поразговарати?

– Е, поразговарати се већ може – одобри он. – За тај посао је задужен директор рударске школе, па што може, он ће рећи. Он је тамо у школи, у крајњој оној црвеној кући.

Упутим се у означену зграду, поред низа црвенкастих кућа, уредних, чистих, с чијих прагова су ме деца радознало гледала. С друге стране брега и реке видик је сад затварала Селичевица, не много шумовитија од Суве планине. Видело се и оно место одакле се вадио камен, за које сам долазећи претпоставила да може бити почетак рудника.

Директор рударске школе, Владимир Вељковић, нимало се није, на моју срећу, зачудио што сам дошла. Радо ми је на сва питања одговарао. Зачудила сам га само питањем да ли имају у школи девојака које се одликују нарочитом вољом, сналажљивошћу. Замишљала сам да ће казати:

– Имамо једну испод Суве планине. И браћа су јој у руднику. Отац јој је у њему и настрадао пре рата.

Његова жена Младена Вељковић, такође наставник рударске школе, рече смешећи се с праштањем на моје незнање.

– Рударски, посао је сувише тежак за жене. По нашим законима жена не може бити рудар. То сте случајно смели с ума.

Смела сам с ума, разуме се; али томе је крива опет моја криворошка јунакиња Украјинка, па, вероватно, и давнашње уверење да жена све може што и човек.

– Немамо девојака, али су нам младићи све на избор – дода директор брзо, да ми накнади прво разочарење. – Од двадесет и осам ученика наше школе четрнаест их је одличних, а и остали су близу њих. Најбољи ми је међу свима Александар Здравковић. Све остале превазилази обдареношћу. Сељачко је дете из Великог Војловца.

Директор је свом обдареном ученику већ предодредио судбину. Није могао замислити да ће се дечак задовољити само јелашничком рударском школом.

– После завршене наше школе он ће зацело ићи на рударско-индустријски техникум у Новом Костолцу, Врднику или Алексинцу, који такође траје три године.

Његова жена га прекида прекорно.

– Па готово исто толико је обдарен и Драган Танасковић из Коњуве.

Ту је настао мали љубоморни спор између наставника, да се најзад ипак сложе да су оба та петнаестогодишња момчића ученици који се могу увек похвалити.

– Где се они више одликују, у практичном раду или у учењу – упитам у жељи да чујем како су можда изумели какав нови начин рада у руднику.

Директор као да ми замери ово питање, рече с примесом прекора:

– И ви сте наставник, па знате: кад се неко одликује, скоро му све иде од руке. Тако и њима.

Да би ми показао какве све тешкоће имају да савладају његови ученици изложи програм наших рударских школа. Њему је било мило говорити, а мени слушати шта све данас у нашој земљи рударски радник учи и мора да зна. Ова нижа школа за младе рударе траје три године и даје им поред општег образовања по програму за ниже разреде гимназије и стручно образовање које стичу изучавајући предмете као што су: минералогија са геологијом, техничко цртање, рударство, познавање материјала. Настава траје свакога дана од седам и по до дванаест часова, а двапут недељно [2]их воде на практичне радове у јаму где раде под руководством стручних наставника – у Јелашници су то инжењер[2] Винко Чулић и рударски техничар Петар Ожеговић.

Како нисмо имали много времена за разговор, директор је донео неколико мапа са <нацртаним> графиконима који су представљали напредовање рудника из године у годину, у погледу производње, грађевинарства, кадрова.

– У 1946. години, како видите, кадрова готово нисмо имали – рече он показујући мапу на којој су стајале исцртане људске фигуре. – Године 1947. кадрови су нам се повећали за 87 процената, 1948. за 120. Ове године ће њихов број бити какав смо планом предвидели.

После овога, на скраћени начин, преко графикона на коме су биле исцртане зграде разних величина, од мајушне куће као квадратни сантиметар па велике скоро као четвртина квадратног дециметра, сазнала сам да су све ове црвенкасте куће сазидане тек после 1946. године. Затим смо разгледали графикон за производњу: мали вагонет угља, па двапут, па трипут већи и тако сам у часу појмила колико пута се производња рудника повећала.

Иако нисам питала да ли је план за ову годину извршен – и без питања сам знала, могла знати, да је и премашен, директору је било мило да ми каже да су радови за прво полугодиште завршени двадесет и два дана пре рока, а да је 29. новембра датум кад ће годишњи план бити испуњен.

– Како и не би – додао је. – Имамо вишеструке ударнике као што је рудар Павле Здравковић и Божа Лончар, обојица награђени орденом рада. Затим наш систем рада је бригадни, такмичарски. Код нас се увек врше предсменска саветовања, правилно награђујемо раднике, добро су обезбеђени, имају добру исхрану, добар стан. Вршимо правилну агитацију.

Сложила сам се са својим сабеседником: кад се све ради како треба, рад мора напредовати и радовати човека. И директор је био поносан и радостан док је све ово излагао. Исту такву радост и понос сам приметила малочас на лицу радника и инжењера који су возом крај мене прошли; у речима вратара кога сам прво у дворишту срела.

На зидовима кућа, по оградама, луковима улаза, била сам приметила чим сам стигла имена бригада које су се такмичиле са јелашничким и упитам како су из те борбе излазили јелашничани.

– Готово увек као победници, мада су бригаде с којима су се такмичили биле чувене – готово у један глас се похвалише и директорова жена и он, опет са истим поносом и радошћу.

Већ се готово било смркло, а још нисам била чула све што је имало важно да се каже. Почели смо разговарати зато скачући с предмета на предмет. Час сам питала како се зове црвена река, крај које сам дошла, час која нас планина одваја од нишавске котлине, час имају ли деца радничка забавишта и обданишта, час опет о раду у школама, о рудничкој жељезари, о историји рудника.

Директор је као и у почетку одговарао радо:

– Јелашнички рудник је пре рата био приватна својина; припадао је неком богатом сељаку. Тада се угаљ до станице превозио воловским колима. Од ослобођења рудник припада народу, а тада је стекао и своју жељезницу.

– Наша жељезница – додаде његова жена, иде опет вечерас према Нишу после десет часова, ако хоћете, можете се њоме вратити.

Тренутно ми је пријатније било да се вратим средством примитивнијим и од воловских кола – ногу пред ногу, како кажу у народу. Са наставницима школе сам се растала у правом пријатељству. Увек, ваљда, бива тако кад се људи упознаду у разговору о стварима које воле и којима се поносе.

(1949)

Код деце из колхоза

Мислила сам да за време Међународног фестивала у Москви нећу имати прилике да разговарам и са руском децом. Скоро сву децу из Москве били су тада послали у летњиковце, да се због огромног броја гостију и појачаног саобраћаја у те дане не би догодиле несреће, али сам се ипак у једном колхозу близу Москве упознала са пуно руских сељачића. Исти су као и ви: отворени, немирни, весели, радознали. Када су угледали странце, брзо су оставили игру и придружили се старијим колхозницима који су нам показивали своје имање. Видећи да имам вољу да са њима разговарам, окупили су ме и свако дете је хтело нечим да ме обдари: ко фестивалском значком, ко голубом изрезаним од хартије, ко дописницом са сликом свога села. Такав је то био обичај за време овог лепог празника: деца, омладина, па и одрасли људи мењали су значке са гостима. Он теби, рецимо, да значку у облику златне књижице на којој пише Максим Горки, или плаву округлу значку са именом Лењина, или белог голуба од емајла, а ти њему за узврат и успомену даш значку коју си понео из своје земље. Како за овај обичај нисам знала, остала сам својим малим познаницима дужна. Старија деца су ово лепо и лако примила, али један малишан од три године умало није своју значкицу узео натраг кад је видео да немам за њега уздарја, али га је старија сестра опоменула, па ми је, иако тешка срца, оставио свог голуба мира. Брзо се после овог даривања између нас повео разговор. Једни су питали има ли код нас крава и пилића, други имамо ли телевизоре и показивали ми своје куће на којима су стајале крстолике антене које су сведочиле да сви ти малишани имају у својим собама телевизијски апарат.

Старији су већ били одмакли, а мене су деца повела да ми покажу кокошарник, како то ми кажемо, то јест велику дугу стају, где сам угледала у кавезима хиљаде пилића, још сасвим малих, жутих као канаринке. Ту сам сазнала да су сви ти мали створови без мајке, да се нису излегли под топлим квочкиним крилима, већ у инкубатору, „гнезду“ које загрева електрична струја.

Малишани који су ме пратили имали су старије сестре које су после десетогодишње школе и неке стручне постале одгајивачи живине и музиље. Такве две младе музиље повеле су нас да нам покажу краве, чувене у свом роду, које су давале по три ведрице млека. Колико су пилићи били узнемирени кад су нас угледали, толико су краве биле равнодушне, предате преживању. Изнад сваке

од њих на таблици је писало име и још неки подаци. Краве су се звале слично нашим кравама: Мала, Руменка, Цвета, Кротка, Шаруља и слично. Да нам покажу како се њине љубимице одазивају на своје име, деца су их звала, али пошто су биле заузете важнијим послом, само се понека дизала или окретала главу према гласу који је дозивао.

Кад су музиље у белим мантилима позвале госте на млеко, деца су изашла напоље и после смо их опет нашли пред стајама са својим бакама и мајкама којима су шапатом причала о својим разговорима са гостима. Док су се њихове баке и мајке распитивале о Југославији, о летини ове године, о сеоском животу код нас, понеко, млађе дете издвајало се и враћало игри, а старија деца су остала с нама све док нисмо пошли и дуго су успут трчала за колима и махала руком.

(1957)

Беседе

Поздрав слободи и поезији

Нека је срећан овај празник слободе и поезије!

Тешко ми је што због болести нисам могла доћи да лично поздравим „Багдалу“, мецену нас песника. Али ја сам у мислима данас с вама.

Не окупља случајно Крушевац песнике око себе. Ови простори су колевка славне наше народне поезије. Крушевац је град камо би српски народ требало да долази на хаџилук, јер некадашња престоница кнеза Лазара је средиште наше традиције.

Дивим се „Багдали“ и књижевницима овога краја што су успели окупити око себе толико младих, па и старих песника – ако песници могу бити икад стари. И то не само песника из овог краја, него из целе Југославије, па чак, у преводу, песнике других земаља. Сам Никола Трајковић, лањски слављеник, дао је у преводу малтене целу француску класичну и савремену поезију.

„Багдала“ је широкогруд издавач, а и песника имамо, хвала богу, на претек. Наш народ живи с поезијом. Наши људи ако не пишу песме, латентни су песници. У ова тешка времена ратова и свађа, поезија је оаза у коју се склањамо.

И ја верујем у поезију и склањам се у њу кад ми се приближи патња. Песници се поезијом бране од живота. Природа се на њих смиловала и дала им моћ да увек живе у поднебесју, у машти, у сећању, у надању, а и кад се спусте на земљу, не остају на њој дуго.

Поезија обликује људе, снажније него наука и средина у којој живе. Зар наша народна поезија није створила култ части у нашем народу, одгајила једно родољубље својствено само нама, лишено шовинизма, култ јунаштва и верности. А лирска поезија је пробудила култ љубави, самилости, створила очи за лепоту света, окренула слух према музици, лишила језик од баналности. Поезија лечи више него религија и молитва.

Златан прстен који дајете песницима као одликовање, опипљива је поетска метафора – венчавате песнике са поезијом. Нико се досад није тога сетио. Хвала вам! Дајући га мени, потврђујете да сам заробљених речи, заробљених снова.

Ову реч сам мало одужила, али морам још рећи – да није књижевника окупљених око „Багдале“, на Крушевац и његов значај у прошлости почела би падати сенка заборава. Хвала им!

У Ивалу, 10. IV 1985.

Са Његошем кроз живот

Опростите што сам због дуге болести тек данас у стању да вам овде, у Његошевом завичају, изразим захвалност за додељену ми награду, која носи име највећег југословенског пјесника.

Пре педесет година жена није могла бити одликована од једног високог свештеног лица, те овом приликом ваља одати признање и законицима наше земље који су у њој широко отворили вратнице до почасти и звања, раније доступних махом само мушком роду.

Кад сам у болници сазнала одлуку комисије и кад је до мене допрло одобравање и радост народа и из Црне Горе и из Србије због ове одлуке, питала сам се да ли су моје особине, песника и човека, достојне ове почасти. Знала сам, додуше, да их добијају најпре они који могу сваког часа бити позвани „оном који небом тресе“, што је рекао Мажуранић у свом спеву.

Сличне недоумице смирила ми је мисао да, можда, Његошу не би било криво кад би могао знати да је ове године мени указана част да постанем добитник награде која носи његово име. Јер, мислим и уверена сам да га ничим нисам изневерила, да смо и једно и друго волели свој народ и били му одани и да моје песме, мада, не достижу ниво његове поезије, говоре језиком који народ разуме, говоре о стварима које су му блиске и изражавају осећања такође блиска свим људима, јер су окренуте небу колико и земљи.

Његош је и онда кад га давно већ није било међу живима био са својим народом у сваком његовом тешком и победоносном часу. Зар га наши бојовници и слободари нису призивали кад им је било најтеже, кад су јуришали такорећи на небо, на силнике којих је било и по десетине на једнога, па се могло малодушном учинити да су очајнички покушаји да се заметне „борба непрестана“ исто што и оно давнашње Боливарово „орање мора“?! Његошева мудра мисао их је соколила да истрају. Разуме се, да није било „срца у јунака“, било би претешко, али је свакако важно да је Његош и тада био са својим слободарским народом.

Његошева поезија прати кроз живот не само народ већ и појединца, и то од његове младости па до гроба. Додуше, тек кад човек изиђе из зачараног круга свога срца, тек у својој зрелости може да потпуно схвати дубину дела овог великог песника. У младости га прво очара лепота, богатство језика, поетских фигура, а тек у зрелости схвати све оне стихове који су постали крилатице, због надања која буде и због горчине што их собом носе. Тада тек појме како нико није

срећан а нико довољан, нико миран а нико спокојан. Тек под старост приметимо да је „небо над нама затворено“, да нам „не слуша плача ни молитве“. Тек биће које је дубоко патило појми стихове као што су „Чаша жучи иште чашу меда“ и да се патње животне могу подносити, јер иза њих сине понекад и зрак радости.

Боравећи ових месеци у Боки Которској, сећала[1] сам се свега што сам лепо и узбудљиво доживела у Његошевој Црној Гори. Сећала се пешачења из Котора, пречицама преко врлети, до Цетиња и Ловћена, до гроба Владике Рада. Нама, младима, тада сви пути били су отворени, и није нас могла зауставити ни припека ни врлети високе планине. Навирале су ми стално пред очи лепоте ове кршевите и водоносне земље; слика Скадарског језера као огромног разбијеног огледала посутог звездама и облацима, па тишине Црног језера, и оног у гнезду шума где се напајају срне и јелени и Плавског, чија је боја упила у себе боје небеса. У мислима сам поново путовала стравичним путем преко Чакора. Крај мора сам чезнула за црногорским рекама у тесном загрљају стена, чезнула да још једном боравим са ученицима на Комовима и Бјеласици.

И мислим како из те лепоте песнику тешко изић није, као ни лаву „из грмена великога“. Није тешко Његошу било са крша на коме је живео опазити све те лепоте земље и небеса. Није му тешко било поверовати да је неки велики творац морао бити и сам песник да би све то створио.

Песник је у лепоти налазио утехе у свом тешком задатку владара Црне Горе у оном времену. Лепота је зацело била и извориште његове религиозности. Она га је нагонила да решава тајну постанка света. Знање природних наука није у њему пресекло антене окренуте вишим световима, није зауставило његову ни песничку ни свештеничку радозналост. Његошева религиозност била је дубља, духовнија од оног стања душе, готово спокојног, које зовемо побожношћу – кад човек верује да Бог постоји и о томе више ништа не размишља. У ствари, његова религиозност њега је више мучила него што је тешила, а осећање народности било му је изнад вере.

Обично песници, обузети мишљу о стварању света, смртности, вечности, не бивају и јунаци. Његош, владика, био је, међутим, и јунак и ценио јунаштво. Мада владика, продуховљени песник, он ће као какав храбри војсковођа, написати стихове:

Нека буде борба непрестана,
нека буде што бити не може!

Или:

Младо жито, навијај класове,
пређе рока дошла ти је жњетва!

Кад је најбоље Његошево дело, *Горски вијенац*, угледало светло дана 1847. године, да својим мудростима засја далеко у будућност, на просторима данашње наше домовине збили су се и други крупни догађаји, због чега и кажемо да је 1847. веома значајна за историју наше културе:

– Вук са успехом оконча своју претешку борбу за народни језик и правопис;
– те године појавише се и Бранкове *Песме* да покажу неповерљивом свету како се и лепа књижевност даде писати народним језиком;

– Ђура Даничић исте године својим *Ратом за српски језик и правопис* потпомаже Вука да надјача своје противнике, да победе његове напредне идеје;
– за нашу културу од особите је важности и појава Новог завета у преводу Вука Караџића, опет те исте године;
– а само годину дана пре Иван Мажуранић објавио је свој спев *Смрт Смаил-аге Ченгића*.

И све то на овим нашим просторима у сам освит године која ће узбуркати Европу.

Поменућу још једну Његошеву песму, малену, али мени драгу, и, верујем, значајну, насталу такође 1847. То је „Поздрав роду на ново љето". Помињем је да подсетим како далеко досеже Његошева мисао, све до данашњих дана, а и даље ће.

Не пита се ко се како крсти –

вели Његош –

но чија му грије крвца душу,
чије га је мл'јеко задојило.

Па затим:

Липо, љепо, лепо и лијепо,
било, бјело, бело и бијело –
листићи су једнога цвијета,
у пупуљ се један одњихали.

Ето како је Његош говорио о јединству српскохрватског језика далеке 1847. године! Рекла бих да овој његовој мисли, као и многим другим које је изрекао о братству наших народа, ни данас нема мане.

Ниједно људско осећање Његошу није било страно. Био је и јуначан и нежан, и религиозан и имао смисла за стварност; гледао у небеса, а видио јасно и све на земљи.

Ко на брдо ак' и мало стоји,
више види но онај под брдом.

Његош се за живота успео високо, небу под облаке и као великан срастао са Ловћеном, исто тако снажним горостасом, коме никад ништа нису могле буре и олује. И данас и убудуће та два горостаса заједно ће вековати.

Народ Црне Горе подигао је свом песнику диван споменик, мада га је и сам Његош себи својим делом високо уздигао, обасјан вечном лучом, као што и руски песник Пушкин у песми „Памјатњик" вели да је сам себи својим делом подигао споменик нерукотворени.

Овај стуб где је записано већ десетину имена југословенских књижевника такође је споменик који им Црна Гора подиже. Нека се множе људска дела и нека би овај стуб дорастао до висина библијских кула!

(1985)

Надам се и верујем

Ја ћу да устанем. Јер кад сам била професор, ја сам увек стајала пред ђацима из поштовања према њима. А и да би могли они мене да поштују.

Сви који су овде осећају да је ретко када тако дирљиво било, тако свечано као сада: дошли су нам у госте Срби са Косова. Они Срби који живе на југу, који су остали на тамошњем камену где смо застали дошавши из закарпатских долина у ове стране. Дошли су ту и остали. То је за мене узбудљиво. Сви знамо под којим тешким условима људи тамо живе, далеко од нас, далеко од брига оних који би морали да се брину о њима. Због овог или оног, али углавном они су сами: на страшном месту морају постојати. За становнике на Косову пољу, на оном пољу где се догодила, да не кажем испевала народна песма, то је велика част али и велика опасност и бол...

Ја сам више пута била на Косову, у Приштини. Формалан разлог је био песник Лазар Вучковић који се утопио у Охридском језеру. И онда, поводом тога. Ви знате да у политици мора да има неки разлог. А то је био и политички и литерарни разлог. Али нисмо ишли само зато. Ишли смо да се сећамо тог песника, али ишли смо и да видимо како живе наша браћа тако далеко од нас, одвојена. Не далеко што би авиони и возови морали дуго да иду, него на неки начин судбином одвојени. Тамо смо некад ишли спокојно јер није било никаквих непријатности. То су наши људи, који у нашој земљи живе. Шиптари или, како они воле да се зову, Арбанаси.

Прво смо живели лепо и мирно. Ишли смо некако спокојни, нико се није плашио. Они који су ишли нису се плашили, али ни родбина се није плашила. Али када су почели, када се код људи почела јављати мржња, моји су ми говорили: куд ћеш ти тамо, зашто ти идеш тамо, Бог ти помогао?! Може ти когод у леђа пуцати! Па ако ми је то судбина, шта да радим!

Ја јесам женско биће, али бих се сматрала кукавицом кад не бих отишла својој браћи у походе кад су они у опасности, кад чезну за нама. А ја да се бојим за свој живот? Па, бојим се, наравно. Али кад су други могли за ову земљу погинути, можемо и ми песници мало отићи, мало да помогнемо песницима који тамо живе.

Кад сам била на Косову, ја сам обилазила сва места; пролазили смо кроз сва села и варошице на Косову и Метохији и ишли смо на Шар-планину. Нарочито

је узбудљиво било кад сам први пут пошла на Шар-планину. Тамо где су јездили наши јунаци, где су биле виле Равијојле, тамо где је Марко Краљевић заједно са Милошем Обилићем јахао а Милош Обилић певао. На тако дивној планини нашли смо народ који исто говори и исто осећа као ми. Видели смо људе који су остали на месту где смо се први пут спустили да живимо и који чувају успомене на најтеже часове које смо икада доживели. Где год смо дошли осетила сам огромну чежњу тог света, чак и деце, која наравно од својих родитеља прими чежњу за нама који долазимо из матичне земље, да је тако назовемо, чежњу радосну што нас виде. Посебно је то било видљиво на Шар-планини, или сам ја то особито тамо осетила где је рођена народна поезија. Али свугде је то тако било. И како бих рекла, ја сам Богу захвална што имам ту природу. Без обзира на све, ја не само да хоћу, него морам да одем. Морам слушати императив свога срца. Морам да одем код тих људи да се не би осетили усамљеним.

Било је момената када се овим људима, нашим Србима који живе на Косову, чинило да смо их заборавили, да смо их оставили. Е, па и мени се чинило да не могу ја то сама све зајазити, али знала сам да морам отићи да им покажем да нису остављени, да смо ми са њима, да на њих мислимо, да ако трпе да и ми заједно са њима трпимо. И да ћемо помоћи да њихов живот буде лепши и бољи.

Наши Срби су приморани да живе са људима који нису наше вере и наше народности али, ако, то су добри људи... Има и Срба разбојника, а има и ових доле који живе, који нису Срби, али су добри. Е, па то је лепо, мени је било лепо кад видим да се људи добро једни према другима односе. Мислила сам: господе Боже, зашто не би људи као птице у шуми живели?! Сове, врапци, сенице, косови... све су те птице различите, а све живе у једној домовини и ниједна ниједну не убија, свака има ваздух, свака има семена, озона, и тако даље. Што би то било лепо, кад би сви људи који доле живе тако живели!

Ја нисам богзна какав оптимиста, али мислим да ће ипак доћи час када ће сви људи тамо као браћа живети. Не мора ако не може баш као браћа, али као добри суседи, као паметни људи. Надам се и у то верујем.

Другови који су дошли кажу да већ бива светлије, да је видик већ светлији. Неки људи из те народности, који су паметнији, такође то увиђају да морамо, да нас је судбина доле спустила и нећемо се ваљда поклати, већ морамо лепо и мирно живети. Наравно.

Видите, хтела сам рећи нешто о деци: деца на Шар-планини су готово све сами Српчићи, особито у Сириничкој жупи. У осталим местима помешана су шиптарска деца и наша. Кад им погледате лица, бог и душа, нема никакве разлике. А та деца осећају љубав према нашим људима, још су чиста, још их дедови, очеви и стричеви нису заразили мржњом. Гледају нас баш тако с љубављу као што нас гледају наши мали Српчићи. То је пријатно, то је утешно. Кад би било да то тако и остане, кад стари не би децу кварили! Ја верујем у ту децу. Верујем да ћемо живети онако како треба, човечански.

У свим варошима је то било и у селима: прво у неко време кад би ишли улицом, човек чује ово или оно, па је мало стегнут, стрепи, али кад размислимо о животу онда мирно идемо. Ма шта се догодило. Мирно идемо. Шта ће бити биће – апсолутно.

Испричаћу вам једну малу анегдоту. Ушла сам у радњу да купим неку ситницу. За касом је седела средовечна жена, поред ње друга. Та су лица била пуна мржње. Оне су вероватно рођене такве. Нико их није направио, ни политика, ни ико. Господ Бог их такве направио. Оне су тако страшно у мене гледале, али пошто сам дошла нешто да купим нису могле да ме истерају, таман посла. А за једним столом су седеле две девојке. И оне се смеше. Гледају ме пријатељски, а ја – јер тако мислим – а нарочито због оних жена тамо за шанком, кажем: „Боже, што је лепо кад се смешите." Кад би те девојчице знале како људско лице постаје дивно када се смеје! „Насмејте се, насмешите се и то не само кад сам ја овде." Онда бацим око на оне жене, а оне само што ме не проболу очима. И купим што сам хтела и изиђем, седнем у неку посластичарницу да попијем чај. Наједанпут, после десет минута, ето ти оне две девојчице трче. Ишле су да купе дописну карту и моле ме да им се потпишем. Онда сам мислила: како добра људска реч гвоздена врата отвара. Срца те деце нису била гвоздена.

Размишљам како би можда оба наша народа требало да направе један људски напор да те преграде између нас пукну, јер ако могу звери живети у пријатељству, и птице да једна другу не кљују, не убијају, зашто не би и људи?! Ето тако.

(1988)

Поезија је дивно чудо

[1] Драга собрање песници Македоније, захваљујем вам на великој почасти коју сте ми указали овенчавајући ме „Златним венцем поезије“, овде у Струги, лепој као сама поезија, уврстив ме тиме у коло најугледнијих песника света и претворив у злато венце пољског биља које сам себи плела као дете учитеља давно, у чувеном селу Бранковини. Бршљан мог детињег венца ви сте учинили ловоровим лишћем.

Сабрали смо се вечерас под сводом под којим су се некад наши преци молили, одакле нас гледа Богородица у чијим је грудима уместо срца сами Исус – једина таква Богородица на свету.

Надахнута је мисао македонских песника да се сада под њим скупљају они који верују у поезију, који њоме живе. Зато ћу вечерас на овој великој свечаности повести разговор о поезији, и то жена песника. Говорићу о дивном чудно: код нас скоро све жене, ако већ не пишу песме, имају антене за поезију; на песнички начин осећају и мисле. Песме код нас пишу и стари и млади, образовани и необразовани мушкарци и жене. И ја бих вам говорила о поезији наших жена, о њиховом броју особито у јужном крају наше земље.[1]

Пишу песме и они који желе да се назову песници, иако у друштву имају друге важне обавезе. Сретнемо ли жену лекара, геолога, архитекту, вероватно су и оне потајни песници, или бар заљубљеници у поезију. Сретнете ли мајке, оне више желе да им дете буде песник него чувен научник. У овом великом броју жена занетих поезијом су и оне доиста обдарене које по категоричком императиву дара морају да се изразе, саопште другима стихом. Као што земља која је дуго била на угару, одмарала се, кад почне рађати, рађа обилато, раскошно, тако наше жене после дугог одмора и ћутања у литератури, накнађују обилато оно што су у давној прошлости пропустиле. И оне као песници пишу и такозвану херметичку поезију, наглашено интелектуалну, више се гордећи њоме него дојучерашњом спонтаном, осећајном, с примесом сете.

Поезија наших жена није увек на завидном нивоу, као, уосталом, ни поезија људи. Ипак, кад нас решето времена просеје, остаће и овде на најјужнијем југу понека песникиња која ће прећи границе свога завичаја и свога времена. Право је рекао наш велики песник, владика Петар Петровић Његош: „Из грмена

великога лаву тешко изаћ није“, што би овде значило да се у народу песнички обдареном мора једном родити велики песник. А куд ћеш народа песнички обдаренијег, него овог где и жене из народа које можда не знају ни читати испевају успаванку сву од музике, нежности, тајновитости, која се не да упоредити ни са једном штампаном у књигама.

Једном је неки новинар из Радио-телевизије упао у хол позоришта, и стао редом постављати питања женама шта је поезија, отприлике као да пита шта је звезда. Једне су одговориле – поезија је утеха, друге – само заборав, треће – исповест, четврта одбрусила – нека упита каквог песника о томе. Ја не умедох да му одговорим. Био је усхићен: куд ћеш веће атракције него да песник не зна шта је песма![2]

После одавања почасти поезији жена, хтели бисмо нешто рећи и о културним споменицима овог краја. Нисам професионални математичар, али ми број много говори. Као што имамо завидан низ песника, тако имамо небројено древних културних споменика. На овом невеликом простору има око 150 које хришћанских, које муслиманских богомоља, и можете замислити колико је било верника, људи који су живели богатим духовним животом. Скоро сваки светац, владар, па и народни јунак Краљевић Марко има бар по једну црквицу себи посвећену.

Из овога постаје јасно да данашња песничка обдареност има континуитет са духовношћу оних времена. Молитва је у ствари духовна поезија.

[3]На фрескама које сте досад већ видели, запазили сте велику раскош трпеза, бројне сребрне и златне кондире, пехаре, ибрике, свећњаке и разнолику посуду, и можете се упитати: где су сада ти двори? Време и војске непријатеља су их порушили, зидане од слабијег материјала него зграде, посвећене људском духу. Народна песма, верни летописац, каже о једном од овдашњих владара једанаестог века да није потрошио благо на раскошне дворе, ни бесне хатове и хртове већ на зидање цркава и манастира. То је та духовност из које се данас рађају песме људи и жена. Из жеље за богатим духовним животом синови наше властеле у то доба одлазе у монахе, у испоснике, проводећи живот само о хлебу, води и молитви. Молитва је страст духа, сестра љубавне песме. Побожност је нека врста духовне страсти, зато ти младићи одлазе у манастире, у Свету гору, у сиромаштво, иако су могли у кућама родитеља живети кнежевски. Ова такозвана побожност је у ствари песничка духовност.[3]

Народ овог краја био је одувек обдарен за многе уметности, а суштина свих њих је[4] поезија. Музиком обдарени увек су помало и песници, као што су и сликари пред којима боје и простори певају. Уметници у дуборезу у дрвету, којим су раскошно опточене двери олтара и иконе иконостаса, такође су у основи песници. Уосталом, сваки човек има бар по једно својство песника: или бујну машту, или инвенцију, или богато срце, или радознала чула, или птичји слух.

Цркве и манастири, данас скоро музеји, туристичке атракције, у средњем веку су били, поред богомоља, или склоништа од непријатеља, места где се дух народа напајао, где се чула духовна музика. Иконостаси су били тада, у овом крају, једине сликарске изложбе, онда кад су западњаци увелико имали државне

галерије слика. И у доба раног прошлог века људи из забачених села могли су једино на иконостасу видети уметничку слику у боји. Манастири и цркве су били хладних зидова, али је поробљеном народу у њима било топло, уметнички обдарени људи, потајни песници, сликари, несуђени композитори могли су који часак ту да пробаве.

Захвални смо судбини што су нам се сачували, понегде бар само у рушевинама оштећени, споменици ове културе, нека врста свештених школа. Без тога би свет могао помислити да нисмо били оно што смо били, и да нисмо имали што смо имали. Знајући вредност очима виђенога, опипљивога, Римљанин Антоније је уместо да светини прича о смрти Цезаревој, показао просто његов крвав огртач.

Хвала на пажњи, и да се поново још једном овде састанемо, здрави и весели!

(1988)

Прилодне изјаве и чланци

Неуморни Нушић

Нушић је имао доста особина које су ретке код нас. Био је плодан и у годинама када наши књижевници обично престају писати; никад му се није чинило да је време да се на већ стеченој слави одмара. Имао је љубави и разумевања за стремљења омладине. Остао је напредан и млад и у старости када на људе већ пада сенка умора и дух им почиње да коштуњави у конзерватизму. А и они који његову уметност нису стављали на прво место признали су му као човеку нешто што се такође код нас ретко срета, да никада снагу своје проницљивости, свог хумора и сатире није искористио у борби против личних непријатеља. Носио је у себи ретку способност да се дигне изнад личног. Најзад, у току своје славе дочекао је час када његова популарност, његова блискост људима ширих друштвених слојева није више значила неки недостатак, већ у очима многих постала драгоцена особина.

(1938)

У славу Лесе Украјинке

Сто година је од твога рођења, велика украјинска песникињо. Кроз наслаге времена и земље, ти не можеш чути мога гласа, али твој глас је допро до данашњег дана, допрле су до мене и мога народа твоје песме и бајке, драме пуне мудрости, приповетке и критике.

Не можеш ме чути, али ја те поздрављам, Лесу Украјинку, борца за човеков бољи живот на земљи, жену мушке снаге и храбрости, која се „и без наде нада", поздрављам Прометејевог поклоника, новог човека коме је „свеједно је ли један бог на небу, три или триста, или их је милијарда". Поздрављам барјактара времена које долази, барјактара који жели „да црвену заставу пободе где ни сам орао не сме да свије гнездо". Поздрављам пријатеља малих, несрећних људи.

Поздрављам Лесу Украјинку, великог поклоника природе, заљубљеног у море, у шуме и језера, који се радује лепоти, поздрављам великог сликара предела свога завичаја, уметника који је знао да ни опис реке и ливаде, а камоли човека, не сме бити просто фотографија већ портрет.

Дивим се Леси Украјинки, генијалном стилисти, песнику који мисли у сликама. Дивим се њеној блиставој метафори, њеном снажном и оригиналном, сажетом изразу, мелодији њене песничке речи. Дивим се књижевнику богате инвенције, бујне маште, уметнику сањару који је успео да се не изгуби у сновима, и реалисти који своје дело није лишио топлине и нежности. Дивим се Леси Украјинки, песнику благе словенске душе, човеку чији је живот личио на његово дело.

Дивим се необично плодном писцу који је за четрдесетак само година живота оставио завидан број уметничких дела. Нека је хвала његовом „Демону", који га је нагонио да пише, да доводи у ред „гомилу слика које ни ноћу ни дању не дају спавати, мучећи као нова патња". Без тог „Демона" не би било богатог и разноврсног дела Лесе Украјинке.

Поздрављам најзад Лесу Украјинку, великог познаваоца светске књижевности и историје, критичара који је умео да одреди не само право место својих савременика и сународника писаца, већ да оцени и друге велике књижевнике у свету.

Умрла је Лариса Петровна Косач, али ће песник Леса Украјинка живети док је Украјине, Словена и поклоника поезије широм света.

(1971)

Живео је у себи...

Негде после Првог светског рата, у Београду, у неком надлештву, још као студент, видела сам, срела сам Иву Андрића. У некој канцеларији, чини ми се. И први мој утисак био је: како је леп човек! Достојанствен...

Учинио ми се – врло строг. Данас бих то крстила – повучен у себе.

Ја сам знала ко је Андрић. Био је млађи од Ракића, од Дучића, у то време угледних песника, али био је запажен писац.

* * *

Између два рата смо се ретко виђали. На неким скуповима, или код госпође Исидоре Секулић – не сећам се више.

А после рата наши сусрети су били чести у Удружењу писаца, а уз то становали смо близу – Андрић у Пролетерских бригада 2, а ја у Генерала Жданова 16. Са разних састанака, књижевних вечери – обично смо се враћали заједно, уз причу.

Он је човек који је живео у себи, а када је хтео да проговори то је била последица потребе да нешто каже, да подржи.

Првих послератних година ја сам објавила песму „Сумњалицама" – о очевима[1], мајкама које не верују ни своме сину, ни својој кћери, занетим новим што долази. Песма се завршава да ће оне који у све сумњају „цвећем окићена локомотива с песмом згазити". Знате, то је била песма романтичарска у неку руку, онда естрадна – такво је било то време послератно. Припадала сам онима који су били одушевљени новим. То одговара моме духу уопште. Али, људи су то различито примали. У то време Андрић ми је, ваљда претпостављајући да ме је страх различитих коментара, причао:

„Знате, Десанка, један од мојих добрих пријатеља јуче ми је казао – мада он никад не би такву песму написао, дубоко га је дирнула..."

* * *

Срели смо се једном приликом у Српској академији наука и уметности. Тек је била изашла моја књига *Тражим помиловање* и око мене је било пуно људи; ја сам се осећала збуњено – шта човек да каже у таквим тренуцима? Андрић је приметио моје снебивање и добаци:

„Шта ћете, Десанка, пред свачијом кућом мора мечка поиграти...“

А на једној од седница Одељења за језик и књижевност САНУ пришао ми је:

„Десанка, давно нисам прочитао нешто тако лепо као онај циклус ваших песама у последњем броју *Књижевности*...“

Био је то циклус *Земља јесмо* који сам касније објавила у књизи *Немам више времена*. Помислила сам оног часа – вероватно му се то свидело и као писцу, али свакако је и недавна смрт његове Милице утицала на то да га ти моји стихови толико узбуде, те да ми тако топло и узбудљиво то каже....

* * *

Сећам се једне књижевне вечери. Позвали су нас у Пожаревац, негде после рата, кад још није било аутобуса сваки час, ни возова. [2]Андрић је био строг, озбиљан.[2] Он је[3] имао карактер човека који хоће да све буде како ваља. Пре поласка из Београда рекли су нам да ће нас одмах после књижевне вечери вратити јер сви смо имали неке обавезе, састанке. Кад смо стигли у Пожаревац друг који нас је дочекао вели: „Е, сад да се договоримо како ћемо? Кола председника општине су отишла, не знам куда, секретара комитета, такође...“ Ми стојимо и слушамо. Аутобуса увече за Београд нема. А Иво Андрић мирно (завидела сам му на том спољном миру) пита: „А ова кола која су нас довезла овде, јесу ли тренутно слободна?“

„Да“, каже тај друг који нас је дочекао.

„Е, кад је тако“, вели Андрић, „сви ми имамо важне послове, сада да се попнемо у ова кола и вратите нас у Београд...“

Одмах су нам рекли: „Не, забога, наћи ћемо вам превоз, сигурно ћемо вас на време вратити у Београд.“ Одржали смо књижевно вече а и домаћини су одржали обећање.

* * *

[4]Два-три пута смо Андрић и ја одлазили код сликарке Лизе Крижанић-Марић, наше заједничке пријатељице. Купио је једном приликом једну лепу њену слику, један ентеријер. Бацио је био поглед на још једну, заиста дивну слику, свеле руже. Толико му се та мала слика свидела да му је Лиза рекла: „Е, па Иво, њу ти поклањам...“ Они су, иначе, били суседи неколико година – Андрић је становао у Призренској 7, а Лиза у Призренској број 1. Знате, Иво је имао врло много нежности за Лизу као човека а дивио јој се као сликару. То се видело и једном приликом кад смо били у Галерији Павла Бељанског у Новом Саду – он је посебно застао пред њеним двема сликама, пред њеним цвећем[4]...

* * *

Није ми нешто било добро. Више се не сећам шта је било. Иво Андрић се јавио, вели – доћи ће да ме обиђе. Да, први пут је био у нашој кући.

„Десанка, у Босни је обичај кад се први пут дође у кућу да се донесе петао. Ја сам вам донео *На Дрини ћуприју*“...

Било је то, ваљда, пре десетак година. Мој муж Сергеј Сластиков му је кувао кафу, и њу је Андрић посебно хвалио.

Два лета смо заједно летовали у Мошћеничкој Драги. Једно лето био је са Вучовим, а друго са Милицом. Сретали смо се скоро сваки дан у шетњи. На плажи га нисам виђала...

* * *

Сломим једну руку, други пут ногу, па опет руку и тако често сад једно, сад друго. Силазимо низ степениште у Савезу писаца Југославије – ја идем брзо, тако сам навикла, а Иво ће иза мене:

„Десанка, молим вас полако. Нисте стонога па да можете сваког дана по једну ногу да ломите. Морамо сада и своје покрете прилагодити своме узрасту.[5] Они не могу бити више ни оштри, ни нагли."

А другом приликом, изненада:

„Старити се мора, али морамо очувати, „фасаду"...

* * *

Волео је, имао је обичај, да похвали књигу коју тренутно чита – да каже како га је углавном неки млади песник изненадио. Радо и топло је говорио о писцима, о књигама. Бранку Ћопићу се посебно дивио:

„То само Бранко може..." Или: „То само код Бранка може тако срећно да испадне..."

Или понекад каже: „Што рекла Десанка", или „Што рече Кош..."

* * *

Кад је Милица умрла, био је врло утучен. Умрла је изненада. Дошла сам к њему, а он ми је и овог пута поновио:

„Ето, сваког минута догоди се нешто што нисте слутили..."

Затим би наставио:

„Десанка, ви знате како је Милица добра жена била... Добра срца, дарежљива. Једном тек што је била изашла у град, вратила се да узме неку стварчицу и поклони је својој давној пријатељици, јер јој се ваљда учинило да она у нечему оскудева..."

* * *

Видела сам га последњи пут у болници, десетак дана пре смрти. Болно је то све било – видети га тако измученог, окруженог разним боцама, апаратима. Није ме препознао.

Камо среће да га нисам таквог видела...

22. марта 1975. Врњачка Бања

Поздрав поезији

Драги моји, још росни од завичајних пашњака, будите нам добродошли својим песмама. Оне су нам донеле ваше срце, вашу тугу и чежњу за родним крајем, оне су слика вашег живота у нама страном свету. У њима не видимо само вас, него препознајемо и себе. Не треба нам у очи вас гледати, нити чути глас, нити испитивати крвне слике, ваша поезија показује да нам душе имају исту слику. Не морамо вам видети лица, ни осетити на руци била, песме ваше говоре да смо браћа, да живимо под истим поднебљем поезије, ако и не ходимо сви по родном тлу. Да смо сународници показује и ваш велики дар за поезију – чиме се сви Југословени одликују. И ви уз њу лакше живите, лакше одолевате чежњи за отаџбином. Сунце поезије чини да не осећате хладноћу[1] туђинског сунца, које се Шантић толико бојао.

Отишли сте преко океана и високих планина на далеке меридијане, али ваше песме говоре да нисте покидали нити са својом земљом, да нисте заборавили слатке мелодије матерњег језика. Хвала вам за то. Хвала што вас нисмо у туђини изгубили. Ма где живели, ма којим тамо језиком морали говорити, ви сте грађани земље у којој сте се родили. Ви сте тамо њени представници и посланици. Кад се вама диве, нама се диве. Кад вас поштују, нас поштују. Кад славе вашу поезију, признају и нама у Југославији да смо народ песника. Ви тамо у туђини, и ми овде – једно смо.

У Београду, 15. маја 1980. г.

Деца су мирно расла под његовим окриљем

Још ми је немогуће веровати да немамо више свога великог савременика коме је сав наш народ, па и сав свет, желео здравља и живота. Још не верујем да је заувек отишао добри пријатељ наше деце под чијим су окриљем мирно расла. Знам, јутрос ће свака мати са зебњом свом детету саопштити ову тужну вест. Јутрос ће млади и деца за Титом најболније заплакати и поново му задати часну реч да неће заборавити обећања која су му дана, да ће и даље певати песме о њему које му је народ у борби за слободу испевао.

(1980)

Народ осећа вредност човека

Жао ми је нашег Тита како га сад жале у крајевима где је уз народ ратовао, где му је поклоњена љубав и вера. Ни о једном војсковођи и државнику, ниједном великом човеку, откако је света, није толико песама испевано као о другу Титу. Опевао је и народ и низ наших песника његову доброту, храброст и мудрост. Особито су песме испеване у народу нежне, пуне љубави и дивљења. А нико боље од народа не може да осети вредност неког човека и неког подвига. Народ је за њим, у време наше борбе за ослобођење, пошао листом као што се у древна времена ишло за оснивачима религија. Поред народа и песника, деца и омладина осећају сад најискренији, најдубљи бол – куд ћеш веће славе и већег признања.

(1980)

Као отац који синовима оставља дуго течену имовину

Нећу да верујем да је Крлежа заувек отишао у тајну из које се не враћа. Замишљу да је отпутовао на неко још непознато острво, међу буре северноледеног океана, да тамо наставља борбу са вихорима и таласима, јер он ни тамо неће моћи без борбе. Отишао је, али нам је оставио сву огромну имовину свога духа, све своје симфоније језика, мује праведног гнева, своју самилост за „понижене и увређене", своје прекоре насиљу, нетрпељивост према глупости – све што је од вредности имао на овом свету, као што отац оставља синовима дуго течену имовину, као што су наши средњевековни владари остављали народу задужбине, као што повесница оставља истине и поруке прерушене у песничке умотворине.

И чини ми се, мада смо му многа признања рекли док је био међу нама, да то ипак нисмо учинили онолико широкогрудо колико је требало, нисмо имали наручја толико широка колико је његово дело пространо. Чини ми се да никад не измиримо до краја свој дуг према онима који оду од нас.

Осећам се сада као после смрти најближих ми бића. Све ми се чини да сам пропустила указати Крлежи неку људску пажњу. Иако је био болестан и није могао све људе примити на разговор, могла сам му бар на праг спустити цвет, могла сам му написати писмо шта ми значи његова поезија, или како дубоко ценим његову спремност да другу у невољи помогне. А сада је све непоправљиво. Он сада оно што говоримо више не чује, јер не можемо довикати до оне тајне где се сада налази.

(1982)

Мој комшија, Бранко

Био ми је Бранко Ћопић један од најбољих комшија кога сам икада имала, садруг, с којим сам често заједно путовала по школама, да читамо деци, човек с којим сам имала исто мишљење о књижевности, а то је врло важно. Исто смо мислили о улози поезије и књижевности у животу човековом. Када се само сетим његових дивних хумористичких прича! Кад год бисмо, ма где читали, он је био главни. Поседовао је хумор, како бих рекла, неизмишљен, који је извирао из народа и који је могао и највећег скептика да насмеје. Данас не могу да замислим да ће човек који је засмејавао цео наш свет сада расплакати све оне које је тако дуго засмејавао. Деца ће увек жалити Бранка Ћопића, његову „Јежеву кућицу", његове дивне „Огласе". Мислим да нема његове песме коју наша деца не знају. То је био писац који је нашем народу много дао.

[1]У овом тренутку, док се сећам Бранка, најтоплија жеља ми је да напишем песму и посветим је своме драгом пријатељу и незаборавном комшији и песнику.[1]

(1985)

<Реч на Дучићевим вечерима поезије>

Очарана сам што видим да овај народ толико воли поезију. Знала сам то одувек, али увек када дођу нове потврде, томе се човек поново обрадује. Ја, нека ми не замере друге наше покрајине, покрајине у Србији, они који помичу акценте, ја овај сматрам неким срцем, бар у уметничком смислу, срцем српског народа, херцеговски део народа. Није то зато што су моји преци по мајци из ових предела, него просто што је то цела истина. Ја сам Дучића уживо, што би деца казала, видела, док сам била још на факултету, на некој вечери ПЕН клуба. Он ми прилази и каже, а пре тога сам била објавила једну љубавну песму. „Е, моја Десанка, неће тај ваш драги бити задовољан да седи са вама само у сенци од пупољака, немојте се надати томе".

– Дучић је песник моје младости. – Ја сам се на њему учила писати, али сам се учила у томе како треба радити са мало речи, да оно што кажеш буде прецизно и јасно. Ето, тако, волела сам га. И тако што је та поезија лепа и била сам му захвална. Знала сам како треба да се песма пише. И ја сам то неки пут развлачила и увек је лепо, када за неку строфу имаш снаге да то све искажеш. Ја мислим, да то треба сада да кажем, да је то наш не само најславнији него највећи песник. Зашто највећи песник? Зато, јер ако је песник онај који говори у метафорама, чије се мисли претварају у слику, ако је песник који зна меру и ако је песник ко осећа лепоту – то је био Дучић.

(1990)

<О Мирославу Антићу>

У време Змајевих игара, сазнала сам да болује Мирослав Антић. Пожелела сам да га видим и заједно с њим и његовом породицом провела сам у његовој кући неколико часова. Била сам очајна, јер сам наслутила да му нема живота. Али у исто време дивила сам се његовој равнодушности. Ето, могло би се рећи, утешена сам што сам га видела и с њим попричала пред смрт, то јест изнова <га> доживела као песника и човека.

(1991)

Анкете

<За поезијата скоро никогаш не мислам...>

[1]За поезијата скоро никогаш не мислам, само секаде ја барам, демнам, очекувам, и се надевам и секаде на наоѓам: и кај ста́рите и кај младите, и кај нашите и кај туѓите поети и во она што уште живее и во она што умира.[1]

(1956)

<Шта бих желела да видим остварено у нашем културном животу>

Желела бих да се једном стишају наша непрекидна прегањања око тога шта има предност; такозвани модернизам или оно што му се ставља насупрот као и да схватимо да ће прави таленат себе изразити ма ком правцу случајно пришао.

Ево још једне жеље: да наши критичари и књижевници и наша средина постану свесни да литература намењена деци није никаква књижевност нижег степена. Или је литература или то уопште није. Она је дечја само зато што је и деца могу схватити.

Ретко је који озбиљнији критичар шире обухватио неку књигу или питање из те области. На оне који се баве том литературом гледа се мало потцењивачки, мало детињастије. Раскрстити са таквим гледиштем била би једна велика победа у нашем културном животу.

(1958)

Деца су и пробирачи

Мислим да ми Југословени, уопште, мало читамо. Али, од тог „мало“, ипак највише читају, чини ми се, баш деца. Она су захвални читаоци, али исто тако и велики пробирачи, мада се то на први поглед не би рекло. Деца имају своје захтеве у погледу литературе који нису баш тако скромни. Радо читају топле ствари са срцем писане, али и оне у којима се нешто догађа. Лирика је за њих мање интересантна.

Што се тиче многобројних анонимних имена у дечјој литератури, она можда и нису потребна, али њих увек има. То је било у свим вековима и свим књижевностима. Али онима који имају можда мање успеха, али раде са срцем, не треба замерити. Треба прогањати само оне који пишу суво, без трунке савести, само из користољубља. Они заиста шкоде...

Дуго година била сам професор. И зато са сигурношћу могу да кажем да дечја жеља за литературом потпуно зависи од индивидуалне наклоности. У школи се деца деле на ону која воле математику и ону која воле литературу. Тешко је рећи шта утиче на њихово књижевно образовање. Наклоност постоји. Жеља има пуно. Она деца која читају она и познају литературу. А као што сам рекла, то је потпуно индивидуално...

(1959)

Како сам певала о рату...

Уојесен 1941. године нашла сам се у селу Словцу близу Ваљева када су партизани покварили пругу и порушили мост преко којег је пруга прелазила. Немачки оклопни воз који је јурио од Ваљева према Београду био је заустављен. Из шумарка, у октобарском пламену, посматрала сам како је нагло спласла немачка самоувереност, како су се узмували око препреке, наизглед тако мале, која је зауставила њихову силу; како су се осврtали узнемирено на мале кућице по пољу, на њиве и шумарке; како су с подозрењем гледали сеоску децу и старице које би се појавиле по двориштима.

Наједном је у мени набујао понос, мада сама нисам допринела овом њиховом страху. Све у мени је запевало од среће што су бар за тренутак заустављени у својој охолости и самоуверености. Било ми је мило што припадам народу који уме да плаши оне којих се цео свет тада плашио. Мислила сам како ће много пута они у нашој земљи доживети те заседе – и родио се средишњи стих песме „Спомен на устанак“ који гласи: „Србија је велика тајна“.

Песму сам била тако и назвала, с тим насловом је чекала скривена међу хартијама; али после ослобођења, по савету једног од другова, назвала сам је „Спомен на устанак“ јер се збиља у њој говори о првом устанку у Србији, о оним првим светлим данима када се народ после слома пренуо...

(1960)

Изобиље младе поезије

Млади песници наилазе код нас сваког пролећа као пљускови, то је добро; њихово изобиље наводи на мисао да има изобиља и у таленту свакога од њих. Изобиље наша млада поезија показује у последње време и у изразу, сваки обдаренији песник одмах има свој лик, или прави бар напор да се издвоји из хора, да не личи на друге, па ма они и бољи били од њега.

Наша млада поезија обећава доста већ и због броја песника, због сталног тражења, због кидања стега, не само старих већ и најновијих. Уосталом, млади песници су као лозови, у све њих полажемо наду, у тренуцима помислимо за свакога од њих да се управо у њему крије главни згодитак.

Стара песничка љубав према речи и стари ефекти присутни су и у нашој младој поезији, могућно више него икад. Понекад је песник искрено омађијан речима, понекад се игра њима заборављајући да је та игра опаснија него игра љубављу. Има свесног, успелог или неуспелог, богаћења речника новоскованим изразима, има расипања већ постојећег језичког блага, нарочито код песника из крајева где је језик богат, има наизглед обесног преиначавања закона нашег језика, али и то зацело долази од неке песникове љубави према речима.

Чини ми се да се последње две-три године мање желе постићи ефекти изузетним темама, да се понеки песник више не стиди да напише и родољубиву песму, да се понеки не снебива да је каже онако како му се она намеће, па ма то био и начин који данас није омиљен. Сретну се песникиње и песници који напишу љубавну песму, непосредну и једноставну, каква би се у сва времена света могла написати. Чини ми се: како је некад представљало смелост прекинути са старим, јер си у томе био усамљен, тако данас излази да је смелији онај који говори једноставно, не јурећи за ефектима ниједне врсте, јер је сада он усамљен, а за сваку усамљеност треба чврстине, стрпљивости, обдарености.

(1962)

<Како сам објавила своју прву књигу>

Прву збирку песама издала сам 1924. године код С. Б. Цвијановића, једног од двојице најпопуларнијих издавача у Београду. Док је Геца Кон махом издавао прозу, дела повезана колекцијама, научна и намењена школама, Цвијановић је обраћао више пажње на поезију, нарочито поезију младих. Био је избирач. Волео је да сам пронађе дело које ће издати, да изда оно што се најпре њему свиђа. Умео је да нађе прави час кад треба неку књигу објавити, да осети кад је радозналост публике за младог писца на врхунцу.

Његова књижара, смештена у згради Академије наука, била је збориште књижевника, сликара, музичара. Нека врста читаонице с ногу, као што се у експрес пивницама с ногу пије. Уметник који му сврати имао је увек утисак да је нарочито за њега набавио какво ретко издање, збирку песама, монографију сликара, страни часопис. Није се могло догодити да сте објавили песму, а да је он није прочитао. Иако је вероватно радио и с трговачким рачуном, писци су некако имали утисак да их издаје једино ради њих.

Управо у час кад сам почела сањати да издам збирку, Цвијановић ми се сам понудио за издавача. Био је спреман да са мном подели бриге које око тога настају, да тражи часопис или новине где ми је објављена каква затурена песма, да ми помогне наћи наслов и подржао ме је у одлуци да збирку назовем просто *Песме*. Није чекао да се распитујем о хонорару, већ ми је сам одмах саопштио колики ће бити и одредио број примерака првог издања. Не сећам се да ли је то тада било предвиђено законом, али Цвијановић је поступао као да је било.

Кад се збирка појавила, пратио је одзив штампе, чувао ми новине и часописе где би се која критика појавила. Мислим да се није мање од мене радовао кад је ко хвалио књигу и знам да то није било само због тога што је похвала могла утицати на бржу распродају, јер је и онда већа тржишна реклама била покуда, особито ако је дрско казана.

(1962)

Антологичари имају своје љубимце
<О *антологији српског песништва* Миодрага Павловића>

То је велики културни догађај. Допада ми се *Антологија* што је обухватила и старе песме. Треба да се зна и види да смо имали поезију и у средњем веку, онда када су неки још тапкали по мраку. Волим што је узет Дучић, Павловић је обратио пажњу и женама: Јела Спиридоновић, Аница Савић, али ми је жао што није заступљена и Даница Марковић.

У *Антологији* није заступљено много романтичарских песника, али то је разумљиво, јер је Павловић поступао по својој песничкој концепцији, па је морао да сужава. Што се тиче Попе, Павловић је дао срцу на вољу. Увек је антологичар имао свога љубимца. Доћи ће и други антологичари на ред. Песнички поступак који не треба толико осуђивати. И на крају као Српкињи, професору и песнику жао ми је што нема више песама од Ђуре Јакшића.

(1964)

Срећа, шта је то?

Жена је срећна кад може да усрећи некога, кад осети да је коме неопходна: детету, брату, мајци, другу...

Жена је срећна и кад је блиски човек воли на начин на који она жели да буде вољена, кад погађа њене жеље, кад прати њене снове и труди се да их не поремети.

Срећна је и кад може слободно да се изрази, да се осети самостална у свом раду. Срећна је и кад је здрава јер здравље услови често оно што она сматра срећом: дозволи јој да има дете које не би смела имати кад би била болесна.

И човек и жена су често срећни, а не знају да то јесу, и тек кад наступи несрећа увиде да су слепи и равнодушни седели поред саме среће.

(1965)

Рекли су ми да сам откровење

Почетак мог бављења поезијом био је прилично лак и безболан. Још као ученица писала сам песме по својим школским свескама. Немачки језик у гимназији у Ваљеву предавао ми је професор Сима Пандуровић. Када сам завршила гимназију дошла сам у Београд а скоро све своје дотадашње најбоље песме оставила сам професору који је у то време био уредник часописа „Мисли". Било је то 1919. године. Давно, зар не?[1]

И тако захваљујући познанству са Симом Пандуровићем моје песме су се нашле у рукама Велимира Живојиновића. Оцена коју је он тада исказао још увек ми је у сећању. „То је право откровење", узвикнуо је он када је прелиставао моју школску свеску. У њој су биле песме под насловом „Покошена ливада", „Једна смрт", „Стрепња". Као што видите и наслови су били лирски.

Године 1925. редакција „Мисли" штампала је антологију песама на основу гласања самих читалаца. Читаоци су тада моју песму „Стрепња" прогласили за најбољу. Можете да замислите моју неописиву радост.[2]

Хонорар за моју прву збирку био је 2.000 динара. Тај новац ми је олакшао живот јер сам престала да приватно држим часове. Имала сам више времена да се посветим поезији и себи.

Чини ми се да је мој почетак био успешан због тога што сам се у то време појавила са песмама које су у себи носиле женску ноту. Критичари су ме хвалили а тек сам недавно у рукама имала збирку тих критика. То су била строга критичка пера као што су Гавела, Пандуровић, Живојиновић, Кордић...[3]

У то време, у почетку мог озбиљнијег стварања, одушевљавала сам се Дучићем и Ракићем, нарочито овим другим јер је био мек и сањалица, затим француским романтичарима.

Моје најдраже песме? Оне које представљају жал за пролазношћу а у исто време изражавају неумитност живота. Таква је моја песма „Змија".

(1966)

Има ли избора за сва времена?

Мени је немогуће одредити ни која ми се песма овога тренутка највише свиђа, а камоли која ме је заувек заробила. Таквом не смем зацело прогласити ни ону чијих стихова највише памтим, јер су ми се можда задржали у сећању само због своје мелодичности.

Свакако најдражом песмом не могу прогласити но ону која ме је очарала једном, у неком драгом ми тренутку, јер ме можда само та околност за њу везује.

Не бих смела изузети ни песму неког блиског пријатеља, јер се ту може мешати наклоност према њему са судом о њеној вредности.

Вероватно је ова колебљивост мој недостатак, али признајем, чим поумим да из оне антологије стихова за које сам везана неке издвојим, учини ми се да чиним неправду.

Чак сматрам, искрено говорећи, да нико не може једно једино уметничко дело објавити себи најдражим за сва времена, а када то чини, чини вероватно да би угодио новинару који га је ставио пред овај задатак.

(1970)

Снегови детињства

<1.> Оквир у коме сам расла првих својих десетак година, оквир је којим све око себе мерим. Лепоту свега мерим том прво виђеном лепотом. Част људску мерим узорима већ тада постављеним. Лепоту и исправност језика којим се сада говори око мене мерим језиком којим су у мом детињству људи око мене говорили: ако су мелодије реченице, акцентне целине, место нагласка у појединим речима, дужине самогласника друкчије него у говору којим сам се у свом детињству служила, тај говор и тај језик су ми туђи. Туђ ми је предео који није брдовит, у коме нема потока, у коме нема довољно оне модрине иза које живе тајне.

2. Прве речи које ми падају на ум уз реч детињство су: зачуђеност, усхићење, жеђ, сазнавања, потреба за нежношћу, заштитом, снежни предео, оаза, огромност неба, страх у ноћи, слутње.

Сећајући се једном свог детињства написала сам песме „Детињство“ и „Снегови детињства“. Да не бих своје стихове парафразирала, шаљем вам те две песме.

3. Више сам везана за своје детињство и више се њега сећам него што мислим на детињство будуће и садашње деце. И у том свом првом делу живота не видим себе као дете, већ као људско биће у коме има зачетака свега онога што данас чини моју личност.

(1974)

<Ко је на мене пресудно утицао>

Оно што сâм песник може да зна о свом сродству с другим песницима јесте само то: које је од њих најчешће и најрадије читао, а критичари и читаоци ће, можда, боље уочити какве је трагове у његовим песмама оставило друговање с понеком поезијом...

У најранијој младости, најрадије сам читала Дучића, очарана његовим мишљењем у сликама, осетљива за новину коју је унео у нашу књижевност. Поред њега, волела сам француске романтичаре, као што су Ламартин или Алфред де Мисе, и руске, међу којима ми је Љермонтов био понајближи. Поезија осећања била ми је ближа од других, али сам читала све песнике, нове и старе, модерне и немодерне, налазећи код њих оне песме чијој лепоти нисам одолевала, па су се утицаји вероватно укрштали и узајамно – п о т и р а л и. Утицај тамнога, очајнога Алојза Градника потирао се, на пример, с утицајем светлог и сопранског Жупанчича; утицај једноставне Домјанићеве кајкавске песме борио се са утицајем великих стилиста; утицај као у камену резане мушке строфе Ракићеве потирао се са раскоши Дучићева језика...

Мој песнички буквар била је, свакако, и *Антологија* Богдана Поповића. То је сигурно била најчитанија књига поезије за мојих студентских дана. Поред ње, волела сам тада и неке француске антологије, више се не сећам тачно које су све биле. Читајући те[1] збирке у којима су песници били заступљени својим најизразитијим стиховима, свикла сам се на правичност и трпељивост, увидела да и моје љубимце могу у понечему да превазиђу други песници. Антологије су у том времену кад сам била најподложнија утицајима биле неки коректив мојих наклоности.

У време превласти поезије у мојој лектири, када сам и без жеље да учим напамет, памтила многе песме, као што памтимо све за шта смо обдарени, н и с а м с е бојала да ћу потпасти под нечији утицај толико да [2]ми то не би допустило да се слободно развијам.[2] Тек касније сам постала свесна и те могућности, боље рећи опасности, и родила се у мени најпре нејасна тежња,[3] а затим свесна жеља да будем што више с в о ј а. Да се моја песма може одмах разликовати од песама других песника. Наравно, то никако не значи да нисам и даље највише читала баш оне које сам највише волела, али сам пазила да и несвесно не поткрадам своје велике и драге учитеље. Особито да не поткрадам оно што чини суштину

њихове поезије, њихову душу. И данас ми је од свих недостатака у нечијој поезији најмрскији – кад песник, наравно, несвесно, поткрада онога кога воли... Не мислим притом на младог песника: њему се такви греси још могу и опростити.

Али, ако нисам свесна који је песник највише на мене утицао, з н а м шта ме је као људску личност формирало, и знам да је то било већ у детињству. Ако дете и млад човек могу имати такозвани однос према свету, то јест према најважнијим појавама живота, ја сам га још тад имала. Он је био управо онакав какви су били људи око мене: мој отац који ме је упутио у књиге руских класика; мој дед, више просветитељ и радин човек него свештеник; моја мајка са својом правдољубивошћу; духовита мајка мога оца, натучена шаљивим народним причама; мој први учитељ са својом дивном чежњом за родном му Босном; сељаци њихови пријатељи, људи Ракићева менталитета... Утицај тих, свету непознатих, људи био је снажнији од утицаја чувених личности, сваком доступних. Ако је некога обликовао Маркс, некога Бодлер, некога Мајаковски, некога Мухамед и Достојевски, мене су, поред књига и најближих ми људи, обликовали сељаци – латентни песници којима кипти моје Подриње. Ти утицаји су и данас присутни у ономе што чиним, како се према чему односим, шта и како пишем. И ако је песнички дар у човеку песнику неодвојив од других његових особина, онда се и моје песничко формирање, бар што се тиче садржине великог дела мојих песама, ослања на[4] формирање моје моралне личности.

Неке особине моје поезије чини ми се да су настале и под утицајем природе краја у коме сам расла и који сам гледала задивљеним очима сликара колико и песника. Како да гледам у пределе, ако се то и дâ учити, научили су ме сликари, нарочито француски пејзажисти, и класици и импресионисти, чијим се сликама нисам чудила ни када сам се први пут нашла пред њима, у доба када су многом свету пејзажи импресиониста били далеки и неразумљиви... Кроз поезију сам одболовала што се нисам бавила сликарством. Приличног броја мојих песама не би свакако било да нисам одрасла у сликовитом крају, нити би било моје осетљивости према сликама, биле оне изражене стихом или бојом. Градников *De profundis* не би у мени тако одјекнуо да у мојој близини није било сеоско гробље. Сва сликовитост Дучићеве поезије не би вредела да није нашла потврду у лепоти предела којим сам била окружена у детињству, нити бих према Дучићевом богатом језику била осетљива да његов речник није одговарао речнику људи око мене. Да сваки други сељак из мога краја није био сличан Ракићу, не би ме привлачиле ни његове песме. Ракић је писао о ономе о чему сам у детињству чула да говоре стари, умни сељаци. Нису, истина, говорили да су их бацили „у кврге", али су се жалили да их је живот притиснуо као сено, као воденични камен. Сматрали су, мада је рат велико зло, и мада су се „Срби – ако је право – много наратовали", ако дође до рата, да „ваља земљу бранити, н е м а друге", а од повике да воле да критикују власт бранили су се да не треба нико да се бори да због тога неће „поћи у бој за слободу пре министарских синова" – отприлике мисао слична оној Ракићевој у песми *На Гази-Местану*. И врста њиховог слободоумља била је некако ракићевска: нису дозвољавали ни свештенику да се меша у њихове разговоре с Богом, али су се држали правде верујући као народни песник „да је боље своју изгубити главу него своју огрешити душу", сматрајући

да је реч дата човеку и отаџбини важна као реч задата Богу. Преко њих сам схватила да се има за кога писати родољубива песма и после романтизма, и Ракићеве родољубиве песме биле су ми, чим бих се сетила људи из свога села, блиске као и његове друге песме.

Једина страст и навика коју ми људи мога завичаја нису предали, не знам да ли за моје зло или добро, јесте страст бављења политиком. У ту страст, наравно, не убрајам њихову потребу да знају шта се у свету збива, које су се земље и око чега свадиле, при чему су, чини ми се, у в е к тачно назирали ко је у праву...

(1974)

<О Ракићу>

Ракићева поезија данас, мада плављена многим поводњима поезије која је долазила после њега, потискивана новим начинима писања, гледа ме из моје младости још живо, као што су њега, Ракића, ископане Симонидине очи са фреске. Ракићеве песме и данас видим као споменик широким могућностима нашега, већ у Ракићево доба, зрелог књижевног језика који иде од снаге и горчине до нежности и сете, као споменик неисцрпном сазвучју нашег језичног блага. Видим га као нерукотворни споменик догађајима, стањима душе и лицима из наше прошлости. Неко би те споменике можда и друкчије и из другог материјала исклесао, али Ракић је, чини ми се, нашао мермер и стил који доликују јунацима са Гази Местана, „грубим прецима који су ћутке умирали на колу“, Симониди и Јефимији. Ракић ће се неминовно с времена на време од нас удаљавати, како то с песницима бива. Да би нам се у доба судбоносних народних догађаја поново приближио, управо својом родољубивом поезијом.

Ракић ме је, у доба кад сам се уобличавала као песник, привлачио по законима супротности; његова одређеност, мисаоност, уздржаност, годиле су мојим неодређеним, засањаним стањима – али ме, нажалост, овај песник мушке снаге није успео научити својим песничким врлинама, па ни оној која се бар да учити – доградњивању песме до формалног савршенства. Ракић је утицао више на мене као човека, него као песника. Он ми је, у мојој младости, својом родољубивом поезијом помогао да средим неке мисли које се односе на нашу прошлост и учинио ме једномишљеником у дивљењу и самилости према нашим прецима, „јунацима и мученицима“.

Само изузетни људи и изразита дела имају страсних присталица и страсних противника. Ракић је био таква изузетна личност. Мада мало говорљив, повучен у себе, по његовој поезији могло се унапред знати како ће се у којој прилици понети, како на коју друштвену појаву одазвати. Могло се унапред знати да ће без зависти примити успех себи савремених песника, да неће, будући мудар и скроман, са висине гледати на песнике од себе неизразитије. У доба Ракићеве славе то се звало бити господин, у смислу духовне отмености и чистоте. И његова поезија, која је имала све врлине самога песника, најизразитија те врсте у доба његове славе, или се одушевљено примала или јој се пружао отпор; али тај отпор је више био због неслагања нарави са песником, због

друкчијег односа према животу и прошлости, него због непримања његовог начина писања. Данас се овом, ранијем, ретком, отпору придружио отпор који прати сваку поезију блиску такозваном класичном изразу.

Мени некада није била особито блиска понека Ракићева љубавна песма, на пример она сурово отворена „Искрена", која ми је више одзвањала мушкошћу него љубављу. Али данас ми је она и схватљивија и прихватљивија. Данас одајем признање великом мајсторству да се ухвати онако у мрежу речи и међуречи једна страна човековог односа према жени. Кажем једна страна, јер Ракић је испевао и „Орхидеју", песму о „чедној дражи неказане тајне", и „Жељу" где песник верује да ће лакше умрети под „болећивим и милим сјајем" жениних очију.

На крају бих рекла да не могу замислити српску поезију без гранитнога стиха темељца песника Ракића.

(1977)

Ајели
(колективно потписани)

У одбрану књижевног посла

Г. Милош Црњански води ових дана преко дневних листова једну кампању против стране књиге, тоном и смером који су сасвим изван постављених питања. У јакој личној застрањености он је порушио основни постулат јавног рада, поштовање слободе мишљења, учинивши тако грубу повреду појма самосталности без кога је сваки интелектуални посао илузоран. Допуштено му је било начелно се не слагати са извесним књижевним схватањима, и са књижевним послом који из тих схватања резултира, али му апсолутно није било допуштено инсинуирати, сумњичити и целу ствар постављати на један план на коме се противна страна не може бранити, и то баш у правцу који јасно указује да то ради свесно. Такав поступак по својој савести осуђујемо, сматрајући га недостојним књижевног позива. У исто време осуђујемо и онај безобзирни тон увреда који тако драстично задире у личне ствари. Такав начин свакако мора бацити ружну сенку на књижевни рад и понизити га пред публиком, и због тога ми заувек и унапред осуђујемо такав тон.

Упућујући јавности овај протест, који треба да брани достојанство књижевног посла, ми у исто време чинимо апел и на остале јавне раднике који се са њиме буду сложили, да нам се придруже и да нам пошљу своје потписе.

(1932)

Против рата и против империјализма

Потписани интелектуални радници Југославије – сјећајући се грозота прошлог рата, једанаест милиона недужних жртава и уништених материјалних добара, уједињени у једној мисли и желећи да се у будућности онемогући сваки рат међу народима – поздрављају најтоплије акцију вашу и Комитета, сматрајући сваки успјех Конгреса, који сте организовали ви и поменути Комитет, као пут према једном бољем друштву.

(1932)

Изјава жена слободних професија и јавних радница поводом случаја гђице др Ксеније Атанасијевић

У тренутку када се у нашем јавном животу чују гласови који се дижу у корист запостављене жене и њеног права да као личност учествује у животу народа и државе, једна свирепа неправда, учињена жени, дубоко погађа сва осећања правде у нама.

Београдски универзитет, на којем је била једна једина жена доцент, гђица др Ксенија Атанасијевић, сматрао је за допуштено да и ту једину жену уклони са нашега највишег просветног завода само зато што је жена поштени радник.

Међутим, гђица др Атанасијевић представља једну високу научну, моралну и националну вредност у нашем народу, као што је увек чинила част катедри на којој је седела.

Ипак зато, и упркос свима захтевима науке, правде, јавне савести, па и позитивних закона, Филозофски факултет Универзитета је својом одлуком од 24. о. м. уклонио гђицу др Атанасијевић са њене катедре, стављајући је „на расположење господину министру просвете“.

Улажући пред лицем јавности свој протест против гажења свију дужних обзира чак и према једној од најдостојнијих и најспособнијих жена у нашем народу, сматрамо за потребно изјавити, да овакви поступци, можда невидљиво, али сигурно, руше саме основе на којима мора почивати свако културно друштво.

(1935)

Одговор југословенских књижевника совјетским књижевницима Ф. Глаткову, Н. Тихонову и другима

Двадесет деветог новембра, пет година од кад је, усред хитлеровске европске тврђаве и у јеку жестоких битака наше народне револуције, утемељена наша нова народна држава, а три године после озакоњења историјских одлука АВНОЈ-а и проглашења Федеративне Народне Републике Југославије, совјетски књижевници, другови Н. Тихонов, Ф. Глатков и Г. Мдивани упутили су, преко московског радија, нашим народима честитке.

Честитање совјетских књижевника, који су неко време боравили у нашој земљи, било би за нас и природно и разумљиво да оно није у ствари било само саставни део уобичајених неистинитих оптужби које ми, Југословени, непрестано слушамо после Резолуције Информбироа.

И ова честитка, у којој се привидно одају извесна признања нашим народима – дубоко вређа управо оно што наши народи славе 29. новембра.

Ми, југословенски књижевници, у име својих народа и у име осталих књижевника и културних радника Југославије, захваљујемо на изразима љубави совјетског човека према нашим народима – у коју код нас нико није никад сумњао, подвлачећи истовремено да је љубав наших народа према совјетским остала непоколебана и поред свих неправди које су им нанесене, а које спадају у најтеже које су их задесиле у њиховој тешкој и херојској историји.

Али, сем тога, хоћемо да обратимо совјетским друговима пажњу на неке очигледне противречности и у њиховим тврдњама, које би требало да уоче први они, баш зато што су били у нашој земљи и што су им као толико драгим гостима била широм отворена сва срца, све мисли и сва дела, како наших народа, тако и наших руководилаца. Тиме хоћемо такође да кажемо да су они, овога пута, олако и без довољно савесности прихватили познате неистине о новој Југославији.

Другови Н. Тихонов, Ф. Глатков и Г. Мдивани привидно одају признање нашим народима тврдећи својим честиткама да је све што је код нас извојевано – извојевао народ. Али из тог привидног признања, иако се они у понекој речи труде да чак и њега отупе, излази, ни мање ни више, него да је те победе народ извојевао с т и х и ј с к и м путем, сам, без вођства, или пак таквим неким чудотворним вођењем борбе у коме је народ сам себи вођа. Они су, очевидно, и сами осећали колико је бесмислено што морају да заобиђу улогу Партије у тим

победама, па су нашу Партију помињали узгред, али су вођство Партије систематски прећуткивали уколико нису о њему износили уобичајене неистине. Тако се, по њима, наша народна револуција развијала, у најбољем случају, без и мимо вођства Партије.

Да ли би ичија уметничка дела о Великој октобарској социјалистичкој револуцији, о социјалистичкој изградњи, о Отаџбинском рату, совјетски читаоци – или било који читаоци – могли да приме као истинита, кад у њима не би била одражена идеолошка и организаторска улога СКП(б), односно Лењина и Стаљина? А из тврдњи другова Тихонова, Глаткова и Мдиванија излази да југословенски књижевници, пишући о народној револуцији и о првим социјалистичким победама у својој земљи – уколико их не би негирали – треба да сликају стихију народа, да ослободилачку борбу и револуцију треба да сведу на неке небитне зачетке борбе и „херојске подвиге", да јој порекну свесни и организовани карактер, да своју Партију додирују онако узгред, а друга Тита и његове најближе сараднике, који су наше народе водили ка тим победама и воде их данас у социјализам, не само да прећуткују, него да их се одрекну и да их чак осуде.

Међутим, да ли је, на пример, друг Тихонов свој циклус песама о Југославији, који служи на част и нашим народима и њему као песнику, могао написати а да не истакне историјски лик и улогу друга Тита?

Очигледно, није могао.

Одајући нашим народима делимична признања за јунаштво, упорност и жртве – и наши совјетски другови прећутали су и потценили све оно што се кроз то јунаштво, ту упорност и те жртве *развијало и развило* и што је баш својим *развитком* неоспорно, и до јуче неоспоравано, допринело победи народа над фашизмом – нашу револуцију.

Тако, говорећи о годинама наше ослободилачке борбе, они за читав тај период – од првих наших партизанских пушака које су пукле на позив Централног комитета КПЈ нашим народима и на позив друга Стаљина свим поробљеним народима, па све до сусрета наше Народноослободилачке војске са Црвеном армијом, признају у својим честиткама само *партизане*.

Наши народи заиста имају разлога да се увек поносе именом југословенског партизана. У нашој земљи дејствовали су многобројни партизански одреди, од почетка до завршетка Народноослободилачког рата. Међутим, партизански одреди већ од прве половине 1942. дејствују као помоћна снага Народноослободилачке војске, револуционарне народне војске рођене и изграђене у поробљеној Европи. И у оне радосне дане када је на наше границе стигла херојска Црвена армија, Врховни штаб, односно друг Тито није покупио разбацане партизанске одреде по Југославији и послао јој их у сусрет, него је пред њу изишла организована и у безброј бројева прекаљена Народноослободилачка војска Југославије, те док су се једне њене дивизије бориле заједно са Црвеном армијом, дотле су друге, уз помоћ партизанских одреда, тукле непријатеље широм читаве домовине.

То је историјска истина о нашој армији, о нашој револуцији, истина коју нико нема права ни снаге да оспори, као што нема ни права ни снаге да оспори наше ослобођене територије – по величини равне извесним европским државама – које

смо имали почев од 1941. и са њима организовану народну власт, организован привредни и културни живот, радне бригаде, колективне сетве и жетве, штампарије, листове, часописе и књиге. А ту, у том дугом и мучном, али организованом и непоколебљиво револуционарном расту наше народне државе тачније речено, у сталном развијању и коначној победи народне револуције и јесте прави значај и смисао 29. новембра, како оног из 1943, тако и оног из 1945. године.

Ко то не види, тј. ко не види или неће да види и призна нашу народну револуцију и све што је она створила, у ствари – хтео то или не хтео – пориче и ослободилачку борбу народа Југославије и 29. новембар.

Тако на то гледају наши народи – и никако друкчије.

Одајући привидно извесна признања нашим народима, совјетски писци прећутали су управо оно битно: револуцију која је извршена у нашој земљи, револуционарни преображај који нас је извео на пут социјализма. Не помињући постојање наше народне војске у току рата и револуционарни карактер наше ослободилачке борбе – они су у честиткама поводом 29. новембра заобишли неоспорну историјску чињеницу – да смо ми ове године славили петогодишњицу наше револуције, а не само трогодишњицу проглашења федеративне републике. Јер 29. новембра 1945. ми смо у ствари до краја озаконили и спровели револуционарне тековине ослободилачког рата 1941–45, које су утемељене у Јајцу 29. новембра 1943.

Ми смо баш од вођа међународног пролетаријата, а посебно од највећих совјетских писаца највише и научили да је задатак књижевника да уметнички казује животну истину, динамику, лепоту и хероику борбе за социјализам. А оно што би, држећи се данашњег става другова Тихонова, Глаткова и других према Југославији, требало да чинимо, било би порицање истине, била би неистина, била би издаја не само према нашим народима, и њиховој историји, него и према антиимперијалистичком, демократском и социјалистичком фронту.

Да ли треба то да захтевају, да ли треба томе да нас уче совјетски писци, писци прве земље социјализма!

Шта би за будућност наших народа значило ако би им се одузело њихово најславније поглавље историје? Зар би то могло бити у интересу ма ког народа или међународне борбе за социјализам?

Не, не би могло да буде.

Совјетски другови писци говоре о безграничној љубави наших народа према Совјетском Савезу на какву су наилазили на сваком кораку у нашој земљи. Пада у очи да се ниједан од њих, говорећи о тој љубави, није запитао – где су узроци тако дубокој и тако разгранатој појави. Ни друг Тихонов, ни друг Глатков нису се запитали – каква је садржина те љубави, ко је ту љубав подигао до степена р е в о л у ц и о н а р н е с в е с т и, ко јој је дао не само нове размере него, пре свега, нову животну садржину, ко је нашим народима улио веру у непобедивост и ослободилачку мисију прве земље социјализма?

Само традицијама то се не да објаснити, јер су оне само један – и то споредан – елеменат. А тек се та љубав не би могла развити на основу онога чиме је о СССР-у југословенска буржоазија набијала уши нашим народима више од двадесет година.

Ко и како је у капиталистичкој Југославији развијао љубав према СССР-у могао је осетити први званични совјетски представник у нашој земљи када је дошао 1940. ради успостављања односа и видео како полиција хапси манифестанте.

Та је љубав постала таква и толика само зато што је наша Партија, што је нарочито ово руководство наше Партије с другом Титом на челу, које и совјетски писцу оптужују за антисовјетску кампању и скретање с пута интернационализма и пре рата, у суровим условима илегалности, уливало у свест маса истину о ослободилачкој мисији прве земље социјализма.

Није потребно доказивати колико је наша Партија, баш под овим руководством, ту љубав распламсавала у годинама наше народне револуције и колико је негује и развија данас, када наши народи, у најтежим условима, успешно изграђују социјализам. О свему томе сведочи читава наша унутарња и спољна политика, читава наша културна политика. Уместо да доказујемо совјетским писцима оно што и сами знају, позивамо другове Глаткова и Тихонова да наведу макар један пример из међународних односа који би потврдио да се наша земља ма чим одвојила од које било демократске земље у односу према империјалистима. Нека наведу макар један пример одступања наше Партије од доследне борбе против капиталистичких елемената у земљи. И даље, позивамо другове Глаткова и Тихонова да наведу макар једну земљу из заједнице држава народне демократије, у којој је објављено толико превода совјетске науке, литературе и публицистике, приказано толико совјетских филмова, извођено толико совјетских музичких дела објављено толико чланака и информација о Совјетском Савезу – колико је учињено и колико се то и данас чини у Југославији, упркос чудовишној кампањи која се шест месеци води против нове Југославије од стране неких руководилаца демократских земаља.

Нека наведу иједну земљу, сем Совјетског Савеза, у којој је љубав према Бољшевичкој партији и другу Стаљину доказана на делу толико, колико у Југославији.

Може ли се, на пример, оправдати оно што је у Вроцлаву учинио друг Фадејев – ћутање којим је прешао преко напора, крви и жртава које у великој борби против фашистичких агресора – за социјализам, нису жалили ни наши књижевници ни остали наши културни радници! Друг Фадејев само је ослабио убедљивост и принципијелност свог општег излагања на Светском конгресу интелектуалаца за одбрану мира када је, набрајајући књижевнике који су се борили против фашизма и жртвовали живот, прећутао југословенске књижевнике који су се истакли у борби против фашизма и од којих су многи погинули као борци на бојном пољу – да поменемо само Аугуста Цесарца, Огњена Прицу, Ивана Горана Ковачића, Ђорђа Јовановића, Хасана Кикића, Драгана Дестовника Кајуха, Кочу Рацина и многе друге из тог великог низа. Друг Фадејев прећутао је милион седамсто хиљада Југословена, погинулих у току рата. На том истом месту – он је чак прећутао постојање нове, аниимпреријалистичке, социјалистичке Југославије. Друг Фадејев тиме, разуме се, није могао да умањи величину и значај борбе народа нове Југославије.

Другови Тихонов и Глатков у своме радио-говору уверавају у љубав према југословенском народу, али то као и делимична признања нашој борби обеснажују

тврдњом да наша земља не изграђује социјализам и да је наше руководство националистичким скретањем извршило издају и издвојило наше народе из социјалистичког фронта.

У чему се састоји „национализам“ и „издаја“, када ми и даље изграђујемо социјализам и у свему доказујемо верност интернационализму? Нико не може навести где и када се нова Југославија у међународној политици није доследно држала на линији антиимперијалистичке борбе и интереса свих земаља демократског табора на челу са СССР-ом.

Какав је то интернационализам и какав је то комунистички морал у име кога треба једну револуционарну земљу, нову Југославију, изоловати силом, не бирајући средства, и набеђивати је да се она сама издваја из социјалистичке заједнице, из које се она није издвојила, неће и не може издвојити?

И зато позивамо другове Глаткова, Тихонова и друге совјетске писце да дођу у нашу земљу, па нека својим очима и својом савешћу измере да ли наша земља иде у социјализам или се претвара у империјалистичку колонију. Позивамо их нека виде како су болно одјекнуле у срцу сваког нашег човека неистините и неправедне оптужбе које су нашим народима – под изговором издаје руководства – бачене у лице, како су нам те клевете на бази Револуције Информбироа нанеле непотребне тешкоће и како наши радни људи, и поред свега тога, поносно и смело иду напред, граде своју социјалистичку домовину. И позивамо их да нам очи у очи, на основу људске, односно комунистичке савести, одговоре на нека питања која проистичу из њихових тврдњи:

Прво, нека нам наведу иједан доказ да су наша земља, наша Партија или наше руководство издали империјалистима – јавно или тајно – интересе свога народа, који су у свему основном истоветни са интересима било које социјалистичке земље, са интересима социјализма и демократије у свету.

Друго, нека нам наведу иједан доказ да су наша Партија у целини или њено руководство напосе у ма чему попустили интересима буржоазије свргнуте с власти, у ма чему издали интересе своје радничке класе и радног народа, интересе који су увек у основи били и остају истоветни са интересима било које радничке класе и међународног пролетаријата.

Не, такве доказе они не могу навести. И то из простог разлога што их нема у стварности. А наша земља и Партија управо су оптужени за те две ствари.

Ми, најзад, питамо совјетске књижевнике и позивамо их да нам отворено одговоре: зашто борбу за социјализам у Југославији они и неке вође демократских земаља сматрају – национализмом? Зашто би борба коју народи Југославије воде за остварење социјализма у својој земљи у ма чему била издвајање из социјалистичког табора или била супротна интересима совјетског народа или ма којег другог народа?

Социјалистички свет јесте један и мора да буде један и недељив. А неистине, клевете и методи какви се примењују према новој Југославији – супротни су његовој суштини и у ствари воде једино његовом слабљењу и разбијању.

Поменути совјетски књижевници, као и многи други јавни радници демократског фронта, узели су на себе улогу на којој им будуће генерације неће позавидети а коју им историја неће опростити: да нетачно прикажу херојски лик

једног народа и једне револуционарне партије, да избришу најславније странице историје једне земље, да збуне и поколебају један народ на његовом путу ка остварењу социјализма – најлепшег сна највећих духова човечанства.

Да, тешко је и мучно нашим народима да трпе клевете и увреде, од стране оних који би требало да говоре у име истине, правде и напретка. Али је још теже и мучније бити у улози клеветника.

Ако не сутра, једном касније ипак ће се поставити питање у односу на ову чудовишну хајку против социјализма у Југославији, против КПЈ: где је истина? Почеће – и већ је почело – сравњивање речи и дела, неистина са истином. Зар мислите да икаква пропаганда може истину да сакрије, да одвоји стварност од сазнања, да протури неистину као истину? Зар историја човечанства не потврђује да је тако шта било могуће само привремено, само за одређен период, а да је истина ипак побеђивала?

Треба се сетити где и чиме је почела ова чудовишна хајка против социјализма у Југославији – а куда је она данас стигла. Она је почела тобожњом критиком због скретања КПЈ по сељачком питању и одсуства демократије у КПЈ. А данас се њом спроводи свестрана изолација нове Југославије, под нетачним изговором да је руководство КПЈ прешло на позиције национализма. Почетак те кампање има везе са данашњим њеним облицима само утолико што је требало да се нађе повод за свргавање руководства КПЈ.

Али кад наше руководство није ни у чему издало земљу империјалистима, нити се споразумевало са свргнутом буржоазијом, него – и поред свих тешкоћа, од којих знатан део проузрокује и кампања у којој сад узимају учешће и совјетски књижевници – смело води наш народ путем социјалистичке изградње и независности од империјалиста, због чега се поставља тај захтев?

На то ви, совјетски другови, дугујете одговор нама, књижевницима Југославије – али не само нама и нашим народима, него и читавом напредном човечанству и својој сопственој савести.

Тај одговор је немогућно избећи. А да ће до њега доћи и да ће он помоћи даљи развој социјализма, да ће он помоћи победнички ход човечанства у социјалистичку будућност, у то ми, југословенски књижевници, нимало не сумњамо.

И зато нека овај наш одговор совјетским друговима буде не само покушај да их разуверимо у њиховим нетачним тврдњама, него и још један подстицај у име народа Југославије, за правилно уређење односа међу демократским земљама, на корист прогресивног човечанства и за пуну победу социјализма у свету.

(1948)

ИЗ РУКОПИСНЕ ЗАОСТАВШТИНЕ

О књижевности

Реферат на збирку песама Данка Анђелиновића *Подневни огњи*

На књигу песама Данка Анђелиновића, *Подневни огњи*, част ми је поднети овај реферат.

Данко Анђелиновић је после рата објавио три збирке песама и једну збирку новела, и већ се њима истакао као песник природе и песник родољубив. Нова збирка песама *Подневни огњи* има све врлине његове раније поезије, и још у већем степену.

Особина која[1] се најпре уочава[2] у овој збирци је њена разноликост у мотивима и расположењима. Овог пута нам је песник пружио пресек целе своје душе: свој однос према природи, према породици, према народу, према животу уопште. Друга особина која одмах пада у очи је песников снажни оптимизам. У оној борби демона и душе песникове, која се води у души сваког уметника, демон је пао побеђен. Зато је ова поезија тако здрава и тако оптимистична; зато у њој поред лица песника видимо и лице човека. Најзад, из целог овог дела зрачи и хуманост и извесна, само Словенима урођена, широкогрудост.

Збирка је доста велика, има око деведесет песама, подељених према темама у једанаест одељака. Мени се чини да су најуспелије песме о природи, јер су највише лирске, непосредне, живог ритма, уз то сликовите и топле. Међу њима је нарочито лепа „Жуна", сва као одједном испевана и слична некој пролећној химни. Двострофне песме из круга „Дивљи голубови" привлаче својом лаком сетом („Дивљи голубови") и лиризмом („Молитва", „Кос", „Знанци").

Али чини ми се да сâм песник даје првенство песмама које се односе на породицу, јер је за неку антологију наше лирике по избору самих песника[3] (*Одабрана стрáна*, М. Кнежевић) послао једну од тих песама. Њихова вредност лежи у искрености, природности, великој љубави према деци и домаћем огњишту. Оне имају и финога хумора, што особито пристоји у поезији о деци. Међу њима је најлепша песма „Душе мога дома". У њој се осећа скоро нека религиозна привржености домаћем огњишту.

Занимљив је и круг *Живōт*. Истиче се песма „Разговор", сва преливена тугом, онда „Смијех" и „Друштванце". У њима се песник показао као вештак да обичан мотив из живота дигне до праве песме.

У одељку *Митарење* има успелих песама такође. Таква је „Врана“, снажна по ритму и смела.

Али песник се најчешће враћа на социјалне и родољубиве мотиве. Песме са овим мотивима су му врло убедљиве, смеле, често врло хумане, као песма[4] „Сељаци“; каткад су пуне ироније („Сетило се мало село Пргомет...“, „Године је дуге он лакејем био“); најчешће су пуне наде и вере („Мора“, „Мојсије“, „Они који долазе“), али има часова и када је песник пун огорчења и туге („Крваве елегије“, I, II, III).

Иако сад после рата није више у моди родољубива поезија, иако смо већ сви са собом оставили оно предратно националистичко одушевљење, мени су, признајем, необично драге ове[5] песме Данка Анђелиновића. А мислим да ће и другима необично пријатно бити да прочитају песме испеване у Загребу, а у којима се помињу са љубављу Краљевић Марко и Голубан слуга и Реља Крилатица. А осим тога оне имају[6] једно здраво, савремено родољубље. Иако су у њима као у златним рамовима сачуване традиције, иако су пуне љубави за народну прошлост, оне знају и да се гнушају од онога што код нас у народу не ваља. Најзад, ово родољубље је широко, југословенско: неће Србин по[7] овим песмама познати да их пише Хрват, толико из њих веје љубав за сав народ, за сву нашу прошлост.

Зато мислим да Задруга треба да изда књигу *Подневни опћи*. Она може да уђе у Задругина издања и по својој естетској и по својој моралној вредности, на коју такође треба обратити пажњу.

Нов<ембра> 1932. год. У Београду

<Реферат на збирке приповедака Милице Јанковић: *Зец и миш* и *Људи из скамлије*>

На збирке приповедака Милице Јанковић: *Зец и миш* и *Људи из скамлије* част ми је поднети овај реферат.

Прва збирка садржи дванаест приповедака за малу децу, свих дванаест су о животињама. Оне имају све врлине које се захтевају од књижевних дела намењених деци: благородне су, ведре и врло живе.

Зец и миш је право ремек-дело у том погледу. Нема дугог описивања, што би и најрадозналију и најинтелигентнију[1] децу мало заморило. У неколико потеза само дата је слика и разговор ове две животињице. Све је изражено на необично љубак, једноставан начин. Све је као какав лак, провидан цртеж. Поука што се из приче издваја ничим не може дете учинити неповерљивим, то јест оно неће моћи никако осетити да писац жели да га поучи нечему.

У „Белом коњу и белој јахачици" долази и дете на позорницу. Милици Јанковић је душа детета блиска, она хвата најмање покрете у њој и даје нам их сигурно и искрено. Полако се пред нама детиње срце отвори као цвет, и ви сами почињете да га схватате.

„Голубија свадба" има у себи пуно поезије у саопштавању неких истина живота и у непосредној слици зимског пејзажа. Ова приповетка има оне фине двострукости, која даје толико драži причама за децу. Оваква врста дечјих приповедака је примамљива и за омладину и за старије. Дете у њима види само слику, симбол, ужива само у поезији, старији иза симбола слуте и истину живота и у исти мах се опијају наивном дражи, којом је све речено.

Свежином, психологијом, необично живом радњом, приповетка „Пухаћ" опомиње на дивну Киплингову „Рики-Тики-Таву". И у њој има несташног и хуманог у исто време. Свршетак је нарочито добро успео, кад се Пух, уместо да умре, срећно спасава. Писац је добро знао да деца не треба да сазнаду да се у животу ретко шта срећно сврша.

Овима су сличне и приповетке „Петао", „Хектор и трешње", „Канаринка". И оне имају свежине, ведрог и природног тока причања.

Ових шест приповедака су најуспелије, нарочито ако се ова збирка замисли као[2] намењена сасвим малој деци. Остале имају више наративног, више

психолошких разлагања, више описног. У њима и поука више пада у очи. Али иако су због овога изгубиле[3] доста живости добиле су више благородног, самилости и човекољубља, чега увек има тако много у делима Милице Јанковић и чиме она брзо постаје приступачна сваком, па и деци.

Мислим да због свих ових особина збирка *Зец и миш* може ући у издања Српске књижевне задруге. Ово може бити и повод, ако[4] Задруга сад изда ову збирку, да настави, сваке године, издавати у својим посебним издањима књиге за децу. Примивши на себе велики задатак да естетски и морално диже наше[5] читаоце, скоро ми се чини да је тиме примила и дужност да овај благотворни утицај почне вршити већ на деци. А за почетак ће најбоље бити књиге Милице Јанковић, јер ће оне одмах учинити популарним овај покушај Српске књижевне задруге, код[6] народа ће омилити оваква издања.

Збирка *Људи из скамлије* много је разноврснија, по темама и начину излагања. У њој има чистих приповедака, обично из ђачког живота, по чему је збирка и добила име, затим кратких путописних бележака, уметничких есеја и песама у прози. Има у њима, разуме се, и нешто заједничко, нешто чиме се одликују и остале приповетке Милице Јанковић, само овде[7] још у већој мери, јер је збирка намењена омладини. То је племенитост садржине и чедност излагања, које има и у пишчевим делима за велике. Милица Јанковић и без нарочите воље да пише за децу и омладину, увек пише и за њих. Мислим да ни у једном њеном делу нема нечег што омладина не би смела читати. Овде је само обратила пажњу да и свесно младе душе одушеви за добро и лепо и да им пружи догађаје који њих занимају, и на начин на који ће их најбоље разумети. Овде је љубав чедна, пријатељство узвишено, уметност највиша потреба човекова, природа место где је човек најбољи и најискренији. Поред тога има сваки час хумора, има увек истог благородног тона и тежње да се стварност донекле улепша, што необично годи младим душама.

Приповетке из ђачког живота час су пуне живости и хумора, час су младалачки сетне, и увек дају верну слику ових смешних, још недовршених бића, ако бих смела рећи ових полуличности, које тек почињу да израстају у људе. Писац је подвукао главне моменте у формирању карактера, опевао чистоту младе душе, одшкринуо врата учионице и смешећи се благо показао нам разне несташлуке ђачке. Чини ми се, збиља, да су ове приповетке из ђачког живота у збирци *Људи из скамлије* најуспелије.

Нарочито се памти „Одговор на писмо“ где је насликана душевна борба двеју девојчица поводом неког малог догађаја, крај кога би велики прошли сасвим мирно. Оне су романтичарски претеране кад осуђују нешто што им се чини ружно, као и после, кад се због тога кају. Указано је на њихову душевну потребу да воле и буду вољене.

Затим се истиче приповетка „Први дан“ где видимо малу паланчанку први пут у београдској гимназији. Овде је врло добро насликана она осамљеност душевна, коју деца тако често знају да осете, она напуштеност у великом граду и радозналост детиња пред новим стварима.

Али је најпунија хумором и најживља међу њима приповетка „Песник“. Она задивљује тачним запажањима, познавањем оног чудног односа, који се

плете између наставника и ђака. Исто тако је ведра, и помало иронична шала „Сублимат“, мада је површније дата. Али мислим да она не би требала[8] да уђе у збирку, јер је дата као позоришни мали комад.

Истичу се и приповетке „Другови“ и „Скандинавско полуострво“, које величају пријатељство и тиме побуђују омладину на племените поступке.

У есеју „Код великих“ писац показује утанчано познавање уметности и велику љубав за њу. Богатством израза у стању је да нас пренесе у свет лепоте што спава по музејима. Без икаквих директних величања уметности, успева да код младежи пробуди љубав за њу; уме да ужива у лепоти и да и другога одушеви. Не знам ипак да ли би и они ишли добро уз оне приповетке.

Песме у прози „Смели“, „Цвећарице“,[9] „Двоје ћуте“ дивне су, али самим тим што су песме не би требале да уђу у збирку. Једино ако се намерно жели толика разноврсност. Исто би тако можда одузимале целини збирке и општем утиску и неке развученије приповетке, као „Наши добротвори“, „Голуби код Гундулића“.

Али и кад би се ове ствари изоставиле из збирке, остало би у њој много других, и биле[10] би сасвим довољне за једну књигу. Зато мислим да би Задруга требала да изда и *Људе из скамлије*, из већ поменутих узрока, и да би после требала и оваква издања књига за омладину да настави. Ако Задруга не би одмах могла да прими обе књиге, једну би могла одложити за касније, то јест примити је, али је одмах не објавити. У том случају би било боље почети књигом за малу децу, збирком[11] „Зец и миш“.

(1933)

Реферат на приповетке Милана Кашанина

Милан Кашанин је међу најистакнутијим нашим послератним приповедачима. Кад се јавио у *Венцу* са приповетком „Мрав“, одмах су се истакле његове приповедачке особине, видело се да ће бити убедљив сликар свог родног краја, Војводине. Свих дванаест његових приповедака понуђених Задрузи из ове су средине („Мрав“, „Виђење“, „Крст“, „Браћа православна“, „Зец на пијаци“, „Жрец тајанствени“, „Уочи празника“, „Грешници“, „Жених“, „Мојсије и рибари“, „Измирење“, „Немоћ“).

У Кашаниновим приповеткама нема много такозване радње, нити неке нарочите фабуле. То бива ређе. Обично су све саграђене из психолошких анализа. Оне су затим мешавина нечег врло реалистичног и у исто време лирског. Имају често хумора и чешће ироније. Проткане су живим пејзажима; писац сваки час прелази са човека на природу и тада бива прави песник, говори у фигурама и занесе се, па се опет нагло истрезни и настави да прича о својим јунацима. Они су или некакви судбином прегажени људи, као Савета из приче „Крст“, или људи слабе воље, као Брановачки из приповетке „Немоћ“, који због нејасне слабости робује ћудима и егоизму своје болесне жене. Међу јунацима његових приповедака има и калуђера, какви су ваљда живели само у доба Доситеја („Браћа православна“), и пробисвета, као Панта Иљадица, „Жрец тајанствени“; и злочинаца покајника, као сељак Никола Бика из приповетке „Виђење“, и непризнатих народних мученика и бораца, као Паја Милић, Мрав.

Од свих ових типова су најнепосредније дати поменути Паја Милић и Стеван и Јелка Војновић из приповетке „Грешници“. Овде је у исти мах живо дата и маловарошка пречанска средина и топло насликано оно предратно родољубље Срба из Аустрије. Ове две приповетке ће се због овога највише свидети нашој читалачкој публици, мада су пуне и других врлина, имају живости и радње, пуне су саосећања и хумора. Писац је у њима заштитнички добар према својим јунацима, што код Кашанина не бива увек. Он је према њима неки пут пун ироније, као према „Жрецу тајанственом“. Ирониja избије често и из самих наслова. „Рибари и Мојсија“ су наслов за приповетку у којој су рибари нашли на води у корпи напуштено ванбрачно дете. „Браћа православна“ су наслов за причу у којој се јунаци не руководе баш хришћанским врлинама православним, где је главни јунак, отац Макарије, сав утонуо у бриге о добром[2] залогају и новцу.

Од свих ових поменутих приповедачких особина Кашанинових[3] највише се истиче смисао за проницљиву психолошку анализу. Такву сугестивну снажну слику душевног стања дао је нарочито у приповеци „Виђење". Никола Бика је учинио многа недела и због нечисте савести стала му се привиђати покојна жена и опомињати га на сва почињена безакоња. Она му препоручи или да се обеси или утопи у бунар, и он се најзад обеси. Врло је упечатљив начин на који сељак прича своје виђење. У стилу ове приче има и неке библијске свечаности, и пун је обрта и израза из народног говора. Иако слика ретко душевно стање, иако је језиво-фантастична ова приповетка има много реализма. Види се да писац познаје душу нашег сељака. Фином психологијом се одликује и приповетка „Немоћ". Писац је и у њој показао способност да уђе у изузетна душевна стања, да под копреном обличних појава види тајне лабиринте душе. Ни овде нема неког нарочитог збивања, сем психолошког, све би се дало препричати са две речи. Већ раније поменути Брановачки је сав под упливом своје болесне жене. Каткад покуша да се отргне овом ропству, али га одмах обузима кајање и опет се враћа. Она је болеснички недоследна: час разнежена, час себична и болесно осетљива. И чини се читаоцу да ће њих двоје[4] живети вечно тако, везани једно за друго, да се никакве промене у њиховом животу не могу догодити.

Понекад Кашанин претера у овим психолошким анализама. И тако оно што му је врлина изврgне се уману, учини га сувим и хладним, лиши приповетку радње.[5] Таква је приповетка „Зец на пијаци": дата је одвећ фрагментарно и више личи на неку психолошку студију него на причу. Она је сва у монологу једног плашљивог професора који шета пијацом. Истина,[6] људима који знају да уживају у стилским обртима и финој иронији („Ех, Србијо, Србијо, што не пропаднеш још једном, па да знам што живим!") биће пријатна; али се мора признати да већина читалаца воли у приповеци много више радњу и фабулу.

Приповетке Кашанинове немају много дијалога. Писане су збијено. И реченица му има неких одлика на које треба скренути пажњу. Он често воли[7] да исти појам каже на разне начине,[7] да нагомилава синониме, свесно, разуме се, као средњевековни дубровачки песници. Ево примера: „Све што јој је лепо и мило, што жели, за чим гине, то јој не сме донети нико други него он." Исто тако воли понављања, која дају извесну свечаност стилу: „Колико пута с јесени у подне, кад су дани чисти и светли као јасне мисли – колико пута их у такве дане многи сретну где иду тихо, полако, испод руке, као да су пред њима игле а не пут..." (оба примера из приповетке „Немоћ").[8] Оваква упоређења и слике нису ретке код Кашанина. Сваки час сретнемо понеку фигуру: поређење или персонификацију. Приповетка „Мрав" је пуна фигура: „Са балкона као лица смеју се старе заставе; на собама као душе отворени прозори; из торњева као радост звона певају..." И инверсије такође често сретнемо у његовој реченици.

Најзад треба истаћи да ниједна од ових приповедака није ведра, из свих веје нека сета. Сви су јунаци по нечему бар јадни, достојни нашег сажаљења. И злочинац Никола Бика, и женин заточеник Брановачки, и сироти праведници Војиновићи, и жених Данчика Илић, и увек добронамерни и животом прегажени Паја Милић, и пробисвет „жрец тајанствени", чак и онај поп из приповетке „Уочи празника" буди у нама сажаљење баш својом[9] празнином и недостојношћу.

Из свега се дакле види да приповетке Милана Кашанина могу ући у издања Српске књижевне задруге. Оне то заслужују својом проницљивом психологијом и живим сликањем војвођанске средине, смислом за фину иронију и хумор, хуманошћу коју у њима често сретнемо, сликовитошћу и топлином у описивању природе, стилом у коме има много пута песничких фигура и надахнућа.

(1934)

<Реферат на роман *Мали пучани* Арсена Венцелидеса>

Прочитала сам роман *Мали пучани* од Арсена Венцелидеса и част ми је поднети овај реферат:

Роман је из дубровачког живота. Почиње сликом живота госпарске породице која због недовољно новаца своје палате претвара у мале станове за издавање, преко својих слугу тргује, отвара винаре. Ова се породица распада и у духовном погледу. Госпар Балдо већ давно не воли своју жену. Син му Михо заводи служавку па бежи у свет, као још недоучен гимназиста. Са истом том служавком је у љубавним односима и Балдо мало касније, пошто је уда за неког пацучара и повери јој вођење своје винаре. Мало после жена Балдова одлази у Сарајево где отвара неку радњу. Она се опет спријатељи с једним Мађаром. Балдова кћи Лукра се удаје[1] за Пољака, сликара.

Упоредо, само површније, црта се живот још неких дубровачких породица, њихови ситни сукоби, што заузима доста места у роману.

Донекле су догађаји још и текли образложено, а после, као у нашим првим романима, све бива изнебуха, без неке унутрашње нужности. Сувише се[2] нагло објасне понеки поступци и успеси понеких личности,[3] као на пример то како се Михо Балдов наједном поправља и постаје важна личност у министарству финансија у Бечу. На понечему се опет писац исувише задржи.

Најуспелији су од свега делови где се говори о Кати и Ники, бившим Балдовим служавкама, о њиховој утакмици, зависти, журби да се стече. Овде има доста реализма и прилично је занимљиво.

Писац се узгредно дотиче и положаја наших интелектуалаца у Аустрији, међусобица српскохрватских и политичке борбе. Само, све је ово дато површно и наивно.

Роман *Мали пучани* је чудновата мешавина стварног и грубог са нестварним и романтичним. Даје утисак и нечег прљавог и у исто време наивног. По тромости с којом се развија, по тим реалистичним појединостима опомиње на Игњатовићеву *Патницу*, а на Видаковићеве романе по произвољности догађаја и неодређености карактера.

Језик има доста провинцијализма и кад писац говори у своје име и кад говоре личности, али, разуме се, то не би сметало, још би дало свежине.

Овом језику смета што је тром, што је лишен поезије и топлине. Понегде просто личи на сув, службени језик („Михо је писао на француском који је језик добро познавао“).

Чини ми се, дакле, да *Мали ђучани* нису на оној уметничкој висини коју имају остала издања Српске књижевне задруге, па се не би могли препоручити.

(1938)

Песме Јанка Туфегџића

Песме Јанка Туфегџића имају у себи снаге и речитости. Стихови му понекад тако[1] природно, ненамештено теку као да су обичан говор. Ево две строфе из песме о смрти мирољубивог шпанског књижевника Гарсије Лорке где се та течност најбоље види:

.....
Радници, сељаци, мали људи,
у свету бескрајна поворка:
док вреo челик пара груди –
пао је Гарсија Лорка.
.....
Наш је он био, свих нас на планети –
живот и борбу опевала је лира;
реч ту неће нам угушити бајонети,
последњу изговорену у славу мира.

(„Велики друг“)

Туфегџић је исто толико речит и кад се сећа свога завичаја, Мачве. Једном у детињству она га је очарала својом ширином, својим бујним зеленилом и сада уморан од загушљивог градског живота [2]хтео би да се врати[2] у то заувек прошло време, у остављени завичај:

Тамо, где је Цер планина, у далекој сумаглици,
Мачва је пуна страсти, загушена шумама.
Зар не видите месечину како се преко ње у трк дала
и Дрину са окукама –
Тамнију од опала?

(„Порука њима“)

Све песме су истински проживљене. Звоне неки пут као права химна лепоти овога краја:

Већ неко невидљиви подстиче ватру звездану:
котао влажног, мирисног мрака ври.

У зеленилу, као зеленом бездану –
изгубљена си ти.
(„Мачва прелесна“)

Песник даље у истој песми не може да схвати како је могао свој родни крај оставити:

Ми смо од тебе отишли нагло, не предвиђајући ништа.
Том дрскошћу чак смо и живот збунили.
Однели смо чисто сељачко срце своје
да би га мржњом испунили.

Али тебе смо ми, Мачво, тебе увек предано волели,
у затвореној те крви кроз свет проносили.
.....
(„Мачва прелесна“)

Туфегџић није мање убедљив ни у песмама где оживљује[3] године рата које су му детињство помрачиле. Без икакве фигуративности, просто и разговетно, али ипак узбудљиво он вели:

Ми смо детињство на предстражи провели,
у крвавој зони.
Нас нису мазиле маме, љубиле гувернанте.
Научили смо рано убијати и умирати,
и како се бацају бомбе, како се укопавају тромблони.
.....
(„Село на граници“)

Поред тога што уме да буде једноставан у изразу Јанко Туфегџић зна понекад да буде и грубљи и реалистичнији него што се обично[4], бар раније, сретало у поезији. Такве су нарочито његове слике града:

Град је бетонски кавез, људска мишоловка,
непроветрена су јутра његова
као буђења по вагонима.
За сваким столом, у ресторану,
седи по један банкар труо:
добује месnatим прстима
и сања о милионима.
.....
Иза решетки новчаних завода
Мичу се реуматичне бубашвабе...

Иако су мотиви код овог песника слични мотивима Владе Влаисављевића, иако и један[5] и други слика живот људи што се у раду исцрпљују[6]; и један и други се гнуша града[7], његовог неморала и новчаних смицалица; и један и други жали човека због његових многоструких беда, ипак, морам напоменути,

Јанко Туфегџић је од ових мотива много пута створио страснију, снажнију поезију него Владо Влаисављевић, али зато и много тенденциознију. Мислим да би се Туфегџић због смелости у грубљем изразу, замаха, отворености с којом говори о ономе што му се гади или што мрзи могао развити у доброг друштвеног сатиричара.

Све ово не треба да значи да код њега нема и нежних, сетних песама. Такав је кад се сећа завичаја и у љубавним песмама, које су му необично меланхоличне. У њима се такође враћа у прошлост, успевајући да буде врло непосредан и топао:

Била си тиха, тако си нежна била,
(мало је на земљи истинских заноса)
.....
(„Стари рачуни“)

Има[8] он једну врсту[9] љубавних песама где је и сетан и несташан у исти мах као наши романтичари, и којима исказује пролазна љубавна расположења:

Нек буду влажни, сиви,
пољуби што суза их зали;
код нас се брзо живи –
да ли сте, Ела, знали?
(„Јесења шетња“)

Или:

О, дај, Анета, усне – -корале побледеле,
Пре магле шумне, пре снегова.
.....
(„Сутон се хвата“)

Ове сетно несташне љубавне песме су му кратке, па ипак су добре. Иначе, Туфегџић је много бољи у својим дугим песмама.[10] Он у њима развије речитост, има даха, оне му не слабе при крају, како то обично бива са дужом лирском песмом. Да у њима нема и снаге осећања, могле би по поступности у развијању мотива, по широкој реченици бити скоро као краће епске песме. Међу њима се истичу: „Балада“, „Позни монолог“, „Вече на Искру“, „Поноћ у трећој класи“, „Порука њима“. Има међутим понегде и у овим песмама оне привидне[11] неповезаности и наглог прелажења од једне мисли другој што смо често сретали у послератној поезији.

У својим краћим песмама, како се мени чини, нема Туфегџић ни топлине ни убедљивости какву је показао у другим. Оне су осећајно бледе и мисао је у њима недозрела. Оне чине онај осредњи утисак, ни добар ни рђав, као песме интелигентних гимназиста. Такав је, на пример, баш уводна песма, „У пролазу“, или песмица „После свега“. Уопште, у неколицини песама првог одељка „Младост говори“ песник, како се то каже, још није нашао себе. Понегде опомене на Црњанског, понегде на старе наше песнике. Мислим да би збирка боље изгледала да се једно десетак оваквих песама изостави.

Језик и стил Јанка Туфегџића, како сам рекла, више је речит него сликовит. Поређења и осталих фигура има мало, али му оне буду понекад врло лепе, оригиналне. Јанко Туфегџић делује више смелошћу, широком осећајном реченицом која се[12] сва таласа. Он у ритму има снаге и разноликости, понекад су му песме у везаном слогу, понекад се ритам повијао за осећањем.

Добро би било да и његове песме још ко прочита па издвоји оне осредње, па се[13] онда тако пробрана и његова збирка може објавити у „Савременику“ и бити са[14] симпатијом дочекана.

(1940)

Шуми шума Црниловац од Владе Влаисављевића

Збирка Владе[1] Влаисављевића *Шуми шума Црниловац* има око седамдесет песама, подељених у пет одељака. Све су ове песме углавном описне. Песник уме у врло малом простору да види много појединости и да их необично сликовито каже. Свака песма је жив, свеж мозаик сажет из оваквих појединости и повезан неким расположењем. Навешћу једну строфу која би могла бити типична за начин оваквог сликања:

Домахује воћњак с бијелим шеширом.
Шуми шума црни заточеник.
Врата су штале отворена широм.
Поспан се кочијаш попео на сјеник.

Из сваке се песме види да песник живи у тесном додиру са природом; зато и оне строфе које нису претежно описне увек су и слика неког предела, годишњег доба или доба дана. За Влаисављевића у природи све живи, гледа, дише, креће се. Због тога је неки пут стих за стихом персонификација:

Игра се звијезда ко дјевојчица боса.
(„Лилија мјесеца“)

Звијезди дјевојчици пала је играчка,
обасјала је небеске литице.
(„Лилија мјесеца“)

У неким песмама Влаисављевић се учини и побожан. Међутим, слика његовог Христа на раскршћу није онолико проживљена колико Шопове визије Христа. Његова побожност је више паганска. Кроз његове стихове се осећа да му је душа способна за ово дубоко осећање, али га више усхићава и више му страха улива природа и њене појаве које се очима виде него оно што се духом слути. У песми „Христ“ Христос је дат само као слика, он „при догорјелој свијећи, загледан у далек свијет“ маше руком сну „далеком лутајућем броду“. У исповести „Пјесма Христу“ песник и сам каже: „Ниси ми, више ниси, душе отац благ... признајем, чему крити.“

„Пјесма Христу“ је једна од ређих где је наративни и исповедни тон преовладао над сликовитошћу, и зато му ваљда и није успела. Влаисављевић, како сам већ рекла, и нема песама које би биле чисто осећање. Према томе, нема љубавних[3] песама у уобичајеном смислу. Он је та своја осећања исказао посредно певајући о пастирици која сања пастира, о чежњи звезда, шума, о грешној љубави у граду. У одељку *Љубав јагода* исказује се љубав на симболичан начин:

Блиста зажарено огледало страсти
златним мигом ноћи.
Близу је огњена лађа сласти
склапају се очи.
.....
Грозд љубљеној најмилија храна
О вјечно на уснама бити.

(„Побуна крви“)

Или:

Дарuj усне росној трави.
Гризи зреле дуње.
Гаси мисо дах устави
Лези покрај муже.

(„Порука аскети“)

Поред сликовитости и душевност је лепа особина поезије Влаисављевића. Благост, самилост и сета сретају се скоро у свима његовим стиховима. Он се сећа дечака коме је отац отишао у свет за послом, мртве девојке, утопљенице, сељанки под теретом, брода који тоне, запаљене лађе. Њега све људске невоље умеју да ганy. Ова његова самилост је блага као у жена, без побуне. Поред свег овог излажења из себе он је ипак песник своје сете, својих радости и невоља. Нема ону снагу која би била потребна песнику револуционарне поезије. У песмама „Град“, „Дивља ружа у граду“, где би песник врсте Драинца унео много страсти[5], он је остао благ лиричар и успео углавном да дâ живу слику. У песми „Забава у подземљу“ био је[6] само хладан посматрач и сликар гадости које се сретају по великим градовима:

Ноћ Циганка хармонику развлачи.
Из дојке јој вино цури.
Пијанство луђачку кошуљу навлачи
.....
Потрес похоте мозгове тресе.
Чаше су кољена лепотица свијета.
Отечена уста вучји се кесе.
Кроз чупаве браде уш шета.

Овакви стихови су ретки код Влаисављевића. Он више воли да слика лепоту природе и света, да затвори очи пред многим ружноћама што се у животу сретају, али не и пред бедом и[7] тешком судбином многих[8] људи на земљи.

Језик Владе Влаисављевића је богат, израз му је увек свеж и нов, пун метафора и поређења. Има песама у којима се из стиха у стих наилази на нову фигуру, па због овога понекад буде и монотон, особито ако се наједном више песама прочита. Тако, нешто што је у ствари врлина, главна одлика песничког израза, овде због сувишности постане као мана и шаблон. Једноликост повећава и то што се готово увек реченица заврши онде где и стих и што су све песме у строфама од по четири стиха.

У синтакси, али врло ретко и дâ се лако исправити, Владо Влаисављевић има провинцијализма, хрватизма (иако је Србин). Понегде се има утисак да су му сликови тражени или се у нагласку не подударају. Најзад, што се тиче форме, морам напоменути и то да је песник готово доследно избегавао запету. Ако Задруга не би хтела да објави песме са оваквом интерпункцијом, морала би од песника тражити дозволу да је саобрази званичном правопису.

Морам још напоменути и то да би збирка боље изгледала кад би се изоставило једно петнаест песама. Тада би их остало близу шездесет. Зато би добро било да још ко прочита и види које би песме могле ући а које не. Ја сам оне што су ми се учиниле неуспеле обележила са минус.

Овако одабране могу песме Владе Влаисављевића спокојно ући у „Савременик“, јер и поред неких замерки које им се могу учинити оне су права поезија, сликовита, жива, пуна љубави и душевности.

(1940)

<Реферат о збирци стихова *Земаљска трпеза* Десимира Благојевића>

Прочитала сам збирку стихова *Земаљска трпеза* и част ми је о њој поднети овај реферат:

Песме скупљене[1] у *Земаљској трпези* су објављене отприлике у току десет година по разним часописима и дневним листовима. За ово време Благојевић није издао ниједне збирке, пошто је пре тога објавио две: *Шапутања с мостова* и *Карневал анђела*. Песме понуђене „Савременику" представљају зрелије доба у Благојевићевом стварању и дају прегледну слику његовог талента.

Насупрот Николи Шопу, песнику мирних, јасних песама, Благојевић је песник немиран и доста мутног израза, од Шопа далеко богатији у мотивима. Песме су му углавном слободног стиха. Има их и врло кратких, од по неколико стихова, и двадесетина их је доста дугих, тако да би ова збирка од шездесет песама износила преко сто и више страна.

Збирка је према мотивима подељена у пет одељака: *Меланхолије Лазареве суботе, Благослови, Жене и прстење, Привиђења* и *Оїњени врт*. Човек навикнут на старински равномерни ритам и старинску јасност био би мало збуњен поезијом Благојевићевом. Учинило би му се да је дата пре него што је дошла до крајњег, зрелог израза, да се налази још у стању превирања. Код Благојевића ову[3] нејасност није наметнула само бујица осећања, него је неки пут она дошла и свесно као реакција на старински такозвани начин писања. Ово мутно у поезији Благојевићевој донели су и чести симболи, и реченице каткад доста дуге. Има, међутим, и пуно песама које су потпуно јасне, као дирљива „Десетогодишњица" или „Умирући човек пева како је живот пролећна река", па „Косе љубавница", па[4] „Вита нуова".

На овој особини сам се оволико задржала јер је она заједничка многим нашим песницима, јер је обележје готово целе наше песничке генерације. По њој су доскора углавном многи делили песнике на нове и старе. Под мутним изразом многи су, као што се зна, крили своју недаровитост. Десимир Благојевић срећом не спада у такве. Већ сам рекла да се ова особина сретне код њега због велике плаховитости којом говори, због навале осећања.

Благојевић има и песама нежних, продуховљених, и врло јаких, широког замаха. Он је песник који често даје израза оним неодређеним стањима душе,

пуним слутње. Воли природу, живот, светлост, често воли необичне мотиве, као „Блажен нека је магарац чувар Исусових снова“ или „Порука браћи како да спасемо заблуделу мелодију“. Мислим да су му најуспелије еротичне песме. Оне имају снаге, смелости, одређености у изразу која ипак није скинула са стихова пухор поезије. У њима је најнепосреднији, најтоплији. У Благојевићевим стиховима има горчине и алузија на тешку савременост.

Благојевић, као и сваки песник донекле, воли реч и звук. Његов језик је богат. Он има новине у изразу, у необичној изненадној вези удаљених појмова; има ретких метафора, полета у ритму. Иако често детињасто ужива у обиљу речи, деси се да је[5] и сажет и да дâ само контуру. Тада мало опомиње на Црњанског („Умор“).

И у Николи Шопу и у Благојевићу Задруга има песнике чије песме може уврстити у своја издања. Сваки од њих има својих врлина а, разуме се, и недостатака. Шоп је песник који сваког одмах осваја због човечности, јасности, непосредности своје поезије; али његова би збирка могла бити већа и можда није згодно што садржи разнородне песничке врсте (спев, драму, лирику). Благојевић има раскошнији израз, богатији језик, његова збирка би била велика, представљала би скоро цео његов песнички рад, али би његове песме можда биле мање приступачне. С друге стране, Задрузи је опет и дужност да у „Савременику“ дâ представнике целе какве струје у поезији а Благојевић је даровит представник правца коме припада.

(1940)

Белешка о писцу

(уз књигу *Шта ће петлу мамузе*)

Писац ових песама се родио у Москви 1896. године, где је завршио гимназију 1917. У Београду је завршио глумачку школу 1926, а мало затим[1] је апсолвирао на београдском Филозофском факултету. Радио је као службеник Министарства финансија, а после 1945. био је запослен у издавачком предузећу „Просвета". На тој дужности је и пензионисан. Умро је 9. јуна 1970. у Београду.

Сергије Сластиков је брзо научио наш језик и говорио га добро као глумци, једва се могло погодити да је Рус по пореклу. Али то своје лепо знање није имао могућности да покаже глумећи у позоришту, него се занео превођењем дела руских књижевника на наш језик. Како је био човек који воли шалу, који је сипао досетке као из рукава, дао се на превођење хумористичких дела. Његов омиљени руски писац, кога је прво и преводио, био је чувени хумориста Михаило Зошченко,[2] чије је три књиге превео. Између дела намењених одраслима превео је *Политичке списе* Достојевского, *Степу* и *Одабране приче* Антона Чехова, затим *Сентиментални роман* Вере Панове, *Није све у хлебу* Дудинцеве и *Проневераше* Валентина Катајева, поред многих приповедака Михаила Шишкова објављиваних по нашим дневним листовима и низа хумористички младих совјетских писаца. Вас, децу, наравно, више занима шта је за вас превео. И ту се заустављао на чувеним, код деце омиљеним писцима. Тако је превео *Приче за децу* у свету познатога М. Пришвина, затим *Приче звериња доктора* и *Необичну залоґу* Е. Бороњине, па *Цветак седмолистак* Валентина Катајева, бројне шаљиве приче за децу Зошченка, Житкова, В. Осејеве, В. Иванова, све објављене по дечјим листовима, почевши од дечјих страна *Политике* и *Борбе* до сарајевске *Веселе свеске*. У „Златној књизи" код „Просвете" штампао је двадесет песама и једну прозу чувенога Булата Окуџаве. Последња књига коју је превео за децу била је *Снеґ одлази у ґрад* од Татјане Макарове. Она је штампана 1970. у издању „Подмлатка Црвеног крста".

Сергије Сластиков је био неуморан, особито када је радио оно <што> воли, а волео је да преводи. Преко петнаестак књига је успео да преведе радећи свој редовни посао. Заносио се и превођењем поезије. Тако је са Бранком Китановићем превео збирку песама *Троґаона крушка* Вазнесенскога и Јевтушенкову

збирку *Ракете и запреге*. Са Десанком Максимовић је преводио са бугарског дечје песме. Преводио је и са српскохрватскога на руски неке наше песнике, као Густава Крклеца, Лазу Костића, Оскара Давича, Душана Матића, Чиплића, Танасија Младеновића.

Штампао је и две оригиналне збирке песама за децу – *Патуљкова тајна* 1956. и *Пуж издаје стан* 1964. Испод песама за децу објављиваних по дечјим часописима и дневним листовима потписивао се псеудонимом С. Калужанин. Калужанин зато што су његови стари били пореклом из села Калуге, не много удаљеног од Москве. Међутим, на званичним документима донетим из Русије његово име гласи Сергеј Никифорович Сластиков, али он је волео, примивши наше држављанство, да се зове онако[3] како је код нас уобичајено, или како[4] се потписивао под дечјим песмама.[5] Дечје књиге С. Калужанина освојиле су срца деце својим хумором, сликовитошћу, лаком мелодијом и познавањем дечје природе. И песме које је објавио после ових двеју књига потврдиле су све добре особине ове поезије: њену нежност, ведрину, укус и меру, смисао за понирање у дечје срце, љубав према природи, према свему што и деца воле. У збирку коју имате у рукама ушле су изабране песме из прве две књиге и најлепше од оних које су касније написане.

Калужанин је ишао више пута на сусрете с децом по школама, где је хумором и начином читања својих стихова брзо постајао близак деци, задовољавајући тако потиснуту жељу глумца да изађе пред публикју. Верујемо да ће књига *Зашто певцу мамузе* бити драга деци и ће је и више пута прочитавати.

(после 1970)

Недоумице при превођењу Отона Жупанчића на српскохрватски језик

Мада није изишао из „грмена великога“ одакле лако излазе лавови, него из народа малобројнога, Жупанчић је раван свим великим песницима света. Ни на његово дело се не сме стављати рука, док се не види може ли се ући у језгро његове поезије, како је запретила Исидора Секулић говорећи о превођењу великих песника какав је био и Његош. Морамо најпре измерити јесмо ли дорасли да га преводимо, има ли бар неке сличности између нас и Жупанчића, ако не по величини, значају дела, оно бар по тону, по садржају његове поезије и онога што сами пишемо. Стојећи пред[1] Жупанчићевом песмом понекад ми се чинило да би ми лакше било преводити Алојза Градника и његово „De profundis“ и Прешернову за земљу везану поезију, него блиставог, у небо устремљеног Жупанчића. Али сам се поуздала у богатство језика који сама говорим, кадрог још у почетку романтизма, док је књижевно био још млад, да у своје корито прими Библију са свим њеним поетским токовима и притокама, како му је недавно одао признање наш песник Јован Христић.

У богатство српскохрватскога се можемо поуздати, али не у његову мелодију када треба преводити словеначку поезију. Наш језик није полетан, није јамбовски.[2] Ми смо оскудни у једносложним речима. Наше су већином дуге и предуге. Наш ритам је, махом, трохејски. Да бисмо се како-тако приближили јамбовском, морамо се помагати дактилима, и то само онима с продуженим последњим слогом који дужином може да замени нагласак. Па и када све то савладамо, превод који се држи ритма и мелодије словеначког оригинала, у нашем језику звучи мало застарело и свечано. Зато, да би Жупанчић и код нас[3] звонио природно као у оригиналу, одлучено је да се најпре поштују закони језика на који се преводи.

При првом сусрету са Жупанчићем окушали смо снагу на језички блиставим, цицибанским стиховима, где се показао генијални мајстор форме, играјући се и звонећи речима као кристалом. На примеру мале песме „Цицибан заспи“ изнели бисмо тражења како да се превод што више приближи оригиналу:

Ciciban je zaspan,
Dajte mu blazino
mehko mahovino;

dajte mu odejo
jablanovo vejo.

Vetar z gore piha,
jablano razniha,
veja se uvije, Cicibana skrije,
z listjem ga prevleče,
z cvetjem ga omeče.

На српскохрватском може да гласи:

Цицибан тоне у сан,
(или: Цицибан је поспан,)
прострите му фину меку маховину,
(или: прострите му неку маховину меку,)
и покријте дете јабуком у цвету.
Ветар с горе дуне, гране цвета пуне
до земље савије, Цицибана скрије;
(или: ветар с горе брише и јабуку нише,)
скрије малишана повијена грана,
обасне га сметом листова и цветом.
(или: лишће на њега слеће, обасне га цвећем.)

У сваком од ових могућих превода, имало је нешто што није задовољавало, није одговарало у потпуности песми у оригиналу. Негде је сметала непоетска реч „фина“, негде уметнуте речи „малишана, дете, смет“. Али тражење нових могућности чинило је радост, слично ваљда радости песниковој док је записивао стихове ове песме намењене деци.

Свака песма док се чита само ради уживања чини се лака за превођење, али чим се над њу нагне као преводиоц, застрепи се као над тајном, ма се било наоружано теоријама о превођењу и искуством у том послу као што је пчелар мрежом на глави, рукавицама, меховима с омамним димом док отвара стару кошницу, како би пренео рој у нову. Ко зна какви ће ројеви мисли излетети из песме кад се она буде потпуно отворила, хоће ли се моћи ухватити и пренети у други језик.

Стајала сам тако са трепетом пред „Думом“ и другим песмама избора за[4] књигу намењену Српској књижевној задрузи. Ову књигу је требало[5] превести у лирској ритмованој прози, према договору са састављачем избора Јосипом Видмаром. „Дума“ и њој сличне песме, међутим, мада без рима, представљају преводиоцу много већи проблем него оне за које се због строго везаног слога мисли да су тешке за превођење.“

Погледајмо[6] само како далеко од оригиналног стиха „Slišal sem pesmi in čul glas pojoč“ звучи тај стих на српском: „Слушао сам песме и чуо глас појући“, или, још горе, „глас који пева“. И то само зато што се ритам пореметио. Како се реч „pojoč“ у преводу одужила, постала трома! Наравно, после прве збуњености нађу се, премештањем реда речи, и друге могућности: „Слушао сам песме и глас распеван чуо“, или „и распеван чуо глас“, али све то ипак нема снаге оригинала. Додуше, „Думи“ није главна форма, није одлучујући ритам.

Ако се узму, међутим, песме са којих треба свући блиставо рухо Жупанчићеве, словеначке риме, ако се раскује јамбовски слог, оне се у преводу дају тешко дочарати, јер добра рима завара, прикрије многу преводиочеву омашку, његову немоћ да постигне лепоту и снагу оригинала. Зато преводилац са жаљењем са римованих песама скида накит сликова, иако је врло тешко у српскохрватском наћи лепе, ретке јамбовске сликове. Ако би, рецимо, песму „Вихар" требало препевати, где наћи у српском оволико и оваквих сликова, речи: ples, les, nebes, nazaj, kraj, sijaj, ptič, nič, oblak, mrak, vsak, korak, hram, kam, brat, svat. И како без њих превести да то захуји као вихор кад је код нас ples – игра, nebes – небеса, nič – ништа, kam – куда, oblak – облак, nazaj – натраг, назад? Тада, збиља, без икаквих недоумица, постане јасно да песму треба превести просто ритмованом прозом. Само тада, наравно, „Вихар" не може више личити на олују, на вихор, него је то троми ветар који успављује уместо да буди. И редак је Мандушић Вук који преводећи је може јој очувати њену првородну лепоту.

Или ко би у „Жебљарској"[7] нашао одговарајуће јамбовске сликове за трех, мех, очех; ко би испливао из препева песме „Глад" пуне сликова као што су glad, izozad, vrat, strop, grob, Andrej, tej, štej, mrak, tlak (али који код Словенаца значи тле)? Како са римама препевати „Ковашку" која обилује дивним сликовима као značaj, zakaj, kedaj, kolon, spon, naprej, mej, када се ниједан не да у српскохрватском искористити. Песма „Глад" има доста сликова, јамбовских, који су потпуно исти као и у српском: zver, hčer, suh, duh, ključ, luč. Словени смо, па се више пута наиђе на сликове који и звоне као у српском и исто значе, али сам увек била у недоумици смеју ли се мешати јамбовске и трохејске стопе ако нису мешане у оригиналу. Тако сам једном прву строфу „Ковашке" превела: „Што год нас је ковача, сви ми коваћемо / ковати своја срца, ковати карактер свој, / и како нам звоне душе, слушаћемо – / а што?" А други пут, да бих избегла оно мрско ми „свој" и полуриме „коваћемо – слушаћемо" превела сам исту строфу ритмованом[8] прозом: „Што год нас је, сви ћемо ковати, / ковати своја срца, свој карактер / и својих душа слушати звоњаву – / зашто?" Ни данас не <бих> могла рећи шта је боље.

Преводећи са словеначког уверила сам се да нема броја у њему јамбовским римама, и не само што су једносложне речи такве риме него се и двосложне и тросложне у генитиву претворе у јамб, док код нас и једносложне именице у падежу отроме, постану трохеј. И настане право олакшање када после „Жебљарске", „Ковашке", „Вихара" или „Гладi" наиђу песме као она[9] дивна „Растанак", где се песник „опрашта са својим уметничким делом предајући га домовини да би оживело кад дође час слободе", у којој се готово ништа не мења, где остају и исте риме, чак ми се чини и нагласци исти:

Сад мисли су ми лепо уређене
као руде и драго камење пода мном
и као златни цртеж звезда нада мном,
и као зрелих жита одежда око мене
и усред домовине положене
чекају одано

да под њима се бусен тихо разгрне
и да се опет тихо над њима згрне,
да их за будућност у дубине склони
међу клице што из семена гоне,
да с њима кад за то откуца час,
другови, зазелене између вас.

Само је, како се види, у стиху „med semena klijoča in korenine“, због слика изостављена реч „korenine“, те он на нашем језику гласи „међу клице што из семена гоне“.

Такав предах у послу донео је сонет „Географска карта“ где су такође све мисли могле бити тачно предате и могле остати све словеначке риме, једино је стих „Glej, rodna zemlja, naša draga prst“, преведен слободно „Гле родне земље распете на крст“. Да се слик prst замени сликом крст дало је могућности то што се у сонету говори да ту земљу, словеначку, други муче и грабе. Сличне песме се узимају за школске изборе на словенским језицима сличним словеначком, како би их ученици или са лакоћом могли превести, или потпуно, и без превода, разумети.

И преведена песма пре него што оде у штампу треба добро да се охлади као и оригинална. Прегледајући сад, накнадно, како је шта код Жупанчића преведено, нађем у првој строфи песме „Гледам“ како су прва два стиха „Gledam brezo, smreko in hrast, tiho zamišlene v svojo rast“ преведена „Гледам брезу, храст и смреку тихо замишљени иду некуд“ где је други стих потпуно промашен у смислу, мада је рима смреку и некуд срећно нађена. Данас бих тај други промашени стих превела „замишљено тону у себе некуд“. Ко зна како би овај стих био преведен ако[10] би се по трећи пут вратило на њега. Сва срећа што преводиоц лакше признаје грешку и поправља је, него што песник накнадно мења стихове и речи у песми већ објављеној.

Догађало се, разуме се, и то да иако се примети да песма није тачно преведена, не може да се нађе како би се песма накнадно исправила.[11] Рефрен песме „Пролећни поздрав“, на пример:

Pa vse rože cveto,
pa vse tički pojo,
naj bo dolgo tako –
pa zakaj?
Pa zato, zato,
Ker je maj.

– преведен је на српски овако:

А све цвеће ниче,
пева свако птиче,
а што ли је тако,
хајде знај.
А зато, а зато,
јер је мај.

Овде је изневерен смисао у стиху „naj bo dolgo tako“ и речено је „а што ли је тако“, мада се могло превести и дословно „нек буде дуго тако“ да се је уместо „ра zakaj“ могло наћи нешто што би се римовало са „мај“. Међутим, нашем читаоцу звони сасвим природно ако се каже: „А што ли је тако – хајде знај“, што је такође доста важно.

Песник „Думе“ и других песама сложене структуре, дугих, славан је и по својим љубавним, продуховљеним песмама у везаном слогу, врло сажетим у форми, а врло неухватљивим, лелујавим по смислу, типично лирским, за чије превођење не помаже никакво знање и искуство, које се преводе у надахнућу као што су се у надахнућу и писале. Њихов превод измиче анализи јер није остварен само радом.

По сажетости форме, надахнутости, њима је слична, садржином сасвим друкчија, песма – порука, врло популарна код свих народа Југославије: „Poet, več svoj dolg?“ На њој се успешно може показати какве муке и каква задовољства даје препевавање песама и колико варијанти може имати једна једина строфа. Сама сам је преводила у три наврата. Једном и после штампаних и сопствених и туђих превода, раскопавајући је као тек сазидану грађевину и поново тражећи решења ближа оригиналу. Штампани превод те песме гласи:

Песниче, дужност знаш?
Зар немаш ниједну реч?
Што си утонуо у мук?
Баци песму у свет
надахнуту данашњим добом,
ми ћемо је певати с тобом.

Друга нештампана варијанта, иако није дословно преведена, има више рима и избегнут је граматички неисправан акузатив „Зар немаш ниједну реч“ уместо обавезног генитива уз негацију „Зар немаш ниједне речи“:

Песниче, знаш ли свој дуг?
Зашто постаде нем?
Зашто потону у мук?
Довикни свету свем
реч надахнуту овим добом,
ми ћемо је певати са тобом.

Друга штампана строфа гласи:

Знам ја дужност, о знам,
кад се отме из грла звук,
зарежаћу као вук,
зарежаћу као вук сам,
побауљке стаћу врх планина,
зарежати између пећина.

У штампаном преводу је изневерен смисао другог стиха – „v prsih tu me žge“, а у накнадном тај стих гласи „пече ми она груд“, али је зато трећи стих морао да гласи „зарежаћу као луд“. Опет погрешка, али мања.

Колико је превод успео или промашен мери се и кад се свој превод упореди са преводима других. Понекад ту дочекају разочарења, увиди се да се превод који смо сами остварили дâ довести до већег[12] савршенства. Свој препев песме „Poet, več svoj dolg?“ упоредила сам са Крклечевим. Некада је он мене претицао, некада ја њега. Моја претпоследња строфа у штампаном препеву гласи:

Пој, шумо, планино, ври,
силан дижимо хук,
рајо, прекидај мук,
дижи се, дижи и ти,
стару правду урличимо,
да ту зиму протуримо мимо.

Крклечев препев исте строфе је и тачнији и као мелодија примамљивији. Он гласи:

Ој, шумо и горо, пој,
силан дигни хук,
на окуп, биједни пук,
на окуп, са мном у строј,
урлајмо стару правду у тмине,
с урликом брже зима да мине.

Догоди се да језик на који се преводи понуди боље могућности за неки израз, неки слик. На српскохрватском се то догодило у последња два стиха строфе[13] ове песме. У словеначком они гласе:

V vse vetrove jo tresel,
Eden je bo na Pohorje nesel.

У словеначком су оба срока глаголски облици „tresel, nesel“, док се у српскохрватском лако добила могућност за богатији, ређи срок „борје, Похорје“.

Приближно овако изгледају тешкоће и обзири преводилаца Срба и Хрвата кад полетни јамбовски ритам покушавају да преточе у свој језик речи „често неутешно дугачких“, што рекао Богдан Поповић. Зато засад још није нико, од оних које ја знам, постигао да на нашем језику дочара светло пространство Жупанчићевих песама, звонке слапове његове мелодије, омаглицу и недореченост љубавних нежних песама. Још чекамо песника с талентом сличним Жупанчићевом, заљубљеног у свој језик како је Жупанчић био у свој; још чекамо песника који ће себе несебично подарити другом песнику, који превођење неће сматрати као посао него као сопствено стварање.

(1978)

Одломци

Неуденута игла

Док нам је мајка била жива, чинило ми се природно што она постоји као што је природно да је око нас ваздух, да постоји сунце, да теку реке и дува ветар. Међутим, кад је она умрла, наједном сам се осетила као у пустињи, стравично сама, мада су ми биле живе сестре и браћа. Наједном су се пробудила кајања због огрешења о њу, огрешења сасвим наивних каква деца обично чине према мајкама. И дан-дањи ме мучи што једном нисам отишла да јој увучем конац у иглу, пошто сам то већ више пута учинила тога јутра и није ми се поново прекидало писање. Мучи ме и то што сам многе часове које сам могла њој посветити, посветила себи, што се нисам умела умиљавати, ваљда због неког патријархалног стида помешаног с поштовањем. И наша мајка се сва на нас истрошила а никад нас није као неке друге мајке миловала. Вероватно нас је, док смо били мала деца, пољубила каткад док спавамо.

Мајка Драгиња рођена Петровић била је кћи свештеника врло дуге свештеничке лозе и чудило ме учећи историју Првог српског устанка да је мој прадед живео у то доба. И као каква бајка ми се чинило да ми се деда напречац био заљубио и оженио девојком са села коју је опазио у колу. Био, значи, у души песник и човек без друштвених предрасуда. И није погрешио: та моја баба сељанчица била је спремна да одржава ред врло старе свештеничке куће где се живело двојним животом – у породици и у дому – градским,[1] а на имању које је велико било – сеоским. И моја мајка је, девојком, већ умела држати кућу уредно као у граду, а у доба пољских радова и на имању садити, плевити или купити уjесен шљиве. Био је то као у Русији тога доба живот малога племства. Колико су моји дедови по мајци били везани за Русију говори анегдота: спремајући кућу и дедин орман са књигама наиђемо иза првог реда свештених књига на *Крojцерову сонату* и *Ану Карењину*.

Моја мајка није ишла у редовну сеоску основну школу, као ни њене две млађе сестре, учитељ из школе долазио је да их учи, али је знање допуњавала читањем и изложених и скривених књига у књижном орману.

Мајка ми се удала као врло млада девојка и здравље које је понела из Бранковине, свога родног места, помогло јој је да касније издржи многе неслућене напоре и жалости. Ако сам од оца наследила неку обдареност, од ње сам добро здравље и интелигенцију. Она је схватала озбиљност мога рада, чинећи све да

ме ослободи обавеза које је могла узети на себе, а тих обавеза било је доста, јер сам оца изгубила у његовој четрдесет првој години на војној дужности у Ваљеву. Ја сам тада силом прилика постала нека врста оца бројне породице.

У моје душевне кризе мајка се није мешала – уосталом, имала је доста и својих мука. По сваку цену је хтела да нам пружи могућност да свих седморо свршимо факултете, а најмлађи брат учитељску школу, да „наследи оца".

Није сумњала ни у нас, своју децу, ни у наше пријатеље. Свако од нас имао је бар по једног друга и скупило би нас се понекад по двадесеторо, али је она уживала да госте скромно почасти. Волела је оне које смо ми волели. Кад смо били одрасли, говорила је: „Нека ми син узме црну Циганку, волећу је, кад је њему добра, добра је и мени", и своје речи је потврђивала делом. Кад су моји рођаци приговарали што сам се удала за „голу" Руса, а могла сам „бирати", она је одговорила да сам бирала онако како сам гајена. И хвала јој и данас за то, као за све када је на нашој страни била.

Мајка нам се увек нечим занимала. Или је читала *Народно здравље* од др Батута чији савети су били слични саветима људи из њеног краја, или је уређивала сандуке и полице са књигама, јер смо тада имали књига више него простора да их угледно изложимо. Неки пут је доводила терасу у ред, неке кутије, даске, враћала на место одакле их је прошлог дана била преместила. Имала сам утисак да иза себе жели оставити све у реду (...)

Са мајком смо у младости обично летовали у Словенији. Брзо се пријатељила са газдарицама, нудила се да им помаже. „Ваша мама волијо давати савете", често је говорила Лојска из Мојстране. Тако то обично бива: мајка поново расте са својом децом, поново младује, поново учи школу, усваја њихове укусе, пати због њихових разочарења, неуспеха. Поред дивне особине подмлађивања духа имала је она не тако често поверење у науку и сви смо то од ње, срећом или несрећом, наследили. Могли су се ма где, ма који ратови водити, није о њима много распитивала ни мислила, али је имала радозналости за науку о здрављу а и за неке друге. (О пењању на Месец на пример волела је да слуша.)

Сећања не навиру по неком књижевном плану и реду. Сад се више сећам мајчиних духовних особина, сад се јави њен лик. Како имамо само две њене фотографије, видим је више како сам упамтила срцем и очима. Имала је дуг лик без много мишића испод коже, тамне и затегнуте, скоро до у последње време. Сад јој видим косу смеђу и густу, а затим сасвим белу, седу, али још непорећену. Сад је видим са неколико предњих зуба, а потом са све мање и мање. Плашила се зубног лекара као и његових справа. Нисмо је могли наговорити да зубе поправља. Говорила је да јој је свако дете однело по два-три зуба. Како нас је родила осморо, осам пута три су већ двадесет четири. А остале је однела једна по једна жалост и једна по једна година. Ипак, захваљујући уском мршавом лику, и оно мало што се сачувало чинило се довољним.

Одевала се скромно наша мајка. Не сећам се ниједне врло светле боје одеће. Једном је од брата нашег оца који је живео у Београду била добила плаву тафтану блузу, једину ваљда тако скупоцену, модерну, имала је у животу. Та блуза међутим више је остарила од стајања, него од ношења. Кад је почела сама од себе да се цепа, мајка ми ју је дала за лутке. Какво богатство! Од те блузе сам у једном

једином дану направила дванаест луткица једнако обучених, луткица које су имале једну једину дрвену ногу и дрвене руке увек у водоравном положају. А главе? Оне су биле од белог платна с нацртаним очима, устима, носом. Мислим да ми се мајка више радовала тој мојој радости него кад је блузу добила. Било је у тој радости и поноса – већ умем својом руком нешто да начиним. Како сам у животу имала једну једину „куповну“ лутку, дар стрица из Београда, а како мајка у свом детињству није таквих лутака имала, чини ми се да је и она уживала у мојој порцеланској у чипке одевеној лутки која је притом умела и да „спава“, па ми ју је она понекад успављивала – да види како ће спустити та мртва девојчица дошла из града своје капке.

Вечно се памте последњи дани и часови оних које смо волели. И сада се са несмањеним болом сећам часа када је заувек заћутала обујмив нас све погледом. Да ли је још могла знати ко је од нас ко?

Лондон – у мрамору истесана историја

Са много жеља и нада да ћемо оправдати потребу посете нашем Културном центру у Лондону, Гордана и ја смо се после три часа вожње авионом нашле на лондонском аеродрому, где смо дочекане с радошћу. С нама је путовала и Соња Живановић, супруга др Живановића, лекара, научника и писца, те нас је и он дочекао са др Глигорићем, аташеом за штампу. После смештаја у хотелу „Национал", отишле смо у посету др Живановићу, а затим на вечеру др Глигорићу, где смо дочекане на југословенски раскошан начин, и врло топао.

Већ првог дана доласка др Србољуб Живановић нас је провозао кроз ноћни Лондон. Више сам, наравно, памтила очима него слухом, јер ми називи енглеских зграда и улица нису били јасни због незнања језика. Тога вечера смо разгледали најстарији део Лондона, Сити. Прошли смо поред Парламента, важних споменика, улица, цркава, музеја. Све је то тога пута било само споља, и све смо морали брзо трпати у памћење као у какву врећу, без икаквог реда – али смо живо осетиле ноћни живот Лондона, што је и био циљ ове шетње.

Сутрадан, 24. априла, наставиле смо разгледање града са Боженом Девлин, стручним водичем, жељном да нас у току преподнева опомене на енглеску историју, тако богату, која је оставила траг у свакој улици, на свакој згради. Имала сам утисак да је Лондон у мрамору истесана историја. Рећали су се – сад какав мост, сад Катедрала светог Павла, Пикадили, Трафаргал сквер, Британски музеј, Бакингамска палата, Хајд парк (где се често чуо глас вапијућег <?>). Прошли смо поред куће где је живео наш Доситеј неко време, што је обележено мермерном плочом. Напослетку смо ручали у малом Шекспировом ресторану, тј. у ресторану куда је он често навраћао.

У пола осам одржала сам песничко вече у Чендос хаузу – Југословенском културном центру. (Нека зграда која припада Медицинском факултету.) Дворана је била пуна. Песме на српскохрватском читала је Изабела Дожић, а на енглеском Тамара Живановић, кћерка др Живановића. Питања из публике није било много. Син Страхиње Банашевића је питао – шта бих волела бити да нисам песник. Обрадовао се кад сам му одговорила да бих волела бити дете. Нека Херцеговка ме је поздравила на дирљив епско-лирски начин. Било јој је мило што сам погодила, по њеном језику, да је из Херцеговине. Она је прилично дуго говорила. После разговора, следило је дуго потписивање књига, и том

приликом ми је још понеко постављао питања, помало се снебивајући. Показало се добро што смо из Југославије понели доста књига. Расположење за време вечери било је пријатно, те се свет дуго задржао. Као да се ником није одлазило, ни публици ни приређивачима.

Неуморна Божена нас је 25. априла повезла у пространи Ричмонд парк, не тако богат дрвећем, али са пуно срна, и јелена. Одмах смо наставиле у Кју Гарденс, пошумљенији него онај са срнама. Тога преподнева смо посетиле и дворац Хенрика VIII, и чуле од Божене дворске љубавне историје, које водичи увек радо причају, и које су, додуше, увек радо слушане. Говорила нам је и о политичким борбама краља и његових синова, разним убиствима. Кад се такве ствари догађају и на хладном, цивилизованом северу – шта је тек остало за нас?

Двор краљева енглеских окружен је дивним, негованим парком, пуним зимзелених уметничких кресаних стабала, пуним цветних, травних пољана, као што су на нашим планинским висоравнима. Изненадило нас је изобиље нарциса и зеленкада и лала чудесних боја (семе им вероватно шаље суседна Холандија.) Ипак, има нешто у парку око двора чега код нас нема: то је мали вртић пун биља које служи као зачин за јело. Ту су мирођије, першуни, целери, метвица, камилимани и богзна шта још. Како је врт мали, а биље ниског раста, све то личи на неку везену[1] простирку. Реткост у овом парку је и двестагодишња лоза, чије гране и плод су заштићени стакленом одајицом, а жиле се рачвају слободно у земљу и извирују из ње.

На реду је било разгледање Вестминстерске опатије, капеле где се сахрањују краљеви и венчавају, где су гробови славних војсковођа и свештеника и где је песнички кутак. Морала сам ступити на гроб Дарвина, тј. на његову надгробну плочу. Опатија је сва закрчена мермерним гробницама. Бивши живи људи сада претворени у мермерне фигуре неми леже једни крај других. Не види се да ли су се међусобно мрзели или волели – уосталом, сви су из раних векова. Олтар где су се краљеви венчавали управо је окружен овим надгробним споменицима. Пожурили смо у Пантеон енглеских уметника, песника, научника, романсијера. Ту леже нама давно, добро познати Чарлс Дикенс, Џон Хаксли, Вилијам Вордсворт, Томас Харди. Још их ту у Опатији има, али не тако много.

Исто поподне, предвече смо пожурили да посетимо Парламент. Из куће успомена и вечног мира, пошли смо у кућу где још влада борба, сујета, мржња и завист. Пустили су нас и у Горњи и у Доњи дом. Стражар ми је чак понудио да се попнем лифтом. Тако смо завирили у кућу коју обично видимо само на филму. Видели укрућене говорнике који говоре нешто у празнину. Свеједно им је што слуша само двоје-троје људи. У парламенту нисмо дуго остали. Понашали смо се управо као западњачки туристи, који и пред Мона Лизом застану тренутно, и забележивши да су је видели, наставе даље да ходају и да записују. Уосталом, хтели смо и да стигнемо тачно на вечеру код Зоре Пеин, председнице Друштва југословенских жена, при Центру. Њен муж, Енглез Едвард, оставља утисак умног и племенитог човека. Разуме и помало говори наш језик. А гостољубљу, било би грехота рећи да се научио само од наше Војвођанке, мада се очито прилагодио нашој кухињи и нашем нуткању. На вечери је био још Жика Грујичић са женом, човек који је успео у енглеском послу и друштву, и био врло, за

све време боравка, врло љубазан према нама, возио нас, довозио куд год је требало. Девојчица Пеинових, Сузана, зна и наш језик, наравно, на енглески начин, као и њен отац. У гостима је била и Зорина мама, тиха, одмерена жена, уживала је у гостољубљу Едварда и Зоре – колико војвођански пуначка, толико брза, спретна. Гордану и мене кући је вратио Жика неким необично великим, луксузним колима.

У четвртак, 26, вече је било круна овог дана. Борис Пешко са женом одвео нас је на музички концерт у Барбикону који је раскошна нова зграда за концерте, биоскопе, позоришне представе и предавања – нешто као наш Сава центар (за мој укус било би боље да је мало мања а складнија, прегледнија). Свирао је Лондонски симфонијски скуп музичара. На програму су били Бизе и Чајковски. У последњем реду дворане седела је милосрдна сестра у униформи какве се носе по болницама за време рада. Пешко нам је објаснио да у Лондону свима приредбама присуствује по једна милосрдна, тј. медицинска сестра, како би у случају невоље хитно могла притећи у помоћ коме из публике. Не знам треба ли рећи како смо у паузи пили шампањац што ме је подсетило на московске позоришне и концертне паузе, а што је било још један израз жеље домаћина да нас очарају, учине нам боравак у Лондону испуњен лондонским навикама, културним и друштвеним.

НАПОМЕНЕ

Опште напомене

Структура књиге

Пети том *Целокупних дела* Десанке Максимовић обухвата жанровски и тематски разноврсне прозне текстове настале као плод дугогодишњег песникињиног учешћа у различитим облицима јавног, књижевног, културног и друштвеног живота. У књигу су уврштени путописи, текстови о књижевности (књижевне критике, прикази, есеји, рецензије), затим биографски, аутобиографски и публицистички списи, укључујући и говоре, пригодне изјаве, одговоре у анкетама и слично. Радове из овог корпуса Десанка Максимовић писала је и објављивала безмало током целог стваралачког периода свог живота: први међу њима штампани су 1927, а последњи се појавио 1991. године. У овом издању најпре се доносе приређени текстови радова који су објављени као посебне књиге: монографија *Јованка Орлеанка* и две збирке путописа, *Празници путовања* и *Снимци из Швајцарске*. Иза њих следе разни списи – прозни текстови објављивани у периодици или као прилози у књигама, сврстани хронолошким редоследом у оквиру следећих жанровских, односно тематских целина: *О књижевности, Аутобиографски списи, Репортаже, Беседе, Пригодне изјаве и чланци, Одговори у анкетама* и *Ајели (колективно потписани)*. Необјављени радови из рукописне заоставштине који су били доступни, а тичу се области обухваћених овом књигом, налазе се на крају, такође сврстани хронолошки, по редоследу настанка. У посебном делу штампан је научни апарат издања (напомене, попис извора и скраћеница, индекси).

Студија *Јованка Орлеанка* штампана је у наставцима и као посебно издање часописа *Мисао* у Београду исте, 1929. године. Према сачуваним архивским документима, рад на овој студији Десанка Максимовић окончала је почетком децембра 1928, када ју је предала као писмени рад за професорски испит, под насловом *Јованка од Арка*. Њен настанак свакако треба довести у везу са једногодишњим боравком песникиње у Француској, као стипендисте 1924/25. године, где се могла инспирисати животом и подвизима француске хероине и користити обимним изворима. Две збирке путописа објављене су у издању „Слова љубве“, Београд, у едицији „Путописи“: *Празници путовања* 1972, а *Снимци из Швајцарске* 1978. године. Прва је обухватила, како је наведено у напомени уредништва, путописе штампане у периодици од 1930 („Море“) до септембра/октобра 1972, као и неке који су се у том издању први пут појавили, и изашла је из штампе пред крај године. Околности и време настанка текстова у другој збирци само су назначени у краткој напомени ауторке на крају књиге, где каже да је у више наврата боравила у Швајцарској у периоду од 1972. до 1977. године. По својој прилици, збирка је била замишљена и настајала је као целина, иако не знамо у којој је фази та замисао уобличена. Сигурно је, међутим, да је крајем фебруара и у марту 1977, када се неки путописи из збирке појављују у периодици са назнаком „Из књиге Снимци из Швајцарске“, збирка већ била конципирана. Критички приређени текстови путописа из обе збирке штампају се у овом издању према поретку који је у њима утврђен.

Остали текстови уврштени у ову књигу први пут су сакупљени и обједињени у оквиру једног издања. Досад није било покушаја да се прикупе макар делимично, у оквиру тематских или жанровских целина, нити је познато да је Десанка Максимовић имала неку идеју о томе. Чињеница је да се није враћала својим по једанпут објављеним књижевним критикама и есејима, као ни делу својих публицистичких радова, може бити тумачена на више начина. Наиме, у издање *Сабраних дела* (Нолит, Београд, 1968/69) од

прозних радова били су укључени само романи и приповетке, дакле, по концепцији издања ту није било места за прозне текстове друге врсте. Од великих издања појавиле су се још само *Сабране песме* (Нолит, Београд, 1982. и даље). Па ипак, недостатак било каквог избора или поновљених појединачних издања иде у прилог утиску да је Десанка Максимовић овај део свог стваралачког опуса свесно оставила запостављеним.

Међусобно разграничавање и сврставање текстова по групама, колико год је било природно и неопходно, наметнуло је тешкоће код појединих жанровски мешовитих текстова, који би се могли распоредити на више места без опасности да се начини грешка. Тако су, на пример, многи одговори на питања постављана у анкетама заправо аутобиографског карактера, односно тичу се књижевности или других ужих тема или области, али су ипак сврстани са осталим одговорима, полазећи од специфичности ауторског статуса анкетиране личности. Исти критеријум преовладао је код издвајања колективно потписаних апела (изјава) у посебну групу. Међу текстове о књижевности сврстани су сви радови који се, у најширем смислу, баве књижевном проблематиком. Ту су, поред књижевних критика, есеја и рецензија, укључени и предговори делима других писаца, педагошки текстови, као и текстови намењени деци. Изостављене су једино краће биобиблиографске белешке и предговори уз ауторкине преводе страних писаца, који се доносе у књизи превода, и предговори сопственим књигама, штампани на одговарајућем месту у оквиру ове едиције.

Извори

Изворе за приређивање ове књиге *Целокупних дела* чине сви рукописни и штампани текстови из наведених области за које се могло утврдити или основано претпоставити да су аутентични, односно објављени уз сагласност или учешће Десанке Максимовић. Узете су у обзир све фазе мењања текста које се могу пратити на основу расположивих извора до последње, коначне редакције, која се узима као основни извор и према којој је успостављен основни текст. На разлике између основног и других извора указује се у појединачним напоменама, у попису варијаната, или штампањем других редакција у целини, када су разлике знатније и захватају већи део текста. Прештампани текстови, било у целини или у одломцима, и избори цитата и одломака које су други аутори приређивали, нису уврштени у изворе. Изузетак су два одломка штампана посмртно према, како је наведено, текстовима из песникињине рукописне заоставштине („Извештај о боравку у Лондону из 1984“ и „Неуденута игла“). У недостатку рукописа, ови одломци морали су бити приређени према штампаним, расположивим изворима.

Извори за ову књигу могу се сврстати у две групе: рукописне и штампане. Прва обухвата аутографе и дактилоскрипте, а друга периодичне публикације (часописе, новине и листове) и књиге.

Рукописи који су могли бити коришћени, иако су само мали део онога што је сачувано, веома су значајни, с обзиром на околност да углавном припадају необјављеној рукописној заоставштини. Дактилоскрипт прве верзије *Јованке Орлеанке – Јованка од Арка*, чува се у Архиву Србије (арх. бр. АЈ-66-1140-1470). У каснијим, штампаним верзијама, изостављено је прво, уводно поглавље, и унесене су неке ситније, углавном правописне промене. Овај рукопис, са пратећом документацијом, значајан је за утврђивање генезе текста и конкретних околности у којима је настао. Два аутографа и шест дактилоскрипта налазе се, у целини сачувана, у архиви Српске књижевне задруге (стара арх. бр. 955–962). Ради се о текстовима рецензија које је Десанка Максимовић писала тридесетих година за Српску књижевну задругу, а односе се на дела понуђена за објављивање, углавном за едицију Савременик“. То су аутографи „Реферата на збирку песама Данка Анђелиновића *Подневни одјеци*“ и ненасловљеног реферата о збиркама приповедака Милице Јанковић *Зец и миш* и *Људи из скамије*, као и дактилоскрипти следећих текстова: „Песме Николе Шопа“, „*Песме* Јанка Туфегџића, „*Шуми шума црниловац* од Владе Влаисављевића“,

„Реферат на приповетке Милана Кашанина“, ненасловљеног реферата о роману *Мали пучани* Арсена Венцелидеса и исто тако ненасловљеног текста о збирци стихова *Земаљска трпеза* Десимира Благојевића. Изузев текста „Песме Николе Шопа“ и дела текста о приповеткама Милице Јанковић који се односи на збирку *Зец и миш*, објављених у Гласнику Српске књижевне задруге – сви наведени радови штампају се у овом издању први пут. Први пут објављују се и текстови два дактилоскрипта који се налазе у поседу породице Десанке Максимовић: „Недоумице при превођењу Отона Жупанчића на српскохрватски језик“ и белешка о Сергију Сластикову уз рукопис његове књиге *Шта ће петлу мамузе*.

Највећи део приређених текстова штампан је у периодици. Неки су касније објављивани као прилози у књигама или, као што је то случај са путописима, сакупљени у збирку, али за већину су периодичне публикације остале и једини постојећи извор. У периоду од готово седамдесет година Десанка Максимовић је објављивала прилоге у следећим часописима, листовима и новинама: *Багдала, Борба, Браничево, Вечерње новости, Гласник Српске књижевне задруге, Детињство, Дневник, Дуга, Жена данас, Живот и рад, Идеје, Јутро, Књижевност, Књижевне новине, Кораци, Књижевна реч, Књижевни север, Литература, Летопис Матице српске, Мисао, Млада култура, Младост, Напред, НИН, Настава језика и књижевности у средњој школи, Наша стварност, Политика, Политика базар, Политика експрес, Победа, Просветни преглед, Путеви, Развитак, Савременик, Свет, Стварање, Стремљења, Хоризонти*.

Уопште узевши, периодичне публикације као извори намећу бројне дилеме и сумње. Пре свега, не може се поуздано знати у којој је мери аутор могао учествовати у коначном уобличавању текста и на који се степен ауторизације може рачунати. Наслови, поднаслови и наднаслови прилога Десанке Максимовић вероватно су бити додељивани у редакцијама и пасивно прихваћени, иако често носе важне информације, као што су жанровске одреднице. Из различитих разлога текстови су могли бити скраћивани или проширивани међунасловима. Најзад, неки текстови (изјаве, усмена казивања, одговори у анкетама) и бележени су туђом руком. Белешке уз поједине изјаве и одговоре у анкетама сведоче да су били диктирани или саопштени телефоном. Осим тога, у овим издањима честа су оштећења текста и бројне штампарске грешке, које је понекад немогуће отклонити без додатних истраживања, поготово када су у питању властита имена или цитати.

Као прилози у књигама објављивани су углавном предговори и поговори делима других аутора или портрети писаца. Портрет Мире Алечковић, први пут штампан у њеној збирци *Звездане баладе* (1952), затим предговор *Изабраним причама* Бранка Ћопића (1960) и *Пјесмама* истог аутора (1961), припремљени за едицију школске лектире, прештампавани су без измена у више издања, код неколико издавача, иако су се мењали и наслови и састав збирки у којима су се првобитно појавили. Остали текстови су углавном, као и они у периодици, штампани по једанпут. Поједине изјаве и краће пригодне текстове, објављене најпре у периодици, укључивали су приређивачи у своје изборе текстова са одговарајућом темом. Оваква издања сматрана су изворима само онда када су установљене измене у тексту. На пуке промене наслова у таквим, накнадним изборима, на које Десанка Максимовић вероватно није имала утицаја, указује се само у појединачним напоменама, али се они не пописују као извори.

Објављене књиге Десанке Максимовић узимају се као основни извор за све радове који се у њима налазе. Ту је она дала коначне редакције текстова раније објављиваних и први пут унела неке за које су књиге остале и једини извор. Сачувани рукопис и издања *Јованке Орлеанке* разликују се међусобно незнатно. У коначној верзији исправљен је мали део штампарских грешака, начињене су неке нове, а систематски су исправљана поједина имена: *Новилпон* у *Нувелонпон*, *Санли* у *Сан Ли*, име краља *Шарла* у *Карло* и сл. Све разлике пописане су у напоменама као варијанте.

Празници путовања су ауторски конципирана збирка, у којој је Десанка Максимовић сакупила све текстове за које је сматрала да се могу објединити жанровском одредницом

путописа и део текстова радикално изменила, склапајући нове целине. Такав је случај са путописом „Пољска се зацељује“, „Цео свет Москви у гостима“ и „У Италији, земљи надахнућа“. Недостатак рукописа у многоме отежава утврђивање потпуне историје текстова и редоследа фаза њиховог мењања. Издање је, иначе, припремљено без лекторске контроле и искварено је бројним штампарским грешкама, што је захтевало знатније интервенције приређивача. Из збирке *Снимци из Швајцарске* само је пет путописа објављено претходно у часописима, и то без знатнијих разлика у тексту, док је за остале збирка остала једини извор.

Правопис

У складу са принципима за приређивање овог издања, у текстовима су у потпуности очуване језичке особености извора, без обзира на њихову ваљаност у односу на језичку норму. Сви текстови су, међутим, прилагођени важећим правописним начелима, изузев у случајевима када би то угрозило намере аутора, дакле, када су одступања била свесна, са одређеним циљем. С обзиром на то да су текстови приређени у овој књизи *Целокупних дела* објављивани у дугом временском распону, од средине 20-их до 90-их година прошлог века, одступања од савремених правописних конвенција неуједначена су и разликују се од текста до текста, зависно од времена настанка. Најзнатнија су, дакако, у најстаријим текстовима, иако ни ту нису доследна и једнообразна, док их у оним најновијим готово и нема. Примери на које ће се овде указати налазе се углавном у старијим изворима, у радовима који нису накнадно објављивани и усаглашавани са савременијим правописним начелима.

Велико и мало слово Десанка Максимовић пише неуједначено, чак и у оквиру истог извора. Тако великим словом пише други члан двочланих географских назива: *Црно Море, Три Извора, Мале Куле* (*тврђава*), *Атлантски Океан, Учка Гора*; припаднике црквених редова: *Францисканци, Августинци*; звања и титуле: *Краљ, Дофен, Конетабл, Сензал, Велики Инквизитор*. Такође пише *Арханђел Михајло, Господ Исус, Девица Марија*, а великим словом писани су и придеви *Божији, Анђеоски*, затим *Париски, Фландријски, Бургоњски, Римски* (иако не доследно), као и називи припадника верских покрета или партија (*Хусити, Бургињонци, Армањаци*). С друге стране, малим словом су написана презимена *Филип бургоњски, батар* (надимак), *Жан орлеански, Шарл лоренски*, или називи припадника, становника градова и држава: *орлеанци, парижани, французи, нормани*. Сва наведена одступања прилагођена су захтевима важећег правописа.

Спојено и одвојено писање такође је прилагођено важећим начелима. Код Десанке Максимовић налазе се следећи примери спојеног писања: *усто, тојест, свакичас, устварити, спролећа, поподне* (у прилошкој употреби), *макако, например, свакипут, усусрет, узору*. Одвојено је писано *с десна, ни мало, у опште, сутра дан, од прилике, ни један, ма да, за то*, затим *у осталом, у очи, од прилике* (у прилошкој употреби), *за увек, ви ће те, у сред, у вече, девето годишња, у место* (наместо), *све једно, у јутру, пред вече, у ноћ* (увече), *у том* (тога трена), *тако рећи, на више* (горе), *у пркос* (насупрот), *на жалост, не признавање, с тога* (због тога), *у толико пре, сребрнасто бело, тамно црвено, под ноћ* (увече), *на очиглед, народно ослободилачки, до недавно*.

У изворима налазимо да је сугласник **ј** изостављен у речима *историски, индустриски, украински*, и у низу других примера, укључујући и страна имена: *Ховиета, Жиан, Желиа* (генитив од *Жели*) и слично. У свим случајевима где то правопис налаже **ј** је додавано. И све друге гласовне промене које у изворима одступају од правописних начела усаглашене су са њима (једначење сугласника по звучности и друго). Десанка Максимовић често пише *кадкад, предпоставка, одприлике, сусетство, одпрве, отступница, предходник, отсуство, попсетити, битци, одкуд, приповетци, бегство, претстава*. Овакви примери налазе се и у новијим текстовима.

Што се тиче уобличавања страних имена (транскрипција), оно је у изворима крајње неуједначено и недоследно, не само у онима који су удаљени по времену настанка, већ

и у онима који су писани у исто време. Готово истовремено Десанка Максимовић пише *Првомајски* и *Пјервомајски*, *Безименски* и *Бјезименски*, *Баїрејана* и *Баїријана* (уместо *Баїрјана*). Уместо *Поаше*, *Лоара*, *Оаз(а)*, она ове појмове транскрибује као *Пуаше*, *Луара*, *Уаз*. Читав низ одступања од правила савремене транскрипције види се и код промена страних имена по падежима, која су неуједначена и у оквиру истог текста. Тако се имена негде правилно мењају, нпр. *Жана де Куша*, *Александра Диме*, а на другим местима се презиме или име остављају непромењени: *Жана Буше*, *Жана од Нувелонйон*, *Добри Цанева*. Сва страна имена и њихове деклинације остављена су у изворном облику, како су написана, изузев када су установљене штампарске грешке.

Од начела да се оригинална интерпункција у основном тексту мора у потпуности очувати, приређивач је одступао само у изузетним случајевима, када то ни на који начин не утиче на значење и унутрашње односе у реченици. Зарез је додаван иза чланова низа у набрајању, код издвајања вокатива, узвика, модалних речи и везничких речи и израза, онда када правопис то изричито налаже. Исто тако, издвајане су зарезом апозиције и апозитивни делови реченице, што Десанка Максимовић није доследно чинила. Најзад, за старије ауторкине текстове карактеристично је одвајање зарезом тесно везаних зависних реченица у другој позицији, у складу са раније важећим правилима граматичке интерпункције (нпр. *Јављала је, да није задовољна...*; *Био је сиїуран, да је Јованка йредодређена...*) У оваквим случајевима зарез је уклањан.

Код правописних знакова интервенције приређивача сводиле су се на уклањање тачке код основних бројева, односно додавање код редних, затим на уклањање зареза или црте када су писани заједно, једно до другог, као и на редовно додавање угластог знака дужине код сажимања два самогласника (*ишо*, *дошо*, *ко*) и у генитиву множине када је то потребно. У неколико случајева навођења дијалога помоћу наводника, који су били учестало нанизани, наводници су замењени цртама, како је у данашњој пракси уобичајено. Најзад, у свим страним топонимима француског подручја, иначе редовно транскрибованим у текстовима Десанке Максимовић, уклоњена је цртица, према препорукама важећег правописа.

Техника приређивања

У основном тексту су варијантна места (она која се у другим изворима разликују), односно места која се коментаришу, обележена експонентним бројем (за делове веће од три речи број се понавља на почетку и на крају). У напоменама број се понавља, иза њега се наводи реч или група речи из основног текста, а затим се доносе варијанте, обележене скраћеницама. Када је разлика идентична у више извора наводи се само једанпут, са пописаним скраћеницама свих извора у којима се налази. Када је у приређеном тексту, изузетно, за исправке двосмислених штампарских грешака или очигледних омашки у цитатима коришћен неки други извор, на то се упозорава у појединачним напоменама, а скраћенице су штампане одмах иза угласте заграде, без понављања текста. Иначе, у основном тексту нису уједначавани типови слога, начин навођења цитата, као ни графички изглед цитираних стихова или докумената. Друге редакције, које је било потребно штампати у целини, прештампане су без икаквих измена, са штампарским грешкама и свим правописним особеностима извора. Ови текстови доносе се у саставу напомена, сваки иза напомене у којој је описан.

У критичким напоменама изворни текст је штампан обичним слогом, док су приређивачке белешке и коментари штампани курзивом. За сваки посебно насловљен текст доносе се подаци о изворима и пописују се све разлике међу њима (варијанте), укључујући и интерпункцијске. Као варијанте су пописане и разлике између основног текста и извора потекле од приређивача (углавном исправке штампарских грешака и очигледних, омашком начињених грашака аутора), изузев разлика описаних у претходном поглављу. Навођење само једног извора подразумева да је једини и да је, дакле, према њему

приређен основни текст, па се тај податак не истиче посебно. Иначе, када за неки текст постоји више извора, наводе се релевантни подаци о свим изворима и податак о томе који је изабран као основни. Критеријум избора образлаган је у напоменама само онда када је било неопходно одступити од начела да се као основни извор користи последња, коначна верзија текста.

При приређивању основног текста и у напоменама коришћени су текстолошки знакови. За издвајање речи и делова текста које је приређивач разрешио или додао у основном тексту и за накнадно додељене наслове ненасловљених радова коришћена је тупоугла заграда (< >). Истим заградама означавани су у напоменама изостављени делови текста идентични у основном тексту и варијантама, да се не би непотребно понављали. За раздвајање варијантних делова основног текста и варијаната када се наводе у напоменама коришћена је угласта заграда (]). Двема угластим заградама ([]) издвајани су, такође у напоменама, прецртани делови текста у рукописима.

Попис извора и скраћеница

АЈ – Рукописи у Архиву Југославије
АСКЗ – Рукописи у архиви Српске књижевне задруге
Ба – *Баїдала* : часопис за књижевност, уметност и културу (Крушевац), 1985.
Бо – *Борба* (Београд), 1957, 1966, 1970.
Бр – *Браничево* : часопис за културу, уметност и друштвена питања (Пожаревац), 1962, 1971.
БЋ1 – Бранку Ћопићу : 26. марта 1985. – Београд : [б. и.], [1985].
БЋ2 – *Branko Ćopić* / Priredio Voja Marjanović. – Beograd : Stručna knjiga, 1988.
ВН – *Вечерње новости* (Београд), 1964.
ГСКЗ – *Гласник Српске књижевне задруге* (Београд), 1934, 1939.
Д – *Дуга* (Београд), 1947, 1948, 1963.
Дет – *Detinjstvo* : časopis o književnosti za decu (Novi Sad), 1980, 1983.
ДЖЉ – *Da život bude ljubav* / Mira Alečković ; priredila [i predgovor napisala] Desanka Maksimović. – Sarajevo : Svjetlost, 1972. – (Biblioteka školska lektira).
Дн – *Дневник* (Нови Сад), 1988.
ДНС – *Domovino noćas sam te sanjao* : stihovi pesnika koji žive van domovine / izbor Nikola Korbutovski. – Kruševac ; Bagdala, 1980.
ДПС – *Dječiji pisci o sebi*, knj. 2. / [priredio] Ahmet Hromadžić. – Sarajevo : „Veselin Masleša“, 1963.
ЖД – *Žena danas* (Beograd), 1961.
ЖР – *Живот и рад* (Београд), 1935.
ЗБ – *Звездане баладе* / Мира Алечковић ; [поговор] Десанка Максимовић. – Београд : Дечја књига, 1952.
ЗС – *Закажи ми састанак на оном свету* / Марија Петровић ; предговор Десанка Максимовић. – Београд : Експортпрес Звездара, 1989.
И – *Идеје* : за књижевност, политичка и друштвена питања (Београд), 1935.
ИП – *Изабране приче* / Бранко Ћопић ; приредила [и предговор написала] Десанка Максимовић. – Сарајево : Свјетлост, 1960.
ИСП – *Избор српског пуповиса* / саставио Бошко Новаковић. – Нови Сад ; Београд : Матица српска ; Српска књижевна задруга, 1961.
Ј – *Јутро* : часопис за село (Београд), 1954.
ЈО – *Јованка Орлеанка* : студија / Десанка Максимовић. – Београд : Мисао, 1929.
К – *Књижевност* (Београд), 1946–1948, 1961.
КАСКЗ – *Књижевни архив Српске књижевне задруге 1892–1970* / Светлане Стипчевић. – Београд : СКЗ, 1982.

КБЂ – *Кад сам био ђак : сећања наших личности* / Дамњан Морачић. – Београд ; Горњи Милановац: Народна књига ; Дечје новине, 1984.
КИА – *Kazivanja o Ivi Andriću : uspomene savremenika* / [priredio] Radovan Popović. – Beograd : Sloboda, 1976.
КН – *Књижевне новине* : лист за књижевност, уметност и друштвена питања (Београд), 1948–1950, 1957, 1961, 1962, 1967, 1975, 1977 (ћир. и лат.).
Ко – *Кораци* (Крагујевац), 1972.
КР – *Књижевна реч* : лист за књижевност, уметност, културна и друштвена питања (Београд), 1977.
КРЈ – *Како се рађала југословенска револуционарна поезија* / приредио Милорад Блечић. – Ниш : Градина, 1973.
КС – *Književni sever* : časopis za književnost, nauku i kulturu (Subotica), 1927.
Лит – *Literatura* : časopis za nauku i književnost, 1932.
ЛМС – *Летопис Матице српске* (Нови Сад), 1939, 1951,1953.
МА – *Мирославу Антићу у спомен* / приредио Мита Пантић. – Нови Сад : 1991.
Ми – *Мисао* : књижевно-политички часопис (Београд), 1927, 1929, 1931, 1933.
МК – *Млада култура*, 1952.
МЛ – *Mladost*, 1958, 1959.
На – *Напред* (Ваљево), 1964.
НГЛ – *Наше горе лист* (Београд), 1995.
НИН – *НИН : Недељне информативне новине*, 1966, 1888.
НЈК – *Настава језика и књижевности у средњој школи* : часопис за стручна и методска питања (Београд), 1950
НС – *Naša stvarnost* : časopis za književnost, nauku, umetnost i sva društvena pitanja, 1938.
ПБ – *Politika bazar* (Beograd), 1965.
ПЕ – *Политика експрес* : вечерњи лист (Београд), 1990.
Пес – *Песме* / Владислав Стајић Влајко ; цртежи Марко Маскарели ; уводни текст Десанка Максимовић. – [Б. м. : б. и., 1986?].
Пје – *Пјесме* / Бранко Ћопић ; приредила [и предговор написала] Десанка Максимовић. – Сарајево : Свјетлост, 1961. – (Школска лектира).
ПМБ – *Птице ме буде* / Јованка Хрваћанин и Кристина Бренкова ; [предговор] Десанка Максимовић. – Београд : „Вук Караџић“, 1979. – (Златна грлица).
ПНП – *Pod nebom planine* / Olivera Topalović ; [predgovor] Desanka Maksimović. – Beograd : Izdanje Zore Topalović, 1978.
По – *Политика* (Београд), 1963, 1967.
Поб – *Побједа* (Титоград), 1985.
ПП – *Празници путовања* / Десанка Максимовић. – Београд : Слово љубве, 1972.
ППР – *Просветни преглед*, 1970.
Пу – *Putevi* : časopis za književnost i kulturu, 1960, 1972, 1974.
ПХН – *Pod hladnim nebom* / Jelena Stanković Gavrilović. – Beograd : Zajednica književnih klubova Srbije, 1988.
Ра – *Развитак* (Бања Лука), 1972.
РСС – *Разговори са савременицима : Ко је на вас пресудно утицао и зашто?* / Драгослав Адамовић. – Београд : Привредна штампа, 1982.
Сав – *Савременик* : месечни часопис (Београд), 1957, 1977, 1988, 1990 (ћир. и лат.)
СВ – *Сребрни воз* / Мира Алечковић. – Београд : 1963.
Свет – *Свет* (Београд), 1966.
СКГ – *Српски књижевни гласник* (Београд), 1930.
СЖ – *Suvi žig knjige drugova* : roman / Milutin Ž. Pavlov. – Forum : Marketing print, [b. g.].

СОГ – *Снеī одлази у īрад* / Т. К. Макарова ; [предговор] Десанка Максимовић. – [Београд : подмладак Црвеног крста, 1971].
Ств – *Сᾱварање* : часопис за књижевност и културу (Титоград), 1972.
Стр – *Сᾱремљења* : часопис за књижевност, уметност и културу (Приштина), 1977.
СШ – *Снимци из Швајцарске* / Десанка Максимовић. – Београд : Слово љубве, 1978. – (Путописи).
ТМД – *Tebi, moja Dolores* / Saša Božović. – Beograd : 4. jul, 1978.
ТП – *Tito piscima pisci Titu* / Priredili Radomir Andrić, Ljubivoje Ršumović. – Beograd : Književne novine ; Sombor : „Zagreb“, 1981.
Хо – *Хоризонᾱи*, 1956.
ЧБ – *Чуда Бајкала* / Марк Сергејев ; [предговор написала] Десанка Максимовић. – Београд : „Вук Караџић“, 1982.
ЧЈ – *Četvrti jul* : list Saveza udruženja boraca Jugoslavije (Beograd), 1963.

Посебне напомене

ЈОВАНКА ОРЛЕАНКА

Прва, рукописна верзија студије чува се у Архиву Југославије (сигн. АЈ-66-1140-1470) под насловом Јованка од Арка, *са наднасловом* Домаћи задатак за Професорски испит. *Текст је куцан на машини, ћирилицом, на 97 листова различито пагинираних, димензија 28 x 17 цм, исписаних само са једне стране, а накнадно су додата два листа исписана руком, на којима је наведена литература. Потписан је аутографски и датиран 10. 12. 1928. Према пратећој документацији, Десанка Максимовић је рад тога дана упутила Комисији за професорски испит, а позитивно мишљење Комисије добила је 26. 12. 1928.*

Студија је под насловом Јованка Орлеанка *објављена у часопису* Мисао, 11, 29/7–8 (1929), 452–464; 30/1–2 (1929), 85–126; 30/3–8 (1929), 371–384. *Исте године,* 1929, *штампана је и у облику књиге, у издању* Мисли, Београд, *овога пута са поднасловом* Студија и Литературом *на крају текста. Вероватно је издање у часопису претходило књизи. Разлике између ова два извора су малобројне, чак је и већина штампарских грешака идентична.*

У овом издању текст се штампа према ЈО. *У напоменама се најпре доноси текст уводног поглавља из рукописне верзије, које је у штампаним верзијама изостављено, а иза њега следи попис варијаната,* АЈ и Ми, *у којима се указује и на интервенције приређивача које су биле неопходне.*

Стогодишњи рат
1328–1453.

I. Стогодишњи рат између Француске и Енглеске, чије је супарништво два века још пре овог рата почело, био је низ сваковрсних патњи за Француску, низ учестаних ратова са непријатељем споља и грађанских борби у самој земљи. Али ма како да је крвав и несрећан био за саму Француску у току трајања, он је по резултатима које је дао на крају био спасоносан. Из њега је Француска изашла преображена, уједињена, свесна себе саме, са снажним националним осећањем, које се родило из заједничких беда и потом из заједничких победа над једним непријатељем. Моћ енглеских краљева у Француској би сломљена; а краљевина Француска доби такав углед, да убрзо поста апсолутном монархијом. Лавис овај рат назва „најважнијом еволуцијом у Француској историји".

Још у самом почетку рата, са првим инвазијама Едварда III сина Изабелиног, који је полагао право на француску круну, почела су пустошења и зло за Француску. Овај се рат ипак не би толико одужио, да му прилике у Фландрији не дадоше могућности да се развије, и не би толико крвав био, да није појачан једним бесмисленим грађанским ратом.

1366 године Едвард III похвата трговце фламанске у својој краљевини и забрани извоз вуне. Због тога наста велика беда у Фландрији. Створи се у народу уверење да је најкорисније сложити се са Енглезима. На предлог свог вође Јакова ван Артевелде начинише трговачки уговор са Енглеском, а не покидаше вазалне везе са Француском. Овај час био је рат објављен. Едвард се искрца. Фламанци осташе неутрални.

1340 Енглези осигураше званично савезништво Фламанаца, и у првој снажној поморској битци код Еклузе Фламанци својим лађама допринеше победи Енглеској.

Иза неких победа Француских у Гијени и устанка Шкота дође до мира. Али овај мир био је само примирје. Бретања даде прилике идућем сукобу, где се због размирица двојице претендената на бретањски престо створише две странке: француска и енглеска, јер Монфора подупираху Енглези, а Карло Де Блоа беше француски штићеник. Кад Енглезима прибоше још неке покрајине, они поново зарате. Овог пута то беше велике ратне операције, и опет победа енглеска и пораз Француски. Овај пораз већ унапред беше припремило племство Француско, претенциозно, које чини све напоре да неплемиће одстрани од војне службе, које је међутим необавештено у тактици. Бори се у рату као у затвореноме простору, не да се поучити. Поред овог оружје заостало, никакво. С друге стране скоро нико неће у војну службу, даје откуп у новцу, или тражи да му краљ плати. Међутим у Енглеској војна служба беше обавезна за сваког. Војници снажни, чврсти. Пешадија добра и бројна.

Енглези победише код Кресија, опседоше Кале и он се глађу изморен предаде. Шест грађана изађоше у кошуљама и предадоше кључе. Краљ није могао ништа учинити за спас Калеа.

Страховите последице беху свега овога. Насташе пљачкања, паљевине. Краљ удари намете на поданике, јер му краљевска добра нису више ништа доносила; извоз преста, шуме не доносише прихода. Државни сталежи га уцењују, гледају да извуку што више користи из ситуације. Они се још више осилише за време Јована Доброг, сина Филиповог, кад Едвард III. поново упаде у земљу позван од Филипа Наварског. У исти мах гроф Ланкестр нападе из Британије а Црни принц са југа. Сталежи овог пута притекоше у помоћ краљу. У име свију преговарао је Етијен Марсел, богат платнар из аристократске буржуазије. За ток седница не зна се много, резултат је био: да сталежи обећавају помоћ, краљ реформе. Сталежи не дају новац краљу, ни његовим чиновницима, већ сами плаћају шта треба. Смеју склапати коалиције, одупрети се силом против пљачке краљевских плаћеника. Они посредују уређење новчаница. Полицијске дужности врши сам народ. Неки дах демократски веје из ове ордонансе. Још су слободоумније биле одлуке Државних Сталежа, који се састаше после пораза Француског код Поатијеа. Краљ Јован био је заробљен и одведен у ропство, те се Етијен Марсел показа врло смео у својим захтевима према Дофену. Што је краљевска моћ више слабила, сталежи се више силили. 3. марта 1357 године они поднеше своја тражења, која посташе Велика Заповест, и беху велики опоменик јавног права. Њима се углавном одређивала и поштовала и права краљевска и права народа. Краљ је на све реформе пристао под притиском невоља у краљевству. Његови уступци су били последица пораза, за то су и тековине народне биле кратког века. Честим сазивањем сталежи брзо изгубише значај.

У ово доба краљ је [*нечишко*] окупио око себе пуно народа својим речитим говорима. Њему се придружи и Етијен Марсел, и Робер Ле Кок. У свој овој збрци јавља се један покушај занимљив и нов: управљање речју. Народ у Паризу, коме се обраћају својим говорима, постаје судија свих свађа. Сви желе да га придобију за себе, и он пристаје сад уз једне, сад уз друге. И сам Дофен почиње држати говоре. Тражи помоћи против Етијена Марсела и краља наварског. На све стране настане оружање. Поред свега Енглези још у земљи, на западу; на северу се међутим буне сељаци очајни због беда у које су их бацила властела и рат са непријатељем. Париска буржоазија са Етијеном Марселом на челу придружи се овим сељачким бунама. Устанак би нарочито методски организован у околини Париза, ради рушења и пљачки замкова. Сељаци нападоше чак и краљевску породицу, која се беше склонила у Марше де Мо. Спасе је Гастон де Фуа. Кад најзад овај устанак би угушен, племићи се сурово осветише. Од маја до јуна би убијено 20 хиљада сељака. Кад ускоро за овим Етијен Марсел умре, а краљ наварски поново би побеђен, унутарње невоље беху углавном савладане; остаде само рат са Енглезима.

Како преговори о миру, које је водио заробљени краљ, нису успели, Едвард скупи војску, пође Паризу, али ипак због неких буна одлучи се на мир, за Енглезе врло ласкав, за Французе врло болан, јер су морали дати многе покрајине и велику одштету. По овом миру у Бретинију краљ Јован доби слободу, уз огроман откуп разуме се. Ипак, како се откуп тешко купио, а један од таоца, син му, војвода Анжујски побеже, краљ оде поново Енглезима, да га замени, и тамо умре 1364 године.

За Јованом Добрим дође Карло V, благ, племенит и интелигентан владалац. Он се окружи краљевским сјајем; али поред тога једном групом људи најобразованијих у својој земљи, који су сачињавали владу. За време овог модерног краља, чија се душа дубоком побожношћу везиваше за средњи век, у Француској се зла мало утишаше. Он сталним и привременим порезима обогати краљевске благајне. Створи моћну војску, јер новцем плаћаше сеђере, да брани своје личне земље, и тим стиче право да им заповеда. Он уреди дипломацију, војну и финансијску. Поред тога беше и вешт дипломата. Одржаваше пријатељство са Немцима, Шкотима и Талијанима, и успе да се Маргарита, богата наследница фландриска уда за његовог брата Филипа Смелог; а не, како јој је отац хтео, а сина Едварда III.

Краљу поможе да савлада два још локална рата: наварски и бретањски Ди Гесклен, његов доцнији конетабл. Он исто тако успе, да се стави на чело безбројних компанија, које су пустошиле Француску, и да их поведе на југ, те да на шпански престо дигну Хенрика, а оборе Петра Грозног. Истина је, да ове исте чете после служе Енглезима против Ди Гесклена, па опет свом старом вођи, док најзад обновљени рат између Енглеза и Француза не отвори им поље рада.

Мир бретински би нарушен, јер најмоћнији сеђери радо примивши владу енглеску, не хтеше да дају тешке намете. Потражише заштите у француског краља, што он једва дочека, јер се за нову борбу већ био спремио и у војном и у дипломатском смислу. Од краја 1369 борба се отпочела у Гаскокињи, Поату, и Нормандији.

Његова ратна тактика била је уморити непријатеља, црпсти му лагано снагу и стрпљење. Бригу око рата тад повери Ди Гесклену учинивши га конетаблом. И историја ових десет година рата је његова историја и осталих војсковођа што беху уз њега. Имадоше великих успеха: и на копну и на мору. Како је рат био неповољан по Енглезе, они жељаху сталан мир. Преговори се почеше водити од 1375. У том се рат сам по себи утиша [јер] 1377 помреше сви они који су га са страшћу водили: принц Галски, Едвард III. После неких заплета у Бретањи, умре и Карло V. 1380 године, а исте године умре и Ди Гесклен.

II.

После поправљачке владавине Карла V, дође двадесет и више година највећих нереда и беда, за време његовог још малолетног сина Карла VI. Француска у ово доба у мало што није изгубила своју независност, и своју националну династију. Од године 1392 учестани лудило новог краља, које наступи због неуредног му живота, даде власт завађеним и амбициозним принчевима, потом његовој жени, сензуалној и грамзивој Изабели Баварској. Међу великашима највише се истичу краљев брат, војвода Орлеански, и Бургоњски Јован Неустрашиви, суште противности један другом.

Луј Орлеански беше оличење „љупког порока", образован, фини љубитељ песништва; раскалашан и амбициозан. Обећиваху га да је бацио чини на свог краљевског брата, свремена на време лудог. Међутим компромитујући се са краљицом Изабелом Баварском, био је срамота и пропаст краљевини.

Његов супарник био је моћан на други начин: имао је много земаља, разноликих и удаљених веза. Ружан и мали, али пун одлучности и воље. Интересовао се свим суврменим питањима. Био прави политички темперамент, на супрот Лују Орлеанском, који је био права уметничка природа.

У часовима свести краљ тражаше помоћи од војводе Бургоњског. И, како се он јављаше као ослободиоц од настраних и прекомерних пореза војводе Орлеанског и краљице, он поста љубимац париског народа, а то је значило много.

Кад 1407 године људи војводе бургоњског убише Луја Орлеанског ноћу, и дивљачки посекоше на комаде, а кад Бургоња признаде злочин, грађански рат настаде. Земља се подели на два табора: Бургињонце, присталице војводе Бургоњског са његовом браћом и сином на челу, и Армањаке, који хтедоше да освете Луја Орлеанског и заштите његовог сина Карла. Армањаке воде принчеви Валуа, војвода бретањски, грофови од Клермона и Алансона, сењери с југа са Бернаром од Армањака, по ком странка и доби име. Јованку су доцније Енглези називали „Девицом Армањака". Све ово племство узалуд се издавало за трубадуре и песнике, јер у току се овог грађанског рата показало дивљачко, и организовало низ убистава и сеча, пустошења вароши и цркава, не само код непријатеља, већ често и код присталица својих непријатеља.

Крвавом рату у земљи придода се и рат с Енглезима. Тамо је од 1413 нови краљ Хенрих V. Пошто је говорио о миру и примирју, за које се време спремао за рат и будио у свом народу мржњу против Француза, он једва дочека позив бургињонски, и сматраше да је дошао час да поново узме француске провинције, које је Карло V. био повратио.

Међутим у Француској се припремао отпор. Племство је хтело да од овог рата учини један тријумф. Сва партија Армањака подиже се, све беше племство. Одгурнуше грађане, јер су сумњали да су уз Бургињонце. Било их је 100.000 док је Енглеза било 60.000.– Ипак су били поражени код Азенкура 1415. Бургињонци беху неутрални овог пута. Краљевина би потом остављена на милост и немилост Енглезима. Они методски заузимаху Нормандију. Не узнемираваху их ни побеђени Армањаци, ни Бургињонци, који им беху наклоњени. Узалуд се јуначки бранио и Кан и Руан. Ред дође и на Париз. Париско становништво је десетковало у друштву са Бургињонцима Армањаке. Дофен се једва спасао.

Кад војвода Бургињонски виде да Енглези све више напредују, побоја се да неће имати да их призна за господаре, и беше вољан да се измири са Дофеном. Склопише мир у Пијиу, али га се војвода Јован не придржаваше, и пође на Дофена са војском. При виђењу на мосту Монтеро, где су требали опет да се измире, људи Дофенови убише војводу. То беше велика невоља за Француску. („Сире, ово је рупа кроз коју су Енглези прешли у Француску".)

Нови војвода Филип настави борбу и везу бургињонску са Енглезима учини још тешњом. Миром у Труа 1420 краљ и краљица, у колико је било у њиховој моћи, искључише свога сина из наследства престола, и своју кћер Катарину дадоше за жену Хенрику V. Због чега се он стаде сматрати наследником Француског престола. Међу народом се с негодовањем примило све ово, и већ се говорило о пророштву: да је жена упропастила Француску и да ће је девојка спасти. Дофен међутим, пошто се сам није одрекао престола, и даље се сматрао његовим првим наследником. Национално осећање се све више буди. Већ више покрајина оданих Дофену, властела и посланици вароши сваке године изгласавају нове порезе и помоћ у рату националном не тражећи при том од Дофена никакво полагање рачуна.

Капетани авантуристе дижу се и чаркају границом, док се буржуазија у Руану и Паризу тајно буди, прави завере и готова је сваког часа да помогне сваки покрет против Енглеза. [Ових] Родољубивих покрета има свугде у Нормандији, Мену, чак у Бургоњи. Уобичајена зла прате међутим покрете пљачкашких трупа. Сељаци у крајњој беди, поља опустошена не доносе жетве. Глад и куга на Луари и на југу. Мишле вели да су у овој општој исцрпелости и саме рушевине биле рушене.

Такви су тамни били почетци живота Карла VII. о чијем карактеру се не зна много позитивно. Један научник тврди да је у ово доба био небрижљив, огрезао у задовољствима, играчка својих министара. Његов последњи биограф представља Дофена

поузданог у себе самог, одлучног, са много практичног смисла и дубоког познавања послова. Вели даље да су му физичка преимућства и благост манира прибављали љубав народа. Један савременик га описује као елегантног, слаткоречивог и пуног сажаљења за сиротињу. Други га међутим описује као врло ружног, малих очију и носа великог бубуљичавог. Био је искрено побожан, племенит, попустљив према другима као и према себи, али роб својих љубимаца и неспособан да увиди њихове недостатке. Ова његова поводљивост је и учинила да пропадне предузеће Јованке од Арка.

Године 1422 умреше Хенрик V и Карло VI. За време малолетства сина Хенриковог Енглеском управља један од стричева, док други, војвода од Бетфода поста регент у француском делу државе. Он беше вешт министратор и политичар. Ожени се Аном, сестром војводе Бургоњског, једном другом женидбом придоби и Бретању за Енглеску. Французима нису помогли ни шкотски најамници. Беху потучени код Кравана и Вернеја 1424 године. У доба од прилике ово Јованки се јављају прве визије.

После катастрофе у Вернеју Француска тренутно би спасена свађом између намесника у Енглеској и војводе Бургоњског. Неки немири потом наиђоше у Лондону и војвода Бетфод мораде да напусти Француску читаву годину и по. Ипак он још у ово доба би задовољан напретком заузећа енглеских у Француској, све до пораза [Орлеана] код Орлеана. У доба опсаде Орлеана почиње и прва активност Јованкина.

[1]улевао] уливао АЈ. [2]Сен Николе] Сен-Никола АЈ. [3]Сефоу] Сефону АЈ. [4]мајка] мати АЈ. [5]био је] био ја Ми; ЈО *(шт. грешка).* [6]„Вутона“,] „Вутона“ АЈ. [7]размишљала] размишљала, АЈ. [8]припадала] припадали АЈ; Ми; ЈО (*немогућа конгруенција са* били *у наредном делу реченице).* [9]дечјих] дечијих АЈ. [10]легенде] легенде, АЈ. [11]гране] грање АЈ. [12]свети] светли АЈ. [13]било] био АЈ. [14]кад] када АЈ. [15]на острво,] на острву, АЈ. [16]уверења] веровања АЈ. [17]опатији,] општини, АЈ. [18]су јој онемилели] јој однемиле АЈ; су јој онемили Ми; Јо *(шт. грешка).* [19]гласова.] Гласова. АЈ. [20]сензал] *Нечитко* АЈ; сешжалк ЈО *(шт. грешка).* [21]гласове] Гласове АЈ. [22]Ленг] Ланг АЈ; Лен Ми *(шт. грешка?).* [23]*Исто.* [24]Роберт Бодрикур] Роберт де Бодрикур АЈ. [25]Пуланжи] Пулажи Ми; ЈО *(шт. грешка).* [26]зајмила] заимала АЈ. [27]Домремија, АЈ. [28]избегли] били избегли АЈ. [29]отац] отео ЈО *(шт. грешка).* [30]Нувелонпона] Нувилонпона АЈ; Новилпона Ми; Новепон ЈО *(шт. грешке).* [31]и био] те био АЈ. [32]предем] предам ЈО *(шт. грешка).* [33]добри] добро Ми; ЈО *(шт. грешка?).* [34]Нувелонпон] Нувилпон АЈ; Новилпон Ми; Новелонпон ЈО *(шт. грешка).* [35]милом] племенитом АЈ. [36]Меца] Неца АЈ. [37]којим] скојим АЈ. [38]Пуатијеу] Поатијеу АЈ. [39]Француске] Француски Ми; ЈО *(шт. грешка).* [40]*У* Ми *и* ЈО *нема следећег пасуса:* Многи историци, а и Јованка на свом процесу говори о неком „тајном знаку“, који је учинио да краљ одобри њене намере. Ни под претњом највећих мука међутим она није хтела одати овај знак. Можда је то нека тајна краљева, коју је она могла само Божјом помоћу дознати, можда молитва коју је Дофен пред сам њен долазак упутио Богу обасут непрегледним невољама. Један историк покушава да да научно објашњење овога: као да би се Јованка била споразумела са краљевим исповедником и да јој је он рекао ову молитву из саме љубави према Дофену, те да би Јованку примио за помоћницу. АЈ. [41]за шта] зашто АЈ. [42]у Пуатије] Пуатије ЈО *(шт. грешка).* [43]У часу] У часу, АЈ. [44]пророковања] пророковања на пример АЈ. [45]чудесима,] чудима, АЈ. [46]легенда] легенда, АЈ. [47]*У* Ми *и* ЈО *нема следећег пасуса:* Закључци пороте бише умножени у великом броју и разаслани по свима крајевима краљевине и свима принчевима хришћанским, чак и изван француске: у Фландрију, и у Немачку, цару Сигисмунду. Овим су хтели да увере све који су сумњали у божанско порекло њезиног посланства, и тако, да непријатеље поколебају, а пријатеље да охрабре. АЈ. [48]се] се је АЈ. [49]*У* Ми *и* ЈО *недостаје следећи део текста:* Благовести и Велики Петак те године беху пали у исти дан, те се због тога, по традицији, многи свет скупио у ту варош, да се поклони „Црној Богородици“. Можда је Јованка, кад већ сама није могла ићи на поклоњење, тамо послала своје другове, да јој виде и поздраве мајку. АЈ. [50]Фјербуа,] Фирбуа, АЈ. [51]*Исто.* [52]у најтежим борбама;] у нејтежој борби;

АЈ. [53]„Са Краљем небеским.“] „Од Краља Небеског.“ АЈ. [54]И, уопште,] И и уопште Ми; ЈО *(шт. грешка).* [55]именује] наименује АЈ. [56]Луаром < > стране.] Лоаром < > стране. Пошто је била порекла римског, варош је сачувала свој првобитни четвртасти облик. На зидовима се дизале тридесетчетири куле. У околину и три предграђа, која се ширила изван зидова, водила су петора врата и две [*нечитко*]. Врата [*нечитко*] гледала су на запад, врата Берне на северозапад, врата Бургоњ на исток, врата се париска на северо отварала према јакобинском манастиру и гледала у пространу шуму. Зидови са ове стране били су нижи, и куле ређе. На југу су била врата моста, чувеног каменог моста, који је везивао варош са левом обалом Лоаре. Мост је био оивичен кућама и врло дуг: имао је деветнаест лукова неједнаких отвора. У своду првог и последњег лука налазио се по једнак покретни мост. Пети лук се одмарао на малом острвцету у Лоари. Од шестог лука, па целом дужином моста простирала се тврђава Св. Антонија. На дванаестом и једанаестом луку дизао се ступ звани Ла Бел Круа. Мост се завршавао малим замчићем са две куле, званим Тврђава Малих Кула. Затим иза моста предграђе ди Портеро, црква Августинаца, па пут тулуски. Уопште предграђа на југу Орлеана имала су најлепшу околину. Али се и остала по нечим одликовала.: источно је било дивно сазидано, имало две особите цркве, Св. Михаила и Св. Ењана. На северу опет цркве и манастири, па лепи пут за Париз, па огромна шума. На западу пут за Блуа и Шатоден. Али доцније, при повлачењу од Енглеза, сва ова дивна предграђа, цркве, манастири, бише порушени. *Крај пасуса.* АЈ. [57]Салсберија] Салисберија АЈ. [58]Салсбериу] Салисбериу] АЈ *(оваква разлика до краја текста).* [59]оставивши] оставши Ми; ЈО *(шт. грешка).* [60]Кулицама] Кулама Ми. [61]Сви] Овим АЈ. [62]*Исто као 60.* [63]појачаља:] појачања; Ми; ЈО *(шт. грешка).* [64]Сен Лорану да] Сен-Лорану, да АЈ; Сен Лорануда Ми; ЈО *(шт. грешка).* [65]бастиљама] бастиљима Ми; ЈО *(шт. грешка).* [66]неузнемиравани] изнемиравани АЈ *(грешка).* [67]Фастолф] Фолстаф АЈ *(оваква разлика до краја текста).* [68]намирнице и] намирнице за пост и АЈ. [69]грофа Клермона] грофа од Клермона АЈ. [70]Истога] Истог АЈ. [71]бургоњски.] у Бургоњу. АЈ. [72]Бедфорд] Бетфорд АЈ; Ми; ЈО *(на овај начин уједначено до краја текста).* [73]Бургоњски] бургоњонски Ми; ЈО *(шт. грешка).* [74]Шесија,] Месијо, Ми *(шт. грешка).* [75]Динуа, „ветар] Динуа: „Ветар Ми; ЈО *(грешка у интерпункцији?).* [76]навалу светине спречила.] [*нечитко*] навалу светине. АЈ. [77]Тврдила је да,] Тврдила је, да АЈ. [78–78]и, <> појавом, <> становнике.] и <> појавом <> становнике. АЈ; и, <> појавом, <> становнике Ми; ЈО *(шт. грешка).* [79–79]пажа Кута <> довикне] пажа да Кута <> довикну АЈ. [80]узме] узе АЈ. [81]Ла Хир] Лахир АЈ. [82]Кулица] Малих Кула АЈ; Кула Ми. [83]Енглеза] Енглеска АЈ. [84]Сен Приве;] Сен-Приве Ми; ЈО *(шт. грешка).* [85]Кулице,] Куле АЈ. [86]Кулицама] Малим Кулама АЈ. [87]Кулица.] Малих Кула. АЈ. [88]Кулица] Кула АЈ. [89]Кулице] Куле АЈ. [90]*Исто.* [91]Кулица.] Малих Кула. АЈ. [92]средњевековних битака:] средњовековних битака. АЈ; средњевековних битака. Ми; ЈО *(шт. грешка).* [93]ђуладима;] ђуладима: Ми; ЈО *(шт. грешка).* [94](А. Ленг).] (А. Ланг). АЈ. [95]Јованка] Јованки Ми; ЈО *(шт. грешка).* [96]тога, <> одступницу,] АЈ; Ми. [97]Кулице] Куле АЈ. [98]Кулица] Кула АЈ. [99]палисада <> беше запаљена.] палисаде <> бише запаљене. АЈ. [100]три] 3. АЈ. [101]врати] поврати АЈ. [102]Јованка,] Јованка АЈ; ЈО *(грешка).* [103]дофен] Краљ АЈ; краљ Ми. [104]у Блуа,] у Блуа АЈ. [105]стигла] стигла, АЈ. [106]Пуатјеа] Поатјеа АЈ *(овакав однос до краја текста).* [107]краља;] краља, АЈ. [108]замерао] замерао, АЈ. [109]Бос.] Бос, Ми; ЈО *(шт. грешка).* [110]Жаржо,] Жоржо Ми; ЈО *(шт. грешка).* [111]7.000] 6.000 АЈ. [112]Фастолф] Фолстаф АЈ *(овакав однос до краја текста).* [113]побегоше;] одбегоше АЈ. [114]множина,] множина АЈ; Ми; ЈО *(грешка).* [115]Покушаји] Покушај АЈ; Ми; ЈО *(грешка у конгруенцији).* [116]исечено,] исечено АЈ. [118]У уторак] Уторак АЈ; Ми; ЈО *(омашка у писању?).* [119]гарнизон,] гарнизон АЈ; ЈО *(шт. грешка).* [120]грлила] чинила АЈ. [121]вас се не плашим,] вас не плашим АЈ *(омашка у писању).* [122]17. јуна] 17. АЈ. [123]Толбот] Тоблот Ми; ЈО *(шт. грешка).* [124]Толбот] Тоболт Ми; ЈО *(шт. грешка).* [125]изванредан] један изванредан АЈ. [126]Војска, међутим,] Војска енглеска међутим АЈ. [127]линьеролске.] Линьролске АЈ; Ми.

[128]12.] 28. АЈ. [129]бастиљу] Ресенску бастиљу АЈ. [130]Хенриху] Хенрику Ми; ЈО *(шт. грешка).* [131]били зато] били ЈО *(шт. грешка).* [132]разлози,] разлози ЈО *(шт. грешка).* [133]три грађанина,] грађанина, АЈ. [134]Турнеј] Турне АЈ; Ми; ЈО *(омашка).* [135]*Исто.* [135a]одговорише,] одговорише АЈ; Ми; ЈО *(шт. грешка?).* [136]служио;] служио: Ми; ЈО *(шт. грешка).* [137]ватру,] ватром, АЈ *(омашка у писању).* [138]Шампањи.] Шанпању. АЈ. [139]дофену] Краљу АЈ; Лофену Ми; ЈО *(шт. грешка).* [140]ноћи,] ноћи Ми; ЈО *(шт. грешка).* [141]рубина,] рубиња, АЈ. [142]Карла] Шарла АЈ; Ми *(овакав однос до краја текста).* [143]војвода] војводе АЈ; Ми *(грешка).* [144]Ремса,] Ремса; Ми; ЈО *(шт. грешка).* [145]Лаона,] Лаона *испр. од* Лаонса АЈ; Лаонса Ми *(шт. грешка).* [146]д'Албре] од Албре АЈ; Ми. [147]мученике.] мученике! АЈ. [148]њен брат] брат АЈ. [149–149]поклоне. Свештеницима катедрале <даде> један] поклоне: Свештеницима катедрале један АЈ. [150]одређеној] одређеној АЈ. [151]прими] прима Ми. [152]Валуа] Вајиа АЈ. [153]одступа. Поплашише се,] одступа, поплашише се, АЈ; Ми; ЈО. *Реченица је нејасна. Знаци интерпункције исправљени су према смислу.* [154]војска краљева среташе] војску краљеву сретоше АЈ. [155]Августа] 13. Августа АЈ. [156]четама] њиховим четама Аj; Ми. [157]Сан Ли] Санли Ми. *И у* АЈ *и* ЈО *се наизменично јављају оба облика, који су уједначавани на овај начин.* [158]бише] беше АЈ. [159]послом:] послом, АЈ. [160]изненада] изненадно АЈ. [161]срце конетабла] конетабла АЈ. [162]каквој] каковој АЈ. [163]беху] беше АЈ; Ми; ЈО *(грешка у конгруенцији).* [164]Бедфорду,] Бетфорду, Ми; ЈО *Шт. грешка се јавља више пута до краја текста.* [165]осам] 8 АЈ. *Сати су до краја текста у* АЈ *означавани цифрама.* [166]које] која Ми; ЈО *(шт. грешка).* [167]кожних] возних *испр. у* кожних *(?)* АЈ. [168]изјутра] у јутру АЈ; у изјутра Ми; ЈО *(шт. грешка).* [169]Ујутро] У јутру Аj; Ујутра Ми; ЈО *(шт. грешка).* [170–170]бећарушу <> о њу.] бећарушу, <> на њој. АЈ; бећарушу <> на њој. Ми. [171]али] али је АЈ *(омашка).* [172]мужу, па] мужу; па Аj; Ми; ЈО. [173]части] почасти Аj; Ми. [174]својом] својим Ми; ЈО *(шт. грешка).* [175]врховни командант] шеф рата АЈ; Ми. [176]одавде] одавле, АЈ. [177]ње] њој Ми; АЈ *(шт. грешка).* [178]три до четири стотине Пикарђана] 3–4 стотине Пикарда АЈ. [179]допао је] допао АЈ. [180]Лањију] Лањи АЈ. [181]цркву] цркви АЈ *(омашка).* [182]Лањија] Лањи Аj. [183]Пикарђана.] Пикарда. АЈ. [184]Бурњел] Бурнел АЈ; Ми; ЈО *(грешка).* [185]Компјењу,] Комјењу, Ми; ЈО *(шт. грешка).* [186]Компјењ,] Копјењ, Ми; ЈО *(шт. грешка).* [187]на варош] из вароши АЈ. [188]војске. Пошавши] војске, пошавши Ми; ЈО *(шт. грешка).* [189]Д'Олон] Д'Олонов Ми; ЈО *(шт. грешка).* [190]Вењет,] Венет, АЈ; Ми; ЈО *(омашка).* [191]новаца] новца АЈ. [192]покушати] покушавати АЈ. [193]разазнавала] разазнала АЈ. [194]ливара] лавара Ми; ЈО *(шт. грешка).* [195]заробљењу] заузећу АЈ. [196]150.000] 120.000 АЈ. [197]аранђел Михаило,] Арханђел Михајло, АЈ. [198]Сен Валери] Сан Валари Ми *(шт. грешка).* [199]некима. Он] некима, он Ми; ЈО *(шт. грешка).* [200]оджали] одржавали АЈ. [201]је] је прво АЈ. [202]Фјеве] Фјефве АЈ; Ми; ЈО *(омашка?).* [203]Никола Баји не доби] изгледа да Никола Баји за то не доби АЈ. [204]четрдесет два] 42 АЈ. [205]истину.] истини. АЈ. [206]која] које АЈ; Ми; ЈО *(грешка у конгруенцији).* [207]били] било Ми; ЈО *(шт. грешка).* [208]не остави;] стави; АЈ. [209]арханђела] Аранђела Ми. [210]Жаржоа] Марно-а АЈ. [211]да ли] и да ли АЈ. [212]педесет осам] 58. АЈ. [213]и] а АЈ. [214]остале] остављали АЈ. [215]која] које АЈ; Ми; ЈО *(грешка у конгруенцији).* [216]забрањеним] забраном АЈ. [217]бискуп] бискуп Бовески АЈ. [218]седамдесет] 70 АЈ. [219]дванаест] 12 АЈ. [220]*Исто.* [221]хоће; она] хоће. Она АЈ. [222]отпадница,] отпадница АЈ. [223]по правди је] је по правди АЈ. [224]поздравима,] именима и поздравима, АЈ. [225]непоштовање] непоштивање АЈ. [226]Рим;] Рим, АЈ. [227]Јованки] Јованци АЈ. [228]довели, мада] довели. Мада АЈ. [229]тамницу, нађе] тамницу и нађе АЈ. [230]заиста да је њу] још да је њу заиста АЈ. [231]врло нерасположени.] као људи од тешког расположења. АЈ. [232]јеретик,] јеремоик, АЈ *(омашка?).* [233]Јованка,] Јованку АЈ *(грешка у конгруенцији).* [234–234]Како су <> били нестрпљиви,] Како је <> нестрпљиви, АЈ. [235]час:] час; АЈ. [236]љубљаше тај крст] га љубљаше АЈ. [237]пепео] пепел АЈ. [238]за коју] коју Ми; ЈО *(шт. грешка).* [239]Оверњског] Орлеанског АЈ. [240]верности] вредности АЈ *(омашка?).* [241]Гуа] Гоа АЈ. [242]Фуатје] Фоатје АЈ. [243]победоносно,] победно, АЈ. [244]лепе снажне] лепе, снажне АЈ. [245]прозрачним] презрачним АЈ. [246]*После овог пасуса у* АЈ *је убачена па накнадно*

прецртана следећа реченица: Мора се поменути ипак слика славног Енгра у Лувру: „Јованка на крунисању“. [246a]*У* Ми *нису наведени подаци о литератури.* [247]*Иза ове библиографске јединице у* АЈ *је наведена следећа:* Paul Feyel – Encyclopedie par l'image – Jeanne d'Arc, 1923. [248]titre] litre Ми; ЈО *(шт. грешка).* [249–249]*Овог дела текста нема у* АЈ, *али је руком написан, на посебном листу, следећи додатак:* За доба Стогодишњег рата служила сам се историјом Е. Larusse-a.

ПУТОПИСИ

ПРАЗНИЦИ ПУТОВАЊА

Збирка путописа, објављена у издању Слова љубве, Београд, 1972, *у едицији* Путописи. *Садржи тридесет текстова, међу којима су неки заједничким насловом повезани у тематске целине* (Два писма о Бугарској *и* У Италији, земљи надахнућа). *Већина је објављена претходно у периодичним публикацијама, о чему су изнесени подаци у* Напомени *уредништва на крају књиге. Текст напомене доносимо овде у целини, уз упозорење да су наслови два путописа омашком погрешно наведени* (Пољска се зацељује *и* Геологија није веронаука):

Утисци са путовања Десанке Максимовић, које доносимо у овој књизи, писани су и објављивани од ослобођења до данас, по нашим дневним листовима и часописима, изузимајући „Море“ објављено у „Српском књижевном гласнику“ између два рата. Записи са путовања „Пољска се исцељује“ и „Прослава устанка у Словачкој“ читани су на Коларчевом народном универзитету 1948. Све што се односи на Совјетски Савез појавило се у времену од 1957. до 1966. углавном у „Књижевним новинама“ и „Књижевности“, сем записа „Летонија“ штампаног ове године у часопису „Развитак“. Ове године су објављени и „Шума“ у „Стварању“, „Крсташки поход жена“ у „Путевима“ и „Привремени Французи“ у „Корацима“. „Италија земља надахнућа“ излазила је у наставцима у „Политици“ пре неколико година. Белешке са путовања по Грчкој и Француској штампане су у „Политици“ и „Књижевним новинама“ од 1960. до 1972. По дневним листовима су објављивани и утисци са путовања по нашој земљи, од ослобођења до 1970. „Окрилаћени човек“ и „Геологија није наука“ појавили су се под другим насловом и у мало другом виду одмах после ослобођења у „Књижевним новинама“. У овој књизи први пут се штампа „Вожња укроћеним Дунавом“ и друго писмо о Бугарима.

Подаци изнесени у Напомени *непрецизни су и непотпуни, а неке тврдње нису могле бити потврђене провером у постојећим библиографским изворима, на шта се указује у појединачним напоменама. У овом издању текст се доноси према* III, *док се подаци о осталим изворима, варијанте и друге редакције штампају у напоменама.*

МОРЕ

Први пут објављено у СКГ, 30, 5 (1930), 328–330, *уз радове Милана Грола, Ника Бартуловића, Густава Крклеца, Ранка Младеновића, Јосипа Кулунџића и Милана Богдановића, под заједничким насловом* Заједничко путовање. *Забележени су утисци с путовања* Пен клуба *по Југославији. Уврштен у* ИСП, 120–122; III, 7–9. *Варијанте,* СКГ, ИСП.

[1]мед,] лед, III *(шт. грешка).* [2]никад виђеног] никад невиђеног СКГ. [3]сваким] сваком III *(шт. грешка).* [4]једним] једнима СКГ. [5]љубави] љубави; III *(шт. грешка).* [6]груди;] груд; СКГ; ИСП. [7]и мене,] и мене III *(шт. грешка).* [8]риба] риба, СКГ; ИСП. [9]чамцима,] чамцима СКГ; ИСП. [10]вечер] вечери III *(шт. грешка).* [11]воду] води III *(шт. грешка).* [12]окну] окна III *(шт. грешка).* [13]и даље,] и даље III *(шт. грешка).*

[14]распложење] распложење, СКГ; ИСП. [15]стена] стене ІІІП *(шт. грешка).* [16]влажне] влажне, СКГ. [17]прстију.] прстију. Ја сам са мора понела огрлицу од сићушних пужева, које су само нежни танки прсти умели саградити. СКГ; ИСП.

НАЗАД **ПОЗНАНСТВО СА ПУЛОМ**

ІІІП, 11–14.

Према Напомени, *путопис је објављен у неком дневном листу,* од ослобођења до 1970. *У постојећим библиографским изворима, међутим, није било могућно утврдити извор.*

[1]бих] би *(шт. грешка).* [2]радост,] радост

НАЗАД **ШУМА**

Ств, 27, 7–8 (1972), *рубрика* Записано на путовању, *изнад наслова:* Десанка Максимовић; ІІІП, 15–24. *Варијанте,* Ств.

[1]призора. Од] призора, од Ств. [2]овде се < > путнику] овде се < > путнику се ІІІП *(шт. грешка).* [3]воћњаци, маслине,] воћњаци маслине, ІІІП *(шт. грешка).* [4]да дозна] да часпре дозна Ств. [5]Слетала] Слетела Ств. [6]постајао] постојао ІІІП *(шт. грешка).* [7]стрмији] стомији ІІІП *(шт. грешка).* [8]спортиста,] спортиста Ств. [9]ливадама,] Ливадама Ств. [10]стигла] стигла, Ств. [11]што као да сам] – као да сам то Ств. [12]воду,] воду Ств; ІІІП *(шт. грешка).* [13]чује.] чују. ІІІП *(шт. грешка).* [14]А да ти] А да ли ти ІІІП *(шт. грешка).* [15]селима,] селима Ств; ІІІП *(шт. грешка).*

НАЗАД **ОКРИЛАЋЕНИ ЧОВЕК**

ІІІП, 25–31.

Тврдња у Напомени *да је путопис објављен одмах после ослобођења у* Књижевним новинама, *под другим насловом и у мало другом виду, није потврђена провером. Или су време објављивања и извор погрешно наведени, по сећању, или је текст, из било кога разлога, непрепознатљив.*

[1]парадајза –] парадајза, [2]ја-] ја [3]авионом, <> једном] авионом <> једном, *(шт. грешка).* [4]сунцу,] сунцу [5]квари,] квари; *(шт. грешка).* [6]стигли. Сада] стигли сада *(шт. грешка).* [7]предрасуда,] предрасуда [8]прича,] прича [9]ливада, <> падне,] ливада <> падне [10]небеса, буде миран,] небеса буде миран

НАЗАД **ГЕОЛОГИЈА НИЈЕ ВЕРОНАУКА**

Путопис се под овим насловом и у овом виду први пут објављује у ІІІП, 33–34. *Прве редакције делова текста, у* ІІІП *графички издвојених већом белином између пасуса, објављене су као независни прилози у периодици:* Geologija postaje sastavni deo života y КН, 1, 27 (17. 8. 1948), 3, са потписом Desanka Maksimović; Srećno y КН, 3, 22 (30. 5. 1950), 1, 4, *са именом испод наслова:* Desanka Maksimović.

После напомена у којима се указује на штампарске грешке у основном извору (ІІІП), *које су овде исправљене, прве редакције* (КН) *штампају се у целини.*

[1]пегматита] пегмафита *(шт. грешка).* [2]цртежом] цртежем *(шт. грешка).* [3]бића какво] бића какав *(грешка у конгруенцији).* [4]амонити,] амонити; *(шт. грешка).* [5]чудила, на] чудила. На *(шт. грешка?).* [6]потковану] потковну *(шт. грешка).* [7]додаде] даде *(шт. грешка).* [8]кристаласти] кристалисти *(шт. грешка).*

Geologija postaje sastavni deo života

Pre nekoliko dana na prolazu kroz Aranđelovac, setim se pisma Zore Matejić, profesora geologije: „Najzad smo stekli i mi u Jugoslaviji geološku školu o kakvoj sam davno sanjala: ne predajem više geologiju kao veronauku. Ova škola po predviđenom planu letnje mesece

provodi na terenu. Učenici ne samo što vide i opipaju svaku stenu, to sam i ranije ponekad u gimnaziji uspevala, već žive uz te stene, sami im određuju sastav; prolaze kud je voda prolazila gradeći pećine; spuštaju se s kamenjem niz vododerine; vade fosile s mesta na kojima su ostali pre više miliona godina; prodiru do planinskih nedara u kojima su se pradavno stvarali kristali. Sad smo u aranđelovačkom basenu, bogatom ugljem, nemetalima, neobično raznovrsnom u geološkom pogledu…“

Odmah sam, razume se, pohitala do Aranđelovačke gimnazije gde mi rekoše da se smestio Geološki tehnikum, osnovan prošle godine u Pančevu, pri Zavodu za geološka ispitivanja Ministarstva rudarstva Jugoslavije. Bila je nedelja, dan kad su učenici sređivali materijal donet sa ispitivačkih izleta, te sam zatekla i njih i nastavnike u školi. Čim sam ušla, primetila sam da je gimnazija dobila izgled geološkog instituta: u hodniku i po učionicama stajali su sanduci puni komada stena, po zidovima su bili crteži davno izumrlih životinja, sheme geoloških doba. Kroz otškrinuta vrata jedne učionice videla su se dvojica mladića nagnutih nad komadićem stene boje zarđalog gvožđa, trudeći se da prodru u njegovu skamenjenu tajnu. Hodnikom je protrčao dečak od dvanaestak godina s pregršti punom kamenja. Činilo se neobično samosvestan, upućen u stvar koju radi, i opomenuo me je na one male vojnike-dečake što su sa našom oslobodilačkom vojskom došli, i sami prekaljenog lika, ozbiljni kao svak ko je gledao smrti u oči.

U direktorovoj radnoj sobi sam zatekla školsko rukovodstvo, Milana Ilića, profesora tehničkog fakulteta rudarskog otseka, koji je rukovodio radovima u avgustu, direktora Božidara Matejića, profesora Zoru Matejić, vaspitača internata Duška Džepinu, ekonoma i učenike-rukovodioce. Posle pozdrava direktor me je doveo do prozora i pokazao vidik na jugu, zatvoren talasastom kosom Venčaca i Bukuljom, s aranđelovačkim basenom u podnožju.

– Nama, geolozima, zemlja je dvostruko lepa: i spolja kao predeo, i kao puna čuda unutarnjost, kojoj biste se vi, pesnici, da je poznajete, više divili nego pejzažu.

Pošto su mi tako izdaleka pokazali mesta gde su vršena ispitivanja, objasnili su mi kakvo je bilo stanje u geološkoj nauci kod nas pre rata.

Naš Univerzitet je ranije, kako su mi rekli, spremao geologe kabinetske naučnike uglavnom, a ne praktičare koji se bave produktivnom geologijom. On je bio jedina škola gde se učila geologija. Godišnje je izlazilo s njega prosečno tri do četiri studenta, jer se u gimnaziji geologija predavala samo u jednom višem razredu. Imali smo, istina, geološki institut, osnovan 1930 godine, ali ni geolozi instituta nisu iskorišćavani mnogo za praktičnu geologiju. Do rata se čak nije stigla da uradi detaljna geološka karta naše zemlje.

– Predratni društveni poredak kod nas omogućio je ovakvo stanje u geološkoj nauci, rekao je direktor Matejić. Pojedinci su imali pravo istraživanja, pa su bogati ljudi uzimali u ovom cilju pod zakup velike prostore. Kao istraživače su naimali strance. Sada su se uslovi za rad međutim nesravnjeno poboljšali: rudnici su prešli u ruke naroda.

– Nama ne pripada samo površina naše zemlje, nego i sve njene dubine, dokle god možemo u njih prodreti, – umešao se i jedan učenik-rukovodilac. Za kratko vreme mi ćemo svoju otadžbinu udvostručiti, idući u dubinu.

– Rudnici su prešli u ruke naroda, – nastavio je zadovoljno direktor, – i geologiji se, prirodno, pridaje mnogo veći značaj. Osnovani su posle rata pored saveznog i republikanski geološki instituti, jer pored saveznog postoje rudnici i republikanskog značaja. Kad smo podelili geologe, na svaki institut ih nije došlo više od dva do tri, što je bilo krajnje nedovoljno. Tako se, vidite, došlo do naše škole, do Geološkog tehnikuma, koji je Ministarstvo rudarstva Jugoslavije najpre bilo zamislilo kao školu geoloških pomoćnika koja bi trajala dve godine, a Komitet za škole i nauku uskoro mu daje rang srednjotehničkih škola, gde školovanje traje tri godine. Svršeni učenici Geološkog tehnikuma biće pomoćnici geologa i imati zvanje „mlađeg geološkog tehničara“. Biće raspoređivani na službu uglavnom po zavodima za geološka ispitivanja, rudnicima. Pored terenske službe radiće i po labaratorijumima, ispitivaće geološki sastav naše zemlje, istraživati ležišta mineralnih sirovina.

– Da li svaka republika ima svoj geološki tehnikum?

– Још ne. Ovaj naš je saveznog značaja. U njega je primljeno konkursom četrdeset učenika iz cele naše zemlje, koji su imali bar malu maturu, više od šesnaest godina i bili dobrog zdravlja. Ove godine primaćemo i kandidate od četrnaest godina, pa do dvadeset.

Zamolila sam da mi naslikaju svoj radni dan.

– On je pun kao sat meda. Ustaje se uvek u pet časova, petnaestak minuta radi se gimnastika i polazi na teren u šest časova, a kad je mesto ispitivanja daleko, kreće se u dva ujutru. Na terenu se ostaje do jedan ili dva časa po podne. Posle rada se spava ili ide na kupanje, a od pet do sedam rukovodioci drže predavanja u vezi sa praktičnim radom.

– Mislim da je mnogo zanimljivija sama tehnika rada, – primetio je profesor Ilić. – Bilo bi dobro da odemo među učenike, oni će voleti da to objasne.

Njih smo zatekli gde pišu obavezni dnevnik rada: svaki je beležio iskustva, zapažanja u toku svog poslednjeg radnog dana na terenu. Oni su mi s oduševljenjem ispričali postupak u radu.

Podeljeni su u osam grupa, u svakoj po petorica, sa rukovodiocem na čelu. Svaka grupa ima svoje ime. Jedna se, na primer, zove **Fersman,** po čuvenom ruskom mineralogu i istraživaču. Iz škole se polazi zajedno. Po dolasku na mesto istraživanja profesori objasne šta se traži i značaj toga u nauci i primeni, svaka grupa dobije određeni zadatak i odlazi oduševljeno na ispitivanje, gde poneka često ostane dragovoljno mnogo duže na radu nego što je predviđeno, i posle se sama vraća u bazu. Kad se sve iskupe, referišu o radu, predaju doneti materijal, etiketiraju ga i pakuju.

Profesor Ilić mi je pokazao plan prema kome je rađeno. Učenici su, na primer, u julu proučavali ogoline i određivali položaj slojeva; orijentisali se kompasom i kartom na terenu; proučavali reljef okoline, promatrali geološke profile; zatim prešli na sakupljanje organskih ostataka iz stena; promatrali rezultat rada erozija. Nekoliko dana su proveli na upoznavanju s poslovima u jednom rudniku uglja, a u ponekim radovima su i učestvovali; upoznavali se s radom na bušalicama za dubinska bušenja. Postepeno su, u avgustu, prešli na teže stvari, na ispitivanje metamorfnih stena na Venčacu, na praksu u kamenolomima; na ispitivanje ležišta vatrostalnih kaolina, dijatomejske zemlje, okera; na kartiranje bukuljskog granita i ispitivanje pegmatita i kontaktnih pojava.

– U toku rada bilo je radosnih iznenađenja, – primetio je profesor Ilić pošto me je upoznao sa programom. – Pojedine grupe su naišle na pojave koje su za geologiju kao nauku i kao primenu vrlo važne. Tako su nađeni fosili u slojevima čija starost nije bila ranije određena, što će se sad moći učiniti. Zatim u pojavama kontaktnog metamorfizma granita sa susednim stenama nađeni su novi minerali i rude za koje se nije znalo da ih ima u ovom kraju, a u ekonomskom pogledu imaju za nas veliki značaj.

– A sad zamislite kad budemo imali u svakoj republici po jednu ovakvu školu! – likovao je direktor. – Kad iz svake izađe po četrdeset i više odličnih radnika, a možda i poneki naučnik istraživač!

Kraj ormana s knjigama zapazila sam lepim krupnim slovima ispisane parole o vrednosti rada, znanja, discipline i objavu: „Knjige se izdaju svakog dana posle ručka."

– A da li se i traže svakog dana? – upitala sam Mladena Zaklana, bibliotekara i odmah se pokajala što sam izgovorila ove reči u kojima je bilo sumnje.

Da bi me uverio da knjižnica ne stoji uzalud, odmah je doneo kartoteku gde se video spisak stručnih, marksističkih i zabavnih knjiga kojima se raspolaže i spisak učenika koji su čitali.

– Vidite koliko su čitali…

– Kud god idemo, nosimo sa sobom i svoju knjižnicu, – dodao je drugi.

Takmičeći se ko će pre da me uveri koliko se čita, pohvalili su se kako primaju časopis „Rudarstvo" i „Nauka i priroda", kako su poslali oko sedam članaka listovima „Novom srednjoškolcu" i „Mladom borcu", koje takođe primaju.

U razgovoru sa pretsednikom aktiva Narodne omladine Geološkog tehnikuma, Jovicom Milčićem, doznala sam da je škola izvela osam naučnih ekskurzija u toku teoretske

nastave po Makedoniji, Kosmetu, Srbiji i Bosni; da je održano petnaest sastanaka naučnog seminara uz pomoć profesora, a Duško Džepina da je održao niz uspelih predavanja o socijalnim temama.

Pretsednik aktiva je naročito zadovoljan radom u debatnom klubu, gde su se učenici u toku osamnaest predavanja sa diskusijama osetno izgradili. Naročitu živost su pokazali prilikom diskusije o temama „Borba za stvaranje boljševičke partije u SSSR" i „Osvrt na rezoluciju Informbiroa", protiv koje su jednodušno negodovali. Nikad se više dnevna štampa, kaže, nije u školi čitala kao u te dane.

Đačke družine, kojima je zadatak da organizuju kulturno-prosvetni rad, dale su nekoliko priredbi u Pančevu, po Makedoniji, u Aranđelovcu, uvek se udružujući ili sa seoskom omladinom u kraju gde se priredba održava ili sa srednjom tehničkom školom.

– Masovno smo učestvovali i na jesenjem i prolećnom krosu. Četvorica ih je trčala i za Titovu štafetu. Međutim naš glavni zadatak uvek je bio učenje. Briga glavnog aktiva omladine naše škole naročito je na to upućena da učenici savladaju potpuno školske predmete. U ovom pogledu su mnogo, nesebično radili Predrag Bokčić i naročito Pančo Naumovski, pomažući slabim drugovima pri učenju.

– A vaši odnosi sa upravom škole?

– Neobično dobri, – upao je živo mladić koji je u tom trenutku prišao. – Prošla su vremena kad je postojao jaz između učenika i nastavnika.

Osetila sam želju da se pobunim protiv ovog uopštavanja – jer sam i sama bila nastavnik, – ali u prirodi njegove mladosti bilo je ili da sve potvrđuje ili da sve odriče, i očutala sam. Naš razgovor prekinula je jedna drugarica rukovodilac želeći da mi pokaže kako su učenici smešteni. Zadivila sam se čistoći i redu koji je vladao po spavaćim sobama, terenskoj opremi učenika, izobilju hrane koju dobijaju.

– Mi smo bili spremni da živimo i pod šatorima, i da se hranimo kako sami znamo, – rekla je, – ali danas ne samo država, već su i širi slojevi svesni značaja geološke nauke i našli su nam se na ruci. Ovdašnje vlasti su nam dale sledovanje najtežih fizičkih radnika; direktor gimnazije, drug Matejić, ustupio nam je celu školu sa svim kuhinjskim inventarom, te učenici, kad se vrate umorni sa terena, mogu da dobiju dobro priređeno i toplo jelo.

– A kako učenici podnose taj napor?

– S dana na dan sve bolje. Pojedine, na čiju nam je neizdržljivost lekar skrenuo pažnju, puštamo samo na radove koje im je on dozvolio. Naročito se pri radu u rudnicima pazi da se ne premore. Prema lekarskom savetu ni ostalima nismo dali prvih dvadeset dana da se premaraju, kao što smo i ovamo na radove pošli tek pošto se lekar složio sa izborom mesta.

Kad smo došli u sobu gde su se rude i minerali etiketirali i pakovali, onaj dečak koga sam spazila pri ulasku doneo je da mi pokaže fosil koji je on pronašao, vretenastog, jasno smeđeg puža, i da bi ovaj pronalazak u mojim očima imao još više važnosti, tvrdio je kako se starost fosila penje do nekoliko miliona godina.

– Neće biti tako, – nasmešila se drugarica Matejić, – dosta mu je i dva miliona, koliko otprilike ima.

Sad su počeli i učenici iz svojih tajnih zbirčica pokazivati primerke kojima su se oni ponosili: fosile, grumenje dijatomejske zemlje, kristale granata, pločice opala raznih boja.

– Svaki od njih – tiho je primetio direktor – ima, na našu radost, pronalazačke ambicije. Svaki pod uzglavljem čuva malu ličnu zbirku, koju „zasad" retko pokazuje. Ja im ostavljam ove male tajne, one su dokaz njihovog velikog oduševljenja za geologiju, njihovog samostalnog promatranja i rasuđivanja, dokaz da je sad geologija postala sastavni deo njihovog života.

Pri rastanku, kad sam neki kremenolik grumen nazvala kamenom, nastalo je pričanje anegdota koje bi se mogle nazvati „Geološkim pričama".

Jedan učenik je sa mnom kao na sceni oživeo jednu popularnu geološku priču. Odveo me je do belog kockastog grumena, sličnog komadu kreča, i rekao:

– Pokušajte da dignete ovaj kamen. Samo sumnjam da ćete imati snage…

Spremna da potegnem ogroman teret, podigla sam nešto lakše od pene, od samog vazduha, što mi je ruke ponelo uvis. Kako sam se tome neobično začudila, učenik se prvo glasno, bezazleno nasmejao, a zatim se odmah uozbiljio da mi objasni ono čemu sam se u tom trenutku i sama dosetila.

– Vidite, to je zemlja postala od pradavnih životinjica infuzorija. Ona je sva porozna, ljušturasta, i zato je tako laka. Svi mi kad smo je prvi put uzeli u ruke tako smo se kao vi začudili. A kad biste videli samo koliko tečnosti može da upije!

I tako su redom pričali o onome čemu se čude, što ih raduje, čemu se dive i kroz smeh i zabavu još jednom usvajali znanje koje su stekli u učionici i na terenu; geologija im je postajala, kako je direktor rekao, sastavni deo života. Vraćajući se od njih mislila sam kako će zbilja biti divno kad svaka republika imadne ovakvu školu, kad bogate dubine naše zemlje ne budu tera inkognita. Činilo mi se da će tereti našeg izgrađivanja tada postati tako laki kao onaj grumen što mi je maločas poleteo iz ruku.

Srećno

Na jednom od stolova na izložbi Geološkog tehnikuma u Pančevu dočeka posetioca rudarski pozdrav: „Srećno!“ ispisan komađem krečnjačkih stena po rumenoj glinovitoj zemlji, i odmah ga opomene da je ušao u herojsku priču o našoj izgradnji, u samu bajku o nečuvenim bogatstvima naše zemlje; zasenu mu vid dugine boje ruda i minerala, pa ne zna kuda bi pre pošao. Misli ma da je teško živeti na ovoj balkanskoj sredokraći, ma da si uvek kao na mrtvoj straži, u srećni čas smo ipak došli u ovu zemlju gde pod svakim korakom leži blago, izbija izvor, niče cvet i klas, gde ti se i po ovom tihom, toplom danu čini da nešto huji kao oluja. Srećno smo došli u našu zemlju gde pod svakim korakom leži blago, izbija izvor, niče cvet i klas gde ti se i po ovom tihom, toplom danu čini da nešto huji kao oluja. Srećno smo došli u našu zemlju kao u nenačeti rudokop.

Dok si još u tim mislima i ne možeš da se odlučiš kuda bi najpre krenuo, prilazi ti jedan od članova naučne grupe Tehnikuma, učenik koji ima širi obim znanja od onoga što se zahteva propisanim programom i privodi te zidu gde je crtežima pretstavljen razvoj čoveka od ribe do bića kakav je on danas. Tu se tiska najviše sveta, učenika, vojnika, građana i sluša učenika koji objašnjava:

– Riba je, kako vidite, postepeno postala gmizavac, izašla na kopno, zatim joj se razvile noge…

Stariji ljudi su gotovo preplašeno gledali kako se nacrtana riba oslonila dvema nožicama na kopno dok joj je rep još u vodi; kako je zatim prohodala i počela se puzati uz drvo, gde postaje majmun, skače s grane na granu; kako jedna vrsta tih bića što su se uspuzala na drvo dobija krila, pretvara se u pticu, druga silazi sa drveta, uspravlja se i postaje čovek, a treća, kao gorila, ostaje na granama; gledaju kako neki od onih stvorova što su se razvili iz ribe i pošli zemljom prolaze pokraj drveta pa postaju ili suvozemne životinje, slon ili lav, ili se opet vraćaju u vodu i razvijaju u kita, u vodenog konja. Iznad svakog ovog perioda pisale su basnoslovne velike brojke koje su pretstavljale vreme za koje se, recimo, riba pretvorila u gmizavca, majmun u čoveka, da vam broj od dve milijarde godina, doba za koje smo od ribe postali ljudski stvor potpuno zavrti mozak.

Jedna sredovečna žena pogleda u još stariju i onda upita bojažljivo učenika:

– Je li to potpuno tačno?

– Potpuno tačno, potvrdi on.

– Prema dosadašnjim podacima nauke, dodade drugi.

Žene i jedan vojnik odoše smešeći se u neverici, ali nekoliko građana i puno učenika Gimnazijei dalje su sa poverenjem slušali i ostali da gledaju crteže nekadašnjih ogromnih životinja sličnih aždajama, stegosaurusa majušne glave, obloženog duž kičme redom koščatih ploča, s repom na kome su izrasle četiri bodlje, pa visokog iguanodona, uspravljenog na zadnje noge, i ogromno dugog diplodocusa koji se završuje bičastim repom. Učenik se na

ovim životinjama nije zaustavio mnogo, ali kad dođe do prve ptice, archeopterixa, ukaza kako ona na krilima još ima prste i nokte, a u ustima zube.

– To su najpouzdaniji podaci da se evolutivnim putem došlo do čoveka…

– Meni se to najviše sviđa, izjavi oduševljeno osnovac smeđe kose koji se stalno tiskao, da bolje vidi, i upita: Da li su današnje ptice postale od ove?

Novi posetioci su pridolazili i nas drugi učenik povede stolu gde je bilo izloženo rudno blago naše zemlje, primerci ruda koje su sami učenici doneli sa terena, kao da je sama zemlja gledaocu otvorila nedra. Tu su bile crvenkastožute grožđevite rude, pa zelenkaste, modre i azurno plave rude bakra, pa crveni cinabarit u kome se vide prirodne kapljice žive. Učenik međutim pokaza glinastocrveni boksit:

– Šta mislite šta se dobija iz crvene rude? Srebrnobeli aluminijum, odmah zatim sam odgovori.

– Imamo li toga dosta? Pitao je osnovac radoznalo posmatrajući sto. Imamo li više gvozdenih ruda ili bakarnih?

Učenik nije stizao da mu odgovori jer je svet pridolazio i naročito se zaustavljao kod prozračnog liskuna koji je ličio na tanane ljuspe stakla, s prelivima duginih boja.

– Ovo je kamen od koga se prave naočari za ljude što rade kraj usijanih peći, preduze najednog ulogu tumača ovisok gimnazista nažih razreda, pa pokazavši na kudeljasta vlakna azbesta dodade: A od ovoga se tka odelo za vatrogasce.

– Naš stalni gost! Nasmeši se zadovoljno učenik Tehnikuma.

Ne samo osnovac, svaki od nas je za svaku rudu, za naftu, i živu izloženu u bočicama, raspitivao imamo li ih dosta i gde se nalaze. Kao odgovor na ta pitanja visila je na zidu ogromna karta gde su uočljivim crvenim kružićima i ukrštenim čekićima bila označena mesta bogata rudnim blagom. Svi smo sa radošću stali prebrojavati oznake kojima su bile načičkane Srbija, Makedonija, Bosna i Slovenija. Neki građanin odrastao na žitonosnom tlu Vojvodine skoro uzdahnu od zadovoljstva pred tom slikom bogatstva naših gora.

Kada smo pošli ormanu sa fosilima gde se vide skamenjene morske zvezde, ježevi, školjke, amoniti, gde se na kamenu vide otisci prvoga bilja na zemlji, slični ledenim šarama na prozoru i kad sam bila voljna da se udubim u posmatranje tog omađijanog kuta gde su se za večna vremena zaustavila u pokretu bića koja nikad više ne možemo sresti, gimnazista, česti posetilac izložbe, poverljivo mi reče:

– To nije ništa. Hodite ovamo da vidite što je kamenje!

Odveo me je pred vitrinu gde su bile izložene rude Trepče. Po crnoj, glatkoj cinkovoj rudi dijamantskog sjaja kao da se bilo uhvatilo kristalasto blistavo inje. Kristali kvarca i kalcita udruživali se u kupe, u druze. Manganove rude ličile na ružičastu mahovinu, na rude jasno golubije boje nekakvu cepljivu tamnu stenu priljubljivale se olovne rude jasno golubije boje i cvetastog oblika. Činilo se pre da si stao pred gredicu okamenjenog cveća ili pred sleđena okna u kojima se igra sunce, nego pred zbirku ruda. Dečak me pobedonosno pogleda.

– Kamenje i po! Rekoh njegovim jezikom, odobravajući.

On se ipak bojao da nisam sve dobro zapazila pa mi je stao ukazivati na neki spoj ruda gde se činilo da su se crvena babina uvanca tek pojavila iz zemlje, da se neki golub šćućurio pod krovom, da je hajdučka trava nikla iz kamena.

– Je li to moguće! S nevericom viknu neka žena gledajući u crtež na zidu pun raznobojnih krugova i čitajući glasno natpise u njima, da bi svu dvoranu izložbe uzela za svedoke: Mirisi! Saharin! Boje! Aniliske boje! Crveni vosak! Vodonik! Naftalin!

Ona se kod svake reči sve više čudila, a moj mali pratilac odmahnu glavom kao da bi rekao: „Čudna mi čuda!“ To je sasvim razumljivo. „Utom učenik specijalista u znanju o uglju pokazao družini posetilaca upravo taj crtež, objasnivši da on pretstavlja shemu koliko se čega može dobiti iz sto kilograma mrkoga uglja; i rečju potvrdi da se iz te količine dobija sedamdeset pet kgr. Koksa i još mnogo šta što žena još nije bila stigla da pročita, kao smola, sirovina gume, dezinfekciona sredstva, pa i tu još nije bila iscrpena lista stvari

koje, kao u bajci, niču iz običnog mrkog uglja. Žena je, doduše, i dalje ponavljala, da ona u to ne može da veruje, da najzad prizna da se u prirodi i veća čuda zbivaju.

U istom kutu bio je iscrtan profil ugljenokopa u Banovićima i dok je učenik objašnjavao kakvo se tamo blago uglja nalazi, iz koga je vremena i kakvi su uslovi za rad, meni gimnazista skrete pažnju na deo crteža gde je bilo pretstavljeno nekoliko ugljenisanih panjeva na koje se naišlo ispod ugljenog sloja; stajali su još čvrsto usađeni u tle isto tako ugljenisanim žilama koje su se naširoko granale. Na mah se sva družina ućutala kao da se predala snovima o tome predalekom vremenu, kao da je razmišljala kakva je onda rasla trava, kakve su ptice pevale na tom drveću i da li ih je i bilo. Neko je upitao najzad da li se na panjevima poznaje jesu li prestrugani. Prema našim tako neznalačkim pitanjima, učenik se ophodio blago naklono i uz osmeh objasnio da su stabla tih panjeva morala biti oborena vodom, da tada nije bilo ni pomena o pilama. Gimnazista tu ugrabi trenutak da mi kaže kako je na izložbi video pravu skamenjenu oblicu na kojoj se raspoznaje šara kore i srž i kako je drvo zato tako skamenjeno što je silicijum dioksid zamenio organske materije. Očigledno je bio vrlo ponosit što je to naučio.

Dok smo mi tu još stajali i govorili, naš osnovac se već bio stvorio kraj stola gde je bila izložena oprema geologa: planinska obuća potkovana klincima, šator, razni pribori za svakodnevni život, geometriske sprave, kompasi, sprave za merenje nadmorske visine, neke bočice, mikroskop, i jedva se uzdržavao da te stvari ne dodirne rukom.

– Šta mislite, šta je ovde geologu najpotrebnije? Upita nas jedan od budućih geologa kada i mi priđosmo stolu sa opremom, već unapred ubeđen da ćemo pogrešiti.

Padali su najrazličitiji odgovori i zbilja niko se nije setio male bočice što je stajala na nekoj kamenoj kocki. On nasu iz nje kap po toj kamenoj kocki koja poče kipeti na mestu gde je kapljica pala, na što nam on objasni da bez te tečnosti, sone kiseline, geolog ne kreće na teren. Njome on određuje, za tren oka, krečnjake koji se često mešaju sa peščarima i drugim stenama pa se zato teško određuju.

Gimnazista mi reče tiho, u poverenju, da geolog malo preteruje i da mikroskop mora biti važniji. I odmah zatim zamoli glasno da mu dozvole da i on pogleda preparate ruda koje su gotovo svi posetioci zatražili da vide. Ali je učenik Tehnikuma bio zauzet objašnjavanjem principa prema kome su stvoreni geološki mikroskopi, govorio o nekom „neobičnom zraku“ koji vrši polarizaciju, to jest boji mineral stalnom, karakterističnom, bojom, što mnogo pomaže pri određivanju sastava stena.

– Da znate samo što je lepo kada se pogleda, liči na neki šareni beton, odade se dečak da je već jednom gledao predmete pod neobičnim zrakom.

Dvorana je bila puna geoloških mapa, dijagrama, geomorfoloških crteža, ali su se građani ponajviše skupljali kraj reljefne karte okoline Beograda i sa velikom radoznalošću slušali priču o panonskom moru, o postanku Avale, o tome kako je neizbrojne vekove stara, kako je isplovila iz mora kad je ono oteklo kroz Đerdapsku klisuru. Naša grupa se međutim zaustavila kraj nekakvog crteža u obliku kruga gde se pretstavljalo kako se kristalasti škriljci raspadaju, kako ih vetar i voda nanose pa se na mestu nanosa stvara sedimentna stena koja opet pod pritiskom postaje kristalasti škriljac koji će se opet raspasti i tako večno u krug.

– Dijalektički put! Dobaci jedan od učenika. Sve se menja, ništa ne propada.

– Samo u razvoju društva to je spirala koja ide naviše! Dodade brzo drugi, i skoro porumene od sreće što se odmah setio da to doda.

Kad smo izišli u pretsoblje stvori se oko nas gomila učenika radoznalih kakve ćemo utiske zabeležiti u knjigu za to određenu. Osnovac prvi uze pero i napisa lelujavim dečjim rukopisom, nalik na mehuriće, ni časa se ne dvoumeći: „Meni se najviše sviđa postanak čoveka“. Ostao je veran svojoj prvoj izjavi, nije ga ni geološka oprema pokolebala. Jedna domaćica upisa: „Dopada mi se što sam čula malo više od lonca uz koji stojim svaki dan“. Za njom dodade druga: „Otsad ću uvek ići na izložbe, više mi se dopada od bioskopa“. Za njima su ljudi unosili svoje utiske: „Radujem se što smo pronašli našu živu i naftu“, „Mene

је увек привлачило рударство, а изложба ме још више њему привукла", „Срећно вам било, ученици, добро сте уредили изложбу", „Задовољан сам. Уписаћу ћерку у Техникум".

А мени се свиђа највише то што смо из помрчина тежих него у подземљу, у рудокопу, враћали се опет на светлост дана, што умемо да приређујемо тако лепе изложбе, што се и наше домаћице одуševљавају рударством, што се и нашим основцима највише свиђа постанак човека.

НАЗАД

ТЕТОВСКА МЕНАДА

КН, 3, 12 (21. 3. 1950), 4, *над насловом* Desanka Maksimović; IIII, 45–49.

После најомена у којима се указује на разлике између основної шексша и основної извора (IIII), *йрва редакција* (КН) *шшамйа се у целини.*

[1]савијене] савијена *(шш. їрешка).* [2]менаде] менада *(шш. їрешка).* [3]одласку,] одласку; *(шш. їрешка).* [4]дарова,] дарова *(шш. їрешка).*

Tetovska menada

Znala sam jednom mladu nastavnicu, koja je čeznula da se bavi arheologijom. Njoj je, naravno, bilo malo da se na predavanjima klasične istorije u petom razredu uzgred dotiče klasične kulture, malo joj je bilo da na stranicama udžbenika pokazuje đaku prastare pećinske crteže, korintski stub ili primerak vaza iz mikenske epohe. Želela je da ide na teren, da otkopava te stubove, da pronalazi te crteže i odlomke vaza, da prati naučne ekspedicije, ili bar, da radi u kakvom muzeju, da sređuje ono što su drugi pronašli. Ona se nudila našim arheolozima naučnicima da ih prati po makedonskim nalazištima, da se pored njih i sama uči. Ti ljudi, međutim, ma da naučnici i inteligentni, smatrali su da je žena za takav posao nesposobna, sudeći po pismu jednog profesora koje mi je tada pokazivala, gde se izražavala misao da žena nije sposobna da podnosi žegu i prašinu na terenu i savetovalo joj se da se zauvek okane takvih misli i tome slično. Bila je ona tada uvređena, nesrećna zbog takvog omalovažavanja žene, negodovala je; ali, razume se, i dalje je morala da ostane samo predavač klasične istorije u gimnaziji.

Ponekad sam se posle oslobođenja pitala da li je ta devojka uspela da ostvari bar sada svoj san, pitala sam se da je neću naći možda gdegod kraj Bleda gde se iskopavaju grobovi starih Slovena, ili gdegod u Stobima, Herakleji, Trebeništu; da nije i ona, sad kad se ženi pružile sve mogućnosti da pokaže svoju darovitost, naišla na kakvo arheološko blago.

Najednom, pre nekoliko dana, prilikom proslave 8 marta, nađem je kao upravnicu Narodnog muzeja u Skoplju.

– Najzad vam se ispunila želja, rekoh joj iskreno obradovana, sad ste na poslu koji volite.

– Još nisam ništa veliko stvorila, reče ona kao da mi se izvinjava. Ne mogu vam se još pohvaliti nikakvim ozbiljnim radom, nikakvim pronalaskom.

U isti mah smo se setile i ona i ja starog arheologa i njegovog pisma. Ona to i pomenu:

– Bar sam dospela na teren! I, verujte, radim tamo i po žezi i prašini kao ma koji izdržljiv čovek.

Muzej je, objasnila mi je zatim, radio pod njenim rukovodstvom na terenu Demir-kapije, i bio je ugrožen stvaranjem krečana. Na profilu toga terena pokazala se u toku iskopavanja dva ilirska sloja, a iznad njih su nađeni grobovi s grčkim vazama iz V i IV veka pre naše ere. Malo dalje se naišlo i na tragove rimske kulture, a iznad rimskog zida nađen je vojni porodični grob s dosta darova i u ženskom grobu slovenske naušnice iz X veka, pored ostalog nakita, belobrdske grivne, delova slovenske keramike.

Sve je ovo ona pričala živo, unoseći se sva. Najzad pošto je pokazala predmete kojim se muzej pod njenim rukovodstvom obogatio, rekla je svečano:

– A sad ću vam doneti Tetovsku menadu.

Ne znam zašto, ali sam pomislila da je Tetovska menada jedna od figura obučenih u narodnu nošnju i bilo mi je čudno zašto sad prelazi na tu temu; ali je ona iz svog stola izvadila svežanj ključeva, prišla ormanu u drugoj sobi, izvadila iz njega škrinjicu i iz nje neki

sitan predmet uvijen u hartiju. Odvojila je polako, uživajući u mojoj radoznalosti malu bronzanu igračicu koja je mogla stati u dlan, Tetovsku menadu. Držala ju je nežno kao da je živo biće i oduševljeno mi tumačila:

– Stvorena je u VI veku, na prelasku arhajske u klasičnu epohu. Vidite kako ima izraz arhajski, ali nema mira arhajskih figura, kod nje se već javlja pokret.

S divljenjem sam posmatrala Tetovsku menadu, gledala njene horizontalne ruke u laktovima savijene pod pravim uglom, šačice kopljasto uvis okrenute, kosu niz pleća razasutu. Nju verovatno nisu često vadili iz ormana, jer su došli i drugi koji rade u muzeju da je posmatraju. Upravnica muzeja mi je velikodušno dozvolila da igračicu uzmem u svoj dlan. Neko je primetio da se menada razbolela i da je moraju što pre staviti pod stakleno zvono, u bezvazdušni prostor. Upravnica muzeja na moj začuđeni pogled nagla se nad bronzanu figuru i rekla:

– Gledajte te sićušne zelene pege što se ne sijaju kao ostali delovi, to je menadina bolest. Moramo je zaista staviti pod stakleno zvono, da ne bi oksidisala. Zasad, ipak, bolest nije tako akutna. Slobodno je, slobodno držite; da je bolesnija, ja vam je ne bih ni davala u ruke.

Zbog ovakvih razgovora kao o živom biću, menada na mom dlanu je malo po malo oživljavala. Bronzana kosa što joj je padala niz pleća do pojasa stala je da vijori, pletenica koja je išla preko čela rasplela se; koža prebačena preko tanke tkanine spala je s ramena; njeni oštri pokreti se ublažili, a šake što su kao kopaljca išle oštro uvis postale su slične čašicama cvetova. Posle dvadeset i šest stotina godina Tetovska menada je opet zaigrala, izašla je iz svoje bronzane začaranosti, i ja nisam smela da pomaknem šaku da ne bih čaroliju oterala. Čula sam kao kroz san upravničin glas:

– Ovaj je predmet unikat u svetu. Rado bi ga imali najveći muzeji…

Neko od prisutnih je dodao:

– Ko zna koliko je na tlu Makedonije nađeno ovakvih igračica i zbog bronze pretopljeno u najobičnije predmete. Kažu da je prvi sopstvenik naše menade nju smatrao za figuricu što stoji mesto rukunice na poklopcima gvozdenih peći, i da se zato dosta lako od nje rastao.

Igračica u mojoj šaci opet se pretvorila u ukočeni bronzani predmet, jedva veći od podlanice. Došao je čas da je vrate u škrinju. Pažljivo su je opet uvili u hartiju, i ponovo je zaključali u orman. U odaji je odjednom postalo tužno i prazno, ma da nas je tu bilo nekolicina, ma da su igračice i igrači s grčkih vaza pokušavali da naknade prazninu što je nastala po menadinom odlasku; ma da su ljudi i dalje govorili zanimljive stvari o umetničkom bogatstvu makedonskog tla. Novinarka s kojom sam posetila muzej, pričala je kako je slučajno i ona, na jednom svom putu, odigrala ulogu arheologa istraživača: točkovi kola su provalili stari grob pun darova ona je brzo, da bi imala svedoka, pozvala mesne vlasti i u njinom prisustvu je, pored ostalog, izvadila zlatnu grivnu sa kamenjem i predala muzeju.

Bilo je sve zanimljivo ali smo se posle menadinog povratka u škrinju ubrzo rastali. S upravnicom muzeja sam, istina, opet sutradan razgledala starine po gradu. Skoplje je bilo mesto kao poručeno za nju, za njenu arheološku strast. Gde god pogledaš starina, iz svakog grumena zemlje ispada umetnički predmet, na svakom drugom zidu mahovina vekova. Obišle smo crkve, džamije, zavirile u rezbe i ikone, prošle kroz muzej u Kuršumlihanu. Kad smo i njega razgledale, očiju punih nadgrobnih spomenika, spustile smo se u četvrtasto dvorište opasano zidovima same zgrade, pred mali ribnjak. Tamo se na martovskom suncu desetina crvenih i sedefastih riba radovalo životu. Upravo sam glasno htela da se zadivim njihovoj boji i živosti, a moja saputnica glasom punim prekora i čuđenja reče:

– Zamislite šta sam naišla jednom zapisano u knjizi gde posetioci beleže svoje utiske! Veli: „Od svih stvari u muzeju najviše mi se svidele ribe!“

Pred tim njenim mladalačkim oduševljenjem poželela sam da na svakom poslu u našoj zemlji stoji čovek koji je za njega stvoren, koji je dugo čekao pa da se lati; da točak svakih kola, kad upadne duboko u oranicu, naiđe na neko blago, da imadnemo u svakom muzeju puno stvari kao Tetovska menada.

НАЗАД

СЛИКЕ ЈЕДНЕ ПРОШЛОСТИ

По, 60, 17.804 (30. 4 – 2. 5. 1963), 16, *над насловом* Десанка Максимовић; ПП, 51–55. *Варијанте,* По.

[1]здраво! – поздрављала] здраво! Поздрављала По; здраво! поздрављала ПП. [2]зелену априлску песму] априлску песму, По; зелену априлску, песму, ПП. [3]То је, значи, оно] То је, оно, По. [4]Керемпуха,] Кермпуха, ПП *(шт. грешка).* [5]Кукуљевић,] и Кукуљевић, По. [6]савременик Крклец,] савременик, Крклец, По. [7]пајцека које] пајцека, или по нашем прашчића, које По. [8]куће и говеди] куће, говеди; По. [9]даљине, пожурила] даљине, да се, уз то, радујем кад уз пут приметим да се нешто зида, унапређује, пожурила По. [10]десетак] двадесетак По. [11]продубело] продубило По. [12]улицама] местом По. [13]прошлост и стара слава.] прошлост. По. [14]Боговић] Беговић По *(шт. грешка).* [15]Гупцу] Гупцу, По. [16]вијећницу] већницу По. [17]тристогодишњом] тристагодишњом По. [18]класицистичког] класистичког ПП *(шт. грешка).* [19]земљи, а] земљи, мислила сам, а По. [20]граду] граду, По. [21]бедеми <> травом] бедеми, <> травом, По. [22]се био изгубио] се изгубио По. [23]У] А По. [24–24]Заборавили смо гледајући старе костиме на одела којима нас снабдева „Вартекс“.] Заборавили смо на одела којима нас снабдева „Вартекс“, гледајући старе костиме. По. [25]стаклене цеви] цеви По. [26]Вараждину.] граду Вараждину. По. [27]књижевну] вечерњу књижевну По. [28]шаране] шарене ПП *(шт. грешка).* [29]чије <> се чувају] чије се <> чувају По. [30]на дивно] и дивно, По.

НАЗАД

ДВА ПИСМА О БУГАРСКОЈ

Заједнички наслов, први пут се јавља у ПП. *Односи се на два путописа:* Писмо Бранковчанима *и* Писмо уметницима.

ПИСМО БРАНКОВЧАНИМА

ПП, 57–61.

Према Напомени, *путопис је био објављен у неком дневном листу у послератном периоду, до краја шездесетих година. То, међутим, није потврђено у постојећим библиографским изворима.*

[1]*Грешком у штампи изостављен је цео ред, па је текст допуњен по смислу.* [2]традиције] традицији *(шт. грешка).* [3]бостан, <> цењено, али ретко,] бостан- <> цењено али ретко *Реченици је немогуће схватити смисао без додатих знакова интерпункције.* [4]рад] раду *(шт. грешка).* [5]помогнете] погнете *(шт. грешка).*

ПИСМО УМЕТНИЦИМА

По Напомени, *први пут у* ПП, 71.

[1]на длану] да длану *(шт. грешка).* [2]И] “И *(шт. грешка).* [3]Пловдиву:] Пловдиву; *(шт. грешка).* [4]*Цитат стављен у заграде да би се олакшало разумевање реченице.* [5]грешака,] грешка, *(шт. грешка).* [6]музеј-куће посвећене] музеји-куће посвећени *(грешка).*

НАЗАД

ПОЉСКА СЕ ЗАЦЕЉУЈЕ

Путопис је у овом облику и под овим насловом први пут објављен у ПП, 73–84. *Према* Напомени, *био је читан у Коларчевом народном универзитету 1948, али није нам познато да ли је тај извор сачуван у било ком облику. Прве редакције делова текста објављене су као независни прилози у периодици:* Од Катовице до Балтика *у* Д, 3, 124 (20. 12. 1947), 8–9, *потпис* Десанка Максимовић; Из Пољске *у* Д, 4, 127 (10. 1. 1948), стр.6–7, *потпис* Десанка Максимовић.

Попис варијаната Д *који се доноси у напоменама, закључно са бројем* 75 *(види доле), обухвата разлике између првог дела основног текста и прилога* Од Катовице до Балтика, *који се у већој мери подударају. Други прилог,* Из Пољске, *штампа се после напомена у целини, због знатнијих разлика према основном тексту.*

[1]карте,] карте ІІІ *(шт. грешка).* [2]бескрајну] широку Д. [3]Висла,] Висла – Д. [4]притокама;] Д. [5]руку. Стари бол] руку, погледали нам у очи. Стари наш бол Д. [6]Пољске,] Пољске Д. [7]недаћа,] недаћа Д. [8]да и <> дâ] да да <> Д. [9]Варшаву] своју дивну Варшаву, Д. [10]и непријатељском] да непријатељевом Д. [11]песника.] песника, да би спасла слободу коју су они опевали, да би се дух слободарске Пољске класичне литературе могао очувати. Д. [12]замишља] себи замишља Д. [13–13]самоуверен. Кад помислиш на Пољака, прво му одаш признање за слободољубивост. У нашим разговорима с њима то је увек била] самоуверен – а за Пољака се унапред зна да ће увек, ма под каквим условима био, бранити домовину и слободу. То је увек била у нашим разговорима Д. [14]зближавали,] зближили, Д [15]поново долазили.] долазили. Д. [16]пољским] пољским језиком. Д. [17]Међутим,] Али, Д. [18]Прво <> шума] Брзо <> драгог шума Д. [19]са] исте са Д. [20]изговором него код нас, па] изговором, па Д. [21]али <> готово] али већ <> скоро Д. [22]домаћини на] на Д. [23–23]законе пољског језика, што нам је наједном отворило безброј врата у оно што су нам говорили.] законе, које не могу одолети а да и вама не кажем, да бих вам дала вољу да почнете учити пољски, јер они наједном отворе безброј врата у пољски језик. Д. [24]Кад у граматици прочиташ да се **јат**] Старословенско јат Д. [25–25]код Пољака претворило у ја, да је меко старословенско **р** постало **ж**, а самогласно **р** се проширило у **ар** или **ер**, то се прими просто као и свака чињеница; али кад сами уочите тај закон, то изазива радост.] тојест наше е, односно ије, у пољском су се претворили у ја, меко старословенско р постало је ж, самогласно р се проширило у ар или ер. Д. *Полуцрни слоī у основном тексту ūриређивачев.* [26]сарна и наједном погодиш] сарна, наједном знаш Д. [27]учини] и учини Д. [28]знању пољског] знању Д. [29]Уочивши или научивши то] Кад смо то уочили, Д. [30]при првим сусретима смо схватили ипак] ми смо при првом сусрету схватили Д. [31]своје земље.] свога града. Д. [32]тамо] усто Д. [33–33]*Уместо овоī ūасуса у* Д *се налази следећи:* У Пољској смо провели тридесет дана. Видели смо градове: Варшаву, Катовице, Вроцлав, Краков, Лођи, Гњезно, Познањ, Гдињу, Сопот, Гљивице, и у Шлезији летовалишта, Шкларску Порембу, Карпач, Јелову Гору, Теплице, логоре Ошвјенћим и Бжежице, солану Вјеличку, део Татри са Закопанима. Сваког дана смо од јутра до мрака нешто разгледали, такорећи учили. Понекад смо послеподне личили на оне светске путнике Американце што крупним корацима иду кроз музеје и бележе у нотес да су их обишли, толико су нам мозгови били засићени. Ипак смо дисциплиновано одлазили да гледамо све што су Пољаци желели да нам покажу, свесни да они увек морају имати важан разлог што нам ово или оно показују. [34]овом] свом Д. [35]ушли у много] видели пуно Д. [36]већница,] старих зграда: већница, Д. [37]видео,] видео; Д [38]стубови недавно откривени] стубови Д. [39]грехове,] грехове, недавно откривени; Д. [40]беше] би Д. [41]у њему зваше] зваше Д. [42]дрвених] древних ІІІ *(шт. грешка).* [43]чињеницом] фактом Д. [44]били одувек њихови,] њихови одувек Д. [45]ови крајеви] они једном били Д. [46]посета] и посета Д. [47]из 7–4. века пре нашег времена.] из 4. века пре Христа. Д. [48]ме је страх и помислити <> и не видети,] ме страх да помислим <> не видети, Д. [49]цео његов нацрт] нацрт целог града Д. [50]опасан,] опкољен, Д. [51]језера,] језера ІІІ *(шт. грешка).* [52]су била] била су Д. [53]друкчије] друго Д. [54]и замишљати] и само замишљати Д. [55]облицама,] облуцима, Д.[56]прапрапретка] претка Д. [57]*Следећа два ūасуса у* Д *су у саставу ūретходноī.* [58]узбуђено.] радосно. Д. [59]било] ту било Д. [60]ни Германа,] ни проклетих Германа, – дакле, Д. [64]пили медовину,] медовину пили Д. [65]употребљавали.] употребљавали! Д. [66]*У* Д *нема ове реченице.* [67]улица] улица, Д. [68]поплочаних] попречних Д. [69]какве] како Д. [70]ради –] ради, Д. [71]фалсификовали историју. Сада се увелико рад наставио.] заварали траг и фалсификовали историју, а сада се на њему опет увелико ради. [72]Две] Све Д. [73]уместо иструлелих делова] иструлели делови Д. [74]Постоји] Има Д. [75]Завршетак текста у Д. [76]Пластови сена људских] Пластови, сена, људских ІІІ *(шт. грешка).* [77]Призоре] Призори ІІІ *(шт. грешка).* [78]Калеб] Клеб *(шт. грешка).*

Из Пољске

У огромној маси доживљаја готово и не могу да се снађем. Не знам шта би пре чега говорила. Кад смо већ у Лођи и Катовицама, хтела бих да кажем нешто о пољској индустрији. Нама је тек сада у Пољској било јасно шта то значи индустријска земља. У Лођи смо посетили фабрику текстила Шајблерову, другу по величини у Европи. Нашли смо се наједном у огромној железној шуми простору покривеном стаклом, великом више хектара, где су разбоји хуктали, железне полуге скакутале. Тако се мени некад приказивала у детињој машти, признајем поређење је необично, сама му се чудим, она шума барјака и копаља кроз какву се у нашој народној песми каже да ни киша не би могла на „земљицу да падне". У Лођу има око 250 хиљада, можда и више самих радника. То су они што су нас онако поздравили, то су они што у школи ППР прате политичке курсеве.

Катовичка ливница, хута „Кошћушко" је исто тако нешто што од нас нико није могао замислити. Огромне усијане греде, као стабла стогодишњег храшћа, стално излазе из пећи, дивовске машице преносе неке ужарене ступце, спуштају их у јаме, још ужареније их отуд ваде, мањеви комбиновани у машине тање усијане греде, магнети у облику канџи дижу снопове старе гвожђурије и гурају их у чељусти мартиновских пећи. Одасвуд бије јара, навире лупа, људи иду под наочарима да би могли гледати у гвожђе које кључа као у земљином језгру. И наједном тек у некој одаји угледаш – жилете за бријање. Куда је све пропутовало гвожђе док није из земље доспело до тих металних лишчица!

Слично чуђење и дивљење буди и „Председник", рудокоп црног пољског злата, како се изразио један рудар. Ту на горњем делу рудника готово и не видиш човека, сав посао обављају машине. Комаће угља извученог из земље слаже се помоћу огромних решета по величини и покретним стазама тече до вагона који ће га одвући у све крајеве света. Подземни део нисмо видели, али су нам рекли да и тамо највећи део посла сврше машине. Овде у тако модерном рудокопу поглед на рударског радника не буди она осећања која су код нас одгајили романи западних литература што су описивали приватне руднике и живот рудара у њима.

Сем овога смо видели фабрику вагона у Вроцлаву где је отишло на занат око 60 наших омладинаца, фабрику стакла у Шкларској Поремби у Горњој Шлеској.

Материјални услови радника су добри. Они имају храну у фабрици, попуст при куповини намирница у својим задругама. Здравствена служба по фабрикама је модерна и добра. Свугде смо видели обданишта за децу до школског узраста, где влада радосна чистоћа. Ова обданишта су смештена по национализованим дворцима, кад се нађу у близини фабрике, као што је случај у Лођи, по домовима бивших приватних сопственика фабрика.

По свима овим заводима срели смо онај стваралачки полет и ону борбеност коју познајемо код Пољака и из времена рата. Изобиље угља које Пољској пружа Шлезија, затим њене огромне ливнице, омогућују јој да брзо своју земљу обнавља.

*

Како је Пољска огромним делом равница, отпор Пољака је био усретсређен по градовима и њихова села су се срећом сачувала, док су градови у којима се борило порушени. По тим пољским градовима, Варшави, Гдањску, Вроцлаву, Познању, ради се много на обнови. Улице су у велико рашчишћене и закрпљене саобраћај успостављен, доњи спратови читавијих кућа употребљени бар за радњу. Да би се брже зидало и некако искористио незамисливо огромни материјал срушених зграда, Пољаци су сад изумели неке машине које туцају ситну опеку, мељу стари цемент, и из тога материјала граде неке ступце, плоче, коцке, сличне храпавом армираном бетону. Тако у исто време склањају рушевине и добијају брзо нов материјал. У Варшави је

обновљено једно предграђе. Види се низ великих белих кућа, нове простране улице. Чак је и у Гету, јеврејском варшавском предграђу у парампарчад срушеном, синуло: просечена је кроз њега широка улица која ће бити главна артерија града. На томе рашчишћавању је уз пољску омладину радила и једна југословенска бригада.

Много је урађено за обнову и у Гдињи, великом пољском, управо светском пристаништу, на Балтику, које су Пољаци изградили били за 15 година, између последња два рата, а Немци га готово порушили за време овог рата.

Гдиња је дакле огромно пристаниште са неколико затона дубоких по 11 метара који по неколико километара улазе у копно и у исто време нова дивна варош. Лађе из свих крајева Европе могу се ту видети. У Гдињи се тек осети темпо економског живота Пољске и темпо њене обнове. Шлески угаљ, гвожђе укрцавају се у бродове. У једном крају неки шведски и норвешки бродови чекају на рибу „Сељотку". У бродоградилишту на другом крају се оправља огромни прекоморски брод. Дизалице уз обалу у вечном су покрету, катарке на две једрилице изгледају у свој тој огромности морског великог пристаништа лирски, лептирасте и привлаче поглед.

*

На путу кроз крајеве које су Пољаци повратили после овог рата од Немаца сазнали смо још један од проблема савремене Пољске и њене обнове. То је насељавање Пољака по земљама одакле су Немци истерани. Крај око Болеславца, Вроцлавско војводство, населили су на пример наши Пољаци, они што су досад живели у Босни. Наш сусрет с омладином пољском одраслом у Босни приликом светковине давања ордена за партизанске заслуге Југославији био је и за њих и за нас огромна радост.

Нас је увек много занимао живот пољске омладине и њен однос према нашој омладини. Према речима самих Пољака њихова омладина се одушевљава нашом. Они младићи и девојке који су били код нас на прузи, а и пре тога били најистакнутији, постављени су као саветници или руководиоци, не знам како се то код Пољака зове, по пољским омладинским организацијама.

*

Пољска је високо културна земља. Пуна је уметничких споменика, које ја овде не могу све набројати. Пољак је свестан вредности тих споменика и њима се поноси. Велике музеје, галерије слика нашли смо свуда, у Варшави, Кракову, Познању и Гљивицама. Немци су за време рата многе ствари уништили, многе покрали и однели у Немачку, нарочито из Варшаве, као што су збирке Краљевског замка, галерија слика Станислава Августа, гипсане копије Станислава Августа, његов графички кабинет, збирке државне нумизматике, колекције Војног музеја, Државног уметничког и Археолошког, најскупоценији примерци библиотека, вајарски радови чувеног Витаствоша итд.

Многе од ових ствари Пољаци су пронашли, враћају их на своја места, рестауришу, а то захтева огроман рад. И то је један од важних и тешких послова у обнови Пољске.

Пољаци имају многе ретке примерке великих мајстора ренесансе, мајстора флорентинске школе, пуно сликара фламанске школе, доста шпанских и француских сликара. Између осталих да поменемо Рембранта, Тицијана, Вандајка, Рафаела. Пољско сликарство из времена романтизма је оригинално с много националног карактера. Пољаци имају из тог времена пуно сликара светског гласа као што је Матеј Којан, сликар необуздане снаге, огромних историјских композиција, чији стваралачки замах запањује.

У страном сликарству чини ми се да је најбогатији музеј Познањски нарочито у сликама фламанске школе, док музеј у Кракову има много великих домаћих сликара XIX века и великих њихових платна. Музеј у Варшави даје понајбоље историјски развитак пољског сликарства и има пуно слика савремених мајстора.

Пољаци имају 1700 организованих уметника, две сликарске академије, у Варшави и Кракову, и шест виших уметничких школа, уз одељке за примењену уметност. Наши сликари из делегације кажу да су обе школе изванредне и да би се тамо наши ђаци могли учити уметности примењеној у металу, керамици. Плакати и опрема књига добра је. Врло добро се по тим школама спрема и за рестаурацију фресци и старог сликарства.

И иначе су школе по Пољској изванредно добре, модерно уређене. Међу њима предњачи можда политехнички завод шлески, зграда са двадесет и три километра самих ходника, са модерним радионицама где се ученици већ почињу специјализирати за струку којој желе да се одаду. Њихови политички курсеви су исто тако добро организовани. При свакој фабрици има дом културе. У катовичком дому културе и просвете могу чланови синдиката учити све језике, уметности, бесплатно или по минималној цени.

Били смо три пута у опери, увек слушали Халку. Најбоља је опера у Познању – и ту је Халка била због најбоља. И драму смо посетили неколико пута. Дају се Јулијус Словацки, Шекспир, Бомарше. Позоришта су увек пуна.

*

Пољаци свих друштвених редова и занимања, и књижевници и професори и радници желе много да се с нама зближе. Они су нас тако рећи на рукама носили. Стално смо осећали целу пољску земљу. Они желе да упознаду лепоте наше земље, да проуче нашу литературу, да дођу у додир с нашом омладином, да сазнаду до танчина културне и политичке прилике код нас, да успоставе стални додир с нама у свима изразима културног нашег живота.

НАЗАД

ПРОСЛАВА СЛОВАЧКОГ НАРОДА

III, 85–91; *према* Напомени, *текст је био читан на Коларчевом народном универзитету 1948.*

[1]правог] правом *(шт. грешка).* [2]анакреонтске] анакреоске *(шт. грешка).* [3]или освојили] или, освојили *(шт. грешка).* [4]се] је *(шт. грешка).*

НАЗАД

ЦЕО СВЕТ МОСКВИ У ГОСТИМА

Путопис се у овом облику први пут јавља у III, 93–103, *и представља, делом, спој прве редакције путописа објављеног под истим насловом у* КН, 8, 52 (4. 10. 1957), 5, *и текста* Разговор с Маршаком, *објављеног у* Бо, 22, 280 (11. 10. 1957), 8, *у рубрици* Борба нашој деци. *Делови текста који се у* III *објављују први пут релативно су тематски самостални.*

Варијанте, КН *и* Бо.

[1]са] і КН. [2]белим <> их поздрављају] belima <> pozdravaju КН. [3]у бамбусовим] бамбусовим III *(шт. грешка).* [4]кружном] кружним III *(шт. грешка).* [5]– Југословени! – прво] – Jugosloveni! Prvo КН; – Југословени! Прво III. [6]тога] tog КН. [7]што је и] і КН. [8]Дмитријевна Кутасова] Kutasova КН. [9]природе,] prirode КН. [10]фотографије.] fotografija. КН. [11]игре,] igre КН. [12]време] to vreme КН. [13]у] koje u КН; III *(нир.). Очито грешка, јер је изостављен глагол иза заменице* koje. [14]као на] koje na КН *(шт. грешка).* [15]неопходно] neophodno, КН. [16]делегација,] delegacije, КН. [17]концерат] koncert КН. [18–21]*У* КН *нема овог дела текста.* [19]*одела* – <> *приче.*] одела“ <> приче. III *(очито шт. грешка).* [20]засадити] заситити III *(шт. грешка).* [21]*В. горе.* [22]које] која III *Конгруенција са људи.* [23]театар; било их је које] teatr, koje КН. [24–39]*Део текста објављен је у* Бо, *са извесним разликама. Разлике су пописане у наредним напоменама.* [24–25]Са Маршаком сам имала среће да проведем један час у разговору и у његовој кући. То је било ноћу јер песник тада обично ради и прима посете.] Децо моја, видела сам Маршака, нашег

омиљеног песника. Он у последње време није потпуно здрав, не може ноћу да спава у граду и зато дању одлази у свој летњиковац у околини Москве, не би ли мало заспао, а увече се враћа у Москву да ради, да се састане са пријатељима. Зато сам га и посетила у десет сати ноћу, како је сам казао, и остала до скоро један по поноћи у разговору с њиме. Бо. [26]стигао,] стигао Бо. [27]најпре његова] и Маршакова Бо. [28]дечијој] дечјој Бо. [29–29]песама кога сматра „дивним, утанчаним и духовитим песником“.] песама. Да знате како сам уживала док је говорио како је Змај диван, утанчан и духовит песник. Бо. [30–30]упитала сам широм света познатог и вољеног дечијег песника.] упитала сам га. Бо. [31]и деци и омладини] вама. [32–32]*Ове реченице нема у* Бо. [34]нема него] нема, рекао је, него Бо. [35]упознате] озбиљно упознате Бо. [36]песника] старих песника Бо. [37]живота] живота, Бо. [38]Његоша.] Његоша и његов „Горски вијенац“. / Зацело се чудите зашто сам са човеком који уме онако да се шали водила стално озбиљан разговор. То је зато што сам изненада у њему упознала Маршака који зна о стотину озбиљних, важних ствари да говори, па онда и зато што ја не умем много да се шалим, па и зато што је била ноћ и наводила разговор на поезију. Бо. [39]разгледам] разгледам. Међу њима се налази и једна коју је упутио вама преко мене и која се зове „Разнобојна књига“. Како је ову књигу упутио свој југословенској деци, ја ћу вам је превести и тако ће збиља постати ваша својина. Бо. [40]Москву] Москви ІІІІ *(шт. грешка).* [41]квалитет“, Веру] квалитет: “Веру ІІІІ *(шт. грешка).* [42]и мудра] mudra КН. [43]сматрала] сматрали ІІІІ *(шт. грешка).* [44]гробу] grob КН. [45]Совјетском Савезу] SSSR-u. КН. [46]увеличао] uveličavao КН. [47]смрти.] smrti. Nisam imala srca ni očiju da mu vidim i crno iza nokta kao ona engleska pesnikinja. Jedva sam čekala da se vratim onom Lenjinu znanom iz njegovih misli i dela. КН. [48–48]писали, док сам пролазила мимо клупе на којој је Толстој седео, уморан од хода, мимо кладенца где је пио виду, мимо брезове шуме коју је сам својом руком засадио. А кад год сам се осврнула око себе, видела сам како замишљено ћуте и Американци и Црнци и Кинези и Холанђани вероватно истим мислима обузети.] pisali. “Na toj klupi je Tolstoj sedeo, umoran od hoda. Sa tog kladenca je pio vodu. Te brezove šume okolo sam je svojom rukom zasadio“. Kao da sam se smirila kad smo došli do Tolstojevog groba: malena uska humka obrasla svežom travom usled jelove šume na obronku. Ako bi u grobu moglo biti dobro, Tolstoju je zacelo bilo dobro u toj šumi koju je sam zasadio, u zemlji obronka gde je često sedeo. Osvrnula sam se oko sebe. Isto tako su zamišljeno ćutali amerikanci, Crnci, Kinezi, Holanđani, poklonici Tolstojevi. КН. [49]Свим] Svima КН. [50]Маузолеју,] Маузолеја, ІІІІ *(шт. грешка).* [51]опазила лица] srela КН. [52]као наш] kao Jugosloveni. КН. [53]оду,] odu; КН; ІІІІ *(ћир.).* [54]биле су задивљујуће.] bili su zadivljujući. КН. [55]у Москви.] у Moskvi u njih. КН. [56]и преко другог,] i drugog, КН. [57–57]*Овог пасуса нема у* КН. [58]Совјетски Савез] SSSR КН. [59–59]Крлежа, како је Зоговићу, хоће ли се скоро штампати, који је најистакнутији критичар, који је часопис најпопуларнији; на] Krleža, šta radi Radovan Žogović, koji je najistaknutiji kritičar, koji je časopis najpopularniji; a na КН. [60]тешкоће. Притом] teškoće, izražavajući želju da otsad uvek živimo u prijateljstvu, kao bratski narodi. Pritom КН. [61]Совјетског Савеза] SSSR-a. КН. [62]што,] što. КН. *Део текста до краја пасуса недостаје у КН.*

НАЗАД СУСРЕТИ СА СОВЈЕТСКИМ ПЕСНИКИЊАМА

Сав, 3, 6, 11–12 (1957), *потпис* Десанка Максимовић; ІІІ, 105–118. *Варијанте,* Сав.

[1]песникињу] песничку ІІІІ *(шт. грешка?).* [2]Бендову] Бенкову ІІІІ *(шт. грешка).* [3]блиска.] драга и блиска. Сав. [4]изгубимо у врту;] изгубимо; Сав. [5]Вере] Бере Сав *(шт. грешка).* [6]иако је <> и <> имао прилике да се диви] иако се <> сит надиви Сав. [7]врт.] врт, преко мале отворене терасице Сав. [8]историјских] старинских Сав. [9]научник, историк,] научник историк Сав. [10]сетиле смо се] као да смо се сетиле Сав. [11]уста] Канта Сав. *Језички и смисаоно немогуће, исправљено према смислу.* [12]већ ни] ни Сав. [13]шали са својом сетом:] шали са својим срцем: Сав; шале са својом сетом ІІІІ *(шт. грешка).* [14]притисли] пристали Сав. [15]жали.] жели. Сав. [16]ма <>.] па <>, Сав. [17]Кад] кад Сав. [18]рука

твоја] ти руку своју Сав. [19]спусти <>,] спустиш <> Сав. [20]девојчице, увериви се] девојчице и уверила се Сав. [21]Да дивне ли, дивне ли ноћи!] Да дивне ли, да дивне ли ноћи Сав. [22]најприснијих] најприснији ІІІІ *(шт. грешка).* [23–23]– Зна <...> песмама –] Зна <...> песмама ІІІІ *(шт. грешка)* [24]пригушивана] пригушена Сав. [25]газдинству,] газдинства Сав. [26]тушту и тму] туште и тме Сав. [27]помогну] помену Сав. [28]рецитује. Кристина] рецитује, Кристина Сав. [29]*У* Сав *нема дела реченице у заградама.* [30]мало на] на Сав. [31]на оно што ће бити и оно] на оно Сав. [32]„Јер] Јер Сав *(шт. грешка).* [33]звезде] звезду Сав. [34]алеје] алеја Сав. [35]пропасти и од] пропасти, од Сав. [36]*У* Сав *последња два стиха у посебној строфи.* [37]суза.] суза. Ту на растанку, не могући да издржимо мисао да се нећемо више видети, поверовале смо обе да Београд и Москва нису удаљене једна од друге на три дана и три ноћи. Сав *Грешка у конгруенцији са* Београд *и* Москва. [38]света. Док] света, док Сав; ІІІІ *(шт. грешка).* [39]нежније] нежнијих Сав *(шт. грешка).* [40]исказивала] исказала Сав. [41]се у] се после у Сав. [42]Гургега] Гургена Сав. [43]*Последња четири стиха у* Сав *у посебној строфи.* [44]непријатељима што су носили] непријатељем што је носио Сав; непријатељима што је носио ІІІІ *(шт. грешка).* [45]јерменском.] јерменском:

Ти оде.
Ал знам душом целом
ми не можемо једно без другог.
Заједно смо откако сам те срела,
стаћу негде насред пута твог.
Ја сам дом твој и твоја стаза,
У теби увек мој је лик,
у теби је толико мојих одраза,
да нема места за друге.
Ма колико женских очију срео,
гледаће те моје очи из њих,
за тебе ја сам једна на свету,
не може бити ту других.
И ма чији глас слушао када,
једину мене чућеш ти!
Таћу те се граном врта млада,
очима те поноћи гледати.
Када се кући вратиш касно,
опет ћеш се мене сетити.
Претвориће се у дим цигарете,
у звезду што у прозору бди.
Кроз не знам какве раздаљине
срца ћу ти се таћи у сну,
кроз прозор ући као лак ветар,
затвориш ли – кô бура ушашћу,
а кукавица бура није –
испретураћу ти све хартије,
испретураћу ти можда живот сав...

Не смеш ме бацити у заборав!

Сав. [46]ту] ову Сав. [47]задовољстава] задовољства ІІІІ *(шт. грешка).* [48]човечне стихове.] Човечне не тако личне стихове Сав. [49]Остало ми је још да Јелену Ривину која ми је пре тога из своје књиге „Песме о љубави“ кришом читала замолим да рецитује песму „Лукаво море“, да бих и ја смела нешто из младости.] Остала ми је за утеху још Јелена Ривина која ми је пре тога из своје књиге „Песме о љубави“, кришом прочитала дивну љубавну „Романсу“:

Тражила сам друга цело вече.
Не могу да појмим:
где ли је, где?
– Потражи га, – замолим ветар.
Ветар ми рече:
– Учинићу све.
И оде. Друга нема. Касно.
Не могу да појмим:
где ли је, где?
– Потражите га, – замолим звезде јасне.
Звезде обећаше:
– Учинићемо све.
И одоше.
И постаде небо тмуро.
И пљусак утом наиђе
– Потражите га, – замолим звезде јасне.
Бура обећа:
– Учинићу све.
Сви одоше, а пусто као зими,
и нико да ми дâ помоћ.
а после сазнам однекуда:
мили је ветру, звездама, плими
о мени причао целу ноћ.

Сав. [50]главом] главицом Сав. [51]остала за] засад за III *(грешка?)* [52]песникиње.] песникиње. Надам се да ћу се и са њима једном срести у Југославији или у њиховој земљи. Сав.

НАЗАД

КЊИЖЕВНО ВЕЧЕ АНДРЕЈА ВОЗНЕСЕНСКОГ

КН, 12, 137 (27. 1. 1961); III, 119–124. *Варијанте,* КН.

[1]и тамо] tamo КН. [2]на срећу, за које од имена] na sreću КН. [3–3]девојака, или Риму Казкову? Да поменем Владимира Шефнера, песника природе, снегова, зима, „маслачака задивљених просторима, поверљивих и неспретних.“] devojaka. КН. [4]се имена, <> нисам сетила.] imena se, <> ne sećam. КН. [5]совјетски песници су, да ми помогну, набројали] oni su nabrajali КН. [6–6]Двоспратна позоришна зграда, куда сам одмах увече отишла, учинила ми се некако нарочито блиском, београдском, старовременском поред огромног новог хотела „Пекинга“, поред кинотеатра „Москве“, и палате метроа, као што понекад наша кућа зна да се учини још мањом и старијом поред модерних послератних грађевина. Бронзани Мајаковски сред трга, у предвечерје, чинило се да још чита песме на митингу. Ослушнула сам га мало и пошла по улазницу. Касе су, међутим биле затворене. Сутрадан сам се опет нашла ту цео час пре почетка.] Znala sam tu dvospratnu pozorišnu zgradu i trg sa bronzanim Majakovskim koji kao da čita pesme na mitingu i otišla tamo ceo čas pre početka. КН. [7]прикучити.] prići. КН. [8–8]– Јевтушенко! Жења! <> они, укратко су поновив оно што сам сама била принуђена часак раније да им о себи кажем.] – Jevtušenko! <> oni. КН. [9–9]И из <> допирало нестрпљење, бука;] IZ <> dopirala buka, nestrpljenje, КН. [10]кренути у дворану, на читање.] poći na čitanje. КН. [11]нисам имала] nije bilo КН. [12]карту.] ulaznicu. КН. [13–13]ко се таквој поезији супроставља, те да га придобије.] ko joj se suprotstavlja. КН. [14]необични] nesebični КН (*шт. грешка?*). [15]изненађење. Сад.] iznenađenje, sad КН. [16]суза] sira КН (*шт. грешка?*). [17–17]*Овог дела текста нема у* КН. [18]тројица, Вознесенски, Боков и Јевтушенко,] trojica КН. [19]неких недавно <> песама,] nekih <>, КН.

НАЗАД

ЈЕДАН ДАН У ЈАСНОЈ ПОЉАНИ

ІІІ, 125–130.

[1]Тула,] Тула [2]у] и (*шт. грешка*).

НАЗАД

ДВЕРИ ЉУБАВИ

По, 64, 19.415 (22. 10. 1967), 11, *наднаслов* Јарославски прозорски оквири, *потпис:* Десанка Максимовић; ІІІ, стр. 131–134. *Варијанте,* По.

[1]крај,] рај, По (*шт. грешка*). [2]сам, <> увек,] сам <> увек ІІІ. [3]велику градску] великоградску По. [4]штампарије.] штампарије? По. [5]*Између овог и следећег пасуса у* По *међунаслов* Пукла је пред нама Русија… [6]сиве] сиве, По. [7–7]*У* По *посебан пасус.* [8]као слике уоквирени] уоквирени По. [9]чију лепоту је чинио богат дрворез или дуборез,] у богатом дрворезу или дуборезу, По. [10]женама] жени По. [11]*Између овог и наредног пасуса у* По међунаслов Лепота наличника. [12]и довраци, била] била По. [13–13]чипке, од пузавица које су се испреплетале као венци] чипке од уцветалог грања По. [14–14]*У* По *посебан пасус.* [15]биле су свих] свих По. [16]капом,] круном, По. [17]*У* По *крај пасуса и међунаслов* Увек друкчије, увек лепо. [18]обично горња] горња По. [19]разбили] разбиле ІІІ (*шт. грешка*). [20]понеки] понеки оквири По. [21]пресликали] пресликавали По. [22]бојарских.] бојарских круна. По. [23]женска глава, млада] млада По. [24]лепоту.] светлост. По. [25]предео,] крај, По. [26]насмеши] понекад насмеши По.

НАЗАД

ГРАНЧИЦА С ТОЛСТОЈЕВА ГРОБА

ЖД, 200 (1961), 4. *и* 12, *испод наслова* Desanka Maksimović; ІІІ, 135–138. *Варијанте,* ЖД.

[1]се поново спремала] polazila ЖД. [2]гроба.] groba. Osetila sam da Jelena ne može bez te grančice, i obećala. ЖД. [3]ја бити] biti ЖД. [4]1957. летом,] 1957. To je bilo leti ЖД. [5]земље. Тада] zemlje, i tada ЖД. [6]са] s ЖД. [7]како] da ЖД. [8–8]*У* ЖД *овај део реченице у округлим заградама.* [9]Сви су доносили] Donosili ЖД. [10]из својих земаља.] u svojim zemljama. ЖД. [11]где су] i ЖД. [12]поледице] поледице (*шт. грешка*). [13]кућом.] kućom, sada muzejem. ЖД. [14]шубара, људи] šubara, miting je odmah počeo. Ljudi ЖД. [15]и гологлав] gologlav ЖД. [16]можда] verovatno ЖД. [17]суседа.] Suseda, koji se toliko mešao s mužicima i odlazio im u posete. ЖД. [18]интелектуалца који] intelektualca, život ЖД. [19]се] se: ЖД. [20]као да сам се] nekako sam se detinjski ЖД. [21]венаца прозебли смо упали] venaca, prozebli, upali smo ЖД. [22]нисмо] se nismo ЖД. [23]одмах кренути,] krenuti ЖД. [24]однет] odnesen ЖД. [25]Нови који су нам из Москве стигли били су] Oni su bili ЖД. [26]је ли зимзелена успомена] jesu li ЖД.

НАЗАД

ТЕК НА КРАЈУ

ІІІ, стр. 139–142.

НАЗАД

ГРАД МАШТЕ И ПЕСНИКА

К, 16, 32/4 (1961), 293–302, *потпис* Десанка Максимовић; ІІІ, 143–156. *Варијанте,* К.

[1]Шалва Апхаидзе] Шалва-Апхаидзе К; ІІІ (*шт. грешка*). [2]давно] давно било К. [3]сељаке, или] Сељаке. Или К. [4]се] су се К. [5]попрсканих] попрскани К. [6]грузинском] грузанском ІІІ (*шт. грешка*). [7]лево] али лево К. [8]дворану] дворани К. [9]наш] српски К. [10]одликовања.] одликовање. К. [11]ученици су, у част Југославије, певали] у част Југославије, ученице су певале К. [12]време] време године К. [13]су] су и К. [14]рецитација,] музика, рецитација, К. [15]у којој смо преноћили била је] је била К. [16]кровом.] кровом – па сам из све душе желела да му донесем срећу. К. [17–17]*У* К *цела реченица у округлим заградама.* [18]Кахетији] Кохетији К (*шт. грешка*). [19]Човека] Човек К (*шт. грешка*). [20]налази] налазио К. [21]познатих] тако познатих К. [22]Вицамури] Цицамури К. [23]имао] имао

је III (*шт. грешка*). [24]класике.] класике, а млади московски и тифлиски песници пријатељују с младима из Љубљане и Скопља и Загреба. К. [25]се руски млади песници,] руски млади песници се, К. [26]пролеће и] пролеће, К. [27]судбине] и судбине К. [28]блиставо] блиставом К. [29]је посвећено по више музеја] их је посвећено по више К. [30]где);] где; III (*шт. грешка*).

НАЗАД **БАКУ – ГРАД СА ДЕСЕТ ЦЕНТАРА**

КН, 12, 144 (5. 5. 1961), стр. 4. *и* 8–9, *наднаслов* Susreti, *потпис* Desanka Maksimović; у III *на* стр. 157–165. *Варијанте*, КН.

[1–1]Андрића, на везире који дижу мостове, на] Andrića, na КН. [2]на] за III (*шт. грешка*). [3–3]али много у физиономији, кретању, обичајима имају сличног с нашим мухамеданцима, и Турцима,] ali imaju sličnosti s Turcima КН. [4]или како они зову, финикулором,] funikulorom, КН. [5]Како бива увек у брдима, свако] Svako КН. [6]отварало] ostvarilo КН. [7]му] mi КН. [8–8]град који се у вечерњем часу чинио као] grad, kao КН. [9–9]*У* КН *нема овог дела текста.* [10]се неким чудом] se, nekim čudom, КН. [11]на каквом великом] na КН. [12]млади и најмлађи,] mladi, najmlađi, КН. [13]жбуња, дворева,] žbunja, КН. [14–14]ту где се ваља цео Баку увече стекне, и одакле] tu odakle КН. [15]*У* КН *цитирани стихови нису графички издвојени.* [16]С морске обале]S obale КН. [17–18] имају преведене *Хамлета* и *Отела*, *Краља Лира*, *Разбојнике*, *Евгенија Оњегина*, *Рат и мир*, *Ану Карењину*, *Васкрсење*, дела Горкога и Тургењева, Гогоља и Островског, Тагоре, затим збирке индијских, пакистанских, египатских писаца;] prevode klasičnu i savremenu literaturu, КН. [19]многи писци] pisci КН. [20–20]*У* КН *нема ове реченице.* [21]плакате за оперу „Кармен“ и још неку домаћу.] plakate. КН. [22]играле] одиграле III (*шт. грешка*). [23]морт можда каквог Холандског сликара,] mort, КН. [24]био је то мали] mali КН. [25–25]музеј „Низами“, посвећен оном песнику о чијим поемама је Гете рекао: „Чар њихова је велика и разноликост им је бескрајна“. Музеј „Низами“ чува од заборава успомену на тог великог песника] muzej posvećen Nizamiju, velikom pesniku КН. [26]користи] kori КН (*шт. грешка*). [27]у огањ свеће,] u oganja sveće, КН (*шт. грешка*). [28]*У* КН *изостављена прва два стиха.* [29]образа, црнопурасте,] obraza, КН. [30]заборавили на тешку прошлост, на] zaboravili КН. [31]у позоришту, у опери,] u pozorištu КН. [32]наричу.] Nariču, slično hodži na minaretu.] КН. [33–33]*У* КН *нема овог дела текста.* [34]књижевника, где се било скупило њих петнаестак,] književnika КН. [35]Иву] Iva КН. [36–36]*У* КН *ове реченице нема.* [37]*Следећа три пасуса у* КН *повезана са претходним.* [38–38]плану: прави, широки проспекти, свака четврт има куће у нешто друкчијем стилу, да не би било одвећ једнолико, сваки има свој дом културе, школу, вртиће, јасле, биоскопе. То] planu. То КН. [39]већи] viši КН. [40–40]*У* КН *нема овог дела текста.* [41–41]*У* КН *посебан пасус.* [42–42]Једног јутра сам се нашла пред биоскопом „Азербејџаном“, недалеко од риве где] Pred bioskopom Azerbejdžanom, nedaleko od rive, bio КН. [43–43]песникиње, и посматрам дивну улицу, поплочану огромним каменим квадратима који су чинили да је добро упамтим и да је и ноћу могу наћи. Међутим,] pesnikinje, međutim КН. [44]тешко, уверено] uvereno КН. [45]банке.] banke i robne kuće. КН. [46–46]*У* КН *недостаје овај део текста.* [47–47]*У* КН *недостаје цео пасус.* [48–48]Њекрасова“. Нисам до његовог споменика, наравно, зато ишла, већ што се ту некако природно завршава једна од најлепших улица Бакуа, пуна зеленила и зграда достојних да стоје у свакој престоници света. Попнем се уз узбрдну улицу, а ту ме, на свом црном мермерном постољу, чека песник Сабир, човек старинског типа, скроман, под шубаром, пуштених бркова.] Njekrasova“, koji tu na svom crnom mermernom postolju izgleda čovek starinskog tipa, skroman. КН. [49–49]прошетају улицама наших градова, и посете наше музеје, позоришта, да провере своја знања и мишљења о нама, стечена преко књига и наших филмова.] k nama dođu i na ulicama naših gradova, i po našim muzejima, pozorištima, provere svoja znanja i mišljenja o nama, da steknu prijatelje. КН.

НАЗАД

ЛЕТОНИЈА

Ра, 3–4 (1972), 37–42, *изнад текста* Десанка Максимовић; ПП, 167–174. *Варијанте,* Ра.

[1]запљусне] потопи Ра. [2]једначите.] једначине. ПП (*шт. грешка?*). [3]Балтик,] Балтик ПП (*шт. грешка*). [4]плажу] плажи Ра (*шт. грешка*). [5]Дубултима] Дубултаху Ра (*шт. грешка?*). [6]ноћу] ноћи Ра; ПП (*шт. грешка*). [7]улицама.] улицама, продужавајући свој дан. Ра. [8]Жупанчича] Жупанчића ПП (*шт. грешка*). [9]бити лепшим.] лепшим бити. Ра [10]прозором и димњаком.] Прозором, димњаком. Ра. [11]пружених.] пружени. Ра (*шт. грешка*). [12]дрвцету] дрвету Ра. [13]погледе,] очи Ра. [14]има и] има Ра.

НАЗАД

КАПЕЛА СВЕТОГ БЛЕЗА

Текст је први пут објављен под насловом Kapela Žana Koktoa *у* КН, 12, 160 (15. 12. 1961), 2, *с наднасловом* Mesta koja volimo *и именом* Desanka Maksimović *испод наслова;* ПП, 175–177. *Варијанте,* КН.

[1]Фонтенбло] Fonteneblo КН; ПП (*ћир.*) (*шт. грешка*). [2]човек, уметник.] umetnik, КН. [3]крао,] i krao, КН. [4](La chapelle de st.] (Saint КН. [5]des] de ПП (*шт. грешка*). [6]шћућуреном] шћућуреној ПП (*шт, грешка*). [7]трава,] trava; КН. [8–8]*У* КН *нема овог дела текста.* [9]она] kapela КН. [10]заборављена, напуштена богомоља,] zaboravljena, КН. [11]*У* КН *иза ове реченице нови пасус.* [12]су] se КН. [13]неограничено. Иако <> он делује тако особито поред] neograničeno, iako <> osobito naspram КН. [14]шта] што ПП (*шт. грешка*). [15]правоугаоној] pravougaono КН. [16]на девојчицу која <> ушла] na dete koje <> ušlo КН.

НАЗАД

ЋИРИЛИЦА У ПАРИЗУ

КН, 19, 317 (23. 12. 1967), 8, *наднаслов* Inostrane teme, *Потпис* Desanka Maksimović; ПП, 179–183. *Варијанте,* КН.

[1]једном,] неједном ПП (*шт. грешка*). [2]асистената,] асистената. ПП (*шт. грешка*). [3]Али,] Ali КН. [4]Блиског] bliskoga КН. [5]– бенгалски,] бенгалски, ПП (*шт. грешка*). [6]урудијски,] urudijski КН. [7]тамилски,] tamilski КН; мулски ПП (*шт. грешка*). [8]бурмански] birmanski КН; ПП (*ћир.*) (*шт. грешка*). [9]Ханри] Anri КН. [10]прерасла] прозвала ПП (*шт. грешка*). [11]полуострва,] poluostrva. *Остатка реченице нема у* КН. [12]изражена,] изражена ПП (*шт. грешка*). [13]и] a i КН. [14]те бива] te taj svet biva КН; то бива ПП (*шт. грешка*). [15]се ти <> предају] su ti <> predavani КН. [16]који] što КН. [17]који] što КН. [18]њена] naša КН. [19]књига шаљу,] ih šalju: КН.

НАЗАД

ПРИВРЕМЕНИ ФРАНЦУЗИ

Ко, 7, 7/5–6 (1972), 316–319, *испод наслова* Десанка Максимовић; ПП, 185–191. *Варијанте,* Ко.

[1]Европе] Европе, Ко. [2]саопштио] саопштио, Ко. [3]начин] начин, Ко. [4]*„Добар дан! Како сте“, (франц.).* [5]па] на ПП (*шт. грешка*). [6]Рафаеловим] Рефераеловим ПП (*шт. грешка*). [7]просто] прости Ко. [8]једне] једне, Ко. [9–9]*У* Ко *део претходног пасуса.* [10–10]*У* Ко *нема овог дела текста.* [11]људима] људима, Ко. [12]*Јесте ли разумели оне људе?(франц.).* [13]Сеја] Ле Сеја Ко. [14]Сен Жак. Чак] Сен-Мишел, чак Ко. [15–15]*У* Ко *посебан пасус.*

НАЗАД

КРСТАШКИ ПОХОД ЖЕНА

ПУ, 18, 5 (1972), 241–248, *изнад наслова* Desanka Maksimović; ПП, 193–203. *Варијанте,* ПУ.

[1]Тако,] Тако ПУ; ПП. [2]тамо пропусте] propuste ПУ. [3]с] i s ПУ. [4]нисам тако издалека ни] nisam, tako izdaleka, ni ПУ; нисам ни тако издалека ни ПП (*шт. грешка*). [5]да,] da ПУ; ПП (*ћир.*). [6]Димитровград,] Димитровград ПП. [7]намерава] намера ПП (*шт. грешка*). [8]будни па] budni, te ПУ. [9]су и они] su ПУ. [10]„Путник] “путнике ПП (*шт. грешка*).

[11]трокатница,] трократница, ІІІ (*шт. грешка*). [12]воза,] воза ІІІ (*шт. грешка*). [13]као и] и као ІІІ (*шт. грешка*). [14]пилићару,] пилићару ІІІ. [15]дугог] drugog pravog ІІу. [16]свак] сваки ІІІ (*шт. грешка*). [17]Стефан] Stevan ІІу. [18]Тако] Таки ІІІ (*шт. грешка*). [19]муж, <> опредељујући] муж је, <> опредељују ІІІ (*шт. грешка*). [20]preko] zatim preko ІІу. [21]и сувише] suviše ІІу. [22]Србе] Srblje ІІу. [23–23]*У* ІІу *део претходног пасуса.* [24]подвиг,] podvig ІІу. [25]трга, <> споменика,] trga, <> spomenika ІІу; трга <> споменика ІІІ. [26]џамију <> Ахмета I] džamiju, <> Ahmeta I, ІІу. [27]Црног неба] crnog Neba ІІу. [28]и свештеници по] би се појавио на по ІІІ. *Очито шт. грешка.* [29]југословенских] jugovinilskih ІІу. [30]ситнице] ситнице ІІІ. [31]улице,] улице ІІІ. [32]обрађивао свој врт] „obrađivao svoj vrt“. ІІу.

НАЗАД ЧЕСТИТКА УЧИТЕЉСКОЈ ШКОЛИ У БЕОГРАДУ

Бо, 31, 28 (30. 1. 1966), 11, *наслов* Излет у историју, *поднаслов* (Запис), *потпис* Десанка Максимовић; ІІІ, 205–210. *Варијанте,* Бо.

[1]је крајем априла ове године] је Бо. [2–2]моја новогодишња честитка школи, ако не стигне да буде првомајска.] моје испуњавање тога дуга, моја честитка школи о зимском одмору. Бо. [3]много] многом ІІІ (*шт. грешка*). [4]установе,] установе. *У* Бо *нема друге дела реченице.* [5–5]*У* Бо *нема ове дела текста.* [6]*У* Бо *је овај пасус повезан са наредним.* [7]северну Грчку] Северни део Бо. [8]своју.] нашу. Бо. [9–9]и ми и Грци време] време Бо. [10]мпар“,] мпар“. *У* Бо *нема друге дела реченице.* [11]*Полуцрни слог прирећивачев.* [12]свечана <> била је] свечана је <> била Бо. [13]далек] далек, ІІІ (*шт. грешка*). [14]пута Олимп] Олимп Бо; пута, Олимп ІІІ (*шт. грешка*). [15]претовареног] претвореног (*шт. грешка*) ІІІ. [16]Вулић] Булић ІІІ (*шт. грешка*). [17]је он често показао,] он је у више махова показао, Бо. [18]поља,] поља Бо. [19]предели] предали ІІІ (*шт. грешка*). [20]смо пролазили] смо најпре пролазили Бо. [21]јест.] јесте. Бо. [22–22]*У* Бо *нема ове дела текста.* [23]трајао је] је трајао Бо. [24]мореуза,] мореуза ІІІ (*шт. грешка*). [25]*У* Бо *крај пасуса и почетак нове.* [26]мора чувати] мора чува Бо (*омашком изостављен везник да*). [27]да га] да Бо. [28]које] што Бо. [29]као] као и ІІІ (*шт. грешка*). [30]било] у путу било Бо. [31]Некоме] Неком Бо. [32]ненаучно] ненаучно, Бо [33–33]*Ове дела текста нема у* Бо.

НАЗАД У ИТАЛИЈИ, ЗЕМЉИ НАДАХНУЋА

Заједнички наслов, први пут се јавља у ІІІ *и односи се на три путописа* (Град пријатељ, Празник цвећа у Фиренци *и* У вечном граду). *Прве верзије путописа објављене су у* Политици *под скупним насловом* С Десанком Максимовић кроз Италију, *у рубрици* Наш фељтон, *са следећом напоменом уредништва:* Наша позната песникиња Десанка Максимовић посетила је овог пролећа, с групом књижевника, Италију. У неколико наставака објавићемо њене утиске из Пистоје, Фиренце и Рима. Разговор с Десанком Максимовић водио је млади књижевник Милорад Блечић.

Прва верзија (По) *штампа се у целини, одмах после напомена, у којима се доносе библиографски подаци о изворима и попис разлика између основног извора* (ІІІ) *и прирећеног текста.*

НАЗАД ГРАД ПРИЈАТЕЉ

Наслов у По Пистоја, 64, 19.319 (18. 7. 1967), 13; Пистоја (II), 19.326 (25. 7. 1967), 13; Пистоја (III), 19.333 (1. 8. 1967), 13. ІІІ, 211–214.

[1]*Наслов грешком штампан петитом.* [2]додуше,] додуше ІІІ.

НАЗАД ПРАЗНИК ЦВЕЋА У ФИРЕНЦИ

У По *наслов* Један дан у Фиренци, 64, 19.333 (1. 8. 1967), 13; Један дан у Фиренци (II), 19.340 (8. 8. 1967), 13. ІІІ, 214–218.

[1]*Наслов грешком штампан петитом.* [2]фирентинске] фирентиске [3]*Исто* [4]Медичи] Мадичи (*шт. грешка*). [5]тамошње] тамношње (*шт. грешка*).

У ВЕЧНОМ ГРАДУ

По, 64, 19.347 (15. 8. 1967), 12; (II), 19.354 (22. 8. 1967), 13; (III), 19.361 (29. 8. 1967), 13. IIII, 218–222.

[1]говорим] говори (*шт. грешка*). [2]може све,] може, све, (*шт. грешка*). [3]икона јер,] икона, јер (*шт. грешка*).

С Десанком Максимовић кроз Италију

Пистоја

Између осталих градова, приликом ваше посете Италији, посетили сте и Пистоју. Како то да сте баш тамо доспели. Град је, истина славан, али није, како бисмо епски рекли „на друму широкоме".

– Вероватно да у Пистоју не бих никад отишла да није традиционалног пријатељства између њених грађана и нашег Крушевца, и да није часопис СВИ ЉУДИ (Tutti gli uomini) који сваке године позива књижевнике из свих наших република на пријатељски сусрет са сарадницима часописа и грађанима Пистоје.

Они зацело имају чиме да се подиче?

– Доиста имају. Прво би се, наравно, могли подичити својим гостопримством. Чисто сам љубоморна што нисмо прво ми, Југословени, повели ту акцију, што неком граду у Југославији није пала на ум мисао да склопи пријатељство с неким италијанским градом. Боравећи међу Пистојцима разбила сам заблуду да смо ми, Словени, најгостољубивији народ. Чини ми се да ми не бисмо умели да будемо – онако срдачни, непосредни, ненаметљиво услужни као Пистојци. И кад смо већ код заблуда, још двеју сам их се тамо ослободила. Ми, у социјалистичким земљама, обично сматрамо да је социјално питање само код нас правилно решено, да се само код нас брине о радницима. Међутим, у Пистоји, чији је председник општине, додуше, комуниста, видели смо једно такозвано радничко село, одмах крај Пистоје, које, будући да се наслања на шуму, личи на наш помодни Сењак у Београду или на огранке Дедиња. Станови су са потпуним комфором, са терасама које гледају у шумарке. Готово све дрвеће које се могло сачувати на простору где је насеље изграђено, сачувано је.

А каква је Пистоја, као град?

– Још прве вечери, док су домаћини мислили да се одмарамо, пошли смо сами улицама и већ на првом кораку утврдили да има необично старих тргова, цркава и улица. Сутрадан су нас наши домаћини одвели у две чувене катедрале које сами нисмо умели открити док смо лутали градом. Једна од њих је била катедрала са чувеном предикаоницом Ђованија Пизана о којој је недавно писано у крушевачкој „Багдали".

Да ли је Ђовани син исто тако чувеног Николе Пизана, названог „највећим и последњим средњовековним класичарем", који је радио предикаонице у Пизи и Сијени?

– Тако је. И Никола Пизано је, како је познато, већ почео да уноси новине у класични начин изражавања, а његов син Ђовани је у томе отишао још даље. Мене је узбуђивало на његовој предикаоници његово дубоко људско осећање у сценама Отмице деце (Покољ младенаца) и Страшнога суда. Његов барељеф није, као код његових претходника, плитак, већ се приближује скулптури. Фигуре деце и мучилаца држе се за основу једва видљивим спонама. Катедрала у којој се налази та предикаоница, припада оним строгим, једноставним црквама, чију лепоту чини само архитектура и вајарство, стубови богатих капитела. Лишена је икона и других ситних украса којима обилују и понеке чувене катедрале. Бројност и висина стубова чине да се у њој осећате као у старој, мало проређеној каменој шуми. Али, човек се у животу нагледа толико катедрала па не може више да одреди која је лепша. И зато, кад смо потом у радничком насељу, оном о којем сам у почетку говорила, угледали модерну цркву,

богомољу у новом стилу, она је некако засенила све што смо дотле видели. То је грађевина од камена, не много висока, беле таванице која се спушта према олтару. Прозори су од бојена стакла, олтар је једноставан камени квадарат, какав је вероватно бивао у прво време хришћанства. На зиду иза олтара велико камено распеће. Никаквих икона, никаква сребра, злата. Само светлост.

Зар је олтар без икаквих украса?

– Са стране, где стоје верници, обложен је керамиком која, мислим, не представља библијске приче. Њене боје одговарају бојеном стаклу прозора.

Да ли бисте ми нешто рекли о чувеном пистојском тргу. Да ли је заиста тако репрезентативан, леп?

– Као и многи стари италијански тргови из времена ренесансе. Још издалека пажњу привлачи торањ катедрале, висок и китњаст, са три спрата колонада при врху. Нарочито пада у очи његова боја печене опеке. Она се чини још живљом поред сиве, огромне Палате суда и Градске већнице. Док смо на тргу разгледали с председником општине, наишла је првомајска поворка (боравили смо у Пистоји тридесетог априла и првог и другог маја) моторизована, закићена црвеним каранфилима и подсетила ме на наше такве предратне поворке. Занимљиво би било поменути за дух тога града, где већину имају комунисти, да је истога можда дана, кад је улицама ишла поворка комуниста, у цркви одржана миса за покој душе Мусолинијеве.

А да ли сте видели чувену болницу Ђепо, на чијој фасади стоји познати фриз у барељефу Ђованија дела Робије. Је ли тај фриз добро очуван?

– Изванредно! Боје као да цветају. Додуше, оне су заштићене емајлом. Дуго смо стајали пред овим фризом посматрајући сцене милосрђа из Библије које на болничкој згради пристају боље него игде.

Читао сам недавно у „Багдали“ о пистојском песнику Ђину да Пистоја, чије су љубавне песме хвалили и Данте и Петрарка. Има ли и данас Пистоја познатих песника?

– Не познајем довољно поезију песника Пистоје чија се имена срећу по часописима, чије се књиге штампају, али сам упознала двојицу који су нека врста савремених барда или трубадура. Кад смо првог дана по доласку седели у ресторану, пришао нам је човек скромна изгледа и даровао свакоме по разгледницу са фотографијом поплављене Фиренце и својом песмом посвећеном Фиренци и тој њеној невољи. А други нам је пришао док смо с председником општине разговарали на тргу. И он је имао своје песме, штампане на листићима хартије. Мислим да је био вољан да нам их прочита, али како смо били с председником општине, задовољио се само да нам раздели листиће. Он је прилично самосвестан па мислим да би му било пријатно кад би знао да о његовим песмама говоримо и да смо понеки стих, за уздарје, превели. Не знам да ли с разлогом изјављује овако пушкински:

И видећу своје чело овенчано ловором
који сам зацело заслужио.
Од свог узвишеног ума створих драгуљ.
Постаћу једном човек мраморни.
На овом тргу, којим пролазиш,
великог града мојих предака,
мени подигнут споменик видећеш,
на њему ћу бити овековечен.

Вечито ћу бити називан
великим песником Италије века свог,
Сви ће ме, говорим вам, поштовати,
Бићу више жив, него када ту бејах.

Ремо Ђеприни из Пистоје

Било како било, без обзира какве су песме, мене узбуђује чињеница да песник на тај начин успоставља везу између себе и публике. И однекуд сам се сетила и витезова луталица, барда, гуслара.

Један дан у Фиренци

Приликом вашег боравка у Италији свакако сте обишли и нека друга места?

– Посетили смо и Фиренцу. У њој нас је дочекао празник цвећа, односно изложба цвећа. Она је била баш у оним улицама где се налазе уметничке галерије и музеји. Такве цветне раскоши дотле нисам никад видела. Ни таквог усхићења људи пред лепотом боја, пред фантастичним облицима изложеног цвећа. Улицама се није могло проћи од људи који су носили читаве цветне гране, букете, снопове, саксије са егзотичним биљем. Италијанско сунце чува тајну како „меша" боје у том цвећу, као што је Робија чувао тајну својих боја. Било је ту белине као код цветних глогова, руменила које је на ивици љубичастог, жутила које је близу наранџастог... Било је круница пахуљасто нежних, прозирних, и покрај њих минђушица тешких од цветна сока; било је цветних гроздова, цветних сазвежђа и усамљених крупних цветова загледаних нетремице у сунце... Било је лишћа које је лист како изиђе из земље, и лишћа које се развија тек на врху голе шибљичице; лишћа срцастог, округлог и звездастог...

Видели сте, сигурно, још нешто у Фиренци, осим цвећа?

– Видели смо, али не будите нестрпљиви. Имам још нешто о цвећу да вам кажем. Ово силно цвеће долази из Пешије, како сам чула из Долине цвећа. Тамо се гаји око петнаест само основних врста цвећа. У том крају годишње се „произведе" око осам милиона струкова гладиола, хризантема један милион, тубероза око шест стотина хиљада, ружа исто толико, а каранфила се производи годишње двеста милиона струкова!

Какав је утисак оставио на вас чувени Понте векио?

– Изложба цвећа била је управо покрај тога моста. Изишавши са изложбе, опијени бојама и мирисима, нашли смо се на изложби ситница-мамипара, крај малих продавница поред обале Арна, где се роба може и преплатити и купити испод цене. Било је ту финих кујунџијских предмета, лутака од сламе, сламних шешира, парадних позлаћених ташни, предодређених да се само тридесетак пута узму у руке, јер, „злато" са њих спада брже него пухор са лептирових крила... Било је ту ђердана, минђуша, наруквица.

Да ли сте бар купили коју од тих ситница?

– Врло радо бих купила да нисам била писац међу писцима, гост међу домаћинима, али сам се плашила и да застанем крај тих лудорија које, иначе, сваку жену маме. Плашила сам се баш као они совјетски туристи који, чувајући част своје домовине, нису хтели у хотелу ни да се купају, да се не би рекло да у својој земљи немају купатила, па су навалили да се у иностранству науживају воде, а још мање су се усуђивали да ишта купе, опет да се не би помислило да су тога у својој земљи жељни. Наравно, ово сам прочитала у некој совјетској хумористичкој причи.

Ваљда сте ипак негде застали? Све те мале ствари су, верујем, нека уметност, примењена?

– Застала сам поред фигурица од гипса, попрсја италијанских песника. Свидео ми се један Данте, попрсје високо око петнаестак сантиметара, али му је цена била велика. Али застанеш ли само за трен, продавац те нерадо пушта, обарајући цену до стварне вредности предмета. Овај који је продавао гипсане песнике имао је други метод: понудио ми је неког малог Дантеа по нижој цени. Само је Ђакомо Скоти застајао где му се прохтело: он је Италијан, мада је из наше земље, и осећа се у Италији као у својој „главној" домовини (мада је увек у разговору говорио: код нас, мислећи на Југославију).

Говори ли се у Фиренци још о поплавама? Има ли трагова дивљања Арна по улицама овог дивног града?

– Чим смо ступили на тле Фиренце, одмах су нам наши домаћини скренули пажњу докле се вода пела у појединим деловима града. Мада су зграде чишћене, још се свуда јасно види црта докле је вода допирала. Негде и преко стаса највишег човека, залазећи људима у станове.

Знамо да је оштетила многе уметничке споменике. Да ли сте видели неки од њих?

– Вода је однела са златних врата крстионице, која припада чувеној фирентинској Катедрали свете Марије Цветне, неколико тешких златних плоча, и однела их далеко. Нашли су их касније, у уличном муљу, кад се вода повукла.

Виђао сам по монографијама и албумима фотографију фирентинске катедрале, делује необично лепо и грандиозно.

– Заиста је грандиозна, а ипак делује некако присно, топло. Ваљда зато што је у благим, пастелним бојама. Није као Нотрдам начичкана фигурама. Њена лепота је у складној архитектури и монументалности.

Кажете да сте у Фиренци провели само један дан. Јесте ли стигли да обиђете и неки музеј?

– Овога пута не. Била сам у музејима прошли пут, за време конгреса писаца. Сада смо се морали задовољити само оним што се може разгледати брзо, споља. Тако смо се на завршетку дана попели на ону терасу где је Микеланђелов споменик и при заласку сунца посматрали Фиренцу под собом. Човек само тако, с висине, може да се оријентише где се налази у неком пределу. Отприлике као на рељефној географској карти.

Да ли сте још који град посматрали тако с висине?

– Гледала сам наше Сарајево са Требевића, затим Тифлис са неке тамошње њихове велике терасе. Гледала сам ноћу Атину са једне цркве и тек онда измерила њену огромност уживајући у раскошном разнобојном осветљењу. Гледала сам Париз са Ајфелове куле, и наш Београд са свих брда којима је опкољен. А Рим сам, бар делимично обухватила са Монте Марије, онога где се налази Гарибалдијев споменик. Али, о Риму ћемо говорити други пут.

У вечном граду

Приликом разговора о Фиренци, обећали сте да ћемо разговарати и о Риму. Волео бих да чујем каквим сте га ви очима видели, односно како га доживљује неко ко је из књига доста знао о њему и пре него што га је посетио?

– Заиста, пре него што сам први пут видела Рим, знала сам о његовим културним споменицима јер сам на универзитету студирала историју уметности. Додуше, некад помало и смета свежини утисака ако сте пре суочења са уметничким делом сањали о њему, окружили га ореолом. Које уметничко дело може да задовољи човеков сан о лепоти? Многи су ми, причали, да су, рецимо, остали разочарани кад су стали пред Мона Лизу у Лувру. Наравно, не зато што тај портрет не би био велико уметничко дело, већ зато што свака дуго чекана ствар бива некако двострука: она у нашој машти и она у стварности, и што она из маште, како сам рекла, ако није лепша, бар нам је дража.

Па ипак, мора да је дивно поћи некуд где нас чекају толики пријатељи из света уметности, толики културни споменици живљи од живих људи?.

– Збиља је тако. Уживања и радости има на претек иако понегде не наиђемо на оно што смо очекивали. Иде се од слике до слике и радосно мисли: гле, то је она мадона о којој сам радила семинарски рад! Ево оне Рафаелове лепотице! А ево и бацача диска, и младића који вади трн из стопала… Гле, овде су и Венера и Афродита, и необуздани фаун! Понегде си нешто био сасвим заборавио, и догађа се као кад сретнеш познаника кога ниси дуго виђао: драге познате црте, обузима те познато топло осећање, али не можеш одмах да се сетиш где сте се први пут срели и како се он зове…

Да ли сте овога пута пронашли нешто о чему нисте ни читали нити га раније видели? Читав Рим је огроман музеј и приликом једне посете немогућно је све обићи. Има, вероватно, и Римљана који нису све видели?

– Мало мање него Београђана који нису, рецимо, никад ушли у Народни музеј, да и не говорим о Модерној галерији. Мени је, на пример, једна Италијанка, водећи ме на Монте Марио, као о великој драгоцености говорила о поломљеном храсту под којим је, по предању, долазио да седи и да пише стихове Торквато Тасо. Са поверењем сам примила њену причу, мада знам шта се све туристима прича… И доиста, ако је Торквато Тасо ту писао стихове, имала је право што се ту зауставила и учинила да упамтим сваку поломљену грану, сваки патрљак тога некада гранатог дрвета.

– Док смо се пели према Гарибалдијевом споменику који се налази на врху овог брда, да посматрамо панораму Рима, да тражимо у измаглици над градом кулу одакле је Нерон посматрао запаљени Рим, да се дивимо звоницима и куполама цркве Светог Петра и исто тако лепе, иако не тако грандиозне цркве Светог Павла. Свим овим споменицима она се поносила, знала их је све упрсте.

На врху брда села је на клупу и пустила ме да сама посматрам споменик уједињења Италије Гарибалдија, и споменик његове жене која је такође представљена као ратник, коњаник, с оружјем у руци, пред којим сам осетила малу љубомору и грижу савести: како то да ми нисмо ни једној својој јунакињи из наших многобројних устанака подигли споменик, и како то да су нас Италијани претекли овде на Монте Марију у демократичности и правичности, јер поред споменика Гарибалдију и његовој жени, разасут је низ белих попрсја, читава једна мермерна насеобина Гарибалдијевих сарадника и ратника, сабораца. Нигде тако као овде потомство није било тако штедро расположено, нигде боље појмило да један човек, ма и генијалан, не може све, особито кад су у питању друштвени покрети. Свега је тога моја пратиља била свесна, али се чувала да ми она на ту чињеницу скреће пажњу, оставила ме је да сама закључујем о карактеру њена народа.

Је ли Монте Марио насељен старим или новим Римом?

– Новим. На његовим падинама су нове виле и куће за становање окружене бујним вртовима. Пре петнаестак година, кажу, ту су били пашњаци и пропланци, запуштени паркови старих породица, властеле.

У Риму више нисте били гост Пистојаца. Како сте организовали обилазак града?

– Аутобусима и трамвајима. Наиђе, рецимо, фонтана ди Треви, ја изађем, ослушнем жубор њених водопада, бацим новчић у воду, онда се опет попнем у градско возило и заустављам, рецимо, на Шпанском тргу крај степеница што воде до цркве Свете Тројице. Степениште је широко, с неколико одморишта, оивичено бујним бокорима ружичастог лијандера. Онда мењам правац па се нађем на оном правоугаоном тргу где је фонтана Четири реке – тако је ја зовем. Четири људске фигуре, уз још нека обележја, персонификују четири света, међу њима и Дунав.

Ви се изгледа не трудите да запамтите све појединости културних споменика. Називе, рецимо. Не бисте били добар водич.

– Морам мало да се оправдам: не памтим, истина, увек називе, године, али као и сваки визуелан тип памтим сваку појединост. Легенде везане за споменик мање ме се тичу од лепоте, од изгледа њиховог. Човек, у касније доба живота, и не треба све то да памти. Треба само да ужива очима, слухом. Није ли тако?

Могло би и да буде. А докле је трајало ваше „путничко“ радно време?

– Дуже од радног времена других. Кад падне ноћ путник ужива у улицама, у њиховом осветљењу. Боје светлећих реклама у Риму су просто распојасане. И то ми се необично свиђа. Рекло би се да том народу југа и богатога сликарства, већ засићеном бојама, сад треба јарких, необичних дуга, да би се око могло зауставити и уживати

као некад. Те јарке боје виде се и у одећи, особито женској. Али се мора признати: ма како боје биле упадљиве, увек су складне, певају једна крај друге.

Да ли сте имали времена да уђете и у коју од цркава? Извините што вас са лепих римских улица опет враћам у затворен простор.

– И ја сам, ходајући кроз Рим тако чинила: обиђем у неком крају града улице и споменике на њима, па онда уђем у цркву која је ту у близини. Ко је био у Италији а није ушао ни у једну цркву, као да и није био у тој земљи. Јер, Италија је земља цркава, колико год је и земља цвећа. Прошетавши покрај Тибра и преко његових мостова тако богатих скулптуром, свратила сам и у цркву светог Петра, где сам готово залутала у њеним многобројним олтарима. Прохтело ми се овога пута да пребројим споменике папа у њој, али сам после одустала. Више ми се свиђало да мало пролутам по дивном пространом тргу пред црквом, по тој бетонској порти, речено језиком православца, и да уживам у шуми стубова која га окружује. Одозго, са црквене колонаде, гледали су нас, обичне смртнике, непорочни свеци. Тамо се негде, кажу, папа појављује сваке недеље пред верницима, и он као једна од атракција Италије, казано у најбољем смислу.

Неколико дана је мало за Рим, али сте вероватно стигли и у неки музеј? Који вам се највише свиђа?

– Врло је тешко правити поређења. То волим само у песмама. Највише сам се задржала у вили Боргезе, и нагледала се дивних мадона, стално се чудећи где сликари нађоше тако продуховљене моделе? Готово све су високе, дуголике, висока чела, беле пути, очију прекрасних и чедним осмеха. А сад ми се њихови ликови мало мешају. Много боље памтим мермерну гомилицу поспане одојчади, испреплетане као мачићи – можда зато што сам то тада први пут била запазила.

НАЗАД **ШЕТЊА УКРОЋЕНИМ ДУНАВОМ**

Према Напомени, *први пут у* III, 223–227.

НАЗАД СНИМЦИ ИЗ ШВАЈЦАРСКЕ

Збирка путописа, објављена у издању Слова љубве, Београд, 1978, *у едицији* Путописи. *Садржи двадесет пет текстова,* Регистар имена *и, на самом крају, кратку напомену аутора потписану иницијалима* Д. М.: Од 1972. године до 1977. боравила сам више пута у Швајцарској, где ми је сестрић, Бранислав Милакара, био на усавршавању студија. *Текстови су штампани и у овом издању по истом редоследу*

Како се може закључити из напомене, путописи су настали у периоду од 1972. до 1977. године. Пре збирке, у фебруару и марту 1977, неки су објављени у периодици, у Књижевној речи, Књижевним новинама *и* Стремљењима. *У* Стремљењима *су три текста штампана у другачијем поретку од оног у књизи и повезана заједничким насловом* У свету ликовних уметности. *На крају текста* Сусрет с Деникеном, *међутим, штампана је напомена да је преузет из књиге* Снимци из Швајцарске, *што поуздано сведочи да је замисао о збирци претходила издањима у часописима.*

НАЗАД **УПОЗНАВАЊЕ С ЦИРИХОМ**

СШ, 5–12.

НАЗАД **ЦИРИШКИ ЗООЛОШКИ ВРТ**

СШ, 5–17.

НАЗАД **ЦИРИХ У ИЗЛОЗИМА**

СШ, 18–21.

НАЗАД **PRIVAT**

СШ, 22–25.

НАЗАД **НАШ ЈЕ СТО ПОСТО**

СШ, 26–30.

НАЗАД **СРЕЋНЕ КУПОВИНЕ**

СШ, 31–38.

НАЗАД **УТАКМИЦА**

СШ, 39–43.

НАЗАД **УНИВЕРЗИТЕТСКЕ ЗБИРКЕ**

СШ, 44–48.

[1]„Ако знаш збиља шта радиш – ради.“] „Ако знаш збиља, шта радиш – ради.“ СШ. *Зарез иза збиља очито је омашком стављен, јер цитираној изреци, која се примењује када се жели рећи да се неко бави залудним послом, даје супротно значење.*

НАЗАД **ИГРАЧКЕ**

СШ, 49–51.

НАЗАД **ГАЛЕРИЈЕ**

Стр, 18, 3 (1977), 300–304, *заједнички наслов* У свету ликовних уметности; СШ, 52–57. *Варијанте,* Стр.

[1]Волим] Волела сам Стр. [2]у] и у Стр. [3]слутећи да] правилно, ипак, просуђујући да Стр. [4]И, збиља, негде] И негде Стр. [5]Лимату] Лимату, Стр. [6]жирафе, куће с] жирафе с Стр (*шт. грешка*). [7]Лале] лале Стр (*шт. грешка*). [8]праве] граде Стр. [9]детињасте. И] детињасте, и Стр. [10]прага,] Стр. [11]Дунава,] Дунава Стр. [12]већ чувеног] чувеног Стр. [13]Генералића.] Генералића, Јевтовића. Стр. [14]наивци,] југословенски наивци Стр. [15]Хрватске,] из Хрватске, Стр. [16]слике] слике, Стр. [17]испуњена ту,] испуњена, ту Стр. [18]неким] неким, Стр. [19]рећи] рећи, Стр. [20]људе] говор људи Стр. [21]чула] чула, Стр. [22]немачког] немачког, Стр. [23]купцем чини се на пречац] купцем, на пречац, чини се Стр. [24]другима,] другима Стр. [25]а особито кад] нарочито то кад Стр. [26]тога] тога, Стр. [27]задржавамо,] задржавамо Стр. [28]универзитетима наиђем] универзитетима, наиђем, Стр. [29]слика,] слика Стр. [30]изашла је на улаз] пришла је улазу Стр. [31]сликарке] сликарке, Стр. [32]другога да уђе.] Друге да уђу. Стр. [33]сликама, додуше] сликама. Додуше Стр. [34]или је такав постао] или га је усвојио Стр. [35]наравно, и из љубазности] и из љубазности, наравно, Стр. [36]губере,] губере Стр. 37 упредена] упредена, Стр. [38]И није само то била] Није то била једина Стр. [39]негребане] негребенане СШ (*шт. грешка*). [40]клече, или] клече, облика као у пиротских ћилима, или Стр. [41]ес] с Стр. [42]што] које Стр. [43]Kunst Haus] Кунст хаус Стр. [44]где сам могла мирно да се дивим] мирна да се могу дивити Стр. [45]купити ништа.] то купити. Стр. [46]најпре <> улазом] најпре, <> улазом, Стр. [47]би] би, Стр. [48]су] су и Стр. [49]и опет,] и, опет Стр. [50]има] имају Стр. [51]не претерано.] да ту нису претерали. Стр. [52]Kunst Haus] Кунст хаус Стр. [53]као на пример] као, на пример, Стр. [54]II] 11 Стр. [55]четири] нека четири Стр. [56]са поштовањем и дивљењем] са одавањем поштовања и дивљења Стр. [57]су посвећене] посвећене су Стр. [58]Лимат] Лиман Стр (*шт. грешка*). [59–59]се човек осећа <> стоји] се осећаш <> стојиш Стр. [60]је] си Стр. [61]изванредан. Чувар] изванредан. Уз његове портрете стојиш као уз живог човека, с којим си везан пријатељством. Чувар Стр. [62–62]прате <> се кренуло.] те прате <> кренуо. Стр. [63]њу,] то, Стр. [64]сав <>

рећи] сав, <> рећи, Стр. [65]хрт] пореклом хрт Стр. [66]замишљен.] замишљено. До тога степена је све ту натуралистички дато, да већ том претераношћу прелази у неку модерну натуралистичност. Стр.

НАЗАД УМЕСТО ХЕНРИЈА МУРА

Стр, 18, 3 (1977), 297–300, *заједнички наслов* У свету ликовних уметности. СШ, 58–63. *Варијанте*, Стр.

[1]Уместо Хенрија Мура] Уместо Хенри Мура Стр. *Овакав однос у целом тексту.* [2]Бранислав] сестрић Стр. [3]језера,] језера Стр. [4]Бранислав] сестрић Стр. [5]човековој] његовој Стр. [6]Бранислав] Мој сестрић Стр. [7]и,] и Стр. [8]посматрам] посматрам, Стр. [9]појединости:] појединости; Стр. [10]У ствари је] У ствари, она је Стр. [11]тако да је] тако, где је Стр. [12]двоје <> загледаних,] и двоје <> загледаних Стр. [13]Нас <> старијих] Нас свих <> оних Стр. [14]ја] ја били смо слични по природи, Стр. [15]Wimpfheimera,] Wimfpheimnera, СШ (*шт. грешка)*; Wimpfheimnera, Стр (*шт. грешка).* [16]природно <> зарђало] природно <> зарђало, Стр. [17]налик на оно што] из области коју Стр. [18]уморни,] уморни Стр. [19]ићи] ући Стр. [20]Бел ривр (Belle rive), где] Белрив, где Стр. [21]лакирања,] лакирања Стр. [22]су се] си Стр. [23]Вимпхајмеровој] Вимпхајмнеровој Стр (*шт. грешка)*; Вимпфхајмеровој СШ (*шт. грешка).* [24]могли] могао Стр. [25]сваки] сваку Стр (*грешка у конгруенцији*). [26]главне] славне СШ (*шт. грешка*). [27]кад се лаку додају пигменти] додајући лаку пигмента Стр. [28]какве су подлоге] какве подлоге бивају Стр. [29]Једино је моја] Моја је Стр. [30]једном кустос] кустос Стр.

НАЗАД ИЗЛОЖБА КАРИКАТУРА

Стр, 3, 3 (1977), 304–306, *заједнички наслов* У свету ликовних уметности:, СШ, 64–67. *Варијанте*, Стр.

[1]После <> једва дочекасмо] Једва једном после <> дочекасмо Стр. [2]Kunst Hausu] Кунст хаусу Стр. [3]Цирижани] грађани Цириха Стр. [4]„порозне“] међу собом порозне. Стр. [5]проза.] анегдота. Стр. [6–6]Те сродности <> делâ различитих <> спонтане су] То сродство <> уметничких дела разних <> спонтана су Стр (грешка у конгруенцији). [7]легенда,] легенда СШ. [8]портретима] психолошким портретима Стр. [9]ромбоиду,] ромбоиду – Стр. [10]сликама,] телима – Стр. [11]онај Бате Вукадиновића,] Бете Вукановић – Стр. [12]Вукадиновића!] Вукановићеве! Стр. [13]готово] скоро Стр. [14]изложбе <> систематичне, и вероватно,] изложбе, <> систематичне – вероватно Стр. [15]код] негде код Стр. [16]Пјера, нисам хтела] нисам хтела Пјера Стр. [17]донекле лако] лакше Стр. [18]у којој је] где је Стр. [19]Снабдела се] Снабдевена је Стр. [20]рецензентом] рецводичем (?) Стр. [21]рецензента.] водича. Стр. [22]повремено] понекад Стр. [23]дужност] дужност, Стр. [24]Претечом] Пореклом Стр. [25]нешто] нешто, Стр. [26]нечега бори,] нечега, бори Стр. [27]Микеланђело и Пикасо.] Пикасо и Микеланђело. Стр. [28]се,] се СШ (*шт. грешка*). [29]рецензента.] водича. Стр. [30]пред столицом] крај столице Стр. [31]Домијеове карикатуре на којој] карикатуре Домијеа где Стр. [32]готово] скоро Стр. [33]Третјаковској] Тетрјаковској Стр. [34]споре,] споре Стр.

НАЗАД ПАРК ГОТФРИДА КЕЛЕРА

КН, 29, 530 (1. 3. 1977), 8, *наднаслов* Путопис, *потпис* Десанка Максимовић; СШ, 68–74. *Варијанте*, КН.

[1]споменика] попрсја и споменика КН. [2]готово] скоро КН. [3]сам се у <> зауставила] сам у <> зауставила се КН. [4]и ја што] што КН: [5]Гундулићев споменик] споменик Гундулића КН. [6]ког] кога КН. [7]чапљи,] чапаља, КН. [8]чак и] чак КН. [9]више лишени] лишенији КН. [10]у коме су] где су КН. [11]старинске браде, <> аустријске, <> по средини,] браде по старински, <> по аустријски, <> средином, КН. [12]оснивања.]

свога оснивања. КН. [13]учинило] чинило КН. [14]живота,] живота КН. [15]оснивања осигуравајућих] осигуравајућих КН. [16]природњака] неког природњака КН. [17]туда] крај њега КН. [18]А] Ако КН. [19]живе патке,] патке, живе, КН. [20]није] на другом месту није КН. [21]патуљасте] патуљкасте КН. [22]зелених боја] зелене боје КН. [23]Зацело се, <> заустављао] Зацело је <> заустављао се КН. [24]управо под тим] под самим тим КН. [25]банака,] банки, КН. [26]овим] оним КН. [27]посматрала око себе,] жедно посматрала његов парк, КН. [28]и сама још] још КН. [29]стално без] без КН. [30]склад] склада КН. [31]влада] је владао КН. [32]испред њега је] испред погледа му је КН. [33]да се] неће ли се КН. [34]Келер. Одшетам] Келер; одшетам КН. [35]тражим очима песника.] потражим очима споменик. КН. [36]на коме су] где су КН. [37]је у] је и у КН. [38]паств е.] паств е! КН. [39]напустила то место.] пошла. КН. [40]за тренутак на постоље споменика.] тренутно споменику на постоље. КН.

НАЗАД **ВОЖЊА У ДОЛИНУ БРУКСА**

СШ, 75–79.

НАЗАД **ЈЕЗЕРА**

СШ, 80–84.

НАЗАД **СУСРЕТ С ДЕНИКЕНОМ**

КР, 6, 73 (25. 2. 1977), 7, *изнад наслова* Десанка Максимовић, *на крају напомена* Из књиге „Снимци из Швајцарске“; СШ, 85–90. *Варијанте*, КР.

[1]срела свега] се срела са свега КР; СШ. *Грешка: повратни глагол* срести се *искључио би употребу облика* Једног *у наредној реченици.* [2]помислив] па сам помислила КР. [3]конзулата у Цириху] Конзулата КР. [4]неко ходочашће] ходочашће КР. [5]име, или очима оних који су га називали Кумовом сламом. Свеједно] сликовито име, свеједно КР. [6]улаз] парадан улаз КР. [7]врло] додуше тамо врло КР. [8]*У* КР *ова реченица у округлим заградама.* [9]који <> слободњаци <> затворени] која <> слободњак <> затворен СШ. *Немогућа конгруенција заменице* која *са множином мушког рода.* [10]и разумели] разумели КР. [11]оба] обојица КР. [12]су <> оба желе] су обојица <> и желе КР. [13](у <> смислу),] у <> смислу, КР. [14]до капије.] до на капију. КР. [15]тако да је] како је КР. [16]моје године,] мој узраст, КР. [17]је] се КР. [18]производ] продукт КР. [19]Књигу] Поклоњену књигу [20]тумачењу.] тумачењу, јер су слике већи документи него речи. КР. [21]Питала] После кратког разговора о цртежима у његовој соби, питала КР. 22 нас је, <> испратио] је <> испратио нас КР.

НАЗАД **МИС ХОРТЕНЗИЈА**

СШ, 91–95.

НАЗАД **РАЈНИН ВОДОПАД**

СШ, 96–100.

НАЗАД **БОГАТ ДАН**

СШ, 10–109.

НАЗАД **ЕДЕЛ КИЧ**

СШ, 110–114.

НАЗАД **ПОРОДИЧНО СКИЈАЛИШТЕ**

СШ, 115–118.

НАЗАД **НЕСРЕЋНО СЕЛО ГОЛДАУ**

СШ, 119–124.

НАЗАД **ЦРНА БОГОРОДИЦА**

СШ, 125–12

НАЗАД **ПУТ У ЕНГАДИН**

СШ, 129–137.

[1]*Горе стоји капела* (*нем.*)

НАЗАД **СНИМЦИ ИЗ БЕРНА**

СШ, 138–144.

[1]Медвеђа] медвеђа СШ (*шт. грешка*). [2] стигло] стигли СШ (*шт. грешка*).

НАЗАД **ФРАНЦУСКИ ДУХ**

СШ, 145–150.

РАЗНИ СПИСИ

Текстови о књижевности

НАЗАД **< *НЕМИРИ МЛАДОСТИ* ВЕРЕ ОБРЕНОВИЋ ДЕЛИБАШИЋ>**

Ми, 9, 25/5–6 (1927), 382–383, *рубрика* Хроника, *потпис* Десанка Максимовић. *На почетку текста подаци:* „Немири младости“ – Вера Обреновић-Делибашић – Сарајево.

Неправилности и штампарске грешке у цитатима исправљене су поређењем са изворном (Немири младости, Сарајево, 1927), *који је у наредним напоменама означен скраћеницом* НМ.

[1]и] НМ; И Ми. [2]затресô] НМ; Затресо Ми. [3]суху.] НМ; суху Ми. [4]усне,] НМ; усне Ми. [5]над] НМ; Над Ми. [6]ледене,] НМ; ледене Ми. [7]па] НМ; па Ми.

НАЗАД **ДОРА ПИЛИКОВИЋ: *УКЛЕТИ САН*, Београд, 1931.**

Ми, 13, 37/3–4 (1931), 255–256, *рубрика* Белешке, *потпис* Д. М.

[1]ти] Ти (*шт. грешка*).

НАЗАД **ПОЕЗИЈА АЛОЈЗА ГРАДНИКА**

Ми, 15, 41/3–6 (1933), 352–359, *рубрика* Књижевни преглед, *потпис* Д. М.

Неправилности и штампарске грешке у цитатима исправљене су поређењем са изворном (Svetle samote, *Ljubljana, 1932), који је у напоменама означен скраћеницом* СС.

[1]*Црв (слов.).* [2]svobode] СС; sobode Ми (*шт. грешка*). [3]najdeš] СС najdes Ми (*шт. грешка*). [4]*Само смрт је зора слободе: / у њој опет нађеш вољеног, / вечност ти врати море / што си волео и изгубио. Превод са словеначког Десанке Максимовић (в. књигу превода у овом издању).* [5]*У дозревајућој јесени (слов.).* [6–6]мирне песме, <> чак,] мирне, <> чак, песме Ми. *Редослед речи и интерпункција граматички су немогући.* [7]*Спаваћу ту у сну тихом, спокојном, / као на месечини што спава море / и ледом окована камене горе, / док је још ноћ и сунце за хоризонтом. / / А срце ће клијати, као семе: / из самог срца – неизговорене / речи гоне силу раста да крене. (Повратак, I) Превод са словеначког Марије Митровић.* [8]*Молитва (слов.).* [9]sladkih besedi.] СС; slatkih besedi Ми. [10]je <> mi pretrda] СС; <> mi je pretrda Ми. [11]*О, како си ми далеко, Медана, / ти село*

родно, не чујем ти глас, / кад мислим на те, сузе тече млаз / и знам тада како је она слана. <…> / / Крн и Триглав, још даље Доломити, / ја видим те тако: сву усред Брда / и тражим реч слатку да ти је дам. / / Најслађа реч ми је за те претврда / и не може је језик растопити / у срце ми је легла као кам! Превод са слов. Десанке Максимовић (види књигу превода у овом издању). [12]V tujini] CC; V tupini Ми (*шт. грешка*). *У туђини (слов.).* [13]*Дому свом стижем – јер враћа се све: / река с планине у мору се пени, / у земљу зрно пада, храст засечени, / тврђава, град, палача у прах се сасе. Превод са слов. Марије Митровић.* [14]umrlimi prepleta,] CC; umrlim prepleta, Ми. [15]nesam] CC; nisam Ми (*шт. грешка*). [16]v mojih] CC; u mojih, Ми (*шт. грешка*). [17]*Није нађен објављен превод песме на српски ј.* [18]Сину] CC; Сиун Ми (*шт. грешка*). [19]koncu] CC; kraju Ми. [20]hiše temne] CC; tamne Ми. [21]*Није нађен штампани превод песме на српски ј.* [22]*Исто.* [23] *Вечерња сенка (слов.).*

НАЗАД **РАДОСЛАВ ДРАГУТИНОВИЋ**

Ми, 15, 41/7–8 (1933), 511–512, *наднаслов* Читуља, *потпис* Д. М.

НАЗАД **GERVAIS: *ČAKAVSKI STIHOVI***

И, 1, 22 (13. 4. 1935), 6, *потпис* Десанка Максимовић.

[1]увијек] увек (*шт. грешка*). [2]живе,] живе (*шт. грешка*). [3]овдје] овде (*шт. грешка*). [4]Трију ноница] Тријуноница (*шт. грешка*).

НАЗАД **БУГАРСКЕ ДЕЧИЈЕ ПРИЧЕ**

И, 1, 31 (22. 6. 1935), 6, *потпис* Дес. Макс.

Приказ се односи на збирку Бугарске дечје приче, Београд, Књижарница Д. Ђурковића, 1935, *објављену у преводу Синише Пауновића.*

[1]Караиванова] Каракванова (*шт. грешка*). [2]Спасова. „Буба-мара“ <> Рајчева има] Спасова, „Буба.мара“ <> Рајчева, има *Погрешна интерпункција у* И, *која реченицу чини нејасном, исправљена је према смислу.* [3]Малина] Молина (*шт. грешка*). [4]Босилек] Босичек (*шт. грешка*).

НАЗАД **ЈОВАНКА ХРВАЋАНИН: *ОТКИНУТО ЛИШЋЕ***

ЛМС, 113, 352/1–2 (1939), 145–147, *рубрика* Прикази и белешке, *потпис* Десанка Максимовић. *Изнад текста:* Насловну страницу израдила Радмила Ђорђевић. Скопље, 1939.

[1]„Песме Невиђеном“] „Песме невиђеном“ (*шт. грешка*).

НАЗАД **ПЕСМЕ НИКОЛЕ ШОПА**

ГСКЗ, 22, 54–55 (1939), 26–27, *потпис* Десанка Максимовић. *Рукопис је сачуван у облику дактилоскрипта у* АСКЗ *под ознаком* Стара архива, *бр.* 958. *Текст је ненасловљен и недатиран, потписан пуним именом:* Десанка Максимовић. *Исписан је на 4 странице, на листовима хартије димензија 23 x 16 цт, и у потпуности је подударан тексту у* ГСКЗ.

НАЗАД **НАША ДЕЧЈА КЊИЖЕВНОСТ**

К, 1, 1/1 (1946), 138–139, *рубрика* Хроника, *потпис* Д. М. *Изнад текста су одштампани подаци:*

Бранко Ћопић: **Пјесме пионирке.** Издање НОПОК-а. Београд, 1945. Илустровао? Тираж 10.000. – Бранко Ћопић: **Приче партизанке.** Издање НОПОК-а. Београд, 1945. Илустровао Иво Кушанић. Тираж 10.000. – Бранко Ћопић: **Ударници,** пионирско-зверињa игра у пет чинова. Издање НОПОК-а, 1945. Београд. Цена 40 дин.

Александар Вучо: **Титови пионири.** Издање редакције „Пионира“. Београд, 1945. Илустровала Цуца Сокић. Тираж 12.000. – **Пошла кока на пазар,** народна песма. Издање НОПОК-а. Београд, 1945. Илустровао Анта Шантић. Едиција „Мало ђаче“

[1]Цртеж јој је пун] Цртежи су јој пуни (*грешка у конгруенцији са придевима* реалистичан *и* сав прозиран *у следећој реченици*).

НАЗАД **<*БОРБЕНА ОМЛАДИНА*>**

К, 1, 1/2 (1946), 307–309, *потпис* Десанка Максимовић. *На почетку текста подаци:* „Борбена омладина“ (Борбенамладост. Издательство Молодаря Гвардия, 1943. г. Москва).

[1]зборника:] зборника. (*шт. грешка*). [2]самосвестан] самосвесан (*шт. грешка?*). [3]– С <> црвеном – / рећи ће он –] „С <> црвеном, рећи ће он, (*шт. грешка*). [4]Космодемјанској“] космодемјанској“ (*шт. грешка*).

НАЗАД **<*МИ СМО СТАЉИНОВИ ВОЈНИЦИ*>**

К, 1, 1/2 (1946), 309–311, *потпис*: Десанка Максимовић. *На почетку текста подаци:* „Ми смо Стаљинови војници“ (Мы Сталина солдаты, сборник стихов молодых украинских поэтов. Издательство Молодая Гвардия. Москва, 1944).

[1]Нехода] нехода (*шт. грешка*). [2]ми.] ми, (*шт. грешка*). [3]чује] чије (*шт. грешка*).

НАЗАД **ЛУЈ АРАГОН И ЕЛЗА ТРИОЛЕ У МОСКВИ**

К, 1, 2/5 (1946), 151, *рубрика* Хроника. *Испод текста је напомена:* (према подацима из совјетске штампе – Д. М.)

[1]„Радио Москву“] „Радио-Москва“ (*шт. грешка*).

НАЗАД **СЛАВКО ЈАНЕВСКИ: *РАСПЕАНИ БУКВИ***

К, 2, 4/2 (1947), 160, *потписано иницијалима* Д. М. *На почетку текста подаци:* Државно књигоиздательство на Македонија, дец<ембар> 1946. Тираж 5000.

НАЗАД **ЈУБИЛЕЈ СОВЈЕТСКЕ УКРАЈИНЕ**

К, 3, 6/3 (1948), 351–353, *рубрика* Белешке, *потпис* Д. М.

[1]Јакутије:] Јекутије: (*шт. грешка*). *У тексту се доследно користи правилан облик* Јакутија. [2]азербајџански] азербејџански *Очито штампарска грешка, јер се у тексту јавља само облик* азербајџански *и* Азербајџан.

НАЗАД **КЊИЖЕВНИЦИ О СОВЈЕТСКОЈ АРМИЈИ**

К, 3, 6/4 (1948), 312–313, *потписано иницијалима* Д. М.

[1]радном.] радном: (*шт. грешка?*).

НАЗАД **УМЕТНОСТ ЈЕ – УВЕК ОРУЖЈЕ**

К, 3, 6/5–6 (1948), 409–410, *рубрика* Осврти, *потпис* Д. М.

[1]уметник – реалист, <> Флобер,] уметник-реалист <> Флобер *Без додатих знакова интерпункције смисао реченице је нејасан.* [2]мене.] мене, (*шт. грешка*). [3]зида“;] зида, (*шт. грешка*).

НАЗАД **ПУБЛИЦИСТИЧКА ХРОНИКА**

К, 3, 6/7–9 (1948), 617–618, *рубрика* Белешке, *потпис* Д. М.

[1]одељка:] одељка; (*шт. грешка*). [2]реакције. <…> Ствар] реакције.“ „Ствар [3]играма. <…> Формализам] играма“ „Формализам [4]песме:] песме (*шт. грешка*).

НАЗАД **КАКО СУ ПРЕВОЂЕНЕ ПЕСМЕ У XIX КЊИЗИ М. ГОРКОГА**

КН, 2, 47 (22. 11. 1949), 2. *Испод наслова*: Desanka Maksimović.

[1]поправљању] popravljaju (*шт. грешка*). [2]језику,] jeziku (*шт. грешка*).

НАЗАД **ХОРСКА РЕЦИТАЦИЈАКАО СРЕДСТВО ПРИ ОБРАДИ ПОЕЗИЈЕ**

НЈК, 1, 1–2 (1950), 49–55, *потпис* Десанка Максимовић. *На крају текста је напомена* Уредништва: О хорској рецитацији постоје два супротна гледишта. Нека овај чланак послужи као основ за дискусију о овом питању као и о другим формама обраде поезије на часу и у ванчасовном раду. *Осим неопходних уједначавања са нормама важећег правописа, текст се доноси без икаквих измена.*

НАЗАД **ЂОРЂЕ РАДИШИЋ: *ДАНИ ИЗ ТАМЕ И СВИЈЕТЛА***

ЛМС, 127, 367/1 (1951), 73–74, *рубрика* Белешке, *потпис* Д. Максимовић.

[1]појмова;] појмова, (*шт. грешка*). [2]знајте] – знајте (*прва додата због убаченог цитата*). [3]Песник] посник (*шт. грешка*).

НАЗАД **ОСЕЋАЊЕ ПРИРОДЕ И ЈЕЗИК У РОМАНУ *КРОЗ НИЧИЈУ ЗЕМЉУ* ОД ВЕРЕ ДЕЛИБАШИЋ**

КН, 4, 16 (17. 4. 1951), 3. Над насловом: Desanka Maksimović

НАЗАД **< МИРА АЛЕЧКОВИЋ: *ЗВЕЗДАНЕ БАЛАДЕ* > О ПИСЦУ**

Поговор, објављен први пут у ЗБ, 1952, 94–97, *са потписом* Десанка Максимовић. *У свим наредним издањима текст је прештампаван без икаквих измена, латинично или ћирилично.*

НАЗАД **МАЛИ ГУНДУЛИЋ И ПАСТИРИЦА ДУБРАВКА**

КН, 5, 47 (6. 6. 1952), 3, *рубрика* Књижевни преглед. *Изнад наслова је име* Десанка Максимовић.

[1]Лончаревића. Ова] Лончаревића, ова (*шт. грешка*). [2–2]века) <> и др.] века <> и др.) (*шт. грешка*).

НАЗАД **ПРВИ ПРЕВОД РИБЕИРА КОУТА КОД НАС**

ЛМС, 129, 371/2 (1953), 136–139, *потпис*: Десанка Максимовић.

Штампарске грешке и друге неправилности у цитатима исправљене су поређењем са изворном (Рибеиро Коуто, Други дан, Загреб, 1952)*, који је у напоменама које следе означен скраћеницом* ДД. *Графички изглед цитираних стихова такође је усаглашен са изворним, с обзиром да су у* ЛМС *из искључиво техничких разлога, због двострубачне штампе, стихови насумице преламани и преношени у нови ред.*

[1]стремљења,“] ДД; стремљења“ ЛМС. [2]– и песник] и песник ЛМС. [3–3] Дани сунца од ког се обамире, / Дани кише множећи се у обарању стабала, / Дани олује с урлицима вјетра стравичнога.] ДД; Дани сунца од ког се обамире. / дани олује с урлицима вјетра / обарању стабала / дани олује и урлицима вјетра / обарању стабала / дани олује и урлицима вјетра / стравичнога. *Низ штампарских грешака у* ЛМС. [4]Са] ДД; са ЛМС. [5]И] ДД; и ЛМС. [6]Чула] ДД; чула ЛМС. [7]исповијести] ДД; исповести ЛМС [8]исклесаних,] исклесаних ЛМС (*шт. грешка*). [9]паниере] ДД; паниеке ЛМС (*шт. грешка*).

НАЗАД **ИЗ САВРЕМЕНЕ ПОЕЗИЈЕ АМЕРИЧКИХ ЦРНАЦА**

ЛМС, 129, 372/3 (1953), 209–210. *Потпис*: Десанка Максимовић.

[1]у црвеном“,] у црвено“, (*шт. грешка*). [2]да је алкохол, џин, „бољи] да је алкохол „Џин бољи *Очито погрешно цитиран стих, јер реченицу чини бесмисленом.*

НАЗАД ЖЕНЕ КЊИЖЕВНИЦЕ

Ј, 1, 4 (1954), 14–16, *потпис* Десанка Максимовић. *Уводни пасус штампан је у* Ј *као антрфиле, графички издвојен оквиром и полумасним словима. Овде се доноси штампан курзивом и издвојен само дупли проредом. Имена песникиња која су у* Ј *истицана полумасним словима у приређеном тексту су штампана курзивно.*

[1]и, <> сада] и, <> и сада *(грешком поновљен везник* и *).*

НАЗАД *JEUX DE L'APPRENTI ANIMALIER*

ЛМС, 132, 377/6 (1956), *рубрика* Прочитано, *потпис* Десанка Максимовић. *На крају текста у фусноти додата је белешка о песнику, која је можда написана од стране редакције часописа:*

Рибеиро Коуто, бразилиски песник, који пише на португалском и француском језику, рођен је марта 1898 г. у Сантосу, у држави Сао Паоло. У књижевности се јавио као новинар већ 1912 г. Права је завршио 1919 у Рио де Жанеиро. Прву збирку песама издао је 1912 г. После тога издао је више збирки песама и новела на португалском и збирке песама *Страна обала* и *Игре звериње ученика* на француском језику. Постао је члан Бразилиске академије књижевности 1934 г. и члан Лисабонске академије наука 1944. У Француској је био у дипломатској служби већ од 1928. Од године 1947 је бразилиски посланик па амбасадор у Југославији.

У штампи има две књиге песама: *Између мора и реке* и *Елегија изблиза и издалека.*

[1]цртежом] цртежем (*шт. грешка*). [2]*Исто.* [3]сова] Сова (*шт. грешка*).

НАЗАД СЕТНИ ДЕЧАК И ЧОВЕКОЉУБИВИ ПИСАЦ

Предговор, први пут објављен ИП, 1960, 3–7; *потпис:* Десанка Максимовић. *У свим каснијим издањима прештампава се без измена у тексту* (1964. *први пут латиницом, кад Ћопићева збирка приповедака мења наслов у* Priče Partizanke).

НАЗАД ТВОРАЦ НОВЕ БАЈКЕ И ПЕСНИК РЕВОЛУЦИЈЕ

Предговор, први пут објављен у Пје 1961, 3–7; *потпис:* Десанка Максимовић. *Прештампава се без измена у свим каснијим издањима, латинично и ћирилично (1970. наслов Ћопићеве збирке мења се у* Pjesme iz NOB-e i druge).

НАЗАД ВЕРА ВИТЕЗИЦА: *МИСЛИ И РИМЕ*

Бр, 8, 6 (1962), 96–98, *потпис* Десанка Максимовић.

[1]неодељива] неодољива (*шт. грешка*). [2]једно другом противници] једна другој противнице (*грешка у конгруенцији*: мисао и осећање *не могу се сложити са множином женског рода*). [3]жена,] жена (*шт. грешка*). [4]бедан] бедем (*шт. грешка*).

НАЗАД ЈЕДАН ПРОБЛЕМ И ЈЕДНА КЊИГА

По, 61, 18.292 (6. 9. 1964), 17, *наднаслов* Књижевност за младе, *потпис* Десанка Максимовић.

НАЗАД УВЕК АКТУЕЛНА КЊИГА

На, 18, 832–833 (25. 12. 1964), 5. *Над насловом*: Десанка Максимовић.

[1]*Вероватно омашком, Десанка Максимовић нигде није навела на коју се књигу осврт односи, због чега су подаци о књизи додати у поднаслову.* [2–2]отворити његову књигу и свега се одмах опоменути. / Слика Ваљева и његовог живота у] отворити опоменути. / Слика Ваљева и његовог живота његову књигу и свега се одмах *(испретурани редови).* [3]књижница] књижица (*шт. грешка*).

НАЗАД **ОБНОВА ЈЕДНОГ КЊИЖЕВНОГ РОДА**

ІІо, 62, 18.512 (18. 4. 1965), 16, *изнад наслова* Књиге и књижевност, *потпис* Десанка Максимовић.

НАЗАД **МИЛА ВЛАШИЋ-ГВОЗДИЋ: *УЧИНИЛО МИ СЕ ДА СУ ЗВИЈЕЗДЕ***

ІІІР, 25, 6 (18. 2. 1970), *изнад наслова* Прикази, *потпис* Десанка Максимовић.

[1]неба", „огрнут пролећем",] неба… огрнут пролећем" (*шт. грешка*).

НАЗАД **<Т. К. МАКАРОВА: *СНЕГ ОДЛАЗИ У ГРАД*>**

Предговор, објављен у СОГ, 1971, 3–6, *с потписом* Десанка Максимовић.

[1]детињство] детињство, (*шт. грешка*).

НАЗАД **ПЕСМЕ МИРЕ АЛЕЧКОВИЋ**

Предговор, објављен најпре у СВ, 1963, 5–8, *под насловом* Лик Мире Алечковић. *Знатно измењен, проширен и допуњен новим подацима, предговор је штампан у* ДЖЉ 1972. – (Biblioteka školska lektira), 1972, *стр.* 5–9.

Штампа се по ДЖЉ. *Прва редакција,* СВ, *доноси се иза напомена у целини.*

[1]Преобразићете] Preobraziće (*шт. грешка*). [2]песми] pesmi, (*шт. грешка*).

Лик Мире Алечковић

Читајући неког писца не само да створимо његов књижевни лик већ га угледамо пред собом и као жива човека. Некад се та два лика подударе, а некад се догоди да књижевници строга изгледа и црномањасти живе у машти својих читалаца као светлосмеђи и благи, а они који већ старе, због нечега у свом делу, чине се млади онима који их читају. Неки јапански критичар испричао је пред скупом књижевника у Москви приликом педесетогодишњице смрти Лава Толстоја како јапанска деца и људи неупућени у књижевност замишљају да је овај велики руски писац одувек имао браду јер су се с његовим делом упознали кад је већ био стар човек и јер им се учинило да у том делу има нечег митског. А ја Миру Алечковић видим увек онаквом каква је негде пред последњи рат седела преда мном у ђачкој клупи. Залуд је она сад већ писац и мајка троје деце, за мене је остала бела нежна девојчица паметних очију. Залуд она сад већ руководи омладинским издавачким предузећем „Младо поколење", ја је видим на седницама ондашње литерарне дружине Прве женске гимназије као њеног најславнијег и највреднијег члана и њене прве песме ми се често мешају у сећању са песмама које она сад за вас пише.

Није случајно баш она за вас написала књигу „Звездане баладе", или песме „Друже Тито, ми ти се кунемо" и „Најлепша успомена", јер је већ као ученица, поникла у београдском СКОЈ-у, опевала младиће изгинуле у уличним борбама с полицијом на „Славији" 14. децембра 1939. године. Управо тај Четрнаести децембар, како она сама каже, био је дан њеног стварног уласка у СКОЈ, а песма „Свели су млади љиљани" била је прва права песма. На стварање ове дубоко хумане песме утицало је донекле и стрељање 134 пољска средњошколца који су освајача били дочекали с покличем слободе. Није чудо што је тако млада, одмах после рата, могла уређивати омладинске и пионирске листове „Младост", „Пионир", „Полетарац" и, напослетку, „Змај", кад је већ као ученица гимназије била члан редакције „Новог средњошколца". У младом човеку, још детету, стоји већ у заметку цео будући човек, као што је у семену већ оцртана биљка и нестрпљиво чека да се покаже.

Сувишно ће бити да вам објашњавам њену поезију: треба слушати, треба читати, поезија је таква. Узећете њену књигу пред вече и утонути у њу, док је не завршите,

а онда ћете ноћу уснити оно што је остало у вама од те поезије; шетаћете можда у сну с песникињом кроз њену Војводину, сести под ону белу грану да се одморите. После ћете уснути неки рат где усред борбе пушчане варнице постају свици и претварају оружани сукоб у фестивал ових светлих инсеката. Доћи ће вам, можда лично вама, деца целог света у госте, једино међу њима имаће котаричицу пуну звезда за песникињу. Можда ће вам сан на сто вратити неку давно изгубљену ствар, као што је тата донео оним дечацима одбегли бродић. Можда ће ваши укућани добити необична једносложна имена Ка, Ми, Бо, уместо Ката, Милан, Боса, да би се звали слично Кинешчићима из песме. Поклонићете тако у сну, а можда и на јави, Малишанки свој нов новцати капут, а своју дивну београдску лутку девојчици из Кине. Заклећете се учитељу, као они пионири другу Титу, да ћете добро учити. Претвориће те се у сну у дечака који је ишао по воду на чесму, али ћете неким чудом ви Турке побити – управо оне који су некад убили дечака на Чукур-чесми. И осетићете тугу мајке оног другог дечака кога су убили Немци на једној другој чесми.

И то се зове права поезија, она увек постаје својина и нашег сна и наше стварности. Неће поезија Мире Алечковић осветљавати само ваше снове, она ће вас водити кроз живот. Бићете и ви једном храбри као морнари са Корната и верни као пионири који су се заклели другу Титу на све добро у животу. Једном, на неком руководећем месту, сетићете се погинулог дечака са Чукур-чесме и малишана на мртвој straži, па вам то сећање неће дати да у опасном часу напустите дужност која вам је поверена. А свици који пролећу песмама ове збирке постаће за вас далеки огњеви у ноћи.

Шта поезија Мире Алечковић представља у нашој књижевности, а особито за вас, лако ћете осетити ако замислите да у читанкама немате њених песама, ако замислите да је којим несрећним случајем била стрељана, да је погинула за време народноослободилачке борбе, што се младој скојевки могло догодити као толиким њеним друговима и другарицама. Ја не знам ко би њено место могао попунити. Чије песме би имале ту топлину, склад, љубав за своју земљу, љубав за вас.

Овај плодни песник је и пун, радан човек. Поред тога што пева за вас, и за све нас, што пише повести и романе, што има још пуно друштвених, људских и књижевничких дужности, током целе године, да поменемо само још то, излази пред ученике и остале грађане да чита своје песме, јер иако је писала онако како јој срце заповеда, она се радује кад у својим осећањима није усамљена, кад их дели са својим народом.

У овој збирци наћи ћете и доста нових песама, а и оних које већ знате, али на које се враћате зацело много пута. Ту су оне дограђене као фине играчке, саме играчке са срцем, као „Тајна“, „Мамин син“, „Црни и бели“, „Три маме“, „Влаткова држаља“, „Добар дан“ и сл. Ту су затим песме које су путујући до вас зауставиле се мало на чардаку маште, пролутале мало кроз богате лабиринте мозданих вијуга, пробавиле мало у сетниј одаји сећања и које ћете ви можда нарочито волети, јер ће вас провести кроз патње, радости и лепоте ваше домовине и целог света. Наћи ћете ту и оне покренуте неким ненаметљивим хумором, писане вероватно у самој дечјој соби, на лицу места, како се каже.

Од ослобођења до данас овај плодни песник је написао за одрасле збирке песама „Три пролећа“, „Пољана“, „Трагови без стопа“, „Ноћ ова последња“ и романе „Зашто грдиш реку“ и „Јутро“. Збирке песама за децу су „Дани разиграни“, „Подземни херој“, „Пионирско пролеће“, „Да се упознамо“, „Пријатељи“, „Крилати људи“, „Звездане баладе“, поема „Добар дан“ и необјављена збирка песама код „Просвете“: „Чаробна врата“, осим тога школски избор песама „Љубави је мало“, као и проза за децу „Сребрна коса“, „Ластавице“, „Због велика тајно“.

Београд, 1962. године

НАЗАД

ИЗ ПЕРА ВЕЛИКАНА ПОЕЗИЈЕ

Предговор, објављен први пут у ПНП, 1978, 3, *са потписом* Desanka Maksimović.

[1]негромка,] negromka. (*шт. грешка*). [2]ових, да] ovih. Da (*очито шт. грешка*). [3]набрајати] nabrjati (*шт. грешка*). [4]младости,] mladosti (*шт. грешка*).

НАЗАД

<САША БОЖОВИЋ: *ТЕБИ, МОЈА ДОЛОРЕС*>

Рецензија, објављена први пут у ТМД, 1978, *на омоту књиге. У више издања прештампавана без измена, с потписом* Desanka Maksimović.

НАЗАД

ЈОВАНКА ХРВАЋАНИН И КРИСТИНА БРЕНКОВА

Предговор, објављен први пут у ПМБ, 1979, 5–7, *са потписом* Десанка Максимовић.

НАЗАД

ФРАГМЕНТИ О РОМАНУ

Предговор, објављен у СЖ, *стр.* 5, *без наведене године издања, али не после 1979, када је књига уврштена у фонд НБС; потпис* Desanka Maksimović.

[1]коју] koja (*шт. грешка*). [2]Јована] Jovanu (*шт. грешка*).

НАЗАД

<О ПОЕЗИЈИ ДУШАНА РАДОВИЋА>

Објављено у Дет, 6, 3 (1980), 203–204, *у тематском делу часописа насловљеном* O poeziji Dušana Radovića, *са потписом* Desanka Maksimović.

НАЗАД

<МАРК СЕРГЕЈЕВ: *ЧУДА БАЈКАЛА*> ПРЕДГОВОР

Објављено у ЧБ, 1982,. 5–6, *са потписом* Десанка Максимовић.

НАЗАД

ЗМАЈ: *ЦУЦУ, РОДЕ, ПА РОДЕ*

Дет, 9, 1–2 (1983), 87, *изнад наслова:* Desanka Maksimović.

Текст је објављен у тематском броју часописа посвећеном Ј. Ј. Змају поводом стопедесетогодишњице рођења, као прилог колективно приређеном антологијском избору Змајевих песама за децу.

НАЗАД

<ВЛАДИСЛАВ ВЛАЈКО СТАЈИЋ: *ПЕСМЕ*>

Предговор, објављен у Пес, *не после 1986 (књига је уврштена у фонд НБС 1986). На полеђини насл. стр.:* Уводни текст написала Десанка Максимовић. *Изнад текста штампана је белешка о аутору:* Владислав Влајко Стајић, рођен у Ваљеву 1901. Основну школу и гимназију завршио у Ваљеву. Правни факултет у Београду. После завршених студија запослио се у Министарству спољних послова. У почетку рата, 1941, био је отпуштен из службе. После ослобођења често поболевао и умро 1949. у Београду.

[1]најпозванија] најпознатија (*шт. грешка?*). [2]осећања.] осећања, (*шт. грешка*). [3]се] је (*шт. грешка*). [4]света] савета (*шт. грешка*).

НАЗАД

ДОБРОДОШЛИЦА МАРИЈИ СЕРГЕЈЕВНОЈ ПЕТРОВИХ

Први пут објављено у Сав, 34, 8/12 (1988), 490–491, *латиницом, затим као предговор у* ЗС, 1989, 5–7.

Штампа се по ЗС. *Варијанте,* Сав.

[1]песникиња,] pesnikinja Сав. [2]да] da, Сав. [3]песник] pesnik, Сав. [4]припада] pripada, Сав. [5]поднебље] podneblja Сав. [6]да на] na ЗС (*грешком испуштен весник* да) [7]полуплотским] poluplatonskim Сав. [8]другчијем] drugačijem Сав. [9]гачци – који] – gačci koji Сав. [10]памте] upamte Сав. [11]правила] pravila, Сав.

НАЗАД **ПОЕЗИЈА БЛИСКА ДАНАШЊЕМ ДАНУ И ЧОВЕКУ**

Предговор, објављен у коауторству са Миром Алечковић у ПХН, 1988, 3–5. *Изнад наслова*: Mira Alečković и Desanka Maksimović. *Критички приступ и језичко-стилске карактеристике текста говоре о значајнијем учешћу* Десанке Максимовић *у његовом обликовању.*

НАЗАД **АНТОЛОГИЈА ЈУГОСЛОВЕНСКОГ ПЕСНИШТВА О БИЉКАМА**

Сав, 36, 11/1–2–3 (1990), 329–330. *Изнад текста:* Desanka Maksimović.

Текст је објављен у тематском делу часописа посвећеном радовима о антологији, с напоменом уредништва: Povodom „Antologije jugoslovenskog pesništva o biljkama, od Zaharija Orfelina do danas“, autor Milorad Radov Blečić, izdanje Književne zajednice.

Аутобиографски списи

НАЗАД **АУТОФРАГМЕНАТ**

Објављен у КС, 3, 1 (1927), 7, *уз текст песме* Život, *са потписом* Desanka Maksimović. *Објављивањем по једне песме и аутобиографске белешке, уредништво је читаоцима представљало савремене југословенске песнике. Карактеристична је краткоћа и уздржаност белешке, за разлику од већине осталих, које су приложили други писци.*

НАЗАД **ВОЛЕЛА САМ ДА ПРОНАЛАЗИМ ТАЛЕНТЕ**

МК, 1, 2 (27. 11. 1952), 1. *Могуће је да је текст био написан на молбу редакције тек покренутог омладинског листа, са унапред утврђеном темом, или као одговор у некој врсти анкете. Како за ово друго нема потврде, сврстава се међу аутобиографске радове.*

НАЗАД **<О СЕБИ>**

Први пут објављено у ДПС, 1963, 21–38, *и прештампавано без измена у тексту у свим каснијим издањима* (Југословенски дечји писци о себи, Београд, 1966, 1968, 1970). *Знатно скраћена верзија, са извесним изменама у деловима текста и редоследу пасуса, објављена је у* По, 73, 22.507 (3. 6. 1976), *под насловом* Детињство у Бранковини *и са наднасловом* Кад сам била ђак. *У оквиру белешке о аутору наводи се да је текст настао у разговору са Десанком Максимовић, а на крају текста стоји:* Забележио Дамњан Морачић. *Исти текст, допуњен на крају још једним пасусом, уврштен је у* КБЂ, 1984, 177–180, *са именом* Desanka Maksimović *уместо наслова.*

Као основни извор узима се шира, потпуна верзија. Скраћена верзија, КБЂ, *доноси се у целини, иза напомена у којима су пописане разлике између основног извора и приређеног текста.*

[1]била] било *(шт. грешка).* [2]моја] њена *Очита грешка, нема логичног оправдања за употребу присвојне заменице у 3. лицу.*

<О себи>

Детињство пре поласка у основну школу било ми је весело, лепо, пуно игара. И безбрижно, као сва детињства учитељске деце тих времена у богатијим крајевима Србије. Друштво ми је била цела очева школа и сва друга деца мога села. „Нека се игра, а за школу има времена кад одрасте“, говорио је отац. А кад једног дана постадох ђак, мојој радости није било краја. Видим себе тог првог дана и сећам се свог првог учитеља Недељка Савића, млађег колеге мога оца. И данас ми у сећању живи мала

анегдота о њему. Улази у учионицу а ми, његови ученици, устајемо у знак поздрава. Потом пада заповест: „Спустите сви руке на клупе!“ То ми се ваљда учинило одвећ мало као школски задатак па сам упитала: „Учитељу, треба ли лупати рукама?“ На ово моје питање учитељ нам је објаснио како не треба лупати него руке полако спустити једну до друге да се види јесу ли чисте.

Од првог дана седела сам у клупи са девојчицом која се звала Спасенија. Редовно је долазила на часове повезана жутом марамом, званом шамија. И на одмору сам понајчешће бивала са њом. Умела је лепо да препричава своје доживљаје. Сваког јутра кад дође на часове, она ми исприча како је од куће до школе, на путу који води кроз шуму, видела понеку веверицу, зеца или јазавца.

Сећам се и учионице у којој сам учила први и други разред. Четири огромна прозора са по осам окана засула су је светлошћу. Необојене дрвене клупе пуне су рецкица. Још пре мене и мојих другова почели су у њих ђаци урезивати своја имена. Мога имена, наравно, ту нема, јер како би и учитељева кћи смела то учинити. Некад ми се чинило да ми је тиме велика ђачка радост била одузета, па сам, за утеху, своје име урезала у баштенску чамову клупу. Школска зграда старинска је грађевина слична свим школама тога доба у Србији. Била је задуго једина у читавој околини. Ђаци су у њу долазили из најудаљенијих села. Зими би и спавали у школи. Увече, после вечере, окупили би се често око гуслара који су у то време навраћали у Подриње и околину Ваљева, долазећи махом из Босне и Херцеговине. Неки старији дечаци су покушавали да и сами науче певати уз гусле.

...Први и други разред основне школе завршила сам код учитеља Недељка Савића кога сам много волела јер је био извор прича и сталожености. Трећи разред учила сам и завршила код свог оца у Бранковини, а четврти у Ваљеву где ми је отац, по потреби службе, премештен. Прелазак у Ваљево уноси у мој живот велике промене: растанак са девојчицама и дечацима из бранковинске школе и одлазак из вољеног села тешко сам поднела. Кришом сам увече плакала крај потока, на путу који води дединој кући, у шумарцима где сам обично вребала зечеве и веверице и куд ме је бака често слала да тражим изгубљене ћуриће.

Ушла сам уплашено у равно и пространо двориште ваљевске основне школе. Ту су девојчице расплетене или подсечене косе, прихваћене више слепоочница свиленим тракама, у облику лептира. Неке су с пунђицама више ушију, с витицама сложеним изнад чела. Ретко која је очешљана као ја: с плетеницом која почиње на темену и улази у другу на потиљку, падајући потом низ плећа. Нисам имала као оне ни „леговане“ кратке сукње, ни ципеле „на шнир“. Из села сам била донела своју моду, ни градску, ни сеоску, као што то већ бива с учитељском децом: широку цицану кецељу, дуге кончане чарапе, шваиске опанчиће, неку мешавину плитке ципеле и опанка. У селу су били најлепши, нико тако лепих опанчића није имао, али у граду су изазвали првог дана подсмех, као и моје витице причвршћене обичним уплетњаком, и моја хаљина испод колена. Ионако сам била осамљена, тужна што сам оставила село, а бојкот којим су ме градске девојчице и дечаци дочекали учинио ме је још усамљенијом. Прошао је двориштем мој отац и, видећи ме саму, и слутећи како се осећам рекао ми је да прићем новим другарицама. Прошао је и неки ваљевски учитељ и рекао нешто тихо својим ђацима, али се нико није померио нити ми пришао. Ушла сам у непознат разред, села пред непознатог учитеља, крај девојчице која ме је тога часа мрзела јер су је због мене раставили од другарице с којом је дотле седела. Међутим, већ у току једног преподнева однос мога разреда према мени стао се мењати. Срећа се некако окренула на моју страну: на рачуну, на српском и на историји десило ми се да знадем ствари које нико други у разреду није знао. Девојчица крај које су ме ставили да седим повукла ме је за рукав и замолила: „Шапћи ми!“ Неко ме боцкао у леђа такође тражећи помоћ. На последњем одмору стајала је

крај мене неколицина дечака и девојчица, будућих такмаца или оних који су се уздали у моју помоћ. Наредних дана мој углед у школском дворишту почео је расти и код ученика мога оца који је имао дар да брзо освоји срца деце. И тако је оно што се чинило смешно у мом држању и одевању полако постало или занимљиво или лепо, или се просто на то није обраћала пажња. Почела сам се навикавати на градски живот и стицати нове другове.

... Средњу школу сам завршила у Ваљевској мешовитој гимназији, која је онда била на гласу по чувеним професорима. Однос између нас и наших професора био је добар, иако је математичар понекад говорио лењом ђаку: „Седи дрво на дрво!“, а наставник веронауке се љутио на нас што његов предмет занемарујемо. У нашој гимназији се много певало. Мењали смо израђене домаће задатке из математике за добро отпевану песму пред почетак часа. Песма је ваљда била нека врста инјекције за храброст пред тежак предмет. Ја нисам умела певати, али сам врло рано показала смисао за цртање, и једно време нисам знала да ли ћу се определити за сликарство или за поезију. Од те моје склоности данас је остала само љубав према сликама, разумевање сликарског језика.

Мој сусрет са књигама није био ни изненадан ни буран. Откако сам отворила очи, књиге су биле свуда око мене; на столу, на полици, у орману. Као дете учитеља и човека који је волео књигу и знао јој вредност, још пре школе сам се упознала с оним што лежи између њених корица. Пре него што сам сама почела читати, читали су ми чика и отац, показивала ми је бака слике и сама их доживљавајући као дете. Заносила сам се књигама и њиховим јунацима, живела с њима. За читање Робинсона сам, може се рећи, имала предспрему: игре сеоске деце, моје дружење с природом, моја самосталност, чинили су да се с Робинсоном постане одмах пријатељ. Као и свако дете, ишла сам радо за догађајем, али се нисам љутила ни кад настану описи или психолошке анализе, нисам их при читању прескакала. Касније, у гимназији, читала сам и такозване криминалне романе, увек задивљена како њихови писци умеју да заплету догађаје.

ЂАЧКИ ЖАГОР И ПЕСМА ПТИЦА

Д, 9, 9/4 (1963), 446–449, *рубрика* Pisci o sebi; *прештампано у* 5–6 (1975).

[1]часа] čaća *(шт. грешка).* [2]змије] zdije *(шт. грешка).*

ОЧИМА СРЦА И МАШТЕ

Текст је најпре објављен као одговор у интервјуу који је водио Милорад Блечић у ЧЈ, 2: 77 (17.12.1963). У КРЈ, 1973, 116–177, *објављује се са малобројним изменама. У овом издању текст је приређен према* КРЈ. *Варијанте,* ЧЈ.

[1]типичног] типично ЧЈ. [2]гимназијом, у Београду,] гимназијом, ЧЈ. [3]У садашњој] У ЧЈ. [4]непознат,] је непознат ми, ЧЈ. [5]сам о догађају] сам је ЧЈ. [6]би песма] би ЧЈ. [7]записала,] записала ЧЈ.

Репортаже

НОВИ ЖИВОТ У БРАНКОВИНИ

КН, 1, 25 (3.8.1948), 3. *Изнад текста:* Desanka Maksimović.

БОЛНИЦА – ШКОЛА – ДОМ

КН, 1, (12.10.1948), 4. *Изнад текста:* Desanka Maksimović.

[1]донели] donela *(шт. грешка).*

НАЗАД **ЦЕНТАР ДЕЧЈЕ СЛУЖБЕ У НИШУ**

КН, 1, 43 (7.12.1948), 4, *потпис* Desanka Maksimović.

НАЗАД **„УЗЕТИ ОД ПРИРОДЕ – НАШ ЈЕ ЗАДАТАК“**

КН, 2, 3 (18.1.1949), 4, *потпис* Desanka Maksimović.

НАЗАД **НАСТАВНИК НА РАДУ И ОДМОРУ**

КН, 2, 8 (22.2.1949), 3, *потпис* Desanka Maksimović.

[1]kako] tako *(шт. грешка).*

НАЗАД **ДЕЧАК У СИЋЕВАЧКОЈ КЛИСУРИ**

КН, 2, 34 (23.8.1949), 4. *Изнад текста:* Desanka Maksimović.

[1]njemu] njima *(шт. грешка).*

НАЗАД **У РУДНИКУ БИВШЕГ СЕОСКОГ ГАЗДЕ**

КН, 2, 36 (6.9.1949), 3–4, *изнад текста* Desanka Maksimović.

[1]километра] kilometara *(шт. грешка?).* [2–2]их воде на практичне радове у јаму / где раде под руководством стручних / наставника – у Јелашници су то инжењер] gde rade pod rukovodstvom stručnih / ih vode na praktične radove u jamu / nastavnika – u Jelašnici su to inženjer *(испретурани редови).*

НАЗАД **КОД ДЕЦЕ ИЗ КОЛХОЗА**

По, 54, 15.983 (7.11.1957), 13, *додатак* Политика за децу; *потпис* Десанка Максимовић.

Беседе

НАЗАД **ПОЗДРАВ СЛОБОДИ И ПОЕЗИЈИ**

Ба, 27, 313 (1985), 1, *изнад наслова* Десанка Максимовић.

Онемогућена због болести да лично прими Златан прстен који јој је крушевачка Багдала *доделила у знак захвалности за подршку и сарадњу, песникиња је текст беседе послала редакцији* Багдале.

НАЗАД **СА ЊЕГОШЕМ КРОЗ ЖИВОТ**

Поб, 41, 6.972 (4. 5. 1985), 11, *поднаслов редакције:* Бесједа осмог добитника највишег књижевног признања Десанке Максимовић.

Беседа је прочитана на Цетињу, поводом добијања Његошеве награде за збирку песама Слово о љубави.

[1]сећала] сјећала, *(шт. грешка).*

НАЗАД **НАДАМ СЕ И ВЕРУЈЕМ**

НИН, 39, 1.942 (20. 3. 1988), 32–33, *наднаслов* Десанка Максимовић: Говор о Косову.

Говор поводом примања Повеље за успешну сарадњу, коју је песникињи доделило Приштинско Јединство.

НАЗАД **ПОЕЗИЈА ЈЕ ДИВНО ЧУДО**

Прва, скраћена верзија објављена је под насловом Људи, потајни песници у Дн, 46, 15.029 (31. 8. 1988), 13, *са наднасловом* Беседа у Охриду *и потписом* Десанка Максимовић. *Текст беседе је у целини објављен у* НИН, 39, 1.966, (4. 9. 1988), 30–31, *са*

наднасловом Беседа: Десанка Максимовић, Света Софија, Охрид, 28. август. *Објављује се по* НИН. *Варијанте,* Дн. *Беседа је прочитана поводом добијања Златног венца Струшких вечери поезије у Охриду.*

[1–1]*У* Дн *нема овог дела текста.* [2]песма!] песма. Дн. [3–3]*У* Дн *нема овог дела текста.* [4]је] је, у ствари, Дн.

Приподне изјаве и чланци

НАЗАД **НЕУМОРНИ НУШИЋ**

НС, 3, 13–14 (1938), 8, *потпис* Desanka Maksimović.

Текст је објављен у тематском делу часописа посвећеном Браниславу Нушићу поводом његове смрти.

НАЗАД **У СЛАВУ ЛЕСЕ УКРАЈИНКЕ**

Бр, 17, 2–3 (1971), 159–160, *изнад наслова* Десанка Максимовић.

Текст је објављен о стогодишњици рођења Лесје Украјинке (1871–1913), уз преводе више песама украјинске књижевнице, које је такође припремила Десанка Максимовић (в. књигу превода у овом издању).

НАЗАД **ЖИВЕО ЈЕ У СЕБИ...**

Објављено најпре под насловом Хтео је да буде све како ваља *у* КН, 27, 490–491 (1.7.1975), 3, *у тематском делу посвећеном сећањима савременика на Иву Андрића. Овде се штампа према нешто измењеној верзији која се појавила следеће године у* КИА, 1976, 72–75. *Варијанте,* КН. *Текст је забележен непосредно након смрти Иве Андрића у разговору са новинаром Радованом Поповићем.*

[1]очевима,] очевима и КН. [2–2]*Ове реченице нема у* КН. [3]Он је] Андрић је КН. [4–4]*Овог пасуса нема у* КН. [5]своме узрасту] својим годинама КН.

НАЗАД **ПОЗДРАВ ПОЕЗИЈИ**

Текст је објављен као предговор у избору песама у ДНС, 1980, 5, *са потписом* Desanka Maksimović. *Судећи по форми обраћања и прецизном датирању, текст је могао настати неким конкретним поводом, бити прочитан као беседа или упућен као посланица.*

[1]хладноћу] hladnoće *(шт. грешка).*

НАЗАД **ДЕЦА СУ МИРНО РАСЛА ПОД ЊЕГОВИМ ОКРИЉЕМ**

Изјава дата, по својој прилици, почетком маја 1980, поводом смрти Јосипа Броза Тита. Како извор првог објављивања није утврђен, доноси се према ТП, 1981, 234; *потпис* Desanka Maksimović. *Прештампавана је без измена у више издања, у неким издањима под насловом* Prijatelj dece (Književnici o Titu: izbor, Sarajevo, Svjetlost, 1981, 1982).

НАЗАД **НАРОД ОСЕЋА ВРЕДНОСТ ЧОВЕКА**

Као и претходна, изјава је вероватно дата почетком маја 1980. Извор првог објављивања није утврђен, па се доноси према ТП, 1981, 224–225, *потпис* Desanka Maksimović.

НАЗАД **КАО ОТАЦ КОЈИ СИНОВИМА ОСТАВЉА ДУГО ТЕЧЕНУ ИМОВИНУ**

КН, 34, 639 (1982), 6, *изнад текста*: Десанка Максимовић. *Изјава поводом смрти Мирослава Крлеже.*

НАЗАД **МОЈ КОМШИЈА, БРАНКО**

Текст је најпре објављен под насловом Жалиће га цео народ *у зборнику* БЋ1, вероватно 1985, *стр.* 7, *поводом обележавања годину дана од пишчеве смрти. У зборнику* БЋ2, 1988, *стр.* 77–78, *штампан је нешто измењен, са приложеном песмом* Branku Ćopiću. *Доноси се према каснијем издању (песма је изостављена).*

[1–1]*Овог пасуса нема у* БЋ1.

НАЗАД **<РЕЧ НА ДУЧИЋЕВИМ ВЕЧЕРИМА ПОЕЗИЈЕ>**

ПЕ, 28, 9.585 (12.11.1990), 13. *Саопштено на Дучићевим вечерима поезије, у Требињу, 10. новембра 1990, након полагања камена темељца за гроб Јована Дучића.*

НАЗАД **<О МИРОСЛАВУ АНТИЋУ>**

Доноси се према зборнику МА, 1991, 13. *Може се претпоставити да је изјава дата 1986, поводом смрти Мирослава Антића, и објављена у неком од дневних листова. Како постојање таквог извора није потврђено проверама, текст се хронолошки сврстава према години објављивања основног извора.*

Анкете

НАЗАД **<ЗА ПОЕЗИЈАТА СКОРО НИКОГАШ НЕ МИСЛАМ...>**

Одговор на питање Како ја сфаќате поезијата и што по ваше мислење го карактеризира нашето современо поетско творештво? (*Како схватате поезију и шта по вашем мишљењу карактерише наше савремено поетско стваралаштво?*), *објављен у* Хо, 1, 14 (2.9.1956), 1, *у оквиру прилога* Шеснаесет искажувања (*Шеснаест изјава*), *са наднасловом* Анкета на Плитвичките езера. Изнад текста: Десанка Максимовиќ.

[1–1]*На поезију скоро никад не мислим, само је свуда тражим, промишљам, очекујем, и надам се и свуђе је налазим, и код старих и код младих, и код наших и код туђих песника, и код оних који још живе и код оних који умиру (мак.).*

НАЗАД **<ШТА БИХ ЖЕЛЕЛА ДА ВИДИМ ОСТВАРЕНО У НАШЕМ КУЛТУРНОМ ЖИВОТУ>**

Одговор на питање у анкети Šta biste najradije želeli da vidite ostvareno u našem kulturnom životu, *објављен у* Мл, 3, 89 (25. 6. 1958), 10, *са именом* Desanka Maksimović *изнад текста.*

НАЗАД **ДЕЦА СУ И ПРОБИРАЧИ**

Одговор у анкети објављен у Мл, 4, 145 (22.7. 1959), 10, *са наднасловом* Razgovor o dečjoj književnosti. *Према напомени уредништва, саопштен је телефонским путем.*

НАЗАД **КАКО САМ ПЕВАЛА О РАТУ**

Пу, 6, 2 (1960), 161–162, *рубрика* Hronika, *потпис* Desanka Maksimović.

Текст је објављен са уводном напоменом уредништва часописа, која се овде доноси пошто је отклоњена штампарска грешка (два пута одштампан последњи ред напомене):

Između niza manifestacija posvećenih petnaestoj godišnjici proslave Dana oslobođenja Banje Luke, Narodni univerzitet je na dan 23-eg aprila priredio književno veče slobodarske poezije. U prepunoj sali Doma kulture svoje radove su čitali: Desanka Maksimović, Skender Kulenović, Dušan Kostić i sarajevski pjesnik Izet Sarajlić. Imajući na umu posebnu zanimljivost aspekta ratne teme u našoj poeziji i mogućnost potpunijeg umjetničkog određenja danas, s obzirom na vrijeme koje nas dijeli od rata, obratili smo se pjesnicima sa pitanjem: Kako ste pisali o ratu... Našem pozivu se ljubazno odazvala Desanka Maksimović i poslala nam ovaj kratki tekst kao svjedočanstvo o neposrednim povodima njene pjesme „Spomen na ustanak“.

ИЗОБИЉЕ МЛАДЕ ПОЕЗИЈЕ

Одговор на питање Šta mislite o današnjoj mladoj poeziji i šta ona, po vašem mišljenju, obećava, *постављено у анкети* Iskušenja i mogućnosti najmlađih. *Анкета је објављена у* КН, 14, 171 (18. 5. 1962), 1, *са именима аутора изнад наслова одговорâ.*

<КАКО САМ ОБЈАВИЛА СВОЈУ ПРВУ КЊИГУ>

Одговор у анкети Naši istaknuti književnici odgovaraju kako su objavili svoju prvu knjigu, *објављен у* КН, 14, 181 (5. 10. 1962), 1, *са именом* Desanka Maksimović *изнад текста.*

АНТОЛОГИЧАРИ ИМАЈУ СВОЈЕ ЉУБИМЦЕ

Одговор на питање у анкети Шта мислите о Павловићевој Антологији српског песништва, *објављен у оквиру прилога* Ко да прави антологије? *у* ВН, 12, 3.476 (24. 11. 1964), 7; *поднаслов* Данас одговарају, *изнад текста* Максимовић.

СРЕЋА, ШТА ЈЕ ТО?

Одговор у анкети објављеној у ПБ, 2, бр. 23 (15. 11. 1965), 4, *изнад текста одговора* Десанка Максимовић, песникиња. *Анкета је спроведена међу женама познатим у јавном животу.*

РЕКЛИ СУ МИ ДА САМ ОТКРОВЕЊЕ

Свет, 525 (13. 11. 1966), 20; *наднаслов* Како су почели да стварају наши познати уметници, *изнад текста* Десанка Максимовић, *на крају напомена:* Анкету води Виктор Жунић. *На крају одговора штампана је песма* Змија, *која је овде изостављена. Уклоњени су, такође, међунаслови, на шта се указује у наредним напоменама.*

[1]*Између ове и наредног пасуса међунаслов* Сећање. [2]*Између ове и наредног пасуса међунаслов* Женска нота. [3]*Између ове и наредног пасуса међунаслов* Дучић и Ракић.

ИМА ЛИ ИЗБОРА ЗА СВА ВРЕМЕНА?

Бо, 48, бр. 321 (21. 11. 1970), 17, *наднаслов* Моја песма..., *потпис* Десанка Максимовић. *Нема прецизнијих података о ауторима и учесницима у анкети.*

СНЕГОВИ ДЕТИЊСТВА

ПУ, 20, 180 (1974), 16, *изнад наслова* Desanka Maksimović.

Текст доноси одговоре на следећа питања, постављена у анкети Detinjstvo i poezija:

1. Miroslav Krleža je jednom zapisao: „A to što smo videli gledajući još na početku našim vlastitim dječjim pogledom, to je sve!“ Pođite tragom ovog iskaza...

2. Možete li da nađete bar jednu reč (ili metaforu, eventualno rečenicu) koja može da stoji uz reč detinjstvo i da označi onaj deo smisla koji teži da emituje Vaša pesma? Koja je to reč koja u kontekstu Vaše poezije može da bude sinonim reči detinjstvo?

3. Što je jače u Vašem osećanju ove reči: njena okrenutost ka prošlosti ili ka budućnosti? Da li Vas ova reč vodi sećanju na sopstveno proživljeno detinjstvo ili Vas ona uzbuđuje kao znak koji vodi Vašu maštu ka deci koja su tu pred nama i koja dolaze da budu više nego što smo bili mi?

4. Kako glasi Vaša pesma o detinjstvu? U kojoj svojoj pesmi nalazite ovu reč u svom čistom značenju?

На крају је штампан текст песме Snegovi detinjstva, *који је овде изостављен.*

<КО ЈЕ НА МЕНЕ ПРЕСУДНО УТИЦАО>

Одговор на питање у анкети, објављен у По, 71, 21.892 (15. 9. 1974), 17, *под насловом* Људи с којима сам расла *и са наднасловом* Анкета Политике: Ко је на вас пресудно утицао и зашто? *У уводном делу водитељ анкете (разговора) Драгослав Адамовић*

даје кратак осврт на дело Десанке Максимовић. Текст је уврштен са малобројним изменама у зборник РСС, 1982, 208–210, *који је овде коришћен као основни извор. Варијанте,* По.

[1]те] ове По. [2–2]ми то не би допустило да се слободно развијам] ми он не би дозволио слободно развијање. По. [3]тежња,] тежња По. [4]на] о По.

НАЗАД **<О РАКИЋУ>**

Сав, 23, 45/ 4 (1977), 336–337, *изнад текста* Desanka Maksimović. *Одговор објављен у оквиру анкете* Pesnici o Rakiću.

Апели (колективно потписани)

НАЗАД **У ОДБРАНУ КЊИЖЕВНОГ ПОСЛА**

По, 29, 8. 752 (21. 3. 1932), 7, *поднаслов* Један апел свима јавним радницима, *наднаслов* Проблеми наше књижевности.

Апел је колективно потписан и објављен са следећом уводном напоменом уредништва Политике*:* Поводом кампање коју је г. Милош Црњански повео противу стране књиге, а која се окренула противу „Српског књижевног гласника“ и библиотеке „Нолит“, и њихових уредника, умољени смо да објавимо овај апел. Потписници су: Нико Бартуловић, Гр. Божовић, Александар Видаковић, Владимир Вујић, Живојин Вукадиновић, Милан Вукасовић, Велибор Глигорић, Милош Ђурић, Димитрије Живаљевић, др. Милан Кашанин, Пјер Крижанић, Десанка Максимовић, Светозар Матић, Драган Милићевић, Бранислав Миљковић, Пера Палавичини, Вељко Петровић, Светислав Петровић, М. М. Пешић, др. Букић Пијаде, Јован Поповић, Марко Ристић, Владислав Савић, Вас. Срзентић, др. Светислав Стефановић, Бранимир Ћосић.

НАЗАД **ПРОТИВ РАТА И ИМПЕРИЈАЛИЗМА**

Лит, 2, 9 (1932), 321–322.

Текст је објављен са следећом уводном напоменом уредништва:

U pripremnom odboru za veliki međunarodni kongres protiv rata i imperijalizma, održan krajem prošlog mjeseca, bili su Romain Rolland, Theodor Dreiser, John Dos Passos, Sen Katayama, Gđa Sun Yat Sen, Upton Sinclair, Albert Einstein, Heinrich Mann, Henri Barbusse, Bertrand Russel, Havelock Ellis, Victor Margueritte, Frans Masereel, Maksim Gorki, Karl Kraus, Grof Michael Karoly i dr. Ovaj kongres, koji ima značenje stvarne i aktivne borbe za mir, protiv imperijalizma uopće i japanske agresivnosti prema Kini i Rusiji, pozdravljen je od nekoliko hiljada intelektualaca sviju naroda.

Iz naše zemlje poslato je prošlog mjeseca, na poziv H. Barbussea i drugih članova Pripremnog odbora, pismo preko Romain Rollanda, sa potpisima književnika, umjetnika i publicista iz cijele države.

Потписници су:

Adamič Louis, Adžija Božidar Dr., Albrecht Fran, Andrić Nikola Dr., Augustinčić Antun, Bartulica Milostislav, Bihaly Pavle, Bogdanović Milan, Bonifačić Ante Dr., Budak Mile Dr., Cankar Izidor, Carević B. Miloš, Cesarec August, Cesarić Dobriša, Čengić Husnija, Delak Ferdo, Durman Milan, Esih Ivo Dr., Feller Marian, Frol Ivo, Galogaža Stevan, Gligorić Velibor, Golia Pavel, Grdan Vinko, Grgošević Zlatko, Gussich Dora, Hadžioman Derviš, Hegedušić Krsto, Ibler Drago, Isaković Dragomir Dr., Ivanuša Vilko, Iveković Mladen Dr., Jančiković Tomo Dr., Jurišić Blaž Dr., Jurković Marijan, Kašanin Milan, Kikić Hasan, Kirin Srećko, Kljaković Joza, Klopčić Mile, Kojić Branko Dr., Kozak Juš, Krefl Bratko, Krklec Gustav, Kulundžić Josip, Kus-Nikolajev M. Dr., Maksimović Desanka,

Markovac Pavao Dr., Melik Anton, Mikulić Mato Dr., Mrzel L., Mujadžić Omer, Nazor Vladimir, Pahor Jože, Pallavicini Petar, Pavičić Josip, Perković Luka, Planić Stjepan, Podhorski R. Dr., Popović Jovan, Postružnik Oton, Radauš Vanja, Ravnikar Ljubo, Režek Ivo, Simić Novak, Stefanović Svetislav Dr., Strozzi Tito, Šimić Stanislav, Šimunović Dinko, Tadijanović Dragutin, Tiljak Gjuro, Tompa Kamilo, Velzek Ante, Vidmar Josip, Vilović Đuro, Vodnik France, Vranešić Đuro Dr., Winterhalter Vilko, Župančić Oton.

НАЗАД **ИЗЈАВА ЖЕНА СЛОБОДНИХ ПРОФЕСИЈА И ЈАВНИХ РАДНИЦА ПОВОДОМ СЛУЧАЈА ГЂИЦЕ ДР КСЕНИЈЕ АТАНАСИЈЕВИЋ**

ЖР, 22/145 (1935), 571–573, рубрика Хроника. *Десанка Максимовић је једна од преко двеста педесет потписница апела.*

НАЗАД **ОДГОВОР ЈУГОСЛОВЕНСКИХ КЊИЖЕВНУКА СОВЈЕТСКИМ КЊИЖЕВНИЦИМА Ф. ГЛАТКОВУ, Н. ТИХОНОВУ И ДРУГИМА**

КН, 1, 46 (27. 12. 1948), str. 1.

Потписници су: Ivo ANDRIĆ, Mirko BANJEVIĆ, Antun BARAC, Josip BARKOVIĆ, France BEVK, Oto BIHALJI-MERIN, Milan BOGDANOVIĆ, A. R. BOGLIĆ, Matej BOR (Vladimir Pavšić) Viktor CAR EMIN, Branko ĆOPIĆ, Oskar DAVIČO, Milan DEDINAC, Ivan DONČEVIĆ, Milan ĐOKOVIĆ, Janko ĐONOVIĆ, Eli FINCI, Marin FRANIČEVIĆ, Ivo FROL, Velibor GLIGORIĆ, Pavel GOLIA, Joža HORVAT, Stevan JAKOVLJEVIĆ, Slavko JANEVSKI, Marijan JURKOVIĆ, Vjekoslav KALEB, Jure KAŠTELAN, Mile KLOPČIĆ, Edvard KOCBEK, Slavko KOLAR, Blažo KONESKI, Dušan KOSTIĆ, Ferdo KOZAK, Juš KOZAK, Miško KRANJEC, Miroslav KRLEŽA, Skender KULENOVIĆ, Filip KUMBATOVIĆ, Mihailo LALIĆ, Mladen LESKOVAC, Mato LOVRAK, Bogomir MAGAJNA, Desanka MAKSIMOVIĆ, Ranko MARINKOVIĆ, Marko MARKOVIĆ, Tanasije MLADENOVIĆ, Čedomir MINDEROVIĆ, Dimitar MITREV, Vladimir NAZOR, Jože PAHOR, Milorad PANIĆ-SUREP, Emil PETROVIĆ, Veljko PETROVIĆ, Jovan POPOVIĆ, Vladimir POPOVIĆ, Isak SAMOKOVLIJA, Petar ŠEGEDIN, Ervin ŠINKO, Gvido TARTALJA, Josip VIDMAR, Cene VIPOTNIK, Grigor VITEZ, Aleksandar VUČO, Vice ZANINOVIĆ, Boris ZIHERL, Milka ŽICINA, Oton ŽUPANČIĆ.

ИЗ РУКОПИСНЕ ЗАОСТАВШТИНЕ

О књижевности

НАЗАД **РЕФЕРАТ НА ЗБИРКУ ПЕСАМА ДАНКА АНЂЕЛИНОВИЋА *ПОДНЕВНИ ОГЊИ***

Објављује се први пут, према аутографу сачуваном у АСКЗ (стара арх., бр. 956). *Текст је исписан на шест стр., на хартији димензија 25 x 19,5 цм, а наслов на посебном листу. На крају је потпис* Десанка Максимовић.

[1]Особина која *испр. од* Особине које [2]уочава[ју] [3]песника [послао једну од тих песама] [4]песма *испр. од* је пе [5][баш] ове [6][песме] имају [7]по *испр. од* у

НАЗАД **<РЕФЕРАТ НА ЗБИРКЕ ПРИПОВЕДАКА МИЛИЦЕ ЈАНКОВИЋ *ЗЕЦ И МИШ* И *ЉУДИ ИЗ СКАМЛИЈЕ*>**

Објављује се према аутографу, који се чува у АСКЗ (стара арх., бр. 955). *Текст је исписан на пет стр., на хартији димензија 21 x 17 цм, без наслова, са потписом* Десанка Максимовић *и адресом* Српској књижевној задрузи *у заглављу. Није датиран. Према подацима Светлане Стипчевић, објављеним у Књижевном архиву Српске књижевне задруге 1892–1970, Београд, СКЗ, 1982 (даље* КАСКЗ), *текст је настао* 1933.

Први део реферата, са измењеним уводним делом, објављен је као независна целина под насловом Милица Јанковић: Зец и миш, *у* Гласнику Српске књижевне задруге, 17, 38 (1934), 16, *у рубрици* Реферати о примљеним делима поднети Књижевном одсеку С. к. Задруге, *са потписом* Десанка Максимовић. *На аутографу се јасно види да је тај део реферата био припреман за штампање: тушем руком је први пасус прецртан, изнад је дописан наслов* Милица Јанковић: Зец и миш, *а почетак другог пасуса исправљен је од* Прва збирка *у* Збирка „Зец и миш“ садржи. *Два дела реферата раздвојена су валовитом линијом, а иза првог је дописано:* Довде сложити. *У свему осталом, штампани део текста је веран аутографу.*

Због тога што је АСКЗ, *иако првобитна, шира и потпуна верзија текста, у овом издању узима се као основни извор, а тушеве интервенције на тексту, горе описане, отклоњене су.*

[1]*Уместо* најинтелигентнију *омашком је написано* најинтелинтнију. [2]као *дописано изнад.* [3]изгубиле *испр. од* изгубила [4]ако *испр. од* да [5]наше *испр. од* нашу [6]задруге, [и] код [7]само [*нечитко*] овде [8]требала *испр. од* морала [9]Цвећарице *испр. од* Свећарице [10]других, [*нечитко*] и биле [11][првом] збирком

НАЗАД

РЕФЕРАТ НА ПРИПОВЕТКЕ МИЛАНА КАШАНИНА

Објављује се према дактилоскрипту, сачуваном у АСКЗ (стара арх., бр. 962). *Текст је куцан на три стр., на хартији димензија 21 x 17 цм, са потписом* Десанка Максимовић *и адресом* Српској књижевној задрузи *у заглављу Није датиран. По Светлани Стојчевић,* КАСКЗ, *написан је 1934. године. Штампа се први пут. У напоменама се доносе грешке које су отклоњене у основном тексту и указује се на исправке и допуне Десанке Максимовић, прецртане речи и сл.*

[1]*Уместо* православна *грешком је откуцано* правосласлана [2]о добром (*о уметнуто изнад руком*). [3]*Уместо* приповедачких особина Кашанинових *написано* особина Кашанинових приповедачких *и означено накнадно руком цифрама у поретку* 2, 3, 1. [4]њих двоје *дописано изнад руком.* [5]радње. [и фабуле.] [6]Истина, (*зарез дописан руком*). [7–7]*Дописано руком на марџини са знаком за убацивање.* [8]*Иза* „Немоћ“) *омашком је поново откуцано* „иду тихо, полако, испод руке, као да су пред њима игле а не пут ...“ *из претходне реченице.* [9]баш [оном] својом

НАЗАД

<РЕФЕРАТ НА РОМАН *МАЛИ ПУЧАНИ* АРСЕНА ВЕНЦЕЛИДЕСА>

Објављује се према дактилоскрипту који се налази у АСКЗ (стара арх., бр. 957). *Откуцан је на обе стр. Једног листа. хартије, димензија 23 x 16 цм, без наслова, адресом у Заглављу* Српској књижевној задрузи *и потписом* Десанка Максимовић. *Није датиран. По Светлани Стојчевић,* КАСКЗ, *написан је 1938. Штампа се први пут.*

[1]удаје *дописано изнад руком.* [2]се *дописано изнад руком.* [3] личности, *(уарез дописан руком).*

НАЗАД

ПЕСМЕ ЈАНКА ТУФЕГЏИЋА

Штампа се први пут, према дактилоскрипту сачуваном у АСКЗ (стара арх., бр. 960). *Текст је куцан на пет стр., на хартији димензија 21 x 17 цм, са потписом* Десанка Максимовић. *На празном омотном листу тушем руком је уписан датум:* 25. I <19>40, *на основу чега се текст датира.*

[1]понекад [тако] тако [2]хтео би да се врати *уметнуто изнад.* [3][описује] оживљује [4][оби] обично [5]иако [и он пише о сељацима који се муче] и један [6]исцрпљују *испр. од* исцрпљуји [7]града *руком испр. од* грда [8]Има *руком испр. од* Он [9]врсту *руком испр. од* всту [10]песмама *руком испр. од* песама [11]привидне *дописано изнад.* [12][сва] се [13]па [*нечитко*] се [14][врло] са

НАЗАД *ШУМИ ШУМА ЦРНИЛОВАЦ* ОД ВЛАДЕ ВЛАИСАВЉЕВИЋА

Дактилоскрипт према ком се текст објављује чува се у АСКЗ (стара арх., бр. 961). *Текст је откуцан на два листа хартије димензија 21 x 17 цм, са потписом* Десанка Максимовић. *Руком је на празном омотном листу написан датум* 25. I <19>40, *исто као на претходној рецензији.. Штампа се први пут.*

[1][песама] Владе [2]ваљда *допісано изнад* ова [3]нема [уо] љубавних [4][*нечитко*] „Град“, [5]много [*нечитко*] страсти [6][остао је] био је [7]бедом [која] и [8]многих *допісано изнад.*

НАЗАД <РЕФЕРАТ О ЗБИРЦИ СТИХОВА *ЗЕМАЉСКА ТРПЕЗА* ОД ДЕСИМИРА БЛАГОЈЕВИЋА>

Објављује се према дактилоскрипту сачуваном у АСКЗ (стара арх., бр. 959). *Текст је куцан на три стр., на хартији димензија 23 x 16 цм, без наслова, са потписом* Десанка Максимовић *и адресом у заглављу* Српској књижевној задрузи, Београд. *Није датиран. По Светлани Стојчевић,* КАСКЗ, *написан је 1940. Штампа се први пут.*

[1][објав] скупљене [2]„Благослови“ [„Благослови“] [3]ову *испр. од* ови [4]па *омашком написано* Па [5][и] да је

НАЗАД БЕЛЕШКА О ПИСЦУ (уз књигу *Шта ће петлу мамузе*)

Објављује се према дактилоскрипту који се чува у породици Десанке Максимовић, као део рукописне заоставштине. Текст је куцан на две стр., на хартији димензија 29,5 x 21 цм. На полеђини једног је руком ауторке написано Белешка о Сергију, *а на другом, такође на полеђини, написано је* Белешка о писцу (уз књигу „Шта ће петлу мамузе“). *Текст је непотписан и недатиран. Могао је бити написан од половине 1970. до 1975. године, односно после смрти Сергија Сластикова, уз чију књигу је белешка писана, до тренутка кад је књига* Шта ће петлу мамузе *објављена* (Београд, БИГЗ, 1975), *али без прилремљене белешке. Штампа се први пут.*

[1][а] затим [2][Зо] Зошченко [3][Просто] онако [4]како *грешком написано* као [5]песмама [*нечитко*] читања *испод допісаног* својих стихова.

НАЗАД НЕДОУМИЦЕ ПРИ ПРЕВОЂЕЊУ ОТОНА ЖУПАНЧИЋА НА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

Објављује се према дактилоскрипту који се чува у породици Десанке Максимовић, као део рукописне заоставштине. Текст је куцан на осамлистова. хартије димензија 29,5 x 21 цм, само са једне стране. На крају је потпис Desanka Maksimović. *Текст је недатиран, али је извесно написан* 1978, *као прилог за симпозијум о Отону Жупанчичу, одржан у Љубљани у јулу 1978. Текст је објављен у словеначком преводу под насловом* Zadrege pri prevajanju Otona Župančiča v srbohrvaščino *у* Delu (Ljubljana), 20, 151 (1. 7. 1978) *и у зборнику* Oton Župančič: Simpozij 1978, Ljubljana, Slovenska Matica, 1979.

Оригинални текст, на српском језику, објављује се први пут. У напоменама се указује на интервенције Десанке Максимовић на тексту и неке грешке које су у основном тексту морале бити исправљене. Међу листовима дактилоскрипта налази се један лист који је очигледно део неке друге редакције прилога о Жупанчичу. Текст одломка те друге редакције доносимо иза напомена у целини.

[1][pred] pred [2]jambovski] jamboski *омашка.* [3][nas] nas *допісано изнад* [4][namenjenog] za [5][*нечитко*] trebalo [6][*нечитко*] Pogledajmo [7]„Жебљарској“] „Žembljarskoj“ *омашка.* [8][*нечитко*] ritmovanom [9]pesme kao ona *доп. изнад* divna [pesma] [10][*нечитко*] ako [11]*Очито омашком написано је* pesma naknadno [tačno prevela] pogreška ispravila. *Реч „погрешка“ уклоњена је у основном тексту.* [12]већег] већем *омашка.* [13][*нечитко*] strofe.

<---------->

originalu, naravno, nisu potrebna krila slikova, ona je pesma i bez njih, ali u prevodu dobar slik prikrije mnogu prevodiočevu omašku, njegovu nemoć da postigne lepotu i snagu originala. Pogledajmo samo kako daleko od originalnog stiha „Slišal sem pesmi in čul glas pojoč“ – zvuči stih na srpskom „Slušao sam pesme i čuo glas pojući“ ili još gore „glas koji peva“. Kako se reč pojoč u prevodu odužila, postala troma! Naravno, posle prve zbunjenosti nađu se, premeštanjem reda reči, i druge mogućnosti: „Slušao sam pesme i glas raspevan čuo“ ili „i raspevan čuo glas“ – ali sve to nema snage originala. Doduše, „Dumi“ nije glavna vrlina forma, ali ako se uzmu pesme sa kojih treba svući blistavo ruho slovenačke, Župančićeve, reči, teško se u prevodu mogu dočarati te pesme. Prevodioc je sa željenjem skinuo sa „Zdravice“ nakit slikova koji zvone kao pune čaše pri nazdravljanju. Utešno je jedino što je toj pesmi ipak ostao svečan, životan ton originala.

Ima, međutim pesama kao ona divna „Rastanak“ gde se pesnik „oprašta sa svojim umetničkim delom i predaje ga domovini, da bi oživelo kad dođe čas slobode“, u kojima se gotovo ništa ne menja, ostaju i iste rime, čak mi se čini i naglasci isti. Evo kako „Rastanak“ glasi na srpskohrvatskom:

Sad misli su mi lepo uređene
kao rude i drago kamenje podamnom
i kao zrelih žita odežda oko mene
usred domovine položene
čekaju odano
da pod njima se busen tiho razgrne
i da se opet tih nad njma zgrne,
da ih za budućnost u dubine skloni
među klice što iz semena gone,
da s njima kad za to otkuca čas,
drugovi, zazelene između vas.

Samo je, kako se vidi, u stihu „Med semena klijoča in korenine“ zbog slika izostavljena reč „korenine“, te stih na našem jeziku glasi „među klice što iz semena gone“.

Takav predah u poslu doneo je i sonet „Geografska karta“ gde su takođe sve misli mogle biti tačno predate i mogle ostati sve slovenačke rime, jedino je stih „Glej, rodna zemlja, naša draga prst“ preveden slobodno“.

<---------->

Одломци

НАЗАД

НЕУДЕНУТА ИГЛА

ПО, 90, 28.588 (15. 5. 1993), 18, *наднаслов* Из рукописа Десанке Максимовић, *поднаслов* Како је велика песникиња запамтила своју мајку. *На крају текста је одштампано:* (одломак). *Према напомени, текст је донесен из необјављене књиге Мирјане Стефановић и Катарине Гранате, у којој тридесет шест писаца говори о својој мајци. Никакви подаци о рукопису нису наведени, па нема ни основа за датирање.*

[1]градским,] градском, (*шт. грешка*).

НАЗАД

ЛОНДОН – У МРАМОРУ ИСТЕСАНА ИСТОРИЈА

НГЛ, 1, 1 (1995), 7, *наднаслов* Путопис. *Према напомени уредништва, текст представља одломак из* Извештаја о боравку у Лондону *из* 1984, *сачуваног у рукописној заоставштини. Ближих података о рукопису нема. Објављује се према овом извору.*

[1]везену] везану (*шт. грешка*).

Речник мање познатих речи

абацијски – *(тур.) кројачки*
амвон – *(гр.) узвишење испред олтара*
американ (американ) – *(фр.) врста плаштa*
амонити – *(гр.) окамењени остаци изумрлих главоножаца, савијени попут рогова*
апанажа – *(фр.) имање дато на доживотно уживање; годишња плата ближих владаочевих рођака*
армањанци – *(фр.) присталице једне од двеју јаких феудалних групација у I пол. 15 в. која је подржавала војводу Орлеанског*

баји – *(од фр. bailli, м.) судија*
барељеф – *(фр.) вајарски рад на равној површини*
бастиља – *(фр.) тврђава, кула, утврђени замак с кулама*
бургињонци – *(фр.) присталице једне од двеју јаких феудалних групација у I половини 15 в. која је подржавала бургоњског војводу*

викати „Ноел“ – *(фр.) клицати од весеља*

гачац – *врста вране*
грундирати – *(нем.) припремити основу или темељ у сликарству*
губер – *дебео вунени покривач*
гувернер – *(фр.) управник, намесник покрајине, области, колоније*

дијатомејска земља – *бели органогени седимент, служи за полирање и у произв. динамита*
диоцеза (дијецеза) – *(гр.) господарство, права, уређење; подручје које заузима епископија, бискупија*
дирек – *(тур.) стуб, ступац*
доминиканац – *припадник католичког монашког реда св. Доминика*
дофен – *(фр.) титула француских престолонаследника (1349–1830)*

евенка – *свежањ гроздова или клипова кукуруза, обешених да се осуше или очувају*
едел кич – *(нем.) племенити кич*
епископат – *(гр.) скуп епископа, владика, владичанство, звање и достојанство владике*
епитрахиљ – *(гр.) део одежде свештеника који се носи о врату*
ешафорд (ешафод, ешафот) – *(фр.) скела, губилиште, гиљотина*

инкрустриран – *(лат.) украшен украсима од седефа или метала утиснутим у дрво*
инфузорије – *(лат.) једноћелијске, микроскопски ситне животиње*
ирам – *(тур.) врста ћилима*

клер – *(гр.) духовништво, свештенство*
клеча – *ткана шара на ћилиму*
конетабл – *(фр.) маршал, некадашњи заповедник војске; наследна почасна титула*
концил – *(лат.) црквени сабор; универзитетски суд*
кремаљ (кремљ) – *(рус.) утврђени унутрашњи део града, тврђава*

лаик – *(гр.) световњак, човек који не припада свештеничком реду*
ливра – *(фр.) фунта, енглеска новчана јединица*
лисансје – *(фр.) онај који је положио завршни испит, дипломирани студент универзитета у Француској*

маг – *источњачки мудрац, жрец, врач, чаробњак*
менада – *(гр.) у грчкој митологији свештеница бога Баха, бахантkиња*
миропомазати – *(гр.) помазати мирисним, освећеним уљем*
мироточив – *(гр.) који испушта из себе мирисно, освећено уље*

натир морт – *(фр.) мртва природа, слика неживих предмета*

опутњак – *опанак прелетен кожном врпцом*

панегирик – *(гр.) свечана беседа у славу и част некога, похвални спис*
пегматит – *врста стене из новије фазе развоја земљине коре*
пер – *(фр.) некадашња титула припадника највишег племства; великаш, племић уопште*
прокуратор – *(лат.) заступник, адвокат; управник, старешина; економ у католичком манастиру*
промотор – *(лат.) декан факултета који некоме производи за доктора наука; онај који унапређује у виши чин или звање*

регент – *(лат.) привремени владар, вршилац владарске дужности*

сат – *(сўил. мн. саће) плоча од воска с ћелијицама у које пчеле стављају мед*
сензал – *(фр.) берзански, трговачки посредник*
сењер – *(фр.) господин, господар, властелин*
сењерија – *(фр.) властелински посед*
сир – *(фр.) милостиви господар (израз којим се ословљава владар, краљ или цар)*
ставе – *стециште, састав двеју река*

фајанс – *маса од глине, гипса и других мат. за израду керамичких предмета, мајолика*
филарет (филарета) – *(нем.) ограда од летвица или стубића*
францусканац – *фрањевац, католички калуђер реда који је основао св. Фрања Асишки*

хор – *узвишено место у цркви, према олтару*
хугеноти – *(нем.) назив за присталице реформације у Француској*
хусити – *присталице учења Јана Хуса, чешког верског реформатора с почетка 15. в.*

цинаборит (цинабарит) – *руменица, живин сулфид црвене боје*

Индекс личних имена

Абашидзе, Ираклиј Висарионович *(1909–1992), грузијски књижевник* 154, 157
Абдулхамид *(1725–1789), турски султан* 186
Агамемнон, *легендарни краљ Микене и Арга, вођ Грка у опсади Троје* 192
Адам, *библијска личност* 234
Алансон (војвода од Алансона), *француски племић* 18, 21, 31, 32, 34, 38, 39, 41, 42, 44, 45
Албре, Карло д' (Карло, сир од Албре), *француски племић* 38, 46
Александар Невски *(1220–1263), новгородски кнез, руски војсковођа, познати народни јунак* 103
Алексејев, Гљеб, *брат Сергија Сластикова, мужа Десанке Максимовић* 185
Алечковић, Мира *(1924–2008), књижевница* 75, 103, 350, 355, 357, 371, 394–396
Алигер (Алигјер, Алигијер), Маргарита Јосифовна *(1915–1992), руска књижевница* 127, 129–131, 319, 320, 331, 336, 392, 410, 455
Ангелина (Инга), *тетка Десанке Максимовић* 426
Андерсен, Ханс Кристијан *(1805–1875), дански књижевник* 388, 392
Андрић, Иво *(1892–1975), књижевник, нобеловац* 83, 115, 125, 163, 166, 358, 365, 375, 388, 483, 484
Анђелиновић, Данко *(1891–1963), књижевник и преводилац* 527, 528
Антић, Даница *(1916–1989), сликарка* 226, 310
Антић, Мирослав *(1932–1986), књижевник* 492
Аполон, *бог лепоте и светлости у грчкој митологији* 193
Апхаидзе, Шалва *(1894–1968), грузијски књижевник* 154, 155, 160, 161
Ара, Франке д', *француски племић* 48, 59
Арагон, Луј *(1897–1982), француски књижевник и публицист* 326, 327
Арамбашин, Татјана, *пријатељица Десанке Максимовић* 74, 75
Арк, Жак д' (Жак ди Ли), *отац Јованке Орлеанке* 7, 39, 45, 66, 108
Армин 359
Арнаутовић 177
Артур од Бретање, *француски племић* 38
Архангенска, Татијана, *научни сарадник у Толстојевом музеју* 144
Атанасијевић, Ксенија *(1894–1981), проф. филозофије и преводилац* 400, 515
Атанацковић, *лекар* 448
Афродита, *богиња лепоте у грчкој митологији* 199
Ахмадулина, Бела – *Изабела, Ахатовна Ахмадулина (1937–2010), руска песникиња* 169
Ахматова, Ана Андрејевна *(1889–1966), руска књижевница* 131, 135, 136, 410
Ахмет I – *Ахмед I (1589–1617), турски султан* 186, 187
Ашкерц, Антон *(1856–1912), песник* 399

Бабајев, Наби *(1924–2007), азербејџански књижевник* 166
Бабић, Јован, *проф. Десанке Максимовић у гимназији* 429
Бабић, Милица, *илустратор* 360
Багријана, Јелисавета (Елизабета, Багрејана) – *Јелисавета Багрјана (1893– 1991), бугарска књижевница* 102–104, 106, 309
Багрицки, Е. Георгијевич *(1895–1934), руски песник* 319, 320
Бажан – *Микола (Николај) Платонович Бажан (1904–1983), украјински песник* 329–331
Баји, Никола 55
Бајрон, Џорџ Гордон *(1788–1824), песник* 407
Банашевић, Страхиња 560
Бар, Жана де 51
Батар, в. Динуа
Батут, др – *Јовановић-Батут, Милан (1847–1932), проф. универзитета, лекар и популаризатор хигијене* 558
Бевк, Франце *(1890–1970), књижевник* 399

Бедфорд – *Јован Плантагенет Бедфорд (1389–1435), енглески војсковођа* 24, 43, 48, 52, 53
Безименски (Бјезименски) – *Александар Иљич Безименски (1898–1973), руски песник* 319, 331
Белије, Гијом, *официр* 18
Беложански, Сташа *(1900–1992), сликар и сценограф* 360
Бендова, Кристина (Криста), *словачка песникиња* 127, 131, 135
Бергољц, Олга Фјодоровна *(1910–1975), руска песникиња* 131, 136, 321
Бесеровац, *сељанин из Бранковине* 424
Бетин, Жана де 51
Биба, Петро 325
Бизе, Жорж *(1838–1875), француски композитор* 562
Бине, Жак, *сељак* 8
Бједни, Демјан *(1883–1945), руски књижевник* 319, 320
Бјелински – *Висарион Григорјевич Белински (1811–1948), руски књ. критичар* 454
Благојевић, Десимир *(1905–1983), књижевник* 544, 545
Боасен, Ханри, *проф. српскохрватског у Паризу* 177, 178
Бобић, Мира 104–106
Богдановић, Дејан, *историчар* 177, 178
Богдановић, Милан *(1892–1964), књижевни критичар* 102
Боговић, Мирко *(1816–1893), књижевник и политичар* 97
Богородица (Мајка Божија, Богомајка, Мадона, Богородица дева) 8, 10, 11, 21, 33, 41, 44, 48, 50, 58, 201, 272, 273, 278, 476
Бодлер, Шарл *(1821–1867), француски песник* 507
Бодрикур, Роберт де (Роберт од Бодрикура) *(?–1499), француски племић, саборац Јованке Орлеанке* 7, 9, 14–17, 45, 58
Божовић, Саша *(1912–1996), књижевница* 398
Бојациjев, Димитар *(1880–1911), бугарски песник* 104
Боков, Виктор Фјодорович *(1914–2009), руски песник* 138–140
Боливар, Симон *(1783–1830), јужноамерички револуционар* 470
Бопер, Жан 54, 56, 57
Бороњина, Е., *руска књижевница* 546
Босилек, Ран *(1886–1958), бугарски књижевник* 310
Ботичели, Сандро *(1444/5–1510), италијански сликар* 272
Бофор, Ханри – *Хенри Бофорт (1374–1447), енглески кардинал* 55
Брандајс, Нина, *из Министарства просвете ФНРЈ* 455
Бранковић, Вук *(1345–1389), српски властелин, у народним песмама кривац за косовски пораз* 272
Братко, Иван *(1914–2001), публицист и књижевник* 159
Браун, Стерлиг, *амерички песник афроамеричког порекла* 366
Бренкова, Кристина *(1911–2010), словеначка књижевница* 399, 400
Бретањски, војвода 47
Брикли, Конрад 243
Брлић Мажуранић, Ивана *(1874–1938), књижевница* 388
Бровка, Петрус, *белоруски народни песник* 113
Броз, Јосип Тито *(1892–1980)* 103, 328, 451, 487, 488, 517, 519
Буда *(око 560 – 480. пре н. е.), оснивач будизма* 221
Буленвилеје, Персевал де, *саветник Карла VII* 12
Бунић, Џиво *(1589–1658?), песник* 358, 359
Бунчак, *словачки песник* 115
Бурбонези – *Бурбони, француска династија са огранцима у Италији, Шпанији и Краљевини Двеју Сицилија* 23
Бурлемон, *француска племићка породица* 8
Бурњел, Гишар, *капетан* 49
Бусак (маршал од Бусака) 21, 23–26, 31, 38, 41
Буше, Жан, *благајник војводе Орлеанског* 25, 47
Буше, Шарлота, *кћер Жана Бушеа* 25

Вагиф, Мола-Панах *(1717–1739), азербејџански песник и везир* 165
Вагнер, Рихард *(1813–1883), немачки композитор* 215
Валери, Пол *(1871–1945), француски песник* 215, 334
Валуа, в. Карло VII
Ван Гог, Винсент *(1853–1890), холандски и француски сликар* 226

Ван Дајк, Антон *(1599–1641), фламански сликар* 179
Вандом (гроф од Вандома) 31, 32, 38, 39, 41, 42, 49
Варвик, енглески кардинал 55
Васиљев (Василев), Орлин *(1904–1977), бугарски књижевник* 309
Васиљев, Душан *(1900–1924), књижевник* 345
Васиљевска, *совјетска песникиња* 336
Вато, Жан Антоан *(1864–1721), француски сликар* 159
Ватућин, генерал – *Николај Фјодорович Ватућин (1901–1944), совјетски генерал* 332
Величков, Константин *(1855–1907), бугарски књижевник и државник* 104
Велмар-Јанковић, Светлана *(1933–), књижевница* 371
Вељковић, Владимир и Младена, *наставници рударске школе у Јелашници* 462
Венера, *богиња лепоте у римској митологији* 179, 199
Венцелидес, Арсен, *књижевник* 535
Видаковић, Милован *(1780–1841), књижевник* 535
Видачек-Микић, Злата *(1923–), књижевница* 387, 388
Видмар, Јосип *(1895–1992), књижевни критичар и есејист* 295, 549
Вилар, *саборац Јованке Орлеанке* 28
Виљем Тел, *легендарни швајцарски јунак* 218, 220
Вимпхајмнер, Вили (Willy Wimpfheimer) *(1938–), швајцарски скулптор* 237
Винка, *проф. Десанке Максимовић у гимназији* 429
Витезица, Вера, *књижевница* 370, 381, 382
Вител, Тиселин де, *пламић* 9
Вићентијевић, Данило, *инжињер из Ваљева* 101
Вићентићи, *породица из околине Бранковине* 441
Владика Раде, в. Петар II Петровић Његош
Влаисављевић, Владо, *књижевник* 538, 539, 541–543
Влашић-Гвоздић, Мила, *књижевница* 389, 390
Вог, Едвард, *швајцарски политичар* 251
Вог, Лидија, *жена Едварда Вога* 264, 265, 274–277
Водемон, *француски гроф (I пол. 15. в.)* 10
Водник, Валентин *(1758–1819), песник и просветитељ* 359
Вознесенски, Андреј Андрејевич *(1933–2010), руски песник* 137–140
Вокер, Маргарета Абигејл, *америчка песникиња афроамеричког порекла* 366
Волконски, *деда Лава Толстоја* 143
Волос, *из старословенске митологије* 109
Волтер, Франсоа Мари Аруе *(1694–1778), књижевник, историчар и филозоф* 188
Вордсворт, Вилијам *(1770–1850), енглески песник* 561
Враз, Станко *(1810–1851), песник и књ. критичар* 311
Вујковић 338
Вук Лазаревић *(после 1380 – 1410), син кнеза Лазара* 184
Вук, в. Караџић, Вук Стефановић
Вукадиновић, Живојин Бата *(1900–1950), књижевник и публициста* 239
Вукосављевић, Славко *(1927–), песник* 350
Вулић, Никола *(1872–1945), историчар и археолог, проф. универзитета и академик* 160, 191
Вуловић, Љубиша, *лекар* 445
Вургун, Самед *(1906–1956), азербејцански књижевник* 165, 167
Вучковић, Лазар 473
Вучо, Александар *(1897–1985), књижевник* 149, 316, 318, 485
Вушковић, Милош *(1900–1975), сликар и карикатуриста* 310

Габе, Дора *(1886–1983), бугарска књижевница* 102, 104, 309
Гавела – Бранко Гавела *(1885–1962), критичар* 503
Гавела, професор – Бранко Гавела *(1914–1994), археолог* 203
Гаврило, арханђел *(свети Гаврило)* 10, 60
Гај, Људевит *(1809–1872), књижевник и политичар* 96
Гајдар, Аркадије Петрович *(1904–1941), руски књижевник* 331
Гајевићи, *брачни пар, лекари* 261, 262
Гарибалди, Ђузепе *(1807–1882), италијански револуционар* 198–200
Гарсија Лорка, Федерико *(1899–1936), шпански књижевник* 537

Генералић, Иван *(1914–1992), сликар наивац* 233
Гете, Јохан Волфганг фон *(1794–1832), немачки књижевник* 164, 215
Гијом, *визионар* 51
Глатков, Фјодор Васиљевич *(1883–1958), руски књижевник* 330, 516–520
Глесдал, *норманска војсковођа* 23
Глигоријевић, Јован *(1941–), оперски певач* 105
Глигорић, *аташе за штампу у Лондону* 560
Глишић, Драгомир *(1872–1957), академски сликар* 106, 225, 281
Глишић, Милован *(1847–1908), књижевник и преводилац* 199
Глишић, Мара – *Мара Ристић-Глишић (1911–2004), сликарка* 226
Гоген, Пол *(1848–1903), француски сликар* 139
Гоголь, Николај Васиљевич *(1809–1852), руски књижевник* 124, 164, 173, 330
Гоја, Франциско *(1746–1828), шпански сликар* 139, 226
Гокур, *гувернер Орлеана у време Јованке Орлеанке* 22, 27, 28
Голванивски, *совјетски песник* 319
Голованијевски, Сава Јевсејевич *(1910–), украјински књижевник* 331
Голодни, Михаил Семјонович *(1903–1949), руски песник* 319
Голубан, *слуга, из епских песама* 528
Гончар, Олес *(1918–1995), украјински књижевник* 330
Гончарук, Захар, *совјетски песник* 169
Гордана 560, 562
Горки, Максим *(1868–1936), руски књижевник* 125, 141, 164, 338–342, 358, 455, 465
Гошкин, Георгиј, *бугарски књижевник* 102
Граверан, Жан, *велики инквизитор Француске* 54
Гравиј, *француски племић* 38
Градник, Алојз *(1882–1867), песник и преводилац* 295–301, 506, 507, 548
Гргур Нински, *нински бискуп у 10. в.* 98
Гресар, Перине 46
Грибоједов, Александар Сергејевич *(1775–1829), руски књижевник* 154, 155, 160
Гроздданић, Симеун *(1896–1972), проф. универзитета, зоолог* 451
Громова, Олга, *совјетска песникиња* 325
Грудњицка, Марија, *совјетска песникиња* 324, 325
Грујичић, Жика 561
Гуа, *скулптор* 65
Губец, Матија 97
Гублер, Макс *(1898–1973), швајцарски сликар* 235
Гудзенко, Семјон Петрович, *руски песник* 337
Гундулић, Иван *(1589–1638), песник* 242, 358–360

Даничић, Ђура – *Ђуро Даничић (1825–1882), филолог, бранилац идеја Вука Караџића* 472
Данојлић, Милован Мића *(1937–), књижевник* 225
Данте Алигијери *(1265–1321), италијански песник* 195, 197
Дарвин, Чарлс Роберт *(1809–1882), енглески природњак и биолог* 561
Де Лињи, *гроф* 48
Дебељанов, Димче *(1887–1916), песник* 104
Девис, Франк Маршал, *амерички песник афроамеричког порекла* 366
Девлин, Божена, *водич* 560
Дега, Едгар *(1834–1917), француски сликар* 234
Дејви Крокет, *амерички легендарни јунак* 383
Деникен, Ерих фон *(1935–), швајцарски истраживач* 251–254
Дестен, Жак, *в. Араїон, Луј*
Ди Гесклен – *Бертран ди Гесклен (1315. или 1320 – 1380), француски војсковођа* 10, 42
Дивљан, Неда, *ученица Десанке Максимовић* 355, 357
Дикенс, Чарлс *(1812–1870), енглески романсијер* 358, 561
Диљбази, Мирварид, *азербејцански књижевник* 163, 166
Динка 230
Динуа (Батар, Батар Орлеански) – *Жан д'Орлеан, гроф Диноа, звани Батар д'Орлеан (1403–1468), сапорац Јованке Орлеанке* 22, 24–26, 28, 31, 32, 40
Доајен, *француски лекар, учесник у Првом светском рату* 101
Дожић, Изабела 560
Долматовски, Јевгениј Аронович *(1915–1994), руски песник* 319, 329, 331
Домановић, Радоје *(1873–1908), књижевник* 218, 452

Домије, Оноре *(1808–1879), француски сликар* 224, 239, 240
Домјанић, Драгутин *(1875–1933), пјесник* 306, 506
Доситеј, в. Обрадовић, Доситеј
Достојевски, Фјодор Михајлович *(1821–1881), руски књижевник* 507, 546
Драгутиновић, Радослав *(1904–1933), пјесник* 302–304
Драинац, Раде *(1899–1943), пјесник* 542
Држић, Марин *(око 1508 – 1567), дубровачки ренесансни комедиограф* 452
Дудинцев, Владимир Дмитријевич *(1918–1998), руски књижевник* 546
Дудић, Драгојло *(1887–1941), писац, народни херој* 199
Дучић, Јован *(1871–1943), књижевник* 315, 483, 491, 501, 503, 506, 507

Ђаковић, Смиља, *књ. посленик* 368
Ђакомети, Алберто *(1901–1966), швајцарски вајар* 235
Ђерић, *проф. Десанке Максимовић у гимназији* 429
Ђорђић (Ђурђевић), Стијепо *(1579–1632), пјесник* 358, 359
Ђукић, Аница, *књижевница* 370
Ђуровац, Станица, *ученица Десанке Максимовић* 356, 357

Ева, *библијска личност* 234
Елезовић, Глиша, *проф. Десанке Максимовић у гимназији* 429, 430
Елефтеров, Стефан, *бугарски књижевник* 102
Емануел II, *тосканси војвода* 197
Енгел, Јохан Кристијан *(1770–1814), немачки историчар* 359
Епинал, Герарден д', *кум Јованке Орлеанке* 37
Ерар, Гијом 54, 61, 62
Еренбург, Иља Григорјевич *(1891–1967), руски писац и публициста* 113
Ерић, Добрица *(1936–), пјесник* 390
Ерол, Жан 19, 20
Естиве, Жан д', *тужилац* 54, 55

Жак, Жан и Пјер, *браћа Јованке Орлеанке* 7, 45, 50
Жаке, Гијом, сењер Л'Урс 48
Жан де Ликсанбур 48–54
Жана, *кума Карла VII* 51
Жана де Ликсанбур 51, 53
Жаров, Александар Алексејевич *(1904–1984), руски пјесник* 319
Жедрински, Владимир, *бугарски књижевник* 310
Жели, Жак, *архиепископ амбренски* 18, 29, 30, 50
Жерве (Gervais), Драго *(1904–1957), истарски пјесник* 74, 305
Жерсон, Жан, *духовник* 29, 30
Жива, *из старословенске митологије* 109
Живановић, Јеремија *(1874–1940), књижевник и педагог* 400
Живановић, Србољуб, *лекар и писац*; Соња и Тамара *супруга и кћер* 560
Живојиновић, Бранимир, *књижевник* 350
Живојиновић, Велимир – Massuka *(1886–1974), књижевник и преводилац* 368, 400, 503
Жид, Андре *(1869–1951), француски књижевник* 334
Житков, Борис Степанович *(1882–1938), руски књижевник* 546
Жицина, Милка *(1902–1984), књижевница* 370
Жупанчич (Жупанчић), Отон *(1878–1949), књижевник* 170, 295, 350, 506, 548, 550, 551, 553

Заболоцки, Николај Алексејевич *(1903–1958), руски пјесник* 137
Зарјан, Наири *(1900–1969), јерменски пјесник* 329
Заров, Александар, *совјетски књижевник* 124
Заурс, Мартин *(1915–1998), летонски вајар* 172, 173
Здравковић, Александар, *ученик рударске школе у Јелашници* 462
Здравковић, Павле, *рудар* 463
Зевс, *врховни бог у грчкој митологији* 191
Златарић, (Доминко) Динко *(1558–1613), пјесник* 358, 359
Зоговић, Вера 405
Зоговић, Радован *(1907–1986), књижевник* 103, 126, 169, 170, 172
Зошченко, Михаил Михајлович *(1895–1958), руски књижевник* 546

Ибровац, Миодраг *(1885–1973), романисти, књижевни критичар и есејиста* 177
Иванов, В., *руски књижевник* 546
Ивањи, Иван *(1929–), књижевник* 350
Ивковић, Силвија, *учитељица* 443
Игњатовић, (Јаша) Јаков *(1822–1889), књижевник* 535
Илије, Флоран д', *француски војсковођа* 24
Илић, Војислав *(1860–1894), песник* 242
Илић, Војислав Млађи *(1877–1943), књижевник* 225
Ильин, М. 318
Инбер, Вера Михајловна *(1890–1972), руска песникиња* 122–124, 127–129, 131, 133, 137, 319, 320
Ирод *(40. пре н. е. – 4. н. е.), цар јудејски* 105, 319
Исбах, Александар Абрамович *(1904–1977), руски књижевник* 334
Исмаил, *узбекистански песник* 331
Исо, Арнолд д', *књижевник* 334
Исус Христос (Господ, Краљ небески) 10–12, 15–19, 21, 25, 28, 31, 42, 51, 52, 57, 58, 60, 61, 63, 64, 175, 191, 244, 272, 273, 314, 315, 373, 409, 475, 476, 541, 545

Јаворов (право име Крачолов), Пеју *(1887–1914), бугарски књижевник* 105, 106
Јагић, Ватрослав *(1838–1923), слависта* 96–98
Јакшић, Ђура *(1832–1878), књижевник* 343, 415, 501
Јакшић, Емилија, *ученица Десанке Максимовић* 355, 357
Јанда, Јозо *(1911–1999), сликар* 83
Јаневски, Славко *(1920–2000), књижевник* 328
Јанковић, Акица, *школска другарица Десанке Максимовић* 429
Јанковић, Милица *(1881–1939), књижевница* 368, 369, 529, 530
Јашин (Попов), Александар Јаковљевич *(1913–1968), руски књижевник* 124
Јевсејева, Светлана, *совјетска књижевница* 137, 138
Јевтушенко, Јевгениј Александрович *(1933–), руски песник* 137, 138, 140, 166, 546
Јегорова, Надежда, *херој рада СССР-а* 461
Јеремић, Мића, *књижевник* 385, 386
Јефимија *(око 1349.– после 1404. или 1405), жена деспота Уґљеше, књижевница* 367, 509
Јиљемицки, Петар, *словачки песник* 115
Јован Неустрашиви – *Јован Без Страха (1371–1419), војвода бургоњски* 39, 52
Јован од Меца, *саборац Јованке Орлеанке* 17
Јован, *војвода миланski (I пол. 15. в.)* 12
Јованка Орлеанка (Жан д'Арк, Јованка од Арка, Јованка Роме, Писел, Жанет), *француска јунакиња (1412–1431), водила борбе против енглеских освајача, спаљена као кривоверка и вештица* 7–21, 24–37, 39–66, 182
Јовановић, Боса, *мед. сестра* 444
Јовановић, Ђорђе 519
Јовановић Шпанац, Жикица *(1914–1942), народни херој* 385, 386
Јовановић, Јован Змај (Чика Јова) *(1833–1904), књижевник* 106, 123, 311, 347, 406, 427, 492
Јововић, Милена, *песникиња сељанка* 390
Јоланда Сицилијска, *краљица* 20
Јувенал *(око 60–?), римски песник, сатиричар* 167
Јуда, *библијска личност* 272
Јулије Цезар *(104–44. пре н. е.), римски војсковођа, државник и писац* 478
Јунг, Карл *(1875–1961), швајцарски лекар, психоаналитичар* 215

Кадмон, Хаја, *израелска песникиња* 135
Казкова, Рима, *совјетска књижевница* 137
Кајн, Гиј де 25
Калеб, Вјекослав *(1905–1996), књижевник* 113, 125
Калужанин, Сергије, в. Сластиков, Сергеј Никифорович
Каменова, Ана, *бугарска књижевница* 102, 104
Кандић, Милена, *мед. сестра* 444
Капуткијан, Силва Барунаковна *(1919–2006), јерменска песникиња* 133, 134
Карађорђе – *Ђорђе Петровић (1768–1817), вођ Првог српског устанка* 425
Караиванов, Георгије, *бугарски књижевник* 309
Карајличев, Ангел *(1902–1972), бугарски књижевник* 310

Карапић, Вук Стефановић *(1787–1864), лингвиста, етнограф, књижевник, реформатор језика и културе* 178, 199, 274, 367, 380, 452, 471, 472
Карло VII (Валуа, Карло Валуа) – *Шарл VII (1403–1461), француски краљ из династије Валоа* 12, 17, 18, 29, 38, 40, 42, 48, 51, 52, 54, 58, 65
Карло Орлеански – *Шарл д'Орлеан (1391–1465), француски војвода и песник* 18
Катајев, Валентин Петрович *(1897–1986), руски књижевник* 546
Катарина, *сестра Јованке Орлеанке* 7, 14
Катуј, *татарски песник* 331
Кашанин, Милан *(1895–1981), књижевник и књ. критичар* 532–534
Кејрол, Жан, *француски песник* 181
Келер, Готфрид *(1819–1890), швајцарски књижевник* 242–244
Кемпе, Мирдза *(1907–1974), литванска песникиња* 330
Кербајев, Берди – *Берди Мурадович Кербабајев (1894–1974), туркменски народни песник* 330
Керблер, Ђуро *(1873–1923), књ. историчар* 359
Килан, Луј де, *француски племић* 21, 24, 38
Киплинг, Радјард *(1865–1936), енглески књижевник* 529
Китановић, Бранко 546
Клеменчић, Доре – *Клеменчич, Доре (1911–1988), сликар и графичар* 114
Клермон (гроф од Клермона) 23, 24, 38, 44
Клитемнестра, *жена легендарног краља Агамемнона* 192
Кловис – *Кловис I (465–511), француски краљ* 13, 38
Кнежевић, М., *књижевник* 527
Кнез Лазар – *Лазар Хребељановић (1329–1389), српски владар и војсковођа* 367, 469
Ковачевић, Божидар *(1902–1990), књижевник и преводилац* 400
Ковачевић, Сава *(1906–1943), народни херој* 375
Коен, Ружа, *из Ваљева* 209
Кокто, Жан *(1889–1963), француски књижевник* 174, 175
Кол, Гијом, *писар* 54
Коларевић, Илија, *проф. ликовне академије* 106
Колас, Јакуб *(1882–1956), белоруски песник* 329
Колбер, Жан Батист *(1619–1927), француски државник* 177
Комбол, Миховил *(1883–1955), књ. историчар* 359
Комерси, *племић (I пол. 15. в.)* 9
Кон, Геца *(1873–1941), књижар и издавач* 500
Конески, Блаже *(1921–1993), књижевник, лингвиста и преводилац* 114
Константиновићи, *ученици прогимназије у Бранковини* 441
Кораћ, Милош, *из Ваљева* 210
Корби, Жан де, *бургоњски бискуп* 36
Корбизије – *Ле Корбизје (1887–1965), швајцарски архитекта* 215
Корнејчук, Александар Едв. *(1905–1972), украјински књижевник* 329–331
Короленко, Владимир Галактионович *(1853–1921), руски књижевник и публициста* 329, 330
Косач, Лариса Петровна, в. Украјинка, Леса
Костић, Лаза 547
Костић Селем, Милица *(1901–1983), песникиња и књ. критичар* 370
Костра, *словачки песник* 115
Костров, Владимир 137
Коуто, Рибеиро *(1898–1963), бразилски књижевник и дипломата* 361, 363, 364, 372–374
Коцубински – *Михаил Михајлович Коцјубински (1864–1913), украјински књижевник* 330
Кош, Ерих *(1913–2010), књижевник* 188, 262, 485
Кошон, Пјер *(око 1371–1442), гроф од Бовеа, бискуп и ректор универзитета* 41, 52–54, 58, 59, 63, 64
Краљ, *словачки песник* 115
Краљевић Марко, в. Марко Краљевић
Крањчевић, Силвије Страхимир *(1865–1908), песник* 452
Крижанић, Петар Пјер *(1890–1962), сликар и карикатурист* 191, 239, 402
Крижанић Марић Лиза *(1905–1982), сликарка* 102, 103, 225, 226, 484
Кримов, *совјетски песник* 331
Крклец, Густав *(1899–1977), књижевник и публициста* 96, 547, 553
Крлежа, Мирослав *(1893–1981), књижевник* 96, 98, 126, 166, 171, 375, 489

Кроче, Бенедето *(1866–1952), италијански историчар и естетичар* 215
Крстановић, Здравко, *књ. критичар* (?) 400
Крстић, Драгица, *школска другарица Десанке Максимовић* 426, 429
Ксантрај, Потон де, *саборац Јованке Орлеанке* 34, 49
Кузино, *биограф Јованке Орлеанке* 17
Кукуљевић-Сакцински, Иван *(1816–1889), хрв. национални и културни посленик, књижевник* 97
Куленовић, Скендер *(1910–1978), књижевник* 261
Куприн, Анатолиј, *совјетски књижевник* 137
Курбе, (Густав) Гистав *(1819–1877), француски сликар* 226
Курсел, Тома 54, 59
Кут, Луј де, *паж Јованке Орлеанке* 18, 21, 26
Кутасова, Олга Димитријевна, *совјетска књижевница* 121
Кушанић, (Иво) Иван *(1924–2003), карикатурист* 319

Ла Рошел, Катарина, *пророчица* 44, 45, 51, 52
Ла Тремуал, в. Тремуал
Ла Турулд, Маргерита, *дружбеница Јованке Орлеанке* 45
Ла Фонтен, Жан де, *правник* 54, 58
Ла Хир – *Етјен де Виньоле, звани Ла Хир (1390–1443), племић, саборац Јованке Орлеанке* 9, 21, 23–27, 31, 33, 34
Лавал, *браћа, саборци Јованке Орлеанке* 23
Лалић, Иван *(1931–1996), књижевник и преводилац* 86
Ламартин, Алфонс де *(1790–1869), француски песник* 215, 506
Ламбар, *проф. теологије* 19
Лаон (војвода од Лаона) 38, 39
Ласуа, Диран, *ујак Јованке Орлеанке* 14–16
Лебедев-Кумач, Василиј Иванович *(1898–1949), руски песник* 455
Легизе, Жан, *из Ремса* 37
Леметр, Жан, *судија инквизитор* 54
Ленг, А., *биограф Јованке Орлеанке* 12, 13, 17, 28
Ленепве, *сликар* 66
Љењин, Владимир Ильич *(1870–1924), вођ Октобарске револуције, творац социјалистичке совјетске државе* 125, 159, 161, 215, 321, 455, 465, 517
Леонардо да Винчи *(1452–1519), италијански сликар, вајар и архитекта* 179
Леонида *(490?–480. пре н. е.), спартански војсковођа и краљ* 191
Леонов, Леонид Максимович *(1899–1994), руски књижевник* 124
Лидин, Владимир Германович *(1894–1979), руски књижевник* 124
Лионел, *племић* 50
Лис, Симеон, *биограф Јованке Орлеанке* 9
Лисенко, Трофим Денисович *(1898–1976), руски агробиолог* 226
Логар, Миховил *(1902–1998), композитор* 83
Лоје, Жан, *свештеник* 58
Лојска, *из Мојстране у Словенији* 558
Ломоносов, Михаил Васиљевич *(1711–1765), руски научник, академик* 121
Лончар, Божа, *рудар* 463
Лончаревић, Душан Данибор *(1925–), књижевник* 358–360, 384
Лоре, Амбуаз де 48
Лорен, Жан 23
Лорка, в. Гарсија Лорка, Федерико
Лошкињин, Николај Петрович (Петровић), *управитељ музеја у Јасној Пољани* 142–144
Луазлер, Никола, *каноник руански* 55
Луј Луксембуршки 43
Луј Орлеански *(1372–1407), војвода* 52
Лука, апостол (Свети Лука) 201
Лукић, Драган *(1929–2006), књижевник* 387
Лутер, Мартин *(1483–1546), оснивач протестантизма* 283

Љвов, Сергеј, *совјетски књижевник* 336, 337
Љермонтов, Михаил Јурјевич *(1814–1841), руски књижевник* 124, 154, 160, 506
Љубов, Внучко, *совјетски песник* 324

Мадона, в. Богородица
Мајаковски, Владимир Владимирович *(1893–1930), руски песник* 125, 135, 138, 140, 141, 154, 160, 161, 319, 337, 410, 455, 507
Маје, *француски племић* 38
Мајка божија, в. Богородица
Макарова, Татјана Константиновна *(1940–), руска књижевница* 392, 546

Макарович, Светлана 416
Макоуен, енглески писац 334
Максимовић, Божа, министар просвете у Краљевини Југославији 356
Малешевић, Неранџа, школска другарица Десанке Максимовић 429
Малина, Калина, бугарска књижевница 310
Мамедханли, азербејџански песник 331
Мандић, Игор (1939–), књижевник 197
Мане, Едуард (1832–1883), француски сликар 224, 227
Маншон, Гијом, писар 54
Маргарита Баварска, војвоткиња 16
Марија Авињонска 19, 20
Марија Цветна, светица 197
Марко Антоније (82–30. пре н. е.), римски војсковођа и државник 478
Марко Краљевић (око 1335–1395), син краља Вукашина, најпопуларнији епски јунак 184, 383, 474, 477, 528
Марковић, Даница (1879–1932), песникиња 368, 369, 501
Марковић, Љубица, књижевница 400
Марковић, Слободан (1928–1990), књижевник 85, 350
Маркс, Карл (1818–1883), филозоф, идеолог пролетерског покрета 507
Марсенак, Жак, француски песник 181
Марсијал Оверњски 65
Мартин V, папа 41
Мартинов, Леонид Николајевич (1905–1980), руски песник 137
Маршак, Самуил Јаковљевич (1887–1964), руски књижевник и преводилац 122–124, 337
Масије, Жан, судски извршилац 54, 63, 64
Матејић, Велимир, сликар 227
Матејић, Зорка, геолог 87, 88
Матејка – Јан Матејко (1838–1893), пољски сликар 108
Матија Корвин (1443–1490), мађарски краљ, син Јанка Хуњадија 97
Матусовски, Михаил Лавович (1915–1990), руски песник 319, 332, 333
Махмуд I, турски султан 186
Ме, Ализа ди, љубавница Шарла Лоренског 16
Меликадзе, грузијски песник 331
Мехмед II Освајач (1451–1481), турски султан 185
Мештровић, Иван (1883–1962), вајар 375
Миди, Никола, теолог 64
Мије, сликар 226
Микеланђело Буонароти (1475–1564), италијански песник, вајар и сликар 198, 240, 272, 301
Миклошић, Франц (1813–1891), филолог слависта 96
Милакара, Бранислав, сестрић Десанке Максимовић 217, 236, 245, 246, 249, 261, 264–266, 275, 279–282, 284
Милер, (Хенри) Хенри (1891–1980), амерички књижевник 334
Милица – Милица Бабић, жена Иве Андрића 484, 485
Милован, сеоски газда 440
Милош Војиновић, епски јунак 187
Милош Обилић, јунак народних песама 198, 474
Милутиновић, К. Н. – Коста Н. Милутиновић (1909–1998), књижевник и културни историчар 400
Милчински, Фран (1867–1932), књижевник 400
Минков, Светослав (1902–1966), бугарски књижевник 309
Мирабел, Андре, директор Школе оријенталних језика у Паризу 177
Мирковић, Чедомир (1944–2005), књ. критичар 400
Мисе, Алфред де (1810–1857), француски песник, романтичар 506
Митровић, Данка, илустратор 360
Михаило, арханђел (Свети Михаило, аранђел Михаило) 12, 53, 57
Михаиловић, Васа, амбасадор СФРЈ у Швајцарској 280
Михаиловић, Надежда, школска другарица Десанке Максимовић 429
Михалков, Сергеј Владимирович (1913–2009), руски песник 455
Мицкијевич (Мицкјевич), Адам (1798–1855), пољски песник романтичар 111
Мичурин, Иван Владимирович (1855–1935), руски научник, генетичар 450
Мишић, Зоран (1921–1976), књижевник и издавач 182
Мојсије (13. в. пре н. е.?), ослободитељ Јевреја и законодавац 248
Монгомери, енглески гроф (I пол. 15. в.) 49
Монморанси, барон 44
Морана, словенска папанска богиња 109, 201
Морел, Жан 37
Морис, Пјер 54, 60, 61

Морозов, *омиљени ученик Лава Толстоја* 142
Мур, Хенри *(1898–1986), енглески вајар* 234, 236, 237
Мурат *(1359–1389), турски цар* 163, 184, 186, 198
Мурило – *Естебан Бартоломео Мурильо (1617–1682), шпански сликар* 179, 224
Мусолини, Бенито *(1883–1945), италијански државник, фашиста* 195
Мухамед *(око 570–632), оснивач ислама и ујединитељ Арапа* 507
Мухамед, *туристички водич* 186, 187

Назор, Владимир *(1876–1949), књижевник и преводилац* 305, 343
Најман, Станислав, *чешки песник* 333
Наполеон I Бонапарта *(1796–1821), француски цар и војсковођа* 150
Наташа, *кћер Вероникe Тушнове* 132, 133
Недир Шах 186
Немањићи, *српска владарска династија од 12. до 15. в.* 186
Немиров, Добри *(1882–1945), бугарски књижевник* 309
Ненадовић, Љубомир *(1826–1895), књижевник* 423
Ненадовићи, *угледна породица из ваљевског краја у 19. веку* 100, 423, 432
Неранџа, *баба Десанке Максимовић по оцу* 429
Нерон Луције Домиције *(37–68), римски цар* 199
Нехода, Иван, *совјетски песник* 323
Низами *(1141–1203), персијски песник* 164, 168
Николај Чудотворац 103
Николашка, *старији брат Лава Толстоја* 144
Новицки, Олеска, *совјетска песникиња* 324
Нонешвили, Јосиф Елиозович *(1918–1980), грузијски песник* 154–160, 172
Нуајел, Бодо де, *војни заповедник* 49
Нувелонпон, Жан, *благајник Јованке Орлеанке* 16, 17, 20, 21, 25
Нушић, Бранислав *(1864–1938), књижевник* 173, 481

Његош, в. Петар II Петровић Његош
Његуш, (Рокса) Роксанда *(1915–), књижевница* 83
Њекрасов, Виктор Платонович *(1911–1987), руски књижевник* 168, 455
Њемцова, Божена *(1820–1862), чешка књижевница* 388

Обрадовић, Доситеј *(1742–1811), књижевник и просветитељ* 199, 532, 560
Обрасцов, Сергеј Владимирович *(1901–1992), глумац и режисер* 334
Обреновић Делибашић, Вера *(1906–1992), књижевница* 291, 352–354, 370
Обуртен, Виктор 251
Одовић, Даринка, *књижевница* 370, 371
Ожеговић, Петар, *рударски техничар у Јелашници* 463
Оживилије, *француска племићка породица* 10
Окуџава, Булат Шалвович *(1924–1997), руски песник* 546
Олга, *ткаља* 285
Олејник, Василиј, *совјетски пилот у 2. св. рату* 332
Оливера, *кћер кнеза Лазара, одведена у харем* 184–186, 188
Олон, Жан д', *француски племић* 21, 26–28, 46, 49–51
Ољача, Младен *(1926–1994), књижевник* 131, 179
Орест, *син краља Агамемнона и Клитемнестре у грчкој митологији* 192
Осејева, Валентина Александровна *(1902–1969), руска књижевница* 546
Островски, Александар Николајевич *(1823–1886), руски драмски писац* 124, 164

Павићи, *породица из Бранковине* 99, 423
Павлов, Ж. Милутин, *књижевник* 401
Павловић, Милош, *из ваљевског краја* 100
Павловић, Миодраг *(1928–), књижевник* 182, 501
Пан Володијовски, *легендарни јунак* 383
Пандуровић, Сима *(1883–1960), песник, књ. критичар и преводилац* 368, 429, 430, 506
Панова, Вера Фјодоровна *(1905–1973), руска књижевница* 546
Пантелејев, Димитар, *бугарски књижевник* 102
Парун, Весна *(1922–2010), књижевница* 103, 350

Паскерел, Жан, *калуђер августинац* 20, 21, 25, 31, 44, 47
Пастернак, Борис Леонидович *(1890–1960), руски књижевник* 161
Паунд, Езра *(1885–1972), амерички књижевник* 335
Пегаз, *крилати коњ у грчкој митологији* 191
Пеинови, Зора, *Едвард и кћер Сузана* 562
Перић, (Јевта) Јефто *(1895–1967)*, сликар 225
Перун, *словенски паганski бог* 109, 201
Петар Велики *(1672–1725), руски цар (1682–1725), реформатор државе* 125, 141, 161, 170, 173
Петар II Петровић Његош (Владика Раде) *(1813–1851), владика, државник и књижевник* 124, 323, 358, 369, 452, 470–472, 476, 548
Петрарка, Франческо *(1304–1374), италијански песник* 195
Петровић, Велько *(1884–1967), књижевник* 125, 239
Петровић, Драгиња, *мајка Десанке Максимовић* 557
Петровић, Јелисавета Беба, *сликарка* 226
Петровић, Јованка псеуд., в. Ђаковић, Смиља
Петровић, Мирко *(1927–1988), књижевник* 387
Петровићи, *породица Десанке Максимовић по мајци* 99, 423, 432
Петровых, Марија Сергејевна *(1908–1979), руска књижевница* 410, 411
Пешко, Борис 562
Пизано, Ђовани *(око 1250. – пре1314), италијански градитељ и скулптор* 194
Пизано, Никола *(око 1225. – пре 1287), италијански скулптор* 194
Пиј, Елеонора ди, *дворска дама у време Јованке Орлеанке* 20
Пијаде, Моша *(1890–1957), политичар, државник и новинар* 451
Пикасо, Пабло *(1881–1973), сликар и вајар* 180, 235, 240
Пилковић Максимовић, Дора *(1911–2001), књижевница и преводилац* 293, 295
Писел, в. Јованка Орлеанка
Пјерона, *визионарка* 52
Племић, Вера 284
По, Едгар Алан *(1809–1849), амерички књижевник* 407
Повер, *сликар* 47
Поморишац, Васа *(1893–1961), сликар* 225
Помпеј Гнеј *(106–48. пре н. е.), римски војсковођа и државник* 160
Поничан, *словачки песник* 115
Попа, Васко *(1922–1991), књижевник* 182, 186, 501
Попа, Енцио ди, *италијански књижевник* 361
Попов, Олга *(1913–), пијанисткиња* 104–106
Поповић, Богдан *(1863–1944), проф. универзитета, књ. критичар и естетичар* 369, 411, 430, 506, 553
Поповић, Васа *(1923–2006), књижевник* 350
Поповић, Ђорђе 310
Поповић, Јелена, *пријатељица Десанке Максимовић* 148
Поповић, Јован *(1905–1952), књижевник* 401
Поповкин, Александар Иванович, *совјетски књижевник* 141
Поповски, Александар, *научни сарадник у Толстојевом музеју* 144
Потон (Де Потон), *капетан* 23, 24
Потрч, Иван *(1913–1993), књижевник* 125, 149, 147
Првомајски (Пјервомајски), Леонид Соломонович *(1908–1973), украјински песник* 319, 330, 331, 333
Предавец, Златко, *командант ваздухопловне дивизије* 83
Прешерн, Франце *(1800–1849), словеначки песник* 118, 242, 295, 298, 650, 452, 548
Пришвин, Михаил Михајлович *(1873–1954), руски књижевник* 546
Прокофјев, Александар Андрејевич *(1900–1971), руски песник* 329
Прометеј, *хеленски митолошки јунак* 160, 482
Пти, Жерар 55
Пуланжи (Бертран де Пуланжи), *саборац Јованке Орлеанке* 15, 17, 20, 21
Пушкин, Александар Сергејевич *(1799–1837), руски књижевник* 73, 122, 123, 125, 132, 140, 141, 143, 154, 155, 160, 161, 398, 454, 455, 472

Рабито, Жан 19
Радволина, Ида, *совјетска књижевница* 123, 124, 127, 170
Радивојевић, Стевка, *жена песника В. Стајића* 407

Радић, Дивна, *глумица* 104–106
Радић, Марија и Анђелија, *пријатељице Десанке Масксимовић* 73–75
Радичевић, Бранко *(1925–2001), песник* 242, 285
Радишић, Ђорђе *(1925–)*, песник и новинар 350, 351
Радовић, Душан *(1922–1984), књижевник* 393, 402–404
Радоичић, Љубица, *књижевница* 370
Раичковић, Стеван *(1928–2007), песник* 350
Рајковић, Сава *(1903–1977), академски сликар* 360
Рајчев, Георгиј(е), *бугарски књижевник* 309
Ракић, Милан *(1876–1938), песник* 242, 244, 367, 483, 503, 506–510
Рањина, Динко *(1536–1607), песник* 358, 359
Рафаел *(1483–1520), италијански ренесансни сликар* 179, 199, 272
Рејмон, *паж Јованке Орлеанке* 21
Рекамије, мадам *(1777–1849), позната по салону за високо друштво* 181
Реља Крилатица, *јунак из епских песама* 528
Ремс (војвода од Ремса) 38, 40
Рене Анжујски – *Рене I Добри (1409–1480), војвода, син Луја II, краља Сицилије, и зет Шарла Лоренског* 16
Реноар, Огист *(1841–1919), француски сликар* 224, 227
Рењол од Шартра, *француски племић* 21, 42, 49
Рењол, архиепископ 51
Рењол, Гијом, *штитоноша од Оверња* 32
Решетар, Милан *(1860–1942), филолог и књ. историчар* 359
Рибникар, Јара *(1912–2007), књижевница* 371
Ривина Јелена, *руска песникиња* 135
Рилке, Рајнер Марија *(1875–1926), немачки књижевник* 215
Риљски, Максим, *совјетски песник* 319
Ристић, Милан, *директор прогимназије у Бранковини* 440
Ришар, *калуђер луталица* 36, 37, 39, 41, 43–45
Ришмон, *конетабл* 32
Робија, Ђовани дела *(1469–1529), италијански уметник* 195, 196
Робин Худ, *енглески легендарни јунак* 383
Роден, Огист *(1840–1917), француски вајар* 234, 235
Рождественски, Роберт Иванович *(1932–1994), руски песник* 137, 169
Романовић, *проф. Десанке Максимовић у гимназији* 429
Роме Вутон, Никола, *јунак Јованке Орлеанке* 7, 21
Роме, Елизабет, *мајка Јованке Орлеанке* 7
Роме, Јованка, в. Јованка Орлеанка
Руаје, Ханри и Катарина 16
Руло, *скулптор* 65
Русо, Жан Жак *(1712–1778), француски књижевник и филозоф* 284
Руставели, *грузијска историјска личност* 155, 161
Ршумовић, Љубивоје *(1939–), књижевник* 223

Сабир, Мирза *(1862–1911), азербејџански књижевник* 167, 168
Савић, Васа, *лекар* 260
Савић, Недељко, *учитељ Десанке Максимовић* 423, 424, 427
Савић Ребац, Аница *(1893–1953), књижевница* 370, 501
Савов, Ганчо *(1930–), бугарски књижевник* 102
Салома, *јеврејска принцеза* 105
Салсбери, *енглески племић* 22, 23
Самоковлија, Исак *(1889–1955), књижевник* 114
Сарић, Панта, *проф. Десанке Максимовић у гимназији* 429
Сафаров, Џафир, *азербејџански књижевник* 165
Света Катарина 10, 12, 17, 20, 52, 64
Света Маргарита 10, 12, 57, 64
Свети Блез 174, 175
Свети Гаврило в. Гаврило, арханђел
Свети Денис (Сен Дени) 10, 42
Свети Ђорђе 10, 193
Свети Еверт 23
Свети Ењан 23
Свети Илија 135
Свети Јован 15, 21, 27, 47
Свети Луј 38
Свети Михаило в. Михаило, арханђел
Свети Реми (Сен Реми) 13
Свети Павле 199
Свети Петар 48

Света Петка 459
Свети Сава – *Растко (Сава) Немањић (око 1174–1235), први српски архиепископ* 369, 425
Световид, *словенски паганski бог* 109, 201
Свјетлов, Михаил Аркадијевич *(1903–1964), руски пјесник* 319
Сеген, *проф. теологије* 19
Сегер (Сегерс) Пјер, *француски издавач* 181, 182, 372
Седлар, *лекарка* 444
Сезан, Пол *(1839–1906), француски сликар* 225
Секулић, Дара *(1931–), књижевница* 103
Секулић, Исидора *(1887–1958), књижевница* 105, 368, 400, 483, 548
Селимовић, Меша *(1910–1982), књижевник* 189
Сервантес Сааведра, Мигел де *(1547–1616), шпански књижевник* 358
Сергејев, Марк *(1926–), руски књижевник* 405
Сибиле, *митске пророчице* 30
Сигисмунд, *цар* 47
Сијарић 197
Симеуновићи, *ученици прогимназије у Бранковини* 441
Симонов, Константин (Кирил) Михајлович *(1915–1979), руски књижевник* 319, 320, 455
Синичкин, *белоруски пјесник* 331
Сјенкјевич (Сјенкијевич), Хенрик *(1846–1916), пољски књижевник* 107, 109
Скоти, Ђакомо *(1928–), књижевник* 197
Скујенијекс, Кнутс, *летонски пјесник* 170, 171
Славенски, Јосип *(1896–1955), композитор* 96
Сластиков, Сергеј Никифорович (Сергије Калужанин) *(1896–1970), преводилац, муж Десанке Максимовић* 393, 484, 546, 547
Слуцки, Борис Абрамович *(1919–), руски пјесник* 137, 138
Сокић, Љубица Цуца *(1914–), сликарка* 318
Сосјура (Сосјур), Владимир Николајевич *(1897/8–1965), украјински пјесник* 329, 330
Спасов, Александар, *бугарски књижевник* 309
Спиридоновић Савић, Јела *(1891–1974), књижевница* 368–370, 400, 501
Сремчевићи, Миња, Гусак и Јована, *породица из Бранковине* 440
Стајић, Владислав Влајко *(1901–1949), књижевник* 407–409
Стајић, Властимир, *проф. Десанке Максимовић у гимназији* 429
Стајић, Јордан и Лена, *родитељи пјесника В. Стајића* 210, 407
Стал, мадам де *(1766–1817), француска књижевница* 285
Стаљин, Јосиф Висарионович Цугашвили *(1878–1953)*, 323, 330, 517, 519
Стаљски, Сулејман, *совјетски пјесник* 319
Станковић, Борисав *(1876–1927), књижевник* 105
Станковић, Лале, *сликар* 203
Станковић Гавриловић, Јелена, *књижевница* 412–414
Стевка, *тетка Десанке Максимовић* 426, 427, 431
Стељмах, Михаил Афанасијевич *(1912–), украјински књижевник* 325
Стефан Лазаревић, деспот *(1377–1427), син кнеза Лазара* 184, 185
Стефанова, Љиљана, *бугарска пјесникиња* 135
Стијовић, Ристо *(1895–1974), вајар* 105
Стојадиновић, Милица Српкиња *(1830–1878), пјесникиња* 367
Стојановић – *Љубомир Стојановић (1860–1929), филолог и политичар* 359
Сулејман, *турски султан* 186
Сурков, Алексеј Алексејевич *(1899–?), руски пјесник* 124, 319, 329
Суфолк, *енглески гроф* 10, 31, 32
Сучевић, Бранко, *уредник* 317
Сципион Африканац – *Сципион Африканац Старији (око 237–183. пре н. е.), римски конзул и војсковођа* 73

Тагоре, Рабиндранат *(1861–1941), индијски пјесник и филозоф* 164
Танасковић, Драган, *ученик рударске школе у Јелашници* 463
Тасо, Торквато *(1544–1595), италијански пјесник* 199
Татарка, *словачка пјесникиња* 115
Твардовски, Александар Трифонович *(1910–1971), руски пјесник* 109, 113, 137, 331, 455
Теохарова, Невенка, *новинарка из Македоније* 94

Тесла, Никола *(1856–1943), научник, електротехничар и физичар* 375
Тихонов, Николај Семјонович *(1896–1979), руски књижевник* 161, 319, 455, 516–520
Тицијан, Тицијано Вечелио *(1477–1576), италијански сликар* 108
Тичина, Павел (Павле) Григорјевич *(1891–1967), украјиннски песник* 113, 319, 323, 329, 330
Тјутчев, Фјодор Иванович *(1803–1873), руски песник* 124
Тодоровић, Гордана *(1933–), песникиња* 371
Тодоровић, Ђура, *сликар* 114
Тодоровић, Мијалко *(1913–1986), политичар* 451
Толбот, Џон *(1388?–1453), енглески војсковођа* 23, 26, 27, 29, 3234, 50
Толстој, Лав Николајевич *(1828–1910), руски књижевник и мислилац* 125, 126, 141–144, 148–150, 161, 388, 426, 454, 455
Томислав (око 910–928), *први хрватски краљ* 97
Томић, Јордан, *управник болнице у Нишу* 447, 448
Топаловић, Оливера Зора *(1927–1979), књижевница* 397
Трајанов, Теодор *(1882–1945), бугарски песник* 104
Трајковић, Никола *(1896–1985), књижевник и преводилац* 469
Тремуал (Ла Тремуал) – *Жорж де ла Тремуал (око 1382 – 1446), француски племић* 32, 36, 38, 46
Триоле, Елза (Лујза) *(1896–1970), француска књижевница* 326, 327
Трифуновска, Радмила *(1939–1994), новинарка и књижевница* 103
Трпимировићи, *хрватска династија* 186
Трстењак, Радослав, *вајар из Вараждина* 97
Тургењев, Иван Сергејевич *(1818–1883), руски књижевник* 143, 164
Турсун-Заде, Мирза *(1911–1977), таџикистански народни песник* 329
Тутуновић, Надежда *(1910–1975), књижевница* 370
Туфегџић, Јанко *(1907–1944), књижевник* 537–540
Тушнова, Вероника Михајловна *(1915–1965), руска песникиња* 123, 131–133
Ћеприни, Ђемо, из Пистоје 196
Ћопић, Бранко *(1915–1984), књижевник* 85, 125, 316–318, 375–379, 485, 490
Ћуковић, Љубица, *учитељица* 443

Украјинка, Леса (Ласја) – *Лесја Украјинка, пр. име Лариса Петровна Косач (1871–1913), украјинска песникиња* 330, 331, 399, 482
Уткин, Јосиф Павлович *(1903–1944), руски песник* 319, 322

Фастолф, Џон *(1378–1459), енглески војсковођа* 23, 26, 27, 31, 33, 34
Фет (Шеншин), Афанасиј Афанасјевич *(1820–1892), руски књижевник* 124
Физули, Мухамед Сулејман Огли *(1494–1556. или 1562), азербејџански песник* 164, 166
Филип Август 53
Филип Бургоњски *(1396–1467), војвода* 38–40, 42, 43, 46, 48–50, 52, 53, 59
Филиповић – *Филип Филиповић (1878–1938?), политички радник, комуниста* 159, 199
Филиповић, Фрида *(1913–), књижевница и публицист* 370
Фјеве, Тома 54
Флеви, Гијом де 48, 50
Флобер, (Густав) Гистав *(1821–1880), француски књижевник* 334
Франс, Анатол *(1844–1924), француски књижевник* 12, 13, 16, 17, 42
Фремје, *скулптор* 65
Фу, Жофруа де, *француски племић (I пол. 15. в.)* 14
Фуатје, *скулптор* 65
Фугули, Маргита *(1909–1995), словачка романсијерка* 118
Фуранџијев, Никола, *бугарски песник* 104

Хаксли, Џон, *енглески књижевник* 561
Халамова, Маша *(1908–1995), словачка песникиња* 118
Ханибал *(око 247–183. пре н. е.), картагински војсковођа и државник* 73
Ханри Савојски, *племић (I пол. 15. в.)* 10
Харди, Томас *(1840–1928), енглески књижевник* 561

Харкур, *француски племић* 30
Хасаногле, Изедин, *азербејџански књижевник* 166
Хенрик V *(1387–1422), енглески краљ* 35
Хенрик VI *(1421–1471), енглески краљ* 54
Хенрик VIII *(1491–1547), енглески краљ* 561
Хитлер, Адолф *(1889–1945), немачки диктатор* 280, 357
Хјуз, Ленгстон *(1902–1967), амерички песник афроамеричког порекла порекла* 365, 366
Ховијета, *другарица Јованке Орлеанке* 7, 15
Ходлер, Фердинанд *(1853–1918), швајцарски сликар* 235
Хрваћанин, Јованка *(1899–1987), књижевница* 311–313, 370, 399, 400
Христић, Јован *(1933–2002), књижевник* 548
Хупвил, Никола, *свештеник* 58
Хусеин, Мехти, *азербејџански књижевник* 166
Хутер, Антон 310

Цанев, Георги, *бугарски књижевник* 102
Цанкар, Иван *(1876–1918), књижевник* 399
Цветајева, Марина Ивановна *(1894–1941), руска књижевница* 410
Цвијановић, Светислав Б. *(1877–1961), издавач* 308, 500
Цвијић, Јован *(1865–1927), географ* 177
Цељски, *племићка породица у 14. и 15. в.* 97
Церетели, Акакија Ростомович *(1840–1915), грузијски песник* 158
Цесарић, Добриша *(1902–1980), песник* 244
Цетинео, Анте *(1898–1956), песник и преводилац* 361
Цирулис, Гунард, *летонски књижевник* 172
Црњански, Милош *(1893–1977), књижевник* 72, 513, 539, 545

Чавчавадзе, Илија (Иља) Григорјевич *(1837–1907), грузијски књижевник и преводилац* 160, 161
Чајковски, Петар Ильич *(1840–1893), руски композитор* 121, 562
Чехов, Антон Павлович *(1860–1904), руски књижевник* 124, 143, 546
Чуковски *(1882–1969), совјетски књижевник* 124
Чулић, Винко, *инжењер у Јелашници* 463

Џабајев, Џамбул *(1846–1945), казахстански народни песник* 319
Џаџић, Петар *(1929–1996), књ. критичар и есејиста* 182
Џојс, Џемс *(1882–1941), енглески књижевник ирског порекла* 215
Џонсон Даглас, Џорџија, *америчка песникиња афроамеричког порекла* 365
Џонсон, Фентон, *амерички песник афроамеричког порекла* 365
Џонсон, Хелена, *америчка песникиња афроамеричког порекла* 366
Џонсон, Чајлз 366
Џонсон, Џемс Велдон *(1871–1938), амерички песник афроамеричког порекла* 365

Шагал, Марк *(1887–1985), француски сликар и графичар руског порекла* 235
Шагињан, Маријета Сергејевна *(1888–1982), руска књижевница* 330
Шалон (гроф од Шалона) 38
Шантић, Алекса *(1868–1924), песник* 209, 306, 486
Шапи, Ханри, *сликар* 65
Шарл Бурбонски 44
Шарл Лоренски – *Шарл II (или I) Неустрашиви (1374–1431), војвода* 16
Швец, Васиљ, *совјетски песник* 325
Шевченко, Тарас Григоријевич *(1814–1861), украјински песник и сликар* 330, 399
Шекспир, Вилијам *(1564–1616), енглески књижевник* 560
Шерер, *сликар* 66
Шефнер, Вадим Сергејевич *(1914/15–2002), руски књижевник* 137
Шишков, Михаил, *руски књижевник* 546
Шмит, Јоже *(1922–2004), песник и преводилац* 179–182
Шоп, Никола *(1904–1982), песник и преводилац* 314, 315, 541, 544, 545
Шопен, Фредерик *(1810–1849), пољски пијаниста и композитор* 111
Шоша 375
Шумановић, Сава *(1896–1942), сликар* 225
Шчипачов, Степан Петрович *(1899–1980), руски песник* 124

Индекс географских назива

Абисинија 356, 394
Авала 78, 92, 102, 271, 422, 450
Азербејџан (Азербајџан) 159, 163, 165, 167, 176, 330
Азија 176
Азовско море 154
Ајгер 265–267
Ајнсиделн 250, 272, 273, 278
Алдан, *река и град* 330
Алезанија 159
Алпи 124
Америка 172, 335, 365, 366, 368, 379, 383
Ара 53, 281
Арагва 160, 161
Аранђеловац 87, 89, 90
Арас 65
Аргос 192
Арк 7
Арн 197, 200
Ароза 207, 249, 260, 267
Артоа 41
Атика 191
Атина 190, 192, 193, 198
Атлантски океан 124, 441
Аустрија 278, 532, 535
Африка 181, 228

Баден 283
Бајкал 405, 572
Баку 163–168
Балкан 103, 177, 228
Балтик 112, 169, 173
Бања Лука 380
Бањска Бистрица 116
Бановићи 91
Бедња 96, 98
Бел Круа 23
Београд 71, 82, 92, 98, 100, 102–104, 106, 122, 141, 165, 167, 178, 184–186, 190, 194, 198, 216, 231, 253, 269, 284, 293, 338, 355, 365, 368, 375, 379, 380, 381, 383, 385–387, 394–396, 398, 399, 402–404, 407, 408, 415, 419, 422, 427, 430–433, 435, 442, 450, 451, 483, 484, 486, 498, 500, 503, 515, 528, 546, 558, 559
Бери 12
Берн 279–283
Бернски Оберланд 283
Бивио 275
Бил 285
Бисаг 96
Бискупине 109, 110
Бјеласица 471
Бледско језеро 249
Блиски исток 176
Блуа (Блоа) 21, 23, 25, 26, 29
Бове 41
Боденско језеро 227, 255, 278
Божанси 24, 29, 32, 33
Бока Которска 185, 471
Болеславац 113
Бонштетен 252
Бос 32, 33
Босанска Дубица 399
Босанска Крајина 376, 378
Босна 78, 81, 108, 113, 185, 280, 370, 395, 399, 425, 484, 507
Босна и Херцеговина 383
Бразилија (*овде Бразил*) 103, 120, 362, 374
Бранковина 82, 99–101, 156, 157, 171, 174, 201, 217, 227, 248, 274, 385, 422, 423, 425, 426, 432, 433, 439, 441, 442, 476, 557
Братислава 115–117
Брегенц 278
Брej 44
Бријенц 265
Бриж 46
Бриниг 264
Бриони 74
Брод 93
Брсећа 81
Бугарска 99–102, 104–106, 176, 309
Букс 245, 246
Букуља 87

Бург 249
Бургоња 35, 41, 42
Бурж 35, 45
Бурма 231
Буше 24

Валенско језеро 247, 261, 268
Ваљево 82, 83, 98, 99, 101, 131, 156, 172, 189, 199, 208, 255, 260, 368, 385, 407, 419, 422, 426–430, 433, 498, 503, 558
Вараждин 96, 98
Варшава 107, 113
Ватикан 201
Велбужд 116
Венчац 87, 88
Верденберг 262
Вернеј 18, 21
Вењет 49, 50
Вероника 144
Верудела 73–75
Ветерхорн 266
Видзјоме 171
Видрачка стена 199, 429
Вијетнам 103
Висла 107
Високи Алпи 276
Вит де Мулен 43
Витоша 102
Вицамури 160
Виши 326
Вишњица 216
Војводина 90, 268, 278, 355, 394, 395, 450, 532
Вокулер 14–17, 19, 45, 66
Врање 105
Вроцлав 107, 519
Вучији До 100

Гана 228, 230
Гварда 277
Гдањск (Гдиња) 107, 109, 112
Герени 41
Гњезан 109
Гозд Мртулек 79
Голдау 269–271
Гонсава 109
Горколењинск 161
Градац, део Ваљева 199
Градац, река 199
Гре 7, 9, 10, 39
Гре де Максеј 7
Гринденвалд 265, 266
Грмеч 317, 376, 379
Грузија 128, 152, 154, 155, 157–160, 162, 172, 226, 272
Грчка 190, 191, 193

Давидова гора 161
Давос 207, 249, 260, 261, 267
Далеки исток 176
Далмација 355, 394
Даугива 170
Девња 100, 101
Дедиње 194, 443
Делфи 192, 193
Демир капија 93
Дијаволеца 207
Димитровград 183
Дњепар 330
Домреми 7–10, 13, 15, 18, 20, 39, 55, 57, 66
Донбас 330
Доњи Милановац 203
Дорфвалд 245
Дофине 24, 50
Драва 96, 98
Драма 367
Дрина 114, 537
Дубица, в. Босанска Дубица
Дубровник 72, 359, 431, 432
Дубулт 169
Дунав 84, 85, 102, 131, 200, 202–204, 233, 246, 275, 347, 403, 433
Дурмитор 85
Дјеп 53

Ђердап 203
Ђердапска клисура 92, 459

Евре 41
Европа 97, 111, 112, 179, 368, 472, 517
Егери 250
Енгадин 249, 274, 275, 277
Енглеска 21, 24, 39, 52, 383, 427, 436
Есна 49

Жанвил 23, 32–34
Жаржо 29, 31, 32, 57

Жарково 216
Жеводан 51
Железник 216
Женева 283, 287
Жијан 26, 35, 44

Забрежје, на Дунаву 82
Загорје 96–98
Загорск 145, 146
Загреб 74, 83, 96, 100, 108, 234, 361, 379, 399, 430, 528
Зама 73
Запорожје 330
Зворник 186
Зеленика 73
Земун 84
Зинтари 170, 173
Златни пјасци 104

Иван планина 72, 78, 264
Ил де Франс 45, 47, 48, 51
Иљмен 332
Ин 277
Индија 176
Интерлакен 265
Иран 163
Истамбул (Цариград) 177, 183–187
Италија 185, 196–201, 272, 277, 299, 335, 396, 436
Итлиберг 211, 218

Јабланица 199
Јадар 429
Јадран (Јадранско море) 72, 154, 163, 187, 355
Јакутија 329, 330
Јакутска област 330
Јарославск 145, 146
Јасна Пољана 141–144, 148, 149, 161, 251
Јастребац 179
Јеминовац 101
Јермала 170
Јерменија (Совјетска Јерменија) 133, 152, 174, 272, 329
Јон 36
Јора 157, 159
Југославија 75, 98, 104, 106, 113, 115, 122–124, 128, 135, 137, 149, 156–158, 165, 176, 178, 181, 194, 197, 209, 234, 251, 285, 372, 375, 379, 394, 449, 450, 454, 466, 469, 485, 486, 514, 516–521, 552, 561
Јужна Африка 234
Јулијски Алпи 207, 275
Јунгфрау 207, 264, 265
Јура 207

Кавказ 155, 158–160
Кале 48
Калуга 547
Камбре 51
Карданаха 158, 159
Каспијско језеро 163, 164, 166, 168
Катовице 112
Кахети (Кахетија) 155, 157–160
Кијев 332
Кју Гарденс 561
Кладово 203, 204
Клермон 46
Клеруа 49
Клу 21
Кључ 317
Ковачица 233, 268
Козара 317, 399
Коломије 40
Колубара 422
Комови 471
Компјењ 39–42, 48–52, 66
Копривштица 104
Корбеј 174
Коринт 192
Корнати 395
Косово 184, 473, 474
Косово поље 355, 394, 473
Котор 72, 471
Кошутњак 78, 195, 433, 462
Крагујевац 435
Крај 77, 80, 81
Краљевина Француска, в. Француска
Кремаљ (Кремљ) 123, 125
Крепи 41, 49
Крепи ан Валуа 40
Крка 258
Кротуа 53
Крушевац 194, 469
Куба 253
Кудреј (Ди Кудреј) 18
Кур 246, 247, 260, 267, 274
Кура 155, 160
Курфистерн 247, 261

Кусеј 15
Кутаиси 155

Ла Рошел 29
Ла Шапел 42–44
Ла Шарите 46
Лангедок 22
Лагодехи 155
Ладонско језеро 103
Лањи 48
Ламанш 73
Ламортен 41
Ландек 278
Лани 44
Лаон 40
Лариса 191
Лауерцерско језеро 249
Ле Мон о Перил де ла Мер 10
Леденица 333
Лена 330
Ленцерхајде 275
Лењинград 123, 125, 131, 132, 136, 141, 161, 166
Лењинске горе 120
Лепенски вир 203, 204
Летонија 169–171, 173
Лиљерол 33
Лим 353
Лимат 233, 235, 243
Литва (Совјетска Литва) 330
Лихтенштајн 262
Ловћен 471, 472
Лоћ 112, 113
Лозана 284
Ломбардија 12
Лондон 560, 562
Лорен 10, 12, 16, 55
Лош 30
Лоара (Луара) 15, 17, 21, 23–25, 31–33, 35, 40, 44, 46, 50
Лудберг 96–98
Луцерн 249, 264

Љубљана 100, 179, 242, 384, 390, 400

Мадагаскар 120
Мађарска 171
Мајлен 245
Мајнау 227, 256
Мајори 170
Македонија 94, 185, 197, 425, 476
Максеј 8
Максимир 96
Мали Ростов 145
Ман 24, 29, 32, 33
Марибор 396
Марјан 163
Марна 40
Марњи 49, 50
Мачва 537, 538
Мегара 192
Медана 298
Медведник 360
Медвеја 81
Међумурје 96
Меза 7–9
Мелан 47
Менх 265
Метенберг 266
Мији ла Форе 174
Микена 192
Минстертал 277
Мирен 265
Модра117, 118
Мозамбик 228
Мојстрана 272, 558
Мон Салван 283
Мон Сен Мишел 18
Монголија 121
Мондидје 49
Монмартр 180
Монмирај 40
Монтагри 26, 44
Монте Марио 198–200
Монте Пилуа 41
Монтеро 41
Монфокон ан Бери 44
Морава 105, 114
Москва 120–125, 127, 131–133, 137, 138, 140, 141, 148–150, 154, 155, 157, 158, 160, 161, 213, 241, 319, 320, 326, 327, 329, 332, 392, 393, 427, 465, 546, 547
Мошћеничка Драга 73, 76, 77, 485
Мурганска долина 330
Мустје 46

Нанси 14, 16, 182
Нарбона 29
Немачка 101, 106, 110, 111, 217, 278, 280, 325, 335, 383, 433

Немур 174
Неретва 389, 390
Нефшато 14, 15
Нијагара 258
Нова Пула 75
Нови Сад 355, 394, 400, 484
Нови Зеланд 126
Нојшател 285
Нормандија 22, 35, 41, 45, 53
Нуајон 49
Нусле 119

Њујорк 213

Обница 199, 429
Обреновац 82, 83, 431, 432
Оверњ 23, 32
Оксер 36
Олимп 191
Орлеан 14, 15, 17–25, 27–32, 34, 39, 45–49, 57, 64–66
Осло 262
Охрид 262
Охридско језеро 85, 473

Пазарџик 104
Пакистан 176
Палићко језеро 249
Панонско море 92
Панчево 87, 89
Париз 10, 19, 22–27, 31, 34–37, 39–43, 45, 47, 48, 51, 52, 56, 59, 60, 65, 174, 176–182, 198, 204, 213, 237, 361, 362, 372, 419, 427, 430
Парнас (Лиакура) 191
Патеј 33
Пелопонез 191, 192
Перичник 258
Перу 121
Петроград (Љењинград) 166
Пећина 199, 385
Пешија 196
Пиј 11
Пиј ан Велеј 20
Пикардија 41, 42
Пиреј 192
Пистоја 194–196, 198, 396
Плавско језеро 471
Плезар 246
Плитвичка језера 75, 258
Пловдив 100, 103, 104, 183–185
Подгорина 422
Подолск 141
Подриње 507
Пожаревац 484
Познањ 107, 109, 113
Полинезија 181
Пољска 83, 107, 109, 111–114, 116, 356, 394, 427
Помпеји 269, 270
Пон л'Евек 49
Постојинска јама 187
Праг 116–119, 280
Претиган 260
Приштина 473
Провен 40
Пуатје (Поатје) 17, 19, 29, 30
Пудмерица 117
Пула 73–75, 77

Рабас 101
Рајна 258, 259, 261
Рајске ливаде 79, 80
Рана 275
Раперсвил 211, 245
Ратеч 277
Реји 25
Рењол 42
Ремс 13, 15, 17, 19, 29, 30, 34–40, 47, 51
Рига 155, 169–171, 173, 249
Ријека 73, 81, 396
Ријом 46
Рим 62, 137, 160, 198–201
Ростов 146, 251
Руан 35, 53, 54, 58, 64, 66
Руврej 17, 24
Русија 139–141, 145, 160, 272, 322, 333, 454, 547, 557

Сава 84, 102, 403
Савони 275
Саган 268
Саласпилс 170, 171
Сан 36
Сан Ли 41, 42, 48, 49
Сан Пауло (Сао Паоло) 363
Санта Марија, у Швајцарској 277
Сарајево 165, 198, 251, 383, 535
Сел ан Бери 30
Сен Валери 53

Сен Гален 278
Сен Дени 42–44
Сен Жак 182
Сен Ладр 24
Сен Лоран 23, 25–27
Сен Лу 23–26
Сен Маркул 39
Сен Мишел 182
Сен Мориц 274, 276
Сен Никол ди Пор 7
Сен Пјер ле Мустје 46
Сен Приве 27
Сен Силпис 361
Сен Флоран 18
Сен Флорантен 36
Сен Хоноре (Оноре) 43
Сена 40, 42, 44, 64, 180, 364
Сењак, део Београда 194
Серпухово 150
Сефо 7
Сибир 176, 405
Сигнахи 155, 159, 160
Силва Плана 275
Сили 34, 47
Симен 283
Сити 560
Скадарлија 213
Скадарско језеро 471
Скопље 93, 95, 269, 384, 399
Скоула 277
Скрад 76, 77
Сливница 116
Словац 422, 433, 498
Словачка 116, 118
Словенија (Словеначка) 80, 100, 141, 159, 233, 295, 400, 433, 558
Совјетски Савез (СССР) 103, 106, 124, 126, 135, 148, 161, 169–171, 329, 330, 332, 337, 383, 405, 410, 454, 459, 518–520
Соли 47
Солун 103
Софија 100, 102–106
Соча 154
Спарта 190, 192
Сплит 105, 163
Србија 74, 81, 141, 174, 179, 185, 225, 231, 233, 274, 357, 425, 433, 443, 447, 448, 470, 491, 498, 533
Сребреница 384
Средња Европа 177, 228
Сремска Каменица 106
Сремчица 216
Стара Загора 105
Стари град (у Вараждину) 97
Стоби 93
Стоја 73
Столетово 103
Стражилово 285
Струга 476
Суасон 39, 49
Сумгаит 166
Сурдулица 159
Сухуми 155
Сушак 71, 72

Татре 116–118
Тахити 231
Таџикистан (Таџик) 329
Ташмајдан 218
Теба 192
Текија 203
Теразије, у Београду 338, 433
Термопилски кланац 191, 441
Тешњар 209
Тифлис 154, 155, 160, 161, 166, 198
Тихи океан 124
Токио 204
Тополшица 260, 433
Топчидер 257
Требевић 198
Требениште 93
Триглав 266
Три извора 7
Трново 100, 104
Троја, у Француској 36, 37
Тула 131, 141, 142
Тур 20, 29, 50
Турн Северин 204
Турнеј 35, 36, 53
Турска 188

Уаза (Оаза) 47–49
Украјина (Совјетска Украјина) 324, 325, 329–331, 461, 482
Уна 399
Урал 124, 152, 164
Учка 77, 78, 80, 81
Учка гора 76, 433

Фарсала 192
Финска 126
Фирвалдштетско језеро 249

Фиренца 196–198, 200, 396
Фјербуа 17, 20, 44
Фландрија 36, 53
Флумс 267, 268
Флумсерберг 267, 268
Фонтенбло 174
Француска (Краљевина Француска) 8–10, 12–16, 18, 19, 21, 29, 32, 35, 36, 39, 42, 51, 54, 56, 57, 59, 65, 101, 121, 174, 326, 334, 356, 383, 436

Хајд парк 560
Хашани 376, 378
Хелвеција, в. Швајцарска
Хераклеја 93
Херлиберг 207, 208, 216, 220, 236, 245, 247, 248
Херцег Нови 383
Херцеговина 390, 394, 432, 560
Холандија 171, 561
Хорјул 400
Хрватска 97, 100, 233, 370

Цариград, в. Истамбул
Царско Село 141
Цер 422, 537
Цетиње 471
Цирих 207–209, 311, 314–216, 218, 220–222, 226, 228, 232, 235, 236, 239, 242, 243, 245, 251, 252, 254, 258, 264, 267, 271, 274, 278, 279
Циришко језеро 207, 211, 216, 235, 242, 245, 247
Црес 78
Црна Гора 172, 181, 470–472
Црно језеро 471
Црно море 73, 104, 154, 155, 187
Цуг 249, 269–271
Цушко језеро 249

Чакор 471
Чешка 333, 356
Чирпан 105

Шабац 156, 422
Шалон 36, 37, 40
Шампања 7, 10, 35, 37, 51
Шар-планина 473, 474
Шарлемањ 27, 38
Шато Тјери 40
Швајцарска (Хелвеција) 207, 208, 213, 214, 216, 218, 225, 226, 231, 235, 237, 246, 248, 249, 251, 257, 258, 261, 262, 265, 267, 268, 270, 275, 277, 278, 280, 281, 283–285
Швиц 249, 250
Шеси 24
Шинон 17–20, 29, 65
Шипка 103
Шкотска 12, 24
Шлеска 113
Шомон 9
Шпанија 356, 385, 394
Штрпско језеро 117
Шуази сир Есн 49
Шулс 277

Индекс наслова*

Антологија југословенског песништва о биљкама 415 [619]
Антологичари имају своје љубимце 501 [625]
Аутофрагменат 419 [619]

Баку – град с десет центара 163 [599]
Белешка о писцу (уз књигу *Шта ће пјетлу мамузе*) 546 [629]
Богат дан 260 [610]
Болница – школа – дом 443 [621]
<*Борбена омладина*> 319 [613]
Бугарске дечије приче 309 [612]

Вера Витезица: *Мисли и риме*, Београд, 1961 381 [615]
<Владислав Стајић Влајко: *Песме*> 407 [618]
Вожња у долини Букса 245 [610]
Волела сам да проналазим таленте 420 [619]

Галерије 233 [608]
Геологија није веронаука 87 [581]
Gervais: *Čakavski stihovi* 305 [612]
Град маште и песника 154 [598]
Град пријатељ 194 [601]
Гранчица с Толстојева гроба 148 [598]

Два писма о Бугарској 99 [590]
Двери љубави 145 [598]
Деца су и пробирачи 497 [624]
Деца су мирно расла под његовим окриљем 487 [623]
Дечак у Сићевачкој клисури 456 [622]
Добродошлица Марији Сергејевној Петрових 410 [618]
Дора Пилковић: *Уклети сан*, Београд, 1931 293 [611]

Ђачки жагор и песма птица 432 [621]
Ђорђе Радишић: *Дани из таме и свијетла* 350 [614]

Едел кич 264 [610]

Жене књижевнице 367 [615]
Живео је у себи 483 [623]

<За поезијата скоро никогаш не мислам...> 495 [624]
Змај: *Цуцу, роде, па роде* 406 [618]

Играчке 231 [608]
Из пера великана поезије 397 [618]
Из савремене поезије америчких црнаца 365 [614]
Изјава жена слободних професија и јавних радница поводом случаја гђице др Ксеније Атанасијевић 515 [627]
Изложба карикатура 239 [609]
Изобиље младе поезије 499 [625]
Има ли избора за сва времена? 504 [625]

Један дан у Јасној Пољани 141 [598]
Један проблем и једна књига 383 [615]
Језера 248 [610]
Jeux de l'apprenti animalier 372 [615]
ЈОВАНКА ОРЛЕАНКА 5 [573]
Јованка Хрвађанин и Кристина Бренкова 399 [618]

* Први број после наслова означава страницу на којој се налази текст, а други страницу на којој је напомена о њему.

Јованка Хрваћанин: *Откинуто лишће* 311 [612]
Јубилеј Совјетске Украјине 329 [613]

<Како сам објавила своју прву књигу> 500 [625]
Како сам певала о рату 498 [624]
Како су превођене песме у XIX књизи М. Горкога 338 [614]
Као отац који синовима оставља дуго течену имовину 489 [623]
Капела светог Блеза 174 [600]
Књижевници о Совјетској армији 332 [613]
Књижевно вече Андреја Вознесенског 137 [597]
<Ко је на мене пресудно утицао> 506 [625]
Код деце из колхоза 465 [622]
Крсташки поход жена 183 [600]

Летонија 169 [600]
Лондон – у мрамору истесана историја 560 [630]
Луј Арагон и Лујза Триоле у Москви 326 [613]

Мали Гундулић и пастирица Дубравка 358 [614]
<Марк Сергејев: *Чуда Бајкала.*> Предговор 405 [618]
<*Ми смо Стаљинови војници*> 323 [613]
Мила Влашић Гвоздић: *Учинило ми се да су звијезде* 389 [616]
< Мира Алечковић: *Звездане баладе.*> О писцу 355 [614]
Мис хортензија 255 [610]
Мој комшија, Бранко 490 [624]
Море 71 [580]

Надам се и верујем 473 [622]
Народ осећа вредност човека 488 [623]
Наставник на раду и одмору 452 [622]
Наш је сто посто 218 [608]
Наша дечја књижевност 316 [612]
Недоумице при превођењу Отона Жупанчића на српскохрватски језик 548 [629]
< *Немири младости* Вере Обреновић Делибашић> 291 [611]
Несрећно село Голдау 269 [611]
Неуденута игла 557 [630]
Неуморни Нушић 481 [623]
Нови живот у Бранковини 439 [621]

<О Мирославу Антићу> 492 [624]
<О поезији Душана Радовића> 402 [618]
<О Ракићу> 509 [626]
<О себи> 422 [619]
Обнова једног књижевног рода 387 [616]
Одговор југословенских књижевника совјетским књижевницима Ф. Глаткову, Н. Тихонову и другима 516 [627]
Окрилаћени човек 82 [581]
Осећање природе и језик у роману *Кроз ничију земљу* од Вере Делибашић 352 [614]
Очима срца и маште 435 [621]

Парк Готфрида Келера 242 [609]
Песме Јанка Туфегџића 537 [628]
Песме Мире Алечковић 394 [616]
Песме Николе Шопа 314 [612]
Писмо Бранковчанима 99 [590]
Писмо уметницима 101 [590]
Поезија Алојза Градника 295 [611]
Поезија блиска данашњем дану и човеку 412 [619]
Поезија је дивно чудо 476 [622]
Поздрав поезији 486 [623]
Поздрав слободи и поезији 469 [622]
Познанство са Пулом 73 [581]
Пољска се зацељује 107 [590]
Породично скијалиште 267 [610]
Празник цвећа у Фиренци 196 [601]
Празници путовања 69 [580]
Први превод Рибеира Коута код нас 361 [614]
Privat 216 [608]
Привремени Французи 179 [600]
Прослава словачког народа 115 [594]
Против рата и империјализма 514 [626]
Публицистичка хроника 336 [613]
Пут у Енгадин 274 [611]

Радослав Драгутиновић 302 [612]
Рајнин водопад 258 [610]
Рекли су ми да сам откровење 503 [625]

<Реферат на збирке приповедака Милице Јанковић *Зец и миш* и *Људи из скамлије*> 529 [627]
Реферат на збирку песама Данка Анђелиновића *Подневни оīьи* 527 [627]
Реферат на приповетке Милана Кашанина 532 [628]
<Реферат на роман *Мали īучани* Арсена Венцелидеса> 535 [628]
<Реферат о збирци стихова *Земаљска трīеза* Десимира Благојевића> 544 [629]
<Реч на Дучићевим вечерима поезије> 491 [624]

Са Његошем кроз живот 470 [622]
<Саша Божовић: *Теби, моја Долорес*> 398 [618]
Сетни дечак и човекољубиви писац 375 [615]
Славко Јаневски: *Расīеани букви* 328 [613]
Слике једне прошлости 96 [590]
Снегови детињства 505 [625]
Снимци из Берна 279 [611]
Снимци из Швајцарске 205 [607]
Срећа, шта је то? 502 [625]
Срећне куповине 221 [608]
Сусрет с Деникеном 251 [610]
Сусрети са совјетским песникињама 127 [595]

<Т. К. Макарова: *Снеī одлази у īрад*> 392 [616]
Творац нове бајке и песник револуције 378 [615]
Тек на крају 151 [598]
Тетовска менада 93 [588]

Ћирилица у Паризу 176 [600]

У вечном граду 198 [602]
У Италији, земљи надахнућа 194 [601]
У одбрану књижевног посла 513 [626]
У руднику бившег сеоског газде 461 [622]
У славу Лесе Украјинке 482 [623]
Увек актуелна књига 385 [615]
„Узети од природе – наш је задатак“ 450 [622]
Уместо Хенрија Мура 236 [609]
Уметност је – увек оружје 334 [613]
Универзитетске збирке 228 [608]
Упознавање с Цирихом 207 [607]
Утакмица 225 [608]

Фрагменти о роману 401 [618]
Француски дух 283 [611]

Хорска рецитација као средство при обради поезије 343 [614]

Центар дечје службе у Нишу 447 [622]
Цео свет Москви у гостима 120 [594]
Цирих у излозима 214 [607]
Циришки зоолошки врт 211 [607]
Црна Богородица 272 [611]

Честитка учитељској школи у Београду 190 [601]

Шетња укроћеним Дунавом 202 [607]
<Шта бих желела да видим остварено у нашем културном животу> 496 [624]
Шума 76 [581]
Шуми шума Црниловац од Владе Влаисављевића 541 [629]

Садржај

ЈОВАНКА ОРЛЕАНКА

Детињство ~ 7
Домреми за време рата ~ 9
Народна веровања и празноверице ~ 10
Визије ~ 11
Јованка у Вокулеру, Нефшатоу, Нансију ~ 14
У Шинону и Пуатијеу ~ 17
Јованкино наоружање у Туру ~ 20
Орлеан. – Пожртвовање грађана ~ 21
Опсада Орлеана ~ 22
Јованка у Орлеану ~ 24
Јуриш на бастиљу Сен Лу ~ 25
Заузеће Августинаца ~ 26
Заузеће Кулица ~ 27
Јованка у Туру. Расправе Жака Желија и Жана Жерсона ~ 29
Заузеће Жаржоа ~ 31
Заузеће моста Ман и Божансија. Битка патејска ~ 32
Преговори за поход на Ремс. Војска жијанска ~ 34
Поход на Ремс ~ 36
Крунисање у Ремсу (17. јули 1429. год.) ~ 38
Од Суасона до Компјења ~ 39
Први боравак Јованкин у Компјењу. Ново примирје ~ 41
Напад на Париз (8. септембра) ~ 42
Јесењи војни походи ~ 44
Последње војне на Уази ~ 47
Последњи дани слободе ~ 48
Јованка у ропству ~ 50
Јованка у руанској тамници ~ 53
Припреме за суђење ~ 54
Суђење ~ 55
Тајна суђења у тамници ~ 58
Дванаест чланака оптужбе ~ 59
Одрицање ~ 61
Враћање у отпадништво ~ 62
Смрт Јованкина ~ 63
Јованка у ликовној уметности ~ 64

ПУТОПИСИ

ПРАЗНИЦИ ПУТОВАЊА

Море ~ 71
Познанство са Пулом ~ 73
Шума ~ 76

Окрилаћени човек ~ 82
Геологија није веронаука ~ 87
Тетовска менада ~ 93
Слике једне прошлости ~ 96
Два писма о Бугарској ~ 99
Писмо Бранковчанима ~ 99
Писмо уметницима ~ 101
Пољска се зацељује ~ 107
Прослава словачког народа ~ 115
Цео свет Москви у гостима ~ 120
Сусрети са совјетским песникињама ~ 127
Књижевно вече Андреја Вознесенског ~ 137
Један дан у Јасној Пољани ~ 141
Двери љубави ~ 145
Грančица с Толстојева гроба ~ 148
Тек на крају ~ 151
Град маште и песника ~ 154
Баку – град с десет центара ~ 163
Летонија ~ 169
Капела светог Блеза ~ 174
Ћирилица у Паризу ~ 176
Привремени Французи ~ 179
Крсташки поход жена ~ 183
Честитка учитељској школи у Београду ~ 190
У Италији, земљи надахнућа ~ 194
Град пријатељ ~ 194
Празник цвећа у Фиренци ~ 196
У вечном граду ~ 198
Шетња укроћеним Дунавом ~ 202

СНИМЦИ ИЗ ШВАЈЦАРСКЕ

Упознавање с Цирихом ~ 207
Циришки зоолошки врт ~ 211
Цирих у излозима ~ 214
Privat ~ 216
Наш је сто посто ~ 218
Срећне куповине ~ 221
Утакмица ~ 225
Универзитетске збирке ~ 228
Играчке ~ 231
Галерије ~ 233
Уместо Хенрија Мура ~ 236
Изложба карикатура ~ 239
Парк Готфрида Келера ~ 242
Вожња у долини Букса ~ 245
Језера ~ 248
Сусрет с Деникеном ~ 251
Мис хортензија ~ 255
Рајнин водопад ~ 258

Богат дан ≈ 260
Едел кич ≈ 264
Породично скијалиште ≈ 267
Несрећно село Голдау ≈ 269
Црна Богородица ≈ 272
Пут у Енгадин ≈ 274
Снимци из Берна ≈ 279
Француски дух ≈ 283

РАЗНИ СПИСИ

Текстови о књижевности

< *Немири младости* Вере Обреновић Делибашић> ≈ 291
Дора Пилковић: *Уклети сан*, Београд, 1931 ≈ 293
Поезија Алојза Градника ≈ 295
Радослав Драгутиновић ≈ 302
Gervais: *Čakavski stihovi* ≈ 305
Бугарске дечије приче ≈ 309
Јованка Хрваћанин: *Откинуто лишће* ≈ 311
Песме Николе Шопа ≈ 314
Наша дечја књижевност ≈ 316
<*Борбена омладина*> ≈ 319
<*Ми смо Стаљинови војници*> ≈ 323
Луј Арагон и Лујза Триоле у Москви ≈ 326
Славко Јаневски: *Расцеани букви* ≈ 328
Јубилеј Совјетске Украјине ≈ 329
Књижевници о Совјетској армији ≈ 332
Уметност је – увек оружје ≈ 334
Публицистичка хроника ≈ 336
Како су превођене песме у XIX књизи М. Горкога ≈ 338
Хорска рецитација као средство при обради поезије ≈ 343
Ђорђе Радишић: *Дани из тамe и свијетла* ≈ 350
Осећање природе и језик у роману *Кроз ничију земљу* од Вере Делибашић ≈ 352
< Мира Алечковић: *Звездане баладе.*> О писцу ≈ 355
Мали Гундулић и пастирица Дубравка ≈ 358
Први превод Рибеира Коута код нас ≈ 361
Из савремене поезије америчких црнаца ≈ 365
Жене књижевнице ≈ 367
Jeux de l'apprenti animalier ≈ 372
Сетни дечак и човекољубиви писац ≈ 375
Творац нове бајке и песник револуције ≈ 378
Вера Витезица: *Мисли и риме*, Београд, 1961 ≈ 381
Један проблем и једна књига ≈ 383
Увек актуелна књига ≈ 385
Обнова једног књижевног рода ≈ 387
Мила Влашић Гвоздић: *Учинило ми се да су звијезде* ≈ 389
<Т. К. Макарова: *Снеī одлази у īрад*> ≈ 392
Песме Мире Алечковић ≈ 394

Из пера великана поезије ≈ 397
<Саша Божовић: *Теби, моја Долорес*> ≈ 398
Јованка Хрвaћанин и Кристина Бренкова ≈ 399
Фрагменти о роману ≈ 401
<О поезији Душана Радовића> ≈ 402
<Марк Сергејев: *Чуда Бајкала.*> Предговор ≈ 405
Змај: *Цуцу, роде, ја роде* ≈ 406
<Владислав Стајић Влајко: *Песме*> ≈ 407
Добродошлица Марији Сергејевној Петрових ≈ 410
Поезија блиска данашњем дану и човеку ≈ 412
Антологија југословенског песништва о биљкама ≈ 415

Аутобиографски списи
Аутофрагменат ≈ 419
Волела сам да проналазим таленте ≈ 420
<О себи> ≈ 422
Ђачки жагор и песма птица ≈ 432
Очима срца и маште ≈ 435

Репортаже
Нови живот у Бранковини ≈ 439
Болница – школа – дом ≈ 443
Центар дечје службе у Нишу ≈ 447
„Узети од природе – наш је задатак“ ≈ 450
Наставник на раду и одмору ≈ 452
Дечак у Сићевачкој клисури ≈ 456
У руднику бившег сеоског газде ≈ 461
Код деце из колхоза ≈ 465

Беседе
Поздрав слободи и поезији ≈ 469
Са Његошем кроз живот ≈ 470
Надам се и верујем ≈ 473
Поезија је дивно чудо ≈ 476

Приподне изјаве и чланци
Неуморни Нушић ≈ 481
У славу Лесе Украјинке ≈ 482
Живео је у себи ≈ 483
Поздрав поезији ≈ 486
Деца су мирно расла под његовим окриљем ≈ 487
Народ осећа вредност човека ≈ 488
Као отац који синовима оставља дуго течену имовину ≈ 489
Мој комшија, Бранко ≈ 490
<Реч на Дучићевим вечерима поезије> ≈ 491
<О Мирославу Антићу> ≈ 492

Анкете
<За поезијата скоро никогаш не мислам...> ≈ 495
<Шта бих желела да видим остварено у нашем културном животу> ≈ 496

Деца су и пробирачи ≈ 497
Како сам певала о рату ≈ 498
Изобиље младе поезије ≈ 499
<Како сам објавила своју прву књигу> ≈ 500
Антологичари имају своје љубимце ≈ 501
Срећа, шта је то? ≈ 502
Рекли су ми да сам откровење ≈ 503
Има ли избора за сва времена? ≈ 504
Снегови детињства ≈ 505
<Ко је на мене пресудно утицао> ≈ 506
<О Ракићу> ≈ 509

Ајели (колективно потписани)
У одбрану књижевног посла ≈ 513
Против рата и империјализма ≈ 514
Изјава жена слободних професија и јавних радница поводом случаја гђице др Ксеније Атанасијевић ≈ 515
Одговор југословенских књижевника совјетским књижевницима Ф. Гладкову, Н. Тихонову и другима ≈ 516

Из рукописне заоставштине

О књижевности

Реферат на збирку песама Данка Анђелиновића *Подневни ојњи* ≈ 527
<Реферат на збирке приповедака Милице Јанковић *Зец и миш* и *Људи из скамлије*> ≈ 529
Реферат на приповетке Милана Кашанина ≈ 532
<Реферат на роман *Мали пучани* Арсена Венцелидеса> ≈ 535
Песме Јанка Туфегџића ≈ 537
Шуми шума Црниловац од Владе Влаисављевића ≈ 541
<Реферат о збирци стихова *Земаљска трпеза* Десимира Благојевића> ≈ 544
Белешка о писцу (уз књигу *Шта ће петлу мамузе*) ≈ 546
Недоумице при превођењу Отона Жупанчића на српскохрватски језик ≈ 548

Одломци

Неуденута игла ≈ 557
Лондон – у мрамору истесана историја ≈ 560

НАПОМЕНЕ
Опште напомене ≈ 565
СКРАЋЕНИЦЕ ≈ 570
Посебне напомене ≈ 573

Речник мање познатих речи ≈ 631
Индекс личних имена ≈ 633
Индекс географских назива ≈ 649
Индекс наслова ≈ 657

Концепција *Целокупних дела* Десанке Максимовић у највећој могућој мери ослоњена је на решења која је применила сама песникиња учествујући у приређивању својих *Сабраних дела* која су у издању Нолита изашла у седам књига 1969. године, те *Сабраних песама* које су код истог издавача објављене у шест издања, 1980. и 1982. године у пет, а 1985, 1987, 1988. и 1990. године у шест књига. С обзиром на то да су критеријуми у *Сабраним песмама* преузети из *Сабраних дела*, као основа за израду *Целокупних дела* узете су *Сабране песме*. У складу с тим *Целокупна дела* компонована су по хронолошком редоследу изласка појединих збирки, с тим да су песме из истог периода које су остале ван збирки унесене на крају сваке књиге онако како их је песникиња уобличила у *Сабраним песмама*, а исти критеријум примењен је и на збирке изашле након тога.

Целокупна дела рађена су као научно издање при чему су, у мери у којој је било могуће, коришћена упутства која је за такву врсту издања направила САНУ.

Издање се заснива на последњој верзији сваког текста Десанке Максимовић ауторизованој за њеног живота, при чему је пут до његовог коначног облика контролисан на четири битна пункта ауторизације, почев од аутографа (уколико га има), преко верзије први пут објављене у периодичној публикацији и верзије први пут објављене у збирци до верзије у *Сабраним песмама*. Разлике у односу на коначну верзију, уочене на тим пунктовима, у научној апаратури детаљно су евидентиране као варијанте.

Целокупна дела садрже све на поуздан начин ауторизоване текстове и преводе Десанке Максимовић до којих је на садашњем нивоу истражености њеног дела било могуће доћи.

I том ПЕСМЕ
- Књига прва • Збирке *Песме* (1924), *Зелени витез* (1930), *Гозба на ливади* (1932), *Нове песме* (1936) • *Песме ван збирки* (1920–1936).
- Књига друга • Збирке *Песник и завичај* (1946), *Ослобођење Цвете Андрић* (1945), *Отаџбина у првомајској поворци* (1949) и *Отаџбино, ту сам* (1951) • *Песме ван збирки* (1936–1951).

II том ПЕСМЕ
- Књига прва • Збирке *Изабране песме* (1950), *Мирис земље* (1955), *Заробљеник снова* (1960), *Говори тихо* (1961), *Тражим помиловање* (1964) • *Песме ван збирки* (1951–1969).
- Књига друга • Збирке *Немам више времена* (1973), *Летопис Перунових потомака* (1976), *Песме из Норвешке* (1976), *Ничија земља* (1979) • *Песме ван збирки* (1969–1979).

III том ПЕСМЕ
- Књига прва • Збирке *Слово о љубави* (1983), *Међаши сећања* (1983), *Сајам речи* (1987), *Михољско лето* (1987), *Памтићу све* (1988), *Небески разбој* (1991) и *Зовина свирала* (1992) • *Песме ван збирки* (1979–1993).
- Књига друга • *Хаику поезија* (1988–1993).

IV том ПРОЗА

– Књига прва • Романи *Отворен прозор* (1954), *Бунтован разред* (1960), *Не заборавити* (1969).
– Књига друга • Збирке приповедака *Лудило срца* (1931), *Како они живе* (1935), *Страшна игра* (1954) • *Приповетке ван збирки.*

V том ПРОЗА

– *Јованка Орлеанка* (1929) • Путописи *Празници путовања* (1972), *Снимци из Швајцарске* (1978) • *Разни списи* (1927–1991).

VI том ПЕСМЕ ЗА ДЕЦУ

– Збирке *Врт детињства* (1927), *Дечја соба* (1942), *Паукова љуљашка* (1943), *Заспанке лаке за прваке ђаке* (1942), *Шарена торбица* (1943), *Река помоћница* (1950), *Ветрова успаванка* (1954), *Пролећни састанак* (1954), *Росна руковет* (1955), *Шумска љуљашка* (1959), *Писма из шуме* (1961), *Чудо у пољу* (1961), *Сунчеви поданици* (1962), *Бела врана* (1964), *Птице на чесми* (1964), *Златни летир* (1967), *Дете у торби* (1977), *Песме о птицама* (1988) • *Песме ван збирки.*

VII том ПРОЗА ЗА ДЕЦУ

– Збирке приповедака *Срце лутке сплављке* (1933), *Распеване приче* (1938), *Дечја соба* (1942), *Чобанин пчела* (1956), *Ако је веровати мојој баки* (1959), *Писма из шуме* (1962), *Кратковечна* (1964), *Осе маћионичари* (1965), *Хоћу да се радујем* (1965), *Нећу овим возом* (1965), *Медведова женидба* (1966), *Ђачко срце* (1967), *Патуљкова тајна* (1967) • *Приповетке ван збирки* • *Прадевојчица* (1970) • *Шева небесница* (1998).

VIII том ПРЕВОДИ

– *Поезија Јужних Словена* (бугарски и словеначки песници).

IX том ПРЕВОДИ

– *Поезија Источних Словена* (руски, украјински и белоруски песници) • *Поезија Западних Словена* (чешки, словачки и пољски песници) • *Поезија несловенских народа* (азербејџански, балакирски, грузијски, јакутски, јерменски, кабардински, казахски, киргиски, летонски, литвански, норвешки, тацички, туркменски, узбечки и француски песници).

X том БИОБИБЛИОГРАФИЈА

– *Животопис Десанке Максимовић* • *Библиографија дела Десанке Максимовић* • *Литература о Десанки Максимовић* • *Рукописна заоставштина Десанке Максимовић.*

Десанка Максимовић ЦЕЛОКУПНА ДЕЛА, том 5 Проза | Издавачи Задужбина *Десанка Максимовић*, ЈП *Службени гласник* и Завод за уџбенике | За издаваче: Станиша Тутњевић, председник Управног одбора; Слободан Гавриловић, директор и главни и одговорни уредник; Милољуб Албијанић, директор и главни уредник | Дизајн Милош Мајсторовић | Извршна уредница Маја Живковић | Коректура Катарина Пиштељић | Техничко уређење Нина Попов | Београд, 2012

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

821.163.41-312.6
329.73:929 Јованка Орлеанка, света
821.163.41-992
821.163.41-82

МАКСИМОВИЋ, Десанка, 1898–1993
Проза / Десанка Максимовић ; приредила Нада Мирков Богдановић. – Београд : Задужбина Десанка Максимовић : Службени гласник : Завод за уџбенике, 2012 (Београд : Гласник). – 665 стр. ; 24 cm. – (Целокупна дела / Десанка Максимовић ; т. 5)

Тираж 500. – Напомене: стр. 565–630. – Речник мање познатих речи: стр. 631–632. – Регистри. – Садржај са насл. стр.: Јованка Орлеанка ; Путописи. Празници путовања (1972) ; Снимци из Швајцарске (1978) ; Разни списи : (1927–1991).

ISBN 978-86-519-0753-4 (СГ)
1. Мирков Богдановић, Нада [уредник] а) Јованка Орлеанка, света (1412–1431)

COBISS.SR-ID 188933132

Гласник
ШТАМПАРИЈА

ISBN 978-86-519-0753-4
9 788651 907534

Задужбина *Десанка Максимовић* ● ЈП *Службени гласник* ● ЈП *Завод за уџбенике*

Десанка Максимовић

ЦЕЛОКУПНА ДЕЛА

Том 5 – Додатак

Садржај

Напомене

Из рукописне заоставштине

Путописи

Текстови о књижевности

Аутобиографски списи

Репортаже

Беседе

Пригодне изјаве и чланци

Анкете

Уредник
Станиша Тутњевић

Приредила
Нада Мирков Богдановић

Информатичка обрада
Предраг Савић

Техничко уређење
Нина Попов

ПУТОПИСИ

Млади велеград

Иданас кад се помене Сибир, помислим на сметове снега, на јаке мразеве и широке просторе покривене целцем, где нема ничег другог до првородне природе, тако дубоко остану представе стечене у детињству. Није вредело што сам током времена сазнала да у Сибиру ничу нови савремени градови, да се граде гигантске електричне централе, да у њему цвета индустрија, да тамо где царује тајга и љуте зиме, ничу академије наука. И можда је лепше све то што сам касније тамо виде<ла>, била је то друга лепота, биле су то творевине људи које бацају у засенак и саму величанственост природе.

Радозналост да посетим тај Европи загонетни крај света учинила је да се лако одлучим на дуге летове авионом, да стрпљиво чекам у Демидову закаснели авион који је требало да пренесе од Русије до Сибира огромни број људи. Мада на важном месту саобраћаја демидовски авион ми се учинио недовољно велики да прими навалу путника за исток, јер се зацело кад је зида<н> није дало превидети колико ће путовање авионом узети маха у свету. У огромној чекаоници са свима удобностима које пружају аеродромске чекаонице данас у свету, није се лако могло наћи места за седење, и једном стечено, чувало се као непокретна сопствена имовина. А свет који је стајао, ројио се као пчеле, стално трчао до Обавештајног бироа, по десети пут пио чај или кафу, пео се на терасе да изгледа закаснели авион на пучини неба.

Међутим, од авиона још ни трага ни гласа. И кад је гласноговорник објавио да ће тек после два сата путници бити обавештени кад му се могу надати, мајке су похитале да деци обезбеде за спавање по два места, а људи из јужних република, преморени, полегали су по земљи, како је бивало понекад на београдској жељезничкој станици. Понеки су се чинили узнемирени због кашњења небеског возила, па је њихов немир прешао и на мене, однекуд сам се сетила страшног америчког романа *Аеродром*, и почела сам с неповерењем загледати путнике да можда неки и међу њима не носи паклену машину у ташни као сулуди Американац. У тој гужви људи који су се стално некуд мували, нешто распитивали, били неспокојни, једино је ваљда остао миран као бубица мој сапутник из Москве, Иван Акимовић – у дугом ратовању он је већих невоља доживљавао.

Било је међу нама и практичних путника западњака који су се још на аеродрому, у продавници „Бёрјоска“ снабдели потребним ситницама (и круницама),

дуваном, пићем, мирисима, и тако кратили време. Нека Енглескиња није знала чега би се пре машила. Њена путна торба, већ пуна, морала је бити незадовољна док је у њу насилно гурала новокупљени самоварчић, сав ћошкаст, и две повелике лаковане кутије – извезену[1] блузу није било тешко сместити. (Да је могла, њу би већ ту на аеродрому обукла.)

Стигну напослетку и воловска кола када некамо крену, па је и чекани авион стигао. У њему је најзад наступило велико олакшање: дочекали су нас прохлад, чистоћа, ред, спокојне и љубазне стјуардесе, и, као свугде, самосвесне. Иако авиони лете муњевито, у Новосибирск смо стигли у три сата после поноћи, по сибирском рачунању времена. Осећали смо се нелагодно пред двојицом књижевника који су нас морали тако дуго чекати. Међутим су се и песник Генадиј Пошкеревић и прозни писац Коњавов, трудили да буду насмејани, живахни, и у то доба ноћи, тврдећи да их чекање није уморило. И као, прибогу, увек међу Словенима, разговор је почео прво о литератури. Генадиј је већ знао моје песме, једну је, „Лето", био и превео и донео да му потпишем књигу *Зелени витез*, преведену на руски. У разговору смо били скоро и заборавили да треба ићи на спавање. Генадиј нам је напоменуо да је време у Новосибирску, тих дана, као у пролеће, да ће бити пријатно у хотелу „Об", који је поред саме реке Об. Значи, помислих, дуга, вијугава линија са географске карте основне школе ускоро ће ми се пре очима претворити у реку.

И тако је и било. Прво што сам сутрадан учинила било је да с прозора хотела погледом потражим Об и млади град. Запахнуо ме је мек, скоро пролећни, ваздух који је мирисао на воду по којо<ј> је сунце већ погдегде падало. Тог тренутка није било жао <?> што се модра линија са географске карте претворила у живу, широку реку. Куће око хотела, управо око трга пред њим, биле су нове, лепе, између њих пуно простора, пуно зелених оаза у даљини, вероватно паркова, много неба изнад кровова. Као да је наслућивао наше нестрпљење да пођемо у град, песник Виктор Крешчик нас је већ чекао пред хотелом. И као што председник општине неког места гостима увек укратко исприча историју свога града, тако је нама Крешчик <кад смо> већ стајали на осунчаном тргу испричао како је Новосибирск основао руски писац Гарин Михаиловски који је у исто време био и инжењер грађевине. Наиме, око жељезничке пруге коју је он поставио 1891–1893, дуж леве и десне обале реке Об почиње се после неког времена образовати град, данас један од најмлађих на свету, а тако већ велики површином и бројем становника, богат индустријом, позориштима, домовима културе, научним институтима, галеријама слика. У ствари није нас то ни зачудило много, знајући да су Совјети били кадри на рушевинама порушеног Волгограда дићи исти онакав какав је пре рушења био. (И кројачи лакше сашију ново одело него што преправе старо.)

Упознавање са градом ишло је у концентричним круговима. Крешчик нас је прво повео до Опере и балета и до Љењиновог споменика. На том тргу сви су људи, што се види свугде по Совјетском Савезу, седели[2] по клупама са књигом у руци. Крај самог споменика једна жена је читала песме Мајаковског. Поразговарали смо мало с њом. „Мајаковски је, значи, популаран и у Сибиру", приметих глупо. „А где би био, ако не овде", одговори читатељка не с мало

поноса. Њој није сметало што је клупа окренута према ветру, а у то време се један јачи башкарио на ободном простору трга. Ја сам, међутим, била задовољна што смо се брзо склонили у заветрину неке улице пуне дрвених кућа, које су мене, мада китњастије, и некако музејске, опоменуле на вајате, житнице и <*нечишко*> у мом крају.

Морам признати да су ми улице са дрвеним кућама остале више у сећању него чувени Краснипроспект, улица дуга десет километара, која пресеца три трга: Калињина, Лењина и Совјета. У њој су или у близини скверови са споменицима, као што је споменик херојима Револуције, чије је средишно место рука са буктињом високо дигнутом, у њој су лепи водоскоци, Галерија слика снабдевена делима Рјепина, Шишкина, заљубљеног у шуме. Мало је, наравно, само протрчати поред чувених сликара, жива је жалост не моћи, због краткоће времена, завирити <у> Државној библиотеци, која у својих четрнаест одаја може да прими око хиљаду читалаца, у старе рукописе на палмином лишћу и пергаменту.

Трећег дана боравка у Новосибирску дошао је на ред чувени градић научника, звани Академски, који је основало сибирско одељење Совјетске академије наука. Тамо нас је повео Коњаков. Место посвећено науци, учинило ми се као модеран летњиковац, сав у зеленилу, пун дивних зграда, испресецан асфалтним улицама. Научни радници тамо живе са породицама, и добијају станове по научном рангу: по два[3] млађа живе у једној згради на два спрата, где сваки има цео спрат. Тако редом иде, а најзаслужнији добијају по целу кућу са окућницом, вртом, воћњаком. Таквом лепотом и удобношћу био је окружен стари сибирски научник Лаврентијев. У граду научника смо упознали прозног писца Сапожникова, који је ту и становао. Како обилазак града није трајао дуго, после посете парку око куће Лаврентијева и посете једном сликарском атељеу, пошли смо у излет у предтајгу – а то значи у диван валовит предео где тајга или почиње или се свршава, засејан пшеницом и прошаран скупинама дрвећа. Сапожников нас је повео према језерцету које смо угледали у даљини. Страстан ловац, он нас је успут забављао својим ловачким пустоловинама кроз тундру. Ако пише тако духовито како прича, те књиге морају бити дивне. Веровала сам да су такве, мада многи који занимљиво говоре, не умеју занимљиво да пишу.

Пошто смо се задржали више него што смо намеравали, а у предтајги нема наравно никаквих барачица где би се могло купити што за јело, не нуткајући се много појели смо и попили ове што смо руке ради били собом понели, под дрветом крај језерца, и још нам је[4] остало апетита за обед којим нас је понудила кад смо се вратили Сапожникова жена, ко није био никад за руским столом ни замислити не може каквих све укусних измишљотина кулинарских може на њему да буде. Сапожник је међутим горео од нестрпљења да нам покаже свој ботанички вртић који је одгајио на малом комаду земље иза куће где станује.[5] Био је то прави арборум, или прави бињни Совјетски Савез где дружељубиво живи растиње из разних земаља, са разних континената.

Сви наши нови пријатељи књижевници бавили су се и другим пословима, сем писања књига, али су ипак нашли времена да се одржи један књижевни састанак у част [6]Ивану Акимовичу и мени[6]. Састанку су присуствовале две жене, песници Генадиј Пешкеревић, Коњаков, Виктор Крешчик и још двојица старијих

које смо тек на састанку упознали. Генадиј је прочитао песму „Лето" на руском, а ја сам је затим рекла у оригиналу. Затим су жене и Генадиј читали своје песме. Књижевном расположењу придружило се и расположење од ракије из мог завичаја.

Кад је неко после читања поменуо да је у самој близини Савеза Зоолошки врт, предложила сам да сви заједно одемо тамо, и како су вероватно сви имали сличну наклоност према свету немуштих, пошли смо заједно као ученици на екскурзију међу звери, гмизавце и птице, и са уживањем провели два сата у њиховом друштву. Човек види многе ствари и многа бића и свиде му се, али тек понеких се дуго сећа. Ја, на пример, још и сада видим живо пред собом два бела северна медведа. Медведи као медведи, рећи ћете. Али један од ових патио је од неке тешке туге и стално ишао горе-доле по кавезу, машући главом, као да би да одагна што га мучи, не удостојивши погледом ниједном никога од посетилаца.[7] Убога бића која не могу изразити своју муку.

Сутрадан смо морали путовати даље, били смо се спријатељили са сибирским књижевницима као да смо заједно с њима расли и младовали, те се чини то скоро невероватно да никад више нећемо стајати заједно крај белих медведа, никад више пролазити заједно улицама Новосибирска, нити уживати у лепоти предтајге.

ТЕКСТОВИ О КЊИЖЕВНОСТИ

Жене писци у Југославији

Југословени су народ необично песнички обдарен. Међу писцима имају највише песника и жене писци су махом песникиње. Прва српска песникиња је из доба романтизма Милица Стојадиновић Српкиња, названа „врдничком вилом". Била је девојка изванредне лепоте и за своје време необично културна. Писала је патриотску поезију. Милица је била тип патријархалне српске жене док је њена савременица Драга Дејановић била прва српска феминисткиња, писала у новинама, говорила на скуповима. Она је била и глумица и преводила позоришне комаде. Обе ове жене су живеле средином деветнаестог века.

Милка Алексић Гргурова (1840–1924)[1] је прва српска приповедачица из доба реализма. Њене приповетке су биле, истина, имитације страних сентименталних романа... али је била необично обдарена глумица српског Народног позоришта у Београду.

Јелена Димитријевић (1862) је необично плодан писац. Писала је песме, приповетке, романе. Она је сликар наших крајева који су претрпели велики турски утицај. Врло јој је популаран роман *Нове* где говори о еманципацији турских жена. Овај роман очарава лакоћом причања и свежим колоритом.

Јелена Димитријевић је пропутовала готово цео свет. Њу занимају сви облици људског живота, сви нови покрети друштвени и духовни о чему сведоче њена писма из Египта, писма из Индије, писма из Тракије, њена дела *Американке* и *Нови свет*. Нарочито треба подвући њену способност запажања и умешност у описивању.

Почетком двадесетог века јавио се низ жена писаца на свим пољима у поезији, прози, филозофији.[2] Даница Марковић (1878–1932) је први озбиљан лирски таленат у овом времену. Њена збирка *Тренуци* је израз њеног снажног, искреног и осетљивог темперамента. Касније је њена поезија бивала[3] све мисаонија. Нарочито поражава искреност њене поезије. Врло су јој познате, антологијске песме „На бунару", „Galium verum", „Сад нема љубичица", „Брига". Као човек је била топла, исправна, једноставна.

Најомиљенија приповедачица из овог времена је Милица Јанковић (1881–1938). Оставила нам је велики број приповедака и романа пуних душе, велике словенске душе и пуних запажања, истине о животу. Ова велика нежна жена била је болешљу прикована уз постељу већ од своје двадесет пете године и због

тога је још чудније богатство њене инвенције у раду и доброте у опхођењу с људима. Она је писа<ц> реалистичког смера. Слика нашу средину, патријархалну средину из које је и сама никла. Најпознатија су јој дела *Исповести*, прва збирка приповедака, топлих и лирских као поезија, затим већа новела *Пре среће* која се одликује психологијом, дубоким познавањем младе душе и женске душе, најзад романи *Плава госпођа*, *Мутна и крвава*. Писала је много и за децу. Њен стил је живописан и лак, речник богат.

Исидора Секулић (1877) је српски најбољи писац есејиста. Почела је приповеткама и новелама у којима се већ нагласила њена мисаона, дубока природа. Необично је успела збирка приповедака *Сапутници*, која јој је као већ младој донела славу. Она је жена огромног знања које се простире у свима правцима а нарочито у области језика и литературе. Касније све чешће пише критику и есеј, који су увек богати широким реминисценцијама, мислима, који дају увек више него обични есеј и критика. Две књиге њених есеја *Записи* пуни <су> животне мудрости, пречишћених погледа на свет, политику, литературу, морал. Њени путописи *Писма из Норвешке* спадају у најлепше путописе које имамо.

Милица Богдановић (1882) је писац претежно филозофских расправа, педагошких и друштвених. Она има страсну душу, тежи да дође до дна сваком питању... Особито јој је успела расправа о Толстоју. Има неке блискости у њеном и Толстојевом ставу према животу.

У ову групу писаца есејиста ишла би и Јулка Хлапец Ђорђевић. Она је страсни борац за женска права. Истрајност и енергија у пропагирању својих принципа код ове жене су збиља необични. Дала је и један роман с тезом необично литераран.

Врло рано смо изгубили необично обдарену приповедачицу Анђелију Лазаревић (1885–1926), ћерку нашег славног Лазе Лазаревића. Њена новела „Паланка у планини" писана врло литерарно описује српске интелектуалце. Била је у животу несрећна и у њеним новелама има много аутобиографског,[4] зато су суморне.

Међу женама писцима које су се јавиле после Првог светског рата изузетно место заузима Јела Спиридоновић,[5] писац двеју збирки песама, једне збирке новела и многих есеја. Поезија Јеле Спиридоновић је спиритуална, религиозна. Њени стихови су врло сугестивни и мелодични, нити у сувише стегнутој форми нити сасвим слободни. Особито су лепе њене песме о Растку Немањићу, каснијем српском просветитељу и свецу Светом Сави.

Друга религиозна песникиња, Драга Илић, позната је код нас као преводила персијског песника Baha-U-La[6], док је своје песме писала на француском. Мада не врло оригиналан песник у песничком смислу, она је ипак искрен песник и велики зналац француског језика.

Оригиналан приповедач је Мара Ђорђевић Малагурска, Српкиња Буњевка. Са својом новелом „Вйта Танина" привукла је на себе пажњу. То је новела из живота Срба Буњеваца, где главну улогу има жена. Ова новела има много колорита оног краја, језик свеж и танану психологију жене.

Међу женама писцима социјалног правца се нарочито истиче Милка Жицина. Досада је дала два романа, *Кајин пут* и *Девојка за све*, као и низ приповедака.

Она слика живот онаквим какав јесте, буни се против неправде у њему. Особито познаје живот наших сељака пречана. Обе ове књиге су изашле пре рата када социјално питање код нас још није било решено. Сада Милка Жицина води литерарну рубрику у новинама радничким *Рад*.

Ксенија Атанасијевић је писац философских расправа и есеја литерарних. Она дубоко познаје философију, а нарочито класичну, као и многе светске језике. Она је и мислилац. Нема проблема који би јој био недоступан – бесмртност, вечност, божанство, човек са својим манама и врлинама и патњама. Њена философија је песимистична, али не безутешна. Издала је две књиге *Фрагменти философски* где се трудила да буде објективна, искрена и да судећи човеку ипак му помогне.

Милица Костић Селем је песник суморних снажних стихова у којима се огледа трагедија личнога живота углавном. Издала је две збирке стихова. Једној од њих је Ксенија Атанасијевић написала врло похвалан предговор, истичући снагу и дубину песникињиног талента, њен поетски начин изражавања, њену сложеност. После ослобођења објавила је неколико узбудљивих патриотских песама.

Једна од најженственијих, нежнијих жена песника код нас је Јованка[7] Хрвaћанин, која је уз то и професор нашег и руског језика. Њена поезија се одликује и концизношћу и прецизношћу израза, мером <и> добром композицијом. То је махом љубавна поезија и поезија расположења, сва топла и човечна. Изванредна је књига песама *Песме невиђеном*, типична поезија девојачка, поезија снова. У касније збиркама је песникиња нешто суморнија, али увек нежна и топла.

Занимљива је њена књига у прози *Моје путовање на други континент*. То је у ствари збирка пејзажа из Херцеговине, Црне Горе и Котора које нам слика на нов, оригиналан начин. Књига је пуна хумора што је ретко код жена писаца.

Хрваћанинова се бави и преводима с руског и чешког. Као стипендиста чешке владе провела је у Чехословачкој једну годину пре рата (у Прагу).

Сада за мене неколико речи. Издала сам шест књига песама. Прва је изашла 1924, то је збирка *Песме*. Критика је истакла искреност, топлину, љубав према природи и свему живом, мелодичност, сликовит поетски стил. Са љубавне поезије и поезије инспирисане лепотом света прешла сам касније кад сам сазрела (ако то могу уопште о себи рећи) на поезију човекољубиву, донекле реалистичну, а за време рата на патриотску. Мислим да у овој књизи коју сам вам послала можете, Зоро, наћи цео мој лик. Из те књиге публика је запазила и заволела песме: „Жао ми је човека", „Крвава бајка", „Балканац", „Устаници", „Спомен на устанак", „Путник треће класе", „Мајкама", а женска омладина и омладина уопште и оне из првог дела љубавне. Писала сам и приповетке, две збирке, *Лудило срца*, *Како они живе*, Пишем и за децу песме и приче, досад сам их издала око седам књига. Послаћу вам последњу своју књигу за децу.

Аница Савић Ребац је под великим класични утицајем. Познаје грчки и латински језик и њене песме, пуне фине осетљивости, вију неком свечаношћу класичне поезије. Запажена је њена збирка *Вечери на мору*. У последње време мање се јавља. Исто тако је скоро престала писати песме Аница Шаулић, али зато обе раде са великим успехом на научној литератури испитујући нашу литерарну прошлост.

Научном литературом се бави и Катарина[8] Богдановић коју занимају питања теорије књижевности. Са Паулином Лебл Албалом дала је један запажен уџбеник из теорије књижевности. И једна и друга се баве књижевном критиком.

Анка Гођевац је зналац и писац из области међународног права, а дала нам је и неколико сугестивних путописа.

Љубица Марковић и Милица Војиновић су се специјализирале у библиотекарству. 1937. године о феријама су провеле у Чехословачкој ради упознавања тамошњих библиотека.

Љубица Марковић је библиотекар наше Универзитетске библиотеке још од њеног оснивања (1926). Руководи одељењем књига на словенским језицима. Бави се уз то књижевношћу, стручним и културним питањима. Дала је низ есеја о српској жени у књижевности, о народном животу и друштву. Ти су њени огледи запажени. Два њена књижевна приказа донео је часопис Југословенско-чехословачке лиге у Прагу. После ослобођења сарађује у фронтовском листу *Републици*, чланцима из књижевности и историје српског женског покрета. Дала је један прилог о Масарику и женском покрету. Милица Војиновић је један од сарадника (са Албалом и Марковићевом) на библиографији књига српских жена писаца. И она је сарадник *Републике* по питањима из библиотекарства.

Сад после рата и потпуног ослобођења жене на свима пољима се јављају младе снаге, али је то све још у превирању и не може се са сигурношћу рећи шта су прави таленти. Свакојако се истиче Мира Алечковић, млада песникиња, топла, непосредна, са већ одређеним ставом према животу и књижевности. Јављају се песникиње и међу нашим сељанима, махом оним из борбе.

Зоро, заборавила сам још две песникиње. Ви молим вас уметните где треба, тамо поред мене и Јованке, оне су наша генерација, тј. она после Првог светског рата.

Вера Витезица је тих, осетљив песник, која је поред љубавних песама и родољубивих дала неколико изванредних песама посвећених своме сину. Она уме да буде врло концизна, духовита. Дала је после две збирке песама из ране младости и трећу, најуспелију, *За истинама живота*. У последње време не пише. Ова културна жена, провела је нешто времена у Паризу на студијама, где ју је занимала Упоредна књижевност и сликарство.

Велики али несрећен песнички темперамент је Даринка Одовић. Своју песничку природу је истрошила више у боемском а и мучном животу него у књижевном раду. Песме посвећене умрлој кћери девојци су међутим изванредно дирљиво лепе, стоје на озбиљној уметничкој висини. Ове материнске поезије има код нас мало па је сваки прилог у овом смислу драгоцен.

Једина, мислим, од жена песника старијих била је у партизанима Вера Делибашић, која се јавила још после оног првог рата и која је сада дала неколико дивних песама са патриотским призвуком.

<Предлог за пријем Душана Радовића у Удружење књижевника Србије>

Са мишљењем Душана Радовића о књижевности за децу први пут сам се упознала одмах после ослобођења на једном од саветовања о овој књижевности. Тада је исказао оно што је потом потврдио пишући своје песме и једночинке: да књижевност за децу мора стајати на истој уметничкој висини као и свака друга, да се мора ослободити педагошке намене и тона и освежити новим савременим мотивима, савременим изразом, приближити детету двадесетог века, да се дете читалац мора поштовати. Душан Радовић спада у малобројније који су на делу показали како изгледа оно о чему су говориле теорије. Свака његова песма је заокругљено, уметнички зрело, делце које задовољава и укус деце и високе захтеве које је преда се ставио песник. Његова песма има маште, срца и хумора. Радовић се не пушта низ матицу одушевљења, инспирације, па куд стигао, он зна куда хоће и управља сигурно. Њему се гаде изрази које <је> једном чуо, теме о којима је једном писано; никада није пао у грех да ма и несвесно подлегне подсећањима на песнике који су му претходили или који заједно с њим граде данас нашу књижевност за децу. Било да је незадовољан оним што су други написали, било да је презадовољан па се боји утицаја онога што му се свиђа, он ужива да пронађе нов свет, свет који сме и може звати само својим. Његов „Страшни лав" је љубак као Змајева дечја песма, а носи у себи напрегнутост и сажетост какве драмице. Радовић зна да са децом нема шале, да јој се не може подвалити и потурити неправо као право. Да ће она, као играчку, раскопати песму да виде како је направљена, да није случајно од хартије која хоће да се изда као, рецимо, кожа.

Песник такве природе, уметник који све по десет пута мери, који вам пружи само очишћену пшеницу, не може много написати. Ипак радећи и са оваквом изузетном уметничком скрупулозношћу написао је око 50 песама, 20 приповедака, 20 једночинки и објавио преко радио-програма у Београду 50 радио-сцена.

Рођен је у Нишу 1922. године. Ради на књижевности од 1947. У издању „Дечје књиге" објавио је 1954. *Тужибаба и још девет једночинки* и збирку песама *Поштована децо*. 1955, у издању „Дечје књиге" заједно са Драганом Лукићем и Љ. Ђокићем, штампао нову књигу једночинки. Загребачка „Младост" му је

издала у свом зборнику игроказа седам једночинки, 1958. Те исте године му је „Дело“ објавило радио-игру *Капетан Џон Пипфокс*. Радио-сцена *Приче за Гордану* имала је премијеру. У штампи му је код „Дечје књиге“ збирка песама *Мале Милошеве песме*.

Душак Радовић заслужује да уђе у наше Удружење само због овога, само као прави уметник; сматрам да ће и друштвено бити врло користан члан Удружења књижевника. Он ће код нових чланова умети пробудити радозналост за ову грану књижевности, покренуће разговоре о њеним проблемима, опоменути равнодушне да негде живе и пишу за неколико милиона наше деце писци чија имена и дела много више знају обични грађани ове земље него књижевници.

<Предлог за пријем Драгана Лукића у Удружење књижевника Србије>

Драган Лукић је песник друкчије природе од Душана Радовића, песник необично плодан коме пада на ум нова песма док још није стару ни завршио, у чијој књижевној ризници, и ако се нађе нешто пролазне вредности, у мимоходу написано, има шта и да се одабере. Он је спонтано свеж и нов. Код њега су, како је рекао једном Душан Радовић, и бандере, и балкони и тролејбуси љупки као цветови, јер је типично градски песник. Занимљиво је у психологији овога песника што се тако млад, скоро и сам дете, определио за књижевност намењену деци. Досад смо увек сретали песнике који су имали потребу да се одмакну бар мало од детињства да би могли уживати у враћању њему. Можда је то због оне очараности дечјом књижевношћу коју је понео из детињства под утицајем свога оца, како је једном Лукић причао. Међу Лукићевим типично дечјим песмама има их које звоне као мале друштвене сатире, са жаоком достојном Ћопића, као она о малом размаженом грофу чија се мама чуди како то да старац у тролејбусу седи а не синчић њен, који кад седне од задовољства уздахне: „Оф!"

Ове песме су и музички привлачне. Није ни чудо што су инспирисале више наших композитора, а међу њима Срђана Божића, Златана Вауду, Херцигоњу, Радића, Логара, Војислава Костића, Чолића. Оне се певају по емисијама свих наших радио-станица.

Лукић је са свега двадесет година почео објављивати у *Новом средњешколцу* и већ десет година објављује по свим нашим листовима за децу, тражен је и вољен. Пре него што је издао прве збирке песама и прича, објавио је пет духовитих сликовница и више зборника и антологија је унело његове приче и песме. Он је, што се можда не може свако похвалити, заједно са Душаном Радовићем, прво ушао у срца деце па ће тек ондаући у Удружење књижевника.

Прва му је књига, приче за децу *Из једног џепа*, изашла у Сарајеву, 1958.[1] у издању „Свјетлости". О тој књизи писано је повољно у *Летопису* и *Изразу*. Прва књига песама *Како се коме чини* штампана му је на Цетињу, 1958. Три нове књиге му се још налазе у штампи, једна код „Просвете", а две код „Новог поколења". И пре него што је успео да изда своје прве књиге, песме су му унете у читанке.

Лукић је завршио Филозофски факултет у Београду и сад предаје у Школи за васпитаче српскохрватски језик и дечју књижевност.

Запажени су му есеји „Шта и како читати и причати деци предшколског узраста", „Бајка у животу детета", „Литерарна секција у дечјим библиотекама". Лукић је и један од ретких који пише приказе књига за децу.

Због свега овога сматрам да не треба више да чека, да је час да примимо као свог члана песника кога су деца већ давно примила и чије песме стоје по читанкама.

Воја Царић: *Шарени мост*, издање „Омладине” 1958. године

Исто толико је тешко ући[1] у свет детета колико и ухватити црвеног јелена Воје Царића, или угледати плаву птицу. Сви ми са свих страна обилазимо, покушавамо да нађемо врата кроз која се у тај свет допире. Неко тамо доспева мислећи као дете, неко гледајући свет детињим оком које види у великом зарђалом ножу авион, у столици на под оборено воз, у разиграном и распеваном ветру час свирача што „кроз гране прође с фрулицом а по земљи проскита са метлом” како га је и Воја Царић видео, јер деца имају песничке очи и песничке мисли. Она имају и песничко срце и воле што многи други, одрасли, и не примећују на овом свету и ми улазимо у та њихова срца волећи мале љупке ствари и бића која само погледом знају да говоре, створове који се даду на длану држати и у недра ставити – не морају то бити исмејане од неких критичара куце и маце, нека то буду мали лавови које је на срећу деце ловац промашио, или мали јагуари, или страшни, страшни нацртани лавови као Душана Радовића, само нека не буду средњи, обични, какве деца у животу најчешће сретају, јер деца трпе само крајности. Она чезну за причама о сиђушном да му буду заштитници или да га подјарме, и о бићу огромном и страшном да га се могу бојати, и о бићу каквога нема да о њему могу сањати. Воја Царић им је пружио многе могућности за снове својим црвеним јеленом, чаробњаком, плавом птицом, да опет наведем њега јер поводом њега све ово говоримо. Овај песник најчешће улази у дечје срце у друштву бића из бајки.

Није ово, не дај боже, неки рецепт по коме би се морало ваљда писати за децу, сви знамо да је прво постао језик па онда граматика. Има нас који немамо ниједну од ових врлина па нас деца некако опет пусте себи. Има нас који стојимо баш на средокрађи, који нисмо ни много тужни, ни много шаљиви, не причамо ни пуну стварност ни пуну бајку, али деца некако заволе или нашу безазленост, или правдољубивост, можда и озбиљност јер деца су будући људи и зближују се с нама према томе и коју од наших особина носе већ у заметку у себи. По овом осећању правдољубивости деца су увек уз нас ма и њиховуману исмејали, она уживају у песми Драгана Лукића где се говори како је размажени мамин син, мали гроф, малтене отерао старог човека с клупе у тролејбусу и седајући сам задовољно уздахнуо: Оф!

Како све Воја Царић постаје пријатељ деце? Која је драж његове поезије?

То је најпре њен звук, њен глас који као долази из велике даљине времена, сетан неком сетом која дете пре може да разгали него да растжи. Та сета коју не можеш увек да определиш одакле долази друга је привлачност његове поезије.

Облаци, облаци кô лађе лете,
Облаци, облаци, коњице лаке.
Живело једном једно дете
и страховало за облаке.

„Облаци"

Прочитамо и растужимо се: да ли нам је жао детета које страхује за облаке, или нас овај глас као из даљине чини замишљеним, не можемо увек да утврдимо. Чак и неки ведри стихови чини ми се носе призвук туге:

Сунчани коњи црвених грива,
Пламени коњи без поткова
Прошли без трага преко њива,
И прешли реке без мостова.

„Сунчани коњи"

Напослетку је драж ове поезије и[3] њена способност да децу пренесе из свакодневног живота у земљу бајки, земљу сањану и необичну и[4] њезина извесна недореченост, магличастост.

Воја Царић пева о сну који смо почели сањати још као дете и ни до гроба га нећемо досањати, пева о земљи у коју никад нећемо доспети, а кренули смо у њу још као мали, он вечито отима забораву дане детињства, ликове деде и баке, старог пријатеља који га је једном звао:

Чуј, кренућемо једног дана
Ја и ти, мали, прашљивим друмом,
Јер знам постоји чудна страна
Сва је обрасла зеленом[2] шумом.

Ја не знам шта бих кад не би било
Те земље о којој причам теби,
Шта би тад мене веселило?

„Први снови"

Шта би деца, шта би песници, кад не би било те земље у којој живи црвени јелен, јелен очију плавих и с роговима од корала кога ни ловци ни мудраци, ни радознали путници нису могли наћи. Можда песме[5] „Црвени јелен", „Први снови", „Чаробњак", „Бајка о санкама", „Плава птица" и дају обележје овој књизи, можда у њима има највише типично Царићевих одлика мада у неком смислу има у збирци и лепших и звонкијих песама као што је она тужна о деди и баки који су „Живели и волели се много година и више", који, како песник каже, и сад седе на клупи дрвеној поцрнелој од сунца и кише и сада већ „једно на друго

личе" („Под липом"), или несташна песма „Ветар" и она сањалачка „Облаци" или „Сунчани коњи". Има их још доста које су вредне помена јер Царић је,[6] чини ми се, правио и сам избор и ставио у збирку песме на сличној висини и везане заједничким неким осећањем.[7]

Ритам ових песама није уобичајени ритам песама за децу, мада је гладак и мами на гласно читање. Његовој звонкости доприносе и сликови редовно са тачним нагласком, где и акцентне целине често улазе у комбинацију, и пријатно је оном ко има слабост према језику читати ове песме богатог речника, с реченичним обртима који се почињу нажалост губити у нашој поезији.[8] На ову збирку да је објављена можда пре шест месеци не би се могао односити чланак једног нашег младог песника у коме се са разлогом поезија за децу[9] оптужује за честе зоолошке мотиве, теме[10] са старинским[11] призвуком и укалупљеност.

За многе песме у овој збирци врло добро иду засањани, лирски цртежи Лазара Возаревића.

Реферат о Скендеру Куленовићу предложеном за редовног члана Српске академије наука и уметности

Помене ли се име Скендера Куленовића, сви прво помислимо на „Мајку Кнежопољку”,[1] поему која му је донела име народног песника. Ту је Скендер Куленовић проговорио језиком и болом целог народа, а остао на завидној уметничкој висини. Задивљује у овој поеми не само богатство речника и реченица сва у народској синтакси, већ олујни занос који је слика времена у коме је поема настала. Има их, есејиста па и песника, који сумњају у инспирацију, који је поричу. Међутим, и најскептичнији пред овом песмом мора признати да је написана у надахнућу. То је очевидно и по томе што је она потпуно другачија од његових у милиметар тачних сонета, од песама са ироничним призвуком, као што је „Збор дервиша”. Мислим да рађање поеме „Мајка Кнежопољка” одговара изненадном, надахнутом, научном проналаску по коме проналазача уврсте потом у академике. Да и није било других Куленовићевих дела, ово би га могло учинити достојним другом осталих наших чланова у Академији – и због великог утицаја који је имало за време Народноослободилачке борбе и због своје уметничке вредности.

Међутим, писац „Мајке Кнежопољке” и осталих истакнутих дела, једном је изјавио да су му најдражи оних пет сонета из младости из збирке *Оцвале примуле*, прво објављених 1926/927 школске године у шапилографском гимназијском листу када је писцу било свега шеснаест или седамнаест година. „Ове пјесме”, каже Куленовић у једној антологији коју је Драгослав Адамовић саставио према избору самих песника, „настале су када сам први пут заплакао за дјетињством и дјететом, у тренуцима кад сам осјетио прерани долазак тјескобе, горчине и усамљеништва, који ме никад више нису остављали. Дајем овдје први и четврти сонет из тих својих оцвалих јагорчика.” Форма сонета је и даље, кроз све његово стваралаштво, привлачила. Будући обдарен за форму, песник се и у овако тврдо везаном слогу успевао потпуно и природно да изражава. Навели бисмо неколико стихова из сонета који су њему самом најдражи – можда зато што су писани у младости.

У сивој екстази последњих булбула
у чапкама бјелим процвалих поноћи
заплакаше очи скривених примула,

и свануте свиле лат се по лат руни,
оне осјетише да ће скоро проћи
и да ће их некуд одвест врели јуни...

(„Први сонет")

И сад када ћутим у пожаре љета
на капцима сцвалим тешке длане вреле
и кад житки поднев с кора и дрвета
љуљов мирис точи соковине зреле

на дну свих сазрева низ јечмове пламне
и сад прсти моји давну млакост слуте
коју убрза срце с првих твојих цвања...

(„Четврти сонет")

Песнику који је већ као младић овако владао формом, није било тешко писати драму, која такође захтева велику усредсређеност, смисао за организацију материјала, потребу да се све повеже, да се све стави у зависност једно од другог. Његова три позоришна комада су социјална критика. Они су приказивани у више наших градова: комедија *Вечера* у Сарајеву <*нечитко*>, у Београду, Загребу, Ријеци. *Дјелидба* је приказивана у Сарајеву, Мостару, Бања Луци, Тузли. Драма *Свијетло на другом спрату* давана је у Београду (1960) и у Загребу, као и у неким мањим местима.

Од прве своје књиге објављене још у раној младости Скендер Куленовић се не престаје бавити културном делатношћу. Поред низа својих значајних књижевних дела, као што су поменута већ „Стојанка мајка Кнежопољка", „Писма Јове Станивука", поема „Шева" која показује колико један писац може бити разноврстан и начином писања и темама, поред политичке сатире „Збор дервиша", поред сонета и драма, Скендер Куленовић је био покретач и уредних многих часописа и листова (пре рата *Путоказ* и *Сељачка мисао*, за време рата *Крајишки партизан*, *Босански ударник*, *Глас* и *Ослобођење*, после рата *Књижевне новине* и *Нова мисао*).

Рођен је 1910. у Босанском Петровцу. Гимназију је завршио у Травнику, а Правни факултет у Загребу. Као што се рано почео бавити књижевношћу, тако је рано приступио и напредном покрету (1935). Године 1941. постао је борац првог партизанског одреда Босанске крајине. Године 1943. изабран је за члана Антифашистичког већа народног ослобођења Босне и Херцеговине. Године 1945. био је члан Уставотворне скупштине а затим непрекидно народни посланик до 1953. Године 1950. изабран је за секретара Већа народа у Савезној скупштини. Сем тога, од 1945. до 1947. био је директор драме Народног позоришта у Сарајеву. Од 1947. стално живи у Београду, прво као слободан књижевник а затим као уредник издавачког предузећа „Просвета", на којој се дужности и сада налази. Године 1961. Југословенска академија знаности и уметности изабрала

га је за дописног члана. Године 1963. изабран је за посланика Просветно-културног већа Савезне скупштине. Године 1965. изабран је за дописног члана Српске академије наука и уметности.

Скендер Куленовић, значи, не само да је значајан писац, него је и као човек и грађанин личност достојна поштовања. Он је пример како књижевник треба да се стави у службу своје земље и народа.

<Роберт Грејвс>

Књига Грејвсових песама биће занимљива и корисна читаоцу због чланка Моме Димића који иде уз избор и где је Мома Димић сликовито и топло описао, могло би се рећи опевао, живот Роберта Грејвса и крај где је песник провео највећи део свог живота. Димићев чланак неће бити само уобичајени предговор, или поговор књизи, он чини целину с овом збирком поезије. Помаже човеку нашег поднебља да боље схвати оно о чему Грејвс пева. Сувишно је говорити да је овај есеј писан беспрекорним, поетским стилом, дат у сажетој избрушеној форми, као складна језичка грађевина. У опису предела где Грејвс живи и који је Димић дубоко доживео ужива се колико и у Грејвсовој песми „Стеновита земља" где се тај исти пејзаж назире.

Мислим да ће љубавне песме у овом избору, грађеном зналачки, са жељом да читаоца упути у све теме и начине Грејвсових песама, бити најприступачнија нашем читаоцу. Како ми немамо много људи класичног образовања, песме с митолошким темама биће даље нашем читаоцу него ономе који пада у усхићење већ при помену грчких богова и митова; у њима такве теме изазивају милионите реминисценције него у нама. Димић каже да је Грејвс тешко подносио и само сећање на рат. Ипак је и то била тема његових песама. Отпор према рату код овог песника види се и из изванредне песме „Сећајући се рата". Као сви песници он је често писао и о смрти. („А умрети једном, довољно је смрти, будите сигурни, за ма колики живот"). Грејвс воли природу те често о њој пише. У природу он не иде као некамо изван себе, он иде у њу као неко другом себи, на пријатељске састанке, на разговоре, на пријатељско ћутање, гледање и слушање. Уме Роберт Грејвс да буде и оштро заједљив, да јасно покаже кога и чега се гади, да се самом себи окрене са иронијом. Читалац ће у овој збирци наћи пуно антологијских песама, што је зацело заслуга и преводилаца. (поменућемо само неке песме, надохват: „Она", „Понављање", „Умро бих за тебе", „Бела богиња", „Конверзациони комад", „Лопов", „Лауреат", „Сећајући се рата").

Морамо бити захвални преводиоцима песницима који се за извесно време поклоне другом песнику, подаре му свој језик, своје поетске фигуре, своје риме, помешају га са својом душом. Обдарени песник може три своје песме написати док једну туђу преведе – ако је озбиљан и одговоран преводиоц. А имена Раше Ливаде и Давида Албахарија сведоче да је тако рађено приликом овог превођења што доказује и постигнути успех.

Писање песама у детињству

Сви наши народи у Југославији, који мање који више, обдарени су за поезију; то нам је на неки начин већ у време романтизма свет признао. Наш човек одувек је осећао изузетно поштовање према поезији и песнику. Деца још у првим разредима основне школе изјављују да желе бити песници. Једино је космонаут код деце већи од песника. Нико не говори да би био славан математичар, лекар, архитекта, композитор, столар, вајар. Деца од дванаест година ми пишу да имају збирке песама и моле да им нађем издавача, да напишем предговор. Једна девојчица ми јавља да је будућа Медеја Кахидзе (чију збирку песама сам превела и објавила прошле године), и да има и лепших песама него Медеја. Друга се хвали да написала седамдесет и једну песму, и да су све одличне, те се жури да их[1] часпре изда. Нека деца која се тек спремају да „постану песници" моле да објасним како се песник постаје, чак како се постаје славан песник. Неки дечак од четрнаест година јавља да има написан „цео" роман и збирку песама и пита шта се више плаћа па да то прво штампа. Из писама многих ученика видим да им наставници хвале песме, али они хоће и од мене потврду да имају дара. Једно сироташце, мушкарчић, ме моли да му напишем песму о пролећу јер он не уме, а наставница је задала да сви напишу песму о том годишњем добу.

Све би то било врло лепо, разумљиво, кад би имало мере, јер, напослетку и одрасли људи желе да се истакну, да се потврде. Мора се такође признати да је данас књижевна писменост по нашим школама на висини, да се пише зрелије и књижевније него што се раније у детињству писало. Али кад помислим да свако дете у Југославији пише стихове, и да сматра да је управо за то рођено, уплашим се. То ми је налик на неке стихијске непогоде које се јаве неких година, као што је навала голубачке мушице, или скакаваца, као што су филоксера или комарци – поређење се наравно, односи само на количину. Па ипак, претпоставимо да сва та дечица, засад само песници самозванци, или од старијих проглашена за песнике, постану људи који ће се, ма и са успехом, бавити поезијом, била би то велика опасност, у друштвеном смислу, за нашу земљу.

Чак кад се сетим како је Лав Толстој рекао да је у Јасној пољани отворио школу и зато што можда међу децом мужика у том крају расте и неки будући Пушкин, сматрам да због једног будућег Пушкина не треба сва деца да се почну бавити[2] писањем стихова. О свему овоме тешко се усудим говорити.

Кад бих била социолог, психолог, психијатар, биолог, фискултурник, композитор лакше би ми било повести реч о овоме. И што је важно, више би ми се веровало. А тек малишане да посаветујем да се окрену мало и на другу страну, рекли би: „А зашто се онда ви тиме бавите?" Залуд очекујем када посетимо неку школу да наставници кад се деца искупе у дворану, јавно као децу која пишу похвале дете које <је> одржало реч, које није одало тајне, које је храбро признало да је оно разбило прозор, како цео разред не би био кажњен. Чекам да нам покажу децу која су највише прочитала, која се сем писања заносе скупљањем лептира, која имају богате хербаријуме, која препознају све дрвеће у шуми,[3] све биљке на ливади, која су најбољи фискултурници, математичари који су једини успели решити задатак чије решење је осталима било недоступно.

Једном у неком босанском селу дванаест ученика било је добило награде за изузетно писмене саставе у стиху. И нека је добило, тако и треба. Али ту су децу, још заиста децу, толико хвалили, називали младим песницима, даровали, да је једна девојчица потом упитала право мене: „Да ли и ви више волите децу која пишу него децу која читају?" Одговорила сам без иједног трена размишљања да су ми најдража она деца која стално читају и да у доба детињства треба више читати него писати. А да не бих била неправедна према малишанима који су добили награде рекла сам да се не може добро писати ни поезија ни проза ако се занат писања не научи читајући.

Управо у име поезије треба и оне ученике који показују знање поетске обдарености, натеривати да се на прози уче писању, уче сажетом изражавању. Много је лакше детету наћи дванаестак рима и повезати их с мало емоција, него написати писмено и надахнуто двадесет реченица у прози. У име поезије, у име тога да је озбиљно схватимо, мислим да не би требало децу која још нису ни у пубертету нуткати да пишу песме и називати је свечаним и слатким именом песника. Бодрити децу да се пре зрелости баве поезијом, то је као дозволити јој да пре зрелости праве озбиљна љубавна искуства. Не треба пре времена будити амбиције за које нисмо убеђени да ће бити оправдане, те тако стварати промашене људе, незадовољнике. Ништа болније од оних несрећника, људи прекомерне сујете, који своје умотворине носе по цеповима и заустављају вас на улици да вам их прочитају и који оптужују друге што нису успели. Ако у некоме има неки извор, он ће морати наћи пут до дана, и сам одреди час кад ће се обелоданити – а то ће свакако бити у време великих усхићења, болова, пуноће живота у себи и радозналости за живот око себе.

<Предог за издање избора песама Радована Зоговића Српској књижевној задрузи>

Мислим да је време да Српска књижевна задруга изда и избор песама Радована Зоговића, песника оригиналног, снажног талента, који ужива углед и изван наше домовине. Он иза себе већ има збирке у којима је своју поетску личност оцртао, где је већ успео да изрази свој поглед у свет у коме живимо. За овакво животно дело обично се дају и награде, што не значи да оно неће још расти, употпуњавати се, а песнику са овако богатим делом најбоља је награда да му књижевна задруга, када је код нас Српска, изда избор песама.

Предлажем зато Српској књижевној задрузи, чији сам и члан, да она изда избор Зоговићевих песама у идућем Колу. Зоговић је песник са великом уметничком и песничком радозналошћу, утанчаним укусом и осећањем мере. Колико му је књижевни језик богат, толико је богат и круг тема на којима се заустављa. Његово се животно дело не састоји само из револуционарне и човекољубиве, снажне поезије, већ и из најпродуховљеније љубавне и топлином огрнуте поезије где природу доживљује и као сликар, као уживач перспектива и боја.

Из овог великог броја његових песама предлажем да се направи избор љубавних и оних које њу најбоље уоквирују. И то предлажем да тај избор извршим ја, сама или у друштву још једног песника. Могао би то бити Стева Раичковић, ако и он на то пристане. Не могу се само обавезати да пишем предговор овој збирци што је обично дужност оних који праве избор – прво зато што нисам критичар, ни писац есеја и, још важније, што ова Зоговићева књига не сме имати карактер неког издања које само његови пријатељи омогућују.

1977.

Личност и дело Есада Мекули

Маргарита Алигер, писац чувене поеме о Зоји Космодемјанској, у предговору једне своје збирке песама каже да се права биографија писца, нарочито песника, налази у његовом делу. Имала је вероватно у виду песнике кова Есада Мекули, који себе не измишљају, из чије се поезије види њихов однос према свету, чија је свака песма прозор у оно што собом представљају. Ипак, да би се схватило зашто су такви какви јесу, поред особина које су при рођењу на свет донели, потребно је укратко изнети и како им је живот протицао, какви су као грађани, које образовање је обликовало њихову личност, каква су збивања у свету изазвала збивања у њима самим и одјекнула у њиховој поезији.

Да је Есад Мекули Албанац, да је рођен у Црној Гори, крај језера Плава види се и из песама. Али се не види да је гимназију завршио у Пећи, 1936, да је студирао ветерину у Београду и дипломирао почетком 1947, да је специјализирао паразитологију у Загребу 1948, и да је на Ветеринарском факултету у Београду докторирао 1959. са тезом „Прилог познавању пироплазмоза домаћих животиња на Косову и Метохији". Упоредо са студирањем и научним радом почео се бавити и књижевношћу и укључио се у друштвени живот вршећи важне послове у удружењу студената ветеринарне медицине и у Савезу стручних удружења Београдског универзитета. Учествовао је у свима студентским акцијама и био једном затворен у Главњачи. Окупација га је затекла као добровољца, клиничког ветеринара, у Пећи. Важно је знати да се 1942. нашао у пећкој тамници Шереметовачи, те је[1] зато тек 1944. могао ступити у народноослободилачку војску, где је био лекар, а затим члан Агитпропа оперативног штаба за Косово и Метохију. У исто време био је и редактор илегалних новина *Слобода – Лирија*.

После ослобођења убрзано почиње његов књижевни развој и гомилају се његове дужности писца и грађанина. Имао је Есад Мекули то задовољство да буде уредник првог правог листа на албанском језику у нас, *Rilindja* (*Преporod*), а од 1949. књижевног часописа *Наш живот* (*Jeta e re*), који је уређивао скоро четврт века. У исто време се врло активно бавио и својом науком паразитологијом при ветеринарском институту у Приштини. И, како увек бива у друштву које се културно и научно тек развија, много дужности је падало на једног човека,[2] те је једно време био уредник и *Гласника*, часописа за пољопривреду,

водопривреду, шумарство и ветеринарство Косова и Метохије. Сада уређује научностручни часопис из области привреде *Биотехника*, који излази на албанском и српскохрватском. Његова вредноћа и пожртвованост су неисцрпне. Он зна дужност песника – својим радом је одговорио Жупанчићу на питање: „Поет, веш свој долг?"

Есад Мекули је још пре него што ће се одати науци, као средњошколац, кад се не зна коме ће се књижевном раду приволети, написао роман *Vendetta*, за који сам каже да представља „невешта бележења о кошмару међусобног уништавања без кривице кривих". Али ако није као дечак могао написати зрео роман, управо по том роману, по његовој теми се види, да је већ као млад о неким друштвеним појавама зрело мислио, а по томе где је све своје песме објављивао (београдски омладински часопис *Венац*, загребачка *Младост*, сплитски *Подмладак Јадранске страже*, сарајевски *Нови бехар*, подгорички *Гранит*, београдски *Студент*), виде се његова широкогрудост и југословенско опредељење.

До сада је објавио збирке песама на албанском језику *Për ty* (За тебе, „Rilindja", Приштина, 1955, 1963. и 1967), *Dite e re* (Нови дан, 1966. і 1972), *Avše ada* (Острво Авша, 1981) и *Vjersha* (Стихови, 1972.). Како је српскохрватски, иако му није матерњи језик, научио већ као дете, у завичају, Мекули га одлично зна и написао је на српскохрватском, и македонском, књиге *На путу* („Багдала", Крушевац 1964), *Између волети и мрзети* („Свјетлост", Сарајево, 1971), *Гласови времена* („Нолит", Београд, 1974), *Авша ада* („Јединство", Приштина 1975) и *Песни* (Скопље, 1975).

Код Есада Мекули преовлађује борбена поезија, или боље рећи, поезија отпора, и те су му песме и најбоље. Оне не позивају отворено на побуну, нису убојне, али својом горчином, нагомилавањем трагичних појединости из живота Албанаца у прошлости доводе читаоца до негодовања против угњетача.[3] Он не припада оним[4] песницима који певају углавном зато што су млади и док су млади. Он ће певати увек зато што је песник склон мисаоној лирици коју човек успешније пише у зрело доба. Као какав реалиста Мекули запажа да појединости ствари типичне, износећи их сажето и упечатљиво. То се можда најбоље може осетити у песмама „Ноћ над Мадридом" и „Тестераши". Он је у њима местимично и благо подсмешљив:

Пред украшеним хотелом ливрејисани паж
услужно шири амбрел
над главом цењеног госта – пратећи га од лимузине
до улаза,
иако, авај, с мрког небеског свода ни киша
ни сунце не прете.

„Ноћ над Мадридом"

„Видим те с руком промрзлом испод пазуха, с истањеном тестером о рамену, и оштром секирицом о појасу; држаље јој вири испод капутића, позади... Нису ли нас можда зато назвали репатим ђаволима?!"

„Тестераши"

Мада метафорични стил није изразита одлика Мекулијеве поезије, има слика крај којих се заустављамо. Он собе тестераша назива јамама, облаци му личе на „црвене бошче“, тишине су му „видарице“, ороз крај кога „Šćiptar” у бусији седи песник назива „хладним билом“ (лекарско поређење!), модрице по телу испребијаног човека су[5] „Шкорпиони који гмижу“, река Бистрица је „Хук и јаук дивљине за питомином”.

По сажетости, једноставности израза, где је речено само оно што је неопходно, издвајају се песме „Бор на камену”, „Орао и човек белошали”, „Бистрица”. За њих би се могло рећи оно што је негде написао Назим Хикмет <*нечитко*>. По упрошћености слична је њима „Заклетва мајке”, посестрима Шантићеве песме „Остајте овде”, где мајка заклиње синове који се исељавају у туђину „огњиштем где су се уз ватру грејали, костима прадедова, крвљу просутом за слободу, срећом унучића”, да се не одвајају од њеног скута, ни брат од брата.

Има поред[6] поменутих песама једна нежна, недоречена, која сведочи да испод Есада Мекули, песника досад испеваних песама, има још један Мекули наговештен у поменутој песми који чека да изиђе на видело.

Поред свега досад поменутог Мекули се бавио и превођењем са српскохрватског на албански језик. Превео је досад око стотинак дела наших истакнутих писаца, песника и прозаика, и тако поставио камен темељац зближењу наших народа са албанским. Превео је такође много са албанског на наш језик. (У библиографији се може видети које је све писце преводио.) За преводилачке заслуге на пољу међурепубличке сарадње добио је почасне дипломе Савеза друштава и удружења преводилаца Југославије, а 1971. добио је награду АВНОЈ-а за књижевност, и највећу награду СР Црне Горе, Тринаестојулску[7]. Он је данас председник Друштва за науку и уметност Косова, члан је Црногорске академије наука и уметности, члан централне редакције Енциклопедије Југославије. Носилац је више одликовања.

Да се је бавио само књижевним оригиналним радом, или само преводилачким, или само научним и друштвенополитичким, сваки од њих био би довољан да заслужи почасти и одликовања које је досад добио; сваки би био[8] довољан да испуни живот једног човека.

Ценећи његово књижевно, научно и преводилачко дело, његово прегалаштво на свим пољима културе и науке, његово широкогрудо искрено југословенско осећање, његов допринос зближењу наших народа предлажемо га за дописног члана Српске академије наука и уметности.

<Реферат о Стевану Раичковићу предложеном за редовног члана Српске академије наука и уметности>

Част нам је предложити Скупштини Српске академије наука и уметности <за> редовног члана Стевана Раичковића, који је одавно потврдио високу оцену свога дела до избора за дописног члана. После тога песник је утростручио број књига још веће уметничке вредности, раширио круг поетског интересовања, постао чувен у страном свету где га преводе. Сад је свакако у зениту стваралаштва и углед му расте геометријском прогресијом.

Стеван Раичковић је рођен 1928. године у Нересници (Србија). Основну школу и гимназију учио је у Белој Цркви, Сенти, Крушевцу, Смедереву и Суботици, где је матурирао 1947. године. Студирао је књижевност на Филозофском факултету у Београду.

Прву песму објавио је 1945. године.

Штампао је тридесетак књига: поезије, из области литературе за децу, есеја и препева са страних језика.

Песме Стевана Раичковића превођене су на више страних језика, а избори његове поезије, у посебним књигама, објављени су на руском, пољском, чешком, словачком, бугарском, словеначком, македонском и албанском језику.

Добио је више истакнутих награда: Удружења књижевника Србије (1956), Октобарску награду Београда (1958), Невен (1960), Седмојулску (1963), Змајеву (1964), „Милош Н. Ђурић" (1976), Змајевих дечјих игара (1977), „Бранко Миљковић" (1979).

1972. године изабран је за дописног члана Српске академије наука и уметности.

Живи у Београду.

Стеван Раичковић је рођени песник. Он себе не измишља, друге не следи, није ничији ни несвесни одјек. Увек је једнак самом себи. Његов глас се у хору других гласова чује као у солисте. Он је изразита људска личност. У његовом делу, високог уметничког домета, осећа се и да је песник овога народа и овога тла.

Међутим, мада није прекинуо нити које га вежу за традицију, Раичковић је модеран песник, у најбољем смислу те речи. Упадљива особина која га веже за садашњицу, а коју канда имају данас сви лиричари света, тежња је да бежи од градске средине, ако не друкчије оно у сновима. Њега мучи жеђ за даљином, за непознатим, жеља да се окружи атмосфером у којој је живео први човек, земљом, водом, травом, маглама, немуштим ситним бићима: није случајно докторска дисертација у Падови (Италија) Марије Алисе Крапа о Раичковићевом „Касном лету" имала тако топао пријем међу славистима и песницима.

Раичковића сањара – лиричара обогатило је детињство проведено у природи. Своје поетске слике он црпе из ове ризнице првих утисака, а уколико наука више напредује, а он сазрева, утолико више поима како је много неослобођених сила око нас. Наш песник има антене за тај свет у природи у коме он једном буди камење, а други пут свему пева „Камену успаванку".

Ко примећује лепоту света воли живот, а ко воли живот много мисли о смрти. О њој је Раичковић почео мислити већ као тридесетогодишњи младић, певао да лето пролази кад је лето тек било почело, бар његово лето. Природно је што је онај који је написао стихове:

Добро је бити жив
и онда
кад то отприлике значи:
дисати само
полако
имати очи
чути влат...

„Тихи сат"

напише и ово:

Једном нас ту где нас има
неће бити
Ми смо нити
које вежу нерођене са мртвима

„Нити"

Раичковић је овом мишљу обузет све до данашњег дана. У предивном низу песама „Разговор са иловачом", написаном недавно, песник каже:

Једна ме мисō разара и ништи
видим већ себе – глину испод траве.

И данас је Раичковићева љубавна лирика од сна и загонетности:

Станујеш у мојој глави, ту ти је
соба. И мали балкон са кога пуца
видик на моје мисли најтајније...

У мојој глави станујеш и дубиш
црне и беле ходнике за моје

мисли; како ми бежиш или ме љубиш?
Ван тебе друге мисли не постоје.
Само док спавам ти се некуд губиш.
„Станујеш у мојој глави“

У овога песника траве, тишине, самоће остаће цели живот прешерновско жаљење да је могло бити све другачије. Из таквог расположења су никле дивне песме „Ми стижемо надом”, „Балада о гуштеру” и мноштво других својствених. Међутим и поред ове органске његове везаности за природу, у коју је бежао из урбане средине, сложеност његове песничке личности није ни у њој налазила своју равнотежу. Из природе се готово исто толико страсно враћао у урбану средину која га је поетски надахњивала својим психичким и визуелним проблемима. Баш у тој недоумици између древног и модерног осећања живота поникле су његове најизразитије песме и о природи и о граду.

Наш кандидат, иако има понекад отмену надограђеност форме, као људи од укуса који намерно пренебрегавају неку ситницу у одевању, показао је да је способан и за бравуре у форми, за ретку сажетост, за грађење малих складних архитектура у стиху, а да притом садржина нимало не трпи. У време када су готово сви напустили сонет, целу једну књигу песама, *Камену успаванку*, која му је донела много угледа, испевао је у сонетима а целу другу, *Стихови*, у дистиху. И данас, у најновијим песмама, пише не само у „везаном слогу”, него у окованом, рекли бисмо. Све ово, као и обиље поетских слика, сведочи да је песник и велики зналац нашега језика. Ако се може рећи богаташ у речима, онда је он такав богаташ.

Још једну особину овога песника нисмо досад поменули, а то је смисао за хумор кога пуно има у његовим популарним делима за децу, у поеми „Гурије” крунисаној са пола милиона тиража досад, затим у збирци песама *Слике и прилике* и књизи прича *Велико двориште*, које су такође доживеле много издања. Неке странице ових песникових прича топлином, запажањима, хумором опомињу на најбоље странице великих писаца за децу.

Није обичај да ови реферати буду дуги, јер писце предлагане за чланове Академије зацело знају и академици који се баве стварним наукама а камоли музичари или сликари, али морамо још скренути пажњу на Раичковићеве есеје о поезији, који су целовити портрети наших песника (Милан Ракић, Десанка Максимовић, Милош Црњански, Добриша Цесарић, Раде Драинац, Скендер Куленовић), затим на есеје који су пратили као предговор или поговор његових препева и есеје који су просто мисли о природи поезије („Реч о поезији”, „Мит и поезија”, „Искони бе слово”). Не знам нашег есејисту, осим можда Исидору Секулић, који би тако песнички писао о песнику и песми, који би с толико савесности, тежње ка правичности обављао свој посао. Ево једне реченице из есеја о Куленовићевј „Мајци Кнежопољки”: „То је прави језички празник, вашар звукова, нарикача за слух.... Подземна снага нашег језика”.

Ни ово није све. Стеван Раичковић је објавио четири књиге препева класика и песника нашег века: Петрарке, Шекспира, и песника руског и других словенских језика, рекав у једном предговору тим књигама: „Један заједнички

флуид кружи међу песницима. Осећање солидарности међу њима траје колико и поезија. Пред том солидарношћу су избрисане и такве препреке као што су време, језици и пространства". У својим препевима Раичковић се показао несебичним даваоцем свога дара, свих рима, поетских слика песницима других народа, као што даваоци крви поклањају једни другима део своје животне снаге. Додуше, и њега су бројни песници света, које није никад очима видео, преводили са одушевљењем и успехом.

Свака Раичковићева књига пропраћена је у нашој критици бројним коментарима. Велики је број опсежних есеја о његовој поезији, и посебних књига о његовом делу и његовој песничкој личности. И на страни, где год се појавили преводи његових књига, били су пропраћени опсежним освртима. И непотпуна литература о нашем песнику бележи око пет стотина јединица.

Верујемо да Стевану Раичковићу отвара врата међу редовне чланове Српске академије наука и уметности његов велики песнички дар чијег сјаја има у свему: у збиркама песама изузетне уметничке висине, у бајкама, у збирци есеја о поезији, у књигама препева поезије страних песника. У сваком овом књижевном раду Раичковић је остао песник, претварао га у поезију као што људи који послују у рудницима злата, на свему чега се маше оставе златан прах.

У савременој српској књижевности, и у југословенским оквирима, па и изван граница наше земље Стеван Раичковић представља изузетну, остварену поетску личност и избор његов за редовног члана Српске академије наука и уметности биће у јавности прихваћен са одобравањем и радошћу. Зато молимо Скупштину Српске академије наука и уметности да Стевана Раичковића прими за свог редовног члана.

Одломак из записа о сонету

У време кад сам, средином педесетих година, писала песме растреситог ... слободног ритма, без бриге за ограничења која себи намећу сами песници или критичари или традиција поезије која нас је одњихала, био је (године 1956) примећен мој први сонет „Опустели оклоп". Заједно са њим, својевремено сам их написала још неколико, и волела бих сад да их унесем у књигу сонета која се припрема, мада су већ били објављени у једној од првих мојих песничких збирки. Њих је једино издвајала форма од тадашњих мојих стихова – и они говоре о прошлости, пролазности, и имају пригушену сету првих мојих песама.

Не бих могла објаснити како су се ти сонети јавили, наметнули, знам само да сам их написала скоро спонтано, под извесним узбуђењем као и друге песме сличног расположења. Било је то зацело и стога што сам прошла кроз сонетску школу наших класика и што сам из краја где људи знају језик, где знају и више речи него што их у свакодневном говору употребљавају, што многи појмови имају огрозде синонима, који потом буду драгоцени ако си песник и пишеш сонет.

Може се уочити, имајући их овако сакупљене у књигу, да у тим сонетима малтене преовладава слика. Можда сам тако кроз њих проживели оно што ми није било дано да проживим сликајући. Наиме, у роба разграничења талента чинило ми се да ћу бити сликар, док потреба да се речима изражавам није ипак надвладала. У овој збирци је и сонет „Мртва природа" коме у поднаслову стоји „Креда", како сликари под цртеж кредом воле да ставе. Па ме је то насмејало – но нека остане креда, јер је сонет без речи које именују боју, сав од линија и мрља. Књига ће се делимично учинити као сликарска изложба у речи, али биће то ипак моји стихови, јер су пуни сете, увек код мене присутне, коју мало тек потисне очараност лепотом виђенога.

Али не гледам ја само око себе, гледам много више у себе. Такви сонети су сличнији оним мојим стиховима на који су читаоци навикли, где говорим о огњиштима осећајног живота. Ако су сонети инспирисани лепотом, или нелепотом, онога изван мене, настали у својим „кабинетима сонета", парковима и пољима, у завичају, на путу, ови други су рођени у унутрашњим пејзажима, као неки разговор са самим собом.

Гледајући тако одувек у себе, познајем, чини ми се, просторе душе и зато ваљда и постоји и треће моје гледање, лако схватање људи, нарочито суморних, несрећних и занетих. А можда су то и остаци оног мог настојања и веровања да могу са успехом писати и прозу, путопис, роман и приповетку. Ко зна.

Некад ми се чини да је мисаони простор у коме се кристалише сонет врста шаховске табле, уз коју су један песник и један критичар, оба подједнако обдарени. Понекад ми је налик на мајушну ризницу пуну драгих нам речи. А понекад ми се учини као крлетка, где окована птица мора да се снађе како да преживи у уском простору, па и да се ослободи и полети. У сваком случају, мислим да је право да и ово кажем; у сећању на давну некадашњу похвалу изречену сонету „Опустели оклоп" стекла сам храброст да се сад у песничкој зрелости интензивно пријатељим са том формом поезије.

12. март 1987.

Рајка Балаћ
Приказ

Прве песме Рајке Балаћ читала сам док је песникиња била још студент. Док је била још у првој младости и у тим првима назирао се песник, рођени песник.[1] Док је била још у првој младости видела сам у њој биће обдарено богатом осећајношћу, одличним знањем језика и скоро детињим даром запажања. Ово о језику напомињем јер је рођена и одрасла у крајевима где је наш народ опкољен светом друге народности.

У доба кад је Рајка Балаћ почела објављивати своје прве младе песме многи песници били су потпали под утицај оних који су избегавали старијим нашим песницима, класицима. Тражили су нове мотиве, нов начин изражавања. Наравно, сасвим је природно не хтети <осећати се> трабантом.[2] Али многи[3] нису били довољно обдарени да избегавајући то нађу нов израз, близак нов<ом> времену.

Рајка Балаћ је нашла одмах себе, не губећи међутим везе са песничком браћом која су јој претходила. Развијала се не губећи везе ни језичке ни тематске са песницима који су били пре ње. Просто речено, брзо је нашла себе нити савременим песницима удварајући <се>, нити прекидајући везе са традицијом. Песме Рајке Балаћ привлаче омаглицом тајне, осећања тек наговештених. Осећања љубави она не исказује изричито, све је као иза седам велова. Ономе што јој се збива у души, песникиња не дозвољава да се потпуно приближиш. Многи песници у овом узрасту су између неба и земље. Рајка радо пише о свом деду и баки и те су јој песме изразито топле. Када говори о <њима> оживи у песникињи девојчица из времена кад су је дед и бака још водили <за> руку. Тада Рајку видимо у зори детињства, као што је у љубавним песмама у „зори љубави" како би рекли наши песници из времена романтизма.

Рајка Балаћ ће бити нарочито блиска онима који тек доживљују прве љубавне немире и слутње. Овај песник не саопштава огољено своја <осећања>. Коло стражâ стоји око њеног срца.

Упадљиво лепа особина овог песника је богат језик. Читалац ужива у језику Рајкиних песама. Ко би био чувар говора једног народа ако не песник. Мислим да ће многима бити најближе управо <песме> које звоне као природан, ритмом невезани, људски говор, чија је лепота у дубини и истинитости осећања, и које читалац види као платна великих сликара.[4] Мислим ниједан

читалац не може заборавити песму где отац, сиромах човек, последњи новчић кришом тутне у детињи џеп. Незаборавна је и песма о деди коме бака „дугих плетеница доноси доручак" на ливаду. Она се завршава стихом „Вредело је живети". Ту би се могло још дописати „Вредело је написати ову песму". Не заборавља се ни песма[5] о ботаничару који „оставља у врту кришку сунца птицама за доручак".

Колико Рајка Балаћ има сликарско око толико је страсни ловац покрета у души. Управо бих навела стихове такве једне песме, једне од најнежнијих у овој књизи. У песми „Бајка о Андријани" песникиња је полако одшкринула врата туге. Ова песма о нерођеној Андријани тиха је и около је тихо све „као у сваком сну".

Особито леп особина овог песника је и леп, богат наш језик. Ко би био чувар језика једног народа, ако не песник. Он је ризничар блага које му је поверено. Навешћу на крају још понеки стих ове поезије који ће се дуго памтити:

На последњем испиту вечности...
Полако одшкринух врата туге...
Промиче прошлост погнутих леђа
Теби ћу разастрт сто самоће
И прије сунца спремити доручак
Ботаничар обилази, свој мали врт,
И оставља у њему кришку сунца
Птицама за доручак...

О поезији

Поезија је код нас вољена, популарна. Скоро сви млади људи би хтели да пишу песме, сматрајући поезију елитном уметношћу. Она, а и друге уметности, вероватно утичу на идеје, укусе, навике и људе, али у мирна времена то бива сасвим неприметно, успорено. Велики светски писци, рецимо руски, неприметно су припремали судбоносне последње догађаје. У доба преврата, револуција, утицај уметности, особито књижевности, далеко је виднији. За време Народноослободилачке борбе код нас, у Југославији, наши родољубиви песници, и стари и савремени, постали су поново популарни, готово неопходни. Они су подржавали дух борбени дух војске, особито ако су у исто време били и борци у тој војсци и имали прилике своја дела и усмено да саопштавају. Неки су стекли и славу у току борбе. Велики Мајаковски био је учитељ новом совјетском друштву, извршио огроман утицај и на његов морал и на идеје и књижевни укус. Наравно, треба се родити песником те врсте и те снаге, треба бити Мајаковски, Смирненски, Ботев, Вапцаров, иначе се ангажована, друштвена поезија спушта до обичне агитације и изазива отпор и код револуционарно расположених, а камоли код других.

Револуционарни велики песници могу бити популарнији од других великих песника јер певају о судбоносним стварима, о ономе што се тиче свих људи. Само популарност тих песника опада[1] уколико се смањује потреба да се боримо, уколико смо већ извојевали оно што смо хтели. Додуше, увек у понекој земљи понеко још није извојевао ни слободу ни грађанска права, па се тако популарност револуционарних песника сели из земље у земљу, са континента на континент.

Није код нас мање популарна ни љубавна поезија. Говорити о љубави ма у коме од познати поетских праваца, ма у којој земљи и у ма које време мислим да је популарно. Уопште је поезија осећања у широким круговима популарнија од мисаоне или које друге, и то поезија трагичних осећања, ваљда зато[2] што је у свету више оних што пате.

Популарност уметничког дела, наравно, зависи и од начина, стила, којим је дато. Нови правци нису одмах код широког круга људи популарни. Људском духу, ма како волео промену, тешко је да одмах прими новину. У часу кад се разни правци боре о превласт, праве вредности и једног и другог правца бивају видљивије, бар је тако код нас. Прави авангардни песник својим делом брзо укаже на

необдарено, смешно, преживело код осредњег песника старог смера као што дело имитатора и трабанта нових смерова теже може да се одржи у клими старих праваца него оних којима подражава. Уопште узев, ново је популарније код омладине од старог, и само изразити песник који се везује за традицију може да издржи немилосрдни налет нетрпељивости и подсмеха којим се на њега окоме писци нових смерова, особито они осредњи.

У уметности је као и у политици: чим се два уметника спријатеље, они[3] желе да се и земље из којих су боље упознају. Не само да један другог[4] жели да представи своме народу, већ се та симпатија шири и на остале уметнике. Нама, припадницима народа бројно малих потребно је, да бисмо изашли из уског и провинцијалног да се сретамо са припадницима других већих држава, како бисмо стекли менталитет светског грађанина, тако неопходан сваком уметнику. Али је потребно, мислим, и песнику велике, моћне државе да упозна песнике других земаља, нарочито мањих, како би разбио предрасуде од којих често пате припадници велики нација да народи заосталији у цивилизацији нису кадри дати права уметничка дела.

АУТОБИОГРАФСКИ СПИСИ

„Видели смо Тита”

Својим првим сусретом са другом Титом сматраћу дан кад сам га у Народном позоришту у Београду, одмах после рата, видела, и када је он, како ми се чини, запазио нас неколико књижевника, који смо се случајно нашли у ложи недалеко од његове. Приредба је била посвећена 8. марту. Најзапаженија тачка био је говор старе партизанке из Босне. Та поносита, одушевљена сеоска жена учинила ми се слична Цвети Андрић, јунакињи моје поеме „Ослобођење Цвете Андрић”. Сви у ложи били смо понети њеним говором. Друг Тито је неколико пута погледао према нама, као да је желео видети шта њен говор значи за нас. Имали смо утисак да нас је познао и да му је драго што смо одушевљени њеним борбеним говором.

Други, прави, сусрет био је у Белом двору где је примио делегацију жена књижевница из Бугарске. Делегацију је пратио до тамо песник Радован Зоговић и ја. Та част ми је пала у део јер су ми гошће, бугарске књижевнице, биле пријатељице и јер је, вероватно, био ред да с њима пође другу Титу и једна жена Југословенка. Друг Тито је гошће дочекао присно, поразговарао је са сваком понешто, не само форме ради, него се видело да га искрено занима оно што пита. Бугарске гошће су биле очаране домаћиновом личношћу. Преведено на наш језик оно што су изјавиле било би да је друг Тито много леп, али и много озбиљан. (Чисто песничка изјава!)

И после тога сам се више пута нашла о неким државним празницима и приликом посета страних гостију међу осталим званица<ма> друга Тита. Најзанимљивији од тик сусрета био је кад су нам дошли у госте белгијски краљ и краљица пре три-четири године.

Будући да је у посети био краљевски пар, а ја рођена још у доба монархије, имала сам задовољство да се нађем за истим столом с другом Титом и белгијским гостима. Краљ ме је упитао шта је тема моје збирке *Немам више времена* и затим какав је мој однос према смрти, односно <пре>ма бесмртности. Друг Тито је са себи својственом широкогрудошћу пратио овај грађанскокњижевни разговор, и чини ми се да је био задовољан што се за столом нашао неко ко је госту пружио прилику да поразговара о нечем што га занима. И ја сам била задовољна што је моје присуство у друштву тако изузетном било ипак корисно.

Сусретима се не могу назвати они мимолетни поздрави и руковања, али и они су ми увек доносили радости као оним омладинцима у послератним поворкама који су клицали: „Видели смо Тита!”

У песниковој радионици

Деца ме често питају како се пишу песме. Лакше бих одговорила како пада киша и снег, него како постаје песма. Децу исто тако занима је ли истина оно што се у песмама и причама говори. Зато ћу одшкринути мало песникову радионицу. Ви, децо, у овој књизи имате поему „Река помоћница" па ћу вам рећи[1] како је она и зашто настала, а и сами знате да се песникова радионица не налази ни у каквој шуми, нити одаји, него у машти, души песниковој. „Река помоћница" је прича казана у стиховима, у њој је опеван један истинит догађај. Само, песник не опева догађај тачно како се десио, него га прикаже онаквим, каквим се и њему и читаоцима чини правичнији, лепши и веселији. Касније поверује и сам да је права истина оно што је написао, а не оно што је својим очима видео. Песник има способност да неке ствари уобрази, замисли као збиљу.

Песма „Река помоћница" написана је после једног несрећног догађаја у мом селу Бранковини. Учитељица је једног дана, када се спремало невреме, пустила ђаке раније из школе, како би[2] пре олује и кише стигла кућама. Али није била добро прорачунала: олуја и киша је почела кад су ђаци били тек на пô пута до куће. Сеоски, иначе слабашак, поток нагло је нарастао, скидајући с голих брда камење и целе кладе, преко њега се није више могло прећи и у њему су се подавиле три девојчице. Помахнитала вода која је надолазила иза окуке изненадила их је управо кад су биле закорачиле преко реке на месту где су обично сваког дана прелазиле, и понела их собом заједно с грађем и камењем. Нису могле бити спасене мада је цело село појурило низ реку да их спасава. Касније, сећајући се тога, ја сам замислила како су храбри сеоски омладинци спасли девојчице и како су сељаци после ове несреће пошумили дотле голе брегове да река не би могла опет једном нагло нарасти и однети кога. И у све друго измишљено што сам у „Реци помоћници" опевала почела сам веровати као у истину. У измишљеног деду Раку удахнула сам дах живота, храбре омладинце сам заволела као да су збиља постојали и учинили подвиг, а васкрсла сам песмом мртве девојчице. Нека бар у песми живе!

У поеми „Златни лептир", коју такође имате у овој књизи, научна истина да се гусенице претварају у ларве из којих касније излећу лептири, претворила се у бајку. Наука је пуна таквих истина које песник може да претвори у бајковиту песму. Главну тему у „Златном лептиру" обогатила сам са пуно појединости

које не спадају у науку, а у које сад сама[3] верујем. Верујем да је неки милосрдни Мрав – Џин дигао са земље усамљеног црвића и да су га он и његова жена Злата усинили поред милион и више свих кћерки и синова мрава, мислећи да добром створу деце никад није много, да поред својих рођених може одгајати и неко сироче. Доброг Мрава – Џина и његове жене наградила сам тиме што се њихов убоги посинак претворио у лептира, и то златног. Научној истини да се црви претварају на крају у крилата бића додала сам поред Мрава – Џина и његове жене и алу Пајку, мајку свих паукова, да бих још више истакла племенитост његову и његове деце која су испуњавала све претеране Пајкине захтеве, не би ли им дала лек за њиховог болесног брата црвића Мрвића.

Песници тако бићима која не мисле, не раде и не осећају дају ове људске способности. Они месец мај, једно годишње раздобље, претворе у живо, гостољубиво створење које позива на чај све кукце са ливаде и налива им га у крунице цветова. У ствари то је песнички исказана истина коју знате из биологије да се кукци у пролеће напајају медом и мирисом, нектаром цветова. Песник ракове у реци прогласи кројачима рибљих свечаних хаљина, зато што њихове предње ноге личе на ножнице. Тако он удахне душу и ономе ко је нема, и запосли створења која не знају шта је посао.

Тако отприлике изгледа радионица у глави, машти, песника. А да она буде добро снабдевена, мора песник знати много ствари – од биологије до земљописа и психологије, од музике до сликарства. Мора пре него што сâм почне писати прочитати много књига, да би научио списатељски занат, као што се будући столар мора настругати дасака, пре него што почне градити сто и столицу. За сваки посао пред дар треба и много рада.

РЕПОРТАЖЕ

КАРНЕВАЛ У ВАЉЕВУ

Пошла сам сасвим другим послом у Ваљево, а стигла на дечји карневал. Већ улазећи у град затекла сам дуж главне улице с обе стране окупљено много света и много предшколске деце која су истрчавала из редова љутећи милицију, иначе и сам свечано и помало дечје[1] расположену. Карневал се припремао, како сам чула, још за април и требало је да се зове „Априлијада", али како је април био хладан, ова забава се претворила у Мајски карневал.

Стала сам и ја да га чекам. Око мене су тате држале мале девојчице на рамену, а маме се хвалиле: „Мој Миле је зец у Трећој осмолетки!"; „А мој Пера је вук!"; „Моја девојчица је Снежана". Утом се појавио први камион пун деце под маскама старијих људи. Судећи по узвицима око себе закључила сам да су неке маске представљале ћацима познате или омиљене личности. У једној су сви препознали, или им се учинило да препознају, градског школског књижара, у једној домаћина неке школе. Војни камиони који су били стављени деци на располагање возили су полако, прво да би се све могло лепо разгледати, друго,[2] да <би> се позорнице на њима и деца глумци осећали безбедније. Међу децом на камионима било је и деце из обданишта. Она су приказала „Пачју школу", управо онако како је свако дете замишља: три реда клупа, у свакој по три пачета у изванредно укусним и осмишљеним костимима где су наранџасти тупи кљунови и пачеће ноге изазвале буду одобравања. Свака осмолетка је приказала по једну чувену бајку: нагледали смо се козе и јарића, Снежане и патуљака, Марице и Ивице. Смејали смо се причи „Деда и репа" која је, врло живо, реалистично представљена пожњела много успеха, нарочито последњи у реду мишић који је од велике усрдности пао с камиона, што се многима чинило предвиђено – а можда је и било. Провозало се испред нас и петнаестак пингвина на сантама. Деца која су их представљала умела су да дочарају покрете ових птица и њихов скоро људски ход. Прошли су мимо нас и неки рођаци пингвина, птице велике, жутих кљунова, врло живописне. Један путнички аутобус „Ласта" био је крцата лисица, вукова, медведа који су вирили кроз прозор и махали нам љубазно главом.

Било је ту и балерина одевених у белу хартију, али лепших него да су у свили, било је народне ношње, кола. Могле се видети и ствари које се данас виђају само по етнографским музејима, преслице и преље, вајати. Било је и неких

сцена из дечјих вртова. Најмању децу је то особито веселило, особито успела вртешка начињена од баштенског сунцобрана где су <се> окретале велике лутке и лутани.

Карневал је зацело морао бити припреман дуго и децу су морали помагати и наставници вештина, и наставници матерњега језика и природних наука, јер је све било проучено, савесно и са укусом направљено и изведено, сав тај свет дечјих снова, тај свет тропских и поларних птица, инсеката, звери. Морали су и родитељи и школа за ову забаву прилично потрошити, али ни труд ни новац нису остали узалудни, карневал је био велики доживљај не само за децу већ и за цео град.

<1962.>

Моја посета вараждинским пионирима

Први пут сам видела и чула вараждинске пионире пре три или четири године кад је вараждинска музичка школа давала у Београду концерат коме је присуствовао и друг Тито. Упамтила сам била тај концерат због две ствари: прво што су пионири изванредно певали, што су били толико увежбани[1] да су могли певати и без диригента, а друго што је једном малом плавушану позлило. На огромно чуђење публике која је запазила његово бледило он није напустио збор док му диригент није за то дао дозволу. Храбро држање овог пионира приметио је и друг Тито и после концерта, у разговору са диригентом и пионирима, похвалио је и њега и мале певаче речима:

– Нисам досад видео такве дисциплине да певач чак ни у несвест не пада док не потражи дозволу од диригента.[2]

Други пут сам срела вараждинске пионире у самом Вараждину, приликом свог гостовања Народном свеучилишту. Литерарна дружина „Владимир Назор" ме је позвала да присуствујем усменим новинама које су приредили о мом књижевном раду. Ово је централна вараждинска литерарна дружина која и ради под покровитељством Градске књижнице, читаонице „Слобода" и Пионирске трибине. Она је имала досад деветнаест јавних приредби по Хрватском Загорју, по школама. Између осталих књижевних и музичко-књижевних приредби организовала и усмене новине посвећене књижевном раду Иве Андрића и Владимира Назора.

Нашла сам се наједном окружена будућим песницима, приповедачима, глумцима, а можда и критичарима, јер је испред сваке рецитоване моје песме један пионир давао њену карактеристику, смештао је у врсту и подврсту. Било је то на лепој уметничкој висини коју сам разумела тек кад сам из листа њихове дружине прочитала какве песме и прозу пишу. Не могу да одолим срцу и да не наведем овде понеки стих, понеку кратку песму, понеку реченицу:

Црни бијели и сви други
једном ће жив<ј>ети сретно.

Домовина ће бити земља цијела.

Керетић Штефица

У наш град стигао је празник,
празник црвене боје.

Руке моје мајке помало вену,
али родит ће се нове.
Знам да ће те руке бити моје,
оне ће дизати нове руке,
нову младост.

Новак Љерка

На црвеном крововима
црвене заставе
ветар развија.

Марушевац Ђурђица

„Жељела бих да направите крему чијим би дјеловањем нестале све боре с мајчиног лица које су настале захваљујући мојој ’доброти.’”

Штимец Споменка

Иста Штимец Споменка, склона хумору и самопосматрању назива последњу страну школске бележнице „тужним огледалом несташлука”. Док наставник предаје, ђаци разговарају пишући на последњој страници бележнице:

– Кај мислиш откуд бо почел питати?
– Шта имамо сутра?
– Донеси за кино!
– Знаш физику?
– Имаш распоред.

Ти пуни веселости пионири су ми после усмених новина и певали. Између осталих песама певао је неки милолики дечак шлагер о твисту док су га другарице позади вукле за капут, гурале, дошаптавале да не пева ту песму. Мени је међутим било мило што је то певао јер је то знак да се преда мном осећао слободан.

Састанак се завршио као увек с пионирима давањем аутограма, адреса, предавањем букета, дарова начињених ђачком руком. Овог пута сам и ја пионире замолила да се сви који су учествовали на приредби потпишу на лист своје дружине који су ми поклонили. Ево вам двадесетак личних имена загорских пионира. Можда ћете и ви својој сестри или брати дати такво име.

Драженка, Миљенка, Весна, Ивица, Славко, Душанка, Ђурђица, Едита, Љерка, Бланкица, Јадранка, Маринка, Иванка, Јасна, Споменка, Станко, Влатко, Бранко, Мирослав, Љубица, Зденка, Рајка, Влада, Жељка, Дубравка, Јожица, Невенка.

<1963.>

Наши основци у туђини

Наши ученици у туђини морају много више да раде него ви, децо, овде у свом завичају. Они су тамо обавезни да похађају државне школе земље у којој се налазе – француске, немачке, шведске или које друге. Да би успели морају најпре добро знати језик на коме им се предаје, значи њега изучавати[1] и упоредо са тиме савлађивати градиво. Рецимо учити француски и историју француског народа и тако редом. Поред тога морају увек знати да образ своје земље носе на своме образу. Нису они у туђој земљи само Петар Николић, Крешимир Куман или Блага Тодороска него су у првом реду Југословени и нико неће рећи како не учи добро Петар Николић него[2] „онај мали Југословен што је лане дошао". Та мали Југословен што је у Француску стигао лане, најпре не сме брукати Југославију па тек онда себе. То наши мали ученици у туђини добро знају и готово сви су добри ђаци, како су то обично деца радника који се тамо и сами муче и немају много времена да помогну свом детету.

Из таквога стања произилази нова мука: да би напредовали у туђем језику и у туђој школи, та деца избегавају да говоре свој језик, или немају прилике да га говоре и тако га полако заборављају. Ти наши ученици једном недељно иду у нашу школу где се учитељи труде да их спасу од потпуног заборава и потпуног отуђења, где их подсећају на нашу историју, нашу географију, где их уче нашим песмама и задају им писмене задатке на нашем језику, поклањају им књиге које долазе из домовине. Разуме се, то је одвећ мало. Шта је један дан у недељи. А особито шта је један дан у недељи <за дете> које већ почиње да се диви свему туђинском, а да се стиди свога.

И како на деци свет остаје наша земља сад чини велике напоре да спасе мале Југословене од отуђења. Југославија сад шаље учитеље одасвуд из домовине, она их плаћа, она од њих захтева да раде у туђини са нашом децом исто онако како се овде ради. Југославија наше уметнике, певаче, композиторе, књижевнике из домовине <шаље> на сусрете са нашом децом да је опомену на земљу која их чека, да подржи и пробуди понос те деце, да јој нашим мелодијама омами душе, да их за тренутак врати у родна села и градове. Тако сам и ја, са члановима Народног позоришта у Београду, Драганом Лаковићем и Животићем, са композитором Мирком Шоуцом, била позвана од наше Амбасаде у Паризу на сусрет са нашим ученицима. А у пролеће ове године (1973) са истом групом и

Бранком Веселиновић посетила сам наше ученике у Шведској и Немачкој, према међународном споразуму просветно-културних заједница. Због тога и знам живот наше деце у туђини, све користи и штете које она од тога имају, о чему сам вам малочас говорила.

У Паризу смо састанке са ученицима имали сви у Амбасади,[3] згради коју зову резиденцијом. Тамо су просторије где наша деца долазе на наставу матерњег језика. Састанку са ученицима претходио је састанак са наставницима и учитељима. У предворју учионица биле су у част празника Републике на зидовима песме и цртежи ученички који нас одушевили. Те песме су потом ученици и на заједничком састанку читали. Директор једне париске основне школе дозволио је да седам стотина Југословена ту држе домаћу наставу. Један од руководилаца одељења у школи за оријенталне језике, Дејан Богдановић, понудио је учитељима и наставницима сва помоћна учила, грамофонске плоче, мапе и слично, те ће ова школа сад бити права, угледна.

Док су у Шведској и Немачкој деца била из свих крајева Југославије, у Паризу, у овој бројној школи било је у огромном броју више деце из Републике[4] Србије, што је разумљиво када се зна за традиционално пријатељство народа у овој републици према Француској која је била наш савезник у Првом светском рату и[5] дала уточиште у току четири године дана нашој деци која се преко Албаније пребацила[6] под окриље њених савезника.

Деца су на овим састанцима са жудњом слушала наше речи, певање Драгана Лаковића, кога су се нека сећала још из Југославије. Нарочито је узбуђивала и до суза доводила децу песма „Домовина", а особито родитеље који су понека<д> присуствовали овим сусретима. Наравно да смо се трудили да ови сусрети буду и весели. Највише смеха уносио је у све састанке глумац Животић са својим *Четвртком*,[7] а Бранка Веселиновић док смо били у Шведској и Немачкој.

После посете овој школи од седам стотина наших[8] ученика срела сам на улици малишана, журио је кући која му је, вели, била подалеко од школе, тако да се мора возити и подземном железницом. Кретао се слободно на прелазима као Парићанин, изговарао грас *р* као Французи и рекао ми прилично гордо како је само његов отац из Србије, из Ниша, а да је он рођен у Француској. Била сам после тога забринута и тужна јер пријатељска земља може пре да нам украде дете, јер је волимо и јер јој се дивимо.

<1973.>

БЕСЕДЕ

Реч на отварању сајма књига 1988

Свечаност отварања Сајма књига израз је поштовања и љубави према вековној пратиљи човековој, његовом највећем пријатељу и двојнику. Налазимо се и вечерас у огромном расаднику[1] људске мисли и осећања, спутнику који нас односи у непознато сазвежђе духовног живота. Погледајте ову огромну количину тајни око себе! На сајму књига се увек осетим више тужна него радосна: да поживимо стотине година, не бисмо стигли отворити све ове шкољке пуне бисера људске мисли, пуне ватре срца и олујâ маште. Пролазимо поред позлаћених корица књига, као поред позлаћених гвоздених ограда око вртова у које никада нећемо моћи ни завирити. Пролазимо поред многолисних сребром укоричених књига сличних древним јеванђељима а ко зна хоћемо ли их моћи за живота ма и дуг био, стићи прелистати. И није само краткоћа људског века сметња што ћемо отићи са овог света не чувши шта нам говоре, шта нам довикују, и мртве и живе, него што често не знамо ни језике којим нам се обраћају. Сајам књига нам се због тога учини збирком људског живота.

Чувен је стих једног нашег песника, постао скоро пословица: „Није злато све што сија", нису увек најбоље књиге златних корица. Задржимо се и крај оних скромна изгледа, чија је садржајна вредност велика, које сијају више изнутра него споља. Оне ће нам пре омилити књижевност него дела скупоцених омота. Застанимо и покрај полица оних народа са којима нисмо у великом пријатељству јер књига <је> човеку пријатељ ма откуда долазила. Нека са нашег сајма оду запажени, почашћени сви излагачи. Нека буде добродошао, свак ко нам је дошао.

Земља нам се данас као све земље света налази у тешком материјалном стању, у беспарици, или боље речено затрпана хрпом новчаница које много не вреде. Али, ево, наш дивни народ храбро подноси те материјалне тешкоће. Озбиљније се окренуо царству духовном,[2] као легендарни Лазар Хребељановић царству небеском. Многи наши људи необасути земаљским благом, живе богатим духовним животом. Наши[3] студенти пуне универзитете и јавне библиотеке, изложбе слика, задње галерије позоришта. Исидора Секулић је говорила да нема бољег васпитача омладине и људи уопште од <лаке оскудице.>[4]

По некој дивној правичности природе, управо у тешка времена једног народа јављају се велика уметничка дела. „Ова земља пропанути неће" и поред

свих тешкоћа у којима је, што[5] рекла народна пословица, а ни њена књижевност. Заћите међу изложе наших књига у приземљу. Тамо све кипти од нових збирки, нарочито збирки песама. <*Нечитко*> као гљиве после кише. Такав је наш народ, од севера па до[6] југа. На крају бисмо морали одати признање и нашим издавачима. Они се лавовски <боре> и налазе некако могућности да поред дела класика објављују младе писце, па и оне засад недовољно познате. Они као да имају ону Толстојеву мудрост. Упитан зашто у Јасној Пољани отвара школу за децу мужика, рекао је: „Можда је међу њима неки нови будући Пушкин."

<1988.>

Порука десанке максимовић Вуковом народу окупљеном на 57. сабору

Драги мој народе,
поштовани настављачи Вуковог дела,
уважени гости Вуковог сабора,

жао ми је што због болести не могу да присуствујем свечаности у Вуковом родном месту на којем су, данас, окупљени Срби из свих крајева света да још једном чују жубор матерњег језика са самог извориштa.

Поздрављам вас са родног прага Вукове родне куће.

Одавде су, захваљујући Вуку, кроз наш језик протекле истине о нашој природи, о нашој прошлости и стремљењима Вуковог народа. Оне су свету указале на један мали народ велике духовности и богате историје. Вук није био само заљубљеник у наш језик, већ верни чувар и умни тумач наших народних песама, наших обичаја, предања, наше историје и наше митологије.

Вуку се верује јер је његов наук проверен и доказан.

Враћање Вуку зато није само ствар наше загледаности у прошлост, већ и суочавање са нашом садашњошћу и дијалог са временима која долазе.

Драги пријатељи, да нам није било Вука, заборав би покрио наше народне песме, наши обичаји би замрли, а наш би се језик окаменио. Да заборав не би покрио имена многих великих Срба, јунака, научника, многих догађаја наше историје, Вук се посветио језику, поезији и народном животу.

Тако је учинио да будемо свету на видику.

Вук је пронео славу нашег језика широм света, баш као што многи од вас, данас, диљем земног шара, чините част српском роду и имену, настављајући то немерљиво дело, ширећи вуковски дух и уводећи у Вуков језик нове генерације ђака, студената и истраживача.

Тај језик није само именован Вуковим именом већ и њиме у доброј мери заштићен.

Он нас окупља широм планете, ми се по том језику међусобно разазнајемо и својатамо.

Захваљујући језику, најтрајнијем памћењу, Вук и мртав живи међу нама. Док буде њега – биће и нас!

15. септембар 1991.

Поштовани и драги пријатељи и браћо! <Поздравна реч учесницима разговора о књизи Десанке Максимовић на југу Србије>

Када само чула да ће на југу Србије, у Приштини, Прокупљу, Нишу, Лесковцу, Алексинцу и Сврљигу, у градовима у којима сам толико пута боравила, а чега се са пријатношћу сећам, бити речи о књизи коју је о мени написао мој пријатељ, професор и књижевник Велизар Бошковић, силно сам пожелела да и ја опет кренем на пут, да будем тамо, међу драгим људима и пријатељима. Нажалост, не осећам се добро и то ми не би било могуће. А и кад бих то поменула својима, успротивили би се, не што се боје да ми се што не деси на путу (ђаво ионако једном мора доћи по своје), већ што би бринули куд бих ја то и како сад овако слаба!

Мојим пријатељима је познато да сам често тамо долазила, учествовала редовно на Вучковићевим вечерима поезије у Приштини и осећала се увек пријатно и радосно. Како и не бих, била сам као свој на своме, у земљи одвајкада српској, међу драгим људима и пријатељима! Са радошћу сам кретала на пут, са радошћу се враћала отуда, препуна сваке и људске и божје лепоте.

А кад се на Косову беше оно замрсило, опет ме пријатељи зову. Помислим: шта да радим? Моји у кући, па и колеге из Удружења књижевника Србије кажу ми да размислим. Ко зна, веле, шта може да се догоди! И ја не одем једне године, ипак из главног разлога: била сам болесна, као и ово сада. Кад, следеће године, опет ме зову. И ја решим да идем, па нека буде шта ће бити! Ништа! Све лепо, ти сусрети, читање на књижевним вечерима, дружења; све је, рекла бих, лепо и нормално, као увек. И ја помислим: па, наравно, зар и може бити друкчије?! Судбина нас је доделила једне другима; морамо заједно!

Разлози наших окупљања јесу били да се сећамо песника Лазара Вучковића, али и да видимо како живе наша браћа, тако далеко од нас, рекла бих – судбином одвојена. Најпре нисмо ни помишљали на какву бојазан. Живели смо у миру, спокојни. Али, богами, кад се појавила мржња међу људима (тешко ми је то рећи, али тако је), зазебло нас је у срцу и стали смо се освртати око себе. Шта је сад ово? Свеједно, потајна зебња није нас зауставила, ни мене ни моје пријатеље песнике. И ја сам и даље одлазила на Косово и Метохију, обилазила многа места, залазила у најзабитије кутке, упијала у себе ону божју лепоту које

има свугде на овим просторима, и у природи и у свему ономе што је човек својом руком створио, исказавши тиме велико богатство и наше историјске и наше културне прошлости.

Па како да се не сетим и града Ниша, његових по вредности ретких знамења која би чинила част било ком граду на широким просторима нашим! Бар два су знамења за најдаље памћење: Ћеле-кула, споменик људским страдањима који увек опомиње, и трагични и рано преминули песник Бранко Миљковић, чију ће прелепу поезију читати и памтити многе генерације.

Па Прокупље, које би, да није баш ничег другог, било надалеко познато по томе што је изнедрило песника Рада Драинца, око чијег смо се имена и поезије окупљали ми, његова сабраћа песници.

Па Алексинац, град са богатом школском традицијом.

Па Лесковац, где су се окупљале и тако лепо дружиле песникиње Југославије, оне коју смо донедавно имали, а коју смо, бог и душа, вероватно засвагда изгубили.

Пуно је разлога да смо сви данас забринути, јер у опака времена живимо: земља нам се распала, људи изгинули, материјална добра уништена. И зашто крити, брижна сам веома. И лежем и будим се с мишљу: зар је мој народ заиста заслужио да га одасвуд дочекују на нож, окружују мржњом?! Па, је ли могуће да ће та мржња и даље нарастати као квасац, има ли јој лека и хоћемо ли се избавити још горег зла? Бојим се да ја то нећу дочекати и то ме боли. Али, колико ми снага допушта, молим се милостивом Богу за спас душе српскога народа. Забележим и даље покоји свој немир, као кад се друкчије не може и као што чине толика моја сабраћа песници. И као што сам учинила пре неку годину кад бех на лечењу у Врњачкој Бањи. То морам да вам испричам.

Ту сам срела једно болесно дете, Албанче. Дошло и оно да се полечи. Виђали смо се свакодневно у оном лепом парку, па крај извора где се пије вода. Ја попијем оно што су ми лекари прописали, а дечак мисли, то је мало, па ће рећи: „Ево ти, пиј из моје чаше колико хоћеш!" А мени мило, видим, дете мисли чиста срца, и додаје оно што би, можда, требало ја њему да кажем; дете је, тек се учи животу.

„Зашто бих", вели, „ја тебе мрзео?! Ја то не разумем."

„Вала, не разумем ни ја, драго моје дете", помислим и јасно ми буде да је то оно од одраслих чуло и примило.

Гледала сам га као да ми је какав род, с мишљу: па, ваљда не мрзе Србе баш сви Шиптари: и међу њима ће се наћи оних који не мисле зло, али, шта ће, вероватно морају да ћуте и буду уз свој народ.

Из истог су извора и други неки моји немири кад су у питању наша браћа на југу Србије. Мислим на њих и молим се да их мимоиђу невоље и страдања.

Ипак у нади да ће бити боље него што је, поздрављам вас све.

Будите ми здрави, пријатељи моји и браћо!

С поштовањем, љубављу и лепим жељама за све вас,

ваша
Десанка Максимовић

У Београду,
на почетку октобра 1992.

Змајеве игре

Кад год отворим чију књигу, сетим се оне песме Добрише Цесарића о мртвом песнику, песнику који моли читаоца да отвори његову збирку и прочита је и тако, за неко време, у свом срцу и мислима васкрсне његове мисли и његово срце.

На овој дивној, у нашој земљи већ популарној свечаности, нама није једини циљ да васкрсавамо Змаја. Змај живи међу онима за које је живео. Њега свакога тренутка понеко дете чита, свакога тренутка понеко вади с полице његову књигу и отвара је, свакога тренутка он васкрсава у нечијем срцу. Они који су ове дечје игре везали за Змаја сматрали су да није довољно сећати се само Змаја. Они иду даље. Они су примили срцу Змајеву поруку из „Светлих гробова" – „Где ја станем ти продужи". Схватили су да није довољно поштовати само традицију, већ да се мора, ослањајући се на њу, поћи даље. Зато ми данас у завичају овога великог дечјег песника славећи његово дело правимо и смотру својих достигнућа; зато ми његову поруку да не прекидамо културну нит коју су започеле генерације пре нас данас разграђавамо, богатимо, сабирамо снаге за оно што песници пре нас нису могли и одужујемо оно што они нису стигли да одуже – увек свесни да се ни Змају кад би био наш савременик, не би отела наша прегнућа.

Змај је у дечјој поезији оно што је у медицини лекар опште праксе који лечи и мале богиње и старачке астме и реуматизме, запаљења плућа и заушке, који даје инјекције, али ни чај од слеза не избегава, који се смеши преписујући горку медицину, кога нестрпљиво очекујемо кад ће отворити врата наше забринуте собе негде под далеком планином. А ми који настављамо онде где је он стао, постали смо специјалисте, један је узео шарлахе и богиње (да останемо на истом поређењу), други крајнике, трећи само плућа, четврти само желудац. Или да се вратимо на поезију, ниједан од нас није био кадар да настави цело његово дело, него је један узео небо, и звезде, други шуме и зверке, трећи градове и трамваје; једни певају за децу до шест година, а други за оне од шест па до десет; понеки су увек озбиљни и тужни, а понеки увек ведри – али сви ми да се саставимо, чини ми се, не можемо у данашњем времену, данашњем детету да будемо оно што је Змај био нама. Ретко ко од нас је написао песму која би данас одјекнула онако како су у Змајево време одјекнуле[1] песме као што је „Лењи Гаша", „Пура Моца", „Материна маза", „Светли гробови" или „Три хајдука" или „Кад је Максим чувô стадо". Свака нова песма била је нов догађај. Наравно,[2] ондашње дете било је

упућено само на песму, само на књигу. Није тада било дечјих свечаности као што су наше Змајеве игре.

Нашим песницима за децу, учесницима Змајевих игара, не знам шта бих друго у добродошлици могла пожелети него да и они, ако могу, позлате и обогате детињство наше деце као што је Змај наше, моје; да и њих негде у каквом селу, у каквој варошици, деца до дубоко у ноћ читају, плачући као што се у Змајево, смејући се и сневајући; да и њихове песме постану саставни део чијег породичног живота, чије усамљености, да напуне антологије и читанке, да повећају дечје и школске свечаности; да се без њих сад не могадне живети као што се у Змајево доба није могло живети без Змаја; да мајке кад угледају у излогу њине књиге, уђу спокојно и купе их као што су некад са поверењем куповале Змајеве књиге, или као што су грађани у радњи штофова прво тражили енглески штоф а у часовничарским швајцарске часовнике.

А деци која су данас гости Змајевих игара желим да наши савремени песници, Мира, Тартаља, Вучо, Лукић, Радовић, Данојлић, Бранко, Крклец, забаве, насмеју, изненаде, поведу у снове; да им оставе поруке којих ће се сећати и кад буду одрасли, и кад постану можда и сами чувени песници. Желим да буду и бољи од својих песничких узора, да и они једном за будућу децу покрену дечје игре, Мирине или Тартаљине, или Вучове, Радовићеве, Лукићеве или Крклечеве, Флорикине, Данојлићеве. Нека васкрсавају оне који су улепшали њихово детињство, нека наставе онде где буду стали данашњи песници, нека одуже оно што они остану дужни и измогну што они нису могли.

Порука деци о Змајевим дечјим играма

Играјте се, децо, данас у славу Змаја! Оживите игре којих су се играла деца и омладина у његово време и којих се и он играо. Играјте се пиљака, клиса, бацајте лопте увис, прескачите ватру, рвите се, одбацујте камен с рамена, трчите, трчите певајући – то од вас тражи Змај лекар и песник.

Зовите у игру и књижевнике који пишу за вас и о вама, зовите све људе који су се сетили да вас око Змајевог гроба окупе, који су много учинили да се рађају песници за заду <?>, да штампају књиге какве деца воле, да оне постану и у школи важне као читанке, који су допринели да свет почне ценити дечју књижевност <и> да власти подигну зидање Змајевог дома, да почну долазити на Змајеве дечје игре радо као <на> ногометске утакмице.

Играјте се, децо! Нека вам се и машта разигра као и срце<,> велики саобраћајац на путевима ваше младе крви. Говорите наизуст Змајеве стихове, претварајте се у јунаке његових песама, уписујте се у пачје школе, пријатељите се са птицама и домаћим животињама, играјте се са мачком Тошом, са Страшним лавом, са малом Јуцом, са Леним Гашом. Играјте се јунака из народних песама, из прича и бајки, из наше борбе за слободу. Дружите се са Робинзоном Крусо, са Гуливером, са Пером Кржицом, са девојчицама из села Липе, са Звезданом, идите у шуму где дрвеће хода, можда ћете тамо срести и Пиргу. Молите Ршумовића да натера тате да побегну из канцеларије и поиграју се с вама, украдите чувеног лутка Четвртка и поиграјте се насамо са њим, молите Драгана Лаковића да уместо серенаде отпева под прозорима љутих тата песму о пруту. Загрлите своје деде и баке, плачите углас ако и они неће да пођу с вама на Змајеве игре, молите родитеље да и они дају прилог за зидање Змајевог дома, одреците се биоскопа и слаткиша па и ви приложите бар један пиљак за темељ дома који ће најпре бити и ваш где ћете са више права улазити знајући да сте и ви своју љубав у њега утемељили.

И кад протутње Змајеве дечје игре, искрадите се до Змајевог гроба, положите цвет и ослушните, можда ћете чути штогод – у самоћи се боље чује него кад има много света. Можда ће вам рећи: „Остани дуго дете. Можда нећеш толико волети кад одрастеш. Остани дуго мало дете!”

ПРИГОДНЕ ИЗЈАВЕ И ЧЛАНЦИ

<Волим Београд>

Волим Београд ноћу кад га погледам са сремске равнице или с панчевачког моста, Београд налик на огроман прекоморски брод пун катарки и заниханих светиљака, Београд никад потпуно уснуо. Волим његове светиљке и кад их посматрам са околних брегова, оне руменкасте које опомињу на ране и оне месечинасте које као да се пробијају кроз маглу векова.

Волим га кад испољи своју демократску нарав, Београд коме не смета што му по улицама иду и Цигани и Шиптари, који траже посла, који широко отвара врата сваком Југословену. Као главном граду наше земље њему је то и дужност, али он није такав само по дужности, већ је управо због те своје широкогрудости постао најбројнијим градом наше земље.

Волим га узбукталог гневом, кад истера на улицу и старо и младо, и придошлице и старе Београђане, кад дигне на узбуну и ласте испод крова, кад његова реч промени ток историје, кад се испречи испред заблуделих и назадних[1] вођа.[2]

Волим га кад се покажи да воли живот, кад је сав, рекло би се, на доколици, на улици, а у ствари ради, кроти и причвршћује песак за тле, зида на њему модерне дворце, сада паркове преко ноћи.

Има на свету, а и код нас, лепших градова него што је Београд, али ја управо волим његову нелепоту пуну живота и пуну успомена, његове поломљене улице и почупане куће које као да показују колико пута му је срце вађено. Свет је пун палата, ми данас видимо да их и није толико тешко сазидати, али је мало градова са толико ожиљака које оставља немирна и јуначка прошлост. Ја управо волим у Београду те ожиљке.

Десанка Максимовић словеначкој деци

Совјетска песникиња Маргарита Алигер у предговору једне своје збирке песама је рекла како је најистинитија биографија песникова његово дело, његове песме. Из њих се види у ком је времену живео, чиме се бавио, шта је волео, а шта мрзео; неки пут се у песмама нађе и име села у коме се родио, и какви су му били родитељи. Тако се, драги моји Словенчићи, из мојих песама види мој живот. Нађе се име мога родног села, Бранковине, нађе се у песми „Час земљописа" да ми је отац био учитељ у селу, нађе се из других мојих песама и бајки и прича, да сам и ја, поред писања, учила децу, била професор у једној гимназији, погоди се да сам била у пријатељству са природом и немуштим створовима који[1] окружују људе, да сам много волела и волим природне лепоте Словеније, да[2] знам и волим словеначке песнике (о томе вам може рећи циклус песама посвећен вашем завичају). Књига *Прадевојчица*, у којој се много говори о шумама и рекама, пресликала је многе закутке словеначких планина. Књига *Бајка о Кратковечној*, која је преведена и на ваш језик показује колико познајем живот кукаца, крилатих и некрилатих. И из осталих мојих бајки се види колико сам друговала са природом и разумевала језик у оних бића која не говоре као људи или која ћуте. Из низа песама које сам посветила борби наших народа за слободу, као што су „Крвава бајка", „Србија је велика тајна", „Песма о погинулој девојци" и њима сличне песме, види се да, ако нисам била ни курир и курирчек, бар сам навијала за борце и покушала да сачувам од заборава њихове подвиге и патње. Из бројних књига које сам превела, види се да волим и поштујем и друге народе, најпре своју словенску браћу, народе Југославије. Зато сам превела две књиге песама ваших песника, почевши од Прешерна па до савремених. Превела сам и један роман за децу, мислим да се зове, на нашем језику, *Хиљаду места*. Види се из мојих књига да сам доста путовала и увек после тога писала о крајевима и људима које сам путујући упознала (*Празници путовања, Снимци из Швајцарске*).

За децу волим да пишем јер она воле многе ствари које су и мени драге, јер она верују у људе, у живот, јер су искрена, јер умеју да се одушеве, јер су правдољубива, јер су кадра, кад одрасту до младића и девојака, да се жртвују и за ствари које њима лично не доносе корист. Такви млади људи, и такви млади јунаци[3] су ми најближи. Са њима и са децом волим да се сретам јер се разумемо. Ја схватам њихове тежње, њихове подвиге ценим. Управо из тих разлога ми је и мило да дођем на сусрете с људима који су некад били борци или курири, или који су бар познавали те још недорасле дечаке, а велике хероје и који умеју да нам причају о њима.

Крагујевац

Прве године Народноослободилачке борбе, месеца октобра, партизани на путу између Крагујевца и Горњег Милановца, убију два немачка војника.

Хитлера је та вест ујела као гуја. Србија му је и иначе била[1] мрска. И дотле је[2] за једног јединог немачког војника бивало стрељано по педесет или по сто родољуба. А овог пута је из Главног немачког војног штаба издата заповест да се за та два Немца пострељају све мушке главе у Крагујевцу и његовој околини. Ако устреба, да се не штеде ни деца јер „живот у тој земљи ништа не вреди".

Да ли не вреди зато што га људи за слободу свесно жртвују, или зато што смо, по Хитлеровом мишљењу, нека нижа врста људи – не зна се.

Још од средњег века наши народи су се борили и гинули за слободу. Било је много начина на које је непријатељ убијао нашег човека, у жељи да га подјарми и понизи: Турци су нам рубили главе, отровним стрелама нас гађали, набијали на колац, како је то описао Иво Андрић у књизи *На Дрини ћуприја*. И Германи су нас одувек за слободољубље и родољубље гонили, бацали у тамнице, вешали; Матији Гупцу су усијану гвоздену круну ставили на главу зато што се борио за права сељака.

И војска фашистичке Немачке, за време последњег рата, вршила страшне злочине по нашој земљи, или су их под њеним окриљем чинили наши људи фашистички расположени који су били прешли на њихову страну. Немачке казнене експедиције су палиле села, спаљивале живе људе у слами, сену, по кућама и црквама. Убијали су децу пред очима родитеља.

У ово страшно доба фашисти су над родољубима, партизанима и њиховим једномишљеницима и помагачима <вршили> људском уму непојамне злочине: вадили децу <ма>терама из утробе, бацали живе људе у дубоке поноре, вадили деци очи, стављали[3] људе на муке душевне и телесне које ни средњи век није познавао.

Ипак, злочина у Крагујевцу људи се најчешће сећају, и због броја људи пострељаних у једном дану, на једном месту, и због тога што су међу жртвама били и непунолетни дечаци и због тога што је земља која је себе сматрала културном ушла на превару у школе и ученике са часова повела у смрт. Све је то личило на једну ужасну причу. Обично деца у једном разреду, иако рођена исте године и можда истог дана, не одлазе са овога света у исто време, исте године – неко умире млад, а неко дочека и дубоку старост. А деца која су била рођена, рецимо, 1925. или 1926. и којој је 1941. било петнаест или шеснаест година, сва су у исти час отишла са овога света, постала вршњаци по смрти као и по рођењу.

Ова чињеница је више наших песника потакла да напишу о томе поеме. Чак су нашим пострељаним ђацима посветила песме три страна песника: белгијски, украјински и руски.

Три дана пред 21. октобар почело је стрељање у околини Крагујевца, у селу Грошници и суседном Мачковцу. У Грошници је народ затечен у цркви на јутрењу и углавном пострељан у црквеној порти. А 20. октобра војска је опколила сам град, затворила све улице, мостове, баште куда би се могло побећи и истовремено је у свакој улици почела рација. У сваку кућу упада немачки војник праћен такозваним фолксдојчером – обично нашим војвођанским Швабом и одводи сву мушку чељад, сем ако нису мала деца и оронули старци. Одведен је понечији отац, понечији брат, син, ујак или деда. Покупљени су људи који су се затекли на улицама, на трговима, у занатлијским радњама, продавницама. одведени су чиновници из судова, особље из болница. Радници су одвојени од <*нечишћко*> и свештеници од олтара. Изведени су из учионице ђаци и професори Гимназије и Учитељске школе, сви једновремено, како не би, дочувши злу вест, неки могли побећи. У школама су истовремено улазили у сваки разред позивајући ђаке и наставнике да напусте учионице. Када су ученици хтели собом понети школске књиге, рекли су им да им оне нису потребне. Забележено је да су немачке власти неколико дана пре ове трагедије Крагујевца позвали директоре школа и заповедили да сви ученици морају редовно посећивати наставу, да су ђачке болести чиста саботажа. Значи да се већ тада знало међу окупационим властима шта се спрема.

Ово сакупљање људи на једно место није слутило на добро, а особито што су то биле такозване топовске шупе, простор врло мали за толики број личности. Али ипак није нико још могао веровати да Немци могу побити толико света. Зато су мајке, сестре, кћери и жене похитале за људима нагло изведеним са храном и топлом одећом, мислећи да их воде, у најгорем случају, на принудни рад у Немачку. Ни у најстрашнијим слутњама нису могли помислити да им је остало живота још само једна дуга, пуна неизвесности, ноћ, једна зора или можда само једно поподне тога дана, јер толике хиљаде је ипак тешко било побити у току једне зоре и једног поподнева. Да су ти људи били телад или зверад, тешко је било веровати да их непријатељ све може побити.

Похапшени грађани су провели ноћ у[4] тим Топовским шупама. Још у току ноћи почело је стрељање иза[5] те зграде где су били сатерани и где није имало места ни да се стане како треба, и, како зграда била војна и имала прозоре под таваницом, није се могло видети шта се напољу збива.

Пред зору се опет зачуло пуцање. Један од ухапшених ученика попео се другу на плећа и угледао где Немци до зуба наоружани гоне око стотинак грађана пред собом и затим се чули са неколико страна пуцњи.[6] У извештају једног немачког поручника који је стрељању присуствовао каже се: „Стрељање је извођено пушком на одстојању од дванаест метара. За сваког притвореника одређено је пет стрелаца.” Други немачки поручник извештава Главни штаб: „Главни део времена отпада на копање јама, док се само стрељање свршава врло брзо (100 људи за 40 минута)[7].”

Врата на шупи су се све чешће отварала. Млађи, непунолетни ученици су се уплашили. Неки су заплакали, стали дозивати своје родитеље. Неки су у

своје ђачке свеске и књижице нешто записивали, поручивали родитељима. После стрељања нађене су те ђачке књижице разбацане по Шумарицама, као и поруке радника на радничким. Све се то сад налази у Спомен-парку, музеју града Крагујевца.

Док су ученици записивали своје последње збогом, већ са сазнањем да морају у смрт, врата на шупама су се отворила и за њих. Професори су их окупили у том часу око себе, да их охрабре, да им олакшају тај тренутак, подсећајући их каквих слободара су синови <и> унуци. Говорили су им да пред непријатељем не треба да покажу страха, јер би га то радовало. Говорили су да ће све бити брзо и лако, да се само једном умире, да и они, њихови професори полазе на губилиште с њима. И тако загрљени са својим ученицима пошли су према стратишту певајући песму „Хеј, Словени...”

Присуство професора и њихова присебност помогли су ученицима да се држе поносито. Они су знали да је Милоје Павловић, директор Учитељске школе, драговољно пошао у смрт, како их не би оставио саме, мада су му немачке старешине биле дозволиле да иде кући. Он је, међутим, одговорио: „Поћи ћу са својим ђацима ма куда их водили. Можда ће требати да им одржим последњи час историје.”

Има више врста храбрости. Храбри су и они који смело јуришају на бојном пољу, храбри су и револуционари и родољуби који под вешалима или пред стрељање кличу слободи, без страха исказујући своја убеђења. Али су најхрабрији они који драговољно бирају часну смрт, као Милоје Павловић и њему слични.

Правде ради треба рећи да нису сви који су морали стрељати Србе на Шумарицама чинили то лака срца, без гриже савести. Било је немачких официра који су покушали [3]спасти људе које <су> ближе познавали:[3] обућара код кога су оправљали чизме, свога берберина, човека код кога су становали. Многи <су> у ноћ после стрељања, или два-три дана касније добили растројство желуца или живаца. О томе говори у своме званичном извештају Главном штабу и немачки поручник Валтер.

Понеки од извршилаца казне поменули су у свом извештају прибрано држање људи и како су двојица-тројица клицали Стаљину и Русији. Међутим, много је њих имало снаге и прибраности да пред стрељање искаже своје поруке и своју веру у победу. Чули су се покличи, нарочито од стране радника: Живела слободна Србија, живели партизани, живела Комунистичка партија, живео Совјетски Савез.

– Убијајте, погани фашисти, али Србија ће ипак бити слободна!

– Живела Комунистичка интернационала!

Један занатлија је пао с ускликом:

– Живела слободна Шумадија!

Немци у својој штампи нису о овом свом злочину у Србији говорили, а и <у> званичним извештајима нису давали тачну слику ужаса који су починили. Нису дозволили да се по гробљу задржава, да праве помени, да се по обичајима сахрањује. Попреко су гледали на црне барјаке који су после стрељања били истакнути на свакој кући где је неко убијен.

Ипак се на међународном суђењу ратним злочинцима у Нирнбергу све обелоданило. Сав свет је сазнао за судбину Крагујевца, града – хероја. Наш сведок нечувених мука у Крагујевцу и насиља немачких окупационих власти злокобнога 21. октобра био је Живојин Јовановић, човек који је три пута био стрељан и на драматичан начин избегао смрт.

Треба 21. октобра доћи на Велики школски час кад се врши помен крагујевачким жртвама и посетити све њихове хумке и досад подигнуте споменике и видети колика сила народа из целе наше земље, колико школа доже да се поклони граду – херојy и његовим жртвама.

Новогодишња честитка бугарском народу

[1]Срећна Нова година, Бугари! Нека[1] вам она[2] пројезди на белом коњу кроз Родопе и Витошу, нека стигне она у сребрним звездама у села и градове и опомене вас на снегове детињства, који нам се у сећању чине топлији и мирснији од глогова цвета, нека вас опомене на детиње радости убундане у снежне сметове.

Срећна вам Нова година, бугарски сељаци, вама што имате исте обичаје, исте празнике, иста пића, иста весеља, исте њиве, као моји бранковински сељаци. Нека Нова година плуговима мраза припреми наше њиве за јарицу. Нека вам северац сву ноћ опомиње воћњаке да прерано не процветају. Нека вам се[3] умноже[4] стада, упале[5] нова огњишта, напуне[6] житнице. Нека вам се[7] пожене синови[8] и кћери поудају[9]. Нека вам се роде[10] цели пукови[11] мушке храбре деце, и цела кола нових малих лепотица.

Срећна ти Нова година, војско бугарска! Нека би никад више ниједна година не донела ти ратова, а особито не онима с којима би ти хтела да живиш у миру и у љубави. Нека сваки војник ноћас пред зору усни да се враћа у завичај и да га тамо жељно очекује девојка[12] која му се обећала.

Срећна година и вама, бугарски књижевници,[13] вама у чијим се делима истим именом као и код нас зову све велике ствари у животу: сунце и небо, земља и вода, мајка и отац, син и кћи, слобода и правда. Нека ваша имена прећу границе свих земаља као што су прешле границу Југославије. Нека цео свет преко ваших дела упозна душу бугарског народа и његову историју. Нека се моји драги пријатељи, бугарске песникиње, Дора Габе, Јелисавета Багрјана, Магда Петканова, Грубешлијева, Бленика, Исајева, Чирпану роде нови Блага, и остале наде[14] бугарског песништва и даље с успехом боре и побеђују на утакмици за светско првенство поезије.[15] Нека се у родним местима ваших класика Софији,[16] Старој Загори, Драганову, Пазарџику, Сопоту, Шумену, Габрову, Ботевграду, Копрившчици, Добричу, Сливену, Калоферу, Чирпану роде нови Вазови, Ботеви, Лилијеви, Фурганџијеви, Јаворови, Дебељанови, Расцветникови, Стојанови, Исајеви, Петканови, Елини Пелини. Срећна Нова година и свима осталим уметницима Бугарске, од сликара па до музичара, који најбоље знају како Бугари и Југословени не само слично говоре него и сличне песме певају.

Срећна Нова година радници и раднице Бугарске, чувени по својој вредноћи. Засипајте свет производима својих творница, налијте ружино уље по целом свету, окадите[17] свет својим дуваном, угрејте га својим топлим овчијим бундама, зачудите га оним што умете да створите.

Срећна Нова година, мајке бројних породица! Враћајте[18] се увек[19] с тргова котарица пуних поврћа, које[20] гаје ваши баштовани.

Срећна Нова година, бугарски учитељи и ђаци, ви на[21] којима почива почива просвета, ви чувари традиције, ви воће у још бољу будућност. Срећна Нова година децо бугарска[21]! Нека ваше санке сутра прелете границу између Југославије и Бугарске. Вама је као птицама то дозвољено. Дочекаће вас у мојој земљи исти снег какав пада и у вашој, дочекаће вас исто дрвеће, исте њиве, исти топли осмех на уснама људи,[22] првих бугарских суседа у Југославији. Нека би једна од идућих нових година донела брисање граница не само између земаља Јужних Словена него и између земаља целог [23]света, и не само за децу на санкама већ и за људе жељне мира и пријатељства међу народима.[23]

Поздрав омладини, учесницима на изградњи ауто-пута

Поздрављам омладину која је пошла да изгради пут куда је једном Вук кренуо у свет и славу, која ходочасницима у његов завичај пружа длане да преко њих пређу. Људи су се одувек делили на оне који радије дају него што узимају, који друге својим огњем другe греју уместо да траже светом на чијој би се страни огрејали. Поздрављам омладину која Вуковом завичају поклања своју неистрошену снагу, свој сан, која је због Вука на неко време прежалила састанке са вољеном девојком, вољеним младићем, која се на неко време одрекла драгих књига, спремања испита, забава, по градовима. Свиђа ми се омладина која се не задовољава да Вукови путеви буду поплочани само славом, која сматра да његове богазе земљом треба бетонирати, да треба на нов, савремен начин позлатити сваку Вукову стопу; свиђа ми се омладина која зна да и путеви земљом, преко планина и врлети, уз речне кањоне спајају људе као и путеви просечени[1] мишљу генијалног човека. Поздрављам слависте других земаља у чији је срцима и мртви Вук пробудио стари романтичарски занос као некад пре стотинак година у срцима својих савременика, великих људи целога света. Желим да им се свима небо Вуковог завичаја обрадује, да имадну за рад лепих дана, високих белих облака да им прохлад чине, да имадну насмејаних водоноша, месечине и мириса липа, да њиве крај њих буду пуне препелица и шуме косова; кад се буду враћали са рада да им Дрина спева корачницу уз коју је и уморном нога лака. Желим да се радећи заувек збратиме, и међу собом и с народом; да опет једном, у дубокој старости, прођу тим путем који је никао из њиховог заноса и пожртвовања.

<Реч поводом доделе награде Удружења књижевника Србије>

1.[1] Поштовани и драги председниче, од свих високих друштвених признања, додељених ми од људи на челу државе, награда коју данас примам ми је најдража јер ми је дају сабраћа, наше[2] Удружење књижевника Србије, на чему сам захвална и чиме се поносим као некад првом[3] критиком прве своје књиге.

2. Знам, драги другови, чланови управе Удружења, тешко вам је било на коме ћете се зауставити[4] при избору између толиких наших изузетних писаца, и знам да сте се крај мога имена зауставили јер сам понајближа оном невеселом главном часу у људском животу и зато зацело што сам жена писац. Било је у вашој одлуци и оног древног витешког дворења жени, што ми ласка.

3. Природа[5] је праведнија него сви наши друштвени закони, када нам нешто одузме похита да га на другом месту накнади, па су некад те накнаде драже од изгубљенога. Могућност да се може стварати и кад се није срећно, младо, велики је дар бога поезије. У себи се некако[6] не осећам много заслужном за оно што стварам[7], чини ми се да кроз мене певају више[8] они који су живели пре нас, да кроз нас проговарају и њихове патње, њихове мисли, да је наша подсвест из које се рађа такозвана инспирација, била једном њихова свест, да смо некад више никли из наслага прошлости него из садашњости. [9]Па ми се чини да томе онима пре нас треба пре свега захвалити.[9]

Драги председниче, драги другови чланови управе Удружења, захваљујући за ову високу награду, надам се да нећете зажалити што сте ме њоме удостојили, да, ако будем још трајала, нећу покварити оно већ створено.

У ЧАСТ ПРВЕ НАШЕ ШТАМПАРИЈЕ

Поздрављам рађање првих штампаних слова као што се поздравља проналазак новог континента, или новог спасоносног лека. А прво штампано слово родило се код нас пре 500 година у најкршевитијем нашем крају, родило са кад се негде у свету још писало прутом по прашини и птичијим пером по пергаменту, где су важне вести од места до места преносили усмено путници, пртећи стазе по врлетним планинама, па је вест да је сину умрла мајка путовала по више дана. Родило се у доба кад су калуђери при жишку лојане свеће исцртавали слово по слово и где се једна књига исписивала по годину, две, и више дана.

Штампано слово је брзо ујединило удаљене крајеве, умножавало човеку свест. Људима се вероватно наједном учинило да их има на земљи више, јер су лакше једни за друге сазнавали.

Проналазак штампе је особито важан за књижевност, јер се тада књижевно дело лако умножавало, исте мисли су могли многи људи сазнавати у исто време. Штампано слово је ујединило свет књигом, као што га је наш Тесла ујединио снагом електрицитета.

Празник прве наше штампарије могао би се прогласити и празником књиге у нашој земљи. Он би представљао ослобођење од таме незнања као што прослављање великих победа слави ослобођење од робовања.

<Слободан Милошевић, *Године расплета*, 1989>

У[1] тешко време неког народа изненада се јави човек судбином одређен да тај народ спасе, поведе правим путем. Код Срба се родио Карађорђе управо у час[2] кад је требало да неко позове народ на устанак против Турака. У последњем рату појавио се Тито да прекине братоубилаштво међу Југословенима и уједини их у борби против Немаца.

У данашње време јавио се Слободан Милошевић, беседник и политичар, у час кад се Војводина стала удаљавати од Србије, а у Албанији стање бивало све теже. Прочитав беседе у овој књизи човек се упита како један човек може имати толико знања, храбрости и воље да се ухвати укоштац са свим тим проблемима, тешкоћама, мада има уза се и народ и дорасле сараднике. Од свега тога више Слободан Милошевић је свакако имао љубави за свој народ, своју земљу.

Судећи по броју беседа, највише бриге је посвећено стању у Албанији где је владао прогон Црногораца и Срба, где су вршена насиља над децом и старцима. Поред разговора са албанским политичарима, Милошевић се обраћа и њиховој омладини, студентима, саветујући јој родитељски да учи, да ради, како би стекла место међу европским интелектуалцима. Овако се говори зацело из човечности а по искуству човека који зна да пријатељска реч и гвоздена врата отвара. На[3] овакав однос Милошевићев према албанској омладини можда <је> утицало и мишљење нашег великог научника, познаваоца Балканског полуострва, Јована Цвијића, који је изрекао много похвала части, верности и храбрости овога народа.

Један наш песник класик је рекао да се бори пером у руци, ако се не бори мачем. Милошевић се такође бори речју, својим говорима лековитим као лековито биље али и оштрим као сечиво. Сваки његов говор донесе негде победу. Једна од великих његових победа је враћање памети,[4] правдољубивости, знању историје људи који су од једне државе српске начинили две покрајине, трудећи се да Војводину учине што независнијом од Србије. Уз помоћ и жељу народа Милошевић је такорећи васкрсао дрвену српску државу а Саву и Дунав опет учинио њеним главним крвним судом, њеном артеријом аортом.

Милошевић је говорник. Сваки његов говор је у ствари разговор са народом. Он зна шта народ жели, шта га мучи, шта би желео да га упита док га

слуша и он му одговара на та питања. Половина Милошевићевих беседа су одговори на неизречена питања слушалаца. Зато га и називамо народним вођом. Сваки говор наметнуо је неки важан догађај, важан задатак, невоља као што су оне на Косову, и он кроз говоре јавља шта се тамо збива, каква нас будућност чека.

Својим говорима је пробудио у многима људима потребу да се боре, пренуо у њима успавано родољубље, занемарене дужности, нарочито се често враћају<ћи> на децу, на нашу дужност да јој[5] земљу оставимо слободну, безбедну, да је не оставимо слепе код очију. Милошевић свом душом жели да нам народ не буде преведен један преко воде, поред науке, поред богатог тла не остане сиромашан, поред толиког напретка у Европи да не <*нечитко*> заостао.

Ове његове говоре одликује мир којим изражава своје мисли. Његови захтеви или ако хоћете савети народу су, мада неопходни, изречени без жестине. Неке[6] људске и научне истине има у Милошевићевом убеђењу да народи који су са истих њива жели пшеницу, хлеб јели, са истих река и извора пили воду, удисали озон исте планине, на том бар што им је заједничко могу градити пријатељство, или бар бити такви суседи који једни другима пристојно називају добро јутро и слободно се гледају у очи. У нашем народу кажу да је боље имати добра суседа него брата у туђини.

Да Милошевић поведе народ собом, учинило је и то што је добар говорник, а такав не би могао бити да није дубоко убеђен у оно што каже, и да нема[7] неодољиву жељу да изврши оно што сматра праведним. Народ га радо слуша и зато што му говори управо о ономе [8]што се жели чути.[8] Наравно, и лепота његових говора томе доприноси, говора у коме је реченица сажета, јасна и лако схватљива. Поступцима и родољубивим говорима Милошевић је учинио да данас сав српски и црногорки народ једно жели. А можда овај човек политичар највише привлачи и убеђује народ што све што другима саветује, „сам својијем потврђује чином".

Наш човек данас забринут због прилика на Косову, због велике скупоће, прочитав говоре у овој књизи, борбене и пуне наде, заспаће мирно знајући да децу остављања у светлој кући и окућници. Плашљив ће се уз ову књигу осећати као дечак крај храбра оца. Онима који ретко читају новине и ретко седе крај радија, биће много шта објашњено, отвориће им се очи за прилике у којима живимо.

Ових неколико речи завршићемо оним што је Слободан Милошевић једном рекао: „У битке се упуштају само они који верују да ће победити." Наш народ, српски и црногорски,[9] у битку се упустио, значи победиће.

АНКЕТЕ

Кад ми је спао камен с душе

Више пута ми се на душу камен сваљивао, могло би се рећи кад све саберем да сам каменована. Понеко камење је увек остало на њој, оно кад би ми неко свој умро или погинуо; понеко ме је подуже притискивало а ипак једном спало.

Огроман камен ми се био свалио на душу кад је Југославија била прегажена. Поред тога што је то био камен бола, био је и камен неког стида као <да> смо и ја и сав народ били криви што нам је земља поробљена. Нисам дотле знала да такав камен може бити толико тежак колико и камење када изгубимо кога свога.

Овај терет, овај камен, спао ми је са душе, наравно, у дане кад смо се ослободили. Али овде бих вам рекла о дану кад сам први пут осетила да ћемо га и ја и сав народ збацити, кад је његов терет посто подношљивији. Десило се то једног јутра близу Ваљева кад сам доживела, управо својим очима видела из шумарка сеоске куће где сам се нашла кад се немачки оклопни воз, захуктан од Ваљева према Београду, морао нагло зауставити негде око Словца и Иверка, где су партизани били ноћи покварили воз на прузи, о чему ни сама до тога тренутка нисам знала. Гледала сам скривена иза грања немачку унезвереност, страх, бес, као и запрепашћеност како се то њима могло догодити. Тада сам осетила огромно олакшање, ликовање, камен гранит претворио се у обичан шкриљац. Први пут откако смо били поробљени, осетила сам се срећном и знала да ће Југославија победити. Тада се родила, у том забрану, песма „Спомен на устанак" или боље рећи „Србија је велика тајна".

Лежао ми је на души и камичак – обавеза да вам одговорим на питање о збаченом камену, и, ево, сада сам и њега збацила.

НАПОМЕНЕ

Напомене о додатку петом тому *Целокупних дела*

Додатак петом тому *Целокупних дела* Десанке Максимовић чине текстови који се као део рукописне заоставштине данас чувају у Легату Десанке Максимовић, а који приређивачу нису били доступни током припреме издања објављеног 2012. године. Идеја о накнадном приређивању рукописних текстова којима ће бити допуњени појединачни томови овог капиталног издања већ је била наговештена приликом издавања едиције. Наиме, Уређивачки одбор *Целокупних дела* имао је сазнања о драгоценим рукописним изворима који се налазе у поседу породице Десанке Максимовић и, штавише, располагао је пописом и библиографским описом рукописне грађе ауторке Александре Вранеш који су, уосталом, и објављени у десетом тому *Целокупних дела*.[1] Оснивањем Легата Десанке Максимовић крајем 2012, за шта је најзаслужнији Станиша Тутњевић, у то време председник Управног одбора „Задужбине Десанка Максимовић", отворен је пут ка испуњењу једног од основних циљева издања: да се *сви постојећи извори*, рукописни и штампани, који сведоче о стваралаштву велике списатељице, у оквиру научног издања презентују читаоцима са пратећом критичком апаратуром. Приређивање текстова у овом додатку важан је корак ка коначном испуњењу тога циља.

Не одступајући ни у чему од структуре и распореда већ утврђеног у петом тому *Целокупних дела*, тридесет три досад необјављена текста у овом додатку сврстана су према жанровском, односно тематском принципу у оквиру следећих целина: *Путописи, Текстови о књижевности, Аутобиографски списи, Репортаже, Беседе, Приподне изјаве и чланци, Анкете*. Разноврсност области у којима се Десанка Максимовић огледала као прозни стваралац, разноликост делатности у којима се појављивала као учесник у свим периодима свог деценијског деловања, не само као аутор књижевних дела већ и као јавни и културни посленик, налазе потврду и у њеним текстовима сачуваним у рукописној заоставштини, које из различитих разлога није стигла или није желела да објави.

Принципи и техника приређивања текстова описани су у критичком апарату штампаног издања петог тома *Целокупних дела*, у „Општим напоменама". Овде се у посебним напоменама дају сви релевантни подаци о изворима: о којој се врсти рукописа ради (аутограф или дактилоскрипт), о обиму, о елементима на основу којих се могу датирати, прецизно или само оквирно, о рукописним записима и допунама и, у облику скраћенице, о броју библиографске јединице у попису Александре Вранеш. Посебно се указује на ауторкине измене у рукопису (прецртане и додате речи и омашке у писању које могу утицати на смисао текста), као и на ретке интервенције приређивача. Када су текстови сачувани у више верзија, образлаже се избор основног извора, а остале верзије, као и пратећа рукописна грађа, уколико је сачувана (записи на полеђини, коверте, белешке и делови преписке везани за одређене текстове, концепти, нацрти и сл.), објављују се у електронском облику, што је увек означено посебним симболом.

Текстолошки знаци коришћени у напоменама идентични су онима који су коришћени у штампаном издању.

1 Александра Вранеш, „Рукописна заоставштина Десанке Максимовић", у: *Биобиблиографија*, Београд, Задужбина Десанка Максимовић, Службени гласник, Завод за уџбенике, 2012, стр. 657–1010.

Скраћенице:

ЛДМ – Легат Десанке Максимовић
Вранеш – Александра Вранеш, Рукописна заоставштина Десанке Максимовић, у: Биобиблиографија, Београд, Задужбина Десанка Максимовић, Службени гласник, Завод за уџбенике, 2012, стр. 657–1010.

ПУТОПИСИ

НАЗАД

МЛАДИ ВЕЛЕГРАД

Објављује се према индиго копији дактилоскрипта сачуваног у ЛДМ на 4 листа димензија 29,5 x 21 цм. Потпис: Десанка Максимовић. *Текст је недатиран. Нема података да га је Д. М. штампала.*

[1]извезену] авезену *Омашка у куцању.* [2]седели *исправљено од* седећи [3]по два] подве *Омашка у куцању.* [4]је] се *Омашка у куцању.* [5]где [је] станује. *исправљено од* становао. [6–6]*Исправљено од* Ивана Акимовича и мене. [7]посетилаца.] посетилаца погледом. *Реч* погледом *се грешком два пута понавља у реченици.*

ТЕКСТОВИ О КЊИЖЕВНОСТИ

НАЗАД

ЖЕНЕ ПИСЦИ У ЈУГОСЛАВИЈИ

Објављује се према дактилоскрипта сачуваном у ЛДМ на 10 листова димензија 21,5 x 15 цм. Текст је непотписан и недатиран. Према садржини, односно биографским подацима о књижевницама о којима пише, текст је могао настати почетком 50-их година прошлог века. Није утврђено да је досад штампан.

[1]*На више места у тексту иде су заграде изостављене при навођењу година рођења и смрти додао их је приређивач.* [2]философији. *исправљено од* философским наукама. [3][стекла] бивала [4]аутобиографског,] аутобиографског [5]Спиридоновић,] Спиридоновић [6] Baha-U-La *дописано руком. Д. М. мисли на превод објављен у књизи* Скривене речи од Бахá У' Лáха, превела с енглеског Драга Илић, Београд, Рајковић, 1936. [7]Јованка] Јована *Омашка.* [8]баве и [Милица] Катарина

НАЗАД

<ПРЕДЛОГ ЗА ПРИЈЕМ ДУШАНА РАДОВИЋА У УДРУЖЕЊЕ КЊИЖЕВНИКА СРБИЈЕ>

Објављује се према дактилоскрипту сачуваном у ЛДМ као индиго копија, 2 листа, димензије 29,5 x 21 цм. На основу података у тексту, могао је бити написан непосредно пре или у току 1958. године, када је Д. Р. постао члан УКС-а. Објављује се први пут. – Вранеш, 1772.

НАЗАД

<ПРЕДЛОГ ЗА ПРИЈЕМ ДРАГАНА ЛУКИЋА У УДРУЖЕЊЕ КЊИЖЕВНИКА СРБИЈЕ>

Објављује се према дактилоскрипту сачуваном у ЛДМ као индиго копија, 2 листа, димензије 29,5 x 21 цм. На основу података у тексту, није могао настати непосредно пре или у току 1958. године, када је Д. Л. постао члан УКС-а. Објављује се први пут. – Вранеш, 1773.

[1]*Према бази података COBISS.SR књига је објављена 1957. године.*

НАЗАД

ВОЈА ЦАРИЋ: *ШАРЕНИ МОСТ*, издање „Омладине" 1958. године

Текст је сачуван у рукописној заоставштини (ЛДМ) у облику дактилоскрипта на 3 листа димензија 29,5 x 21 цм. Испод текста је потписан руком Д. М. Писан је

вероватно 1958, одмах по изласку из штампе збирке песама Воје Царића на коју се односи. У напомена су пописане измене које је песникиња уносила руком, односно на прецртане речи. Није се могло утврдити да је приказ објављен. – Вранеш, 1780.

[1][уметнику] уђи [2]зеленом] зеленом *Омашка у куцању.* [3]*Измењено од* је и драж ове поезије *знаком за промену реда речи.* [4]и *убачено руком.* [5][су] песме [6]јер [Царић] Царић је[р] [7][унутарњим] неким осећањем. [8][хххх] у нашој поезији. *дописано руком иза прецртаног.* [9]поезија за децу *дописано руком изнад ретка.* [10][старинске] теме [11]старинским] старинском

НАЗАД РЕФЕРАТ О СКЕНДЕРУ КУЛЕНОВИЋУ ПРЕДЛОЖЕНОМ ЗА РЕДОВНОГ ЧЛАНА СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ

Објављује се према индиго копији дактилоскрипта сачуваног у ЛДМ на 3 листа димензија 29,5 x 21 цм, у коверти са адресом исписаном руком Д. М.: Српској академији наука и уметности (Реферат о Скендеру Куленовићу предложеном за редовног члана), Београд. *Лево у заглављу написано је машином* Скендер Куленовић, књижевник, *а десно* – Предложен за редовног члана. Предлагач: Одељење литературе и језика. *Испод текста је машином откуцано:* Референти: Десанка Максимовић, Душан Матић, Војислав Ђурић, *а једино је Десанка Максимовић потписана руком пуним именом и презименом. У прилогу је један лист са библиографијом објављених радова Скендера Куленовића. Текст није датиран, али морао је бити написан пре 21. 3. 1974, када је С. К. постао редовни члан САНУ. Објављује се први пут.*

[1]*У тексту је на више места уместо* Кнежопоља *куцано погрешно* Кнежепоља. *Исправљено је као омашка у куцању.*

НАЗАД <РОБЕРТ ГРЕЈВС>

Текст је приређен према дактилоскрипту (ЛДМ), 2 листа димензија 29,5 x 21 цм, сачуваном као индиго копија. Судећи по подацима у тексту, овај приказ или рецензија односи се на књигу песама Роберта Грејвса Упутства орфичком искушенику, *објављене 1975. године по избору и у преводу Раше Ливаде и Давида Албахарија и са предговором Моме Димића, што је и основ за његово датирање. Нема података да је објављен. – Вранеш, 2319.*

НАЗАД ПИСАЊЕ ПЕСАМА У ДЕТИЊСТВУ

Објављује се према индиго копији дактилоскрипта сачуваног у ЛДМ на 3 листа димензија 29,5 x 21 цм. Датира се на основу података у тексту 1977. године (писан је годину дана по објављивању збирке песама Медеје Кахидзе у избору и преводу Десанке Максимовић, која је штампана 1976). Није утврђено да ли је Д. М. штампала. – Вранеш,1041.

[1]их] је *Грешка у конгруенцији.*[2]бавити [стиховима] [3]шуми] шуме *Омашка у куцању.*

НАЗАД <ПРЕДОГ ЗА ИЗДАЊЕ ИЗБОРА ПЕСАМА РАДОВАНА ЗОГОВИЋА СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОЈ ЗАДРУЗИ>

Објављује се према дактилоскрипту сачуваном у ЛДМ на једном листу, индиго копији димензија 29,5 x 21 цм. У заглављу: Српској књижевној задрузи, Београд, 12. V 1977. *Потпис:* Са поштовањем и пријатељски Десанка Максимовић. *Штампа се први пут.*

НАЗАД ЛИЧНОСТ И ДЕЛО ЕСАДА МЕКУЛИ

Објављује се према индиго копији дактилоскрипта куцаног латиницом, сачуваног у ЛДМ на 4 листа димензија 29,5 x 21 цм. Потпис машином: Десанка Максимовић. *Писан је пре 16. 11. 1978, када је Е. М. постао дописни члан САНУ. –Вранеш, 1771, 1875.*

[1]је *исправљено од* се [2]човека, [u isto vreme] [3]угњетача [Kao pesnik Esad Mekuli se u slobodi, „u proleću svoga naroda", stalno razvija.] [4]оним] inim *Омашка?* [5]су *дописано руком.* [6]поред [xxxx] [7]Тринаестојулску] 13. julsku [8]сваки [xxxx] би био *исправљено од* био би *знаком за измену реда речи.*

НАЗАД

<РЕФЕРАТ О СТЕВАНУ РАИЧКОВИЋУ ПРЕДЛОЖЕНОМ ЗА РЕДОВНОГ ЧЛАНА СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ>

Објављује се према индиго копији дактилоскрипта сачуваног у ЛДМ на 5 листова димензија 29,5 x 21 цм. Лево у заглављу написано је машином Стеван Раичковић, књижевник, *а десно* – Предложен за редовног члана. Предлагач: Одељење литературе и језика. *Текст није потписан и није датиран, али морао је бити написан пре 7. 5. 1981, када је С. Р. постао редовни члан САНУ. Објављује се први пут. – Вранеш, 1946.*

НАЗАД

ОДЛОМАК ИЗ ЗАПИСА О СОНЕТУ

Дактилоскрипт, 3 листа димензија 29,5 x 21 цм, сачувано у ЛДМ. Потписано иницијалима Д. М., *датирано* 12. март 1987. *Објављује се први пут. – Вранеш, 1916.*

НАЗАД

РАЈКА БАЛАЋ

Концепт приказа збирке песама сачуван у ЛДМ у облику дактилоскрипта на 5 листова димензија 29,5 x 21 цм, куцан латиницом. Наслов и поднаслов написани су руком Д. М. на посебном листу. Према подацима са полеђине 2. листа, на коме је сачуван текст писма упућеног песникињи, приказ није могао настати пре 22. 2. 1991. Релативно завршену целину, иако се неке реченице и овде понављају, чине прва два листа, према којима је текст приређен, а на аутографске измене и грешке указује се у напоменама. На следећа три листа варирају се и понављају делови текста настали као верзије, и они се доносе интегрално у електронском облику. – Вранеш, 2318. ~~→ 05/10/003–005~~

[1]*Изнад дописане руком нечитке измене.* [2]трабантом.] Trabantom. [3]многи] mnogi izbegavajući to, *Грешка:* избегавајући *понавља се и касније у реченици.* [4][xxxx] сликара. [5]ни песма *исправљено од* песма ни *знаком за замену реда речи.*

НАЗАД

О ПОЕЗИЈИ

Објављује се према дактилоскрипту сачуваном у ЛДМ као индиго копија на 2 листа димензија 29,5 x 21 цм, куцана латиницом. Белешка је недатирана. Наслов текста преузет је са полеђине другог листа, где је исписан туђом руком. Објављује се први пут. – Вранеш, 1803.

[1]онда] opda *(омашка).* [2]зато] za zato *(омашка).* [3]*Исправљено од* ona [4]*Исправљено од* drugom

АУТОБИОГРАФСКИ СПИСИ

НАЗАД

„ВИДЕЛИ СМО ТИТА"

Текст је сачуван у рукописној заоставштини (ЛДМ) као индиго копија дактилоскрипта на 2 листа димензија 29,5 x 21 цм. Наслов је преузет са полеђине другог листа, где га је Д. М. написала руком. Иако није датиран, на основу података у тексту може се закључити да је писан 1976. или 1977. године, што би означавало временску дистанцу „од три-четири године" од посете белгијског краља Југославији, о којој се у тексту говори, а која се одиграла у јуну 1973. године. Није могло утврдити да ли је текст објављен у неком зборнику или пригодној публикацији. – Вранеш, 1784.

НАЗАД У ПЕСНИКОВОЈ РАДИОНИЦИ

Текст је у рукописној заоставштини (ЛДМ) сачуван у облику дактилоскрипта у две верзије, обе као индиго копије на 2 листа димензија 29,5 x 21 цм. Верзије су у већем делу текста подударне. Прва верзија је већ завршен текст, са малобројним изменама и до-пунама које је Д. Максимовић накнадно написала руком на куцаном тексту. Уз ове измене, друга верзија има још и неке нове, испод текста је аутографски потписана, а на полеђини 2. листа је белешка: За збирку у Зрењанину. *Текст је недатиран, а очито је прилог за неку антологију или збирку дечје поезије. Нема података о објављивању. – Вранеш, 1790.*

Као основни извор у овом издању коришћена је каснија, друга верзија, уз коју се овде дају напомене о прецртаним речима и једној исправци приређивача. Прва верзија објављује се интегрално у електронском облику. ~~→ 05/16/003–004~~

[1][испричати] рећи [2]би] ми *Омашка.* [3][и] сама

РЕПОРТАЖЕ

НАЗАД КАРНЕВАЛ У ВАЉЕВУ

Текст је сачуван у рукописној заоставштини (ЛДМ) у облику дактилоскрипта, као индиго копија на 2 листа димензија 29,5 x 21 цм. Штампан је под истим насловом у листу Пионири, 18, 35 (1. јул 1962), *а накнадно је утврђено да је испуштен приликом приређивања штампаног издања* Целокупних дела. *У овом додатку приређен је према ЛДМ, а датиран према години штампања. – Вранеш, 1769.*

[1]дечје] дечји *Грешка у конгруенцији.* [2]друго, друго *Омашка у куцању.*

НАЗАД МОЈА ПОСЕТА ВАРАЖДИНСКИМ ПИОНИРИМА

Текст је сачуван у рукописној заоставштини (ЛДМ) у облику дактилоскрипта, као индиго копија на 2 листа димензија 29,5 x 21 цм. Објављен је под истим насловом у листу Пионири, 19, 30 (26. април 1963), 4, *али је накнадно утврђено да је испуштен приликом приређивања штампаног издања* Целокупних дела. *У овом додатку приређен је према ЛДМ, а датиран према години штампања. У напоменама се указује на једну интервенцију приређивача и измену коју је Д. М. унела руком. – Вранеш, 1774.*

[1]увежбани] увежбани, [2]диригента. [И уместо да ја тако добрим певачима дам цвећа, они су га сутрадан на Ташмајдану где смо се срели *нечитко* мени дали.]

НАЗАД НАШИ ОСНОВЦИ У ТУЂИНИ

Текст је приређен према дактилоскрипту сачуваном као индиго копија у ЛДМ на три листа димензија 29,5 x 21 цм. Према подацима које садржи, писан је по повратку Д. Максимовић из службене посете Француској остварене у склопу међународног споразума просветно-културних заједница 1973. године, на основу чега је датиран. Није јасно да ли је читан на неком скупу ученика или је писан са намером да се објави као нека врста репортаже. Објављује се први пут. – Вранеш, 2320.

[1]изучавати] узучавати *Омашка у куцању.* [2]него] наго него *Омашка у куцању.* [3]Амбасади,] Амбасада, *Омашка у куцању.* [4]Републике] републике [5][хххх] и [6][хххх] пребацила [7] *Испред речи* Четвртком, *реч која се не може прочитати.* [8][хххх] наши

БЕСЕДЕ

НАЗАД

РЕЧ НА ОТВАРАЊУ САЈМА КЊИГА 1988

Беседа је сачувана у облику дактилоскрипта у ЛДМ, на два листа димензија 29,5 x 21 цм. Објављује се први пут. – Вранеш, 2324.

[1]расаднику] расаднику, [2]духовном,] духовно, *Омашка.* [3]Наши] наши *Омашка.*[4]<лаке оскудице.>] олаке оскуце *Имајући у виду контекст, приређивач је две очито погрешно написане речи прочитао на начин који изгледа логичан.* [5][а да ова] што [6][и] југа.

НАЗАД

ПОРУКА ДЕСАНКЕ МАКСИМОВИЋ ВУКОВОМ НАРОДУ ОКУПЉЕНОМ НА 57. САБОРУ

Објављује се према дактилоскрипту који се чува у ЛДМ, на једном листу димензија 29,5 x 21 цм. Није се могло утврдити да ли је објављен за живота Д. М. – Вранеш, 2325.

НАЗАД

ПОШТОВАНИ И ДРАГИ ПРИЈАТЕЉИ И БРАЋО! <ПОЗДРАВНА РЕЧ УЧЕСНИЦИМА РАЗГОВОРА О КЊИЗИ ДЕСАНКЕ МАКСИМОВИЋ НА ЈУГУ СРБИЈЕ>

Текст је приређен према дактилоскрипту сачуваном у ЛДМ као индиго копија на 3 листа димензија 29,5 x 21 цм, куцаном на латиничној машини. Писан је као беседа, односно поздравна реч упућена скупу коме Д. Максимовић није могла да присуствује због болести, по свему судећи поводом издања књиге Велизара Бошковића Песникиња изблиза : тихи немири Десанке Максимовић, *која је објављена 1992. у Београду у издању Стручне књиге. Нема података да је текст досад објављиван. – Вранеш, 2321.*

НАЗАД

ЗМАЈЕВЕ ИГРЕ

Објављује се према дактилоскрипту сачуваном у ЛДМ као индиго копија 2 листа димензија 29,5 x 21 цм. Текст беседе или поздравне речи одржане на Змајевим дечјим играма, на којима је песникиња била почасни председник у периоду од 1967. до смрти 1993. године. На основу података у тексту не може се прецизније датирати. Наслов текста преузет је са полеђине другог листа, где је исписан руком Д. М. Нема података о штампању. – Вранеш, 1816.

[1]одјекнуле[,] [2]наравно,] наравно

НАЗАД

ПОРУКА ДЕЦИ О ЗМАЈЕВИМ ДЕЧЈИМ ИГРАМА

Објављује се према дактилоскрипту сачуваном у ЛДМ као индиго копија на једном листу димензија 29,5 x 21 цм. Поздравна реч, изговорена или послата Змајевим дечјим играма, на којима је песникиња била почасни председник у периоду од 1967. до смрти 1993. Нема основа за датирање. Нема података да је текст досад штампан.

ПРИГОДНЕ ИЗЈАВЕ И ЧЛАНЦИ

НАЗАД

<ВОЛИМ БЕОГРАД>

Објављује се према дактилоскрипту сачуваном у ЛДМ на једном листу димензија 29,5 x 21 цм, са потписом испод текста: Десанка Максимовић. *Нема основа за датирање текста. Није се могло утврдити да ли је штампан. Претпоставка је да је настао неким конкретним поводом па се сврстава у пригодне изјаве и чланке. – Вранеш, 1766.*

[1]заблуделих и назадних *дописано изнад.* [2]воћа. [xxxx]

НАЗАД ДЕСАНКА МАКСИМОВИЋ СЛОВЕНАЧКОЈ ДЕЦИ

Објављује се према индиго копији дактилоскрипта сачуваној у ЛДМ на 2 листа димензија 29,5 x 21 цм. Не зна се повод настанка текста, нити је могло бити утврђено да ли је досад штампан. На основу података које садржи, није могао бити написан пре 1978. године. – Вранеш, 1036.

[1]који] које *Омашка у куцању.* [2][ххххх] да [3]јунаци] јунаци,

НАЗАД КРАГУЈЕВАЦ

Текст је сачуван у рукописној заоставштини (ЛДМ) у облику дактилоскрипта, као индиго копија на 5 листова димензија 29,5 x 21 цм, куцаних латиницом. Писан је, како се по садржини може закључити, поводом одржавања „Великог школског часа" у Крагујевцу, који се традиционално одржава 21. октобра у спомен жртвама стрељања 1941. године. Текст није датиран. Није се могло утврдити да је објављен. – Вранеш, 1779.

У напоменама су пописане измене и допуне које је Д. М. руком уносила, као и неопходне интервенције приређивача.

[6][хххх] пуцњи. [7]минута)] minuti4 *(омашка у куцању).* [3–3]спасти људе које <су> ближе познавали:] srasti ljude koje bliže spasavali: *Реченица је очигледно погрешно написана, а исправљена је према смислу.*

НАЗАД НОВОГОДИШЊА ЧЕСТИТКА БУГАРСКОМ НАРОДУ

Дактилоскрипт (ЛДМ), сачуван у три примерка на 2 листа димензија 29,5 x 21 цм, заједно са текстом песме Бугарима, *2 листа. На првом примерку, према ком се овде објављује, бројне су аутографске исправке Д. М., на које се указује у напоменама. Текст је недатиран. Објављује се први пут. – Вранеш, 1796.*

[1–1]Срећна [вам] Нова година Бугари[,]! [срећна вам Нова година свима од Југославије па до Црног Мора, од Румуније, од Горњег Опеховског па све до Југа.] Нека [Нова година] [2]вам она *дописано руком.* [3–3][Нова година] се *дописано руком.*[4]умноже *исправљено од* умножи [5]упале исправљено од упали [6]напуне *исправљено од* напуни [7]се *дописано руком.* [8]пожене синови *исправљено од* пожени синове [9]поудају *исправљено од* поудаје [10][донесе] се роде *дописано руком.*[11]цели пукови *исправљено од* целе пукове [12][ххх] девојка [13]књижевници, *исправљено од* књижевници! [14][ххх] наде [15][женске] поезије. [16][ххх] Софији, [17][га] свет *дописано изнад руком.* [18][Нека би на трговима за један лев могле купити чиме да их нахраните.] Враћајте [19]увек *дописано изнад руком.*[20][ххх] које [21][ххх] на [21]децо бугарска *знаком за промену реда речи исправљено од* бугарска децо [22][истих људи,] људи, [23–23]света. *исправљено од* света, *Реченица до краја дописана руком.*

НАЗАД ПОЗДРАВ ОМЛАДИНИ, УЧЕСНИЦИМА НА ИЗГРАЊИ АУТО-ПУТА

Дактилоскрипт (ЛДМ), 1 лист димензија 29,5 x 21 цм, индиго копија. Недатирано. Потпис: Десанка Максимовић. *Објављује се први пут. – Вранеш, 1794.*

[1][спајају људе, као и путеви] просечени

НАЗАД <РЕЧ ПОВОДОМ ДОДЕЛЕ НАГРАДЕ УДРУЖЕЊА КЊИЖЕВНИКА СРБИЈЕ>

Текст је у рукописној заоставштини (ЛДМ) сачуван у облику дактилоскрипта на једном листу димензија 29,5 x 21 цм, на коме је Д. М. накнадно руком уносила измене и допуне. На 4 листа истих димензија сачуван је и концепт, аутограф писан плавом хемијском оловком, највећим делом подударан са коначним текстом. Прилог је приређен

према дактилоскрипту, уз који се дају напомене о прецртаним речима и аутографским исправкама. Концепт се објављује интегрално у електронском облику. Штампа се први пут. – Вранеш, 1788. → 05/18/002–005

[1]*Бројеве уз одељке Д. М. је накнадно дописала руком.* [2]наше] наме *Омашка у куцању.* [3][у детињству ученичком наградом на крају школске године „за одлично учење и примерно владање" или] првом [4][одлучити] зауставити [5][Часови стваралаштва су уметнику, песнику часови највишег уживања] Природа [6]У себи се некако *исправљено знаком за замену реда речи од* Ја се некако у себи [7][стварам] стварам [8][и] више *дописано изнад руком.* [9–9][Нисмо чини ми се због тога сами толико заслужили љуљашке и млазне авионе <?!> којима нас друштво почаствује.] *Реченица дописана руком изнад прецртаног.*

НАЗАД

УЧАСТ ПРВЕ НАШЕ ШТАМПАРИЈЕ

Текст је у рукописној заоставштини (ЛДМ) сачуван у три верзије: као аутограф исписан ћирилицом на два листа димензија 29,5 x 21 цм, као дактилоскрипт куцан латиничном машином на једном листу истих димензија са аутографским исправкама и ауторкиним потписом и, коначно, као препис на чисто, такође куцан латиницом и потписан машином на листу истих димензија. Верзије су у већем делу текста подударне. Уз њих је сачуван и концепт писма Д. М. „другу Влаховићу, председнику Председништва СР ЦГ", у којем захваљује на гостопримству на Цетињу и изражава наду да ће „текст одговарати намени". Према подацима о адресату (на овој функцији био је Миодраг Влаховић у периоду од 7. маја 1984. до 7. маја 1985), оквирно се може датирати. Није утврђено да је штампан.
Као основни извор коришћен је препис на чисто, а претходне две верзије и концепт пропратног писма објављују се интегрално у електронском облику. → 05/41/002–005

НАЗАД

<СЛОБОДАН МИЛОШЕВИЋ, *ГОДИНЕ РАСПЛЕТА*, 1989>

Текст је сачуван у рукописној заоставштини (ЛДМ) у облику дактилоскрипта, као индиго копија на 3 листа димензија 29,5 x 21 цм. Објављен је као извод из рецензије на омоту књиге С. Милошевића, која је 1989. године штампана у издању БИГЗ-а у преко десет издања. Овде се штампа према рукопису, а у напоменама су описане измене и допуне које је Д. М. уносила руком, као и неопходне интервенције приређивача.

[1]*У дописано руком* [2]*час исправљено од време* [3][*xxxxx*] *На* [4][*људи*] *памети,* [5]*јој исправљено од им* [6]*Неке*] *неке Омашка у куцању.* [7]*нема дописано руком* [8–8] *што се жели чути. руком исправљено од што се жели да чује.* [9]*црногорски,*] *црногорски*

АНКЕТЕ

НАЗАД

КАД МИ ЈЕ СПАО КАМЕН С ДУШЕ

Писани одговор редакцији неутврђеног часописа или листа на постављено питање, сачуван у облику индиго копије дактилоскрипта (ЛДМ) на једном листу димензија 29,5 x 21 цм. Испод текста је потпис руком. Није датиран. Није се могло утврдити да је као ауторски текст Десанке Максимовић штампан под овим насловом. – Вранеш, 1045.

Садржај

ПУТОПИСИ
Млади велеград ≈ 5

ТЕКСТОВИ О КЊИЖЕВНОСТИ
Жене писци у Југославији ≈ 11
Предлог за пријем Душана Радовића у Удружење књижевника Србије ≈ 15
Предлог за пријем Драгана Лукића у Удружење књижевника Србије ≈ 17
Воја Царић: *Шарени мост*, издање „Омладине" 1958. године ≈ 19
Реферат о Скендеру Куленовићу предложеном за редовног члана Српске академије наука и уметности ≈ 22
Роберт Грејвс ≈ 25
Писање песама у детињству ≈ 26
Предог за издање избора песама Радована Зоговића Српској књижевној задрузи ≈ 28
Личност и дело Есада Мекули ≈ 29
Реферат о Стевану Раичковићу предложеном за редовног члана Српске академије наука и уметности ≈ 32
Одломак из записа о сонету ≈ 36
Рајка Балаћ ≈ 38
О поезији ≈ 40

АУТОБИОГРАФСКИ СПИСИ
„Видели смо Тита" ≈ 45
У песниковој радионици ≈ 46

РЕПОРТАЖЕ
Карневал у Ваљеву ≈ 51
Моја посета вараждинским пионирима ≈ 53
Наши основци у туђини ≈ 55

БЕСЕДЕ
Реч на отварању сајма књига 1988 ≈ 59
Порука Десанке Максимовић Вуковом народу окупљеном на 57. сабору ≈ 61
Поштовани и драги пријатељи и браћо! Поздравна реч учесницима разговора о књизи Десанке Максимовић на југу Србије ≈ 62
Змајеве игре ≈ 64
Порука деци о Змајевим дечјим играма ≈ 66

ПРИГОДНЕ ИЗЈАВЕ И ЧЛАНЦИ

Волим Београд ≈ 69
Десанка Максимовић словеначкој деци ≈ 70
Крагујевац ≈ 71
Новогодишња честитка бугарском народу ≈ 75
Поздрав омладини, учесницима на изградњи ауто-пута ≈ 77
Реч поводом доделе награде Удружења књижевника Србије ≈ 78
У част прве наше штампарије ≈ 79
Слободан Милошевић, *Године расплета*, 1989 ≈ 80

АНКЕТЕ

Кад ми је спао камен с душе ≈ 83

НАПОМЕНЕ

Напомене о додатку петом тому *Целокупних дела* ≈ 87